MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN–HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA–TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA–KNOWLEDGE DATABASE

NÓVÉ, Béla
„Patria Nostra” ‘56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban / „Patria Nostra” '56 Fugitive Adolescents in the French Foreign Legion
Eredeti közlés /Original publication:
kézirat / manuscript, PhD dolgozat, 2016, Eger, Eszterházy Károly Főiskola, 606 old.
Elektronikus újraközlés/Electronic republication:
AHU MAGYAR AFRIKA–TUDÁS TÁR – 000.002.922
Dátum/Date: 2018. június / June
filename: NOVEbela_2016_PatriaNostra
Ezt az információt közlésre előkészítette
/This information prepared for publication by:
B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd
Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document:
NÓVÉ, Béla: „Patria Nostra” ‘56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban / „Patria Nostra” '56 Fugitive Adolescents in the French Foreign Legion***, AHU MATT,*** 2018**, pp. 1–608. old.,** No. 000.002.922, http://afrikatudastar.hu
Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:
Közkönyvtárakban / In public libraries
Kulcsszavak/Key words
magyar Afrika-kutatás, Nóvé Béla disszertációja igen gazdag információanyag birtokában tárja fel azoknak a magyar fiataloknak a sorsát, akik 56-os menekültként az Idegen Légóba, vagyis nagyobbrészt Afrikába kerültek
African studies in Hungary, Béla Nóvé's dissertation reveals, on the base of very rich information, the fate of those Hungarian young people as 56 refugees escaped to the Alien Legion, mostly to Africa

---

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages
* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration
* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

DOI: 10.15773/EKF.2016.004

ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA.

Nóvé Béla:

« PATRIA NOSTRA »
‘56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban

Témavezető :
Dr. Rainer M. János egyetemi tanár

Eger, 2016.

TARTALOM

Kutatásaim előzménye, tárgya és fő célkitűzései *5*
A magyar (e)migrációtörténeti irodalom áttekintése (1893–2015) *17*
A láthatatlan – magyar – légió nyomában *64*

1956 *85*

Légiósok a forradalomban? *86*
Népfelkelő kamaszok *100*
Irány a határ! *109*
Menekült-karácsony *114*
A forradalom árvái *121*
Táborok és menekültszállók népe *138*
A „visszidensek” fogadtatása *146*
Légiós-toborzás *171*
Minden út Marseille-be lejt *181*

Algéria *186*

Afrika vérző homloka *187*
Az algériai háború krónikája *189*
Az Idegenlégió háborús szerepe *195*
Historiográfiai áttekintés *196*
A magyar légiósok „haditudósításai” *198*
A provence-i veteránok tanúsága *201*
Sidi-bel-Abbès, Saida, Mascara *203*
Csataképek közelről *210*
Homokvihar és „cafard” *217*
A légiós ezredek algériai hadinaplói *221*
A légiós mundér foltjai? *231*
Egy légiós lista tanúsága *237*
A „Pemzli-hadművelet” *241*
Adieu, Afrique! *243*

Tábori postabontás *247*

Michel levelei *249*
„… nőismerőseiknek is hasonlóak a vágyaik…” *258*
Szökött magyar légiósok *269*
Egy év börtön egy elfogott levélért *281*
Akcióban a Vöröskereszt *289*
Hógolyó és a Deuxiéme Bureau *300*

Jules hazatér *308*

Kém- és propagandaháború *314*

A magyar hírszerzés 1956 utáni reaktiválása *315*
Propagandakampányok menekültügyben *323*
Célkeresztben a magyar légiósok *328*
A Berlin-Prága-Budapest-Bukarest-Hanoi-tengely *340*
„Musztafa fiai” *345*
Belügyes külügyesek – előretolt helyőrségben *358*
Ügynöknek beszervezettek *364*
„Piccolo” jelenti *372*

A légiósok „harmadik élete” *376*

Civilben újra *377*
A szögre akasztott „képi” *378*
Család, gyerekek, unokák *379*
Itthon vagy otthon? *382*
Múlt- és jövőképek *385*
Identitás-változatok *388*

A „hadifalkán” innen és túl *400*

A referenciacsoportok tanúsága *414*
A résztvevő megfigyelő tereptapasztalatai *426*
A kultúrsokk-elmélet relevanciája *435*

„Ubi est patria nostra?” *440*

A provence-i magyar veteránok körében *401*
A korzikai emléktúra *449*

Összegzés *460*

Források *475*
Irodalom *483*

Dokumentumtár *502*

Kutatásaim előzménye, tárgya és fő célkitűzései

E dolgozat szerzője 1956-ban születvén, mondhatni „egyívású” a magyar forradalommal. Hogy ez a „fátum rendelése”-e avagy csak kitüntető koincidencia, nem tudom. Minden esetre „születési előjog” helyett, úgy tűnik, inkább életreszóló szakmai, lelkiismereti kötelességgel jár. Így alighanem része van abban is, hogy történész és dokumentumfilmes lettem, s oly régóta makacsul foglalkoztat a forradalom sokáig szégyenletesen eltagadott s még ma is sokfelől, sokféleképpen manipulált története[1], annak megannyi konfliktusával, kollektív próbatételével és egyéni válaszútjával.

1. Előzmények, indítékok

Érdeklődésem az elmúlt évtizedben mindinkább az emigrációtörténet, azon belül a hidegháborús korszak legnagyobb európai menekültválsága, az 1956-57-es magyar exodus felé fordult. Kiváltképp annak felismerése nyomán, hogy az ’56-os emigráns nemzedék eltűnőben van, s vele együtt – a gazdátlan irathagyatékok és a nyugati diaszpóra- kollekciók aggasztó sorsa miatt – a személyes emlékanyag jelentős része is. Miközben az egykor kulcsfontosságú szervezetek (UNHCR, Vöröskereszt társaságok, US Aid, Caritas, stb) archív dokumentációja egy sor fontos részletében hiányos vagy máig feltáratlan.

Elsőként itthon szembesültem a „bőséges adathiánnyal”, majd nyugati terepkutatásaim során Ausztriában, Svájcban, Svédországban, Franciaországban és a tengerentúlon. Így többek közt azzal, hogy mindeddig nem készült átfogó, vagy legalább az elmúlt másfél század magyar (e)migrációtörténeti forrásait és irodalmát megbízhatóan összegző adatbázis, címjegyzék, historiográfia – mi több, még a leginkább érintett hazai közgyűjtemények: az OL, az OSZK, az MTA vagy a PIM kézirattárainak azon 4-500-ra becsült nyugati magyar emigráns iratfondjáról sincs annotált jegyzék, kataszter vagy gyűjtőlista, ami az elmúlt 30-40 évben, úgymond, már „hazatért”. Nem jobb a helyzet az ’56-os magyar menekültdráma leginkább kényes személyi iratforrásai esetében sem. A Magyar Vöröskereszt Személykereső Szolgálatának teljes levelezését és kartonállományát, egykori munkatársai közlése szerint, egy belügyi kommandó 1962-ben teherautóra hányta és ismeretlen helyre szállította[2], az Osztrák Vöröskereszt ugyanezen részlegének irattárával pedig jó egy évtized múlva, 1973-ban egy fatális csőtörés végzett[3]. Öt földrész harmincöt országában a(z örök)befogadott sok ezer fiatalkorú magyar menekült aktái jórészt ma is zárolva vannak még. (Csak Bernben, a Svájci Vöröskereszt Archívumában 680 adoptálási dosszié szunnyad zárolva a trezorok mélyén![4]). Ahogy hatvan év múltán a nyugati titkosszolgálatok és fegyveres testületek (Bundeswehr, US Army / Navy, Légion Étrangère) személyi iratainak jó része sem kutatható még.

---

[1] A szerző 1956-os témájú korábbi munkái: 1) interjúk Litván Györggyel, Vásárhelyi Miklóssal, Mécs Imrével, Göncz Árpáddal, Forgács Pállal és Huszár Lászlóval; 2) forráskiadványok: *Kortárs Krónika 1956* / *Kortárs krónika 1989*. – Krónika Nova Kiadó 2001-2003; 3) könyvfordítások: Heller Ágnes – Fehér Ferenc: *Egy forradalom üzenete* / *Jalta után* – Kossuth kiadó 1989 / 1990; 4) dokumentumfilm: *Bibó-emlékkönyv 1979*, Dunatáj 1985; 5) továbbá ’56-os és emigrációtörténeti tárgyú esszék, tanulmányok, könyv- és filmkritikák.

[2] Gombár Mária és Kucsma Ilona (Magyar Vöröskereszt) szóbeli közlése, 2011. október. A személykereső kartonok és levelezések eltűnését a szerzőnek adott 2011 decemberi interjújában Bodorkos Józsefné Kodri Magda, az MVSZ Személykereső Szolgálatának egykori vezetője is megerősíti.

[3] Adatközlők, mint az előbbi jegyzetben.

[4] Dr. Pataky Tibor Sámuel (St. Gallen), volt svájci adoptált, a szerzőnek küldött írásos beszámolója. 2012 február

2. Kutatásaim menete, célcsoportja és módszerei

Munkámat jó öt éve hazai könyv- és irattárakban kezdtem. (OSA, ÁBTL, OSZK, MNL OL, 56-os Intézet OHA) Már ekkor nyomasztó alaphiányként tűnt fel, hogy módszeres és tudományos igényű nemzedék-kutatás máig sem vizsgálta az '56 végén, '57 elején felnőtt kísérő nélkül „világgá ment" közel húszezer magyar kamasz – „a forradalom árváinak" sorsát. Holott 1956 után még jó ideig ez volt a hidegháborús propaganda-hadviselés egyik legfőbb ügye és ürügye, mint azt a vasfüggöny mindkét oldalán számos sajtókampány és diplomáciai jegyzékváltás is tanúsítja. Kiváltképp drámai mementóként hat erről ma is egy, a Szabad Európa Rádió háttér-jelentései között a Nyílt Társadalom Archívumban (OSA) talált ausztriai láger-körkép, melyet 1957 tavaszán a Dagens Nyheter című svéd napilap közölt a több ezer Ausztriában rekedt, lázongó, elkeseredett s a csoportos szökéstől, öngyilkosságtól sem visszariadó menekült magyar kamaszról, akiket egyetlen nyugati ország sem fogadott be – holott a „szabad világ" alig pár hónappal előbb még nem győzte csodálni az ugyanezen körből verbuválódott tizenéves „szabadságharcosok" vakmerő elszántságát.[5]

Az újságcikk címét – „A forradalom árvái" – kölcsönvéve kutatásaim kezdeti fázisának munkaterve ezzel máris készen állt. Lássuk: kik voltak e „disszidens" kamasz fiúk és lányok, honnan és miért kerültek az ausztriai és jugoszláv menekülttáborokba, közülük hányan tértek viszza és hányan jutottak tovább. Bár ismeretlen terepen nem jártam – előttem Eörsi László részben már kutatta a Nyugatra menekült kamasz felkelők[6], Lénárt András pedig az ausztriai magyar gimnazisták életútját[7] –, mégis kezdettől ámulatba ejtett e bizarrul tarka és sokfelé szerteágazó sors-repertoár, amely a iratokból, interjúkból, memoárokból és az egykori hazai, nemzetközi sajtó bőséges híradásaiból feltárult előttem. A megtorlás elől menekülő kamasz felkelők s a közel kétezer ausztriai magyar középiskolás népes csoportjain kívül szintén több ezer magyar vájártanonc került ki német, belga, francia, svéd és közép-angliai bányákba, felnőtt honfitársaikkal még évekig közös kolóniákban élve. A fiatalabbakat gyermek-intézetekbe vagy (örök)befogadó családoknál helyezték el, míg a serdülő lányokat nagykorúságukig egyházi bentlakások vagy félzárt, üzemi munkásszállók várták. Meglepően nagy számban jelentkeztek kamasz fiúk nyugati fegyveres testületekbe is: az osztrák csendőrségbe, a Bundeswehr állományába, az amerikai hadsereg és haditengerészet olasz-, francia- és németországi bázisaira – és persze: a Francia Idegenlégióba… További beható kutatásaim célcsoportjául ez utóbbiakat választottam, többféle elvi, módszertani és gyakorlati megfontolásból.

Mindenek előtt azért, mert kezdettől a légiósoké tűnt az egyik legnépesebb, markánsan elkülönülő fiatalkorú emigráns csoportnak. (Az 1956 utáni évtizedben jó 3000 magyar önkéntes szolgált az Idegenlégióban, köztük vagy 500 még kamaszként került Nyugatra, és több tucatra tehető azok száma is, akik nem voltak még 18 évesek, amikor légiósnak álltak.) Ez volt továbbá a leginkább zárt, homogén és egészen az algériai háború végéig, 1962-ig a legjobban nyomon követhető csoport. Ezen kívül kezdettől ebből a körből tárult fel az archív személyes és életrajzi források legnagyobb bősége. (Csak az Állambiztonsági Levéltárban több mint 100 – jórészt még nem kutatott! – légiós dossziét forgattam át az elkövetkező 3-4 évben.) Mindezt csak tetézte az újabb kihívás, hogy ezúttal valóban civil kutatók által nem

---

[5] The Orphans of the Revolution. [svédből fordított angol cím] *Dagens Nyheter*, Stockholm, 1957. 04.03.

[6] Lásd Eörsi László legutóbbi felkelő-monográfiáját*: A „Baross Köztársaság", 1956.* L'Harmattan, Budapest, 2011., továbbá a szerző honlapján: www.eorsilaszlo.hu közzétett több száz felkelő-életrajz születési dátumaikból azonosítható „disszidens" kamaszait.

[7] Lénárt András: Újra „otthon". Hazalátogató '56-os emigránsok, in: *Az 1956-os Intézet évkönyve, 2008.* 109-143. Uő.: Fluchtgeschichten von 1956er Jugendlichen, in: Ibolya Mörber–Zoltán Fónagy, eds. *Die ungarische Revolution und Österreich* 1956, Wien, Czernin Verlag, 2006. 465-495.

járt (hadi)ösvények vártak rám, hiszen a Francia Idegenlégió „magyar történetét” tudományos igénnyel mindeddig nem kutatta és nem publikálta senki.

Vizsgálódásaim spektruma tovább tágult és mélyült, mikor 2011 nyárutóján Provence-ban, majd később Korzikán, személyes ismeretségbe kerültem vagy két tucat, máig összetartó magyar légiós veteránnal. Többségük tizenéves felkelőként már 1956 őszén átesett a „tűzkeresztségen”, majd a megtorlás elől Nyugatra szökve, pár év múltán a Légióba állt, ahol 3-4 földrész tucatnyi bázisán 15-29 éven át szolgált. Másfelől új lendületet adott itthon megkezdett archív kutatásaimnak, hogy 2012 tavaszán a Balassi Intézet Klebelsberg-ösztöndíjával módszeresen átnézhettem az Idegenlégió Aubagne-i Központi Archívumának (Centre Documentation LE) hozzáférhető magyar érdekű iratanyagát, ahol magyar kutató előttem nem járt – s félő, hogy egyhamar nem is igen fog, mivel a kutatószolgálat „kapacitáshiány” miatt jó ideje zárva tart. Harmadrészt itthoni és franciaországi oral history interjúzásomat időközben sikerült veterán adatközlőimmel kiterjesztenem egy több éven át – 2011 őszétől 2015 őszéig – tartó közös „emlékezetmunkára”, a Dunatáj Alapítvány stábjával egészestés, sorskövető, történelmi dokumentumfilmet forgatva. (A közel 40 órányi felvételből „Patria Nostra” címmel mozifilm készül; hazai és nemzetközi bemutatója 2016 őszén várható.)

3. A forráscsoportok és a vizsgálandó kérdések relevanciája

Mint az eddigiekből is kitünhet, munkám célcsoportja, megválaszolandó kérdései s az azokkal releváns forráskör, műfaj és metodika menetközben több ponton is jelentősen módosult az elmúlt öt évben. A kezdeti munkaterv: a „forradalom árváinak” vázlatos nemzedéki tablója mindinkább elmozdult a provence-i magyar légiós veteránok csoportos életrajza felé, egy szűkebb, jobban körülhatárolt, ám egyúttal élesebbre exponált, problémaérzékeny és részletgazdag pozopográfia irányába. Ennek további tartalmi, módszertani novumai az alábbiak voltak:

3.1. Kérdőíves életút-kutatás a veteránok körében. (2011-2014)

Mint afféle „pilote study” vagy előkutatás, ez részint az életrajzi és kortörténeti adatgyűjtést, részint az önreflexiók megismerését szolgálta, a személyes, csoport-, nemzedéki és etnokulturális identitás továbbá a lojalitás-konfliktusok – életútinterjúkban, csoportos beszélgetésekben – mélyebben feltárandó további kutatásához. Az 50 kérdésből álló kérdőív a 70-es éveikben járó provence-i, korzikai veteránok mindhárom életszakaszát (t.i. a Légió előttit, alattit és utánit) arányosan vizsgálta, s arra 2011 és 2014 között együttvéve kilencen válaszoltak írásban.[8] A kitöltött ívekre egy-egy jelentős korforduló, életszakasz vagy személyes döntéshelyzet illusztrálásaként munkámban – más forrásokkal együtt – aránylag bőven hivatkozom, válaszaikat a fontosabb kérdésekre olykor csoportosan is idézve. Dolgozatom végén a Dokumentumtárban mintaként külön is közreadom legelső válaszolóm: Nemes Sándor (Borgo, Korzika) kitöltött kérdőívét. (5. dokumentum)

[8] Az életrajzkutató kérdőívre válaszoló magyar légós veteránok névsora: A. Domokos (Budapest, 1939) Paris, 2012 – Huber Béla (Sopron, 1942) Aubagne, 2012 – Spátay János (Budapest, 1943) Puyloubier, 2011 – Soós Sándor (Budapest, 1939) Séptemes les Vallons, 2012 – Sorbán Gyula Elek (Budapest, 1940) Toulon, 2011 – Szecskó Tibor (Gyöngyös, 1939) Aix-en-Provence, 2011 – Morvay Tamás (Budapest, 1938) Vins sur Caramy, 2012 – Nemes Sándor (Szekszárd-Zomba, 1941) Borgo (Korzika), 2011 – Pápai Lajos (Öcsöd, 1937) Montrichard, 2014

3.2. A franciaországi magyar civil emigránsok kérdőíve. (2015)

Az elmúlt másfél évben, kutatásaim „érettebb”, elemző fázisába érve, elhatároztam, hogy módszeresen is több oldalról feltárom vizsgált célcsoportom viszonyát néhány – számukra – fontos referencia-csoporthoz (itthoni rokonok, nemzedéktársak, franciaországi „civil” emigránsok, a befogadó – főként helyi – francia közeg, az idősebb magyar légiós nemzedék tagjai, dezertőrök és hazatérők 1990 előtt és után). Ennek részeként 2015 elején körlevélben egy 7 pontos kérdőívet juttattam el mintegy 25-30, jórészt ’56-os franciaországi magyar ex-emigránshoz, hogy felmérjem, mit tudtak és gondoltak egykor légiósnak állt honfitársaikról, s volt-e bármi személyes kapcsolatuk velük. Válaszaikat többnyire személyesen, telefonon vagy levélben adták meg, ezekből néhány érdemi adalékot és véleményt a maga helyén külön idézek. (Dr. Paul Wiener, Párizs; Martha Dufournaud, Párizs; Szabó Sándor, Versaille; Koós Anna, Oláh Mátyás, New York, Budapest.)

3.3. Kamerás és diktafonos életút-interjúzás (2011-2015)

Kezdettől azon voltam, hogy vizsgált célcsoportom szűkebb körével (9 provence-i és korzikai magyar légiós veteránnal) nyílt és bizalmi kapcsolatot alakítsak ki, s ismételt kinti és itthoni találkozásaink során alkalmat találjunk arra, hogy egy vagy több „ülésben” életútjuk főbb eseményeit kamera vagy diktafon előtt külön külön is felidézzék. Mindenkivel legalább egyszer (bár olykor 3-4 ízben is) saját otthonában készítettünk több órás interjút, s ezen kívül négyüket: Huber Bélát, Morvay Tamást, Soós Sándort és Spátay Jánost hazalátogatásuk alkalmával gyermekkoruk itthoni helyszíneire is elkísértük. Interjúink részint „szabad kifutásúak”, részint általam tematikusan irányítottak voltak, a helyzettől és lehetőségeinktől függően. A narratív interjúzás abszcinens módszerét ezúttal már csak azért sem tartottam követendőnek, mert a kérdező személyében maguk a különben szívesen „mesélő” interjúalanyok is aktív beszélgetőtársat reméltek, sőt, nem ritkán „emlékvezetőt”, tolmácsot, név- és címtárat, sőt „időrendészt” is a kérdező személyében. (Utóbb alig elháríthatatóan az „óhazai közvélemény” vagy az „utókor” előre küldött követének megerősítését is elvárták volna – ez elől rendre kitértem –, amire részint okot adhatott, hogy kutatásaim néhány időközbeni publikációjában, egyebek közt saját történeteiket, archív fotóikat és dokumentumaikat is felfedezhették.[9]) Más volt a helyzet a szintén rögzített csoportos

[9] A témáról kutatásaim során, az elmúlt öt évben megjelent publikációim:
- Rejtőző fondok, kései tanúságtételek. *Múlt-kor*, www.mult-kor.hu/cikk.php?id=38081 , 2012. 12.27.
- Perishing Papers, Vanishing Witnesses? The Future Fate of Hungarian Diaspora Collections. *Slavonic and East European Information Resources, 2013/1*
- The Hungarian Exodus of 1956. Concept and textwork of a documentary photo exhibition displayed at the University of Gdansk, Poland, June 2012.
- The Orpans of the Revolution. Hungarian Under-age Refugees and their Stories In: *East-Central Europe in Exile. Patterns of Transatlantic Migrations.*, Cambridge Scholars Publisher, 2013. vol 1. pp. 65-92.
- Menekült-karácsony, 1956, *Élet és Irodalom*, 2011.01.14.
- A forradalom árvái / Népfelkelők idegen zászlók alatt / Patria nostra – 3 részes cikksorozat: *BBC History Magazin* 2012/1-3.
- „Ha elesnék, maradjon valami utánam.” Soós Sándor ’56-os kamasz nemzetőr emlékeiből. *Budai Polgár*, 2012.11.02.
- Á la recherche dés vétérans hongrois, *Képi Blanc magazine de la Légion Étrangère*, 2012/6.
- The Orphans of ’56. Hungarian Child Refugees and Their Stories. *Eurozine,* 2013.01.21. http://www.eurozine.com/articles/2013-01-21-nove-en.html litvánul: *Kulturos barai*, Vilnius, 2012/12., lengyelül: *Res Publica Nowa*, Varsó, 2013/4.
- „Patria nostra”. 1956-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban, *Kommentár*, 2013/2.
- «Patria nostra», Un documentaire sur des jeunes émigrés hongrois engagés dans la Légion Étrangère. *Revue historique des armées,* n° 270 - 1er trimestre, Paris 2013.

együttlétek – ’56-os megemlékezések, bankettek, családi és beteglátogatások, gyermekkori helyszínbejárások – alkalmával. Ezek során, amennyire lehetett, igyekeztünk (olykor a 3-4 fős dokumentarista stábot is beleértve) háttérben maradni, hogy a család, barátok, szomszédok, munkatársak eleven közegében veteránjaink minél autentikusabban nyilatkozzanak meg. A családtagokkal, barátokkal és más veterán vagy aktív légiósokkal külön is interjúztunk, 30-40 további beszélgetést felvéve. Sokféle tapasztalattal és felismeréssel szolgáltak a „holt idők” is, mikor a hang- és képrögzítő nem forgott éppen. Az öt év során adatközlőimmel együttvéve jó négy hónapot töltöttünk együtt, s ez idő alatt magam „civilben” jórészt a kultúrantropológusok ajánlott magatartáskódexét követve csupán „résztvevő megfigyelőként” voltam jelen, bár esetenkénti különvéleményem, másfajta értékrendem sem titkoltam, ha egy-egy kényes vagy egymás közt vitatott kérdést olykor nekem szegeztek, nyílt állásfoglalásomat várva. Munkám végén, tárgyilagos önértékelésre törekedve, külön kitérek még a kényes módszertani dilemmára, hogy aktív, sőt némelykor kezdeményező szerepem vajon mennyiben befolyásolta kutatott célcsoportom eseti reakcióit, egyéni és kollektív önképét és általában a csoport kohézióját, belső dinamikáját az elmúlt öt évben. Annyi már most megelőlegezhető, hogy e veteránkör összetartását tovább növelte az elmúlt öt évben úgyszólván mindennapos kapcsolattartásunk (telefon, skype, email, postai levelezés), továbbá rendszeres kinti és itthoni találkozásaink sora. Egymás iránti szolidaritásuk fölerősödött, mint azt több nehéz élethelyzet próbája – súlyos betegség, elválás, hazaköltözés, haldokló társuk együttérző támogatása – is mutatta, megannyi váratlan fordulataként e máig nyitott történetnek.

3.4. Memoárok és további emlékanyag-gyűjtés

Munkámhoz ezen felül is sokféle lelkes és hasznos segítséget kaptam veterán adatközlőimtől. Magyar és francia nyelvű légiós forrásokkal, kézikönyvekkel láttak el, bizalmi ajánló láncaik révén további nemzedék-társaikat segítették bevonni a kutatásba, s utóvégre oroszlánrészük volt abban is, hogy a mintegy 500 Nyugatra ment, majd légiósnak állt ’56-os menekült kamasz közül 269-et sikerült névvel és személyi adatokkal azonosítanom. Kérésemre többen részletesen is lejegyezték fontosabb emlékeiket, például menekülésükről, lágerélményeikről, korai emigráns éveikről, az ’56-os, majd az algériai harcokról – közülük külön is köszönet illeti három legszorgosabb „emlékírómat”: Szecskó Tibort (Aix-en-Provence), Soós Sándort (Marseille) és Nemes Sándort (Borgo, Korzika). A további emlékanyag-gyűjtésben (régi fényképek, levelek, személyes és hivatalos iratok) is sokan részt vettek; elsősorban az ő érdemük, hogy munkámat oly sok eredeti, koridéző képpel illusztrálhatom, s hogy az ’56-os Intézet Oral Histoy Archívumában, kérdőíveikkel, memoárjaikkal együtt, „Légiós kutatások” címen gazdag és eredeti forrásanyagot helyezhetek letétbe. (Forrásaim tételes jegyzékét dolgozatom végén külön közreadom.)

4. A kutatás fő céljai és megválaszolandó alapkérdései

Ezek után kutatásaim fő célkitűzéseit, majd néhány megválaszolandó alapkérdését szeretném ismertetni.

4.1. Tényfeltárás, dokumentáció

4.1.1 Egy eltűnt emigráns-nemzedék sorsának dokumentálása

- „Patria nostra. 1956-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban” – 25 perces válogatott előzetes a készülő dokumentumfilmből https://vimeo.com/45564805

Célom mindenek előtt a tényfeltárás és adatgyűjtés, a minél teljesebb dokumentáció volt. Ezt, kényszerűségből, már csak a források hektikus hiányai miatt is, a lehető legszélesebb eszköztárral igyekeztem véghezvinnni: a hagyományos „papíralapú", könyvtári és levéltári kutatásoktól (OSZK Sajtótár, 1956-os Intézet, MNL, ÁBTL, OSA, az Idegenlégió Központi Archívuma, CD Aubagne) a kérdőíves felméréseken s az oral history interjúzáson át a memoárok, archív fotók és más személyes emlékanyagok módszeres gyűjtéséig – majd 2011 őszétől négy éven át „Patria nostra" címmel sorskövető dokumentumfilmet forgatva az '56-os provence-i, korzikai veteránokkal Franciaországban és idehaza. Munkám a szokásosnál talán bővebb dokumentumtára is arra szolgál, hogy az általam feltárt eredeti forrásanyagból minél változatosabb témájú és műfajú ízelítőt adjon. Mint fentebb jeleztem, kutatási anyagaim teljes gyűjteményét – beleértve a film közel 40 órás muszter anyagát – „Légiós-kutatások" címen az 1956-os Intézet Oral History Archívumában kívánom elhelyezni, bárki által szabadon hozzáférhetően. (Egy kivétellel: a fiatalkorú '56-os menekült nemzedék légiósnak állt tagjairól készült anonimizálatlan lista, úgy vélem, ma sem tartozik a nyilvánosságra még, mivel az '56-os menekült kamasz nemzedéket magam egy, a szabadságot és emberi méltóságot lábbal tipró, embertelen korszak áldozatainak tekintem, s ezért személyi adataikat az ő vagy hozzátratozóik eseti jóváhagyása nélkül nem adhatom ki.) Tisztában vagyok azzal, hogy munkám néhol talán túlzottan részletekbe menő, dokumentarista jellege miatt olykor bírálat érhet, ám ennek szükségét két nyomós okból is elkerülhetetlennek találtam. Egyrészt azt reméltem, hogy sokféle adatközlésem és esetfeltáró részkutatásom hiánypótlásként maga is önérték, még ha néhol meg is töri a szerzői narratíva és interpretáció lendületét – másrészt ez utóbbira aligha vállalkozhattam volna kellő mélységű tényfeltárás vagy az adatközlések bizonyító erejű „kritikus tömege" nélkül. (Hiába, magam még azon óvilági történész nemzedékhez tartozom, mely szerint a „múltmentésnek" is megvan a maga értéke és szakmai étosza.)

4.1.2. A magyar '56 *versus* Algéria

Kezdettől nyilvánvaló volt, hogy a kutatás fókuszában az 1956-os magyar forradalom és az 1954-1962 közötti algériai függetlenségi háború áll majd – hiszen a magyar légiósok jó része önkénteseként ebben is, abban is aktívan részt vett, noha más-más történelmi szereposztásban. (Az előbbiben egy kis nép forradalmi láza és hősies önvédelmi harca által magával ragadva, majd a megtorlás elől Nyugatra szökve – míg az utóbbiban egy ádáz és véres, sok éves gyarmati utóvédharcban egy másik nagyhatalom oldalán.) Munkám során azzal is szembesülnöm kellett, hogy e két korszakos 20. századi eseménysor, részint hiányos forrásaik, részint elégtelen feldolgozottságuk miatt, kiterjedt további kutatást igényel. Az előbbire az '56-os fiatalkorú menekültek és a nemzetközi segélyszervezetek sokféle adathiányát, míg az utóbbira az algériai háború szegényes, egyetlen hazai szerző sommásan ideológikus, gyér publikációinál alig több magyar nyelvű irodalmát hozhatom példaként. (A maga helyén még mindkettőre érdemben kitérek.) Kutatott célcsoportom sokban máig ambivalens viszonya a hidegháborús korszak e két meghatározó, világtörténelmi súlyú konfliktusához, úgy vélem, csupán egy alapos, sokszempontú tényrekonstrukció bázisán ítélhető meg, mivel egyedül ezzzel szembesíthetőek érdemben az emigráns kamaszok sajátos emlékezetstratégiái, lojalitás-konfiltusai avagy önazonosságuk – máig is változó – személyes, csoportos, nemzedéki, etnokulturális és történelmi komponensei.

4.1.3. Statisztikai kutatások

Járatlan vagy alig járt ösvényeken kellett elindulnom a történeti statisztikai adatösszesítésekre vállalkozva is. Ennek alaphiányait hosszas aprómunkával utóbb nagyobb

részt sikerült pótolnom, így generációs célcsoportom: az ’56-ban kamaszként Nyugatra ment, majd légiósnak állt, mintegy 500 fősre becsült nemzedék több mint felét: 269 önkéntest sikerült azonosítanom. Hasonló adatösszesítéseket végeztem az indokínai és az algériai háborúk magyar légiós veszteségeiről, az egyes légiós ezredek magyar önkénteseiről vagy a Francia Idegenlégió 1945 és 1956 utáni állományának magyar rész- és számarányáról is. Mindez korántsem öncélú mutatvány volt a számokkal, adatokkal. Többek közt épp ezek alapján sikerült kimutatnom, hogy az egymást követő két magyar menekült kamasz nemzedék – t.i. az 1945 és az 1956 után Nyugatra sodródott, légiósnak állt önkénteseké –, hasonlóan magas, közel 1/3, 1/5 arányban fiatalkorúakból állt, mint azt komoly veszteségeik is mutatják Indokínában és Algériában. Jó tíz évvel egymás után tehát azt mondhatni: voltaképp ugyanazt a tragikus nyomvonalat járta be mindkét magyar légiós nemzedék – *nota bene* anélkül, hogy ezt ma akár a legszűkebb hadtörténész szakma számontartaná, forrásait feltárta vagy összegyűjtötte volna.

4.1.4. A személyes emlékanyag

Kezdettől ámulva láttam, hogy nincs két egyforma „légiós karrier”, főként, ha azokat maguk a veteránok beszélik el vagy vetik papírra. A nemzedéki élményanyag – így az ’56-os vagy az algériai harcoké – persze közös, ám maguk az emlékek már korántsem azok, hisz egy közmondás szerint minden légiósnak – jó esetben! – „három élete van”: a Légió előtti, alatti és utáni; s e három életszakasz mindegyike nyilvánvalóan mély nyomot hagyott az emlékek szelekcióján és értékpreferenciáin. Mindez annak felismerésére vezetett, hogy e hosszúra nyúlt, ellentmondásos korszak, a hidegháború történéseit elsőrendűen fontos minél több hiteles és eredeti személyes tanúsággal kibontani a máig túlélő ideologikus klisékből – így a magyar belügyi hírszerzés vagy a Francia Idegenlégió egyenszabású narratíváiból –, hogy az eseményekről és azok sokféle indítékáról, utóhatásáról minél teljesebb összképünk legyen.

Hasonló megfontolásból osztom Gyáni Gábor nézeteit is az oral history források funkciójáról és használhatóságáról[10], melyeket olykor saját distinkcióival, máskor a személyes emlékezetkutatás kortárs klasszikusainak (Kosseleck, Ricoeur) érveivel támaszt alá. Mint azt *’56-os menekültek emlékező stratégiái* című tanulmányában[11] hangsúlyozza, az oral history és más személyes forrásokkal (így a memoárokkal) szemben kétszeresen is indokolt a gyanakvás, mivel, úgymond, „az elbeszélt múlt valamint az elbeszélés jelene közötti analitikus különbség […] meglehetősen bonyolult viszonyok szövevényét rejti magában, lévén, hogy mindkettőben túlteng a szubjektivitás.” Ráadásul, az emlékezésnek számos eseti és személyes körülménye, oka, indítéka továbbá műfaji sablonja és sztereotípiája van, s emiatt az inkább egyfajta kerettörténet, „framework story”, mintsem a múltbeli valóság objektív rekonstrukciója. Mindez nem is lehet másként – érvel Gyáni –, hiszen „a rekonstrukció művelete azon nyomban a múlt konstruálásába vált át”, kiváltképpen az emigráció „ősoka”: az exodus narratíváiban, melyekben feltűnően gyakori az utólagos önigazolási kényszer és a „teleologikus történetszövés”. Hol van hát – kérdezi Gyáni – ha ugyan van jogosultsága a személyes emlékezetnek primér vagy önértékű történeti forrásként? Szerinte paradox módon épp a szubjektív önfeltárulkozásban és önreflexióban: azaz az emigránsok beilleszkedését, beolvadását, visszatalálását avagy az óhazához fűződő viszonyát érintő, emotív közléseiben. „E tekintetben, – mint kiemeli – az oral history vitathatatlanul primér forrásnak számít, hiszen minderről lényegében csak ez alapján informálódhatunk kellőképpen.”[12]

---

[10] Vö. erről írt önálló tanulmányát: Gyáni Gábor: Emlékezés és oral history. In: uő: *Emlékezés, emlékezet és a történeleme elbeszélése*, Napvilág, Budapest, 2000, 128-145.
[11] In. Kanyó 2002, 135-156.
[12] Kanyó 2002, 143.

4.1.5. Forráskritikai dilemmák

A történeti forráskritika célja végül is nem más, mint a tények „egyezményes minimumának” feltárása, ami egy efféle „ideologikusan elaknásított” korszakban, a 20. század második felében lépten-nyomon komoly éberséget és (ön)fegyelmet igényel. A hidegháborús szakirodalom, akár csak az egykori korporatív irat- és emlékanyag, számos ellentmondó tényt és értelmezést tartalmaz, melyeket módszeresen szembesíteni kell egymással. Mindez esetenként a magabiztos interpretáció és modellalkotás rovására megy, és szükségképp felvet egy sor olyan dilemmát – feloldásukat a későbbi kutatókra hagyva –, ami a szerző véges tudásával az általa ismert források alapján ez idő szerint eldönthetetlen. Jelzésük azonban, úgy vélem, korántsem fölösleges, ellenkezőleg: azt a szakmai és emberi tisztesség egyaránt megköveteli. Egy-egy jelenség, epizód bemutatásakor munkámban ilyenformán magam is gyakran élek archív légiós levelek, egykori francia és magyar titkoszolgálati iratok, a szakirodalom vagy az oral history emlékanyag szoros forráskritikai egybevetésével, ám ezt korántsem azzal a szándékkal teszem, hogy mindig és mindenben „enyém legyen az utolsó szó”. Másfelől kellő önkritikával el kell ismernem azt is, hogy veterán adatközlőim lekötelező bizalma, irántuk érzett rokonszenvem és empátiám, sőt néhányukkal az elmúlt évek során kialakult baráti viszony nem egyszer pozitívan elfogulttá vagy elnézővé tett szavaik, tetteik megítélésben. Ám ez, úgy tűnik, valamennyi kortárs interjúzás és személyes emlékkutatás kikerülhetetlen csapdája, mivel bizalmi kapcsolat nélkül senki sem bolond beatni élete nehéz, fájó vagy akár szégyelt titkaiba, ezek utólagos nyilvános bírálata viszont a kutató részéről nem egyszer kínos érzéseket kelt és morálisan is méltánytalannak tűnhet. (E jelenséget a kultúrantropológia az „émikus” és „étikus” – a bizalmas és nyilvános – közléshelyzetek kutatásetikai dilemmájaként tartja számon és külön is vizsgálja.)

4.2 Megválaszolandó alapkérdések

Végül álljon itt négy kérdéskör és előfeltevés, melyek kellő mélységű kibontása és meggyőző igazolása munkámat vezette.

4.2.1. Az „áldozat vagy tettes” narratíva meghaladása

Mindenek előtt azt kell mérlegelnünk, mi a gond – általában és történelmi perspektívában – az „áldozat vagy tettes” dichotómiával?

Először is e séma végletes, a valóságtól messze elemelt szimplifikációja, ami eleve felment az okok és következmények mélyebb megértése és árnyaltabb megítélése alól. Ilyenformán, leginkább önfelmentésként vagy vádként használva az ellenfélként vagy ellenségként azonosított egyénekkel és csoportokkal szemben, ez a prejudikált szereposztás kizárja mind az elvi alapú, mind a konkrét, eseti vizsgálat jogosultságát, meghiúsítván ezzel a történtek értelmes párbeszéden és minimálkonszenzuson alapuló megvitatását. Induljunk ki az utóbbiból: mi lehet a dialógus közös elvi alapja? Röviden: az emberi akaratszabadság és felelősség összekapcsolása, kifejtőbben: az élethez való jog, a személyi szabadság és sérthetetlenség, az emberi méltóság alapelve az egyenlő bánásmód, a jogegyenlőség és a jogorvoslat garanciáival. Mindazt, ami ebből következik – a tulajdon tisztelete, az etnikai, kulturális és vallási önazonosság szabad megválasztása, a kisebbségek jogvédelme, stb – hosszan lehetne sorolni még, ám ez már a részproblémák sűrű labitintusába vezet, melyet ezúttal mellőznünk kell.

Vizsgált témánk szempontjából viszont annál kevésbé mellőzhető az iméntiek történelmi relevanciája, ami ismét csak elválaszthatatlan az akaratszabadság és felelősség, s a hatalmi legitimitás és hatalomgyakorlás morális megítélésétől. Kérdés, hogy immár kollektív vádként vagy apológiaként vajon kik mire használják az „áldozat vagy tettes" dichotómiáját a tágabb közösségek és korszakos súlyú múltbeli traumák kontextusában? Látnivaló, hogy ez a modernitás korában főként a nemzeti és/vagy politikai önmeghatározás (önfelmentés) eszközéül szolgál – a kettőt gyakran előszeretettel összekapcsolva –, többnyire kiélezett, rivális hatalmi helyzetekben. A különös csak az, hogy az „áldozat" szerepére nem csupán, mint vélnénk, a vesztesek és alulmaradók aspirálnak, hanem sok esetben maguk a győztesek, az aktuálisan hatalmon lévők is. Ez utóbbi pedig implicit módon arra vall, hogy hallgatólagosan igenis létezik egyfajta „morális presztízs-hierarchia" (ha nem is mindjárt valódi, őszinte konszenzus), mely az „áldozatnak" vagy a „vesztesnek" nagyobb erkölcsi értéket és jogigényt tulajdonít „a történelem ítélőszéke" előtt. Legalábbis erre vall, hogy autoriter, sőt nyíltan agresszív, diktatórikus rezsimek is előszeretettel élnek a hatalmi aspirációk ezen átlátszó alibijével, mintha céljuk nem volna más, mint a saját közösség korábban elszenvedett sérelmeinek és veszteségeinek jogos restitúciója. Messzire vezetne annak további elemzése, hogy mindez miként szivárog le a „tömegek" tudatába, majd hogy ugyanez az önigazoló, önfelmentő sérelmi attitüd miként hagyományozódik tovább akár nemzedékeken át – ám ha itt és most nem is, dolgozatomban néhány eseti példán még erre is okvetlen kitérek majd.

Tény, hogy a 20. századi magyar történelem és annak mélyen ambivalens közösségi emlékezete egy sor máig feldolgozatlan, súlyos traumával terhelt: a két világháborús országvesztéstől, a menekülőáradaton, tömeges és tartós hadifogságon, Trianonon, a nyilas rémuralmon, a Holokauszton, a Rákosi-diktatúra terrorján át 1956 őszéig, majd tovább: a kádári megtorlás nyomasztó éveivel s egy kommunista csatlós diktatúra újabb három évtizedes prolongálásával. Az áldozatok és tettesek eközben gyakran többször is felcserélődtek mind az egyének, mind a trauma-okozó és elszenvedő csoportok szintjén. Mindennek egymásra torlódott hatásaként a társadalom erkölcsi normarendje, önvédelmi és önmegújuló készsége súlyosan megrendült, s a magyar állam, oligarchikus hatalmi elitek és önjelölt honmentők prédájaként, ismételten méltatlanná vált szerepére, mivel polgárai jogait, élet- és vagyonbizonságát gyakran nemhogy nem védte meg, hanem azoktól maga fosztotta meg őket mind újabb üldözések és hatalmi önkényeskedések sorával. Ilyenformán a 20. századi Magyarország, fájdalom és örök gyalázat, sokaknak inkább gettója, gulágja, börtöne, vesztőhelye – vagy legjobb esetben is: komisz mostohája volt, mintsem valódi, tápláló és oltalmazó szülőhazája.

Mindez *mutatis mutandis* történetünk hőseire is igaz, akik szülőföldjükről tizenévesen futottak világgá, hogy sokan úgyszólván meg se álljanak Észak-Afrikáig – ahol a vágyott menedék helyett egy újabb véres háborús, polgárháborús krízis fogadta őket, melyből fatális választásuk révén: légiósként Algériában maguk se maradtak ki. Életútjukat eddig nem vizsgálta senki, holott e második világháború éveiben (1939 és 1944 között) született, sokféle traumát, nélkülözést és erőszakot már korán megélt kamasz nemzedék – túlzás nélkül – méltán tekinthető „a forradalom árváinak". Sorsukat önnön vakmerő döntéseik épp úgy formálták, mint a 20. század nyomasztó kényszerhelyzetei. Akadtak köztük örök lázadók, hősök és balekok éppúgy mint önző és erőszakos, csak a maguk javát leső „moral insanity"-k, társaikat bárkinek feladó besúgók a magyar és nyugati hírszerzés – olykor egymás után mindkettő – szolgálatában. Ám annyi bizonyos: többségük sorsvonalát egy életen át az ismétlődő lojalitás-konfliktusok sikeres vagy kudarcos feloldási kísérletei jelölték ki – gyakran jókora vargabetűkkel. Tartozni akartak valahová, mint az születésünk óta elemi vágya és joga valamennyiünknek, s ezért nem egyszer aránytalanul nagy árat kellett fizessenek. Az esetben

pedig, ha csak két rossz közül választhattak, a túlélő ösztön nem igen hagyta őket sokáig latolni: „Áldozat legyek-e vagy tettes?”

4.2.2. Identitás-változatok és azok konfliktusai

Kutatásaim kiemelt tárgya: az önkéntes és kényszerközösségek, a nemzeti és nemzetközi, vagy a szupranacionális identitás (Idegenlégió!) 20. századi konfliktusainak elemző feltárása. Ezek kulcsfogalmai, ha tetszik, voltaképp azonosak a francia forradalom hármas jelszavával („Szabadság, egyenlőség, testvériség!”), azt néhány további fontos értékfogalom: a család, az otthon, a haza vagy a „becsület és hűség” (a Légió hagyományos jelszavai!) társítva. Munkámban mindegyre azt vizsgálom majd, hogy melyek voltak e legifjabb légiós nemzedék hármas kötődésének lojalitás-konfliktusai, majd ezek életstratégiává váló, egyéni kompromisszumai. Más szóval az ’56-ban Nyugatra ment, majd légiósnak állt fiúk megyannyi válaszútját s ezekből következő önmeghatározási kísérleteit próbálom felfedni; azokét, akiknek – Tompa Mihály híres verssorát parafrazálva – nem két, hanem három „hazát adott a végzet”. Egy hosszú élet (e nemzedék túlélői mára mind jóval 70 fölött járnak) egymást követő választáshelyzeteiben váltig azt keresem hát, hogy melyik és miért bizonyult koronként erősebb kötődésnek: a szülőhaza, a fogadóország vagy a Légió iránti – mely utóbbi jelszavában: „Patria nostra” a hazátlan hányódóknak is új hazát ígér.

Mint Puskás Julianna, Fejős Zoltán és mások terepkutatásainak fontos tanulságaként fentebb már idézett dolgozatában[13] Gyáni Gábor kiemeli, a sikeres beilleszkedés érdekében s annak eredményeként az ’56-os magyar menekültek „csoportidentitásukat idővel kezdték egyéni identitásra cserélni; mind jobban meggyengültek kapcsolataik az etnikus (magyar) szervezetekkel, és személyi érintkezésükben (házasodás, a lakóhely megválasztása), is egyre inkább elszakadtak a magyar etnikai networktől.”[14] Gyáni persze nem állítja – mint az általa hivatkozott kutatók egyike sem –, hogy mindez az ’56-os magyar diaszpóra egészére érvényes asszimilációs séma lett volna szerte a „nyugati” emigrációban, öt kontinens harmincöt országában[15]. Ahogy valójában nem is volt az! Hisz éppen a magyar légiósok markáns ellenpéldája mutatja, hogy a meggyengült-megrendült etnikai csoport-identitásból igenis vezethet(ett) út nem csak az egyéni, vagy egy másik etno-kulturális, hanem egy merőben új, korporatív – és jelszavaiban – szupranacionális csoport-identitáshoz is (fiatalon, aktív légiósként), majd sok évtized múlva, felemás kompromisszumok nyomán (s furcsa mód épp a néhol „elmagyarosodó” helyi légiós veterán körök közvetítésével) vissza az ’56-os menekültek részint etno-kulturális, részint történelmi-politikai önazonosságához (lásd munkámban a párizsi, provence-i magyar veteránok sajátos ’56-os emlékezetkultuszát!).

Mindez közelnézetből, személyekre és életutakra bontva még további árnyalt elemzést kíván. Ám annyi bizonyos, hogy a kiterjedt oral history emlékanyagot tanulmányozva – így az OSZK TIT és az 1956-os Intézet OHA gyűjteményeinek együttvéve csaknem 400 emigráns életút-interjúját –, jónéhány jele van annak, hogy a fiatal ’56-os magyar menekült-nemzedék számára merőben új csoport-identitásként az 1960-as évektől már távolról sem csak az etnikai-kulturális identitásváltás kínálkozott egyedüli opcióként, hanem megannyi más, a ’konveritákat’ is szívesen fogadó, jellemzően inter- vagy szupranacionális közösség is, mint a már javában viruló hippi mozgalom, az expanzív keleti vallások és újkeresztény szekták, vagy épp az ekkor még világszerte aktív radikális baloldali mozgalmak: az anarchisták, szindikalisták, trockisták, maoisták, stb. sokféle kisközösségei.

---

[13] Gyáni Gábor: ’56-os menekültek emlékező stratégiái. In. Kanyó 2002, 135-156.
[14] Kanyó 2002, 137
[15] Mint Gyáni megjegyzi: „Puskás (…) főbb kutatási eredményei persze nem általánosíthatók minden tekintetben az 56-os magyar diaszpóra másutt megtelepedett tömegeire.” Kanyó 2002, 137

4.2.3. Szocializációs és integrációs előnyök, hátrányok az emigrációban

Kutatásaim újabb kiemelt alapkérdéseként arra kívánok meggyőző válasz(oka)t találni, hogy e több szempontból is markánsan egyedi menekült-nemzedék integrációját egymást követő élethelyzeteiben mennyiben segítette vagy hátráltatta az a körülmény, hogy egyrészt 13-17 évesen egyedül vágtak a nagyvilágnak, másrészt, hogy fiatalon – sőt, sokan közülük még fiatalkorúként – álltak a Légióba. Aligha kell bizonygatni: ez is, az is döntően kihatott ekkor még igencsak képlékeny korai szocializációjukra, késleltetett civil életkezdésükre, családalapításukra vagy éppen polgári hivatásválasztásukra. Ugyanígy nem kétséges az sem, hogy mindez sok évtizeden át messzeható következményekkel járt származási és fogadó-országbeli kapcsolataik ismételt átrendeződésére vagy máig tartó légiós veterán aktivitásukra.

Konkrét, eseti példák vizsgálatán át dolgozatomban a következőkre keresek választ: Miféle szociális magatartásminták jellemezték a vizsgált emigráns csoport egymást követő élethelyzeteit? (komformitás, szabálykövetés, lázadás, devianciák, stb.) Mennyiben írták ezek felül a „hazulról hozott" családi, iskolai és kisközösségi mintákat? Miben érhetők tetten a korai emigráns évek interetnikus kihívásai és identitás-konfliktusai? Miként konfrontálódtak az Idegenlégióban az elvárt korporatív normák az egyéni túlélő stratégiáikkal? Hogyan és miféle mutációkon át érvényesült esetükben az ifjúkor „politikai moratóriumának" eriksoni szocializációs modellje[16]? Milyen önkorrekciós esélyt és/vagy adaptációs kényszert jelentett számukra a kései „civil" hivatásválasztás és családalapítás? És végül: miképpen hatott mindez vissza egyéni és csoportidentitásukra, nemzedéki és etnokulturális önképükre, a szocializáció és önazonosság-keresés szoros kölcsönhatásában?

Munkámban jórészt egyéni életutakat vizsgálok, s így történetszociológiai mélységű következtetések levonására már csak limitált mintavételem miatt sem vállalkozhatom. Mindazáltal a közelről megismert és sokféle módon kutatott (kérdőívek, interjúk, személyes emlékanyag-gyűjtések) légiós életutak követését más források és mások emigráns-kutatásai alapján is minél szélesebb nemzedéki sorsrepertoárba próbáltam ágyazni, szűkebb célcsoportomon kívül az otthon maradók többségére, a hazatérőkre és a kamasz menekültek más csoportjaira is kiterjesztve (örökbefogadottak, ausztriai magyar középiskolások, németországi, belgiumi, angliai vájár-tanoncok, amerikai tengerészek és katonák). Mindezek alapján azt remélem, hogy sikerül a korábbinál átfogóbb, egyúttal személyesebb és forrásközelibb képet adnom a Nyugatra ment '56-os kamaszok, a „forradalom árváinak" máig sem eléggé feltárt és létszámában is jócskán alulbecsült markáns csoportjairól és azok hasonló vagy olykor markánsan különböző választáshelyzeteiről.

4.2.4. Emigráns pozopográfia – négydimenziós történeti háttérrel

„Végül is miről és kikről szól ez a történet; hol kezdődik és hol a vége?" – szegezte nekem a kérdést kutatásaim korábbi fázisában egyik érdemes bírálóm. Mi tagadás, munkám során magam is erre kerestem a választ – miközben kételyeim és felismeréseim mind újabb kérdésekkel szembesítettek.

Vajon indokolt-e vizsgálatom célcsoportját szükebbre, tágabbra vennem a sajátos életkor, élethelyzet vagy az emigráns közösségen belüli diferenciálódás további szempontjai szerint? Mi az, ami összeköt vagy másoktól elválaszt egy-egy sors- vagy kockázatközösséget? Egyáltalán: miféle csoportméret szavatolja a kvalitatív és kvantitatív kutatási eredmények optimumát?

---

[16] E.H. Erikson: *Kamaszkor és válság. Az identitás keresése*, francia kiadásban: Erikson, E. H.: *Adolescence et crise. La quête de l'identité.* Flammarion, Paris, 1972. 163.

Mindez talán jobban követhető lesz, ha kutatási válaszlehetőségeimet néhány szelekciós elv és léptékarány megadásával próbálom szemléltetni. Alább tehát négyféle modellt vázolok fel, valamennyi vizsgált célcsoportját, téma-fókuszát és tér-idő koordinátáit megadva, s végül jelezve azt is, hogy választásuk miféle előnyökkel és hátrányokkal jár a kutatás várható eredményeire nézve:

1. modell: „Magyarok francia földön"

1.1. célcsoport: '56-os magyar menekültek Franciaországban, 1.2. téma-fókusz: franciaországi magyar emigrációtörténet 2.3. tér-időhatár: Magyarország + Franciaország, 1956-2016 1.4. előnye: általa az '56 előtti, utáni magyar-francia reláció monografikus jelleggel mélyebben feltárható 1.5. hátránya: a magyar légiósok sorsa + Algéria e téma-fókusznak csupán erősen izolált, perifériku mellékága.

2. modell: „A forradalom árvái"

2.1. célcsoport: '56-os menekült kamaszok világszerte, 2.2. téma-fókusz: átfogó nemzedéki sorskövetés, 2.3. tér-időhatár: Magyarország + 5 kontinens 35 befogadó országa, 1956-2016. 2.4. előnye: szélesebb spektrum, komparatív vizsgálati lehetőségek 2.5. hátránya: túl nagyigényű, szerteágazó kutatás, melynek az 500, kamaszként emigrált, '56 utáni magyar légiós csupán egyik, létszámában nem is a legjelentősebb alcsoportját alkotja.

3. modell: „A láthatatlan – magyar – légió nyomában"

3.1. célcsoport: magyar légiós önkéntesek 3.2. téma-fókusz: átfogó, magyar érdekű légiótörténet 3.3. tér-időhatár: Magyarország + Franciaország, Algéria, Marokkó, Tunézia, Indokína, Madagaszkár, Csád, Dzsibuti, Tahiti, etc, 1831-2016 3.4. előnye: monografikus kutatási téma, hagyományos kronologikus narratívában 3.5. hátránya: a magyar forradalom nem kiemelt kutatási tárgya, s a menekült kamaszok további sorsa sem követhető az 1956 utáni több mint 3000 magyar légiós külön alcsoportjaként.

4. modell: „Ötszáz bizony dalolva ment – Afrikába…"

4.1. célcsoport: a kamaszként emigrált, '56 utáni magyar légiósok 4.2. téma-fókusz: egy emigráns nemzedéki alcsoport szoros sorskövetése 4.3. tér-időhatár: Magyarország, Franciaország, Algéria + lásd mint fent, 1939-2016. 4.4. előnye: a fenti összes célcsoporttal és témafókusszal kapcsolatban áll vagy hozható, komplex levéltári, személyes és oral history forrásanyag bázisán kutatható, fontos hidegháború-történeti egybevetésekre kínál lehetőséget (pl.: 1956–Algéria) és jelentős elméleti hozadékot ígér az emlékezet- és indentitáskutatásban, az emigráns szocializáció- és integrációvizsgálatok terén. 4.5. hátránya: az oral history kutatás korlátai, a „nagyidős" túlélő veteránok emlékei háttérbe szoríthatják a célcsoport többi tagjának – dezertőrök, hazatérők, ügynöknek beszervezettek, stb. – lehetséges interpretációit.

Mindez alapján, remélem, meggyőzően kitűnik, miért is választottam e legutóbbi, 4. modellt végül. Egy olyan emigráns diaszpóra-nemzedék komplex vizsgálatát, amelynek születése a második világháború éveire esik, és története voltaképp ma sem ért véget. Arról, hogy e célcsoport – és tágabban: az '56 utáni magyar légiósoké – mennyiben tekinthető önálló diaszpórának, vagy épp Fejős Zoltán a chicagoi magyarok második nemzedékére használt terminusával: „diaszpórán belüli diaszpórának"[17], dolgozatom végén, kutatásaim összegzésében kívánok számot adni.

[17] Lásd: Fejős 1993, 219.

A magyar (e)migrációtörténeti irodalom áttekintése (1893 – 2015)

Mielőtt kutatásaim érdemi bemutatására térnék, tartozom egy historiográfiai áttekintéssel mind a magyar, mind a nemzetközi (e)migrációtörténet releváns irodalmáról. Mivel témám és célcsoportom – a légiósnak állt '56-os menekült kamaszok – vizsgálatának markáns eseménytörténeti kezdőpontja a magyar forradalom s az annak leverését követő exodus, a korábbi magyar érdekű, itthon vagy külföldön publikált, magyar és idegen nyelvű (e)migrációtörténeti munkákra – néhány fontos kivételt leszámítva – ezúttal nem térek ki. Ilyenformán nem vállalkozom a korai történeti előzmények: a Rákóczi- és a Kossuth-emigráció, az 1918-1919-es, az 1945-ös és 1947-49-es menekülthullámok irodalmának teljes számbavételére. Egyrészt, mert más, nálam avatottabb korszakismerők ezt munkáikban már elvégezték, másrészt, mert mindezek érdemi mustrája vaskos kötetekre rúgna, és kutatásaim szűkebb tárgyára, módszertanára nézve csak kevés haszonnal járna. Ami tehát alább következik, az jórészt a 20. század második felének, s azon belül is főként az 1956 utáni évtizedek nyugati magyar diaszpóra-irodalmának foglalata. (A könyvészeti és periodika-adatgyűjtést 2015 végén zártam le.)

1. A nyugati magyar diaszpóra „öntörténeti" irodalma

A nyugati magyar diaszpóra jó egy évszázad alatt megjelent könyvtárnyi kiadványa[18] imponálóan sokszínű és részletgazdag összképet kínál múltjáról, ami magában is értékes teljesítmény. Mindez kétség kívül a magyar (e)migráns közösségek életerejét, szellemi és anyagi potenciálját tanúsítja – és persze épp annyira már korán megmutatkozó öndokumentáló buzgalmát, önreprezentációs igényét is. Mielőtt ezek eseti indítékait, műfaji preferenciáit és főbb narratíváit számbavenném, hadd szóljak röviden a(z) (e)migrációs „öntörténeti" irodalom néhány jellemző vonásáról.

Apológia és önmegerősítés. Minden diaszpóra-öntörténet szükségképpen apologetikus, hiszen célja, rendeltetése valójában nem más, mint a mementó-szerű önbizonyítás („Jelet hagyni…") és a kollektív önmegerősítés („Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók…"). Mindennek az aktuálpolitikai szándék, egy-egy kiélezett belső konfliktus vagy akkut nemzetközi válság időről-időre különös érzelmi nyomatékot és agitatív többlethangsúlyt adhat, kiváltképp akkor, ha a tét maga a diaszpóra-közösség túlélése (így a 20. század mindkét világháborúját „ellenséges etnikumként" átvészelt magyaroké Franciaországban és Észak-Amerikában!), hiszen a történeti visszatekintés, hangsúlyos „memorandumként", ez esetben maga is azt hivatott igazolni, hogy a fenyegetett diaszpóra-közösség a befogadó ország iránti lojalitása és önnön szellemi, anyagi teljesítménye okán nagyon is „méltó" a túlélésre.

Szerzők. A diaszpóra-öntörténetek szerzői előéletükre, foglalkozásukra nézve sokfélék: újságírók, történészek, politikusok, tanárok, papok, a helyi „magyar élet" prominensei.

[18] A nyugati magyar diaszpóra sajtójának és könyvkiadásának három általam tanulmányozott legteljesebb gyűjteménye Budapesten az Országos Széchényi Könyvtárban, New-Bruswickban az Amerikai Magyar Alapítvány könyv- és kézirattárában továbbá Stockholmban az Északi Magyar Archívumban található, mely utóbbi egy szorgos magángyűjtő: Szöllősi Antal kivételesen gazdag fotó-, film-, plakát-, hanganyag-, kézirat- és nyomtatvány-kollekciója. Az emigráns kéziratanyag legjavát ugyanezek, továbbá a Magyar Nemzeti Levéltár s az OSZK és a Petőfi Irodalmi Múzeum kézirattárai őrzik. Ez utóbbi kiváltképp gazdag, több mint száz jól feldolgozott személyi fondból álló gyűjtemény, melyből minden tizedik emigráns magyar történészeké. (!) Ezek – Borbándi Gyula (1919-2015), Chászár Ede (1920-), Csonka Emil (1923-1982), Deák Ernő (1940-), Deák István (1926-) Fenyő D. Mário (1935-), Gosztonyi Péter (1931-1999), Menczer Béla (1902-1983), Pastor Péter (1925-) és Vermes Gábor (1933-) – kéziratainak feltárása még nagyobb részt értő és türelmes kutatókra vár.

Krónikási vagy szószólói mandátumukhoz azonban a szakmai kvalitások elvárt minimumánál (íráskészség, tényismeret, meggyőző érvek) rendszerint több és más is szükséges: kellő ismertség és elfogadottság az önkéntes segítők kiterjedt hálózata, az emigránstársak körében, ahogy elkel némi „jegyzettség", jó hírnév is a nyugati média és tudomány világában. Ennyiben a legsikeresebb nyugati magyar diaszpóra-történész, aki mindezt egy hosszú életen át a magáénak tudhatta, kétség kívül a tavaly előtt 95 évesen elhunyt Borbándi Gyula volt, a maga hangyaszorgalommal végzett „múltmentő" dokumentációival[19], józan és értékelvű konszenzuskeresésével. Ezzel szemben kihívó, sőt, sokak szemében renegát vállalkozásával: az *Elveszett alkotmány* három kiadást megért, pamfletszerű, magyar politikai emigráció-történetével[20] alighanem Nagy Kázmér volt e korszak legmarkánsabb ellenpéldája, aki az imént felsorolt szerzői kritériumok jó részének, a maga intranzigens, hiperkritikus attitüdjével eleve nem tudott – és idővel nem is akart megfelelni.

Célközönség. Ám éppoly fontos tisztán látni azt is, hogy egy-egy diaszpóra-történet valójában kinek is szól. A szerzői előszók és ajánlások e tekintetben korántsem mindenkor irányadóak, mivel a deklarált címzetteken (saját közösség, család, barátok, kollégák, egykori bajtársak, „az utókor") kívül írás közben akár rejtett referens-olvasók is lebeghetnek a szerző lelki szemei előtt: egy-egy mecénás, szakmai rivális, megnyerendő vagy éppen leleplezendő kortárs politikus, az óhazában maradt barát vagy ellenfél, stb. A nyelvhasználat már inkább kijelöli a célközönséget, hisz az anyanyelven írott krónikák, visszatekintések ez esetben nyilván főként a saját diaszpóra-közösséghez szólnak, s egyszer talán, jobb idők eljöttén, a reménybeli óhaza-beliekhez is. Ugyanakkor az angol, német, francia, stb. nyelvű munkák többnyire a nemzetközi „közvélemény": a tudomány, a politika, a sajtó befolyásos képviselőit kívánják megnyerni a mindenkori „magyar ügynek" vagy épp a befogadó ország – választott hazájuk – szélesebb publikumának figyelmét, rokonszenvét igyekeznek felkelteni. Van azután egy harmadik, egyre gyakoribb típus is: amikor a magyar szerző által idegen nyelven publikált diaszpóra-történet elsősorban szintén a saját, már erősen asszimilált közösséghez szól, az emigránsok másod- vagy harmad-nemzedékéhez, amely a teljes nyelvcserén túl még őrzi és ápolja származástudatát, s ezért szívesen olvas történeti munkákat elődeik életvilágáról s az óhazáról is.

Legitimitás- és szerepdilemmák. Itt kíván említést a diaszpóra-öntörténetírás két legszembetűnőbb sajátja: 1) az emigráns érdekképviseleti és politikai legitimitásért vívott állandó küzdelem és 2) az óhaza iránti gyakran erősen ambivalens viszony, a maga időről-időre megkerülhetetlen szerepdilemmáival.[21] A magyar politikai emigráció, a mindenkori nyugati diaszpóra legaktívabb, szervezett, bár erősen fragmentált kisebbségeként 1945 után jó fél évszázadra egy mélyen megosztott, kétpólusú világban válságok és kataklizmák során át kezdettől erősen függő és deffenzív pozícióból indult (1945, 1948 és 1956 után egyaránt – a hungaristáktól a volt reformkommunistákig!) és próbálta egyrészt „a Nyugat" általa vélt elvárásai, másrészt az 1945-től szovjet érdekszférába jutott anyaország mind újabb kihívásai nyomán meghatározni önnön helyzetét és követendő stratégiáját. Ezen törekvés sikerei és kudarcai a nem szűnő ádáz belharcok közepette szükségképp nyomot hagytak a diaszpóra-öntörténetek lapjain is egyes szereplők, csoportok, személyes vagy politikai konfliktusok

---

[19] Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945-1985.* 1. kiad.: Európai Protestáns Magyar Egyetem, Bern 1985. 2. kiad.: Európa, Budapest 1989.; Uő.: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*, Hitel Kiadó, Budapest 1992.; Uő.: *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben, 1985-1995.* Európai Protestáns Magyar Egyetem, Bern, 1996.(a) Uő.: *Alkony és derengés. Írások a posztemigrációról*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1999. Uő.: *Nem éltünk hiába. Az Új Látóhatár négy évtizede.* Európa Kiadó, Budapest, 2000.

[20] Nagy Kázmér: *Elveszett alkotmány. Vázlat az 1944 és 1964 közötti magyar politikai emigráció kialakulásáról.* 1. kiad.: Auróra, München, 1974.; 2. kiad.: Szerzői, London, 1982.; 3. kiad.: Gondolat, Budapest, 1984.

[21] Lásd erről Borbándi, Kovács Imre, Nagy Kázmér és más emigráns szerzők a továbbiakban tárgyalt munkáit.

bemutatásakor és értékelésekor. Érdemben e jelenségre még külön kitérek, itt mindössze azt kívánom jelezni, hogy az „emigráns-politika” két szélső pólusa: a konszenzus- és a konfliktuskeresés között esetről-esetre sokféle szerzői attitűddel és narratívával kell számolnunk, s a gyakran rejtett vagy ambivalens szerzői szándékok megértéséhez olykor a „sorok között” vagy „mögött” sem árt tudni olvasni. (Személyes, életrajzi indítékok, a kortörténeti háttér, a kódolt vagy metaforikus beszédmód feloldása, stb.)

A műfaj tengerentúli alapmintája. Végül nem hagyható szó nélkül a modern Amerika hódító példája: a „saját nyilvánosság” öntevékeny és asszertív használata, ami sokban máig élő, hatékony mintaként szolgál a legtöbb nyugati diaszpóra-közösség számára. Az újvilági bevándorlókra – s nem csak a magyarokra, az európaiak túlnyomó többségére! – kezdettől úgyszólván „kultúrsokként” hatott az amerikai demokrácia tágassága, a maga sokféle szabad és nyilvános önszerveződésével, autonóm kisközösségével és nem utolsóként: a cenzúrát hírből sem ismerő, életerős nyomtatott sajtójával. Ez utóbbi ízig-vérig modern, populáris megújítása ráadásul éppen a 19. század utolsó évtizedeiben, a nagy közép-kelet-európai migránshullámmal egy időben kezdődött, és tartott – annak kényszerű megszakadásával – egész az első világháborúig. Az iménti „populáris” jelző itt nem annyira stílust vagy világnézetet jelöl (részben persze azt is!), hanem a nyomtatott sajtó a korábbinál jóval olcsóbb és gyorsabb előállítását, könnyebb hozzáférését, és ami a legfőbb: az olvasótábor nyelvi korlátokat immár bátran átlépő, látványos expanzióját. Márpedig ez utóbbi jelentősége a multietnikus közegben aligha túlbecsülhető. Az újonnan érkezett „magyar amerikások” is csakhamar ellesték a sikeres lapcsinálás fortélyait – példa rá a korai évek legalább fél száz helyi lapjának és bulletinjének, élükön a *Szabadság* (al.: 1891), az *Amerikai Magyar Népszava* (1899), a *Magyar Szó* (1901) és a *Magyar Zászló* (1906) látványos debütálása. Ahogy hamar felismerték azt is, hogy az újság, a kalendárium, az egyleti, iskolai vagy egyházi kiadványok sokasága nem csak a belső hírcsere eszköze lehet, hanem egyúttal a kollektív öndokumentáció és önreprezentáció hatékony fóruma is, mi több, rendszeres és biztos bevételi forrás közösségi célokra. Az emigráns sajtó hathatós közreműködésével megindult gyűjtések, felajánlások vagy a betegbiztosító alapok kézzelfogható sikerei így hamar rábírták a fél-analfabéta, frissen érkezett magyar földművest, bányászt vagy gyári munkást is az újvilági adománykultúra és önfenntartó szervezeti élet hódító mintáinak átvételére. S paradox módon épp ezek a minták „honosították” – asszimilálták – a leghatékonyabban nemzedékeken át a bevándorlók kezdetben zárt, etnokulturális közösségeit.[22]

2. Tér-idő határok szerinti és tematikus tipológia

Az iménti modellt követte, követi m*utatis mutandis* több-kevesebb másfél évszázada valahány bevándorló diaszpóra, így a magyar is. Ami közelebbről ez utóbbi „öntörténeti” kiadványait illeti, ezek választott tér-idő határaik és tematikájuk szerint négy fő csoportba rendezhetők: 1) átfogó diaszpóra-történeti munkák; 2) régiónkénti összegzések, földrészek, országok s a fontosabb urbánus központok „magyar jelenléte”; 3) kisebb lokális közösségek, emigráns mikro- és helytörténet; 4) a diaszpóra szervezeti és intézményvilága (szövetségek, alapítványok, egyesületek, nyugati magyar sajtó, könyvkiadás, iskolák, egyházak, cserkészet, stb.) Az emigráns szerzők két kedvelt műfaját: a családtörténeti s a javarészt magánérdekű, önreprezentációs célú memoár-irodalmat – elegyes tartalma, színvonala és már-már áttekinthetetlen bősége miatt – ezúttal meg sem kísérlem bemutatni.

[22] Lásd erről bővebben Papp Z. Attila és kutatótársai szervezet-szociológiai terepkutatásait: *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról.* Magyar Külügyi Intézet, Budapest, 2008.

2.1. Átfogó diaszpóra-történeti munkák

E műfaj sajátos hagyományai szerint átfogó diaszpóra-történeti összegzésekre többnyire egy-egy „történelminek” érzékelt korszakhatárhoz érve vagy jeles évfordulók apropóján támad igény az érintett társadalomtudományok művelői – történészek, szociológusok, kultúrantropológusok – körében és a múltjukat megismerni és/vagy megörökíteni vágyó közösségekben. (E sajátos „vállalkozói – megrendelői” viszony persze koronként, esetenként külön elemzést is megér!) A magyar diaszpóra-történeti irodalom két legszembe-tűnőbb sajátja, hogy 1) ilyen munkákat csak elvétve találni, és 2) még ezek is jobbára csak egy-egy ambiciózus szerző magányos vállalkozásai (lásd: Borbándi, Várdy és Nagy Kázmér alább ismertetendő munkáit), ellentétben az angolszász, skandináv, német, olasz, lengyel, stb. műfaji hagyomány jóval reprezentatívabb, többszerzős forráskiadványaival vagy összegző monográfiáival. Ráadásul, beható tanulmányozásra még e néhány tisztán magyar érdekű emigrációtörténeti kézikönyv is számos hiányérzetet kelt az olvasóban, melyek okait szintén érdemes számbavenni. A nyilvánvaló objektív okok sorában említendő: 1) a magyar történeti (e)migráció nehezen átfogható, tér-időbeli szórtsága 2) és forrásainak részben ebből adódó hiányai, feltáratlansága, továbbá 3) a nyelvi, 4) földrajzi és az óhazától való 5) kulturális és gyakran tartós 6) politikai elszigeteltség, ami az efféle munkákhoz szükséges összehangolt itthoni, külföldi kutatásoknak eleve gátat szab.

Ám mindezen túl a fő ok alighanem abban keresendő, hogy az elmúlt másfél században csak elvétve adódott olyan, kellően inspiratív és alkalmas „történelmi pillanat”, mikor az anyaországi és a világszerte elszórt magyarság – pontosabb földrajzi meghatározás híján máig is a hidegháborús dichotómiát tükröző gyűjtőnevén: – a „nyugati magyar diaszpóra” körében egyszerre támadt volna igény és gyakorlati készség egy-egy korszakos számvetés elvégzésére. Ilyen szerencsés, „konszenzus-közeli” pillanatnak tűnt az 1989-1990-es rendszerváltás rövid és reményteli időszaka, noha visszatekintve, mint a kutatások és publikációk makacs hiányai is jelzik, ez az esély is javarészt elsikkadt. Ennek strukturális okairól szólva legyen elég itt csupán arra emlékeztetni, hogy miközben a nyugati magyar emigráns gyűjtemények és kutatóközpontok 1989-1990 után sorra megszűntek, itthon a magyar (e)migrációtörténetnek jó negyed század múltán ma sincsen önálló intézményi háttérbázisa: archívuma, könyvtára, múzeuma és tudományos kutatóközpontja – kiáltó ellentétben néhány hasonlóan jelentős emigrációval bíró, térségbeli náció: így a lengyelek, észtek, lettek és litvánok nemrég átadott, kiemelt kulturális és tudományos beruházásaként megvalósult „nemzeti emigráns archívumaival”, így például Gdynia imponálóan e célra átépített régi kikötőjének egykoron több tízmillió közép-kelet-európai kivándorlót útjára bocsátó dokkjaiban.

A hiányosságok szubjektív okaira az egyes művekről szólván még külön kitérek. Itt csupán annyit kívánok jelezni, hogy a három említett monográfia-szerző közül kettő: Borbándi Gyula és Nagy Kázmér voltaképp újságíró, publicista volt, Várdy Béla pedig – a William Penn Egyesület százéves dokumentációján kívül – önálló terepkutatást történészként nem végzett, s magyarul, angolul publikált munkái így javarészt a reprezentatív vagy a népszerű történetírás műfaji zsánereibe sorolhatók. A személyes érintettség, az emigráns sorstárs és kortanú nézőpontja kétség kívül Borbándi és Nagy Kázmér munkáiban az erősebb (előbbi az általa tárgyalt időszak határait 1945 és 1995, utóbbi 1945 és 1975 közé szorítja), míg Várdy személytelen narratívájú krónikái akár ezeréves, szorosan (e)migrációtörténeti munkái pedig több százados időtartamot is merészen átfognak.

2.2 Régiónkénti összegzések, földrészek, országok, nagyobb városok „magyar jelenléte”

Általános – bár eseti kivételt is megengedő – szabályként azt mondhatni: minél szűkebb az emigrációtörténeti munkák léptéke, határa, annál egyneműbb azok módszertana és

narratívája. Az ok nyilvánvaló: egy térben és időben behatárolt emigráns közösség forrásait feltárni és fontosabb sorsfordulóit bemutatni jóval könnyebb vállalkozás, mint sok éves anyaggyűjtő és feldolgozó munkával „globális" vagy „korszakos" (e)migrációtörténeti összegzéseket megírni.

Nem csoda, hogy e szűkülő körben mind bővebb a publikációs kínálat. „Öt világrész magyarsága" címmel, 1935-ban jelent meg Nagy Iván tollából az első „globális igényű", főként népesség-statisztikai, még erősen elnagyolt és forráshiányos körkép.[23] (A többször utánnyomott kisalakú zsebkönyv fő célja: a Trianon-i béke által szétszabdalt Kárpát-medencei magyarság számbevétele volt, ehhez képest inkább csak „kitekintésként" került bele a nyugati magyar migráns mustra is.) A földrész-monográfiák köréből Várdy Béla[24], Puskás Julianna[25] és Tezla Albert[26] észak-amerikai, Szabó László[27] és Torbágyi Péter[28] dél-amerikai magyar (e)migráns áttekintéseit és forrásközléseit érdemes kiemelni, továbbá Kunz Egon és Csapó Endre ausztráliai krónikáit[29]. Feltünő ugyanakkor, hogy Nyugat-Európa magyar múltjáról – Borbándi kézikönyveinek aránylag bő fejezeteit leszámítva[30] – önálló munka máig is inkább csak szabályerősítő kivételként jelent meg. (Ilyen például Sárközi Mátyás az angliai magyarokról pár éve publikált portrégyűjteménye[31].) A kanadai magyarságról Dreisziger Nándor[32] és Bakó Ferenc[33] közölt főként kultúrtörténeti, kultúrantropológiai érdekű áttekintéseket. Szente Varga Mónika a múlt század első felének mexikói magyar emigrációtörténetét összegezte[34], míg Kurucz László és Némethy Keserű Judit az argentinai[35], Pongrácz Attila pedig a brazíliai magyar bevándorlás egy-egy második világháború utáni fejezetét dolgozta fel monográfiájában.[36]

A fontosabb urbánus központok magyar múltjáról elsőként amerikai szerzők írtak szociológiai érdekű, elemző munkákat az első világháborút követően, így H. F. Cook Clevelandről[37] és E. D. Beynon Detroitról[38]. A máig alig ismert korai példák egyikeként

---

[23] Nagy Iván: *Öt világrész magyarsága.* Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1935.

[24] Vardy, Steven Bela: *The Hungarian Americans*, Boston, Twayne, 1985a; Uő: *The Hungarian Americans: The Hungarian Experience in North America*, New York: Chelsea House Publishers, 1989.; Uő: *Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története.* A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2000.

[25] Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.; Uő.: Overseas Migration from East-Central and Southeastern Europe 1880–1940. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.; Uő.: Ties that Bind, Ties that Devide. Hundred Years of Hungarian Experience in the US. Holmes & Meir, New York – London, 2000.

[26] Tezla Albert (vál, szerk): *„Valahol túl, Meseországban…". Az amerikás magyarok, 1895-1920*. Európa Kiadó, Budapest 1987.

[27] Szabó László *Magyar múlt Dél-Amerikában, 1519-1900.* 1. kiad.: Transsylvania, Buenos Aires, 1978. – 2. kiad.: Európa Kiadó, Budapest, 1982.

[28] Torbágyi Péter: *Magyarok Latin-Amerikában*. Kiadja: a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának Anyanyelvi Konferenciája, Budapest, 2004

[29] Kunz Egon: Magyarok Ausztráliában, Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997.; Csapó Endre: Ilyen a világ. Az ausztráliai Magyarságban és a Magyar Életben 1961 és 1983 között megjelent vezércikkek. Logos, Tóthfalu, 2002.

[30] Borbándi im. 1985, 298-383., im.1996 (a) 54-129.

[31] *Sárközi Mátyás: Micsoda életek! Emigránsok Angliában.* Noran, Budapest, 2008

[32] Dreisziger et al (ed) *Struggle and Hope. The Hungarian-Canadian Experience* Toronto 1982., franciául: McClelland and Stewart. Ottawa 1982.

[33] Bakó Elemér: Magyarok az Amerikai Egyesült Államokban. Öt évszázad válogatott történetei, 1583–1998. In: *A világ magyarsága.* MVSZ Nyugati Régiója, Budapest, 1998.

[34] Szente Varga, Mónika: *Migración húngara a Mexico (1900–1950)*. Puebla, 2007..

[35] Kurucz László: *Az argentínai magyar kolónia története*, I. köt. 1945-ig. Kézirat. 1991 Szegedi Tudományegyetem Hispanisztika Tanszéki Könyvtára; Némethy Kesserű Judit: *„Szabadságom lett börtönöm." Az argenínai magyar emigráció története, 1948–1968.* Budapest, 2003.

[36] Pongrácz Attila: *A Sao Paoló-i magyarság, 1945-1989.* Doktori értekezés. Szeged, 2009

[37] Cook, G. F.: *The Magyars of Cleveland*, Cleveland 1919

okvetlen említést kíván egy fiatal, másodgenerációs magyar emigráns szerző: Joseph Kenneth Balogh 1945-ben írott szakdolgozata[39], ami sokban úttörő vállalkozásnak hat ma is. Balogh a Pittsburgh-i magyarság második világháború alatti válságjelenségeit kutatta az értékelemző és szervezet-szociológia továbbá a statisztikai elemzések ekkor még az amerikai irodalomban is újnak számító eszközeivel. Dolgozata sajnálatos módon azóta sem jelent meg, holott értékes helytörténeti adalékai, az általa vizsgált 58 magyar szervezet és a helyi magyar sajtó alapos „átvilágítása" hiteles képet látszik adni e nehéz időszak etnokulturális, morális és politikai elbizonytalanodásáról, s a tengerentúli magyar közösségek felgyorsult nemzedéki fragmentálódásáról. Mindez sokban előre vetíti az 1945 – 1956 közötti, immár kifejezetten *politikai* menekült-hullámok egymás közötti belső konfliktusait és válságtüneteit is.

Egy nemzedék múltán, az 1970-es, 1980-as években s részben az 1990-esek elején – nem kis részt a tengerentúli „etnikai reneszánsz" ösztönző hatására – már egy sor önálló tanulmány és magyar érdekű város-monográfia születik. Itt csak néhányat említve: Fejős Zoltán[40] Chicago, Papp Susane[41] Cleveland, Joseph Balogh[42] és Bődy Pál[43] Pittsburgh, Dreisziger Nándor[44] Ontario magyarságáról publikált tudományos igényű, értékes munkákat. Hasonló „emigráns város-monográfiákat" Európa nyugati feléből, mint jeleztem, sajnos hiába is keresnénk; ezekért a helyi magyar egyesületek, újságok, politikai szervezetek, alapítványok, klubok, körök, éttermek és kávéházak sűrű hálózata kárpótol némiképp, azok archív dokumentumaival, emlékkiadványaival, irodalmi és művészeti mementóival – a „magyar" Bécsről, Münchenről, Genfről, Rómáról, Párizsról, Londonról, stb.[45] Ugyanakkor akad néhány távoli, bőséggel dokumentált urbánus központ is, így São Paulo magyar közösségeiről az elmúlt évtizedben, többféle forrásközlésen túl, két önálló kultúrtörténeti monográfia is született[46].

Csak közbevetőleg: nem mellékes szempont az sem, hogy az emigrációkutatónak örökké „mozgó célponttal" van dolga. Más szóval, a nyugati magyar diaszpóra tér-idő koordináták szerinti azonosítása esetenként már csak azért sem könnyű feladat, mert a „szabad világ", lényege szerint, állandó mozgásban volt és van (akár csak szűkebb légiós-kutatásaim immár hat évtizede vándorló célcsoportja!). Így közismert például, hogy a gazdasági konjunktúra csábítására az '56-os magyar emigránsok közül pár év múltán sok ezren települtek át Nyugat-Európából az óceán túlpartjára (Kanadába, az USÁ-ba, Brazíliába vagy Argentínába), míg mások személyes vagy szakmai okokból éppen onnan tértek vissza az 'anyakontinensre', ahol szintén nagy volt, sőt, máig is jelentős a magyar (e)migránsok országok közti fluktuációja (pl.: Ausztria, Németország, Svájc és a Benelux-államok között; vagy a nyugdíjasok „déli áramlata", stb.). Az 1989-90-es rendszerváltás óta több ezer emigráns tért haza végleg vagy

---

[38] Beynon, E.D.: Social Mobility and Social Distance Among Hungarian Immigrants in Detroit. *American Journal of Sociology,* 1936

[39] Balogh, Joseph Kenneth: An Analysis of Cultural Organizations of Hungarian-Americans in Pittsburgh and Allegheny County. A thesis, University of Pittsburgh, Pennsylvania, 1945.

[40] Fejős Zoltán: A chicagói magyarok két nemzedéke, 1890-1940. Az etnikai közösség megőrzése és változása. Közép-Európai Intézet, Budapest, 1993.

[41] Papp, Susan M.: *Hungarian Americans and their Communities of Cleveland.* Cleveland State University, Cleveland, 1980.

[42] Balogh im. 1945

[43] Bődy, Paul (ed): Hungarian Ethnic Heritage Study of Pittsburgh. Pittsburgh, 1981.

[44] Dreisziger Nándor: *The Hungarian Experience in Ontario.* Toronto, 1985.

[45] Lásd pl.: A. Szabó Magda – Ablonczy László (szerk) Az *„Állj fel" torony árnyékában. Magyarok francia földön* (Új Horizont, Budapest, 2003) Szőnyi Zsuzsa: *A Triznya kocsma* (Kortárs Kiadó, Budapest 2006), Méray Tibor: *A párizsi vártán* (Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2000), Cs. Szabó László: *Hunok Nyugaton* (Aurora Kiskönyvek, München 1968.) és sok más emigráns szerző munkáit.

[46] Pongrácz Attila: *A São Paoló-i magyarság, 1945-1989.* Doktori értekezés., Szeged, 2009.; Kovács Nóra: *Szállítható örökség. Magyar identitásteremtés Argentínában.* (1999–2001). MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat, Budapest, 2011.

rendezkedett be „kétlaki”, ingázó életmódra, hasonlóan, mint korábban „szezonális jelleggel” a déli félteke (Brazília, Argentína, Dél-Afrika és Ausztrália) magyarjainak egy része, „télen is nyaralva” Európában töltvén az év mifelénk enyhébb időszakait.

2.3. Kisebb közösségek, emigráns hely- és mikrotörténet

A(z e)migrációkutatás talán legrégebbi – amatőrök által is kedvelt műfaja – a hely- vagy mikrotörténet. Ez többnyire lokális források sokféle, bár korántsem mindig problémamentes együttesére támaszkodik (magán- és hivatalos dokumentumokra, a szájhagyománya, oral history interjúkra, stb). Klasszikus zsánere az ú.n. „kolónia-történet”: a kanadai és amerikai préri benépesítése, a dél-amerikai új „honfoglalók”, a kaliforniai, dél-afrikai vagy ausztrál „aranyláz” első telepesei, stb.[47] Az efféle munkákra vállalkozók körében gyakran a személyes motiváció is hangsúlyosan tettenérhető; szerzőjük nem egyszer maga is a helyi kolónia tagja, elszármazottja vagy legalábbis etnokulturális azonosságot vall a vizsgált közösséggel. Fő céljuk nem annyira az elemző feltárás és az önálló értelmezés, inkább a krónikás hagyományos etoszával a „leletmentés”: minél több dokumentum, adat és személyes adalék egybegyűjtése. Igaz, nem lebecsülendő vállalás ez sem, hisz a magyar (e)migrációkutatásban az „eredeti tényfelhalmozás” korszaka voltaképp ma sem zárult le, mint azt jónéhány fehér folt jelzi – így e munka korábban ismeretlen tárgya és emigráns célcsoportja is.

2.4. A diaszpóra szervezeti és intézményvilága (alapítványok, klubok, egyesületek, a nyugati magyar sajtó, könyvkiadás, iskolák, egyházak, cserkészet, stb.)

Az iméntieknél is szűkebb és célirányosabb az emigráns szervezet- és intézménytörténeti kutatások szemhatára. Ezek helyi, regionális, országos, kontinentális vagy akár globális léptékűek is lehetnek, ám a lépték növekedésével számuk is arányosan csökken. Többségük reprezentatív „öntörténeti” kiadvány, bár akad közöttük elemző, feltáró, tudományos igényű szakmunka is. Klasszikus példái: a magyar alapítványok, klubok, szervezetek többnyire jubileumi monográfiái.[48] Később egyes jelentős emigráns ifjúsági mozgalmak, így a nyugati magyar cserkészet[49] vagy az ’56 utáni emigráns magyar diákszövetség (MEFESZ – UFHS)[50]

---

[47] Néhány korai magyar kolónia-történet: Molnár, August: Hungarian Pioneers and Immigrants in New Jersey since Colonial Days. In: *The New Jersey Ethnic Experience.* (ed. Barbara Cunningham) Union City, 1977.; Blumstock, Robert (ed) Bekevar. Working paper on a Canadian Prairie Community. *Canadian Centre for Folk Culture Studies. No. 31.* National Museums of Canada, Toronto 1979.; Kovacs, Martin L.: *Pece and Strife: Some Facts of the History of an Early Prairie Community.* Kipling, Sasketchewan, Kipling Historical Society, 1980.; Mocsary, Victoria Ann: *Strangers in a Foreign Land: An Early History of Hungarian Settlement, Livingston Parish, Louisiana*. Southeast Louisiana Historical Association Papers, 1987-88, vol.12.; Ablonczy Balázs: Ribillió északon. Egy Szent-István napi verekedés 1929-ben. *Múltunk*, 2009/2. 162–177.; Őry Kovács Katalin *A Jaraguá Do Sul-i Magyar Kolónia: Identitás és történelem*. K.n. Szeged, 2010.

[48] Az amerikai magyar diaszpóra néhány korai évfordulós kiadványa, időrendben: „Szabadság” – 10 éves jubileumi szám. Szerk.: Kohányi Tihamér, Cleveland 1901.; „Amerikai Magyar Népszava” – 10 éves jubileumi emlékkönyv, New York, 1909.; „Szabadság” – 20 éves jubileumi szám. Szerk.: Kohányi Tihamér, Cleveland 1911.; „Chicago és környéke” I. Magyar Társalgó és Betegsegélyező Egylet 25. éves jubileumi kiadványa. Chicago, 1916.; Kossuth Lajos Magyar Férfi és Női Betegsegélyző és Temetkezési Egylet 20 éves jubileumára. Szerk. Újgyulai-Prattinger Ferenc, Detroit 1922 „Amerikai Magyar Népszava” – 25 éves jubileumi szám. Szerk. Berkó Géza, New York, 1924.; Petőfi Emlékkönyv. „Új Előre” – 25 éves jubileumi albuma. Szerk.: Kiss János, New York, 1927; „Az Ember”. Jubileumi szám. Szerk.: Göndör Ferenc. h.n. 1936 okt. 17.; „Verhovayak Lapja”. Verhovay Segélyegylet 50 éves jubileumi kiadványa. Szerk.: Faragó József, h.n. 1936..; Rákóczi Segélyező Egyesület, 1988-1938. Szerk.: Lakatos László, Bridgeport. Connecticut 1938.; Amerikai Beteg Segélyző és Életbiztosító Szövetség jubileumi kiadványa, 1892-1942. Szerk.: Valkó János, Pittsburg, 1942.; „Amerikai Magyar Népszava” – Arany [50 éves] jubileumi albuma. Szerk. Berkó Géza. New York, 1949.

[49] Bodnár Gábor: *A magyarországi cserkészet története*, KMCSSZ, Garfield, 1980; Bodnár Gábor: Külföldi magyar cserkészet. In: *Magyar cserkészet-világcserkészet*, Szeged, 1989; Marosvári Attila (szerk): *Szétszórt*

történetéről is több feltáró történeti munka, memoár és dokumentáció jelent meg. A rendszerváltás évadján Fejős Zoltán publikált adatgazdag elemző áttekintést a tengerentúli – észak- és dél-amerikai ill. ausztráliai – magyar egyházak múltjáról, jelenéről[51], melyet egy hasonlóan igényes „follow up" körképpel folytatni, negyed század múltán, legfőbb ideje volna. Mára a Szabad Európa Rádió magyar érdekű történeti és memoár-irodalma is szépen felszaporodott[52]. Ahogy komoly várakozás övezi az idén 40 éves fennállását ünneplő, főként nemzeti-etnikai kisebbségvédő profilú, magyar emigráns lobby-szervezet: a New York-i Magyar Emberi Jogi Alapítvány (HHRF) készülő öndokumentációját is.[53]

Fontos forráscsoportként itt kíván említést, hogy napjainkra a jelentősebb nyugati magyar lapok, folyóiratok és könyvkiadók majd mindegyikének készült – jórészt digitalizálva online is elérhető – repertóriuma, reprint, hasonmás, válogatott vagy gyűjteményes kiadása.[54] Ezek legteljesebb eredeti kollekcióit, számos emigráns író, újságíró, művész és tudós kézirathagyatékával együtt Budapesten az OSZK, a PIM és az MTA kézirattárai, míg Nyugaton az Amerikai Magyar Alapítvány (AHF, New Brunswick, USA) és az Északi Magyar Archívum (ÉMA, Stockholm) őrzi. Az emigráns irodalmi segédletek: lexikonok, repertóriumok, bibliográfiák készítésében az elmúlt negyed század során Nagy Csaba, a PIM munkatársa szerzett komoly édemeket[55].

3. Fogalomhasználat és önmeghatározás

A magyarországi és az emigráns kutatók eredményeinek egybevetése, metódusának és fogalomhasználatának alapos revíziója – bár a továbblépéshez elengedhetetlen volna – jórészt máig is várat magára. Kiváltképp nagy a zűrzavar a definíciók és önmeghatározások terén, abban, hogy voltaképp mi is egy-egy kutatás célköre, tárgya: a migráció és/vagy a politikai emigráció – a magyar etnikum, diaszpóra, kolónia, közösség, csoport – vagy csupán a nyugati magyarság egymással nem vagy alig érintkező szórványainak és szigeteinek laza halmaza. Az igényes történész, antropológus és szociológus szerzők – Borbándi, Puskás, Fejős, Papp Z. – láthatóan maguk is fontosnak tartják vizsgált célcsoportjuk minél pontosabb definiálását, bár

---

árvalányhaj. A külföldi magyar cserkészet 50 éve. Emlékkönyv Bodnár Gábor 75. születésnapjára. KMCSSZ, Garfield, 1995Uő.: *A magyar cserkészet az emigrációban 1945 és 1956 között*, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2004.

[50] Várallyay Gyula: *Tanulmányúton. Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után.* Századvég Kiadó – 56-os Intézet, Budapest, 1992.; Uő.: *Tévúton. Ügynökök az ötvenhatos diákmozgalomban.* L'Harmattan, Budapest, 2011.; Czigány Magda: *Kényszerű tanulmányúton. 1956-os magyar egyetemi hallgatók Nagy Britanniában.* Jószöveg Kiadó, Budapest, 2007.; Hidas, P.: The Hungarian refugee student movement of 1956-57 and Canada. *Canadian Ethnic Studies*, 1998 30 (1), 19-50.; Kiss, Tamás: Association of Hungarian University and College Students 1956 – Szeged. Belvedere Meridionale, Szeged, 2006.

[51] Fejős Zoltán: A tengerentúli magyar egyházakról, *Regio Kisebbségtudományi Szemle* 1991. 2.évf.3.sz.

[52] Lásd pl.: Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben. A Szabad Európa Rádió története.* Európa Kiadó, Budapest, 1996.; Kasza László: *Mókusok az Angolkertben. Ügynökök a Szabad Európa Rádiónál*. Noran Budapest, 2009. A SZER legteljesebb dokumentációja a budapesti Nyílt Társadalom Archívumában (OSA) található. Emellett az egykori munkatársak több tucat személyes iratfondját őrzik a PIM és az OSZK kézirattárai.

[53] A HHCR vezetője: Hámos László és munkatársai közlése a készülő dokumentum-kiadványokról és filmről.

[54] Lásd pl.: az Új Látóhatár Archívum honlapját (http://ujlatohatar.com/) és Borbándy Gyula monográfiáját: *Nem éltünk hiába. Az Új Látóhatár négy évtizede.* (Európa, Budapest, 2000.), vagy az 1957 és 1989 között megjelent londoni, párizsi Irodalmi Újság nyolckötetes reprint összkiadását (Bethlen – Akadémiai, Budapest, 1991–1993.) Sárközi Mátyás 300 oldalas név- és tárgymutatójával, avagy Nagy Csaba szerkeszésében a *Szivárvány repertórium 1980–1994*. (M-Szivárvány Alapítvány–Framo Publishing, Budapest – Chicago, 1995.) kötetét.

[55] Nagy Csaba A magyar emigráns sajtó bibliográfiája, 1852-1998. Kézirat. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1998.; Uő.: A magyar emigráns irodalom lexikona. Argumentum–Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2000.

esetenkénti elbizonytalanodásuk és következetlenségük – melyek oka többnyire éppen a terminológiai konszenzushiány! – szintén magáért beszél. Íme, néhány példa:

Borbándi Gyula két folytatásban megírt, fél évszázadot átfogó, máig mértékadó kézikönyvének[56] szerzői előszavát mindjárt egy önmentséggel kezdi, amiért a befejezettség illúzióját keltő 'emigrációtörténet' helyett inkább a 'kollektív biográfiát' ígérő, kissé poétikus *„A magyar emigráció életrajza"* címet választotta. Az 'emigráció' gyűjtőnév alatt Borbándi egyébként rendre a politikai üldözések és fegyveres konfliktusok (1945, 1948, 1956, stb) miatt Nyugatra kényszerült magyarok összességét érti, ha csak jelzős szerkezettel nem pontosítja azok egymást követő menekülthullámait. (Így az első kötet végén „A régi és új emigráció" fejezetcím alatt az 1945-47-es illetve az 1956-os magyar menekültek viszonyát elemezve.) Az egyes nyugati országokban új hazára lelt magyarokra egységesen a 'kolónia' terminust használja (pl.: 'franciaországi, angliai, svájci magyar kolónia', stb.), bár mint maga is többször hangsúlyozza: ezek földrajzi, politikai, szociológiai vagy mentális értelemben gyakran nem hogy 'telep'-et, 'közösség'-et, de még laza kapcsolathálót sem alkotnak. A 'diaszpóra' fogalmát emigráns-gyűjtőnévként Borbándi csak nagyritkán használja (a 'szórvány'-t pedig, emlékeim szerint, egyszer sem!), noha zárófejezete címében metaforikusan, az 'emigráció' szinonimájaként, frappánsan ezzel is él: „Politikai emigráció és szellemi diaszpóra" – a szerepvállalás lényegi különbségére utalva. A finom distinkciók mesterének újabb fogalmi leleménye, hogy az 1990 utáni nyugati magyar diaszpórát „posztemigráció" névvel illeti, amit példája nyomán és a nemzetközi irodalom hatására az elmúlt negyed században mind többen vettek át.

Puskás Julianna és Fejős Zoltán munkáiban a politikai definíciók és az emigráns önmeghatározások annál könnyebben mellőzhetőek voltak, mivel történeti monográfiáját mindkét hazai szerző 1940-nel lezárta, s ekként politikai aktualitásoktól mentes, „tisztán" migráns témájú, tengerentúli magyar kivándorlás-kalauzt bocsátott a távoli múlt tajtékos vizeire – legalább képzeletben – szívesen kimerészkedő honi publikum számára. Ezzel együtt terminológiai gondjai olykor e két érdemes szerzőnek is akadtak.

Fejős például, célcsoportja szabatos meghatározását már-már aszkétikus szigorral oly annyira komolyan veszi, hogy könyvének zárszavában kisebb esszét kerekít arról, miért is ítéli alkalmatlannak, sőt, egyenesen megtévesztőnek bármely szorosabb összetartozást vagy csoportkohéziót sugalló gyűjtőnév, *nota bene* még a 'magyarság' szó használatát is. (Afféle jelzős szerkezetekben, mint az „amerikai" vagy „chicagói magyarság", stb). Azt, hogy az adekvát terminológia a tudós szerzőt később is mennyire foglalkoztatja, jól jelzi, hogy könyve megjelenése után jó egy évtizeddel külön tanulmányt közöl róla „Diaszpóra és az »amerikai magyarok« – háttér egy fogalom alkalmazhatóságához" címmel[57]. (Ennek elméleti apropójára: az újabb diaszpóra-modellek és értelmezések nemzetközi diskurzusára a maga helyén még külön kitérek.) Mi tehát Fejős munkája? – kérdezhetjük az időtálló és szabatos öndefiníciót kereső szerzővel. Kolónia-monográfia? Lokális diaszpórakutatás, emigráns helytörténet? Valójában egyik sem. Mint kötetvégi összegzésében írja: „Lokális vizsgálatom arra figyelmeztet, hogy (…) a magyarok Chicagóban nem alkottak homogén csoportot sem települési, sem társadalmi, sem vallási, kulturális szempontból. Az empirikus tények azt mutatják, hogy a Magyarországról kivándorolt (magyar) népesség közösségek, mikro-csoportok, többé-kevésbé izolált individuumok sokaságából állt, amelyek között egyfelől az együvé tartozás, a közös identitás, másfelől az önreprezentáció korlátozott mértékű volt, mégpedig időben, térben és társadalmi vonatkozásban egyaránt." Fejős végkonklúziója tehát

[56] Borbándi i.m. 1985, 1996, 6.

[57] Fejős Zoltán: Diaszpóra és az „amerikai magyarok" – Háttér egy fogalom alkalmazhatóságához. In: *Tanulmányok a diaszpóráról.* Szerk. Kovács Nóra, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2004. 9-24.

így szól: „A chicagói magyarok helyzetére (…) *a diaszpórán belüli diaszpóra lét* volt a jellemző.” [*kiemelés tőlem, NB*] [58]

Puskás Julianna, mint írja, „a félreértések elkerülése végett” szintén már bevezetőjében indokoltnak látja kitérni két általa gyakran használt fogalom: a „magyar etnikai csoport” és az „amerikai magyarok” értelmezésére. Míg ez utóbbit kizárólag „a magyar kultúrán nevelkedett, magyar anyanyelvű bevándorlókra” használja, a tágabban értelmezett „etnikai csoportba” a bevándorlók magyarul már nem vagy alig értő utódait is belefoglalja, az esetben, ha magyar származástudatuk a családon és a szűkebb közösségen belül még eleven. Ezen túl Puskás külön is kitér három sajátos migráns-alcsoport besorolására: 1) az 1918 előtt a történeti Magyarország más ajkú, más kultúrájú kisebbségeinek kivándorlóira; 2) az elcsatolt magyar országrészekből 1918 után emigrált magyarokra, továbbá 3) a magyar tudatú és nyelvű, már kivándorlásukkor is assszimiláltnak tekinthető zsidókra, akik magyar anyanyelven és magyar kultúrán nevelkedvén magától értődően a tengeren túl is jórészt a magyar közösségekhez és azok szervezeteihez csatlakoztak. Látnivaló hát, hogy az újvilági besorolási elv (és gyakorlat) mindhárom csoportnál a szabad etnikai önmeghatározást követte – az elsőnél a más nemzetiségűek, míg az utóbbi kettőnél a helyi amerikai magyar közösségek javára.

Papp Z. Attila és munkatársai (Czoch Gábor, Márton János, Németh Szilvia és Pakot Levente) 2006-2007-ben régóta esedékes, sokban hiánypótló szervezet-szociológiai terepkutatást végeztek az amerikai magyarok körében, kiterjedt adatgyűjtéssel, interjúzással és a népszámlálási adatok sok szempontú elemzésével. Eredményeik beszámolója *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról címmel* 2008-ban bő fél ezer oldalon önálló kötetben jelent meg a Magyar Külügyi Intézet kiadványaként[59]. Ennek leginkább újdonságértékű részében a teamvezető szociológus, Papp. Z. Attila a kutatás tanulságait összegezve újfajta szervezeti tipológiát vázol, a korábbiaknál árnyaltabb elemzést ad az amerikai magyarok eltérő identitáskonstrukcióiról, és végül maga is felteszi a kérdést: vajon valóban diaszpóra-e „az amerikai magyar diaszpóra”? Válasza sokban megegyezik Puskás és Fejős a 70-90 évvel korábbi állapotokat összegző státus-riportjaival, noha azokhoz képest újabb rétegszociológiai szempontokat is felvet: „Egységes értékek köré szerveződött amerikai magyarság – érvel a szerző –, láthattuk, nem létezik, csak lokális közösségek, melyek változó intenzitással képesek helyi szinten az etnikus tudat újratermelésére. (…) Mindent összevetve az amerikai magyar közösségek csak részben tekinthetők diaszpóra közösségnek. A diaszpórikus működés elsősorban ott érvényesül, ahol a szervezeti élet köré rendeződő közösségek biztosítják önfenntartásukat és hozzájárulnak valamilyen népi-kulturális magyarságkép továbbéléséhez. Az etnikai magyar származásúak nagyobb halmazán belül létrejött egy diaszpórikus szegmens, ám összességében amerikai magyar diaszpóráról mégsem beszélhetünk, hiszen ha nincs szervezeti részvétel, vagy a különböző közösségek közötti kapcsolattartás, úgy mindez csak „alvó” és talán soha fel nem ébredő, mobilizálatlan diaszpóraként jellemezhető.”[60]

A számos kutatás-módszertani tanulságot és részeredményt közreadó „pilot study” kevés érdemi bírálata közül a nyugati diaszpóra részéről említést érdemel Nagy Károly szociológus (New Brunswick) beható elemzése és további kutatási program-javaslata kevéssel halála előtt megjelent válogatott kötetében[61], továbbá e sorok írójának magyarul és angolul megjelent

[58] Fejős i.m. 1993, 219.
[59] Papp Z. (szerk.) i.m. 2008
[60] Papp Z. (szerk.) i.m. 2008. 415-418
[61] Nagy Károly: Egy magyar Amerika-történet. *Hitel* 2009/4. továbbá: Uő: *Amerikai magyar szigetvilágban.* Nap Kiadó, Budapest, 2009. 134-150.

dolgozata.[62] Az ezredforduló óta hasonló féltő-aggódó helyzetjelzések láttak napvilágot a nyugati magyar diaszpóra felgyorsult asszimilációjáról és szervezeti életének rohamos erodálásáról a bécsi Európa Club évkönyveiben[63] és az Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége által 2009-ben publikált tanulmánykötetben[64] is.

Itt kíván szót végül Szabó Zoltán – azonos című posztumusz esszékötetében[65] kifejtett – sajátos percepciója „a diaszpóranemzetről". E merészen újszerű fogalomalkotással Szabó nagyjából a múlt századfordulótól a magyarság egészére – az anyaországiakra, a kárpát-medencei kisebbségekre és a nyugati szórványokra egyaránt – kiterjesztette a diaszpóra-lét ismérveit, annak „szétfejlődő" kollektív identitástudatát és plurális értékelvű működésmódját. Az új paradigma alapfogalma: a történeti meghatározottságú és osztályalapú 'nép', 'ország' vagy 'társadalom' helyett a 'nemzet' vagy 'nemzetiség', melyet Szabó továbbra is a klasszikus renani tézissel határoz meg: „Közös emlék a múltról, közös terv a jövőre." Előzményként persze könnyű felismerni Szabó Zoltán makacs hon- és értékmentő eltökéltségét, ahogy a 'kultúrnemzetet' már korai írásaiban (így a „szellemi honvédelem" cikkeiben) éles határvonallal választja el az 'államnemzettől' és annak kihívóan fölébe helyezi. A kiváló közíró ezúttal még messzebb megy: az idealizált diaszpóra-modell teljes apoteózisát nyújtva. „Egy nemzetiség sok helyen élhet" domináns államnemzeti vagy birodalmi központ nélkül, szögezi le kiindulásként az antik görög és zsidó diaszpóra évezredes tanulságait, majd a középkori gyökerű, magyar „szétszóratás–országvesztés–nemzethalál" vízió bátor revízióját sürgeti, mely, mint írja, éppúgy táplálkozik „a régi bánatos erdélyi prédikátorok" rémképeiből, mint Kölcseytől Adyig egy sor nagyhatású önostorozó poétánk baljós látomásaiból. Holott, mint Szabó hangsúlyozza: „a szétszóródás, a diaszpóra szó értelme és tartalma korántsem egylényegű vagy egyjellegű, még csak nem is hasonnemű, és emocionális hatása is lehet merőben ellentétes, attól függően, hogy mit látunk beléje." Nos, vajon ő, a nyugtalan, örök töprengő, mit látott? Leginkább talán a méltó túlélés zálogát, az egymással egyenrangú, szuverén kolóniák, a mind újabb honalapítások nagyszerű esélyét. Hiszen mi lett volna, játszik el Szabó a gondolattal, ha egy maroknyi magyar telepes csakugyan megfogadta volna Zrínyi „Török áfium"-beli öngúnyos propozícióját, miszerint „Brazíliában elég puszta ország vagyon, kérjünk a spanyol királytul egy tartományt, csináljunk egy coloniát, legyünk polgárrá." Az őserdők mélyén (helyén) ezóta már bízvást életerős, önálló magyar res publica virágoznék, nem gyarmat, inkább civilizációs központ, ami történetesen magyar kulturális azonosságjegyeket hordoz – futtaja képzeletében tovább a Zrínyi-féle ideát Szabó. Persze, ki tagadná: mindebben nyilván ott munkált egy magát mindhalálig száműzött politikai emigráns mély belső emancipáció-vágya is: méltóképp leválni a „többségi nemzetről", a fiaival féltő-óvó valódi „szülőhaza" helyett oly gyakran csak komisz mostohaként bánó „anyaországról"?

4. Migránsok és politikai emigránsok

Végül itt kell röviden kitérnem a nyugati magyarság – munkámban még behatóan elemzendő – öndefiníciójára, s azon belül is a 'migráns' *versus* 'politikai emigráns' kényes distinkciójára. Nagy Kázmér *Elveszett alkotmány* című, kihívóan kritikus számvetésében

[62] Nóvé Béla: „Magyarkodók" és „szívmagyarok", *Élet és Irodalom*, 2009.(a) augusztus 7.; Uő.: „Hungarians at Heart", *Hungarian Quarterly*. Winter 2009(b)

[63] Az Európa Club évkönyveinek és előadásainak repertóriuma 1993-2015: http://hu.europaclub.at/?cat=15

[64] Böröndi Lajos, Deák Ernő (szerk.): *A felszívódás veszélye – a fennmaradás esélyei*, A.M.E.Sz.K.Sz., Bécs 2009.

[65] Szabó Zoltán: *Diaszpóranemzet.* Szerk. és s.a.r. András Sándor, Osiris, Budapest, 1999.

amellett érvel, hogy ez ügyben nem annyira a szülőhaza elhagyásának ideje, oka és módja a mérvadó, sokkal inkább a folytatás: a nyugati emigráns szerepvállalása, kinti megélhetése és életformája. A 'diaszpóra' és a 'politikai emigráció' különbségét Nagy egy élesen kétosztatú modellel szemlélteti: „*A diaszpóra lényege*, hogy annak tagjai, függetlenül távozásuk okától és körülményeitől, *új hazára lelnek*, és további sorsuk elsősorban nem az „óhazához", hanem a befogadó országhoz köti őket. [*Kiemelések az eredetiben, NB*] Kapcsolatuk a szülőföldde l továbbra is közvetlen és rendszeres lehet, de – ellentétben a politikai emigránsokkal – annak életébe politikailag már nem avatkoznak be. Ezzel szemben *a politikai emigráció* tagjai nem asszimilálódnak igazán az őket befogadó országok társadalmába. Ott tartózkodásukat *átmenetinek*, kényszerűnek tartják, mert elsődleges lojalitás köti őket a „haza" vagy „alkotmány" azon gondolatához, melyet távozásukkor magukkal vittek, azzal a céllal, hogy a körülmények megváltozása után azzal térjenek vissza."[66] [Kiemelések az eredetiben – NB] Nagy Kázmér ezek után egy sommás és kihívó becsléssel az aktív nyugati magyar politikai emigráció nagyságát a teljes 1945 utáni korszakban mindössze 1400 főre teszi (*nota bene* a mintegy másfél milliós nyugati magyar diaszpóra nem egész egy ezrelékére!), továbbá kiemeli, hogy az '56-os menekültek legértékesebb, mintegy tízezres egyetemista, főiskolás rétege jellemzően nem is csatlakozott az emigráns politikai formációkhoz, hanem pár éves MEFESZ vagy UFHS[67]-beli aktivitása után, jórészt, úgymond, megmaradt „magán-magyarnak". (Ez utóbbi állítást tényszerűen is cáfolják az emigráns diákszervezetek korai aktivitását ismertető memoárok, így: Várallyai, Hidas, Czigány Magda már hivatkozott publikációi, hangsúlyozván, hogy az UFHS jó egy évtíeden át híven őrízte és világszerte sikerrel népszerűsítette a magyar forradalom demokratikus és patrióta értékeit, egészen 1967-ig, amikor is a magyar belügyi elhárítás, egy sor behálózott vezetője révén felbomlasztotta az '56-os diákmozgalmat.)

Nagy Kázmér fenti állítását a „magán-magyarnak" megmaradt emigráns diákságról bírálatában az egykor lelkes MEFESZ-aktivista: Czigány Lóránt maga sem osztotta, ahogy Nagy létszámbecslését is igencsak szűkkeblűnek ítélte a magyar politikai emigrációról. Czigány jóval megengedőbb definíciója szerint: „emigráns minden olyan személy, aki külföldön aktív szerepet folytat, amely nincs összhangban hazája hivatalos céljaival"[68], azaz egyfajta külhoni, „határon túli ellenzéki" szerepet vállal. Mint több példán is látjuk még, ennek tartalma, intenzitása idővel persze jelentősen változhat a „száműzetés" évtizedei alatt. Borbándi maga is rendre visszatér a szülőhaza iránti viszony kényes dilemmáira, lényegében három jellemző attitűdöt vázolva: 1) az intranzigens politikai emigránsét, aki, amíg az ország idegen megszállás és kommunista egypárturalom alatt áll, kerül minden hivatalos érintkezést vele és még csak látogatóba sem hajlandó hazatérni; 2) a magánemberként, rokoni, baráti kapcsolatait ápolandó időről-időre hazalátogatókét; 3) végül a Magyar Népköztársaság hivatalos szerveivel és azok iniciatíváival (pl.: anyanyelvi kurzusok, konferenciák, kulturális és tudományos cserék, stb) „értékelvű" alapon limitáltan együttműködni kész emigránsokét. Jellemző ugyanakkor, hogy az 'árulónak' tartott negyedik típust: a személyes előnyökért való elvtelen kollaborálást, sőt informátor-szerepet vállalókét, mindhárom előbbi emigráns-típus – jó hírét és morális integritását féltve – egyként elítéli és kiközösíti.

Az öndefiníció és annak elfogadtatása, mondhatni, létkérdés minden emigráns számára. Hangsúlyos igényére és esetenkénti öntudatos, vagy indignált kiigazításra saját emigráns-kutatásaim során is akadt néhány tanulságos példa. Így az, amikor egyik adatközlőm: Szecskó

---

[66] Nagy Kázmér: *Elveszett alkotmány. A hidegháború és a magyar politikai emigráció*, 1945-1975. Szerzői kiadás, London, 1982. 6.

[67] UFHS = Union of Free Hungarian Students, a MEFESZ utódaként Bécsben, 1956 őszén alakult „Szabad Magyar Diákszövetség"

[68] Czigány Lóránt: „Egyféle okok" Bírálat Nagy Kázmér „Elveszett alkotmány" című könyvéről. *Új Látóhatár*, 1974/3-4 sz. 304.

Tibor, egykori ’56-os kamasz felkelő, majd légiós veterán, kérdőívem azon pontjára: „Miként döntötte el, hogy emigrál?” ezt írta: „A kérdést nem szeretem! Az emigrálás a kivándorlókat illeti, akik mentek Ámérikába [*sic!*] szerencsét próbálni az 1930-as válságban. [*sic!*] Mi disszidensek voltunk és úgy fogadtak bennünket, mint politikai menekülteket. »Réfugiés politiques« – arról volt hivatalos igazolványom.”[69] Mindez egyben jó példa e sokféle módon terhelt, ideologikus töltetű fogalmak szubjektív konnotációira is, hiszen a fenti kérdésben az „emigrál” ige – kissé talán esetlenül – éppen a Kádár-kori stigma és szitokszó: a „disszidálás” elkerülését célozta, mire a válaszadó öntudatosan visszakövetelte azt magának, „disszidens” voltát, melyet, ki tudja, miért, a ’politikai menekült’ szinonimájának érzett, büszkén vállalva. (*Nota bene* anélkül, hogy az egykori gyöngyösi agráripari tanuló tudhatta volna: a „disszidens” a nyugati szóhasználatban rendszerkritikus, másként gondolkodó értelmiségit jelent.)

5. Az emigrációs önértelmezés problémái

5.1. A politikai mandátum- és szerepválság nyilvános vitái

Az emigráns lét – s nem kevésbé az emigráns irodalom! – egyik leglényegibb sajátja: a szüntelen önazonosság- és szerepkeresés a változó világban, egyénileg és kollektívumként egyaránt. Kiváltképp igaz ez a mindenkori politikai emigrációra, melyet sorsa és jövendő esélyei épp annyira kötnek az otthoni, mint a külhoni változásokhoz. Mindez, akarva-akaratlanul állandó önrevízióra késztet, ahhoz pedig olykor nem kis felelősségtudat és szellemi, erkölcsi bátorság kell, hogy egy-egy korfordulóhoz érve az érintettek nyílt vitában próbálják egyeztetni „önrevíziós” igényeiket.

Az 1945 utáni magyar politikai emigráció irodalma – legalább – három ilyen kollektív (ön)számvetési kísérlet nyomait őrzi. Az első még 1956 tavaszán a müncheni Látóhatár szenvedélyes sajtóvitája volt (melynek nyitányaként Kovács Imre kihívóan deklarálta: „mindannyiunk mandátuma lejárt”); a második polémia 1974-ben Nagy Kázmér már idézett *Elveszett alkotmány*a körül támadt a nyugati emigráns és a hazai sajtóban (főként a szerző ama sommás verdiktjére reagálva, mely szerint a magyar politikai emigráció már 1964-re „megszünt létezni”); végül a harmadik vita eszmei, politikai erőterét egy újabb korfordulóhoz közeledve a párizsi Magyar Füzetek 1984-85-ös 14-15. és 16. számaiban közölt válaszok jelölték ki a „Kell-e politikai emigráció?” körkérdésre.

Úgy vélem, érdemes röviden számbavenni e három önrevíziós kísérlet tanulságait.

1955 végére, 1956 elejére a fiatalabb 1947-48-as emigráns nemzedék nyitott szemű és szellemű politikusai, újságírói számára nyilvánvalóvá vált, hogy merőben új fordulat állt be a világpolitikában s a vasfüggönyon túli szülőhazában. Ha propagandájukban mást is hírdettek időnként, a két világbíró nagyhatalom, az USA és a Szovjetúnió, a korábbi konfrontáció helyett inkább a koegzisztenciára törekedett, s ideológiai, politikai megfontolásból egyik sem akart háborút kezdeni a status quo megváltoztatására. A poszt-sztálini Kelet-Európa és benne Magyarország eközben a belpolitikai konfliktusok s a mélyülő hatalmi válság jeleit mutatták, amely új kihívásra a nyugati politikai emigráció is felelős válaszokat kellett (volna) találjon. A konzervatív túlsúlyú emigráns csúcsszervek, a Magyar Nemzeti Bizottmány és a Szabad Európa Bizottság azonban restségből, önáltatásból továbbra is abban a hitben éltek, hogy Magyarországot amerikai fegyverek fogják felszabadítani a kommunista rabiga alól, majd száműzetésből hazatérő emigránsokkal az élen ott teljes restaurációt lehet véghezvinni.

[69] Szecskó Tibor kérdőíve, 14. kérdés, 6. o. – 1956-os Intézet, OHA, Légióskutatások c. gyűjtemény.

Látva mindennek veszélyeit a müncheni *Új Látóhatár* 1956 elején ankétot indított, radikális áttörést remélve a megváltozott helyzet tudatosításában. Magát a vitát az abban nem kis személyes kockázatot vállaló egyik szervező, Borbándi Gyula behatóan ismerteti emigrációtörténeti kézikönyvében[70], s a hozzászólások is könnyen feltalálhatók a lap online archívumának 1956 január-augusztusi számaiban.[71] Így csak néhány mozzanatot és a vita főbb konklúzióit emelem ki.

„Kijózanult emigráció" címmel a nyilvános „eszmepárbajt" Kovács Imre parasztpárti politikus, író, az MNB tagja nyitotta meg a tőle megszokott radikális hangnemben: „Az első tény, amit tudomásul kell venni – szögezte le –, hogy mindannyiunk mandátuma lejárt. A politikai képviseletet, a feltételezett megbízatásokat kegyetlenül szétszakította az idő. (…) Mandátumunktól megfosztottan, újabb megbízatást úgy szerezhetünk, ha népünk képviseletét a gyorsan változó nemzetközi helyzetben a lehetőségek és magyar érdekek azonnali és pontos egyeztetésével látjuk el." Ez után Kovács az elmúlt tíz év hazai viszonyainak gyökeres átalakulását és az új nemzetközi helyzetet summázva kijelentette: mivel forradalomra nincs lehetősége, a magyar nép számára nem marad más, mint a „békés felszabadulás". A Nyugat nem fog háborút indítani azért, hogy Kelet- Európa országait felszabadítsa.

Mondhatni, „le volt maradva egy brossúrával" ő is, hiszen mint Borbándi megjegyzi: Kovács tanulmánya még a szovjet huszadik pártkongresszus, az egymásra torlódó kelet-európai események és Rákosi bukása előtt készült. Amikorra pedig a vita folytatásaként a lap Borbándi írását is lehozta március-áprilisi számában, itthon már javában folyt a Nagy Imre körüli belső pártellenzék, az írók s az értelmiség mozgolódása, a Petőfi Kör felszabadító vitafórumaival. Borbándi cikke „Az emigráns politika új útjai" címmel tovább szélesítette a vitát, többek közt teljes stratégiaváltást s egy semleges zónát szorgalmazva Közép-Kelet-Európába, s egy oldalvágással az emigráció csúcsszervét, a Magyar Nemzeti Bizottmányt is éles bírálattal illette, mondván: elfogult, ultrakonzervatív iránya a magyar emigrációnak s a magyar érdekeknek is komoly károkat okoz.

Nem csoda, ha Kovács és Borbándi két kihívó cikke után kitör a botrány: intrikák, fegyelmi vizsgálatok követik egymást, s kommunista kollaborációval és hazaárulással vádolván egyiküket az MNB-ből, a másikukat a SZEB-ből próbálják kizáratni. A vita azonban lendületesen tovább folyik: müncheni, New York-i, párizsi, Sidney-beli neves magyar emigráns szerzők csatlakoznak sorra „az előttük szólókhoz": Nagy Ferenc, az önszáműzött kisgazdapárti miniszterelnök, Auer Pál párizsi ex-nagykövet, Fenyő Miksa író, Major Róbert közgazdász, Borsodi István történész, Palinay Ferenc, Ravasz Károly, Szabó Miklós és mások. A végszót senki se mondja ki, azaz, egy valami mégis: 1956 őszén, a magyar forradalom, majd nyomában a tömeges exodus, mely az emigrációt új, még nagyobb kihívás elé állítja, s a politikai belviszályokat, legalább is egy időre felfüggeszti.

Nagy Károly *Elveszett alkotmány*áról, egy ennél jóval „szélcsendesebb" időben, itthon és nyugaton egy sor recenzió, bírálat, pamflet és méltatás jelent meg, noha ezeket a nagyvilág megannyi zugából mind összeszedni az 1974–1989 közötti évekből ma már filológiai bravúr lenne. A magyarországi lapokban szokatlan módon négy, öt híradás már a könyv első, 1974-es müncheni kiadásáról megjelent, a harmadik, 1984-es budapestit pedig szerzői interjúk is követték[72]. Ami a nyugati emigráns sajtó kezdeti visszhangját illeti, a szerző erről könyve

[70] Borbándi i.m. 1985 „Mi a teendő?" 220-234.

[71] http://ujlatohatar.com/

[72] A könyv magyarországi visszhangja: Veszely Péter: Magyar emigráns a magyar emigrációról (*Kritika*, 1974/4.) utánközlése: *Látóhatár* 1974/6.; Tájékozódás (*Vigilia*, 1974. május); Magyar diaszpóra (*Magyarország*, 1974. szeptember 8.); Szántó Miklós: Szórványmagyarság, kivándorlás, emigráció (*Magyar Hírek*, 1974. november 23.)

második, 1982-es londoni kiadásában még közread egy láthatóan rögtönzött címlistát[73], ám ez a harmadik, 1984-es itthoni kiadásból már sajnos kimaradt. Eszerint 1974 végéig a nyugati magyar sajtóban az *Elveszett alkotmány*ról tizenkét bírálat (+ néhány utánközlés és hivatkozás) jelent meg Kanadában, az Egyesült Államokban, Angliában, Franciaországban, az NSZK-ban, Ausztriában és Ausztráliában. (Ezeknek jó felét sikerült a Széchényi Könyvtár mikrofilmes sajtó-archívumában föllelnem.) A mértékadó orgánumok – *Amerikai Magyar Népszava*, *Kanadai Magyarság*, *Ausztráliai Magyarság*, a müncheni *Új Látóhatár*, *Nemzetőr* és a *Bécsi Napló* – mind „letették a blattot", bár akadnak feltűnő hiányok, csöndek is; így például nem akadtam nyomára, hogy bármi megjelent vagy elhangzott volna a könyvről a párizsi *Irodalmi Újság*ban, a *BBC Magyar Adásá*ban vagy a *Szabad Európa Rádió*ban. A kritikai recepció súlyából némileg visszavesz az is, hogy a tucatnyi reflexió közül két bírálat név nélkül, kettő pedig csupán szignóval jelent meg, továbbá, hogy a cikkek egyharmadát, szám szerint négyet, ugyanaz a szerző: Dr. Csernohorszky Vilmos jegyzett a müncheni *Nemzetőr* hasábjain közölt három részes bírálatával (*Nemzetőr* 1974/7-8, 9, 11) és a *Hídfő* 1974 novemberi számában.

Vajon mennyire élt az emigráns értelmiség s a politikailag még aktív réteg az 1970-es évek közepén a nyilvános önrevízió lehetőségével – ha mégoly provokatív megszólításra is? Miféle hangok, érvek és ellenérvek uralták a vitát, és mi volt benne az erősebb: az elutasítás, a hidegháborús árulásvád önvédő reakciója avagy inkább a közös tisztázás igénye, a töprengő, elemző (ön)reflexió?

Volt ebből is, abból is. Maguk a címek is beszédesek: „Vége az emigrációnak?", „Az emigráció temetése", „Rodostói remete rovásai", „A partizánok köztünk vannak", „Mit tett a politikai emigráció?", „Mérlegen a magyar emigráció", „A könyv, amely elveszett"… stb. A repertoár persze korántsem teljes, érdemes lenne még az első münchenin kívül a további két – londoni, budapesti – kiadás teljes visszhangját, nyugati és itthoni reakcióit is módszeresen feltárni legalább is a szerző korai, 1985-ös haláláig vagy akár a rendszerváltásig. A jó fél tucat általam olvasott cikk alapján minden esetre úgy tűnik, nem annyira állítások és cáfolatok, inkább, mint politikai vitákban annyiszor, csupán vádak és apologiák, azaz: féligazságok feleseltek ádázul egymással. Nagy Kázmér lesújtó látlelete nyilván nem volt híján a jogos bírálatnak, ám annyiban – s ezt emigráns társai közül is sokan szemére hányták – „morálisan" eleve nem lehetett igaza, hogy a magyar politikai emigráció általa kárhoztatott végelgyengülése helyett ő maga nem tudott, nem akart alternatívát javasolni. Másrészt 1974-ben, úgy tűnik, tényleg korai volt még a magyar polikai emigráció halálhírét költeni, hiszen a '70-es, '80-as években egy sor ígéretes, új fejlemény cáfolt rá erre. Alig két évre rá New York-ban elindul a máig egyetlen, főként a kisebbségi jogvédelemben aktív magyar emigráns lobby-szervezet: a Hungarian Human Rights Foundation, a '70-es évektől látványosan reaktiválódik a közügyekben is bátran elkötelezett svájci magyar szervezeti élet (Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem, Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör, Dies Academicus Hungaricus Genevensis), majd a '80-as évekre megéled a párizsi magyar

[73] Az *Elveszett alkotmány*ról eszerint nyugaton 1974. decemberéig a következő bírálatok jelentek meg: Kutasi Kovács Lajos: Mérlegen a magyar emigráció (Amerikai Magyar Népszava, 1974. március 31); „Rodostói remete rovásai" (Sz.n. Nemzetőr, 1974. május); Elveszett alkotmány (Sz.n. Kanadai Magyarság, 1974. május 11); Bolgár László: Beszámoló Dr. Nagy Kázmér könyvéről (Elhangzott a Francia Rádió magyar adásában, 1974. május 13.); –kr.– Vége az emigrációnak? (Magyar Híradó, Bécs, 1974. szeptember 1.); Cs.E.: Az emigráció temetése (Ausztráliai Magyarság, 1974 / 9-10. sz.); Dr. Csernohorszky Vilmos: A partizánok köztünk vannak (Nemzetőr, 1974 / 7-8. és 9. sz.); Mit tett a politikai emigráció? (1945-1964) Ami Nagy Kázmér: Elveszett alkotmány c. könyvéből kimaradt (Nemzetőr, 1974 /11.) Czigány Lóránt: „Egyféle okok" (Új Látóhatár, 1974. augusztus 15.); Dr. Cs. V.: Könyvbírálat és ismertetés (Hídfő, 1974. november); Stirling György: A könyv, amely elveszett (Amerikai Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1974. november 24.; rövidebb változatban: Torontói Magyar Élet, 1974. december 28. – forrás: Nagy Kázmér i.m 1982.137.o.

politikai emigráció is: az Emberi Jogok Magyar Ligája, az Irodalmi Újság és a Magyar Füzetek kiadvány-sorozata körül.

Az *Elveszett alkotmány* korai vitája, mely mára inkább párhuzamos monológok kakofóniájának hat, úgy tűnik, komolyabb elvi vagy személyi konklúziók nélkül csakhamar kifullad. A nyugati magyar emigráció plurális értékrendjét – avagy épp: megosztottságát, széttagoltságát – minden esetre jól jelzi, hogy az Ausztráliából Angliába áttelepült szerző még sok évig a BBC magyar adásának munkatársa marad, s könyvét szerzői kiadásban 1982-ben Londonban is újra publikálja, mielőtt végleg haza térne, hogy kevéssel halála előtt, 1984-ben még a harmadik budapesti kiadást is megérje. (Ezek tanulságaira s a könyv néhány megfontolandó problémafelvetésére alább még rövden kitérek.)

Egy évtized múlva, 1984-ben, a nevezetes „orwelli" évben, a párizsi *Magyar Füzetek* sorozat-szerkesztője, Kende Péter bocsátott vitára egy körkérdés-csokrot „Kell-e politikai emigráció?" címmel. Ezzel máris merészen túllépett egy meddő dilemmán, hisz többé nem az volt a disputa tárgya, létezik-e magyar politikai emigráció egyáltalán, hanem, hogy akár van, akár csak lehetne – néhány további elvi és gyakorlati kérdést felvetve – ki miben látja annak lehetséges jövőbeni szerepét. Mindez két előfeltevést is magában foglalt: egyrészt, hogy „vannak változások" keleten és nyugaton egyaránt, melyek e kérdést 1984-ben ismét jogosulttá teszik, másrészt, hogy van, vagy legalább is lehetne újra *par excellence* politikai feladata a magyar emigrációnak az „Emigránsnak lenni nem sors, hanem feladat." Márainak tulajdonított szállóigéje jegyében. (Amit mellesleg a párizsi *Magyar Füzetek*, az *Irodalmi Újság* és az *Emberi Jogok Magyar Ligája* puszta létével ekkor már sok éve példásan demonstrált.)

Érdekesek a „segédkérdések" is, melyek a válaszok alapos mérlegeléséhez kínáltak további támpontokat: „1) Véleménye szerint létezik-e még magyar politikai emigráció? 2) Kívánatosnak tartja-e, hogy legyen? 3) Ha igen, milyen feladatokat lát a '80-as évek politikai emigrációja előtt? Mennyiben tett eleget e kívánalmaknak a magyar politikai emigráció az elmúlt húsz-harminc évben? 4) E feladatokon belül célszerű-e, lehetséges-e az együttműködés más kelet-európai országok emigrációival? Hogyan, miben? 5) Személy szerint politikai emigránsnak tekinti-e magát? Ha igen, milyen értelemben."[74]

A körlevelet Kende Péter szerkesztő 60 címre postázta, melyekre írásban 20 hosszabb, rövidebb válasz érkezett[75] szerte Európából s a tengerentúlról. Különös hommage volt Kende részéről, hogy az időközben a bretagne-i Vannes-ben elhunyt Szabó Zoltán írót is „posztumusz" bekapcsolta a vitába, egy a szerkesztőhöz írt pár évvel korábbi leveléből releváns ráészleteket idézve. A válaszokat két részben a Magyar Füzetek számai közölték, s azokhoz a körkérdés útrabocsátója kisebb „statisztikai összegzést" is mellékelt.[76] Eszerint a húsz válaszadó közül az első kérdésre 17-en feleltek igennel, hárman nemmel. A másodikra 15-en igennel, 4-en nemmel (egy nem válaszolt). A negyedikre 18-an igennel, ketten nemmel. Az ötödikre, ti. hogy „politikai emigránsnak tekinti-e magát", 11-en igennel, hatan nemmel feleltek, hárman kikerülték a választ. A harmadik, összetettebb kérdésre adott válaszokból a

---

[74] *Magyar Füzetek* 14-15 sz. Párizs, 1984.

[75] A párizsi Magyar Füzetek 1984-es körkérdésének válaszadói – az „A", „B", „C" kód a megfelelő emigráns nemzedéket jelöli: A: 1947-49, B: 1956-57, C: 1980-as évek –: Balla Bálint, szociológus, egy.tanár, Nyugat-Berlin, B; Botond Ágnes szociológus Svédország, C; Csicseri Rónay István író, könyvkiadó, USA, A; Hanák Tibor filozófus, Bécs, B; Jónás Pál közgazdász, USA, B; Kovács Andor, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem elnöke, Svájc, B; Perneczky Géza, író, műkritikus, Köln, B; Saáry Éva író, a Svájci Magyar Irodalmi és Kulturális Kör elnöke, Svájc B; Schöpflin Gyula író, fordító, Anglia, A; Szabó Zoltán, író, Vannes A; Tardos János, újságíró, nyomdász, Párizs, C; Töttösy Ernő, jogász, a Szabad Magyarok Európai Kongresszusának elnöke, B; Varga Iván szociológus, egyetemi tanár, Kingston, Kanad, B; Wildmann János, római katolikus teológus, Svájc;

[76] Lásd: *Magyar Füzetek* 14-15 sz. 1984 ??-?, ???

szerkesztő hosszabb szemelvényeket idézett. Végül érdekes – bár korántsem reprezentatív – felmérést készített arról is, hogy a válaszolók mely emigráns nemzedékhez tartoztak: A: 1947-49, B: 1956-57, C:, zömmel a ’80-as években érkezett újabb emigránsok. (A többség a B és C, azaz a két fiatalabb nemzedék tagja volt.)

Behatóbb elemzésre itt sajnos nincs tér, ám annyit talán a fentiekből is látni, hogy e nyugtalan, korforduló közeledtét sejtető időkben komoly felelősségtudat és tettrekészség jellemezte az emigráns értelmiség a változásokat követő, politikailag elkötelezett köreit. Mindez egyben a korábbi „nagyhatalmi hónaljszagú”, emigráns kamarilla-politika helyett egy nyíltabb, demokratikus, patrióta és emberijogi alapú összefogás igényét is jelzi, nyitottan minden értékalapú közös cselekvésre, amint azt az elkövetkező évek jónéhány sikeres együttműködése is igazolta 1989-90-ig. (Az 1956-os elítéltek teljes rehabilitációja és hamvaik méltó újratemetése, a szorongatott határon túli magyar kisebbségek ügyében s a hazai demokratikus ellenzékkel közös több más jelentős akcióiban.)

5.2. Bevándorlók – egymás tükrében

Itt kell, ha csak röviden is, kitérnem egy újabb fontos jelenségkörre: a különféle „nemzeti” – etnokulturális és politikai – emigrációk viszonyára. Nyilvánvaló, hogy új hazájukban a bevándorló közösségek nem csupán a hátrahagyott anyaországi vagy a befogadó helyi társadalomhoz mérik önmagukat, hanem további fontos viszonyítási alapként legalább annyira a más eredetű többi bevándorló közösséghez is. Kollektív önképük, identitásuk pontos koordinátáit, kivált erősen kevert, multikulturális közegben, gyakran épp az efféle komparációk jelölik ki, melyek bővelkednek valóságközeli észlelésekben, ahogy merőben szubjektív – pozitív vagy negatív előjelű – csoport-előítéletekben is.

Mérésükre, főként Amerikában, bár másutt is, sokféle módszerű, céltárgyú szociológiai és statisztikai vizsgálat vállalkozott, melyek magyar érdekű tanulságait okvetlen érdemes lenne külön is összegezni, még ha ez vállalt feladatomat, szakmai kompetenciámat jócskán meg is haladja. Annyi azonban bizonyos, hogy e jelenségkör objektív vizsgálatának jól mérhető, egzakt forrásai is bőven akadnak: így a népszámlálási adatok a helyi multietnikus kolóniák foglalkozásbeli, szomszédsági vagy egyesületi életének összetétételéről, a párválasztások etnikai preferenciáiról – példaként itt kell újfent Papp Z. Attila és munkatársai tíz év előtti amerikai terepkutatásainak emigráns-szociológiai vizsgálataira utalnom.[77]

Ami közelebbről az emigráns diaszpórák történeti-politikai önképét illeti, erre nézve itt csupán egyetlen tartalmas, eredeti tanulmányt idéznék: Gömöri György jó tíz éve publikált lengyel-magyar emigrációtörténeti komparációját: „Nagy emigráció – kis emigráció?” címmel[78]. Miként az érdemes angliai (poszt)emigráns szerző kimutatja, a lengyel és a magyar, sokban rokon szellemű és törekvésű 19-20. századi polititikai emigráció szerepét egybevetve fontos különbségek is kitünnek. Így például az, hogy a lengyel emigráció, ellentétben a magyarral, sohasem kötődött oly erősen a szülőföld érzelmes, nosztalgikus ideáljához – helyette inkább a lengyel alkotmányhoz, ami jó időn át a lengyel nemzeti szabadság eszménye és záloga volt. Jellemző, hogy maga a lengyel himnusz és a Dabrowski légió is Itália földjéről hívja, várja vissza a felszabadítókat. Ugyanígy később a „nagy”, jórészben párizsi lengyel emigráció (1831-1864) szellemi kisugárzása is nemzedékek sorára hatott, egész az 1989-90-es politikai rendszerváltásig, mint azt Gömöri kiemeli, a romantikus messianizmustól az ellenállási ideológián át a jövőben esedékes nemzetépítési tervekig.

Ezzel szemben a magyar politikai emigrációnak – s nem pusztán azért, mert 1848-49-et vagy 1956-ot kivéve ennek nagyságrendje és nemzetközi súlya jóval szerényebb volt a

[77] Papp Z. (szerk) i.m. 2008.
[78] Gömöri György: „Nagy emigráció – kis emigráció?”, Kalligram, Pozsony, 2006/1-2.

lengyelénél – ilyen feltétlen anyaországi presztízse és programadó jelentősége sohasem volt. A függetlenségi hagyományt a progresszióval társítva történtek ugyan kísérletek a magyar politikai emigrációtörténet hasonló, korszakokon átívelő, fölstilizált narratívájára (így például Kossuth Rákócziban, Jászi Kossuthban azonosítja eszmei előképét), ám ez, mint Gömöri megállapítja, az itthoni értelmiség s a közélet mélyebb regisztereiben nemigen talált visszhangra.

Magam szívesen olvasnék hasonlóan árnyalt és lényeglató eszmetörténeti, politikai egybevetéseket más relációban is a nemzeti emigrációtörténet(ek) 19. századi hagyományaihoz visszanyúlóan: így például olasz-magyar vagy német-magyar összehasonlításban. (Részben ez utóbbit kínálja Tóth Heléna nemrég megjelent, alább még külön ismertetendő, angol nyelvű monográfiája.[79])

6. Az itthoni, nyugati (e)migrácótörténeti irodalom „szétfejlődése"

S most váltsunk nézőpontot: az emigráns „öntörténeti" munkák után a(z e)migráció itthoni irodalmát áttekintve a múlt század első felében.

6.1. Az (e)migráció hazai visszhangja (1893-1944)

A 19. század végén, a 20. elején mind nagyobb közfigyelmet keltett a már tömeges tengerentúli kivándorlás. Az aggasztó „népmozgalmi" jelenségről, a serény tollú újság- és pamfletírók mellett, sorra állást foglaltak a tudós testületek szaktekintélyei is. Elsőként Márki Sándor történész közölt 1893-ban nagyhatású tanulmányt *Amerika és a magyarság* címmel[80]. Ebben röviden áttekinti az amerikai földrészre vetődött korábbi magyar utazók, vállalkozók és a Kossuth-emigráció történeti előzményeit, majd baljós nemzetféltő pátosszal óvást emel a további népességfogyás ellen. Mint írja, Amerika felfedezésének 400 és a magyar honfoglalás 1000 éves jubileumához közeledve „máris elmondhatjuk, miként bujdosott ki Amerikába félmillió magyar alattvaló, körülbelül kétannyi, mint amennyivel Árpád meghódította ezt a hazát."[81]

A migrációs trendeknek Thirring Gusztáv, a korszak kiváló statisztikusa is több elemző tanulmányt s egy önálló monográfiát is szentelt[82], mely utóbbi akkurátus adatközléseivel a múlt századfordulóig követi a jelenséget. Kortársai s a későbbi szerzők: Hegedüs Lóránt[83], Kovács Alajos[84], Hoffmann Géza[85] és mások folytatták a monitorozást (az ifjú Hegedűs több éves tereptanulmányokat is végzett az Új Világban), olykor egymással polemizálva, ám jórészt megmaradva a „nemzetfogyás" etnocentrikus csőlátásánál, a migráció gazdasági, szociális vagy rendszerszintű politikai okaival keveset bajlódva.

Az amerikai bevándorlás első világháborút követő drasztikus korlátozása után itthon, az újabb súlyos válságok és veszteségek évadján a kérdés jó időre – voltaképp egészen 1956-ig – lekerült a napirendről, s nem hogy komoly, tudományos igényű migrációkutatás nem folyt, ám még a korábbi idők publicisztikai érdeklődése is jócskán alábbhagyott. A két világháború között így inkább csak egy-egy szabályerősítő kivétel érdemel említést. 1935-ben a Magyar Szemle Társaság kiadásában jelent meg vitéz Nagy Iván reprezentatívnak szánt, bár feltűnően

---

[79] Heléna, Tóth: *An Exiled Generation. German and Hungarian Refugees of Revolution 1848-1871.* Cambridge University Press, Cambridge, 2014

[80].Márki Sándor: *Amerika és a magyarság*. Magyar Földrajzi Társulat, Földrajzi közlemények. Budapest, 1893.

[81] Márki i.m. 1893. 94.

[82] Thirring Gusztáv: *A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság*. Kilián, Budapest, 1904.

[83] Hegedüs Lóránt: A magyarok kivándorlása Amerikába. Budapest, 1899.

[84] Kovács Alajos: *A kivándorlás statisztikai okai*, Budapest, 1910.

[85] Hoffmann Géza: *Akkulturation unter den Magyaren in Amerika. Zeitschrift für Socialwissenschaft*, 1913.

kevés friss nyugati diaszpóra-adatot közlő mustrája: az *Öt világrész magyarsága*.[86] Hasonlóan jórészt a hivatalos Magyarország, irredenta vezérszólamú „nemzetpolitikai seregszemléje" volt az 1938 nyarán Budapesten rendezett Magyarok 1. Világkongresszusa is, melyen a Kárpát-medencei küldötteken kívül néhány száz nyugati, főként „amerikás" magyar meghívott is részt vett. Még ugyanezen évben publikálta Kovács Imre a nincstelen parasztság kilátástalan nyomorát kárhoztató, *A kivándorlás* című, agitatív vádiratát[87]. A *Magyar Szemle* hasábjain 1929 és 1936 között Kun Andor próbált írásaival az immár kétgenerációs, erősen asszimilálódó tengerentúli magyarság „megmentésének" szószólója lenni.[88] Ugyanitt, ugyanerről az utolsó híradást egy újabb világháború kitörése után a nagyreményű, ifjú történész, Kosáry Domokos adta közre, aki 1941-ben Teleki Pál megbízásából ösztöndíjasként a tengerentúli magyar diaszpóra-központokat is sorra látogatta.[89] Kosáry cikkének józan és önkritikus hangja igencsak elüt a századelő nemzetféltő pátoszától, vagy éppen Nagy Iván, Kun Andor és társaik „magyar-mentő" retorikájától: „Az amerikai magyarság komoly története – írja Kosáry – még megírásra vár. Anyagi és szellemi teljesítményeiről nem tudunk megnyugtató pontossággal számot adni másnak vagy magunknak. Azt sem tudjuk egész biztosan, hány magyar van odakint." Újvilági úti jelentését végül így zárja: „… ha az előttünk járók elvesztettek hatszázezer magyart, ránk az marad, hogy próbáljunk megnyerni bennük és utódaikban hatszázezer amerikait, majd ha békés idők újra elkövetkeznek."[90]

Nem mintha a „nagy vízen túl" az anyaország részvétlen közönye miatt az 1920-as évektől megállt volna „a magyar élet" – ellenkezőleg: a „begyökerezés" és vele az első nemzedékváltás éppen ekkortól gyorsult fel, egy újfajta integrációs törekvés jegyében. („Be American, remain Hungarian!") Valójában, a kivándorolt magyarság ekkor már mindinkább saját „időszámításában" él, mint azt helyi közösségei és szervezetei az imént már idézett, egymást érő évfordulós kiadványai is jelzik, egyben jól tükrözve a magyar diaszpóra növekvő önreprezentációs igényét is. 1927-ben a cleveland-i „Szabadság" kiadja Kende Géza jó 700 oldalas, két kötetes illusztrált könyvét *Magyarok Amerikában* címmel[91] – a tengerentúli magyarság első, reprezentatív „öntörténeti" kiadványát. (*Nota bene*, azét a Kendéét, akit egy várbeli fogadáson, Horthyt bíráló korábbi cikkei miatt, a protokoll-főnök kiállít az amerikai magyar notabilitások sorából, nem engedvén az ünnepelt tengerentúli újságírót a kormányzó úr őfőméltóságával parolázni.) Amerika s benne a már jelentős magyar diaszpóra nyilvánosságát – már ekkor is! – főként persze az egyéni sikertörténetek uralták; jellemző példa az 1930-as évekből, hogy a szegedi Somogyi Könyvtár Vasváry-gyűjteményének egyik legbecsesebb fondja az a kéziratgyűjtemény, amely 930 tengerentúli magyar híresség: tudós, művész, üzletember és sportoló tervezett életrajzi lexikonaként az újabb háború kitörése és az USA hadbalépése miatt már nem kerülhetett nyomdába. (Lásd erről a washingtoni Library of Congress magyar referensének, Kenneth Nyiradynak beható elemzését![92])

6.2. „Magyarok francia földön"

---

[86] Nagy Iván: *Öt világrész magyarsága.* Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1935.
[87] Kovács Imre: *A kivándorlás.* Cserépfalvi, Budapest, 1938.
[88] Kun Andor: Megmenthető-e az amerikai magyarság? *Magyar Szemle*, VII. 1929. 15-24.; Uő: Hogyan megy veszendőbe Amerika magyarsága? *Magyar Szemle*, XXII. 1934. 440-445.; Uő: Válasz Gondos Sándor cikkére. *Magyar Szemle*, XXVII. 1936. 146-151.
[89] Kosáry Domokos: Az amerikai magyarság 1941-ben, *Magyar Szemle*, XLII.köt. 1942. 13-21.
[90] Kosáry i.m. 21.
[91] Kende Géza: *Magyarok Amerikában I-II*. Szabadság, Cleveland, 1927.
[92] Kenneth Nyirady: Materials for an American-Hungarian Lexicon: the Biographical Files of the Hungarian Reference Library of New York 1937-1942, 1993.

Amerika helyébe, a szigorú kvótarendszer bevezetésével, 1918 után Franciaország lépett, amely mintegy 3 millió vendégmunkást fogadott, közülük vagy 70-80 ezer magyart (nagyobb részt a „csonkaországból", kisebb részt az elcsatolt területekről). Ez utóbbiak sorsáról mostohán keveset tudtak itthon maradó honfitársaik már egykor is, archív forrásaik gyérek és szórványosak, s a korszak francia emigrációtörténeti kutatása iránt mi tagadás azóta sem támadt komolyabb érdeklődés.

Annál inkább meg kell becsülni, ha akad egy-egy beavató, szociografikus hitelű munka.

Eleven és sokszínű körképet rajzol a franciaországi magyarok két világháború közötti küzdelmes életéről Molnár Sándor, a Párisi Magyarok Egyesületének elnöke *Magyar sors francia földön* című könyvében.[93] Az évszám nélküli, bár utalásai alapján minden bizonnyal 1932 elején publikált riportkönyv különleges forrásértékét az adja, hogy e témának alig van más irodalma a korabeli emigráns sajtón, az elszórt memoár-közléseken, továbbá a Kádár-érában publikált munkásmozgalmi érdekű kutatásokon[94] kívül. Molnár franciaországi „magyar kalauza" nem csak a párizsi diákság, a bohém- és művészvilág életét mutatja be, ám a Párizs környéki nagyüzemek (Renault, Citroën, Saurer, Latil, stb) világát is, csak úgy, mint az észak-franciaországi bányászkolóniák, az elzászi vagy dél-francia textilgyárak vendégmunkás tömegeinek sorsát, mi több, még az ez idő tájt vagy 5000 lelket számláló algériai magyar kolónia (!) helyszíni mustráját sem hagyja ki. Mint az emigráns-körképe bő példatárából kitűnik, a franciaországi magyar vendégmunkásság (melynek tömegét itt is, ott is számos erdélyi, felvidéki vagy délvidéki magyar migráns is szaporítja), két nehéz időszakot is megél: előbb az 1926-os frankválság, majd az 1929-31-es gazdasági világválság okozta súlyos recessziókat, melyek hatására sokan munkájukat vesztik, s a legnagyobb nyomorban tengődve annyi pénzük se marad, hogy haza utazzanak. (A harmadik csapás: 1939, egy újabb háborúval, pár évig még várat magára, az „ellenséges" nációjú idegenek internálásával és kitoloncolásával, majd a német megszállással.) Molnár könyvének lapjain a sikeres magyar sportolókon, művészeken és vállalkozókon kívül néhány közismert politikai emigráns is feltűnik: így Károlyi Mihály alakja, Hock János plébánosé, az 1918-as őszirózsás forradalom papjáé vagy a Tisza István gyilkosaként elítélt, Párizsba szökött s ott vendéglőt nyitott Mauthner Jánosé. E kuriózumoknál azonban fontosabb a könyv sokféle értékes adatközlése: a franciaországi magyar vállalkozások és vendéglők címlistája, az egyesületek, klubok és társaságok vagy 3000 nevet tartalmazó, vezetőségi és tagnévsorai, gyakran a foglalkozás, a származáshely feltüntetésével, ami így, együtt elsőrendű adatbázisként szolgálhat egy sor történetszociológiai, kultúr- vagy családtörténeti kutatáshoz. Molnár mindezen túl figyelemre méltó adalékokat közöl szűkebb kutatási témámról, a magyar származású légiósokról is, hangsúlyozván, hogy a válság okozta nyomor s a kitoloncolás elől már az 1920-as évektől igen sok magyar vendégmunkás kényszerült beállni a Francia Idegenlégióba. Ha mindehhez hozzávesszük a későbbi – 1945, majd 1956 utáni – tömeges újonchullámokat, azt látni, hogy a magyar légiósok aránya már az első világháború után is jelentős volt, majd szinte folyamatos utánpótlással látványosan bővült még jó két nemzedéken át, egészen az 1960-as évek derekáig.

Ez utóbbit saját emlékeiből s az általa gyűjtött személyes forrásokból Bajomi Lázár Endre is megerősíti *Tramontana – Magyar önkéntesek Franciaországban* [95] című, részben önéletrajzi ihletésű könyvében. Bajomi, aki 1939 őszén, francia tanári diplomával, minden katonai gyakorlat vagy előképzettség nélkül a francia hadsereg főhadnagyává avanzsált, ezen

---

[93] Molnár Sándor: *Magyar sors francia földön*. Párisi Magyar Akadémia, Paris, é.n. [1932]

[94] Pécsi Anna: *Magyarok a franciaországi forradalmi munkásmozgalomban, 1920–1945*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1982.; Markovics Györgyi (szerk): *Hazatért szövegek. Magyar emigráns antifasisták írásai. 1919-1945.* (antológia) Gondolat, Budapest, 1975.

[95] Bajomi Lázár Endre: *Tramontana – Magyar önkéntesek Franciaországban.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 1984

utolsó szerzői kötetében több fejezetet is szentelt a második világháború kezdetén sebtében fölállított francia idegen ezredeknek[96] és magának az Idegenlégiónak, egyben szorgosan kigyűjtve az 1920-as, 1930-as évek immár dömpingszerű légiós memoár-irodalmának magyar adalékait.

Annak példájaként, hogy „francia földön" a két háború közötti magyar vendégmunkás kolóniák kulturális vagy politikai értelemben korántsem voltak egyneműek, néhány éve Ablonczy Balázs közölt érdekes esettanulmányt: *Ribillió északon. Egy Szent-István napi verekedés 1929-ben*[97] címmel az észak-francia iparvárosban, Roubaix-ben egymással ölre ment magyar katolikus és kommunista bevándorlók véres konfliktusáról.

A múlt századi franciaországi magyar bevándorlásról francia szerzőktől is akad néhány tanulságos közlemény – így többek közt Gérard Noiriel, Stéphane Dufoix és Benjamin Janicaud tollából. Noiriel a Minnesotai Egyetemi Kiadónál éppen húsz éve megjelent angol nyelvű könyvében[98] „a francia olvasztótégely" sajátos működésmódját és feltünően gyakori „üzemzavarait" vizsgálja a bevándorló hullámok, a kettős állampolgárság és a kettős identitás jelenség-világában, erős kritikával illetve „a francia kultúrfölény" s a hallgatólagosan elvárt teljes asszimiláció idejétmúlt attitüdjeit, azok radikális revízióját sürgetve. Dufoix munkája[99] a franciaországi magyar, csehszlovák és lengyel politikai menekült csoportok beilleszkedését (vagy esetenként annak kudarcát) és önmeghatározásait veti egybe az 1945-1990 közötti időszakban[100] részint emigráns-szociológiai szempontból, részint a legitimáció- és az identitáskeresés dilemmáit (folytonosság és elszakadás, nyilvánosság és konspiráció, önszáműzetés és hazatérés) vizsgálva. Végül Janicaud a Nizzai Egyetem fiatal tanársegédének egy folyóiratcikkét[101] érdemes említeni, melyben a múlt századi franciaországi magyar emigráns szervezetekről ad áttekintést, eddig nem vagy kevéssé ismert forrásokat is közölve. (Ablonczy Balázs szerint ugyanezen témáról a szerző az ezredforduló után több konferencia-előadást is tartott.)

7. 1945 és 1956 utáni (e)migráns tárgyú irodalom

E rövid kitérő után ideje visszatérni az előző pont elején megkezdett szorosabb kronológikus áttekintésre. Annál inkább, mivel az újabb korfordulók (1945, 1947, 1956), újabb, immár direkt ideológiai, politikai hatásoktól sem mentes, látványos „szétfejlődést" eredményeztek mind a magyar emigráció további történetében, mind annak itthoni, külhoni irodalmában csaknem a hidegháború egész négy évtizedre prolongált időszakában. Sajátos paradoxon ugyanakkor, hogy némi tematikus, szemléletbeli és módszertani közeledést az egymástól elzárt hazai és külföldi magyar emigrációkutatás között e korszak végére éppen a tengerentúli migráns-kutatás '80-as évekbeli reneszánsza hozott, aránylag távoli, aktuál-politikai kockázatoktól mentes tárgyával. (A korszak szorosabban vett emigráns politikatörténeti áttekintését ezúttal mellőzöm, mivel szorosan nem tartozik kutatási

---

[96] „Magyarok a Légióban", „Az igazi Légió", „Magyarok a szabad francia erőkben", in: Bajomi Lázár 1984. 47-63., 165-170.; 171-187.

[97] Ablonczy Balázs.: Ribillió északon. Egy Szent-István napi verekedés 1929-ben. *Múltunk*, 2009/2. 162–177.

[98] Noiriel, Gérard: The French Melting Pot. Immigration, Citizenship, and National Identity Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.

[99] Dufoix, Stéphane: Politiques d'exil. Hongrois, Polonais et Tchécoslovaques en France après 1945, Paris: Presses Universitaires de France, 2002.

[100] Vö.: az azonos témájú, többszerzős amerikai folyóirat-tanulmánnyal: Wandycz, Piotr–Deák, István–Lukes, Igor "Polish, Hungarian and Czechoslovak Political Emigration and the Origins of the Cold War" *The Polish Review 47* (2002): 317-343.

[101] Janicaud, Benjamin: L'immigration hongroise en France au XXème siècle (1919–1989) – *Vie politique et associative. Historiens & Géographes,* n°383, juillet-aut 2003. 311–323.

témámhoz. Némi kárpótlásként itt csak a Nyugaton megjelent magyar politikus-memoárok válogatott címlistáját adom kötre[102].)

Mindazáltal szembetűnő, hogy az 1945 után itthon és Nyugaton publikált magyar emigrációtörténeti munkák preferált műfajaikban, témaválasztásukban, metodikájukban és narratívájukban élesen elváltak egymástól úgyszólván egész a 1989-90-es politikai rendszerváltásig. Szerzőik, mint azt kereszthivatkozásaik feltűnő hiánya is jelzi, közel fél évszázadon át, mintha mitsem tudtak volna egymásról. (Eseti kivételt ez alól csak az 1970-es évek közepétől feltűnő itthoni, nyugati irodalmi referenciák jelentenek, főként a 'népi' indíttatású költők, írók, tudósok írásaiban és nyilatkozataiban, egyrészt Pomogáts Béla, Kabdebó Lóránt, Csoóri Sándor, Csurka István és mások – másrészt Borbándi Gyula, Cs. Szabó Lászó, Püski Sándor, Nagy Károly és társaik egymásra hivatkozásaiban.) Az (e)migrációkutatás terén némi átfedés – és eseti ösztöndíjakkal legitimált együttműködés – csak a tengerentúli hungarika-feltárások terén volt a nyugati magyar helytörténet emigráns búvárai s néhány elszánt itthoni kutató (Puskás Julianna, Kovács Ilona, Fejős Zoltán) hasonló tárgyú terepkutatásai között, ám együttes műhelymunkát, közös kutatási projekteket vagy intézményközi együttműködést ez sem jelentett. (Jellemző, hogy a MTA az 1980-as évek utóján szépségflastromként meghirdetett „kortárs emigráns kutatóprogramjának" sem lett semmi érdemi eredménye.) Kissé sarkítva: a nyugati magyar (e)migráció tudományos igényű kutatása a kádár-kori Magyarországon illendően megállt a második világháborúnál – annak is inkább az elején, mint a végén –, s ha a tengerentúli diaszpóra-kutatásban el is jutott 1940-ig (mint: Puskás im. 1982), a két világháború közötti jelentős franciaországi magyar (e)migráció kutatása, mint azt imént is láttuk, már kizárólag a munkásmozgalmi adatgyűjtők (Pécsi Anna, Markovics Györgyi et al.) kiváltsága volt. Arról nem szólva, hogy a Kádár-rezsim legitimációs 'Achillész-sarka': az '56-os forradalom és a politikailag aktív nyugati emigráció kutatása és publikálása egészen 1989 elejéig tabutéma maradt, melyről jó harminc éven át csak néhány felkent belügyi titotkőr vagy propagandista pártkáder nyilatkozhatott. (Hollós Ervin, Lajtai Vera, Szabó Miklós, Betlen Oszkár, Molnár János, Geréb Sándor, Hajdú Pál, Berecz János, Szántó Miklós et al.)

Ami általában a 19-20. századi magyar emigrációtörténeti kutatást illeti, úgy tűnik, a primér forrásközlés, az „eredeti tényfelhalmozás" korszaka ma sem ért véget, miközben a nemzetközi (e)migrációkutatás már vagy jó fél évszázada mind újabb értelmezési és módszertani felvetésekkel, komparatív és interdiszciplináris vizsgálati szempontokkal bővül. E megkésettség és izoláció sokféle oka persze nyilvánvaló: a nyugati magyar diaszpóra szétszórtsága, a tudományos műhelyek és programok hiánya, a hidegháborús megosztottság s a vasfüggöny éles válaszhatára, az elhallgatások, politikai tabuk, a szabad kutatás és publikálás korlátozása – mindez együttvéve jó időre meghiúsította a független, korszerű és összehangolt kutatómunkát az 1945 és 1990 közötti emigráció történetét illetően.

Mindezekért a magyar emigrációkutatás – és tágabb közege: a közvélemény és mediális recepciója – jórészt ma is az etnocentrizmus és a nemzeti veszteségélmény önkéntes

---

[102] Auer Pál: *Fél évszázad*, Washington, 1971; Barankovics István: *Sorsdöntő elhatározások sorsdöntő évek előtt*, New York, 1959; Farkas Ferenc, kisbarnaki: *A Tatár-hágó visszanéz*, Buenos Aires, 1952; Habsburg Ottó: *A hidegháború fordulópontján*, Brüsszel, 1960; Horthy Miklós: *Emlékirataim.* Buenos Aires, 1953. Toronto, 1974; Jászi Oszkár: Magyar kálvária, magyar föltámadás: A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. München, Aurora, 1969; Kállay Miklós: *Hungarian Premier.* New York, 1954; Kállay Miklós: *Néhány cikk és beszéd az utolsó évekből*, New York, 1963.; Kertész István: *Diplomacy in a Whirpool*. Notre Dame, 1953.; Kovács Imre: *Magyarország megszállása.* Toronto, 1979; Mindszenty József: *Emlékirataim.* Toronto, 1974; Nagy Ferenc:*The Struggle Behind the Iron Curtain.* New York, 1948.; Nagy Vince: *Októbertől októberig. Emlékiratok.* New York, 1962.; Peyer Károly: *Válasz egy rágalmazónak*, Párizs 1955; Sulyok Dezső: *A magyar tragédia. Első rész: A trianoni béke és következménye,* New York, 1954. Második rész: *A magyar emigráció szerencsétlensége,* New York, 1962.; Ullein-Reviczky Antal: *Guerre Allemande, paix Russe.* Neuchate, 1947

karanténjában vesztegel, a befogadó országok életviszonyait, az interetnikus kulturális, társadalmi vagy politikai kölcsönhatásokat érdemben alig vizsgálva. Másfelől a publikációk jelentős részét a nyugati magyar szórványokban továbbra is a lelkes, bár amatőr színvonalú öndokumentáció és önreprezentáció jellemzi. Hadd tegyem hozzá: jó esetben, ha egyáltalán akad még valaki, aki egy-egy eltűnőben lévő, távoli diaszpóra-közösség, emigráns szervezet, egyház, iskola, sajtó gyakran 100-120 éves dokumentumait és emlékanyagát egybegyűjti.

Az itthoni kutatók jó része hasonlóan csekély érdeklődést tanúsít a tudományos interpretáció, az újabb elméleti, módszertani viták (így az emlékezetkutatás, az oral history módszer alternatívái), vagy az (e)migráns kulcskérdések: az asszimiláció és integráció, az identitáskonfliktusok mélyebb vizsgálata iránt is. Ez szintén nem meglepő, hiszen – más jelentős nyugati diaszpórájú térségbeli nemzetekkel, így a lengyelekkel vagy a kelet-baltikumi kis népekkel ellentétben – nálunk a nyugati (e)migrációkutatásnak önálló intézményi bázisa nincs, s így a hazai kutatók, műhelyek nemzetközi kapcsolattartása is szükségképpen limitált és esetleges. Ugyanezt a szemléleti és strukturális alaphiányt jelzi a tágabb, nemzetközi kontextust feltáró esettanulmányok és komparatív elemzések feltűnően gyér száma – például a hidegháborús korszak egymást követő politikai menekülthullámairól: az ’56-os magyar, a ’68-as csehszlovák és a ’81 utáni lengyel exodus számos modellértékű tanulságot rejtő, együttes vizsgálatának máig kiaknázatlan témakörében, melyben magyar szerzőktől érdemi kontribúciót csak elvétve találni.

A néhány kivétel talán annál inkább említést érdemel. Ezek jobbára lengyel iniciatívájú kiadványok magyar társszerzőinek dolgozataiként bukkannak fel, például a Kiss Gy. Csaba és Konrad Sutarski gondozta *Lengyel nyár, magyar ősz* című 1997-es konferencia-antológiában[103] vagy az Anna Mazurkiewicz[104] illetve Kádár Lynn Katalin[105] szerkesztette, két-három éve megjelent vaskos tanulmánygyűjteményekben. Noha témájuk, vizsgálati szempontjaik esetenként nagyon is különbözőek, e köteteket lapozva váltig az a kérdés motoszkál az olvasóban: vajon miért nem volt értékalapú, valódi kelet-európai emigráns szolidaritás, holmi „emigráns internacionálé” 1945 és 1990 között? Avagy ha – foltokban, nyomokban – volt mégis, miért ily méltatlanul keveset lehet tudni még évtizedek múltán is róla?

Tény, hogy a közép-kelet-európai rendszerváltások óta sajnálatosan kevés forrásközlés vagy elemző feltárás látott napvilágot az egykori keleti tömb országaiból emigrált – magyar, lengyel, cseh, szlovák, román, stb – politikai menekültek együttműködéséről és esetenkénti közös fellépéséről. E hiány oka részben nagyon is érthető, hiszen a szórványos és esetleges kapcsolatfelvétel jó ideig kényszerűen konspiratív maradt, majd a 1980-as évekre a megéledő kelet-európai ellenzéki mozgalmak – a csehszlovák Charta 77, a lengyel Szolidaritás, a magyar ’56 emlékét őrző ellenzékiek, vagy a kelet-német lelkiismereti béke-aktivisták – nem egyszer furcsa mód bátrabban kontaktáltak egymással, jóval mostohább viszonyaik ellenére is, mint hagyományosan gyanakvó, elszigetelt és előítéletes „nemzeti emigrációik” Nyugaton, a szabad világban. A közvetítésre a kelet-európai ellenzéki mozgalmak és a nyugati emigráns diaszpórák között idővel ugyan több biztató kezdeményezés is történt (így a Szabad Európa rendszeres hírszolgálata és kommentárai, a varsói *Gazeta Wyborcza* kelet-európai krónikái, a

---

[103] Kiss Gy. Csaba – Sutarski, Konrad (szerk.) *Lengyel nyár, magyar ősz. A lengyel-magyar szolidaritás 1956-1990 között*. Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat, Budapest 1997. (Magyar szerzői: Gömör György, Kiss Gy. Csaba, Csoóri Sándor, Tischler János, Kapronczay Károly, Engelmayer Ákos, Kovács István, Molnár Imre, Pálfalvi Lajos)

[104] Mazurkiewicz, Anna (red): *East Central Europe in Exile* (Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2013), Vol. 1: Transatlantic Migrations, Vol. 2: Transtaltantic Identities. Cambridge, 2013 (Magyar szerzői: Kádár Lynn Katalin, Nóvé Béla és Vida István.)

[105] Kádár Lynn Katalin (ed): *The Inauguration of Organized Political Warfare: Cold War Organizations Sponsored by the National Committee for a Free Europe / Free Europe Committee.* Helena History Press, CEU-Press, New York–Budapest 2013. (Magyar szerzői: Frank Tibor és Kádár Lynn Katalin.)

párizsi *Nouvelle Alternative* című negyedéves értelmiségi folyóirat, a Kende Péter által indított szintén párizsi *Magyar Füzetek* tematikus számai, vagy éppen Kenedi János budapesti szamizdat-szemléi: a *Kelet-Európai Figyelő* és a *Máshonnan Beszélő* – ám mindez, a sok jó szándék ellenére is kevés volt ahhoz, hogy egy demokratikus és emberi jogi elkötelezettségű valódi „emigráns internacionálét" létrehozzon.

A „lengyel nyár – magyar ősz" szoros konstellációja e tekintetben valóban inkább csak kivételnek számított, mint azt az azonos című kiadvány emlékanyaga is tanúsítja. Itt csupán két jeles emigráns szerző: Gömöri György és Arkadiusz Žukowski tartalmas és beavató írását emelem ki, melyekben Gömöri az 1956 utáni nyugat-európai és tengerentúli lengyel-magyar emigráns együttműködés változatos formáit idézi fel[106], míg Žukowski a dél-afrikai lengyel és magyar diaszpórák sajátos politikai szövetségét és kölcsönös egymás támogatását ismerteti ugyanezen időszakban[107]. (Ez utóbbi közlései már csak azért is hiánypótlóak, mivel a dél-afrikai magyarság jó másfél százados múltjáról – Magyar László első nevezetes úti beszámolói[108], majd a múlt századfordulón Luzsénszky Félix „gyémánt- és aranylázas" híradása óta[109] – máig sem készült akárcsak tanulmány terjedelmű összegzés sem!)

7.1. Az 1960-as, 1970-es évek csöndes aprómunkája

1956 nyugati emigráns irodalma – a sok száz monográfia, forrásközlés, pamflet és memoár – kellőképpen dokumentált, így arra itt külön nem térek ki. Historiográfiai szempontból annál fontosabb jelezni, hogy a módszeres forrásfeltáró, dokumentáló munka igen korán megindult az emigrációban, s így az első nyugati magyar sajtórepertóriumok, bibliográfiák már néhány évvel a forradalom után megjelentek. E korai munkák, eseti fogyatékosságaik ellenére, hiánypótló, becses adatgyűjteményeknek számítanak ma is. Ilyen például Sztáray Zoltán 1960-ban Brüsszelben kiadott tematikus bibliográfiája a magyar '56-ról megjelent idegennyelvű irodalomról[110], vagy Mildschütz Kálmán 1962-ben Münchenben publikált sajtórepertóriuma a nagyvilág öt kontinensén ez időben megjelent közel ezer magyar emigráns lapról[111]. A megkezdett munka később is tovább folyt, és az 1980-as évekre egy sor repertórium, bibliográfia és forrás-dokumentáció készült el, vagy került bele az újabb adatbázisokba.

Az 1970-es évek itthoni, nyugati (e)migráns-irodalmának legfőbb érdeme is alighanem a kiterjedt forrásfeltárás, sajtó és könyvészeti adatgyűjtés volt, annak felismerése nyomán, hogy ez minden további kutatás és publikáció nélkülözhetetlen alapja. Kivált a könyvtárosok és archivisták, a hungarika adatbázisok elszánt önkéntesei végeztek sok éven át áldozatos nagy munkát – egy a számítógép és az internet áldásait még hírből sem ismerő, „papír-alapú" korban –, aminek eredményeként itthon és világszerte hiánypótló bibliográfiák egész sora látott napvilágot. Bakó Elemér a Hoover Intézet könyvészeti sorozatának önálló kiadványaként a magyarságtudományi publikációkról készített hasznos összegzést[112], főként

---

[106] Gömöri György: A lengyel és magyar emigráció együttműködése 1956 után. In: Kiss Gy. – Sutarski (szerk.) 1997. 149-156

[107] Arkadiusz Žukowski: Lengyelek és magyarok Dél-Afrikában, kapcsolatok és együttműködés 1956 után. In: Kiss Gy. – Sutarski (szerk.) 1997. 157-166

[108] Magyar László: Rövid tudósítás a Moluva vagy Moropuu és Lobálországokról. (MTA Értesítője, 1859.) A délafrikai Munda-Evámbo, Lungo és Kapota tartományok általános földirati vázlata. (MTA Értesítője, 1862.)

[109] Luzsénszky Félix: Magyarok Transvaalban., Magyar Szalon, 1900.; Utazásom Pretoriába. Vasárnapi Újság, 1902. augusztus-szeptember.

[110] Sztáray Zoltán: *A magyar forradalommal foglalkozó idegen nyelvű könyvek. Bibliográfia.* Brüsszel, 1960.

[111] Mildschütz Kálmán: *A magyarnyelvű emigrációs sajtó bibliográfiája.* Szerzői kiadás. München, 1962

[112] Bakó, Elemér: *Guide to Hungarian Studies. 2 vol.* Stanford. Ca. Hoover Institution Bibliographical Series, 52. 1973

az Immigration Research Center, St-Paul, Minnesota Magyar Gyűjteményének frissített címjegyzékei alapján, ami a bevándorlás-irodalom addigi legteljesebb áttekintését nyújtotta. Kovács Ilona a Kentucky State University-n szakdolgozatként impozáns könyvészeti ismertetőt állított össze az Egyesült Államok magyarságának történeti irodalmáról.[113] Bődy Pál az észak-amerikai magyar bevándorlók újabb kutatásainak irodalmát foglalta össze egy angol nyelvű szakcikkben.[114] Széplaki József a Minnesotai Egyetem könyvtárosának alapos munkája érdemel említést az Észak-Amerika magyarjairól 1583-tól 1974-ig megjelent publikációkról, melyet jól szerkesztett kronológia és számos hasznos függelék (dokumentumtár, életrajzok, magyar szervezetek címtárai, stb) egészít ki.[115] Noha e munkákban számos adatátfedés akad, ennél fontosabb mindaz, amivel egymás információit pontosítják és kiegészítik.

Végül Könnyű László – Leslie Konnyu (1914-1992) amerikai magyar irodalomtörténeti monográfiája említendő (első kiadása 1962-ben, második javított, bővített változata 1987-ben jelent meg)[116], amely sokban hiánypótló, történeti értékű kiadvány is egyben s mint ikyen, évtizedekkel megelőzte Borbándi Gyula és mások hasonló adatgyűjtéseit és szemelvényválogatásait. Az eredetileg tanári végzettségű, költő és novellista, kinek már itthon is vagy fél tucat verseskötete jelent meg, 1944-ben ment családjával Ausztriába, majd öt év múltán tovább, a tengerentúlra, ahol Saint Louise-ban letelepedvén geográfusként és térképészként dolgozott. A könyve elején feltett kérdésre, hogy létezik-e önálló magyar amerikai irodalom, a szerző határozott igennel felel, hangsúlyozván, hogy az az „egyetemes magyar irodalmon belül" markánsan elkülönül emigráns tematikájával, sajátos nyelvével, stílusával és két kultúrához kötődő világszemléletével. Ugyanitt kifejti azt is, hogy miben áll az emigráns irodalom „küldetése". Mivel, a háborút követő évtizedekben „az amerikai magyar irodalom úgyszólván egészen el volt zárva az anyaországitól", érvel a szerző, e hosszú diktatórikus időszakban „a magyar lélek nemesebb aspirációit a független szellemű nyugati magyar írók küldetése volt a szabad világgal megismertetni", egyben az emigráns sajtón, kiadókon keresztül „ellensúlyozni a kommunista óhaza irányított irodalmi életének propagandáját". E kissé sommásan ideologikus önmeghatározás érvényessége ugyan vitatható, ahogy a jórészt konzervatív, óvilági ízlésű szemelvényválogatás is, ám Könnyű László extenzív adatgyűjtései (több száz szerzőről, emigráns lapról és szervezetről) jelentős történeti értékűek, és hasznuk utódai munkáiban is máig tettenérhető.

7.2. Az 1980-as évek kései „szürete"

Az 1980-as évekre, sajátos koincidenciaként, itthon és Nyugaton egyaránt látványosan megsokasodtak a(z e)migráns témájú publikációk. Ennek legalább is három fő oka volt. Egyrészt az úttörő érdemű tudományos munkák – így Borbándi és Várdy, Puskás és Tezla monográfiái – hosszas előkészületek után csak ekkorra hagyták el sorra a nyomdát, másrészt a nyugati „disszidens" világ (annak aktívan politizáló, intranzigens kisebbségét leszámítva) lassanként itthon is megszünt tabutéma lenni, sőt, egyes műfajokban – a késő-kádári diktatúra hatalmi érdekeit és hiúságát nem sértve – valóságos konjunktúrája támadt a népszerű sajtó- és

---

[113] Kovács, Ilona: The Hungarians in the United States. An Annoted Bibliography. (thesis) Kent State University, 1975.

[114] Bődy, Paul: Hungarian Immigrants in North America. A Report on Current Research. *The Immigration History Newsletter*, 1976 May

[115] Széplaki, Joseph: *Hungarians in America 1583-1974. Cronology and Fact Book*. Oceana Publications, New York, 1975

[116] Leslie Könnyű (1988): *A History of American Hungarian Literature, 1583-1987*.

könyvpiacon, a filmekben és a rádió- és tévé-kabarék állandó műsorszámaiban. A ’80-as évek e kiadvány-dömpingje végül nem kis részt annak tulajdonítható, hogy a tengerentúli „etnikai reneszánsz” hatása és a nyugati magyar emigráns közösségek önprezentációs igénye nagyjából éppen ez időre, 1956 után húsz, harminc évvel „fordult termőre”. A mértékadó tudományos munkákról – Borbándi, Várdy, Puskás és Tezla könyveiről s azok recepciójáról – még külön is szólok majd, itt csak e két utóbbi publikációs trend jellemző példáit kívánom röviden bemutatni.

Sokban jellemző a Kádár-éra opportunus kétarcúságára, hogy a magyarországi „disszidens-irodalom” éllovasa: Szántó Miklós nem csak a konszilián nyugati magyar emigránsok minél szélesebb körét haza csábító „anyanyelvi mozgalom” egyik fő propagandistája volt, hanem a Magyarok Világszövetsége lapjának: a *Magyar Híre*knek is megbízható, stabil főszerkesztője 1960-tól 1985-ig, jó negyed századon át. A tavaly egy híján száz évesen elhunyt, szapora tollú szerző „saját lapjában” tengernyi cikket s ezen túl három önálló „disszidens-témájú” könyvet is publikált[117], sőt, MTA doktori címét is e témáról írott voluminózus értekezésével érdemelte ki 1982-ben.[118] Szántó egész munkássága és karriere jól példázza az értelmiségi – s részben tudományos – ambíciójú, becsvágyó, a kalandot és a népszerűséget se megvető, kommunista középkáder típusát, hiszen „hivatalból”, állampénzen évtizedekig fáradhatatlanul peregrinált, a magyar emigráció központjait sorra bejárva Ausztráliától Izraelen, Nyugat-Európán, Dél-Amerikán az Egyesült Államokon át Kanadáig. Lássuk, vajon honnan jött s ki volt a Kádár-korszak e felkent „disszidens-szakértője”?

Önéletrajzot hosszú élete során alighanem sokat írt, ám hatszáz oldalasat talán csak egyet, 90 évesen, *Életutam hét rendszerváltáson át* címmel[119]. Eszerint a Rákosi érában fizetett pártmunkásból csakhamar minisztériumi osztályvezetővé avanzsált; egy időre kegyvesztett lett, majd rehabilitálták, ám ő mindvégig elszánt, hű harcosa maradt a pártnak. (Olyannyira, hogy ’56 őszén a Köztársaság téri ostromnál, állítása szerint, maga is megsebesült a pártház védőinek oldalán, vagy inkább menekülése közben.[120]) Írásainak témája, hangneme és mondandója idővel sokat változott, ami főként utolsó, *Magyarnak lenni – Nyugaton* című kötete válogatott portréit és interjúit olvasván szembetünő. Ezekben a folyton „hazabeszélő”, agitatív és fölényes rezsim-propagandát egyre inkább felváltja egyfajta honfitársi büszkeség és cinkosan apolitikus konszenzuskeresés, ahogy a sikeres emigráns tudósokat, művészeket már-már kínosan behízelgő kérdéseivel szóra bírja – szakasztott úgy, mintha csak az ő teljesítményük is a kádári Magyarország érdeme, és „dicsőségfalának” megannyi fényes építőkockája volna. (Külön tanulmányt érdemelne a Rákosi- és a Kádár-éra propagandájának elemző összehasonlítása!) Mindez sokban tanulságos kordokumentum ma is: többek között Gábor Dénes, Haraszti Sándor, Kutasi Kovács Lajos, Lotz János, Michel Gyarmaty, Nicholas Salgó, Sinor Dénes, Strasser Pál, Szentgyörgyi Albert, Várdy Béla, Wigner Jenő és több tucat más nyugati emigráns portréival és interjúival.

Szántón kívül persze akadt még jónéhány hivatásos művelője a késő-kádár-kori „disszidens” sajtó-konjunktúrájának, így: Rapcsányi László, Pálfi G. István vagy Radványi Dezső volt ÁVH-s tiszt – a már nagybeteg Szabó Zoltán egyetlen, halála előtti film-interjújának riportere). Ám fontosabb ennél, hogy az 1980-as években – Puskás és Tezla már említett s még érdemben bemutatandó monográfiáin túl – idehaza más tudományos igényű munkák is sorra megjelentek. Ilyen volt Kontra Miklós az amerikai magyar emigránsok kettős

---

[117] Szántó Miklós: *Magyarok a nagyvilágban.* Kossuth, Budapest, 1970., Uő.: *Magyarok Amerikában.* Gondolat, Budapest, 1984.; Uő.: *Magyarnak lenni – Nyugaton.* Gondolat, Budapest, 1988.

[118] „A fejlett tengerentúli országokban élő magyarság kapcsolatai az anyaországgal és e kapcsolatrendszer néhány szociológiai problémája” címmel.

[119] Szántó Miklós: *Életutam hét rendszerváltáson át*, Indiana University-Glória Kiadó, Budapest, 2006.

[120] Lásd Szántó hozzászólását „Ostrom és lincselés” címmel Eörsi István és Szakolczai Lajos vitájához: *Élet és Irodalom*, 2007. július 27. 8.

nyelvhasználatáról publikált úttörő érdemű dolgozata[121], vagy Voigt Vilmos az amerikai magyar folklórkutatásokról adott áttekintése[122], de kétség kívül ide sorolható Béládi Miklós, Pomogáts Béla és Rónay László – hiányaival és aránytalanságaival is – jelentős kézikönyve az 1945 utáni nyugati magyar irodalomról[123] Épp csak az emigráns szerzők zömének művei nem voltak itthon továbbra sem hozzáférhetők. E méltatlan, korszakos hiányt („aki íróként disszidált, az kiírta magát a magyar irodalomból") próbálta valamiképpen „kármentesíteni" az a három impozáns antológia, melyet a nyugati magyar költők, írók és esszéisták java terméséből Kemenes Géfin László, Ferdinandi György és Borbándi Gyula állított össze, s amely trilógiaként a berni Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem és a hágai Mikes Kelemen Kör jóvoltából 1980 és 1986 között látott napvilágot.[124]

Eközben megjelent itthon néhány nívósabb népszerűsítő kiadvány is. Így 1988-ban Dániel Ferenc és Orosz István a múlt század eleji amerikai kivándorlás dokumentumait közlő, gazdagon illusztrált albuma[125], Bakó Ferenc, az egri múzeum nyugdíjas direktorának – főként néprajzi érdekű – kanadai magyar kalauza[126], ahogy Vasváry Ödön születésének 100. évfordulójára, még ugyanezen évben a szegedi Somogyi-könyvtár is kiadta a jeles kutató és hungarika-gyűjtő válogatott írásait *Magyar Amerika* címmel.[127]

Szabó László, argentínai magyar író, újságíró már a „kettős publikálók" lassanként szép csöndben szaporodó átmeneti kategóriájába sorolható. *Magyar múlt Dél-Amerikán* című, eredetileg Buenos Aires-ben 1978-ban a Transsylvania Kiadónál megjelent könyvét 1982-ben idehata az Európa is kiadta, melyben a jótollú szerző az „ötszáz éves dél-amerikai magyar múlt" folytatásos regénybe illő epizódjait foglalja kötetbe[128], 1900-zal bezáróan. Szabó merész témájú, szépírói igényű munkája a hungarika-kuriózumok népszerűsítésének – többek közt elődei: Halász Gyula és Ács Tivadar hasonló műveinek[129] – ekkor már jó száz éve bevett műfaji hagyományát folytatja, magas színvonalon. Történeti forrásértéke nincs, ha csak annyi nem, hogy újólag Latin-Amerika kevésbé ismert és publikált „magyar jelenlétére" irányította a figyelmet. (Az ez irányú újabb kutatások, főként a Szegedi Egyetem műhelymunkái nyomán, az ezredfordulótól impozáns számban és sokszínű téma-repertoárban sorra jelentek meg – mint arra még kitérek.)

A nyugati diaszpóra 1980-as évekbeli „öntörténeti" irodalmát mindenek előtt a hely- és mikrotörténeti dolgozatok s az archív forrásközlések nagy száma jellemzi. A jóval ritkább tematikus vagy korszak-összefoglalók[130] rendhagyó példájaként itt kíván ismét említést, hogy

---

[121] Kontra Miklós: Az amerikai-magyar kétnyelvűség kutatásának áttekintése (1906-1984), *Magyar Nyelvőr* 1986/2

[122] Voigt Vilmos: Az amerikai magyar folklór kutatása. In: *Modern magyar folklorisztikai tanulmányok.* KLTE Néprajzi Tanszék. Debrecen, 1988.

[123] Béládi Miklós – Pomogáts Béla – Rónay László: *A nyugati magyar irodalom 1945 után.* Gondolat, Budapest, 1986.

[124] Kemenes Géfin László (vál, szerk): *Nyugati magyar költők antológiája*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem – Mikes International, Bern-Hága, 1980.; Ferdinandy György (vál, szerk): *Nyugati magyar szépprózа*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem – Mikes International, Bern-Hága, 1982.; Uő. (szerk): *Nyugati magyar esszéírók antológiája*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem – Mikes International, Bern-Hága, 1986.

[125] Dániel Ferenc–Orosz István: *Ah, Amerika! Dokumentumok a kivándorlásról.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1988.

[126] Bakó Ferenc: *Kanadai magyarok.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1988.

[127] Vasváry Ödön: *Magyar Amerika*, Somogyi Könyvtár, Szeged, 1988.

[128] Szabó László: *Magyar múlt Dél-Amerikában, 1519-1900.* Európa, 1982.

[129] Halász Gyula: *Öt világrész magyar vándorai*, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1935 és *Világjáró magyarok*, Aquincum Kiadó, Budapest, 1945. Ács Tivadar: *Akik elvándoroltak,* Budapest, 1940.

[130] Várdy i.m. 1985a, Borbándi i.m. 1985

Nagy Kázmér *Elveszett alkotmány* című emigráns politikatörténetének két újabb – az általa tárgyalt korszakot 1975-ig folytató – kiadása szintén ez időben jelent meg Londonban[131], majd a szerző hazatelepedése után Budapesten[132]. Eközben, főként a tengeren túl, sorra jelentek meg hiánypótló terepmunkák és lokális kutatások mind újabb témákra és vizsgálati szempontokra összpontosítva. Így Papp Zsuzsa a clevelandi magyarok krónikájával[133], Bődy Pál a Pittsburg környéki magyar szórványok dokumentálásával[134] gazdagította az amerikai magyar „helytörténetet". Kovács Márton több emlékmentő tanulmányt is szentelt a kanadai préri korai magyar telepeinek, s ezeken túl egy külön kötetet mind közül a legjelentősebbnek: „Békevár"-nak, ahol az 1970-es évek közepén egy népes interdiszciplináris kutatócsoport komoly antropológiai, szociológiai és történeti terepmunkát végzett[135], noha az olajárrobbanás okozta forráshiány miatt az sajnos félbeszakadt[136]. Párhuzamosan Victoria Mocsáry két dolgozatában a luisianai Livingstone első magyar egyházközségét[137] és a legendás „Árpádhon" kolónia-kísérletét[138] mutatta be, mely utóbbi egyik alapítója: Mocsáry Ádám, a szerző nagyapja volt. Carmela Patrias, szintén helyi terepkutatások nyomán a kanadai magyar közösségek két világháború közötti politikai polarizálódását és identitás-problémáit vizsgálta színvonalas és sokban újszerű doktori disszertációjában[139]. A forrásfeltárás terén, a már bemutatott 1970-es évekbeli előzmények után, Miska János száz év magyar érdekű kanadai irodalmát összegző, példás alapossággal annotált bibliográfiája[140] érdemel említést, továbbá Paul Nyírády adatközlései[141] a washingtoni Kongresszusi Könyvtár gazdag – és jelentős részben szintén (e)migrációtörténeti érdekű – hungarika anyagairól.

7.3. Puskás, Tezla és Fejős – a tengerentúli magyar migrációkutatás megújítói

Puskás Julianna (1929–2005), a tengerentúli migránskutatás úttörő érdemű megújítója, Szatmár megyei szegényparaszti családból való. Apja és egyik fivére kivándorolt Amerikába, s ez a személyes érintettség, mondhatni, egy életre a kivándorlás szenvedélyes búvárává tette. 1982-ben, jó húsz éves kutatás nyomán adta közre *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940* című több mint 600 oldalas monográfiáját, mely egyben sikerrel megvédett akadémiai doktori értekezése is volt.

A könyv első lapjáról még nem hiányzik az államszocialista korszak tudományos közleményeinek obligát, bár ekkor már jobbára csak formális marxista „credo"-ja: „A téma elméleti kérdéseinek megfogalmazásában, vizsgálati módszerének kialakításában elsősorban a

---

[131] Nagy Kázmér i.m. 1982

[132] Nagy Kázmér i.m. 1984

[133] Papp, Susan M.: *Hungarian Americans and their Communities of Cleveland.* Cleveland State University, Cleveland, 1980.

[134] Bődy, Paul: Hungarian Ethnic Heritage Study of Pittsburgh. Pittsburgh, 1981.

[135] Lásd erről Szabó Mátyás stockholmi magyar etnográfus interjúját: Éger 1999, 90-91.

[136] Kovacs, Martin L.: *Pece and Strife: Some Facts of the History of an Early Prairie Community.* Kipling, Sasketchewan, Kipling Historical Society, 1980.

[137] Mocsary, Victoria Ann: Strangers in a Foreign Land: An Early History of Hungarian Settlement, Livingston Parish, Louisiana. Southeast Louisiana Historical Association Papers, 1987-88, vol. 12.

[138] Uő: *Arpadhon: The Largest Rural Hungarian Settlement in the United States,* Folklife in the Florida Parishes Series, vol. IV, Center for Regional Studies and Archives, Southeastern Louisiana University, Hammond, 1990.

[139]Patrias, Carmela: Patriots and Proletarians. The Politizations of Hungarian Immigrants in Canada, 1924-1946. Ph.d.diss., The University of Toronto, Toronto, 1985.

[140] Miska János: Canadian Studies on Hungarians 1886-1986. An Annoted Bibliography of Primary and Secondary Sources, Reginqa, Canadian Plain Research Center, 1987

[141] Nyirady, Kenneth The Hungarian Collections at the Library of Congress: http://www.loc.gov/rr/european/coll/hung.html Uő.: Materials for an American-Hungarian Lexicon: the Biographical Files of the Hungarian Reference Library of New York, 1937-1942.

marxista gazdaság- és társadalomtörténet azon újabb eredményeire támaszkodom, amelyek a tradicionális társadalom modernizálódására, az iparosítás általános és helyi jellegzetességeire vonatkoznak".[142] (Hogy közelebbről melyek is ezek, Puskás munkájában jórészt mindvégig kifejtetlen marad.) A szerző ugyanakkor hangsúlyozza a téma „kifejezetten interdiszciplináris jellegét" és internacionális voltát, mi több, a marxi alapokról merészen elemelkedve Glazert és Moynihant idézi, s magát az újabb nyugati társadalomtörténeti irányzat híveként azonosítja egy az előzőnél jóval meggyőzőbb szakmai credóval: „Azokkal értek egyet – írja –, akik hangsúlyozzák, hogy a nemzetközi migráció lényegének, törvényszerűségeinek, bonyolultságának megértésében akkor tudunk előbbre lépni, ha azt a korábbinál szélesebben elemezzük. Az egész folyamatot kell látnunk, és nem elegendő vizsgálatainkat csak a kibocsátó ország viszonyaira, az elvándorlásokra, azok megnyilvánulásaira korlátoznunk, hanem ki kell terjesztenünk a befogadó országok viszonyaira, az elvándoroltak beilleszkedésének, konfliktusainak és jellegzetességeinek kutatására is."[143] (11) Puskás ugyanakkor önkritikusan jelzi azt is, hogy saját vizsgálatai „nem ölelik fel a kivándorlási folyamat egészét", a befogadó, amerikai társadalom történetét kellő mélységben még nem volt módja tanulmányozni, a hozzáférhető irodalom pedig erősen heterogén, így eredményeit maga sem tekinti kielégítőnek.

A rendszerváltás évadján szintén az Akadémiai Kiadó gondozásában jelent meg Puskás művének angol nyelvű rövidebb változata[144], amely már nem csak szűkebb magyar optikából, hanem a közép-kelet-európai régió egészének perspektívájából is bemutatja az általa tárgyalt hatvan év (1880-1940) tengerentúli migránshullámait. E kiadás azonban csupán az eredeti magyar monográfia szövegének alig a negyedét foglalja magába, s az amerikai magyarság történetéről szóló feldolgozás egész az ezredfordulóig továbbra is csak magyarul volt hozzáférhető. Végül Puskás 2000-ben szintén angol nyelven publikált utolsó nagylélegzetű munkája[145] kíván szót, amely, mint Gyáni Gábor írja: „méltó betetőzése volt háromévtizedes kivándorlás-történeti kutatásainak". Főcíme: 'Ties that Bind, Ties that Devide' frappáns és lényegretörő (magyarul kb.: 'Ami összeköt és ami elválaszt), noha alcímébe: 'Hundred Years of Hungarian Experience in the US', ami egy évszázad amerikai magyar tapasztalatának összegzését ígéri, sajnálatosan egy zavaró „számszaki" hiba csúszott, hisz az ezredfordulón, mikor az eredeti Puskás-monográfia teljes angol változata is megjelent végre, az Új Világban már nem száz, hanem legalább is százötven éves 'magyar jelenlétről' lehetett beszélni. S e számítás még így is szűkkeblűnek hat, ha azt vesszük alapul, hogy a szerzői narratíva, igaz, kissé elnagyolva, ezúttal már a rendszerváltásig követi nyomon az amerikai magyarság utóéletét. Az impozáns monográfia voltaképp ez előző két kiadás[146] átdolgozott és frissített angol változatát kínálja, azon érdemi novummal, hogy nem áll meg 1940-nél, hanem az első magyar nyelvű kiadás három nagy fejezetéhez egy karcsúbb negyediket is csatol az 1945-öt követő magyar menekülthullámokról ('dípik', '56-osok, majd a 'szivárgó emigráció' 1989-ig). További erénye az új, bővített-javított, angol nyelvű Puskás-monográfiának, hogy adatközlései (térképek, grafikonok, statisztikai táblák), már nem csak a kivándorló magyar etnikum változó arányát, társadalmi és foglalkozási összetételét mutatják be, hanem mindezeket tágabb kontextusba helyezve más európai népek (oroszok, lengyelek, olaszok, németek, románok, szlovákok, stb.) hasonló népességkibocsátó adatsorait is, ami így, együtt egy sor izgalmas egybevetésre kínál lehetőséget.

Kiváltképp tanulságosak a könyvben az amerikai magyarok első, második és harmadik nemzedékének identitásváltozásairól szóló elemzések, közülük is főként az utolsó, újabb

[142] Puskás i.m. 1982, 11.
[143] Puskás i.m. 1982, 11.
[144] Puskás i.m. 1990
[145] Puskás i.m. 2000.
[146] Puskás i.m. 1982, im. 1990

fejezetben vázolt metamorfózisok „From Group Identity to Individual Identity” címmel.[147] A könyv végső summázata – az utódnemzedékek etnikai csoportidentitásának felgyorsult fragmentálódása és individualizálódása, a nyelvvesztés és a teljes asszimiláció újabb trendjeivel – kissé rezignált, sőt, lehangoló. Mint munkája zárszavában Puskás hangsúlyozza: az amerikai magyarság etnokulturális önazonosságának megőrzése egyre leküzdhetetlenebb akadályokba ütközik. Végső konklúziójában a szerző arra jut, hogy „a mai amerikai népességen belül »amerikai magyarságról« inkább csak elméletben, munkahipotézisként lehet beszélni a kutatások operacionalizálása végett. Valójában az nem egyéb, mint nagyszámú, egymással rivalizáló kis csoportok összessége, melyek egymás iránt jórészt ellenségesen vagy közönnyel viseltetnek.”[148]

Tezla Albert (1915–2006) értőn válogatott és gonddal szerkesztett, kétkötetes szöveggyűjteménye: a *„Valahol túl, Meseországban…”*[149] a korai tengerentúli kivándorló hullámról ad hiteles közelképet 1895-től 1920-ig, bőséges archív forrással és kommentárral, méltó párjaként Puskás és Fejős pár évvel előtte, utána publikált, úgyszintén számos eredeti magyar migráns forrást elemzően közreadó művének. Az impozáns, közel ezer oldalas munka húsz év szorgos kutatásainak eredménye volt s a magyar amerikai emigráció azóta is legjelentősebb elemző gyűjteménye. Irodalomtörténész szerzője, a Minnesota Állami Egyetem professzora, maga is egy múlt századelőn a Torontál megyei Pádéról Amerikába kivándorolt szlovák-magyar földműves család fia, aki, mint ajánlásában megkapó vallomásként írja, sok éves kutatásai eredményét: e részben családtörténeti indítékú, nagyszabású „múltmentést” az 1980-as évek közepén még hálás fiúi gesztusként letehette 102 évet megért édesanyja ölébe –. Tezla egész válogatását és narratíváját áthatja egy kivételes empátiájú és szociális érzékenységű tudós plebejus etosza, amely a „néphűség” és „népszolgálat” még 19. századi gyökerű eszményeiben fogant. Munkájának külön erénye, hogy nem csak jól megírt, alapos bevezetőkkel látja el tematikus fejezeteit, hanem kultúrtörténeti és történetszociológiai elemzéseivel egyúttal kitér a tengerentúli migráció ó- és újvilágbeli konfliktusaira, máig releváns ideológiai és politikai vitáira is. (Amerikanizálás, „olvasztótégely”, majd nativista doktrínák *vs* multikulturalitás, stb.) Függelékében a szerző egy saját gyűjtésű, bő „Hunglish” szójegyzéket is közread a magyar-amerikai keveréknyelv idiómáiból. Némiképp megtévesztő, „mesés” címadása ellenére, Tezla Albert – Albert Tezla kivételesen gazdag és alapos, kritikai igényű munkája megkerülhetetlen, fontos forrásgyűjtemény marad a korai magyar tengerentúli migrációról. (Említést kíván még Tezla másik nagy hiánypótló, irodalmi érdekű munkája: a magyar szerzők műveinek angol nyelvű bibliográfiája[150] – a kezdetektől 1945-ig –, ami szintén az e tárgyban idegen nyelven hozzáférhető, eddig megjelent legalaposabb, tudományos igényű adatgyűjtemény.)

Fejős Zoltán *A chicagói magyarok két nemzedéké*ről 1993-ban publikált etnokulturális történeti monográfiája[151] eleven és sokszínű képet rajzol egy hajdan népes, mára csak foltokban, nyomokban megmaradt jelentős Egyesült Államok-beli magyar diaszpóra-csoport életéről. Könyve, imponálóan gazdag forrásbázisa és invenciózus elemzései okán, már a megjelenésekor is ösztönzőn hatott az avult kliséktől szabadulni vágyó, nemzetközi tájékozottságú, autonóm szemléletű hazai (e)migrációkutatásra, és mára annak egyik sokat hivatkozott módszertani etalonjává vált. Ami pedig a legfőbb tanulságát illeti, azt t.i., hogy

[147] Puskás i.m. 2000. 290-302.
[148] Puskás, i.m. 2000, 302. – A könyv magyarul idézett részlete saját fordításom, NB.
[149] Tezla i.m. 1987 Angol nyelvű kiadása: Tezla, Albert: *Hungarian Immigrants in the United States, 1895-1920. A Documentary.* Corvina, Budapest, 1993.
[150] Tezla, Albert: *Hungarian Authors*. A *Bibliographical* Handbook. Cambridge, 1970.
[151] Fejős i.m. 1993

„az etnicitást történetileg változó kulturális konstrukcióként kell értelmezni”, ez máig sem vesztett érvényéből. Fejős munkájában számos példa és forráselemzés kapcsán hangsúlyozza, hogy már az emigránsok első nemzedékén belül is „az identitásnak variációi, az etnikus kultúrának különböző stílusai alakultak ki.”[152] Ugyanígy esettanulmányok és példák során át elemző módon követi végig, hogy idővel hogyan megy végbe a bevándorlók utódnemzedékeinek gyorsuló asszimilációja és anyanyelv-vesztése, előbb a két- vagy többnyelvűség átmeneti fázisaival, majd a teljes nyelvcserével.

Ám Fejős könyve ezen túl is számos izgalmas témával és tanulsággal szolgál. Mint megjelenésekor Dobossy László, egyik értő és lelkes bírálója írta: „A könyv szerkezete egyszerre két irányt követ: a kronologikus kifejtés mellett a „kemény” adatok felől közelít a „puhább”, a személyesebb, az egyén tudatára vallókhoz. (…) Fejős Zoltánnak rengeteg dolgot sikerült megtudnia a Chicagóban letelepedett magyarokról. A népszámlálási ívek segítségével az utcák és házak szintjén ismerteti a lakóhelyet, utalva a legfontosabb közeli munkahelyekre. Megismertet az egyházak, egyletek és újságok születésével és küzdelmesnek tűnő mindennapjaival, amely komoly forráskutatást és elemző munkát igényelhetett, hiszen például a tucatnyi egyház közül a református felekezethez tartozók még felügyeleti szempontból is megoszlottak a magyar anyaegyház, a Reformed Church in the U.S. és egy holland eredetű denomináció között. Bemutatja, hogy milyen szokások, ünnepélyek, a folklorisztikus kultúra mely elemei éltek körükben – és e szokások közül jópár esetében elvégzi az igazán mély ismeretet és elemzőkészséget igénylő összevetést a szülőhely és a befogadó közeg hasonló magatartásformái között, ezzel érzékeltetve a folyamatot, amely során a vizsgált csoportok amerikai magyarrá válnak.” [153]

7.4 Három emigráns „öntörténet”: Borbándi, Várdy és Nagy Kázmér munkái

A rendszerváltás előtti évtized kétség kívül legjelentősebb historiográfiai novuma a három korszakos, átfogó emigráns „öntörténet”: Borbándi Gyula, Várdy Béla és Nagy Kázmér munkáinak nagyjából egyidejű megjelenése volt. Habár e művekre már többször hivatkoztam, érdemi bemutatásukkal még adós vagyok. Alább e feltünő mulasztást igyekszem jóvátenni.

Az 1945 utáni magyar emigráció térben és időben átfogó, elemző bemutatására Borbándi Gyula (1919–2014) vállalkozott két folytatásban megírt, együttvéve három kötetes kézikönyvében[154]. Az 1947-ben emigrált szerző a *Szabad Európa Rádió* s a müncheni *Új Látóhatár* szerkesztőjeként jó fél évszázadon át maga is aktív, sőt gyakran kezdeményező szerepet vállalt a nyugati magyar diaszpóra szellemi és politikai mozgalmaiban, korántsem meglepő hát, ha munkáiban a maga emigráns élményeit, eszmei és személyes preferenciáit sem rejti véka alá. Borbándit ifjúkori plebejus demokrata elköteleződése a népi írók mozgalmához s az 1945 utáni koalíciós időszak legitimitásához köti, ám krónikásként – kivált 1956 életre szóló hatása alatt – a nemzeti demokratikus tradíció s az egész nyugati magyar diaszpóra józan, konszenzuskereső, hiteles szószólójává tud emelkedni. Személyes narratíváján mindvégig érezni a „múltmentés” etoszát, s így bátor és elvhű oppozíciója egyrészt a Rákosi- és Kádár-éra hullaszagú hazugságaival, másrészt az extrém nacionalista és antidemokratikus emigráns körökkel szemben munkáját a nyugati diaszpóra méltó önreprezentációjává, mondhatni, maradandó „emlékművévé” avatja. Nem mintha hiányoznék belőle a bátor és sokszor jogos emigráns önkritika, hiszen kézikönyveinek, 20-30 év múltán újra olvasva, talán éppen azok a legizgalmasabb fejezetei, melyek a nyugati magyar emigráció

[152] Fejős i.m. 221.
[153] Dobossy László: Identitásproblémák a diaszpórában. *Regio*, 1993. 4. évf. 4.sz. 194-196.
[154] Borbándi i.m. 1985, i.m. 1996.

– 1947-es, 1956-os 1963-as, 1975-ös, 1989-es – szerepdilemmáit és politikai identitás-válságait taglalják. Remek tollú és kellő judíciumú közíróként Borbándi többnyire biztos kézzel és kellő arányérzékkel uralja térben, időben és tematikusan olykor szerteágazó tényanyagát és kommentárait. Impozáns forrásbázisát jórészt korabeli emigráns lapokból és személyes adatközlésekből meríti, s munkája így nélkülözi a tudományos traktátusok – a laikus olvasót elrettentő „teljes vértezetét": a pedáns forráshivatkozásokat, jegyzetapparátust, stb. (Már csak ezért is volt fontos „leletmentés" jegyzeteit, kéziratait és kiterjedt levelezését rendezni és katalogizálni, amit a Müncheni Magyar Intézetben Baumgartner Bernadett, az Országos Széchényi Könyvtár archivistája jó négy éve, még a szerző életében elvégzett.)

Egy 2006-os cikke tanúsága szerint Borbándi komolyan tervezte még emigrációtörténete újabb évtizednyi (1996-2006-os) folytatását is. E szándékáról s a megvalósítás nehézségeiről – sokban forrásértékűen – így ír: „Hosszú évek után ismét behatóbban foglalkozom a Nyugaton élő magyarok, a volt emigránsok közösségi életével és teljesítményeivel. Bontogatom az elmúlt évtizedben félretett iratok, levelek, újságkivágások, folyóiratok, könyvek kötegeit és kijegyzek megörökítésre érdemesnek ítélt minden adatot, adalékot. Elkezdtem ugyanis emigrációtörténetem esedékes, az 1996 és 2006 közötti évtized eseményeit összefoglaló újabb kötetének munkálatait. Nem könnyű vállalkozás, mivel fogyatkozóban vannak a források. Megszűnt igen sok újság, közlöny, folyóirat és egyéb kiadvány. Egymás után halnak meg a kortanúk és régebben szép számban segítségemre siető adatszolgáltatók."[155] A folytatásra végül nem is került sor, bár ennek oka korántsem a már 80-as évei derekán járó krónikás mondandó-hiánya vagy limitált munkabírása volt, sokkal inkább az aktív nyugati magyar diaszpóra-közösségek drámai megfogyatkozása. Miként a rendszerváltás óta végbement változások paradoxonaként Borbándi kiemeli: „a korábbi állapotokhoz viszonyítva a kutatónak ma sokkal könnyebb az észak- és dél-amerikai vagy az ausztráliai magyarok helyzetéről és tevékenységéről tájékozódnia, mint az angliairól vagy még inkább a közeli ausztriairól, németországiról, svájciról. Ennek magyarázata, hogy nagyrészt megszűnt, vagy vészesen elszegényedett a nyugat-európai magyar – hajdan emigráns, menekült – sajtó és egyesületi élet, megszűntek folyóiratok, havi és heti lapok, értesítők, közlönyök, mindenféle tájékoztató kiadványok."[156] Végül az emigrációtörténet újabb évtizednyi krónikája helyett kárpótlásul még az évben, 2006-ban digitálisan is hozzáférhetővé vált egy korábban könyvként megjelent másik összegző munkája: a *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia* – a hollandiai Mikes Kelemen Kör és az Országos Széchényi Könyvtár, internetről letölthető közös kiadványaként.[157]

Borbándin kívül az emigrációs „öntörténeti" munkák másik, térben és időben legtágabb léptékkel dolgozó szerzője kétség kívül Várdy Béla. Az 1945-ös emigráns szülők fiaként már Amerikában felnőtt Várdy, a pittsburghi Duquesne Egyetem professor emeritusa, az Amerikai Magyar Történész Társulat többször újraválasztott elnöke, az elmúlt negyven évben kiterjedt életművével – félezer (e)migrációtörténeti cikk és tanulmány, 16 kézikönyv – kétség kívül jelentős érdemeket szerzett a tengerentúli magyar diaszpórakutatás eredményeinek népszerűsítésében. Forrásfeltáró munkái: a William Penn Association százéves történetének összegzése[158] és az amerikai magyar történeti irodalom áttekintése[159] mellett *Magyarok az Újvilágban* címmel ő írta meg jó 700 oldalon az első átfogó igényű, térben, időben teljes áttekintésre törekvő, angolul, magyarul egyaránt több kiadást is megért összegzést „magyar

---

[155] Borbándi Gyula: *Nyugati magyarság – tengerentúli magyarság,* Argenínai Magyar Hírlap, 2006. március, 1.
[156] Borbándi i.m. 2006. 1.
[157] Borbándi Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia* http://www.federatio.org/mikes_bibl.html
[158] Vardy, Steven Bela: Centennial History of the William Penn Association. The History of a Hungarian Fraternal Association in America. William Penn Association, Pittsburgh, 1986.
[159] Vardy, Steven Bela: *Clio's Art in Hungary and in Hungarian-America.* East European Monographs, Columbia University Press, New York, 1985 (b)

Amerika" múltjáról és jelenéről.[160] Várdy elméleti és forráskutató munkássága talán nem oly számottevő, mint tudományszervező és tudománynépszerűsítő aktivitása a magyarul, angolul olvasó szélesebb publikum javára. Minden esetre e nem könnyű kettős – nyelvi és műfaji – közvetítő szerepet rajta kívül kevés nyugati magyar tudósnak sikerült hasonló eredményességgel betöltenie.

Érdemes végül szólni Várdy – feleségével, Huszár Ágnessel közösen publikált – utolsó jelentősebb mművéről: az *Újvilági küzdelmek. Az amerikai magyarság élete és az Óhaza* című tanulmánygyűjteményről[161]. Ebben két tucat 1995 és 2005 között írott cikk és tanulmány olvasható – javarészt Várdytól – az amerikai magyarságról és annak az óhazához fűződő viszonyáról. A válogatás talán leginkább figyelemreméltó darabja a két utolsó írás; egyikük az amerikai magyarságkép és a magyar emigráns önkép változásait veti egybe 1848/49-től az ezredfordulóig[162], másikuk a magyar-magyar viszony megannyi illúzióval és csalódással terhelt alakulását követi nyomon a rendszerváltás utáni évtizedben[163]. Ez a két, Borbándi és mások „posztemigrációs" számvetéséhez tartalmában és hangvételében igencsak hasonló írás akár kései, rezignált epilógusnak is tekinthető Várdy a nyugati magyar diaszpóráról korábban publikált nagyívű monográfiáihoz.

Itt kell – immár érdemben – visszatérnem Nagy Kázmér (1920–1985) munkájára is. Az 1945 utáni nyugati magyar politikai emigrációról *Elveszett alkotmány* címmel elsőként ő adott rendhagyó, inkább pamflet- mint krónikaszerű áttekintést, munkája első kiadásában 1964-gyel, majd a további kettőben 1975-tel bezáróan.[164] Ami azt illeti, a szerzőnek éppoly különös sors adatott, mint erősen célzatos, nagy vihart kavart művének. Ami az előbbit illeti, Nagy Kázmér ifjan újságíróként az Új Nemzedéknél és a Nemzeti Újságnál kezdte pályáját. A háború alatt Lengyelországban volt haditudósító és részt vett az antifasiszta ellenállási mozgalomban. 1945-ben titkárként a miniszterelnökségi sajtóosztályra kerül, de hamarosan mellőzik. 1948-ban Ausztriába emigrál, majd két év múlva tovább áll Ausztráliába, ahol a Dél Keresztje s a Független Magyarország című nívós emigráns lapokat szerkeszti, s több történeti munkát és útikönyvet is publikál. 1968-ban visszatér Európába, a BBC Magyar Adásánál vállalva szerkesztői állást. 1984-ben az emigráns közéletből kiábrándulva és magánéleti krízisek hatására végleg hazatér Magyarországra, ahol kiadják könyveit, köztük némiképp átdolgozva az *Elveszett alkotmány*t is, s a Magyar Nemzet munkatársa lesz alig egy év múltán, 1985-ben bekövetkezett, korai haláláig.

Ha e rövid pályavázlatba beillesztjük három kiadást megért, legismertebb művének könyvészeti adatait – Auróra, München 1974; Szerzői kiadás, London 1982; Gondolat Kiadó, Budapest 1984 – egy elmagányosodó, megkeseredett emigráns közíró, mindinkább haza tendáló, különös pályaíve dereng föl. Nagy Kázmér magyar politikai emigrációtörténete, akár az ifjúkori Arany-travesztia, amelytől címét kölcsönözte – szerkezetileg egyenetlen, csapongó mű, jelentősége mégsem lebecsülendő. Szerzője a magyar nyelvű irodalomban elsőként tett komoly kísérletet arra, hogy az újabb (1970-es évekbeli) angolszász szociológiai és

---

[160] Vardy, Steven Bela: *The Hungarian Americans*, Twayne. Boston, 1985a; Uő: *The Hungarian Americans: The Hungarian Experience in North America*, Chelsea House Publishers, New York, 1989; Uő: *Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2000.

[161] Várdy Béla – Várdy Huszár Ágnes: *Újvilági küzdelmek. Az amerikai magyarság élete és az Óhaza*. Mundus, Budapest, 2005.

[162] Várdy Béla: A magyarság változó képe Amerikában az elmúlt másfél században. In: Várdy és Várdy i.m. 2005. 325-348.

[163] Várdy Béla: Rendszerváltás – nyolcéves késéssel. In: Várdy és Várdy i.m. 2005. 305-324.

[164] Nagy Kázmér: Elveszett alkotmány. Vázlat az 1944 és 1964 közötti magyar politikai emigráció kialakulásáról. Auróra, München, 1974.; Uő.: Elveszett alkotmány. A hidegháború és a magyar politikai emigráció, 1945-1975. Szerzői kiadás, London, 1982.; Uő.: Elveszett alkotmány. A magyar politikai emigráció 1945-1975. Gondolat, Budapest, 1984.

társadalomlélektani munkák nyomán az emigránsok „kultúrsokkját” és identitáskrízisét elemző módon bemutassa. Hasonlóan eredeti és nagyívű a szerző – a titkosítás alól ekkor tájt feloldott – forrás-szövegekkel illusztrált korai hidegháború-vázlata is (1945-1956), bár ennek egyoldalú és kirívó Amerika-ellenessége már igazolni látszik egyik emigránstársa: Szász Béla bírálatát: „Nagy Kázmér könyve fölöttébb elfogult munka”[165].

A voltaképpeni politikai emigráció-történet csak ez után kezdődik a könyvben a három magyar menekülthullám: az 1945-ös, az 1947-48-as és az 1956-os részletes bemutatásával. Ebben valamennyi magyar emigráns szervezet, párt, frakció, bizottság, ügynökség, propaganda szerv, mozgalom és aktivista megkapja a magáét, a szerző ama lesújtó alaptézisét igazolandó, miszerint a nyugati magyar emigráció 1945 után kirívóan heterogén, avítt, önáltató és voluntarista volt, egy kooperálni képtelen, szánalmasan impotens és világszerte „egy kasszából fizetett” (Kovács Imre!) amerikai agentúra-hálózat, amely saját bázisát és létjogosultságát legkésőbb 1964-re elveszítve, külső anyagi támogatás híján valójában ekkorra – 1974-re – megszünt létezni. A könyv nyugati bírálói éppen e halálos (ön)ítélet miatt hördültek fel a leginkább – miközben itthoni méltatói ugyanezért nem győzték „szókimondó nyíltságát” dícsérni. A három kiadás sajtóvitáját s a könyv teljes hatástörténetét érdemes volna egyszer kritikai igénnyel, mélyebben feltárni. Addig is, amíg ez megtörténik, álljon itt egy aránylag megértő, rezervált recenzens: Czigány Lóránt bölcsen irónikus kommentára. E szerint: politikai emigráció – nem csak magyar, de egyetlen más történeti sem – volt soha egységes. Ezen, mint Czigány megjegyzi, nincs is mit csodálkozni, hiszen Dante maximája szerint már Ovidius óta „magából csinál magának pártot mindenki.”[166]

Bár szerzői előszavában Nagy Kázmér ezt állítja, az *Elveszett alkotmány* harmadik, 1984-es budapesti kiadásának szövege nem azonos a korábbi müncheniével és londoniéval. A kisebb törléseken, javításokon kívül leginkább az előszó változott, az itthoni politikai ízlésdiktátum s a hazatért ex-emigráns szerző keserű szájíze szerint. Mint Nagy ebben kifejti „Témánk szempontjából döntő kérdés a következő: Az 1848-1849-es emigráció a nemzeti függetlenséget elnyomó Habsburg abszolutizmussal, az 1918-1919-es, a magát mindvégig Európa első ellenforradalmi rendszerének nevező Horthy-rendszerrel szemben a függetlenség, a szabadság, a polgárjogok kiterjesztésének és az egyenlőségnek gondolatát vitte magával külföldre. Ezzel szemben az 1945-1975 közötti három évtizedben kialakult emigráció, amely magán viselte az 1910-es évek óta eltelt hatvan év gyökeres sorsfordulóinak nyomait, retrográd erők szolgálatába szegődött. (…) Ez az emigráció nem képviselt egységes álláspontot, mint az 1848-1849-es vagy az 1918-1919-es.”[167]

Látnivaló, hogy kínosan célzatos, gyenge lábon álló apológia ez. Érdemi cáfolatára itt nincs tér, mindössze két erős ellenérvet érdemes vele szemben felhozni. Az egyik, hogy az ideológiai kontrasztként hivatkozott két korábbi magyar emigráció „alkotmánya”, vagyis eszmei-politikai poggyásza maga sem volt egységes, nem szólva azok ádáz személyi ellentéteiről és belső megosztottságáról. A másik, hogy Nagy Kázmér, az 1948-as politikai menekült, itt mintha megfeledkeznék arról, hogy e harmadik, hosszúra nyúlt emigráns korszaknak igenis volt egy kikezdhetetlen eszmei, morális etalonja: éspedig éppen 1956, a maga elemi szabadság- és demokráciaélményével, melyet a mégoly megosztott és hatástalan „hivatásos” politikai emigráció kudarcai sem tudtak kikezdeni. „Nagy Kázmér két életet élt, és kétszer halt meg. – írja róla közeli emigráns barátja és pályatársa, Kunz Egon. – Amit hazatérte után írt, megdöbbentette és elszomorította barátait. Amit Ausztráliában írt és

---

[165] Orosz István: Beszélő-beszélgetés Szász Bélával, szamizdat Beszélő 1986/1. *Beszélő Összkiadás*, AB–Beszélő Kiadó, Budapest, 1992. II. k. 357.

[166] Czigány Lóránt: „Egyféle okok” Bírálat Nagy Kázmér „Elveszett alkotmány” című könyvéről. *Új Látóhatár*, 1974/3-4 sz.

[167] Nagy Kázmér im. 1984. 10-11

szerkesztett, senki sem veheti el tőle."[168] Ugyancsak Kuncz fedi fel azt is, hogy Nagy hazatérése és politikai színváltozása mögött személyes válságok, veszteségélmények és traumák egész sora állt.[169]

8. A poszt-emigráció retrospektív tanúsága

1997 őszén a KSH Népességtudományi Kutatóintézete „Migráció és mobilitás" címmel konferenciát rendezett, melyen néhány emigrációtörténeti elaborátum is elhangzott (ill. megjelent az utóbb kiadott-tanulmánykötetben), így Pethő László svájci[170] és Melegh Attila tengerentúli magyar emigránsok[171] illetve dokumentumaik körében végzett újabb kutatásairól. Közülük ezúttal csak Pethő vizsgálatait emelném ki, aki az '56-os magyar menekültek jó tízezres svájci kontingensének recepcióját és „bepolgárosodását" vizsgálta a svájci államszövetségi és kantonális adatközlések anyagait több más forrás alapján szigorú revízió alá véve. Hogy jó okkal tette, azt a gyakran egymással feleselő számok és máig feltünő adathiányok is bizonyítják. (Pl.: Statistisches Jahrbuch der Schweiz vs svájci rendőrségi nyilvántartás, a UNHCR adatai, stb) Svájcból ugyanis utóbb jelentős volt a továbbvándorlás más országokba, így Izraelbe, Nyugat-Európába vagy a tengerentúlra, miközben a későbbi, egészen 1989-ig tartó „szivárgó" bevándorlásról vagy a svájci magyar emigráció szaporulatról máig sincsenek megbízható adatösszesítések. Pethő ezen túl érdekes adatsorokat és kommentárokat közöl a svájci magyarok foglalkozási, kantonális és nyelvhasználati megoszlásáról, házasodási preferenciáiról és jogi státusváltásairól is (ideiglenes tartózkodás, letelepedési engedély, állampolgárság, stb). Arra nézve pedig, hogy eddig ismeretlen, fontos források néha még napjainkban is fel-felbukkannak, jó példa lehet egy svájci adatközlőm: Pataky Tibor Sámuel közelmúltbeli felfedezése, mely szerint a Svájci Vöröskereszt berni archívuma 680 személyi dossziéban hiánytalanul őrzi ma is az '56-os magyar menekült gyerekek svájci örökbefogadásának teljes dokumentációját.[172]

A rendszerváltás utáni évtizedben Éger György szociológus, kisebbségkutató tett közzé két tartalmas interjúkötetet *Otthon és itthon*[173] illetve *Megálmodott Magyarország*[174] címmel,

---

[168] Kunz Egon: *Magyarok Ausztráliában*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997 188.o.

[169] „1967-ben Nagy Kázmér egy felbomlott házasság után és anyagi gondokkal küzdve Londonba költözött, hogy a BBC magyar osztályán folytassa karrierét. Londonban érte a hír, hogy leányát Ausztráliában halálos baleset érte. Megtörve és csalódva a BBC magyar osztályának tehetséget eltipró, szamárlétra szellemében, új csapás érte, amikor megtudta, hogy rákja van, és legfeljebb öt évig élhet. Honvágytól gyötörve elvált második feleségétől és elvett egy Magyarországról kilátogató tanárnőt, akivel 1981-ben visszatelepedett Magyarországra. Hazatérve elhalmozták ajánlatokkal, s a *Független Magyarország* egykori bátor, független szellemű szerkesztője, akinek írásai az emigrációban mind a magyar marxista rendszert ostorozták, írni kezdett a rezsim szájíze szerint." – Kunz i.m.1997. 187-188.

[170] Pethő László: Magyarok bevándorllása Svájcba (1956-1990), In: *Migráció*, tanulmánygyűjtemény. Szerk. Tóth Pál Péter - Illés Sándor, Budapest, 1997. II. köt. 43-48.

[171] Melegh Attila: Amerikás élettörténetek narratív interjúk alapján, In: *Migráció*, tanulmánygyűjtemény. Szerk. Tóth Pál Péter – Illés Sándor, Budapest, 1997. II. köt. 27-42.

[172] Adatközlőm, Pataky Tibor Sámuel 1956-ban maga is örökbefogadott gimnazistaként érkezett Svájcba, ezért a berni Archívum direktora kivételesen betekintést engedett neki egykori sorstársai dokumentációjába, noha a nevek és személyi adatok kijegyzetelését tőle is megtagadta. Pataky ez alapján 2013 tavaszán gondos szociológiai adatösszesítést készített, ezt közlő levelét kutatási anyagaimban őrzöm ma is, s releváns részleteit munkám más fejezeteiben is idézem.

[173] Éger György: *Otthon és itthon. Beszélgetés nyugati magyarokkal.* Anonymus Kiadó, Budapest, 1995. A kötet interjúalanyai: Deák Ernő, Bécs; Jakabffy Ernő, Stockholm; Czigány Imre, Brüsszel; Marácz László, Amszterdam; B. Szabó Péter, Zürich; Oplatka András, Zürich; Szöllősy Árpád, Bázel; Kovács Andor, Bázel; Skultéty Csaba, Budapest; Balla Bálint, Berlin.

[174] Éger György: *Megálmodott Magyarország. Beszélgetés nyugati magyarokkal.* Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Basel/Budapest, 1999. A kötet interjúalanyai: Szentkereszty György, Innsbruck; Bogsch Árpád,

együttvéve 28 prominens nyugat-európai magyar értelmiségit szóra bírva. A szerző forrásértékű interjúi több szempontból is figyelemre méltóak. Egyrészt azért, mert kevéssel az 1989-90-es korszakváltás után kellő betekintést engednek a nyugat-európai magyar szervezeti életbe, olyan évtizedekig meghatározó emigráns mozgalmak és fórumok vezetőit faggatva, mint a Pax Romana, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, a hollandiai Mikes Kelemen Kör, az angliai Szepsi Csombor Kör, a párizsi Magyar Füzetek vagy épp a Svédországi Magyarok Szövetsége. Másrészt forrásértékűek Éger interjúi azért is, mert számvetésre késztetik a megszólalókat a nyugati magyar emigráció múltjáról és jövendő kilátásairól is, nyíltan feltárva az egyéni és kollektív sikereket, kudarcokat s a kettős kötődés olykor nehéz válaszhelyzeteit. Végül figyelemreméltóak e beszélgetések, mert egyszerre szembesítenek a nagyvilág, a befogadó ország, a szülőhaza és a Kárpát-medencei magyarság 1990-es évekbeli felgyorsult változásaival, az Antall-, majd a Horn-kormány ciklusainak félidején túl, a végéhez közelítve. Miféle remények és csalódások jellemezték a nyugati magyar emigráció köreit többek között a kárpótlás, a jóvátétel, a hazatelepedés vagy az itthoni közéleti aktivitás ügyében? Melyek maradtak négy-nyolc évvel a rendszerváltás után – sőt, részben máig is – a működő (poszt)emigráns szervezetek, s a túlélésükért vajon fenntartóik miféle nemzedék- és/vagy szerepváltásra kényszerültek? (Politikai helyett a szakmai és kulturális profil erősítése, szorosabb együttműködés – akár az anyaország kiiktatásával is! – a Kárpát-medencei magyar kisebbségekkel, stb.) Aki minderre 15-20 év múltán is kíváncsi, az sokféle tartalmas választ kínáló kordokumentumként forgathatja e két interjú-gyűjteményt.

A fentiekkel közel egy időben, 1998 tavaszán készített Kanyó Tamás másodgenerációs svájci emigráns is egy utólag anonimizált, narratív életút interjú-sorozatot 21 svájci magyar értelmiségivel[175], *nota bene* erős átfedésben Éger interjúalanyainak körével. (Pl.: Galambos Gyula, Bázel; Gosztonyi Péter, Bern; Luka László, Genf; Szöllősy Pál, Pfaffhausen – és vélhetően több más, mindkét gyűjteményben megszólaló ex-emigráns.) A Kanyó-kötet módszertani novumára alább még kitérek a kortárs emlékezetkutatás elvi és gyakorlati dilemmáiról szólva, itt csak az emigrációtörténeti publikációk még 1990 után is makacsul kísértő fogyatékosságát: a kereszt-referenciák hiányát kívánom e példával szóvá tenni. Azt a sajnálatos jelenséget, hogy a szerzők olykor még azonos témájú, azonos célcsoportú és csaknem egyidejű kutatásaik esetén is elmulasztanak egymás munkáira hivatkozni. (Már csak ezek utólagos összekapcsolása és egybevetése is igazolja a kritikai igényű historiográfiai áttekintés jogosultságát.)

9. A svájci példa

Ami azt illeti, az ’56 utáni svájci magyar diaszpora története és irodalma több szempontból is tanulmányozásra méltó. Egyrészt azért, mert aránylag szűk térben jelentős (jó tízezres) magyar menekülttömeg talál itt új hazára, melynek jelentős része már itthon is értelmiségi, főiskolás vagy egyetemi diák volt, akik – részben máig is – aktív emigráns szervezeti és szellemi életet hoztak létre, és más magyar emigráns diaszpórákhoz képest, úgy tűnik, jóval nagyobb mértékben igénylik és gyakorolják az egyéni és kollektív önreflexiót. Másrészt az ’56-os helvéciai magyar menekültek sorsa azért is „példázatos”, mert itt eleve egy hivatalosan többnyelvű és többvallású etnokulturális közegbe kellett „begyökerezzenek”, sok százados önigazgató helyi közösségek erős tradícióihoz és sajátos nyelvi dialektusaihoz („Schwitzerdütsch”) igazodva. Mindez a svájci magyar diaszpóra forrásaiban és irodalmában

---

Genf; Tóth Miklós, Hága; Morel Gyula, Innsbruck; Galambos Gyula, Bázel; Révész László, Bern; Sulyok Vince, Oslo; Gosztonyi Péter, Bern, Osváth György, Brüsszel; Szabó Mátyás, Stockholm; Luka

[175] Kanyó Tamás: *Emigráció és identitás*. L’Harmattan – MTA Kisebbségkutató, Budapest, 2002.

is jól dokumentáltan tettenérhető[176]. Ami a svájci magyar emigráns önszerveződést illeti, erről Borbándi is kiemeli, hogy itt az egyesületi élet a hetvenes és nyolcvanas évekre megújult és a németországinál is aktívabb volt. „Erre is erősen rányomta bélyegét az ötvenhatos emigráció és a közösségi szellem, amely e kis országban erősebbnek bizonyult, mint Európa más országaiban. A svájci magyarok főleg abban jeleskedtek, hogy elérhető célokat tűztek ki és intézményeiknek tartós életet tudtak biztosítani."[177]

Ígéretemhez híven itt térnék vissza Kanyó Tamás (és szerzőtársai) sokban rendhagyó *Emigráció és identitás* című könyve tanulságaira. Habár a másodgenerációs svájci emigráns szerző narratív interjúinak tartalma és közlésmódja sokféle hiányérzetet kelthet az olvasóban (bonyolult és fölösleges anonimizáló kódok, elnagyolt kiséletrajzok, az eredeti interjúanyag adatainak hiánya, nem jelzett kutathatósági feltételei), a felkért társszerzők: Ehmann Bea, Gyáni Gábor, Kónya Anikó, László János és Pléh Csaba kísérő tanulmányai meglepően széles repertoárt kínálnak a kötetbe válogatott interjúrészletek lehetséges tartalmi, módszertani elemzésmódjából – melyek közül többet is igen hasznosnak és inspiratívnak találtam saját emigráns kutatásaimban.

A hazai társszerzők főként az általuk művelt diszciplinák releváns szempontjait és újabb eredményeit kínálják a kötetben az emigráns élményanyag elemzéséhez. Pléh Csaba az empirikus pszichológus szemszögéből a személyes emlékek egymást átszövő, kettős strukturálódási módját mutatja be a kategórikus és az elbeszélő attitüd szerepét vázolva néhány újabb publikáció tükrében (Donald, M. és Bruner J. munkái nyomán). Gyáni Gábor és Ehmann Bea a menekült közösségek élményvilágát, csoportidentitását s az abból fakadó, arra megerősítően visszaható kollektív emlékezet-stratégiák viszonyát vizsgálja. Végül László János és Kónya Anikó a narratív konstrukciók világába kalauzol, azok jellegzetes történeti és szociálpszichológiai mintáit elemezve.

Hadd szóljak röviden arról is, amit mindebből saját kutatásaim elméleti és módszertani kérdéseit illetően a leginkább adekvátnak, sőt, olykor revelatívnak találtam. Gyáni Gábor az egyéni és csoportidentitásról, továbbá az oral history jellegű személyes emlékanyag funkciójáról, használhatóságáról kifejtett gondolatait munkám bevezetőjében már idéztem és kommentáltam, kutatásaim hasonló vagy eltérő tanulságaival együtt. Ehmann Bea dolgozata a narratív pszichológiai tartalomelemzés céljaiba és eszköztárába avat be „Az emigráns lét kollektív élményuniverzumai" címmel. E merészen invenciózus módszer lényege, hogy többlépcsős szövegredukciók, tematikus és érték-kódok révén egyfajta „kollektív biográfiát" lehet kinyerni egy adott réteg vagy csoport forrás-együtteséből. Mindennek gyakorlati módszertana az elmúlt két-három évtized amerikai elitkutatásaira támaszkodik (Mawdsley, Munck, stb), míg elméleti megalapozását az irodalmi toposz- és szüzsé-teóriák továbbá a sorsanalízisek archetípusai adják (Northrop Frye, Lawrence Elsbree, Bahtyin, Popp, stb.). Történész számára kiváltképp felszabadító az a könnyedség, amivel e régi-új kísérleti metanarratíva a történeti forrásszövegek vizsgálatakor könnyű kézzel veti el a tér-idői és tárgyi szempontrendszert, hogy helyébe „használhatóbb" kereső kódokat és értékkulcsokat vezessen be – például annak megválaszolására, hogy „Milyen élmény emigránsnak lenni?". Ehmann Bea a már ismert interjúszövegek lépésről-lépésre demonstrált „felülírásával" végül is arra jut, hogy „az öt legmarkánsabb élményvilág – az *elindulás*, az *on the road*, a *police* élmény, *a személyiség megváltoztatásának és megmaradásának* dilemmája az idő előrehaladtával alig veszítenek intenzitásukból – sohasem törlődnek ki az emigránsok

[176] Birkás, Judit: *Die Ungarnflühtlinge von 1956 in der Schweiz, Ihre Aufname und Eingliederung*, Lizentiatsarbeit, Basel, 1985.; Pethő László: Magyarok bevándorlása Svájcba (1956-1990), In: *Migráció.* Tanulmánygyűjtemény. Szerk. Tóth Pál Péter – Illés Sándor, 1997. II. kötet 43-48.; Peto i.m. 1997; Éger i.m. 1995, i.m. 1997; Kanyó i.m. 2002.
[177] Borbándi im. 1985. 278.

emlékezetéből, s akár a legkisebb utalás is a korábban megélt élmény teljességét idézi fel."[178] Mindez ösztönzően hatott kutatásaim jelentős forráskorpuszának (interjúk, kérdőívek, memoárok, stb) új szempontú rendszerezésében, az idézetek és a narratíva optimális arányának kimunkálásában is.

Végül hadd emeljek ki egy-egy releváns adalékot Kónya Anikó és László János munkáiból is. Kónya Anikó a szubjektív történelem és a személyes időtér dimenzióit vizsgálja részben, ahogyan Gyáni is, szintén a ricoeuri premisszák nyomán. Munkájában egyebek közt egy figyelemreméltó grafikont is közread két, egymás fölött tetőző életkori görbével, amely két más-más metodikájú emlékezetkutatás eredményeit vetítve egymásra az ú.n. Fritzgerald-féle „reminiszcencia-hatást"[179] szemlélteti. Eszerint mind személyes, mind köztörténeti emlékeink kiugróan nagy számban a kamaszkor végéhez s az ifjúkor kezdetéhez kötődnek, azaz a megélt történelmi események az esetben rögzülnek bennünk a legmaradandóbban, ha az élmény a 16-25 éves korosztály kezdeti néhány évére esik.[180] Ez maga is igazolni látszik kutatásaim meghökkentő tapasztalatát, hogy a forradalmi napok élményvilága miért hatott oly máig eleven, példátlan intenzitással választott célcsoportom: a 60 év előtti kamasz népfelkelőkre, majd nyugati menekültekre. László János záró tanulmánya[181] néhány újabb hasznos elemző szempontot vet fel, kiemelve, hogy az önéletrajzi elbeszélő nézőpontja, kategorizációja és participációja, nem különben a narratív időkezelés, a szereplők elosztása és funkcióik mind-mind alkalmasak arra, hogy a kutató az interjúalany személyes és szociális identitásának lélektani dimenzióit mélyebben feltárja.

10. Latin-Amerika és Ausztrália – távoli diaszpórák forrásközelből

A közép- és dél-amerikai, jórészt spanyol, portugál ajkú térség magyarságáról tanulmány méretű átfogó ismertetőt elsőként Ács Tivadar közölt 1944-ben *Magyarok Latin-Amerikában* címmel[182], a legalaposabb magyar érdekű történeti áttekintést pedig Torbágyi Péter épp hat évtized múltán, 2004-ben publikált monográfiája[183] kínálja – ugyanezzel a címmel.

Az újabb latin-amerikai hungarika-kutatást és közleményeket a rendszerváltás óta főként a kultúrtörténeti és kultúrantropológiai érdeklődés jellemzi továbbá az ezzel sokban rokon szemléletű mikrotörténeti tanulmányok. A brazíliai magyarság két világháború közötti történetét Batóné Kaczúr Ágnes kutatta[184], míg Szilágyi Ágnes Judit a Vargas-korszak magyar diaszpórájának helyzetét tárta fel több tanulmányban és doktori disszertációjában[185]. Az 1990-es évektől Szegeden a Wittman Tibor alapította, majd Anderle Ádám vezette latin-amerikanista műhely – mára doktori iskola – programszerűen is felkarolta a térségbeli hungarika-kutatásokat. Anderle szerkesztésében a Szegedi Egyetem kiadvány-sorozataként az ezredfordulóig három tartalmas antológia jelent meg („Kutatási közlemények" sorozat-címmel), köztük egy, a magyar forradalom 50. évfordulójára készült, újabb kutatásokat közlő

---

[178] Ehman Bea: *Az emigráns lét kollektív élményuniverzumai*. In Kanyó i.m. 2002, 119-134.
[179] Lásd: Fiztgerald, J. M. 1996 – Intersecting meaning of reminiscence in adult developementand aging. In: Rubin, D. C. (ed) *Remembering our past. Studies of autopigraphical memory.* University Press, Cambridge.
[180] Kónya Anikó: Szubjektív történelem. Történelem az önéletrajzi visszaemlékezésekben. In: Kanyó i.m. 2002, 149-162.
[181] László János: Mit lehet kezdeni a narratív konstrukciókkal a szociálpszichológia szempontjából? In Kanyó i.m. 2002, 163-172.
[182] Ács Tibor: *Magyarok Latin-Amerikában*. Officina, Budapest 1944.
[183] Torbágyi i.m. 2004. Lásd főként főként a kötet igen alapos historiográfiai bevezetőjét!
[184] Batóné Kaczúr Ágnes: Magyarok Brazíliában. *Világtörténet* (1990) ősz-tél, 64-75.
[185] Szilágyi Ágnes Judit: *Nemzetépítés és kultúrpolitika Brazíliában az „Estado Novo" idején*. Doktori értekezés. Szegedi Hispanisztika Tanszék, 1998.

tanulmánykötet: *A magyar forradalom és a hispán világ* címmel[186]. Nem késtek sokat az ország-monográfiák sem, így Némethy Kesserű Judit: az argenínai magyar emigráció történetének második világháború utáni két évtizedét[187], Szente Varga Mónika a múlt század első felének mexikói magyar bevándorló hullámait összegző könyve[188], vagy Őry Kovács Katalin[189] és Pongrácz Attila[190] braziliai terepkutatásokon alapuló doktori munkái. E sorba tartozik Torbágyi Péter fentebb hivatkozott kötete is, mely elsőként vállalkozott arra, hogy átfogó képet nyújtson Latin-Amerika magyarságáról a 16. századtól a múlt század közepéig, sőt esetenként egészen napjainkig.

Kunz Egon kevéssel az ezredforduló előtt megjelent, átfogó ausztráliai magyar története[191] még sokáig hasznos kézikönyv marad fontos forrásközlései, tárgyszerűsége és sokféle „helyi színt" felvillantó, a művelt nagyközönségnek szánt, olvasmányos stílusa miatt. A szerző, aki „dí-pí" (a 2. világháború utáni hontalan státus: a 'displaced person' mára bevett egykori rövidítése) bevándorlóként 1949 nyarán száll partra az ötödik földrészen, ahol előbb az Új Dél Wales-i Állami Könyvtár, majd a patinás Mitchell Library munkatársa lesz. Közben a *Dél Keresztje* és a *Független Magyarország* című nívós magyar emigráns lapokat szerkeszti, majd egy sor emigrációtörténeti tanulmányt és monográfiát publikál, többnyire angolul. Első kisebb lélegzetű, magyar nyelvű ismertetőjét Ausztráliáról még 1948-ban írja, ahogy közel fél évszázad múlva utolsó, összegző monográfiája is anyanyelvén jelenik meg 1997-ben, halála évében, mindarról, amit Ausztrália magyarságáról ez idő alatt megismert, emigránsként megélt, levéltáraiban és könyvtáraiban feltárt vagy olvasott. Kunznak, aki pályáját a Camberrai Egyetem Demográfiai Intézete professzoraként fejezte be, történeti és kultúrtörténeti hungarika-feltáró érdemei is jelentősek. Így többek között önálló monográfiát publikált *Blood and Gold* címmel az 1848-49-es menekült honvédek és utódaik részvételéről a helyi „aranyláz" mozgalomban[192], ami máig kiaknázatlan, izgalmas egybevetésre kínál alkalmat a kaliforniai és dél-afrikai hasonló jelenség-világ egykori magyar szereplőiről feltárt forrásokkal. Kunz Egon érdeklődése azonban mindenek előtt történetszociológiai; angol nyelvű munkái tanúsága szerint nem kevésbé izgatták az ausztrál bevándorlás koronként változó társadalmi és gazdasági okai, jogi és politikai szabályozása, a népszámlálási adatok szociálpszichológiai tanulságai a magyar bevándorlók „aussie-vá" válásáról vagy éppen „Ausztrália elmagyarosodásáról". *Magyarok Ausztráliában* című kézikönyve ugyan irodalom- és forrásjegyzéket nem közöl, de jegyzeteiben gondosan megadja forrásai címét és lelőhelyét.

Sokban Kunz könyvét folytatja és egészíti ki Osvát Krisztina és Osvát Szabolcs a *Regio* folyóirat „Magyar diaszpóra" rovatában 2010-ben közölt helyzetfelmérő tanulmánya: *Magyarok a Dél Keresztje alatt* címmel.[193] Mint azt a szerzőpár bevezetőjében önirónikusan megjegyzi: „Meglepő módon az ausztráliai magyarokkal – az ausztráliai magyarokon kívül – alig foglalkozott valaki." A szerzőpár, rövid történeti áttekintés után, elemző összegzést ad a mintegy 70 ezer fős magyar kolónia jelenének sikereiről, gondjairól. Bemutatja annak eredetét és mai társadalmi, kulturális összetételét – így a két háború közötti bevándorló hullám részeként a jelentős számú magyar zsidóság, a mára megfogyatkozott '56-os derékhad, majd a

---

[186] Anderle Ádám (szerk.): *Tanulmányok a latin-amerikai magyarság történetéről. Kutatási Közlemények. I.* JATE Szeged, 1999.; Uő (szerk.): *Magyarország és a hispán világ. Kutatási Közlemények. II.*, JATE Szeged, 2000.; Uő (szerk.): *A magyar forradalom és a hispán világ. 1956.* SZTE Szeged, 2007.

[187] Némethy i.m. 2003.

[188] Szente Varga i.m. 2007.

[189] Őry Kovács Katalin: *Magyarrá lenni Brazíliában. A Jaragua do Sul-i magyar kolónia története.* Doktori értekezés. Szeged, 2010

[190] Pongrácz i.m.. 2009.

[191] Kunz i.m 1997

[192] Kunz, Egon: *Blood and Gold; Hungarians in Australia*, Cheshire, Melbourne, 1969.

[193] Osváth Krisztina–Osváth Szabolcs: Magyarok a Dél Keresztje alatt. Az ausztráliai magyarság jelene dióhéjban. *Regio,* 2010/2 113-128.

’60-as, ’70-es évektől vajdasági magyarok helyi közösségteremtő szerepét. Ezután kitér a szervezeti élet újabb kihívásaira, az óhaza iránti változó és gyakran ambivalens viszonyra, az utódnemzedékek asszimilációjára, a gyorsuló nyelv- és identitáscserére – hangsúlyozva, hogy mindez egy irígylésreméltóan gazdag és stabil, nagyobb részt toleráns országban megy végbe, ahol a multikulturalitás jó fél évszázada széles körben bevett társadalmi és jogi norma, nagyfokú etnikai és kulturális autonómiát garantáló „main-stream” tradíció.

Az ötödik kontinens magyarságának múltjáról, jelenéről több más kiadványban is akad még forrásértékű adalék, tanulságos elemző-értékelő szempont. Szerzőik – Osváth Krisztina és Szabolcs fenti állítását igazolva – valamennyien ausztráliai magyar bevándorlók vagy ezek utódai. Az újabb irodalom köréből említést érdemel Ambrosy Anna két monográfiája Victoria Állam magyar közösségéről[194], Csapó Endre sajtótörténeti forrásgyűjteménye[195], a Melbourne-i Magyar Központ az 1956-os magyar forradalom 50. évfordulójára megjelent reprezentatív emlékkiadványa[196], továbbá Kardos Béla adatközlései a magyar szervezeti életről Ausztráliában és Új-Zélandon[197] valamint a Melbourne-i Magyar Központ 2008-ban megjelent adatgazdag „évtized-könyve”[198].

11. Az ezredforduló kiadványai

Az ezredforduló után egy fiatal kutató, Murber Ibolya publikált magyul, németül egy kétnyelvű monográfiát[199] az ’56-os voralbergi és lichtensteini magyar menekültekről A kiadvány hagyományos eszköztárú, alapos menekült-dokumentációt kínál, magyar, osztrák és lichtensteini levéltári kutatások nyomán, bő sajtó- és archív fotóanyaggal továbbá néhány saját készítésű életút-interjúval. Külön értéke, hogy sokféle szempontú statisztikai adatsort és elemzést közöl az Voralbergbe és Lichtensteinbe került magyar menekültekről.

2002 őszén az MTA Kisebbségkutató Intézet „Magyarok a nagyvilágban – diaszpórakutatás az ezredfordulón” címmel kétnapos konferenciát rendezett, amelynek változatos témájú és diszciplinájú, bő tucatnyi előadása tanulmánykötetben is megjelent.[200] Ebben több tartalmas közlemény – így Zelliger Erzsébet, Fenyvesi Anna, Kovács Magdolna, Járosi Katalin, Papp Richárd és Kovács Nóra tanulmányai – az ausztriai, németországi, észak- és dél-amerikai, ausztrál és izraeli magyar diaszpórák nyelvi, szociológiai és kultúrantropológiai vizsgálatával járul új szempontokkal hozzá a téma történeti irodalmához. Hasonlóan új eredményeket kínál egy másik ezredfordulós antológia is: „Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből” címmel[201], amelyben a kárpát-

---

[194] Ambrosy, Anna: *New Lease on Life, Hungarian Immigrants in Victoria, Assimilation in Australia.* Dezsery Ethnic Publications, Adelaide 1984.

[195] Csapó Endre: Ilyen a világ. Az ausztráliai Magyarságban és a Magyar Életben 1961 és 1983 között megjelent vezércikkek. Logos, Tóthfalu, 2002.

[196] Hajdú, József – Kövess, Charles – Ámon, Ildikó (eds) *1956-2006, Hungarian Revolution Commemoration, Melbourn, Australia 2006. A chronicle of events.* Hungarian Revolution Committee, Melbourne-i Magyar Központ, Melbourne, 2008.

[197] Kardos Béla: Magyar szervezeti élet Ausztráliában és Új-Zélandon. 154-156 p. In: *A világ magyarsága, Történeti áttekintés és címtár, Latin-Amerika, Dél-Afrika és Ausztrália.* Magyarok Világszövetsége Nyugati Régió, Budapest, 1998.

[198] Kövesdy Éva – Atyimás Erzsébet – Galambos Imola (szerk) *A Melbourne-i Magyar Központ 1997-2008.* Melbourne-i Magyar Központ, Melbourne, 2008.

[199] Murber, Ibolya: *Flucht in der Westen 1956. Magyar menekültek Ausztiában (Voralberg) és Lichtensteinben, 1956*: Rheticus Geselschaft, Feldkirch, 2002

[200] Kovács Nóra (szerk) *Magyarok a nagyvilágban – diaszpórakutatás az ezredfordulón*. MTA Kisebbségkutató Intézet, 2004.

[201] Kovács Nóra – Szarka László, szerk.. *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*, Akadémiai Kiadó, Budapest 2002.

medencei multietnikus kutatások mellett friss tengerentúli – észak- és délamerikai magyar – terep-tanulmányok is olvashatók, így Bartha Csilla[202] és Kovács Nóra[203] újabb nyelvészeti és identitás-kutatásainak beszámolói.

Kovács Éva és Melegh Attila az ezredforduló óta több tanulmányban is vizsgálta a narratív identitás és a(z e)migráció kapcsolatát. Az általuk készített interjúk elemzéseiben[204] többek közt azt kutatják, hogy azok alanyai miként is konstruálják meg élettörténetüket, miféle válaszokat adnak az akkulturáció és asszimiláció kihívásaira s egyéni élettörténeteik milyen összefüggéseket mutatnak a társadalmi vagy politikai eseményekkel. Szintén egy ezredfordulós kutatás és interjúzás tanulságaival látott 2011-ben napvilágot Kovács Nóra főként kulturális antropológiai munkája: „Szállítható örökség. Magyar identitásteremtés Argentínában" címmel.[205] Benne a szerző az elmúlt 140 év magyar bevándorló-hullámait s az argentínai magyar diaszpóra intézménytörténetét áttekintve, többek között a Buenos Aires-i magyarok első, második és harmadik nemzedékének identitásváltozásait elemzi, bepillantást engedve egykori és mai közösségi életükbe. A többes etnikai-kulturális és nemzeti identitás s annak esetenkénti konfliktusai okán nem kevésbé érdekes a könyv azon fejezete sem, amely a magyar zsidó bevándorlók első és második nemzedékének integrációs stratégiáit és sajátos identifikációját mutatja be, vagy azok a részek, melyekben a szerző az argentínai magyar közösség tagjainak hazatérését s a korábban repatriáltakkal való találkozásait elemzi.

A Nyugatról 1990 után hazatelepült több ezer magyar emigráns életútját, indítékait és társadalmi hátterét önálló kutatóprogram az ezredfordulóig nem vizsgálta. E szembetűnő hiányt igyekezett pótolni az 1956-os Intézet Oral History Archívumának 2001-ben indított úttörő vállalkozása harminchat, a kommunista időszak alatt Nyugatra ment, majd a rendszerváltás után hazatelepült emigránssal életútinterjút készítve. Kőrösi Zsuzsanna alapos elemző tanulmánya[206] mindezekben főként azt vizsgálja, hogy az interjúalanyok sajátos narratívájukkal miként mutatják be önmagukat és múltjukat, azaz történeteikkel miféle identitás- és sorsmintákat hoznak létre. Az intézeti archívum (OHA) immár három évtizede folyó emigráns élettörténeti kutatásai – mára jóval kétszáz fölötti szóbeli emlékanyag-rögzítéssel! – ma sem zárultak le: az elmúlt három évben Somlai Katalin és Kőrösi Zsuzsanna további kiterjedt életút-interjúzást végzett franciaországi magyar emigránsok körében. Lassan körvonalazódni látszanak e téren egy újabb korszakos szintézist ígérő, átfogó életút-kutató program lehetőségei is, összességében mintegy 1000-1500 emigráns interjú bázisán. A jövőbeni kutatást és feldolgozást ugyanis egy kellően árnyalt, térben és időben is tagolt reprezentatív mintavétel érdekében, okvetlen érdemes önálló kutatóprogramként korábban keletkezett más oral history forrásokra is kiterjeszteni: így a New York-i Columbia Egyetem mintegy hatszáz 1957-es magyar menekült-interjújára (CUHRP), az ENSZ „5-ös bizottságának" 111 részletes interjúból álló hasonló forrásdokumentációjára, csak úgy, mint az OSZK TTI videótárának emigráns interjúira és a forradalom évfordulóira megjelent sokféle

---

[202] Bartha Csilla: Nyelvmegtartás és nyelvi ideológiák amerikai magyar közösségekben. In: Kovács Nóra (szerk) i.m. 2002.

[203] Kovács Nóra**:** Magyar zsidó bevándorlók második generációja Buenos Airesben: integrációs stratégiák és identitás. In: Kovács Nóra (szerk) i.m. 2002.

[204] Kovács Éva – Melegh Attila: „Lehetett volna rosszabb is, mehettünk volna Amerikába is". Vándorlás-történetek Erdély, Magyarország és Ausztria háromszögében. In Sík Endre – Tóth Judit (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról.* Az MTA Pol. Tud. Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport évkönyve. Budapest, MTA PTI, 2000. 93– 152.

[205] Kovács Nóra: *Szállítható örökség. Magyar identitásteremtés Argentínában (1999–2001*). MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat, Budapest, 2011.

.

[206] Kőrösi Zsuzsanna: *Szabadabb világban életet teremteni*, Évkönyv XVI, 141-201. 1956-os Intézet, Budapest, 2009.

interjú- és memoár-kiadványra[207]. Tény, hogy e sokszínű és gazdag személyes forrásanyag komparálhatósága számos módszertani dilemmát vet fel, ám együttes vizsgálata, melynek 60 év múltán legfőbb ideje lenne, egy sor fontos új felismerésre vezethet.

Nem hagyható említés nélkül az sem, hogy szintén az ezredforduló táján néhány mértékadó hazai történész, szociológus és szociálpszichológus, így Gyáni Gábor, Pataki Ferenc, Erős Ferenc, Csepeli György, Örkény Antal és a Patakival együtt szintén tavaly elhunyt kiváló pécsi professzor: László János oroszlánszerepet vállalt abban, hogy az emlékezetkutatás, a narratív személyes, csoport és nemzeti identitás összefüggései csakúgy, mint az oral history módszertani dilemmái kellő súllyal és széleskörű nemzetközi referenciákkal a magyar (e)migráció-történeti diskurzusba is bekerültek veégre. Ezek ismertetésére érdemben itt nem térhetek ki (tanulságaikat munkámban gyakran hivatkozom és idézem), itt csak néhány jelentős hatású, releváns közleményt emelek ki a hazai emlékezet- és identitáskutatások köréből.[208]

12. Az elmúlt évek hiánypótló munkái

A magyar (e)migrációtörténeti irodalom kezdettől méltatlanul kevés figyelmet szentelt a szűkebb magyar érdekű szempontokon túli jelenségek tudományos igényű vizsgálatának. Ilyenek, többek között, a történelmi Magyarország együtt élő, majd együtt kivándorló nemzetiségei, a többes identitású – magyar zsidó, magyar sváb, stb – (e)migráció, vagy éppen a mindenkori magyar diaszpóra koronként, régiónként változó vegyes házassági trendjei. Már csak ezért is fontos és hiánypótló minden olyan kutatás és publikáció, amely, ha megkésve is, e sokféle adósságot igyekszik legalább részben törleszteni.

Efféle nemzetközileg is jelentős hozzájárulás Frank Tibor legutóbbi, angolul, magyarul egyként megjelent könyve a két világháború közötti magyar zsidó értelmiség kettős – németországi, majd tengerentúli – kivándorlásáról. A közel félszáz archívumból sok éves itthoni, külföldi kutatással gyűjtött, impozáns forrásbázisú monográfia 2009-ben előbb Oxfordban látott napvilágot[209], majd 2012-ben, némileg átdolgozva, Budapesten is: *Kettős kivándorlás* címmel[210]. Frank Tibor főként a magyar zsidó értelmiségi elit: a később világhírűvé lett írók, művészek, tudósok – Molnár Ferenc, Szigeti József, Korda Sándor, Kármán Tódor, Szilárd Leó, Teller Ede, Neumann János és társaik – népes kirajzását követi nyomon előbb a 1919 utáni nyomasztó, antiszemita légkörű s a fiatal tehetségek szabad kibontakozását 1920-tól immár a *numerus clausus* által is korlátozó Magyarországról, majd a náci hatalomátvétel után Németországból tovább, Amerikába. A szerző hangsúlyozza, hogy a szellemileg és fizikailag beszűkült, klausztrofóbiás Magyarországról 1919 után nem csak a zsidó származású, nyugtalan tehetségek távoztak tömegével Nyugatra, hanem más ívású nemzedék- és honfitársaik is, így többek közt Kassák Lajos, Illyés Gyula, Márai Sándor,

---

[207] Lásd pl.: Molnár Adrienne (szerk) Kőrösi Zsuzsnna (szerk.) Keller Márkus (szerk.): *A forradalom emlékezete. 1956-osok életútinterjúi.* 1956-os Intézet, Budapest 2006.

[208] Gyáni Gábor: *Az elveszíthető múlt*, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2010.; Pataki Ferenc: *Élettörténet és identitás.* Osiris, Budapest, 2001.; Uő.: *Érzelem és identitás.* Új Mandátum, Budapest, 2004.; Erős Ferenc: *A hatalom pszichológiája,* In: INFO-Társadalomtudományi MTA, Budapest, 1990.; Uő.: *Az identitás labirintusai.* Janus-Osiris, Budapest, 2001.; Csepeli et al: *Nemzeti érzés és európai identitás.* Arktisz, Budapest, 2007.; Örkény Antal et al: *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Budapest Balassi, 2002.; László János: *Történelem-történetek (Bevezetés a narratív szociálpszichológiába)*Akadémiai, Budapest, 2012.; Kovács Éva: Vakmerő tézisek az identitásról. In: *Nemzet a társadalomban* (szerk. Fedinec Csilla), Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004. 221–234.; Jakab Judit: *Emlékezet- és identitáselméletek – kánon nélkül.* ELTE, Egyetemi Könyvtár, Budapest, 2005.

[209] Frank, Tibor: *Double Exile: Migration of Jewish Hungarian Professionals through Germany to the United States*, *1919-1945.* Oxford University Press. Oxford, 2009.

[210] Uő.: *Kettős kivándorlás. Budapest-Berlin-New York 1919-1945.* Gondolat, *Budapest* 2012.

Kernstok Károly vagy Szent-Györgyi Albert. Mindazáltal a legnagyobb számban kétség kívül a középosztálybeli művelt, asszimiláns magyar zsidó családok fiai „mentek világgá", annál inkább, mivel, ahogy azt Frank hangsúlyozza: akik már sikerrel asszimilálódtak a Monarchia liberális Magyarországán, mobilitásukat és új iránti fogékonyságukat megőrízve „jóval könnyebb volt asszimilálódniuk a német, majd a tengerentúli közegben is". Közülük a második világháború kitörése előtt legkevesebb háromszáz, nemzetközileg is jegyzett tudós, művész és egyetemi oktató talált menedékre és új hazára a tengeren túl. Frank Tibor e népes, szellemi potenciáljában kiemelkedő csoport társadalom- és kulturtörténeti elemzését adja izgalmas és adatgazdag csoportos pályaképében – prozopográfiájában.

Az újabb nemzetközi hidegháború-kutatás hiánypótló kézikönyveként 2013-ban jelent meg a magyar-amerikai történész és könyvkiadó: Kádár-Lynn Katalin szerkesztésében egy igen alapos tanulmánygyűjtemény a „Szabad Európa Nemzeti Bizottság" (NCFE), majd 1954-től: a „Szabad Európa Bizottság" (FEC) 1948-1971 közötti működéséről.[211] Mint ismeretes, a hidegháború e korai évtizedeiben az NCFE, majd a FEC volt az amerikai kormány CIA által pénzelt és koordinált csúcs-szerve, amely a világméretű szovjet- és kommunistaellenes propagandát volt hivatott szolgálni több mint száz emigráns-fórum, médium és szervezet, így az Amerika Hangja, a Szabad Európa Rádió és a Szabad Európa Egyetem fenntartásával nem csak Európában, hanem egész Latin-Amerika- és Ázsia-szerte. George Kenan egy 1948 tavaszán az USA Nemzetbiztonsági Tanácsa elé terjesztett programterve ennek célját a „szervezett politikai hadviselés megindításában" jelölte meg, s abban aktív szerepet szánt a szovjet csatlós-országok nyugati emigrációjának és árnyék-kormányainak, köztük a Magyar Nemzeti Bizottmánynak (MNB, 1946-1971) is. A kötet tanulmányai sorra bemutatják az észt, lett, litván, lengyel, csehszlovák, román és bolgár emigráns-szervezetek működését, ahogy gyakran együtt nem működésük eseti példáit is. A magyar részvételt forrásközelből három tanulmány is behatóan ismerteti: Frank Tibor Kovács Imre és az amerikai magyar emigráció aktivitását mutatja be, Kádár-Lynn Katalin, az emigráns Eckhardt Tibor érdemes monográfusa[212], az MNB-ről ad elemző történeti áttekintést, míg Toby Charles Rider a Magyar Nemzeti Sportszövetség hidegháborús szerepét összegzi. A kötet – melyet, tervek szerint továbbiak is követnek majd az újabb forráskutatások eredményeivel – legfőbb erénye, hogy nemzetközi összehasonlító vizsgálat tárgyává teszi a hidegháború kezdettől internacionális, sőt „globalista" (magyarán: mindkét részről világuralmi) ambícióit, s ezek kontextusában helyezi el a politikai emigráció, úgymond, „nemzeti" célkitűzéseit.

Két tehetséges ifjú történész: Vida István Kornél és Tóth Heléna nemrég megjelent kiváló munkái ugyanakkor annak meggyőző példái, hogy akár a Kossuth-emigráció nyugat-európai és tengerentúli leágazásairól is lehet a 21. században újat, eredetit mondani, nem csak szűken vett magyar, hanem nemzetközi érdekű politikatörténeti és történetszociológiai összefüggéseket feltárni. Vida 2011-ben magyarul és angolul is megjelent monográfiája[213] az amerikai polgárháború magyar önkénteseiről ad a korábbi „nemzeti hőskultuszt" meghaladó, alapos mustrát, sokban úttörő tengerentúli forráskutatások nyomán, elődeinek munkáit (Pivány 1913, Vasváry 1939, Ács 1964) szoros revízió alá véve. Könyvében nem csupán azt vizsgálja, miért választotta jó kétezer 1849-es menekült új hazájául az Egyesült Államokat, hanem forrásközelből a magyar diaszpóra első hullámának életkörülményeit és integrációs

---

[211] Kádár Lynn Katalin (ed.) i.m. 2013.

[212] Kádár-Lynn Katalin: *Eckhardt Tibor amerikai évei*, *1941-1972*. L'Harmattan, Budapest, 1996.; Uő.: *Tibor Eckhardt: His American Years, 1941-1972*. East European Monographs, Boulder. Distributed by Columbia University Press, New York, 2007

[213] Vida István Kornél *Világostól Appomatoxig. Magyarok az amerikai polgárháborúban.* Akadémiai Kiadó, Budapest 2011 (a) Uő.: *Hungarian Émigrés in the American Civil War: A History and Biographical Dictionary*. Jefferson, N.C.: McFarland and Co. Publishers, 2011 (b)

esélyeit is bemutatja, s választ ad arra is, hogy valójában mit kerestek – és találtak – az egykori magyar résztvevők Észak és Dél véres polgárháborújában.

Méltán keltett feltűnést Tóth Heléna 2014-ben a Cambridge University Pressnél megjelent angol nyelvű monográfiája[214] is, amely kiterjedt kutatások nyomán az 1848-49-es európai forradalmár nemzedék magyar és baden-würtembergi száműzöttjeinek sorsát követi nyomon Svájcban, Törökországban, Angliában és Amerikában egész az 1967-1971-es amnesztiákig. A könyv eredeti novuma, hogy egyrészt tágabb nemzetközi kontextusba helyezve tanulságosan veti egybe a forradalmi hullám utáni európai restauráció két jelentős: magyar és német emigráns diaszpóráját, másrészt a modern társadalomtörténeti elemzés eszközeivel részletgazdag betekintést enged az emigráns hétköznapok, a családi élet, a megélhetési kényszerek, a hivatás- és identitásváltások szüntelen formálódó közegébe, mindezzel sokban feloldva a politikai emigránsok és a vendégmunkások a köztudatban máig is mereven rögzült, noha a valóságban – s nem csak a 19. század második felében! – korántsem ilyen éles válaszhatárát.

A szűkebben vett politikai emigráció, mind újabb archív forrásközléseivel, úgy tűnik, mintha *post mortem* is továbbvívná ádáz „eszmeharcait". Ezek egy része egykor aktív szervezetek és személyek (ön)emlékműve, más részük kritikai forrásfeltárással közreadott, tudós szakmunka. Az elmúlt két év hozamából álljon itt mutatóban mindössze két kiadvány: az egyik Szeredi Pál forrás-gyűjteménye[215] a „népi" – a másik Szalay Róbert monumentális kompilációja[216] a „nemzeti" emigráció archív dokumentumainak köréből.

Szeredi kétkötetes forrásközlése és kísérő tanulmánya *„Ami eddig rejtve volt…"* és: *„Viták, ellentétek, útkeresés"* címmel az ú.n. „népi" emigráció 1947 és 1957 közötti, jórészt a szerző által feltárt, eddig ismeretlen dokumentumaiba enged betekintést. Ezek szakszerűen rendezett, kommentált együttese nem csak Kovács Imre, Nagy Ferenc, Borbándi Gyula, Borsos Sándor és mások, az emigráns Parasztpárt, a müncheni Látóhatár vagy a SZER körüli levelezésébe avat be, hanem az egykori magyar államvédelmi iratok baljós ellenfényében az emigráns politikai iniciatívák valódi tétjét, elvi és személyes indítékait is fel-felvillantja.

Ezzel szemben Szalay Róbert szintén tavaly megjelent, reprezentatívnak szánt archív fotó-, újságcikk- és dokumentum-gyűjteménye szemlátomást a „nemzeti emigráció" korszakos seregszemléje kíván lenni, negyedfél száz nagy formátumú oldalon bemutatva a magyar szélsőjobb világhálózatának elszánt „antibolsevista" utóvédharcát az elmúlt 25 évben. A több zajos botrányt és sajtópert büszkén kiállt, Szálasi-laudációival elhíresült krónikás korpulens kompendiuma, habár nem tudományos munka, arra, kellő forráskritikával még alkalmas lehet, hogy némileg eligazítson az 1944-45-ös előzményekig visszanyúló „nemzeti emigráció" sokféle kombattáns szervezete (Magyar Harcosok Bajtársi Köre, Szabadságharcos Nemzetőr Szövetség, Hungáriai Szabadságharcos Mozgalom, stb) és fóruma (*Hadak Útján*, *Hungária*, *Szittyakürt*, stb) még ma sem egykönnyen átlátható labirintusában, s hogy nagyjából időrendben dokumentálja ezek honmentő buzgalmát a csak látszólag „posztkommunista" és látszólag „magyar" hazában végre kivívandó „valódi" rendszerváltásért.

A témáról, az 1945 utáni hungarista emigráció „világhálójáról" olykor egy-egy történeti munkának látszó könyv is feltűnik, mint Tóth Tibor pár éve a Debreceni Egyetem kiadványaként megjelent, újrahasznosított doktori értekezése: *A hungarista mozgalom emigrációtörténete* címmel[217]. Ám hiába az előszóban a neves történészi ajánlás (Szakály

---

[214] Tóth, Heléna i.m. 2014.

[215] Szeredi Pál: *Ami eddig rejtve volt… Dokumentumok a népi emigrációról, I. köt.: 1947-1953.* Barangoló Kiadó, Pilisszentkereszt, 2014. – Uő: *Viták, ellentétek, útkeresés. Dokumentumok a népi emigrációról II. köt.: 1950-1956.* Barangoló, Pilisszentkereszt, 2015.

[216] Szalay Róbert: A nemzeti emigráció és a rendszerváltás. 1989-2013. Ahogyan én láttam. Szittyakürt, Cleveland, 2015.

[217] Tóth Tibor: *A hungarista mozgalom emigrációtörténete*, Debrecen University Press, Debrecen, 2008.

Sándortól), belelapozva az olvasó riadtan hőköl hátra a „sumérul” hangzó szövegtől, fogalmi zűrzavartól, s a forrásközlések a szakmai minimumot is mélyen alulmúló színvonalától. (A könyvről a Kommentár c. folyóiratban Paksa Rudolf adott alapos bírálatot.[218])

Biztató újabb trend viszont, hogy nagyjából az ezredforduló óta már nem csak az emigráns, hanem a magyarországi szerzők is – fiatalok és idősebbek egyaránt – egyre gyakrabban több nyelven publikálják nemzetközi érdeklődésre számot tartó munkáikat.[219] Mindez nagyban elősegíti a kétirányú szakmai kommunikációt, a hazai és külföldi műhelyek párbeszédét, és főként a hidegháborús, posztemigrációs s a kortárs migránskutatás terén új, jelentős nemzetközi és interdiszciplináris szintézisek esélyét alapozhatja meg. Mindehhez persze elengedhetetlen lenne minél több fiatal hazai és emigráns kutató bevonása a nemzetközi elméleti és terepkutatások műhelymunkájába.

13. Újabb kutatások, műhelymunkák

Az újabb magyar emigrációkutatás eredményei ugyan biztatóak, ám azért nem úgy tűnik, mintha egy látványos áttörést ígérő nemzedékváltás máris küszöbön állna, egyre újabb témák, munkatervek, kutatási módszerek és teóriák tömeges jelentkezésével.

Az elmúlt évtized sikerrel megvédett több mint 400 hazai történettudományi doktori értekezésének online dokumentációját[220] tüzetesen átnézve mindössze három (!) magyar emigrációtörténeti kutatást találni (0,75 %) – igaz, mindhárom fontos, eredeti témájú és jelentős forráskutatás nyomán született, hiánypótló munka.

Lénárt András, az ELTE Doktori Iskoláján 2009-ben megvédett dolgozata (témavezető: Rainer M. János) saját terepkutatásain alapul: az ’56-os ausztriai magyar menekült gimnazistákkal készített interjú-sorozatának elemző összegzése. Ausztriában 1957 elejétől az ENSZ menekültügyi főbiztosa, az osztrák oktatásügyi kormányzat és több nyugati segélyszervezet összefogásával öt magyar tannyelvű gimnázium és számos szakiskola létesült, melyekben 1963 nyaráig csaknem kétezer, jórészt család nélkül Nyugatra ment magyar diák végzett. Lénárt ez irányú munkáját és publikációit[221] ismerem, interjúit az ’56-os Intézet Oral History Archívumában magam is tanulmányoztam, sőt, 2015 tavaszán egy, a bécsi Európa Clubban „a forradalom árváiról” tartott előadásom után néhány interjúalanyával – Radda István és innsbrucki diáktársai – is szerencsém volt megismerkedni. Mindezek alapján e csoportos pályakép- és emlékezetkutatást jelentős szakmai, erkölcsi adósságtörlesztésnek vélem, és saját kutatásaimban is hasznát láttam, részben módszertani tanulságai okán, részben az utóbb légiósnak állt ’56-os kamaszok egyik lehetséges kortárs referencia-csoportjaként. (*Nota bene*, e két csoport között érdekes átfedésre is akad példa, mint egyik légiós veterán adatközlőm, az eredetileg pesti piarista diák, majd 1957-ben szintén az Innsbrucki Magyar Gimnáziumban maturált Morvay Tamás esete mutatja.[222])

---

[218] Paksa Rudolf: Az „asszimeta” Szálasi és a „kontraszekció”. Észrevételek Tóth Tibor *A Hungarista Mozgalom emigrációtörténete* című könyvéhez, Kommentár 2008/3. 117-126

[219] Lásd: Puskás i.m. 1982, i.m 2000, Kádár-Lynn i.m 1996, im. 2007, Frank i.m. 2009, im. 2013, Ablonczy im. 2009, im. 2012, Vida i.m. 2011a, i.m. 2011b, Nóvé 2009a, 2009b, Nóvé 2012, 2013, Nóvé 2012b, 2013b, stb.

[220] „Tézisfüzet”, www.doktori.hu

[221] Lénárt 2006a, 2006b

[222] Morvay Tamás’56 őszén végzős pesti piarista diákként kezdettől aktívan részt vett a forradalomban, majd Nyugatra menvén az Innsbruck-i Magyar Gimnáziumban maturált, és két éven át a zürichi műegyetemre járt. Tanulmányaira ráunva 1960-ban jelentkezett a Légióba, ahol 22 évig szolgált, majd újabb két évtized múlva egy provence-i kis falu, Vins sur Caramy postamestereként ment nyugdíjba. Azt, hogy a közel kétezer ausztriai magyar középiskolás diák soraiból utóbb még hányan próbálkoztak a Légióval, további életrajzi kutatásra vár, de aligha Morvay volt az egyetlen vakmerő „pálya elhagyó”.)

Őry-Kovács Katalin a SZTE Hispanológiai Tanszékének doktori iskoláján 2010-ben abszolvált védése (témavezető: Anderle Ádám), mondhatni, klasszikus kolónia-kutatás, amely egy 19. század végi, magyar alapítású Dél-Barizíliai telep közel 130 éves titkai nyomába ered jórészt résztvevő kultúrantropológiai terepmunkával, kiterjedt emlékanyag-gyűjtéssel és interjúzással. (81 interjúalany, 180 órányi video- és hangfelvétel!) A történet kezdete regénybe illő: 1892 elején Veszprém megyéből vagy 700 zömmel sváb földműves érkezik a világ túlfelére: Jaragua Do Solba, ahol az „új honfoglalók" szorgos munkával több kisebb falut alapítanak a szomszédos német, lengyel, portugál és bennszülött települések karéjában. Száz év alatt az immáron hármas – magyar, sváb és brazil! – identitású közösség teljes asszimiláción megy át, már csak a sváb családnevek és az ellenállhatatlanul vonzó magyar táncok és ételek őrzik makacsul térben, időben igencsak távoli eredetét. A közösség néhány tagja az 1990-es években végül felkerekedik, hogy ősei földjét és kultúráját megismerje – a dolgozat e kései, olykor bizarr, máskor megejtő önazonosságkeresés elemző feltárása. Mint Őry-Kovács téziseiből kitűnik: esettanulmányát legfőképp az a cél vezette, hogy „kimutassa és dokumentálja a kulturális örökségnek tekintett jelenségcsoportok továbbélését (survival) vagy újjáéledését (revival) olyan társadalmi helyzetben, melyben az etnikai identitáskeresés és az össznemzeti integráció nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő tendenciák." A többszöri hosszabb kintléttel megvalósított évtizedes kutatómunka (1997-2007) eredménye ezóta önálló könyvben is olvasható[223], s arról dokumentumfilm is készült.[224]

Pongrácz Attila 2007-ben szintén a Szegedi Tudományegyetem hispanológiai műhelyében készült dolgozata[225] (témavezető: Szilágyi Ágnes) az érintetlen brazíliai őserdő helyett São Paolo magyar múltjába vezet a második világháború végétől a közép-kelet-európai rendszerváltásokig. Pongrácz sokszínű és adatgazdag, jelentős forrásbázison végzett hely- és kultúrtörténeti diaszpóra-kutatásokat, ám munkája inkább hiánypótló dokumentáció, mintsem reflexív témafeldolgozás. Célja, mint írja, a São Paulo-i magyarság 1945 és 1990 közötti történetének átfogó bemutatása, főként a közösségi életre, az egyházakra, az iskolákra, a sajtóra és a kulturális önszerveződésekre összpontosítva. A világhálón is közzétett dolgozatból[226] ugyanakkor mintha rendre elsikkadna a poltikai emigrációtörténet egy-egy fontos momentuma, így például a militáns magyar szélsőjobboldali szervezetek aktivitásának elemző bemutatása. Jelentős érdeme ugyanakkor, hogy a latin-amerikai hungarika-forrásokat s a régebbi és újabb kutatások publikációit alapos ismertetőkkel ellátva dokumentálja.

További mintavételt kínálhat az elmúlt évek kutatásaiból a külföldi Klebelsberg-kutatóprogram[227]. Az összkép mennyiségi szempontból, mi tagadás, itt sem túl biztató: a Balassi Intézet külföldi hungarika-kutatásokra megítélt Klebelsberg-ösztöndíjainak sorában emigrácitörténeti terepkutatás évente jó ha két-három akad (alig 10 %). Érdemi áttekintésünk sajnos még e kevésről sincs, mivel az utolsó közzétett pályázati beszámolók több mint három év előttiek, s az újabb eredménylisták csupán a nyertes pályázók névsorát és úti célját közlik, kutatási témáját, munkatervét nem –. Néhány adalék mégis: 2012-ben Baumgartner Bernadett a Borbándi-gyűjtemény (azóta hagyaték) rendezését és katalogizálását vállalta a Müncheni Magyar Intézetben, Fisli Éva pedig André Kertész kiadatlan naplóinak sajtó alá rendezését párizsi archívumok anyagai alapján. E sorok írója szintén az évben nyert kéthavi ösztöndíjat a Francia Idegenlégió Aubagne-i Dokumentációs Központjába magyar érdekű helyszíni kutatásaira. 2014-ben Balog Balázs az amerikai közép-nyugaton végzett terepvizsgálatot a

[223] Őry Kovács im. 2010.
[224] *A búvópatak felszínre tört. Magyarok Braziliában*. Boglár Lajos és Őry-Kovács Katalin dokumerntumfilmje, 1998.
[225] Pongrácz im. 2009.
[226] Pongrácz PhD-ja: http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1211/1/Pongracz_Attila_Disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf
[227] A külföldi Klebelsberg kutatói ösztöndíjpályázatok eredménylistáit 2012-től lásd a Balassi Intézet honlapján: http://www.balassiintezet.hu/hu/palyazatok/klebelsberg-kuno-osztondij/

bevándorlók második nemzedékének életmód- és identitás-változásairól, míg Somlai Katalin és Kőrösi Zsuzsanna párizsi magyar tudósok, művészek és vállalkozók életútinterjú-sorozatát folytatta ez évben, majd még 2015 folyamán is.

Az elkövetkező öt-tíz évben ennél remélhetőleg jóval több új kutatásról és frissen megjelent műhelymunkáról lehet majd beszámolni. (Historiográfiai áttekintésem 2015 végén zártam le, s azt vitaindító munkaanyagként kívánom publikálni, hogy további szempontokkal és adatokkal gazdagodjék. Doktori értekezésem szerkesztett változatát 2016 őszén a Balassi Kiadó készül megjelentetni.)

A láthatatlan – magyar – légió nyomában
(történeti áttekintés)

„– Aki nem akar verekedni,
az biztonságos helyen bevárhatja
a küzdelem végét. (...)
– Vesszen meg, aki sajnál egy
kis verekedést Franciaországért! (...)
És senki sem állt ki a sorból.”
.
(Rejtő jenő: A Láthatatlan Légió)

„Venue volontaires”

A Lajos Fülöp király által 1831-ben alapított Francia Idegenlégió közel két évszázados történetét számos legenda övezi, újsághír, chanson, képregény, ponyva, riport, memoár, dokumentum- és játékfilm tartja elevenen ma is. Ám, úgy tűnik, nem csak a Légió legendavilága – a vele szembeni sokféle ellenérzés, morális fenntartás, sőt politikai vád is éppoly makacsul tartja magát. E nagyobb részt máig is idegen nemzetek fiaiból toborzott haderő az elmúlt fél évszázadban egy sor jelentős változáson ment át, gyarmati zsoldosseregből mindinkább kis létszámú, főként védelmi feladatokra és nemzetközi békeszolgálatra kiképzett, a Föld bármely pontján 24 óra alatt bevethető, korszerű elit haderővé válva – ám azért múltja s részben jelene, jövője továbbra is nem szűnő viták tárgya.

Csoda-e, ha Klió – aki többek között a hadtörténetírás múzsája is – alig jut szóhoz e lármás ideológiai kardcsörtetések s a tényekkel mitsem vesződő, historizáló álviták közepette? Legalább is ezt jelzi a légiós irodalom sokféle tartalmi, műfaji és szemléleti fogyatékossága – melyeket munkám végén jól tükröz az irodalomjegyzék is. Hogy mi hiányzik belőle? Nos,

leginkább – még napjainkban is! – a szabad kutatás feltételei, továbbá a rendszeres és érdemi forrásközlések s az újabb eredmények bátor és nyilvános szakmai vitái. Nem csak az Idegenlégió szűkebb, 19-21. századi hadtörténeti szerepéről, a háborús és békeévek egymást követő haderő-reformjairól vagy az egyes légiós ezredek – már most is fölös bőséggel dokumentált – hagyományairól, hanem egy sor fontos francia és nemzetközi érdekű kérdésről, melyek tisztázásával a „láthatatlan légió" új életre támadva ismét látható lenne valós történeti közegében.

Melyek is volnának – lennének ezek az eddig alig érintett kérdések, szempontok? Például az elmúlt 186 év alatt együtt vagy 600 ezer fős légiós állomány nyelvi, etnikai, szociális összetételének s ezek koronként változó trendjeinek elemző feltárása; a légiós-toborzás és az európai, Európán kívüli válsággócok szoros összefüggései; a francia katonapolitika és az Idegenlégió korántsem mindig konfliktusmentes kapcsolata; a lojalitás, a csapatszellem és a politikai indoktrináció változásai a légiósok körében; a legénységi, altiszti és tiszti állomány viszonya Franciaországhoz, az Európán túli francia kolóniákhoz és a „bennszülött" társadalmakhoz – és a hiánylista még bizonnyal számos érdemi kutatási szemponttal folytatható. Ami mindezek helyett ma „légiótörténet" tárgyszó alatt olvasható, az egyrészt a kiszolgált vagy máig aktív légiós szerzők jobbára nosztalgikus múltidézése vagy a „mundér becsületét" féltő apológiája (egység- és helyőrségkrónikák, vietnámi és algériai memoárok, etc), másrészt a Légión – és gyakran a történész szakmán is – kívüli szerzők sommásan előítéletes, leleplező célzatú közleményei az egykori francia és nyugat-európai baloldal s a felszabadító mozgalmak túlélő eszmeharcának jegyében. Az még önmagában nem volna baj, hogy mindkét tábor, úgymond, „a történelem ítélőszékéhez" fellebbez erkölcsi elégtételért, a gond inkább az, ha a felek a vitás kérdéseket meggyőző tények és érvek helyett ideológikus közhelyekkel, vádakkal és viszontvádakkal kívánják a maguk javára eldönteni. Ez ugyanis szükségképp ahistorikussá és terméketlenné teszi a diskurzus egészét, ami holmi emlékezetpolitikai állóháborúként váltig csak a körül folyik, hogy az Idegenlégió a francia gyarmati elnyomás messzire elérő, véres lánzsahegye volt-e, avagy a nyugati civilizáció bátor és hős védelmezője; továbbá, hogy önkéntesei az eddig viselt több tucat reguláris és gerilla háborúban a „jó" vagy a „rossz" oldalon küzdöttek-e, s eközben ellenségeiknél több avagy kevesebb törvénytiprást és kegyetlenséget követtek-e el.

Egy nagymúltú, máig aktív és jogfolytonos erőszakszervezetről persze nem könnyű korrekt és hiteles számvetést készíteni. Ennek nehézségeivel szembesít az alábbi gyorsmustra

is[228], mely rövid áttekintést kínál a Francia Idegenlégió történetéről, egyként felidézve annak dicső és dicstelen, hősies és lesújtó epizódjait – a hadikrónikák főbb eseményein kívül egyben bemutatván a Légió recepció-történetét, önkénteseinek koronként változó megítélését is.

Maga a latin eredetű név: 'légion', nyilván nem véletlenül utal az antik Róma hadszervezetére. Nagyon is valószínű, hogy Boegard báró, aki 1830 nyarán egy idegen katonákból toborzandó algériai bázisú alakulat felállítását javasolta a frissen trónra lépett Lajos Fülöpnek, előzőleg behatóan tanulmányozta a római légiók belszervezetét. (Ahogy szeme előtt más minták, francia előzmények is nyilván ott lebegtek: a „Royal Étranger" lovasezred, a Bourbonok svájci gárdája vagy Napoleon „Hannoveri", majd idegenekből verbuvált és hercegi tulajdonosáról „Hohenlohe" nevet fölvett Légiója). Ami azt illeti, a propaganda kezdettől igyekezett mítoszt szőni az új alakulat köré, ügyesen kihasználva a tényt, hogy a Légió első harcterein, a Szahara északi szegélyén, majd' kétezer évvel korábban a Római Birodalom légiói küzdöttek. Ekként az antik hódítók nyomában járó, hasonló szándékú gyarmati sereg, valahányszor csak Constantine-tól délre hadakozott Algériában, sosem vonult át a nélkül Timgad és Gabés római diadalívei alatt, hogy díszlépéssel ne tisztelgett volna elődei: a Római birodalom VI. „Ferrata" és III. „Augusta" nevű légióinak dicső emléke előtt.

Az algériai gyarmati kaland még 1830 nyarán, majd' egy évvel az Idegenlégió alapítása előtt, X. Károly uralmának végnapjaiban kezdődik. A mintegy 40 ezres francia expedíciós sereg, azzal száll partra Észak-Afrikában, hogy „pacifikálja" és „civilizálja" az oszmán birodalmi tartományt, majd alig három hét alatt beveszi és mohón kifosztja Algírt s vele a szultáni helytartó mesés kincsestárát. Újabb három hét múlva Párizs népe felkel, elfoglalja a Tuileriákat, s az utolsó Bourbon uralkodó trónjáról lemondva Angliába menekül. Utóda, Lajos Fülöp, folytatja ugyan az algériai hódító hadjáratot, ám az néhány tengerparti város: Oran, Bone és Mers el-Kebir bevétele után mindinkább megtörni látszik az arab és berber törzsek elszánt ellenállásán. Mivel a „kalapos királynak" Franciaországban is egyre nagyobb szüksége van rendfenntartó seregre, az idegen önkénteseket előbb az algériai „zuáv zászlóaljakba" sorolják, majd az 1831. március 10-én kiadott királyi pátens nyomán francia földön is megkezdik a toborzást a korábban szélnek eresztett svájci gárda és a Hohenlohe Légió maradványaiból. (Maga az Idegenlégió első, svájci származású parancsnoka, Stoffel ezredes is eredetileg ez utóbbiban szolgált.) Az első légiós zászlóaljakat 1832. elején hajózzák át Toulonból Algériába, s a légiós állomány az év őszére már eléri az 5.500 főt. Stoffel szigorú parancsára a légiósok puska helyett ásóval, lapáttal lépnek Afrika földjére, ahol hangya módjára erődöket és utat építenek a Duala és Bugarik közötti mocsárvidéken, melyet fákkal és maguk ásta forráskutakkal sem mulasztanak el szegélyezni. (Munkájuk eredménye, bár kissé romosan, ma is megvan még, és a „Légió Útja" nevet viseli.)

Nem kevés fegyelmezés és vesződség árán Stoffel végül eléri, hogy az 1832-35-ös algériai hadjáratban a Légió azzá váljék, aminek szánták: a hódító francia gyarmati sereg „dárdahegyévé". Ám az algériai tűzkeresztséget még épp hogy csak kiállt haderőt máris egy újabb véres kalandba: a spanyol örökösödési háborúba vezénylik. 1935 nyarán egy Anglia és Portugália által jóváhagyott szerződéssel a Francia Idegenlégiót, úgymond, „kölcsön adják" VII. Ferdinánd özvegye, Bourbon Mária Krisztina kormányának, mely a trónt a hároméves II. Izabella számára igyekszik biztosítani Don Carlos, az orosz cár s az osztrák császár által támogatott, abszolutista puccsa ellenében. A sok viszontagság s a véres csaták nyomán a Légió három év alatt kishíján odavész: 4000 Tarragonában partra tett katonájából alig 400 túlélő tér vissza 1838-39 fordulóján a Pireneusokon át, majd közülük is csupán 159 „megveszekedett" veszi útját Pau felé, ahol a francia kormány időközben sorozóirodát állított

[228] Légiótörténeti áttekintésemben főként a francia, angol és német nyelvű irodalom mértékadó munkáira támaszkodom, lásd: Barthel 2011, Brunon-Manue-Carls 1981, Debuy 1992, Erulin 1983, Gandy 1992, Jordan 2006, Le Mire 1978, Madera 2010, Szecsko 1989.

fel az Idegenlégió feltöltésére. Ez alatt Algériában javában zajlik az Abdel Kader által még 1832-ben kirobbantott kabil felkeléssorozat, melyet a franciáknak csak 1847-re sikerül letörniük. Közben Sidi-bel-Abbèsban lázas iramban halad a Légió „anyabázisának" építése, melyet szintén ekkorra sikerül befejezni. Mindent egybevetve, a Francia Idegenlégió első két évtizedét még meglehetős zűrzavar, bizonytalanság és ismeretlenség jellemzi – egész az újabb nagyhatalmi konfliktus: a krími háború kitöréséig.

Az 1853-56-os krími hadjárat során az Idegenlégió megmutatta, hogy nem csak az arabokkal vívott észak-afrikai harcokban képes helytállni, hanem a modern európai tömegháborúkban is – ezúttal a cári orosz sereg és szövetségesei ellen, több tucat náció önkéntesei és sorkatonái: máltaiak, brittek, németek, svájciak, csehek, lengyelek, oroszok, románok, bolgárok és görögök szeme láttára. (Csak emlékeztetőül: a krími háborúban az oroszokkal szemben tengeren és szárazföldön egyaránt felvonuló angol-török-olasz-francia expedíciós sereg már használta a távírót, a robbanó lövedékes messzehordó ágyúkat és külön vasúti utánpótlási vonalat épített ki Szevasztopol ostromához.) A már az európai és nemsokára a tengeren túli hadszíntéren is feltünő légiósok reputációját tovább erősítette a Habsburg-ellenes 1859-es észak-itáliai, majd az 1863-as mexikói hadjárat is. Ez utóbbi ugyan kétség kívül III. Napoleon megérdemelten balvégű, dicstelen kalandor-akciója volt Benito Juarez elnök s a mexikói liberális kormány uralmának megdöntésére, ám egy legendás fegyvertényével: a Camerone-i csatával, hogy, hogy nem, máig a légiós „hűség és becsület" ('honeur et fidelité') jelképe és azóta is évről-évre megrendezett rituális emlékünnepe lett. 1863. április 30-án a mexikói rajtaütéstől meglepett, félkarú Danjou kapitány 67 emberével, egy kétszáz szekérből álló értékes konvojt biztosítva, a Camerone melletti haciendán elsáncolta magát, melyet a légiósok – a harmincszoros mexikói túlerő ismételt rohamai ellenére – egy álló napon át hősies elszántsággal védtek. Kapitányukkal az élen jó részük elesett, ám a konvojt sikerült megmenteniük. Igaz, Mexikóból nem lett újabb francia gyarmat, mivel az amerikai polgárháború befejezése döntően átszabta a transzatlanti erőviszonyokat.

A porosz-francia háború után a felbolydult Elzász-Lotharingia önkénteseivel töltötték fel a légiós ezredeket, s a németajkúak többségi aránya ettől fogva közel egy évszázadra, egész az algériai háború végéig megmaradt. Ekkor, 1871 körül születik meg a Francia Idegenlégió

utóbb hivatalossá tett indulója: a „Le Boudin” (’A véreshurka’) is, mely gúnyoros kezdő soraival szintén az elzász-lotharingiai – és svájci – dominanciáról tanúskodik az egykori légiós önkéntesek soraiban. (Szövegét és kottáját lásd a Függelékben!) 1883-tól, a tonkini partraszállással a francia gyarmatépítés új, expanzív szakasza kezdődik Indokínában, mely három hosszú és véres gyarmati háborút követően, fokozatos térvesztéssel csupán az 1954-es Dien-bien Phu-i katasztrófális vereséggel ér véget. Eközben a múlt századfordulón a tonkini, marokkói és madagaszkári hadjáratok tovább növelik a Légió nemzetközi hírét és relatív népszerűségét – legalábbis az európai nációk kalandra éhes, földönfutó, nincstelen avagy törvény elől bújkáló széles utánpótlási bázisa körében. A 20. század elejére a marokkói válság, a szaharai harcok, majd az indokínai hódítások katonai szempontból igazolni látszanak az Idegenlégió létjogát és ütőképességét az Európán kívüli hadszíntereken. Az 1. világháború, melyben – az alapítólevél tilalmát felfüggesztve – légiósok első ízben harcolnak nagy számban francia földön, Franciaországért, ugyanakkor széles körben ismertté teszi a Légiót, a korábbinál reálisabb és kedvezőbb képet alakítván ki róla a civilek körében is.

A légiós mítosz – egyrészt a gyarmatvilág nem szűnő csábítása, másrészt a politikai konjunktúra és a tömegmédia hatására – az 1920-as, 1930-as években tetőzik. Ehhez nagyban hozzájárul néhány légiós parancsnok népszerűsége is, így „a Légió atyjaként” tisztelt, fáradhatatlan reformeré: Roller tábornoké vagy Aage dán hercegé. Ekkortól válik slágerek, ponyva- és képregények, majd filmek hálás témájává a „magányos és névtelen légiós” rejtélyes alakja – amint azt magyarul e műfajban máig felülmúlhatatlan Rejtő Jenő tizenhat légiós regény-travesztiája s azok nem szűnő népszerűsége mutatja. Az eddig forgatott több mint háromszáz légiós témájú játékfilm is javarészt ez időben készül, olyan francia és amerikai filmsztárok főszereplésével, mint Louis Fernandel és Jean Gabin avagy Gary Cooper és Humphry Bogart.[229]

Mustránkat némi fanyar iróniával folytatva azt mondhatni, a Légió presztízsének és harci moráljának időről időre kimondottan jót tesz, ha – mint 1871-ben, 1914-ben vagy 1940-44-

[229] Néhány máig legendás mozifilm: *A nagy játszma* (*Le grand jeu*, fr. 1933 r.: Jacques Feyder) *Egy a Légióból* (*Un de la Légion* fr. 1936 r.: Christian Jacque), *A nők bálványa* (*Gueule d’amour* fr. 1937 r.: Jean Grémillon), *A nemes tett* (*Beau geste*, 1939 am. r.: William Wellmann), *Volt egyszer egy Légió* (1977 am. r.: Dick Richard), *A Légió Kolwezin landol* (1980 fr. r. Raul Coutard)

ben – „veszélyben a haza”, azaz: Franciaország maga is válságos időket él át… Ilyenkor van csak elemében a sokféle náció fiaiból verbuvált, „Patria nostra” jelszavú hadifalka, ha végre megmutathatja: az idegen csizmák tiporta francia föld éppúgy hazája neki is, mint a született franciáknak, s ha kell, kész távoli harctereken is megküzdeni érte az idegen megszállókkal – amint azt sok ezer elszánt légiós tette a 2. világháború véres csatáiban, többek közt Norvégiában, Észak-Afrikában vagy Szíriában. Tény, hogy a de Gaulle-i „Szabad Franciaország” legvakmerőbb fegyvertényei rendre a légiósokhoz, s közülük is főként az 1940 elején Sidi-bel-Abbèsben felállított 13. Idegen Féldandár önkénteseihez kötődnek. A narviki 1942 május-júniusi expedíciótól kezdve, amikor is a brit és lengyel expedíciós hadtestekkel egy időre egész Norvégiából kiverték a német megszállókat, a szaharai Bir-Hakeim hősi védelmén át egészen Normandia és Dél-Franciaország, Róma és Párizs felszabadításáig. E rendkívüli erőpróbák egyben új hősöket, új légiós legendákat is termettek. Ilyen volt Dimitri Amilakvari, a katonái által vakon követett grúz hercegi sarj, a 13. féldandár parancsnoka, avagy Pierre Koenig tábornok és sofőrje, szárnysegéde, szeretője: az angol Susan Travers („la Miss”), a Légió történetének máig egyetlen női önkéntese, aki észak-afrikai háborús élményeit élete végén egy letehetetlenül izgalmas memoár-kötetbe[230] foglalta.

Légiós-kutatásaim kiemelt tárgya: az önkéntes és kényszerközösségek, a nemzeti, nemzetközi és szupranacionális identitás-konstrukciók 20. századi konfliktushelyzeteinek elemző feltárása. Azt, hogy mindez nem holmi elvont, konstruált probléma, hanem nagyon is eleven, ami időről-időre konkrét és gyakorlatias választáshelyzetek elé állított – sőt, állít ma is – egyéneket és kisebb-nagyobb közösségeket, jól jelzi a Légió koronként változó összetétele is. Ez ugyanis feltünően szoros összefüggést mutat a 19-21. századi Európa s az azon túli térségek egymást követő társadalmi, politikai és gazdasági krízishelyzeteivel. Íme, néhány példa, ami talán nem csak a mindenkori légiós toborzó tisztek, hanem a távlatos összefüggésekre kíváncsi történész figyelmére is érdemesek.

A 19. századi levert forradalmak, függetlenségi mozgalmak, puccsok és polgárháborúk érzékeny indikátoraként a Francia Idegenlégióban már az 1830-as évektől számos lengyel, olasz, görög, spanyol és német önkéntes talált menedéket. Az 1870 utáni tömeges elzászi, lotharingiai belépésekről már szóltam, miként arról is, hogy a német utánpótlás és a többségi németajkú dominancia, ha idővel csökkenő mértékben is, a Légióban töretlen maradt csaknem száz éven át: a múlt századelőn, az 1920-30-as, majd az 1945 utáni éveken át legalábbis az algériai háború végéig.

Még 1914 előtt sok ezer önkéntes érkezett a helyi háborúk dúlta Balkánról, majd az I. világháború végén a polgárháborús Oroszországból. 1923 körül, a fasizmus előretörésével, a baloldali érzelmű olaszok jelentkeztek nagy számban, míg az újabb nagy német légiós hullám jellemzően Hitler hatalomra jutása után, 1933-34-ben tetőzött. Pár év múlva, 1938 körül megérkeztek az Idegenlégióba a spanyol köztársaságiak, majd 1939-40-re a menekült lengyelek és csehek népes rajai is.

A második világháborúban kivérzett légiós ezredeket 1945-től főként a mostoha francia hadifogolytáborok német és más önkénteseivel töltik fel, ami sokban megváltoztatja a légiós állomány egész összetételét. (Így miközben a háborús években jónéhány zsidó származású francia és más európai rekruta küzdött a Légióban, 1944 nyarától a francia gyarmati sereg nagy számú korábbi ellenséget is felvett soraiba – a Waffen SS volt tagjaitól a Nyugatra hurcolt, s ott fogságba esett magyar leventékig.) Külön vizsgálatot érdemel, hogy a gyarmati népesség köréből Marokkóban, Algériában, Tunéziában, Madagaszkáron és Indokínában, egyes etnikai és törzsi csoportok fiai miért álltak tömegével francia zsoldba, a francia

[230] Susan Travers: *Bátraké a holnap. Angol kisasszony az idegenlégióban*. Park Kiadó, Budapest, 2002.

hadsereg és a Légió segédcsapataiként – például Algériában a harkik, a kabilok és a zuávok – a helyi harcok fellángolásakor és mindkét világháború alatt.

Végül itt kell említsem, ha ezúttal csak röviden is, a volt kommunista térség döntően politikai gyökerű menekültválságait s azok egyre újabb „nemzeti" kontingenseit: a magyarok 1956, a csehek és szlovákok 1968, a lengyelek 1981 utáni jelentős hullámait, vagy egy újabb korszakhatárhoz érve: az 1990-es évek elején felbomló Szovjetúnió és Jugoszlávia utódállamaiból érkező légiós utánpótlás voltaképp máig tartó népes rajzását.

S most lássuk, a Légió magyar érdekű adalékait.

Bár elszórtan sok minden napvilágot látott, a Francia Idegenlégió „magyar" történetét átfogóan, tudományos igénnyel mindeddig nem kutatta senki, holott az egy sor drámai korfordulón át megannyi izgalmas tanulságot rejthet, ha megszámítjuk, hogy 1831-es alapítása óta csak a magyar légiósok száma is sok ezerre rúghat, s e hét-nyolc nemzedéknyi önkéntesből akár egy – az Idegenlégió mai összlétszámával felérő – „magyar légió" is bízvást kitelnék. (Ez idő szerint a Légió teljes állománya négy kontinensen mintegy 8.000 főre tehető; bővítéséről, egy újabb gyors reagálású ezred felállításáról, több évtizedes „létszámstop" után, csak nemrég, 2015 nyarán döntött a francia hadvezetés.) A legtöbb magyar érdekű adatot belső források alapján Dr Szecskó Tibor hadtörténész, nyugalmazott légiós törzszászlós, a Francia Idegenlégió Aubagne-i múzeumának és archívumának közel húsz éven át vezető munkatársa gyűjtötte össze, bár ezek jó részét maga sem publikálta még.[231] Az alábbi áttekintésben – saját szakirodalmi, levéltári és oral history kutatásaimon kívül – az ő forrásaira is nagyban támaszkodom, amiért ezúton is köszönetet mondok.

Szecskó Tibor becslése szerint a magyar önkéntesek száma a kezdetektől, vagyis 1831 óta, akár a tízezret is elérheti (az eddig mindösszesen kb. hatszázezer légiósból!), ami Légió-beli arányuk szerint a magyarokat a mintegy 140 nációból a 7-10. helyre jogosítja, a jóval népesebb német, francia, olasz, belga, spanyol és svájci kontingens után, a lengyellel, osztrákkal, göröggel, orosszal nagyjából egy sorban. (A rangsor azért csak közelítőleges, mert a született franciák felvételét egy időben erősen korlátozták, s ezért jónéhány francia önkéntes svájcinak, belgának, luxenburginak, monakóinak vagy kanadainak vallotta magát; másrészt az elmúlt két-három évtized újabb trendjeit: a nagyszámú angolszász, kelet-ázsiai és afrikai jelentkező arányát már figyelmen kívül hagyja.) Becslések szerint az eddigi mintegy 8-10.000 magyar önkéntes közül hozzávetőleg minden tizedik a francia trikolór és a Légió zöld-vörös zászlaja alatt esett el, szülőföldjétől távoli hadjáratokban, legtöbben az 1. és 2. világháborúban, majd az indokínai és az algériai harcokban. (Ez utóbbiak általam összesített magyar veszteségeit lásd hátul a Dokumentumtárban.) Mindezek alapján Szecskó sajátos számítással pár éve arra a következtetésre jutott, hogy „Ha az itt szolgáló magyarok létszámát átlagolom, megállapítható, hogy 178 éven át egy erős – kb. kétszáz fős – századnak megfelelő magyar szolgált folyamatosan a Légióban."[232]

---

[231] Szecskó Tibor 2015 őszi közlése szerint már javában dolgozik régi adósságán: egy magyar érdekű légiótörténeti monográfián.

[232] Szecskó Tibor 2009. márc. 28-i kommentje – lásd még: Katonai Témák Baráti Köre, Josic Julien fóruma: http://josic.kalasnyikov.hu/forum/search.php

A hozzáférhető francia iratanyagban – a Légió hagyományosan „diszkrét” személyi adatkezeléséhez híven – továbbra is bőséges a forráshiány. Legénységi állománylisták, névvel és pontos származáshellyel, a francia hadi archívumokban 1942-ig nem maradtak fenn, az azóta keletkezettek pedig a BALE[233] közlése szerint jó 70 év múltán ma sem nyilvánosak még. Ezzel együtt csaknem bizonyos, hogy francia földre vetődött magyarok már 1848-1849 után is fel-feltüntek a Légió soraiban, néha nem is oly távol szülőházájuktól, például az 1859-es észak-itáliai hadjáratban. Legalábbis ezt valószínűsíti a francia memoárirodalom legkorábbi, némiképp bizarr adaléka Zédé tábornok emlékiratainak egyik lapján. Gustave Zédé (1837-1908), aki pályája elején III. Napoléon alatt, fiatal csapattisztként került a Légióhoz, ezt írja: „Solferinoban [az itáliai hadjárat döntő csatahelyén] a századom raktáros altisztje, egy ’Berns’ néven bejegyzett, ősz hajú, derék öreg légiós, kinek egyik lábát ágyúval ellőtték, váltig azon mérgelődött, hogy [a csatát követő tűzszünet és a villafrancai béke után] többé nem harcolhat az osztrákok ellen, holott, mint állította, ő volt ama tizenhét [*sic*!] magyar tábornok egyike, akit 1849-ben halálra ítéltek, miután az oroszok, Ausztria segítségére kelve, a magyar forradalmat leverték.”[234]

A memoár-irodalom első publikált magyar adalékai a 19. század végén, a 20. elején tűnnek fel. Ez egybeesik a francia gyarmati hódítás újabb intenzív szakaszával (Marokkó és Nyugat-Afrika, Dahomey, Formosa, Madagaszkár elfoglalása, a már francia kézen lévő Algéria és Tunézia „pacifikálása”, stb.) Az első híradás: egy kéziratban fennmaradt 19. századi leírás Dahomeyről, ismeretlen magyar légiós munkája.[235] A múlt századelőn egy ifjú teológus és világutazó: Sebők Imre szaharai útikönyvében szintén beszámol találkozásáról egy magyar légiós káplárral (nevét és származáshelyét sajnos nem említi), aki véres afrikai harcok túlélőjeként beavatta őt az 1903-as El-Mungar-i csata részleteibe, melyben egy fél század légiós sikerrel állta a sokszoros túlerővel támadó arabok rohamait, bár a nap végére többségük elesett.[236] (Az El-Moungar-i csata augusztus 27-i emléknapja máig a 2. Idegen Gyalogezred házi ünnepe, afféle saját „Camerone”-ja.)

Egy 19. század végi magyar útleírás: a Pápáról elszármazott Mihályi Béla „volt gyarmathódító légionáriusé”[237], csaknem ötszáz oldalon ennél is bővebb adalékokkal szolgál. Az 1866-ban, egy Veszprém megyei számtiszt fiaként született Mihályi a református

---

[233] Bureau des Anciens de la Légion Étrangère, Aubagne. A leszerelt légiósok személyi archívuma – iratállománya és hatásköre leírását lásd hátul a forrás-ismertetőben.

[234] Général Zédé : *Souvenirs de ma vie. Algérie, Italie, Mexique.* - Carnet de la Sabretache 1933; „Livre d'Or de la Légion Etrangère”, édition 1981. 435.

[235] Egy ismeretlen magyar légionárius múlt századi leírása Dahomeyről. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1986/2. 554-574.

[236] Sebők Imre: *A Szaharában*, szerzői kiadás, Budapest, 1912.

[237] Mihályi Béla: *Francia zászló alatt.* Pápa, 1898.

kollégiumból kicsapva, passzus és pénz nélkül egyedül vágott a nagyvilágnak. Marseille-be elvetődve légiósnak állt, majd tíz éven át, állítása szerint, vagy fél száz ütközetben vett részt, egyként harcolva a sziámi, formosai és tonkini hadjáratokban, Madagaszkár szigetén s a Szahara peremvidékén.[238] E nagyívű hadikrónika során több magyar légiós társáról is megemlékezik – köztük Bauer Sebestyénről, Buday Gyuláról, Diószeghy Sándorról, Fehér Lászlóról, Szabó Antalról és egy Földváry nevű kapitányról – lélegzetelállító epizódok és ügyes portrévázlatok sorával. 1897-ben francia állampolgárként tér haza, bátyja közreműködésével kiadja emlékezéseit, majd ismét külföldre távozik, ezúttal végleg. (Bajomi Lázár Endre közlése szerint 1935-ben még élt s „anyanyelvét 42 évi távollét után sem felejtve, boldogan, könnyesen emlékezett régi hazájára”.[239])

Egy újabb magyar légiós, Attomyr Mihály, már nem csak a marokkói harcokban tűnik ki, hanem – ízig-vérig modern fenoménként – a sikeres öndokumentálásban is: saját készítésű terepfotókkal illusztrált leveleit a Vasárnapi Újság 1908 elején két folytatásban is közli.[240] Az önkéntes haditudósító beszámolóit az „algír-marokkói” határvidékről az 1. Idegen Gyalogezred 10. századának katonájaként küldte Afrikából meglepően szakszerű, részletes leírásokkal egy nagyobb hadjáratról (ebben a légiósokon kívül zuávok, tunéziai lövész és francia tüzér egységek is részt vettek), melynek célja egy harcias hegyi törzs rajtaütéseinek megtorlása és hadisarcra szorítása volt. Attomyr fényképei ugyanakkor furcsa mód inkább békebeli, kedélyes életképeket idéznek, már a címeikkel is: „Francia katonák tojást vásárolnak az araboktól”, „Az arabok megvendégelik katonáinkat”, „Arab kávés sátra, a háttérben francia tábor”, stb.

Míg a kortársak iménti krónikáit a távoli, egzotikus helyszínek és légiós „kalandok” megörökítésének becsvágya s a jobbára még naív és reflektálatlan, spontán mesélőkedv vezérli, a memoárirodalom a 20. századra mindinkább moralizáló, ideologikus és átpolitizált lesz, s néhány józan és elfogulatlan kivételt leszámítva végletesen kettéválik egy elszántan apologetikus (légiópárti) s egy élesen bíráló (légióellenes) vonulatra. Truzsinszky István 1912-

[238] Mihályi adatközlései Szecskó Tibor hadtörténész szerint sok esetben túlzóak és konfabuláltak, s nem állják ki az ismert légiótörténeti tények ellenpróbáját.

[239] Bajomi Lázár Endre: *Tramontana. Magyar önkéntesek Franciaországban.* Zrínyi Kiadó, Budapest 1984. 51.

[240] Attomyr Mihály fényképes hadibeszámolói: „Magyar ember tudósítása a marokkói harcztérről” (képekkel), *Vasárnapi Újság* 55. évf. 4. szám, 73-74. o. 1908. január 26. „Az algir-marokkói határról” (képekkel), *Vasárnapi Újság* 55. évf. 10. szám, 186-188 o. 1908. március 8.

ben publikált memoárja[241] a Légió-elleni „vádiratok”[242] első markáns hazai példája, azok immár összes toposzát felvonultatva (csalárd ígéretek, embertelen bánásmód, a francia hatalmi arrogancia, önzés és képmutatás bűnlajstroma, stb.). Mindezt nem egyszer kihívó, Zolát plagizűáló retorikával teszi: „Akik valaha is légióner »sack«-ot vittek a hátukon, azoknak csak egy szavuk van a francia grand nációnhoz: J'accuse!...”[243] E mára széles körben elterjedt emlékirat-zsánert jellemzően a szökevényként vagy sebesülten idő előtt hazatért légiós szerzők művelik, ahogy magát Truzsinszkyt, egy alig húsz évesen angazsált, felvidéki falusi néptanítót is a Casablanca ostrománál szerzett súlyos fejsérülése miatt bocsátják el három év után, 1906-ban a Légióból. Könyvének sajátos forrásértéket, furcsa mód, éppen legfőbb gyengéje: a minden közlését eluraló honvágy s a megszállott honfitárs-keresés ad, ahogy „saját fajtáját”, a légióssá lett magyarokat kutatja mindenütt: a Szaharában, az Atlasz-fennsíkon, a Niger folyó mentén, Csádban, Szudánban, Madagaszkáron vagy éppen a távol-keleti Tonkinban… Ekként rendre megtudjuk tőle, hogy: „Az általam ismert magyarok mindannyia megpróbálta a szökést. Meg is ismerte mind az oráni katonai börtön sötét és dohos kazamatáit!”[244], *item*, hogy „Casablanca bevétele hat magyart temetett el”[245], *item*, hogy a tábori kórházban, ahol mellette három magyar is feküdt, „csak az otthon utáni sóvárgás tartja mindenkiben a lelket”[246], *item*, hogy a sivatagban, ahol őt társai aléltan sorsára hagyták, egyedül a Makay káplár (utóbb őrmester, majd főhadnagy) és Mihályi főhadnagy ment vissza érte többször is, hogy életét megmentse. S lám, a túlélő Truzsinszky csupa vádló keserűség mégis, ha nem saját, hát honfitársai méltatlan sorsa miatt: „Mindössze tizennégy magyart ismertem ott [t.i. Sidi-bel-Abbés-ban 1903-ban], köztük nem egy illusztris nevűt s nem egy diplomás embert. Mérnök volt idehaza egyik társunk, itt tisztiszolga. Elnéztük sokszor, hogy puccolja mérnöki alapossággal a „Mon Capitaine” ficánkoló arab ménjét, magyarul, arabul szidva a gazdája lelkét. Még nevethettünk is volna rajta, ha el nem feledtük volna már pelyhedző bajusszal a nevetést.”[247]

A memoár-szerzők e korai, más forrásból alig kontrollálható adatközlései nyomán úgy tűnhet, mintha lépten-nyomon csak magyarokra, sőt, egyenesen „földieire” bukkanna, aki nyitott szemmel és füllel jár Afgrikában s a nagyvilág más tovoli tájain. Mindez váltig furdallja a kutató oldalát is: vajon koronként, régiónként mekkora volt a francia gyarmatokon a „magyar jelenlét”, azaz: hány magát magyarnak valló önkéntes szolgált az Idegenlégióban.

Egy közvetlenül az algériai háború után, 1963 elején készült statisztikai kimutatás (lásd Marchetti légiós zászlóaljparancsnok, személyzeti osztályvezető feljegyzését a Dokumentumtár élén) a magyar önkéntesek számát 1831 és 1942 között „kellő óvatossággal” ezer főre becsüli[248], noha, mint megjegyzi, nemzetenkénti adatösszesítés sokáig nem folyt, s az 1909 és 1935 közötti újonc-nyilvántartásból „vélhetően számos dosszié elveszett”[249]. Ami az előbbit illeti, az Osztrák-Magyar Monarchia fennállásáig a francia közvélemény és bürokrácia eleve hajlamos volt minden magyart „osztráknak” elkönyvelni (lásd erről Kosztolányi „Autrichien”

---

[241] Truzsinszky István: *A Halál Légió szolgálatában*. Szerzői kiadás, Szenicze, 1912.

[242] A leleplező célzatú légiós memoár-irodalom néhány további hazai példája: Weimper 1932, Molnár, ifj 1934, Olajos 1935, Vinkó 1942, Kaposi 1978, Hotmár 1986

[243] Truzsinszky 1912, 6.

[244] Truzsinszky i.m., 48.

[245] Truzsinszky i.m., 67.

[246] Truzsinszky i.m., 112.

[247] Truzsinszky i.m., 14-15.

[248] A Marchetti-féle magyar becslésadat, amely csupán a légiós személyi dossziék Abagne-ban tárolt kevesebb mint egyharmada alapján készült, irreálisan alacsonynak tűnik már csak azért is, mivel a két világháború kitörésekor, 1914 és 1939 őszén számos forrás szerint – lásd pl.: Bajomi 1984 – több ezer francia földön élő magyar önkéntes csatlakozott a sebtében felállított légiós továbbá „idegen önkéntes” ezredekbe.

[249] A fenti becslés csak az 1831-1942 közötti időszak 140.000 Aubagne-ban tárolt személyi dossziéi alapján készült. A további 300.000 dosszié Vincennes-ben talalható, a Francia Hadtörténeti Levéltárban: Service Historique de la Défense, Château de Vincennes - 94306 Vincennes.

című, 1913-ban írott kesernyés-gúnyoros glosszáját![250]), Trianon után pedig, nagyvonalúan negligálva a szabad identitásválasztás jogát, a légiós toborzó írnokok a máig jelentős számú erdélyi, felvidéki és délvidéki magyar rekrutát a kis-antant utódállamok statisztikai rovataiba sorolták. Ám, mint azt nyomban látni fogjuk, ennél is jóval súlyosabb méltánytalanság, hogy a 2. világháború kezdetén és végén a civilként francia földön ért, oda menekült vagy hadifogolyként tömegével oda hurcolt már nem csak magyar, hanem osztrák állampolgárokat a franciák a kollektív bűnösség kiterjesztett elvén a gyűlölt 'boche'-okkal azonosították és büntették. Mindez megannyi szoros szálon kötődve az Idegenlégió történetéhez – ellenálláson innen és kollaboráción túl – éles fényt vet a francia társadalom majd minden szegmensét átható részint „tradicionális", részint modern „nemzetállami" xenofóbiára, melynek koronként feltámadó agresszív tömegreakciója: a német- és zsidógyűlölet, gyakran merőben köznapi, alantas önérdekből (személyes bosszú, szabadrablás, stb) a 19. század második felétől nemzedékeken át úgyszólván váltólázként vetekedett egymással.

Annyi minden esetre bátran állítható, hogy mindkét világháborúban s a közöttük eltelt húsz „békeévben" már több ezer magyar önkéntes szolgált a Légióban, amint azt Kuncz Aladár[251], Nagyiványi Zoltán[252], Molnár Sándor[253], Bajomi Lázár Endre[254], Szecskó Tibor és a korabeli légiós memoár-irodalom számos adaléka egybehangzóan tanúsítja. Ugyanezt erősíti meg Sidi-bel Abbés-ből 1938-ban a Légió egykori házi krónikása, Andolenko kapitány[255] is, aki szerint: „A magyar önkéntesek száma a[z 1. világ-] háború végével szépen felszaporodott. Egy magyar légiós tiszt: Makay főhadnagy, aki tűzharcban esett el 1918-ban, külön is megérdemli, hogy a nevét följegyezzük."[256] Ez utóbbit imént idézett szerzőnk, maga Truzsinszky is így tartja a múlt századfordulón légiósnak állt Makayról, aki 1903-ban káplárként fogadta Sidi-bel-Abbés-be érkező, légiós újonc honfitársait:

„Egy sugár-magas, szép barna legény (…) a kaszárnya közepén elkiáltja magát:
– Gyerekek! Van-e köztetek magyar?
Ész nélkül rohanunk hozzá mindketten. Megölel bennünket s az első szava:
– Szegény fiúk, hát ti is ide jöttetek ebbe az elő-pokolba? Makay Béla káplár vagyok, valamikor ulánus főhadnagy. Látom, ti is jobb sorsot érdemeltetek [volna]."[257]

Nos, ugyanez a Makay esett el „tűzharcban" jó másfél évtized múlva főhadnagyként az első világháború végén. (*Nota bene* vagy húsz évig kellett szolgáljon a Légióban, hogy a k. u. k. hadseregben viselt tiszti rangját, kevéssel „hősi halála" előtt ismét elérje!) Szintén még az első világháborúban tűnt fel egy Szarvas nevű magyar légiós zászlós vagy őrnagy is (a 'major' rang megkülönböztető jelzés nélkül mindkettőt jelentheti) a marokkói hadszíntéren – bár a gyéren fennmaradt korabeli légiós iratok többet nem árulnak el róla.[258]

---

[250] Újraközli: A. Szabó Magda – Ablonczy László, 2003. 76.
[251] Kuncz Aladár: *Fekete kolostor*. Kriterion-OSZK, Kolozsvár-Budapest, [1931] 2014
[252] Nagyiványi Zoltán: *Idegenlégiótól a Szovjetunióig.* Révai Kiadó, Budapest 1935.
[253] Molnár Sándor: *Magyar sors francia földön*, A Párisi Magyar Akadémia kiadása, Paris [1931]
[254] Bajomi 1984.
[255] A neve után vélhetően ukrán Andolenko kapitány azért viselhetett a légiós átlagnál magasabb rangot, mert az orosz polgárháború emigráns cári tisztjeit, eredeti rangjukban, nagy számban vettek fel az Idegenlégióba. – Szecskó Tibor személyes közlése.
[256] Capitaine Andolenko: *Une visite aux Salles d'honneurs et au Musée de la Légion étrangère.* Sidi-bel-Abbès 1938.
[257] Truzsinszky 1912, 48.
[258] Szecskó Tibor levélbeli közlései, 2016.01.28.

Ám lássuk, miért kerültek magyarok – annyi más náció fiaival együtt – mindkét világháború kezdetén oly nagy számban a Légióba és a sebtében toborzott francia „idegen ezredekbe”? Azok, akik olvasták az 1914 illetve 1939 őszén francia földön rekedt magyar írók torokszorító memoárjait: mindenek előtt Kuncz Aladár *Fekete kolostor*át és Koestler Arthurtól *A föld söpredék*ét, e két nyomasztóan hiteles kordokumentumot, nyilván már tudják a választ: nem frankofil lelkesedésből vagy ellenállhatatlan harci vágyból, sokkal inkább az internálás másként elkerülhetetlen, nagyon is valós rémségeitől tartva.

1914 őszén a franciaországi idegen állampolgárságú értelmiségi és művész csoportok toborzó kiáltványt intéztek honfitársaikhoz[259], melyet a magyar diaszpóra nevében Csáky József, párizsi szobrászművész írt alá. Felhívásukra rövid idő alatt 42.883 külföldi jelentkezett a francia sorozó irodákban. A több mint ezer magyar önkéntes közül, akik jórészt a légiós vegyes ezredekhez kerültek, néhány ismertebb név: Csáky József, Miklós Gusztáv festőművészek, Nagyiványi Zoltán író, ügyvéd, diplomata és világutazó[260]. Kuncz Aladár a *Fekete kolostor*ban többször is említi, hogy a francia internáló táborokban ismételten toboroztak a Légióba, noha az ő csaknem ötéves, 1919 tavaszáig tartó fogsága színhelyein: a gascogne-i Perigueux-ben, majd a bretagne-i Noirmoutier szigetén aránylag kevés magyar önkéntes akadt. (Annál megdöbbentőbb adalék, hogy a tengelyhatalmak, így Ausztria-Magyarország megbízhatatlannak vélt állampolgárait, miként azt szintén Nagyiványi és Kuncz szavahihető memoárjai tanúsítják, szerződésük lejártával nem bocsátották el a Légióból, hanem részint a mascarai bázison, Algériában „aszaltatták”, részint a több száz franciaországi internáló táborban tartották fogva még éveken át.[261])

„Az első hónapokban sokan jelentkeztek – idézi emlékeit Kuncz Aladár –, különösen az elzásziak, a frankofil németek és a kettős monarchia nemzetiségei közül. Elszórtan volt köztük néhány magyar is, s olyan vállalkozók, akik ezen az úton akartak hazájukba visszaszökni.”[262] Ez utóbbi leírás éppen Nagyiványi Zoltánra – Kuncz Aladár, Németh Andor, Bárczi Géza és annyi más, a „fekete kolostorba” zárt, ártatlan rabtársára illett. Dr. Nagyiványira, a jónevű pesti ügyvédre és „grand-viveur”-re, a kettős monarchia tartalékos főhadnagyára, aki vakmerő tervei szerint idegen önkéntesként próbált volna a frontvonalakon átjutni, majd hazatérni. Csakhogy számításaiba hiba csúszott; mivel egy újabb rendelet szerint csakis a „latin származék” idegen önkéntesek maradhattak Franciaországban, a többieket Észak-Afrika s az

[259] Bergot, Erwan: *Régiment de Marche de la Légion* - Presses de la Cité, Paris 1984, p. 12
[260] Lásd ez utóbbi remek önéletrajzi memoárját: Nagyiványi Zoltán: *Idegenlégiótól a Szovjetunióig.* Révai Kiadó, Budapest 1935.
[261] Lásd Kuncz i.m. 384-390. és Nagyiványi i.m. 26-31.
[262] Kuncz i.m. 101-103.

Idegenlégió várta – Nagyiványit például, megkérdezése nélkül (!), jó egy évre Saidában a 2. Idegen Ezred 26. százada. Majd egy újabb, ezúttal immár a Légión belüli „internáló tábor” a szomszédos Mascarában, ahonnan csak egy soron kívüli nemzetközi fogolycserével sikerült szabadulnia végül. Lám, közelnézetből nem is tünik oly idillinek Frankhon és a frankofilok – a Légió „Aranykönyvében” olyannyit magasztalt – fegyverbarátsága. [263]

„Békeidőben” az első jelentős magyar önkéntes hullám 1918 után indult meg a légiós toborzó irodák felé – ha nem is oly látványosan, mint a jóval számottevőbb német, francia, olasz, belga, svájci, spanyol vagy ez időben épp fehérgárdista orosz. Ekkor már francia részről sem hiányzott a nagyvonalúbb fogadókészség; a legendás reformer: Rollet tábornok vezénylete alatt a 1920-as években – az Idegenlégió „honvédő érdemeit” elismerve[264] – a korábbi kettő helyett négy légiós „regimentet” is felállítottak, köztük az 1. Lovas (később: Vadászpáncélos) Ezredet. Mikor ez utóbbi az algérai Saidában megalakult („1er REC” néven ma Orange-ban működik), az egykori fültanúk állítólag sok magyart hallottak a rekruták között „a szenteknek mérgesen üzenni [káromkodni], amúgy huszár-módra”.[265] Molnár Sándor historiográfiai bevezetőmben már hivatkozott 1931-es riportkötete szerint az algériai magyar kolónia az 1930-as évek elejére már mintegy ötezer fősre duzzadt, s ennek számottevő része – legalább egyharmada – aktív vagy leszerelt magyar légiós lehetett Algír, Orán, Sidi-bel-Abbés háromszögben és szerte a Szaharában.[266] Mint arról egy másik korabeli magyar riportkönyv tudósít: Sidi-bel-Abbésban, a Légió anyabázisán „Árpád” néven ez időben már nem csak forgalmas magyar vendéglő és kávémérés működött, hanem vegyeskereskedés (a Padinák Marcellé), szabó- és cipészműhely, fényképész-műterem, sőt, mozi és nyilvános ház is – kiszolgált magyar légiósok jólmenő vállalkozása mind.[267]

Bajomi Lázár Endre *Tramontana* című – részben önéletrajzi ihletésű – könyvében több fejezetet is szentel az Idegenlégiónak és a 2. világháború kezdetén felállított francia idegen ezredeknek[268], szorgosan kigyűjtve az 1920-as, 1930-as évek immár dömpingszerű légiós

[263] Lásd bővebben: Nagyiványi i.m. 5-69.
[264] Egyedül a második champagne-i offenzívában, 1915 őszén a Légiónak több menetezrede is elesett.
[265] Sámson 1937, 24.
[266] Molnár Sándor 1932, 76.
[267] Ifj. Molnár Ferenc 1934, 33.
[268] „Magyarok a Légióban”, „Az igazi Légió”, „Magyarok a szabad francia erőkben”, in: Bajomi Lázár 1984. 47-63., 165-170.; 171-187.

tény- és fikciós irodalmának magyar adalékait[269]. Annak érzékeltetésére, hogy kikből és honnan verbuválódott e különös – Rejtő Jenőével nagyjából egyívású – légiós nemzedék, álljon itt egy gyorsmustra Benczés Tibor: *Idegenlégió. Nesz Károly véres naplója* című 1934-ben megjelent könyvének hőseiről, Bajomi Lázár rezüméje alapján:

„… amikor Nesz visszamegy Sidi-bel-Abbésbe, a helyőrség soraiban harminchárom magyart talál: Puskás Béla szegedi egyetemistát, aki részt vett a Tanácsköztársaságban, s most a Légió patikájában laboráns; Fekete Ede békéscsabai gyógyszerészt, aki nagy sportrajongóként 1928-ban részt vett az olimpián Amszterdamban, s a Légióban a *service spécial*, vagyis a titkosszolgálat ügynöke lett, ő jelentette fel a szökésre készülőket, de később lebukott, mert kábítószerrel üzérkedett; Berkovits Imrét, aki Erdélyből szökött a Légióba, s az altiszti étkezdében lett pincér, később Szíriába került és azt tervezte, hogy Palesztínában telepszik le; Kiss Bélát, a notórius házasságszédelgő szabót, aki „Európa csaknem valamennyi államában kötött házasságot”, s aki újabban egy annamitát vett nőül Indokínában; Lukács Imrét, egy pesti konfliskocsis fiát, (szintén szabó), aki „kimagasló egyénisége volt a Légiónak: százkilencven centiméterre nőtt meg”; Panisz Ferenc pesti pincért; Kiss Ernő tornatanárt; Hosszú Ferenc erdélyi patikust, Simon József szombathelyi cipészt; Tauszig Tibor bécsi banktisztviselőt; Wladimir Pál, kassai újságírót, aki mellesleg költősködött és verseit Afrikában adta ki; Heinzelmann Péter pécsi tisztviselőt; Koltay Ferenc kőművest; Weiszgrün Ádámot, aki szintén a Tanácsköztársaság megdöntése után menekült el; Hermann Imrét, a Légió zenekarának első hegedűsét[270]; Guy Imre sepsiszentgyörgyi fegyvermestert, aki korábban Lyonban dolgozott egy selyemgyárban, de a francia rendőrség állítólag összetévesztette Kiss Bélával, a „cinkotai asszonyirtóval”, s ezért a Légióba menekült; Iván Vidor pesti orvost; Muth Ferenc kazánkovácsot; Keith János vegyészmérnököt, aki több sikertelen szökési kísérletet tett; Eiselt Ferenc biztosítási tisztviselőt; Tarnay Sándor tanítót, aki állítólag politikai biztos volt a Tanácsköztársaság alatt; Langloi István kalandort, akit Link Istvánnak becéztek; Pintér Miklós molnársegédet, aki szintén részt vett a forradalomban; Pataki Sándor szegedi földművest, akiből szakács lett; Virág József egyetemistát, akit a *numerus clausus* kényszerített idegenbe; Mess Henrik pesti borbélyt; Mestery Imrét, aki pesti gimnazistaként állt be a Légióba; Nedeczkyt, a debreceni fiút, kinek keresztnevét a szerző nem tudja; Weisz Sándor erdélyi mészárost; Zimmermann pesti pincért; Wiacek zongoristát és végül egy Koszits nevű pécsi fiút.”[271]

Az iménti mustra magában persze még nem forrásértékű bizonyíték, noha valós személy: Nesz Károly, egy erőszakcselekményeiről hírhedt – előbb kommunista, majd fasiszta, végül 1928-tól 1933-ig idegenlégiós – botrányhős önéletrajzi elbeszélésén alapul, melyet az Est-lapok egy ügyes tollnoka, Benczés Tibor foglalt „véres naplóba”. Az viszont már aligha véletlen, hogy a korabeli tény- és memoárirodalom jó része[272] is rendre hasonló, nyilván mert hús-vér modellek ihlette légiós típusokat vonultat fel – a magyar rekruták származása, foglalkozása, műveltsége, jelleme, habitusa, poltikai beállítottsága, bűnözői előélete és más, eseti devianciái szerint. Egy részük Trianon kalodájából s a háború-végi nyomor elől fut, másokat a bukott forradalmak utáni megtorlás vagy a *numerus clausus* hajt Nyugatra, majd pár év kilátástalan hányódás után Afrikába; sok köztük a „deklasszált elem”,

[269] A Bajomi Lázár által szemlézett korabeli magyar légiós irodalom: Weimper 1932, Benczés 1934, Nagyiványi 1934, Molnár, ifj. 1934, Olajos 1935, Kántor 1943, Székely 1943 + Rejtő Jenő légiós regényei. Ld.: Bajomi Lázár 1984, 47-63.
[270] Ez zsurnaliszta túlzás; a Légió zenekarában vonósok nem voltak, az mindig is katonai rezesbandaként fungált.
[271] Bajomi Lázár 1984, 53-54.
[272] Lásd: Fink (1935) 1985, Molnár Ferenc 1934, Nagyiványi 1935, Olajos 1935, Szabó István é.n. [1930?], Weimper 1932, stb.

az egzisztenciális és lelki hajótörött, ahogy ügyeskedők, szélhámosok, hétpróbás bűnözők is szép számmal akadnak soraikban. Épp csak olyanok nem, akik, úgymond, égnek a vágytól, hogy Franciaországért életre-halálra „megverekedjenek" végre – az egyetlen főhőst: Nesz Károlyt kivéve, aki „vöröskatonából lett fasiszta bombamerénylő", és akit jó ideig csak a mindennapi „legálisan" kiélhető erőszak csábítása éltet…

Mellesleg azt, hogy az 1. világháború végi összeomlásnak, a forradamaknak, a vörös majd fehér terrornak s a román és szerb megszállásnak nagyon is sok közé volt ahhoz, hogy a fiatal katonaviselt nemzedékből oly sokan a Francia Idegenlégióban kötöttek ki, nem csak a kétes hitelű memoárirodalom sugallja megannyi személyes adalékával, hanem újabb levéltári források is megerősítik. Így egy fiatal archivista, Bekő Tamás leletei, aki a zalatárnoki Deák-família családtörténeti kutatásai során a „haza bölcsének", két légióssá lett déd-unokaöccse nyomába eredt, s eddig az alábbiakat sikerült feltárnia Deák Lajosról (1898-1936?) és Endréről (1899-1925), Deák Péter, Nagykanizsa város egykori rendőrkapitányának fiairól. Lajos 1916-ban jelentkezett a haditengerészethez, s az „Erzherczog Ferdinánd" csatahajón szolgált a háború végéig. Egy évvel ifjabb fivére, Endre már 1915-ben, tizenhat évesen önként berukkolt a 48. cs. és kir. gyalogezredbe, s a háború végére hadnagyi rangig vitte. Lajos az adriai frontról hazatérve 1919-ben tagja lett a tanácskormány alatt működő terror-szervezetnek, a Fabik-csoportnak, míg öccse Endre vöröskatonaként vett részt a felvidéki offenzívában. A kommün bukása után mindkettejüket letartóztatták, s a zalaegerszegi internáló táborba vitték. Innen 1920-ban előbb Ausztriába szöktek, majd Franciaországon át Észak-Afrikában kötöttek ki, immár mindketten légiósként. Lajosból, első öt évét Algériában, Marokkóban és Szíriában leszolgálva számvevő altiszt lett, majd leszerelvén megnősült, családot alapított Franciaországban. Endre öccse még légiósként szintén megnősült, ám őt a malária 1925-ben, idő előtt elragadta. Lajos, az obsitos k. und k. haditengerész, majd légiós altiszt a spanyol polgárháború kitörésekor újra fegyvert fogva, köztársasági önkéntes lett, majd a Franco-elleni harcokban, vélhetően 1936-ban elesett. Francia felesége és gyermekei 1942-ben az észak-afrikai német offenzíva során vesztették életüket. Mindez egy újabb Deák-fivér, az itthon maradt Péter levélhagyatékából derült ki. [273]

Tény, hogy a gyarmati szolgálat, mint azt a Légió súlyos veszteségei is jelzik, ez időben, a két világháború között, még éppoly zord és kegyetlen volt, mint korábban volt: egy századnyi (kb 220 légiós) önkéntesből öt év múltán alig néhány szabadult épp bőrrel s épp ésszel. (Az 1936 és 1941 közötti Rejtő-regények sivatagi őrülés-jelenetei ennyiben tehát már-már „sült-realistának" tűnnek, akár a légiós szolgálat más regénybeli abszurditásai.) A Marokkóban a riff felkelőkkel jó harminc évig vívott ádáz harcokban is sok „kalandkereső" magyar lelte a végét. Weimper Mihály, egy tizenkilenc évesen légiósnak állt, soroksári sváb fiú, állítása szerint a szaharai harcokban csak az ő századából kilenc magyar légiós is elesett.[274] Egy újabb francia hadtörténeti munka szerint 1933-ban, az Atlasz-fensíkért vívott hadjárat végén az utolsó áldozatok egyike is magyar altiszt: Mihailovics Mihály zászlós volt.[275] Ezután, harci zaj helyett, már csak egy Horesnyi nevű magyar trombitás kürtszava verte fel időnként Észak-Afrika csendjét; a megannyi homokvihart és riff rajtaütést túlélt hangszer sokáig látható volt még az Idegenlégió aubagne-i múzeumában, egész a két év előtti nagyszabású felújításig.[276] Minden esetre 1933-tól a Légió jó ideje először nézett aránylag csöndes évek elébe – igaz, nem túl sokáig.

[273] Bekő Tamás, a Zala megyei Levéltár munkatársának levélbeli közlései nyomán, 2016 március 16-18.
[274] Weimper 1932, 57
[275] Mahuault, Jean-Paul: *L'épopée marocaine de la Légion étrangère 1903-1934*. l'Harmattan, 2005. pp. 272-273.
[276] Szecskó Tibor adatközlése, 2015 december.

És itt, ha már szóba jött, nem léphetünk át egy újabb korszakhatárt anélkül, hogy röviden ki ne térjünk a rejtői rejtélyre: vajon tizenhat magyar légiós ponyva-paródia szerzője légiósként megjárta-e maga is Afrikát? A kérdés Rejtő önéletrajzi írásai s őt sok évvel túlélt apja és bátyja: Dr Révai Gyula egybehangzó tanúsága alapján valójában már rég eldőlt[277], ám az irodalmi legendák makacsul túlélik hőseiket, főként ha éltükben maguk sem voltak restek azokat így vagy úgy táplálni. Szerzőnk egy gyakran idézett 1934-es cikke szerint, ifjúkori csavargásai során Marseille-be elvetődve, állítólag, légiósnak állt, majd hatvanad magával egy „hombár-hajó" gyomrában Dakarba szállították. Itt viszont, mint írja: „Egy ezredorvos kitüntető jóvoltából és egy megevett fél darab szappan segítségével rövid idő alatt szabadultam a légióból, s következett egy lázálomszerű vánszorgás félig ébren és félig halva Észak-Afrika felé."[278] Regénybeillő vakmerő fordulat – kár, hogy egy szó sem igaz belőle. A valóság ezzel szemben az, hogy civilben, egy hajó potyautasaként Rejtő pár napra valóban átkelt Marseille-ből – ha nem is Dakarba – a túlparti Oránba, melynek lármás bisztróiban nagyhantás légiósok társaságát is unásig élvezhette, ám azután az első adandó alkalommal, sietve visszatért Európába. Az viszont nagyon is méltó az íróhoz, hogy e maga költötte légiós-legenda sajnos kevésbé ismert és idézett cáfolatát ugyancsak maga adja meg egy másik, „Légió!" című 1930-as Marseille-i útirajzában. Ez voltaképp egy meggyőző, szomorkás vallomás arról, hogy őt magát a legnagyobb nélkülözés, éhség és hajléktalanság sem tudta rábírni arra, hogy szabadságát feladva átlépje a marseille-i Saint-Jean erőd kapuját, s így csak a távolból nézte részvéttel vegyes megkönnyebüléssel, ahogy a légiós rekrutákat behajózták:

„Újoncok. Alázatos, elcsigázott arcok, szótlan szomorúsággal állnak a hajó mellett. Most mennek Afrikába. Kik ezek? Végsőkig csüggedt munkások, Európából leépített tisztviselők, földműves, rabló, pincér, tönkrement iparos, és mi van mögöttük, milyen úton értek idáig, ahol utolsó fordulóba kanyarodik életük, mellesleg egy érdektelen epizódja a kikötői mozgalomnak? (…) A kávéházak fényesen kivilágított teraszain vidám emberek üldögélnek. Vajon ki gondol itt arra, hogy éppen most egy nagy hajó, mint maga a Sors hányódik a parttalan óceánon, a sötét égbolt kupolája alatt, egy csomó kirongyolt életű, fásult emberrel, Afrika felé?"[279]

---

[277] Lásd Thúróczy Gergely irodalomtörténész, Rejtő-kutató, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársának filológiai alaposságú cáfolatát: „Járt-e Rejtő Jenő légiósként Afrikában?" *Urban Legends*, Marinov Iván weblapja. 2010. december 27. http://www.urbanlegends.hu/2010/12/volt_e_rejto-jeno-legios/

[278] Rejtő Jenő: *Délibáb*, 1934. július 14.

[279] Rejtő Jenő: Légió! Marseille, 1930. In.: Rejtő Jenő: *Az utolsó szó jogán*. Vál., s.a.r.: Dr Révai Gyula, http://mek.oszk.hu/01000/01045/01045.htm

Egy újabb drámai korszakhatáron: 1939-40 fordulóján Franciaországban – akár csak 1914 őszén – ismét tömegével jelentkeztek a külföldiek a közösnek deklarált haza („patria nostra") védelmére. Ezúttal 64.000 idegen állampolgár vállalt önkéntes katonai szolgálatot a háború idejére[280] (nem sejtve még, hogy az az ötéves légiós szerződésnél is tovább tart majd!), egyrészt valódi német-ellenes és antifasiszta eltökéltségből, másrészt – és talán még inkább – a fenyegető internálástól és kiutasítástól tartva, akár az előző háború kezdetén vagy a spanyol polgárháború végén. Ennek nyomán az idegenlégiós állomány 1940 tavaszára közel 50 ezres rekordszintet ért el (48.900 fő – sem előtte, sem utána nem volt ilyen magas!), ami a háború végére kevesebb mint egyharmadára, alig 15 ezer főre apadt.[281] Közülük a magyar önkéntesek száma az egykori források szerint mintegy 3 ezerre tehető.[282] Ők részben a saidai 2. Idegen Lovas- (Páncélos-) ezredbe, majd onnan a franciaországi frontra kerültek, a korosabbakat munkás-zászlóaljakba sorolták, míg másokat az újonnan felállított 13. Féldandárba, hogy aztán a „France Libre" és a Légió zászlai alatt a norvégiai expedícióban, Bir Hakimnál, El Alameinnél, Szíriában és az 1943-44-es itáliai, dél-franciaországi felszabadító harcokban bizonyítsák valóban példátlan bátorságukat. 1939 őszén Franciaországban két vegyes gyalogezredet szerveztek tényleges légiósokból és idegen önkéntesekből 11. és 12. Légiós Gyalogezred néven (11, 12èmes Régiments Etrangers d'Infanterie). További három: a 21., 22. és 23. Idegen Önkéntes Menetezred (21. 22. 23. Régiments de Volontaires Étrangers) újonc-állománya már kizárólag frissen verbuvált háborús önkéntesekből állt. Sebtében felszerelve, rövid kiképzés után többségük súlyos veszteségek árán is elszántan dacolt a Wehrmacht nyomasztó túlerejével, egész az 1940. júniusi összeomlásig. A háború kezdetén hősi elszántságával külön is kitűnt a Lyonban toborzott 11. Idegen Önkéntes Ezred, melyben számos magyar ökéntes szolgált, s amely 1940 nyarán a Verdun előtti harcokban közel három-negyedrészben elvérzett. Ugyanekkor a 12. ezred is csaknem teljesen megsemmisült. Amint már szó esett róla, a Légió 1. Idegen Lovas (Vadászpáncélos) Ezredében is sok magyar szolgált, akik szintén elszántan küzdöttek az észak-afrikai harctereken. Külön említést érdemel a 13. Féldandár legendás narviki expedíciójának néhány ismert magyar önkéntese: Bakos József légiós őrmester és Kocsis Imre zászlós (mindketten 1944 végén estek el)[283] továbbá két közrendű hősi halottja: Szénási Sándor és egy Pintér nevű légiós.[284] Hegedűs Béla fiatal képzőművész a 21. Idegen Menetezred önkénteseként 1940 tavaszán Dunquerque-nél esett el. Még előbb, a Maginot-vonalnál úgyszintén életét vesztette egy kolozsvári származású, Hafensher nevű magyar főhadnagy is.[285] A tisztek sorából további két magyar főhadnagy: Lázár André (21ème R.M.V.E.) és Madarász György (23ème R.M.V.E.) nevei ismertek.[286] A jórészt baloldali elkötelezettségű fiatal művészek, értelmiségiek közül, akik a légiós vagy idegen menetezredekben szolgáltak, Kösztler Artúr (Arthur Koestler)[287] író, újságíró, Ezry

---

[280] Porch, Douglas*: La Légion Etrangère 1831-1962* Editions Fayard, Paris 1994 p 515

[281] Erulin, Elisabeth : *Les Nationalités à la Légion étrangère* - D.E.S.S. (Diplôme d'Etudes Supérieures Spécialisées) - Paris, 1984 p. 11

[282] Bajomi Lázár Endre ezt írja : „...magyarjainkat a francia hadsereg részére kimondottan katonai szolgálatra toborozzák. Hallomás szerint eme kötelezetséget vállalt magyarok száma meghaladja a 3-4 ezret. Majdnem minden forrás körülbelül 3000-re teszi önkénteseink számát, de a Magyar Származású Frontharcosok, Önkéntesek és Ellenállók Francia Szövetségének „Fanion" című kőnyomatosa (1969, május) 6.000 önkéntest említ." Magyarok és franciák, *Új Tükör*, 1981 december 27.

[283] *Mémorial des Compagnons de la Libération – Compagnons Morts.* La Grande Chancellerie de l'Ordre de la Libération. Paris 1961. E ritka és becses kitüntetésben mindössze 1038-an részesültek, többek között a háború után maga Winston Churchill is. Ma már csak tizenhatan élnek közülük.

[284] Bajomi 1984, 172.

[285] Bajomi 1984, 184.

[286] Bajomi 1984, 186.

[287] Arthur Koestler (Kösztler Artúr) magyar származású író, újságíró (1905-1987). A hírhedett Le Vernet-i táborból szabadulva, hogy elkerülje az újabb internálást, a francia kapituláció előtt pár nappal 1940 június 17-én Limoges-ban légiósnak jelentkezett, bár tényleges légiós alakulatnál nem szolgált, kiképzést nem kapott soha.

Sándor (Alexander Esway)[288] filmrendező, Étienne Hajdu (Hajdú István) [289] szobrászművész és a már többször említett André Lazar (Bajomi Lázár Endre) [290] író, műfordító, publicista neve a legismertebb. Említést érdemel egy fiatal pesti színész: Székely András is, aki Koestler sorstársaként a hírhedett Le Vernet-i internáló táborból jelentkezett a Légióba, s élményeit egy sokban forrásértékű memoárba foglalta.[291]

A magyarok két újabb népes hullámát: az 1945 és az 1956 utánit, ha lehet, az iméntinél is nyomasztóbb kényszerek űzték a Légióba: egy újabb katasztrofális háborúvesztést követő tömeges hadifogság, majd egy idegen tankokkal kíméletlenül eltiport forradalom. Munkámban még mindkét emigráns krízishelyzet „pull" és „push" faktoraira érdemben kitérek, itt csak e két komor történelmi „entrée"-val feltünő újabb légiós nemzedék sorsának hasonlóságait és különbségeit kívánom kiemelni. A túlélésért a legnagyobb árat kétség kívül az 1945 utáni magyar légiós nemzedék fizette, főként a nyilasok által Nyugatra hurcolt, előbb brit és amerikai, majd francia hadifogságba jutott tizenéves kadétok, leventék, akik az éhhalál és a dühöngő tífuszjárvány elől álltak a Légióba[292] – csak hogy pár év múlva az indokínai háború véres poklát is megismerjék, majd nyomban utána az algériai harcokból se maradjanak ki…[293] Néhány idős, 85 év körüli veterán, Szabó László, Matus Gyula és mások Dél-Franciaországban ma is élnek közülük még, s egykori magas számarányukat jól jelzi, hogy az Indokínában elesett magyar légiósok közül a születési dátumaik tanúsága szerint minden harmadik e még fiatalkorú rekruták – korábban gimnazista leventék és hadapródiskolások –

Ettől kezdve vagy fél éven át elszakadt francia katona- és menekültcsoportokhoz csapódva próbált mind délebbre jutni, a német megszállási zónát és a Vichy-Franciaországot maga mögött hagyva. Hosszas hányódás után, Marseille-t, Liszabont és Észak-Afrikát többször érintve, 1940 végére sikerült hajóval Angliába szöknie. Lásd erről önéletrajzi memoárját: *A föld söpredéke (The Scum of the Earth),* Osiris, Budapest 1998. 167-254.

[288] Alexander Esway (Ezry Sándor) magyar származású filmrendező, forgatókönyvíró (1895-1947). Az első világháborúban pilótaként harcolt, gépét a franciák 1918-ban lelőtték 1939-40 fordulóján tartalékos tisztként lépett be a Légióba, majd megsebesült és fogságba esett. (Lásd: *«Un jour ils furent légionnaires...» - Personnages célébres ayant servi à la Légion.* Éditions par la Fédération des Sociétés d'Anciens de la Légion étrangère de Paris - 2002. p. 198

[289] Hajdú István – Étienne Hajdú (1907-1996) erdélyi származású francia szobrászművész. 1927-ben érkezik Párizsba. 1940-ben besorozzák, az összeomlásig harcol, majd 1941-44 között leköltözik a Pireneusokba, ahol egy kőfaragó műhelyben dolgozik, és részt vesz az ellenállásban.

[290] Bajomi Lázár Endre (1914-1987) André Lazar néven 1939-40 ben volt a 21. Idegen Önkéntes Gyalogezred tisztje. Háborús emlékeiből több könyvet írt, közülük a már említett, 1984-ben megjelent *Tramontaná*ban közli meglepően bőséges és sok részletében hiánypótló magyar légiós adatgyűjtéseit.

[291] Lásd önéletrajzi memoárját: Székely András: *Három év az Idegenlégióban,* Szerzői kiad., Budapest 1943.

[292] Lásd erről Károlyi István: *Francia hadifogoly voltam*, Miskolc, 1998.; Tarczai Béla: *Magyarok a nyugati hadifogolytáborokban*, Budapest, 1992.

[293] E '45 utáni magyar légiós nemzedék két leghitelesebb memoárját lásd: Kemencei 2000 és Nagy-György 1987.

közül került ki. (Lásd a Dokumentumtár 9. számú anyagát: „Az indokínai és algériai háborúk magyar légiós veszteségei” címmel.)

Ezzel szemben az ’56 utáni légiós nemzedék tagjai valamennyien politikai menekültként, sőt néhányan ünnepelt „szabadságharcosként” érkeztek Franciaországba, noha kezdeti lelkes fogadtatásuk csakhamar közönyre, majd gyanakvó ellenszenvre váltott. („Sale étranger!”, etc.) Kiváltképp nehezen találta helyét a mintegy kétszáz ezer magyar menekült több mint felét kitevő magányos fiatalemberek és kamasz fiúk sokasága. Közülük sokan már itthon, a forradalmi harcokban átestek a „tűzkeresztségen”, majd francia földre jutva több ezren próbáltak szerencsét az Idegenlégióban, nem csupán Franciaországból, ám szerte Európából. Minden tizedik sikerrel átjutott a rostán – s ha előbb nem, ekkor és itt, a toborzó bázisokon találkozott a ’45 utáni magyar légiós nemzedék már Indokínát és Algériát megjárt tagjaival, akik tolmácsként a magyar újoncok kiválasztásában segédkeztek, majd Algériában első kiképző altiszjeik lettek.

Az 1956 utáni időszakot a légiós krónikák „période hongroise”-ként is emlegetik, nem minden alap nélkül, hisz ekkor tájt, közel egy évtizeden át több mint 3.000 magyar önkéntes[294] szolgált az Idegenlégióban, s a francia- és a németajkúak után a harmadik legnépesebb kontingenst alighanem a magyar légiósok adták.[295] Régiek és újak, ’45 és ’56 utániak együtt – olykor többen is egyazon faluból, kisvárosból, pesti utcából, bérházból, iskolából, sport klubból vagy éppen felkelő csapatból. Testvérek, köztük a fennmaradt iratok szerint legkevesebb három ikerpár – így Iván-Kovács László, kivégzett Corvin közi felkelő-parancsnok légiósnak állt öccsei: Csaba és Attila. Mi több, a két nemzedék – választott, „megöröklött” – sorsközösségét példázva az iratokban egy légiós tiszt apa is feltűnik légiós újonc fiával: a két azonos nevű D. Mihály. Az apa 1944 végén turai állomásfőnökként evakuált Nyugatra; míg a fia 1957 elején hatvani ginmazistaként indult utána, ki Marseille-ben várta, hogy pár évig együtt, ha nem is egyazon alakulatnál szolgáljanak Algériában, a francia trikolór és a Légió zöld-vörös zászlai alatt.[296]

A ’45 után belépők közül légiós pályájukat sokan a legmagasabb altiszti rangban és kitüntetésekkel végezték.[297] Bár elvétve korábban is akadt erre példa, Indokína és Algéria után mind több légiós tiszt került ki a magyarok sorából is. Weinberger Erik már Dien Bien-Phunál tisztként harcolt, majd Algériában megsebesült, átkerült a francia hadsereg kötelékébe, s ott ezredesként nyugdíjazták. Hasonló karriert futott be a szintén Indokínát és Algériát is megjárt Rézbányay Béla, aki a ’60-os években az 1. Idegen Ezrednél már főhadnagy volt, előbb mint híradós tiszt, majd felderítő műrepülő és pilóta-kiképző, aki pályáját 1975-ben a francia hadsereg repülő őrnagyaként végezte.[298] Nagy János, szintén a ’60-as években százados volt, majd Aubagne-ban szerelt le, ahol ma is él. Bendics Ferenc nem sokkal utóbb, a ’80-as évekre,

---

[294] A már hivatkozott Marchetti-féle feljegyzés szerint a légiós belső statisztika 3136 magyart tart nyilván.

[295] Lásd a Dokumentumtár 1. és 2. sz. francia forrásainak adatait! Az ’56 utáni évtizedben gyakorlatilag minden 7-10. légiós magyar volt. (Az arány főként a Légió rohamos állomány-csökkenése miatt változott – lásd erről az 1. számú dokumentum grafikonját!)

[296] Családi hátterükről bővebben lásd a „Michel levelei” című fejezet további adalékait.

[297] A magyar zászlósok, törzs-zászlósok népes karából álljon itt néhány máig gyakran említett név: Béres Lajos, Farkas János, Honétzy Sándor, Kemenczei János, Kwassai Zoltán, Szegedi István, Szabó László, Szüts László, Tasnády János és Valkó István. Éltükben vagy posztumusz elismerésként mind megkapták a Becsületrend tiszti vagy parancsnoki fokozatát.

[298] Rézbányay Béla különös alakjáról és életútjáról további érdekes adalékokat közölt Pekárik Tamás budapesti rádió amatőr, aki az 1980-as évektől közeli barátságba került vele. Eszerint Rézbányayt 16 évesen, 1946-ban egy szerelmi csalódás vitte a Légióba. Végigharcolta az indokínai, majd az algériai háborút, elismert felderítő repülő és helikopter pilótaként, majd kiképző tisztként később átkerült a farncia hadseregbe, és 29 év szolgálat után szerelt le. Amikor de Gaulle feladta Algériát egy ideig aktív OAS-szimpatizáns volt, rendkívül sérelmezve „a Légió és Franciaország elárulását”. Három házasságából hat gyermeke született, utolsó éveiben, egy az interneten megismert paralitikus hölgy lett az élettársa, hazatért, majd 2001-ben Balatonfűzfőn halt meg, ott is temették el.

szintén századparancsnok lett Aubagne-ban az 1. Idegen Ezrednél, majd nyugdíjba vonulva Korzikára települt át, ahol Ponte Vecchioban ma is él.[299]

Az ’56-os magyarok sorából a legtovább, negyven éven át, csaknem az ezredfordulóig, Tóth Kálmán ny. légiós törzszászlós szolgált, aki jó ideig a Légió altiszti karának elnöki tisztét is betöltötte.[300] További magyar kuriózum, hogy az 1980-as évek majd’ minden július 14-i dísszemlét a Champs Élysées-n a szakállas, szekercés, bőrkötényes légiós építő-szakasz, a ’pionnier’-k elöljárója, Huber Béla vezette, aki szülővárosában, Sopronban 1956 őszén az erdészeti főiskolások nemzetőrségéhez csatlakozva már 14 évesen harcolt, majd Nyugatra szökve légiósnak állt s közel harminc évig három földrész tucatnyi bázisán szolgált a Francia Idegenlégióban.[301] A magyar légiós „leg”-ek még hosszan sorolhatók; így a legtöbb kitüntetést szerzett, harcban elesett három altiszt: Szüts László és Tasnády János zászlósok továbbá Valkó István törzszászlós említésével, kiket a légiós altisztek sorából a Légió aubagne-i Múzeuma egyedül nevesít, kitüntetéseiket külön tablón is kiállítva.[302] (Mindhárman 1926-os születésűek voltak, 1945-ben álltak légiósnak, Indokínában és Algériában harcoltak, és 1959-ben tűzharcban estek el az algériai hegyvidéken. Különleges katonai dísztemetésüket egykor maga Challe tábornok, az Észak-Afrikai Francia Haderők főparancsnoka celebrálta, gyászbeszédében a Légió tiszteletbeli „tábornokainak” nevezve őket.)

A „magyar légiós legendárium” ma is kedvelt témája a veterán köröknek s a világhálós fórumoknak[303]; így sokak szerint a legtöbb élsportolót, kantinost, szakácsot, zenészt, írnokot,

[299] Szecskó Tibor levélbeli közlései, 2016.01.28.
[300] Szecskó Tibor levélbeli közlése, 2016.01.28
[301] Huber-interjú, 2011.11.17. Patria nostra, muszter 12-13. kazetta.
[302] Emléküket – a maga Challe tábornok, az észak-afrikai francia haderpőú főparancsnoka által vezényelt katonai dísztemetésen kívül – Pierre Sergent külön kötetben örökítette meg: Sergent, Pierre 1977. *Les Marechaux de la Légion*. Fayard, Paris.
[303] A több száz légiós fórum közül, a legnépesebb Franciaországban az ez idő tájt több mint 5000 tagot számláló ’Legio Patria Nostra’ (Soutien International de la Légion Étrangère): https://fr-fr.facebook.com/legion.nostra, Magyarországon pedig a legrégibb és a legaktívabb az 1999-ben megnyitott ’Idegenlégió’ Index hu/forum (lásd: ’fegyveres’ – ’katonaság’ tárgyszavak alatt).

híradóst, haditudósítót[304] és ejtőernyős kiképző altisztet a magyarok adták. (Ez utóbbiak közül Calviban 2015 őszén a 2e REP bázisán három „nagyidős”, 15-25 éve szolgáló erdélyi önkéntessel magam is interjúztam „Patria nostra” című dokumentumfilmünk kamerája előtt.) A legidősebb magyar légiós veterán egész a közelmúltig – egy a világhálón 2013 nyarán közzétett fényképes, francia nyelvű riport tanúsága szerint – az 1917-ben Csata községben (ma Szlovákia) született, 97 éves Antal István (Étienne Antal) volt 2014 március 10-én az új-kaledoniai Nouméában bekövetkezett haláláig.[305] Idősebb légiós honfitársa, a szintén közel száz évet megért Komádi Imre, kevéssel előtte hunyt el, 92 évesen a Légió puyloubier-i veterán otthonában, s a helyi katonai temetőben nyugszik ma is.[306] Komádi 1930-ban állt a Légióba, tizenhét évig harcolt Marokkóban, majd a 2. világháborúban – akár csak Antal – a Tonkint megszálló japán csapatok ellen. Szakaszvezetőként leszerelve egy ideig Indokínában, majd 1955-től az afrikai Gabonban élt. Itt talált rá 1999-ben már idősen, elesetten a 2. Idegen Ejtőernyős Ezred, mely azután „hazahozta” Franciaországba. Hosszú, viszontagságos életét 2006-ban a veterán otthon kedvelt doyenjeként végezte, s itt nyugszik ma is, vélhetően több száz honfitársával együtt, a Mont Sainte-Victoire tövében.

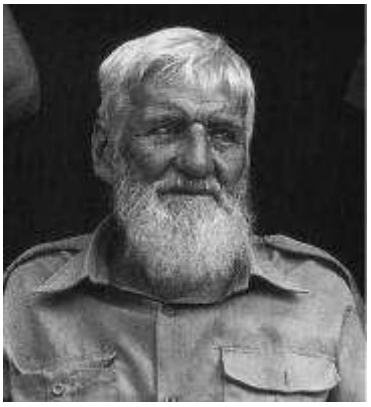

Álljon itt az ő arcmása a „láthatatlan – magyar – légió” e bevezetőül szánt enumerációja végén.

[304] Köztük Jirka Miklós fotóriporter, a „Képi Blanc” c. légiós havi magazin munkatársa, aki 1954-ben egy riportkészítő körútján Indokínában esett el.

[305] Ami a francia nyelvű, fényképes interjúból kiderül: Antal István húszévesen, 1937-ben egy lyoni veterán rábeszélésére állt légiósnak. Az algériai anyabázisról, Sidi-bel-Abbésből előbb a marokkói Fezbe, majd Saigonba került. A Távol-Keleten, Tonkine védelmében a japánok ellen végigharcolta a 2. világháborút. Thaiföldön megsebesült, Calcuttában felgyógyult, majd Chandernagor és Pondichéry érintésével az algériai Bizerte bázisára vezényelték. Tizenöt éven át szolgált az 1., a 3., majd az 5. Idegen Gyalogezredben, a háború után már ezreddobosként. Leszerelése után előbb egy üzemben, majd egy Rhone-völgyi kertészetben vállalt munkát, itt ismerkedett meg francia feleségével is. 1974-ben egy csendes-óceániai nyaralásra indultak, ami olyan jól sikerült, hogy többé vissza sem tértek Franciaországba. Ettől fogva Nouméában, Új-Kaledónia egyik kikötő városában élt negyven éven át egészen a haláláig. Nyugdíjas lánya szombat esténként elkísérte a helyi kaszinóba, ahol órákon át játszott a gépek előtt – bár a kérdésre, milyen sikerrel, csak egy rejtélyes mosoly volt a válasz a francia riporter szerint erős akcentusát még matuzsálem korában is őrző, 97 éves magyar légiós veterán. -

[306] Elhunytakor a „Képi Blanc” légiós havilap is fényképes búcsúztatót közölt róla: *Képi Blanc* N° 681- octobre 2006: Décès du caporal-chef Imre Komádi.

1956

Légiósok a forradalomban?

A magyar légiósok ’56-os szerepvállalása sok részletében máig feltáratlan. Nem csupán azoké, akik a forradalom leverése után menekültként álltak a francia trikolór és a zöld-vörös zászlók alá, ám rajtuk kívül még legalább három népes csoporté. Ezek: 1) a Vietnámból 1952-54 között engedéllyel hazatért magyar légiós szökevények és hadifoglyok (az archív belügyi iratok alapján[307] számuk 100-150 főre tehető), 2) a már leszerelt és Nyugaton maradt légiós veteránok (számukat némely túlzónak tetsző forrás 3-4000 főre becsüli az 1956 utáni években[308]) és végül 3) az a szintén több százra tehető „öreg” légiós, ekkor már jórészt tiszthelyettesi rangban – őrmestertől a törzs-zászlósig –, akik még 1945-ben vagy pár évvel az után rukkoltak be, és a akiket a forradalom híre még észak-afrikai aktív szolgálatban ért. Lássuk, mi mindent tudni róluk – és mi az, ami további kutatásra vár még.

1) A már leszerelt, Nyugaton maradt magyar légiósok

A belügyi elhárítás 1960 végén a „Francia hírszerzés tevékenysége a Magyar Népköztársaság ellen” sokat sejtető címmel objektum-dossziét nyitott, amelynek egyik korábbi, 1957. november 5-én kelt jelentésében többek közt ez áll: „A francia hírszerző szolgálat ellenünk folyó aknamunkájában azokat a disszidenseket használják fel, akik az Idegenlégióban letöltötték katonai szolgálatukat. Ezt igazolja az a tény is, hogy az 1956 októberi ellenforradalmi események idején toborzás indult meg a volt légiósok között a célból, hogy Magyarországra jöjjenek harcolni. Adataink szerint többen itthon is voltak és az ellenforradalom leverése után kiszöktek az országból, visszatérve Franciaországba.” [309] Meglepő állítás. Lássuk, hátha még nevek és adatok is alátámasztják!

„Értesülésünk szerint ilyen irányú szervezkedés jelenleg is folyik az idegenlégionisták körében. Eddigi adataink szerint egy ilyen volt idegenlégionistákból álló csoport vezetője Péntek Róbert, aki az ellenforradalmi események során Magyarországon járt és harcolt, valamint egy Vogalin nevezetű volt légiós orvos. Ehhez a csoporthoz tartozik még Kapuvári János volt idegenlégiós, aki az októberi események során szintén Magyarországon tartózkodott.” Hm, három név: köztük egy légiós orvos, nem éppen magyaros hangzású vezetéknévvel, továbbá egy 85 %-os vietnámi hadirokkant (Péntek Róbert, akiről alább még szó lesz) és egy harmadik légiós veterán… Nincs más, nagyobb tét? Rien ne va plus?

„A körülmények azt mutatják, hogy a légiósok ilyen irányú szervezkedése mögött a Deuxiéme Bureau áll, ugyanis megbízható forrásokból szerzett értesülések szerint az 1957. októberi lengyelországi zavargások előkészítésében a D.B.-nak is szerepe volt. Több volt idegenlégiót készítettek elő lengyelországi bevetésre, és az értesülés szerint egy nagyobb csoportot Észak-Afrikában készítenek elő, melyet alkalmas időpontban akarnak bevetni. Ezen a fegyveres kiképzésen több magyar disszidens diák is részt vesz.”

Nos, ennyi… Kém- és rémregénynek máris túl sok – magyarok, lengyelek, diákok, légiósok, diverzáns-kiképző bázisok! –, bizonyítéknak annál kevesebb. Mindez alig több a mindentudás látszatát keltő, szokásos titkosrendőri fontoskodásnál, amivel szemben nagyon is helyénvaló a gyanakvás és a legszigorúbb forráskritika. Miként az 1957 őszén, Győrben egy hazatérő magyar emigránssal, Engelhoffer Károllyal felvett, négyoldalas belügyi jegyzőkönyv hasonlóan kétes hitelű, kém- és diverzáns adalékaival szemben is:

„Párizsban van egy „Bucheron” nevű magyar kocsma, ahová néhányszor én is elmentem. Itt gyakran lehetett hallani olyan elbeszélést, ami szerint egyes régi légiósok az

[307] ÁBTL 3.2.4. K-747 3. o.
[308] ÁBTL 3.2.5. O-9-092/1 62.o.
[309] „Francia hírszerzés tevékenysége a Magyar Népköztársaság ellen”, ÁBTL.3.2.5. O-8-092/1. 62. o. (Megnyitva: 1960.12.09 – lezárva: 1968.03.19.)

ellenforradalom idején Pesten harcoltak, és arról is, hogy egyesek kémtevékenység miatt [helyesen: céljából] többször is haza voltak küldve. Volt a társaságban egy Laci bácsi néven szólított férfi, akiről a társai megjegyezték, hogy ő már többször volt hazaküldve az ellenforradalom előtt és után. Kb. 56 éves, 170 cm magas, sovány arcú, ősz hajú, hallottam róla, hogy gyakran utazik Münchenbe is. Engem az a bűnöző társaság azért fogadott be, mert szesztestvérnek tartottak, és azt hitték, hogy cigány vagyok."[310]

Magam a hozzáférhető magyar és francia forrásokban a fentieken kívül másutt eddig nem akadtam nyomára, hogy 1956-ban aktív vagy kiszolgált magyar légiósokat hírszerzésre vagy diverzáns akciókra használtak volna Magyarországon, és mi tagadás, ez nem is nagyon hihető. A francia hadvezetést alig két évvel a súlyos indokínai vereség és csak pár hónappal Tunézia és Marokkó függetlenné válása után, épp eléggé lekötötte az ekkor tájt eszkalálódó algériai konfliktus, majd az egyidejű szuezi katonai intervenció, semhogy bármi, a közvetlen francia érdekszférán túli, kétes kalandba bocsátkozzék. A még aktív magyar légiósok zöme – algériai csapatszolgálatban vagy újonckiképző tiszthelyettesként – a távolból ugyan aggódó részvéttel követte szülőhazája híreit, miként azt néhányuk, így Kemenczei János, Matus Gyula vagy Szabó László emlékei is megerősítik. Ám többet ők sem tehettek, mint hogy a csakhamar hozzájuk, Algériába is elérő magyar menekültáradatból pártfogásukba vették náluk jó tíz évvel ifjabb, újonc honfitársaikat.

Más a helyzet az ekkor már leszerelt és nagyobb részt Franciaországban élő magyar légiós veteránokkal. Az ő bajtársi köreik Párizsban, Marseille-ben, Strasbourgban és szerte a francia nagyvárosokban, nem csak politikailag reaktiválódtak a forradalom és a harcok hírére – ami többnyire szolidaritási gyűlések, demonstrációk szervezésében vagy alkalmi segélyakciókban öltött testet –, hanem soraikból, egy máig élő szájhagyomány szerint, több spontán módra összeállt, kisebb „szabadcsapat" is elindult a magyar határ felé, hogy fegyverrel szálljon szembe az ávósokkal és a szovjet invázióval. Azt, hogy jobbára csak Bécsig vagy legfeljebb a burgenlandi határzónáig jutottak, egyrészt a bizonyító erejű magyar belügyi nyomozati anyagok feltünő hiánya valószínűsíti, másrészt a francia titkosszolgálat vélhetően erélyes informális ráhatása, mellyel elejét kívánta venni minden általa nem kontrollált, kockázatos, hazafias indítékú partizán-akciónak – *nota bene* Magyarországon és Lengyelországban egyaránt. Az ugyan nem kizárt, hogy az ország vagy két hónapig könnyen átjárható nyugati határán történt néhány egyéni és kisebb csoportos „beszivárgás", de néhány nap vagy legfeljebb egy-két hét múlva, komolyabb fegyveres akciók nélkül, még ezek az elszánt önkéntesek is alighanem éppoly észrevétlenül tértek vissza Ausztriába, ahogyan érkeztek. Ha másként lett volna, az '56 utáni kiterjedt nyomozati- és periratokban ennek mindenképp nyoma maradt volna, hiszen a Kádár-kormánynak elemi propagandaérdeke, a reaktivált kommunista államvédelemnek pedig kiemelt célfeladata volt, hogy az „imperialista kém- és diverzáns akciókat" a forradalom lejáratására ország-világ előtt minél több konkrét, nevesített és könnyen kriminalizálható eseten demonstrálja. Márpedig ilyenek nyomára – néhány alább ismertetendő kétes hitelű epizódot leszámítva – csak elvétve találni mind a belügyi iratokban, mind az egykori sajtóban.

Összességében hasonló végkövetkeztetésre jut emigrációtörténeti kézikönyvében Borbándi Gyula is: „Persze, kis számban mások is átlépték [Nyugatról] a magyar-osztrák határt. Szándékaikról és valódi tevékenységükről mindeddig nincsenek kellően dokumentált és igazolt adataink. Amit kommunista kiadványok „nyugati fegyveres csoportok" behatolásáról írtak, a propaganda világába tartozik és komolyan nem vehető. A szembeszökő túlzások és ferdítések megfosztják e közléseket minden meggyőző erejüktől. Persze, voltak, akik azzal a céllal mentek Magyarországra, hogy a harcokban részt vegyenek, de szerepük

[310] Nyugatról visszatértek – a Győri Hazatelepítő Központ jegyzőkönyvei, ÁBTL 3.1.5. O-9827/3.

jelentéktelen volt és semmiképpen nem befolyásolhatták az események menetét és jellegét."[311]

Egy háromkötetes epochális belügyi összegzés: „Az 1956. évi magyarországi ellenforradalom az állambiztonsági munka tükrében" 3. kötetében (amelynek címe nem kevésbé nagyepikai léptékű: „A belső és külső reakciós erők 1956. november 4-e utáni tevékenysége a Magyarországi ellenforradalmi vívmányok átmentésére") többek közt ez áll:

„A francia hírszerző szolgálat Magyarország elleni aknamunkájában felhasználta azokat a magyar disszidenseket, akik az Idegenlégióban letöltötték katonai szolgálatukat. Péntek Róbert volt idegenlégiós az ellenforradalom ideje alatt Bécsben tartózkodott, mint a Benyó Dezső által vezetett terrorista csoport tagja. Ez a csoport több alkalommal lépte át a magyar határt, és diverziós akciók végrehajtását tervezték. E csoportnak volt tagja Stark Kálmán is, aki a párizsi magyar követség elleni merényletet elkövette."[312] (E két utalást állítólag bővebben is kifejti a BM Politikai Nyomozó Főosztály III. Osztályának forrásként megjelölt, 1957. november 5-én kelt összefoglaló jelentése, ennek azonban a belügyi archívumban sajnos nem akadtam nyomára.)

Hasonló állítólagos „diverziáns akciókra" és „kém-megbízatásokra" a Magyarországra később hazatért volt légiósok kihallgatási jegyzőkönyveiben is találni utalást, ám ezekben is csak elvétve és kevés meggyőző erővel. Kun Lászlóról például egy vizsgálati dossziéban ez áll:

„Kun Lászlót, a francia idegenlégió volt tagját – vallomása szerint – Bécsben a Wehringer str. 30. sz. alatti lágerben *két francia tiszt* a Vöröskereszt képviselőjének jelenlétében *megbízta a Magyarországon esetleg fellelhető szovjet úszó tank felderítésével*." [Kiemelés tőlem, NB][313]

Csupa balladai homály, belügyi népköltészet, amelybe csak egy-egy bizarr névazonosság hoz némi derűs színt olykor, mint az alábbi, 1959. áprilisában kelt jelentésben:

„Kádár János volt légiós (!) az ellenforradalom idején egy leszerelt légiós csoportot vezetett magyarországi ellenforradalmárok megsegítésére. A csoport Bécsig jutott el."[314]

Beszédes további – negatív – adalék az is, hogy az Eötvös utcai Állambiztonsági Levéltár (ÁBTL) mindössze egyetlen olyan kiszolgált idegenlégiós vizsgálati dossziéját őrzi, aki Magyarországon 1956 őszén valóban részt vett fegyveres akciókban. Név szerint a magyar anyától, Bécsben 1932-ben született Wurmbauer Adolfét[315], egy kétes múltú, kétes jellemű, magányos kalandorét, aki állítása szerint ügynökként korábban a francia és az amerikai titkosszolgálatnak is dolgozott, s aki 1956 nyarán a zöld határon át illegálisan lépett be Magyarországra, ahol nyomban letartóztatták. Október 30-án, a forradalom győzelme után a Fő utcai börtönből szabadulva előbb a Széna téri felkelőkhöz állt, majd külön osztagot szervezett egy svábhegyi bázison, ávósokra vadászva és saját zsebre „rekvirálva" értékeket és Nyugaton értékesíthető belügyi iratokat. November 27-én ismét elfogják, majd hűtlenség, kémkedés és embercsempészet vádjával 16 év börtönre ítélik. 1967. márciusában szabadul,

---

[311] Borbándi Gyula: A nyugati magyar emigráció életrajza, 1945-1985 (EPMSZ, Bern 1985) 82

[312] „Az 1956. évi magyarországi ellenforradalom az állambiztonsági munka tükrében", III. kötet (Békési Béla) ÁBTL V-150352/2

[313] ÁBTL 3.1.9. V-15035 2/2 174.o.

[314] A BM II/3. oszt. 5. aloszt. Budapest, 1959. április 21-én kelt jelentése a Békefi József volt légióssal lefolyt párizsi hírszerzői beszélgetésről, ÁBTL 'Molnár János' dossziéja, 2-345, 51-52.o.

[315] Wurmbauer Adolf nyomozati dossziéja, ÁBTL V-141572.

haladéktalanul Ausztriába toloncolják, és tiltó jegyzékbe veszik. Az állambiztonsági aktákban ezen kívül csak elvétve találni egy-egy utalást az 1950-es évek elején vietnámi (dél-kínai) hadifogságból hazatért volt légiósokra, akik a forradalom napjaiban nemzetőrnek álltak, majd javarészt ismét Nyugatra távoztak – mint a balatonalmádi illetőségű Somodari Sándor és Indokínát megjárt társai, akinek különös esetére alább még bővebben kitérek. [316]

Annyi azonban tény, hogy e párizsi magyar légiós veterán körnek, melynek, úgy tűnik, Péntek Róbert, Kapuvári János, Stark Kálmán és Benyó Dezső voltak a legaktívabb tagjai, ha nem is a forradalmi élet-halál harcát vívó Magyarországon, később Nyugaton valóban volt néhány „éles" akciója: így 1956 novemberében a bécsi, majd 1958 szeptember elején a párizsi magyar követség elleni Molotov-koktélos támadások (mely demonstratív célú tiltakozó akciókban senki sem sérült meg). Ez utóbbi elkövetője Stark Kálmán, az ekkor 32 éves vietnámi légiós veterán volt, akinek egy párizsi bíróságon kellett számot adnia tettéről, de társainak a bíróság előtt rendezett szolidaritási demonstrációja, nyomán csak aránylag enyhe felfüggesztett börtönbüntetést szabtak ki rá, melyet jó fél éves előzetes letartóztatását beszámítva letöltöttnek nyilvánítottak, továbbá anyagi kártérítést a magyar követség helyreállítási munkáira, ami társai lelkes gyűjtése nyomán nem okozott gondot neki. Később ugyanezen – főként a Kovács Vilma montmartre-i panziójában lakó s a „Bucheron" bisztrót látogató – veterán körhöz köthető, néhány ma sem kellően bizonyított gyanú nyomán az 1960 tavaszán Hruscsov pártfőtitkár ellen, majd két évre rá a de Gaulle elnök ellen megkísérelt merénylet is. Az előbbit megelőzendő, a leginkább elszánt légiós veteránokat – sok száz kelet-európai emigránssal együtt – a Hruscsov-família egyhetes franciaországi látogatása alatt és előtte, utána, óvintézkedés gyanánt három hétre Korzika az előszezonban üresen álló szállodáiba internálták, az viszont tény, hogy a de Gaulle elleni 1962-es meghiúsult OAS-merénylet előkészítői és elkövetői között három magyar emigránst: Sári Gyulát, Marton Lajost és Szén Józsefet is letartóztatták.[317]

---

[316] Somodari Sándor ÁBTL V-108326/2. – Dukai János István ÁBTL O-14943/164. – Nagy József ÁBTL O-16802/30 – Varga Gyula ÁBTL V-124158 – Nagy György Lajos ÁBTL 2.2.1. I/15.6/601

[317] Az 1958. szeptember 5-ei párizsi magyar követség elleni támadásról lásd a francia politikai rendőrség aznapi gyorsjelentését: ÁBTL 3.1.5. O-16458, 103.o. – míg a de Gaule elleni OAS-merénylet magyar szálairól Németh László, fedőnevén „Nikolai Kurt" párizsi magyar hírszerző ügynök jelentését: ÁBTL Mt – 704/11 36.

2) A Vietnámból hazatért légiós hadifoglyok

Első pillanatra talán „egzotikusnak” tűnhet, hogy akadtak olyan magyar légiósok is, akik vietnámi hadifogolyként vagy dezertálva a Rákosi-diktatúra legsötétebb éveiben jutottak haza, majd ’56-ban maguk is fegyvert fogtak, mielőtt ismét – és végleg – „disszidáltak” volna. Holott voltak ilyenek jónéhányan, példa rá az 1928-as születésű, balatonalmádi Somodari Sándor esete. Ezúttal csak az ő bizarr sorsfordulóit igyekszem a fennmaradt belügyi iratok alapján behatóbban követni, e becslés szerint mintegy 150-200 fős volt légiós csoport kálváriájának bemutatását egy későbbi fejezetre hagyván, amely a belügyi internacionálé 1960-as évekbeli kulisszatitkaiba avat be.

Somodari (szül.: Balatonalmádi, 1928., an.: Mecséri Vilma) a BM Veszprém megyei elhárító alosztályán 1965 június 1-én kiállított belügyi nyilvántartó kartonján a „Terhelő adatok” rovatban ez áll:

„1948 májusában Ausztriába szökött. Jelentkezett a Francia Idegenlégióba, majd Vietnámba[n] bevetették. 1949 májusában átállt a felkelőkhöz. 1953 februárjában a Vietnámi Demokratikus Köztársaság hazaszállította. 1953. február 20-án őrízetbe vették. 1953 április 2-án háborús és népellenes bűntett, valamint kémkedés gyanúja miatt a Budapesti Katonai Ügyészségnek átadták. Az ÁVH VI/2. Osztály értesítése szerint internálták, ahonnét 1953. május 19-én szabadult.

Francia idegenlégiós volt. Az 1956-os ellenforradalom alatt Balatonalmádi községben fegyveres nemzetőr volt. 1956. novemberében disszidált. Külképviseleti szervünkhöz benyújtott útlevélkérelme [*helyesen: vízumkérelme – NB*] elutasítva 1985-ben.” A „Dosszié kikérve” rovatban ezen felül még öt dátum-pecsét található, melyek arra utalnak, hogy különféle titkosszolgálati okokból a belügyi szervek azt még többször is fellapozták: 1967.03.22; 1968.07.29; 1970.10.05; 1984.11.13; 198510.13.[318]

Különös életút, mely bizarr hajtűkanyaraival a légiósok szokásos hányódásainál is többet sejtet. Lássuk, mi mindent.

A húszéves, négy elemit végzett, majd a cipész szakmát kitanult fiatalember 1948 tavaszán, a Rákosi-diktatúra kezdetén szökik át Ausztriába, s ott vélhetően Bécsben jelentkezik a francia megszállási zóna valamely katonai irodáján azzal, hogy légiós akar lenni. Innen „rövid úton” Algériába viszik (Marseille–Orán–Sidi-bel-Abbès–Saida/Mascara), rohamtempóban kiképzik, s őszre már alighanem Indokínába is behajózzák. (Egy év alatt három kontinenst jár meg, a nagyon is forró „hidegháború” kezdetekor!) Ám itt alig tölt 8-9 hónapot, amikor 1949 tavaszán „átáll a felkelőkhöz”. Valóban átállt volna? Avagy lefordítva ez csupán önmegadást vagy szökést jelent? A Távol-Keletről egy magyar légiós fogoly-transzporttal 1953 elején tér haza – egyenesen az ÁVH karjaiba. Vegzatúrája, mely sorstársaiéval közösnek tűnik – kihallgatás, internálás, katonai ügyészi vizsgálat – alig három hónapig tart, és meglepően hamar felmentő ítélettel zárul. Ugyan miért? És belügyi kartonja vajon miért hallgat arról, mihez kezd még további három évig, 1956 őszéig? Terhelő adatként csupán azt közli még, hogy szülőhelyén, Almádiban a forradalom napjaiban nemzetőrnek áll, majd csakhamar ismét „disszidál” – immár végleg. (Ezúttal – volt légiós dezertőrként már nem Franciaországba, hanem, mint egyik sorstársa, Nagy György Lajos memoárjából kiderül: egyenesen az USÁ-ba, hol a Camp Killmer-i gyűjtőtáborban többen is felismerik.[319]) Majd három évtized múltán, 1985-ben szeretne haza látogatni, ám benyújtott vízumkérelmét a KEOKH megtagadja. Légiós múltja miatt, noha egy évig sem szolgált Vietnámban, így marad

[318] ÁBTL 2.2.1. I/10.6 /631

[319] Nagy György Lajos: Idegenlégiós éveim. Szerzői kiadás. Garfield, USA, 1987. 145

priuszos egész a rendszerváltásig – húszévestől hatvanéves koráig. Íme, egy hamisítatlan hidegháborús pikareszk! Somodari, ha él, ma 88 éves.

Csakhogy történetének ezzel korántsincs vége! Egy újabb belügyi irat[320] azt is elárulja, hogy történt vele egy s más ama „sötét" három év alatt – 1953 és 1956 között – is. Például behívták a Magyar Néphadseregbe (ha ekkorra még nem lett volna elege a katonásdiból). Majd dolgozni kezdett itt, ott, például pincérként, ám 1955 tavaszán rosszkedvében, ittasan „Balatonalmádiban egy üdülővendéget megvert és botrányos verekedésért hat hónap börtönre ítélték." Mielőtt 1956 február végén szabadulna, a börtönben megzsarolják – azzal, hogy feltételes korábbi amnesztiája újabb bűnügye miatt érvényét vesztette, s ha a légiós előéletét és vietnámi tetteit ismét elővészik, a társaihoz hasonlóan még sok évet tölthet rács mögött –, s így végül beszervezik ügynöknek a balatonkörnyéki volt légiósok megfigyelésére. (Ez utóbbiakból ekkor csak Almádiban bő fél tucat akadt, a tó körül pedig sokszorta több is – rájuk még külön kitérek.)

Holott, ha igaz, Somodarinak volt a legkevesebb tartanivalója a „vietnámi priusztól", hiszen bevetésen, mint állítja, nem vett részt, s azon kevesek közé tartozott, akik, ha szavainak hinni lehet, átálltak a felkelők oldalára. Legalábbis a két Veszprém megyei ÁVH-s elhárító tiszt, aki beszervezését javasolja – Dóczi Lajos hadnagy és Totán János alhadnagy – ezt írja róla:

„… akcióban nem vett részt, tekintve, hogy belső szolgálatra volt beosztva. Megunta az idegenlégióban a durva, goromba bánásmódot, lakossággal való kegyetlenkedést 1952-ben megszökött alakulatától és négy társával együtt átállt a Vietnámi Néphadsereghez, ahol mint őrmester, politikai [tiszt-]helyettes teljesített szolgálatot, és több sikeres akcióban vett részt."[321]

Mint pár oldallal odébb a kihallgatási jegyzőkönyvéből kiderül, persze ez sem így volt egészen. Léha avagy csak szerény képességű beszervezőinek figyelme több fontos részlet fölött is elsikkad, túl azon, hogy a vietnámi felkelő seregben nem őrmesterként, hanem hadnagyként szolgált, továbbá hogy átállása időpontját három évvel elírták. (1949-ről 1952-re.) Kérdésükre, hogy ez utóbbi miként történt, Somodari ezt feleli: „Előzőleg beszéltem Sándor József ugyancsak magyar származású légiós társammal. Arra a megállapodásra jutottunk, hogy nem veszünk részt az operációban [hadműveletben], inkább megszökünk. 23-án éjjel Sándorral szolgálatot teljesítettem, és még két lengyellel és egy orosszal együtt megszöktünk. A felállítási helyünket mind az öten elhagytuk, és felszerelésünket magunkhoz véve megszöktünk. Szökésünket észrevették, és lövöldöztek utánunk, mi azonban sértetlenül átjutottunk a Vietnámi Néphadsereghez. Ott önként jelentkeztünk. Jelentkezésünkkor megkérdezték, hogy katonák akarunk-e lenni, vagy fogolytáborba megyünk. Én inkább a katonaságot vállaltam, mint hogy fogolytáborba menjek. Mint katona a Vietnámi Néphadseregben több operációban részt vettem, majd később beosztottak a kiképzésre politikai tisztnek, s itt hadnagyi rendfokozatot kaptam. Innen 1953 január 22-én indultam haza."[322]

Útja a dél-kínai fogolytáborból a Szovjetúnión át fegyveres kísérők által őrzött, lezárt marhavagonokban egy teljes hónapon át tartott „hazáig". („Patria nostra"?!) Mint azt utóbb tartótisztjei beszervezési javaslatukban írják, nem csupán neki, hanem vele együtt még további 16 magyar légiós fogolynak is. Lássuk, mi lesz itthon a további sorsuk:

---

[320] „Somlai István" hálózati beszervezési dossziéja: ÁBTL 3.1.1. B-78619
[321] ÁBTL 3.1.1. B-78619 6. o.
[322] ÁBTL 3.1.1. B-78619 26-27. o.

„A vietnámi elvtársak a magyar hatóságoknak Somodarival több személyt adtak át, akik az idegenlégióban teljesítettek szolgálatot. Ezek vizsgálata után eljárást indítottak ellenük részben háborús és népellenes bűncselekményekért, részben pedig hűtlenség elkövetésért, ugyanis az országból való kiszökésük után valamennyien a nyugati hírszerző szerveknek felderítő vallomásokat tettek, akkori magyarországi viszonyokra [vonatkozóan és] katonai és gazdasági adatokat [közölve]. Somodarit a vietnámi hadseregben végzett jó munkájáért, jó magaviseletéért feltételessen [*sic!*] szabadlábra helyezték, és a Belügyminiszter Elvtárs javaslatára nem indítottak ellene [büntető] eljárást."[323]

A hivatkozott dokumentumok nyomát sokáig sajnos hiába kutattam. Holott valamiféle papírt, igazolást, netán csak pár szavas életrajzot vagy minősítést egy kísérő listán korábban nyilván a vietnámi szervek is okvetlen eljuttattak a hazatérőkke. Ilyenformán csak következtetni tudtam arra, hogy a Vietnámból 1956 előtt több hullámban hazatért magyar légiósok összességében hányan lehettek, s hogy közülük mekkora volt az önként átállók és a fogságba esettek aránya. Ez utóbbiakról is találni néhány utalást Somodari ügynöki beszervezési javaslatában, majd kihallgatási jegyzőkönyvében:

„Veszprém megye területén – emeli ki a két fiatal ÁVH-s tiszt 1955. december 3-án kelt titkos jelentésében – szétszórtan több idegenlégiós él, akik hosszabb időt francia-idegenlégióban voltak [*sic!*]. Egy részük az idegenlégióban történt szerződésük lejárta után amnesztiarendelet alapján, más részük sebesülésükből kifolyólag, és kisebb részük átállva a Vietnámi Néphadsereg oldalára került haza az országba."[324]

Az átállt hazatérők, amilyen Somodari is volt, eszerint inkább csak kivételszámba mentek, s az 1956 előtt hazatért volt magyar légiósok jó része a háborús sebesültek s az „amnesztiások" két népesebb csoportjába tartozott. A magyar belügyi elhárítás (BM II/2c alosztály) egy 1962. március 26-án kelt statisztikai jelentése[325] szerencsére pontos adatot közöl arról, hogy ekkor még hány 1956 előtt hazatért légiost tartanak számon a nyilvántartásban, létszámukat 210-ben megadva. (Bár ne feledjük, a volt légiósok egy része maga is részt vett a helyi forradalmi megmozdulásokban, s emiatt 1956 végén sokan ismét Nyugatra menekültek, akikről nem szól e jelentés.) Azt viszont, hogy e 210-ből közelebbről mekkora volt az Algériából vagy Nyugat-Európából önként hazatértek és mekkora a Vietnámból kisebb-nagyobb transzportokban 1952 és 1954 között hazaküldött magyar légiós foglyok száma, további források híján csak becsülni lehet – hozzávetőleg fele-fele arányban. A „vietnámi kontingens" alsó küszöbe a kutatások jelen állása szerint 25 volt (ennyi név ismert a fennmaradt ügynökjelentésekből és kihallgatási jegyzőkönyvekből), a felső határ pedig valahol 100-150 fő között lehet.

Somodari maga is többeket nevesít egykori baj-, majd sorstársai közül, főként az Almádiban és környékén élőket sorolva: László Géza, Bors László, Barka István, „egy sofőr a fűzfői gyártelepről", Alföldi Andor – és végül hozzáteszi:

„A fentieken kívül ismerek még több személyt, akik Magyarországról jöttek ki, azonban lakcímüket nem tudom. Vallomásomon helyesbítek, mert ismerem még Nyári Elemért, aki velem volt a légióba[n]. Nyári Balatonalmádiban lakik, azonban Nyárit a Budapesti Fővárosi Ügyészség népellenes bűntettért elítélte."

[323] ÁBTL 3.1.1. B-78619 6-7. o.
[324] ÁBTL 3.1.1. B-78619 5 o.
[325] Jelentés az idegenlégiósok tárgyábam, BM II/2c alosztály, Bp. 1962. március 26. ÁBTÉ 3.1.5. 19600/1. 17.o.

Ilyen is volt hát, nyilván nem is egy, még évekkel 1956 előtt. Hogy aztán a forradalom napjaiban a sors nem remélt kegyéből kiszabadulva mi lett velük, ez aligha kérdéses. Sokuk, mint Somodari, nyilván már a november 4-ét követő napokban Nyugatra menekült, s legalább is a rendszerváltásig nem tért – térhetett – vissza börtönországként ismét bezáruló hazájába („Patria nostra"?!).

Epilógus. Ám még ez sem a történet vége. Öt évi kutatás után, napokkal e kézirat 2016 március végi lezárása előtt, az Eötvös utcai Állambiztonsági Levéltárból vaskos dossziésorozat került elő a Vietnámból hazatért magyar légiósokról, többek között számos vietnámi, kínai és szovjet archív dokumentummal, kihallgatási jegyzőkönyvvel és perirattal.[326] Mindez több lényegi ponton – anélkül, hogy tanulmányozására és módszeres feldolgozására kellő időm maradt volna – a fentiek radikális revíziójára késztet, főként a hazatérők elleni itthoni retorziók, '56-os szerepük, majd későbbi életsorsuk tekintetében. Eszerint 1952-1954-ben a hazatérők zöme, Somodaival ellentétben, korántsem szabadult pár hónapos vizsgálati fogság vagy internálás után. Sokukat perbefogták, s egyrészt háborús és népellenes bűnváddal, másrészt hazaárulásért, kémkedésért 10-15 év börtönre ítélték. (Például Dukai János Istvánt, Nagy Józsefet, Nagy György Lajost, Varga Gyulát és több társukat). Ők '56-ban szabadulván jórészt fegyvert fogtak, majd többségük Nyugatra menekült, az itthon maradók pedig újabb súlyos ítéletekkel újból rács mögé kerültek. Így Dukai János István, aki tatabányai vájárként az október 26-i bányász-tüntetés egyik fő szervezője volt, majd Budapest és Tatabánya között ingázva aktívan részt vett a harcokban is, sőt, egy kishíján végzetes tüdőlövést kapott. Másikuk, Nagy József az elsők közt állt be a csepeli nemzetőrségbe, majd a Papírgyárnál, a Királyerdőn és Hároson fölállított ágyúknál segédkezett, s még november 4.-e után is több napig egy 8-10 fős ellenálló csoport vezetője volt. Nagy György Lajos, az egyik leginkább autentikus, lélegzetelállítóan izgalmas magyar légiós memoár szerzője, az iratok tanúsága szerint, maga sem maradt tétlen a forradalom alatt, bár erre már hivatkozott, Amerikában megjelent kései vissaztekintésében külön nem tér ki.

Mindez jól példázza, hogy a magyar légiósok akárcsak egyetlen, látszatra homogén alcsoportja is – a Vietnámból 1952 és 1954 közt hazatérteké –, megannyi válaszút mentén, hányféle próbatételt és lojalitás-konfliktust kellett megéljen alig pár év vagy egy szűk évtized alatt három-négy kontinens háborús „odüsszeiáját" is megjárva.

3) A párizsi magyar légiós veteránok 1956-os demonstrációi és emlékünnepei

Egész más természetű és súlyú az a jórészt szimbolikus, évfordulókhoz kötődő emigráns politikai aktivitás, amelynek célja az 1956-os magyar forradalom emlékének ébrentartása volt.

„Penséz à la Hongrie le 23 octobre" – „Október 23-án gondoljatok Magyarországra!" – hírdették szerény, bár hatásos mementóként 1957 őszén szerte Párizsban ama tenyérnyi, nemzetiszínű zászlócskát idéző szórólapok, melyek egyben a párizsi magyar légiós veteránok október 23-ai koszorúzására hívtak az Étoile-ra, majd a Magyar Harcosok Bajtársi Körének nagygyűlésére.[327] Úgy tűnik, a magyar forradalom első évfordulóján még ennyi is elég volt az emlékek – s velük a lábak és szívek – mozgósítására.

---

[326] „Vietnámi hazatérők", ÁBTL 2.1.76-1556 /1953.06.29. – ÁBTL 2.1.76-1580 /1953.06.29. – ÁBTL 2.1.76-1639 /1953.06.29. – ÁBTL 2.1.76-404 /1953.06.29. – ÁBTL 2.1.76-1082 /1953.05.04. – ÁBTL 2.1.76-1197/1953.05.13. – ÁBTL 2.1.76-1228 /1953.05.16. – ÁBTL 2.1.76-1227 /1953.05.19. – ÁBTL 2.1.76-1276 /1953.05.23. – ÁBTL O-14943 /164 – ÁBTL V-85926 – ÁBTL O-16802 /30 – ÁBTL V-124158 – ÁBTL 2.2.1. I/15.6/601

[327] Lásd az ÁBTL K-14/T jelzetű magyar belügyi dosszié dokumentum-mellékleteit a 2-5. oldalakon.

Az emigráns szerveződések lázas helykeresésének és belső rivalizálásának egyik jellemző korai példája ugyanakkor a volt magyar légiósok Párizsban 1958. március 10-én kelt nyílt levele a Magyar Szabadságharcosok I. Világtalálkozójához. Figyelemre méltó, hogy ennek ajánlásai közt még ott szerepel „a felkészülés egy szabad magyar hadsereg felállításására háború esetén (egy külön csapattesttel a volt légionistákból).” Íme, a hasonmásként nehezen reprodukálható, sérült gépirat szövege:

„Mi, volt idegenlégionisták

Kérjük tőletek – hogy a volt és tényleges légionistákat hivatalosan elismerjétek, mint a magyar szabadságharc fegyveres harcosait,
– hogy a bolchevista ellenes [*sic!*] harcainkban szerzett elismeréseinket figyelembe vegyétek.

Tanácsoljuk nektek – hogy minden Szabadságharcos Szervezet választási listáján egy volt légionista is szerepeljen,
– hogy a Szabadságharcosok vezetőiről egy pontos személyleírást hozzatok nyilvánosságra,
– hogy a Szabadságharcosok elsőszámú működése az legyen, hogy felkészüljünk egy szabad magyar hadsereg felállításásra háború esetén (egy külön csapattesttel a volt légionistákból).

Tiltakozunk – az ellen, hogy valaha is a Szabadságharcos Egyesületek magyar–magyar elleni vitába kezdjenek,
– az ellen, hogy vezetőségetekbe egy „megtért bűnöst” bevegyetek. A megtért bűnösöknek megbocsájtunk, de életünket rájuk nem bízzuk.
– minden volt „regime” visszaállítása ellen.

Vádolunk és ellenzünk – minden oly személyt és szervet, ki vagy mi a Szabadságharc győzelmét meggátolta vagy nem segítette elő.

Elismerünk vezetőként – mind oly személyt, ki a magyarságért áldozott.

Nyomatékosan kérjük – hogy Dálnoki Veress Lajos legyen a világszervezet elnöke. Dálnoki Veress tábornagyot mi elismerjük.
– hogy a világszervezet főtitkára Sujánszky Jenő legyen. Sujánszky Jenőt mi elismerjük.

Tornyai Ottó, Bauer Alajos, Szummer István, Patka Sándor, Pusztay József, Kulacs László [+ további 7 olvashatatlan aláírás a Sujánszky Jenő által megőrzött, szám szerint négy iratmásolaton]”[328]

Egy csak pár hónappal későbbi tragikus hír: Nagy Imre és társainak 1958. június 16-ai kivégzése, a párizsi magyar emigrációt – így a volt magyar légiósokat is – példás egységfrontba rendezte, a politikai és személyes nézetkülönbségeket egy időre felfüggesztve. Íme, a franciákhoz intézett, tiltakozó nagyggyűlésre hívó röpirat magyar szövege és francia nyelvű facsimiléje:

[328] Sujánszky Jenő iratgyűjteménye, MNL OL – levéltári besorolása ez idő szerint még folyamatban van!

„Franciák!

Nagy Imrét kivégezték!

Miként lehet, hogy a szabad világ eltűri egy nép módszeres gyilkolását, egy népét, amely nem csak a saját szabadságáért kelt fel, hanem minden más elnyomott népéért is, melyet a moszkvai zsarnokság sújt?!

A hősök elestek, s most íme, a zárt ajtók mögött elítélt vezetőket is kivégezték.

Franciák! Sorsuk intő jelként szolgáljon nektek is!

A határozatlanság, a szabad világ lemondó beletörődése azzal a veszéllyel jár, hogy a vérengző bolsevizmust igazolja.

Tiltakozzatok némán, méltósággal e gaztett, az ártatlan szabadsághősök legyilkolása ellen.

Éljen a szabadság!

Pénteken, június 20-án 18 órára

mindenki jöjjön a Chams Elysées-re!”

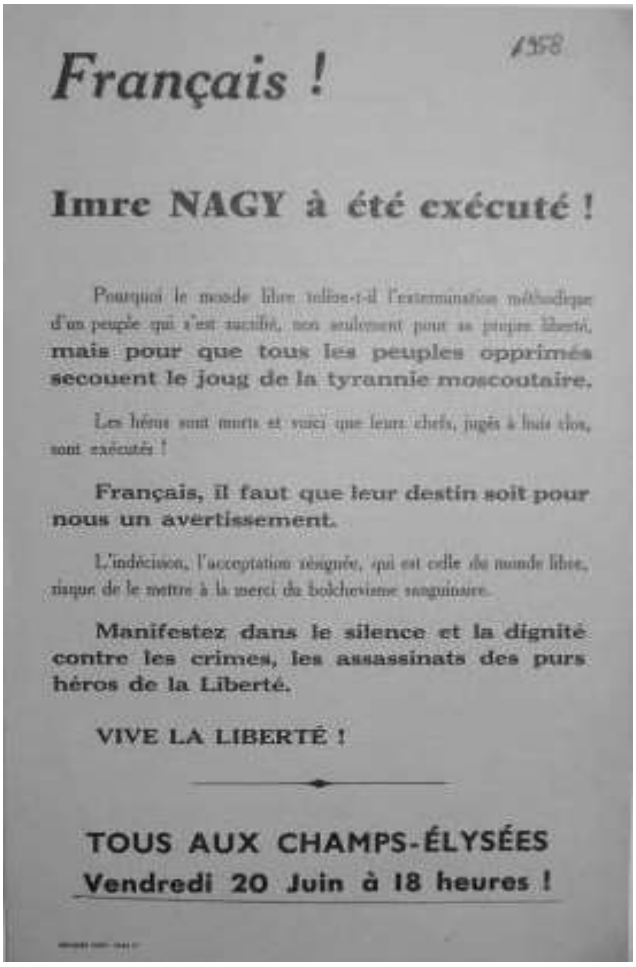

Français !

Imre NAGY à été exécuté !

Pourquoi le monde libre tolère-t-il l'extermination méthodique d'un peuple qui s'est sacrifié, non seulement pour sa propre liberté, **mais pour que tous les peuples opprimés secouent le joug de la tyrannie moscoutaire.**

Les héros sont morts et voici que leurs chefs, jugés à huis clos, sont exécutés !

Français, il faut que leur destin soit pour nous un avertissement.

L'indécision, l'acceptation résignée, qui est celle du monde libre, risque de le mettre à la merci du bolchevisme sanguinaire.

Manifestez dans le silence et la dignité contre les crimes, les assassinats des purs héros de la Liberté.

VIVE LA LIBERTÉ !

TOUS AUX CHAMPS-ÉLYSÉES

Vendredi 20 Juin à 18 heures !

Három nappal későbbre Péntek Róbert „a volt magyar légionisták és a szabad magyarok nevében” újabb tiltakozó demonstrációt hirdet, melynek apropóján de Gaulle tábornok a francia néphez intézett 1940. június 18-ai londoni kiáltványát is hangsúlyos történelmi párhuzamként idézi. A felhívás egyben kilátásba helyezi azt is, hogy az alig három hete beiktatott és azóta Algériát sikerrel megjárt, új-régi francia kormányfő „egy küldöttséget fogad tőlünk, ki tiltakozik az összes szabad magyar nevében az igazságtalan kivégzések ellen.” A gépiratos röplap nem titkolja, hogy a magyar deputáció mit vár de Gaulle-tól: „Ugyanekkor felkéri arra, hogy ha az óra ütni fog, engedje meg nekünk azt, mit 1940-ben Anglia

megengedett neki.” A hőn remélt találkozó az Elysée-palotában azonban végül is elmarad. Mint azt a BM elhárító osztályának vezetője: Móró István r. alezds. és helyettese Lehel Artúr r. alezds. 1958. szeptember 12-én kelt szigorúan titkos jelentésében megbízható és ellenőrzött forrásra hivatkozva tudatja: „Június utolsó hetében egy Péntek által szervezett delegáció de Gaulle titkárságát kereste fel, ahol de Gaulle-nak személyesen akartak egy memorandumot átnyújtani. A memorandum tiltakozást tartalmazott a magyarországi kivégzések ellen és ismételt felajánlkozást kommunista-ellenes akciókban való részvételre. De Gaulle udvariasan kitért az elől, hogy fogadja a delegációt, s így ennek tagjai csupán a kabinet-titkársággal tárgyaltak, és itt nyújtották át memorandumukat.”[329]

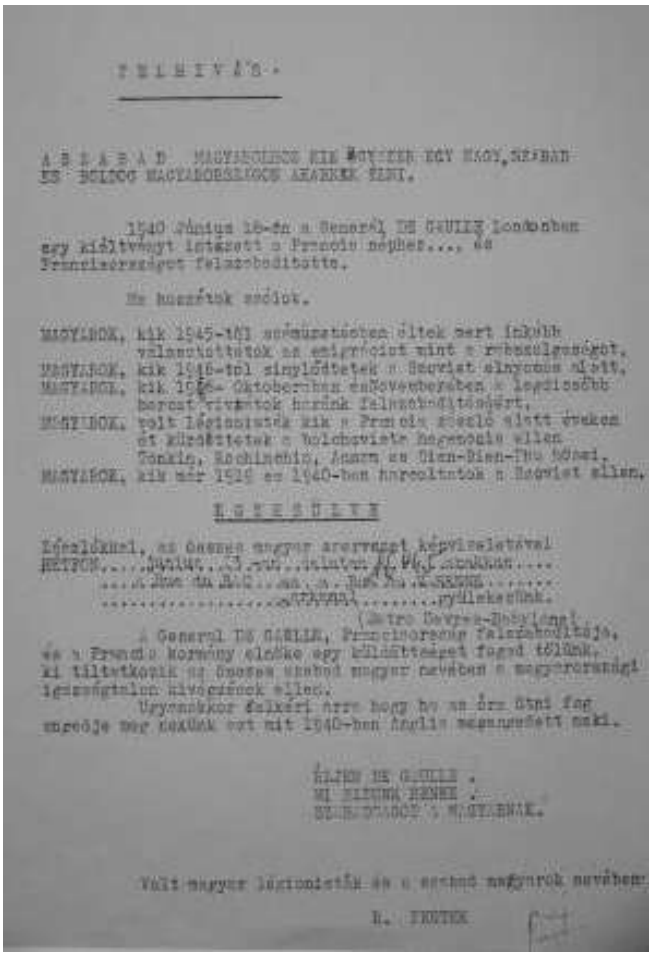

P E L E N T V É S

A B S Z A B A D MAGYARORSZÁGOK KIK EGY ÉVEN EGY NAGY, SZABAD ÉS BOLDOG MAGYARORSZÁGOKÉ ÁRAKKÉ ÉLNI.

1940 Június 16-án a Generál DE GAULLE Londonban egy kiáltványt intézett a Francia népher..., és Franciaországot felszabadította.

Mi kszértük szóltok.

MAGYAROK, kik 1945-tól szégyenszemben éltek mert inkább választottátok az emigrációt mint a rabszolgaságot.
MAGYAROK, kik 1946-tol sinylődtetek a Szovjet elnyomása alatt.
MAGYAROK, kik 1956- Oktoberében és Novemberében a legelszántabb harcot vívtátok hazánk felszabadításáért.
MAGYAROK, volt légionisták kik a Francia szabadság alatt évekem át küzdöttetek a bolshevista hegemónia ellen Tonkin, Kochinchin, Annam és Dien-Dien-Phu környi.
MAGYAROK, kik már 1919 és 1940-ben harcoltatok a Szovjet ellen.

K Ö S Z Ö N J Ü K

Igyekszünk, az Összes magyar szervezet képviseletével [illegible] ... [illegible] ... [illegible] ...

Nem akartam túl messze lenni a hazámtól, hogy hamar visszatérjek, ha hív. Franciaország a szabadság hazája, az volt a fontos."[330]

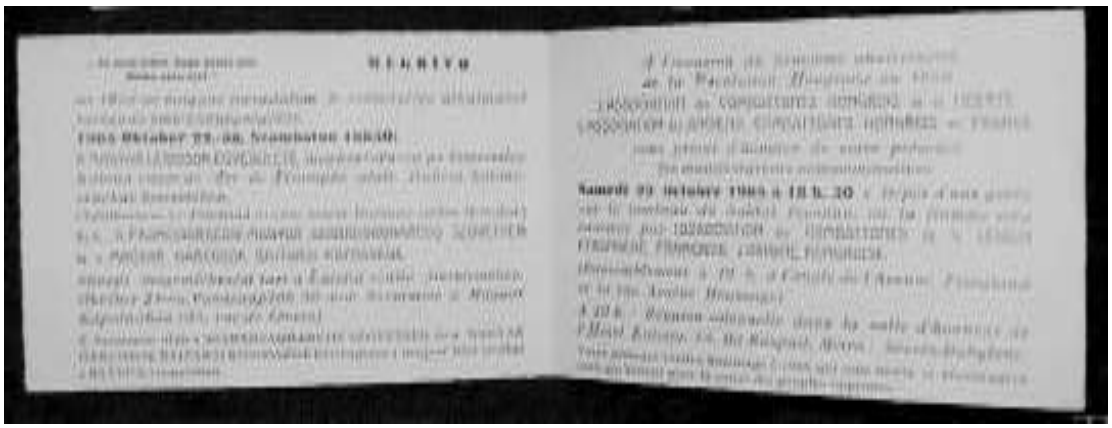

Sujánszky Jenő archív gyűjteményének újabb darabja, egy 1965 őszén nyomtatott meghívó „az 1956-os magyar forradalom 9. évfordulója alkalmából tartandó emlékünnepségre" már a konszolidált éveket idézi. Ekkorra már nem csak az algériai háború ért véget, majd a független Algéria vezérkarának azt követő ádáz hatalmi belharca, hanem az 1963 tavaszi „ENSZ-amnesztiával" Magyarországon is megindult a Kádár-rezsim mind szélesebb rétegeket megnyerő stabilizációja. Az 1965 őszi meghívó minden esetre azt jelzi, hogy a három franciaországi magyar emigráns szervezet akcióegysége egyelőre még töretlen; a megemlékezést, ekkor már bevett rítusok szerint, a Magyar Légiósok Egyesülete (MLE), a Franciaországi Magyar Szabadságharcos Szövetség (FMSZSZ) és a Magyar Harcosok Bajtársi Köre (MHBT) rendezi három párizsi helyszínen: a Diadalívnél, a Lutetia szálló dísztermében és a Bayeux-i katonai temetőben. (A magyar belügyi iratokból csak jó fél évszázad múltán feltárult, némiképp kesernyés mellékízű kulisszatitok, hogy e megemlékezéseken a fent említett emigráns szervezetek vezetőségébe sikerrel beépült magyar belügyi hírszerző ügynök: „Mohai Tibor", valódi nevén Németh László elnökölt.[331])

A franciaországi magyar emigránsok „szimbolikus politizálásának" talán leginkább ismert és jellemző példája a párizsi Diadalívnél évről-évre megtartott október 23-ai koszorúzás és „örökláng-gyújtási ceremónia" volt. Az alábbi francia nyelvű meghívót a 40. évfordulóra nyomtatták 1996 őszén, s utána Sujánszky Jenő, az MSZSZF elnöke összegzi egy kései feljegyzésében e hagyomány jó négy évtizedes történetét:

[330] Szecskó Tibor kérdőíve, válasz a 18. kérdésre – 1956-os Intézet, „Légiós-kutatások" c. gyűjtemény.
[331] Lásd „Mohai Tibor" alias Németh László 1962. október 20-án, Párizsban adott titkos ügynöki jelentését: ÁBTL 3.23. Mt-704/11 103. o.

„Ez a zászlós felvonulással egybekötött ünnepélyes szertartás – hangsúlyozza Sujánszky – a nyugati országokban élő magyarok egyik legszebb, legimpozánsabb és legmeghatóbb megemlékezése október 23-áról. Mivel a Diadalív-szertartás hivatalos jellegű, amely túlnő a magyar emigráció keretein, így a francia hatóságok engedélyének megszerzése természetesen nehéz, komplikált és több feltételtől függ.

A kezdeményezést Péntek Róbert tette meg, aki számos francia katonai kitüntetést kapott kiváló frontszolgálatáért, és mint 85 %-os hadirokkant kérte meg az engedélyt a magyar szertartásra. Ennek érdekében 1957-ben megalapította a „Magyar Származású Volt Francia Idegenlégionisták Bajtársi Körét", és belépett az akkor alakult Magyar Szabadságharcos Szövetségbe is. A kiváló francia frontharcos érdemeire való tekintettel ki is tudta járni az október 23-ai szertartáshoz az engedélyt. Így Péntek Róbert kezdeményezésének köszönhető, hogy a Magyar Szabadságharcos Szövetség együttműködve a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségével minden évben megrendezte a Diadalívi [*sic!*] koszorúzást. Az engedélyt évenként kell újból megkérni a Francia Frontharcos Minisztériumhoz tartozó Arc de Triomph Örökláng Bizottságtól, de a szertartás megrendezéséhez a Francia Belügyminisztérium, a Prefektúra jóváhagyása is szükséges. Péntek Róbert 1960-ban az Egyesült Államokba költözött, s így 1961-től 1970-ig Ladányi József, szintén volt francia idegenlégionista szerezte meg a hivatalos engedélyt. Ekkor megszünt az engedély, s ennek következtében 1971. október 23-án nem is volt magyar koszorúzás a Diadalív alatt lévő Ismeretlen Katona Sírjánál. 1972-ben Sujánszky Jenő, az MSzSz egyik alapító tagja és vezetője kihallgatást kért Borbeau francia alezredestől az „Arc de Triomphe Örökláng Bizottság" adminisztratív titkárától. Sujánszky (1956-os magyar szabadságharcos), annak ellenére, hogy soha nem szolgált a francia hadseregben, hosszú tárgyalás után el tudta érni, hogy a magyarok ismét megkapják az engedélyt az október 23-ai koszorúzási és Örökláng-gyújtási szertartásra. Így az MSzSz és az MHBK azóta is minden évben megrendezhetik a Diadalívi magyar koszorúzást.

A francia „Arc de Triomph Örökláng Bizottság" a következő személyeknek adta meg a hivatalos engedélyt 1957 és 1998 között a október 23-ai magyar koszorúzási szertartások megrendezésére, akik egyúttal név szerint is felelős szervezők voltak a francia hatóságok felé:

1957-1960 (4 évig): Péntek Róbert (volt francia idegenlégionista)
1961-1970 (10 évig): Ladányi József (volt francia idegenlégionista)
1971-ben nincs engedély koszorúzásra
1972-1986 (15 évig): Sujánszky Jenő (volt magyar szabadságharcos)
1987-1990 (4 évig): Dömötör Kálmán (volt francia idegenlégionista)
1991-ben (1 évre): Toldalagi Ferenc (volt francia idegenlégionista)
1992-1998 (7 évig): Sujánszky Jenő (volt magyar szabadságharcos)"[332]

Az egymással rivalizáló emigráns szervezetek sokban jellemző, szomorú paradoxona, hogy 41 év után az utolsó '56-os megemlékezés éppen a „légionisták" miatt fulladt kínos botrányba „a Diadalív árnyékában" 1998. október 23-án, amikor két obsitos magyar légiós Sujánszkyt inzultálva tettleg is magához ragadta a kezdeményezést. A jelenlévők többsége ugyan elítélte az incidenst, s azt a forradalom emlékéhez méltatlannak tartotta (kivált, mint írják, a francia tisztek és civilek jelenlétében!), ám a volt légiósok, az MHBK és az MSzSz több mint négy évtizedes „bajtársi" akcióegysége ezzel menthetetlenül véget ért, s a Magyar Szabadságharcos Szövetség Franciaországi Szervezete még az évben feloszlott.

[332] Sujánszky Jenő iratgyűjteménye, MNL OL – levéltári besorolása ez idő szerint még folyamatban van!

Akadnak persze további rejtélyek is a veterán magyar légiósok emigráns aktivitása körül, ám ezeket – mivel szűkebb kutatási témánktól messzire sodornának és mert érdemi forrásaikat eddig még nem sikerült feltárnom – inkább csak hiánylistaként jelzem a további kutatóknak:

Adatszerűen, megbízhatóan dokumentálva máig sem ismert, hogy volt-e komolyabb alapja ama gyakran hivatkozott magyar belügyi vádnak, mely szerint a bécsi és párizsi magyar követségek elleni 1956-os, majd azt követő évfordulós demonstrációk atrocitásait (ablakbezúzás, Molotov-koktélos támadás, etc.) kiszolgált magyar légiósok követték volna el.

Még inkább igaz ez a párizsi magyar veteránok azon állítólagos szerepvállalására 1958 és 1962 között, mi szerint a párizsi prefektúra által pisztolyokkal felfegyverezve titkos terrorelhárító segéd-osztagokba szerveződtek volna egyrészt az algériai tüntetők és az ALN párizsi merényleteit, másrészt az OAS terrorakcióit meghiúsítandó. A politikailag aktív veteránok nagy többsége ugyan feltétlen híve maradt de Gaulle-nak – legalábbis 1960 őszéig, amíg „francia Algériának" nem fordított hátat –, ám ez a tábornok-elnököt mitsem feszélyezte abban, hogy Hruscsov 1960 tavaszi egyhetes franciaországi látogatása alatt a francia rendőrség által nyilvántartott antikommunista és szovjetellenes aktivisták százaival együtt a legelszántabb magyar légiós veteránokat – akik a szóbeszéd szerint állítólag merényletre készültek a magyar forradalom eltiprója ellen – biztonsági őrízet alatt, francia államköltségen Korzika szigetének az előszezonban még javarészt üres szállodáiba és panzióiba internálja…

Végül, akad még egy rejtélyes és némiképp bizarr adalék. Noha a BM Pest megyei elhárító alosztálya „Fanatikus ikrek" fedőnéven külön megfigyelő-dossziét nyitott rájuk, sőt, egy e célra beszervezett ügynököt sem átallott Franciaországba kiutaztatni Iván-Kovács László, az 1957 végén kivégzett Corvin-közi felkelő parancsnok – 1956-ban emigrált, majd a Légiót is megjárt – testvéröccsei: Csaba és Attila esetleges magyarországi akcióinak kifürkészésére (e dosszié ismertetésére a maga helyén még kitérek), azt máig sem tudni, hogy a haza, tudtommal, sose tért ikerpár, a Légióból leszerelvén, érdemben valóban részt vett-e bármi emigráns szervezkedésben – pláne diverzáns magyarországi akciók előkészítésében.

Népfelkelő kamaszok

Ám az előző légiós nemzedék iménti csoportjainál a magyar forradalomhoz jóval több köze volt az itthoni serdülő fiúk ama népes rajának, mely kezdettől lelkesen részt vett a helyi demonstrációkban, majd a segélyosztásban, a sebesültmentésben és az utcai harcokban, hogy aztán a megtorlástól tartva egyedül avagy társaival Nyugatra szökjék, és pár év hányódás után, nagykorúvá válva maga is jelentkezzék az Idegenlégióba. Ez az ’56-os „tűzkeresztség”, majd a rá következő hidegháborús „pikareszk” kutatásaim szerint vagy félezer ’56-os magyar kamasz sorsának lett máig meghatározó nemzedéki alapélménye. Munkám főként róluk szól, az ő sorsvonalukat igyekszem nyomon követni egyrészt az archív iratokból, másrészt egy maroknyi provence-i, korzikai veterán személyes adatközléseiből. Lássuk hát, miként lettek e kamasz népfelkelők politikai menekültek, majd „rendfentartó” önkéntesek a francia gyarmatbirodalom legtovább tartó, véres utóvédharcában, az algériai háborúban.

A hazai gyűjteményekben, főként az 1956-os Intézet Oral History Archívumában (1956 – OHA), az Állambiztonsági Iratok Történelmi Levéltárában (ÁBTL) és a Nyílt Társadalom Archívumában (OSA) jó egy éve kutattam már az ’56-os menekült kamaszok sokféle válaszút mentén elágazó sorsát, s eközben figyelmem mind jobban fölkeltette tömeges jelentkezésük az amerikai hadseregbe és az Idegenlégióba. (Annál inkább, mivel az előbbiek ezzel csakhamar a vietnámi, az utóbbiak az algériai háborúba váltottak egykor mindkét fegyveres testület toborzóirodáin készséggel osztogatott „belépőjegyet”.) Egyszer aztán, ahogy egy szakmai körben nem győztem sorolni az archív iratok frissen feltárt, bizarrnál bizarrabb életrajzi adalékait, egy történész barátom megkérdezte: „Hát hús-vér egykori légióssal, tengerész-gyalogossal találkoztál már? Nem? Miért? Hiszen ha oly sokan voltak, néhányuk még biztosan felkutatható, és szóra bírható...”

Szavai bogarat ültettek a fülembe, s ettől kezdve keresni kezdtem a személyes találkozás lehetőségét kutatásaim „célszemélyeivel”. Így bukkantam, többszöri kalandos közvetítésel 2011 nyarán a provence-i, korzikai magyar légiós veteránok körére, vagy két tucat ’56-ban kamaszként Nyugatra ment, majd légiósnak állt, ma jóval 70-en túli veteránra, akiket nem csak interjúzásra és kérdőíves válaszadásra sikerült rábírnom, hanem arra is, hogy névvel és arccal szereplői legyenek csaknem öt évig forgatott „Patria nostra” című, sorskövető dokumentumfilmünknek. Mindez új lendületet és minőségi többletet adott korábbi kutatásaimnak. Kiváltképp magával ragadott az az elemi és máig erősen emotív közléskényszer, amellyel „adatközlőim” egymás szavába vágva idézték jó fél évszázad előtti ’56-os élményeiket, majd kérésemre néhányan külön is leírták azok fontosabb epizódjait.

Nem csoda, hisz többségüknek nehéz gyermekkor és igencsak hányatott előélet jutott, s így aztán a szabadság és összetartozás váratlan nagy közös élménye már-már ellenállhatatlan erővel sodorta őket az események sűrűjébe. A forradalom helyi megmozdulásaiban, majd a harcokban, így vagy úgy, majd’ mindegyik részt vett, s arra mint „első tűzkeresztségére” büszkén emlékszik ma is. A 13 éves Spátay János (Angyalföld – Bouc-bel-Air) az egymástól elvágott pesti, budai felkelőcsoportok futáraként jó egy hónapig futballabdába rejtett üzeneteket „cselezett át” a szovjet tankok – november 4-e után másként áttörhetetlen – hídzárlatán. A 14 éves Huber Béla (Sopron – Aubagne) elsőként dobott kézigránátot a soproni ÁVH-székházra, s miután a helyi nemzetőrség felnőtt tagjai, élükön az Erdészeti Főiskola diákjaival, valamennyien átmentek Ausztriába, néhány kamasz társával még december 4-éig bújkált állig fegyverben a határszéli erdőkben. A 16 éves Sorbán Gyula (Ferencváros – Toulon) már 23-én este fegyvert fogott a Rádiónál, majd pár nap múlva a Kilián laktanya előtt egy szovjet tanklövedék-szilánktól súlyosan megsebesült a lábán. Soós Sándor (Pesthidegkút – Séptemes les Vallons), az egykor 17 éves oroszlányi vájár-tanonc, golyószórósként a New

York Palota hátsó kijáratát védte még november 4.-e után is csaknem egy hétig, majd a csoport utolsó ellenállóival együtt fegyverrel menekült Nyugatra.

Az iméntiek – és számos majdani légióstársuk – közül többen már itthon ismerték egymást, ám sorsuk igazán csak Észak-Afrikában hozta össze őket. (Egy jellemző eset: Szecskó Tibor (Gyöngyös – Aix-en-Provence), Aradi Domokos (Budapest – La Linde des Moures) és Soós Sándor (lásd mint fenn!) a harcok során futólag többször is találkozott az EMKE környékén, ám az csak nemrég derült ki egy bajtársi összejövetelen, hogy pár napig mindhárman egyazon népes felkelő csoporthoz tartoztak, melynek bázisa a New York Palota, a Bástya és a Híradó mozi volt.) E majdani légiós önkéntesek, ekkor még kamasz felkelők, nemzetőrök, többségükben pesti és budai fiúk voltak, bár a forradalom és a harcok kitörésének híre jónéhány lelkes, vidéki fiatalt is útnak indított a fővárosba. (Így Soós Sándort és társait az oroszlányi vájár-iskolából, vagy a mezőgazdasági szakiskolás Szecskó Tibort és barátját Gyöngyösről.) E tömeges nemzedéki „rajzásnak” két igencsak eltérő, bár e kivételes történelmi pillanatban furcsa mód egymást erősítő szociológiai háttéroka is volt. Az egyik az államszocialista önkény a „tanuló- és munkás-ifjúságot” sem kímélő kényszer-mobilizáló hatása (a nevelőotthonok, internátusok, szakiskolák, etc. nagy száma kivált a fővárosban és környékén), a másik az ú.n. szubkulturális „mobbing” jelensége. Más szóval az, hogy e népes kamasz fiú korosztály jó részét – a család és az iskola mellett, sőt, gyakran *helyett* – voltaképp „az utca” nevelte és a galeri-szellem szocializálta. Márpedig ez utóbbi legtöbbre tartott magatartásnormái éppen a „vagánság” (bátorság, ügyesség, kezdeményező készség) és az önként vállalt „véd- és dacszövetség” voltak. Szakasztott ugyanazok tehát, mint a forradalom napjaiban a felnőtt férfiak spontán mód összeállt szabadcsapataié, vagy – Elias Canetti frappáns terminusával – a tradícionális „hadifalkáké”.

E mellett persze, számottevő volt a kulturális hatás is. A hazafias szellemű kötelező iskolai olvasmányok mellett e tizenéves fiúknak leginkább a kaland- és ifjúsági regények, továbbá – paradox módon – az egykori szovjet háborús és partizán filmek legendás ifjú hősei szolgáltak példaként. (Elég csak a „Ballada a katonáról", a „Szállnak a darvak" vagy a Moszfilm más nagyhatású egykori „kultuszfilmjeit" idézni!) Mások más mintákból, másfajta érzelmi-eszmei munícióból merítettek. Így a kérdőív azon kérdésére, hogy kamaszként miben látta a forradalom értelmét s a harcok célját, Szecskó Tibor így felelt: „Nekem mindég az 1848-as forradalom járt az eszemben, meg Petőfi versei és a francia forradalom 1789-ben."[333] Ami azt illeti, „A Kutyák és farkasok dala" Soós Sándornak is életreszóló forradalmi útravaló maradt: egy hét hősiesen hiábavaló utóvédharcai után. Mielőtt november 10-én a New York palota maradék védői föladták volna állásaikat, még megvárták, amíg a szomszédos Atheneum nyomda éjjeli műszakja kihozza az „Igazság" búcsúszámát, utolsó olfalán a Petőfi-vers mementójával. A jelképeknek és jelszavaknak e drámai és felkavaró napokban mára alig átélhető, különös varázsereje volt, kiváltképpen a kamaszok számára. „A harcok szünetében – idézi Soós emlékeit – egy szöggel a puskám tusába véstem: „Pro patria et libertate!" és: „Halál az ÁVÓ-ra!". Majd a nevemet és a címemet is aláírtam – ha elesnék, mégis maradjon valami utánam…"[334] Többen a „csillagverésben" s a Rákosi-címertelenítésben is kezdeményezőn részt vettek – így az alig 15 éves Nemes Sándor (Szekszárdzomba – Borgo, Korzika), a szekszárdi Garay Gimnázium elsős diákja: „Mielőtt elhagytuk volna a gimnáziumot, az épület második emeleti ablakából kidobtam a búzakalászos Rákosi-címert, ami repült mint egy tengerparti freesby, egészen a Pelényi cukrászdáig, és kitűztem a diáksapkámra a Kossuth-címert „Pro libertate" felirattal."[335]

Akadtak persze, másféle egyéni indítékok is, korábbi sérelmek avagy családi veszteségek, tragédiák, melyek csak fokozták a forradalom napjaiban könnyen fegyverhez jutó kamaszok harci elszántságát. A félárván felnőtt Huber Béla például nem volt még két éves, mikor a háború végén Hunyady-páncélosként fogságba esett apját az oroszok több száz társával kivégezték; Sorbán Gyula hasonlóan vesztette el nála jóval idősebb testvérbátyját, Spátay János nagybátyja pedig, politikai fogolyként nem sokkal előbb, 1956 nyarán szabadult a börtönből. Morvay Tamás apja és felmenői több nemzedék óta hivatásos katonatisztek voltak (dédapja egy fénykép tanúsága szerint még Rudolf trónörökös szárnysegédje, nagyapja csendőrezredes), s a Rákosi-érában segédmunkássá tett egykori vezérkari százados apa maga is aktívan részt vett a forradalmi harcokban – még ha szintén felkelő fiát, a végzős piarista diákot, akivel e napokban külön utakon jártak, jobbnak is látta nem beavatni ennek részleteibe.

Szabályerősítő kivételként akad persze olyan légiós veterán is, akit már ifjan sem tudott magával ragadni a forradalom heve, s a „közszabadság" elszánt védelmezése helyett inkább saját egyéni szabadulására próbálta e kivételes történelmi esélyt felhasználni. (Bár annyi feltétlen a javukra irandó, hogy nem akarván hősnek látszani, mindezt ma sem titkolják.) Így egyikük, Pápai Lajos (Öcsöd – Montrichard), aki '56-ban a „Rákosi Művek"-ben dolgozott, három műszakban állvány-heggesztőként, a kérdésre, hogy hol járt, mit látott és mit csinált a forradalom napjaiban, így felelt: „[Október 4-én] éjszaka 2 órakor dolgoztam, mikor jöttek a forradalmisták leállítani az üzemet. Nem vettem részt, éreztem, hogy a Varsói Szerződés után (1955, Hegedűs András) ebből kilépni semmi esetre sem lehet." – majd a kérdőív további három pontját, melyek a forradalmi emlékeket próbálták előhívni, sorra válasz nélkül hagyta. Egy provence-i légiós veterán, FJ, aki utóbb sem a kérdőíves felmérésben, sem a kamerás interjúzásokban nem kívánt részt venni, egyetlen forradalmi fegyvertényként – önnön vagányságát bizonyítandó – mindössze azt találta említésre méltónak, hogy mielőtt Nyugatra

[333] Szecskó Tibor kérdőívét lásd a szerző kutatási anyagaiban: 1956-os Intézet OHA légiós különgyűjtemény.
[334] Lásd Soós Sándor 2001 őszén Séptems les Vallons-ban készült video-interjúját a szerző kutatási anyagaiban, az 1956-os Intézet OHA légiós különgyűjteményében.
[335] Nemes Sándor kérdőívét – lásd a szerző kutatási anyagaiban: 1956-os Intézet OHA légiós különgyűjtemény.

indult volna, még magához vette az ifjúmunkás szervezet tagdíjainak kasszáját, állítása szerint vagy 40 ezer forinttal.

(Itt csak közbevetőleg, mindez a tavaly elhunyt kiváló szociálpszichológus, László János szavait látszik igazolni az élettörténeti elbeszélések többféle lehetséges participációs szintjéről. Mint azt egy másik '56-os emigráns emlékezet-kutatás tanulságaként megállapítja: „Az 56-os forradalomban való részvétel minden – a forradalmat akár gyerekként is átélt – interjúalany számára megemészthető, az elbeszélésbe belefoglalandó mozzanat." A visszaemlékezések skálája, amint azt László svájci magyar menekültek interjúiinak tanulságaként kiemeli: „a reflektálatlan szemlélőtől a rokonszenvező szemlélőn és az eseményekre belső reflexiókkal emlékező aktív résztvevőn át a ma is az események vonzásában élő emlékezőig tart."[336]) Mint az a fentiekből s a további hasonló adalékokból látnivaló e négyféle „participációs" szintből emlékezőink döntő többségére az utolsó két, intenzív személyes involváltság, s az erről tanúskodó önélettörténeti narratíva volt jellemző.

Mi tagadás, már az első, 2011 nyári találkozásunkkor az volt az érzésem, hogy e messzire sodródott, mára jóval hetven fölötti férfiak lelkük mélyén, így vagy úgy, mind megmaradtak „örök kamasznak", átható intenzitással, makacsul és megmásíthatatlanul őrízve magukban a forradalom élményeit. Jórészt emiatt is jutottunk arra a Dunatáj Alapítvány egy sebtében toborzott dokumentarista stábjával, hogy alig két hónap múlva, még az év őszén visszatérünk Puyloubier-ba, rögzíteni a provence-i, korzikai magyar légiós veteránok október 23-ai megemlékezését. Mi tagadás, bizalmuk lefegyverző volt, ahogy már az első alkalommal, szinte bemutatkozás helyett sorra előadták évtizedek óta féltve őrzött archív fotóikat és más forradalmi relikviáikat: egy-egy nemzetőr igazolványt, megpörkölt szélű '56-os röplapot vagy az „Igazság" utolsó számának egy foszladozó példányát, miközben egymás szavába vágva nem győzték sorolni emlékeik megannyi bizarr és torokszorító fordulatát. Lássuk hát, gondoltuk dokumentumfilmes társaimmal[337], vajon miféle emlékezet-közösséget alkotnak e veteránok, ha a magyar forradalom születésnapját „megülni" gyűlnek egybe a Mont Saint-Victoire tövében.

Minderről, itt és most korai lenne még számot adni, ám az tény, hogy filmen is rögzített csoportos együttléteik egyik valós katarzis-élménye volt ez az '56-os emléktalálkozó – főként azok után, hogy az öt év előtti koszorúzó, Szabó László, aki a „Bajtársainkra emlékezve" feliratú kis koszorút az ismeretlen katona sírjánál elhelyezte, 2016 januárjában maga is a Légió puyloubiers-i sírkertjében nyugszik. A csoport emlékezetrítusainak s a provence-i, korzikai terepforgatások egyéb tanúságainak munkám végén külön fejezetet szentelek: „A provence-i magyar légiós veteránok körében" címmel, amellyel e mostani fejezet számos adaléka is egybeolvasandó.

Többek közt ez a jól sikerült, korai találkozó ösztönzött arra, hogy az ígéretes oral history kutatást egyben intenzív hazai és franciaországi levéltári kutatásokkal és személyes emlékanyag-gyűjtéssel (archív fotók, levelek, dokumentumok) folytassam. Szintén ekkor merült fel a gondolat, hogy mindazt, amit személyes találkozásaink során a légiós veteránoknak vagy távolabb élő társaiknak nem volt módjuk elmondani, egy 50 kérdésből álló, teljes életútjukat átfogó kérdőívvel pótoljuk. Alább ennek három 1956-os tárgyú (sorrendben a 11.-12.-13.) kérdésére adott válaszaiból idézek. A válaszadók teljes nevét csupán az első válasz-blokkban adom meg, később már csak monogramjaikat jelzem az azonosíthatóság végett. (Az eredeti, kitöltött kérdőívek, kutatásaim más dokumentumaival együtt, az 1956-os

---

[336] László János: Mit lehet kezdeni a narratív konstrukciókkal a szociálpszichológia szempontjából? In: Kanyó Tamás: *Emigráció és identitás, 56-os menekültek Svájcban. L'Harmattan* – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2002. 163.

[337] A Dunatáj Stúdió „Patria nostra' c. egész estés dokumentumfilmjének alkotó stábja: Szederkényi Miklós gyártásvezető, Surányi Z. András operatőr, Kapcsos Vince hangmérnők, Sívó Júlia vágó, Kapitány Zsuzsa felvételvezető továbbá rendezőként e sorok írója.

Intézet Oral History Archívumának „Légióskutatás” c. gyűjteményében bárki által szabadon kutathatók.)

11) Hol járt, mit látott és mit csinált az 1956-os forradalom napjaiban?

„Kaptam egy focilabdát, amibe a forradalmisták üzeneteket rejtettek. Ezt kellett a ruszki tankok közt naponta átvinnem egy hónapon át Pestről Budára, és onnan vissza. (SJ)

„Éjjel a városban, nappal pedig a főiskolásokkal [a soproni Erdészeti Főiskola hallgatóival – NB] kerestük az ávósokat. (HB)

„Engem a forradalom Oroszlányban ért, másodéves vájár-tanoncként. Október 24-én ébresztő után a társaim izgatottan mondták, hogy éjjel a rádióban lövöldözést hallottak, és hamar híre ment annak is, hogy a honvédelmi teremből eltüntek a fegyverek. A tanárokkal és egymás közt egész nap diskuráltunk, óráink nem voltak. Este aztán megjöttek a bányászok is, teli torokból skandálva: »Aki magyar, velünk tart!«” (SS – Soós Sándor ’56-os emlékeinek folytatását lásd hátul, a Dokumentumtárban!)

„[Negyedéves piarista diákként] ott voltam az első pillanattól a Műegyetemnél, fél kettőtől kezdve, és végigcsináltam a felvonulást: Bem szobor, Margit-híd, Petőfi szobor, este a Rádió...” (MT)

„Práter utcai iskola, Kilián laktanya, Híradó Mozi. (AD)

„Négyen voltunk haverok, és a Sztálin szobornál kezdődött, utána a Rádiónál, majd teherautóval elmentünk egy Pesten túli laktanyába, hogy fegyvert szerezzünk. (…) Arra emlékszem, hogy a teherautó zsúfolt volt, de mikor visszajöttünk a Rádióhoz, ott szanaszét estünk, és fogalmam sincs, ki hová lett. Nem szeretnék olyanokat mondani, ami nem való az igazságnak. (*sic!*)

Az oroszok bevonulása után pár napra, a Kilián laktanya körül, az Üllői útnál vártuk őket molotov-koktélokkal, mert nehézfegyverünk sajnos nem volt. Mikor egy tank ágyúval lőni kezdte a Kilián-laktanyát – a robbanástól vagy mástól? – szilánkot kaptam a jobb lábomba. Ez után társaim a elvittek Csepelre, onnan ki Gyálra, ott az egészségházban kivették a szilánkot és bekötöztek.

Vagy két nap után csatlakoztam az emberekhez, akik a városházát elfoglalták Gyálon, de mivel nem voltunk eléggé felfegyverezve, csak géppisztoly meg puskáink voltak, így amikor az orosz tankok megjöttek, úgy döntöttünk, semmi esélyünk velük szemben, és óvatosan elhagytuk helyeinket. Sajnos volt, akinek nem volt szerencséje, s az életét vesztette. (SGy)

„Az iskolákat, gimnáziumokat és egyetemeket biztonsági okokból hamar bezárták, és a szervezkedések megállítása érdekében a vidéki diákokat is mind hazaküldték. Én, 15 éves fejjel nem igen tudtam felmérni az eseményt. Tudtam, hogy valami történelmi dolog zajlik, és hittem abban, hogy a nép akarata győzni fog, egészen addig, amíg a Rádiónál bele nem lőttek a tömegbe. (…) Lestük az ellentmondásos híreket, egyfelől csillapító, másfelől túlzó és izgató híreket, sok ember tétlenül bolyongott, nem tudta, mit tegyen... Mások, a városokban fegyvert szereztek, lövöldöztek teljes zűrzavarban.

Megható, csodálatos volt ez az emberi odaadottság, ez a láz, ez a bátorság, ez az elhatározottság, a végsőkig szembeszállni a ruszki medvével (URSS).

Mielőtt elhagytuk volna a [szekszárdi Garay] gimnáziumot, az épület 2. emeleti ablakából kidobtam a búzakalászos Rákosi-címert (…) és kitűztem a diáksapkámra a Kossuth-cimert »Pro libertate« felirattal. Az járt a fejemben, hogy felmegyek Pestre, de előbb fegyvert kellene szerezni, amit nem tudtam találni. Így G.G. barátom lakásán gumibetűkkel röplapot szerkesztettünk, egy általános felhívást sztrájkra, és azt terjesztettük az iskolai füzetek kitépett lapjain.” (NS)

„That is the question! Mert minden homályos. Október 23-án, ha jól emlékszem a napra, de lehet, hogy 24-én, Gyöngyösön is kitört a gyalázat. Szaladoztunk és vertük a tüzet. Le kellett dönteni a ruszki emlékművet. Majd mentünk fegyvert kérni a kaszárnyába. Ránk lőttek vaktöltéssel, de mégis jött velünk egy tank „lehúzni" az emlékművet. Nem volt könyü dolog. Azután voltak különféle tüntetések. Másnap, mi – én meg Kovács Gyurka –, rohantunk Pestre. A Kőhídnál vett fel bennünket egy TEFU-gépkocsi és vitt a fővárosba. Ott leszálltunk egy hosszú utcán, ahol jöttek, mentek teherautók tele néppel és piros-fehér-zöld zászlókkal. Az egyik sarkon egy forradalmár csoport elkapott bennünket és vallatni kezdtek, hogy nem vagyunk-e ávósok… Feleltem: hát hogyne már 16 éve, ha akarod, mióta megvagyok! És te, ki vagy? Azt mondja: nemzetőr. Mondom neki: 16 éves vagyok, ne nézz ávósnak, te hülye! Elvittek magukkal, adtak fegyvert és órákat, szaladoztunk Pesten az ávósok után. Ott maradtam egy jó hétig a fővárosban." (SzT)

12) Volt-e fegyvere, és tartozott-e valamelyik felkelő- vagy nemzetőr-csapathoz?

„Fegyverem nem volt és harci csapatom sem." (SJ)

„Igen, volt fegyverem, és a soproni főiskolás csapathoz tartoztam." (HB)

„Igen, pisztoly, géppisztoly, golyószóró és kézigránátok. Igen, az »Igazság« újsághoz, az úgynevezett »New-Yorkistákhoz« vagy »Hungaristákhoz«." (SS)

„Igen – Nemzetőr. A New-York Palotánál harcoló csoportban." (AD)

„Volt egy pisztolyom, segítettem jobbra-balra, de nem tartoztam semmi csapathoz." (MT)

„Igen, egy pisztoly. A Pesten kívüli laktanyában sajnos nem szereztünk fegyvert, én a pisztolyomat pár napra rá egy nálam idősebb személytől kaptam. Gyálon ástam el egy üres telken, mielőtt neki indultunk a nagyvilágnak. Talán még ma is ott van?" (SGy)

„Fegyverem nem volt, persze szerettem volna, sőt az ócska orosz »camembert« géppisztoly is lenyűgöző hatással volt rám. (NS)"

„Volt fegyverem, de nem tudom milyen csoporthoz tartoztam. Emlékszem, több névre a csoportból, de később csak Soós Sanyival találkoztam, aki ismert. Volt, akivel együtt mentünk Pestről átlépni a határt. Kiskorúak mind, volt aki hazament Franciaországból, vagy ment tovább Amerikába, Kanadába. A gyermekkori barátom, akivel átjöttem Ausztriába, Kovács Gyurka Gyöngyösről, szintén elment Rouenból, azt hiszem, Kanadába." (SzT)

13) Miben látta kamaszként a harcok célját és a forradalom értelmét? Mit gondolt a „ruszkik”-ról és az ÁVÓ-ról? Az ENSZ és a Nyugat segítségéről? A forradalmi kormányról, az új pártokról és a lapokról? Saját szűkebb környezetéből kikkel szimpatizált a leginkább?

„Mindig is utáltam a ruszkikat, mert a suliban oroszul kellett tanulni, és ha egy szót nem tudtam, a tanár felpofozott.” (SJ)

„Az orosz hadsereg kivonulását és az ÁVÓ felosz[la]tását.” (AD)

„Semmi értelme nem volt, mert az oroszok úgyis letiportak bennünket. A külföldi segítség pedig nemigen láttatta magát. Még az a szerencse, hogy a forradalom hamar véget ért, de sajnos, sokan meghalltak így is.” (HB)

„Látásom: legyen független és szabad Magyarország. A ruszkikkal maradhatunk barátok, az ÁVÓt leszerelni, és felválthatják a volt politikai foglyokat. Egy ideig befolyásolva voltam a Szabad Európa vagyis az Amerika Hangja által. Gondoltam, hogy a Nyugat segítségünkre lesz, vagy az ENSZ! A forradalmi kormányról keveset tudtam ugyan, de [a dolgát] másképpen képzeltem! A pártoknál mindjárt láttam a marakodást a bársonyszékekért. Gondolom, a munkástanács tagjaival érthettem egyet leginkább.” (SS)

„Hogy mit gondolok a ruszkikról és az AVÓ-ról? Nem akarok csúnya szavakat használni... Amikor maghallottuk a szuezi angol-francia beavatkozás hírét, már tudtam, hogy vége a szép álomnak, el vagyunk adva!” (MT)

„Őszintén nem mondhatom, hogy nagyon érdekelt volna a nyugati segítség, az ENSZ meg a s.t.b. Az én egyetlen akaratom az volt, hogy bosszút álljak a »ruszkikon« a bátyám haláláért.” (SGy)

„Mint már mondtam, ilyen fiatal korban nehéz volt, illetve nem tudtam felfogni a forradalom következményeit, értelmét. A ruszkikat utáltam, mint mindenki, hogy akasszák fel az ávosokat, egyetértettem Nagy Imre kormányával, és Kádárt hazaárulónak tekintettem. Nem hittem külföldi segítségben.” (NS)

„A forradalom értelme, a korabeli felfogásom szerint így magyarázható: elegünk volt a hazudozásokból, a kommunizmusból, a „démokáléból” (így hívtuk az ú.n. »demokráciát«), Sztálinból, Rákosiból, az ávósokból, a ruszkikból. Nekem mindég az 1848-as forradalom járt az eszembe, meg Petőfi versei és a francia forradalom 1789-ben. Az ÁVÓ-t mindenki utálta, de az nem friss újság. Az ENSZ-ről azt hittük, hogy komoly dolog, de az is csak hamuka volt. De Gaulle tábornok azt mondta róla: »Mi ez az izé?«, mert ott, az »izében« Amerika volt az úr. A Nyugat segítsége csak hiú ábránd volt. Sajnos elhittük. Később sokat beszéltem erről francia politikusokkal is. De csak a szocialisták vigasztaltak: »Tibor, tisztelet a magyaroknak, Nyugat hazudott és kib….tt veletek ’56-ban.« Ez volt a vélemény Franciaországban. Olvastam korabeli újságokat, a forradalmi pártokról, minden szép volt, gyönyörű szép, mert álom volt csupán, hogy szabadok vagyunk. Én csak Nyugaton ébredtem fel, de ott is csalódtam. Szimpatizáltam azokkal, akik nem voltak kommunisták. Naturlich.” (SzT)

De a forradalomról nem csak az imént idézett Szecskó Tibornak volt sok és erősen személyes, emotív mondandója. Nemes Sándor például így ír:

„Megundorodva, megcsalva és elárulva éreztem magam, mi magyarok, egy elátkozott nép vagyunk, nincs semmi új a nap alatt, mert a történelem megismétlődik, ezt a forradalmat is leverik a ruszkik, és itt is lesznek vértanúk, itt is lesz megtorlás....

Vágyaim, álmaim, céljaim, első diákszerelmeim végét jelentette a forradalom. Volt egy felirat egy halott testén: »Nem hiába halt meg.« Akkor miért? A szabadságért? NEM. Felfigyeltek világszerte a virtusodra, magyar nép, de minden csoda három napig tart, más gondok jöttek, csak a kiábrándulás, a gyász és a fájó sebek nem [múltak el]...”

Hasonlóan az eufória és az agónia váltólázát idézik Soós Sándor emlékei is a november 4-e előtti, utáni napokból:

„Bűvös napok jönnek: a nép küzd, gyászol és remél. Temetik a holtakat, keresi mindenki eltünt szeretteit. Közben: őrség, portya, letartóztatások – Fő utca, Köztársaság tér, Duna-part... Majd bekövetkezik a csoda: elmennek az oroszok! Győzelmi mámor, ölelgetnek, amerre csak járunk. Igazolt nemzetőr leszek én is, habár a 17. évemhez néhány hét hiányzik még. (…)

November 4-én reggel vége az álomnak… Nagy Imre beszél a rádión, ébredj Magyarország, jön az orosz, vissza a csatlósaival!

Süvít itt, robban ott – szörnyű napok következnek. Egy golyószóróval hátra küldenek a Dohány és az Osváth utca sarkára, mellém adva egy híradóst és még egy srácot. A zongora-üzlet lángokban, az Osváth utca végén elszórt lövöldözés, annál pokolibb a harci zaj a New York körúti oldalán. Páncélosunk már eltünt, és hallgat a 45-ös gépágyúnk is a Dohány utcában. Egy becsapódás szilánkjai fölsebzik az arcom és a lábaimat. Sok vért veszítek, a fejkötésemen is átüt, de a sebeim szerencsére nem mélyek. Napokig viselem a kötést, amúgy véresen, forradalmár-módra."

Soós Sándor életútját és '56-os emlékeit nem csak kamera előtt és kérdőíve gonddal kitöltött lapjain vállalta felidézni, hanem kérésemre vagy húsz oldalon át külön is lejegyezte. (Ebből kínál további izgalmas részleteket munkám Dokumentumtárának 6. opusza.) A kamasz felkelők, gyakran felnőtteket is megszégyenítő, vakmerő fegyvertényeihez képest is, mondhatni, példás az ekkor még nem egészen 17 éves oroszlányi vájár-tanonc bátorsága, fegyelme és forradalmár öntudata. „Hadi krónikáját" pedig nem csak magam éreztem beavatóan hitelesnek, hanem a felkelőcsoportok szakértője, Eörsi László is, akivel 2014 nyarán a New York palota körül egy több órás helyszínbejárásra és „adategyeztetésre" is sort kerítettünk a Marseille-ből érkező '56-os veteránnal. (Eörsi maga is meglepetve első ízben hallott egy sor nevet és más hiánypótló adalékot Soós Sándortól, amit annál inkább értékelt, mivel a fennmaradt '56 utáni nyomozati akták és periratok közt éppen a „New-York-ista" felkelőcsoport személyi dokumentációja az egyik leghiányosabb.)

S most a provence-i veteránokén kívül lássunk más egykori forrásokat is a harcokról.

Mint azt a sokfelé ágazó „légiós-karrierekből" is látni fogjuk: számosan csatlakoztak a vidéki kamaszok közül is a helyi felkelő-csoportokhoz, majd a forradalom győzelme után a nemzetőrséghez, bár ez utóbbiba elvben csak a nagykorú felkelők „igazolhattak át". A 15 éves Nánay József asztalos tanonc egyik társával a Corvin-köziekhez állt, járőrszolgálatot látott el, és a vöröskeresztes segélyszállítmányokat biztosította.[338] A 17 éves Tóth Béla, alias „Hógolyó" Tatabányán a független bányász rádió épületét védte[339], míg a vele egykorú J. Gyula, alias „Jules" a gödi vasútállomás környékén látott el járőrszolgálatot[340]. A szintén 17 éves Z. András, mint utóbb rendőrségi vallomásában[341] beismeri, már a forradalom másnapján fegyvert szerzett a Műegyetemről, majd a Práter utcában és a Corvin-közben harcolt. Zsovinyecz Sándor, ugyancsak 17 éves vájártanonc Tatabányán előbb a bank és a főposta épületét, majd a repülőszövetség raktárát őrízte Majkpusztán fegyveres nemzetőrként. Noha egy 1962. április 13-ai belügyi jelentés[342] a légiósok leveleiből azt szűri ki, hogy közülük 1956

[338] Nánay József – ÁBTL 3.1.9. V-144896, 9.
[339] Tóth Béla, alias „Hógolyó" – ÁBTL V-147434, 25.
[340] J. Gyula, „Jules" – ÁBTL O-13222, 17.
[341] Z. András – ÁBTL 3.24. K-210, 3.
[342] ÁBTL 3.1.5. 19600/1, 156.

őszén „az ellenforradalom alatt aránylag kevesen harcoltak”, ez a feltevés, a belügyi adathiányok és az érintettek szándékos elhallgatásai miatt, úgy vélem, erősen alábecsüli a menekült kamaszok tényleges részvételi arányát a forradalomban és az utcai harcokban, ami e belügyi „szakvélemény” becslésénél jóval számottevőbb lehetett.

Joggal merül fel a kérdés: és ha nem mennek el 1956 őszén, vajon mi várt volna e történet hőseire? Lássunk hát néhányat az itthon maradt, vagy a Nyugatról hazatért kamasz felkelők utóéletéből is.

Eörsi László felkelő-monográfiáiban és a honlapján[343] közzé tett sok száz életrajzban számos olyan egykori kamaszt találni, aki lelkesen részt vett a harcokban és a sebesült-mentésben; köztük legalább is két tucat olyat, aki Nyugatra ment, visszatért, majd itthon súlyos börtönítélet vagy sokéves rendőri zaklatás lett osztályrésze. Egyéni kálváriájukat mind felidézni itt sajnos nincs tér, így csak néhány markáns csoportjuk sorsát emelem ki.

A budai vár kőműves-tanoncok számára fenntartott Úri utcai diákotthonából már a harcok kezdetén számos fiú csatlakozott a Széna téri felkelőkhöz. Az intézetből később többen Nyugatra mentek, köztük a szülők nélkül, nevelőotthonokban felnőtt Képes Árpád, aki a harcokban aktívan részt vett, majd Nyugatra szökve két év alatt 16 országot járt meg, mielőtt egy algériai légiós bázisról sok viszontagság árán hetedmagával hazatért – ahol a börtön várta. A Széna-tériekhez állt várbeli kőműves-tanoncok közül Benke Józsefre, Bartholy Józsefre és további négy társukra 6-8 éves börtönítéleteket szabtak ki.

A szintén árvaként felnőtt Fodor Gergely („Tüske”) 1956 őszén, tucatnyi társa élén, az aszódi javító-nevelő intézetből indult el gyalog (!) Budapestre, miután a helyi honvédlaktanyából társaival felfegyverezte magát.[344] Az elszánt fiúcsapat előbb a Corvin-köziekhez állt, majd az óbudai Scmidt-kastély körül látott el felderítő feladatokat, mi több, a Gödöllő felől beözönlő szovjet tankok útvonalán egy hidat is felrobbantott a bagi erdőnél. Az „aszódi osztag”-ból hat fiatalkorút elfogtak, és 5-9 évi börtönbüntetéssel sújtottak. (Az aszódi büntető intézet forradalom alatti szökevényei közül számos fiú ment Nyugatra, közülük vagy nyolcvanat a franciaországi Rouen környékére telepítettek, ahol új életet kezdtek, munkába álltak és családot alapítottak.[345])

A forradalom alatt tanáraikkal az élen, zárt alakzatban haza indult, ám vonatok híján a Keleti pályaudvaron rekedt mintegy négyszáz (!) oroszlányi vájár-tanonc – a már idézett Soós Sándor iskolatársai – közül a második szovjet invázió előestéjén vagy kilencvenen a Baross téri felkelők közé álltak. Sokuk már másnap hajnalban elesett, eltűnt, vagy Nyugatra menekült, majd visszatért, és mint azt Czibulya István, D. Tóth Ferenc, Grega Zoltán, Horváth Róbert, Klárik Károly és Nagy Sándor balsorsa példázza, több évre rács mögé került.[346]

Végül álljon itt csupán két egyéni példa arról, hogy ’56 után a vérbírák olykor még bizonyítékok híján is milyen hajthatatlanok voltak a súlyos, elrettentő ítéletek kiszabásában a fiatalkorú felkelők ügyében. Novák Károly, volt Práter utcai nemzetőr 1958 nyarán tért haza Angliából, s habár a hírhedt Tutsek-tanács semmiféle erőszak-cselekményt nem tudott

---

[343] Lásd erről például Eörsi István legutóbbi felkelő-monográfiáját: *A „Baross Köztársaság”, 1956.* L’Harmattan, Budapest, 2011. Ezen kívül a szerző honlapját: www.eorsilaszlo.hu ahol szintén számos nevet, felkelő-portrét, kiséletrajzot, és további életrajzi adalékot találni.

[344] Fodor Gergely életút-interjúja, készítette Eörsi László, Budapest, 1992. április. 1956-os Intézet, OHA. Interjú- sorszám: 397. 137.o.

[345] Részlet Ruzsik Vilmos pápai prelátus, a párizsi magyar misszió vezetőjének egy 1995-ös interjújából: „Vagy Rouen környékét említhetem meg, ahol nemrég még nyolcvan magyar családot tartottak nyilván; az aszódi büntetőintézet fiataljait vitték oda, akik aztán ott házasodtak meg. Ma már csak mutatóban találni néhányat közülük, mert pap hiányában többnyire szétszóródtak.” Idézi: Borbándi Gyula: Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben, 1985-1995. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Züricch, 1996. 71.o.

[346] Lásd: Eörsi László: *A „Baross Köztársaság” 1956.* Budapest, L’Harmattan, 2011. 451-500.

rábizonyítani a forradalom alatt még csak 16 éves fiúra, első fokon halálra ítélték, és büntetését csak másod fokon enyhítették 10 év börtönre.[347] A vele egyidős Rajna Tibor („Szöszi"), korábbi Tűzoltó utcai felkelő, 1957 nyarán az NSZK-ból kért hazatérési engedélyt; a bíróság előbb 8, majd nagykorúságát elérve 12 év börtönbüntetést szabott ki rá. Mindketten 1963. tavaszán szabadultak az általános amnesztiával.[348]

Nagyon is jogosnak tűnhettek hát a tizennégy éves soproni felkelő, Huber Béla anyjának máig visszhangzó szavai, aki a pufajkások által már keresett, még heteken át a Lővérekben bújkáló egyetlen fiát maga is menekülésre biztatta, mondván: „Inkább lássalak később élve, mint most halottan!"[349] Azt, hogy fia, még így sem könnyű szívvel szánta el magát a Nyugatra szökésre, jól jelzi, hogy kerek egy hónapig bújkált a Sopron környéki erdőkben, s csak december 4-én lépte át két hasonló korú társával fegyveresen a határt, „nem várva meg a Mikulást" – ami az évben csak „virgácsot", kiadós verést, vagy mint oly sok belszerencsés társának, neki is legfeljebb sok éves börtönbüntetést tartogatott.

[347] Novák Károly ügyét lásd „Fáncsik György és tsai" periratában, BFL 9024/59.
[348] Rajna Tibor ügyét lásd „Szirmai Ottó és tsai" periratában, BFL 9024/59 – továbbá Eörsi László vele készített életút-interjújában: Budapest, 1991. 1956-os Intézet, OHA, Interjú- sorszám: 324 120. o.
[349] Lásd erről Huber Béla 2012 januárjában a Lővérekben készült video-interjúját a szerző kutatási anyagaiban, az 1956-os Intézet OHA Légióskutatás c. gyűjteményében.

Irány a határ!

A „meneküléstörténet” az emigráns emlékezet- és identitáskonstrukciók kulcsa, mivel egyszerre nyit ablakot múltra és jövőre: az elhagyott régi világra és az idegen újra. Ennek „sűrű elbeszéléseit”, személyes azonosulási pontjait és emotív hangsúlyait az oral history interjúzás is kitüntetett figyelemre méltatja, épp mert a legtöbb meneküléstörténet kivételesen jelentésgazdag, sőt, revelatív erejű még elhallgatásaiban vagy a metakommunikációjában is.

Az ennél némiképp személytelenebb kérdőíves kutatás inkább az elsődleges adatközlések és reflexiók rögzítésére szolgál, a csoporton belüli hasonlóságok és különbségek számbavételére standard kérdések alapján, noha az emlékstilizációk, a már kiforrott egyéni és kollektív narratívák többnyire ez esetben is jól kimutathatók.

A már idézett veterán-kérdőívben hét kérdés is van, ami az ’56-os Nyugatra menekülés emlékeit s a korai emigráns évek élményeit faggatja, ahogy kamerás interjúinknak is talán ezek a leginkább „beszédes” részei. A hét kérdésből itt csupán az első háromra adott válaszokat idézem, majd összegzem azok csoportra jellemző tanulságait.

14) Miként döntötte el, hogy emigrál? (egyedül, családi példa, baráti rábeszélés nyomán, netán a Szabad Európa Rádió menekült üzeneteit hallgatva, etc.)

„Anyám mondta, hogy meneküljünk. Tizenhárom éves voltam.” (SJ)

„Egy este, még decemberben, hosszú idő után megint haza mentem, és anyám mondta mindjárt, hogy az ávósok kerestek. Még ő is bajba került, és sokat sírt miattam. Azt mondta: tünj el, fiam, mert elvisznek! Inkább lássalak később élve, mint most halottan!” (HB)

„Egyedül, bár korábban terveztük, hogy netán szervezetten [fegyveres felkelő csapatként] törünk magunknak utat Nyugatra.” (SS)

„Szüleim azt szerették volna, hogy elvégezzem a Zürichi Egyetemet.” (MT)

„Mivel volt egy pár drága komonista elvtárs, aki felismert minket, több napi bujkálás után elhatároztuk, hogy nem hozunk bajt a szüleinkre, inkább megpróbálunk Ausztriába átszökni. Ez végül sok kalandos nehézség után sikerült is november 16-a körül.” (SGy)

„Tudtam, hogy az apró tetteimet is számon kérik majd, és a gimnáziumból kidobnak, mert minden osztályban volt egy-két DISZ-es spicli, és belőlem itthon nem lesz soha író, filmrendező vagy operatőr… Viszont nyugat felé megnyílt a lehetőségek útja, a kaland, a szabadság, a jólét, a fény és dicsőség. Akkor határoztam el, hogy elmegyek, amikor már levertnek számított a forradalom, és megérkeztek a ferdeszemű „ruszkik”, tehát ez egyéni elhatározás volt.” (NS)

„A kérdést nem szeretem! Az »emigrálás« az a kivándorlókat illeti, akik mentek Amérikába [*sic!*] szerencsét próbálni az 1930-as válságban. Mi disszidensek voltunk és úgy fogadtak bennünket, mint politikai menekülteket. „Réfugiés politiques" – arról volt hivatalos igazolványom. Azért léptem le, mert féltem a megtorlástól, vagy nem akartam élni szolgaföldben. [*sic!*] Legalább is így gondoltam akkor." (SzT)

„Féltem a megtorlástól." (AD)

A fő ok tehát – kivált azok esetében, akik részt vettek a forradalmi megmozdulásokban és a harcokban – minden bizonnyal a félelem volt, és nem a meggondolatlan „kalandvágy", mint azt az álságos, paternalista kádári propaganda jó három évtizeden át visszhangozta! (*Nota bene* ez a hárító célzatú propaganda-hazugság még a '80-as évek emigráns-monográfiáiba is beszüremlett, lásd Puskás Julianna és Várdy Béla munkáit – melyeket Czigány Magda *Kényszerű tanulmányúton* című memoárjában kritikusan idéz![350]) Figyelemre méltó, hogy a két utolsó válasz – egymástól függetlenül – szó szerint is egyezik: „Féltem a megtorlástól.", a politikai bosszú anyanyelvi kulcsszavát („megtorlás") jó fél évszázad múltán is pontosan használva. Mindezt más menekült fiatalok frissen felvett egykori tanúságai is megerősítik, többek közt a New York-i Columbia Egyetem kutatóprogramja részeként 1956-57-ben készült közel 600 emigráns-interjú[351], az ENSZ magyar kérdést vizsgáló „Ötös bizottságának" szintén ez időből fennmaradt 111 interjúja[352] vagy Dare-Hollander hasonló oral history felmérései[353].

15) Emigrált-e közeli rokona 1956 végén, 1957 elején (testvér, unokatestvér, nagybácsi, nagynéni, etc), s ha igen, hová?

„Nem tudok róla." (SJ)
„Csak én jöttem el hazulról. Senki más a családból." (HB)
„Nem." (SS)
„Nem." (MT)
„Nem." (SGy)
„A családban nem volt más ilyen eset." (NS)
„Senki sem disszidált a rokonaim közül. Nem szeretem az »emigrált" szót!« (SzT)

[350] Czigány Magda: *Kényszerű tanulmányúton*, Jószöveg Kiadó, Budapest 2007. 19..
[351] CURPH Interviews with 1956 Hungarian Refugees, Special Coll. OSA, Budapest
[352] UN Special Committee, OSA, Héderváry Collection, Witness Testimonies, Vienna, „Witness „PP" (March 26)
[353] Dare and Hollander Collection, 1959 School of Slavonic and East European Studies, Reference Code: GB 0369

„Egyedül mentem ki.” (AD)

„Pápai Erzsi, első unokanővérem jött ki, de visszatért az amnesztiával, és folytatta színész pályáját.” (PL)

16) Mikor, hol és hogyan jutott át a határon?

„Nem emlékszem már, 13 éves voltam.” (SJ)

„1956 december 4-én mentem át Sopronból, gyalog.” (HB)

„Levél községnél, az ’56 november 21-re virradó éjszakán, 17. születésnapomon!” (SS)

„1956 december 10-én 12 óra 20 perckor – Kópháza-Deutschkreutz.” (MT)

„1956 november 16-án éjjel, egy idős csempész bácsi segített bennünket át a határon a Fertő tótól nem messze.” (SGy)

„A határátlépésre a karácsonyi szünetben került sor, Tito engedélyezte a belépést, az oroszok próbálták megakadályozni. Nekem a jugoszláv út volt a rövidebb; a hogy s mintról pedig egy hercegszántói osztálytársam tájékoztatott. Szekszárdról vonattal utaztam Hercegszántóig, onnan este vagy 2 km-t bukdácsolva szőlősben másztam át a tüskésdrót sövényen. Gyerekjátéknak vettem. Az első faluban mondtam, ki vagyok, ott átadtak a rendőröknek, akik elszállították a már négy személyre nőtt menekülteket Eszékre, onnan Melencére, majd Gerovóba. Egyedül, rövid nadrágban, télen. Nem voltam még 16 éves...” (NS)

„Az érdekes volt, egy »hősköltemény«. Összefutottam a pesti barátaimmal, és elindultunk a Nyugati pályaudvarról. Az osztrák határ előtt leszálltunk a vonatról, azt hiszem, Győr előtt, mert szigorú volt az ellenőrzés. Utána gyalog mentünk, én, a barátaim meg sok »menekült«, az utolsó faluig. Akkor már a határ le volt zárva, és cirkáltak az oroszok. Muszáj volt fizetni kalauzt. Egy M. nevű ürgéhez ajánlottak, hogy ő majd átvisz a határon. Neki adtam az utolsó pénzem és a nagykabátom. Várnunk kellett, és csak éjfél után indultunk el vagy húszan. Az volt a parancs, hogy ügyeljünk a jelzőrakétákra. Ha jobbról jön, feküdjünk balra, ha balról, akkor jobbra, szóval az árnyékkal vigyázni, mert vannak őrjáratok. Láttunk is közelről, meglapulva, rakéta-fényeket, de elértünk a határig. Ott letérdeltem és megcsókoltam az anyaföldem, mielőtt átléptem volna Ausztriába. Ott már készenlétben fedeztek minket az osztrák határőrök, és köszöntöttek: »Grüss Gott – Isten hozott!«. Azt hiszem, lőttek volna az oroszokra, ha nem állnak meg.” (SzT)

„1956 december, Freilassing.” (AD)

„Pestről 1956. november 19-én indultam Szombathely felé, és 21-én reggel fél 6-kor léptem át a határt, kb. 70 kilóméteres gyaloglás után. Négyen voltunk, csak alkalmi vándorló társak, és többé nem láttuk egymást, mert nem egy buszra raktak fel bennünket.” (PL)

Összegezve a két utóbbi kérdésre adott válaszok tanulságait, szembetűnő, hogy valamennyien 1956 végéig, az emigráns menekülthullám fő sodrával érkeztek Nyugatra, egyikük, a legifjabb Spátay János kivételével, felnőtt kísérő nélkül mind, többnyire nemzedéktársaik kisebb-nagyobb csoportjaival. (Az egyetlen kivétel, a 16 éves Nemes Sándor, aki, mivel iskolatársa meggondolta magát, végül is egyedül vágott neki a jugoszláv határnak.) Családjaikból közeli rokon – egy unokatestvért leszámítva – senki sem emigrált – „disszidált" 1956-ban Nyugatra. A határátlépés helyét és idejét egy életre megjegyezték – ez utóbbit gyakran nem csak napra, ám órára, percre pontosan is. A limitált közléshely (néhány üresen hagyott sor a kérdőíven) ellenére itt-ott a szimbolikus önreprezentáció is feltünik a válaszokban: ahogy Soós Sándor a határátlépés aktusát nyomatékosítja: „'56 november 21-re virradó éjszakán, 17. születésnapomon!", vagy Szecskó Tibor nem mulasztja el megjegyezni, hogy mielőtt átlépett volna Ausztriába, letérdelt, hogy „az anyaföldjét megcsókolja". (Ez az eredetileg archaikus zarándok-rítus – melynek funkciója: hogy a „megszentelt földre" a szerencsés visszatérést elősegítse – nagy hagyományra tekint vissza a menekültek körében, s az '56-os emigránsok is gyakorta éltek vele. Ugyancsak Szecskó Tibor válasza veti föl, meglehetősen önérzetesen, az önmeghatározás jogát és igényét (mint arról historiográfiai bevezetőmben már szóltam), az „emigráns" helyett paradox módon a „disszidens" kádárista szitokszavához ragaszkodva, amely szerinte jobban tükrözi politikai menekült („réfugié politique") státuszát.

A meneküléstörténetek spontán együttléteink vagy kamerás és diktafonos interjúzásaink során később is gyakran visszatértek. Ezek szabadon és bővebben kifejtett részleteinek tanulságaira munkámban még többször visszatérek.

Menekült-karácsony, 1956

Mielőtt az 1956-os magyar exodus méreteit, hatását s az emigránsok – köztük a menekült kamaszok – sokféle sorselágazását számbavenném, hadd idézzem fel néhány közelképpel az első másfél hónap legdrámaibb eseményeit. Az alábbi rekonstrukció főként itthoni, külföldi kiterjedt sajtótörténeti kutatásaim nyomán készült.

1956 november 4-e után kétszázezren futottak világgá Magyarországról, köztük felnőtt kísérő nélkül vagy húszezer kamasz. Ám az itthon maradók számottevő része is joggal mondható menekültnek: azok, akiknek otthonát orosz tankbelövés vagy aknatalálat érte (a harcokban 8.000 lakás vált rommá és 35.000 sérült meg!), akik e nyomasztó hetekben, hónapokban erdőkben, hegyek közt kerestek menedéket, vagy mások lakásán húzták meg magukat, legalább éjszakára, a megtorló osztagok bősz emberhajszája elől. 1956 ádventjén, túlzás nélkül, menekültnek érezhette magát majd az egész ország, s csak nagy messziről – így a Szabad Európa lágerüzeneteiből – hallhatta ki a gondviselés „angyalszárny-suhogását".

„Egy nép kiáltott. Aztán csend lett." – írja 1956 karácsonyán New Yorkban a már nyolcadik éve önkéntes számüzetésben élő Márai Sándor, a bethlehemi angyalt sürgetve egy máig visszhangzó „verstáviratban"[354], hogy siessen az üszkös, fagyos Budapestre, ahol már nagyon várják... Lássuk tehát, miféle szorongások és remények közt várták magyarok milliói itthon és szerte a nagyvilágban a csodát, ami legalább átmeneti enyhülést hozhat köznapi kínjaik sokféle megpróbáltatására.

A „forradalom árvái"

November végén több napilap is címoldalas hírként közli: „Szabadon bocsátják a disszidálás közben elfogott fiatalokat".[355] Mint azt a humanitáriusnak álcázott propaganda közlemény tudatja: „Az újságírók az orosz városparancsnok meghívására fölkeresték a határ mellett elfogott fiatalokat a győri orosz városparancsnokságon, valamint a főkapitányság fiatalkorú és gyermekvédelmi osztályán Budapesten. Az elfogottak kivétel nélkül fiatalkorúak, akik legtöbbnyire kalandvágyból, szüleik tudta nélkül indultak Nyugatra. Ladányi százados elmondja, hogy jelenleg 430 gyermek eltünését tartják számon, és azokat a gyermekeket tudják visszaadni szüleiknek, akiket az országhatárról visszahoztak. A Nyugaton lévő kiskorúak visszaszállításáról a Vöröskereszt útján lehet gondoskodni."[356]

[354] Márai Sándor: *Mennyből az angyal*, 1956. Karácsony.
[355] *Hazánk*, 1956.11.24.; *Népakarat*, 1956.11.27.
[356] Uo. *Hazánk*, *Népakarat.*

Ami azt illeti, kiskorúak nem csak nyugatnak, majd decembertől mind nagyobb számban délnek hagyják el az országot – hanem kelet felé is, bár korántsem önként. Róluk a megszállók és csatlósaik által vezényelt sajtó persze mitsem tud, ahogy „a Vöröskereszt útján sem lehet gondoskodni", mivel e balsorsú kamaszok ez idő szerint a Vörös Hadsereg és a KGB foglyai. Egy 1956. november 15-én kelt szovjet belügyi jelentés arról tudósít, hogy az ungvári börtön 846 magyar foglya között 68 – 15-17 éves – fiatalkorút is őríznek, köztük 9 lányt. A jelentéstevő tiszt maga is úgy véli: „Szükségesnek látszik, hogy a letartóztatott magyar állampolgárok fogvatartásának helyeire felelős és hozzáértő munkatársakat (esetleg magyarokat is) küldjenek, akik gyorsan tisztáznák a börtönben lévők ügyét, és szabadon engednék az alaptalanul fogvatartottakat."[357]

A magyar menekültek – és főként a fiatalkorúak sorsa – még sok éven át a hidegháborús propaganda-kampányok kiemelt ügye és ürügye marad, kivált a szovjet tankokkal hatalomra juttatott kádári vezetés számára, amely ezzel is saját – hiányzó – legitimációját, és „népességmegtartó erejét" próbálta igazolni ország-világ előtt, minél több kamasz menekültet hazacsábítva. Ami azt illeti, az exodus kezdetén, amíg az ország nyugati határa még nyitva állt, a világsajtó helyszíni tudósítói is árgus szemekkel figyelték a felszakadt „vasfüggöny" mögül, hogy a magyarok mekkora hányada szavaz „lábával" a szovjet mintájú kommunista egypárturalom bármiféle restaurációja ellen. Tény, hogy a szoros határellenőrzés helyreállítása előtt menekülők tömegei vonultak gyakran mindkét irányba a „zöld", majd mindinkább fehér osztrák-magyar határon. (Ami azt illeti, 1956-57 kemény fagyokkal és sok hóval, jéggel beköszöntő fordulója, alighanem a hidegháborús korszak legzordabb tele volt.) A kétirányú forgalom kiváltképp jellemző volt a tizenévesekre – így az elsős gimnazista Kozák Gyulára és társaira – akik egyszerűen kíváncsiak voltak a „szabad világra", s néhány nap vagy hét múlva éppoly észrevétlenül tértek vissza a zöld (vagy ekkorra már a fehér) határon, mint ahogy kimentek. Az efféle alkalmi „tanulmányi kirándulást" vagy nyugati kalandtúrát annál könnyebben megejthették, mivel a háborús dúlás okozta káoszban s az általános sztrájk idején gyakorlatilag január elejéig, vagy két hónapig szünetelt tanítás az ország elemi és középiskoláiban.

November 22-én lehull az első hó. Egy hét múlva a Reuters Bécsből már a százezredik magyar menekült megérkezését jelenti.[358] Mint egy aznapi közlemény tudatja: a magyar kormány felszólítja Ausztriát, hogy segítsen a fiatalkorúak hazajuttatásában, s a két nap múlva életbe lépő amnesztia-rendeletre utalva büntetlenséget ígér az érintetteknek.[359] A külügyminisztérium szóbeli jegyzéke kiemeli: „sok ezer 18 éven aluli kiskorúról van tudomása, akik kalandvágyból vagy félelemből hagyták el az országot"[360]. A budapesti rádió – a SZER-hírek sápadt ellen-propagandájaként – tudni véli azt is, hogy egyre nő a hazatérők száma, noha az osztrák belügyi szervek hivatalos közlése szerint addig mindössze 2 civil és 40 internált katona kérte repatriálását.[361]

Az adatok hitele, persze, fölöttébb kétes, s nem csak az exodus kezdeti, alig kontrollált zűrzavara s az ellentmondásos hír- és rémhír-forgalom miatt, hanem a propaganda célú szándékos torzítások következtében is. Nem csoda, hiszen a „szökevény" kamaszokból akár

---

[357] Jelentés, 1956. 05.15. „A Szovjetunióba került magyar állampolgárokkal kapcsolatos iratok", Ukrajnai Állambiztonsági (KGB) Levéltár, Kárpátaljai Részleg, Uzsgorod 43/1956. iratfond

[358] Reuters az aznapi nyugati sajtóban világszerte közölt 1956. november 29-is híradása a magyar menekültekről.

[359] Lásd az Elnöki Tanács 1957 / 27. sz. rendeletét. Teljes szövegét és értelmezését közli az MTI 1956. december 1-i jelentése, amjd a Magyar Közlöny 1956. december 13-ai száma is

[360] A Magyar Népköztársaság Külügyminisztériumának szóbeli jegyzéke, 1956. november 22.

[361] Megjegyzendő, hogy az osztrák külügyminisztérium egy a bécsi magyar nagykövethez, Puja Frigyeshez intézett jegyzéke még jó 1957. január 8-án is csak mintegy 1000 magyar állampolgár visszatéréséről tud. Idézi: „*Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez, 1956-1964*" Vál. szerk. jegyz. és bev. Gecsényi Lajos, MOL, Bp. 2000., 42-43. o.

egy méretes vidéki magyar város lakossága is kitelnék. A felnőtt kísérő nélkül távozott, regisztrált és regisztrálatlan 10-17 éves menekültek száma eltérő becslések szerint 19-24.000-re tehető, noha körükben a hazatérők aránya – átlag minden harmadik – is magasabb, mint a teljes emigráns népességben. Ami pedig a forráshiány okait illeti, legyen elég csupán annyi, hogy egy belügyi különítmény 1962-ben a Magyar Vöröskereszt Személykereső Szolgálatának összes kartonját és levelezését – ekkor még évi 5-7000 új megkereséssel! – teherautóra hányta és ismeretlen helyre szállította. A pótolhatatlan adatbank, amely nagy számban '56-os fiatalkorúak és szétszakadt családok iratait is tartalmazta, nyilván további nyomozásokhoz és ügynökbeszervezésekhez kellett az ekkor már komótosan „konszolidálódó" rendőrállamnak. Ha ehhez hozzá vesszük, hogy a Magyar Vöröskereszt irattára az 1950-es évek végén egy csőtörés miatt egyszer már nagobb részt elúszott és hogy 1976-ban hasonló iratpusztulás végzett az Osztrák Vöröskereszt Személykereső Szolgálatának aktáival is[362] – úgy aligha csodálkozhat bárki a bőséges adathiányon.

A Szabad Európának álcázott Kossuth Rádió

Karácsony közeledtén az éteren át ádáz propagandaharc dúl a menekültek körül. Kirívó példája ennek a Kossuth Rádió december 23-án sugárzott vakmerő SZER-plágiuma, amelynek szövegét – nyilván jókora elégtétellel – a Szabad Európa Rádió egykori figyelő szolgálata is szorgosan lejegyezte.[363] Íme, a honi hidegháborús PR-szakértők (ízlés)határokat nem ismerő leleménye:

„Figyelem, figyelem! Üzeneteket közvetítünk.

(férfi hang:) Gyöngyösre üzeni Virág, Mackó és a két Pele, hogy szerencsésen megérkeztek. Eisenstadtban vannak, és onnan indulnak Angliába. Kérik az otthoniakat, ne nyugtalankodjanak. Aki hallja, adja át!

(női bemondó:) Nem, nem, kedves hallgatóink! Itt nem a Szabad Európa Rádió beszél, és nem tévedésből küldünk üzeneteket! Az üzeneteket vivő leveleket továbbították tévedésből

[362] Gombár Mária és Kucsma Ilona (Magyar Vöröskereszt) szóbeli közlése a szerzőnek, 2011 október. A korábbi személykereső kartonok és levelezések eltűnését a szerzőnek adott interjújában – lásd a dokumentumtárat – Bodorkos Magda az MVSZ Személykereső Szolgálatának egykori csoportvezetője is megerősíti, annak feltehető okait és körülményeit részben pontosítva.

[363] Forrás: Nyílt Társadalom Archívum, HU OSA 300-40-1 Box 255

hozzánk, a Magyar Rádióhoz. München helyett Budapestre, a Magyar Rádióba érkezett a Szabad Európa Rádiónak feladott levél. Méghozzá úgy, hogy a „für Ungarn durch Rundfunk – Magyarországnak, rádión keresztül" szövegből Bécsben az Ungarn-t és a Rundfunk-ot húzták alá kék tintával. Mi azonban – bár nem szokásunk jeligés üzeneteket közvetíteni – eltekintünk ettől, és az aggódó hozzátartozókra való tekintettel közöljük azokat.

Tehát: Herr… [vételi hiba] 100% … „Magyaróvár, észak". A két Laci üdvözletét küldi. „Széchenyi rakpart 3". Figyelem! „Szőke Baba" üzeni Béla bácsinak, Gusztinak és a pajtásoknak, hogy Ausztriában van. Jóska is ott van a feleségével. (…)

„Zsófia" jeligére Jászárokszállásra üzeni „bátyó": jól vannak, rövidesen Svédországban lesznek. (…) Miskolcra a Vöröshadsereg útja 1. szám alá üzeni Katinak Jani, hogy szerencsésen megérkezett, hamarosan indulnak Angliába. Gyöngyösre, a Mátra-vasúthoz üzeni a kalauz (jegykezelő), hogy öccsével együtt megérkezett. Kéri családját, ne nyugtalankodjanak. Gabikát, Zsuzsikát, kis Gabit csókolja. (…)

(bemondó nő:) Eddig az üzenetek. (…) Most azok, akikhez az üzenetek szóltak, tudjuk, reszkető aggodalommal lesik-várják a híreket. Ezért, és csak ezért közöltük az üzeneteket, remélve, hogy az aggódóknak nyugodtabb lesz a karácsonyuk.

(A hírolvasók igyekeztek a SZER bemondóit utánozni lassított, tagolt beszédstílusban.)"

Szenteste Brüsszelben, Lisszabonban, Bécsben

Mint az előző fejezetben már említettem, Eörsi László felkelő-monográfiáiban s a honlapján[364] közzé tett több száz kis életrajzban számos fiatalkorút találni, aki részt vett a harcokban és a sebesült-mentésben – köztük legalább két tucat olyat, ki utóbb Nyugatra ment, majd hazatérve sok éves rendőri zaklatás, börtönítélet lett osztályrésze. Az 1956-os Intézet Oral History Archívumának interjúiban[365] szintén seregnyi emigráns idézi otthontól távoli első karácsonyát, s hasonló beszámolókat olvasni Lénárt András interjúiban is az ausztriai magyar gimnazisták meneküléstörténeteiben.[366]

A véletlenek különös összjátéka folytán mind közül talán a tizenhat éves Rajna Tibor karácsonya volt a legbizarabb. Rajna, akit felkelőtársai csak „Szöszi"-ként ismertek, Angyal István hívására állt a Tűzoltó utcai felkelők közé, majd november közepén a Ferenc tériek egy kisebb csoportjával ment Nyugatra. Ausztriából csakhamar Belgiumba jutott, a karácsony már Brüsszelben érte. Szentestén társaival részt vett az ottani magyar ház menekülteknek rendezett ünnepségén, ám azt egy nem várt esemény zavarta meg: „Még mielőtt kitört volna az ünnepi ima, meg a Betlehem, rohantak föl a lépcsőn, hogy van itt egy ember, valami orosz, sír meg

[364] www.eorsilaszlo.hu
[365] www.rev.hu/oha.hu
[366] http://server2001.rev.hu/msite/index.asp?id=5

imádkozik az ajtóban… Fölhörrentek: »Na, a ruszki, verjétek agyon!« Mi is kirohantunk, hát ott volt egy szerencsétlen fiatal kiskatona, valóban orosz, tépett, szakadozott pufajkában. De Isten tudja, mióta mehetett már, és mióta nem evett… Gyorsan közrefogtuk, s nem engedtük bántani.” Rajnáék ezek után védencüket megetetik, majd a brüsszeli emigráns orosz ház címét kinyomozva betuszkolják egy taxiba és elviszik övéihez. „Meg kell mondjam, olyan szép karácsonyunk rég nem volt, s talán nem is lesz több. Ott is pont karácsony ünnepe volt, csak még nem Jézus születését, hanem tudom is én mit ünnepeltek. Odaértünk, nyitották a házat, (…) a kiskatona letérdelt, sírt meg imádkozott, kérte a pópa áldását. A másik, hogy bennünket hogy fogadtak – az valami csodálatos volt! Pláne miután beszéltünk velük, és megtudták, hogy felkelők voltunk. Nagy-nagy szeretettel láttak, úgy hogy két napig nem is engedtek el.” [367] – emlékezik az egykori Tűzoltó utcai felkelő, akit kalandos „visszidálása” után 12 év börtönre ítéltek, s annak felét végül le is töltötte 1963 tavaszán az ENSZ-amnesztia által meghozott szabadulásáig.

Kiss Lajos – egy 13 éves, Dorogról világgá futott intézeti gyerek – 1956-ban Horthy Miklóséknál karácsonyozott Liszabonban, mint azt több évtized múltán Amerikából hazatérve egy interjúban elmondta.[368] A fiú előbb Ausztriába szökött át, majd karácsony előtt egy héttel harminc más kiskorú árvával Santa Marébа, egy Lisszabon melletti gyermekintézetbe vitték. „Pár napra rá – idézi emlékeit – meglátogatott bennünket Magyarország volt kormányzója, Horthy Miklós, (…) mint mondta, ily módon akarta kifejezni, hogy közel állnak szívéhez a fiatalok, akik eljöttek Magyarországról. Végül is engem kiszemelt magának, és ettől kezdve közvetlen környezetében élhettem liszaboni kastélyában.” Ám a jelképes adoptálás, a karácsonyi szeretetvendégség, melyet az ex-kormányzó inkább politikai gesztusnak szánt (többé nem is szólt „kiválasztottjához”), meglehetősen ridegnek hatott a magát utóbb csak dorogi „proligyerekként” jellemző vendég számára, és nem egész két hónap múlva, Horthy halálával, kurtán-furcsán véget is ért. Ezután: fel is út, le is út – a fiúra ismét a szökevény lét viszontagságai vártak: „Amikor szélnek eresztettek, csavarogtam, világot akartam látni. Voltam javító intézetben is, majd visszakerültem Ausztriába, és kitanultam az autószerelő szakmát.”[369]

Egész más karácsony-élménye volt Bécsben egy másodikos zuglói gimnazistának, az alig 15 éves, fentebb már említett Kozák Gyulának, aki november végén „disszidált” Ausztriába, majd karácsony első napján „visszidált” Budapestre, kifelé még a zöld, vissza, az erős havazás miatt már a fehér határon át – anélkül, hogy jövése-menése bárkinek is feltűnt volna. Egy kérésemre lejegyzett emlékezésben erről, többek közt, így ír:

„December 24.-én este, mint a keresztény világban mindenütt, a nyilvános helyeket korán bezárják. Valahogy fülembe jutott, hogy a Gürtlin van egy étterem, ahol a magyar menekülteknek karácsonyi ünnepséget rendeznek. Azt nem tudtam, hogy vacsora is lesz, ezért is tartalékoltam egy kis pénzt, hogy ne maradjak éhes. Az étterem elég lehangoló volt, félhomály, karácsonyfa, halk zene, és a sok elanyátlanodott magyar menekült. Egyetlen ismerőst sem találtam, de annak örültem, hogy terített asztallal vártak bennünket. A személyzet nem volt lelkes, mert a szentestét munkával kellett tölteniük, és borravalóra sem volt esélyük, de azért tették a dolgukat. A két hosszú asztalon még virág is volt, meg bor. Kilenc körül kezdték fölszolgálni a vacsorát. A legtöbben csak befalták és mentek a szállásukra, tíz-tizenketten maradtunk, rajtam kívül csupa felnőtt. Ha jól emlékszem, egyetlen nő sem volt köztünk. Rosszul öltözött, magányos férfiak, meg egy nagyon sovány kamasz, aki én voltam. Az biztos, hogy nem volt karácsonyi hangulatunk. Nem is sokat beszéltünk. A borok is megmaradtak, senki nem élt a potyával, pedig a magyar disszidensek alapszabálya

[367] Forrás: Eörsi László interjúja Rajna Tiborral, 1956-os Intézet OHA, 1993.
[368] Kiválasztottként Horthyéknál, *Délmagyarország*, 1989.06.23. 3.o.
[369] U.o.

volt, hogy amit meg lehet enni és inni, amit meg lehet ingyen szerezni, azt nem szabad ott hagyni, akár szükségünk van rá, akár nem. Éjfél körül sétáltam haza a hotelba, és útközben csak az járt a fejemben, hogy másnap, 25.-én avagy csak 26.-án induljak-e haza. Amikor a fél emelettel feljebb lévő zuhanyozóban végeztem az esti mosakodással (…), már tudtam, hogy másnap vonatra ülök és irány Nickelsdorf."[370]

Egy romváros karácsonya

Hogy iménti hősünk, s még bizonnyal számos ismeretlen társa, mire jött haza, arról sok mindent elárulnak az egykori újságok hírei. Íme néhány:

Az ünnepi hét kezdetén – 24-e az évben hétfőre esett! – nagymennyiségű holland hagyma, továbbá román és osztrák karácsonyfa érkezik a nagyvásártelepre. Karácsonykor újra indul a 70-es troli, szilveszterre a 6-os villamos, majd újévi ajándékként a 49-es, 44-es, 67-es és 45-ös is. Ismét jár az Úttörővasút, bár a „kimenős" úttörők szemlátomást inkább a romvárosi túrizmust részesítik előnyben. Az iskolákban két hónapja szünetel a tanítás, gyerekek ezrei bóklásznak a szétlőtt város romjai közt. Az „üszkös-romos Budapest" este kilenckor sötétbe borul, statárium és szesztilalom van érvényben, ez utóbbit csak 22-én oldják fel, részben. (Bort, sört és égetett szeszt palackozva utcán át is lehet árulni, de nyilvános helyen felszolgálni továbbra is tilos.) 24-én ismét megnyílik az Ügető, újra indul a Toto, és karácsonyra a legtöbb pesti színházban is felgördül a függöny, bár a darabokat, a színészek Nyugatra távozása miatt, sok helyütt új szereposztásban játsszák. Az ünnepi rokonlátogatásokra s az éjféli misére való tekintettel 24-én egyetlen éjszakára feloldják a kijárási tilalmat.

„Hó lepi be a zaklatott körutat", köszönti a fehér karácsonyt a *Népakarat* december 24-ei száma. Ám a rádió és a napilapok – szeretetünnep ide vagy oda – továbbra is elrettentő statáriális ítéleteket közölnek karácsony előtt és végig az ünnepek alatt: december 22-én két halálos és három börtönítélet Budapesten, 24-én további két börtön-, 25-én Debrecenben egy halálos és hat börtönítélet... Mintha csak Márai „Mennyből az angyal"-ának sorát akarnák igazolni: „Mert más lóg a fán, nem cukorkák".

[370] Kozák Gyula, a szerző kérésére leírt, 1956-os önéletrajzi emlékezése, 2012.

Finisébe érkezett az ünnepre hazacsábító propagandakampány is. „Karácsonyra otthon lesznek… Hazatérő magyarok között.” címmel riportot közöl a győri fogadóközpontból négy frissen hazatérttel szintén a *Népakarat* 24-ei száma. Egy bizarrul áttételes hír: „Stockholmból jelenti a TASZ: A magyar követet nem engedik be a svédországi magyar menekülttáborokba!” A külügyminisztérium sajtóosztálya ellenben karácsonyra valódi győzelmi jelentéssel rukkol elő: „rászedett, csalódott”, hazatelepülni kész angliai magyar bányászok – árulkodóan tollbamondás-ízű – levelét közölve, 26 lakcímmel és aláírással, amely kétes hitelű, fanyar „happy ending”-ként így zárul: „Szolgáljon tanulságul mindenki részére a mi meggondolatlan lépésünk!”

Szolgáljon…

Ám azért: „Angyal, te beszélj a csodáról”.

A forradalom árvái

„Az Ausztriába menekült 175.000 magyar legkevesebb 15 százaléka kiskorú. Többségük szülőkkel érkezett, és mert a családok elsőbbséget élveznek, hamar tovább jutott más fogadó országba. Nem így az a sok ezer fiatal, aki szülők nélkül jött át, hogy a szabad világban is csak mindenütt zárt ajtókra találjon. Értük, az ő jövőjükért, úgy tűnik, nem vállal felelősséget senki. A világ mintha máris elfeledte volna, hogy alig öt hónapja éppen e jórészt 15-18 éves kamaszok voltak azok, akiket az antikommunista országok oly annyira csodáltak egy elszánt és példátlan szabadságharc hőseiként." (Dagens Nyheter, Stockholm, 1957. 04. 03.)

1956 végén, 1957 elején kétszázezer magyar menekült Nyugatra, köztük felnőtt kísérő nélkül vagy húszezer kamasz. E jórészt 1939 és 1944 közt született „háborús" nemzedékben, amely már korai éveiben sokféle traumát, erőszakot és nélkülözést megélt, éppúgy akadtak fél- vagy egészen árva intézeti gyerekek, ipari tanulók, segédmunkások, mint értelmiségi családból való gimnazisták. Közülük '56 őszén sokan lelkesen részt vettek a forradalom helyi megmozdulásokban s az utcai harcokban. Sorsuk – melyet saját vakmerő döntéseik éppúgy formáltak, mint a 20. század nyomasztó kényszerhelyzetei –, Nyugatra szökve is sokféleképpen alakult. A szerencsésebbje Ausztriából, Jugoszláviából csakhamar tovább jutott a 35 fogadó ország egyikébe; családhoz került, nyelvet tanult, elvégezte közép-, majd felsőfokú tanulmányait, hogy sok év múltán sikeres és megbecsült nyugati polgárként látogasson haza. Mások hosszan hányódtak, papírok nélkül egyik országból a másikba szökve, alkalmi munkán és segélyeken tengődve, vagy a gyarmati háborúk (Vietnám, Algéria) legvéresebb időszakában idegenlégiósnak és amerikai katonának álltak. A leginkább kiszolgáltatottak mégis, mint utóbb kiderült, azok a fiatalok voltak, akik a csalárd amnesztia-ígéretekben bízva, pár hónap vagy néhány év múltán hazatértek. Közülük sokan börtönbe, javító-nevelő intézetekbe vagy rendőri felügyelet alá kerültek, s a belügyi iratok tanúsága szerint az 1956 után újjászervezett kommunista titkosrendőrség is bennük látta a legbiztosabb ügynökutánpótlást – akár szabadlábon, akár már rács mögött voltak.

A magyar exodus méretei és hatása

Ám lássuk, hány kiskorú távozott a forradalom leverése után felnőtt kísérő nélkül Nyugatra? Honnan jöttek, kik voltak ők? Miféle remények és félelmek – mára bevett (e)migrációtörténeti szakszóval: „pull" és „push" faktorok – hatására keltek útra, s a menekülttáborokból hová kerültek tovább?

1957 első felében a Központi Statisztikai Hivatalban két szigorúan titkos felmérés folyt. Az egyik tárgya „Az október 23-i és az azt követő eseményekkel kapcsolatos sérülések és halálozások" oka és nagyságrendje volt, míg a másik az 1956-57 során engedély nélkül külföldre távozottak számáról, földrajzi, foglalkozási, életkor szerinti, stb. megoszlásáról adott

számot a beavatott keveseknek: a pártállam egykori vezetőinek. Az igazság pillanata 33 évet váratott magára, mikor a rendszerváltás után a Statisztikai Szemle 1990. októberi és decemberi száma végül csaknem teljes eredeti terjedelmében mindkét jelentést közreadta.[371] Az eredetileg ötven oldalas „disszidens-leltár" („Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai. 1956. okt. 23. – 1957. ápr. 30.") a menekültek körét itthoni lakóhelyük, távozásuk időpontja, nemük, koruk, családi állapotuk, foglalkozásuk és új tartózkodási helyük szerint vizsgálta, ám kitért a legális kivándorlásra, a hazatérők arányára s az exodus átfogó népesedési hatásaira is. A felmérés egyetlen komoly fogyatékossága, hogy az emigránsok csak mintegy háromnegyedét foglalja magába: azon 151.731 magyar állampolgár adatait, akiket lakóhelyükről 1957 április végéig hivatalosan kijelentettek. Egyébként tisztes szakmunka, amelynek időarányos részadatai az ENSZ-, az osztrák és jugoszláv belügyi statisztikák és a többi fogadóország nyilvántartásának ellenpróbáját is kiállja.[372]

Ez utóbbiakra már csak azért is szükség van, mert a világméretű magyar migráció 1957 tavaszán még korántsem ért véget. A szigorú határellenőrzés, majd a helyreállított „vasfüggöny" ugyan már ekkor – sőt, a belügyi statisztikák szerint már jórészt 1957 februártól – elzárta a menekülők útját, ám az átjutottak több mint egynegyede, az ENSZ egy május eleji adatközlése[373] szerint, még ez időben is osztrák (35.000 fő) vagy jugoszláv (17.000 fő) lágerekben várt sorára. (Köztük az a 4.000 ausztriai magyar árva, akiről a Dagens Nyheter fent idézett cikke is drámai helyszíni riportban számolt be.) Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a tömeges ausztrál befogadás csak 1957 őszén indul meg, hogy Nyugat-Európából még sok éven át magyarok ezrei vándorolnak tovább Kanadába és az USÁ-ba, vagy hogy a hazatérők csöndes ellenhulláma még jó egy évtizedig eltart (egy 1966-os összesítés 35.000-ről

[371] A két KSH-jelentés némileg rövidített formában a Statisztikai Szemle 1990 október, decemberi számaiban jelent meg Budapesten. Az „emigráns-leltár" szövegét ld. a Statisztikai Szemle 1989/12. számának 986-1003. oldalain.

[372] Lásd az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának (UNHCR) 1957 június 17-én Genfben a magyar menekültekről közölt részletes jelentését, mind közül ez ideig a legmegbízhatóbb adatösszesítést, amely az osztrák és a jugoszláv belügyi nyilvántartáson, továbbá a többi fogadó ország hasonló forrású adatközlésén alapult.

[373] Lásd: Report of the United Nations High Commissioner for Refugees, 1 January 1959, A/3828/Rev.1

tud!) – mindezek fényében a KSH 1957 tavaszi felmérése inkább csak fontos, bár korántsem teljes, korai pillanatfelvételnek hat.[374]

Ráadásul a magányos kamaszok számát – többféle adatbontással és külső segédlettel – csak közvetve lehet kikövetkeztetni belőle. Íme néhány releváns adat:

Újabb nyugati forrásokra utalva[375] a KSH-jelentés maga is elismeri, hogy – adatbázisánál jóval többen – mintegy 200.000-en hagyták el az országot. Az emigránsok több mint fele budapesti, 25 évesnél fiatalabb, s utóbb a tengeren túl (jórészt az USÁ-ban, Kanadában és Ausztráliában) talált új hazára.

A menekültek 2/3-a férfi, 1/3-a nő volt. A magányos kamaszok esetében ez bizonnyal még inkább eltolódik a fiúk javára – legalább is 4:1, vagy ennél is nagyobb arányban, mint arra a menekülttáborok s az ausztriai magyar iskolák publikált adataiból is következtetni lehet.[376]

„A fiatalkorúak disszidálási aránya Budapestről – közli a KSH-jelentés – még az országos átlagot is meghaladja: innen a férfiak 5,6 %-a távozott, de a 15-24 éveseknek közel 15 %-a." (!) További meghökkentő adat, hogy a kijelentkező ívek alapján szülőkkel ment ki 21.000 tizenöt évesnél fiatalabb gyerek – ám ez, mint a jelentés kiemeli „nem tartalmazza a *szülők nélkül* külföldre távozott mintegy 10.000 tizenöt éven aluli gyermek számát"![377] A 15-19 éves korcsoport további három kiskorú évjárata 22.000 főre becsülhető (évjáratonként átlag 7.400 gyerekkel számolva), melyből a családos és a magányos serdülők iménti becslés-arányát alapul véve arra juthatunk, hogy közülük mintegy 13-16.000 gyerek vághatott egyedül a nagyvilágnak. A kis- és nagykamaszok becslésadatait összesítve mindez annyit tesz, hogy 1956. november 4. után 21-26.000 tizenéves hagyta el az országot felnőtt hozzátartozó nélkül. Igaz, körükben a hazatérők aránya is átlagon felüli: minden negyedik és harmadik közé tehető. Ám még e tetemes, 7-9.000-re becsülhető „visszidenst" leszámítva is vagy 14-18.000 végleg Nyugaton maradt, magányos kamasszal kell számolnunk! Mindezt Puskás Julianna emigrációkutató becslései is megerősítik. Mint azt angol nyelvű monográfiájában az 1957-es KSH-jelentés adatait idézve kiemeli: „A menekültek mintegy 30 százaléka [*hozzávetőleg 60.000 fő! – NB*] fiatalkorú volt, akiknek jelentős része szülők nélkül hagyta el az országot."[378]

Európában ez a háború utáni első tömeges menekülthullám a nemzetközi segélyszervezeteket is komoly kihívás elé állította, működésüket hosszútávon is – egész a kétpólusú világrend felbomlásáig – döntően átformálva. Igaz ez mindenek előtt a két legnagyobbra: az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) és a Nemzetközi Vöröskereszt (ICRC) szerepvállalására.

Az előbbit, melyet szerény költségvetéssel s éppen 1956 végével lejáró mandátummal öt évvel korábban hoztak létre, valójában a magyar exodus térítette magához „Csipkerózsika-

---

[374] A Magyarországra általános vagy egyéni amnesztiával hazatért emigránsok számát illetően egy 1973-as belügyi titkos jelentés a következő adatokat közli: „Az 1957 és 1963 közötti időszakban mintegy 26.3000 magyar állampolgár tért vissza. A rá követő évtizedben (1963-1973) az illetékes szerv 6.203 hazatérési kérelmet pozitívan bírált el, míg 2.187 teljesítését elutasította. Mindent egybevetve eddig kb. 35.000 disszidens települt haza." ÁBTL – 1.11.1.45. 1973.09.13.

[375] A KSH-jelentés ismételten hivatkozik „újabb nyugati forrásokra", azaz valójában az osztrák és jugoszláv belügyi menekült-statisztikák adataira. Közülük az előbbi, 1957. április 6-án készült jelentés szerint Ausztriában a belügyi szervek 174.704 magyar menekültet regisztráltak, míg az 1957. május 26-án kiadott jugoszláv jelentés 19.181 magyar menedékkérőt tartott számon. E két adatközlést összesítve az UNHCR 1957. június 17-ei jelentése maga is megerősíti a nyilvántartott magyar menekültek 193.885 főben rögzített összlétszámát. A korai konfúzus időszak nem-regisztrált, jövő-menő menekültjeinek sokezres tömegét hozzáadva így kerekedik ki a hazai s a nemzetközi szakirodalomban egyaránt elfogadott mintegy 200 ezres becslésadat.

[376] Lásd Alexandra Haas: *Ungarn in Tirol. Flüchtlingsschicksale 1945-1956.* Innsbruck-Wien Bozen, Studien Verlag, 2008. 212.

[377] I.m. KSH-jelentés 27.

[378] Puskás - 2000, 271.o.

álmából". Az ENSZ Közgyűlés – a szovjet óvás ellenére – már 1956. november 9-én határozatba foglalta, hogy a magyar menekülteknek nyújtandó mindennemű nemzetközi segítséget az UNHCR hivatott koordinálni.[379] Csakhogy képviselőit sem Moszkva, sem Budapest nem volt hajlandó fogadni, ahogy a magyar kérdésben többször közvetlen tárgyalást sürgető Dag Hammarskjöld ENSZ főtitkárt sem! Ekként a menekültügyi főbiztos eleinte csak Bécsből és Belgrádból tehetett nem túl hatékony kísérletet az első két hónap menekültáradatának emberijogi és diplomáciai kezelésére továbbá segélyügyi finanszírozára.

Sokszereplős, intenzív bécsi tárgyalások nyomán ekkor vette át több fontos hatáskörét a genfi központú Nemzetközi Vöröskereszt, amelynek Magyarországon és a Szovjetúnióban is működtek – a pártállam által erősen kontrollált – tagszervezetei. Egy svájci szerző: Isabelle Vonèche Cardia könyvében[380] számos elsőrendű dokumentumot közreadva kritikusan értékeli a Nemzetközi Vöröskereszt (ICRC) 1956-57-es magyarországi misszióját. Eszerint az ICRC már a forradalom alatt úttörő szerepet vállalt a nyugati segélyek célbajuttatásában – a megújult vezetőségű Magyar Vöröskereszttel (MVK) karöltve. Mivel a szétdúlt országnak elemi szüksége volt minden segélyre, november közepén a Kádár-kormány is írásban vállalt együttműködést a svájci központtal, 1957 június végéig terjedő hatállyal.[381] Ám a biztató kezdetet hamar áthidalhatatlan ellentétek váltották fel: a segélyek ugyan jöhettek továbbra is, de a Kádár-vezette „munkás-paraszt kormány" elosztásukat már saját kezébe kívánta venni, egyben makacsul elutasítva a svájciak minden védelemnyújtó, humanitárius kezdeményezését (így a deportáltak és a politikai foglyok jogi képviseletét, a segélycsomagok börtönbe juttatását a politikai foglyoknak, stb.)

Feszültté vált a viszony a családegyesítések és a kiskorú menekültek ügyében is. A magyar kormány azt követelte, hogy az ICRC adja át neki a nyugati fogadó országok menekültlistáit, és bírja rá azokat a fiatalkorúak mielőbbi kiadására. Ezzel szemben a svájciak

[379] Lásd az ENSZ Közgyűlés 1956. november 9-ei ülésén elfogatott 1006 (ES-II) számú határozatot.
[380] Isabelle Vonèche Cardia: *Magyar október – vörös zászló és vörös kereszt között*, Socio-typo, Budapest. 1998.
[381] Lásd: *Rapport d'activité 1956.* Geneve, Comité international de la Croix-Rouge, 1957.

– a nyugati álláspontot maradéktalanul magukévá téve – ragaszkodtak a politikai menekülteknek járó anonimitás és a szabad önrendelkezés alapelveihez.[382]

Ausztriai és jugoszláv menekülttáborok

Ausztriában – amely a menekültek 90 %-át fogadta – pár hét alatt több száz fogadó bázis létesült átmeneti vagy tartós jelleggel, a sok ezres gyűjtőlágerek (Eisenstadt, Traiskirchen, Salzburg) mellett a nyugati transzportok népes elosztó állomásain át (Wels, Passau, Ried) a 30-100 férőhelyes kisebb menekültfogadó helyekig. A fiatalkorúak jórészt ez utóbbiak: a panziók, diákotthonok, kastélyok és kolostorok – majd 1957 tavaszától a bentlakásos magyar szakiskolák és gimnáziumok lakói lettek. Ifjúsági vagy gyermekotthon létesült Einbüchelben, Filachban, Gishülben, Hirtenbergben, Kremsben és még több tucat más helyen; Predingben „gyermekelosztó" központ, míg Katzendorfban, Klein Mariazellben és másutt leányintézet működött.[383] A menekült magyar kamaszok továbbjutási irányát sokszor eleve kijelölte, hogy az adott menhelyet mely segélyszervezet – pl. a svéd, finn, dán, norvég, holland, francia, nyugat-német, stb Vöröskereszt – tartotta fenn. Az alig egy éve függetlenné vált Ausztria, amely jó egy évtizedig részben maga is szovjet katonai megszállás alatt állt, kényes diplomáciai konfliktusok egész sorára kellett megoldást találjon, kivált a fiatalkorú menekültek sorsának rendezése ügyében.

A titói Jugoszlávia, mely alig egy évvel korábban még Moszkva és a „béketábor" ádáz ellenfelének számított, más okból és más számításból ugyancsak politikai adut látott a mintegy húszezer befogadott – majd nagyobb részt Nyugatra továbbított, kisebb részt hazatért avagy visszaküldött – magyar menekült ügyében. Felemás taktikázása a Nyugat és Kelet között leginkább éppen a fiatalkorúak további sorsának ügyében volt tettenérhető. Ezeket az UDB (Uprava Državne Bezbednosti – Tito államvédelmi szervezete) és más jugoszláv hatóságok ugyanis hol védték a magyar társszervektől: a magyar határőrségtől és a hírszerzéstől (több magyar ügynököt látványosan kiutasítva a menekülttáborokból), hol pedig készséggel kiadták a magyar hatóságok alkalmi kívánságlistái szerint. A határmenti menekülfogadó állomások – Melencén, Topolyán, Szenttamáson, Ilokon és Palánkán – már december elején felálltak a zombori, lendvai táborokkal együtt s a kisebb alkalmi szállásokon túl később az ország belsejében is több nagy gyűjtőtábort állítottak fel.[384] Utóbbiakról a magyar menekült kamaszok csak kevés jó emléket őríznek.

Az utóbb Franciaországba került Nemes Sándor, a szekszárdi Garay Gimnázium másodikos diákja, 1956 végén egyedül szökött át Jugoszláviába, ahol több átmeneti szállás után sokadmagával végül az abáziai hegyek közé: Gerovóba került. „Ez a kaszárnya jellegű tábor – idézi emlékeit – korábban náci gyűjtőláger volt, úgy mondták, Radnóti Miklós is megjárta. Másfél méteres hó, villanyos tüskésdrót, géppuskás, reflektoros őrtornyok... Ide lett beterelve több ezer gondozatlan, sokkolt és szomorú magyar menekült: férfi, nő, gyerek és

---

[382] I.m. Gardia, magyar nyelvű kiadás, 55-91.

[383] A korabeli sajtóhíradások ezrein kívül minderről részlet összképet kínál Erwin A. Schmidt monográfiája: *Die Ungarnkrise 1956 und Österreich*. Wien, Böhlau Verlag, 2003. A magyar belügyi elhárítás maga is szorgosan gyűjtötte a magyar menekülttáborok, főként az ausztriai lágerek információit. Egy 1957. szeptemberében készült titkos felmérés mintegy 300 ideiglenes vagy tartós ausztriai menekülttábor helyét, befogadó képességét, működési rendjét, finanszírozását és személyzeti adatait ismerteti: *Nyugati országokban gyűjtőlágerek helyei, vezetői, személyzete,* ÁBTL 4.1. A-1146.

[384] A magyar menekültek jugoszláviai fogadtatásáról, helyi sajtójáról és a menekülttáborokról ad, újabb kutatások nyomán, izgalmas összképet néhány könyv és tanulmány: *56 és Délvidék. Tanulmányok, interjúk, sajtószemelvények.* Nyitott Távlatok, Szabadka, 2001.; Kovačević, Katarina: *A menekültkérdés Jugoszláviában* – In: Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiban. Az 1956-os Intézet évkönyve, 2006-2007. Budapest, 2007. 134-153; Popin, Vladimir: *1956 a belgrádi és a vajdasági sajtó tükrében*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2006.

idős, félelemmel a szemükben. Mindenki menekülni akart innen a rossz elláttás és a vörös csillagos katonák miatt. Az éhség, a nyomor állati szintre vezette a népet. Sok volt a lopás, a verekedés, bicskázás, haláleset is előfordult. (…) Volt egy szökési kísérlet is, egy halottal és egy sebesülttel, miután a katonák tüzet nyitottak az őrtoronyból. Egy fiatal terhes lány is öngyilkos lett, levetve magát egy harmadik emeleti ablakból. (…) Így ment ez március közepéig."[385]

Hasonló megpróbáltatásokra emlékszik Orbán Nándor, egykori nagykanizsai gimnazista is, aki 1957 elején három társával ment Jugoszláviába. Kilenc hónapon át tucatnyi menekültstációt járt meg, mire az eszéki ausztrál „szűrőtáborba" került. (Közben megtudta, hogy apját, Nagykanizsa nemzetőrparancsnokát, első fokon 15 év börtönre ítélték – s e komor hírből meg kellett értse: számára nincs visszaút.) Emlékei szerint az eszéki ausztrál-kontingens kínosan lassú kiválasztását végül egy tizenéves kamasz tragédiája gyorsította fel, miután egy, a vőlegényével Ausztráliába tartó főiskolás lány gimnazista öccsét az ausztrál bevándorló listáról lehagyták. „A fiú kiment a táborból a kerítésen át, s a vonat alá dobta magát… Mindenki borzasztóan föl volt háborodva, és akkor, azt hiszem, az ausztrálok is összekapták magukat; mert akinek már le volt a neve adva, az mind mehetett. Az én nevemet is akkor olvasták be."

Örökbefogadások

Lássuk már most, vajon hány magyar menekült gyereket fogadtak be nyugati családok? Melyek voltak kiválasztásuk szempontjai, s vajon mennyiben igazolta e gyakran kényes és kétesélyes vállalásokat a befogadottak további sorsa?

Átfogó statisztikai összegzés minderről, sajnos, máig nem készült, ám az egykori sajtóhíradásokból s az újabb adatgyűjtésekből arra juthatunk, hogy 1956 után, mindent egybevetve, sok ezer befogadó vagy tényleges örökbefogadó vállalásra került sor főként Ausztriában, az NSZK-ban, Svájcban, Olaszországban, Nagy Britanniában, továbbá a Benelux és a Skandináv államokban, bár nem ritkán a tengeren túli országokban is.

[385] Nemes Sándor kérdőíve – 1956-os Intézet, „Légiós-kutatások" c. gyűjtemény.

A Svájci Vöröskereszt (a továbbiakban: SVK) fennmaradt dokumentációja alapján egyedül Svájcban 580 magyar gyereket fogadtak be svájci családok, s a helyi zsidó szervezetek közvetítésével további mintegy száz magyar fiatalkorú menekült került svájci, izraeli vagy amerikai családokhoz. Valamennyiről külön személyi dossziét őríz az SVK berni archívuma, s noha azok ma sem nyilvánosak még, gondos feljegyzéseikből megbízható statisztikai következtetésekre juthatunk.[386] Eszerint 1956 végén, 1957 elején 499 család nélküli magyar gyermek érkezett Svájcba, közülük a legifjabb egy 3 éves kisfiú, a legidősebb egy 17 éves serdülő lány volt. Egy év múlva Ausztriából újabb, 80 fős magyar gyermekcsoport került Svájcba, bár az ő személyi adataik már közel sem olyan részletezettek. Az SVK közvetítésével néhány napon vagy pár héten belül valamennyi családhoz került, igaz, ez egyetlen esetben sem jelentett törvényes adoptációt. A fogadó szülők gondját viselték a gyermeknek, ám azt inkább *de facto* mint *de jure* tették. A temérdek magán adakozásból a befogadó programot az SVK bőkezűen finanszírozta, jóllehet a fogadó családok többsége középosztályi vagy olykor annál is tehetősebb lévén erre nem igen volt rászorulva. Ami a befogadottak nemét illeti, közülük csak minden ötödik volt lány. Egy éven belül 85 gyermek került vissza Magyarországra, 40-et pedig jórészt rokonai kérésére harmadik országba továbbítottak. Későbbi sorsukról feljegyzés sajnos nincs, ám az SVK megőrzött dossziéi arra vallanak, hogy a Svájcban maradt gyerekek többsége sok évre – ha nem egy életre – valódi családra lelt.

Az egykori római emigráns újságíró, Szőnyi Zsuzsa szerint hasonlóan lelkes volt a magyar menekült gyerekek fogadtatása Itáliában is: „Olaszországban már akkor is nehéz volt munkát találni, mégis sokan felajánlották segítségüket. A pécsi bányákból menekült kiskorú fiúkat az olasz családok fogadták be."[387]

Ám lássunk közelebbről néhány adoptálást. A Nap-hegyi Arany János Intézet egykori harmadéves diákja, az 1956 őszén már négy éve „teli" árva Pataky Tibor Sámuel (apja: Pataky Tibor a két háború között a kisebbségi ügyek államtitkára, anyja, Petróczy Alice, ismert színésznő volt Erdélyben), a forradalom másnapján két társával a naphegyi bentlakásból szökött le a városba, ahol egy belügyi razzia csapdájába esvén három napig az ÁVH foglya volt a Belügyminisztérium épületében, bár ő maga nem vett részt sem az előző napi demonstrációkban, sem az utcai harcokban. A 17 éves fiú utóbb Ausztriába menekült, az obertrauni magyar gimnázium diákja lett, ahonnan 1957 tavaszán egy svájci zenetanár, Dr Otto Müller vette magához. Pár évig a több gyermekes, pedagógus család szeretetteljes, szellemileg is ösztönző légkörében élt, anélkül, hogy formálisan, *de jure* is örökbe fogadták volna. A tehetséges és törekvő ifjú St Gallen egyetemén közgazdász diplomát, majd doktori fokozatot szerzett, s pályáját a Svájci Textilgyárosok Szövetségének vezérigazgatójaként végezte – bár egyetemi éveitől egyedül kellett gondoskodnia magáról, mivel e terhet a befogadó család már nem tudta vállalni.[388]

Ám a fiatalkorú magyar menekültek, „a forradalom árvái"-nak befogadása korántsem volt mindenkor sikertörténet. A konfliktusok és kudarcok oka esetről-esetre változott, de a mentális, szociális, kulturális és életformabeli külöbségek, továbbá a kezdeti alig áthidalható nyelvi nehézségek, úgy tűnik, majd' minden esetben komoly szerepet játszottak. Olykor még jómódú, sőt egyenesen dúsgazdag családok is kénytelenek voltak a befogadottakat idővel más

---

[386] Az 1956-57-es fiatalkorú magyar menekültek nyilvántartása – az SVK Archívum (Bern) különgyűjteménye.. – Az értékes felfedezést s az itt közölt statisztikai elemzést svájci magyar adatközlőmnek, Pataky Tibor Sámuelnek (St. Gallen) köszönhetem, aki, mivel maga is fogadott gyerekként érkezett Svájcba, az SVK Archívumától engedélyt kapott arra, hogy – a személyi adatokat bizalmasan kezelve – átnézze egykori, közel 600 sorstársa bő fél évszázad múltán ma sem publikus dossziéiba.

[387] Szőnyi Zsuzsa: *A Triznya-kocsma. Magyar sziget Rómában*, Kortárs Kiadó, Budapest, 2006. 25.

[388] Dr. Pataky Tibor Sámuel (St. Gallen, Svájc) 2011 tavaszán kérésemre leírt részletes önéletrajza nyomán 18 oldalnyi kéziratát ld. az 1956-os Intézet Oral Hiastoy Archívumában.

nevelő szülők vagy állami intézetek gondjaira bízni, súlyosabb konfiktushelyzetben pedig a gyerekek szökésének vagy öngyilkossági kísérletének sem tudták elejét venni.

Az egyik ilyen fiaskó még némi politikai mellékíztől sem mentes. Kiss Lajos – egy 13 éves, Dorogról világgá futott, intézeti gyerek – 1956-ban Horthy Miklóséknál karácsonyozott Estorilban, miként annak előzményeit több évtized múltán, immár Amerikából hazatérve, egy interjúban elmondta. Az állami gondozott, „teliárva" fiú előbb Ausztriába szökött át, majd karácsony előtt egy héttel harminc más kiskorúval együtt Santa Marébа, egy Liszabon melletti gyermekintézetbe továbbították. „Pár napra rá – idézi emlékeit – meglátogatott bennünket Magyarország volt kormányzója, Horthy Miklós, (…) mint mondta, ezzel is ki akarta fejezni, hogy közel állnak szívéhez a fiatalok, akik Magyarországról eljöttek. Végül engem szemelt ki magának, és ettől kezdve közvetlen környezetében éltem liszaboni [valójában estorili] kastélyában." Ám a jelképes adoptálás, a karácsonyi „szeretetvendégség", melyet az ex-kormányzó amúgy is inkább politikai gesztusnak szánt (többé nem is váltott szót „kiválasztottjával"), meglehetősen ridegnek hatott a magát utóbb csak dorogi „proli-gyerekként" jellemző vendégnek, s nem egész két hónap múlva, Horthy halálával, kurtán-furcsán véget ért. Ezután: fel is út, le is út – a fiúra ismét a szökevény lét viszontagságai vártak: „Amikor szélnek eresztettek, csavarogtam, világot akartam látni. Voltam javító intézetben is, majd visszakerültem Ausztriába, és kitanultam az autószerelő szakmát."[389]

A „Santa Mare-i transzport"-hoz hasonlóan Ausztriából a magyar menekült gyerekek többsége 20-50 fős csoportokban már az év végéig tovább jutott egy sor nyugati országba, így az NSZK-ba, Svájcba, Olaszországba, Franciaországba, a Benelux vagy a skandináv államokba, ahol különféle egyházi és állami gyermekintézetekbe vagy nevelőszülőkhöz kerültek. A 16 éves Sorbán Gyula, aki utóbb a Francia Idegenlégió zenekarának klarinétosa lett, például 35 menekült kamasz fiúval a Fontenebleau melletti svéd királyi kastélyban talált pár hónapra menedéket.[390] A később légiósnak állt kamaszok jó része is viszonylag hamar tovább jutott, így 1956 karácsonya s az új év már többségüket egy újabb fogadóországban érte.

Menekült középiskolás diákok

[389] Kiválasztottként Horthyéknál. Interjú Kiss Lajossal, Délmagyarország, Szeged, 1989. június 23.
[390] Sorbán Gyula kérdőíve – 1956-os Intézet, „Légiós-kutatások" c. gyűjtemény.

Mielőtt az ENSZ „Ötös bizottsága” 1957. nyarán a „magyar kérdésről” a világszervezet közgyűlése elé tárta volna első jelentését, New Yorkban, Rómában, Bécsben, Genfben és Londonban 111, gonddal kiválasztott magyar menekült személyes tanúságtételét hallgatta végig.[391] Ezek sorában 1957. március végén Bécsben egy negyedik osztályos pesti gimnazista lány meghallgatását is fontosnak ítélte. A lány kiléte és további sorsa ma sem ismert – a bizottság okkal ügyelt a tanúk inkognitójára, hiszen a szovjet és magyar ENSZ-delegátus ismételten a meghallgatottak névsorát és személyi adatait követelte! –, ám nyilván nem véletlenül esett éppen rá a választás több ezer társa közül. „PP” a középiskolás diákparlament egyik választott (!) vezetőjeként már a forradalom előtt aktívan részt vett az Oktatási Minisztériummal folyó tárgyalásokon, majd 23-án, minden tiltás ellenére, a budapesti diákság békés tüntetésének szervezésében is. Még aznap este a Rádió előtt számos társával az egyetemisták 16 pontjának beolvasását követelte, amikor az ÁVH-s osztag tüzet nyitott rájuk. Később a harcok során a Petőfi laktanyában s egy kórházban segédkezett a sebesült-ellátásában. Közeli barátai is voltak az Ungvárra elhurcolt több száz diák között, és szemtanúként számolt be a Móricz Zsigmond körtéri ÁVH-s kegyetlenkedésekről is, melyek áldozatai szintén foglyul ejtett, fegyvertelen diákok voltak. November 4-e után a lakásán többször is keresték, hónapokig bújkált, míg végül 1957 február elején átszökött Ausztriába, ahol az osztrák Caritas jóvoltából egy bécsi apácazárdában lelt menedéket, vagy harminc leánytársával együtt.

Voltak középiskolák, ahonnan szinte egész osztályok mentek Nyugatra – főként Győr, Sopron, Sárvár és Szombathely gimnáziumaiból és technikumaiból. Ilyen volt többek közt a soproni Berzsenyi, melynek igazgatója, Peéry Rezső[392], kollégáival és diákjával maga is átment Ausztriába, hol végül az Obertraunban 1957 elején megnyíló magyar gimnáziumban találtak menedékre. Közismert a soproni Erdészeti Technikum felsőbb éveseinek esete is, akik 1956 őszén a főiskola tanári karával és hallgatóival együtt léptek át Ausztriába, majd két hónap múlva Kanadába, ahol a Vancoover melletti Power Hillben egy magyar nyelvű önálló intézetben fejezhették be tanulmányaikat.[393]

[391] Az első jelentést, amely az erőszakos konfliktus kirobbanásáért a magyar sztálinista vezetést és a szovjet katonai intervenciót tette felelőssé. elsöprő többséggel hagyta jóvá az ENSZ Közgyűlés 1957. szeptember 14-én hozott határozata. Lásd: *United Nations Report of the Special Committee on the Problem of Hungary*. General Assembly. Official Records: Eleventh Session, supplement No. 18/A/3592. New York, 1957. 268 – Teljes szövege facsimilében is olvasható: *mek.oszk.hu/01200/01274/01274.pdf.*

[392] Dr. Peéry Dezső (1910-1977) életéről és munkásságáról lásd Kocsis István életrajzát: *Peéry Dezső küzdelmei…*, Sopron, Berzsenyi Gimnázium, 2006. 176

[393] A Soproni Erdészeti Kar a canadai Power Hillbe telepítésének további részleteiről lásd:: *www.hungarianpresence.ca/History/Sopron-Kozak-pt2.cfm*

Az osztrák kormány a menekült magyar diákok számára külön középfokú oktatási rendszert hozott létre, vagy kétezer fiatalt bentlakásos szakiskolákba és gimnáziumokba gyűjtve. Mindez legfőképp Ausztria tettrekészséget dícséri, bár az iskolák fenntartásához az UNHCR és a francia, holland, norvég misszió is komoly segítséget nyújtott. E példás összefogásnak köszönhetően magyar szakiskolák működtek éveken át Retzben, Spittal an der Drauban, Innsbruckban, Rumban és több más helyen is. A legismertebb Hirtenberg volt, ahol asztalosokat, lakatosokat, autó- és villanyszerelőket képeztek. Hochleitenben az ifjúmunkás telepen a magyarok egy holland segélyakció révén kaptak szállást, ahol együtt laktak osztrák társaikkal, de külön szobákban helyezték el őket. A bentlakásos magyar gimnáziumok, egy kivétellel, mind a határtól távoli, védettebb Tirolban nyíltak meg. Hat éven át mintegy 800 diák tanult 5 intézményben – Gränben, Innsbruckban, Iselbergben, Kammerben és Wiesenhofban –, köztük vagy 160 serdülő leány is. A család nélküli „árvák" aránya iskolánként 60 és 90 % között váltakozott. Miután az utolsó '56-os magyar diák is sikerrel maturált, 1963-ban valamennyi gimnáziumot bezárták. (Ettől fogva a nyugati magyar diaszpóra egyetlen önálló középiskolája az 1958-ban Bajorországban megnyílt s alig pár éve megszünt Burg Kastl-i magyar gimnázium lett.)[394] Az ausztriai '56-os „öregdiákok" sorsát Lénárt András kutatta és publikálta, többükkel külön életút-interjút készítve az 1956-os Intézet Oral History Archívuma számára[395]. Ők utóbb az „élet iskolájában" is többnyire jól vizsgáztak: sikeres mérnök, tanár, orvos, közgazdász és vállalkozó lett belőlük, s nyugdíjasként azóta többen is haza települtek Magyarországra.

Ügynöknek beszervezettek

Jóval mostohább sors várt a határ innenső oldalán számos velük együtt kiment, majd visszatért kamaszra. Az állambiztonsági levéltár (ÁBTL) erősen hiányos ügynök-iratai között csupán az 1957-es évből Vas megyéből nyolc fiatalkorú beszervezési kartonjára[396] bukkantam. Ezeket a megzsarolt, megfélemlített fiúkat – akiknek „disszidens" priusza a belügyi nyilvántartásban a csalárd amnesztia-rendelet ellenére valójában sosem évült el! – azzal bízták meg, hogy kortársaik Nyugatra szökési szándékát s a korábbi „disszidensek" hazalátogatását jelentsék tartótisztjeiknek. Többségük sokgyermekes szegényparaszti vagy munkás családban nőtt fel, nyolc osztályt is alig végzett, majd segédmunkásként vagy a helyi téeszben talált nehéz és gyatrán fizetett fizikai munkát: Jákon, Ikerváron, Pusztasomorján és Szombathelyen. Pár év múlva „alkalmatlan"-ként vagy „hírszerző lehetőségeik hiánya" miatt sorra leépítik őket, bár akad egy „Puskás" fedőnevű köztük, aki később nyíltan megtagadta az együttműködést. Egy, csak egy legény van – egy „Lázár" fedőnevű „visszidens" szombathelyi gimnazista –, aki utóbb jogot végezvén, tisztes vidéki karrierrel is aktív besúgó maradt egészen 1972-ig, 33 éves koráig.[397] Aránylag bő, bár nagyobb részt semmitmondó jelentéseiből egy értelmes, ám korán meghasonlott fiatalember kétes arcéle dereng elő.

---

[394] Az 1956 utáni ausztriai magyar középiskolák történetéről lásd Deák Ernő: *Ungarische Mittelschulen in Österreich nach 1956,* Wien, 2006. Egy másik jól dokumentált és számos interjút idéző forrásmunka: Alexandra Haas: *Ungarn in Tirol. Flüchtlingsschicksale 1945-1956.* Insbruck-Wien-Bozen, Studien Verlag, 2008. Az ausztriai gimnáziumokban végzett egykori magyar diákok emlékeiről és további életútjáról lásd: Lénárt András: Fluchtgeschichten von 1956er Jugendlichen, in: Ibolya Mörber–Zoltán Fónagy, eds. *Die ungarische Revolution und Österreich* 1956, Wien, Czernin Verlag, 2006. 465-495.

[395] Az ausztriai gimnáziumokban végzett egykori magyar diákok emlékeiről és további életútjáról magyar nyelven lásd még: Lénárt András: Újra „otthon". Hazalátogató '56-os emigránsok, in: *Az 1956-os Intézet évkönyve, 2008.* 109-143.

[396] A nyolc Vas megyei ügynök iratforrásai: „Csontos": B-87943; „Koltai Rezső": B-87185; M-5546; „Lázár": B-90294, M-35221; „Söptei": B-106875; M-9936; „Szamosi": B-96913; M-7827; M-13712; „Kerekes János": B-85112; M-4001; Puskás: B-86812; M-5356; „Sirály": B-92784, M-1027

[397] „Lázár" ügynöki beszervezési és munkadossziéit lásd: ÁBTL B-90294; ÁBTL M-35221.

A háttérben persze, látni kell azt is, hogy a korábbi ügynökhálózat ’56 október végén úgyszólván teljesen összeomlott, s azt főként az „ifjúsági vonalon” a semmiből kellett újjászervezni. Jól jelzi ezt a BM II/5-f alosztály egy 1958. elején kelt titkos jelentése „A középiskolai ifjúság és oktatói állomány politikai helyzetéről”[398], mely szerint: „Vannak olyan megyék, ahol mindössze egy-két hálózati személlyel rendelkeznek az operatív szervek. (…) Szegeden például három általános gimnázium, két tanítóképző és tíz technikum van, ezek biztosítására egyetlen ügynököt foglalkoztatnak.”[399] Nem csoda, ha a BM Dzserzsinszkij Tisztképző Iskola Operatív Tanszéke, Zalai Emil rendőrszázados átdolgozásában, alig egy év múlva jegyzetet ad ki „Az operatív elhárító munka feladatai az ifjúság körébe behatolt ellenséges elemek elleni harcban” címmel 300 stencilezett példányban, amely külön fejezetet szentel „a fiatalok beszervezésének és hálózattartásának”, egyebek közt ezt írva: „Könnyen előfordulhat még esetleges terhelő adatok elegendő rendelkezésre állása esetén is, hogy a beszervezési kísérlet – éppen a tanulmányozás hiánya, pl. fanatizmus miatt – meghiúsul. (…) A beszervezésnél problémát okozhat a terhelő adatok beszerzése is. Ez ne kedvetlenítsen el bennünket, mert ma már sikeresen alkalmazzuk e területen is a fokozatos beszervezés elvét, és alapos tanulmányozás után ez is sikerrel járhat.”[400]

A Nyugatról hazatért, majd besúgóvá lett kamaszok sorában minősített esetnek számít „Csorba Pál” börtönügynöki működése. Négy vaskos munkadossziét[401] megtöltő, jó hat éven át adott szorgos jelentései ma is felkavaró tanúságtételek, melyek több tucat rabtársa, köztük: Bibó István, Széll Jenő, Göncz Árpád és Mérei Ferenc alakját, szavait idézik több-kevesebb hitellel. A váci rabok éhségsztrájkjának letörése után 1960 tavaszán beszervezett jelentéstevőről – aki tudós természetvédőként 2014 nyarán halt meg – legyen elég itt csak annyi, hogy 1956 őszén harmadikos középiskolásként csatlakozott a Széna téri felkelő csoporthoz, november közepén Ausztriába ment, részt vett az emigráns szervezkedésben, majd többször visszatért Budapestre. 1957 január végén elfogták és 12 év börtönre ítélték; a Fő utcában, a Gyűjtőben, Vácott és Márianosztrán raboskodott az 1963-as amnesztiáig. Bibóról és társairól átlag havonta írott jelentéseiben az a legfurcsább, hogy miközben ő maga mindinkább megtörni látszik és grafomán buzgalommal messze túlteljesíti vamzeri kötelezettségeit, rabtársainak – bár negatív előjellel – épp a legkülönb tetteit részletezi. Például azt, ahogyan Bibó, Göncz vagy Mérei a fiatalokat istápolja, mások ügyében bátran közbenjár, titkos üzeneteket továbbít, stb. Így lesz „Csorba” – bár árulása kivetette belőle – a valódi bajtársiasság s a forradalom iránti hűség akaratlan krónikása. Nota bene, még szabadulása után is, hiszen besúgóként tovább szolgál a „tágabb börtönben” is, és kezdeti feladatul éppen volt rabtársai s a hazalátogató emigránsok megfigyelését kapja, mielőtt áthelyeznék az „ifjúsági vonalra”.

Az 1956-os kamasz felkelők utóélete önálló sorskövető monográfiaként is bizonnyal megérdemelne egy alapos történetszociológiai kutatást, azoké – akik még időben Nyugatra mentek és azoké, akik itthon maradtak. Két népes, külön-küön is több ezres forradalmi rajzás – eszményi „kontrollcsoportjai” lehetnének egymásnak! Bár soraik mára itthon is, külföldön is megritkultak, adatközlő azért bízvást akadna még (erre nézve legyen biztató precedens a provence-i veteránok váratlan felbukkanása is!), s azok után is maradt jónéhány portréfilm, memoár vagy életútinterjú, például az ’56-os Intézet Oral History Archívumában, az OSZK Történeti Interjúk Tárában vagy épp a Magyar Filmarchívumban, akik már nincsenek köztünk. E mostani, újabb évforduló talán e „pesti – és vidéki! – srácok” iránt is felkelti a figyelmet, s

[398] A BM II/5-f alosztály 1958. január 8-án kelt titkos jelentése: ÁBTL A-985/2
[399] U.o. 2.
[400] Zalai Béla r. százados: „Az operatív elhárító munka feladatai az ifjúság körébe behatolt ellenséges elemek elleni harcban”, BM Dzserzsinszkij Tisztképző Iskola Operatív Tanszéke, Budapest 1959. január 21.
[401] „Csorba Pál” ügynöki munkadossziéi: ÁBTL-M18130; M-24608, M-24608/1-2

újabb arcok, nevek és élettörténetek bukkannak majd fel e sokszorosan megtizedelt, mostoha sorsú nemzedékből. Képes Árpád és az egykori budavári kőműves-tanoncok, Fodor Gergely („Tüske") és az aszódi intézetis osztag, Rajna Tibor („Szöszi") és a Tűzoltó utcai fiúk, a Baross téren november 4.-e hajnalán elesett oroszlányi vájár-tanulók, Novák Károly és a Práter utcai „korengedményes" nemzetőrök, Huber Béla, Morvay Tamás, Soós Sándor, Sorbán Gyula, Spátay János, Szecskó Tibor és megannyi más ismeretlen vagy mára elfelejtett társuk. Az alábbi kép álljon itt ezen szakmai, erkölcsi köztartozás mementójául, ráadásként a „Népfelékelő kamaszok" című korábbi fejezetben ismertetett felkelő-portrékhoz.

Idegenlégiósok és amerikai katonák

1963 elején – a kádári konszolidáció kezdeti évében – Karasz Lajos ezredes, a belügyi elhárítás (BM III/II-es osztály) főnöke egy titkos országos paranccsal[402] elrendeli, hogy valahány megyei, fővárosi alosztály nyisson objektumdossziét az „ellenséges imperialista hadseregekben" szolgált vagy még az időben is szolgáló magyarokról. A két fő célcsoport: a nyugati emigránsok köréből toborzott amerikai katonák és francia idegenlégiósok, akikről országszerte szorgos adatgyűjtés kezdődik. Bár az előbbiekről, néhány szórványos adatot leszámítva hiánytalanul csak a Győr-Sopron megyei, az utóbbiakról a Pest megyei dosszié[403] maradt fenn (a 2x20-ból tehát mindössze kettő!), ezek is számos izgalmas tanulságot rejtenek. Lássuk, miért álltak az '56-os felkelő kamaszok utóbb idegen zászlók alá? Hányan voltak, közülük kiket s hogyan sikerült a magyar belügyi szerveknek azonosítaniuk, és mi lett a további sorsuk?

Kezdjük az amerikai hadsereg 1956 utáni magyar kontingensével. A Győr-Sopron megyei dosszié végén részletes nyilvántartást találni 134, a megyéből emigrált „USA-katona" adataival[404], ami hozzávetőleg egyharmada lehet a csillagos-sávos lobogó alatt 1956 után szolgált Győr-Sopron megyei fiatalok tényleges számának, mely utóbbi országos összesítésben eszerint mintegy 6-8000 főre tehető. A nyilvántartás forrásai: a belügyi postacenzúra, az ügynökjelentések és gyakran maguk a hazatérő emigránsok vagy útlevélkérő hozzátartozók voltak. A 134 nyilvántartott közül leszerelése vagy szökése után 1965 végéig

[402] Karasz Lajos r. ezredes 1963. január 3-án kelt országos parancsa: „A Francia Idegen Légióban szolgálatott teljesítő vagy szolgálatot teljesített személyek", ÁBTL O-17446 13-17.o.

[403] A Győr-Sopron megyéből 1956-ban emigrált, majd amerikai katonának álltal objektum dossziéja: ÁBTL 3.1.5. O-18563/1; a Pest megyéből emigráltak, majd idegenlégiósnak álltak objektum dossziéja: ÁBTL O-3.5.1.17446.

[404] A Győr-Sopron megyéből elszármazott amerikai katonák listája: ÁBTL 3.1.5. O-18563/1, 163-178

25 emigráns tért haza, s a teljes lajstrom csaknem egyharmadát azok teszik ki, akik 1956-ban még kamaszként mentek Nyugatra. A listáról kigyűjthető 38 fiatalkorú emigráns tehát, vagy kétannyi ismeretlen társával együtt, akár egy békeszázad állományát is kitehette, amiből óvatos becsléssel arra juthatunk, hogy országos összesítésben utóbb mintegy 2500-3000 ’56-os magyar kamasz állt be a US Army, Navy vagy az Air Force kötelékébe. Igaz, nem mind önként, hisz a vietnámi háború eszkalálódásával a hatvanas évek derekán egyre több sorkötelest is behívtak, s ez alól az ’56-os emigránsok fiatal férfikorosztálya sem mentesült.

A számok után lássunk néhány konkrét esetet.

Voltak, akiknek át se kellett a „Nagy Vízen” kelniük, hogy néhány hónapra vagy egy-két évre a US Army (Navy, Air Force) valamely franciaországi, itáliai vagy NSZK-beli támaszpontján lássanak el őrszolgálatot vagy kisegítő munkát. Ilyen volt a győri ipari tanulóként elment D. Zoltán, aki több nyugat-németországi bázison is szolgált, vagy a már többször említett Rajna Tibor („Szöszi”), aki társaival Ausztriából előbb Belgiumba került, majd 1957 elején az NSZK-ba szökött át, hogy Frankfurtban jelentkezzék az amerikai katonai parancsnokságon. Mások, ha elég korán indultak el itthonról – mint a nyugati határszélről kirajzott kamaszok zöme – még fiatalkorúként az Új Világba juthattak, ahol pár év múlva önként jelentkeztek valamely fegyvernemhez.

Egész mást kínált az amerikai hadsereg a már itthon 2-3 év gimnáziumot vagy technikumot végzettek számára. Ők, ha elég kitartásuk volt, sorra letették a tiszthelyettesi és tiszti vizsgákat, és további aláírt szolgálati idő fejében sokuk felsőfokú tanulmányait is a Pentagon állta a hadsereg ösztöndíjaival.[405] Ők azok, akik az 1960-as évek derekán már népes rajokban látogatnak haza, amerikai állampolgárként, a hadsereg hivatásos – bár éppen civil tanulmányokat folytató – tisztjeiként vagy tisztjelöltjeiként. Egy Győrben 1965 végén kelt titkosrendőri jelentés az évben nem kevesebb mint kilenc ilyen hazalátogatóról tudósít, közülük 1956 őszén négyen is kamaszként távoztak Nyugatra.[406] Íme, egyikük belügyi „cv”-je: „B. Zoltán (Győr, 1939) 1965. július 28-tól szept. 4-ig tartózkodott látogató útlevéllel Bágyogszováton élő testvérénél. 1956 novemberében szökött ki Ausztriába, onnan 1957-ben kivándorolt az USÁ-ba. 1959-től 1961-ig az amerikai hadseregben teljesített szolgálatot, majd

[405] „Az USA hadseregében szolgálatot teljesítő és szolgálatot teljesített magyar személyek”, Győr, 1965.12. 21. – ÁBTL 3.1.5. O-18563/1, 51

[406] ÁBTL 3.1.5. O-18563/1, 52

onnan közgazdasági egyetemre nyert felvételt 275 dollár ösztöndíjjal, jelenleg – elmondása szerint – 5. éves egyetemi hallgató. Katonai kérdéseknél határozott hangon és cinikusan kijelentette, hogy ezekre nézve nem adhat felvilágosítást."[407]

Ám közölük korántsem mindenkié volt sikertörténet.

Egy ügynökjelentés szerint J. Zoltán (Budapest, 1940) Bőnyrétalapon lakó szüleinek megüzente, hogy „belépett az amerikai hadseregbe, s az NSZK-ban szolgál. Közölte, hogy a címét nem írhatja meg, de szeretne megszökni és végleg hazatérni, mielőtt kivinnék Indokínába."[408] Egy Győrben, 1966 októberében kelt összefoglaló jelentés – a korábbiaknál bővebb életrajzokkal –, a hazatért volt amerikai katonák közül három, 1956 őszén kamaszként Nyugatra ment győri fiút is említ, akikből itthon mind vagongyári segédmunkás lett.[409] M. László (Győr 1940) a salzburgi menekülttáborból jutott ki Amerikába, ahol pár évig Clevelandben élt, majd haditengerésznek állt. Matrózként a „Carton Conny" tengeralattjárón szolgált 1962 májusáig, majd egy olaszországi bázisról megszökött, és kalandos úton hazatért.[410] K. István (Győr, 1939) Ausztriából, több fiatalkorú társával, előbb egy római gyermekotthonba került. Vallomása szerint itt „az intézetbe bejáró amerikai tisztviselők agitációjára 1957 márciusában jelentkezett az USA hadseregbe, és Fort Jacksonba szállították hajóval, ahonnan 6 hónapos kiképzés után Frankfurtba és Augsburgba vezényelték. Itt szolgált 1960 áprilisáig, amikor alakulatától megszökött, Bécsbe, majd Nickelsdorfba utazott, s onnan gyalog ment át a határon, hogy illegálisan hazatérjen."

Az efféle belügyi „útirajzok"-ból a magányos kényszerpályák végtelen változatossága tárul elénk… Hát a Légió – kérdezhetnénk – vajon mit tartogatott kamasz hőseink számára?

Ugyanezen korosztály légióssá lett tagjairól szerencsére jóval több érdemi forrás áll rendelkezésre. Jó négyéves, kiterjedt kutatás nyomán eddig 267 kamaszként Nyugatra ment, majd légiósnak állt önkéntest sikerült azonosítanom a becslés szerint mintegy 500 közül, akik az 1956 utáni évtizedben a Légió zöld-vörös zászlai alatt szolgáltak, sapkájukon a hétlángú gránátos jelvényt viselve. (A teljes magyar légiós kontingens ez időben jó 3000 főre tehető.[411]) Róluk az állambiztonsági Levéltárból (ÁBTL) számos belügyi irat: ügynöki és titkosszolgálati jelentés, postai cenzúrán fennakadt légiós levél, fénykép került elő, a hazatérő szökevények részletes jegyzőkönyveivel, együttvéve vagy száz dossziéban. (Az általam tanulmányozott dossziék listáját lásd hátul a forrásismertetőben.) Kutatásaimat 2012 tavaszán a Francia Idegenlégió Központi Archívumára („Centre Documentation", Aubagne) is kiterjesztettem, ahol magyar történész korábban nem járt még, s ahonnan szintén számos magyar érdekű adatot sikerült gyűjtenem. Ám ennél is becsesebb „találat" volt, hogy 2011 nyarán egy provence-i bajtársi találkozón két tucat magyar légiós veteránt ismerhettem meg, akik '56 őszén valamennyien kamaszként kerültek Nyugatra, a Légióban 15-30 éven át szolgáltak, s jó 70 évesen ma is összetartanak. Velük az elmúlt években egy sor életút-interjút, kérdőíves felmérést, továbbá „Patria nostra" címmel egy egészestés dokumentumfilmet is készítettem. E gazdag forrásanyag váltig azt sugallja, hogy e hányatott nemzedék soraiban valójában nincs két egyforma légiós karrier. Már indulásuk s egyéni indítékaik is igen sokfélék. Életrajzi dokumentumaikat lapozva meglepően sok törvénytelen, félárva vagy intézeti gyerekre bukkanunk, mások népes paraszti vagy munkás családok fiai, bár akadnak arisztokrata, katonatiszti és polgárcsemeték is, akiknek a „jobb" származás úgyszólván születésüktől csak hátrányt és megaláztatást jelentett. Az iskolából korán kimaradva sokan gyárakban, bányákban vállaltak nehéz rabszolgamunkát; mások

[407] ÁBTL 3.1.5. O-18563/1, 53
[408] ÁBTL 3.1.5. O-18563/1., 32.
[409] ÁBTL 3.1.5. O-18563/1, 54
[410] ÁBTL 3.1.5. O-18563/1, 54
[411] Lásd az Idegenlégió 1.számú szolgálati iratának adatait a Dokumentumtárban.

„disszidálási” kísérletért vagy kisebb „balhékért” már 13-15 évesen rács mögé kerültek, Tökölre, Aszódra, javító-nevelő intézetekbe vagy a fiatalkorúak börtöneibe.

Nem csoda, ha a forradalomban majd’ minden egykori kamasz és majdani légiós lelkesen részt vett, s arra „első tűzkeresztségeként” büszkén emlékszik ma is. A Pest megyei belügyi elhárítás aránylag bő „mintavétele”[412] jól jelzi, hogy e kamasz fiúk túlnyomó többsége munkás vagy szegényparaszti származású és már Nyugatra szökése előtt is igencsak hányatott előéletű volt. A kevés szakmunkás képesítést szerzett kivételt leszámítva iskoláikat jórészt félbehagyták, majd segédmunkásként vagy tsz-alkalmazottként végeztek szüleikéhez hasonló, megeröltető fizikai munkát már kiskamasz koruktól. Gimnáziumba, tanítóképzőbe vagy technikumba, az ismert légiós életrajzok szerint jó ha két tucatnyian járhattak a 267 közül, ahogy egy pár ritka kivételt leszámítva nyugati nyelvet sem volt esélyük itthon tanulni. Sokan intézetben, mostoha szülőknél vagy csonka családban nőttek fel (törvénytelen gyerekként, fél- vagy teljes árvaként), szorosabb kapcsolatot, érzelmi köteléket ’56 őszén alig is hagyva hátra – mint azt Franciaországból, majd Afrikából írott leveleik s egész hányatott ifjúkoruk lázas társkeresése is mutatja.

Hogy a Rejtő-regények táplálta „kalandvágynak” mekkora szerepe volt abban, hogy a kamasz menekültek közül az 1956 utáni évtizedben – óvatos becsléssel – legalább három-négy ezren próbáltak szerencsét a Francia Idegenlégióval, nehéz megválaszolni. Talán nem volt mellékes lélektani indíték ez sem, de bizonnyal voltak ennél jóval komolyabbak is.

Először is: a többszörösen traumatikus nemzedéki élmény. Ezek az 1956 őszén még serdülőnek számító fiúk, háborús nemzedékként – 1939 és 1944 között – születvén, már kora gyermekkorukban sokféle nélkülözést, erőszakot és borzalmat megéltek. Közülük sokan elvesztették hozzátartozóikat, intézetekben vagy nagyobb részt az utcán nőttek fel, ahol a családi biztonságot, az otthon melegét a velük egyívású, egynemű társak szolidáris falkaközössége: a „galeri” pótolta. A forradalom brutális vérbefojtása, majd a menekülés, az otthontalan hányódás újabb megpróbáltatásai ezt a traumatikus alapélményt mélyítették el bennük, elemi erővel mozgósítva a túlélés ekkorra már, mondhatni, rutinszerű reflexeit: a bujkálást és szökést. Összeálltak hát néhányan, s együtt vágtak az ismeretlennek, hogy aztán a menekültek hírlánca, egy-egy felnőtt emigráns vagy légiós ügynök biztatására előbb-utóbb egy újonctoborzó irodában, majd rövid úton a (polgár)háborús Algériában kössenek ki.

[412] „A francia idegenlégióban szolgálatot teljesítő vagy teljesített személyek”, ÁBTL O-17416

Akárhogy is, a tömeges légiós jelentkezésnek – a kamaszos vágyfantáziákon túl – , két jóval köznapibb és kényszerítőbb indítékuk is volt. Az egyik az egzisztenciális kiúttalanság: az éhezés, pénz- és munkanélküliség sokuk által megtapasztalt nyomasztó élménye, idegenként, otthon, család és nyelvtudás nélkül. A másik, hogy a kisebb-nagyobb „balhék", csavargások és határsértéseik miatt sokan előbb-utóbb valamely francia rendőri, csendőri fogdán kötöttek ki, ahonnan, ha a börtönt el akarták kerülni, más választásuk nem volt, mint beállni a Légióba.

Néhányan már Afrika partjai előtt vagy kevéssel a kihajózás után rájöttek: illúzióik csapdájába estek, s amint lehetett, innen is szökni, szabadulni próbáltak. (A Deuxiéme Bureau egykori szolgálati statisztikái szerint a szökések jó felére még az alapkiképzés első pár hónapja alatt találtak alkalmat az újoncok Saidából, Mascarából és Sidi-bel-Abbès-ből.) Azok, akik itthon a forradalomban és a fegyveres harcokban lelkesen részt vettek – s a megtorlástól tartva menekültek Nyugatra –, maguk is átlátták a sors komisz fintorát: ahogy egy kis nép elszánt szabadságharcának önkénteseiből utóbb egy másik idegen hatalom gyarmati utóvédharcosaivá lettek. Némelyikük fülében talán még a híres Marx-idézet is visszacsengett, melyet röplapjaikon Angyal István Tűzoltó utcai felkelő parancsnok és társai osztogattak oroszul, cirill betűkkel a megszálló szovjet katonák okulására: „Nem lehet szabad az a nép, mely más népeket elnyom!" Ám a többség aligha volt ilyen öntudatos, s habár az antikommunista és oroszellenes érzület általános volt körükben, abban, hogy utóbb légiósnak álltak, ideológiai vagy politikai megfontolás nemigen játszott szerepet. Oly sok hazátlan hányódás, nélkülözés után egyszerűen tartozni akartak valahová. Biztonságra és menedékre vágytak – jobb híján egy legendákkal és propaganda-jelszavakkal övezett gyarmati hadseregben, ahol az idegenség nemhogy stigma, ám a „légiós becsületkódex" szerint akár még büszkén viselhető érdem is lehet. Ami azt illeti, a hagyományos „férfierények": az erő, a bátorság és összetartás amúgy is e galeri-szellemben szocializált fiú-közösségek legtöbbre becsült értékei voltak, ahogy a sok nélkülözés után – többségük csak két-három év múlva, nagykorúként állt a Légióba – nem volt mellékes a biztos ellátás, a zsold és a légiós mundér vonzereje sem.

Azt, hogy az 1962-ig tartó algériai harcokban e mostoha sorsú nemzedéket miféle további traumák és veszteségek érték, az eltüntek, rokkantak és elesettek gondos számbavételével még látni fogjuk. Miként a négy kontinens tucatnyi bázisán továbbszolgálók s a leszerelésük után nyugaton maradók sokféle válaszútját is – a provence-i, korzikai magyar veteránok esetében egészen mindmáig, 2016 tavaszáig. Több példával és esettanulmánnyal elemzően még arra is kitérek, hogy miféle sors várt a szökött, majd hazatért légiósokra.

Vajon miféle általános tanulságokat kínálhat a fenti nemzedéki sorsmustra?

Mint azt a vasfüggöny mindkét oldalán példák során át láthattuk, az '56-os emigráns és remigráns kamaszok közül sokan még jó ideig – sőt, olykor egész életükre – a hidegháború túszai maradtak. Árván és kiszolgáltatottan egyik csapdából a másikba esve közülük aránylag kevésnek lehetett osztályrésze a szabad sorsválasztás, az önerőből kiküzdött, tartalmas felnőtt élet. Mindez – bár más-más okból és eltérő mértékben – éppúgy igaz a hontalanként tucatnyi országot megjárt csellengőkre, a gyárak és bányák, dokkok és teherhajók nyugtalanul vándorló tizenéves segédhadára, mint az idegen zsoldba álltakra, vagy a pár év múltán hazatérőkre, akikre itthon – gyakran életfogytiglani stigmaként – a börtön, a nem szűnő rendőri zaklatás vagy a besúgók párialéte várt. Ám kezdetben a kevésbé „deviáns" többi menekült kamasz sem volt irígylésreméltóbb helyzetben. A lágerlakók és a bevándorlási hivatalok hálójában még hosszan veszteglők, vagy akik a nyugati hírszerző és propagandaszervek markába kerültek. Hisz mindezen apparátusok, bár talán kevésbé durván, mint a kelet-európai kommunista rendőrállamokban, saját korporatív céljaik eszközeként

maguk is szoros felügyelet alatt akarták tartani e népes menekült korosztályt – az pedig még jónéhány évbe beletelt, mire a „szabad világ” is megszabadult a kémhisztériák és egy újabb világháború nyomasztó fenyegetései alól.

Táborok és menekültszállók népe

A menekült kamaszok sokféle későbbi válaszútjának e vázlatos sors-repertoárja után térjünk még vissza a magyar exodus korai stációinak élményvilágára, kiváltképp azt vizsgálva, hogy az osztrák és jugoszláv táborokba érkezve melyek voltak a magyar menekültek új haza-választásának további „pull és push" faktorai. Vajon valóban tudatos választás eredménye vagy inkább egy sor – szerencsés és balszerencsés – véletlen összjátéka volt, hogy végül is ki mely országba jutott tovább? Azaz a „vonzások és választások" e drámai és gyakran felkavaró '56 végi, '57 eleji együtteséből melyek voltak azok az érzelmi indítékok, gyakorlati preferenciák, melyek – nem csupán az emigránsok későbbi emlékezet- és identitás-konstrukcióiban, de többé-kevésbé hitelesen rekonstruálhatóan már az egykori döntéshelyzetekben is – érvényre jutottak.

A sorsválasztások megannyi esetlegességét s az elképesztő választék – 5 kontinens 35 befogadó országa! – láttán a magyar menekülteket elfogó „bőség zavarát" idézi fel Vizinczey István egykor népszerű, önéletrajzi ihletésű regényének egy már-már filmszerű jelenete, mely az exodus korai, még jórészben ad-hoc menekült-szelekcióját: a nyugat-európai, sőt interkontinentális „buszválasztás" gyakorlatát mutatja be:

„A határ osztrák oldalán egy útra bukkantunk; egy tejeskocsi felvett bennünket és elvitt a legközelebbi faluba. A falu tere már tömve volt a hidegben lábukkal dobogó menekültekkel, akik a felsorakozott ezüst színű autóbuszokat bámulták. Kézzel festett sárga táblák tüntették fel rajtuk, hogy hová indulnak: Svájc, USA, Belgium, Svédország, Anglia, Ausztrália, Franciaország, Olaszország, Új-Zéland, Brazília, Spanyolország, Kanada, Nyugat-Németország vagy egyszerűen csak Bécs. A tér túlsó oldalán a Vöröskereszt önkéntesei nyújtottak elsősegélyt, osztogattak forró kávét és szendvicset, miközben fekete kabátos, fehér kalapos ápolónők ellátandó sebesülteket és csecsemőket keresve átfésülték a tömeget. Más, kevésbé rokonszenvesnek tűnő hivatalos személyek ezalatt a menekülteket sürgették, hogy válasszanak ki mielőbb egy buszt, és szálljanak föl rá.

»A forradalom nagyobb port kavart fel, mint gondoltam – jegyezte meg egy fiatalember –, olyan kitüntető fogadtatásban van részünk, amilyen csak a szenzációs szerencsétlenségek áldozatainak jár.« Legtöbbünk azonban, ott, a falu sáros főterén, a világ négy égtája felé induló autóbuszok látványától egészen össze volt zavarodva. Alig egy órája még mozdulni se mertünk, nehogy ránk lőjenek; s íme, most arra bíztatnak, hogy keressünk magunknak új hazát valahol a Nap alatt. Mindezt nem tudtuk fölfogni; a dolgok sehogysem akartak összeállni a fejünkben…

Hol éljem le az életem hátrelevő részét? Egy kis babát tartó házaspár, aki előbb a belgiumi buszra szállt fel, most leugrott és átszaladt az új-zélandihoz. Mások fel-alá járkáltak a buszok sora mellett, megfontoltan tanulmányozva s többször is elolvasva, hogy merre mennek, ám nem tudták eldönteni, melyiket válasszák. Hol fogom vajon a diplomámat megszerezni, és milyen nyelven? Képtelen voltam elhinni, hogy néhány lépés erre vagy arra ezt végleg eldöntheti. Egy busz mellett álltam éppen, amelyre öles betűkkel „Svédország" volt felfestve. Ha felszállok rá, Stockholmban talán egy nő vár, akit megszeretek – ha viszont egy másikat választok, sosem fogunk tudni egymás létezéséről."[413]

Tény, hogy 1945 óta – sőt, a hidegháború egész ideje alatt – aligha volt még egy olyan tömeges menekülthullám, amely a nyugati világot ilyen méretű humanitárius segélyakciókra mozgósította volna. Borbándi Gyula a magyar emigráció történetét összegző kézikönyvében a menekültek fogadtatásáról így ír:

„A magyar ötvenhatos menekültek segélyezésére nemzetközi akciók indultak és a Magyarország iránti rokonszenv, a forradalom iránti csodálat abban is kifejezésre jutott, hogy mind magánosok, mind szervezetek versengtek egymással a magyarok megsegítése érdekében. A Nemzetközi Vöröskereszt, a különböző országok katolikus Karitász-szervezetei, az egyéb vallásos segélyintézmények, a szociáldemokrata munkássegély pénzzel, élelemmel és ruhaneművel támogatták a menekülteket. Amerikában – Eckhardt Tibor elnökletével – megalakult a First Aid for Hungary (Elsősegély Magyarországnak) nevű segélyszervezet. A First Aid for Hungary létrehozását az amerikai Vanderbilt család nagy összegű adománya tette lehetővé. Hivatalos amerikai szervek és magánintézmények is támogatták a szervezetet. (…) Az osztrák fővárosban egyébként számos intézmény foglalkozott a magyarok

[413] Vizinczey, Stephen: *In praise of older women*, London, 1966. 135-137. o. – Magyar fordításban: „Az érettebb asszonyok dícsérete" címmel idézi Czigány Magda, i.m. 25-26. o.

támogatásával: Free Europe Citizen Service, Magyar Menekült Szolgálat, Österreichisches Nationalkomitee für Ungarn, Forumhilfe, Volkshilfe. Ezek részben tájékoztatást, eligazítást, részben anyagi segítséget nyújtottak. A Free Europe Citizen Service először Salzburgban, majd Bécsben székelt. A Magyar Menekült Szolgálat irodáját Taubinger László vezette. A Forumhilfe magyar tanácsadójaként Daróczy Tasziló működött. A segélyszervek táborokban, iskolákban, volt kórházakban és laktanyákban helyezték el a menekülteket, akiknek túlnyomó többsége 1957 folyamán szép sorjában elhagyta Ausztriát, Nyugat-Európa más országaiban kapva új lakhelyet, vagy kivándorolva a tengerentúlra. A menekültekkel való törődésben és gondozásukban a magyarok közül különösen báró csepeli Weiss Edit tűnt ki; példás magatartását 1967 őszén Amerikában bekövetkezett halálakor Varga Béla gyászbeszédében meleg szavakkal méltatta."[414]

Az '56-os menekültekről az elmúlt hatvan évben megjelent magyar és számos más nyelvű sajtó-anyag továbbá az e tárgyról publikált memoár- és tényirodalom oly bőséges, térben és időben egyaránt olyannyira szerteágazó, hogy annak akár csak virtuális egyesítéséhez jókora memóriatárra és bonyolult keresőprogramra volna szükség, ha ugyan azokat valaha is sikerül digitalizálni. A több száz kutatóintézeti és könyvtári különgyűjtemény felsorolását ezúttal mellőzöm, inkább csak néhány kivételesen gazdag emigrációtörténeti forrás- és publikáció-együttest emelek ki: az MTI archívum budapesti hír- és fotótárát, továbbá a Nyitott Társadalom Intézet (OSA, Budapest) és az Amerikai Magyar Alapítvány (AHF, New Brunswick) elsőrendű és unikális kollekcióit. Ezen kívül az Állambiztonsági Levéltárban (ÁBTL, Budapest) is számos emigráns irat és dokumentum maradt fenn – többek között a belügyi hírszerzés a nyugati magyar menekülttáborokról készített adatgyűjtései[415] – míg a szekunder források köréből főként a két legnagyobb kortárs interjú-gyűjteményt érdemes kiemelni: az 1956-os Intézet Oral History Archívumának (1956 Int. OHA) közel 200 és a Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Tárának mintegy (OSZK TIT) 150, '56-os magyar emigránsokkal készített életút-interjúját.

[414] Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza*, *1945-1985.* Európa, Bp. 1989., 1. köt. 28.

[415] *Nyugati országok gyűjtőlágerei, vezetői és személyzetük, 1958* ÁBTL A-1146; *Tájékoztató jelentés a magyar disszidensek megoszlásáról a különböző országokban*, ÁBTL 1.6-II/1-63-8 / 177 / 1957.09.19.; továbbá: *Amnesztiával hazatértek*, ÁBTL O-16519; ÁBTL O-16333; *Ausztriából amnesztiával hazatértek*, ÁBTL O-17018; *Franciaországból amnesztiával hazatértek*, ÁBTL O-16936; ÁBTL O-16815, etc.

A provence-i magyar légiós veteránok körében végzett kérdőíves kutatásom 17. kérdése az egykori kamasz menekültek ausztriai és jugoszláv lágerélményeiről kívánt minél több és többféle életrajzi adatot illetve személyes reflexiót gyűjteni a későbbi diktafonos és kamerás életút-interjúkhoz:

17) Emlékei a menekülttáborról? (Hol és meddig várta a továbbjutást? Jó és rossz élmények? Társak, ismerősök? Nyelvi nehézségek?)

„Nem voltam táborban, mindjárt egy diákotthonba kerültem Bécsbe." (AD)

„Jó emlékeim vannak. Barátságos emberek sokféle ajándékot adtak." (SJ)

„Igen, még vannak emlékeim, jók és rosszak is. St Pöltenbe érkeztem, és ottan tartottak vagy három hétig, utánna Párizsba kerültem, ott voltam vagy 1 hónapig, onnét akartam a Légióba kerülni, de még nem vettek fel a fiatalságom miatt. Onnét pedig egy hajóval Kanadába kerültem. Ott is nehéz volt az élet, mert nem beszéltem a nyelvet. De voltak régi magyarok, nagyon rendessek voltak velünk, akik sokat segítettek." (HB)

„Traiskirchen – Megismerkedtem egy osztrák csendőrtiszttel, aki rá akart beszélni, hogy Ausztriában maradjak. (Később letartóztatták, mert állítólag kém volt, és átadta a menekültek adatait a cseheknek.) Ismerőseim, egy ideig azok voltak, akikkel együtt mentem ki, de hamar szétváltunk. Nyelvi nehézség? Egy emigráns öreg úr kezdett még a táborban németre tanítani. De kb. 8-9 nap múlva én már Németországban voltam." (SS)

„Egy bécsi családnál voltam két hétig, utána jutottam tovább Tirolba. Nem beszéltem egy szót se németül!" (MT)

„Mivel nem beszéltem németül, sajnos nem emlékszem a tábor nevére. Pár hét után mint fiatalkorúakat, elvittek bennünket egy úgynevezett „Maria Abach"(?) – nem tudom pontosan, hogy írják – nevű nyaralóba, de nem nagyon emlékszem már a dolgokra." (SGY)

„Nekünk nem nyílottak ki még a zombori rózsák. A melencei nyári bányászüdülő kb 100 személyt fogadott be, itt már összebarátkoztam négy hasonló sorsú diák sráccal, akik szintén egyedül voltak. Ők Bajáról jöttek. Nem tudtunk semmit, csak mentünk a felnőttek után, találgattuk, mi lehet igaz, mi nem, abból, amit mondanak. Innen vittek pár nap után ponyvás teherautókon tovább egy „ezer kanyarosnak" mondott szerpentinen Gerovóba, fel a sziklás hegyekbe. Ez a kaszárnya jellegű tábor korábban zsidó koncentrációs tábor volt, azt mondták, Radnóti Miklós is járt itt. Másfél méteres hó, villanyos tüskésdrót, géppuskás és reflektoros őrtornyok... Ide lett beterelve több ezer bugyros, gondozatlan, sokkolt, fáradt, szomorú magyar menekült férfi, nő, gyerek, idős ember, félelemmel a szemükben. Mindenki menekülni akart innen a rossz elláttás és a vörös csillagos katonák miatt. Az éhség, a nyomor állati szintre vezette a népet. Sok volt a lopás, a verekedés, bicskázás, haláleset is előfordult. A nőket két hónapra rá egy tengerparti szigetre vitték, egy részük terhes volt, más részük nemi beteg. Példaként említhetném, hogy a katonák-hagyta és szemétdomra dobott narancshéjért vihették őket az istálló szalmakazlába. Volt egy szökési kísérlet is, egy halottal és egy sebesülttel, mikor a katonák tüzet nyitottak az őrtoronyból. Egy fiatal terhes lány is öngyilkos lett, kiugrott a harmadik emelet ablakán. Napirenden voltak a durvaságok, amihez jóformán hozzászoktunk, örültünk hogy semmi bajunk nem lett – mert nem volt semmink, szerencsére. Így ment ez március közepéig."

„Ausztriában azt mondták, ne siessünk, mert most már „idő-milliomosak" vagyunk. Voltak ott minden országnak képviselői, ajánlottak vízumot mindenhová. Mi voltunk többen, akik Franciát választottuk, mert könnyebb volt, és volt hely. Nem akartunk sokáig várakozni amerikai vízumra, ami nehezebb volt. Ausztriában semmi gond, ott nem volt semmi különös." (SZT)[416]

[416] Légiós-kérdőívek, 2011-2014. In: 1956-os Intézet, „Légiós-kutatás" c. különgyűjtemény.

Miért éppen Franciaország?

Úgy vélem, sokszínűbb és árnyaltabb lesz az összkép, ha célcsoportom: az ’56-os kamaszok indítékaival párhuzamosan a felnőtt emigránsokéiból is adok némi ízelítőt az életút-interjúk és memoárok tanúsága alapján.

Takács Béla majd’ egy teljes évet töltött jugoszláv menekülttáborokban 1957 őszéig, ahol maga is számos nyugati transzport kiválasztásának „céltárgya” és tanúja volt. Ezek visszásságaira így emlékszik:

„Láttam a táborban az embervásárt, ami volt. Jöttek a különböző országok küldöttei, hogy ilyen, meg olyan szakembert keresnek, jó-e a foga, jó-e a lába, volt-e vakbéllel operálva? Higgye el, ilyen dolgokkal! Hogy jó-e a szíve! És például Amerika igencsak megnézte már, hogy kiket visz ki. Ettől én nagyon megundorodtam.

Egyszer jött egy francia bizottság, és az azt mondta – sőt írásban is kihirdették: aki csak úgy érzi, hogy a politikai nézetei miatt menekült Magyarországról, az mind jöhet Franciaországba, nem számít, mi a szakmája, milyen nyelven tud, ők nem fogják kérdezni. (…) Akkor (…) én valahogy egy pillanat alatt eldöntöttem: nekem ez kell, én Franciaországba megyek, pedig az égadta világon nem volt ott senkim.”[417]

Takács utóbb Cambrai városába került, ahol pár hónapig egy kiürített laktanyában helyezték el 4-500 magyar menekülttel együtt.

Kende Péter újságírót egy 35-40 fős magyar menekültcsoport kijelölt vezetőjeként az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának belgrádi rezidense 1957 április végén indította útnak.

„Franciaország – idézi emlékeit Kende – ekkorra már komoly befogadóhely lett, mert ez arra az időre esett, amikor a máshová való beutazás lehetőségei már sorra kimerültek. A franciáknál viszont nem volt kvóta. Franciaország, az alkotmány egy fontos rendelkezése alapján, elvben bárkit bármikor beenged, aki politikai menekültnek számít.”[418]

Koncz Csaba, zenész, fotográfus, aki csak jó egy évtizeddel később, 1968 májusában érkezik Párizsba: leginkább az otthonosság-élményt emeli ki, amiben egy fiatal kelet-közép-európai avantgard művésznek egykor része lehetett:

[417] Takáts Béla (1931-) interjúja, kész.: Rainer M. János, 1988. OSZK, 1956-os Intézet, OHA, 159. sz. 74.
[418] Kende Péter (1927-) interjúja, kész.: Kozák Gyula, 1987. OSZK, 1956-os Intézet, OHA, 84/2. sz. 408.

„Hogy hol szerettem volna élni? Leginkább Franciaországban, Párizsban! A franciák velem mindig nagyon kedvesek voltak, és amikor csak megérkeztem, minden határőr kedvesen, barátsággal fogadott. Én mindig úgy éreztem, hogy haza megyek ebbe az országba, amit soha nem éreztem például Ausztriában."[419]

1957 április végén Belgrádból Sujánszky Jenő gyógyszerész, a franciaországi Szabadságharcos Szövetség későbbi elnöke, a menekülttábort korán elhagyva, egyik társával Párizsba ment:

„Franciaország mindenkit befogadott, de azt, hogy lakáshoz, megélhetéshez juttassák a menekülteket, azt már nem… »Szabadság! Tessék, csak jöjjetek!« - de aztán lehetsz te koldus is az utcán. Szóval ez a két[féle] mentalitás..."[420]

Nádasdy Nikolits Andrea, aki az amerikai kontingensbe már nem kerülhetett be, Bécsben egy francia transzportba iratkozott fel:

„Azt mondták, minden további nélkül, persze. Aztán rájöttem én, hogy a franciákhoz nagyon kevesen jelentkeztek. Talán úgy gondolták, hogy ott azért olyan kesztyűs kézzel nem fognak bánni velünk, vagy esetleg ki fognak minket használni, és ki leszünk szolgáltatva. A franciáknak más hírük volt, mint mondjuk egy amerikai hivatalnak. Gondoltam, mi lehet ebben rossz? – Hát gyerünk!"[421]

S most lássuk az '56-os kamaszok indítékait és franciaországi „entrée"-ját a légiós veteránok már idézett kérdőívének további válaszaiból:

18) Hogyan jutott tovább, és miért éppen Franciaországot választotta?

„A lágerben azt mondták, a franciaországi csoportba lettünk beosztva, így azokkal mentünk tovább." (SJ)

„Tovább repülővel jutottam, és Franciaországot választottam, mert már gyerekkorrom óta a Légióba akartam menni, és így hála Istennek sikerült, és tudtam szegény jóanyámat anyagilag segíteni." (HB)

„Én először Nyugat-Németországba mentem. Később jöttem Franciaországba, a Légióba – beléptem 1959. június 16-án." (SS)

„Diák [két éven át műegyetemi hallgató] voltam Svájcban, utána hat hónapig csöveztem Németorszàgban, majd Franciaországba jöttem, hogy belépjek a Légióba." (MT)

„Tulajdonképpen Kanadába akartunk menni, mert ott volt egyikünk családtagja, de a sok – nevetni fog! – amerikai sárga sajtból totál elegünk lett, és még kellett volna több mint két hónapot várni a táborban [a kanadai transzportra]. Ezért úgy határoztunk, hogy az első indulással mi is tovább megyünk, ez pedig Franciaországba ment." (SGY)

---

[419] Koncz Csaba (1938-) interjúja, kész.: Palotai János, 2001. OSZK 1956-os Intézet, OHA, 743. sz. 29.
[420] Sujánszky Jenő (1929-) interjúja, kész.: Murányi Gábor, 1988. OSZK 1956-os Intézet, OHA, 147 sz. 463.
[421] Nádasdy Nikolits Andrea (1933-) interjúja, kész.: Kőrössi Zsuzsa, 2005. OSZK 1956-os Intézet, OHA, 795 sz. 106.

„Elsőként, Izrael konzulja érkezett, és még aznap repülővel elvitt harminc menekültet, akik – gondolom – magyar zsidók lehettek. Másodikként a svéd konzul jött, szívesen mentem volna, mert egy egész győri gimnázium állitólag már ott volt. De mondták, hogy a létszám betelt, és már csak azt viszik, aki aláír egy két éves szerződést vasbányai munkára. Ezt 16 évesen csak megköszönni tudtam; végül március 20. körül jött a francia konzul, mindhárman feliratkoztunk, elláttak minket útlevéllel, és vagy 200 személlyel együtt felültettek a párizsi vonatra, átszállás után érkeztünk másnap délután Rochefort sur Merbe." (NS)

„Svájcra, Amerikára sokáig kellett várni. Könyebb volt Franciaországba menni. Engem nem érdekelt Amerika. Nem akartam túl messze lenni a hazámtól, hogy hamar visszatérjek, ha hív. Franciaország a szabadság hazája, az volt a fontos. Nem ismertük és énekeltük '56-ban a „Marseillaise"-t magyarul. Annak korabeli „ferdítésén" ma is röhögök… „Nem lesz a töke (jajj, a tőke!) úr mirajtunk, elvész aki a múltnak él." No de mégis énekeltük!" (SZT)

„Franciaországba azért jöttem, mert egy nyugati állampolgárságot akartam megszerezni." (AD)[422]

Amint e válaszok mutatják, a kamasz menekültek motivációja – egy-két markáns kivételt leszámítva – jóval gyengébb és tétovább volt a felnőttekénél. Sokan közülük nem is készültek oda, inkább csak „jobb híján" jelentkeztek a francia transzportba, vagy mert – mint egyikük, Spátay János írja – oda „lettek beosztva". Mások elsőnek más fogadó országba kérték magukat, s csak évek múlva, a Légióba jelentkezve jöttek át Svájcból, az NSZK-ból, a Benelux-államokból, Angliából vagy éppen a tengerentúlról (mint Huber Béla!) Franciaországba. A kamaszok tájélozatlansága, erős befolyásolhatósága s az ad-hoc döntésekben megnyilatkozó impulzivitása e hatvan év előtti emlékeken is átüt. Az egyetlen kivétel talán csak Szecskó Tibor válasza, a maga öntudatos, már-már politikai credoival („Nem akartam túl messze lenni a hazámtól, hogy hamar visszatérjek, ha hív. Franciaország a szabadság hazája, az volt a fontos."), bár kérdés, vajon mennyi ezekből egy 28 és fél évet a Légióban leszolgált, hivatásos hadtörténész későbbi indoktrinációja avagy mai énjének visszavetítése a múltba.

Azt azonban, hogy ez már tudatosabb attitűd, kvázi felnőttes értékválasztás volt, jól jelzi, hogy hasonló megfontolások vezették a franciaországi felnőtt emigránsok jó részét is. Például Takács Bélát, aki visszatekintve hasonlóan indokolja döntését: „Mehettem volna, de nem mentem Amerikába. Nem akartam Európát elhagyni (…) Valahogy bíztam [benne], hogy az oroszok hamarosan kimennek, és én visszakerülök Magyarországra.

– Ez általános vélekedés volt akkor a menekültek körében?

– Azt nem mondhatom, hogy általános, de nem egyedüli. Sokan gondolkodtak így."[423]

Többek közt a politikai fogolyként '56 őszén majd tíz évnyi börtön után szabadult Sujánszky Jenő, a franciaországi Magyar Szabadságharcos Szövetség későbbi főtitkára: „Kezdetben – mint hangsúlyozza – mindenki azt hitte, csak egy-két évig kell Nyugaton maradni, mivel az ENSZ tovább tárgyalja a magyar ügyet, és a szovjetek előbb-utóbb el kell hagyják az országot. Ezért a legfontosabb az volt, hogy életben tartsuk '56, a független, demokratikus Magyarország szellemét."[424]

[422] Légiós-kérdőívek, 2011-2014. In: 1956-os Intézet, „Légiós-kutatás" c. gyűjtemény.
[423] Takáts Béla (1931-) interjúja, kész.: Rainer M. János, 1988. OSZK, 1956-os Intézet, OHA, 159. sz. 73.
[424] Sujánszky Jenő (1929-) interjúja, kész.: Murányi Gábor, 1988. OSZK 1956-os Intézet, OHA, 147 sz. 486.

Általában elmondható, hogy a magyar menekültek franciaországi fogadtatása – kivált a csak később, 1957 tavaszán, őszén a délszláv menekülttáborokból érkezőké – jóval kevésbé volt lelkes és szívélyes, mint sorstársaiké 1956 végén Ausztriában, az NSZK-ban, Svájcban és másutt, ahol a magyar menekültek iránti együttérzés és áldozatkészség szinte az egész társadalmat magával ragadó segélymozgalmakban és – éppwn a fiatalkorúak ügyében! – már-már egymással versengő, tömeges örökbefogadásokban öltött testet. Hogy a gazdasági recesszióval, szociális konfliktusokkal és a mind súlyosabb gyarmati utóvédharcokkal (Vietnám, Marokkó, Tunézia, Algéria) terhelt Franciaországban ez többnyire nem így volt, azt visszatekintve számos egykori emigráns megerősíti.[425] Maga a tény, hogy a magyar menekültek nagy tömegeit hosszú hónapokig csak használaton kívüli vagy félig kiürített – részben légiós! – kaszárnyákban tudták elhelyezni, sok menekültnek eleve kedvét szegte.[426] Aki csak tudott, megpróbált mielőbb Párizsba vagy valamely nagyobb vidéki városba eljutni, hogy némi szerencsével sorsát a maga kezébe vegye végre.[427] A rokonokhoz, ismerősökhöz érkezőket leszámítva elsőként a fiatal értelmiség és a diákság talált magára, ez utóbbi ösztöndíjak százával a Sorbonne-non és más egyetemeken. A munkások, nyelvtudás és kellő szakképesítés híján, már nehezebben boldogultak, s náluk is kiszolgáltatottabbak voltak az itthoni hivatalnokok és állami alkalmazottak. A fiatalkorúakat a segélyszervezetek néhány hónapra kisebb menekült otthonokban próbálták elhelyezni, ahol nyelvet és szakmát tanultak, ám munka és/vagy rendszeres segély nélkül az ő sorsuk is nagyobb részt kilátástalannak tűnt.

[425] Lásd Sulyánszky Jenő (1956-os Intézet, OHA, 147 sz. 486.)
[426] Lásd Nádasdy Nikolits Andrea ( ), Takács Lajos ( ), Für Lajos ( ) és mások emlékeit.
[427] Lásd Libik André (1956-os Intézet, OHA, 149 sz. 36), Sulyánszky Jenő (1956-os Intézet, OHA, 147 sz. 486.) és Kovács Attila (In: A. Szabó Magda, Ablonczy László (szerk.) 2003. 387.) emlékeit.

A „visszidensek” fogadtatása

„A haza (...) várja eltévedt fiait is.”

(Kádár János beszédének végszava,
az ENSZ Közgyűlés 1960.
október 3-i ülésén.)

Ám lássuk, miként fogadták a Nyugatról hazatérőket. Kik voltak ők, honnan, mikor és miért jöttek vissza? Mi volt visszatérésük jogalapja, és a pártállam irányítói (MSZMP PB, KB), továbbá belügyi, külügyi és államigazgatási aparátusa miféle feladatmegosztásban vett részt e nagyszámú – 1973-ig mintegy 35 ezer – „visszidens” ügyének elbírálásában és további sorsa alakításában?

Alább – a másutt ismertetett sajtóhíradásokon és vöröskeresztes dokumentumokon túl – négy fő forráscsoport elemző áttekintésével próbálok minderre feleletet adni, a hazatérő légiósok ügyére külön is kitérve. Ezek:

1) az egykori legfőbb döntéshozó testület, az MSZMP PB emigránsok ügyében hozott határozatai (1956-1963);
2) a „hazatelepítő” központok, bizottságok tevékenysége s az irányadó belügyminiszteri rendeletek (1956-1963);
3) a magyar külügyi apparátus szerepe a hazatérési kérelmek továbbításában és véleményezésében (1956-1989);
4) a hontalanok és az állampolgárságuktól megfosztottak ügye (1956-1989)

A Kádár-kormány és az új pártvezetés emigráns-politikája, 1956 után számos megoldatlan problémával terhelten, „elvi síkon” s a gyakorlatban egyaránt még évekig

gyanakvó és ellentmondásos maradt. Döntéseit így hol a túlbiztosítás, a halogatás és a rideg közöny jellemezte – a szovjet elvtársi súgás jegyében: „aki el akar menni, hadd menjen, de maradjon is odakinn!" –, hol meg a kampányszerű, kezdetben nem túl hatékony rögtönzések (az 1956 december 1-én meghirdetett amnesztia a visszatérőknek, a bécsi Hazatérő Iroda, majd a győri, szombathelyi és szegedi „visszidens-fogadó" állomások felállítása). A humanitárius szempontokat, még a családegyesítések vagy a fiatalkorú menekültek rendkívül kényes és akkut ügyeiben is rendre „felülírta" a belügyi bürokrácia mindenek feletti kontroll-igénye és a nemzetközi propaganda-érdek, és komolyabb változást csak a rendszer fokozatos bel- és külpolitikai konszolidációja hozott az 1960-as évek közepén. E kétes siker nyitja valójában „a kinn a bárány, benn a farkas" tartós és egyhamar nem változó kényszerhelyzete volt, amelynek előnyeit a rezsim egyrészt óvatos engedményekkel, másrészt a nyugati emigráció hatékony bomlasztásával próbálta minél inkább a maga javára fordítani.

Egyik legkorábbi menekültügyi intézkedéseként a kádári vezetés már két héttel a második szovjet intervenció után, 1956. november 19-én kormányhatározatot hozott (10 011/1956.) arról, hogy a „disszidensek" hazatérését elősegítendő Bécsben Hazatérő Irodát kell felállítani.[428] Ennek főként belügyesekből álló stábja 1957. január 15-én érkezett Bécsbe[429], s munkája támogatását – főként a „prominensebb" magyarok hazasegítését – ismételt jelentéseiben a nemrég kinevezett bécsi nagykövet, maga Puja Frigyes is a magyar követség kiemelt feladatának tekintette.[430]

Mint azt Borbándi Gyula emigrációtörténeti kézikönyvében a hazatérőkről írja: „A Kádár-kormány 1957 elején erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a még Ausztriában tartózkodó menekülteket hazatérésre bírja. Miután január második felében az osztrák kormány beutazási engedélyt adott egy magyar hazatérési bizottságnak, a rá következő hónapokban a Kádár-kormányzat megragadott minden lehetőséget, hogy minél több menekültet nyerjen meg a Magyarországra való visszatérés gondolatának, eloszlatva azokat a félelmeket, amelyek sokakban a jövőt illetően gyökeret vertek. A budapesti remények csak részben teljesültek. Jóllehet Európa különböző országaiból visszatért vagy harmincezer ember, a hazatérési propaganda nem dicsekedhetett látványos eredményekkel, sem ami a hazatérők számát, sem ami azt az elképzelést illette, hogy az osztrákokhoz hasonlóan más országokkal is sikerül az ügyben megegyezést kötni. Eredménytelennek bizonyult a kelet-berlini hazatérési bizottság tevékenysége is, sőt, annak vezetője, Földes-Papp Károly 1957 decemberében lemondott és másodszor emigrálva, Nyugat-Németországban kért menedékjogot. A mintegy kétszázezer menekültből körülbelül százhatvan-százhetvenezer végleg nyugaton maradt."[431]

1) Az MSZMP Politikai Bizottságának határozatai

Az MSZMP Politikai Bizottsága 1956 őszétől 1963 tavaszáig időről-időre megvitatta a „disszidensek" ügyét, s arról több elvi és gyakorlati határozatot is hozott. E korai ülések, ezúttal csupán felsorolásként, az alábbiak voltak:

1958.07.29. „Az emigráció felé irányuló propagandatevékenységről"[432]
1959.02.03. „Előterjesztés a magyar emigráció felé irányuló propagandatevékenység

[428] MOL XIX-A-83-a 161. d.
[429] Lásd: Reiner Eger. *Krisen an Österreichs Grenzen. Das Verhalten Österreichs während des Ungarnaufstandes 1956 und der tschechoslowakische Krise 1968. Ein Vergleich.* (Verlag Herold, Wien-München) 58.
[430] Lásd: Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez, 1956-1964 (Vál. szerk. jegyz. és bev. Gecsényi Lajos), MOL, Bp. 2000.
[431] Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza, 1945–1985*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985. I. k. 411–412.
[432] MNL OL 288. f. 5/88. ő. e. Jegyzőkönyv az MSZMP PB 1958. július 29-i üléséről.

tárgyában”[433]

1961.02.07. „A külföldi kapcsolatok szabályozása”[434]

1961.07.06. „Az emigráció életének főbb vonásairól”[435]

1963.05.14. „Jelentés az emigrációs propagandáról szóló 1961. június 6-i PB-határozat végrehajtásáról”[436]

Az ülések anyaga szerencsére kellőképp feltárt és elemzett, így azokból – Szabó Juliet, Baráth Magdolna és Borbándi Gyula korábbi publikációi[437] nyomán – itt cszpán a menekültkérdés s a hazatérők ügyének szabályozását illető érdemi álláspontokat emelem ki.

Az 1958 júliusi PB-ülésen Kádár, sokszor idézett beszédében, az ’56-os emigráció sokféleségét, és, úgymond, e „vegyes társasággal” szembeni diferenciálás szükségét hangsúlyozta, azzal, hogy annak soraiban joggal elégedetlen munkásemberek, parasztok és értelmiségiek egyaránt vannak, és többségük meggondolatlanul hagyta el az országot. A hazatérni kívánókról ezt mondta: „Nekünk vinni kell azt a vonalat, hogy hazasegíteni őket. Volt olyan álláspontunk, hogy egy vasat nem adunk senkinek azért, hogy haza kerülhessen, ha ki tudott szökni, jöjjön haza négykézláb. Ez volt az álláspontunk. Most kicsit jobb az anyagi lehetőség, és érdemes megvizsgálni, hogy bizonyos kategóriákat megfelelő formában anyagilag is segítsünk a hazatérésben. Meg is szabhatjuk a kategóriákat: ipari szakmunkások, orvosok, mérnökök, agronómusok stb. Nem mondom, hogy egyelőre adjunk ingyen segítséget, de ha mi vállaljuk a valutaproblémát, előlegezzük a vasúti jegyet és kötelezzük az illetőt, hogy egy év alatt megfizeti az így előlegezett összeget, tízezrével lesznek emberek, akik hazajönnek.”[438] Ennek jegyében a PB ezt követő 1958. július 29-i határozata szintén azt emelte ki, hogy a menekültek „jelentős része becsületes, de megtévesztett ember”, s rendelkezett arról is, hogy miként lehetséges az hazatérőket anyagilag is segíteni.[439]

A párthatározat gyakorlati végrehajtása azonban már korántsem volt problémamentes. Így például a Külügyminisztérium és a nyugati magyar külképviseletek, mint a hazatérési kérelmek továbbítói és véleményezői, ismételten nehezményezték, hogy a belügyi döntések indokolatlanul elhúzódnak, azokba érdemi beleszólása a külügyi aparátusnak nincs, és sem az elutasító döntések okáról, sem pedig ügyfeleik további sorsáról nem kapnak tájékoztatást. Mint arra beavató és alapos tanulmányában Szabó Juliet is rámutat: „A Belügyminisztérium tovább nehezítette a hazatérést azzal, hogy az elutasított kérelmezőnek egy évig várnia kellett, mielőtt újabb kérelmet adhatott be.[440] A hazatérési kérelmek visszautasításának indokát sem közölték a kérelmezővel (nyilván nem írhatták le a BM feltételezését, miszerint »külföldi állam zsoldjában áll«). Amikor ez kiderült, az egyik PB-ülésen Kádár kijelentette, hogy a visszautasítást indokolni kell, mondván: »egy állampolgárnak elemi joga, hogy ha egy hatósághoz bead egy kérelmet, és azt elutasítják, joga van tudni, miért«. Biszku azzal

---

[433] MOL 288. f. 5/116. ő. e. A PB 1959. február 3-i ülése. 2. Előterjesztés a magyar emigráció felé irányuló propagandatevékenység tárgyában.

[434] MOL 288. f. 5/146. ő. e. A PB 1961 február 7-i ülése „A külföldi kapcsolatok szabályozására”

[435] MOL XIX-J-1-ny 164/PJ/1961. sz. Jelentés a Politikai Bizottságnak a disszidensek hazalátogatására és hozzátartóik kiutazásra vonatkozó határozat végrehajtásáról.

[436] MOL 288. f. 7/300. ô. e. Az 1963. május 14-i PB-ülés jegyzôkönyve: Jelentés az emigrációs propagandáról szóló 1961. június 6-i PB-határozat végrehajtásáról.

[437] Lásd: Borbándi i.m., Baráth Magdolna: Támogatni vagy bomlasztani? Adalékok a magyar hivatalos szervek emigrációs politikájának változásához, *Betekintő*, 2011/3.; Szabó Juliet: „… s várja eltévedt fiait is.” Az MSZMP repatriálási és hazalátogatási politikája 1956 és 1963 között, *Múltunk*, 2007/1 187-213

[438] MNL OL 288. f. 5/88. ő. e. Jegyzőkönyv az MSZMP PB 1958. július 29-i üléséről.

[439] MNL OL XIX-J-1-ny A KÜM Titkársága Repertóriuma 1.d. 568/SE/1958. Az MSZMP PB az 1958. július 29-i ülésén hozott határozata az emigráció felé irányuló propagandatevékenység tárgyában.

[440] MOL XIX-j-1-j USA TÜK 114. t. Szarka Károly külügyminiszter-helyettes utasítása a külképviseleteknek. 1958. december 31.

magyarázta a BM gyakorlatát: »előfordul, hogy belbiztonsági szempontból« nem mondhatják meg."[441]

Az 1959. februári PB-ülésen ismét szóba kerültek a repatriálások belügyi visszásságai. Mint kiderült, ezeket a PB tagság többsége sem ismerte, s mindaddig senki sem kapott tájékoztatást arról, hogy a Belügyminisztérium mióta folytatja e gyakorlatot, és addig már hány hazatérési kérelmet utasított vissza. Mikor a PB tag belügyminisztert, Biszku Bélát ez ügyben kérdőre vonták, így mentegetőzött: „Nem folytatunk általában agitációt azok között, akik most mentek ki, hogy nagy tömegekben térjenek vissza, hanem az a vonal, hogy ott illeszkedjenek be a különböző haladó mozgalmakba. Nem folytatunk kampányt, mert nem célszerű politikailag, hogy ezek nagy számban visszajöjjenek. Most van olyan dolog, hogy sokkal több a visszatérni szándékozó, mint amennyit visszaengedünk."[442] Mindebből az tűnik ki, hogy a belügyminiszter akár egymaga is képes „emigráns-politikát" csinálni, meghúzva a követendő „vonalat" apparátusának az „igazodás-takaráshoz". Biszkutól amúgy sem állt távol az efféle magabiztos öntevékenység; mint a PB-jegyzőkönyvekből ismert, hasonlóan illetékesnek érezte magát az igazságszolgáltatás terén is, elrettentésül a korábbinál szigorúbb ítéleteket és gyakoribb kötélhasználatot sürgetve az '56-os perekben.

Az MSZMP PB 1960. őszén fogadta el első jelentős utazási kedvezményt meghirdető határozatát a konzuli útlevél bevezetésével, mely egyúttal a nyugati emigráció „felszalámizásának" precedens értékű lépésének is bizonyult. Az október 18-án elfogadott határozat, mint Szabó Juliet is kiemeli: „korlátozás nélkül engedélyezte azon személyek beutazását, akik Magyarországot 1945 előtt hagyták el gazdasági vagy politikai okokból. Azok, akik 1945 és 1956 között tették ezt, továbbra is egyéni elbírálás alá estek, viszont a hazalátogatás minél gyorsabb intézése végett a külképviseletek saját hatáskörükben dönthettek a vízum / konzuli útlevél kiadásáról. Ehhez nyilvántartást kellett összeállítani azokról a külföldi állampolgárokról, valamint emigráns és disszidens magyarokról, akiknek beutazása »nem kívánatos«. Nem kaptak beutazási engedélyt »a horthysta-fasiszta Magyarország politikai, gazdasági és katonai vezetői, a volt kizsákmányoló osztályok és az elnyomószervek tagjai és akik külföldön a Magyar Népköztársaság ellen tevékenykedtek«. Kizárták továbbá mindazon '56-os emigránsokat, akik időközben külföldi állampolgárságot szereztek."[443]

Az 1961 februári PB-ülésen már némi önkritika és önrevíziós igény is hangot kapott. Így az ülésen elfogadott határozat maga is elismeri, hogy „egy hosszabb időszakban mi magunk se nagyon szorgalmaztuk a hazatéréseket biztonsági fenntartások miatt", valamint „az a körülmény, hogy mintegy 2–3 ezer hazatérési kérelmet elutasítottunk, az elutasítottak környezetében gátlóan hathatott". Ugyanakkor a „húzd meg – ereszd meg" elvén azt is leszögezte, hogy „a tömeges hazatérés elősegítése nem is feladatunk".[444]

---

[441] Szabó Juliet: i.m. 201.

[442] MOL 288. f. 5/116. ő. e. A PB 1959. február 3-i ülése. 2. Előterjesztés a magyar emigráció felé irányuló propagandatevékenység tárgyában.

[443] Szabó Juliet, i.m. 201.

[444] MOL 288. f. 20/184. ő. e. Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1961. június 6-i határozata az emigráció életének főbb vonásairól és az emigrációval foglalkozó propagandamunkáról.

Vélnénk, hogy a kádári konszolidáció jelképes nyitányának is tekintett 1963-as ú.n. „ENSZ-amnesztia" komoly áttörést hozott e téren is. Ám ennek közvetlen és távlati hatása jóval összetettebb volt, mint azt ismét csak Szabó Juliet felfedi: „Az 1963-as általános közkegyelem a büntetlen hazatérésre is lehetőséget adott. Ezúttal azoknak is megengedték a beutazást, akik 1945. április 4-e után hagyták el az országot, ám továbbra is azok kivételével, akiknek hazatérése az állam számára nem kívánatos.[445] Az amnesztia után nem nőtt meg azoknak az 1956-ban elmenekülteknek a száma, akik hazatértek.[446] Jóllehet Kádár maga továbbra is támogatta a hazatérést,[447] a kormánytagok már régen rájöttek, hogy az emigráció »kezeléséhez« több kell. A közkegyelem nem a végét, hanem lényegében a kezdetét jelentette annak a politikának, amelynek érdekében már 1958-ban egy egész intézményrendszert hoztak létre, élén a Külügyminisztériummal és az annak alárendelt Magyarok Világszövetségével. A rendszer nem mondott le a külföldön maradt '56-osokról, épp ellenkezőleg, az emigráció minden csoportjára kiterjedő politika idővel egyre inkább őket célozta meg. Az általános amnesztia előtt a Külügyminisztérium és a Belügyminisztérium tevékenyen dolgozott azon, hogy az emigráción belül bomlassza az ellenségesnek tartottakat, támogassa a barátokat, illetve a lojálisakat, és meggyőzze a semleges vagy közömbös réteget. 1963-ra az 56-osok többségét egyértelműen az utóbbi kategóriába sorolták. Ugyancsak 1963-ban egy belügyminisztériumi előterjesztés alapján kormányhatározattal létrehozták a »Külföldön élő magyarok ügyeivel foglalkozó bizottságot«, amely Emigrációs Állami Bizottságként vált ismertté. Noha a bizottság eredeti feladatai között szerepelt a hazatérőkkel való foglalkozás, és ennek megfelelően állították össze, fő feladata az emigrációra irányuló politikai munka koordinálása volt."[448]

2) A hazatérők ügyét szabályzó belügyminiszteri rendeletek

Az emigránsokkal kapcsolatos belügyminiszteri parancsgyűjtemény 1956. november végétől 1963. márciusáig, úgy tűnik, hiánytalanul fennmaradt az Állambiztonsági Levéltárban. Alább ennek sorozatát tekintem át röviden a rendeletek fontosabb változásait

[445] Lásd BM Parancsgyűjtemény 10-21/5/1963. A BM 005. számú parancsa.

[446] 1963 és 1967 között 2628 ilyen ember tért haza. Lásd: MOL 288. f. 32/1967/2. ő. e. A KÜM 1967 jelentése a PB-nek az emigrációs munka helyzetéről és feladatairól.

[447] Kádár érvelése a vitán: „Ha egy ember leírta, hogy »Tisztelt magyar kormány, engedjenek haza« – ennek ez a viszonya a Magyar Népköztársasághoz. Ott minden további búvárkodás és elemzés felesleges. Az az ő viszonya a Magyar Népköztársasághoz, hogy haza akar jönni." (MOL 288. f.7/300. ő. e. Az 1963. május 14-i PB-ülés jegyzőkönyve: Jelentés az emigrációs propagandáról szóló 1961. június 6-i PB-határozat végrehajtásáról.

[448] Szabó Juliet, i.m. 211.

szövegszerűen is idézve – annak tudatában, hogy az „ördög a részletekben lakik”, s e sokak sorsát érintő ügyek valójában itt, ezen a szinten dőltek el, nem egy hazatérni kívánó emigráns esetében végleg.

Az első országos hatályú parancs a hazatelepítő központok szervezése tárgyában még 1956. november 28-án kelt Pőcze Károly rendőr vezérőrnagy, belügyminiszterhelyettes titkos utasításaként[449]. Mivel a hazatérő emigránsok ügyében ez volt a Kádár-kormány legelső, precedens-értékű belügyi szabályozása – *nota bene* alig három héttel a forradalom vérbefolytása után, mielőtt a Nyugatra menekülők áradata tetőzött volna! –, e 17 pontba foglalt dokumentumot alább teljes egészében idézem. (Az aláhúzott részek az eredeti parancs-szöveg kiemelései.)

„A belügyminiszterhelyettes 20-292/16/1956. számú utasítása
Budapest, 1956. november hó 28.

A fegyveres erők miniszterének 5005/1956. számú rendelete végrehajtására az alábbiakat rendelem:

1) A nyugati határszakaszon három helyen: Győrben, Szombathelyen és Zalaegerszegen ideiglenes hazatelepítő központ felállítását rendelem el.

2) A hazetelepítő központ feladata, hogy az október 23-a után Ausztriába távozott és onnan önként visszatért, illetve az osztrák határ közelében határátlépési céllal tartózkodó személyeket összegyűjtse és

a) átmenetileg gondozásba vegye,

b) személyazonosságukat megállapítsa,

c) a határátlépés (vagy határátlépési szándék) módját, idejét, helyét tisztázza,

d) a bűnügyi azonosításokat (priorálás) elvégezze,

e) a súlyos ellenforradalmi bűncselekményt elkövetők valamint a szökött elítéltek kivételével <u>lakhelyükre való szállításukat</u> megszervezze

3) A súlyos ellenforradalmi bűncselekményt elkövetőket és a szökött elítélteket a hazatelepítő központ helye szerint illetékes megyei ügyészségnek kell – őrízetben – átadni.

4) A határövezeti és rendőrségi szervek kötelesek a legközelebbi hazatelepítő központba kísérni azt a személyt, aki a határ közelében tartózkodik, a határsávban való tartózkodásra jogosító állandó vagy ideiglenes igazolvánnyal nem rendelkezik, és a körülményekből feltehető, hogy tiltott határátlépést szándékszik elkövetni, illetve Ausztriából szabályos útiokmány nélkül lépett (tért vissza) az ország területére.

A bekísérendő személytől az esetleg nála talált fegyvert és lőszert el kell venni, és a központ parancsnokságának kell átadni.

A hazatelepítő központokba kell szállítani a tiltott határátlépés miatt már őrízetben lévő személyeket is.

5) A hazatelepítő központba kísért személyek megvizsgálását úgy kell megszervezni, hogy azok 48 óránál hosszabb időt a központban ne töltsenek. Az engedélyezett 48 óra alatt kell tehát a személyazonosságot megállapítani és a határátlépés körülményeit tisztázni.

6) A hazatelepítő központból elbocsátott személyeket igazolással kell ellátni. Az igazolás a személyi adatokon és a szig. sorszámán kívül csupán azt a tényt tartalmazza, hogy az elbocsátott személy (ettől eddig) a központban tartózkodott.

7) *El kell különíteni az olyan fiatalokat, akik 17. évüket még nem töltötték be. Ezeket, amennyiben nem szökött elítéltek, haladéktalanul útba kell indítani szüleikhez. Amennyiben a 17 éven aluli személynek nincs olyan hozzátartozója, aki felügyeletét vállalná, vagy*

[449] ÁBTL 4.2. II. sorozat 20-292/16/1956 (4.doboz) 27-29.

hozzátartozója ismeretlen helyen tartózkodik, a budapesti főkapitányság gyermekvédelmi osztályára kell kísérni. Az összes budapesti 17 éven alulit a budapesti gyermelvédelmi osztályra kell kísérni. [kiemelés tőlem – NB]

8) A hazatelepítő központ nem büntetőintézet, azonban megfelelő külső és belső őrzéssel biztosítani kell, hogy az oda bekísért személyek a személyazonosság megállapítása, illetőleg igazolással való ellátásuk előtt a központ területét ne hagyhassák el.

9) A hazatelepítő központba kísért személyeknek díjmentesen megfelelő elhelyezést (fekvőhelyet, fűtést, világítást) és naponta háromszor étkezést, valamint a lakóhelyükre szóló vasúti menetjegyet kell biztosítani.

10) A hazatelepítési központba kísért valamennyi személyt külön nyilvántartásba kell venni. A nyilvántartás az alábbi adatokat tartalmazza:

- sorszám
- név (asszonyoknál leánykori név is), születési év, anyja neve, születési hely,
- lakhelye,
- mikor és milyen körülmények között távozott Ausztriába,
- mettől meddig tartózkodott a hazatelepítő központban,
- a hazatelepítő központból hová távozik (melyik ügyészségnek és mikor adták át),
- a nála talált fegyver neme és gyártási száma,
- a szig. sorszáma.

Az elbocsátott személynek kiadott igazoláson a nyilvántartás sorszámát is fel kell jegyezni.

11) A hazatelepítő központ parancsnokságát megfelelő számú körözési mutatóval és olyan jegyzékkel kell ellátni, amely az október 23-a után szökött elítéltek neveit és adatait tartalmazza.

12) A hazatelepítő központ parancsnoka naponként az esti jelentőszolgálat során – a központ helye szerint illetékes megyei kapitányság útján – az O[rszágos]R[endőr]K]apitányság]-nak jelentse a központba kísért, az igazolással ellátott és elbocsátott, valamint az ügyészségnek átadott személyek számát, a hangulatot és a különösebb cselekményeket. Az adatoknál <u>külön</u> kell feltüntetni a nők, a 17 éven aluliak, valamint a gyermekkorúak számát.

13) A hazatérő központ parancsnoka tartson állandó kapcsolatot a megyei kapitányság vezetőjével, az illetékes szovjet katonai alakulat parancsnokával és az ORK IV. osztályával.

14) Szigorúan tilos a hazatérő központba kísért személyek bántalmazása. A központ rendjéről emberséges bánásmódon [*sic!*] kell gondoskodni.

15) A hazatelepítő központ parancsnoka mellé anyagi, valamint pénzügyi előadót és kísérő tiszteket a központi állományból biztosítottam A megyei kapitányság vezetője köteles gondoskodni a segédszemélyzetről (gyors- és gépíróról) és megfelelő erejű őrségről. A megyei kapitányság nyújtson segítséget a központ felszerelésének, élelmezésének beszerzéséhez, és biztosítsa mindazon eszközöket, amelyek a központ munkájához szükségesek (gk., hírösszeköttetés, stb.).

A hazatelepítő központhoz vezényelt őrség a központ parancsnokának van alárendelve.

16) A központ parancsnoka a feladatok eredményes ellátása érdekében kérje a helyi állami és társadalmi (Vöröskereszt) szervek segítségét is.

17) A hazatelepítési központokban az illetékes megyei kapitányság rendőr orvosa köteles orvosi feladatokat ellátni, a beteg, gyengélkedő személyeket ellátni.

Pőcze Tibor s.k.
r.vezérőrnagy
miniszterhelyettes”

Mint a fentiekből is kitűnik (lásd a 7. és a 12. pontot!) a probléma súlyát kezdettől érzékelve a belügyi irányítás külön figyelmet fordított a „disszidens-visszidens" kamaszok ügyére. A hazatelepítő központok azonban – mint azt a későbbi belügyminiszeri rendeletek is elismerik – nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. (A szombathelyit és zalaegerszegit pár hónap múltán meg is szüntetik, és 1957 végéig csupán Győrben és – az egy-másfél hónappal később tetőző jugoszláviai menekülthullám miatt – Szegeden marad fenn két ideiglenes fogadó- és belügyi ellenőrző bázis. Az intézkedés annak ellenére hatástalan maradt, hogy a rendelet után három nappal, december 1-én az Elnöki Tanács is amnesztiát hirdetett minden 1957. március 31-ig hazatérő magyar menekültnek[450], és január közepétől a magyar kormány küldöttei is engedélyt kaptak arra, hogy az ausztriai magyar menekülttáborokat felkeresve személyes meggyőzéssel vagy tájékoztató szórólapok útján hazatérésre biztassák a „disszidenseket".

A következő, 1957. április 13-ai keltű rendelet[451], melyet Biszku Béla belügy- és Horváth Imre külügyminiszter együttesen jegyez, már a határon túlra helyezi a hazatéréssel kapcsolatos adminisztratív teendők súlypontját – miután a szigorú határellenőrzés visszaállításával és az amnesztia-rendelet határidejének lejártával már csak a nyugati magyar külképviseletek adminisztratív közvetítésével lehet hazatérni:

„A belügyminiszter és a külügyminiszter
1. sz. közös utasítása
az 1957. évi 24. számú tvr. végrehajtására

1) Azokról a személyekről, akik a tvr. 3. § alapján a magyar külképviseleti hatóságnál hazatérésre jelentkeznek és mentesítésüket kérik a tiltott határátlépés miatt indítandó büntető eljárás alól, a külképviseleti hatóság kérdőívet tölt ki, és azt két darab fényképpel együtt a hazatérési engedély, illetve a mentesítés megadása érdekében megüldi a Belügyminisztérium Útlevél Osztályának.

2) Az engedély, iletve a mentesítés megadásáról a Belügyminisztérium általában a kérdőív beérkezésétől számított két hét alatt dönt.

Rendkívüli esetekben, amikor a kérelmező hazatéréséhez fontos állami vagy politikai érdek fűződik (ismert művész, vagy értékes szakember) hazatérési engedély megadása távirati úton is kérhető. Ilyen esetekben az engedély megadása felől a Belügyminisztérium 72 órán belül dönt.

3) A hazatérési engedélyt, illetve a mentesítést a magyar külképviselet vezetője adja meg azoknak

a) akik 1938 október 23. után születtek [*azaz a forradalom születésnapján még nem töltötték be a 18. évüket! – NB*],

b) az a) pontban meghatározottakkal együtt hazatérő szülőknek / szülőnek / vagy nagyszülőnek,

c) terhes anyáknak.

4) A hazatérők fogadására Győrben és Szegeden fogadóbizottságokat kell felállítani, amelyek a hazaérkezetteket lakóhelyükre irányítják.

Budapest, 1957. április 13-án

---

[450] A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 27. számú törvényerejű rendelete az 1956. évi október 23. napját követőleg külföldre távozott személyek közkegyelemben részesítéséről. *Magyar Közlöny,* 98. sz., 1956. december 12.

[451] ÁBTL 4.2. II. sorozat, 6-4/1/1957 1/1957 BM-KüM ut., 2.

Biszku Béla s.k.
belügyminiszter

Horváth Imre s.k.
külügyminiszter”

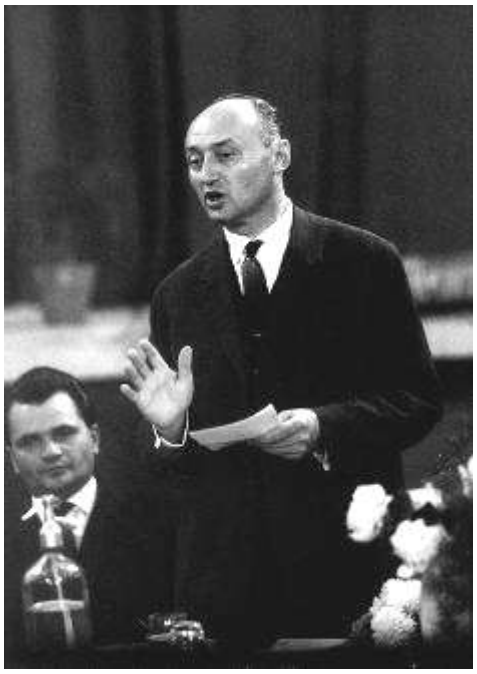

Mint láttuk, az 1957/24. törvényerejű rendelet és annak fenti végrehajtási utasítása ezúttal is kiemelten kezeli a fiatalkorúak és közvetlen hozzátartozóik hazatelepülési kérelmét. Biszku még aznap újabb kiegészítő belügyminiszteri ukázt[452] csatol a fenti utasításhoz, ékes bizonyságául annak, hogy a magyar menekültügy s azon belül a menekültek hazatérésének engedélyezése a Kádár-rezsim egész ideje alatt eminensen belügyi hatáskör maradt – bárhogy is keresztelték át később annak különféle döntéshozó testületeit („Hazatelepítő Központ”, „Hazahozatali Bizottság”, etc.):

„A belügyminiszter
3. sz. utasítása
Budapest, 1957. április 13.

1) Az 1957. évi 24. sz. tvr. 3. § alapján hazatérési engedélyt kérők kérelmeinek felülvizsgálatára és a mentesítés megadására Bizottságot kell létrehozni.

A Bizottság vezetője a Politikai Nyomozó Főosztály IV. Osztályának vezetője, illetve megbízottja, tagjai a Politikai Nyomozó Főosztály I. és II. osztályának, valamint az Útlevél Osztály megbízottai. A Bizottság titkára az Útlevél Osztály megbízottja.

2) A hazatérési kérelmekkel kapcsolatos előkészítő munkákat az Útlevél Osztály végzi. A hazatérési kérelmek intézésére a BM Útlevél Osztályon külön részleget kell létrehozni 8 fővel.

3) A hazatérőkre vonatkozó priorálást az ORK VI. osztály és a Politikai Nyilvántartó Osztály 24 órán belül köteles teljesíteni.

Biszku Béla s.k.
Belügyminiszter

[452] ÁBTL 4.2. II. sorozat 6-201/1957, 3.

Még ugyanezen év végén, 1957. december 13-án megjelent egy harmadik, a fentinél jóval terjedelmesebb belügyminiszteri parancs[453] is, melyet az Elnöki Tanács 1957. évi 24. törvényerejű rendelete tett indokolttá. Ez ugyanis a korábban meghirdetett és időközben lejárt hatályú amnesztia-rendelet helyett a büntetlen hazatérés eseti elbírálását a belügyi szervek hatáskörébe utalta. Mivel félő, hogy egy további ötoldalas citátum Biszku Bélától – vagy egykori rendeletírójától – kedvét szegi az Olvasónak, ezért csak annak preumbulumát idézem és néhány adminisztratív novumát emelem ki.

„A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének
58. számú parancsa
Budapest, 1957, december 13-án

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957. évi 24. sz. törvényerejű rendelete lehetőséget nyújt a külföldre szökött magyar állampolgároknak, hogy egyéni elbírálás alapján kegyelmet kapjanak és büntetlenül visszatérjenek az országba. A büntetlen hazatérés lehetőségét a kiszököttek közül már eddig is jelentős számban vették igénybe, de még több ezerre tehető azoknak a száma, akik ezzel a lehetőséggel a jövőben akarnak élni.

A Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztályának adatai szerint az ellenséges hírszerző szervek felhasználják a büntetlen hazatérés lehetőségét, és ügynökeik egy részét ezen az úton küldik be az országba.

A Belügyminisztérium szervei az eddigiek során nem tettek meg minden szükséges intézkedést annak érdekében, hogy az amnesztia, illetve az egyéni kegyelem alapján hazatért személyek közül felderítsék az ellenséges ügynököket. Az amnesztiával, illetve az egyéni kegyelemmel hazatértek azonosságának ellenőrzése nem történt meg. Kihallgatásuk sablonos és többnyire eredménytelen volt. Lakhelyükre való visszatérésük után a megyei, városi, járási és kerületi rendőri szervek ellenőrzésükkel, a gyanúsak feldolgozásával csak kis mértékben foglalkoztak. A munka a hazatértekkel kapcsolatban szervezetileg sem volt megfelelően biztosítva.

Az amnesztia és az egyéni elbírálás alapján hazatért személyek belügyi vonatkozásban történő ellenőrzésének javítása céljából

m e g p a r a n c s o l o m:
(…)”

Itt hat pont és számos alpont következik további négy sűrű oldalon, melyek közül a következőket érdemes kiemelni:

Mivel, úgymond, „a Győrött és Szegeden működő Hazatelepítéső Központok nem felelnek meg a kitűzött céloknak”, a belügyminiszter működésüket 1957. december 15-ével megszünteti, s a továbbiakban csak a Budapesti Hazatelepítő Bizottságot (BHB) hagyja meg egyetlen országos, központi szervként, ennek létszámát viszont felemeli. (2. pont) A BHB ötfős vezérkarába – nevesítve is – a miniszteri parancs csupa magas rangú, megbízható rendőrtisztet ültet a BM II/3, II/5 s a BRFK Nyomozó Osztálya képviseletében, s a Bizottság egész apparátusát a BM II/2 osztály alá rendeli.(1/a. pont) A belügyminiszteri ukáz részletesen szabályozza a hazatérési kérelmek elbírálási módját, a velük kapcsolatos határőri és adminisztratív teendőket, a hazatérők kihallgatásának mikéntjét s általában a korábbinál jóval szélesebb körű személyi adatgyűjtést és nyilvántartást. Ez utóbbit ki kell terjeszteni nem csak a hazatérőkre, hanem azokra is, akik egyéni kegyelemmel már korábban hazatértek, azokra, akiknek kérelmét elutasították, továbbá mindazon nyugaton élő magyar

[453] ÁBTL 4.2. II. sorozat 6-200/58/1957. 90-94.

állampolgárra, akik a hazatérők vallomásai szerint „a Magyar Népköztársasággal szemben ellenséges tevékenységet folytatnak”. Figyelőlap-rendszert kell létesíteni a körözés alatt állókról, valamint azokról, akikről azt az állambiztonsági operatív osztályok ezt kérik. (1/c pont). Ezen túl a „disszidens-priusz” jelzéseként és a hazatérők könnyebb nyomon követése végett a személyi igazolványok lakcím-rovatába „be kell vezetni az utolsó külföldi tartózkodási helyet is”. (3/e. pont – Mint látni foglyuk, sok éven át ez utóbbi belügyi stigma bizonyult a legmakacsabbnak minden hivatalos ügyintézés esetében!)

A titkosszolgálati parancs nem titkolt célja a rendőri felügyelet minél szélesebb körű, és minél hatékonyabb kiterjesztése a Nyugatról hazatértekre. Ehhez a korábbi mulasztásokat is sürgősen pótolni kell. A parancs indoklása szerint: „A külföldre kiszököttek közül már eddig is nagyszámban tértek vissza olyanok, akik a belügyi ellenőrzést elkerülték. Ezek jelentős része illegálisan tért vissza, egy másik része amnesztiával, illetve egyéni elbírálás alapján. Szükségesnek mutatkozik ezen személyeknek utólagos ellenőrzése is.” (4.pont) Ezen túl a helyreállított kommunista rendőrállamnak égető szüksége van a besúgó-hálózat mielőbbi kiterjesztése is. „A hazatérők között ügynökséget kell létesíteni.” (5.pont)

A BM vezérkar azonban, úgy tűnik, nem nyugszik, nem pihen. Alig három hét múlva, 1958. január 3-án Garamvölgyi Vilmos rendőr vezérőrnagy, belügyminiszter-helyettes, az ORFK vezetője is kiad egy háromoldalas ukázt[454], főnöke parancsát– „egy végrehajtási utasítás végrehajtási utasításaként” – tovább fazonírozva. Ennek részleteiről legyen elég itt annyi, hogy a túlbuzgó főrendőri fogalmazvány szemlátomást legfőbb célja a „disszidens-stigma” minél furmányosabb, több funkciós alkalmazása. Így például a delikvens ideiglenes törzslapjába be kell jegyzni a „Disszidált hazatérő” egyenszöveget, majd azt ugyanígy az állandó lakcímbejelentő és kijelentő lap „jobb felső sarkán, piros irónnal is fel kell tüntetni”.

Az utolsó „Szigorúan titkos!” jelzetű belügyminiszteri parancs, melyet Biszku Béla jegyez, 1958. október 11-én kelt (10-21/28/58)[455]. Ebből ismét csak a keménykedő preambulum az, amit e baljós emlékű, jónéhány kivégzéssel és súlyos börtönítélettel terhes év őszéről érdemes idézni:

„A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének
28. számú parancsa
Budapest, 1958, október 11-én

Az ellenforradalmi események alatt és után kb. 193.000 fő hagyta el tiltott határátlépéssel az országot. Ebből – nyilvántartásunk szerint – eddig mintegy 20.000 fő tért vissza legálisan az országba és mintegy 4-5000 fő illegálisan. A hazatért személyek nagy része megtévedt ember, a népi demokráciának nem ellensége. Közülük azonban több személyt az ellenséges hírszerző szervek beszerveztek. Emellett figyelembe kell venni, hogy a kiszökött személyeket nyugaton részletesen kihallgatták, ahol állami és katonai titkokat szolgáltattak ki az imperialista hírszerző szerveknek. Ennek alapján számolni lehet azzal, hogy a hazatért személyek közül egyeseket itthon még utólag is kényszeríteni akarnak a részükre végzendő akanamunkára.

A jogellenesen külföldre távozott, de hazatért személyekkel kapcsolatos elhárító munka feladata: a köztük lévő gyanús elemek leleplezése. E téren – főleg az 58. sz. parancsom megjelenése óta [*azaz az elmúlt egy évben, NB*] – javulás tapasztalható, de egészében véve az elhárítás még nem kielégítő. Nem folyik kielégítően az 1956. és 1957. évben legálisan és illegálisan hazatért személyek felderítése, feltérképezése és nyilvántartásba vétele. A hazatért személyek kihallgatása sem folyik kellő ütemben, és az eddig lefolytatott kihallgatások nagy

[454] ÁBTL 4.2. II. sorozat 10-24/1-1958. 1-3.
[455] ÁBTL 4.2. II. sorozat 10-21/28/1958. 28-31.

része alacsony színvonalú, és nem bír kellő operatív értékkel. A felmerült ellenséges tevékenységgel gyanúsítható személyek között nem megfelelő a hálózati operatív feldolgozó munka.

A jogellenesen külföldre távozott, de hazatért személyek között folytatott feldolgozó munka megjavítására

m e g p a r a n c s o l o m:

(…)"

Itt 7 pontba foglalva, további bő két oldalon különféle – jórészt már ismerős – direktívák sorakoznak, az egyes belügyi részlegek és vezetőik hatáskörei szerint. Ha az egykori párt- és belügyi zsargon redundáns nyelvezetét sikerül dekódolnunk, és van némi jártasságunk az elkövetkező évek titkosszolgálati irattermelésében is, úgy néhány figyelemreméltó ügyrendi változást fedezhetünk fel a szövegben. Íme, néhány:

A hatékonyabb elhárító munka érdekében a parancs többek közt elrendeli, hogy „a már megszünt lágerek operatív helyzetét" is fel kell utólag mérni. (Ez ügyben a hazatérők adalékai továbbá a hírszerző tisztek, ügynökök közlései nyomán csakhamar több terjedelmes, összegző dokumentáció is készül, lásd munkám végén a magyar belügyi források, korabeli ÁBTL-dossziék listáját!). Az ellenséges szándékkal hazatértek vagy „visszaküldöttek" kiszűrésére hatékony ügynökhálózatot kell szervezni, s „a felderítés során, ha ezt az operatív körülmények megengedik, élni kell a [*hírszerző ügynöki – NB*] visszafordítás módszerével is". A Nyugatról hazatérők kihallgatásának addigi gyakorlatát, mely értékes operatív és hírszerző adatok helyett jórészt csak használhatatlan „életrajzi jellegű jegyzőkönyveket" termelt, gyökeresen át kell szervezni, s azt a jövőben a budapesti és vidéki Politikai Nyomozó Osztályok erre akalmas, képzett vizsgálótisztjei tartoznak végezni. Így Budapesten a 22 kerületi rendőrkapitányság koordinálatlan kihallgatási gyakorlata helyett egy 7-8 fős, központi vizsgáló stábot kell felállítani, a megyei III/2-es (kémelhárító) alosztályokon pedig egy-két rutinos és erre alkalmas vizsgálótiszt folytassa összehangoltan, egységes metódus szerint e nyomozómunkát. Nagyobb együttműködésre és naprakész adatcserére van szükség „a visszidensek" folyamatos nyomon követéséhez a különféle (titkos)rendőri szervek között is, így „az egyes főkapitányságok azonnal értesítsék egymást, ha valamely hazatért egy másik főkapitányság területére költözik". Végül az új direktíva nyomasztóan előrevetíti az elkövetkező évek, sőt, évtizedek belügyi „káderpolitikájának" kivételesen hatékony praxisát is, amikor elrendeli: „a konspiráció szigorú betartásával biztosítani kell, hogy a hazatért személyek vezető állást ne töltsenek be. (Különösen »A« kategóriában.) Ennek érdekében a II/2. Osztály és a Hazahozatali Bizottság titkára dolgozzon ki megfelelő rendszabályokat."

Az utolsó fennmaradt, 1963. március 21-én kiadott titkos belügyminiszteri parancs[456] – a PB emigránsokról hozott határozata, majd az Elnöki Tanács ennek érvényt szerző rendelete nyomán – már egy új, enyhültebb időszak kezdetét jelzi. Ezt a parancsot Biszku helyett a nem kevésbé rossz emlékezetű kádári káder: Pap János jegyzi, aki láthatóan a preumbulumban is megpróbál egy új, a „keménykedést" engedékenységgel váltogató hangnemet felvenni. Ennek jegyében immár nem a „nyugatra szököttekről", hanem csak „az országot elhagyottakról" és „külföldre távozottakról" beszél.

[456] ÁBTL 4.2.1. sorozat 45-6/1963. 1-4.

„A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének
005. számú parancsa
Budapest, 1963. évi március hó 21-én

Tárgy: A jogellenesen külföldre távozottak hazatérése

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1963. évi 4. sz. törvényerejű rendelete elő kívánja segíteni azoknak a jogellenesen külföldön élő magyar állampolgároknak hazalátogatását és hazatérését, akik 1946. április 4-e és a rendelet megjelenése közötti időpontban hagyták el az országot. A rendelet lehetőséget kíván biztosítani mindazon személyek visszatéréséhez is, akik a horthy rendszer [*sic! csupa kis betűvel, NB*] időszakában politikai és gazdasági okok miatt kényszerültek elhagyni az országot. Fel kell készülnünk arra, hogy az imperialista hírszerző szervek megkísérlik felhasználni ezt a lehetőséget ügynökök beutaztatására és telepítésére.

A rendelet alapján hazatérni kívánó állampolgáraink ügyeinek gyors és országosan összehangolt intézése és társadalmi életünkbe való beilleszkedésük elősegítése érdekében e munkát szabályozó *korábbi miniszteri és miniszterhelyettesi parancsokat hatályon kívül helyezem* [kiemelés tőlem – NB], s egyidejűleg a BM szervek feladatait az alábbiakban szabályozom:

(…)”

A négyoldalas – a BM Nyomda különnyomataként fennmaradt – „szigorúan titkos” miniszteri parancs ezután 5 fejezetben és számos alpontban részletezi az egyes belügyi csoportfőnökségek és osztályok ez irányú feladatait. Néhány fontosabb közülük – a teljesség igénye nélkül:

A Hazahozatali Bizottság működését – hat év múltával! – megszünteti, s annak teljes hatáskörét a BM III/3. Osztály, azaz a belső elhárítás vezetője alá utalja. Az 1945 előtti politikai és gazdasági emigránsok végleges hazatérését, mint elrendeli, alapos kizáró okoktól eltekintve, minden esetben engedélyezni kell. Az Elnöki Tanács 4/1963. tvr.-re hivatkozva e kizáró okokat is felsorolja: „háborús bűnösök, visszaeső bűnözők, huligán elemek, elmebetegek, illetve akik jelenleg is aktív ellenséges tevékenységeket fejtenek ki hazánk ellen.” Ugyancsak a III. főcsoportfőnök hatásköre engedélyezni azok hazatérési kérelmét is, „akik kapitalista államok fegyveres erőinél szolgálnak, vagy ott teljesítettek szolgálatot (köztük eminensen a hazatérni kívánó volt légiósok és amerikai katonák!), valamint azon

emigráns politikusok, vezetők hasonló kérelmét, akik kiszökésük előtt s az emigrációban aktív politikai tevékenységet fejtettek ki."

A hazatérési kérelmeket változatlanul a nyugati magyar külképviseletek továbbítják és véleményezik, s azokat a III/3. Osztály – minden más érintett ügyosztály adatait bekérve – maximum három hét alatt köteles elbírálni. A külföldről hazatértek meghallgatását 72 órán belül kell megejteni, ámde ez „nem jelentheti a hazatértek vádbeállítású, jegyzőkönyvi kihallgatását." Hasonlóan felemás, a korábbi gyakorlatot mintegy „megőrízve meghaladó" intézkedés, hogy miközben a hazatérők személyi igazolványának lakcímváltozás rovatába továbbra is be kell jegyezni utolsó külföldi lakcímét, s a külföldről hazatérés ténye a törzslap megjegyések rovatába is beírandó, ám az újonnan kiadott személyi igazolványokban „egyéb megkülönböztető bejegyzést tenni tilos!".

Figyelemre méltó új elem a záró rendelkezés is, mely szerint: „Jelen parancsomat a meghatározott feladatok végrehajtására illetékes állomány számára oktatás tárgyává kell tenni. A parancsnokok ellenőrízzék és segítsék az állományt abban, hogy a feladatot a párt politikájának megfelelő körültekintéssel, a hazatérők iránt kellő megértést és egyben éberséget tanúsítva végezzék. Kulturált munkájukkal segítsék elő az ellenséges propagandától megtévesztett állampolgáraink beilleszkedését."

Legyen ez egyelőre – a kádári konszolidáció kezdetén – a „kulturált rendőrállam" magasztos eszményének belügyi végszava.

3) Pulya Frigyes bécsi magyar nagykövet titkos jelentései (1956-1959)

S most lássuk ismét a fiatalkorú „disszidensek" és „visszidensek" ügyét.

Jó egy évtizede témánk szempontjából elsőrendű forráskiadvány jelent meg az Országos Levéltárban őrzött magyar külügyi titkos dokumentumokból az OL korábbi főigazgatója, Gecsényi Lajos szerkesztésében *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatának történetéhez, 1956-1964* [457] címmel. Alább ebből idézem, majd elemzem Pulya Frigyes néhány követutasítását és bécsi jelentését, melyek számos beavató adalékkal szolgálnak a kezdeti évek diplomáciai háttérjátszmáiról az '56-os fiatalkorú magyar menekültek ügyében.

Az első figyelmet érdemlő dokumentum e tárgyban egy válaszjegyzék, melyet 1957. január 8-án az osztrák külügyminisztérium intézett a bécsi magyar nagykövethez. Érdemi részében ez áll:

„A Szövetségi Kancelláriai Hivatal Külügyminisztérium az 1957. január 4-én kelt, 1/57 számú ottani szóbeli jegyzékre válaszolva tisztelettel megállapítja, hogy az az állítás, miszerint a hazatérni szándékozók „továbbra is az osztrák hivatalos helyek szándékos ellenállásába ütköznek", új és semmiképpen sem felel meg a valóságnak. Ehelyütt is csak megismételhető, hogy Ausztria mindenek felett állónak tekinti az emberek szabad lakóhelyválasztási jogát, ezenfelül nem fűződik érdeke ahhoz, hogy akárcsak egyetlen menekültet is megakadályozzon a hazájába való önkéntes visszatérésben. Ennek megfelelően a mai napig hozzávetőleg 1000 magyar állampolgár tért vissza Magyarországra az osztrák hatóságok segítségével [*a mintegy 160.000 papírok és vízum nélkül érkezett magyar menekült-tömegből – NB*]. Többszöri kérés ellenére, hogy a Magyar Népköztársaság követsége minden nehézséget azonnal hozzon a Szövetségi Kancelláriai Hivatal Külügyminisztériuma tudomására, a hivatkozott szóbeli jegyzék beérkeztéig egyetlen panaszt sem tettek a visszatérés lebonyolítását illetően. (…)

---

[457] *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez, 1956-1964* (Vál. szerk. jegyz. és bev.Gecsényi Lajos), MOL, Bp. 2000.

A Szövetségi Kancelláriai Hivatal Külügyminisztériumának sohasem állt szándékában a magyar állampolgárokat hasonló módon kezelni. [*Azaz önkényes fogvatartással túszként, a másik fél értesítése nélkül visszatartani a határsértőket. – NB*] Sőt, egy hazatelepítő bizottság engedélyezése iránt előterjesztett óhajra azonnal lépéseket tett az Egyesült Nemzetek erre illetékes Menekültügyi Főbiztosa engedélyének beszerzésére."[458]

Pulya Frigyes egy január végi titkos jelentése, részint válaszként a fenti jegyzékre, egyebek közt keményebb lépéseket javasol a menekült-diplomácia terén is. Mint írja: „Végképpen szakítani kell a körüludvarlás politikájával. (…) Köszönetet kell mondani Ausztriának, ha támogat bennünket, de keményen harcolni kell pl. a magyar gyermekek visszaadásáért. (…) A követségnek minden módon támogatnia kell a Hazatérési Bizottság[459] munkáját, tevékeny szerepet kell játszania a magyarok hazatelepítése ügyében. Ugyanakkor sokkal nagyobb súlyt kell fordítania a prominensebb magyarok felkutatására és hazasegítésére. Erre megfelelő tervet kell kidolgozni és megfelelő erőt fordítani."[460]

Március végén Grubhoffer osztrák belügyi államtitkárral tárgyalva Pulya, úgy tűnik, már kissé konstruktívabb légkörben keresi a közös megoldást a fiatalkorúak menekültek ügyében – nyilván azért is, mert a bécsi magyar követségre deponált „Hazatérő Iroda" mindaddig semmi érrdemi eredményt nem tudott felmutatni:

„Hosszasan beszélgettem Grubhofferrel a gyermek-kérdés megoldásáról [*egy, a magyar nagykövetségen rendezett, munkaebédet követően – NB*]. A beszélgetésből érezhető volt, hogy az osztrákoknak komoly fejfájást okoz ez a kérdés. Elmondottam az államtitkárnak, hogy osztrák részről ragaszkodnak ahhoz, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt állapítsa meg minden esetben, hogy a gyermek szülei Magyarországon tartózkodnak-e vagy sem. Mi az egész kérdésben presztízs-kérdést is látunk. Az osztrák külügyminisztériumnak nem elegendő az, ha a magyar hatóságok kijelentik, hogy a gyermek szülei Magyarországon vannak, az osztrák külügyminisztérium a Nemzetközi Vöröskereszthez ragaszkodik. A Nemzetközi Vöröskeresztnek pedig még elegendő apparátusa sincs ehhez. Grubhoffer kijelentette, hogy ő azt gondolja, a Nemzetközi Vöröskeresztnek megfelelne, ha a Magyar Vöröskereszt igazolná a szülők magyarországi tartózkodását. Én ezt kétségbe vontam, hiszen ha elegendő volna, akkor nem lenne semmi probléma. Grubhoffer megjegyezte még, hogy szerinte a leghelyesebb az lenne, ha a gyermekek szülei vízumot kapnának, és itt Ausztriában vennék át a gyermekeket. Megjegyeztem, hogy ennek nagyon komoly akadályát képezi a valuta, amit mi nem tudunk rendelkezésre bocsájtani. Mi is gondolkozunk azonban egy megoldáson, nevezetesen azon, hogy meg lehetne úgy oldani a dolgot, hogy magyar területen egy ponton, mondjuk, Győrben, vagy a határon összegyűjtenénk a szülőket, és esetleg a Nemzetközi Vöröskereszt képviselői jelen lehetnének az átadáson.

Grubhoffer megígérte, hogy a gyermekek kérdésében még egyszer beszél Figl külügyminiszterrel, és megpróbálnak valamilyen megoldást találni."[461]

---

[458] Az osztrák külügyminisztérium jegyzéke a bécsi magyar követséghez a magyar menekültek hazatérésével kapcsolatos kérdésekről, Bécs, 1957. jan. 8. – I.m. Gecsényi, szerk. 42-43.

[459] „A külföldre menekült személyek hazatérésének elősegítéséről" a kormány 1956. november 19-én tárgyalt és az erről szóló bizalmas határozatot 1011/1956. szám alatt november 21-én tették közzé.

[460] Puja Frigyes követ jelentése a magyar-osztrák kapcsolatokról, Bécs, 1957. jan. 24. – I.m. Gecsényi, szerk. 48.

[461] Puja Frigyes a Franz Grubhoffer belügyi államtitkárral folytatott beszélgetésről, Bécs, 1957. március 20. – I.m. Gecsényi, szerk. 54.

Alig egy hónap múlva, Mikoján szovjet kormányfő-helyettes látogat Bécsbe, ahol egy fogadáson Pulyát félrevonva a menekült-kérdés kezeléséről is ad egy-két elvtársi jótanácsot neki:

„Lapin elvtárs, szovjet nagykövet április 26-án este fogadást adott Mikojan elvtárs tiszteletére a szovjet nagykövetségen. A fogadáson nagyon sokan, mintegy 700-an vettek részt, és megjelent ott az osztrák társadalmi, politikai és gazdasági élet színe-java. (…) A hangulat igen jó, mondhatni, baráti volt.

Megérkezésem után Lapin elvtárs közölte, hogy Mikojan elvtárs beszélni szeretne velem. Később, amikor már kevesebb vendég volt, de Raab [*osztrák szövetségi kancellár – NB*] és környezete még mindig jelen volt, félre mentünk Mikojan elvtárssal, és Mikojan elvtárs körülbelül a következőket mondotta. (…) Tárgyaljunk az osztrákokkal, egyezzünk meg, anélkül, hogy valami elvi engedményt tennénk. Kompromisszumok nélkül is lehetőnek tartja a két ország viszonyának javítását. Mi nagyobb ország vagyunk, öntudatosan lépjünk fel. Közbevetettem: nagyobbak, mert a kommunista táborban vagyunk. Mikojan elvtárs erre azt mondotta: ezzel pláne nagyobbak vagyunk! Megjegyezte még Mikojan elvtárs, hogy a menekültekkel ne sokat törődjünk, aki kijön, maradjon kint. Végül Mikojan elvtárs arra kért, hogy a beszélgetésünk tartalmát közöljem Kádár elvtárssal és rajtam keresztül is üdvözli Kádár elvtársat. *Kérem ezt azonnal továbbítani.* [*Kiemelés az eredetiben – NB*]” [462]

Ám itt szakítsuk félbe a bécsi követjelentések és utasítások monoton citátumait, s egy rövid kitérő erejéig vizsgáljuk meg közelebbről, mi történik ez idő tájt, 1957 tavaszán az ausztriai magyar menekülttáborokban, kivált a fiatalkorúak menhelyein. Egy korábbi fejezet élén mottóként már idéztem pár sort a Dagens Nyheter című svéd napilap ausztriai helyszíni riportjából, most lássunk néhány dokumentarista hitelű közelképet arról, hogy miközben jövendő sorsukról a háttérben javában folyik az alkudozás, miféle drámák töltik ki a menekült magyar kiskorúak hétköznapjait.

A riport, annak apropóján, hogy a svéd kormány újabb fél ezer magyar fiatalkorút készül befogadni, teljes körképet kíván adni arról, hogy 4-5 hónap múltán mitől is hagyott alább Nyugaton a menekültfogadó készség, s a család nélküli jó tízezer magányos gyermek továbbjutása és részbeni örökbefogadása után miért rekedtek még mindig vagy négy-öt ezren Ausztriában a „forradalom árvái” közül.

„Kezdődött a jogi alkudozással. Kádár a nemzetközi jogra hivatkozva követelte, hogy a magyar gyerekeket adják vissza. Az ENSZ menekültügyi főbiztosa [*Gustave Lindt – NB*] nem adott erre egyenes választ. Ahelyett, hogy azt határozottan visszautasította volna, azzal, hogy e fiatalkorúakat is megilleti a politikai menedékjog, jogi kibúvókkal próbálkozott. Méltatlan kötélhúzás indult a gyerekek sorsáról. (…)

A táborokból később összeszedték a fiatalkorúakat és gyermekotthonokba vitték, elszakítva felnőtt honfitársaiktól, akiktől egyedül remélhettek lelki támaszt. (…) Ezek az „otthonok”, ahová a magyar gyerekeket gyűjtötték, jórészt régi kastélyok, melyeket sebtében rendeztek be menekültszállásnak. Tiszta ágyneműt és megfelelő kosztot nyújtanak, de a szökési kísérletek, lázadások, botrányok, idegkiborulások és rongálások még így is szinte mindennapossá váltak bennük.

Nem csoda, hiszen e fiatalok jó része az elmúlt hónapokban annyi megpróbáltatásnak volt kitéve, hogy azok súlya alatt a felnőttek is összeroppannának. A Kádár-kormány mindent

[462] Puja Frigyes követ jelentése az Anasztaz Mikojan szovjet miniszterelnök-helyettes bécsi látogatása alkalmával folytatott beszélgetésekről, Bécs, 1957. április 26. – I.m. Gecsényi, szerk. 56.

elkövet, hogy e gyerekeket visszaszerezze, mivel hazatérésük jelentősen növelné a rezsim presztizsét. Egy 12 éves fiú két nap alatt fél tucat táviratot kapott a következő üzenetekkel:

1) „Gyere haza azonnal (stop) Apád beteg”
2) „Itt minden rendben (stop) Mindenki egészséges”
3) „Apa meghalt (stop) Gyere még ma (stop) Hazautad ügyében fordulj a követséghez”
4) „Ne higyj el semmit (stop) Jól vagyunk”
5) „Apát csütörtökön temetjük (stop) Várunk”
6) „Fontos üzenet (stop) Élünk és jól vagyunk mind”

Később egy levél, mely kalandos úton jutott el a fiúhoz, minden rejtélyt feltárt. Anyját a rendőrség háromszor vitte a postára arra kényszerítvén, hogy hamis üzeneteket adjon fel fiának apja betegségéről és haláláról. Az apa ez után mindannyiszor elment egy másik postára, hogy a csapdának szánt titkosrendőri hazugságokat sorra megcáfolja.”[463]

E magáért beszélő kitérő után térjünk vissza a diplomáciai alkudozások kulisszatitkaihoz.

1957. április végén Pulya Frigyes bécsi magyar követ (majd 1973-tól egy évtizeden át külügyminiszter) újabb javaslatot vet fel egy haza küldött titkos jelentésében:

„A menekült-kérdést nyugvópontra kell hoznunk. Ez azzal lenne elérhető, hogy megegyezést hoznánk létre a 14 éven aluli gyerekeknek a szülők kívánságára való visszaadásáról, azonkívül megegyezést létesítenénk arról, hogy minden fiatalkorút – amennyiben a követségen levélben jelentkezik – az osztrák hatóságok átadnak a magyar követségnek. Ugyanez vonatkozna arra a fiatalkorúra is, aki szüleinek írt levelében jelenti be hazatérési szándékát.”[464]

Május 4-én megjön a válasz Pestről. A követutasítás arra inti Pulyát, hogy az esetben, ha Raab osztrák kancellár a közeljövőben magához kéreti, kerülje a konfliktusos ügyeket és térjen ki partnere provokatív kérdései (például a „vasfüggöny” visszaállítása) elől. Ehelyett inkább szorgalmazza – többek között – az Ausztriába került magyar gyerekek hazatelepítését:

„Az Ausztriában lévő magyar kiskorúak hazahozatala ügyében helyesnek látszik a 10/3/1957. számú jegyzékünkben[465] lefektetett állásponton maradni. Jugoszláv vonalon – ahol a Nemzetközi Vöröskereszt akarata Ausztriához hasonló módon érvényesül – ez az elgondolás már megvalósulás előtt áll. Eszerint a 14 éven aluli gyermekek esetében az Osztrák Vöröskereszt az Ausztriában lévő összes ilyen korú gyermek listáját átadná a Magyar Vöröskeresztnek, amely a gyermekeket a Magyarországon lévő szülőkhöz visszajuttatja. A 14 és 18 év közötti fiatalok esetében pedig az eljárás úgy változik, hogy azon esetekben, mikor az Ausztriában lévő fiatalkorú a szülő kívánságával ellentétben nem kíván visszatérni, a magyar gyámhatóság (amennyiben ebbe osztrák részről nem mennének bele, úgy végső esetben a magyar és az osztrák gyámhatóság közösen) döntene. A hivatkozott jegyzék az elgondolást részletesen kifejti.”[466]

---

[463] Dagens Nyheter, Stockholm, 1957.04.04. 6.
[464] Puja Frigyes követ jelentése a magyar-osztrák kapcsolatok fejlesztését befolyásoló tényezőkről, Bécs, 1957. április 30. – I.m. Gecsényi, szerk. 60.
[465] Nem maradt fenn a MOL külügyi iratai között.
[466] A KüM leirata Puja Frigyes követhez a magyar-osztrák diplomáciai megbeszélések javasolt napirendjéről, 1957. május 4. – I.m. Gecsényi, szerk. 65-67.

Mint várható volt, ez is csak Budapestről tűnt „tárgyalási alap”-nak, s az osztrák fél elvi okokból erről hallani sem akart. A kapcsolatok őszre amúgy is feszültebbé váltak – többek között épp az ausztriai magyar menekültek megoldatlan, immár krónikus gondjai miatt.

Pulya tehát egy 1957 október 10.-i jelentésében új, offenzív taktikát ajánl Budapestnek, tiltakozó jegyzékkel és sajtókampánnyal, a fiatalkorú menekültek ügyében, kilencpontos javaslattervének 4. pontjaként ezt írva: „Kampány indítása az Ausztriában visszatartott kiskorúak ügyében. Első lépés volt a jegyzék átadása, de fontosnak tartom, hogy a sajtó is megfelelően foglalkozzék ezzel az üggyel. Nem kell visszariadni a sajtóban a legélesebb hangtól sem.”[467]

1957 november közepén Pulya újabb jelentést küld haza, melynek legkényesebb s a legbővebben tárgyalt pontja ezúttal is a fiatalkorúak repatriálása:

„Ez a kérdés az egyik legnehezebb kérdés. Különösképpen nehezíti a dolgot, hogy ebbe nagyon nagy beleszólási joga van az Egyesült Nemzetek menekültügyi főbiztosának, Lindtnek, aki sokat megakadályozhat. Figyelembe kell venni, hogy ebben a kérdésben úgy nem lehet eredményeket elérni, ha előbb mindkét fél elvi megegyezésre törekszik. Csak úgy érhetünk el eredményt, ha megkeressük a kérdések bizonyos mérvű elintézésének gyakorlati útjait. Véget nem érő viták helyett éppen ezért a gyakorlati lehetőségekre kell nagyobb hangsúlyt fektetni. Az osztrák álláspont: Az osztrákok azt mondják, hogy 14 éves korig hajlandók minden fiatalkorút visszaadni, amennyiben hitelt érdemlően bizonyítást nyer, hogy a szülők vissza akarják a gyermeket. A gyakorlatban azonban az a helyzet, hogy ez ideig egyetlen gyermeket sem adtak vissza, akár 14 éven aluli, akár 14 éven felüli, csak olyat, aki kitartott amellett, hogy hazatér. A 14. évtől a 18. évig az osztrákok álláspontja az, hogy csak azt a gyermeket engedik haza, aki önként haza akar térni. Itt nem kell szülői igazolás sem, mert ezek a gyermekek olyan elbírálás alá esnek, mint a felnőttek.

Elveink fenntartása mellett az alábbiakra kellene törekednünk:

1) Adjanak vissza az osztrákok minden olyan 16 éven aluli gyermeket, akinek szülei azt hatóságilag hitelesített igazolásban kérik. Ha ezt nem sikerül elérni, akkor menjünk abba bele, hogy minden 14 éven aluli gyermeket adjanak vissza, akinek szülei a fenti módon visszakérik gyermeküket.

2) Alakuljon egy fiatalkorú hazatelepítő, repatriáló bizottság, amely bizottságban a magyar félnek legyen jogában minden gyermeket meggyőzni arról, hogy jobb otthon, mint itt. Ezt az itt kifejtett ellenséges propaganda ellensúlyozásaként lehetne beállítani. Azok a gyermekek, akik a bizottság előtt kijelentik, hogy haza akarnak térni, azonnal átadandók a magyar repatriáló bizottságnak, amely őket Bécsbe szállítja. Az osztrák hatóságok nyújtsanak segítséget a Bécsbe szállításnál.

---

[467] Puja Frigyes követ jelentése a szovjet-osztrák kapcsolatoknak a magyar-osztrák viszony alakulásásra gyakorolt hatásáról, Bécs, 1957. október 10. – I.m. Gecsényi, szerk. 69-71.

3) Azt, hogy melyik gyermek milyen korú, 1956. november 5-i dátumból kiindulva kell megállapítani.

Az osztrákok ezzel szemben felvethetik:

a) Nincs elég bizonyíték, hogy a gyermekek szülei tényleg haza akarják-e gyermekeiket.

b) Menekültügyi egyezményre, stb. hivatkoznak. Mi ezzel szembeállíthatjuk a jugoszláv gyakorlatot, amikor is minden további nélkül visszaadnak 14 éven felüli gyermekeket is.

c) Szembeállíthatják a mi követelésünkkel, hogy adjuk ki azokat a gyerekeket, akiknek szülei Ausztriában vannak, ők pedig otthon maradtak. Ha az osztrákok minden 18 éven aluli gyermeket feltétel nélkül visszaadnak nekünk, akkor szerintem meg lehetne vizsgálni, nem éri-e meg nekünk az, hogy kiadjuk ezeket a gyermekeket. Amennyiben ők csak 14. évig adják vissza feltétel nélkül, úgy arra hivatkozzunk, hogy ezek a szülők nem sajnálták otthagyni sorsukra a gyermeket. A magyar törvények értelmében ilyenkor a gyámhatóságok döntenek arról, hogy kiadják-e a gyermeket vagy sem. Már van is arra precedens, hogy kiadtak gyermekeket. Esetleg lehetne ezt az érvet általában használni."[468]

Végül újabb másfél évet előre ugorva, íme, néhány beszédes passzus arról, hogy valójában még 1959 nyarára sem sikerült semmiben megállapodni – mikorra az '56-os fiatalkorú menekültek már vagy három évvel idősebbek voltak, s a legtöbbjük réges rég tovább jutott valamely nyugati fogadóországba – ha nem épp Afrikába, légiósnak állva, mint e népes korosztályból annyian, így Soós Sándor, Szecskó Tibor, Morvay Tamás és társaik. Alább egy háromfordulós osztrák-magyar titkos tárgyalás 1959. július 15-én kelt magyar feljegyzéséből idézek, mely jól jelzi az álláspontok áthidalhatatlan különbségeit és – majd három éves hiábavaló alkudozás után – a magyar fél példás kudarcát:

„A Magyar Népköztársaság és az Osztrák Köztársaság képviselői között bizalmas diplomáciai tárgyalások folynak a két ország viszonyát terhelő kérdések megoldására. A diplomáciai tárgyalások első napirendi pontja az 1956-os ellenforradalom idején szülők nélkül disszidált kiskorú állampolgárok (18 éven aluliak) ügye volt. 1959 március 17. és május 27 között három ízben folytak tanácskozások, míg végül május 27-én sikerült közös nevezőre jutni, s a tárgyalások eredményét feljegyzésben rögzíteni, amelyet a két kormánynak jóvá kell hagynia. A Magyar Népköztársaság részéről a jóváhagyás már megtörtént, amelyről június 20-án jegyzékben értesítette az osztrák felet.

A tárgyalások során kiderült – az a már évek óta ismert tény – hogy a két fél elvi álláspontja teljesen ellentétes. A Magyar Népköztársaság nem ismeri el a genfi menekültügyi egyezményt[469], csupán saját törvényeit tarthatja szem előtt, az osztrák fél viszont a genfi egyezmény alapján áll. Ezért a tárgyalásokon a két elvi felfogás közötti gyakorlati lehetőségek kihasználásáról lehetett szó. A megállapodás az osztrák fél korábbi magatartásához képest haladást jelent, mert az osztrák fél eddig nem adta vissza a 14 éven aluli gyermekeket, nem engedte meg vegyes bizottság működését, s a felvilágosító tevékenységet az érintett gyermekek között. Most mindezt lehetővé tette. Sőt, vállalta a hazatérési engedély gyors kiadását és a más országokból átutazó gyermekek zavartalan hazatérését is. Az osztrák fél ezeket a lehetőségeket csak az ún. »menekültnek nem nyilvánított gyermekek« között engedte meg, akiknek száma jelenleg 80. Száz további gyermek ügyének vizsgálata folyamatban van. A megállapodás ezt nyíltan nem, csak körülírva tükrözi, mert a magyar fél nem mehetett bele a »menekült« és a »nem menekült« kategóriák rögzítésébe, mivel az lényegében a

[468] Puja Frigyes követ jelentése a magyar-osztrák kapcsolatokat befolyásoló tényezőkről, az államközi viszony időszerű kérdéseiről, Bécs, 1957. november 16. – I.m. Gecsényi, szerk. 85-86.

[469] A genfi menekültügyi egyezmény 1954. április 22-én lépett hatályba. V.ö.: Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon. Szerk. Hajdú Gyula. Második, teljesen átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1967. 563-564.

menekültügyi egyezmény elismerését jelentette volna. A tárgyalások során megállapodás történt a jövőben a határon illegálisan átkerülő gyermekek kölcsönös visszaadásáról is.

A megállapodás az osztrák fél kívánságára titkos. Az osztrák fél ezt azzal a teljesen nyílt indoklással kérte, hogy »mi e kérdésben nem vagyunk önállóak, és sok szem figyel bennünket«. Ezzel különösen az amerikaiakra és a nyugatnémetekre céloztak.

A tárgyalások az elvi nézeteltérések és az időnkénti éles viták ellenére jó hangulatban folytak, s az osztrák tárgyaló partnerek – különösen a nem hivatalos tanácskozások során – eléggé nyíltan, őszintén nyilvánultak meg.

Az osztrák kormányjóváhagyás nem történt meg, sőt a kormány a tárgyalások eredményét a jelenlegi keretekben nem akarja jóváhagyni, mert „azt túl kedvezőtlennek" tartja az osztrák fél számára. Mint ahogy a budapesti osztrák követség június 15 kelt és július 2-án átadott emlékeztetőjében közli, az osztrák fél nem egyezik bele abba, hogy a tervezett vegyes bizottság tagjai jelen legyenek azoknál a beszélgetéseknél, amelyeket az Ausztriába utazó magyar szülők a kiskorúakkal folytatnak; az emlékeztető hallgat a névsorok átadásának lehetőségéről, úgyszintén a bécsi magyar követség felvilágosító tevékenységéről; nincsen szó a harmadik országból átutazó gyermekek biztonságáról. Az emlékeztető szerint – a megállapodással ellentétben – a vegyes bizottság magyar tagjai nem állíthatnak ki hazatérési igazolványokat. Okkal feltételezhető, hogy az imperialista hatalmak részéről – amikor a tárgyalásokról beszámoltak – erős nyomást gyakoroltak az osztrák kormányra.

A magyar kormány az osztrák fél fenti emlékeztetőjében foglaltakat sem formailag, sem tartalmilag nem tekinti a tárgyalások osztrák részről történő jóváhagyásának, mivel nem tartalmazza a tanácskozások során történt megállapodást."[470]

Azaz: „Nesze semmi, fogd meg jól!", avagy: „Vajúdtak a hegyek, és egeret szültek!" – háromfordulós titkos tárgyalások után egy kölcsönösen el nem fogadott feljegyzést, a sok ezerből, írd és mondd 80 (!) a későbbiekben netán hazatelepíthető gyermek ügyében, csaknem három évvel a magyar exodus kezdetei után![471]

4) „Hazatérése nem kívánatos"

A legszűkebb kádári vezetés, az MSZMP Politikai Bizottsága elsőként 1958 július 29.-i ülésén tárgyalta behatóbban a magyar állampolgárságtól való megfosztás lehetséges alkalmazási körét – jellemző módon nem a jogi vagy büntetőjogi érvek mérlegelésével, hanem csupán az aktuális politikai haszon, a megtérülés elvén, az „emigráció felé irányuló propaganda" egyik elemeként. A fennmaradt jegyzőkönyv tanúsága szerint Szilágyi Dezső előterjesztése nyomán ez volt az első napirendi kérdés, amiről ráérősen elvitatkoztak maguk között az elvtársak, majd később is több ízben visszatértek rá, hol keménykedőbb (Szilágyi, Kiss Károly, Biszku), hol engedékenyebb hangnemben (Kádár, Marosán), bár magát a döntést ez ügyben taktikai okokból elnapolták. Mint később annyi másban, ezúttal is a jellegzetes „kádári hintapolitika", a pragmatista egyensúlykeresés érvényesült, melyet híven tükröz az alábbi jegyzőkönyv-részlet:

---

[470] Külügyminisztériumi feljegyzés az 1956 októberi forradalmi eseményeket követően Ausztriába került egyedülálló kiskorú magyar állampolgárok ügyében folytatott magyar-osztrák diplomáciai tárgyalásokról, Budapest, 1959. július 15. – I.m. Gecsényi, szerk. 139-141.

[471] Ami a fent idézett s a hasonló tárgyú diplomáciai források lelőhelyét illeti, az 1956-1957-ben Ausztriába került kiskorú magyar állampolgárok hazatérésével kapcsolatos tárgyalások minden feljegyzése a Magyar Nemzeti Levéltár, MOL XIX-J-I-j Ausztria 30/f KüM 0075/1959 67. dobozában található.

„Szerintem helyes felvetni ezt az állampolgárságtól való megfosztás kérdését is – jelentette ki a tőle megszokott nyomatékos, sőt gyakran vehemens semmitmondással Kádár. – Meg kell ezt vizsgálni. Itt azonban ügyelni kell, nehogy nevetségessé tegyük magunkat. Például, ha mi a magyar közvéleménnyel most közöljük, hogy Kéthlyt vagy Kővágót megfosztottuk a magyar állampolgárságtól, rendkívül csodálkozni fognak, mert azt gondolják, hogy ezek már két éve meg vannak fosztva. Ha azonban helyes és indokolt bizonyos emberekkel szemben ezt a jogi műveletet megcsinálni, csináljuk meg."[472]

Ami magát a „jogi műveletet" illeti, ennek újbóli alkalmazási lehetőségét valójában már az előző évben megteremtik a „Magyar állampolgárságtól való megfosztás" 1957. évi V. törvényével, mely ettől fogva majd' negyed századra rituális hivatkozási alapja lesz minden ilyen jogfosztó végzésnek.

Mint Kádár iménti szavaiból is kitűnik, az állampolgári jogfosztásban ekkor még kizárólag a magyar politikai emigráció prominenseivel szembeni retorzió lehetséges eszközét látták, s annak tömeges alkalmazása mellett – ha a lelkük mélyén lett is volna rá „igény" – óvatos duhajként ekkoriban még senki sem mert lándzsát törni a PB-tagok közül. Az állampolgári jogfosztó végzések iratait közelebbről megvizsgálva, még látni fogjuk, hogy mindez hogyan és milyen irányba módosult a későbbiek során.

Tény, hogy 1956 után, a Rákosi korszakhoz képest, aránylag keveseket sújtottak e drákói – a jogállami gyakorlatban régóta tabunak számító – büntetésformával. Tóth Pál Péter egy 1997-ben közzétett munkájában erről így ír: „Külön elemzést igényel, hogy az 1956-os forradalmat követően miért nem fosztottak meg állampolgárságától, illetve miért nem kényszerítettek arra egyetlen prominens személyt sem, hogy elbocsátásukat »kérjék«, legyen az író, újságíró (például Háy Gyula, Aczél Tamás, Kende Péter), politikus (például Heltai György, Kéthly Anna), katona (például Király Béla), vagy akár a harcok aktív civil résztvevője, irányítója (például Pongrátz Gergely) stb., de ugyanígy nem fosztották meg állampolgárságuktól a hetvenes évek elűzötteit (például Fehér Ferencet, Heller Ágnest, Szelényi Ivánt stb.) sem. Amennyiben tehát figyelembe vesszük az ötvenes évek viszonyait, illetve az 1956 utáni megtorlás éveit, a hatalomnak kiszolgáltatott népesség védtelenségét, valamint az országot engedély nélkül elhagyók nagy számát, akkor tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy a korlátlan hatalom birtokosai relatíve nem nagy gyakorisággal nyúltak az állampolgárságtól való megfosztás eszközéhez. Ennek okainak feltárása éppen úgy részletes vizsgálatot igényel, mint az arra a kérdésre adandó válasz, hogy az 1930 főt valójában miért is fosztották meg állampolgárságától."[473] Megjegyzendő, hogy ez utóbbi esetszám a kommunista korszak egészére, pontosabban 1947-től 1981-ig arra a negyedfél évtizedre vonatkozik, mely alatt Magyarországon állampolgári jogfosztó végzéseket hoztak. Ezen belül

[472] Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1958. július 29-én megtartott üléséről; MOL M – KS 288. f. 5/88. ő. e. (1958.07.29.) 7R/5 7.

[473] Tóth Pál Péter: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994)*. Püski Kiadó, Budapest, 1997. 105.

a Rákosi-éránál négyszerte hosszabb Kádár-kor mindössze 203 személyt fosztottak meg állampolgárságától, az utolsót 1981-ben – ami a csaknem kétezres jogfosztott alig 10 százalékát teszi ki.

Nehezen hihető, hogy e negyed század alatt tényleg csak ennyit, ám aki nem rest utána keresni az e tárgyról fennmaradt belügyi előterjesztések és elnöki tanácsi végzések sorának, az legalább is e számadat hitele iránt nem fog kétkedni. A jogfosztó gyakorlat továbbélése, és annak eseti okai persze annál több kérdést és kétséget vetnek fel a kutatóban.

Magam az állampolgári jogfosztások Kádár-kori személyi irataiban főként azt kutattam, hogy milyen esetekben élt e büntetésformával a hatalom, s hogy a jogfosztottak között voltak-e netán korábbi '56-os menekült kamaszok, vagy ugyanezen korosztályból idegenlégiósok. Lássunk hát néhány esetet az 1966-68-os iratok listáiról:

Meglepő módon ez egyetlen '56-ban kamaszként „disszidált" majd légiósnak állt jogfosztott, B. Lajos nevét mindjárt ott találjuk az e tárgyú, „Magy.áll.polg.megfosztás" címzésű objektumdosszié elején. Mint korábbi hazatérési kérelme elutasításából kitűnik, egy 1940 tavaszán született kőbányai fiúról van szó, akinek eredeti szakmája kelmefestő és vegytisztító volt, s aki 1956 őszén tizenhat évesen, mint belügyi priuszában áll: „Az ellenforradalom alatt társaival együtt fegyveres harcot vívott a szovjet katonákkal, ahol több társa életét vesztette. Külföldre távozva is folytatta huligán, kalandos életmódját [*sic!*]. 1959-től 1962-ig a Francia Idegenlégióban volt. Onnan hazatérési céllal megszökött. (…) Családi állapota nőtlen. Magyarországon szülei élnek." Hazatérési kérelmét ezzel az indokkal utasítják el: „Munkakerülő, csavargó, szökött légiós. Külföldön két esetben volt büntetve. A fent leírt magatartásával vétett az állampolgári hűség ellen. Hazatérése az állam és társadalmi rendünk számára nem kívánatos."[474]

Először tehát hazatérését tagadták meg 1963-ban, majd újabb három év múlva Benkei András belügyminiszter előterjesztésére az MNK Elnöki Tanácsa 18/1966. számú határozatával, távollétében, magyar állampolgárságától is megfosztotta. Vajon miért? Ugyanezen dosszié 1. sz. melléklete bővebb életrajzot és jellemzést is ad róla:

„B. Lajos Budapesten született 1940 március 29-én. Anyja neve: Berki Lujza. Jelenlegi lakóhelye: Ausztria. Utolsó magyarországi lakóhelye: Bp., X. Pongrácz utca 9.

Leszármazásával magyar állampolgárságot szerzett. 1956-ban jogellenesen külföldre távozott. Gyermekkorától kezdve rossz családi környezetben nevelkedett. A szülők elváltak, és mindegyik a maga útját járva, nem törődtek gyermekükkel. Rendes otthona nem volt. Sokat csavargott. Iparitanulónak szerződtették. Megszökött az intézetből, és tovább csavargott. Szüleit, szomszédait meglopta. Így tartotta fenn magát munka nélkül.

Az ellenforradalom alatt társaival fegyveres harcot vívott a szovjet katonákkal [*tollal aláhúzva az eredetiben – NB*], ahol több társa életét vesztette. Külföldre távozása után is folytatta huligán, kalandos életmódját. 1959-től 1962-ig a Francia Idegenlégióban volt. [*tollal aláhúzva az eredetiben – NB*]. Onnan hazatérési céllal megszökött. Illegálisan lépett Ausztria területére. Az osztrák hatóságok bebörtönözték. Hazatérési kérelmét 1963-ban a börtönből adta be. Az osztrák rendőrség megbízottja adta át követségünknek B. hazatérési kérelmét, amit elutasítottunk. Kérelmének elutasítását bécsi követségünk is javasolta.."[475]

A két legfőbb ok már az iménti passzus árulkodó kiemeléseiből is nyilvánvaló: B. felkelő kamaszként harcolt a forradalom alatt, majd légiósnak állt. (A döntéshozók *nota bene* még azt sem írták a javára, hogy három év múlva minden jel szerint a Légióból is dezertált.) A harmadik és legfőbb ok: a „csavargó, bűnöző életforma" s annak kétségbevonhatatlannak tekintett bizonyítéka: a börtönviseltség. (Jellemzően itt sem mérlegelik, hogy Ausztriában –

[474] ÁBTL 3.1.5. O-13161 10.
[475] ÁBTL 3.1.5. O-13161 4.

legalábbis első ízben – tiltott határátlépésért kerül rács mögé.) Mindezek alapján megalapozottnak tűnik a jogtörténészi konszenzus, melynek idézett művében Tóth Pál Péter is hangot ad, mi szerint a Kádár-éra állampolgári jogfosztásainak legfőbb funkciója az volt, hogy a kriminalizált netán mentálisan sérült „disszidensek" hazatoloncolását és repatriálását – melyet Nyugatról, így Kanadából, Angliából, Svédországból vagy Ausztriáliából még sok év múltán is aránylag nagy számban kezdeményeztek maguk az érintettek vagy a hatóságok – eleve megakadályozzák.

B. Lajos, ha él még, 76 éves. Ám az inkognito, magyar állampolgárságától majd fél évszázada megfosztva, ma is megilleti. Mert ha netán sok minden volt is a rovásán, ezért az egyért nem neki van szégyellnivalója. Inkább azoknak, akik törvényesen is illegitim hatalmukkal visszaélve őt tizenévesen nem csak hazátlanná tették, hanem – a születése jogán mindenkit megillető – állampolgári jogállásából is kivetették.

Esete, noha rajta kívül csak egyetlen állampolgárságától megfosztott, nála idősebb légiós nyomára bukkantam, precedens értékű így is, és utólag sok mindent megmagyaráz.

Például a hazavágyó emigránsok elutasításának adminisztratív fokozatait. A belügyi tiltólistára vételt, a hazatérési kérelmek elutasítását vagy a magyar vízum megtagadását a már nyugati állampolgárságot szerzett emigránsoktól, s végül a Damoklész kardjaként évtizedekig a fejük fölött érzett fenyegetést, hogy '56-os múltjuk vagy légiós priuszuk miatt (mint B. Lajos életrajzában is nem véletlenül e két leginkább terhelő adat van aláhúzva!) magyar állampolgárságuktól bármikor megfoszthatják őket.

Ha ugyan ez, távollétükben, meg nem történt máris... Mert jellemzően épp ez időben, a '60-as évek közepén terjedt el futótűzként a hazatérési vagy hazalátogatási kérelmükkel sorra elutasított légiósok körében, hogy ők már nem is magyar állampolgárok, azaz: „nulla redemptio" – számukra nincs többé visszaút. Ezt a rémhírt vagy félreértést, melynek eredetét sajnos máig sem sikerült tisztáznom, amúgy jellemző módon az egykor hivatalból illetékes magyar konzulátusok és belügyi hatóságok sem siettek eloszlatni, s ekként hosszú évtizedekig tartotta magát a légiósok körében, hogy a távollétükben magyar állampolgárságuktól megfosztva „apatride"-ok, hontalanok lettek. Legalábbis amíg a francia állampolgárságot a '60-as évek végén, a '70-esek elején légiós szolgálatuk vagy házasságuk révén meg nem szerezték – mint Huber Béla, egy tahiti szépségkirálynőt feleségül véve. „Nekem – idézi emlékeit a már közel fél évszázada Korzikán honos Nemes Sándor – Szecskó Tibor mondta, hogy „hazátlanok lettünk", vagyis, hogy elvették tőlünk a magyar állampolgárságot…"[476] A többség maga is így tudta, sokan egész a rendszerváltásig, mi több, még évekkel azután is. Alapja ennek pedig csupán az lehetett, hogy a hosszan szolgáló – s a magyar belügyi szervek által jórészt nyilvántartott – légiósok hazalátogatási vagy hazatelepülési kérelmét rendre rendre elutasították, anélkül, hogy távollétükben magyar állampolgárságuktól megfosztották volna őket.

Tovább lapozva a jogfosztottak dossziéit más tanúságok is szembetünőek. Például az, hogy milyen sok közöttük az '56-os kamasz disszidens, és – mint fentebb jeleztem – szinte kizárólag börtönviseltségük, „bűnöző életmódjuk" miatt fosztják meg állampolgárságuktól őket. Íme, néhány anonimizált eset a listákról – belügyi priuszuk olvastán eltünődhetünk azon, vajon tettesek vagy inkább áldozatok voltak-e. (Nagy messziről, még akár Mécs László közismert versének refrénje is ide visszhangozhat: „E fiúkért valaki felelős.")

Íme, Benkei András belügyminiszter 1966. október 17-i előterjesztése az Elnöki Tanácshoz:

[476] Nemes Sándor levélbeli közlése, 2011. 11.01.

„Az állampolgárságról szóló 1957. évi V. tv. 17. §-ának (2) bekezdése értelmében a mellékelten felsorolt személyeknek – a névjegyzékben felsorolt indokok alapján – magyar állampolgárságtól megfosztására vonatkozó javaslatát döntés végett felterjesztem."[477]

A listán 12 név szerepel, valamennyi 1956-os „disszidens", aki hazatelepülése engedélyezését kéri. Köztük egy korábbi légiós és négy '56-ban még fiatalkorú emigráns is akad. A légiósnak: H. Lászlónak (1931), aki 1957-től 1964-ig hét éven át szolgált, komolyabb bűne – '56-os disszidálásán és légiós múltján kívül – ezúttal nincs, mindössze közveszélyes munkakerülés, sikkasztás van a rovásán, s az emiatt letöltött 26 havi börtönbüntetés.

A négy '56-os kamasznak viszont annál több. Közülük Cs. Elemér (Jákfa, 1939) az NSZK-ból, a további három: F. István (Olad, 1939), Nagy József (Újpest, 1939) és S. Károly (Budapest, 1942) Kanadából kívánt hazatérni. Íme, a két utóbbi priusza:

N. József: „Apját nem ismerte. 14 éves koráig nevelőintézetben élt. 1953-ban leszerződött vasöntő ipari tanulónak, de tanulmányait nem fejezte be. Különböző helyeken segédmunkásként dolgozott. Gyakran váltogatta munkahelyeit. Sokat csavargott, a könnyelmű életmódnak él. [*sic!*]. Magyarországon két esetben orgazdaság, betörés, verekedés büntette miatt volt büntetve összesen 12 havi börtönre."

S. Károly: „Kanadában jelenleg is börtönbüntetését tölti. Magyarországi lakhelye: Budapest, Keleti Károly utca 26. A Széna téri fegyveres csoport tagja volt. Kanadában betörésért, garázdaságért négyszer volt büntetve, összesen 57 hónap börtönre."

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a 32/66. számú határozatával valamennyit megfosztotta magyar állampolgárságától, mivel, úgymond, „bűnöző életmódjukkal arra érdemtelenekké váltak" – valójában csak azért, hogy ne kelljen Nyugatról visszafogadni őket. „Érdemtelenné váltak"… Mintha az állampolgárság az érdemek jutalma, az osztogató és fosztogató önkényuralmi rezsimek kegy és játékszere volna, nem pedig a születéssel járó, elidegeníthetetlen alanyi jog.

Benkei belügyminiszter 1967. június 13-án felterjesztett javaslatában a 11 fős listáról – valamennyien '56-os disszidensek, akik Ausztriából, az NSZK-ból, Kanadából, Brazíliából és Ausztráliából kértek engedélyt a hazatelepülésre – ezúttal csak egyetlen '56-os fiatalkorú „disszidens" akad: Zs. Attila Béla (Budapest, 1941), aki 1962-ben az NSZK-ban résztvett egy ékszerbolt kirablásában, miért 6 évet kapott, s még ekkor is börtönben ült.[478]

Kivételesen hosszú listát terjeszt fel Benkei 1968 januárjában, ezúttal 32 személyről, akik közül 8 kamaszként ment 1956-ban Nyugatra. Alább csak néhányuk priuszát idézem:

F. Sándor István (Dunakisvarsány, 1938) – Kanada

„Magyarországon büntetve nem volt. Évekig tartó világcsavargás után Kanadában telepedett le. Ott 1963-ban betörésért, orgazdaságért 5 év börtönre ítélték. 1963. szeptemberében – börtönből – végleges hazatelepülési kérelmet adott be, amelyet elutasítottunk.

G. Imre Iván (Újpest, 1938) – Anglia

„Magyarországon egy esetben volt büntetve, mint fiatalkorú 1 évi börtönre, szökés bűntette miatt. Külföldön viszont már négyszer lopásért, garázdaságért és súlyos testi sértésért összesen 54 hónapra."

G. István (Kéthely, 1941) – Anglia

„Magyarországon büntetve nem volt. Angliában három esetben: betörésért, verekedésért és fegyveres postarablás kísérletéért összesen 4 évre."

---

[477] ÁBTL O-13162 3.
[478] ÁBTL O-13159 6.

K. János Gyula (Pestszenterzsébet, 1939) – Anglia

„Magyarországon fiatalkorúként öt évet töltött javító-nevelő intézetben. Angliában eddig öt ízben volt elítélve csavargás, lopás, betörésért, összesen 4 év 6 hónapra."

L. József László (Szolnok, 1941) – Franciaország

„Magyarországon büntetve nem volt. Nyugaton tíz év alatt több mint 7 évet töltött börtönben, betörés és szökés bűntette miatt."[479]

Mindez egyfajta bevett hivatali rutint sejtet. A magyar belügyi szervek, hazatérési kérelmeik alapján vagy a nyugati társhatóságok megkeresésére, rendszeresen kiszűrik a „disszidens bűnözőket", a belügyminiszter ezek után listájukat és személyi anyagaikat felterjeszti az Elnöki Tanácshoz, az pedig, hogy ne kelljen őket visszafogadni, évente átlag nyolcat-tizet kirekeszt közülük a magyar állampolgárok köréből. Ez a súlyos jogfosztás és stigma többé nem arra szolgált tehát, hogy a száműzetésbe kényszerített politikai ellenfeleket megbélyegezze és távol tartsa, hanem csupán arra, hogy a „rosszéletű", kriminalizálódott és szabadulásuk után kitoloncolásra váró menekülteket ne kelljen Nyugatról visszafogadni.

Visszatérve a hazatérők ügyének belügyi szabályozására – hisz láttuk, a „disszidensek" ügykezelése az egész Kádár-kor alatt nagyobb részt mindvégig rendőri hatáskörben maradt! –, az utolsó, 005/1963. számú, fent ismertetett belügyminiszteri parancs végrehajtásáról tíz év múltán, 1973-ban készült összegző jelentés. E szerint „az 1956-os ellenforradalom alatt és az azt követő időszakban illegálisan külföldre távozott 193.00 fő." A beszámoló az amnesztiával visszatértekről is aránylag megbízható adatokat közöl: „A rendeletek nyújtotta lehetőségekkel, valamint egyéni kérelmek engedélyezése alapján mintegy 35.000-en – ebből 1957-1963 között 26.300-an éltek a hazatérés lehetőségével." 1963-tól 1973-ig további 6.203 hazatérési kérelmet teljesítettek[480], és 2187-et utasítottak el a belügyi szervek, ebből fiatalkorú volt 936, azaz nagyjából minden hatodik! A hazatértek belügyi kontrolljáról ugyanez a jelentés így ír: „A tárgyidőszakban (1963-1973) 80 hazatérttel foglalkoztak ügyszerűen, nyitottak rájuk személyi, illetve előzetes ellenőrző dossziét. Ezen felül különböző jelzések alapján 90 hazatértet hosszabb-rövidebb ideig operatív ellenőrzés alatt tartottak. 61 főt – jórészt légiósokat – pedig veszélyes elemként külön nyilvántartásba helyeztek."[481]

---

[479] ÁBTL O-13157 12.

[480] *Nota bene* itt számszaki hiba vagy másféle adathiány lehet, hiszen a 26.300 és a 6.206 összesítéséből csupán 32.506 jön ki a „mintegy 35.000" hazatérő helyett, azaz közel 2.500 hiányzik még vagy eltünt valahol a belügyi statisztikai kimutatások labirintusában.

[481] „Jelentés a jogellenesen külföldön tartózkodó magyar állampolgárok hazatérését szabályozó 005/1963. számú belügyminiszteri parancs végrehajtásáról"; ÁBTL 1.11.1.45-13-9/1973.

„Ibis, redibis nunquam sua peribis.” – ’Elmész, visszajösz, nem tünsz el soha’ – szól az antik jóslat, s úgy tűnik, mindez az emigránsok többsége esetében belügyi nyilvántartásra is igaz volt a megannyi önkénnyel és jogtiprással igencsak hosszan prolongált Kádár-éra egészében.

Légiós-toborzás

A légió!
Voltaképpen hivatás.
Az ember szerződést köt a francia állammal,
és fizetést kap érte. Ott aztán nem gond meghalni.
De miért kell meghalni?

(Rejtő: Az előretolt helyőrség)

Kezdjük kissé távolabbról e nemzedéki mustrát, azokkal a menekült kamaszokkal, akikből végül is nem lett légiós…

Első példánk: az ismert Széna téri felkelő, Bóna Rezső (1941-1996) és társának esete. Bónáék, mikor 1956 késő őszén a francia-svájci határon hányódva egy balul sikerült csónaklopás után a francia „flic"-ek a fogdán fölajánlják nekik, még nem állnak be a Légióba. Csak miután 1957 elején hazavetődnek, lesz számukra is vonzó az afrikai gyarmati sereg, mint a szabadulás kamasz vágyfantáziák táplálta esélye. 1957 nyarán tehát a 16 éves Bóna egyik barátjával Budapesten felkeresi az amerikai és a francia követséget, hogy előbb tengerészgyalogosnak, majd légiósnak ajánlkozzék – ám mindhiába. Mint azt a rendszerváltás utáni életút-interjúban mondja: „Az időben olvastunk Tarzanról szóló könyveket. Úgy gondoltuk, kimegyünk az Idegenlégióba, és ott megszökünk, elmegyünk a dzsungelba, ahol Tarzanhoz hasonló életet élünk." Ehelyett Bónát egy budai ellenálló kamasz-csapat tagjaként néhány hónap múlva elfogják, és Mansfeld Péter perének negyedrendű vádlottjaként 10 év 2 hónap börtönbüntetést szabnak ki rá (az elsőrendű vádlottat, mint közismert, halálra ítélik, és 18. születésnapját kivárva, felakasztják.), majd további rendőri zaklatás és itthoni hányódás osztályrésze, csaknem egész hátralévő életében.[482]

Számos forrás utal arra, hogy az ENSZ menekültügyi főbiztosa ismételt tilalma ellenére a légiós-toborzás alig burkolt formában már az ausztriai, németországi menekülttáborokban kezdetét vette. Ennek, a francia megszálló zónákban s a korábbi hadifogolytáborokban, ekkor már 1945 nyara óta komoly előzménye és, mondhatni, bevált rutinja volt, amire néhány személyes tanúság erejéig e fejezet végén még okvetlen érdemes kitérni.

Ám egyelőre hadd folytassuk e toborzó-mustrát egy újabb '56-os menekült kamasz, Pataky Tibor Sámuel emlékeivel. Az ekkor már három éve „teliárva" fiú, a Nap-hegyi Arany János Intézet harmadéves gimnazistája, a forradalom alatt egy ÁVH-ás razzia nyomán megjárja a Belügyminisztérium fogdáját, majd Nyugatra szökik, s december közepén már a Linz melletti Wels elosztótáborában várja sorsa további alakulását.

„A tábor már eléggé zsúfolt lehetett – írja Pataky pár éve a kérésemre lejegyzett emlékezéseiben –, mert engem és talán egy tucatnyi más menekültet, nem oda vittek, hanem egy közeli barakktelepre. (...) Nálunk, egy-két kivétellel, csak egyedülálló férfiak és fiúk voltak. E ténynek mások is hírét vehették, mert december közepén a délutáni órákban beállított hozzánk egy jó kiállású, talán 25 éves fiatalember, mondván, hogy ő is magyar, a szüleivel még közvetlenül a háború után ment ki Franciaországba, s azért jött, hogy annak, aki esetleg oda akar menni, jó tanáccsal segítsen. Elkezdett áradozni Franciaországról, Párizsról meg a Côte d'Azur-ről (amiről nekem ekkor még fogalmam sem volt), azután célzásokat tett arra, hogy miért is ücsörgünk mi itt a lágerben, amikor Franciaország olyan szép. Azzal

[482] Bóna Rezső perirata: BFL 8084/58, 2541/75 – életút-interjúja: 1956-os Intézet Oral History Archívum, készítette: Eörsi László, 1991.

végezte, hogy a közeli kocsmában még sokkal többet elmondana Franciaországról, de tudja, hogy nekünk arra nincs pénzünk. Ezért ő meghív bennünket egy pohár sörre, de legyünk megértéssel, az ő anyagi helyzete sem engedi meg, hogy mindenkit meghívjon. Elkezdte hát kiválogatni, akiket meg akart hívni, s nekem feltűnt, hogy csupa fiatalabbra esett a választása, többek között énrám is. Megköszöntem neki, de nemet mondtam, mert én nem akartam Franciországba menni. Mire azt mondta, kár, később esetleg megbánom még. Én annyit tudtam csak a Francia Idegenlégióról, hogy az nem egy kellemes hely, s az volt a határozott érzésem, hogy ez a fiatalember a légió toborzója – más magyarázatot szavaira és viselkedésére nem találtam."[483]

A provence-i légiós veteránokkal felvett kérdőív 19. pontja külön is rákérdez, hogy folyt-e a menekülttáborokban légiós toborzás, majd egy újabb, a 22. kérdésben arra is, hogy a válaszadó ismert-e olyan újoncot, aki nem volt még nagykorú, amikor belépett a Légióba. A válaszok többnyire nemlegesek vagy elhárítóak, bár akad közöttük néhány megengedő, sőt megerősítő is. Íme, néhány:

[483] Pataky Tibor Sámuel, St. Gallen, Svájc, 2011 áprilisában kérésemre leírt, 17 oldalas önéletrajzából, lásd az 1956-os Intézet „Légiós-kutatások" fondját. Pataky utóbb Svájcba került egy befogadó családhoz, egyetemet végzett, doktorált és jórészt önerőből kiküzdött, sikeres pályáját a Svájci Textil- és Ruhaipari Szövetség címzetes vezérigazgatójaként fejezte be 2004-es nyugdíjaztatásával.

19) Találkozott-e a menekült táborban civil ruhás magyar légiósokkal, akik újoncokat toboroztak, vagy hallott-e máshonnan e lehetőségről?

„Nem volt ilyen. Az első légiást filmen láttam, még Pesten, egy moziban." (SJ)

„Nem találkoztam civil ruhás légiósokkal. Én magam kerestem fel a Légiót." (HB)

„Nem." (SS)

„Nem" (MT)

„Erre a kérdésére csak azt mondhatom, hogy most hallok erről először. Nem tudom, létezett-e ez igazán, mert akkor tudomásom lett volna róla. Szerintem ezt olyanok találták ki, akik meg akarták magukat játszani a hallgatóság előtt." (SGY)

„Nem volt sehol sem ilyen „comité d'acceuil", viszont hallottam arról, hogy kisebb bandákban ilyesmiről beszéltek a vagányabb, még puskaporos, fiatal pesti srácok. Én ilyesmire nem is gondoltam." (NS)

„Én Ausztria után, Franciaországban, Rouen nevű városba kerültem. Egy kaszárnya volt a menekültek tábora. Volt ott egy-két leszerelt légiós civilben, de csak tolmácsok voltak, mert kellett. Persze, volt szó a Légióról. Még össze is verekedtünk. Volt, aki azt mondta: „Légió, igen!" és mások: „Légió, nem!" Én azokkal voltam, akik Légió „igen"-t mondtak, de nem vettek fel, mert nem voltam 18 éves." (SZT)

„Nem voltam táborban." (AD)

22) Ismert-e magyar fiút, aki nem volt még 18 éves, mikor életkorát eltitkolva légiósnak állt, s ezért – a Vöröskereszt közbenjárására – később leszerelték?

„Egymástól soha nem kérdeztük, hogy ki hány éves." (SJ)

„Igen, én voltam még csak 15 éves, de voltak sokan 18 év alattiak. [*az előző, 21. kérdésre ugyanő ezt írta:]* „Először 1957-ben jelentkeztem, ott voltam Párizsban, de három hét után elküldtek, mert még fiatal voltam, azt gondolom, a Vörös kereszt végett." (HB)

"Igen. Sőt, mi több, az egyikkel egy padban ültem kb. a 6-7. osztályban." (SS)

"Nem." (MT)

„Ilyennel nem találkoztam; én már nagykorú voltam '61-ben. Hallottam róla, hogy voltak ilyen, többé-kevésbé sikeres próbálkozások, de biztos ügyesen tudott bújtatni a Légió is." (NS)

„Nem ismerek példát. Ha volt, nagy ritkaság lehetett. Nekem nem sikerült belépni 18 éven alul." (SZT)

„Nem." (AD)

Magam, a magyar belügyi iratok alapján, nyolc ilyen, még fiatalkorúként berukkolt légiósról tudok[484] (lásd erről az „Egy légióslista tanúsága" című későbbi fejezet elemzését), ám az eddig fel nem tárt esetek száma a mintegy ötszáz főre becsült '56-os kamasz menekült, majd légiósnak állt kontingensen belül ennek akár a többszöröse is lehet. A Magyar Vöröskereszt egykori munkatársa, Bodorkos Józsefné Kodri Magda kérdésemre szintén megerősítette, hogy több ilyen eset is volt, s az egyiknél francia tolmácsként, fordítóként maga is segédkezett, mikor a kamaszként berukkolt légiós fiúk leszerelését egy alföldi faluból a szülők kérvényezték a francia követség s a Nemzetközi Vöröskereszt közvetítésével.[485]

A fennmaradt belügyi iratokban, kivált a szökött, majd hazatért légiósok kihallgatási jegyzőkönyveiben, rendre visszatérő motívum a Franciaországon kívüli – főként ausztriai,

[484] ÁBTL-beli iratkutatásaim alapján fiatalkorú belépése miatt utóbb a Légióból leszerelték D. Ferencet (Fót, 1939), F. Andrást (Budapest, 1939) G. Sándort (Gödöllő, 1939), M. Ferenc Lászlót (Budapest, 1940), Nánay Józsefet (Budapest, 1941), S. Lászlót (Pusztaföldvár, 1939) és Tóth Bélát (Jászárokszállás, 1939).

[485] A Magyar Vöröskereszt története. Interjú Bodorkos Józsefné Kodri Magdával, a kérdező: Nóvé Béla. Budapest, 2010. december 5. 25.

NSZK-beli, belgiumi és svájci – légióstoborzás a fiatal vagy még fiatalkorú ’56-os menekültek körében. Lássunk néhány jellemző példát ezek köréből is.

Tóth Béla – légiós becenevén „Hógolyó” – kálváriája alább még részletes esettanulmányt érdemel. (Az 1956 őszén Nyugatra szökött fiú, Angliát és Belgiumot megjárva, 17 évesen, 1957 végén lépett a Légióba, majd alig egy év múlva a marokkói Tetuánon át nem kevés viszontagság árán hazatért. Levelezését azonban később is folytatta egyik volt légiós társával, s a belügyi postacenzúrán fennakadt, a „Magyar Népköztársaságot súlyosan gyalázó” egyik levele miatt 1962 nyarán letartóztatják, majd izgatás vádjával egy évi börtönre ítélik.) Vizsgálati fogságában írott feljegyzésének – teljes szövegét lásd a dokumentumtárban – itt csak a légiós toborzást illető adalékait idézem:

„Goór Jánossal 1957. december 11-én ismerkedtem meg Párisban a Légiós laktanyában. Elmondta, hogy ő is magyar, csak Újvidéken született, az Édesanyja is ott él, az Édesapja pedig Magyarországon. 1957-ben szökött ki Ausztriába, majd onnét Belgiumba kapott kitelepedési engedélyt, és ott dolgozott bányába[n], s már ott összeköttetést is szerzett a francia követséggel, amely beszervezte egy légionista toborzó irodába, ahol az volt a feladata, hogy a magyar disszidenseket toborozza az Idegen Légió számára, és vigye őket a francia követségre, ahol ezek pénzt és útlevelet kaptak, át a franciákhoz, és előre értesítette a rendőrséget, hogy hol és mikor mennyi ember fog érkezni, hogy várják őket. Ő nekem erről nem tett említést, csak később, hogy őneki, Goór Jánosnak, már alá volt írva a szerződése az Idegen Légióba, csak 1957. december 10-én kapott egy utasítást, hogy most már ő is utazzon Párisba, és vegye fel a szolgálatot, de úgy, mint aki nem is hallott a légióról, csak akkor, mikor belép[ett], mint újonc. Tehát látszólag mi egyszerre léptünk be.

Párisba[n] az első kihallgatáson ott volt, mint tolmács a Deuxiéme Bureau, habár erre semmi szükség nem lett volna, mert a kihallgató tiszt magyar volt, a nevére már nem emlékszem, de azt tudom, hogy kapitányi rangban volt, és az egyik lába műláb volt. *Mivel még nem voltam 18 éves, így felajánlották a Goórral egyetemben, hogy egy évvel papíron meg fognak öregbíteni, amit készségesen elfogadtam* [*kiemelés tőlem, NB*], mire elém toltak egy nyomtatványt, hogy tanulmányozzam át, amin különböző nevek és nacionaliték voltak, és hogy válasszak közülük egyet, és úgy írjam alá a szerződést az új névvel. Mivel én közöltem, hogy nem óhajtok más nevet fölvenni, így a saját nevemmel írtam alá az öt évet.”[486]

[486] Tóth Béla viszgálati dossziéja, ÁBTL 3.1.9. V-147434 48.o.

Íme, három további adalék a magyar belügyi postacenzúra légiós-levelekről készült, 1958 szeptemberi jelentéséből:

„B. Imre Nyugat-Németországból a következőket írta:

»Hollandiából átmentünk Franciába, megnézni, van-e valami jó hely hajón, vagy gyárban. Egyik este elmentünk egy sörözőbe, volt ott több magyar is. Összebarátkoztunk és annyira bepiáltunk, hogy reggel a légióban ébredtünk fel, mert elvittek a katonák. A tolmácsnőnek mondtuk, nem maradunk itt, mert fiatalok vagyunk, és nem akarunk szerencsétlenségben maradni…«

V. Pál feleségének Debrecenbe küldött levelében közli, hogy papírok nélkül akart átszökni Németországba, de az utolsó állomáson a francia rendőrség elfogta. Mint írja:

»Jó hülyére vertek és becsuktak… Visszahoztak Párisba, ahol sittre nyomtak és végül úgy engedtek ki, hogy azonnal belépek a légióba…«

Hasonlóan írt erről egy N. Tibor nevű személy is, aki barátjával együtt ugyancsak hasonló módon került be a légióba.”[487]

Külön említést érdemel a franciaországi magyar menekülttáborok-beli légióstoborzás ügye. A francia törvények és a szokásjog alapján ez ugyan rendjénvalónak számított, ám az ENSZ menekültügyi főbiztosának tilalma elvben a francia menekülttáborokra is éppúgy vonatkozott, kivált a fiatalkorú rekrutákra, akikről a magyar és nemzetközi sajtó s a vöröskeresztes szervezetek mind több kínos esetet hoztak nyilvánosságra. A fennkölt deklarátumokhoz képest a köznapi gyakorlat persze másként festett, már csak azért is mivel a magyar menekültek egy részét, mint láttuk félig kiürített légiós laktanyákban helyezték el, s a táborparancsnokok, a tolmácsok több helyütt maguk is kiszolgált magyar légiósok voltak. A nyugati magyar gyűjtőlágerek korábban hivatkozott belügyi dokumentációja, a francia táborokról is részletes – bár erősen hiányos és pontatlan – adatokat közöl[488], melyeket többnyire a hazatérő disszidensek vallomásai vagy egy-két felkészületlen belügyes ügynök, hírszerző adatgyűjtése nyomján állították össze. E szerint a négy-ötöd részben fiatal férfiakból és kamaszokból álló magyar táborlakók körében több folyamatos vagy ad-hoc jellegű toborzást végeztek többek közt Lyonban, Chatellerault-ban, Colmarban, Metzben, Montdophenben, Rochefort sur Merben (itt egyúttal az amerikai hadseregbe is toboroztak!), Nancyban, Párizsban és Strassbourgban, és alighanem még számos kisebb helyen is.

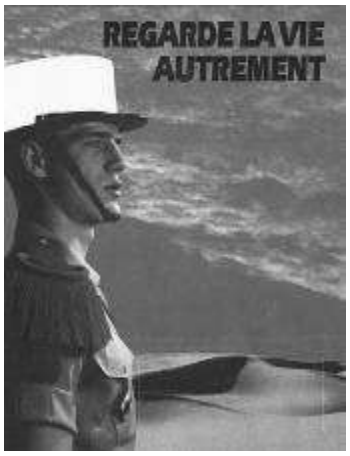

[487] A belügyi postacenzúra (BM K/13. osztály) 1958. szeptember 23-ai jelentése „A Francia Idegenlégóban szolgálatot teljesítő magyar személyekről”, ÁBTL 3.2.5. 0-8-060/1 1. o.

[488] „Nyugati országokban gyűjtőlágerek helyei, vezetői és személyzete, 1958”, Franciaország – ÁBTL 4.1. A-1146, 1-23.o.

1958 tavaszán hat szökött magyar légiós hazatérte után belügyi iniciatívára és alapos előkészítéssel a Magyar Vöröskereszt, a Magyarok Világszövetsége és a Magyar Rádió „Szülőföldünk" adása közös sajtókonferenciát rendezett. Az esemény – olykor egymástól lényeges pontokon eltérő – belügyi és sajtótudósításait alább még külön is behatóan elemzem a „Kém- és propagandaháború" című fejezetben. Ezúttal a Népszabadság 1958. április 28-ai számának terjedelmes riportjából (teljes szövegét lásd a Dokumentumtárban) csupán egy rövidebb passzust emelek ki, az „Ittas fővel, kényszerből" alcím alattit, amely elrettentő példáival a légióstoborzás csalárd és erőszakos módszereit igyekszik leleplezi:

„Lovas Endrének, a párizsi magyar menekültügyi iroda előszobájában az ott levő magyarok közül sietett valaki „segítségére". Elmondta, hogy menjen el a vincennes-i légiós kaszárnyába, ott kap szállást és ennivalót, s azon még ráér gondolkozni, hogy belép-e a légióba vagy sem. Másnap nem engedték ki a laktanyából, hanem arra kényszerítették, hogy aláírja a légiós szerződést, öt év szolgálatra. (…) Nézics Józsefnek világkörüli utat ígértek profi futballistaként: Nyugat-Németország Malhölz városában, a Pannonia-étteremben valamiféle labdarúgó-szerződést íratott vele alá egy 50 év körüli férfi. Mindjárt gépkocsiba rakta s elszállította Strasbourgba, a francia idegenlégió laktanyájába. Ott derült ki, hogy az ismeretlen „jóakaró" a csak magyarul beszélő és különben is ittas Nézicscsel a légiós szerződést íratta alá. Őt is fegyveres őrízet mellett szállították Afrikába."[489]

„Adjátok vissza gyermekeinket!" – követeli az erősen hatásvadász és agitatív cikk utolsó belcíme, mely alatt ez áll:

„Lehócz Istvánné zokogva számolt be a sajtóértekezleten fia sorsáról. Elmondta, hogy fiát leitatták s úgy írta alá a jelentkezést. Jelenleg Oranban van, börtönben. A szülők közül Dinka Ferenc fóti idős parasztember fia sorsáról szólt. A fiú 17 éves volt, amikor az idegenlégió zsoldjába kényszerítették. Tavaly augusztus 1-én jött tőle az utolsó levél, azóta a szülők semmit nem tudnak róla. Csak annyit, amelyet a szomszédék fia, Balogh István, aki szintén a légióban szenved, írt: a 17 éves Dinka Ferenc megháborodott, és elmegyógyintézetbe szállították. Dinka Ferenc [az apa] már írt az ENSZ-nek, fordult a Nemzetközi Vöröskereszthez és a budapesti francia követséghez is. Mindenütt hallgatnak, sehol nem adnak választ az aggódó apának."

Itatás, etetés, csalárd ígéretek, menekülttáborok és segélyszervezetek körül feltünő ügynökök avagy „kisebbik rosszként": a francia rendőr- és csendőrőrsökön néhány pofonnal nyomatékosított kényszer-alternatíva: „ha nem akarsz rács mögé kerülni, állj be a Légióba" – íme, a lehangolóan repetitív vádlista a légiós toborzás módszereit illetően. Az esetek olykor sandán túlszínezettek, nyilván, hogy a magyar belügyi tiszteket minél inkább meggyőzzék „az áldozatok" ártatlanságáról, máskor, ha csak száraz tényközlések, hihetőbbnek tűnnek, ám további források híján sem cáfolni, sem megerősíteni nem igen lehet azok konkrét eseteit. Annyi bizonyos, hogy az igazán nyomós, egzisztenciális kényszerek többnyire nem is a toborzásnál (hisz a túlnyomó többség nyilván önként rukkolt be), inkább előtte és utána szorongatták az önkénteseket. Ahogy nyilvánvaló az is, hogy a hányattatásai során jónéhány hatóság, titkosszolgálat vagy erőszakszervezet kihallgatásain edződött fiatal menekültek is hamar kitanulták, miféle terhelő vallomásokat várnak tőlük, s ezen elvárásokat nem egyszer

[489] *„Akik megmenekültek a légió poklából – és akiket hiába várnak haza szüleik"*, Népszabadság, 1958. 04. 29. 2.

„közönség előtt”, jól szervezett propaganda-kampányok részeként is készséggel teljesítették alkalmi előnyök és kedvezmények fejében.

Epilógusnak maradt, bár inkább az iméntiek komor és jóval súlyosabb előzményének számít a második világháború végén vagy nem sokkal utána légiósnak állt légiós nemzedék kényszer-toborzásának bemutatása. E tömeges és olykor megdöbbentően kegyetlen embervadászat emlékét nem hogy a hazai köztudat nem tartja számon, ám azt jó hetven év múltával még a hadtörténészek szűkebb szakmai köre is alig ismeri, kutatta. Ilyenformán egy-egy ritka és mára alig hozzáférhető memoárt vagy tényfeltáró kísérletet leszámítva annak traumatikus emlékét csak egy kihaló nemzedék néhány még élő idős tanúja és elszenvedője hordozza magában.

De miről is van szó? 1945 után Ausztria és Németország francia megszállási zónáiban elvben bárki jelentkezhetett az Idegenlégióba (így tett, mint láttuk, két társával a 16 éves Szabó László 1946 karácsonyán a bécsi Radetzky-laktanya francia kapuőrét megszólítva). Ám ennél jóval tömegesebb és drámaibb volt a francia hadifogolytáborokban folytatott „kiéheztető” toborzás közvetlenül a háború végével. Az 1945 elején Nyugatra sodródott, előbb brit és amerikai fogságba esett, majd onnan a franciák által átvett magyar hadifoglyok között ugyanis korántsem csak katonák voltak, hanem vasutasok, polgári menekült családok, továbbá több tízezres tömegben a nyilasok által Nyugatra hajtott leventék és kadétiskolások is.[490] Közülük vettek át a franciák angolszász szövetségeseiktől 1945 nyarán mintegy 70.000 magyar foglyot, és vitték őket normandiai romeltakarításra vagy a dieppe-i aknamezőt felszedni, majd – a még túlélő, a tífusz által megkímélt „fölösleget” módszeres éheztetéssel tovább szelektálva – a Francia Idegenlégióba. Íme, az egyik túlélő, az egykor 16, ma 86 éves Szabó László ny. légiós törzszászlós tanúsága:

„Mielőtt a Légióba álltam, hadifogoly voltam. Leventeként vagonokba zsúfolva kivitték Németországba az egész zirci fúiskolát, majd tizenhárom hónapra amerikai és francia fogolytáborok lakója lettem. 1945. április 12-én estem fogságba, aznap, amikor Roosevelt elnök meghalt. Elvittek bennünket Andernauba, s onnan a Rajnán végig, majd Franciaországba, mivel a franciák sok foglyot átvettek dolgozni az újjépítéseken, romeltakarításon és aknát szedni a dieppe-i plázsokon [aknamezőkön]. Már akkor éhezten, amikor fogságba estem, tizenöt évesen alig 38 kilót nyomtam, és folyton arról ábrándoztam, hogy bár ehetnék egyszer egy olyan sűrű levest, amiben megáll a kanál… Megérkezve Dieppe-be, mindjárt kórházba kerültem, s egy kedves nővér, aki a halottak és a haldoklók cukros víz adagját összegyújtötte és nekem adta, valahogy feltáplált. (…) Még előbb, a fogságban, Andernauban, ahol franciák voltak a határ túlsó felén, hozták, vitték a nagy kondér főzeléket, miközben mi, ideát döglöttünk éhen. Azért csinálták, hogy angazsáljunk [beálljunk] mi is a Légióba. Kiabáltak a dróton túlról, hogy menjünk csak át, és sokan át is mentek közülünk. Én persze hiába, nem vettek be, mivel még túl fiatal voltam, és nyomtam vagy 38 kilót. Ott tényleg sokat szenvedtünk, mert napokig nem adtak enni, még annyit se, mint azelőtt. Kollektív büntetés volt ez, mert Eisenhower Dachau mellett megnézett egy zsidó haláltábort, s azok után, amit ott látott, mindennek, aki vagy ami csak német volt, vagy bármi köze volt a németekhez, bűnhődnie kellett… A ruhánk és a bakancsunk után pedig bennünket, magyar gimnazista diákokat is németnek néztek.”[491]

---

[490] Lásd erről Tarczai Béla kutatásait és a francia fogolytáborok embertelen viszonyairól szóló dokumentumkönyvét, vagy az egykori marosvásárhelyi huszárkadét Székely János, erdélyi író az *A nyugati front* című remek önéletrajzi kisregényét.

[491] Szabó László videointerjúja, Puyloubier, 2011. október 22. Készítette a szerző s a Dunatáj Alapítvány stábja.

Hasonló drámai adalékokkal szolgál egy fennmaradt belügyi vallomás is: Nagy János (utóbb a „Németh Jenő” fedőnevű ügynök) 1958. július 17-én lejegyzett önéletrajzi részlete:

„[1945 nyarán] Bibelcheimben aztán a franciák vettek át bennünket, mikor átadták nekik Elzász-Lotharingiát. Áthajtottak hatvanezred magammal a bingeni „haláltáborba”. Azért nevezték így, mert konyha nem volt, és három hónap alatt, amíg ott voltam, huszonkilencezren haltak éhen közülünk. Közben állandóan folyt a toborzás a bányákba, sokan jelentkeztek, de csak egy pár kivételest vittek el, akinek jó volt a testi kondíciója. Majd megkezdték a toborzást a Francia Idegenlégióba is. Először nemigen jelentkezett senki, mire taktikát változtattak: az arab őrséget megerősítették páncélosokkal, és négy napig nem kaptunk sem enni, sem inni, a szökési kísérleteket pedig a szemünk előtt agyonlövéssel torolták meg. Természetes volt hát, hogy az ötödik napon, mikor ismét meghirdették a toborzást a Légióba, az agyonéheztetett tömeg szinte egy emberként mozdult meg, hogy megszabaduljon bármi áron a már biztosnak látszó éhhaláltól. Én 32360.-nak jelentkeztem. Bingenben való bevagonírozás után a mi szerelvényünket Párizson keresztül Columbiába [?] irányították, ahol több hétig „hízlaltak” bennünket, hogy a vizsgán alkalmasak legyünk, holott nem is nagyon volt orvosi vizit, mert Marseille-be való szállítás után csoportonkint aláíratták velünk az állítólagos szerződést. A szövegét franciául olvasták fel, de mi akkor még nem tudtunk egy szót se ezen a nyelven. Majd rövidesen átvittek Afrikába, Oránban hajóztak ki, és még aznap elszállítottak Sidi-bel-Abbès-be, az elosztó helyre. Sokan voltak, akik a szökés gondolatát, ami talán minden emberben felmerült, igyekeztek valóra váltani, de úgy a francia, mint az arab lakosság egyformán a „fasiszta megszállót” látta bennünk, és a legelső kísérletnél kiadott minden szökevényt a hatóságoknak. Megértésre nem találva teljesen ki voltunk szolgáltatva az Idegenlégió parancsnokságának.”[492]

A nyugati hadifogolytáborokban sínylődő magyarok százezreiről s az ott folytatott légiós kényszertoborzásról eddig alig néhány memoár és félamatőr tényfeltáró munka látott napvilágot[493]. Közülük a leginkább alapos és adatgazdag Tarczai Béla: „Magyarok a nyugati hadifogolytáborokban” című, jó húsz éve publikált munkája, melynek összegzése francia és angol nyelven is olvasható – néhol jelentős szövegeltéréssel. A legfrissebbnek s a leginkább tárgyilagosnak tűnő angol változat summázata – magyarra fordítva – így szól:

„300-330 ezer magyar katona és levente jutott angol-amerikai fogságba. Közülük 60 ezerre tehető azoknak a száma, akiket l945 júniusában, jogellenesen átadtak a franciáknak, bár velük nem voltunk hadi állapotban. (…)

A táborokban az volt a közfelfogás, hogy franciák mostoha bánásmódja mögött nyilván az a szándék áll, hogy a fiatal foglyokat ilymódon tereljék be a Francia Idegenlégióba. Tény, hogy a Légió toborzói rendszeresen megjelentek a hadifogolytáborokban, és csábító ígéreteikkel próbálták megnyerni a fiatalokat. A kísértés nagy volt, főként a fogság első hónapjaiban, az „éhezés-korszakban”. Végül sok magyar fiú állt légiósnak a legkülönbözőbb okokból.

Némelyek otthoni viselt dolgaik miatt nem kívántak hazatérni, másokat a kalandvágy hajtott, de voltak, akik józan számításból egyszerűen csak szabadulni akartak egy időre a lehangoló fogolytábortól. Azokat, akik jelentkeztek, valamely közeli légiós bázisra vitték. Közülük előbb, utóbb sokan visszatértek, vagy azért, mert alkalmatlannak ítélték őket, vagy mert maguk riadtak vissza a légiós élet nehézségeitől. Eltérő számadatok vannak arról, hogy

[492] „Németi Jenő” [Nagy János] ügynöki beszervezési dossziéja, ÁBTL, 3.1.1. 84495 8.

[493] Néhány cím: Károlyi István: *Francia hadifogoly voltam*, Miskolc, 1998.; Dr. Papp Tibor: *Soha többé háborút*!, Budapest, 1999; Tarczai Béla: *Magyarok a nyugati hadifogolytáborokban*, Budapest, 1992; Uő: *Piros volt a parolim*, Miskolc, 1993.

végül is hány magyar fiú állt légiósnak, és közülük később hányan vesztették életüket Indokínában vagy Algériában. Stark Tamás megalapozott becslése szerint a fogolytáborok magyar fiai közül vagy húszezren szolgáltak a légió zászlai alatt."[494]

A fenti összegzés – mely az amatőr történész személyes élményei és több évtizedes szorgos adatgyűjtése nyomán készült – a lényegét tekintve meggyőzőnek hat, még ha forrásismerete és statisztikai becslései hagynak is kívánnivalót maguk után. Így Stark Tamás hivatkozott állítása az 1945 után belépő „húszezer magyar légiósról" nyilvánvalóan bombasztikus túlzás[495], mely nélkülöz minden alapot, hisz legalább is kétszeresen felülmúlja az eltelt 185 év teljes magyar légiós kontingensének reálisan becsülhető nagyságát. Mint azt a Dokumentumtárban közölt francia és magyar források egybehangzóan igazolják: az 1942 és 1962 közötti húsz év magyar légiós összlétszáma jó 4000 fő lehetett, melyből az 1956 utáni népes újonc-hullámot leszámítva, csak mintegy 1000-1500 olyan légiós marad, aki már jóval korábban, 1945-ben vagy pár évvel azután kezdte viselni a fehér „képit". Az pedig – lásd szintén a Dokumentumtár forrásait – szerencsére mára pontosan tudható, hogy a magyar légiós veszteség az indokínai, majd az algériai háborúban mekkora volt. (288 illetve kb 50-60) fő.)

A két listából itt nyilván az első és teljesnek mondható vietnámi a mérvadó. Ez pedig a születési dátumok alapján azt látszik igazolni, hogy az elesett magyar légiósok közel egyharmada 1945 után kamaszként érkezett Nyugatra, s többségük vélhetően még akkor sem volt nagykorú, amikor jelentkezett a Légióba. Történetesen valamelyik franciaországi hadifogolytáborokból – hogy pár év múltán közülük jónéhányan az indokínai mocsarakban leljék a végüket.

(*A következő oldal térképét nagyobb felbontásban külön is csatoltam dolgozatomhoz! – NB*)

---

[494] Tarczai, Béla: *Hungarians in Western Prisoner-of-War Camps*
http://www.hungarianhistory.com/lib/francia/francia.pdf

[495] Az egyébiránt többnyire tájékozott és mértéktartó krónikás, Borbándi Gyula hasonlóan erősen túloz, amikor – a egy németországi emigráns lap, a „Hungária" 1951 december 7-én megjelent cikkére hivatkozva – ezt írja: „Pontos adataink nincsenek a[*z 1945-ben vagy pár évvel utána toborzott - NB*] magyarok számáról és arányáról. Egy 1951-es beszámoló szerint Indokínában mintegy tízezer magyar légiós harcolt." (Borbándi 1986. 1. k. 82.o.)

1. térkép

Az 1956 utáni magyar légiós-utánpótlás bázisai Nyugat-Európában

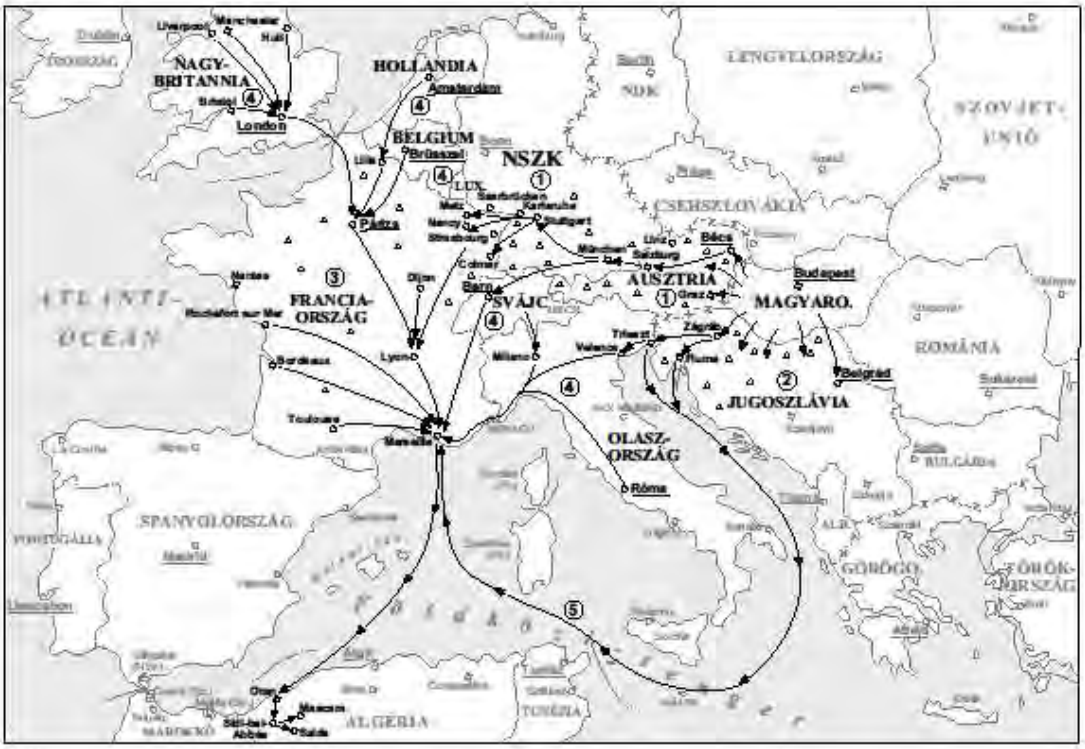

① Menekültek Ausztriában és az NSZK-ban
② Magyar menekültek Jugoszláviában
③ Francia magyarok és menekültek
④ Menekültek Angliából, a Benelux-ból, Svájcból és Olaszországból
⑤ A kitelepítés (1957-1969) „utolsó” szakasza Hamburg, Trieszten át
△ Nagyobb menekülttáborok

Minden út Marseille-be lejt…

Hogy honnan jött és mit csinált azelőtt, senki sem kérdezte. Itt, a kikötő környékén a legnagyobb fokú modortalanság ismerőseink múltja iránt érdeklődni. Mindenki onnan jön, ahonnan akar, vagy ahonnan szabadon bocsátják.

(Rejtő Jenő: Az előretolt helyőrség)

1831-től 1962-ig valahány légiós karrier, fényes vagy gyászos, pár hetes, avagy több évtizedes, az újoncok Marseille-i behajózásával kezdődött. És mert mi nem vagyunk sem légiós rekruták, sem Rejtő-regényhősök, így bátran elkövethetjük azt a modortalanságot, hogy megkérdezzük, ki honnan jött s hogyan jutott idáig, a Marseille-i régi kikötőt őrző Szent Miklós Erődbe.

A toborzásról szóló előző fejezetben már láthattuk, mi több, térképen is nyomon követhettük a légiós utánpótlás főbb franciaországi s azon túli bázisait az újoncok leggyakoribb útvonalaival. Ezek alapján aligha tűnhet pusztán hatáskeltő túlzásnak e mostani fejezet címe, miszerint „minden út Marseille-be lejt", hiszen az nem csak morfológiai értelemben igaz, a Rhone szélesen kinyíló völgyét s az itt ellaposodó Mediterrán partvidéket követve, hanem, mondhatni, „sorsológiailag" is, mivel az egzisztenciálisan és jövőképükben bizonytalan, nem egyszer hon- és hajléktalan tizen-, huszonéves fiúkat önkéntes – avagy kényszerű – választásuk már-már a gravitáció erejével sodorta a Fort Saint-Nicholas felé, hol először találkoztak nagyobb, több száz fős tömegben korábbi és leendő sorstársaikkal is.

Az a tény, hogy éppen egy tengerentúli háborút viselő, gyarmati hadseregbe jelentkeztek, valójában csak itt, a Marseille-i bástyafalak közt tudatosult a legtöbbjükben ama pár hét alatt, melyet a kikötői alsó erődben töltöttek sokféle náció fiaival összezárva, orvosi és alkalmassági vizsgákra s a Deuxiéme Bureau ismételt meghallgatásaira várva. Mindez maga is felért egy lélektani alkalmassági teszttel, ami hamar megmutatta, ki milyen eltökélt a választásában, avagy mennyire kísérti még a szorongásteli kétely az iránt, hogy helyesen választott-e.

Az '56 utáni magyar rekrutáknak előéletük, messze maguk mögött hagyott hazájuk és érzelmi „hátországuk" egyszerre jelentett előnyt és hátrányt. Előnyt, amennyiben más nációbeliekhez képest aránylag sokan voltak, és nem ritkán itt, a légiós gyűjtőhelyen találkoztak először újra rég látott otthoni vagy menekülttábori barátaikkal, ismerőseikkel. Ezen túl az erődben szolgáló „öreg" magyar légiósok, sőt, a felvételi meghallgatásokat végző tisztek és altisztek soraiban is számíthattak olykor idősebb honfitársaik jóindulatára és megértő, olykor cinkos pártfogására. Ezzel szemben hátrányt jelentett az „Atillák" vagy a „kicsik" számára (az '56 után belépő magyarok két leggyakoribb gyűjtőneve volt ez más nációbeli légiós társaik körében!), hogy sokuk, főként a „pesti srácok" egyike-másika még itthoni forradalmi „tűzkeresztsége" miatt – okkal vagy anélkül – különbnek tartotta magát a többi jelentkezőnél, s ennek nem egyszer hangot is adott. E megannyi „Gavroche", rettenthetetlen városi gerilla hőstetteit idővel maguk az irodakatonává vedlett francia kémelhárító tisztek is elunták hallgatni, egymás után szórva ki a túlságosan is rátarti magyar jelentkezőket. Ezen túl alighanem komoly lelkismereti gátlást okozott némelyekben az is, hogy – mint azt a magyar belügyi postacenzúra gyakori levél-citátumai is jelzik – aránylag sokan kaptak hazulról aggódó szüleiktől óvva intő üzeneteket: „csak aztán, fiam, nehogy a Légióban köss ki!".

A bástyafalakról a „Vieux Port” eleven nyüzsgését bámulba a magyar újoncok elsőként itt, Marseille-ben kóstoltak bele egy – a korábbi nyugati élményeikhez képest is – nagyon más, tarka és multikulturális mediterrán világba, amely egyszerre volt vonzó és idegen, sőt esetenként riasztó különös szokásaival, harsány és jórészt érthetetlen kommunikációjával. Egyikük, Nemes Sándor, így ír erről:

„Különös érzés volt ez a Bas Fort Saint Nicolas-i, amiről sokat beszélnek ma is, akik átélték. Az erőd magas falai közt csapdába kerültél: fentről láthattad a nyüzsgő várost, a kikötőt, az induló hajókat, melyek Algériába vitték a katonákat, az ánizsszagú halászkocsmákat, a hangoskodó férfiakat, a nyáriasan öltözött nőket, a nyüzsgő forgalmat – te pedig mitse tudtál a jövődről, csak ültél sóvárogva a bástyafalon, azon izgulva, bevesznek-e a Légióba?”[496]

Utóbb akadt olyan magyar légiós is, így J. Gyula, alias „Jules” – sorsát még külön fejezetben mutatom be –, aki tíz év után emlékezetből is meglepően pontos és részletgazdag vázlatot rajzolt a Szent Miklós Erőd alsó és felső traktusáról a magyar belügyi elhártás számára, külön is feltüntetve a Deuxiéme Bureau (Kettes Ügyosztály, DB) irodáit, ahol az ismételt újonc-meghallgatások folytak.

A francia katonai elhárítás, a DB egykori toborzási, újoncfelvételi aktái s a rekruták pontos nemzetiségi arányszámai sajnos ma sem kutathatók még, ám azért egy-két koronatanú ez ügyben is akad. Túlzás nélkül ilyennek mondható Szabó László, aki 1957 elején, Vietnámot is megjárva, ekkor már tíz éve szolgált légiósként, s akit a főparancsnokság egyenesen a tunéziai határról rendelt Marseille-ba, hogy segítsen a francia elhárításnak az alkalmas jelentkezőket kiválogatni az ’56-os magyar menekültek első nagy hullámából. A 27 éves „Sergent Szabó” három hónapon vagy háromszáz magyar jelentkezőtt hallgatott meg a Szent Miklós Erődben, ámde mert túlzottan is szívén viselte honfitársai sorsát – akikben jó tíz évvel korábbi árvaságát látta viszont –, végül visszaküldték algériai frontszolgálatra. Addig is

[496] Nemes Sándor, (Szekszárdzomba – Korzika) a szerzőnek küldött emlékezései, lásd az 1956-os Intézet „légiós-kutatás” c. fondjában.

saját zsoldjából etette-itatta, cigarettával és jótanáccsal látta el a nem egyszer még 18. évüket sem betöltött fiúkat. Minderről a vele készített interjúban ezt mondja:

„Marseille és a Fort Saint Nicholas alsó erődje akkor tele volt magyarokkal! Többségük éppolyan derék fiú volt, mint korábban mi, bár az igaziak közt néhány szájhős is volt, akik nem győztek hencegni, hogy hány „ruszki tankot" lőttek ki. Mondtam is nekik: ha kilőttetek ötöt, elég csak kettőt mondani, az hihetőbben hangzik... A magyar öreglégiósok mindjárt felkarolták az újoncokat, de a DB francia tisztjei végül már sokallották a magyar inváziót. Szigorúbb lett a rosta, ám még így is minden tiedik magyar fiút elsőre fölvettek."[497]

A fentiekből arra a meglepő következtetésre juthatunk, hogy a magyar jelentkezők összlétszáma (még ha számolunk is azzal, hogy sokan csak többedik próbálkozásra jutottak be a Légióba) az 1956 utáni évtizedben akár a 10-15.000-et is elérhette. Ez már csak azért sem tűnik túlzó becslésnek, mert a légióstoborzás szerte Európában javában folyt – *nota bene*, mint láttuk, alig burkoltan még a magyar menekülttáborokban is, holott azt az ENSZ menekültügyi főbiztosa tiltotta –, s így Angliából, Svájcból, az NSZK-ból, Franciaországból és a Benelux-államokból még sok éven át népes rajokban érkezett az utánpótlás.

A két-három hetes várakozás remény- és szorongásteli izgalmai ma is elevenen élnek az egykori rekrutákban, mint azt dokumentumfilmünk helyszíni, vagy ahhoz közeli jelenetei is híven tanúsítják – Huber Béla, Spátay János, Soós Sándor avagy Morvay Tamás, Sorbán Gyula és Szecskó Tibor csoportos felvételeivel. Íme, néhány 2011. őszén rögzített vallomás:

Soós Sándor: „Itt vagyunk Marseille-ben, a Fort Saint-Nicholas-val, az alacsony erőddel szemben, hátunk mögött a fellegvárral. Itt volt a mi időnkben a Légió összegyűjtő központja, ahol vártuk utazásunkat Algériába. Innen néztük a távolodó hajókat, és álmodtunk a jövőről.

Kérdés: Ki mikor járt itt először közületek?

Huber Béla: Én amikor még először [17 évesen] akartam beállni, 1957-ben. Azután meg 1960-ban, mikor fel is vettek.

Spátay János: Én itt szálltam hajóra 1961-ben, és mentem Algériába, ahol Oranban tettek partra.

Soós Sándor: Én 1959. júniusában érkeztem ide, erre a híres poloskatelepre… Itt lógattuk a lábunkat a várfalakról, és néztük a fürdőző lányokat meg nőket, de akkor már komolyabb esély nélkül, mert vártuk a hajót, hogy átvigyen Afrikába.[498]

Az újonc-szállító hajók neveit ma is betéve fújja mindenki („Ville d'Oran", „Ville d'Alger", „Ville de bel-Abbés"), ahogy a búcsú nélküli búcsú alapélménye is közös volt: „Viszlát, vén Európa! Vajon látunk-e még? Mikor a hajó kifutott velünk, senki sem búcsúzott tőlünk, csak a társaink integettek utánunk a bástyafalakról a fehér légiós sapkáikkal." (Szecskó Tibor, Gyöngyös – Aix-en-Provence)[499]

---

[497] Szabó László 2012 májusában nizzai otthonában a szerző által készített diktafonos interjúja, lásd az 1956 Intézet „Légiós-kutatások" című gyűjteményét!

[498] Patria Nostra, muszter, 10. blokk, 21-24. perc – 1956 Intézet „Légiós-kutatások" gyűjtemény!

[499] Patria Nostra, muszter, 4. blokk, 6-7. perc – 1956 Intézet „Légiós-kutatások" gyűjtemény!

Az egymással feleselő emlékekből, s azok erős érzelmi nyomatékából, néha különös félreértések is adódnak, amikor nem árt, ha éppen forog a kamera… Jó példa erre az alábbi komikus jelenet, melyet 2011 őszén három magyar légiós veterán rögtönzött az Aubagne-i Légiós Múzeum előcsarnokában a „Sidi-bel-Abbès" nevű hajó üvegtárlóban elhelyezett óriásmakettje előtt. A szereplők: Morvay Tamás, Vens-sur Caramy nyugalmazott postamestere, Szecskó Tibor hadtörténész, múzeológus továbbá Sorbán Gyula nyugdíjas építésvezető, aktív klarinétos és szaxofonos:

MT: A végén már csak a festék tartotta össze. Nem csoda, hiszen már a háború alatt elsüllyesztették…

[SZT élénk tiltakozására, válaszképp:]

Tessék! [hangosan olvassa a tárló ismertetőjét:] „Il était renfoulé et soubordé…" [Elsüllyesztették, majd kiemelték.] Olvasd el!

SZT: Nem olvasom! Ha egyszer a háborúban elsüllyesztették, akkor 1958-ban mi hogy mehettünk át vele Algériába?!

[MT ismét a francia ismertetőhöz fellebbez, hangosan olvasva:] „1942: Il était subordé á la port d'Oran." [1942-ben Oran kikötőjében elsüllyesztették.]

SZT: De mikor újonc voltam, ezzel mentünk Afrikába!

MT: Ezzel hát, miután kiemelték.

SGY: [Békebíróként közéjük állva:] Ide figyeljetek, majd én kiegyeztetlek [*sic!*] titeket! Azóta tengeralattjáró lett, és minden fél órában feljön a víz színére, hogy a matrózok levegőt kapjanak és evezzenek egy kicsit…[500]

Ami a vita történeti hátterét illeti, tény, hogy a nevezetes hajót, melyet, új korában a Légió keresztelt és avatott fel, 1942-ben brit torpedók elsüllyesztették, nehogy társaival, az észak-afrikai francia flotta értékes hajóállományával, a kollaboráns Vichy kormány átjátssza a németek kezére. Ám az is tény, hogy utóbb kiemelték, újra üzemképessé tették, s az 1960-as

[500] Patria Nostra, muszter, 6. blokk, 31-33. perc – 1956-os Intézet „Légiós-kutatások" gyűjtemény!

évek végéig még jó két évtizeden át aktív csapatszállító hajóként járt Marseille és Oran között, a Lyoni áramlat viharos hullámverésén hányódva, sok magyar újoncot megismertetvén a tengeri betegséggel, aki ekkora sós vízen azelőtt sose járt még.

Algéria

Afrika vérző homloka

Távolról feltünt Oran. (...)
– Sorokazó! Kiáltotta az altiszt a fenékbe.
Mindenki megjelent holmijával a fedélzeten.
Egy hajóstiszt látcsövön át nézte a partot.
A katonák szeme is a közeledő kikötőhöz tapadt.
Ott jön Afrika!

(Rejtő Jenő: Az előretolt helyőrség)

Különös paradoxon, hogy míg a Sidi-bel-Abbèsban 1831-ben alapított francia gyarmati zsoldossereg leghosszabb, ádáz és végül is hiábavaló utóvédharcát Algériában vívta, a légiós-indulók egyik leglíraibb darabja éppen az „En Algérie", amely a Szahara zord szépségeit és a légiós helytállást dícséri – már-már egy pravoszláv férfikar zengő áhitatával…

Ez a furcsa ellentmondás a magyar önkéntesek emlékeiből is rendre visszaköszön. Egyrészt: az Afrika-élmény, a távoli tájak és városok, a merőben másfajta, ősi kultúrák vonzása – másrészt a hosszan elhúzódó gerillaháború pokla és máig ellentmondásos erkölcsi, politikai megítélése… Azt, hogy nehezen feldolgozható, nem kevés ifjúkori megpróbáltatást rejtő élményvilág ez, már a legelső találkozásunk is sejtette a provence-i magyar légiós veteránokkal. Még inkább megerősítették ezt az életrajzi kérdőívre adott válaszaik, majd a kamerával rögzített interjúk, melyeket egyenként vagy két-három fős kisebb csoportokban vettünk fel lehetőleg egy-egy fontos korabeli helyszínen – így a Marseille-i régi kikötő bejáratát őrző Szent Miklós Erődben, ahol 1956 után valahány magyar légiós újonc reménykedve és szorongva várta áthajózását Oránba, vagy épp az Aubagne-i főparancsnokság, a Légiós Múzeum és a veterán-otthonok (Auriol, Puyloubier) helyszínein. Ám mielőtt a magyar önkéntesek Algéria-élményét felidéznénk, lássunk egy vázlatos áttekintést a térség múltjáról.

Afrika történetét, a világ többi részéhez képest, másfajta időszemlélet s olykor egész más dátumok, események tagolják. Így a második világháború ezen a földrészen, mondhatni, már 1935 őszén kezdetét vette, amikor Mussolini csapatai Etiópiát lerohanták – s még egy évtized múlva, 1945 tavaszán sem ért véget, noha a szövetségesek (köztük a sok véres afrikai csatában magukat kitüntető légiósok) a német-olasz hódításokat ádáz harcokban mindenütt felszámolták. „Afrika homloka", a nagyobbrészt arabok lakta 150-200 kilométeres tengerparti sáv még jó két évtizedig háborgott tovább Casablancától Szuezig, ahol egymást érték a véres incidensek, merényletek, puccsok, felkelések és polgárháborús konfliktusok. A térség ilyenformán a 1945 utáni függetlenségi mozgalmak, törzsi háborúk és az új nagyhatalmi expanziós törekvések állandó válságövezete lett. Egyiptom Nasszer katonai puccsával 1954 elején, míg Marokkó és Tunézia jó két év múlva: 1956 tavaszán önállóvá vált. Még az év őszén, a brit-francia és izraeli offenzívával, súlyos fegyveres konfliktus tört ki a Szuezi csatorna birtoklásáért. Afrika homloka másutt is számos új – ma sem egészen begyógyult – sebeket kapott; a legmélyebbet talán Algériában.

Az algériai függetlenségi háború 1954-től 1962-ig, közel nyolc éven át dúlt – csaknem oly hosszan, mint a két világháború együttvéve. Elhúzódó belpolitikai krízisébe fél tucat francia kormány bukott bele, s utóbb az V. Francia Köztársaság létrejöttét is kikényszerítte. De Gaulle tábornokot, a „France Libre" legendás, már visszavonult hősét 1958 nyarán újra az Élysée palota elnöki székébe emelte, s a nagy visszatérőt még „a legfranciább gyarmat", Algéria 1962-es feladása sem vetette ki onnan. A drámaian eszkalálódó konfliktus-sorozat

végül is több frontos – arab-francia, arab-arab, francia-francia – gyarmati polgárháborúba sodorta Franciaországot. Mindent egybevetve abból mégis erősebben és gazdagabban került ki, mint amilyen korábban volt.

Másfelől az 1962 tavaszán megkötött Evian-i egyezménnyel, s az azt követő népszavazással új, önálló állam jött létre: az Algériai Köztársaság. Igaz, sokan nagy árat kellett fizessenek érte – előtte és utána is: a vesztes háborúban mindent egybevetve közel kétmillió francia sorköteles harcolt, és további egymillió algériait soroztak be a francia hadseregbe (habár, a behívottak fele már nem jelent meg a bizottságok előtt). A valódi vesztes azonban mindkét részről a polgári lakosság volt: a közel egy millió arab áldozat, s az az ennél is számosabb „pieds noir": algériai francia vagy más európai eredetű lakos, aki a háború végén jórészt védtelenül a sorsára hagyva menekülni kényszerült az európai civil lakosságot sújtó bosszúhadjáratok és véres attrocitások elől észak-afrikai szülőföldjéről. A tömeges traumák és népírtások – mint arra nemrég az algériai függetlenség 50. évfordulója megannyi kései tanúságtétele int –, ma sincsenek megnyugtatóan még feltárva sem az egyik, sem a másik oldalon. Kiváltképp súlyos veszteséget szenvedtek a hátrahagyott harkik, a francia hadsereg algériai önkéntesei, ám rajtuk kívül még sok ezer segítő hivatású francia orvos, tanító, szerzetes és pap is áldozatul esett az elszabaduló bosszúnak, főként vidéken. Vak terror és féktelen erőszak, nagyvárosi bombamerényletek és módszeres kínzások – a sok éves ádáz harc eszközeiben a szemben álló felek egyike sem válogatott. Tragikus és hősies időszak volt ez – a francia gyarmati uralom, az afrikai francia civilizáció elkeseredett utóvédharca. Másrészről egyetlen más francia gyarmatnak sem kellett önállóságát ily hosszan elhúzódó, véres háborúval kivívnia. Holott azt, hogy a gyarmatbirodalmak felszámolása ekkor már mennyire elodázhatatlan történelmi adósságtörlesztés volt, mi sem mutatja inkább, mint hogy „Afrika évében", 1960-ban a kontinens 16 országa nyerte el függetlenségét – köztük 13 korábbi francia kolónia.

Mindennek leghitelesebb végszava talán az algériai születésű Albert Camus személyes tanúságtétele lehet. A *Közöny*, *A pestis, A bukás*, *A száműzetés és az ország* írója 1957 decemberében – alig pár héttel az „Algíri csata" után – e szavakkal vette át az irodalmi Nobel-díjat Stockholmban: „Mindig is a tisztességes Algéria híve voltam és maradok, ahol mindkét nép békében, egyenlőségben élhet, és így is kell élnie. Ugyanakkor elítélem a vak terrort, mely nemrég például Algír utcáin végigsöpört, s amelynek egyszer talán még az anyám és a családom is áldozatul eshet. Hiszek az igazságban, de ha kell, az igazság elé helyezem, hogy anyám életét megvédjem." Camus-t váratlan, korai halála – 1960 elején egy Párizs környéki autóbaleset áldozata lett – mondhatni, megkímélte az alig másfél év múltán milliós tömegben menekülni kénytelen „feketelábúak" keserű csalódásától, ám így legalább mindvégig megőrízhette hitét abban, hogy „az Algéria népét sújtó minden kínzás, rasszizmus és megpróbáltatás ellenére – Algériának élhető jövőt a lehetséges alternatívák közül csakis egy Franciaországgal megújított közösség biztosíthat."

Alig két éve, még az újabb szélsőséges iszlámista terrorhullám előtt, egy interjúban Benjamin Stora, a megbékélés és a józan, ideológiamentes történeti számvetés híveként ismert, algériai zsidó származású, jeles francia történész beszélt arról, hogy jó fél évszázaddal Algéria függetlenné válása után az indulatok ma sem csitulnak még, s így nemrég, az 50. évfordulóra az Aix-en-Provence-ban tervezett Camus-emlékkiállítást is sikerrel meghiúsította a pied noir menekültek és az arab bevándorló közösség heves tiltakozó-hulláma. „Ez a történet még perzsel" – nyilatkozta Stora az algériai háború mélyen ambivalens megítéléséről. – Nem csoda, hiszen mindkét részről túl sok volt az áldozat, és mind a két fél végletes nacionalizmussal feszült egymásnak."[501]

Az algériai háború krónikája

Ahhoz, hogy az alább sűrűn idézendő epizódok a maguk sajátos összefüggésrendjében értelmezhetők legyenek, munkámban nem mulaszthatom el az algériai háború menetét legalább röviden áttekinteni. Ennek során főként az újabb francia nyelvű irodalom: Charles-Robert Ageron, Pierre Bourdieu, Philippe Bourdrel, Jean-Louis Gérard, Gilbert Meynier–Mohamed Harbi, Daniel Lefeuvre, Rédha Malek, Guy Pervillé és Benjain Stora alapos tényfeltáró munkáira[502] támaszkodom, továbbá J. Nagy László már idézett monográfiájára[503].

1954. márciusában – kilenc évvel a sétifi, guelmai mészárlások[504] után – Messzali Hádzs tömeges rendőri letartóztatások miatt megrendült szervezetének (Mozgalom a Demokratikus Szabadságjogok Győzelméért, MDSzGy) katonai szárnyából kiválva a majdani FLN kilenc „történelmi alapítója" létrehozza a Cselekvés és Egység Forradalmi Bizottságát (CRUA), azzal az eltökélt céllal, hogy Algéria függetlenségét fegyverrel vívja ki. Ez idő tájt a bevetésre kész gerilla-önkéntesek még alig ezer főt számlálnak, s fegyvertáruk mindössze néhány dinamitrúdból és 32 kimustrált olasz puskából áll. Harci elszántságban, lelkesítő példákban azonban annál kevésbé szenvednek hiányt, látva a nasszeri pánarab politika sikereit, a két szomszédos francia kolónia: Marokkó és Tunézia évek óta szaporodó gerilla-akcióit és végül, de nem utolsóként: a franciák katasztrófális vietnámi vereségét Dien Bien Phunál. A nyár folyamán további előkészületek és tanácskozások folynak a fegyveres harc kirobbantására. Október 22-23-a éjjelén egy titkos összejövetelen a CRUA vezérkarából megalakul az algériai Nemzeti Felszabadító Front (FLN) és a Nemzeti Felszabadító Hadsereg

---

[501] „Ez a történet még perzsel": Benjamin Stora történész, *Algéria*-specialista a nemzeti emlékezetről. Dobsi Viktória interjúja, *Magyar Narancs,* 2014/33. sz. 19-20.

[502] Ageron, Charles-Robert (dir): La guerre d'Algérie et les Algériens 1954-1962, Colin, Paris 1997.; Bourdieu, Pierre: Esquisses algériennes, Seuil, Paris 2008.; Bourdrel, Philippe: Le livre noir de la guerre d'Algérie. Français et Algériens 1954-1962, Plon Paris 2005.; Gérard, Jean-Louis: Dictionnaire historique et biographique de la guerre d'Algérie, Éditions Jean Curuchet, Paris 2001.; Meynier, Gilbert et Mohamed Harbi: Le FLN. Documents et histoire. Fayard, Paris 2004.; Lefeuvre, Daniel: Chére Algérie. La France et sa colonie (1930-1962) Flammarion, Paris 2005.; Malek, Rédha: L'Algérie à Evian. Histoire des négociations secrètes, 1956-1962. Editions ANEF, Alger 2002.; Pervillé, Guy: Atlas de la guerre d'Algérie. Autrement, Paris 2003.; Stora, Benjamin: Messali Hadj 1898-1974. Hachettes Litteratures, Paris 2004.

[503] J. Nagy i.m. 2010

[504] 1945 május 8-án a német kapituláció „győzelemnapi" ünnepségein a kelet-algériai Sétif és Guelma városokban az arab felvonulók és a francia csendőrség között véres incidens tört ki, miután a csendőrök el akarták kobozni az algériaik nemzeti zászlóit és transzparenseit. A feldühödött tüntetők még aznap éjjel több mint száz helyi francia civillel végeztek, holttesteiket megcsonkítva és otthonaikat feldúlva, mire Duval tábornok a helyszínre vezényelt katonai egységekkel jó két héten át tartó, tömeges megtorló hadjáratot indított. (Az arab áldozatok számát, bár a hivatalos kormányzói jelentés csak alig másfél ezret ismer el, az egykori szemtanúk és francia tisztek is legalább 6-8 ezerre teszik, a kairói rádió pedig egyenesen 45 ezer halottról tudósít.) A tragikus eseménysorozat mélyen megosztotta az algériai arab és európai közösséget, és sokak szemében máig annak keserű mementója, hogy a békés együttélést „a másik féllel", annak agresszív és kizárólagos dominancia-igénye eleve lehetetlenné teszi.

(ALN), amit egy hét múlva, november 1-én tényként jelent be a kairói rádió is. Aznap reggel az ALN főként Kelet-Algériában 30 helyszínen 70 támadást hajt végre francia objektumok, rendőrörsök és civilek ellen. (Az áldozatok mérlege: 8 halott és 12 sebesült.) A párizsi kormány válaszul Mitterand belügyminiszter rendeletére további rendfentartó csapatokat küld erősítésül Algériába. Messzali Haddzs új mozgalmat indít Algériai Nemzeti Mozgalom (MNA) néven, miután az előzőt, az MDSzGy-t a francia hatóságok felszámolják.

1955. február 5-én Pierre Mendès-France kormányfő algériai reformcsomagot terjeszt a Francia Nemzetgyűlés elé, ám azt leszavazzák, s ezért lemondásra kényszerül. Februárban az Algériai Kommunista Párt (AKP) úgy dönt, hogy „A Felszabadítás Harcosai" néven önálló fegyveres szervezetet állít fel, de önkéntesei a nyáron sorra átlépnek az FLN-be. Március 31-én a kelet-algériai Aurès és Kabília tartományaiban szükségállapotot hirdetnek ki és bevezetik a cenzúrát. Április végén az FLN küldöttei részt vesznek az el nem kötelezett országok bandungi értekezletén, amely szolidaritási nyilatkozattal támogatja „a szabadságáért küzdő Algériát". Május közepére az algériai francia haderők létszáma eléri a 100 ezer főt. Az ENSZ Közgyűlés májusi ülésén napirendre tűzi az algériai helyzet megvitatását, ezen több tagállam képviselői heves vádakkal illetik Franciaországot. Augusztus 20-án az FLN Philippeville körzetében véres offenzívába kezd, először támadva tömegével és válogatás nélkül francia civilekre (171 áldozat), köztük nőkre és gyermekekre is. Az atrocitások rohamos eszkalációja kísértetiesen emlékeztet az éppen tíz évvel korábbi sétifi, gelmai mészárlásokéra. A francia katonaság és rendőrség megtorló egységei sokszoros túlerővel a helyszínre sietnek, brutális bosszúhadjáratuk eredményeként a francia hivatalos közlemény szerint több mint tízannyi (1.273) – míg az FLN szerint százannyi (12.000) arab áldozatot hagynak hátra. Szeptember 12-én betiltják az Algériai Kommunista Pártot. Októberben frissen sorozott francia újoncok tüntetnek a békéért.

1956. Az év eleji Francia Nemzetgyűlési választásokon a Republikánis Front győzelme nyomán február 1-én a szocialista Guy Mollet kerül kormányra. Az új miniszterelnök öt nap múlva Algírba látogat, hol a személye iránt bizalmatlan francia – „feketelábú" – közösség ellentüntetések sorával fogadja, jóllehet siet kijelenteni: „Franciaországnak Algériában kell maradnia, és itt is fog!" Március 12-étől egész Algériában szükségállapot lép életbe. Április közepén Ferhát Abbász is csatlakozik az FLN-hez. Június végén a szaharai Hasszi Messzaudban egy francia társaság 3 km mélyen olajat talál. A nyár végén Kabília magas hegyei között az FLN vezetőinek Szumam-völgyi titkos tanácskozásán heves viták árán kijelölik a „nemzeti forradalom" célját és stratégiáját. (Egyben rögzítik az esetleges tűzszüneti és béketárgyalások feltételeit is, melyeken tárgyalófélként, mint az algériai nép egyedüli képviselője, kizárólag az FLN lehet illetékes.) Október 22-én a Marokkói Királyi Légitársaság Rabatból Tuniszba tartó gépét a francia légierő Algír térségében leszállásra kényszeríti, majd a fedélzetén utazó öt FLN-vezetőt (Ben Bellát, Ait Ahmedet, Budiafot, Khidert és Lacherafot) letartóztatja, és egész az éviani béketárgyalások utolsó fordulójáig Franciaországban tartják fogva. 1956 november közepén az ENSZ közgyűlés ismét napirendre tűzi – a magyarországival párhuzamosan! – az algériai helyzet vitáját. December elején Raul Salan tábornokot nevezik ki az algériai francia haderők főparancsnokává.

1957. elején Algírban és körzetében Jacques Massu tábornok, a 10. ejtőernyős hadosztály parancsnoka a párizsi prefektúrától teljhatalmat kap a rendcsinálásra. Január 16-án Algírban merényletet kísérelnek meg Salan tábornok ellen, páncélöklöllel belőve irodája ablakán. Kezdetét veszi az „algíri csata", a véres merényletek, zavargások és tömeges megtorló akciók több mint fél évig tartó, véres időszaka. Január 28-ától az FLN egyhetes sztrájkot hirdet Algírban, ezzel akarván nyomatékot adni az ENSZ Közgyűlés Algéria-vitájának. Néhány napig Massu párducmintás katonai terepruhát viselő „paráinak" (a 'parachutistes' fr. szóból) kényszerintézkedések sorával, úgy tűnik, sikerül letörniük az ellenállást: a zárva tartó arab üzletek redőnyeit feltörik, az otthon maradó családokat

buszokkal szállítják munkahelyükre és az iskolákba. Ám csakhamar elszabadul a pokol: az FLN válaszként sorra robbantja fel a jórészt franciák látogatta kávéházakat, mulatókat és sportlétesítményeket. Az ejtőernyősök megtorló akciói nem kevésbé brutálisak: házról-házra járva, módszeres raziákkal és tömeges letartóztatásokkal, kínzások és gyilkoságok sorával próbálják az FLN-szimpatizáns arab lakosságot megtörni. Kirívó kegyetlenségük – főként tömeges kínzásaik – híre a francia és a világsajtót is bejárja, s az ellen immár nem csak értelmiségiek, politikusok, hanem francia főtisztek is tiltakoznak. Súlyos veszteségei a nyár folyamán az FLN Tuniszban, majd Kairóban összeülő vezetőségét is stratégiaváltásra kényszeríti: a nagyvárosi merényleteket egyelőre felfüggesztik, s helyettük a vidéki fegyveres harcot és a nemzetközi propagandát próbálják erősíteni, a szervezet nagy befolyású, intranzigens katonai vezetőjét, Abane Ramdamot pedig egy jól időzített, „hősi halálnak" álcázott marokkói orvgyilkossággal teszik el láb alól. Az év elején elkészült tíz kilóméteres marokkói próbaszakasz után a nyáron André Morice francia védelmi miniszter utasítására megkezdik a tunéziai műszaki határzár, a „Morice-vonal" telepítését is, amelyből őszre mintegy 200 kilóméternyit sikerül megépíteni. (A teljes 4.000 km. hosszú védművet csak három év múltán, 1960 nyarán sikerül befejezni.) Május végén az FLN írtóhadjáratba kezd a kabíliai Meluza arab férfilakossága ellen (301 áldozat), amely Messzali Haddzs eltökélt híveként nem hajlandó az FLN-nek behódolni. Szeptember 20-án New Yorkban az ENSZ ismét tárgyalja az algériai kérdést. Párizsban a Francia Nemzetgyűlés az ú.n. „keret-törvénnyel" némiképp kiszélesíti a választásra jogosult algériai arab lakosok körét. Az év végén heves összecsapások dúlnak Kelet-Constantine tartományban a francia haderő és az ALN egységei közt.

1958. január elején megindul a szaharai kőolaj, majd egy év múlva a földgáz üzemszerű kitermelése. (Átlag kétévente megduplázódik a termelés, ami utóbb komoly tétje és ösztönző ereje lesz a békés megegyezésnek – mindkét szembenálló fél számára.) A Február 8-án az FLN fegyveresei tunéziai területről lelőnek egy francia felderítő gépet. A megtorlás nem késik: a francia légierő vadász- és bombázó-kötelékei terrortámadást intéznek az FLN határmenti állásai, köztük egy arab falu, Szakiet szidi Juszef ellen. A súlyos incidensnek hamar híre megy, mivel a Nemzetközi Vöröskereszt segély-aktivistái éppen a helyszínen tartózkodnak. A konfliktus nyomán újabb francia belpolitikai krízis és diplomáciai feszültség támad: Moszkva és Washington egyként rosszalja, hogy Franciaország ily módon próbálja „algériai belügyét" rendezni. Április közepén Párizsban lemond a Gaillard-kormány. Május 13-án Algírban kezdetét veszi a „bársonyos puccs", francia Algéria hívei jó két héten át megszállva tartják az egyetemet s a középületeket, majd „Közjóléti bizottság" alakul Massu tábornok – de Gaulle régi bajtársa és bizalmasa – elnökletével. Május 16-án Algír arab és francia lakossága „fraternizáló" demonstrációt tart. Párizsban az elhúzódó kormányválság láttán május közepén de Gaulle tábornok kijelenti, hogy készen áll a kormányzásra. Alig két hét múltán megalakuló kormányának a Francia Nemzetgyűlés június 1-én kölönleges

felhatalmazást ad. Az új kormányfő első útja három nap múlva Algírba vezet, ahol több százezres, jórészt „piednoir” francia hallgatósága előtt nagy beszédet mond („Megértettem önöket.”), megígérve, hogy „Algéria francia föld marad”. Szeptember 19-én a kairói rádió hírül adja, hogy Ferhát Abbász elnökletével megalakult az Algériai Köztársaság Ideiglenes Kormánya, a GPRA. Szeptember végén a de Gaulle benyújtotta új alkotmánytervezetet népszavazás erősíti meg Franciaország európai felén 79, Algériában 95 százalékos többséggel, mire október 5-én kihirdetik az V. Köztársaságot. Október eleji Constantine-i látogatásán de Gaulle az algériai nyomort enyhítendő öt éves szociális és gazdaságélénkítő programot jelent be, amelynek folytatására utóbb, 1962 tavaszán az Évián egyezményben is kötelezi magát. Egy október végi sajtókonferencián a francia kormányfő nyílt ajánlatot tesz az FLN-nek a tárgyalások megindítására, hogy – szállóigévé lett szavai szerint – „a bátrak békéjét” előkészítsék. December 19-én másodszorra is köztársasági elnökké választják.

1959 január végén de Gaulle megújítja az FLN-nek tett tárgyalási ajánlatát. Februártól megindulnak a Challe-offenzívák. Az új és átfogó hadműveleti terv névadója: Maurice Challe, az algériai francia haderők nemrég kinevezett főparancsnoka (majd utóbb a de Gaulle ellen lázadó „puccsista tábornokok” egyik vezéralakja). A terv lényege a szárazföldi hadműveletek korábbinál nagyobb erőösszpotosítása deszantos egységek, helikopterek s a légierő hathatós támogatásával, továbbá vadász-osztagok, légiósok és harkik bevetése a felkelők rejtekhelyeinek felszámolására. Július végén a francia haderő Kabíliában „Jumelles” (’messzelátó’, ’leányikrek’, argó nyelven: ’fenék’) fedőnéven nagyszabású hadműveletbe kezd. Augusztus végén a francia elnök négy napos „kantintúrára” indul, csapatait sorra látogatva a „tengerentúli három francia megyében”. Mint előttük kijelenti: „Amíg én élek, Algéria fölött nem fog FLN-zászló lobogni.” Ennél némiképp kétértelműbb üzenet, hogy a tisztikart arról próbálja meggyőzni: a sikeres békealkuhoz előbb döntő katonai győzelemre van szükség. Szeptember 16-án az elnök egy hosszabb televíziós és rádióbeszédben, saját árnyékát bátran átlépve, immár nyilvánosan elismeri az algériaiak önrendelkezési jogát. Ugyanakkor, mint hangsúlyozza, az ezt érvényre juttató népszavazás kiírásáról csak „négy évvel a tényleges béke megteremtése után” tartja idöszerűnek a döntést. A közvetlen tárgyalást az FLN képviselőivel ekkor még kizárja, mivel, úgymond, „a politikai hatalmat a gépfegyverek nem, csakis az urnák legitimálhatják”. Szeptember 28-án a GPRA elutasítja a francia elnök ajánlatát, deklarálván, hogy mindenféle tárgyalás előfeltétele Algéria teljes függetlenségének elismerése. Hasonló merev elutasításra talál de Gaulle november 10-én tett fegyverszüneti ajánlata is. Az FLN erődemonstrációként november 28-án követeli, hogy az ekkor már több mint három éve francia fogságban tartott Ben Bellát és társait engedjék szabadon, s a francia kormány ismerje el őket is az FLN hivatalos tárgyalófeleiként.

1960. január végén Algírban kezdetét veszi a „barikádok hete”, francia Algéria híveinek elkeseredett utóvédharca. Az ultrák január 24-ére tiltakozó naggyűlést hirdetnek, hogy kikényszerítsék a de Gaulle által a németországi francia haderők főparancsnoki posztjára „száműzött” Massu visszatérését Algírba. „Fegyveres forradalmat fogunk végrehajtani – nyilatkozza a felkelők egyik vezére, a bártulajdonos Joseph Ortiz. – Algírt Budapestté változtatjuk, de maradunk!” Ám hiába a drámai felhívások, az egymást követő tüntetések és zavargások, mi több, még a francia rendőrökkel vívott gyilkos tűzpárbaj is (38 halott és 123 sebesült!), az elnök hajthatatlan marad. A barikád-mozgalom egy hét után kifullad, a vezetői Spanyolországba menekülnek. Algír feldúlt és kihalt utcáin mementóként csak egy keserű tanulság marad: többé sem az anyaországi közvélemény, sem az algériai francia haderő többsége nem hajlandó a francia Algériáért kiállni. Február 13-án a Szaharában felrobbantják az első francia atombombát, majd áprilisban a másodikat is. Március elején de Gaulle az algériai francia csapatokat ismét végiglátogatván megejti második „kantintúráját” is, s egy szándéknyilatkozatban megújítja készségét a béketárgyalások megkezdésére. A francia hadsereg az év nyarára, a sikeres Challe offenzívák és a már teljes hosszában kiépült műszaki

határzár révén – katonai értelemben – megnyeri a háborút. A felkelők erőit jórészt felszámolják, s az FLN ember- és hadianyag-utánpótlását elvágva immár a tunéziai és marokkói határzónát is biztos ellenőrzésük alatt tartják. Algéria mély megosztottsága azonban, továbbá a francia belpolitikai válság s a nemzetközi közvélemény nyomása – immár nem csak az el nem kötelezett országoké, a pánarab mozgalomé és a kommunista keleti blokké, hanem a nyugati szövetségeseké is – tovább fokozódik. Ezen munkálkodik egyre több sikerrel a Ferhát Abbász vezette, Kairóban székelő ideiglenes algériai kormány is, mely október elején Pekingbe, Moszkvába, majd vissza útján Budapestre is ellátogat. December elején de Gaulle elszánja magát újabb – utolsó – algériai körútjára, ezúttal kerülve a tengerparti nagyvárosokat, inkább a 30 ezres francia tisztikart s az algériai vidéki lakosságot próbálván megnyerni a küszöbön álló politikai fordulathoz, egy kompromisszumos megegyezéshez. Csakhogy a mellőzött nagyvárosok népe sem marad veszteg. Előbb a felbolydult franciák vonulnak utcára, gyújtogatva és lövöldözve, majd az arab ellentüntetők is zöld-fehér zászlók alatt az FLN és a GPRA jelszavait skandálva. A szokásos rendőri erőket felváltva, ezúttal légiós és ejtőernyős egységeket vezényelnek a helyszínekre, akik mindkét irányba ismételten sortüzet lőnek. (A négy napig tartó tüntetések és összecsapások mérlege Algírban, Oránban és Bone-ban 120 halott és több száz sebesült.) Végül útját megszakítva maga az elnök is jobbnak látja egy nappal korábban haza repülni Párizsba. Egy hét múlva, december 20-án az ENSZ Közgyűlés elismeri Algéria önrendelkezési jogát.

1961. A január 8-án megtartott népszavazáson elsöprő többség hagyja jóvá de Gaulle megegyezést kereső politikáját, Algériában – az FLN bojkottfelhívása miatt – 97, míg Franciaország európai felén 75 százalékos támogatással. Február 11-én spanyolországi francia emigránsok létrehozzák a Titkos Hadsereg Szervezetét, az OAS-t, a fanatikus ultrák terrorhálózatát. Január végétől április elejéig a francia kormány és az FLN között titkon több szálon is komoly előkészületek folynak a béketárgyalások megkezdésére. A szembenálló felek már-már tárgyalóasztalhoz ülnek, amikor április 22-én francia Algéria megtartásáért kitör a „tábornokok puccsa”. A de Gaulle által csak „abszurd és visszataszító kísérletnek”, az FLN által „fasiszta kalandnak” minősített zendülést Salan, Challe, Jouhaud és Zeller tábornokok irányítják, s abban az Algír stratégiai pontjait megszálló zeraldai Első Idegen Ejtőernyős Ezred mellett több más légiós alakulat is aktívan részt vesz. De Gaulle azonban, az új alkotmány 16. paragrafusa alapján elnöki teljhatalmával először élve, a rendkívüli helyzetben gyors és erélyes ellenintézkedéseket hoz „a köztársaság védelmére”. Így a hatalomátvételi kísérlet, kellő katonai és civil támogatás híján, három napot sem ér meg, mivel a puccsisták mögé a jó 400 ezres algériai francia haderőből csak alig 20 ezer megbízható fegyveres áll, s a kormányhű erők nagyobb ellenállás nélkül még őket is csakhamar megadásra bírják. Május 20-án tárgyalások kezdődnek a francia-svájci határmenti Évianban a párizsi kormány és az FLN képviselői között. Június 13-án ezeket – a Szahara hovatartozását és az európai kisebbség jövőjét illető nézetkülöbségek miatt – egy időre ugyan

félbeszakítják, ám mindkét fél jelzi, hogy kész a folytatásra, és komolyan törekszik a megegyezésre. Közben a GPRA és az FLN között is éles belső konfliktus támad, s az alulmaradó engedékenyebb Ferhát Abbász augusztus 23-án kénytelen lemondani ideiglenes kormányfői posztjáról utóda, a harciasabb Ben Hedda javára. Szeptember 8-án Pont-sur Seine-ben sikertelen merényletet követnek el de Gaulle elnök ellen. Október 6-án a párizsi prefektúra éjszakai kijárási tilalmat rendel el az algériai lakosok számára, s este 7 órakor az általuk látogatott bisztrókat, éttermeket is bezáratja. Válaszként tíz nap múlva, október 17-én este Párizs utcáit több tízezer békés algérai lepi el. A csöndes és méltóságteljes demonstrációt kirívóan brutális rendőrattakok oszlatják szét, melyek mérlege: több tucat halott, több száz sebesült és mintegy tízezer letartóztatott algériai. (A közfelháborodást csak növeli, hogy a rendőrök áldozataik egy részének holttestét a Szajnába vetik.)

1962. február 8-án Párizsba az OAS-ellenes baloldali tüntetést brutálisan szétveri a rohamrendőrség. (9 halott és több tucat sebesült). Két nap múlva Rousses-ban a francia kormány s az FLN képviselői egyeztető tárgyalásra ülnek össze. Március 7-én megkezdődik a béketárgyalások utolsó fordulója, majd 18-án végre aláírják a „történelmi válás” okmányát: az Évián egyezményt. A 98 oldalas megállapodás másnap déltől tűzszünetet rendel el, szavatolja Algéria függetlenségét és az európai lakosság jogait (francia álllampolgárság, teljes mozgásszabadság és vagyonbiztonság, nyelvi, oktatási és kulturális autonómia, arányos képviselet a választott testületekben), rendelkezik továbbá a francia gazdasági érdekeltségek garanciáiról s az Algériának nyújtandó fejlesztési segélyekről. A megállapodás szerint Franciaország több fázisban, csak fokozatosan tartozik kivonni csapatait, stratégiai légi és haditengerészeti bázisait pedig bérleti díj fejében megtarthatja (így a mers-el-kebíri szuperbázist – papíron – még további 15 évig), csak úgy, mint hadászati nukleáris kísérleti telepeit a Szaharában. Március 26-án az algíri főposta előtt az eviáni megállapodás elleni tömegtüntetést a francia katonaság sortűzzel oszlatja szét. (46 halott és 200 sebesült). Az OAS fegyveresei még aznap éjjel beveszik magukat Bab el Ued jórészt franciák-lakta negyedébe, majd a korábbi fenyegetőzést beváltva Algírt pár napra csakugyan „Budapestté változtatják”. A felkelők a háztetőkről és az erkélyekről tüzelnek az ellenük tankágyúkkal és repülőkről leadott géppuskasorozatokkal támadó katonákra. A harcok még napokig dúlnak, mígnem – több tucat halott és több száz sebesült árán – az ellenállást sikerül megtörni. Az április 9-én megtartott franciaországi népszavazás meggyőző többséggel (90,7 %) szentesíti az eviáni megállapodást. Július 3-án Franciaország diplomácia távirattal hivatalosan is elismeri korábbi gyarmata önállóságát, majd két napra rá Algírban kikiáltják az ország függetlenségét. Szeptember 20-án Algériában az Éviani egyezményt 99,7 százalékos többséggel jóváhagyó alkotmányozó nemzetgyűlési választások nyomán Ben Bella alakít kormányt. Október 8-án az új állam, a legtöbb ország által elismerve, az ENSZ teljes jogú tagjává lesz.

Az Idegenlégió háborús szerepe

Ami a légiósok algériai szerepét illeti, az részben azonos volt a francia reguláris haderő és a rendfenntartó testületek (rendőrség, csendőrség, polgárőrség, etc) feladatkörével, részben jelentősen eltért attól – már csak ezért is érdemes röviden áttekinteni.

Akár a hadműveletekben résztvevő valamennyi francia egységnek a „dzsebel”-ben (az algériai hegyvidéken), a sztyeppéken vagy a sivatagi peremén, a légiósok fő feladata is a „fellagák”, azaz az ALN gerilla csapatainak felderítése, megsemmisítése vagy bekerítő manőverrel történő foglyulejtése volt. Ez eleinte csak ritkán járt nagyobb és nyílt ütközetekkel, mivel a terepen mindkét harcoló fél tatikája többé-kevésbé hasonlóan az álcázás, rejtőzés és a váratlan rajtaütés volt, nagy mobilitású, aránylag kis létszámú és önállóan manőverező egységekkel (szakasz, század, zászlóalj). Mindez 1959 elejétől, a Shalle-offenzivák kezdetétől – legalább is a francia oldalon – látványosan megváltozott, s a harcoló légiós csapatok funkcióját is sokban módosítottta. A hagyományos gyalogságot gépesített lövész ezredekbe szervezve mindinkább motorizálták, s emellett nagyban megnőtt a helikopteres deszant-ezredek harci értéke is. (A Légiónak két ilyen önálló ejtőernyős ezrede is volt.) Immár a nagy erőket összpontosító, gyakran ezred, hadosztály, sőt hadtest szintű hadműveletek vezénylete sem maradt többé a körzeti légiós parancsnokságok irányítása alatt, hanem szoros és összehangolt csapatmunkát igényelt mind a francia haderő más alakulataival, mind pedig a magasabb francia hadvezetéssel. Emellett persze, sok helyütt megmaradt a kisebb légiós egységek hagyományos partizánelhárító funkciója, ám ezt egyre gyakrabban szintén más csapatokkal (harkik, francia hegyivadászok, etc) együttműködve hajtották végre.

Az egyes légiós helyőrségek állandó feladata volt továbbá – más Algériába telepített francia katonai egységekhez hasonlóan – a helyi és körzeti ellenőrzés, járőrözés, a francia közhivalok és stratégiai objektumok védelme. Ugyanakkor légiósokat, noha számos ezredük állomásozott a partmenti nagyvárosokban vagy azok közelében (lásd erről a következő fejezet részletes forrásközléseit a légiós ezredek hadinaplóiból!), inkább csak alkalmi erősítésként vontak be a városi rendfenntartó vagy terrorelhárító akciókba, mivel azok főként a reguláris francia hadsereg különleges egységeinek hatáskörébe tartoztak. Az 1957 októberi „algíri csatában” például légiósok nem vettek részt – a háború véres finálájában, a „feketelábú” tömegdemonstrációk és az arab zavargások megfékezésében viszont már egyes helyeken őket is bevetették. Így például de Gaulle elnök 1960 decemberi algériai körútja alatt a tengerparti nagyvárosokban kitört heves tiltakozóhullám letörésére a kivezényelt ejtőernyősök és légiósok tüzet nyitottak mind a „feketelábú” európaiakra, mind az ellenük utcára vonuló arab tüntetőkre, mely véres incidenseknek Algírban 61, Oránban 18, Bone-ban 8 halottja és együttvéve több száz sebesültje volt.

Az Idegenlégió algériai hadrendjében – a nehéztüzérség, a haditengerészet és a légierő bombázó- illetve vadászkötelékeinek kivételével – valahány fegyvernem és szakszolgálat képviseltette magát: a gyalogsági (gépesített lövész), a harckocsizó és a deszantos (ejtőernyős) ezredek éppúgy, mint a műszaki, híradós és más kiegészítő alakulatok. Algériában a Légió 22 gyalogos zászlóaljjal, 2 ejtőernyős, 2 páncélos ezreddel és 4 szaharai portyázó századdal harcolt – a fegyveres konfliktus kitörésekor 34.000, a végén mintegy 19.000 fővel, ami a teljes algériai francia haderő kezdetben 25, végül már csak alig 5 százalékát tette ki. Kisebb szárazföldi hadműveleteket saját körzetükben ezen egységek jórészt önállóan hajtottak végre, míg a nagyobbakat – főként 1959 elejétől, a Challe-offenzívák megindulásától – a francia hadsereg más egységeivel összehangoltan.

Egyes légiós alakulatoknak ezen kívül volt néhány speciális feladatköre is. Így például a tunéziai és marokkói határ védelme és folyamatos biztosítása, főként a műszaki határzár, a „Morice-vonal”, majd 1959-től a „Challe-vonal” jó hároméves telepítése alatt, amiről sok magyar légiósnak maradt nem túl szívderítő emléke.

A két, a Földközi tengertől a Szaharáig húzódó, együttvéve mintegy 1500 kilométer hosszú, észak-déli irányú, elaknásított, őrtornyokkal és korszerű radar-rendszerrel védett, több oszlopsoros, magasfeszültségű, műszaki határzár telepítését a francia hadvezetés már Tunézia és Marokkó 1956 tavaszi önállósodásakor sürgetően felvetette, a célból, hogy az algériai felkelők folyamatos ember- és hadianyag-utánpótlását keletről és nyugatról egyaránt elvágja. (Noha az Algériával szomszédos két országban továbbra is aránylag jelentős – Tunéziában mintegy 150, Marokkóban kb. 50 ezer fős – francia katonaság maradt, az preventív fegyveres akciókat nem indíthattott az immáron független, volt francia gyarmatokon, miközben az ALN ismételt betöréseit mi sem korlátozta, főként Tunézia felől.) Egy 10 kilométeres próbaszakaszt a marokkói határon már 1957 elején megépítettek, majd az év őszére a tunéziai oldalon is elkészült a „Morice-vonal" első 200 kilométeres védműve. (Nevét André Morice francia hadügyminiszterről kapta, aki építését 1957 nyarán elrendelte.) Az új határvédelmi rendszer csak jó három év múltán, 1960 nyarára készült el egészen, noha a franciák erőltetett ütemben dolgoztak rajta – nem egyszer még a felkelőkkel vívott heves összecsapások közepette is. Kiváltképp súlyos harcok folytak 1958 elején a tunéziai határon, ahol a fellagák egyik támadását – egy felderítő gép lelövését – a francia légierő terrorbombázásokkal torolta meg, egy határmenti falut is porig lerombolva. (Szakiet szidi Juszef-i incidens)[505]

Különleges szolgálatot látott el 1959-1960-tól önálló egységekként a korszerű amerikai és francia járműparkkal és fegyverzettel felszerelt négy szaharai gépesített század. Feladatuk a kisebb felkelő egységek felderítése és felszámolása volt, a szaharai útvonalak és katonai létesítmények, a folyamatos élelmiszer-, ivóvíz- és üzemanyagellátás biztosítása – majd a háború utolsó éveiben s a még hosszan elhúzódó francia evakuáció alatt mindinkább a szaharai olajkutak és a hadászati nukleáris kísérleti bázisok fokozott védelme is.

Itt kíván említést, hogy az algériai háború alatt a Francia Idegenlégió több átszervezést és legkevesebb három komolyabb lojalitás-konfliktust is megért. Az elsőt mindjárt a harcok kezdetén – egyebek közt ezt jelzik a dezertálások ekkori rekordadatai is. A másodikat 1960 decemberében, amikor de Gaulle elnök algériai látogatásakor a tömeges nagyvárosi zavargások megfékezésére a szokásos rendőri erők helyett tűzparanccsal ejtőernyősöket és légiósokat vetnek be, akik ismételten sortűzet adnak le mind az elkeseredett francia, mind az FLN-t éltető arab tüntetőkre. (Az eredmény: 120 halott és több száz sebesült.) Végül a harmadik morális válságot vagy lojalitás-konfliktust 1961 áprilisában „a tábornokok puccsa" váltja ki, mikor az abban részt vevő zeraldai Első Idegen Ejtőernyős és a Második Idegen Páncélos Ezredeket feloszlatják, több más légiós egységet átszerveznek vagy áthelyeznek, sőt, egy máig élő legenda szerint a légiósok hűségében csalódott de Gaulle elnök egy ideig még azt is fontolóra vette, hogy a nagy múltú gyarmati haderő egészét amerikai zsoldba és amerikai vezénylet alá adja… Mint tudjuk, nem így lett. Sőt, a háború után még hat éven át, egészen 1968-ig, a légiósokra fontos utóvéd-szerep hárult a fokozatos francia evakuáció biztosításában is.

Historiográfiai áttekintés

A téma elmúlt fél évszázadban megjelent francia nyelvű irodalma bőséges, szerteágazó, noha tárgyából következően igencsak ellentmondásos. A korai, még jórészt elfogultan szelektáló és erősen propaganda-ízű forrásközlések idővel egyre több színvonalas és megbízható gyűjteménnyel bővültek, sorra közreadva a francia és arab politikai vagy katonai

[505] Bővebben lásd: Jacques Vernet. Les barrage pendant la guerre d'Algerie. In: *Militaires et guérilla dans la guerre d'Algerie,* Bruxelles 2001. 253-268

szereplők, testületek dokumentumait, köztük az egykori titkos iratokat és tárgyalási jegyzőkönyveket is. (Ilyenek egyebek közt Ageron, Harbi, Meynier, Perill és Stora forráspublikációi – lásd a kötet végi bibliográfia külön tematikus alcsoportját!) A memoár-irodalom, mondhatni, kezdettől uralta a téma francia könyvkínálatát, és főként a kerek évfordulók kapcsán vagy az egykori kulcs-szereplők elhunytakor csak még újabb kiadványok sorával bővült. (Néhány közszereplő emlékiratainak első közlése: De Gaulle: 1970, Massu és Salan tábornokok: 1972, Ferhát Abbász: 1981, etc.) A monográfiák egyrészt mozgalmárok, politikusok és katonák pályaképeit rekonstruálták (ilyen többek között Benjamin Stora izgalmas portréja a párizsi emigrációban elhunyt Messzali Hádzsról), másrészt a konfliktus egy-egy fordulópontját vagy sajátos jelenségét vállalták bemutatni. (A IV. köztársaság válságát, az FLN-t, az OAS-t, a harkik és a „feketelábúak" sorsát, Éviant, a tábornokok puccsát, etc.) Annak, aki az algériai háború historiográfiáját és ma sem szűnő történész vitáit behatóbban kívánja megismerni, egy 2014-ben publikált, kétrészes, online is olvasható vitacikk ajánlható leginkább figyelmébe, Guy Pervill, a Toulouse-i Egyetem professor emeritusának elemzése: „*Historiens de la guerre d'Algérie : quels engagements?*" ('Történészek az algériai háborúról. Miféle elkötelezettséggel?') címmel.[506]

Mindehhez képest nálunk az arab függetlenségi mozgalmak és az algériai háború immár jó négy évtizede egyetlen hazai szakértője: J. Nagy László, a szegedi egyetem professzora, akinek több jegyzete, sillabusza, könyve és forrásközlése után csak néhány éve jelent meg önálló monográfiája az algériai francia uralom e sokat vitatott, véres finálájáról.[507] A munka kétség kívül alapos forrásismeretre vall – noha az arab szerzőknek is csak francia nyelvű publikációit idézi –, s az eseményrekonstrukció szintjén többnyire megbízható, adatgazdag és kellő áttekintést ad e bonyolult és ellentmondásos konfliktus-sorozatról. A könyv nagyxobb részt mentes továbbá a szerző korábbi közleményeinek ideologikus egyoldalúságaitól (a felszabadító mozgalmak, az FLN és az ALN appológiája, sőt gyakori heroizálása, a kommunista pártok: az FKP és az AKP továbbá a szovjet hatalmi tömb szerepének túlexponálása „a szabadságukért küzdő gyarmati népek" önzetlen támogatásában, etc.) Az ördög azonban, tudjuk, „a részletekben lakik", s egy efféle végletes eszközökkel, sok éven át vívott hatalmi harcban épp a szembenálló felek erkölcsi, politikai felelősségének eseti megítélésében érthetőek tetten a szerzők rejtett vagy olykor manifeszt elfogultságai, arról, hogy valamely politikai döntés vagy harci cselekmény mennyiben járult hozzá a tömeges erőszak elszabadulásához – márpedig az algériai háború értékelésének legkényesebb pontja, mondhatni, „Achilles-sarka" kezdettől ez volt és ez maradt máig is. (J. Nagy László könyvének az Idegenlégió szerepét illető, néhány adalékára alább még külön is kitérek az „A légiós mundér foltjai?" című alfejezetben.)

S most lássuk az algériai háború egyidejű és retrospektív magyar légiós emlékanyagát.

A kiképző bázisok: Sidi-bel-Abbès, Saida, Mascara, majd a hegyvidéki, szaharai harcok színhelyei, mint látni fogjuk, sok nehéz, korai emléket hívnak elő a Provence-ban és Korzikán élő légiós veteránokból ma is.

Ami az algériai harcokat illeti, erről a magyar légiósoknak már egykor is sokféle élménye, mondandója és személyes állásfoglalása volt. Ez utóbbiak közül alighanem az nyom a legtöbbet a latba, hogy vajon kitartottak-e vállalt első öt éves szolgálati idejük végéig, avagy szabadulni, szökni próbáltak, amint csak lehetett. Az általam vizsgált '56-os menekült kamaszok több mint három-negyede – az egykori francia és magyar szolgálati iratok továbbá a veteránok egybehangzó adatközlése szerint – bizonyíthatóan kitöltötte első öt évét a Légióban, sőt közülük minden harmadik, negyedik további 5-10, esetenként 15-25 éven át

[506] Guy Pervill: *Historiens de la guerre d'Algérie: quels engagements?* http://emam.revues.org/710
[507] J. Nagy László: *Az algériai háború, 1954-1962* – Universitas Szeged Kiadó, Szeged, 2010.

szolgált a zöld-vörös zászlók alatt. (Minderről bővebben lásd az „Egy légiós lista tanúsága” című fejezet statisztikai elemzéseit!)

A magyar légiósok algérai „haditudósításai”

A magyar belügyi postacenzúra 1957 őszétől majd’ egy évtizeden át több ezer Észak-Afrikából küldött légiós levelet szűrt ki, melyekről időről-időre tematikus összegző jelentések készültek az egykori magyar belügyi és pártvezetés számára. (Lásd a kötetvégi dokumentumtár magyar belügyi anyagának 1., 4., 5. és 7. számú jelentéseit!) Ahhoz, hogy megítélhessük, mennyire mértékadó dokumentumok ezek, érdemes előbb mérlegelnünk a mellettük, ellenük szóló forráskritikai érveket.

Kétségtelen, hogy e névvel, dátummal és pontos forráshivatkozással idézett levélrészletek *szövegszerűen* mind hitelesek, s azok olvastán nincs okunk durva hamisításra vagy tendenciózus torzításokra gyanakodni. (Ha valami, legfeljebb az idézetek rovására néhol túltengő, tudálékos titkosrendőri kommentár zavaró kissé.) Tény az is, hogy az események sodrában ezek a levelek aránylag friss és közvetlen reakciókat rögzítenek az algériai harcokról, majd a néhány francia támaszponton utóvédként még pár évre 1962 után is hátra hagyott magyar légiósok vágyairól, terveiről, társ- és otthontalanságáról. Mindez holmi általános közérzet-ívet – hullámot avagy görbét – is kirajzol a szolgálati idő kínosan lassú múlásával, miként azt az 1958 ősze és 1964 tavasza közt fennmaradt négy összegző belügyi „hangulatjelentés” is sugallja.

A forráshitel mellett szóló érvek azonban itt véget is érnek. Annál aggályosabb, ha megszámítjuk, hogy a légiós levelíróknak két, egymással ellenséges titkosszolgálati cenzúrával is számolniuk kellett, továbbá, hogy mindaz, ami fél évszázad múltán fennmaradt, a jéghegy látható csúcsa csak több ezer, sőt talán több tízezer eltűnt vagy lappangó légiós levélből. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a levélírók az itthoni címzettekből hol részvétet, hol ámulatot próbáltak kiváltani, s ez okból híradásaikat a valósághoz képest hajlamosak voltak komorabbra vagy csillogóbbra színezni, nem szólva arról, hogy a magyar belügyi postacenzúra is legfőképp a terhelő adalékokat szűrte ki (arab- és kommunistaellenesség, a légiósélet s a harcok brutalitása, etc.), akkor e méhány tucatnyi rövid levélrészlet aligha számíthat „reprezentatív mintavételnek”.

Néhányat viszont, belügyi kommentáraikkal együtt, érdemes itt is idézni e háborús évek változó légiós közérzetének érzékeltetéséül:

(az 1958. szeptember 23-ai összegző jelentésből:)

„A kiképzési idő letelte után a légiósok harcoló egységekhez kerülnek, ahol ugyancsak megerőltető a szolgálat. Állandó harci készültség van, és mint írják, pihenőjük sem biztosított, mivel a harcok után rendszerint őrséget is kell adniuk. […]

Az alaki és fegyvernemi kiképzések mellett a légiósok politikai nevelésben is részesülnek, bár erről konkrétan nem írnak. Leveleikből azonban, ahogyan beszámolnak a harcokról és véleményt mondanak az arab népekről, mindez kitűnik. Az arab szabadságharcot a kommunisták elleni harcnak nevezik és meggyőződésük is az, hogy kommunisták ellen harcolnak. Van olyan személy, aki az arabok „kegyetlenkedéseiről” írva felteszi a kérdést: „Kik csinálják ezt? A piros lelkűek, itt is ők vannak ellenünk, mint mindenhol.” Vagy pl. N. Dezső (S. P. 87.730. AFN) írja:

„Itt nincs kivétel, sőt kigúnyolnak, ha sántítok, nem veszik figyelembe, hogy a kommunisták sebesítettek meg és úgy a forradalomban, mint itt is újra fegyvert fogtam ellenük, és az életemet harmadízben teszem kockára a kommunistákkal szemben.” […]

A légiósok közül néhányan beszámolnak a harcokról is, melyek ez év elejétől általában a tuniszi [helyesen: a tunéziai] határ mentén folynak. A levelekből kitűnik, hogy a harcok mindkét oldalról elkeseredettek. Nincs kímélet. Sz. Jenő (S.P.88.210. AFN) panaszkodik itthoni hozzátartozójának, hogy amióta áthelyezték a tuniszi [tunéziai] határra, még éjjel sem tudnak pihenni a sok zaklatás miatt. Mint írja: „a barakkok falát szitának is lehetne használni, mert olyan lyukasak…" […]

A magyar származású légiósok között a hangulat általában elkeseredett. Panaszkodnak a megerőltető szolgálatra, tűrhetetlen körülményeikre. Mint írják, nyáron a meleg, amely 50-60° között mozog, valamint a vízhiány szinte kibírhatatlan számukra. Kevés pihenővel rendelkeznek, többen írnak arról, hogy néha még annyi idejük sincs, hogy a holmijaikat kimossák.

Elkeseredésüket fokozza, hogy állandó életveszélyben vannak, sok a sebesülés, és az esetleges nyomorékká válás kétségbeesetté teszi őket.

Igen sokan írnak arról, hogy megbánták már tettüket, becsapottnak érzik magukat, és elkeseredetten írnak arról is, hogy idegen állam érdekeiért kénytelenek harcolni.

Ez tűnik ki K. Károly (S.P.87.730 AFN) letargikus hangú leveléből is, aki a következőket írja:

„Nem tudom meddig fogom tudni az idő múlását számolni, mert fegyverrel a kezemben harcolok egy idegen állam javára. Zsoldos katona vagyok, és általában az a fő, hogy minél előbb le lehessen adni az illető halálcéduláját…"

Hasonlóan ír erről Sz. Adorján (S.P.87.730. AFN) is:

„…itt csak nyomor van az egész vonalon. Mi magyarok, akik a légióban vagyunk, mi vagyunk a világ legaljasabb és legszerencsétlenebb emberei… Most egy évszázadok óta rabságban sínylődő népnek a szabadságharcát fojtjuk vérbe, és én is hozzájárulok, akinek eddigi életemben egy istenem volt, a szabadság. Nincs messze az idő, amikor tűzbe fog állni Afrika is a szabadságért…"

Több személy levelezéséből kitűnik, minden vágya az, hogy valami módon megszabaduljon a légótól. Igen sokan foglalkoznak a szökés gondolatával, meg is kísérlik azt, bár tudják, hogy az életükkel játszanak, mert elfogásuk esetén főbelövik őket. […]

A hazatérés utáni vágy jellemzi Sz. Jenő levelét is, aki D. Máriának a következőket írja:

„…nem adom fel a reményt, bízom a szerencsés viszontlátásban. Itt még egy percnél sem maradok tovább. Minden vágyam csak haza.. haza.. menni…"

Kéri a címzettet imádkozzék, hogy hazajövetele esetén ne essék bántódása, hiszen „csak véletlenül kerültem ebbe a nyomorult helyzetbe…"

Van, aki megjegyzi levelében, hogy sokkal jobban érezné magát, ha „ezt az istenverte Afrikát itt tudnám már hagyni…"[508]

(az 1962. április 13-ai jelentésből:)

„Levelezéseikben nyíltan és gátlástalanul fejtik ki kommunistaellenes nézeteiket. Igyekeznek ébresztgetni magyarországi kapcsolataikban a „szabadságharc" emlékeit, a „leszámolás" és a „felszabadítás" közeli eljövetelének idejét. Ugyanakkor féktelen szovjetellenesség is jellemzi őket és az a nézet uralkodik a légióban – melyet hangoztatnak -, hogy az arab nép szabadságharcát „keletről a jóskák fizetik", mert a „kommunista államnak fáj a foga az olajra". […]

A légión belül magukévá tették még az ellenforradalom alatt hangoztatott „…ne bántsd a magyart…" hamis jelszót. Ezzel kapcsolatban is jellemző, hogy ha egy magyar származású

[508] Forrás: ÁBTL 3.2.5. 0-8-060/1 1-7.

légiést egy arab megöl, magyar barátja megfogadja, hogy: „helyette 100 arabot fogok megölni”.[509]

(az 1962. július 19-ei jelentésből:)

„E. Gusztáv barátjához:

„Azt hiszem, nemsokára kivonnak bennünket Afrikából, mivel a „Jóskák” (FLN) nagyon követelik, hogy az ejtőernyősöket és a légiót rögtön vonják ki. Mivel mi ejtőernyősök és légiósok is vagyunk, nem sok kilátás van az itt maradásra.”

K. Károly szüleihez:

„…Most itt szolgálom az idegen zászlót. 1963-ban szerelek le. Egy éve vagyok itt és feszül rajtam a félelmet uraló egyenruha… az, aki ellenünk fegyvert fog, nem sokáig látja a napvilágot…”

L. Ernő nővéréhez:

„…az arabok olyan emberek, mint mi, és nekik ugyanolyan joguk van a szabadságra, mint nekünk … de amelyik az FLN nevében gyilkol, az megérdemli a sorsát…”[510]

(az 1963. február 7-ei jelentésből:)

„A háború befejezése és az átszervezések után többüknek lehetősége nyílt a szökésre. 1962-ben 17 magyarról tudunk, akik megszöktek a légióból és többségük haza akar térni. A szököttek egy része Marokkóba – Tetouan-ba, Si Mustafához –, míg többségük Olaszországba szökött. Olaszországban a hatóságok a Farfa-Sabina-Riéti nevű bázison helyezik el őket.

12 magyar várja az alkalmat, hogy szökni tudjon. 6 magyart szökés közben fogtak el a franciák.”[511]

D. Mihály, alias „Michel”, egy 1956 őszén Nyugatra szökött, majd légiósnak állt hatvani gimnazista – sorsát és számos „afrikai tudósítását” alább még külön fejezet ismerteti – 1962 nyarán a Szaharából nővéréhez írt levelét ugyan nem az imént idézett, belügyi titkos jelentések őrízték meg, mégis az akár summázata is lehetne a fentieknek. Arról, hogy mit gondolt, hogyan érzett a harcok végével egy az átlagosnál jobb, vidéki családból való, értelmes, alig 22 éves fiatalember:

„Tudod, itt Algériában vége lett a háborúnak, és a szavazások után, július másodikán, Algéria köztársaság lett, vagyis egy új állam született. Biztosan otthon nagy propagandát vágott le a magyar rádió, hogy a francia gyarmati hadsereg fut a felszabadító algériai hadsereg elől. Az igazság az, hogy a köztársaság kikiáltásáig egyetlen algériai katona sem tudott átjönni az elektromos kerítésen, ami Algériát Tunéziától és Maroccotól elválasztotta. Tény, hogy a franciáknak nem volt érdekük folytatni a háborút, hiszen a francia érdekek továbbra is a franciákért, a nagy katonai támaszpontok szintén a franciákért [vannak], tehát jobb békében élni az Arabokkal, és az érdekek ugyanazok, vagy még több is, mivel nincs többé terrorizmus, mint azelőtt.

Mi, az Idegen Légió, semmit sem változott! A Légió él, és élni fog. […] A jövő év végén megyek civilbe. […] Ha sikerül, felveszem a francia állampolgárságot, és akkor haza tudok menni egy kis látogatóba. […]

---

[509] Forrás: ÁBTL 3.1.5. 19600/1 136-143.

[510] Forrás: ÁBTL 3.1.5. 19600/1 136-143.

[511] Forrás: ÁBTL 3.1.5. 19600/1, 221-233.

Szeretettel gondol rátok, és jó egészséget kíván a távolból mindhármotoknak egy rossz fiú,

Michel."[512]

A provence-i magyar légiós veteránok tanúsága

S most összehasonlításul lássuk a provence-i magyar légiós veteránok fél évszázad múltán lejegyzett algériai emlékeit. Ez ugyan egy másik személyes forrástípus: a nagy időtávot átfogó („longue duré") kései memoárok másféle hitelességi dilemmáit veti fel – felejtés, emlékszelekció, a későbbi személyes élmények s a már közkeletű utólagos interpretációk hatása –, ám azért bízvást tanulságos lesz néhányat egybevetni ezek közül is a fenti, egyidejű híradásokkal. Előljáróban hadd tegyek egy rövid megjegyzést. A válaszok tanúsága szerint ez volt az ötven kérdésből álló, 2011-12-ben készült kérdőíves felmérés egyik legkényesebb pontja, s a kutató utólag önkritikusan bevallja, ugyanezt a kérdést ma jóval kevésbé ideologikusan vagy sugalmazóan tenné fel, jóllehet célja éppen az volt vele, hogy „kiugrassza a nyulat a bokorból", azaz: előhívja – ha van – a történelmi önreflexiókat. A 30. kérdés tehát így szólt:

30. Légiósként az algériai háborúban Ön mit érzett az arab lakosság és az FLN emberei iránt? Ez utóbbi propagandája szerint „a nép" itt is egy hódító nagyhatalom ellen lázadt – akár csak Magyarországon 1956-ban… Hogyan látta mindezt egy magyar légiós, aki nem csak az algériai, hanem a pesti utcai harcokban is részt vett?

Íme, néhány válasz:

„Vagy ők, vagy én !!!" (HB)

„Katonák voltunk, háborúban. Ilyesmin nekünk nem volt szabad gondolkodni." (SJ)

„Ezt sajnos annak idején nem fontoltam meg – nekem az állampolgárság megszerzése volt a célom." (AD)

„Aki az Idegen Légióba bemegy, nem néz se jobbra se balra, hanem gondolkodás nélkül végrehajtja a parancsot... Más szempontból nézve végeredményben igazat adnék az algériaiaknak, mert mint a kérdésben áll, ők is szabadok akartak lenni (?). (…) De a mai helyzetüket látva, valószínűleg jobb volt nekik a francia „elnyomás" alatt." (SGy)

„A lakossággal szemben semmi különös gyűlölet [nem volt bennem], sőt még tetszett is az orientálisságuk. [*sic!*] Az igaz, hogy butának tartottam a képzelésüket az Új Algériáról. Az FLN vagy ALN és minden más ellen csak annyit: Legyen igazatok, ti szabad Algériát akartok, de mivel a komonista oldalt választottátok, kiket én ismerek, tehát nem egy oldalon állunk. (…) Otthon egy hódító hatalom ellen lázadt a nép. Itt meg az FLN ügynökei kényszerítették, kis kivétellel, hogy tüntessenek vagy harcoljanak. Magyarországon senki nem kényszerített egyikre se!" (SS)

„Hogy mit éreztem a lakosság iránt, hát szenvedélyt nem, de tiszteletet. Francia állampolgárok voltak, és talán boldogok úgy. Az FLN az más. Az elején azok csak terroristák voltak. Később kezdődött valami nemzeti szellem, de az nekem homályos volt. Az algériai „esemény" az én szememben nem volt háború, csak rendfentartás a terroristák ellen. A propaganda az propaganda. Algéria szerintem örülhetett hogy francia volt, mert abból csak haszna volt. Az Algériai események összehasonlíthatatlanok a mi 56-os forradalmunkal!" (SzT)

[512] ÁBTL 3.1.5. O-17446/3, 13..

„Bocsánat, ezt a kérdést kissé furcsának találom, van ebben valami „újságírói íz”, ahogy a légiósok lelkiismeretét szokás firtatni. Szögezzünk le egy dolgot: akinek lelkiismeretfurdalása volt x, y vagy z nép iránt, az nem maradt sokáig a Légióban. De a fajgyűlölők sem! […] Engem senki sem buzdított arra, hogy „menj, és ne is lássalak, amíg le nem teszel 20 arab frizurás skalpot az asztalomra”. Algériában az Idegenlégió feladata a rendfenntartás, a lakosság békéjének biztosítása volt, és persze Franciaország érdekeinek védelme. A légiós katona volt, parancsot teljesített, miért lenne bármi érzelme a kommunista FLN iránt? Mert több pénze volt, mint egy légiósnak? Mert ölte a saját népét? Mert nem ismert törvényt, genfi egyezményt? Akik nemi szervükkel a szájukban hagyták prédául a sakáloknak a francia fogoly katonákat? Mi lehetett erre a felelet? Fogat fogért – és csakis az eredmény számít, a többit majd eldönti a történelem.” (NS)

Nos, tudjuk, mint döntött – ha nem is az arctalan „történelem”, hanem de Gaulle és Hruscsov elnök, Eisenhower és Mao, Nasszer, Benbella és társai, egy ekkor már több évtizede tartó belső forrongás és függetlenségi mozgalom mögötti bonyolult nagyhatalmi háttérjátszma megannyi kulcsszereplője. Tény, hogy az algériai háborút nem a francia hadsereg vagy az Idegenlégió vesztette el, hanem azt súlyos tehertételként egy sokak által nem vártan gyors és erélyes döntéssel maga de Gaulle elnök zárta le, mentendő, ami a francia érdekekből és nagyhatalmi státuszból még menthetőnek tűnt. Benne a légiósok szerepe, mint láttuk, amúgy is inkább a marokkói és a tunéziai határ őrzésére s a hegyvidéki, szaharai offenzívákra összpontosult; a véres merényletsorozat és a zavargások megfékezésére a városi gerillák ellen jórészt a francia hadsereg deszantosait vetették be. (Mint közismert, erről szól az *Algíri csata*, Gillo Pontecorvo olasz rendező az eredeti helyszíneken 1965 forgatott és producerként Juszef Szaádi, az algíri fegyveres ellenálló mozgalom egykori vezetője által menedzselt, harcosan „felkelőpárti”, máig nagyhatású propagandafilmje.) Azt pedig, hogy az ekkor még jó háromezer magyar önkéntes az Idegenlégió mely egységeiben vett részt a harcokban, elsőrendű korabeli források: a légiós ezredek francia hadinaplói alapján alább még számos példán külön fejezetben ismertetem.

Végül álljon itt egy önélatrajzi regény hősének, az 1956 után tizenhét évesen légiósnak ált „Csöpi” alighanem sok magyar társáéval közös töprengése Georg Engel (Angyal György) *Légió mindhalálig* című könyvéből:

„Minden háborút gyűlöltem, persze még inkább a felelősöket, akik egymás ellen uszítottak bennünket. Nem szegném meg az eskümet, de a harcot sem fogom keresni, inkább csak a túlélésért szándékszom harcolni. Én ezt egyáltalán nem tekintem gyávaságnak, hiszen a saját életünkért vívott harchoz is bátorság kell. Igazán gyáva csak az, aki félelmében a lehetséges segítséget is megtagadja bajtársaitól, és inkább végignézi a halálukat, csak hogy ne kelljen semmit kockáztatnia…” [513]

[513] Georg Engel: *Légió mindhalálig*, Cédrus Kiadó, Budapest, 1990. 54-55. o.

Sidi-bel-Abbès, Saida, Mascara

Holnap vonul az ezred csuklógyakorlatra, hahó!
Írta: Tropauer Hümér.

(Rejtő Jenő: Az előretolt helyőrség)

Az oráni kihajózás után a frissen érkezett légiós újoncok nem sokáig gyönyörködhettek Észak-Afrika egyik legszebb, legelegánsabb, európai mintájú kikötő városában. Vonattal vagy csapatszállító járművekkel többnyire még aznap tovább indultak a Légió anyabázisára és az Első Idegen Ezred (1er RE) állomáshelyére: Sidi bel-Abbésba, majd pár hét múlva a két közeli kiképző bázis, Saida vagy Mascara egyikébe. (E két utóbbi zászlóaljnál 4-4 századba osztva 4 hónapon át folyt az újoncok alapkiképzése, majd újabb helyszíneken további 2 hónapig a híradós, műszaki, sofőr és más szakképzések következtek.) Ám voltak néhányan, például a híradósnak beiskolázottak, akiknek a sors – és a Légió – titkos rendelése szerint nem csupán pár hétre, hanem másfél évre is tartós kvártélya lett a Sidi-bel-Abbès-i „maison mére" (anyabázis), nem is akármikor, az algériai harcok végén, 1961-62-ben… Egyikük, Nemes Sándor korzikai magyar légiós veterán, jó fél évszázados emlékeket idézve[514], avatott kalauzként invitál ezúttal is – akár csak korábban Marseille-be – egy kis történelmi városnézésre:

„Sidi-bel-Abbès! A légió által épített, semmiből nőtt csodák, oázisok és legendák városa! Egy szélesre tárt nagykapu a Dél Csillaga, a Szahara, a végtelen felé... Teveháton, pálmafák és kaktuszok között, oázisok, bajadérok, meg minden – bár ennek leírva, elismerem, van némi „déja lu" [korábbi olvasmányélményekből ismerős] jellege Rejtő Jenő óta.

Az ilyen helyeken jóformán nem történik más, csak az egyszerű végtelenség, a monoton, örök semmi uralkodik. Nagyon tud ám az ember ragaszkodni a semmihez és gyönyörködni benne. Valami mégis csak történik, mikor tevenyomok tünnek fel a sivatagi homokban, mert az nem volt azelőtt, és nem tart sokáig. Eltűnik. Aztán lehet rajta hosszan tünődni...

[514] Lásd Nemes Sándor „Pegazus, avagy délibábos zagyvaságok" című, 7 oldalas, a szerzőnek elküldött emlékiratát, az 1956-os Intézet OHA „Légiós-kutatások" c. gyűjteményében.

Sidi-bel-Abbès. Ismerik? Én igen. A város történelmi, geográfiai adatai ma már bárkinek rendelkezésére állnak, könnyen fellelhetők. Én ismerem a város utcáit, illatát, zajait, európai és arab lakóinak életmódját, mert másfél évig éltem közöttük, 1961 tavaszától 1962 őszéig.

Ha csak repülővel is átrepülünk fölötte, máris látni, hogy a legnagyobb, legfeltünőbb építmények itt az Idegenlégió impozáns épületei – nem hiába nevezik a várost a „Légió bölcsője"-nek vagy „anyabázisának". A magas, négyszögletű fallal körülzárt kaszárnyájába széles vaskapun át juthatunk be, feltéve, ha a sorompó mellé állított strázsa megkapja erre a kellő parancsot az őrszobán hűsölő őrmesterétől.

A kapu mellett márványtábla áll „Quartier Vienot" felirattal. Ezen felül a kapu vasállványzatára erősített nagy, bronzbetűs felirat tudatja a járókelőkkel, kóbor arabokkal öszvérekkel és kutyákkal, hogy itt állomásozik 1843 óta az 1° Régiment Étranger, azaz az Első Idegen Gyalogezred – tetszik vagy nem, akár Allah akarata ellenére is.

A kaszárnya belső elrendezésére, mint mindenre, a szögletesség, pontosabban a szigorú négyszögetesség jellemző. Három hatalmas épületszárny alkot itt egy U-alakú blokkot, amelynek közepén jókora „hősi emlékmű" terpeszkedik. Ez utóbbi egy magas talapzaton álló bronz földtekét formáz – egyedül ez nem szögletes az egész laktanyában! –, amely körül négy, az égtájak felé tájolt, légiós szobra áll őrséget elszánt mozdulatlansággal. A „Szent Ösvény" vezet ide, a defilé-k [dísszemlék] felvonuláasi tere, amire a légiósok is csak nagy ünnepnapokon léphetnek. Az épületek elé ültetett néhány kornyadt lombú fa képtelen valamirevaló árnyékot és hűvöset tartani e monoton, betonba öntött négyszögletességben. Az ügyeletes törzszászlós szerint, aki itt az Atyaúristen földi képviselője, egy légiós kaszárnyában mindennek szögletesnek kell lennie; itt szögletes a rendszabály, az ágy, a málhazsák – ahogy egy idő után szögletesek lesznek maguk a fejek is.

A gyülekezőtér közepén egy zászlórúdon ernyedten lóg a francia trikolór a tikkasztó hőségben. A három épületóriás mögött melléképületek sorakoznak, úgyszintén szigorú mértani szögletességgel. Itt található a konyha, a tiszti, az altiszti meg a legénységi étkezde, a mozi, a fogda, a disznóól, a kocsma, a lőszertár, a kupleráj és az istálló. Talán kissé más sorrendben, de szándékosan hagytam utoljára az istállót, mert ezzel végre megérkeztünk történetünk színhelyére. Az ezrednek ugyanis tíz telivér arab lova is van, ezeken hétvégenként az ezred „felső kaszt"-jához tartozó bajuszkötős, nádpálcás, szarvasbőrkesztyűs és sarkantyús tisztjei, illetve az ő tiszteletre méltó nejük és oxfordi egyetemre szánt porontyaik gyakorolnak nyergelést, ugratást, ügetést, vágtát, mindezt szigorú német lovardás fegyelemmel. Ah, so!

Tudni kell ugyanis, hogy ezek az arab lovak még a hét végén sem „kommunikálhatnak" egymással anyanyelvükön, mert azt tiltja nekik a katonai szabályzat. Viszont kiválóan értik a francia és a német vezényszavakat, amit gyakori fejbólintással hoznak feletteseik tudomására. Ebben persze, semmi újdonság nincs. Hiszen a parancskihirdetés és annak tudomásul vétele hasonlóan történik a légiós gyalogság körében is. (…)

Az otromba épületek narancssárga falai már kora délelőtt perzselőn ontják a meleget. A hősök emlékműve körül csak úgy vibrál a levegő, és rézgálicot izzad a globus négy bronz őrzője is. A Szent Ösvény kész pokol – olvad a kátrány a kövezetén. Nem messze tőle csak egy sittes [fogdára ítélt] légiós meszeli a fák köré négyszögben kirakott köveket. Mellette igencsak izzad a szuronyos őr is hevederében, áporodott borszagot terjesztve.

– De fel vagy kantározva! – szól oda az őrnek emberünk, miközben egy jókora, frissen gyújtott „úri csikket" pöcköl oda a fogdásnak, melyen a „Bastos" felirat még végig olvasható. (Ilyen kincset csak a tiszti kantin körül találni az egész laktanyában!) A szuronyos őr félrenéz, ki tudja, egyszer még talán ő lesz a kedvezményezett…

Irány a kijárat! Mert kimenőre is csak a főkapun át lehet a városba jutni. Előtte persze a „Poste de Police"-nál [a kapuőrségen] is szabályosan le kell jelentkezni, bal kézben a passzussal. A kimenőre váró előtte jól megnézi magát az embermagas fali tükörben, hogy be

van-e mindene gombolva, csillog-villog-e összes gombja és jelvénye. „Szebb vagyok, mint az esküvőmön!” – állapítja meg, magában jobbra-balra forogva a tükör előtt. S ezt jól is teszi, mert a Sidi bel-Abbés-i nagykapu olyan akár a halászok varsája, könnyű rajta bejutni, de kifelé annál bajosabb! (…)

Odabenn szolgálati íróasztala mögött ott ül a „Drót”, az ügyeletes őrmester. Keze ügyében telefon, feje fölött nyekergő ventillátor küszködik a szemétdombra jutás baljós kilátásaival. Az asztalon tintatartó, mártogatós toll s egy jól megrágott ceruzacsonk hever a szolgálati napló mellett. Mögötte a falon egy rég nem működő óra és Rollet tábornok, a „légió atyjának” portréja. Mellettük ott díszeleg még egy fehérre mázolt csákánynyél, rajta a buzdító felirattal: „La base de la discipline” [A fegyelem alapja].

Egy kalitkában kimustrált, öreg papagáj gubbaszt, talán még Indokínából. Nehéz szolgálat az övé is, s most láthatóan a légiós indulót sincs mersze elfújni: „Tiens, voilá du boudin…”

Nos, ennyi talán elég is „entrée”-nak, hangulatfestő bevezetőnek Sidi-bel-Abbèsről, amely, mint láthattuk, még az algériai háború utolsó éveiben is makacsul őrízte egy gyarmati hadsereg jó százhúsz éves napi rutinját és sajátos tradícióit.

S most lapozzuk fel ismét a provence-i magyar légiós veteránok kérdőíves emlékanyagát. A korai légiós élményekről: a bevonulásról, az algérai behajózásról, majd a kiképzés első 3-4 hónapjáról Sidi-bel-Abbèsban, Saidában és Mascarában, a kérdőív első légiós blokkjának hat (sorrendben a 21.-26.) kérdése kívánt minél több személyes emléket előhívni. Alább ezek válaszaiból idézek néhányat. (Az idézet-válogatásba „FI” monogrammal Frei Imre[515] hasonló kérdésekre adott válaszait is belefoglaltam egy hetilapban korábban megjelent interjújából[516].)

21) Hol, mikor és milyen várakozásokkal jelentkezett a Légióba? Egyedül vagy társakkal lépett be? Elsőre felvették, avagy csak többszöri próbálkozásra?

[515] Frei Imre 1956 őszén 17 és fél évesen, negyedéves tanítóképzősként távozott Franciaországba, majd három év múltán beállt a Légióba, ahol 11 évi szolgálat után ejtőernyős kiképző altisztként szerelt le, majd további 4 év 8 hónapot szolgált a Francia Hadseregben.

[516] *Légió mindhalálig*, Szlazsánszky Ferenc interjúja Frei Imrével. *Hetek,* 1998.09.19.

„1958 végét írtuk. Éheztem, koplaltam, nyomor volt. Nem vártam semmit, csak a halált és a szenvedést, mert elegem volt mindenből, és beléptem a Légióba. Akkor egyedül voltam. Felvettek rögtön, mert betöltöttem a 18. évet." (SZT)

„Egyedül, 1959-ben Marseille-ben – elsőre felvettek." (MT)

„1959. június 6-án. – Mindjárt felvettek. – Egyedül." (SS)

„1959 telén Strasbourgban. (AD)

„Először 1957-ben jelentkeztem Párizsban, de három hét után elküldtek, mert még fiatal voltam. Azt gondolom, a Vörös Kereszt végett. Utána pedig 1961. március 7-én írtam alá öt évet – és 1990. március 7-én szereltem le. Azóta Franciaországban élek." (HB)

„[1960-ban, Párizsban] Azalatt a három év alatt nagyon rosszul éltem, ezért jelentkeztem az Idegenlégióba. (…) Az időben még tartott az algériai háború, tehát rengeteg fiatalra volt szükség. Nem volt gond, hogy az embert fölvegyék a Légióba. (…) Mivel nagyon kevés pénzből éltem, és három éven keresztül egyszer ettem naponta, húsz évesen 49 kiló voltam. A katonai szolgálathoz viszont 50 kiló volt az alsó határ, így el akartak küldeni. Akkor kimentem a mosdóba, megittam egy liter vizet, és visszamentem. Megvolt az 50 kilóm, fölvettek." (FI)

„1961. Párizs. Többedmagammal." (SJ)

„1961 márciusában szép, verőfényes tavaszi napon csöngettem be a Vincennes-i erődmény kapuján. Egy zöld-piros tábla felirata megnyugtatott, hogy a felvételi-szerződési iroda éjjel-nappal nyitva van, az év minden napján. Egy díszruhás őr egy irodába vezetett, ahol hamar megértette egy szakállas, egykarú, olasz szakaszvezető a szándékomat. Többször is figyelmeztetett, hogy gondoljam meg alaposan, most még elmehetek, mert aztán késő. Én ezt már meggondoltam azelőtt, és elszánt voltam; egy nagy hálószobába kerültem, volt ott már két német, egy francia és egy spanyol. Másnap reggel már tucatnyian voltunk, köztük egy kis magyar srác, az Orbán Jocó Stuttgartból. Első alkalomra felvettek." (NS)

„A Légióba 1962-ben Lille-ben, Észak-Franciaországban jelentkeztem, semmi probléma nélkül és egyedül. Ahogy bementem, a citadellában aláírtam, és mindjárt benn is maradtam. (SGY)

22) Ismert-e magyar fiút, aki nem volt még 18 éves, mikor életkorát eltitkolva légiósnak állt, s ezért – a Vöröskereszt közbenjárására – később leszerelték?

„Nem ismerek példát. Ha volt, nagy ritkaság lehetett. Nekem nem sikerült belépni 18 éven alul." (SZT)

„Nem." (MT)

„Igen. Sőt mi több, az egyikkel egy padban ültem kb. a 6.-7. osztályban." (SS)

„Nem" (AD)

„Igen, én voltam még csak 15 éves [mikor először jelentkeztem]. De voltak sokan mások is 18 év alattiak." (HB)

„Nem kérdezünk ilyesmit!" (SJ)

„Ilyennel nem találkoztam; én már nagykorú voltam '61-ben. Hallottam róla, hogy voltak ilyen többé-kevésbé sikeres próbálkozások, és biztos ügyesen tudott bújtatni a Légió is... (Viszont a szüleim annak idején próbáltak visszahozatni Gerovóból [a jugoszláv menekülttáborból] a Vöröskereszten át, ezt ők mondták nekem később.)

23) Hogyan emlékszik az első hónapokra? (alapkiképzés – France, Algérie, etc.)

„Azt hittem, hogy a Légió borzasztó nehéz lesz. Talán egy kibírhatatlan erőpróba. Na mondom, lehúznak minden nap magamról egy bőrt, hát kitartok egy hétig, utána majd meglássuk. Aki valamennyire sport ember [volt], észre sem vette a fizikai fáradalmakat. Mindezt kóstoltam kiképzésen, tizedes iskolán és crescendo [halkabban]: mi lett a nóta vége? Lettem tizedes 11 hónap múlva, őrmester 23 hónap múlva – és voltam akkor még alig 20 éves kölyök!" (SZT)

„Fizikailag nem viselt meg a kiképzés, mert én azért álltam a légióba, hogy legalább háromszor tudjak enni naponta. Addig, amíg a korpulens alakok, úgy fogytak, mint a gyertya, én ott csak híztam. Jóformán nevetve csináltam végig a kiképzést. Az volt a jelszavam, hogy soha nem tudnak annyira piszkálni, mint röhögtetni." (FI)

„1 hét Marseille, 1 hét Sidi-bel-Abbès, 6 kemény hónap Mascarában." (MT)

„Erős volt, de én már ismertem sokat a fegyverekről és a taktikából [ti. az 1956-os harcokból – NB]. Így már a saját kiképzésem alatt én parancsoltam egy golyószórós részleget. Kiképzés után elküldtek tizedesi tanfolyamra El Hadjarba." (SS)

„Elég nehéz volt a kiképzés Mascarában." (AD)

„Az első hónapok eléggé nehezek voltak. Sok volt a kiképzés, gyalogolás, őrség, lövészet, etc. De nem bántam meg, hogy jelentkeztem, és ha még egyszer el kellene kezdeni, újra elkezdeném." (HB)

„Az alapozás Algériában, Saida városában történt: negyedik század, negyedik szakasz; itt ismertem meg Szecskó Tibort, mint újdonsült kiképző őrmestert. – Tudtam, hogy nehéz lesz, hogy testileg-lelkileg kifárasztanak, hogy ezt bírni kell. Erről kioktattak az idősebb magyarok: „pofa be, ne kérdezősködj, ne feleselj, tedd, amit mondanak, mosolyogj még a legnagyobb megerőltetésekkor is, hogy ne látszódjon" – én is megtanultam ezt a grimaszt. „Légy gondozott, figyelmes és önkéntes." – Bevallom, ez a 4 hónap nagyon nehéz volt!" (NS)

24) Volt-e sok magyar az újoncok közt? Kb. hányan az Ön alakulatnál? Név szerint kikre emlékszik? Volt-e köztük, aki idővel jó barátja, valódi bajtársa lett?

„Voltunk sokan, de nem számoltam, hányan. A Légióban minden forradalom vagy társadalmi válság hű tükre volt a kornak. 1956 után volt a „période hongroise" (a magyarok ideje), úgy írják a történészek. Akkor, a Franciák és Németek után mi lehettünk a harmadik helyen. Voltam sok alakulatnál, mindenhol voltunk elegen. Küldtem listát, akikre emlékszem, kb. ötven. [A listákat ld. a szerző az 1956-os Intézetnek átadott kutatási anyagában!] A Magyarok létszámát már konstatáltuk máshol. 1956 és 1960 között a Légió létszáma 25 és 20 ezer között mozgott. Hát könnyű kiszámolni." (SZT)

„Négyen voltunk, de nem maradtunk együtt, ők 5 év után leszereltek." (MT)

„Öten vagy hatan voltunk [a szakaszban]. A név nem számít, mert volt, aki cserélte. Egy maradt máig is jó barátom. " (SS)

„Öt vagy hat, igen, egy akivel még mindig fenntartom a kapcsolatot." (AD)

„Igen, voltunk a kiképzésen Saidában sokan magyarok, altisztektől kezdve a légiósokig, hiszen a Szecskó Tibor is ott volt, mint kiképző őrmester. Mi magyarok mindig összetartottunk, még a mai napig is." (HB)

„Igen, volt vagy tíz az első időkben." (SJ)

„Amikor kialakították a századokat, elosztották a nemzetiségeket századonként, majd szakaszonként is. 1961-ben szakaszonként 5 vagy 6 magyar újonc volt, ami egy-egy században 20-24 magyart [jelentett]. A Saidában élő egykori magyar kolóniát így kb. 150 főre lehet saccolni. – A Légióban nehéz hosszú távú barátságot kötni, mert folyton ide-oda helyezik az embereket. Pár név: Sípos Pista, a Szabó-ikrek (Sanyi és Jancsi) Tóth Miska,

Orbán Jocó – az utóbbi kis srácot sokat segítettem és vigasztaltam –, a Holtság Laci, aki öngyilkos lett...” (NS)

25) Érzett-e honvágyat az első időkben, és gondolt-e arra, hogy jobb lenne mégis hazatérni? Mi volt, ami e nehéz pillanatokon átsegítette?

„Honvágyat nem rögtön, de később éreztem, és még ma is érzek. Nem tudtam, jól csináltam-e, hogy diszidáltam. Lelkismeret vagy honvágy – vagy mindkettő? Nem tudom ma sem. Szerettem volna hazatérni, mint sokan, de szégyeltem magam és féltem. Nehéz volt, „oly távol, messze van hazám”... Nehéz volt elképzelni, hogy szarban a haza, a többi csak bonyodalom. A nehéz pillanatokban arra gondoltam, hogy 1) hátha egyszer haza kéne menni fegyverrel, 2) az életösztön, 3) Bánk Bán-ból „Tiborc panasza.” (SZT)

„Őszintén, volt egy kis honvágyam. De mi lett volna a jövőm otthon? Akaraterővel, meg akartam a helyemet állni!” (MT)

„Nem. [Elég volt] ráemlékezni a komonistákra, és mi várna reám, ha visszamennék?” (SS)

„Nem.” (AD)

„Igen, volt honvágyam, eleinte. Az anyám, a hazám, a rokonság és a barátnőm végett, de idővel elmúlt.” (HB)

„Igen. Kétszer is haza akartam menni, de mindig visszadobták a kérelmem.” (SJ)

„Éreztem persze, mint mindenki, sokat gondoltam haza, a szüleimre, testvéreimre, haverokra, kis csajokra. – Számomra ez az egész história egy kihívás volt, az emigrációtól kezdve mostanáig, hogy képes vagyok-e elérni valamit külföldön, nyelvismeret, szakma, diploma nélkül, egyedül megállni a helyemet, úgy, hogy miattam ne szégyenkezzen senki. Na most, a Légió nem volt éppen tündöklő karrier, hiszen még háború volt, és háborús időkben bizony katonák is meghalhatnak... Nem baj, ha már itt vagyok, tegyem a lehető legjobban, amit kell. Tehát egy önérzetes, büszke gőg miatt maradtam, nem akartam szégyenkezni otthon.” (NS)

26) Mikor adott hírt először magáról, tudatva az otthoniakkal, hogy légiósnak állt? Küldött-e magáról fényképet, pénzt a borítékban?

„A Légióban volt egy kérdés: kit akar értesíteni, ha meghal? Beírattam és aláírtam: „Senki se tudjon semmit!” Adtam hírt magamról négy év után, 1962-ben, mikor vége volt az algériai „háborúnak”, mert életben maradtam és furdalt a honvágy és a lekiismeret szüleim iránt. Se fénykép, se boríték, akkoriban borzasztó volt még a cenzúra, camarades!” (SZT)

„1970-ben írtam először szüleimnek, nem beszéltem a Légióról, a második levelemben küldtem képet, de civilben!” (MT)

„Megírtam anyámnak, hogy beálltam a légióba. Mindjárt azzal kezdte, amikor válaszolt, hogy milyen hülyeséget csináltál, kit öltél meg, mit loptál, miért kellett beállnod… Ezt a magyarok verjék ki a fejükből, a légió nem az, amit Rejtő Jenő írt.” (FI)

„Körülbelül másfél hónap múlva. Küldtem fényképeket.” (SS)

„1960. nyarán, nem küldtem se pénzt, se fényképet” (AD)

„Hírt először magamról öt év után adtam anyám nővérének Németországba, és ő onnét megírta anyámnak, hogy hol vagyok. Küldtem fényképeket és pénzt is a leveleimben.” (HB)

„Igen, egy lánnyal leveleztem. Nem volt már családom otthon, se anyám.” (SJ)

„A kiképzés végén írtam először haza, a szüleim hat hónapig nem tudtak rólam, fotót talán küldtem, de pénzt biztos nem, mert az nem volt nekünk sem. A zsoldunk 9000 régi frank körül forgott, ami a hónap végi kötelező csikkezésnek megfelelő összeget jelentette.” (NS)

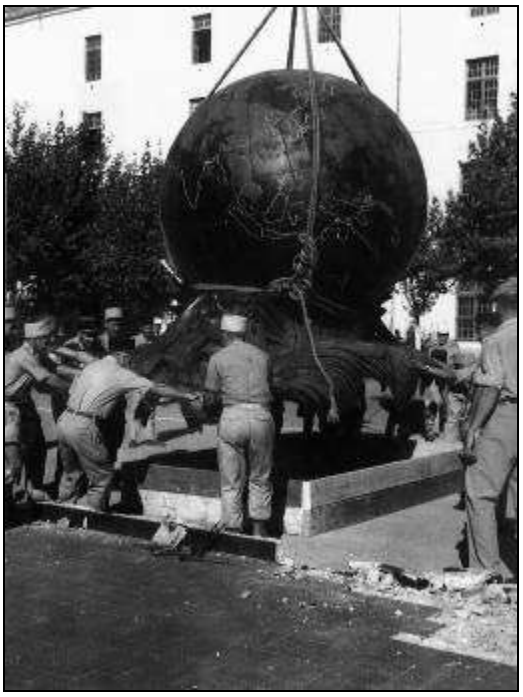

Végül ismét csak Nemes Sándort emlékeire hagyatkozva álljon itt egy rövid idézet a kiképzés utolsó, egy hónapos terepgyakorlatáról, amelyre már a saidai, mascarai bázisok külső „rom-tanyáin” került sor:

„Kiképzőtáborom színhelye Saida városa és környéke volt. Három hónapos kemény kiképzés után hátra volt még a legkeményebb, az ú.n. »nomadisation«, amit kissé szabadon arab életformának lehetne fordítani. A mai híres-hírhedt »marche du Képi blanc« (a Képi blanc túlélő túra) csak sápadt visszfénye a mi hajdani erőpróbánknak. Egy hónapon át étel és víz alig, tisztálkodás semmi, alvás a sziklán, erőltetett hegymenet föl-le, éjjel-nappal, éles lőszerrel, veszélyes terepen, dzsellaba daróc köntösben. A végén mindent kibíró vadak lettünk, oroszlánszagúak, akár csak azok. És az arabok.

Visszatérve a »civilizációba«, új elhelyezést kaptunk, most már fehér »képi«-ben járva, büszkén. Előbb persze, a kétperces forró tusolás következett Marseille-i háziszappannal és kétperces öblítéssel, német tizedeseink harsány »Maulen, schnell!« üvöltéseitől kísérve. Aztán jöhet a kimenőruha szertartásos vasalgatása és a jancsiszöges kimenő bakancs leadása. A barna félcipőt, ami az előbbiekhez képest már-már olasz divatfazonnak tűnt, kitörő örömmel fogadtuk. Ruhaszemle után sorakozó, négyes sorokban, termet szerint. 34-en maradtunk talpon a szakaszban. Hadnagyunk vezényel: »Irány a kapu, lépés in-dulj!« Vonulunk a kupiba, végig a főutcán, parádés, 60-as tempójú díszléptekkel, közben harsányan nótázva: »Au revoir petite Monica, nous partons pour le combat.« [’Isten veled, Mónika; megyünk a csatába!’].

Csataképek – közelről

Akkor hát „menjünk a csatába”… Legalábbis kísérjük el a magyar légiósokat emlékeik hadi ösvényein néhány algériai bevetésre.

Jellemző, hogy e gyakran jóval „rázósabb” időutazásokra nem annyira a kezdeti kérdőíves felmérés, inkább a későbbi magnós vagy kamerás interjúk s a bajtársi találkozók oldottabb együttlétei kínáltak alkalmat. Igaz, egy-egy máig nyomasztó emlék előhívásához olykor több éves bizalmi kapcsolat is kevésnek bizonyult, s akárhányszor megesett, hogy az igazán „kemény” harci epizódok rendre csak akkor kerültek szóba, mikor a diktafont vagy a kamerát kikapcsoltuk. Interjúalanyaim utólagos hozzájárulásával alább ezeket is igyekszem elbeszélésükhöz híven, minél kevesebb kommentárral felidézni.

Kezdjük a sort Szecskó Tibor emlékeivel, aki 1958 őszén állt a Légióba, s alig húsz hónap alatt Saidában maga is újonckiképző őrmester lett, majd szakaszparancsnokként néhány hadműveletben és a városi rendfenntartásban is részt vett:

(A városi orvtámadásokról és rajtaütésekről)

„Még jóformán meg se érkeztünk, már az utcán látni lehetett, hogy nagy az izgalom. Mentünk az autóval, valaki előttünk elütött egy kecskét, és [a parancsnok] mondja: hajtsunk tovább, mert lehet, hogy itt is épp orvtámadás készül. Akkor már [1958-59-ben] sok volt az orvtámadás, robbantások, merényletek, ilyesmik. Amikor kijöttünk, eleinte azt gondoltuk, hogy itt éles harcok lesznek, de ember ember ellen [küzd majd]. De ez egy alattomos harc volt, ahogy az ellenfeleink bennünket támadtak. Egész más, mint amire számítottunk. (…)

Akkor Algériában az orvtámadások már mindennaposak voltak. A kiképzés alatt is folyton attól kellett tartanunk, hogy lesből ránk támadnak. Többször előfordult, hogy mentünk, és ránk lőttek, vagy aknákat rejtettek el az úton, és felrobbantották előttünk. Azt várták csak, hogy a kocsink megálljon, és golyózáport küldjenek ránk. Emiatt tíz másodperc alatt mind a tizenkét embernek le kellett ugrálnia a kocsiról, s az út mentén szétszéledve máris felvenni a harcot. Lekaszálni amennyit csak lehet, s azután gyorsan elhúzni a csíkot az előre megbeszélt menekülő úton, mielőtt a támadók erősítést kapnának.”[517]

[517] Szecskó Tibor interjúja, Aix-en-Provence, 2011.10.14. „Patria nostra”, muszter, 5. kazetta.

(A hegyvidéki bevetésekről)

„Miután az ellenségről hírt kaptunk, kora reggel, már 4-5 óra tájban megindultunk. Felmentünk egy thalweg [vízmosás] tetejére, ahol kijelölték a gyalogos egységek helyét. Fölöttünk foglalt állást a tüzérség, alul pedig az egész hegységet körülzárva fölállt a harckocsik bouclage-a [bekerítése, blokádja]. Akkor megindult a légitámadás; vadászrepülők szálltak az ellenséges zóna fölé, hogy géppuskatűzzel és napalmmal megszórják azt. Ezután jött a tüzérségi előkészítés, majd láncban megindultunk mi is, hogy átfésüljük az egész hegységet. Az efféle nagyobb akciókban legalább egy, de néha több ezred is részt vett, akár egy megyényi területet is végig pásztázva, felülről lefelé, a völgyek irányába.

Egyszer, megyünk a hegyen, a lázsadók barlangjai és rejtekhelyei után kutatva, ahol vagy ők bújtak meg, vagy élelmet, fegyvert és lőszert rejtegettek, sőt, olykor még pénzt is találtunk az ilyen „cache”-okban. [rejtekhelyeken] Tudtuk, hogy gránátokkal és taposó aknákkal veszik körül a fészkeiket, melyek emiatt nagyon veszélyesek. Ahogy megyünk, hát, én is felfedezek előttünk egy gyanús helyet… Telefonálok mindjárt a századparancsnoknak, hogy állítsa meg a vonulást. Akkor én már szakaszparancsnok voltam, és mindjárt előre is küldtem egy felderítőt, hogy nézze meg, mi van ott. Az meg, szerencsétlen, aknára lépett és felrobbant, s az egyik lábát elveszítette. (…) Egy másik alkalommal, szintén operáció [hadművelet] közben vonultunk egy bozótos részen, s egy magyar srác váratlanul tüzet nyitott egy bokorra, ami mellett elhaladtam éppen. »Hülye vagy?! Mit csinálsz?!« – kiáltottam hátra. Mire ő: »Egy fellaga bújt meg a bokorban, és éppen rád célzott. Nézd csak meg, ha nem hiszed.«”[518]

(A nagyvárosi tüntetésekről és a rendfentartásról)

„1958 óta nagy tüntetések voltak a városokban mindenütt, és nem múlt el nap, hogy egy-két kávéházat fel ne robbantottak volna. Algírban például a zeraldai Első Idegen Ejtőernyős Ezred kapott parancsot, hogy rendet csináljon. De néha kiküldtek bennünket, légiós gyalogosokat is rendfentartásra. Én magam többször is jártam így Oránban. Kiállítottak egy géppuskával az utca közepére, hogy ne mozogjon senki. Kint voltuk azután napokig (csak néha hoztak be egy hangárba mosakodni és egy keveset aludni). A tömeg meg jött és tüntetett. De ahogy meglátták a géppuska-állást, „Éljen a Légió” kiáltással sarkon fordultak, és elmentek egy másik utcába tüntetni. Utána, mikor a helyzet már elmérgesedett, és az OAS is robbantgatni kezdett, voltak ennél borzasztóbb jelenetek is. De nekünk, szerencsére, nem kellett soha civilekre lőni.”[519]

Huber Béla 1961 tavaszán 18 évesen állt a Légióba és csaknem 29 éven át majd’ minden alakulatot és fegyvernemet végigpróbált az ejtőernyősöktől a páncélosokon át a búvárokig, jóllehet a legtovább az építő-műszaki csapat: a szakállas, szekercés, bőrkötényes „pionier”-ék szakaszparancsnokaként szolgált, egészen 1990-ig. Az algériai háború utolsó évében deszantos volt az 1er REP kötelékében.

(A hegyvidéki harcokról, az FLN-ről, ALN-ről és az arab falvakról)

„Mi volt a feladatunk? Ledobtak a hegyekbe bouclage-okat [bekerítéseket] meg embuscade-okat [csapdákat, lesállásokat] csinálni. Vártuk, hogy jöjjön az ellenség, és mentünk mi is keresni, hogy merre jár. Fentről a helikopterek meg a repülők is folyton azt nézték, hol vannak, és rádión leadták nekünk, ha fegyveres csoportra találtak. Aztán jöttek a B2006-os, B2008-as gépek, hogy géppuskával és napalmmal megszórják az állásaikat. Utána jöttünk mi [a deszantosok]. Háború volt, komoly harcok folytak. Volt úgy, hogy mentünk, és két-három

[518] Szecskó-interjú, 2011. uo.
[519] Szecskó-interjú, 2011. uo.

hónapig nem találtunk senkit. Meg olyan is, hogy egy hét alatt háromszor is összecsaptunk a fellagákkal. Az FLN-nel, az ALN-nel… a „felszabadítókkal”, igen. Azok folyton csak mentek, hegyről a völgybe, völgyből a hegyre. Járták a falvakat, hogy megbecstelenítsék a nőket és megöljék a családokat, loptak, raboltak, amit tudtak. Aki pedig nem engedelmeskedett nekik, azt kinyírták. Több arabot öltek meg, mint a katonaság.”[520]

(A fellagák egy rajtaütéséről)

„Nem voltunk mindig túlerőben. Mikor a fellagákat kerestük, volt úgy, hogy rajokra osztották a szakaszt, és a mi rajunkat [8-10 fős egység] vagy 70-80 fellaga megtámadta. Épp a kaját csináltam, gulyást egy bográcsban, mikor ránk törtek. Egy pesti srác, Gálfi Laci rohant eléjük géppisztollyal, hogy feltartsa őket, de mentem mindjárt én is utána a géppuskával, és lőttem mindenre, ami csak mozgott. Annyira előre rohantunk, hogy észre se vettük: be vagyunk kerítve. Már azt hittük, végünk, de aztán jöttek a többiek is, meg egy helikopter is feltünt végre. Az volt a szerencsénk, hogy csak minden ötödik, hatodik arabnak volt fegyvere, s ha az egyik elesett, a másik kapta fel a puskát, és az ment vele előre.”[521]

Frei Imre 1960-ban állt a Légióba, közel tizenegy éven át deszantosként szolgált, s az algériai háború végén szintén részt vett néhány partizán-elhárító bevetésben. Minderre így emlékszik egy interjúban: „Volt hat-hét hónap, ami alatt történt egy-két összeütközés, de semmi komolyabb. Itt volt száz ember, ott volt nyolcvan, hírt kaptunk, hogy átjöttek Marokkóból vagy Tunéziából, azokat kellett megkeresni és megsemmisíteni. Bekerítette őket három-négy ezred, és már nem tudtak mozdulni.”[522]

Nemes Sándor, aki tizenöt évig szolgált híradósként a Légióban, majd további két évig a Francia Hadseregben, már szintén csak a háború végére ért ki Afrikába. 1961. tavaszán a Párizs-Vincennes-i erődben jelentkezett újoncnak, majd az alapkiképzés után Sidi-bél-Abbésban a rádiós iskolát is elvégezte:

„Éles bevetésen talán csak háromszor voltam: kétszer aknavető-tájolóként, egyszer meg egy hegyoldalt kellett golyószóróval biztosítanom. Tudtommal nem öltem ellenfelet. Ez nem

[520] Huber Béla interjúja, Aubagne, 2011.10.16. „Patria nostra”, muszter, 8. kazetta.
[521] Huber-interjú, 2011. uo.
[522] *Mindhalálig Légió*, Intejú Frei Imrével, Hetek, 1989/9. 14.o.

is hiányzott az önbecslésemhez, mivel sosem irigykedtem azokra, akik hőstetteiket mesélték a kocsmapultok mellett. Azzal dicsekedni, hogy megvolt az utánpótlás, kaja, pia, benzin, lőszer meg a szanitéc helikopter – nem volt nagy hősiesség számomra. Sokan még ma sem igazán értik, hogy én nem meghalni vagy ölni jöttem a Légióba. Hanem élni akartam, lehetőleg jó körülmények között, gyilkos napozó helyeken. (…) Amúgy mint rádiósnak a vezérkar körében és kegyében, jó dolgom volt, s ezt bolond lettem volna nem kihasználni."[523]

Nemes Sándor egy barátja és rádiós bajtársa, Pápai Lajos viszont 1961 augusztusában Sidi-bel-Abbèsben egy AM8-as páncélkocsi híradósaként részt vett az egyik utolsó komolyabb összetűzésben, amelyben két légiós is elesett és több megsebesült. Az eset előzménye az volt, hogy a város villanegyedében a légiós járőr gyanús arab fiatalemberek egy csoportja nyomába eredt, majd mikor egy német légióssal, Heinz Zimmermannal az élen bementek utánuk egy házba, sortűzzel fogadták őket, s a légiósok közül többet is leterítettek. Ekkor riasztották Pápaiék páncélkocsiját, melynek ötfős legénységéből négyen is magyarok voltak:

„Ami az AM8-as beavatkozást illeti, az egy délután történt, és magam is ott voltam. Bel-Abbésből telefonált ránk Bernard Cotte kapitány, hogy menjünk azonnal a városba, ahol várnak egy akcióra. A magyar Holló Pista törzsőrmester olyan keményen másnapos volt, hogy nem fogta fel a kapitány parancsát, úgyhogy én mondtam ki: »Riadó!« Elindultunk az AM8-as Tissoufer harckocsival: az olasz Guenzi őrmester, Hegyi Jancsi a toronylövész, Szabó Sanyi a pilóta, meg én, mint brigadier rádiós. Egy villa előtt, amit akkor már bekerítettek a légiósok, megálltunk. Guenzi leugrott a kocsiról és néhány szót váltott az akciót civil ruhában vezénylő Cotte kapitánnyal. Végül belőttünk négy-öt robbanó gránátot a házba, s aztán már a gyalogosok is bemehettek. (…) Hogy előtte mi történt, azt senki sem közölte, csak pár hét múlva Guenzi, az őrmesterünk, kapott egy Croix de Guerre-t (hadikeresztet). Jó negyven év múlva olvasom egy újságban az Algériában elesett utolsó légiós, Heinz Zimmermann történetét, s csak akkor kapcsolok, hogy miért is hívtak bennünket oda, azt a házat szétlőni. Korábban ezt senki sem kötötte az orrunkra."[524]

[523] Nemes Sándor egy, a szerzőhöz írott 2014. október 10-ei számítógépes üzenetéből.
[524] Idézi Nemes Sándor egy, a szerzőhöz írott 2014. október 15-ei számítógépes üzenetében.

E történethez tartozik még egy epilógus is. Alig egy évre rá, 1962 szeptemberében, mikor az Idegenlégió 120 év után elhagyta Sidi-bél-Abbés-i anyabázisát, a halottait már nem volt módja magával vinni mind. Kiválaszottak hát három nevesebbet, majd exhumálva, díszkoporsóban, katonai díszpompával átszállították Provence-ba, a Puyloubier-i légiós temetőbe. Roler tábornok, a „Légió atyjának" hamvait, egy légiós főtisztté lett arisztokratáét, Aage dán hercegét és az algériai háború 24 évesen, utolsóként elesett közrendű légiósáét, Heinz Zimmermannét.

Spátay János, aki 1961-ben tizennyolc évesen csapott fel légiósnak, majd több mint nyolc évig szolgált, szintén jól emlékszik az egyik utolsó, felkelőkkel vívott incidensre a tunéziai határon:

„1962 elején, a háború vége előtt történt Philipville-ben, mikor a 1-er compagnie de 2.R.E.I.-be [a Második Idegen Gyalogezred első századába] voltam beosztva. A fellagák egy éjjel átjöttek Tunéziából, és jól megszórtak aknákkal bennünket. Mivel Tunéziába nekünk, légiósoknak, tilos volt fegyverrel átmenni, a parancsnok önkénteseket kért, akik a fellagákat üldözőbe veszik. Végül kiválasztottak tizenkét légióst, köztük engem is, hogy menjünk utánuk, és kapjuk el őket. De úgy, hogy ha lebukunk, a parancsnokság nem fog tudni rólunk, s az ellenség is azt csinál velünk, amit akar. *Ca était un mission impossibile* [lehetetlen küldetés volt], úgy indulni éjjeli bevetésre a határon túlra, hogy ha bármi zűr lesz, nem fog senki sem kimenteni.

Végül sikerült, megtaláltuk őket, rajtuk ütöttünk, s még néhány túszt is hoztunk magunkkal, akiket átadtunk a *Deuxiéme Bureau* [Kettes Iroda – a francia katonai elhárítás] tisztjeinek. Szóval, tűzszünet ide, tűzszünet oda, a tunéziai határnál még Évian után is voltak összetűzések." [525]

A harci epizódok közül néhányat az egykori társak eleste vagy súlyos sebesülése vésett emlékezetükbe.

Szabó László őrmester, 1958 őszén egy motorizált felderítő szakasz parancsnokaként – lásd az alábbi képen az előtérbeli alakot – a tunéziai határ zónában terepjárójával aknára futott.

„Sokkot kaptam a robbanástól és a körülöttem heverő halottak látványától. Elborult az agyam, minden áron meg akartam ölni valakit én is... Fölkaptam egy utász fejszét, és elindultam a tetteseket felkutatni. (…) Én voltam az egyetlen túlélő azon a dzsippen. Öten haltak meg köröttem, köztük a francia hadnagyunk, egy négycsillagos tábornok fia, akinek ez volt az első algériai bevetése."[526]

[525] Spátay János 2014 szeptember 15-én Gödön a szerzőnek diktafonba mondott története.
[526] Szabó László diktafonos interjúja, Nizza, 2012. május 8. – 1956-os Intézet, „Légiós kutatások" gyűjtemény.

Azt, hogy a hasonló háborús epizódok – komor, sőt gyászos történeteik ellenére – mások előtt könnyebben felidézhetőek, mint az elbeszélő saját haditettei, két lélektani szempont is érthetővé teszi. Az egyik, hogy e történetek szereplői „valódi hősök" az emlékezők szemében, azaz olyan fiatal áldozatok, akik „másokért" vagy „mások helyett" haltak meg, márpedig ez a hagyományos kollektív normák szerint – legalábbis a saját közösségben, bár olykor a riválisában is – máig az egyik legtöbbre tartott morális cselekedet. A másik, hogy – részben épp emiatt – az elbeszélő érzelmi azonosulása, sőt esetenkénti önbehelyettesítő igyekezete az áldozat-szerepbe („velem is éppúgy megtörténhetett volna") csábító és eleve megkérdőjelezhetetlen narratív pozíció. A többé-kevésbé azonos múltú és élménykörű hallgatóság ilyenkor többnyire csak komoran hallgat vagy bólogat, netán egy hasonló történettel áll maga is elő, az elhangzottak súlyát és hitelét megerősítendő.

A kérdőív 31. kérdése azt firtatta, hogy a válaszolóknak volt-e velük egykorú magyar bajtársuk, aki a harcokban súlyosan megsebesült, netán elesett vagy eltünt. Szecskó Tibor társaságban, élőszóban is többször elmondott példáját ezúttal a nagyobb hiteleség kedvéért a kérdőíves válaszából, saját szavaival idézem:

„Én csak egyre emlékszem: Kolozsvári volt a neve, hősi halált halt a tunésziai [*sic!*] határon 1960-ban. Ismerem jól az akkori századparancsnokát, akinek megmentette az életét. Abból a tisztből lett a Légió főparancsnoka, híres „hadúr", egy Coulon nevű vezérezredes, ötcsillagos „général d'armée". Elmondhatnám, mi mindent mesélt róla, valóságos bókolat a Magyaroknak! [*sic!*]"[527]

Feltűnő ugyanakkor, hogy a háborús emlékekből hasonló, nevesített hőstett még véletlenül sem bukkan elő az ellenfél: az arab felkelők köréből, ám nem hogy hőstett, még apró személyes gesztusok, köznapi epizódok sem. (Ezekről inkább a szökött, majd hazatért légiósok a magyar belügyi elhárítás által már itthon felvett kihallgatási jegyzőkönyveiben

[527] Szecskó Tibor, Aix-en-Provence, kérdőíve – 1956-os Intézet, „Légiós kutatások".

tűnnek fel nem túl gyakori példák, mivel e légiós dezertőrök Tetuánban, a fellagák marokkói bázisán, maguk is hosszú hónapokat töltöttek szoros együttlétben korábbi ellenségeikkel, bár ők is inkább csak „Sidi Musztafa”, az FLN/ALN e máig azonosítatlan kilétű felkelő parancsokának szavait és tetteit idézik, aki, mint még látni fogjuk, nem hogy algériai arab nem volt, hanem tucatnyi álnév mögé rejtőzve vélhetően egy osztrák zsidó származású politikai kalandor és többes ügynök volt.) E feltűnő említés-hiány aligha csak az utólagos emlékszelekció eredménye, jóval valószínűbb, hogy a magyar légiósoknak már egykor sem volt Algériában túl sok közvetlen, személyes élményük az arab lakosság és pláne a fellagák köréből. (Mint azt a veteránok egyike fensőbbséges poénként egyhelyütt a kérdőívben megjegyzi: „Az arab lakossággal nem érintkeztem csak a nyilvános házban [t.i. az arab lányokkal]. Nem bíztam bennük.”) Hasonlóan szembetűnő, hogy a légiós veteránoknak még az egykor felderítő segédcsapatokként velük együtt harcoló bennszülött harkikról sincs érdemi mondandójuk. Úgy tűnik, ez a világ, már csak áthidalhatatlan nyelvi, kulturális különbözőségei miatt is, jobbára mindvégig idegen és érthetetlen volt számukra, s így „ellenségképük” is nagyrészt arctalan és személytelen maradt. A provence-i veteránok – az algériai légiós levélíró társaikkal ellentétben – *nota bene* még „Jóskák”-ként sem emlegetik az arab felkelőket, noha nyilvánvaló: az efféle gúnyoros gyűjtőnevek („Fritzek”, „Ivánok”, stb) is csak az ellenség elszemélytelenítésére szolgálnak.

Homokvihar és „cafard”

Azután már nem beszélgettek. Egyre forróbb lett a levegő. Egy sirokkószerű déli légáramlás elviselhetetlen főfájást és lomhán kavargó portölcséreket hozott… A nap égetett, s az állandó sárga, sivatagi visszfény, amely szinte zúgva áramlott szemükön keresztül agyukba az örökös sivár porhalmok tengeréről, kibírhatatlan.

(Rejtő: Az előretolt helyőrség)

A mottóként választott leírás, akár egy homokvihar vagy egy „cafard” baljós előszele is lehetne. Mindkettő kedvenc, visszatérő motívuma felülmúlhatatlan kávéházi Afrika-szakértőnknek, Rejtő Jenőnek, amint azt híveinek ma is több légiót kitevő tábora tanúsíthatja. Való igaz, groteszk és abszurd túlzásaival Rejtő egész mitológiát épít a „cafard” köré, nem győzvén ecsetelni annak rejtélyes, fura, sőt esetenként démoni szimptómáit. Regényeiben mindez nem egyéb, mint a tartós afrikai – és főként szaharai – szolgálat pszichés tünetegyüttese: kiborulás, apátia, ideggyengeség, máskor: mániás depresszió, nyomasztó látomásokkal és fóbiákkal fölmálházva, akár egy munícióval megrakott légiós öszvér, melytől az agyonterhelt, nyomott kedélyű párák rendre agresszióban törnek ki, mi több, az olykorr még járványos nyavalyaként is pusztíthat körükben… Legalábbis ezt sugallja az *A pokol zsoldosai*nak egy mesteri jelenete:

„Megkettőzték az őrséget, mert a cafard tünetei mutatkoznak a táborban. A sivatagi őrület hasonlít az ámokfutáshoz. Az egyik például elkezd nevetni és énekelni. Azután a csákányával nagyot üt a szomszédja fejére, és elrohan. A cafard, ha kitör, agyvérzéssel végződik. De lappangó stádiumában a hangulata emberről emberre ragad, és senki sem tudhatja, hogy a mellette álló legjobb barátja, mikor sújt le rá.”

Nos, lássuk, mi is valójában a cafard – azon kívül, hogy a „csótány” becsületes francia neve? „Nehezen meghatározható – véli egyik legmegbízhatóbb adatközlőnk, a már közel ötven éve Korzikán élő veterán, Nemes Sándor –, ahány légiós, annyi féle lehet… Honvágy, csalódás, szerelmi bánat éppúgy kiválthatja, mint a magány, a szeretethiány, az elhagyatottság vagy a kilátástalan jövő. Magát a szót különben a légiósok viszonylag ritkán használják, a jóhangzású „plein les couilles” [nagyjából: ’tele a zacskóm’] egymás közt sokkal gyakoribb fordulat.”

A cafard-ról mások is hosszan tudnak mesélni, kivált kedélyes poharazás közben, „igaz történeteket” épp úgy, mint költött legendákat. Az előbbiek hősei mindenkor a mesélők, az utóbbiaké rendre mások – a szerencsétlen flótások, akiken egyszerre „kitört a cafard”, és fejüket valami végzetes tettre, például gyilkosságra vagy öngyilkosságra adták. A „cafard”, mint váratlan indulatkitörés, úgy tűnik, nagyon is gyakori reakció a légiósok körében az állandó streszre és a fokozott testi-lelki megterhelésre még „békeidőben” is, nemhogy sok évig tartó állandó harckészültségben.

„A Légióban voltak teljesen őrültek is – idézi emlékezit Doma József –, akik azt hitték, hogy az egyenruha védelme alatt bármit megtehetnek. Egyikük leszúrt egy spanyolt, mert túl

hangos volt, a másik ámokfutóként nekiment a saját századának, és mindenfelé lövöldözött."[528]

A homokvihar csak kívülről – míg a cafard belülről támad, s ezért jóval veszélyesebb is amannál. Az előbbivel, mint arról a Szaharát is megjárt veteránjaink beszámoltak, amúgy sincs nagyon mit kezdeni, azon túl, hogy – fedezékben és lehetőleg tetőtől talpig múmiaként beburkolva – igyekezni kell azt túlélni, akár tíz perc alatt rohan át fölöttünk, akár napokig eltart. Pszichésen amúgy éppen e bizonytalanságot a legnehezebb elviselni, az apokaliptikus sötétséget s a hirtelen támadt ítéleidő tartamának kiszámíthatatlanságát. A legnagyobb bosszúság, amit nyílt terepen okozhat – s erről a négy szaharai század egykori légiósai több mint eleget tudnak! –, hogy utána kemény munkával sorra ki kell ásni a betemetett járműveket, s az apró homokszemcsék eltávolítása is alapos fegyverkarbantartást igényel. A cafard viszont nem ritkán ennél is súlyosabb következményekkel járhat.

Az esetek sokaságából néhány visszatérő alaptípus is kirajzolódik. Ilyenek a kocsmai vagy a nők körül támadt bordélyházi konfliktusok, vagy a kirívó „függelemsértések": a mások előtti megaláztatás vagy az elöljárói önkény elleni tettleges lázadások. (Ez utóbbiak rendre megtorlással: laktanyafogsággal, fogdával, lefokozással, zsoldcsökkentéssel, vagy súlyosabb esetben büntetőszázaddal végződtek, ám még egy hosszabb, 20-30 éves, egészében sikeresnek mondható légiós karrier során is rendre visszatérnek, mint azt Huber Béla, Szecskó Tibor és társaik emlékeiből kitűnik.)

A légiósoknál különben sem ritka „indulatgazdagságot" vagy impulzus-kontroll zavart tovább fokozhatja az erős alkohol- és dohányfüggőség s a szolgálaton kívüli drogfogyasztás is – habár ez utóbbi a korábbi magyar légiós nemzedékekre még nem volt jellemző. Annál inkább az ivás, ami nem egy olthatatlan szomjú légiósnál, úgy tűnik, mindhalálig tart. Legalábbis ezt sugallja a veteránotthonok kantinjainak és foyer-inak lehangoló törzsközönsége Auriolban és Puyloubiers-ban: a magányos, kataton, láthatóan idült alkoholista veteránokkal. (Ott jártunkkor vagy három megbeszélt találkozónk és forgatásunk is meghiúsult, mert 70-en jóval túl járó reménybeli interjúalanyaink, akiknek napi borfogyasztása olykor a két-három litert is meghaladja, már délelőtt beszámíthatatlan állapotba kerültek.)

[528] Doma József légiós veterán emlékei, 6. levél. A szentendrei Rab Rába Étterem honlapja: www.rabraby.hu .

Öngyilkosságok valamennyi fegyveres testületben előfordulnak, noha azokat az előljárók igyekeznek eltussolni – indítékaikat többnyire bagatellizálva – s ha lehet, titokban tartani, hogy az állomány „harci morálját" ne rontsák. Jellemző ugyanakkor, hogy háborús időben, amely, úgy tűnik, mozgósítja a túlélő ösztön vésztartalékát, a statisztikák rendre a suicid kísérletek és halálesetek számának látványos csökkenését jelzik. Nem tudni, vajon az előbbi vagy inkább ez utóbbi lehet-e az oka, minden esetre feltünő, hogy az algériai háború sok éves időszakából a légiós ezredek hadinaplóiban szorgos kutatásaink ellenére egyetlen öngyilkossági bejegyzésre sem bukkantunk a létszámveszteségek napi kimutatásaiban.

Holott nyilván történtek ilyenek, hisz veterán adatközlőink több magyar bajtársuk tragikus végéről is őríznek komor emlékeket, melyeknek csaknem mindig valami cafard-szerű állapot volt intő előjele vagy közvetlen indítéka: szerelmi bánat miatt őrségben magukkal végzett fiúk, súlyos traumát vagy megaláztatást elszenvedők, netán pszihésen – például mániás depresszióval – eleve terhelt önkéntesek suicidiuma.

Az esetek közül anonimizáltan itt csupán kettőt említek.

„A Saidában [1961-ben] élő magyar kolóniát olyan 150 főre lehet saccolni – írja Nemes Sándor kérdőívében a 24. kérdésére válaszolva, alapkiképzés alatti magyar barátai közül többet is említve, majd a névsor végére hagyva: –. (…) H. Laci, aki öngyilkos lett…[529]

Pápai Lajos kérdőívében ezt írja:

„L. Laci öngyilkos lett 1960 szilveszter éjszakáján Khencelában az őrszobában. Jól focizott, velem együtt az 1er REC [az 1. légiós páncélos ezred] csapatában, de Albert Flórián elküldte neki a dedikált fényképét, és ebbe aztán belezavarodott, hogy maga hol is áll [hozzá képest]. 21 évet élt! Milyen kár."[530]

Álljon itt végül a „cafard" olykor nagyon is összetett indítékaira példaként az újonc Spátay János kiborulásának esete:

„Mascarában, a kiképzés alatt történt velem, 1961-ben, amikor épp, hogy elmúltam 18 éves. Kinn voltunk lőgyakorlaton, és egyszer csak rámjött valami… Zokogni kezdtem, úgy, hogy a könnyektől a céltáblát se láttam, és képtelen voltam a ravaszt meghúzni. Akkor már hónapok óta nem jött válasz a leveleimre anyámtól, Párizsból, aztán kiderült, hogy egy amerikai tiszttel meglépett, búcsú nélkül, az USÁ-ba. Azóta sem tudok róla semmit. A kiképzés végén jártunk, közben még folyt a háború, hajtottak egyik gyakorlatról, vizsgáról a másikra, és tudtuk, hogy nemsokára bevetnek majd. Az utolsó harcászati vizsgán már nem is hamis [vak-] tölténnyel lődöztünk egymásra, hanem valódival. Szóval kiborultam. Rábuktam a lőállásban a puskámra, és csak sírtam.

Hirtelen ott termett egy vadállat őrmester, és elkezdett fektemben rugdosni és üvöltözni, hogy miért nem lövök már. Én meg fölkaptam a puskám, talpra ugrottam és ráfogtam: „Ha nem hagyod abba, itt lőlek agyon, te barom!" Szerencsémre a hadnagy éppen mögöttem állt, a tarkómhoz nyomta a pisztolyát, és azt mondta, dobd el a fegyvert. De nem tudtam azt se, az ujjaimba valami görcs állt, és annyira szorították a puskát, hogy három ember is alig tudta elvenni. Látva, hogy ki vagyok borulva, kihívták a police militaire-t [a katonai rendészetet], de a hadnagy azzal adott át nekik: „Itt a pénz rá, vegyetek egy láda sört, meg egy karton cigit neki, és hagyjátok pár napig lenyugodni."

---

[529] Nemes Sándor (Szekszárdzomba – Borgo, Korzika) kérdőíve – 1956-os Intézet, „Légiós-kutatások" c. különgyűjtemény

[530] Pápai Lajos (Öcsöd – Montrichard) kérdőíve – 1956-os Intézet, „Légiós-kutatások" c. különgyűjtemény

Később Mascarában a tábornok is kihallgatásra rendelt. Mindjárt azzal kezdte: „Tudod, te, hülye, mit tettél? Fegyvert fogtál az előljáródra?! Ezért most agyon kell lövesselek!” Én meg mondtam, mi van, hogy az anyám meglépett, ez a vadállat meg elkezdett rugdosni, ott a földön fekve… Végül a tábornok is rendes volt velem. Nem kaptam csak 30 nap compagnie de discipline-t [büntető századot], ahol kővel megrakott hátizsákkal kellett futkosni, fegyveres őrrel a nyomomban, éjszakára meg egy sírgödröt kellett ásni, és egy pokrócot bedobva ott kellett aludni, fölöttem az őrrel. Utána páncélos-iskolára küldtek, és a vizsgán én lettem a legjobb. „Jutalmul” mindjárt egy harcoló zászlóaljhoz vezényeltek.”[531]

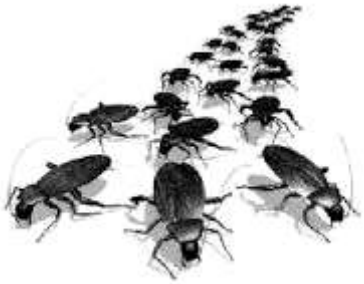

[531] Spátay János 2014 őszén Gödön a szerzőnek elmondott története.

A légiós ezredek algériai hadinaplói

Nem fontos… A létszám meg fog változni…
Úgyis leváltjuk itt az egész helyőrséget…

(Rejtő: Az előre tolt helyőrség)

2012 tavaszán a Balassi Intézet külföldi hungarika-kutatásokra kiírt pályázatán kéthavi Klebelsberg-ösztöndíjat nyertem, hogy kutatásaimat az Idegenlégió Aubagne-i Dokumentációs Központjában és a provence-i magyar légiós veteránok körében folytassam. Kissé sarkítva arra kerestem – ekkor már közel két éve – a választ, hogy miért jelentkeztek oly sokan az ’56-os népfelkelő kamaszok közül afrikai zsoldoskatonának, hogy miféle félelmek, remények hajtották őket szülőföldjüktől oly messze, és miként alakult e szétszórt, mára jórészt elfeledett kamasz nemzedék, „a forradalom árváinak” további sorsa. Amint azt munkám elején jeleztem, a Francia Idegenlégió magyar történetét – benne az ’56-utáni „période hongroise” jelentős epizódjával, amikor is jó 3000 magyar önkéntes szolgált sok éven át a zöld-vörös zászlók alatt – francia forrásokból módszeresen, tudományos igénnyel még nem kutatta senki, s magyar történész nem járt korábban a Légió Aubagne-i archívumában sem. Nem csoda, ha a szakmai kihívás nagyságával csak a kutatás nehézségei és esetenkénti buktatói voltak arányosak – 56 évvel ’56 után...

Iratgyűjtő, inerjúkészítő és kérdőíves munkámat – amely Aubagne-on kívül Provence tucatnyi más, kisebb-nagyobb településére is kiterjedt Marseille, Aix-en-Provence és Nizza háromszögében[532] – sokan és sokféleképp segítették. A Balassi Intézeten kívül így köszönettel tartozom értő támogatásáért a párizsi Magyar Intézet egykori direktorának, Ablonczy Balázsnak, Aix-en-Provence frissen kinevezett tiszteletbeli magyar konzuljának, Pierre Vasarellynek, továbbá az Idegenlégió Dokumentációs Központja számos munkatársának. Külön köszönet illeti lelkes veterán adatközlőimet és segítőimet, így Aradi Domokost (La Lende les Moures), Huber Bélát (Aubagne), Morvay Tamást (Vins sur Caramy), Nemes Sándort (Borgo, Korzika), Soós Sándort (Séptemes les Vallons), Sorbán Gyulát (Toulon), Spátay Jánost (Bouc-Bel-Air) és Dr. Szecskó Tibor (Aix-en Provence) hadtörténészt, akinek több évtizedes légiós arhivista és múzeológus múltja a „Quartier Viennot”-ban nem egy ajtót nyitott meg előttem. Végül hálával tartozom barátom és kutatótársam, Marczisovszky János segítségéért, aki, bár Klebelsberg-ösztöndíjat a szűkös intézeti büdzsé miatt nem kaphatott, pár hétre szintén csatlakozott a Provence-i expedícióhoz.

A Légió főparancsnokságára naponta bejárva, a legénységgel, az altisztekkel és tisztekkel gyakran szót váltva, sőt együtt is étkezve, „kantinozva”, kiváltképp jó kapcsolatba kerültünk az ez időben Aubagne-ban szolgáló 25-30 magyar légióssal, akiktől szintén több értékes adatot, archív képet és dokumentumot kaptunk a jó két nemzedékkel előttük járó magyar veteránokról. (Jelenleg mintegy 300 magyar szolgál világszerte a Francia Idegenlégióban – közülük vagy kétszázan magyarországi, azaz „kismagyarok”, további százan pedig, úgymond, „nagymagyarok”, azaz a Felvidékről, Kárpátaljáról, Délvidékről és Erdélyből verbuvált, 20 és 50 év közötti önkéntesek.) Capitaine Montagna, a Légió világterjesztésű havi lapjának frissen kinevezett főszerkesztője maga is felkarolta a magyar légiós kutatás ügyét, s a „Képi Blanc” 2012 júniusi számában készséggel helyt adott kétnyelvű, fényképes felhívásunknak további ’56-os magyar veteránokhoz, akik légiós emlékeiket készek megosztani velünk. (A hirdetésre

[532] A 2012 május-júniusában végzett iratkutatás, dokumentumgyűjtés, kérdőívezés és interjúkészítés helyszínei: Aix-en Provence, Aubagne, Auriol, Bouc-Bel-Air, La Cardeline, La Ciotat, Nizza, Puyloubier, Toulon és Vins sur Caramy voltak.

rövid időn belül hatan is jelentkeztek, s a bizalmi ajánlóláncok révén azóta többen is felkerestek dokumentumokkal és adatközlésekkel a volt magyar légiósok és hozzátartozóik köréből.)

Algériai hadinaplók

Ami a szorosan vett archív forrásgyűjtést illeti, 2012. május-júniusában mintegy hat hetet töltöttünk szorgos iratkutatással az Idegenlégió Aubagne-i Dokumentációs Központjában (CDLE)[533] – ebből vagy hármat kutatótársammal és barátommal, Marczisovszky Jánossal. Előtte, közben és utána tucatnyi alkalommal tartottunk hosszabb-rövidebb érdemi konzultációt a CDLE és a BALE sokféle rendű és rangú beosztottjával, csak úgy, mint szakértőnkkel: Dr. Szecskó Tibor, ny. légiós törzszászlóssal, aki korábban évekig maga is a Dokumentációs Központ egyik vezető munkatársa volt.

Itt kíván említést, hogy civil kutató ez idő alatt a Légió központi archívumában nem járt – ahogy közvetlen előtte, utána sem –, továbbá, hogy Algériai függetlenné válásának 50. évfordulóján a légiós ezredek hadinaplóit az 1954-1962-es időszakból rajtunk kívül senkinek nem jutott eszébe kikérni és módszeresen átnézni, holott az algériai háború a francia nemzettudat és közélet egyik legkényesebb, sokat vitatott momentuma maradt – részben az egykori atrocitások és tömeges menekülthullámok, részben az azóta is makacsul fel-feltámadó interetnikus franciaországi konfliktusok miatt.

A légiós ezredek hadinaplói (JMOs) beavató és adatgazdag közelképet adnak az egységek belszervezetéről, tiszti, tiszthelyettesi és legénységi állományáról, továbbá hadműveleti részvételéről az algériai háború (1954-1962), majd a további hat évig tartó francia katonai evakuáció (1962-1968) egész időszakáról. Az Algériában szolgáló tíz légiós ezred minden nagyobb, önálló egysége hasonló adatszolgáltatási rendben folyamatosan vezetni és havonta, negyedévente leadni tartozott a főparancsnokságnak egykor szigorúan titkos szolgálati naplóit. Ezen egységek: az 1., 2., 3., 4. és 5. Idegen Gyalogezred, a 13. Féldandár, az 1. és 2. Idegen Ejtőernyős Ezred, az 1. és 2. Idegen Lovas (Páncélos) Ezred, továbbá a négy Szaharai Gépesített Század és a Szaharai Büntető Század voltak.[534]

533 Jellemző a rigid formalitásokon is áttörő, fanyar légiós humorra, hogy az Aubagne-i Dokumentációs Központ bejárata előtt a Szaharai Büntető Század (Compagnie de Discipline – rövidítve CD, akárcsak a Centre du Documentation!) egy sírkőszerű, régi táblája van felállítva, az ajtó fölött pedig egy Saint- Exupéry-idézet áll kőbe vésve, mely így fordítható: „Ne feledd, hogy az életben minden, ami becses, sok időt és türelmet követel!”

534 A felsorolt légiós egységek eredeti francia neve ill. rövidítése: 1er, 2e, 3e, 4e, 5e REI, 13e Demi-Brigade de la L.E., 1e, 2e Regiments Étrangers de Cavallerie, 1e, 2e REP, 4 Compagnies Sahariennes Portée de la L.E, Compagnie de Discipline.

Mivel az általunk kutatott időszakban (1956–1965) egyetlen ezred hadinapló-sorozata is 2-3 iratfolyómétert tesz ki, a korszak teljes napló-repertoárjából főként azon regimentek anyagát igyekeztünk átnézni, ahol korábbi kutatásaink és veterán adatközlőink szerint magyar légiósok nagy számban szolgáltak. Ezek: az 1. és 2. Idegen Gyalogezred, az 1. és 2. Idegen Ejtőernyős Ezred, továbbá a négy Szaharai Gépesített Század és a Szaharai Büntető Század voltak. Az ily módon szelektált, módszeresen átnézett, kimásolt és kijegyzetelt naplók így is a teljes repertoár bő egyharmadát teszik ki.

Röviden ezek tartalmáról és szerkezetéről.

Az egyes ezredek hadinaplóinak forrásértéke, formai és szerkezeti rendje a vizsgált évtizedben igen nagy változatosságot mutat, noha az évtized-fordulóra központi direktívák egész sora próbálta adatszolgáltatásuk tartalmi, formai elemeit egységesíteni. Néhány kézírásos kivételt leszámítva (ilyen például a Szaharai Büntető Század naplója) többnyire stenciles sokszorosítással készültek, havi vagy negyedévi gyakorisággal, 35-45 szolgálati példányban, egyedi, gyakran színes, illusztrált címlapokkal, melyek tervezésében az ezredírnokok fantáziája és grafikai tehetsége is tág teret kapott.

A naplók élén az egység táblázatba foglalt vezénylési rendje ('Orde de Bataille') áll a tisztek és tiszthelyettesek nevével, rangjával, csapatbeosztásával és személyi adataival. Ezt követi a voltaképpeni eseménykrónika ('Historique des Faits'), ami olykor csak formálisan, máskor érdemi részletezéssel az egységek aznapi feladatait, mozgását, a tisztek és tiszthelyettesek érkezését, távozását, a magasabb parancsnokok látogatásait foglalja össze. Ezek között is kiválképp figyelemre méltó a hadműveletek gyakran térképvázlattal illusztrált összefoglalója, mely külön napi mérleget ('Bilan de la Journée') közöl az ellenséges és saját veszteségekről, a hadifoglyokról, a hadizsákmányról, az evakuált polgári lakosság számáról, etc. A havi és negyedéves naplók idővel 3-4 standard táblázattal is bővültek: ezek az ezred állományának adott időszakbeli létszámváltozásait, a sebesülések, elhalálozások okát és

körülményeit, az előléptetések, kitüntetések, lefokozások és büntetések eseteit rögzítik többnyire névvel, ranggal és csapatbeosztással. Sajnálatos, hogy e kimutatásokban a dezertőröknek – alighanem titoktartási utasításra – nincs külön állandó rovata; így gyakran csak az eltűntek ('disparus') között lehet gyanítani őket, máskor a napi krónikában bukkannak elő, elvétve névvel is, noha a gyakoribb, csoportos szökések esetében inkább csak számszerű adatként (például így: '4 légionnaires allemagnes et 2 italians sont désertées'). Az ezrednaplók végül tételes létszámmustrával zárulnak, melyekben a tiszti és altiszti állomány mindenkor nevesítve, a legénységi csupán számadatként van feltüntetve.

Végül egy módszertani megjegyzés. Bár a légiós egységek hadinaplói magukban is elég informatívak, érdemes azokat összevetni más külső és belső forrásokkal is. Egyrészt a francia belpolitika és az algériai hadihelyzet alakulásával, másrészt az Idegenlégió további irataival, például évenkénti statisztikai adatösszesítésével ('bilans annuels'). További tanulságokkal szolgálhat, ha értelmezésükhöz, mint az alábbiakban magam is teszem, a memoár-irodalom adalékait és a légiós veteránok személyes emlékeit is segítségül hívjuk.

S most lássuk a naplók magyar érdekű találatait.

Első Idegen Ezred (1er R.E.), Sidi Bel-Abbés, Saida, Mascara – Az ezred jórészt a Sidi Bel-Abbesi anyabázison szolgált (amelynek kiképző altáborain: Saidán és Mascarán egykor minden légiós rekruta átment), s így közvetlen harci cselekményben aránylag ritkán vett részt. Naplóiban az algériai háború válságos 1957-59-es éveiben még így is feltünően megsokasodnak a harcban elesett magyar újoncok nevei. Íme, néhányuk, időrendben: Kopnik István (2.oszt.légiós, Saida) 1957.12.09., Alt Ferenc (2.o.l., Saida) 1957.12.09., Friedl Jenő (1.o.l., Mascara) 1959.01.27., Móger Zoltán (2.o.l., Bou Alan) 1958.02.09., Polák József (caporal [tizedes; a továbbiakban: cap.]) 1959.01.05., Horváth Zoltán (cap, Saida) 1959.02.26., Nagy Zoltán (sergent [őrmester; a továbbiakban: sgt.], Mascara) 1959.04.24., Berzsenyi Árpád (sgt., Saida) 1959. ??.??., Németh Ferenc (2.o.l., Saida) 1959.08.30.

Ugyanezen ezredből a már tisztessé vagy altisztté avanzsált szerencsés túlélők az algériai háború vége felé mind több kitüntetést kapnak – így például az 1961-es naplókból: Nagy Georges (adjudant [zászlós; a továbbiakban: adj.]), továbbá Gyimesi Miklós, Kovács István, Solymos Béla, Szabó József és Szilágyi Sándor tizedesek (capl.). A kitüntetettek sorában egy a veteránok és a hazatértek által gyakran emlegetett magyar légiós csapattiszt: Rézbányay Béla hadnagy neve is sűrűn felbukkan.

Az ez idő tájt belépett, majd a pár hónapos kiképzés után hadrendbe állított légiós újoncok szintén erős magyar jelenlétről számolnak be. Így többek közt Josic Julien (Juhász József) szerint „'56 után sok magyar volt a Légióban. Emlékszem, Saidában a kiképzésen századonként volt vagy 10-15 magyar. Az 1° REC, (az 1. Légiós Páncélos Ezred) is nyüzsgött tőlük, csupa belevaló sráccal."[535] Mindezt az Légió éves statisztikai adatösszesítői (Bilans Annuels) is megerősítik: a magyar önkéntesek aránya 1958-ban 5,3 % (1061 fő), 1959-ben: 3,9 % (792 fő) volt, míg egy másik belső szolgálati irat: „A légiósok nemzetiségi megoszlásának áttekintése" (lásd a dokumentumtárban!) a magyarok arányát és összlétszámát 1942 és 1963 között átlag 2,2 %-ra, azaz 3.080 főre becsüli[536]. Az újonckiképző 1. Idegen Ezred Sidi-bel-abbés-i, majd saidai vagy mascarai bázisain valamennyien átmentek.

Második Idegen Gyalogezred (2er R.E.I.), Ain Sefra, Szahara – Az ezred naplóit átlapozva feltűnő a magyar altisztek erős jelenléte: őrmestertől zászlósig 25 magyar nevet

[535] Magyarok a légióban, Josic Julien blogja, „qru qrx" hozzászólása, 2009.03.28. http://www.josicjulien.com/forum/viewtopic.php?f=22&t=348

[536] Ezúttal is hangsúlyozandó, hogy mindez csupán becsült adat, és mivel nem a származást, az anyanyelvet, hanem a korábbi állampolgárságot veszi alapul, a Kárpát-medencei eredetű magyar légiósok aránya, főként a jelentős számú vajdasági és erdélyi magyar önkéntessel, ennél is magasabb lehet.

gyűjtöttünk ki az 1957 és 1963 közötti évek naplóiból. Születési dátumuk ugyan 1914-től 1938-ig erős szóródást mutat, ám jó részük az 1920-as években született, 1945 után légiósnak állt „öregkatona”, s köztük mindössze három 1936-1938-as születésű akad, akik minden bizonnyal már ’56-os menekültek lehettek. Íme, az ezred népes magyar altiszti kara: Antal Ferenc (sgt.), Balogh János (sergent chef [törzsőrmester; a továbbiakban: sgt. chef]), Bányai Gyula (adj.), Bíró Béla (capl.), Bíró Sándor (sergent major [alhadnagy; a továbbiakban: sgt. m.]), Csipkés András (adj.), Demeter András (adjudant chef [törzszászlós; a továbbiakban: adj. chef]), Dolányi János (sgt.), Erdős Gyula (sgt.), Farkas János (sgt.chef), Hlinka György (sgt.), Kiss Miklós (adj.), Kossuth Kálmán (sgt.m.), Kovalovszki László (sgt.chef), Kund István (sgt.), Kvassay Zolzán (sgt.chef), Laki Tivadar (adj.), Lehel Pál (sgt.), Monostory László (sgt.), Müller Ernő (sgt.m.), Nagy György (adj.), Palik Zoltán (adj.chef), Rigó Balázs (sgt.), Szabó Sándor (sgt.) és Szántai Gyula (sgt.m.).

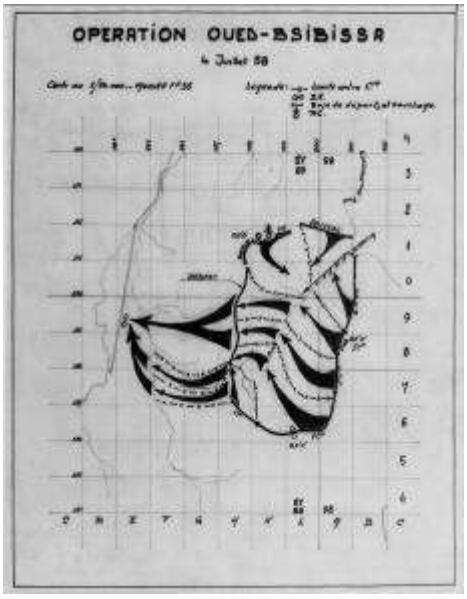

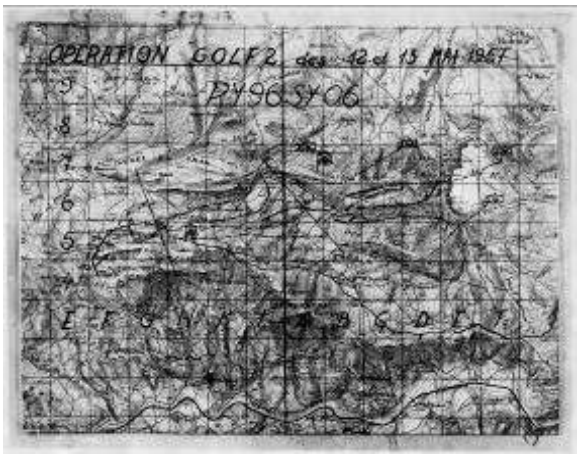

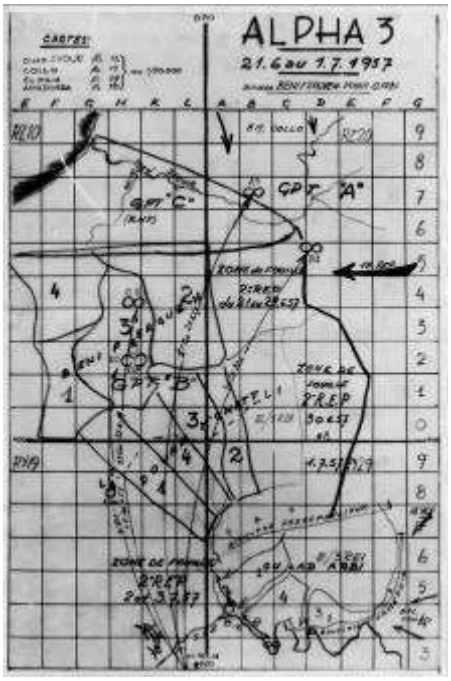

A tiszthelyetteseknél jóval számosabb légiós legénységről csupán az ezrednapló sebesült-jelentéseiből és a kitüntetettek lajstromaiból értesülhetünk. (Magyar elesettet, eltüntet vagy szökevényt a 2er R.E.I. naplóiban nem találtunk, bár e kényes adatokat, mint jeleztem, gyakran nem is nevesítik a naplók.)

Íme, a tűzharcban, aknarobbanásban sebesült magyarok 1959-1961-es gyűjtőlistája: Szabó András (sgt.), Tokai János (capl.), Bíró Béla (capl.), Sebők László (2. oszt. légiós), Ferenczi János (capl.), Kovács István (capl.) és Laki Tivadar (adj.).

Az 1959-es Camerone-ünnepen a kitüntetettek sorában, néhány már említetten kívül, további négy – alacsony rangjából ítélve – '56 után légiósnak állt magyar neve is felbukkan: Bihary Attila, Ferenczi János, Koros Gyula és Szabó Lajos, 2. oszt. légiósoké, továbbá Farkas Zoltán, adjudanté.

Első Idegen Ejtőernyős Ezred (1er R.E.P.), Zeralda – A maga idején korszerű elit alakulatnak számító két légiós deszant-ezred hadinaplói újabb tanulságokat engednek levonni. Közülük külön is figyelmet érdemelnek a 1er R.E.P. 1958. 1. évnegyedének adatközlései, melyek a harcok s a légiós veszteségek drámai súlyosbodását jelzik. Az ekkorra állandósuló, majd' mindennapos bevetések nyomán az ezred vesztesége alig három hónap alatt a 300-at is meghaladta (115 halott és 192 sebesült!), noha ezek közül a naplóban feljegyzett, névvel is említett magyarok száma aránylag csekély. (Hármójuk: Burmat István, Krieger Károly és Pálfi Ervin harcban esett el, míg Antal Ferenc és Konkoly István harc közben sebesült meg.)

Később – 1959 őszétől 1961 tavaszáig – további 10 harci sérülés, fegyveres vagy közlekedési baleset magyar áldozatainak nevét jegyzi fel a napló, rang nélkül – vélhetően mind légiós közlegény volt: Farkas László, Fürjes László, Graczó Sándor, Halász József, Horváth Ferenc, Kovács Imre, Kurina László, Németh Árpád, Novakovics József és Pintér József. 1961 április 22-től, a tábornokok (Challe, Jouhaud, Zeller, Salan) puccsától nincs további adat, hiszen a „1er R.E.P." mint közismert, kulcs-szerepet játszott a de Gaulle elleni katonai zendülésben, amiért is nem sokra rá feloszlatták, mi több, az algériai teljes evakuáció előtt magát a laktanyát is felrobbantották – hogy ne kerüljön az Algériai Néphadsereg kezére s hogy a kevéssel korábbi lázadásnak ne maradjon semmi mementója.

Második Idegen Ejtőernyős Ezred (2e R.E.P.), Philipville – Vélnénk, hogy a második ejtőernyős ezredben jóval kevesebb magyar szolgált, mivel magyar nevek ennek naplóiban inkább csak 1958 nyarától 1962 végéig tűnnek fel elvétve. (Az ezredet ekkor, az algériai háború végén a korzikai Calviba telepítették át, s azóta is ez az.anyabázisa a Légió legtöbb nemzetközi szerepvállalást – így békefenntartást, tússz-szabadítást, etc. – ellátó elit egységének.) Ugyanakkor – s ez kellő éberségre int –, több veterán adatközlőnk is megjárta Philipville-t, majd Calvit, s egyikük, Huber Béla közlése külön is figyelemre méltó. Eszerint 1961-62-ben csak az ezredtörzs („CCS") testőr szakaszában („section protection") 27 magyar '56-os emigráns fiú szolgált Toldi István törzszászlós vezénylete alatt, s rajtuk kívül mindössze két német és két lengyel légiós alkotta még a testőr-osztag legénységét!

Néhány magyar név a naplóból: 2 elesett: Horváth László (1957. 05. 20.) és Nagy Antal (1960. 05.27.), továbbá 3 sebesült: Kovács László (1959.02.28.), Kovács György (d.n.) és Simon György (1961.10.11.). Négy magyar rekrutát: Kaposi Györgyöt, Kormányos Sándort, Kovács Lászlót és Vidovich Imrét a háború végén, 1962. elején 2. oszt. légióssá léptetnek elő, hárman pedig: Dubrovay Frigyes, Hunfalusy Károly és Molnár Károly a Légióban szerzett szakképesítésükkel szolgáltak tovább. Az ezred demoralizálódását jól jelzi, hogy a háború végével megsokasodnak a szökések. Így a Mers-el-Kebír-i hadikikötő bázisról 1962 novemberében 11, egy hónap múltán pedig 18 szökevényt („deserteur en fuite") jelentenek – köztük a listán egy magyar név is akad: a korábban sebesültként említett Kovács Lászlóé, aki 1962. december 30-án vált meg a Légiótól.

Meglepőnek találtuk viszont, hogy a két légiós deszantos ezred hadinaplói – legalábbis veszteség-jelentéseikben – egyáltalán nem látszanak tükrözni az 1959 februárjában nagy elánnal beindított Challe-offenzívát, holott az, többek közt, épp a harci helikopterek és az ejtőernyős egységek fokozott mértékű bevetésére alapozott, igen hatékonyan, hiszen az ALN aktív egységeit módszeresen felszámolva a felkelőkre 1960 nyarára kishíján megsemmisítő vereséget mért.

1-4. Szaharai Gépesített Század (1-4. Compagnies Sahariens Portées) – Algériában különleges, részben logisztikai, részben járőr és rendfentartó feladatot látott el a négy önálló szaharai gépesített század, melyekben magyarok is szép számmal szolgáltak. Ezek legénységi állománya egyenként 200-240 főből állt, erős járműparkja pedig 50-60 (!) között mozgott.

Állomáshelyeik számsorrendben a következők voltak: 1ére CSP: Fort Flatters; 2éme CSP: Laghouat; 3éme CSP: Ain el Arba; 4éme CSP: Geryville. Századnaplóikban inkább a korábbi (1945-46-os) magyar légiós nemzedék ekkor már altisztként szolgáló „öregkatonáinak" nevei tűnnek fel, mintsem az '56-os magyar fiúké. (A közlegények neve, ahogy más egységeknél is, csak egy-egy fontosabb esemény: sebesülés, haláleset, szökés, kitüntetés, etc. kapcsán kerül a naplóba, míg a tiszti és altiszti állomány beosztását havonta akkurátusan újraközlik.) A 1ére CSP 1957-es hadrendjében 9 magyar „öreg" légiást is találni többnyire raj- vagy szakaszparancsnoki beosztásban: Barci Lajos, c/chef (1926), Beskó Ferenc, capl (1926), Dietrich Péter, 2. oszt. légiós (1932), Haering Péter, 2. oszt. légiós (1932), Jakcsics Ferenc, c/chef (1913), Kaptza Ferenc, adj. (1923), Knerr Arthur, 2. oszt. légiós (1923), Vaskó János, c/chef (1927) és Virág János, sgt. (1927)

Ugyanez – születési dátumok nélkül – a 4éme CSP 1959. 2. negyedévi hadrendjéből: Bíró Béla, sgt., Erdős Gyula, sgt., Kund István, sgt., Kvassay Zoltán, sgt/chef, Laki Tivadar, adj., Nagy György, sgt/chef, Friedl Jenő, 1. oszt. légiós (meghalt balesetben 1959.01.31-én)

A 4éme CSP 1957 januári hadinaplójában 4 magyar altisztre bukkanunk: Antal Ferenc, sgt. (1918), Laki Tivadar, sgt.chef (1926), Müller Ernő, sgt/chef (1927), Sántai Gyula, adj. (1921). A harcok éleződését jól mutatja, hogy ugyanezen századból 1959 nyarán három magyar név is feltünik a sebesült-listán: Bíró Béla (sgt.), Csiba Ferenc (2.o.l.), Ganyu Sándor (1.o.l.)

Szaharai Büntető Század (Compagnie de Discipline), Djenien-Bou-Rezg – A hírhedt és sok legendával övezett Szaharai Büntető Század kivételesen kézírással vezetett, egyetlen keménytáblás könyvbe foglalt 1956-1963-as hadinaplója némi csalódást kelt a kései kutatóban. A semmitmondó és repetitív napirendi pontokat olvasva („R.A.S." – „rien á signalé" = semmi említésre méltó) vajmi kevés derül ki arról, hogy milyen élet folyt itt egykor, miféle kényszermunkák (kőtörés, útépítés, etc.) és büntetés-formák voltak divatban a Colomb Bechartól 70 kilóméternyie fekvő, világvégi „fegyenc-oázisban". Azt is csak a büntetőszázadot megjárt magyar légiósok személyes élménybeszámolóiból tudni, hogy külön szakaszokba osztva más-más bánásmódban volt itt részük a szökevényeknek, a súlyos szolgálati vagy fegyelmi vétséget elkövetőknek (elalvás őrségben, az elöljáró tettleges

bántalmazása, etc.), és megint más a késelőknek és notórius verekedőknek vagy éppen a tetten ért homoszexuálisoknak.

Nem mintha magyar nevek nem tűnnének fel sűrűn e rendhagyó, kézírásos naplóban is („Farkas”, „Gáspár”, „Gellért”, „Gyimesi”, „Horváth”, „Kocsis”, „Konkoly”, „Módos”, „Morvay”, „Pásztor”, „Prókai”, „Szakács”, „Szigetvári”, „Szombathy”, „Takács”, etc.), ám ezek inkább csak a „keret”-hez, azaz az őrszemélyzethez tartozó légiósokat jelölik, s nem egyszer hibásan írt családnevükön kívül a napló legfeljebb érkezésük, távozásuk vagy gyógykezelésük tényét rögzíti. Már említett memoár írónkat: Doma Józsefet egy időre szintén a bűntetőszázad őrségébe vezényelték, habár a neve nem szerepel a szolgálati naplóban. Álljon itt végül az ő személyes tanúsága:

„Napokon át mentünk dél felé, míg el nem értük egy nap a Szaharát. Ott megálltunk egy hónapra egy oázist őrízni, melynek Djenien-Bou-Rezg volt a neve. Itt, ebben az oázisban volt a Légió büntetőtábora. Képzeljék el az Idegenlégió bűntetőtáborát! Még a pokol is enyhébbnek tűnt a szemünkben, bár mi csak őríztük őket. Természetesen fegyver nélkül éltek ott az elítéltek. Egész nap szaladniuk kellett, és mázsaszámra törték a köveket. Elvitték száz méterre, másnap meg visszahozták, ahol korábban volt. Mindenki parancsolt nekik, még a másodosztályú katona is. Volt ott mindenféle légiós, a lefokozott altisztektől a szökevényeken és ámokfutókon át a meghibbant fiatal katonákig, akik valami nagyon rosszat műveltek. Ismertem egy magyar fiút is, magunk közt csak „Biká”-nak hívtuk, mert őrült ereje volt. Hat hónapot kapott egy őrmester megveréséért. Amikor kijött, ismét betörte ugyanazon őrmester fejét, mire újabb hat hónapot kapott. Kibírta azt is, a baj csak az volt, hogy a büntetőtáborban töltött idő nem számít bele az aláírt öt évbe. Tehát egy évvel később szabadult Bika is a Légióból. Hogy aztán mi lett vele, nem tudom.”[537]

1962 után, a francia evakuációval, a Szaharai Büntető Századot is felszámolták. Helyette Korzika szigetén, Corte városa mellett hoztak létre egy légiós fegyenctelepet, ahol hasonlóan embertelen kényszermunkával és megalázó tortúrák sorával próbálták megtörni a renitens légiósokat. Mindaddig, amíg egy francia újságíró, Henry Allainmat meg nem jelentetett egy nagy vihart kavaró, leleplező riportkönyvet[538] a „SELE”-ről (Section d’Epreuve de la Légion

[537] Doma József i.m. 6. levél, részlet.
[538] Henry Allainmat: *L’Epreuve. Le „bagne” de la Légion.* Édition Balland, Paris, 1977.

Étrangère), mire 1977-ben ezt is bezárták. Azóta nincs külön büntető alakulata a Légiónak, a kisebb vétségek penitenciáit a helyi laktanyafogdában, a súlyosabb bűnökét a francia katonai börtönben kell letölteniük az elítélteknek.

A légiós mundér foltjai?

A korábban megkezdett historiográfiai szemlét folytatva itt térnék érdemben vissza J. Nagy László már hivatkozott könyvének a Légió algériai háborús szerepét illető adalékaira.

Ahhoz képest, hogy alapítása, Sidi bel-Abbés-i „anyabázisa", számos ezrede és 131 éven át egész léte a Francia Idegenlégiót a legszorosabban Algériához köti, különös, hogy a szerző e *par excellence* gyarmati haderő némely köztörténetileg is jelentős epizódját említés nélkül hagyja, másokról nem tud, míg ismét másokat csak kurta és pontatlan említésre méltat. Igaz, az 1958-ra alig 20 ezer főre csökkent légiós állomány számszerűleg nem volt jelentős, hiszen a jó 400 ezres algériai francia haderőnek kevesebb mint 5 százalékát tette ki, ám tényleges szerepe aligha ezzel volt arányos.

Tendenciózusan féloldalas és ideológikusan elfogult már a légiósok algériai szerepének első említése[539] is. Ezt J. Nagy könyvének azon részében olvasni, ahol az ALN 1956 végi offenzíváját, majd a francia szolgálatmegtagadók első hullámát és az algériai háború elleni „békemozgalom születését" ismerteti:

„Október elején az ALN, a Marokkói Felszabadító Hadsereggel együttműködve kiterjesztette a fegyveres harcot az ország nyugati részére. (Ekkor érkezett az első komolyabb egyipomi fegyverszállítmány Marokkó területen keresztül az algériai felkelőkhöz.) A francia kormány nyomban újabb csapatokat küldött Algériába, ahol így a katonák létszáma a novemberihez képest háromszorosára (160 ezerre) emelkedett. A fiatalok ekkor tiltakoztak először (szeptember, októberben) a behívások ellen. Párizsban és vidéken is tüntettek, késleltették a vonatok indulását. A fegyveres felkelés kiterjedésével viszont ezekből a tiltakozásokból született meg az algériai háború elleni békemozgalom, amely szélesebb társadalmi és politikai bázison nyugodott, mint az indokínai háborúval való szembenállás. Elsősorban azért, mert míg az első »szennyes háborúban« hivatásosok, a gyarmatokon (így többek között Algériában is) toborzott katonák és *a zsoldosokkal feltöltött Idegenlégió* [kiemelés tőlem, NB] harcoltak, addig Algériában a sorkatonaságot vetették be. A francia lakosság ekkor döbbent rá, mit is jelent az, hogy »Algéria francia föld«."

A fentiekkel szemben két ellenvetés kíván szót, az egyik terminológiai, a másik szemléleti. Az általam kiemelt részben a zsúfolt, első olvasásra nehezen érthető mondatba egy nyilvánvalóan denunciáns célzatú jelzős szerkezetet illeszt a szerző, mi szerint az Indokínában korábban bevetett Idegenlégiót „zsoldosokkal töltötték fel". Ez az ideologikus lóláb – amely kísértetiesen emlékeztet az egykori kommunista sajtó és az állambiztonság iratok rituális gyalázkodására – voltaképp *tautologia in adjecto*, hisz az Idegenlégió eleve „zsoldos", azaz fizetett önkéntesekből, hivatásos katonákból verbuvált haderő. (*Nota bene*, a „zsoldosok" – beleértve a francia tiszteket, tiszthelyetteseket, a légiósokat és a harkik segédcsapatait – a teljes francia haderő legalább egyharmadát tették ki Algériában is!) Ám fontosabb ennél, hogy

[539] J. Nagy László i.m. 2010. 65-66.o.

a fegyveres erőszak ALN által indított látványos eszkalációját vajon miért üdvözli oly fenntartás nélküli lelkesedéssel a szerző, miközben a francia válaszlépésben csupán a gyarmati elnyomás, egy újabb „szennyes háború" bizonyságát látja, amivel szemben nem titkoltan a hátországi pacifista mozgalmak sikerének „drukkol". Ez az elfogult és féloldalas narratíva, jóllehet hullámzó intenzitással, rendre visszatér a könyvben a mindkét – majd az ultrák s az OAS színrelépésével mindhárom – oldali terrorcselekményeket kommentálva. A tárgyilagosabb hang, az ALN és FLN szélsőséges terrorakcióinak vagy ádáz belharcainak jogos bírálata inkább csak ott tűnik fel J. Nagy értékeléseiben, ahol a francia (nyelvű) irodalom is erős forráskritikával él, és a hivatkozott szerzők láthatóan komoly erőfeszítéseket tesznek az objektív tényfeltárásra.

A könyv egy további fejezetében[540] J. Nagy az Algériai Felszabadító Hadsereg (ALN) és az algériai francia haderő létszámát veti egybe – igencsak elnagyolt és több helyütt tendenciózusan le- vagy felkerekített adatokkal, szemlátomást csupán azért, hogy az amúgy is nyilvánvaló, sokszoros francia erőfölény a végösszesítésben minél nagyobb legyen:

„Mindent összevetve tehát 1956-ban a franciák rendelkezésére álló katonai erő […] meghaladta a 600 ezret. Vele szemben állt az ALN mintegy 40 ezer [fős] regulárisnak mondható partizánserege." A szerző a légiósokat nagyvonalúan az algériai francia hadimustra végéhez csapja: „Mindehhez – írja – még hozzá kell számolnunk azt az 50 ezer idegenlégióst, aki a háború folyamán Algériában szolgált. 70 %-uk német származású volt. A hadműveletekben résztvevők száma 1956-ban megközelítette a 25 ezret. A közvéleményben a legendás moráljukról kialakult kép nem fedte a valóságot: 1955-56-ban magas – egyes egységeknél egyenesen aggasztó – volt a dezertálók száma." A 36. lapalji jegyzetben a fentieket megtoldja még egy magabiztosan téves állítással: „Magyarok 1956 végén – 1957 elején tűnnek fel a Légióban."[541]

[540] J. Nagy László i.m. 78-79.o.
[541] J. Nagy László i.m. 78-79.o.

Mindezt az Idegenlégió belső statisztikai nyilvántartása (lásd a Dokumentumtár 1. és 2. számú francia szolgálati iratát) állításról-állításra cáfolja, az alábbiak szerint:

Mint azt egy lappal elébb a szerző maga is írja, az év folyamán megerősített algériai francia haderő létszáma 1956 őszére elérte a 400 ezer főt, s hozzá teszi: „Ennél – 40 ezerrel – több katona csak 1959 nyarán tartózkodott Algériában."[542] Miként lesz hát a könyvben mindössze egyet lapozva a 400-ból 600 ezres francia gyarmati hadsereg? Nos, leginkább úgy, ahogy az iménti példán láttuk: a tényleges 1956-os létszámot az 1959-es maximum-adattal felcserélve. Ezt teszi J. Nagy az algériai francia segédhaderő: a harkik 3 évvel későbbi 100 ezres csúcsadatát az 1956-os francia hadimustrába keverve, vagy az egyidejű állomány helyett az Algériát megjárt valahány légiós 8 évnyi összlétszámát alapul véve, holott két sorral alább maga is közli a – majdnem – pontos, valódi adatot: „A hadműveletekben résztvevők száma 1956-ban megközelítette a 25 ezret."[543] Vagyis a korábban alapul vett légiós létszámnak ténylegesen csupán a fele, sőt a háború további éveiben mind jobban a 20 ezerhez közelítve alig a két-ötöde. (1956 = 26.716; 1957 = 22.373; 1958 = 20.846; 1959 = 20.094 etc. – a tárgyév eleji létszámadatok – lásd a dokumentumtár 2. sz. francia forrásának 1. grafikonját!)

Ami a légiósok szökési arányát, azok okait és tendenciáit illeti, az egykori francia szolgálati statisztikákból ezekről is igen pontos képet kaphatunk. (Lásd az „1960. évi mérleg" – külön a dezertálásokról készített sok szempontú adatközléseit a dokumentumtár francia iratanyagának 2. forrása végén!) Tény, hogy a katasztrófális indokínai vereség, majd nyomban utána az algériai hadiállapot, a kezdeti merényletekkel és zavargásokkal 1955-56 folyamán a szokásosnál több légióst bírt szökésre – az 1956-os statisztika szerint havi átlagban 66-ot, éves összesítésben 792-tőt az ekkori mintegy 25.000 főből. Ám az 1956 és 1960 közötti dezertálások ötéves statisztikai adatsora azt is jól mutatja, hogy az évenkénti szökésátlagok arányát a háború további menete során sikerült a légiós összállomány 2,7 százalékáról 1 százalékra leszorítani, s ez önmagában aligha a romló „légiós morál" és harci szellem bizonyítéka. Erős túlzás az is, hogy az algériai háború idején a légiósok 70 százaléka német származású lett volna. Tény, hogy majd' száz éven tartó dominanciájuk még ekkor is igen jelentős volt más nációjú társaik rovására, ám ha fellapozzuk a dokumentumtár 1. francia forrásának 1963 március 9-én kelt statisztikai tanulmányát („A légiósok nemzetiségi megoszlásának áttekintése, 1831-1962"), erre is pontos cáfolatot kapunk. Ebben ugyanis a felméréssel megbízott Marchetti százados azt közli felettesével, hogy a személyi kartonok hiánytalan összesítése nyomán az 1942 és 1963 közötti időszakban a toborzott légiós összlétszám 140 ezer fő volt, melyből a német önkéntesek száma 60.340, azaz 43 %. Ha ehhez a németajkú, de nem Németországokból érkezett légiósok részarányát is hozzá vesszük, akkor vagy 8-10 százalékkal nagyobb arányt kapunk. Ez alapján már reálisnak tűnik a gyakori, bár megbízható forrásadatokkal csak ritkán alátámasztott állítás, t.i. hogy a *németajkúak* hagyományos túlsúlya egész az algériai háború végéig, majd' egy évszázadon át fennmaradt. Ám még az esetben is, ha a Marchetti-jelentés 2.1. számú táblázatából („A légiósok származáshely szerinti megoszlása") a németek 43 %-os részarányához hozzá számítjuk a vélelmezett németajkú osztrákok, svájciak, saar-vidékiek, csehek, lengyelek, magyarok, románok, etc, arányát, az eredmény épp hogy csak eléri az 50 százalékot. A Francia Idegenlégió bő kétharmados német dominanciájáról beszélni tehát nem egyéb hatáskeltő túlzásnál. Végül meglepő tudatlanságról árulkodik J. Nagy azon lábjegyzete is, mely szerint „Magyarok 1956 végén – 1957 elején tűnnek fel a Légióban." Nos, ha a magyarok szórványos, legalább is az 1859-es francia-piemonti-osztrák háborúig visszakövethető, majd a múlt századelőn és a két világháború között már jóval gyakoribb feltűnéséről nem is tud a szerző, a francia és magyar forrásokból – s kivált a bőséges memoárirodalomból! – azt okvetlen tudnia illenék, hogy a legendás dzsungel-, majd

[542] J. Nagy László i.m. 77.o.
[543] J. Nagy László i.m. 77.o.

dzsebelharcos hírében álló, legtöbb légiós kitüntetést szerzett „Tasnádi-Valkó-Szűts” trió vagy Kemenczei János, Matus Gyula és Szabó László nemzedéke, mely 1945 után jórészt francia hadifogságból kényszerült az éhenhalás elől a zöld-vörös zászlók alá állni, hogy aztán végigharcolja az indokínai, sőt többségükben az algériai háborút is, már számszerűen is jelentős volt, legalább 1000-1500 főre tehető. (Áttételesen mindezt az elesett magyar légiósok száma is megerősíti a két háború veszteséglistáin, amely meghaladja a 300 főt!) Miként azt számos visszaemlékezés tanúsítja, ők lettek utóbb az 1956 után Algériába érkező újabb magyar légiós nemzedék kiképző tiszthelyettesei és hathatós pártfogói.

Közbevetőleg bár korántsem mellékesen: az áldozatok számának összesítése és egybevetési módja az algériai háború – s egyben J. Nagy értékeléseinek – talán legkényesebb, leginkább vitatható pontja. Annyi bizonyos: ez esetben a tisztán etnikai szemléletmód, „az arab *versus* francia áldozatok” egybevetése eleve hibás és hamis dichotomia, már csak azért is, mert a konfliktus nem két-, hanem legalább is háromosztatú volt – a „francia-francia” frontot megnyitó „feketelábúak”, majd a puccsista tábornokok és az OAS színrelépésével, nem szólva az „arab-arab” belharcokról, az ALN belső leszámolásairól, az „árulók” és „kollaboránsok” elleni ádáz és ismételt bosszúhadjáratokról, hogy a szintén arab harkik közel százezres tömegének háborúvégi legyilkolását szintén ne felejtsük ki e nyomasztóan hosszú veszteség-mustrából. Minden lokális vagy belháborútól a védtelen civil lakosság szenved a legtöbbet. S ez kiváltképp igaz Algériára, ahol a fegyveres felek egyike sem riadt vissza a tömeges atrocitások, a népírtással felérő merényletek és gyilkosságok sokaságától.

Folytatva még J. Nagy László állításainak bírálatát, könyvében tovább lapozva ismét egy kétes, ironizáló közlésre bukkanunk: „A magyarok igen sajátos módon is hozzájárultak az FLN propagandájához. A párizsi nagy lapok (Le Monde, Le Figaro), majd az El Moudjahid is foglalkozik az Idegenlégióból dezertált 1956-os magyar emigránsok sorsával. Interjúkat közöltek velük, cikkeket írtak egyéni kálváriájukról. Francia toborzók leitatták őket, majd szép jövőt ígérve aláíratták velük a belépési nyilatkozatot.”[544] Ugyanitt lábjegyzetében a szerző néhány forrást is említ: „El Moudjahid, 11. sz. (1957. november 1.), 14. sz. (1957.

[544] J. Nagy László i.m. 135.o.

november 15.), Népszabadság, 1958. január 1., február 1. 2., Le Monde, 1957. október 13-14,. stb”[545].

A fenti idézetben legalább is három jelenség keveredik: 1) a légióstoborzás nem egyszer más, megbízhatóbb források szerint is igencsak kétes módszerei, 2) a magyar légiósok szökése, majd hazatérése az algériai felkelők közvetítésével és végül 3) mindezek egykori propaganda-hazugságai. Mivel a maguk helyén mindhármat többféle forrás alapján külön is elemzem (lásd: a „Légióstoborzás”, a „Musztafa fiai” továbbá a „Kém- és propagandaháború” című fejezeteket), itt csupán egyetlen megjegyzésre szorítkozom. Az algériai háború egykori propaganda anyagaira, úgy vélem, csak a szokásosnál is jóval körültekintőbb – szigorú, sőt már-már gyanakvó – forráskritikával szabad hivatkozni, ellenkező esetben valahány fenntartás nélküli említés vagy citátum szükségképp a forrás és a szerzői álláspont maradéktalan azonosságáról árulkodik. Holott nyilvánvaló: e korabeli közlésekben többnyire hazugságok cáfolnak hazugságokat vagy legjobb esetben is csak féligazságok feleselnek ádázul egymással, melyek, „köszönő viszonyban” sincsenek a tényekkel. Azt, hogy ez esetben mi mindenre ajánlatos a forráskritikát kiterjeszteni, hogy az eseményekről többé-kevésbé megbízható adatokat és valóságközeli képet kapjunk, egy – a fent hivatkozott forrásokhoz hasonló, időben is közeli – Népszabadság-cikk illetve rádióriport kapcsán még külön is bemutatom majd. („Akik megmenekültek a légió poklából – és akiket hiába várnak haza szüleik / Hat magyar fiút megmentettek az algériai szabadságharcosok” NSZ, 1958. április 29. – Teljes szövegét lásd a dokumentumtárban!)

Végül az Idegenlégió algériai szerepének utolsó említésekor: „a tábornokok puccsát” ismertetve J. Nagy László ezt írja:

„A puccsot végrehajtó ejtőernyős ezred a tábornokok távozása után Edith Piaf híres dalát („Nem, nem bánok semmit”) énekelve visszavonult zeraldai garnizonjába. Ez volt az első egység, melyet a hadügyminiszter feloszlatott.”[546] Mindez több forrás és szemtanú szerint valóban így történt. A szerző éppen csak azt mulasztja el közölni, hogy e puccs élére állt, majd elsőként feloszlatott egység valójában egy légiós elit alakulat: az ekkor Hélie de Saint Marc vezényelte Első Ejtőernyős Idegen Ezred, a „1er REP” volt. Melyet azután Pierre Messmer hadügyminiszter parancsára alig egy hét múlva nem csak feloszlattak, tisztjei és állománya egy részét elítéltélve és lefokozva, hanem kevéssel utóbb még a laktanyáját is felrobbantották az algériai francia evakuáció csattanós záróakkordjaként.

[545] J. Nagy László i.m. 135.o.
[546] J. Nagy László i.m. 255.o.

Holott a puccs felemás légiós „recepciójára” a szerző pár lappal előbb maga is több példát említ: „A Szidi bel Abbesz-i és a tizi-uzai idegenlégiós egységek parancsnokai pl. nem csatlakoztak a lázadókhoz. A colomb-besari garnizon élén álló tábornok gyengélkedésre hivatkozva hárította el az állásfoglalást. Támogatta viszont a constantine-i körzet parancsnoka, etc.”[547] Egyedül a puccsban főszerepet vállaló zeraldai „parák”-ról nem derül ki – vélhetően a francia szakmunkák sebtében kimásolt szerzői jegyzeteiből –, hogy bármi közük lett volna az Idegenlégióhoz.

Mármost azt, hogy a fentiek mennyiben a légiós mundér foltjai és mennyiben a túlságosan is „élesre állított” ideologikus szemlélet fiaskói – ítélje meg az olvasó, vagy a nálunk is többet tudó, bölcsebb utókor.

[547] J. Nagy László i.m. 252-253.o.

Egy légiós-lista tanúsága

Nem fontos… a létszám… meg fog változni…

(Rejtő Jenő: Az előre tolt helyőrség)

A Francia Idegenlégió összlétszáma az algériai harcok alatt (1954-1962) 20.000 és 32.000 fő között ingadozott. (Ma mintegy 8.000 körül van, bár közeli bővítése várható.) Az 1962 márciusi Éviani egyezmény értelmében a francia katonai bázisok: helyőrségek, tengerészeti és légi támaszpontok, továbbá a szaharai francia atomkísérleti központok, csak fokozatosan, végleg csupán 1968-ban kerültek felszámolásra, így a magyar légiós kontingens is aránylag nagy számban még sok évig Algériában szolgált. Ezzel együtt már 1962 tavaszán, nyarán, az evakuáció kezdetén, számos fiatal önkéntest vezényeltek dél-franciaországi (Aubagne, Orange, Nogent) és korzikai támaszpontokra (Corte, Calvi, Bonifacio), majd utóbb Madagaszkárra, Csádba, Dzsibutiba, Elefántcsontpartra, Tahitibe és Francia Gíneába.

A magyar légiósok – köztük az ’56-os fiatalkorú emigránsok – létszámát több forrás módszeres egybevetésével próbáltam meghatározni. Közülük a legfontosabbak: a magyar belügyi elhárítás dossziéi, a Francia Idegenlégió hadinaplói és éves mérlegei továbbá a magyar légiós veteránok adatközlései. Ez utóbbiak egyrészt a már ismert magyar és francia titkos jelentéseket segítettek kontrollálni, másrészt elsőrangú forrásként a még ezek után is tetemes adathiányokat pótolni. (Hogy miként, arra példaként fentebb már idéztem a 2016 január 25-én Nizzában 86 évesen elhunyt Szabó László veterán légiós törzszászlós tanúságát, aki 1957 elején vagy háromszáz magyar jelelentkező meghallgatását vezette Marseille-ben.)

Jó három éves kiterjedt itthoni és franciaországi kutatások nyomán a becsült mintegy fél ezer 1956-ban kamaszként Nyugatra ment, majd légiósnak állt önkéntesnek eddig több mint a felét, szám szerint 269 személyt sikerült azonosítanom. (A lista részben anonimizált változatát munkám Dokumentumtára közli, eredetijét kutatási anyagaim közt őrzöm, s abba minden indokolt kutatói vagy hozzátartozói kérésre betekintést engedek.) A névsor – bár adatai[548] sok helyütt hiányosak vagy pontatlanok[549] –, úgy vélem, már most is elég

[548] Az eredeti lista adatai: a légiós családi és utóneve, születési helye és ideje, anyja neve, szolgálati karrier-típusa: pl. aktív, rokkant, elesett, leszerelt, dezertált, hazatért, etc (1963-as státusza szerint).

reprezentatív ahhoz, hogy egy sor tanulságot levonjak belőle. Íme, néhány, az adatelemeket sorra véve:

Családi és utónevek – Egy ilyen terjedelmű lista magában is értékes kortörténeti, „rétegszociológai" adatbank. Ami a légiósok családneveit illeti, ezek jól tükrözik a magyar névállomány főbb típusait és azok arányait: köztük a jórészt (kb. 80 %-ban) eredeti vagy felvett magyar neveken kívül számos szlovák, román, szerb, horvát, német, cigány, örmény vagy zsidó eredetűt is találni. A gyakoribb családnevek – Nagy, Kis(s), Balog(h), Sánt(h)a, Magyar, Német(h), Lengyel, Oláh, Tót(h), Rác(z), Kovács, Molnár, Szabó, Farkas, etc. – miatt a listán közel két tucat teljes névazonosság akad. A részleges névazonosság – csupán a vezetékneveké – ennél is gyakoribb, csaknem duplája az iméntinek. Közülük, mint az azonos születési hely és anyanév is jelzi, három névpár testvéreket, egyikük ikreket takar.[550]

Maga a névanyag, hangzását, eredetét tekintve gazdag és változatos, számos ritka, sőt régies névalak tűnik fel benne, bár nagyobb részt inkább „népi", plebejus eredetet sejtet (bő egyharmaduk jellegzetes alföldi parasztnév!), mint nemesi, polgári származást. Ezt a benyomást a preferált férfi utónevek is megerősítik: az Andrások, Istvánok, Jánosok, Józsefek, Mihályok, Ferencek, Györgyök, Lajosok és Sándorok sokaságával; a polgári névadásban csak két-három nemzedékkel korábban divatba jött Árpádok, Zoltánok, Kálmánok, Gyulák és Bélák aránylag ritkább feltünésével, és a náluk is újabb Ernők, Marcellek, Elemérek, Gézák és Gusztávok jellemzően polgári, értelmiségi keresztneveivel.

Születési hely és idő – A névsorba csupán azon ismertté vált magyar légiósok neve került be, akik 1956 végén, 1957 elején kamaszként távoztak Nyugatra. (A még pontosításra váró, kérdéses esetek is nagy valószínűséggel ezek körébe tartoznak.) A listára vett legidősebb légiós 1938 novemberi, a legifjabb 1943 májusi születésű. Jellemzően „háborús" évjáratokról van tehát szó, amit gyakran a születési helyek is elárulnak (Somorja, Dunaszerdahely, Kolozsvár, Nagyküküllő, Hadikfalva, Brassó, etc) az 1938-1941-es felvidéki, kárpátaljai, észak-erdélyi és délvidéki terület-visszacsatolások következményeként. A listán mindössze két nem-magyarországi születésű magyar légiós akad: egyikük Münchenben 1938-ban, másikuk az ausztriai Soppenhofferben született 1940-ben – vagyis az „Anschluss" után, már mindketten a hitleri „Harmadik Birodalomban".

Anyanév – A sokféle anyanév további beszédes adalékul szolgál a légiósok etnikai és társadalmi eredetét illetően. Ezen kívül egy újabb, család-szociológiai jelenséget is felfed: a „törvénytelen", avagy házasságon kívül született fiát egyedül nevelő anyák feltűnően nagy számát. A listán ugyanis jó két tucat olyan légiós is található, kinek családneve azonos anyjáéval, ami tévesztethetetlenül az apa által el nem ismert gyermekek egykor bevett névadó szokását tükrözi. (Ehhez járultak utóbb még a háború, a holokauszt s az ötvenes évekbeli terror nagyszámú korai apavesztései!)

Elődeikhez képest az '56 utáni magyar légiós nemzedék körében aránylag ritka volt a névváltoztatás, melynek jogával a belépéskor minden légiós szabadon élhet. Ellenkezőleg, mint azt Soós Sándor esete is példázza, sokan öntudattal ragaszkodtak eredeti nevükhöz, mondván, „ha ahhoz, hogy a becsületes nevem ide nem elég, inkább nem leszek légiós". A könnyebb kiejtés, a francia közeggel való azonosulás vagy a levélcenzúra kijátszása végett többen mégis franciára cserélték keresztnevüket (Spátay László például „Jean Spátay"-ra), vagy legalábbis az első évekre teljes névcserét kértek (Sorbán Gyula Elek például „Alec Sorbanski" néven levelezett). A Légió 1957-1960-as adatösszesítései („bilans annuels") is azt igazolják, hogy a magyarok számarányukhoz képest jóval ritkábban kértek teljes incognitót, s

---

[549] A lista becsült hiba-aránya az adathiányok és a téves adatközlések (pl. életkor-becslések) miatt: kb. 5%.

[550] Az már nem a listából derül ki, ám igen érdekes további adalék, hogy Szecskó Tibor hadtörténésszel több 2-3 nemzedékes magyar „légiós-dinasztia" nyomára bukkantunk, köztük olyanra is, melyben sok éven át apa és fia együtt szolgált a zöld-vörös zászló alatt – mint azt az 1956-ban kamaszként „apja után emigrált" D. Mihály esete példázza.

ezért kevesebb külső megkeresés is érkezett hollétüket firtatva, mint a francia-, német-, spanyol- vagy olaszajkúak esetében. (1960 decemberében például mindössze 15 – míg az utóbbiakat 202, 174, 57 és 42 ízben keresték idegen hatóságok vagy hozzá-tartozóik.)

Végül próbáljunk egy statisztikai gyorsmérleget felállítani a kutatások jelen állása szerint. Vajon az ismertté vált magyar önkéntesek mekkora hányada viselt még 1963-ban is légiós mundért, ért el altiszti rangot, szerzett francia állampolgárságot vagy nyugdíjjogosultságot? Soraikból hányan estek el vagy lettek rokkanttá a harcokban, hányan dezertáltak és ez utóbbiak közül hányan tértek haza?

1963-ban, az algériai háború utáni első békeévben, listánk tanúsága szerint e korcsoport 269 ismert tagja közül még 153 aktív légiósként szolgált. További 29-ről és a lista végén felsorolt 25 még azonosítatlan korúról nincs adat, így ha e két utóbbi csoportot figyelmen kívül hagyjuk, arra jutunk, hogy 213-ból 153-an még ekkor is aktívan szolgáltak. Imponáló, közer három-negyedes arány, kivált ha a rokkantak és elesettek együtt mintegy 40-50 fősre becsült veszteségét is számbavesszük. E veszteséglista még erősen hiányos: ez idő szerint mindössze 6 elesett, 2 öngyilkos és 1 – fegyveres szökés miatt az algériai háború végén – kivégzett magyar fiúról tudunk az ’56-os kamasz menekültek sorából.

A lista második legnépesebb csoportja 43 fővel ugyanakkor éppen a szökevényeké! Ami azt illeti, jelentős aránynak tűnik ez is, hiszen első látásra azt sugallja, mintha e korcsoportból minden ötödik, hatodik magyar légiós dezertált, majd hazatért volna. A szökések valós aránya azonban ennél jóval alacsonyabb lehetett, ha megszámítjuk, hogy az 500 légiós még azonosítatlan felében alig van esély további hazatért szökevényt találni, hiszen őket a BM III/2-es alosztálya akkurátusan többször is kihallgatta, majd nyilvántartásba vette (a 43 esetet is az e tekintetben hiánytalannak tűnő belügyi iratokból sikerült azonosítanom!). Így, ha számolunk is azzal, hogy néhány dezertőr továbbra is Nyugaton, bár nem francia földön maradt, s 1989-ig nem tért vissza a szülőföldjére, a szökések reális aránya így is 10 % alatt maradt.[551]

[551] Megerősíti e becslést a Légió egykori „éves mérlegeinek” a Deuxiéme Bureau által vezetett dezertőr-statisztikája, mely szerint az algériai háború alatt a sikeres szökések száma 1957 és 1962 között átlag 3-400 körül volt évente, vagyis a vizsgált 6-7 évben mintegy 2500-ra rúgott, ami a teljes légiós állomány nem egész 10 %-át tette ki.

A fentiek alapján listánk már most is közel teljes képet ad e korcsoport szökevényeiről, főként arról a 23 magyar fiúról, akiket az FLN „dezertőr-toborzó” marokkói ügynöksége (Tetuán) juttatott haza egy nemzetközi politikai kalandor és többes ügynök: „Sidi Musztafa” irányításával. Ez a különleges, a kelet-európai – így a magyar – titkosszolgálati és propaganda-szervek bőkezű támogatását (is) élvező „légiós-szabadító misszió” igen hatékony volt az algériai háború válságos éveiben (kivált 1957 és 1961 között); működését a fennmaradt belügyi iratok alapján „Musztafa fiai” címmel munkám külön fejezetében ismertetem.

A harcokban elesettekről és rokkantakról e lista egyelőre csak kevés adatot tartalmaz. Ugyanez áll a Vöröskereszt közbenjárására utóbb leszerelt, vélhetően több tucat magyar fiúra, akik légiósnak állva korábban eltitkolták, hogy 18. évüket még nem töltötték be, avagy ezt cinkosan maguk a toborzó tisztek ajánlották fel nekik, születésük idejét egy-két évvel antedatálva, amint az bevett gyakorlat volt már az előző, ’45 utáni, előző légiós nemzedék esetében is. (Kivált a tömegével Nyugatra hurcolt, francia fogságba került, majd az éhhalál elől a Légióba menekült leventék és hadapródok esetében.) Mindhárom fontos alcsoport körében további célzott adatgyűjtésre lenne még szükség a BALE, a légiós veteránok és a Vöröskereszt segítségével.

Az itt közölt listán nyolc fiatalkorú légiós újonc is szerepel: Dinka Ferenc (Fót, 1939), F. András (Budapest, 1939) G. Sándor (Gödöllő, 1939), M. Ferenc László (Budapest, 1940), Nánay József (Budapest, 1941), S. László, alias „Piccolo” (Pusztaföldvár, 1939), Tóth Béla, alias „Hógolyó” (Jászárokszállás, 1939) valamint Huber Béla (Sopron, 1940) – habár ez utóbbi valójában még nem volt szerződött és „beöltözött” légiós, mikor első ízben 15 évesen jelentkezve a Párizs-Vincennes-i laktanyából három hét után végül is eltanácsolták. Egy névtelen esetet Bodorkos Magda is megemlít a vele készített interjúban: egy alföldi faluból „világgá ment” fiú leszerelését, amelynek ügyében, szülői kérésre, a Magyar Vöröskereszt munkatársaként egykor maga járt közbe.[552] Nem volna meglepő, ha egy jövőbeni alapos kutatás akár 30-40 hasonló esetet is feltárna, minden esetre az 1956 után fiatalkorúként jelentkező, fel nem vett magyar menekültek száma így is több százra tehető. 1960-tól a légiós felvétel alsó korhatárát – nyilván a túl sok vöröskeresztes elbocsátási kérvény miatt – ugyan 21 évre emelték, ám aki mindenáron légiós akart lenni, s erre alkalmas volt, az előbb-utóbb bejutott. Példa rá a makacsul újrajelentkezők, így Szecskó Tibor, Huber Béla vagy Spátay János esete – ez utóbbi 1961-ben, a fölemelt korhatár ellenére, végül úgy jutott be 18. évét alig betöltve, hogy a korengedményhez előírt szülői jóváhagyást „bianco”-ra aláíratta mitsem sejtő anyjával…

A magyar légiós-karrierek átfogó felmérésehez (szolgálati idő, elért rendfokozat, francia állampolgárság, nyugdíjjogosultság) még szintén további kutatásokra lenne szükség. Ám annyit már most is jó eséllyel becsülni lehet, hogy az ’56 utáni korcsoport legalább három-negyede végigszolgálta aláírt első 5 évét, s közel ugyanekkora hányada francia állampolgárságot is kért és kapott. Altiszti rangot, nyugdíjjogosultságot viszont vélhetően csak alig egyharmaduk szerzett (azok a „nagyidősök”, akik legalább 15 éven át szolgáltak). További fontos életrajzi forrás lehet a légiós veterán-otthonok (Auriol, Puyloubier, etc) elmúlt évtizedekbeli magyar lakóinak nevét és személyi adatait összesíteni, ahogy a légiós temetők (Fréjus, Aubagne, Puyloubier, Auriol, etc) nyilvántartásait is érdemes lenne még módszeresen átnézni. Ez ügyben főként néhány lelkes Provence-i veterán (Szecskó Tibor, Soós Sándor, Sorbán Gyula, etc.) és a helyi bajtársi körök (AALE) segítségére számíthatunk.

[552] Bodorkos-interjú, Budapest 2005.12.05. 1956-os Intézet OHA, légiós különgyűjtemény.

A „Pemzli-hadművelet”

Algéria függetlenségének 1962-es deklarálásával a légiósok zömének afrikai szolgálata még korántsem ért véget. A francia katonai jelenlét a bázisok fokozatos felszámolásával még jó hat éven át eltartott, s e hálátlan szerep nem kis részben a mindenkori gyarmati elő- és hátvédre: az Idegenlégióra várt.

Azzal, hogy a majd nyolc évig tartó háború véget ért, az algériai légiós szolgálat is jelentősen megváltozott. A béke beköszöntével megszünt az állandó életveszély és riadókészültség, az egymást érő hadműveletek a dzsebelben, a két határövezetekben és a Szaharában, s a korábbi nagyvárosi rendfentartó szerepre sem volt többé szükség az új és függyetlen Algériában, ahol elsőként a francia kormány- és közhivatalokat kellett evakuálni. A Légiósok még tanúi voltak az orani kikötő felgyújtásának és más – részben az FLN, részben az OAS számlájára írható – atrocitásoknak, látták a „feketelábúak” és a harkik tömeges, pánikszerű menekülését, ám akit nem vezényeltek közülük máshová (Korzikára, Dzsibutiba, Franciaországra vagy Madagaszkárra), az csakhamar kénytelen volt beérni a bizonytalan jövőjű alakulatok bázishelyeinek elzárt világával, s a jórészt laktanyán belüli élet: a kantinok, sportolási lehetőségek, versenyek s a továbbra is a megszokott rutinnal üzemelő hadibordélyok nyújtotta örömökkel. A civil közeg is drámaian megváltozott: egy éven belül a francia és európai eredetű lakosság túlnyomó része elmenekült mind a tengerparti nagyvárosokból, mind a vidéki kisebb településekről. A laktanyából egyre kevésbé volt már hová kijárni, s mindinkább érezhető volt nem csak az új poltikai vezetés, de az arab lakosság jelentős részének gyanakvó ellenségessége is a „gyarmati hadsereg utóvédje” iránt, ami tovább növelte a légiósok elszigeteltségét. Közérzetüket nem javította az sem, hogy a háború alatti zsoldpótlékot s a kedvezőbb nyugdíjbeszámítást is megvonták tőlük.

Hogy a tétlenség és az unalom ne kezdje ki egészen a maradék, évről-évre fogyatkozó algériai légiós állományt, intenzíven bevonták az Évián egyezmény által előírt teendőkbe is: a laktanyák és katonai bázisok átadás előtti rendbehozatalába, festő-mázoló és egyéb munkáiba. Minderre az egykor híradósként szolgált, s ezért sok mindenről első kézből – többek között a francia katonai elhárítás tisztjeitől – értesült Nemes Sándor így emlékszik vissza:

„Volt egy egyezmény: az Évian-i megállapodás arról, hogyan pucoljanak minél előbb a franciák (azóta se iszom a híres Évian-i ásványvizet!). Eszerint csak ott maradhattak még pár évig, ahol nagyobb katonai létesítményeket kellett leszerelni, s ezek munkálatait biztosítani. Az első a „Glóbusz” megmentése volt [az 1931-es centennáriumi emlékmű négy légiós szoboralak vigyázta, óriás bronz földgömbjéről van szó], mert szétverték volna az arabok. Az „anya-jászol” emlékműve így Sidi-bel-Abbès-ből 1962 őszén Aubagne-ba „gurult át”… A Vienot-kapu egykori felvételein különben jól látni, hogy az arabok minden légiós nyomot eltűntettek, a temetőinkről nem is beszélve! (…) Én 1966 tavaszától 1968 őszéig szolgáltam újra Algériában az 1°REC-nél [a légiós páncélos ezrednél], ahol feladatunk a Bou-Sfer-i katonai repülőtér és a Mers el Kebir-i tengerészeti bázis védelme volt, míg az oroszok azokat át nem vették tőlünk. A délről felszámolt ezredek „söprűje” a 2°REI [a 2. Idegen Gyalogezred] volt, nyomukban az arabok sorra elfoglalták a légiós kaszárnyákat, melyeket újrafestve kellett átadnunk nekik. Mindezt „operation Pinceau”-nak [„Pemzli hadművelet”-nek] nevezték – képzelni lehet, milyen lelkesen végeztük! (…) Szóval, minden szép volt, jó volt, így Franciaország büszkesége: a 20 km hosszan kiépített Mers el Kebir-i földalatti katonai bázis és tengeralattjáró kikötő is az oroszok kézére került. Egy hónapig csillogott-villogott az átadás után minden, majd beindult egy rejtélyes vegyi folyamat, mert a bázis villanykábeleit a mieink kénsavval oltották be, s az rézgálicot csapott ki (Cu + H2SO4), amitől sorra leállt minden. Az egész barlang-rendszer gyilkos gázokkal telt meg, úgyhogy a vége:

„ruszki damoj” lett... Algériát 1968 végén a deszantos ezred: a REP hagyta el utolsónak, amely búcsúzóul még Zeraldában felrobbantotta a kaszárnyát.”[553]

A francia katonai evakuáció a decentralizálás jegyében pár év alatt alaposan átrendezte a hagyományosan algériai bázisú légiós ezredek és más légiós egységek eloszlását és feladatköreit is.

Az 1. Idegen Ezred (1er RE) két helyre: Korzikába és Aubagne-ba tette át székhelyét (az utóbbi egyben 1962 óta Sidi-bel-Abbès helyett a Francia Idegenlégió új főparancsnokságának központi bázishelye lett). Az 1. Légiós Páncélosezred – patinásan royalista eredeti nevén: „a Királyi Idegen Lovasság” (1er REC) Franciaországba, Orange-ba került át, s ott állomásozik ma is. A 2. Idegen Ejtőernyős Ezred Korzikára, Calviba költözött, és máig is a Francia Idegenlégió egyik legtöbbet mozgatott, 24 órán belül bárhol a világon bevethető elit alakulatának számít. A 2. Idegen Gyalogezred még vagy öt évig Colomb-Bécharban maradt, melyet csak 1967 májusában hagyott el végleg. Az ezredet egy év múltán feloszlatták, s csak 1972 őszén, új telephelyén: Korzikában állították fel újra. A 3. Idegen Gyalogezredet (3éme REI) és a 13. Légiós Féldandárt (13DBLE), néhány zászlóaljra csökkentve, szétszórták Korzikán, Dzsibutiban és Madagaszkáron. A 4. Idegen Gyalogezredet (4éme REI), miután rövid ideig Colomb-Bécharban, Regganban és Amguidban állomásozott, 1964 áprilisában végleg feloszlatták. Az 5. Idegen Gyalogezredet a csendes-óceáni 5. Vegyes Idegen Ezreddé (5.RMP) átalakítva, Óceánia térségébe vezényelték, a Tahititől 1200 kilométerre fekvő Mururoa sziget, a franciák új nukleáris támaszpontjának bizosítására. Elsőként a légiósok szálltak partra a lakatlan Mururoán, az építőanyagokat, buldózereket és a műszaki felszerelést csak ezután hozták a szigetre. Légiós egységeket telepítettek továbbá a Tahiti szigeti Papeetébe, s utóbb ugyanide került át az egykori szaharai nukleáris kísérleti központ, a CEP *(Centre d'Expérimentations du Pacifique)* is.

[553] Nemes Sándor a szerzőnek 2012 nyarán a kérdőívhez pótlólag küldött légió történeti kiegészítése. – 1956-os Intézet – „Légiós-kutatás” különgűjtemény.

Adieu, Afrique!

1962 tavaszán, nyarán, az algériai háború végével, a magyar légiósok zömének szolgálati ideje – kivált a jórészt csak 1958-1961-ben belépő ’56-os kamaszoké – még koránsem telt ki, s így sokuknak korai lett volna búcsúzkodnia Afrikától. Jó fél év múlva a magyar belügyi postacenzúra 1963. február 7-ei jelentése szerint a nyilvántartott 790 magyar légiós közül ekkor még 625 volt aktív szolgálatban. (*Nota bene* ez az adat is arra vall, hogy a belügyi cenzúrának sok éves szorgos adatgyűjtéssel is csak minden harmadik-negyedik magyar légiást sikerült nyilvántartásba vennie!) Mint írják: „A 625 személy közül 65 személy foglalkozik későbbi, 1-2 éven belüli időben történő hazatérés vagy látogatás tervével. A közeljövőben a 625 személyből 42 személy szerel le. 583 személy leszerelése többségükben 1963. II. félévtől 1964 év végéig, kisebb részének pedig 1965-66-ban fog megtörténni.”

Mint láttuk, a „Pemzli hadműveletből”, a fokozatos algériai francia katonai evakuációból, mely egészen 1968 végéig eltartott (ekkor hagyta el a Mers-el-Kebír-i szuperbázist az utolsó légiós biztosító század), még számos magyar önkéntes vette ki részét. Igaz, a légiós haderő látványos átcsoportosítása már 1962 nyarán megindult főként Franciaország (Aubagne, Nogent, Orange, Korzika és más új bázishelyek) felé, ám aki továbbra is ragaszkodott a – nem mellesleg jobb zsoldot és nyugdíjat érő – afrikai szolgálathoz, az pár évre akár Dzsibutiba vagy Madagaszkárra is átkérhette magát, hogy az éjszakai őrszolgálat alatt a sakálok kéjes szerenádjában vagy a Dél Keresztjének tündöklő ragyogásában gyönyörködhessék.

Tették is sokan, ha nem is épp jó dolgukban – elvégre nem lehet mindenki zoológus vagy csillagász –, inkább egzisztenciális kényszerből, és mert idősebb társaik számos kudarcán láthatták: a fehér (vagy ekkor már sokuknak inkább fekete, altiszti) „képi”-t nem is oly könnyű levetni annak, akinek otthona, családja nincs, s alig ért máshoz, mint a fiatalon, épp hogy nagykorúvá vállva vállalt katonáskodáshoz. Habár a leszerelőknek gyakran a Légió is segített civilként elhelyezkedni, megannyi intő példa mutatta (elég volt csak esténként Marseille kikötőnegyedét bejárni), hogy a civil életbe visszatérve sokukat ugyanaz az életmód várja, mint amit jó pár évre megszakítottak: hontalan hányódás a társadalom perifériáián vagy a lecsúszottak ennél is kilátástalanabb szubkultúráiban. Aligha véletlen, hogy a magyar belügyi elhárító akták tanúsága szerint, épp ez idő tájt, az 1962 utáni években próbáltak a legtöbben hazatérni – akár szökés árán, akár mert kitelt a szolgálati idejük. Ámde mert itthon a légiós nyilvántartás, levéllellenőrzés, az ügynöki és operatív figyelés épp ekkor, 1963 elején indult be kiemelt országos programként, a légiósok kérelmeit a belügyi szervek futószalagon sorra elutasították. (A provence-i veteránok közül Spátay János és Huber Béla elutasító végzését magam is láttam a belügyi iratok közt, de többen is elmondták, ez idő tájban hiába próbálkoztak a hazatérési vagy látogató engedéllyel.) Maradt hát egyelőre az afrikai „békeszolgálat” Algériában, Madagaszkáron vagy Dzsibutiban, amíg a jó sors vagy a vak szerencse – ez a fölöttébb ritka vendég a légiósoknál! – jobbat nem kínál.

A légiós indulók repertoárjában – mint a dokumentumtárban is látni – legalább fél tucat olyan dal akad, amely, így vagy úgy, Afrikához és Algériához kötődik. Ezen eredetileg jórészt német szerzők által, németül írt magasztos avagy mélabús hangvételű darabok még a korábbi, 1870 és 1939 közötti légiós nemzedékek – erősen stilizált – élményvilágát fejezik ki, bár azokat változatlan dallammal, szövegüket franciára fordítva, még az 1945, majd 1956 után belépett magyar légiósok is sok évig énekelték őrmestereik „nótára” hívó vezényszavára, sokat aligha bajlódva szövegük mélyebb értelmezésével. Elég itt talán csak néhány fordítás-szemelvény annak érzékeltetésére, hogy e fennkölt fordulatok mennyire távoliak és „elemeltek” az algériai háború s az 1962 utáni afrikai szolgálat köznapi élményvilágától:

„Afrikában, ha fúj, ha esik, / magányos légiós áll a vártán, / szívében még édes hazája, mit / e messzi földért hagyott oda rég, (…) A fénylő égbolton csillag ragyog, / sóváran idézve gyermekéveit, / ég veled, te szép haza, ég veled, / hű fiad nem feled soha, / hejli-hejlo, hejli-hejlo, stb." (*Afrikában – En Afrique*)

„Előre, Afrika légiósai, / kik a szelet, esőt meg sem érzitek, / harcosok, ám éppúgy a béke fiai, / előre, légiósok, előre mind, / bátran előre. (…) Vadcsapáson büszke bércekre hágva / a szívünkben egyre újabb dal támad, / s küzdeni bátran Légiónk javára / a lelkünk és karunk el sose fárad." (*Afrika légiósai – Légionnaires de l'Afrique*)

„Algéria hegyei közt / elszánt légiós őrködik / halott bajtársa felett, kit / egy rebellis golyó megölt. // Bajtársam és te, szülőhazám. / megbánás nélkül búcsúzom, / önként tettem szolgálatom, / becsülettel és hűséggel // A légiós, ha elesik, / és szemét végleg lehunyja, / Algéria kősivataga / őrzi nyugtát a kereszt alatt." (*Algériában – En Algérie*)[554]

Ám lássuk, ki mikor és hogyan vett búcsút Afrikától. Kezdjük e nemzedéki mustrát ezúttal a szökevényekkel:

„A háború befejezése és az átszervezések után többüknek lehetősége nyílt a szökésre. – közli a magyar belügyi postacenzúra egy 1963 februári titkos jelentése. – 1962-ben 17 magyarról tudunk, akik megszöktek a légióból és többségük haza akar térni. [E számadatnak, az egykori magyar légiós állomány alig 1/3-os belügyi postacenzori „lefedettségét" alapul véve legalább is a háromszorosa valószínűsíthető. – NB.] A szököttek egy része Marokkóba – Tetouan-ba, Si Mustafához – míg többségük Olaszországba szökött. Olaszországban a hatóságok Farfa-Sabina-Rieti nevű légióban [helyesen: menekült táborban] helyezik el őket."[555]

Íme, néhány példa az Afrikának és a Légiónak ez időben búcsút mondók – az alábbinál jóval bővebb – listájáról (1956 őszén valamennyien fiatalkorúként mentek Nyugatra.):

Z. N. Árpád (Orosháza, 1941. Dénes Eszter) Algériából Marokkóba szökött, majd onnan Svájcon át érekezett 1962. augusztus 1-én Budapestre.[556]

---

[554] A szerző fordításai.
[555] A BM III./V. 4-C alosztály1963. február 7-én kelt titkos jelentéséből, ÁBTL 3.1.5. 19600/1 222. o.
[556] A Budapesti Rfk. Politikai Osztályának 2/a csoportja 1964. május 11-én kelt feljegyzése a „Budapesten letelepedett volt francia idegen légiósokról", ÁBTL 3.1.5. O-19600/3 42.o.

V. György (Cinkota, 1941. Radics Irén), aki a Légió zenekarában szolgált, 1962. október végén tért haza Egyiptomból.[557]

K. László (Kaba, 1939. Fazekas Teréz) négy és fél év szolgálat után 1962 végén szökött Algériából, majd tért haza Miskolcra. [558]

K. Sándor (Baja, 1939. Mayer Anna) másfél év légiós szolgálat után Marokkóba szökött, majd onnan 1963 április elején jött haza[559]

M. Imre (Újpest, 1939. Berceli Anna) öt évet leszolgálva 1963. május végén Párizsból tért haza Budapestre.[560]

U. György (Budapest, 1942. Bándi Margit) a 2. Idegen Ejtőernyős Ezredből 1961 őszén, alig egy éves szolgálat után Tunéziába dezertált, majd onnan 1963 július végén ért haza.

A. László (Füzesabony, 1939 Antal Anna) 1964 áprilisában jött meg Algériából dezertálva Budapestre.[561]

Végül J. Gyula, (alias „Jules" – lásd esetét alább, külön fejezetben!) hét év légiós szolgálat és csaknem egy évtizednyi távollét után az Oran melletti Bous Fer-i légiós bázisról szökött a marokkói Tetuánba, majd 1966 január végén érkezett repülővel Rabatból, Zürichen és Prágán át Budaörsre.[562]

S most vegyük sorra néhány korábbról ismert hősünket, a provence-i és korzikai magyar légós veteránok köréből:

Huber Béla 5 évig szolgált légiósként, előbb Algériában (Philipville, Telergma, Bous Fer), majd Csádban, és 1965-ben mondott búcsút Afrikának. (Ezután Tahitibe vitt az útja, ahol sok éven át egy építő szakasz parancsnoka volt, majd visszatért az Aubagne-i központi bázisra, egészen 1990 március eleji leszereléséig. Mindent egybevetve három kontinensen 29 éven át szolgált az Idegenlégióban.)

Spátay János 1961-től, többszöri megszakítással, 8 és fél évig volt légiós, ebből 5-öt, 1966-ig maga is Afrikában szolgált. Előbb a tunéziai határ mentén a Második Idegen Gyalogezrednél (2.R.E.I), majd Marokkóhoz közel, a 4. Szaharai Gépesített Században. (Utóbb a franciaországi Orange-ba került az az Első Idegen Páncélos Ezredhez – 1R.E.I.)

Szecskó Tibor az 1. Idegen Ezrednél (1.R.E.), majd a 3. Idegen Gyalogezrednél (3.R.E.I) szolgált Algériában, a Szaharában, s később két évet Madagaszkár szigetén is vállalt az 1960-as évek közepéig. (Onnan Orange-ba került (1.R.E.C.), majd Aubagne-ba, ahol az 1. Idegen Ezrednél (1RE), a Múzeum igazgatója és a Légió havilapjának („Képi blanc") munkatársa lett. 28 és fél évig szolgált.)

Soós Sándor 1959 nyarán kezdte a Légióban algériai szolgálatát, előbb a 13. Féldandárhoz, majd a 2. Idegen Gyalogezredhez került, s társaihoz hasonlóan megjárta a Szaharát és Dzsibutit is, mielőtt 1966-ban eljött Afrikából. (Utóbb, 18 éves légiós szolgálata további stációiként a korzikai 1. Gyalogezredhez (1.RE), majd az Orange-i páncélos ezredhez (1.R.E.C.) került.)

Sorbán Gyula már csak az algériai háború vége után, 1962-ben jutott ki Afrikába, és alapkiképzése után (1.R.E) jó hat éven át végig a Szaharában, a 2. Idegen Gyalogezred

---

557 ÁBTL 3.1.5. O-19600/3 43.o.

558 A BM Borsod megyei Rfk. III/II. alosztályának 1964. május 4-én kelt jelentése a „hazatért volt francia idegenlégiós személyekről", ÁBTL 3.1.5. O-19600/3. 29.o.

559 A BM Pest megyei Rfk. III/II. alosztályának 1965. május 21-én kelt jelentése a „hazatért volt idegenlégiósokról", ÁBTL 3.1.5. O-19600/3 45.o.

560 ÁBTL 3.1.5. O-19600/3 42.o.

561 ÁBTL 3.1.5. O-19600/3 40.o.

562 Ld.: „Marokkói", ÁBTL O-13222

(2.R.E.I.) kötelékében szolgált (Reggan, Colomb Bechar, Adrar, stb), s utóbb a Légó zenekarának klarinétosa lett.

Morvay Tamás 1960-ban került Afrikába. Alapkiképzése után előbb a 2. Idegen Gyalogezredhez (2.R.E.I) került szaharai szolgálatra, majd az 1960-as évek közepén Madagaszkárról búcsúzott az afrikai kontinenstől. (Ez után az 5.R.M.P.-hez vezényelve a Csendes óceáni Mururoa szigeteken folytatta légiós karrierét, melyet 22 év után, 1982-ben Aubagne-ban fejezett be.)

Nemes Sándor az Éviani egyezmény aláírása előtt egy évvel, 1961 tavaszán jelentkezett légiósnak a Párizs elővárosi Vincennes-i erődben. Saidából, majd Sidi-bel-Abbès-ból az 1. Idegen Ezred (1.R.E.) híradósaként négy évre Korzikába vezénylik, majd altisztként visszatér Afrikába, Bou Sferbe, hogy részt vegyen a francia evakuáció biztosító „Pemzli" hadműveletben. (1966-tól 1975-ig előbb az 1. páncélos ezrednél szolgál (1.REC), majd Tahitin és Orange-ban végzi be 14 éves légiós karrierét.

Afrikát a legrégebb óta és a legtovább – 6 év Indokínát leszámítva – Szabó László, a provence-i magyar veteránok doyenje (és sokuk kiképző altisztje) lakta és ismerte: 1947-től 1966-ig, majd Algériai légiós szolgálatát néhány év korzikaival és dzsibutival felcserélve 21 év után fejezte be. Ekkor már nős, családos ember, feleségével és két gyermekével 1968-ban hagyja el végleg Afrikát.

Akárhogy is, Algériába a légiósok közül nem tért vissza senki, *nota bene* még az sem, aki onnan választott magának kabil feleséget… Ekként az megmaradt – akárcsak jó ideig az '56-os kamasz élményvilág – mélyen őrzött, változhatatlan emlékezet-zárványnak, melyet, bármi történt az azóta eltelt jó fél évszázad alatt, többé nem kezdhet ki semmi és senki. Mint korábban láttuk, az egyik nagy, felülírhatatlan „történelmi memóriatár", 1956 emléke, ha nap éri, mélytüzű borostyánként ízzik fel lelkükben ma is – a másik: Algériáé, inkább komor és áthatolhatatlan vulkáni lávakőhöz hasonlít, mely „kihülve" mit sem árul el a háború tűzviharának megannyi kínjáról, félelméről és mélyre temetett lelkiismertei próbatételéről. (A két élményvilág összevetésére másutt még elemzőn kitérek, ám itt hadd vegyünk méltó búcsút Afrikától a „bazalt- és borostyán-emlékek" e kettős metafórájával.)

(Sorbán Gyula szaharai légiós egy „oázisi kis lakossal", 1964)

Tábori postabontás

E mostani fejezetbe fél tucat esettanulmányt válogattam össze, hogy személyes példák során át mutassam be vizsgált célcsoportom egyéni választáshelyzeteit, azok sokféle indítékával, következményével, lehetőleg úgy, hogy mindezek egykori és mai csoporton belüli megítélése is követhető legyen. Az alábbi történetek hőseinek némelyikét, így „Michel”-t, „Bús Bandi”-t, „Hógolyó”-t vagy „Jules”-t – kényes, sőt nem egyszer fájdalmas élettörténeti adalékaik okán – úgy vélem, jó fél évszázad múltán ma is megilleti az anonimitás, bár ez, mint remélem, mitsem von le majd eseteik hiteléből.

A kollektív történet, e csoportos életrajz hitelét viszont, úgy vélem, főképpe az adja, ha egy-egy sorselágazásokhoz érve, tisztán kitűnik, melyek is voltak a tipikus és a rendhagyó választások, hogy mindezek összhatására miként alakult a csoport belső dinamikája és kohéziója továbbá, hogy koronként miféle sajátos változások fedezhetők fel e nemzedéki csoport önképében és értékrendjében.

A továbbszolgálás és leszerelés, a dezertálás és hazatérés, a francia és magyar titkoszolgálati szerepvállalások elemző bemutatását a következő fejezet néhány további esettanulmányában is folytatni kívánom (lásd: „Musztafa fia”, Ügynöknek beszervezettek, „Piccolo” jelenti); ezek egymással összefüggő, általános tanulságait munkám összegző részében levonva.

„Michel” levelei

Az állambiztonsági dossziék kiváltképp értékes forrásai: az egykori magyar belügyi postacenzúrán fennakadt légiós levelek. 1956 után még sok éven át a „civil” emigránsok kapcsolattartása sem volt könnyű az itthoniakkal, noha az a levelezésen kívül több más nyílt vagy titkos csatornán is folyhatott (telefonhívások, alkalmi üzenet- és csomagküldések, a nyugati követségek közvetítő missziói, majd 1963-tól a mindkét felől meginduló rokonlátogatások révén). A Szaharából viszont legfeljebb egy-egy levél vagy képeslap hozhatott nagyritkán életjelet még a ’60-as évek közepén is. Ezt a kényszerűen „egycsatornás” kapcsolattartást figyelte, dokumentálta s ha szükségét látta: tovább szűkítette és akadályozta két, egymással élesen szemben álló titkosszolgálat: a „Deuxiéme Bureau” néven ismert francia katonai elhárítás, és – az iméntinél jóval szorgosabban – a magyar belügyi postacenzúra, az ú.n. „K-vonalas ellenőrzés”.

Ez utóbbi igen hamar, már 1957 nyár utóján helyreállt, mi több, a korábbinál jóval kiterjedtebb és hatékonyabb lett. A légiós levelek kiszűrését persze, eleve megkönnyítette az észak-afrikai címzés és a jellegzetes tábori postakód. Még több eséllyel fennakadtak, ha már tapintásra is gyanús melléklet (fénykép, okirat, egy-egy hazaküldött bankjegy) lapult bennük. A magyar belügyi postacenzúra kiterjedt apparátusa, amelyhez külön főállományú fordítói gárda is tartozott, ilyenformán nagyszámú elfogott légiós levélről készített fotó-másolatot; azokat aláhúzásokkal, s ha kellett, fordításokkal preparálta, majd időrendben iktatva külön e célra nyitott személyi dossziékban tárolta. Az egyes titkosrendőri ügyosztályok átiratai és rendszeres információcseréi szintén meglepő tanulságokkal szolgálnak a belügyi postacenzúra hatékonyságáról. Így például az összegző jelentésekből kitűnik, hogy sok magyar légiós már legelső híradásával belügyi nyilvántartásba került, az 1963 elején elrendelt célzott figyelés során pedig a „K-vonal” (BM. III/V. osztály) tisztjei, afféle „mindentudó” biográfusként maguk is részt vettek a hazatérő légiósok első kihallgatásain.

Ám az adatgyűjtés egykori államvédelmi preferenciáinál jóval fontosabb, hogy e ritka és nagy utat megtett levelek nem csupán személyes hitelű dokumentumok, hanem olykor valódi sors-foglalatok is egyben, melyek e messzire sodródott fiúk egész addigi életútját feltárják, reményeikkel és csalódásaikkal együtt. Ennek egyik kivételesen megkapó példája „Michel” – egy másodikos hatvani gimnazistaként 1957 elején Nyugatra szökött fiú – 1958 és 1963 közötti levelezése, melyet külön belügyi dosszié[563] őrzött meg az utókornak a levelek eredetijével vagy fotómásolataival. Íme néhány szemelvény belőle:

[563] ÁBTL 3.1.5. O-17446/4

1. (Michel 1959. január 14-én Algériából egy ismeretlen debreceni lányhoz írott levele:)

„Kedves Lenke!

Én Magyarországon születtem, szüleim magyarok. Én egészen 57-ig Magyarországon voltam.

57 januárban, mint több magyar, én is arra az elhatározásra adtam magam, hogy elhagyom Magyarországot, mivel különböző okok kényszerítettek e nehéz lépésre. Mivel az én apám már 15 éve az Idegen Légió tisztje, a francia törvények szerint apám után én francia állampolgár vagyok. Lássa, meg kell hogy írjam, én nem vagyok magyar. És amíg odahaza folytatódik ez a rendszer, én nem mehetek haza, bár nagyon vágyom. Most pedig úgy, mint egy jó barátnak, leírom kissé tragikus életemet…

„Voilá", a történet kezdődik egy alföldi kis faluban, Turán. Én itt születtem, édesapám, amíg Magyarországon tartózkodott, állomásfőnök volt. Sajnos a háború kitört, apunak el kellett menni. Én 4 éves voltam… Gimnáziumba jártam Hatvanba… Maga jól tudja, mi volt 1956 októberében otthon. Az utolsó pillanatig azt mondtam: én itthon maradok. De 56 decemberében megkaptuk a karácsonyi szünetet. Karácsony előtt, mikor a terroristák végső győzelmet arattak, megkezdődött az úgynevezett „ellenforradalmárok" letartóztatása. Így én is két barátommal eljöttem Ausztriába. Amikor elértem Bécsbe, itt voltam 3 hetet, már minden papírom készen volt, mikor megjött egy ajánlott levél egy magyar lánytól, akit ismertem már 14 éves koromtól. A lány végett azonnal rohantam a magyar konzulátusra, és kértem a hazatérésem. Három napon belül ismét Magyarországon voltam, abban a kis faluban, ahonnan elindultam. Első utam nem is a szülői házhoz vezetett, hanem a lányhoz… A lány azt mondta, hogy most már javuljak meg, hazahozott engem, és minden ugyanúgy lesz, mint régen…

Még azon az estén azonnal hátra arcot csináltam, el se mentem a szüleimhez. Így 57 februárjában átértem Jugoszláviába. Két hónapos tartózkodás után sikerült abból a koszos országból kikerülnöm… Pénzem volt elég… Aztán 57 áprilisában utaztam Beográdból Marseille-ig. Előttem egy cél volt: elérni Marseille-be apámhoz, akit már több mint 10 éve nem láttam. Megérkeztem Marseille-be, apám várt, szabadságra jött Európába. Ettől a naptól számomra új élet kezdődött! Én boldogan vettem tudomásul, hogy maga tanulja a francia nyelvet… de ne az oroszt!

Sokat gondol magára a távolból egy idegen légiós, Misi!"[564]

[A fényképes levélmásolat alján egy szolgálati megjegyzés: „Fotózás után zúzva!"]

[564] ÁBTL 3.1.5. O-17446/4 6/12.

2. (Michel anyjának és nővérének 1962. március 8-án Michel légiós parancsnokához írott levele – „Monsieur le Commandant de la Service de Morale” címzéssel:)

„Tisztelt Őrnagy Úr!

Elnézést kérek, amiért zavarom Önt. Azonban tekintettel arra a szorongó érzésre, amit távollévő hozzátartozóink néma hallgatása kivált a szülőben és a testvérben, Önhöz fordulunk, s bízunk emberséges segítőkészségében.

Azért megkérjük, hogy D. Michel légiósról szíveskedjék bennünket értesíteni, bármi is történt vele, és bárhol tartózkodik is. Több mint 1 éve nem tudunk róla, azért ismételten kérjük, tisztelt uram, hogy keresse fel a nevezettet, és hozzá írt levelünket átadva, kérje meg arra, hogy írjon Magyarországon élő édesanyjának és leánytestvérének.

Nagylelkű szolgálatáért hálásak vagyunk és nagyon köszönjük!”[565]

(Az eredeti levelet a belügyi postacenzúra, a kapcsolatfelvételt megakadályozandó, elkobozta.)

3. (Michel légiós tiszt apjának Marseille-ből 1962. május 2-án Michel anyjához, Turára írt leveléből:)

„Kedves Mária!

Leveleitek és itteni utánanézésem után arra jutottam, hogy néked soha az életben nem ad a budapesti kormány kiutazási vízumot [azzal], hogy a fiadért jösz ki, aki a Francia Idegenlégióban van. Neked, aki ismered az otthoni helyzetet, egész biztosan tudnod kell, hogy nem kapsz vízumot! Mi értelme van tehát az egész huzavonának? – Másrészt, ha mondjuk, csoda történne, és jöhetnél, itt van nékem a kis fiam, akinek szomorú sorsa, hogy anya nélkül kell néki felnőni, s ide jöttöddel talán csak súlyosbodna a sorsa, hisz te tudod, hogy nem bírod [ami itt van], és a te helyzetedben igazad is van, talán én se bírnám jobban.

Én tudom tehát, hogy az én életem tönkre lett téve régen, [és] nagyon nehéz arra gondolnom, hogy megnehezítem a kis fiam sorsát. Hisz amióta távol vagyok, még csak egy érdemes levelet sem kaptam tőled. Hogy higyjem el én azt, hogy az életem hátra levő részét széppé akarod tenni? Talán te magad se tudod igazán, mit akarsz? […]

Én szívesebben venném, ha otthon bárkivel találnád meg a boldog élet titkát.

Sokszor elhatároztam, hogy a múlt nem érdekel, de sajnos percenként tér vissza a fejembe a piszkos, gyalázatos múlt! –

Miska.”[566]

4. (Michel 1962. augusztus 24-én Észak-Afrikából nagyszüleihez írott leveléből:)

„Sok minden közbe jött itt Afrikába, és különböző okokból nem tudtam írni.

Először is köszönöm, hogy megírta nagyapa, hogy a Shuti Ági férjhez ment a Szabó Lajoshoz. Én ismertem a fiút, akihez férjhez ment. Egy kicsit rosszul esett, mikor megkaptam a levelet és olvastam. No de itt, a Légióban mindent el kell könyvelni. Itt az élet nehéz, néha úgy néz ki, hogy kibírhatatlan, de az emberi akarat győz, és győzni fog. Amikor elhagytam magukat, még majdnem gyerek voltam. Emlékszem, mintha ma történt volna, maguktól indultam el erre a hosszú útra. Végigmentem az alvégen azon a februári délelőttön, és búcsúztam mindenkitől. A gyerekkori édes emlékektől, az emberektől, a házaktól, a fáktól, és mentem, mentem, az elhatározásom, a célom felé. Őtőle is búcsúztam gondolatban, aki ma

[565] ÁBTL 3.1.5. O-17446/4 6/38.
[566] ÁBTL 3.1.5. O-17446/4 6/6-7.

nekem mindörökre elveszett. Emlékszem rá, senki sem jött az állomásra, csak annyit is mondani: viszont látásra, kisfiú!

Bizony rosszul esett, de célomtól senki nem tudott volna visszafordítani. Talán így jobb is volt. Most megkérlek, nagyapa, ha módotokban van, adjátok át neki jókívánságaimat. Boldog életet kívánok mindkettőjüknek!

Kérdezted, nagyapa, hogy megnősültem-e? Tudod, nincs időm ilyesmire gondolni egyelőre. Most benn vagyok a Szahara sivatagában, ahol még fa sincs, csak a homoktenger, nemhogy asszony! És én csak magyar kislányt veszek feleségül, s ha lehet, turait, akit kihozok magammal. […]

Csókjaim mindenkinek,

unokátok, Miska."[567]

5. (Michel 1962. augusztus 24-én nővéréhez és annak családjához írt levele:)

„A leveleteket megkaptam, melynek igazán megörültem. Bocsássatok meg, hogy későn válaszolok, de mindjárt meg fogjátok érteni, hogy miért. Tudod, itt Algériában vége lett a háborúnak, és a szavazások után, július másodikán, Algéria köztársaság lett, vagyis egy új állam született. Biztosan otthon nagy propagandát vágott le a magyar rádió, hogy a francia gyarmati hadsereg fut a felszabadító algériai hadsereg elől. Az igazság az, hogy a köztársaság kikiáltásáig egyetlen algériai katona nem tudott átjönni az elektromos kerítésen, ami Algériát Tunéziától és Maroccotól elválasztotta. Tény, hogy a franciáknak nem volt érdekük folytatni a háborút, hisz a francia érdekek továbbra is a franciákért, a nagy katonai támaszpontok szintén a franciákért [vannak], tehát jobb békében élni az Arabokkal, és az érdekek ugyanazok, vagy még több is, mivel nincs többé terrorizmus, mint azelőtt.

Mi, az Idegen Légió, semmit sem változott! A Légió él, és élni fog. Különböző ezredek elhagyták Algériát más Afrikai országok felé. A mi ezredünk azelőtt a Tunisi [*sic!*] határ mentén állomásozott, mert lenn vagyunk a Szaharában. Itt a hőség majdnem elviselhetetlen,

[567] ÁBTL 3.1.5. O-17446/4 6/15-16.

60-70°-os. A szobákban ventillátorok és klimatizőrök vannak beszerelve, így is lehetetlen a hőség. De viszont itt jó pénzt kap az ember. Nekem még 15 hónapom van, tehát van még időm a hőséggel kínlódnom. A jövő év végén megyek civilbe. Körülbelül látod egy kicsit az itteni életet. Ha sikerül elmennem, civilben felveszem a francia állampolgárságot, és akkor haza tudok menni egy kis látogatóba. […]

Szeretettel gondol rátok, és jó egészséget kíván a távolból mindhármotoknak egy rossz fiú,

Michel."[568]

6. (Michel unokahúga – nővére kislánya – Turán, 1963. január 20-án kelt levele:)

„Kedves Misikém, végre rádgondok. Akkor mentél el, amikor még pici voltam. Mostmár meg nőtem, már második iskolás vagyok. Öcsink már 4 éves, olyan huncut, mint te voltál, sokat kikap mamától.

Kedves Misikém, mama kint volt Angliában Pityu bácsinál. [Michel szintén 1956 őszén Nyugatra ment testvérbátyjánál.] Iparkodj hazafelé, mert elmegy tehozzád is. Most már zárom levelemet, sok-sok puszit küldök.

Még csak annyit, hogy most [mikor] a disznó torok voltak, sokat gondoltam rád. Küldök egy fénképet, te is küldjél nekem."[569]

7. (Michel 1963 február 2-án nővéréhez és annak családjához Turára írt leveléből:)

„Igen, itt a Légióban megerősödsz, és kemény leszel. Keményebb, mint a kő, és nehezen tudod az embereket megérteni. Hiszen itt az emberek nem olyanok, mint otthon vagy Európában. Itt egész mások. Kissé lemaradottak és barbárok. Így muszáj megszokni az életkörülményeiket.

Írod, hogy apunak az álma valóra válna, ha egyszer [Párizsban] vendéglőt nyithatna. De tudod, én katona vagyok, sok mindenben részt vettem, egész fiatalon, szinte gyerekként kezdtem a nehéz életet, és most már folytatni fogom. Március végén megyek Madagaszkárba, akármi is vár ott rám."[570]

8. (Michel 1963. január 31-én a Szaharából nagyszüleihez Turára írott leveléből:)

„Én egyedül döntöttem sorsomról, mikor elhagytalak benneteket, megbántam, mivel az élet nehéz mindenütt, de főleg a Légióban. […] Az élet bennünket kettéválasztott, a sors, az elkerülhetetlen sors, de ha nem is találkozhatunk többé, csak annyit kérek tőled, hogy gondoljál rám mindig szeretettel, arra az unokádra, aki benneteket nagyon, nagyon szeretett, és mindörökre szeretni fog."[571]

9. (Michel nagyanyjának Turán, 1963 április 25-én kelt leveléből:)

„Kedves Miska, én már alig vagyok a világon, nem hiszem, de még egyszer az életbe nagyon szeretnék veled beszélni. Az lenne a legnagyobb boldogságom."[572]

---

[568] ÁBTL 3.1.5. O-17446/4 6/18-19.
[569] ÁBTL 3.1.5. O-17446/4 6/11.
[570] ÁBTL 3.1.5. O-17446/4 6/29-30.
[571] ÁBTL 3.1.5. O-17446/4 6/25-26.
[572] ÁBTL 3.1.5. O-17446/4 6/22-23.

10. (Michel 1963. március 24-én édesanyjához írott levele:)

„Kedves Anyukám!

Régen, nagyon régen várt levelét megkaptam, melynek igen megörültem. Boldogan vettem tudomásul, hogy jól van, és a két kis unokával foglalkozik. Igen, én írtam a múltkor Mamáéknak, hogy fogok menni messzebbre [t.i. Madagaszkárra], de lemondtam róla, és közelebb megyek az öreg Európához [valószínűleg egy korzikai légiós támaszpontra.]

Az év végén leszerelek és dolgozni fogok azonnal. Most már unom ezt a kemény katona életet. Nagyon fiatal voltam, amikor elkezdtem. Már vége a háborúnak, mégis megyek civilbe. Pénzem van elég, hogy új életet kezdjek.

Jelenleg a Szahara sivatagban vagyok [valószínűleg Colomb Béchar-ban], már most a hőség olyan, mint nálunk júliusban.

Így remélem, a jövő évben tudunk találkozni. Ha maga nem tud kijönni, én fogok hazamenni látogatóba.

[…]

Itt zárom soraim,

millió csók a távolból,

Miska.”[573]

11. (Michel 1963. szeptember 25-én Afrikából egy ismeretlen pesti lányhoz írott levele:)

„Kedves Marika!

Levelét tegnap kaptam meg, mely felbontása előtt nagy meglepetést hozott. Mivel éppen tegnap jöttem vissza a Szaharába szabadságomról, és nem vártam levelet senkitől. Őszintén szólva nagy boldogságot hozott számomra a maga levele, hiszen itt az Idegen Légióban olyan egyedül érzi magát az ember. Én örömmel fogok magával levelezni bármilyen témáról, amihez természetesen hozzá tudok szólni.

Most pedig szorítsuk meg egymás kezét és mutatkozzunk be. Nevemet nem fontos, hogy leírjam, mivel már tudja. 23 éves leszek decemberben. Egyelőre légiós vagyok. Október

[573] ÁBTL 3.1.5. O-17446/4 6/5.

24-én fogok elmenni a századomtól, mivel letelt az 5 év. Arra kérem, ha e levél után úgy dönt, hogy hajlandó velem folytatni a levelezést, írjon azonnal, hogy a levél még itt találjon a században, mert ha elmegyek, sokat kell várni, amíg hozzám ér. Ha önt érdekli az Idegenlégió élete, kalandjai, Algéria, a Szahara, az itteni emberek élete, vagy pl. az én életem, ezt mind le fogom magának írni. Jó?

Most pedig zárom levelem, üdvözletem küldöm a szüleinek, míg levelét várja a távolban Un ami, Michel.[574] ”[575]

(Utóirat a levélíró további sorsáról)

Michel az aláírt öt évet kitöltve, 1963 végén szerelt le, noha korábban még fontolgatta, hogy pár évig Madagaszkáron vagy Korzikán tovább szolgál. Civilként rövid időre egy volt légiós társa családjánál húzta meg magát Metzben, majd nyoma veszett. Talán apja révén szerzett valami munkát, aki korábban még azt tervezte, hogy a leszerelése után Párizsban vagy a környékén éttermet nyit. Talán ugyancsak ’56-os menekült bátyjához ment át Angliába, s onnan netán együtt mentek a tengerentúlra, ez ekkori jelentős magyra emigráns továbbrajzással, nem tudni. Minden esetre belügyi dossziéja 1979-es lezártáig haza nem tért, vélhetően francia állampolgárként Nyugaton maradt végleg. Ha az egykoron 18-23 éves levélíró él még, ma 76. esztendejében járhat.

Bonyolult családi hátteréről néhány további adalék:

Szülei, apja 1944-es távozása óta (alighanem, mint sokan, francia hadifogságból állt ő is a Légióba), külön éltek, kapcsolatuk a hosszú távollét alatt megromlott, Michelt, a levelei tanúsága szerint, kisgyermek kora óta anyai nagyszülei nevelték, akiket 1957 eleji távozása után már nem látott viszont többé. Otthon maradt, már férjezett, családos nővérén kívül volt még egy István nevű testvérbátyja, aki 1956 őszén Angliába emigrált – anyjuk később többször is járt nála látogatóban. Azonos nevű apjával Michel több éven át – 1958 végétől kb. 1962-63-ig – együtt, noha nem egyazon alakulatnál szolgált a Légióban (hasonló, több nemzedékes „engagement”-ra több magyar példa is akad!). Kapcsolatuk azonban, a kezdeti lelkes egymásra találás után, meglazult, és a ’60-as évek elején a légiós apa és légiós fia már levelezésben sem állt egymással.

*

Michel belügyi „levél-hagyatékát” azért tartottam érdemesnek a szokásosnál bővebben idézni, mert abból egy kivételesen nyílt és (ön)reflexív 18-23 éves fiatalember sorsának egymást követő nehéz választáshelyzetei bontakoznak ki. Ez utóbbiak persze sokban közösek voltak légiós társaiéval, még ha ők többséggel – alkalom, belső igény és kellő íráskészség híján – nem is éltek a széleskörű levelezés ezen öndefinitív, éntudat-erősítő lehetőségével. Michel viszont úgyszólván kezdettől – friss újonc korától egész a leszereléséig! – legalább tucatnyi itthoni levelező partnerrel próbált öt éven át többé-kevésbé rendszeres kapcsolat tartani (nem rajta állt, hogy nem egyszer hiába – mint azt a szenvtelen cenzori ukázok is sejtetik: „Fotózás után zúzni / megsemmisíteni!”, stb.). Vajon miről árulkodik e makacs levélírói buzgalom, ez a már-már konfesszionális, a teljes nyíltság kockázataitól sem tartó korrespondencia?

Először is arról, hogy az itthoni kapcsolatok és referenciák e korai években még mennyire fontosak és elevenek voltak a levélíró számára – *nota bene* a Szaharában is, sőt, valójában csak ott igazán! E körbe, mint láttuk, nem csupán a szűkebb rokonság: szülők,

[574] „Egy barátja: Michel.”
[575] ÁBTL 3.1.5. O-17446/4 6/20-21.

nagyszülők, testvérek, a már férjezett nővér családja tartozott bele, ám éppúgy a „turaiak”: a falubeli barátok, volt iskolatársak és szerelmek, mi több, egy-egy felbukkanó reménybeli új partner: „Lenke” vagy „Marika” is, akik címzettekként ezen öt évet átfogó levélválogatást közrezárják. Ugyanakkor az anya, a nővér, az apa, az unokahúg vagy éppen a nagymama soraiból rendre kiérzik az is, hogy egy, az átlagosnál emotívabb, talán éppen mert sokféle drámai szakadást megélt (az állomásfőnök apa háborúvégi evakuálása, a kis „Miska” ráhagyása a nagyszülők gondjára, majd ’56-ban mindkét fiú „disszidálása”) vidéki magyar család próbál itt levél útján életjeleket adni és kapni a vasfüggönyön át, többnyire szeretetteljes és őszinte egymás-féltéssel, bár néha nem kevés lekifurdalással sértettséggel és érzelmi zsarolással (lásd a még aktív légiós apa szintén elfogott levelét – a „Kedves Mária!” címzésű 3. levél –, melyet volt nejéhez, Michel anyjához írt!).

A velük való levelezés Michel számára tehát – a primér örömszerzésen túl –, főként a maga személyes, családi és nemzedéki önazonosságtudata megerősítését és újradefiniálását szolgálta, amihez a kellő distancia: a reflexióhoz szükséges tér-idő távlat is mindinkább adott volt a hosszú szaharai szolgálat magányos óráiban. Azt, hogy múltjának otthoni, hátrahagyott kulcs-szereplőivel továbbra is élénk belső párbeszédet folytat, jól jelzik levélbeli gesztusai: ahogy búcsú nélküli távozásáért sorra megköveti szeretteit, ahogy maga is kész megbocsátani nekik, amiért világgá indulva nem próbálta visszatartani senki („nem jött az állomásra, csak annyit is mondani: viszont látásra, kisfiú”), vagy ahogy a távolból „boldog életet kíván” kamaszkori szerelmének s az őt feleségül vevő fiúnak. Mindezt egy felnőtt józan öntudatával próbálja magában elrendezni („én egyedül döntöttem sorsomról…”), választásai jó és rossz következményet egyaránt vállalva.

Levelelezése másik nagy tétje, hogy aktuális élethelyzetét tisztázza, mindenek előtt a maga számára, majd e „tisztázatot”, így vagy úgy, otthoni szeretteivel is elfogadtassa. Mindez – akkor és ott: az algéria harcok vége felé – legfőképp új és nap mint nap újabb kihívásokkal tesztelt csoport- és szociális identitását érinti egy sor megkerülhetetlen kérdéssel: „Ki vagyok, hová és kikhez is tartozom, és mit keresek itt? Leszereljek – továbbszolgáljak? Ha egyszer megnyertük a háborút – „mi”: a Légió, a francia hadsereg –, miért volnánk a béke vesztesei? Mit várható az araboktól? Változik-e az ellenség(kép) Évián és a függetlenség után?”

Michel és társai e fenti dilemmáit segíthet megérteni, ha kiindulásként elfogadjuk Eric Ericson gyakran hangoztatott – voltaképpen még freudi – alaptézisét, mi szerint „az emberi természet legfőképp a konfliktushelyzetekben mutatkozik meg”, továbbá Mérei Ferenc azon korai, a gyerektársadalmak empirikus vizsgálata során szerzett általános érvényű felismerését, hogy a csoportképződés első mozzanata mindenkor egy közös ellenség(kép) és veszélyhelyzet érzékelése. „Ahhoz, hogy egy csoport megalakulhasson – érvel Mérei egy 1946-ban írt művében –, a gyermekeknek ellenséget kell találniuk, és meg kell teremteniük a veszélyhelyzetet.”[576] De vajon mi történik, ha e két feltétel: az ellenség és a veszélyhelyzet máris nyomasztó túlerővel adott (például fiatal magyar légiósként utóvédként hátra maradva Algériában 1962 nyara után!), s ezúttal nem gyerekek, hanem pár évvel idősebb, háborúviselt katonák keresnek adekvát, minél „testhezállóbb” új csoport-formációt önmaguknak? Mérei válasza hetven éve kész: „Minél homogénebb egy csoport, annál könnyebben szerezhet érvényt közös szükségletének, bármi legyen is az. A hatékonyság és az összetartás fokozása, épp ezért folyamatos szelekciót és érdeknivellálást követel.”[577] Azaz célirányos változások sorát, és hozzá megfelelő társakat, immár nem feltétlen csak a „hadifalkából” (Elias Canetti frappáns terminusa[578]). És vajon Michelé? Miféle válasza(i) és választása(i) voltak, lehettek neki?

---

[576] Mérei Ferenc: *Társ és csoport. Tanulmányok a genetikus szociálpszichológia köréből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 175.
[577] Mérei, 1989. 175.
[578] *Canetti*, *Elias* 1991. [1960] *Tömeg* és *hatalom*. Budapest, Európa.

Családi, etnokulturális és nemzedéki identitása, a turai gyermekkor mély és erős élményhátterével, megkérdőjelezhetetlennek tűnik, ugyanakkor a Légió iránt, amely az algériai háború alatt sok éven át majd' minden pillanatát döntő mód meghatározta, már némiképp ambivalensen érez. Korporatív identitástudata („Mi, a Légió…") ha van is, hullámzó, hangulatvezérelt és szituatív. Így abból kiindulva, hogy „szinte gyerekként", alig 18 évesen kezdte a háborúzást, mint fentebb láttuk, hol az következik, hogy „már unom ezt a kemény katona életet", hol meg éppen az ellenkezője: „katona vagyok, most már folytatni fogom"… Az otthoni kommunista propagandával szemben, úgy érzi, tanúként és közvetlen résztvevőként védelmébe kell vennie a tényszerű igazságot, mondván: „a francia fegyvereket Algériában nem győzték le", és bár a légiós ezredeket sorra kivonják, máshová telepítik, azért „a Légió él és élni fog!" Mégis, láthatóan növekvő szerepkonfliktussal küzd; identitáskeresése, jövőt illető tervei az öt év végéhez közeledve mind jobban az egyéni civil boldogulás felé tendálnak, amelynek mind jobban formálódik benne a tervszerű „menetrendje": leszerelés, francia állampolgárság, hazalátogatás, párkeresés (lehetőleg Turán!) majd' Nyugatra visszatérve tisztes polgári foglalkozás, otthonteremtés, családalapítás.

Hogy mindebből mi lett, nem tudni. Ha őt magát huszonhárom évesen szem elől vesztettük is, számos társa életútjának ismeretében jó eséllyel feltételezhetjük, hogy nyugati magyar emigráns voltát és ifjúkori légiós múltját alighanem éppoly fontos csoportidentitás-elemként őrzi és építi be majd ő is érett vagy időskori önképébe (akárcsak a provence-i magyar veteránok többsége), ahogy a turai gyermekkor kötődéseit, társas mintáit vagy a hatvani gimnazistaként átélt forradalom és megtorlás[579] – szűkszavú utalásaiból is érezhetően – sorsdöntő kamaszkori élményvilágát is megőrzi mindhalálig. (S itt hadd emlékeztessek ismét Fritzgerald empírikus kutatásainak meggyőző tanulságára, mely szerint hosszútávó memóriánkban mind a személyes, mind 'köztörténeti' súlyú emlékeink – más életszakaszokhoz képest – kiugróan nagy számban épp a kamaszkor végéhez s az ifjúkor elejéhez kötődnek; azaz a megélt történelmi események akkor rögzülnek bennünk a legmaradandóbban, ha maga az élmény a 16-25 éves életkori szakasz kezdeti éveire esik.[580])

E néhány levélidézet – a műfaj sajátos konvenciói, a kettős cenzúra és a levélíró tollát olykor tapintatból vagy óvatosságból megakasztó, másfelé kanyarító „öncenzúra" miatt – mélyebb narratív elemzésre persze aligha alkalmas. Az viszont így is szembetűnő, hogy Michel szociális és politikai identitása jóval határozottabb kortársai zöménél, főként ahogy az algériai háború lezárása ügyében a francia álláspontot magáévá teszi (5. levél!), érveiben maradéktalanul azonosulva az egykori gaulle-ista „fő narratívával". Leveleiben annak sincs nyoma, hogy légiós identitását – azon túl, hogy a sok éves „katonásdit" végre civilre cserélné – bármely más réteg vagy csoport: a fellagák, a harkik, a „feketelábúak", az ultrák, az OAS, stb iránt személyes konfliktus, előítélet vagy tisztázatlan viszony terhelné, miként a Légión belül sem utal rivális, ellenérdekű vagy más identitású alcsoportok meglétére. (Így a született francia és az idegen önkéntesek, az egyes korosztályok, nációk vagy a tiszti, altiszti kar és a közrendűek között.) A légiós csoportidentitás e feltünően intakt és homogén manifesztációja korántsem jellemző a többségre vagy pláne a hazatérő szökevények jelentős kisebbségére, amint azt „Hógolyó", „Jules", „Piccolo" és mások példáján még esettanulmányok sorában látni fogjuk. Itt tehát nem a Légión belüli, inkább a háborús katona- s a civil élet közt feszülő érték- és identitáskonfliktusnak lehetünk tanúi – legalábbis egyelőre komolyabb lojalitás-válságok nélkül.

[579] D. Mihály alias „Michel" csak aránylag későn: 1957 februárjában ment Nyugatra Jugoszlávián át.
[580] Kónya Anikó: Szubjektív történelem. Történelem az önéletrajzi visszaemlékezésekben. In: Kanyó 2002, 187.

„Nőismerőseiknek is hasonlóak a vágyaik…”

Ha előfordult, hogy szerettem volna életben maradni,
és kissé idegenkedtem a halál gondolatától,
az olyankor volt, ha a maga bájos személye
kísértett a sivatagban. Ugyanis az a gyanúm,
hogy csúnyán beleszerettem magába.

(Rejtő Jenő: Az előretolt helyőrség)

A magyar belügyi postacenzúra, az ú.n. „K-vonalas ellenőrzés”, mint jeleztem, meglepően hamar, voltaképpen már 1957 nyarára helyreállt, sőt, a korábbinál is kiterjedtebb és hatékonyabb lett.

A szakirodalom, kivált az Állambiztonsági Levéltár (ÁBTL) munkatársainak újabb publikációi, mind több részletében fedik fel az kommunista titkosrendőrség működésmódját, szervezeti rendjét, technikai és személyi állományát, köztük nem utolsóként a belügyi postacenzúra korabeli gyakorlatát. Ez utóbbi apparátusa Budapesten és vidéken 1953-ra már teljes kapacitással üzemelt, országosan 192 fős hivatásos állománnyal. 1956 őszén a népharag ugyan feldúlta a két budapesti cenzúra-központot a 62-es és 72-es számú főpostán (előbbi a belföldi levelek szűrésére a Nyugati pályaudvar mellett, utóbbi, a külföldi levélfigyelő, a Keleti szárnyépületében volt), habár a személyi figyelőkartonok jó részét az ÁVH emberei az utolsó pillanatban még sikerrel kimentették. A kommunista állambiztonság újjászervezése – „megőrízve meghaladása” – majd egy évig eltartott, mígnem 1957 nyárutóján a levélcenzori aparátus is teljes létszámban ismét felállt az Izabella u. 62. számú épületbe telepített, új értékelő és technikai központban. (Minderről és a levéllellenőrzés operatív rendszabályairól, technikai módjáról az ÁBTL *Betekintő* című online folyóirata az elmúlt években több beavató tanulmányt is közölt Müller Rolftól[581], Bikki Istvántól[582] és Borvendég Zsuzsannától[583].)

A légiósok és itthoni hozzátartozóik, partnereik – összességében vagy 4-6000 személyt érintő – levelezését célzottan figyelték, szelektálták és rendszeresen értékelték, a fennakadt leveleket személyenként külön dossziékba gyűjtötték, bár ez utóbbiakból sajnos csak kevés maradt az utókorra. A levelek eredetijét, a csatolt szolgálati feljegyzések tanúsága szerint, fényképmásolat készítése után nem egyszer bezúzták – olykor minden indok nélkül, pusztán kisszerű aljasságból meghiúsítva még a légióskeresések közvetlen hozzátartozói és vöröskeresztes kapcsolatfelvételi kísérleteit is! –, miként az előző fejezetben azt Michel példáján láthattuk. A levelezés és annak cenzori kockázata ugyanakkor maga is sorsfordító lehetett, mivel a magyar légiósokat nagyobb részt ez alapján azonosították, vették belügyi nyilvántartásba, majd bírálták el még sok év múltán is – olykor egész a rendszerváltásig – repatriálási és vízumkérelmeiket vagy szeretteik és hozzátartozóik nyugati útlevélkérelmét. Ami azt illeti, egy-egy levélnek olykor ennél is nagyobb: akár büntetőjogi tétje is volt, amint azt „Hógolyó”, egy ’56-ban kamaszként Nyugatra ment, légiósnak állt, majd pár hónap múlva dezertált és viszontagságos úton hazatért fiatalember esetében látni fogjuk, akit egy, a belügyi postacenzúrán fennakadt, Franciaországban élő, volt légiós társának kissé kapatos fővel írt, elkeseredett hangú leveléért, mely, úgymond, „a Magyar Népköztársaságra súlyossan [*sic!*]

[581] Müller Rolf: Az operatív technikai osztály, 1956–1962, ÁBTL ’Betekintő’, 2011/3. www.betekinto.hu/2011_3_müller

[582] Bikki István: A titkos operatív technikai rendszabályok és módszerek, valamint a K-ellenőrzés alkalmazására vonatkozó szabályok 1945–1990 között (rövid áttekintés). Betekintő, 2010/1. www.betekinto.hu/2010_1_bikki

[583] Borvendég Zsuzsanna: „Ez nem spicliskedés, hanem felderítés”. A levéllellenőrzés módszertana és szervezeti felépítése 1945–1962 között. Betekintő, 2011/2. sz. http://www.betekinto.hu/2011_2_borvendeg

sértő, hazug és rágalmazó állításokat" tartalmazott, izgatás vádjával a Pesti Központi Kerületi Bíróság 1962. őszén egy év letöltendő börtönbüntetésre ítélt.[584]

Interkontinentális szerelmi légiposta

Ám lássuk közelebbről a légiósok szerelmi levelezését, hiszen az 1960-as évek kezdetén a belügyi postacenzúra titkos jelentései szerint az Algéria és Magyarország közötti élénk levélforgalom több mint a felét e gyengéd üzenetváltások tették ki.

„Az utóbbi időben felfigyeltünk arra – közli aggályosan egy 1963 februári titkos jelentés –, hogy egyre több légós hívja Franciaországba magyarországi nőismerősét, akikkel többségükben kint akarnak személyesen megismerkedni. Nem egy fiatal magyar lány örömmel fogadja a meghívást és kész kiutazni. Egyes légiósok burkoltan utalnak arra, ha mint turisták is, de utazzanak ki, akár Bécsbe, Nyugat-Németországba, ahová értük mennének. Leveleikben a kintmaradás (disszidálás) lehetőségeit is megírják. Egyes magyar lányok azért is elfogadják a meghívást, mert pl. volt vőlegénye disszidált, vagy rokonai élnek kint és ily módon szeretne ő is külföldre kijutni. Jellemző kapcsolatuk kialakulására a következő tapasztalatunk:

Fiatalok – főleg diáklányok – nevüket és címüket külföldi sajtóban hirdetik, hogy levelezni akarnak külföldön élő személlyel. A légiós felveszi levél útján a kapcsolatot, először bemutatkozó levelet küld. Egyesek megírják, hogy a légióban vannak, egyesek mint „Afrika Expedíció" tagjaiként mutatkoznak be.

Többen felújítják itthon élő nőismerőseikkel a levélkapcsolatot és egyben női címeket is kérnek. Az így szerzett női címeket a légiósok egymásnak adják át és megindul a levelezés. Az itthoni lányok pedig már kapcsolatban lévő légióstól kérnek új légiós címeket barátnőik számára és a légiós címeket egymás között is cserélik.

Levelezésük először baráti, majd a rendszeres levélváltások után többségüknél szerelmi levelezéssé alakul át. Sorozatosan kérnek és kapnak a légióstól afrikai képeslapokat, amelyek felkeltik érdeklődési körüket [*sic!*] Afrika iránt és utazást szeretnének tenni külföldön.

[584] ÁBTL 3.1.9. V-147434

Megállapítottuk azt is, hogy egyesek az iskolákban, vagy barátnői körben megmutatják a légióstól kapott levelet és képeslapokat, esetenként még tanárnőjüknek is. Levelezésükről, kiutazási szándékukról többségükben szüleik is tudnak. Többen ismeretlenül felkeresik a légiós itthoni hozzátartozóját, aki aztán véleményét közli a lányról.

A légiós leveleiben esetenként megírja rövid, vagy teljes életrajzát, külföldön eltöltött életének egyes mozzanatait, és itthoni hozzátartozóiról is ír. Hasonlóan válaszol életével kapcsolatban a lány is. Majd kölcsönösen fényképet váltanak. Szerelmi érzéseikről először általánosságokban írnak, majd a házasságról is kicserélik nézeteiket. Ilyen esetekben a légiós elhatározza, hogy végleg, látogatóba, vagy a leányért jön haza. Az elhatározásban nagy szerepet játszik a fiatal magyar lány kiküldött fényképe, valamint az, ha a lány intim dolgairól is ír. Terveiket úgy akarják megvalósítani, hogy [a légiósok] mint francia, vagy német állampolgár jönnének látogatóba haza. Egyesek Nyugat-Németországba utaznak, és mint német turisták érkeznek Magyarországra."[585]

És a lányok? Vajon kik voltak az Afrikában szolgáló magyar légiósok levelező társai? Ábrándos lelkű pesti, vidéki gimnazisták, a reménytelen távolság ellenére – vagy épp ezért? – felízzó kamaszkori szerelmek netán ismeretlen férjezett nők, elvált asszonyok, akik elfojtott vágyaikat titkos levelezésben élték ki? Vagy netán akadtak köztük olyanok is, akik csupán a „szabad világba" vágytak, s nem túl távoli jövőjüket egy kiszolgált, bár még mindig fiatal magyar légiós társaként képzelték?

Egy biztos: sokan és sokfélék voltak már '56 után is, ám még inkább a korai '60-as években, mikor az algériai háború vége s a kötelező első ötéves szolgálat letelte után mind több magyar légiós készült civilként visszatérni Európába. A belügyi postacenzúra egy 1963 májusi összegző jelentése szerint „Magyarországról kb. 620 nő folytat levelezést a Francia Idegenlégióban szolgálatot teljesítő magyar származású személyekkel. Közülük 450 ismeretlenül, 170 pedig mint ismerős tart fenn levélkapcsolatot."[586] Legalábbis ennyien akadtak fenn az egykori levélcenzúrán, noha személyes futárral, álneves feladóval vagy közvetítő címre küldött levelek útján ennek akár a többszöröse is valószínűsíthető. Légióssal levelezni ez időben sikk volt, túlzás nélkül mondhatni: hódító divatláz az itthoni lányok sőt nem ritkán az érettebb nők körében is, már csak a dolog egzotikuma és politikai pikantériája miatt is. Másfelől, emlékeiket idézve a provence-i magyar légiós veteránok maguk is megerősítik, hogy a kettős – francia és magyar – postacenzúrát ügyesen kijátszva, kiterjedt levelezést folytattak olykor több lánnyal is, partnereiket időről-időre váltogatva. (Emlékezzünk csak az előző fejezet hősére: „Michel"-re, aki első fennmaradt levelét még a „kedves Lenkéhez", míg az utolsót már a „kedves Marikához" címezte…)

A gyakori címcserék és továbbajánlások révén ilyenformán egész levelező láncok alakultak ki. Az Algériában együtt szolgáló magyar fiúk (az 1956 utáni években még jó

[585] ÁBTL 3.1.5. 19600/1 229.
[586] ÁBTL 3.1.5. 19600/1 232.

háromezren!) készséggel adták át egymásnak húgaik, volt barátnőik vagy osztálytársaik címét – némelyikükből, mint látni fogjuk, életreszóló párkapcsolat lett! –, a lányok pedig további légiós levelezőtársakat kértek még „sorban álló", facér barátnőiknek. (Ha nem kaptak, vagy a belügyi cenzúra netán megszakította a levelezést, többen nyugati emigráns lapokban próbáltak hirdetés útján társat találni maguknak!) Mindez, a kétpólusú világ megosztottsága s a szerelmi levelezés sajátos műfaja miatt egyszerre volt intim és konspirált kapcsolattartási mód – és már-már kihívó nyíltsággal szerveződő spontán mozgalom, ami jól beleillett az '60-es évek elejének nálunk is éledező ifjúsági ellenkultúrájába. A szerelmi levélváltások titkos hazai cenzorai például megütközve emelik ki, hogy a lányok gyakran „iskolatársnőik körében és tanárnőjüknek is megmutatják a légióstól kapott levelet, a légiós fényképét […] és a szülők is tudnak arról, hogy leányuk légióssal áll baráti vagy szerelmi levelezésben. Sőt, még az utazási szándékról is tudomással bírnak, s nem egy esetben lányuk levelében, vagy külön levélben írnak a légiósnak." Az egymást nem ismerő családok közötti cinkos összetartás, ha lehet, még inkább nyugtalanítja a hivatásos titoklesőket: „A kapcsolatok közül néhányan felkeresik a légiós itthon élő szüleit, bemutatkoznak, és közlik, hogy leveleznek fiukkal. A szülők megírják a fiuknak a leányról szerzett benyomásaikat, a beszélgetés alapján kialakított véleményüket." Mondhatni, egész kis konspiratív bázismozgalom kezd kibontakozni a „szocialista Magyarországon" a magukat sok évre a háborgó Afrikába száműzött légiós fiúk körül.

Mint azt a belügyi összefoglalók is kiemelik, e sóvár vallomás- és fényképváltó levelezések valódi tétje – s egyben legfőbb „állambiztonsági kockázata" – a személyes találkozás gyakran több évig tartó makacs tervezgetése volt. Mint azt egy 1963 májusi belügyi összegző jelentés kiemeli, minden tizedik levelező nő „akar a közeljövőben külföldre utazni, hogy találkozhasson légiós kapcsolatával."[587] Egyelőre persze a légiós fiúk, ha akarnának se jöhetnének haza – ha csak nem dezertőrként, hazatérési kérvénnyel, vég1eg –, így csak a lányoknak lehet némi esélye, hogy egy-egy szervezett bécsi túristaútról „kint feledkezzenek", netán, hogy rokoni meghívó levélre Nyugatra látogassanak. Az esetben ha ez utóbbit aktív vagy leszerelt magyar légiós küldi, a kérelmet a BM útlevél-osztálya rövid úton rendre elutasítja, hiszen, mint láttuk, 1963 elejétől a légiós-adatgyűjtést, a III/II. alosztály vezetője, Karasz Lajos rendőrezredes parancsára[588] már országosan összehangolják, s ebben a belügyi elhárítás, a III/II-es alosztály mellett az „útlevél-figyelőzésre" és a „K-vonalas" postai ellenőrzésre is fontos szerep hárul.

Irénke, Aranka, Ella, Jolán, Mária és Éva…

1963 tavaszán, alig egy hónappal az általános amnesztia kihirdetése után, a magyar belügyi postacenzoroknak mintha nem lenne halaszthatatlanabb dolguk, mint hogy a bódító orgonavirágzás évadján minden korábbinál bővebb titkos jelentést állítsanak össze „A Francia Idegenlégiósokkal kapcsolatban álló magyar diáklányok és nőismerőseik levelezéséről". Íme, a május 10-én, nem kevés látens libidóval és helyesírási hibával megírt feljegyzés néhány beavató passzusa:

„Feldolgozó munkánk során megállapítottuk, hogy Magyarországról kb. 620 nő folytat levelezést a Francia Idegenlégióban szolgálatot teljesítő magyar származású személyekkel. A kb. 620 nő közül 450 ismeretlenül, 170 pedig mint ismerős tart fenn levélkapcsolatot. A 450 ismeretlenből kb. 40, az ismerősből kb. 20 nő akar a közeljövőben külföldre utazni, hogy találkozhasson légiós kapcsolatával. Az 560 nő közül is egyre többen foglalkoznak az esetleges turista utazás útján történő kiutazás [*sic!*] lehetőségével, néhányan a hivatalos

[587] ÁBTL 3.1.5. 19600/2 40.
[588] ÁBTL O-17446 13-17.

szerveknél is érdeklődtek ilyen irányban. Levelezési kapcsolataikat a kiutazás céljára igyekeznek felhasználni.

[…]

Fiatal, főleg diáklányok nevüket és címüket külföldi sajtóban hirdetik. Közlik, hogy levelezni akarnak külföldön élő személlyel. A sajtóban közölt cím és név alapján a légiós levelet ír, és hivatkozik a hirdetésre. Levelében röviden bemutatkozik, közli nevét, címét, életkorát, magasságát, esetleg érdeklődési körét. A nő hasonló módon válaszol. Különösen arra hívja fel a légiós figyelmét, hogy színész- és tájképeket gyűjt. Érdeklődési körük általában a zene és irodalom területére terjed ki. Érdeklik még őket az arab népek élete, és Afrika tájai is.

Levelezésük eleinte baráti jellegű, majd több, 3-4 levélváltás után a légiós kezdeményezésére szerelmi és házassági problémák kicserélésére irányul a figyelem. A kapcsolat elmélyítésére, valamint a közelebb kerülés érdekében a légiós bizonyos életrajzi adatokat közöl, így itthoni életéről, disszidálásáról, külföldi tartózkodásáról, a légióba való belépés körülményeiről, a légió helyzetéről, további terveiről – hazatéréséről, külföldi állampolgárságról, utazásairól stb. ír, s mellékel egzotikus afrikai képeslapokat is. Mindezek felkeltik nőkapcsolataik érdeklődését. Azt tapasztaljuk, hogy hazai kapcsolataik őszinteséggel írnak életükről, terveikről. Amikor már a szerelmi kérdésekre terelődött a figyelem, fényképet váltanak egymással. A legintimebb dolgokról is beszámolnak.

[…]

Az így ismeretlenül kialakult, de szorossá vált levélkapcsolat a légiósra rendkívül hatással van, és esetenként döntően befolyásolja őket terveik további kialakításában.

Ennek eredménye az, hogy a légiós elhatározza, személyesen akar találkozni nőkapcsolatával.

Jellemzőek az alábbi idézetek:

H. József (S.P. 88.255 AFN.) közölte M. Irénnel (Dunaföldvár, Mészáros u. 26.) „Kedves Kicsi Irénkém! Már alig várom azt a pillanatot, hogy személyesen is találkozhatunk. A papírok miatt ne legyenek gondjaid. Azt én fogom intézni, és azonnal megkapod. Tudod, az egész más, mintha valaki otthonról kéri a kijövetelét. Én azt a svájci államon keresztül intézem…”

H. Marcel (Aubagne, Camp de la Demande France) K. Évának (Pásztó, Nagymező u.5.) írta: „Ha egyszer hazamegyek, az csak érted van…”

B. József (S.P. 89.621) A. Máriával (Budapest, VII. Baross u. 133) a következő módon akart találkozni: „Ha én akarom és az illető nő is akarja, hogy találkozzunk, Magyarországról ki lehet jönni Ausztriába, azaz Bécsbe, mint turista, és ha te már Bécsbe megérkezel, én elintézem, hogy egy 24 órán belül mink Németországban vagy Svájcban vagyunk. Visszamenésről szó sem lehet…”

L. Ella (Budapest, XVIII. Mikszáth K. u. 38.) következőképpen írt S. Lászlónak (leszerelt légiós, Franciaország): „Ön miből gondolja, hogy kiengednének? Én magam részéről szívesen beleegyeznék, minden gondolkodás nélkül, csak ön intézze el, hogy egyelőre mint látogatót kiengedjenek. Írt a vőlegényem, ki az Egyesült Államokban él, ő is jó madár, haragszom rá, amiért itt hagyott, ki meg nem engednek hozzá, mert disszidált.”

K. Aranka (Szeged, Árva u. 19.) R. Istvánnal (Aubagne, Camp de la Demande France) közölte: „Semmiképp se mehetek ki csak akkor (ezt nevetve mondta a rendőr) ha anyukád lennék. Ha hazajössz látogatóba, és az idő alatt házasságot kötnénk, úgy kivihetsz.”

K. Jolán elképzelését a következőkben írta meg B. Gábornak (leszerelt légiós, Dorbois du B. Contine Chambre 19.Villerup): „Szeretnék kimenni hozzád, de akkor vissza se jönnék.”

Megállapítottuk, hogy a légiósok egymásnak átadják magyar nőkapcsolataik címét s egyben nőkapcsolatuktól új női címeket kérnek. Úgyszintén a nőkapcsolat is kér légiós címeket és közli barátnője vagy barátnői címét, akik szintén levelezni akarnak légiósokkal. Tudomást szereztünk arról is, hogy a nőkapcsolatok barátnői az iskolatársnőik körében és tanárnőjüknek is megmutatják a légióstól kapott levelet, a légiós fényképét és egyéb fényképeket, és a szülők is tudnak arról, hogy leányuk légióssal áll baráti vagy szerelmi

levelezésben. Sőt még az utazási szándékról is tudomással bírnak, s nem egy esetben lányuk levelében, vagy külön levélben írnak a légiósnak.

[…]

Megállapításunkat alátámasztják a következő idézetek:

E. Mária Éva, (Győr, Gyár u. 50.) – K. Bélának, (S.P. 87.642 AFN.): „Kedves Béla, levelén valóban meglepődtem, hisz barátja P. Ernő azt írta, hogy magát elhelyezték a századból.Ővele leveleztem. Én szívesen levelezek magával. Ha pedig Ernő írna, akkor én átadom a címét, kedves Béla, egyik barátnőmnek…"

H. Lajos, (S.P. 87.432) – Sz. Mónikának, (Budapest, XVIII. Kis János u.2.): „A barátnője címét átadtam egy magyar fiúnak, aki hamarosan írni fog…"

H. Imre, (S.P. 87.734 AFN.) anyjával (Siklós, Pécsi u.40) közölte, hogy ha: „…az itt folyó balhékról tudni akarsz, kérd meg Erzsikét, az el tud sok mindent mondani, titkosírással írtam neki…" (Megjegyzés: A feladó nőkapcsolata Sz. Erzsébet, (Nagyharsány, Petőfi u. 246) aki rendszeresen felkeresi a feladó anyját.)

A magyar származású légiósokon kívül más nemzetiségű légiós – különösen német – is ismeretlenül vesz fel levélkapcsolatot a külföldi sajtóban közölt címek alapján. Számuk kb.60-70, azonban a levélkapcsolat kialakítását megszakítjuk. [!]

[…]

170 nő a légióssal itthonlétekor személyes kapcsolatban állott. Közülük számosat szerelmi érzések fűzik [*sic!*] ma is a légióshoz és viszont. Amikor kapcsolatuk külföldre került, majd a légióban kötött ki, egy időre megszakadt közöttük a kapcsolat. Egyesek azonban igyekeztek rendszeresen fenntartani azt. A közelgő leszerelésük, valamint az a hír, hogy Magyarországról az utóbbi időben egyre többen utaznak külföldre, felébreszti bennük a reményt és vágyat, hogy egymással – sok év után – találkozhassanak. Azt tapasztaljuk, hogy az utóbbi hónapokban élénkült levelezésük [„orgona-szindróma"!] és fő problémájuk a kiutazás, illetve a találkozás. Ezért számos légiós arra kéri nőismerősét, utazzon külföldre. Egyesek házasságot ígérnek, mások újra találkozni akarnak, de a kintmaradás lehetőségét is közlik. Ugyancsak nőismerősüknek is hasonlóak a vágyaik. [„orgona-szindróma" feminin változatban! Ez a bódulat, úgy tűnik, egyedül a hivatásos „kukkulókat" nem dönti le a lábukról!]

Néhány jellemző idézet:

M. János (S.P. 89.621 AFN) – Zs. Katalinnak (Budapest, X. Rákóczi u.64.): „…Három hónapom van még hátra… hogyha kimegyek, egy hónap alatt el tudom intézni, hogy kijöhessél, csak légy türelemmel. Rögtön utána járok a dolognak, és kihozatlak a legrövidebb időn belül…"

P. Aurél (S.P. 87.891) – K. Máriának (Budapest, XIV. Karsai u.124.) „…gondoltam már arra is, hogy hazamegyek, de ez nagyon kétes dolog. Ha kijönnél, az sokkal jobb lenne. Szeretnél-e valóban kijönni és velem maradni?..."

B. Pál (leszerelt légiós, Franciaország, Párizs) – T. Erzsébetnek (Budapest, XXI. Kossuth L. u. 30-46.): „…hogyha ki szeretnél jönni ide Párisba, én mindent meg fogok érted tenni, hogy te ide eljöhess…"

K. Gizella (Budapest, XX. Soroksári u.30.): – M. Elemérnek (leszerelt légiós, Franciaország): „…megvárom a jó időt és itt hagyom az országot. Nem bírom a nyomort…"

Sz. Ilonka (Budapest, XIV. Ilka u.16.) – B. Endrének (S.P. 88.434)

„Bandikám! Leveled megkaptam és bevallom, hogy kellemesen érintett a tartalma… mi gyerekkorunkban tényleg nagyon szerettük egymást… Bandikám, ez nem játék, ezt nem lehet a legelső érzésnek, vagy benyomásnak elhinni… hiszek neked. Hisz a hazugság nem is volna méltó kettőnkhöz… míg te ott vagy, addig csak levelezzünk úgy, mint idáig. És ha már szabad leszel… és minden csinos nőnél még akkor is engem látsz a legszebbnek, akkor tényleg nem a gyerekkori visszaemlékezésből eredő hirtelen vágy volt ez… Sok sok puszit küldök, Ili."

Feldolgozó munkánk során arra is felfigyeltünk, hogy az utóbbi időben több francia származású személy – aki jelenleg tényleges katonai szolgálatukat [*sic!*] teljesítik a Francia hadseregben – veszi fel a levélkapcsolatot magyarországi nőismerősével. Katonai szolgálatuk előtt egyesek mint túristák voltak hazánkban. Más esetekben hazai kapcsolataik jártak kint Franciaországban és ott ismerkedtek meg. [„orgona szindróma" – határok nélkül!]

Idézünk:

Á. Rózsi (Budapest, IX. Ferenc krt. 34.) – André Alain (Brigadier Cie 1-e District 11 eme Cie 208 Rue du Fg. St. Honore Paris 8.): „Sohasem fogom elfelejteni a gyönyörű párisi napokat. Sokat gondolok rád…"

N. Edit (Gyula, Béke sugárút 45.) – Reinhold Reck (S.P. 86.189.)
„Most kérem az utazási engedélyt, utam Stuttgart mellett halad el (Aspendorf) a magyar barátainkat szeretném meglátogatni a nyáron…"

L. Jean (193. Rue de Mal Jaffre le Perreux, leszerelt) – E. Mária (Budapest, XIX. Kossuth L. u. 198.): „Az íróasztalomra helyeztem a kis magyar babát, amit nekem ajándékoztál… Nem láttuk egymást még a vonatnál sem hétfőn reggel, azt én sajnálom a legjobban…"

P. Katalin (Budapest, XVII. Kézd u. 39.) – N. J. Yven (Sous Main Doris Sas. Toulon, France – tengerész!) „De te jól tudod, hogy szeretlek és ha a nyáron viszont fogsz látni, nagyon erősen át foglak ölelni. Mond meg kicsi szívem, melyik hónapban tudsz jönni…"[589]

A magyar és francia postacenzúra műhelytitkai

Noha már többször szóba került, az egykori magyar és francia postacenzúra működésmódjának beható ismertetésével még váltig adós vagyok. Ennek részbeni oka, hogy a BM 1956 után újjászervezett II/13-as alosztályának tetemes iratanyaga és sok ezer levélmásolata sajnos nagyobb részt eltűnt vagy megsemmisült (ahogy 1957 őszétől 1964

[589] ÁBTL 3.1.5. 19600/2 39-44.

tavaszáig a légiós-levelezésekről készült összefoglalókból is mindössze öt jelentés maradt fenn!). Ráadásul a francia katonai elhárítás, a „Deuxiéme Bureau" légiós részlegeinek aktái máig is titkosak, s azokba civil és pláne külföldi kutató nem tekinthet bele, miként azt többszöri kérelmem és helyszíni konzultációim ellenére az elmúlt években nem kis csalódással magam is megtapasztaltam. Íme, néhány fontosabb adalék mégis e kettős, egymással ellenérdekű levélcenzúra működéséről az algériai háborús évekből.

A mindkét irányú légiós levelezést a BM titkos postafigyelő szolgálata 1957 őszétől kísérte megkülönböztetett figyelemmel országos szinten. (A BRFK elhárító osztályát ugyanakkor csak később: 1962 februárjától kezdte el rendszeresen tájékoztatni, holott a magyar légiósok közel fele eredetileg budapesti illetőségű volt.) Alig egy év múlva, 1958 őszén, a II/13-as alosztály vezetői már büszkén jelentik: „konkrét feljegyzésünk 300 személyről van". Ám szorgosan tovább gyűjtik az adatokat, immár nem csak a légiósokról, hanem azok hozzátartozóiról és más itthoni levelező partnereiről is. Így 1962. áprilisában már arról számolnak be, hogy „feldolgozó munkánk során [a még aktív és a leszerelt légiósok köréből] 760 magyar származású személyt sikerült felderítenünk." […] „Megállapítottuk, hogy kb. 2000 személlyel tartanak fenn kapcsolatot", és ebből, mint írják: „nőismerős vagy új kapcsolatfelvétel kb. 1050." 1963. február elején a belügyi adatbázis további bővülését jelentik: „A 9 hónap alatt 790 személyről tudtunk konkrét feljegyzést készíteni, tehát 100 olyan légiást dolgoztunk fel, akikről részben nem volt tudomásunk, részben pedig nem volt konkrét feljegyzésünk." Végül az utolsó fennmaradt, 1964. március 9-én kelt levélfigyelő jelentésben ez áll: „Az év végére számuk 873 főre – 83 fővel – emelkedett. Adataink szerint a 83 főből 76 fő most írt először légiós múltjáról, 7-en új belépők." Ez utóbbi megjegyzés, minden belügyi buzgalom ellenére, még 1964 tavaszán is jelentős, legalább is kétharmados arányú látenciáról árulkodik (azaz a több mint 3000 magyar légiósból csak minden harmadikat sikerült azonosítani!), mint azt a Légió belső statisztikai adatai és a magyar légiós veteránok emlékezései egybehangzóan tanúsítják. Többek között Nemes Sándoré (Borgo, Korzika), aki szerint „sokan nem írtak haza, mivel tudták, hogy a leveleket az otthoni cenzúra erősen figyeli"[590].

Ezzel szemben számos jel utal arra, hogy a francia postacenzúra, még az algériai háború (1954-1962) alatti években is, aránylag laza, inkább csak szúrópróba jellegű volt. Erre vall mindenek előtt az a nagy számú erősen kritikus, elkeseredett hangú, sőt olykor kényes hadititkokat – így a dezertálások vagy a veszteségek nagyságát – közlő magyar légiós levél, amely gond nélkül kijutott Észak-Afrikából, csak hogy jó kétezer kilométert megtéve utóbb a magyar belügyi postacenzúrán akadjon fenn… A francia levélfigyelés gyenge hatásfokának persze egy sor nehezen kontrollálható körülmény is oka lehetett. Így például az, hogy a magyar légiósok haza szánt leveleiket kimenőjük vagy szabadságuk alatt bármely civil postahivatalban, sőt Európába induló ismerőseik útján is feladhatták, s ilyenformán a „Kettes Iroda" (DB) tisztjei inkább csak a befutó tábori postát ellenőrízhették, ha ugyan akadt diszkrét magyar fordító a gyanúsnak ítélt levelekhez. Nos, úgy tűnik, nem igen akadt – fordító még csak-csak, de diszkrét?! A veteránok ma is jóízű anekdotákat mesélnek arról, hogy a DB más nyelven nem vagy alig értő francia tisztjei a magyar légiósok titkon felgőzölt leveleit nem egyszer légiós honfitársaikkal felváltva fordíttatták „szigorú szolgálati titoktartás" terhe alatt – ami a kaszárnyán belül jó, ha az első kantinpultig, odakint az első légiós kocsmáig tartott ki… Gondos vegyelemzéssel ugyan a pesti postacenzúra laboránsai kimutatták, hogy francia kollégáik maguk is ellenőrzik a kimenő leveleket (a lezárásukhoz erősebb, más összetételű ragasztót használva!), ám ez a módszer sem bizonyult túlzottan hatékonynak. Úgy tűnik, a DB más óvintézkedése is rendre hatástalan maradt, így a légiósok levelező kapcsolatainak rendeleti korlátozása, akik elvben csak három személlyel levelezhettek, s még azok nevét,

[590] Nemes Sándor kérdőíve, Borgo, Korzika, 2011 – „Légiós kutatások", 1956-os Intézet, Oral History Archívum.

címét is bejelenteni tartoztak. (Mint azt 1958. őszén egy magyar cenzori jelentés megjegyzi: „Ennek ellenére a gyakorlat azt bizonyítja, hogy 6-7 személlyel is leveleznek, sőt további levelezési partnereket keresnek.”) Ami azt illeti, a légiós legénység „anyanyelvi felügyeletét”, úgy tűnik, sokkal inkább a népes magyar altiszti kar s a szakaszonként beépített egy-két titkos „hangulatjelentő” biztosította – no meg a kiadós veréssel, fenyítéssel tetézett kihallgatások egy-egy komolyabb „balhé” vagy meghiúsult szökési kísérlet után.

Levelezésből – életreszóló párkapcsolat

A gyengéd levelezések jó esetben valódi egymásratalálással, életreszóló párkapcsolattal végződtek. Nem tudni, vajon „Michel”, az előző fejezet hősének fogadalma („én csak magyar kislányt veszek feleségül, s ha lehet, turait, akit kihozok magammal”) végül is teljesült-e, ám az általam közelebbről ismert provence-i magyar veteránok körében két olyan „mázlista” is akad, akit az afrikai tábori posta segített magyar feleséghez, nem egy honfitársuk sóvár irígységére. Egyikük: Sorbán Gyula, ma touloni, másikuk: Szabó László, nizzai lakos – íme, dióhéjban kettejük sikeres pártalálása:

A ma (2015 őszén) 75 éves, józsefvárosi születésű Sorbán Gyula 1962-ben Lille-ben lépett a Légióba. Az alapkiképzés után hat évig szolgált a Szaharában, a 2. Idegen Gyalogezred zenekarának kissé bohém természetű klarinétosaként, s emellett „szaxón” alkalmi jazz- és szalon-zenekarokban is játszott. Majdani feleségét, a vajdasági Zentáról származó Lenkét, egy légiós társa testvérhúgát, levelezés útján – mint állítja: „regénybeillő” módon – ismerte meg. Hosszabb levelezés után először 1967-ben Párizsban találkoztak, s noha Jugoszláviából ez időben már szabadon utazhatott bárki Nyugatra, a fiatal lányt az első találkára még a mama is elkísérte. A kölcsönös vonzalmat párizsi randevú újabb gyengéd levélváltások és találkozók erősítették meg, mígnem a katonazenész 1969-ben leszerelését kérte az immár halaszthatatlan frígyét jóváhagyni vonakodó Idegenlégióból, ahol ekkor még aktív közrendű légiósoknak, szigorú procedúrával csak kivételes esetben engedélyezték a házasságkötést. Gyula civilként utóbb műszaki egyetemet végzett, művezető lett, s a Marseille-ből utóbb Toulonba költöző ifjú pár ma már két felnőtt fiúval (egyikük gimnáziumi tanár, másikuk katonatiszt) és hat unokával büszkélkedhet.

Nem szokványos történet a másik, levelezésből lett házasságé sem. Ennek hősei egy ’56-os magyar menekült diáklány és egy ekkor már tíz éve szolgáló, Indokínát megjárt, az időben épp Algériában szolgáló magyar légiós őrmester. Utóbbit, az akkor 26 éves, 2016 elején Nizzában 86 évesen elhunyt Szabó Lászlót (lásd a fenti képen), mint a toborzás-fejezetben már idéztem, 1957 elején pár hónapra a tunéziai határról Marseille-be vezényelték, hogy segítsen az ’56-os magyar menekültek, az „Attilák” első nagy rajzásából kiválasztani a légiós szolgálatra alkalmas jelentkezőket. Egy nap a régi kikötőt vigyázó Szent Miklós Erődben elé állt egy magyar fiú, ki zsebei tartalmát, előírás szerint, az asztalra pakolta. „Volt köztük egy cédula is, rajta három név: »Baczor Anna, Keller Mária, Pavlényi Erzsébet«, meg egy cím – idézi emlékeit Szabó László, 56 év múltán is elfogódva. – Kérdezem: kik ezek? Mondja, három menekült magyar lány Besançonból, a Lip óragyárban dolgoznak, és mivel egyikük sincs még 18 éves, a „kedves nővérek”-nél laknak a Rue de la Cassos-ban. Még a múlt ősszel, mondja a srác, együtt jöttünk át a határon… Meg akarod tartani? – kérdeztem tőle, a cédulát, mint egy, talán még érvényes sorsjegyet, az ujjaim közt forgatva. Nem, mondja, átadom szívesen… Eltettem, megköszöntem, aztán a háromból az egyik lányt kiválasztva levelezni kezdtünk. Marseille-ből nemsokára vissza kellett menjek Algériába, de pár hónap múlva, mikor szabadságot kaptam, az első utam Besançonba vezetett, hogy végre találkozzunk… Melyiket választottam a három közül? Hát a legjobbat: Erzsikét. Kis híján hatvan évet éltünk együtt, de nemrég, sajnos, itt hagyott, szegény…”

Ám a történet ezzel nem érhet véget. Az 1962-es algériai evakuálás után a fiatal magyar légiós-feleség öt évre még Korzikára és Dzsibutiba is elkísérte a férjét, sőt, „gouvernante”-ként egyik besanconi magyar barátnőjét is oda vették születő gyermekeik mellé. Csak hogy, húsz év légiós szolgálat után, 1967-ben Nizzába költözzék, s ott végre új, civil életet kezdjen a ’46-os és ’56-os magyar menekültekből összeállt „Szabó család”.

A Kossuth Rádió azonos című sorozatában, vagy a „Szülőföldünk” adásaiban nyugati magyar emigránsokról efféle igaz történetet persze évtizedeken át még véletlenül sem hallhatott senki.

Szökött magyar légiósok

Afrikában nagyon nehéz igazi szökött légionistát találni. Aki leszerelt, boltot nyit, kocsmáros lesz, vagy hazatér a szülőföldjére, aki pedig megszökött, az nem bolond visszatérni.

(Rejtő Jenő: A láthatatlan légió)

Valahány légiós kaland közül alighanem a szökés volt a legvakmerőbb „fegyvertény", hiszen annak, aki erre adta a fejét, egyszerre három ellenséggel is komolyan számolnia kellett: a keresésére induló légiós osztagokkal (és francia felderítő gépekkel), az arab felkelőkkel és – ha útja csak azon át vezetett – mind közül a legfélelmesebbel: a Szaharával… S lám, mégis, 1958-tól – a harcok súlyosbodásától – Algériából Marokkón, Tunézián vagy a tengeren át jónéhányan próbálkoztak vele. Legalábbis erről tanúskodnak mind a légiósok elfogott levelei, mind az egykori francia és magyar titkosszolgálati jelentések.

Három korai személyes emlék

Hogy a szökés gondolata, főként kezdetben, majd' minden légióst megkísértett, arra jó példa egyik veterán adatközlőm: a később „mintakatonává" és a francia becsületrend tiszti keresztjének viselőjévé lett Szabó László ny. légiós törzszászlós és két társának esete. A történet hőse és elbeszélője még az előző magyar légiós nemzedék tagjaként a második világháború után, Ausztriába átszökve, 16 évesen Bécsben jelentkezezt a Légióba, majd az alapkiképzésen Algériában átesve 1947 tavaszán a tunéziai Bizerte-be vitték, ahol számos fiatalkorú újonc társa – köztük vagy 15-20 magyar fiú is – várta, hogy megedződve és nagykorúvá válva Vietnámba vigyék őket. Előljáróik durvaságát s a napi negyven kilométres erőltetett meneteket megsokallva, végül hárman vakmerő szökési tervet eszelt ki:

„Összebeszéltünk két másik fiúval, egy Tóth nevűvel meg a kis Müller Karcsival, hogy megszökünk... Tunézia és Szicília között nagyjából félúton van egy csöpp sziget: Pantelleria, vagy ötven kilóméterre az afrikai partoktól. Egészen pici, akár egy fél babszem, és mi ezt a Michelin-térképünkön kinéztük magunknak. Nem voltunk valami nagy konspirátorok, hogy szereztünk volna akár egy teknőt is, amin átevezhetünk, de azért bíztunk benne, hogy a tervünk sikerülni fog. Egyik este randevút adtunk egymásnak a laktanya gyengélkedő fölötti, elhagyatott részén. Megyek föl, jól beöltözve, két sátorlapot is a ruhám alá tekerve, de a megbeszélt helyen nem vár senki. Járkálok föl-le, aztán egy ablakon belesve látom ám, hogy a kis Müller ott ül félmeztelenül egy széken, egy őrmester és egy másik öreg légiós meg üvöltve cibálja róla a sátorlapokat, és veri, pofozza irgalmatlanul szegényt. Közben megjött a harmadik társunk is: „Mi van, Laci? – kérdezi ijedten – Most mi lesz?" Mit volt mit tenni, szép csöndben visszalopóztunk a helyünkre, levetkőztünk, és gondosan eltüntettük szökési kísérletünk minden nyomát. Aznap éjjel minden esetre nem aludtam egy szemet se, mert biztosra vettem, hogy a kis Müller bennünket is felad, és értem is jönnek majd.

De nem jöttek... Másnap a gyakorlótéren látom, hogy fut körbe, körbe egy nagy zsák kővel a hátán, az összerogyásig. (Napjában kétszer, két héten át ezt lett a büntetése!) De volt még annyi ereje, hogy mellém érve oda súgja nekem: „Ne félj, Laci, titeket nem adtalak fel!"[591]

[591] Részlet Szabó László 2012 május 13-án, Nizzában a szerző által készített diktafonos életút-interjúja.

Az iménti epizód afféle vágyfantáziák vezette, naív kamasz-csínynek hat, melynek részleteit a ma Nizzában élő, 85 éves hőse már-már kedélyes iróniával idézte fel – a Côte d'Azur s az azóta eltelt 65 év távolából… Esete és főképpen elbeszélésmódja azonban korántsem mondható tipikusnak.

Egy jóval későbbi balvégű szökés kiváltképp éles fényt vet a lojalitáskonfliktusra, melyet az alig 18-20 éves fiúk a bajtársi cinkosság s a Légió iránti hűség közt hányódva a lelkük mélyén valahány szökésnél megéltek. Az eset magyar újoncokkal történt 1958 őszén a mascarai kiképzőtáborban, mint azt Doma József ötven év múltán felidézi:

„A csoportunkban sok magyar volt az 56-os menekültek közül. Egy reggel két magyar srác hiányzott. Sorakozó, kiabálás mindenfelé, a végén egyenként behívták mind a magyarokat, engem is. Kérdezték, hogy tudtunk-e szökésről. Én nem tudtam semmit, azt hiszem, a többiek sem. Ez amúgy a legnagyobb butaság volt! Mascara környéke tele volt fellaghá-val (ezek ellen harcoltunk) és Orán messze volt. Tehát vagy az arabok kapják el őket, vagy mi, mert az arabok a harcokban mindig előre tették a szökött légiósokat. Az egyik fiút (Varga) két nap múlva a városban találtuk meg, agyonverték botokkal. A másik (Polonkai Zoltán) pedig hat hónapig harcolt az arabokkal a franciák ellen, mígnem egy nagy csatában végül ott maradt a terepen. Egy francia század lőtte le. Én jól ismertem, jó gyerek volt, sajnáltam őt nagyon."[592]

Vietnámban még nem volt ritka, hogy szökött légiósok átálltak az ellenséghez (mint azt a sok viszontagság után később haza tért Somodari Sándor és társai esetében is láthattuk), ám Algériában már alig akadt rá példa, s tudtommal az iménti az egyetlen ismert magyar eset, melynek emléke névvel fennmaradt. (Idítéka az elbeszélésből ugyan nem derül ki, de könnyen lehet, hogy a fegyverrel bajtársai ellen fordult Polonkainak más választása nem volt, ha csak nem akart agyonvert társának sorsára jutni.) Ám ennél is különösebb az az a részvét, amivel a szökevény balsorsát a vele egyívású elbeszélő kommentálja.

Spátay János egy hasonlóan balvégű szökés emlékét idézi fel, ami ötven év múltán is drámai elevenséggel enged betekintést a bajtársi szolidaritás és a parancsteljesítés egykori konfliktusába. A helyszín: a marokkói határ, az időpont: 1962 eleje, a nézőpont pedig ezúttal nem a titkon szökni készülő légiósé, vagy a már szökésben lévőé, hanem honfitársé, akit egy váratlan paranccsal üldözésére és likvidálására jelöltek ki:

„Akkor, a háború vége felé a 4. Szaharai Gépesített Századnál voltam, és Hamada de Guir-ben a francia kísérleti atomrakétabázist őríztük Nyugat-Algériában. Két hetes pihenőn voltunk éppen a 80 kilóméterrel távolabbi Odaber-Aber-ben, mikor rádión riasztottak bennünket azzal, hogy egy légiós meglépett. A francia felderítő gép, ami a nyomába eredt, az ilyenkor szokásos kódolt üzenetet adta le: „un pigeon voyageur avec bagage", azaz: „postagalambot" keres „csomaggal", magyarán: légiós szökevényt, fegyveresen… Nemsokára leszállt hozzánk a kapitány, és oda intett, hogy szálljak be helyette a gépbe, a pilóta majd elmondja, mi a dolgom. Amikor beültem az egymotoros „Biper"-be, a pilóta, aki szintén százados volt, csak annyit szólt: „Találsz az ülés alatt egy géppisztolyt, s ha a dezertőr feltűnik, én fölé repülök, megdöntöm kicsit a gépet, te meg felcsapod az oldal-ablakot, és rálősz egy rövid sorozatot... Ismertem jól a srácot, magyar volt ő is, előtte többször beszéltünk, ittunk is együtt. Most meg: lőjem le, ha meglátom… Ideges lettem, a szívem majd kiugrott a helyéről, de hiába, a parancs ellen nem tehettem semmit. Szerencsére, mire a határhoz értünk, már átment, jöttek is elénk a marokkóiak a barna légiós nyaksállal messziről integetve, hogy már náluk van a fiú. A pilóta rádión mindjárt leadta a hírt, mire a kapitány egy dzsippel kiment

[592] Doma József: *Képi Blanc*. 3. levél. www.rabraby.hu

a marokkói határőr posztra, és kicserélte a fiút egy katonai adó-vevőre. Hogy később mi lett vele? Hát… nem lett jó vége. Miután az arabok visszaadták, az ezredes a halálra ítélte, majd két légiást kiválasztva az egész század szeme láttára agyonlőtték. Akkor még háború volt, 1962 elején, nem sokkal a „cesséz du feu" [a tűzszünet] előtt, más vége nem is lehetett."[593]

A provence-i veteránok kérdőíves válaszai

Az efféle nyomasztó emlékek előhívása hosszabb, bizalmas együttlétet igényel (a fenti történet is csak több éves ismeretség után, a sokadik találkozásunkkor hangzott el), bár a légiós veteránok jó része ma sem szívesen beszél a dezertőrökről. Talán nem is csak a komor emlékek miatt vagy a „mundér becsületét" féltve, hanem mert büszkeségük nem engedi. Elvégre ők azok, akik a Légió jelszavához híven, „becsülettel és hűséggel" („avec honeur et fidelité") mindvégig kitartottak, végigszolgálva sok nehéz évet (6 és féltől 29-ig!), s nem lettek „gyávák", vagy „hitvány árulók", mint feledésre ítélt társaik, akik pár hónap vagy pár év múltán közülük kiléptek – amint ezt sajátos reakcióik nyomán értelmezni lehet. Íme, néhány jellemző válasz a provence-i légiós veteránokkal készített kérdőíves felmérés szókéssel kapcsolatos kérdéseire. Egyikük – sorrendben a 28. – így szólt:

„A magyar belügyi iratok szerint az '50-es évek végén, a '60-asok elején aránylag sok magyar légiós hazatért. Mit gondol, miért? Volt-e olyan személyes ok, ami ezt indokolhatta?

– Sajnálom, de erre nem tudok válaszolni, mert nem ismertem senkit, aki esetleg haza ment volna ezekben az időkben. (SGy)

– Minden relatív, mit neveznek ők „aránylag sok"-nak; de elképzelhető az is, hogy sokan azt hihették, hogy kolbászból van a bel-Abbés-i nagykapu. És volt a vietnami háború is... (NS)

– Személyes ok? Sok légiós magyar hazatért? „Quésaco"! (mot provencal) Miről van itt nagybaszó? Hányan voltak: sokan vagy kevesen? Inkább kevesen, és miért? Szerelem, család, bánalom [*sic!*], honvágy. Szóval, nem lehettek sokan. Isten áldja meg őket! (SzT)

– Én nem tudom, miért tértek haza, talán honvágy[ból], vagy pedig nem éltek bele [*sic!*] a külföldi életbe. (HB)

– Ez egy lelki kérdés, amire nehéz felelni. Miért lesz valaki öngyilkos, gyilkos, hiszen tudja, hogy meghal vagy megbüntetik?! (SS)

– Szerintem csak gyávák és gyengék voltak. (MT)

[593] Spátay János szóbeli közlése, Felsőgöd, 2014..09.16.

A következő, 29. kérdés már nem csak magában rejtette, hanem nyíltan is rákérdezett a szökevények sorsára, egykori bajtársaik megítélését firtatva:

„*Emlékszik-e szökött magyar légiósra? Mi lett a sorsa? S ha elkapták, mi a büntetése?*”

– Szökésekről tudok, de magyar szökevényről nem, de ha létezett, és remélem, elfogták, megérdemelhetett minden büntetést, mert nem csak az adott szavát szegte meg, hanem szégyent hozott az összes magyar légiósra is, és ez bocsánathatatlan! [*sic!*] (SGy)

– Háború idején szökés az ellenfél elől = katonai bíróság, halál. Ma már csak a szökés előtti, ill. utáni disznóságok miatt vonható valaki felelősségre. A szökés különben nem kunszt, nem számít hőstettnek, nekem egy deserteur mindig csak deserteur marad, mert megvan a tisztességes távozás lehetősége. Ismerek két magyart is, a sorsukkal nem törődöm, mert nem érdemlik meg. (NS)

– Szökött magyar légiósra nem emlékszem, mert nekem a többiek sorsa fájt. Mi volt a büntetés? Ha fegyverrel szökött, az több év börtön, ha csak „úgy”, kamuból, akkor néhány hónap a büntető században. (SzT)

– Igen, emlékszek szökevényre, majdnem mindet elkapták, összeverték őket és utána börtönbüntetést kaptak 30 vagy 60 napot. Többszöri szökés után pedig büntető századba kerültek, ha nem használt az sem, kidobták a Légióból. De ehhez nagyon sok balhét kellett csinálni. Általában a magyarok közt kevés volt a szökevény. (HB)

– Igen. – Nem tudom. – Ha elkapták, fogdába ment vagy büntető századba. (SS)

– Igen, emlékszem egyre... Háború volt, lelőtték. [Az eset részleteit lásd fentebb!] (SJ)

– Nem ismertem magyar szökevényt. (MT)

A magyar belügyi postacenzúra adatgyűjtése

Annál többet ismernek a fennmaradt magyar belügyi akták, gondosan rögzítve minden eseti indítékot és körülményt. Kutatásaim során az 1956-ban kamaszként emigrált légiósok 267 fős listáján 43 olyan szökevényt azonosítottam, aki utóbb sikerrel hazatért. (A mintegy 500 főnyire becsült csoport teljes kontingensében a szökések aránya ennél némivel magasabb lehetett, ha azon eseteket is hozzávesszük, mikor a szököttek többé nem tértek vissza sem Franciaországba, sem Magyarországra.) Valamennyiükről részletes kihallgatási jegyzőkönyv és szolgálati feljegyzés készült, sőt, némelyikükről ügynökjelentések, operatív és vizsgálati dossziék is, mely utóbbiak becses történeti forrásként a dezertőr korábban elfogott leveleit, Afrikából küldött fényképeit, majd hazatérte után többször leíratott önéletrajzát is megőrizték. (Egyikük, „Jules” operatív dossziéját, alább még külön esettanulmányban is bemutatom!) Ezen felül a magyar belügyi postacenzúrán fennakadt légiós levelekben, névvel vagy anélkül, számos további adalékot találni szökési tervekről, sikeres vagy meghiúsult kísérletekről. Íme, néhány más forrásból ez ideig még meg nem erősített, ezért kellő fenntartással kezelendő eset:

A belügyi postacenzúra 1958 szeptemberi jelentésből:

„Több levélíró tett említést arról, hogy a táborokban a kiképzések brutális körülmények között folynak, fizikailag megerőltetőek, s emiatt igen gyakoriak a szökések. A mascarai táborból, amelynek parancsnoka Bouges kapitány, – a Stern című német nyelvű képes folyóirat (*sic!*) közlése szerint – ez év [1958] február 15. és március 1. közötti időszakban 70 légiós szökött meg.[594] A [magyar légiós] levélírók közül is többen közölték, hogy a

[594] Noha más források nem tudnak e drámai szökéshullámról – t.i. arról, hogy a nyugat-német Stern magazin közlése szerint 1958 február második felében csak a mascarai kiképzőtáborból 70 légiós újonc dezertált volna –, elvben nem kizárt, hogy a szökések aránya, egy sor eseti ok összhatására rövid időre hasonló méreteket öltött.

kibírhatatlan körülmények miatt igen sokan szöknek meg, annak ellenére, hogy az elfogottakat kivétel nélkül főbelövik.

A szökésekről pl. M. József (S.P. 88.734) az alábbiakat írja:

„Tizenöten jöttünk Párisból magyarok együtt a légióba. Ebből tízet más kiképző táborba helyeztek, ahol nem bírták idegekkel és heten megszöktek, ami a biztos halált jelenti. Mind a hetet agyonlőtték…”[595]

Egy későbbi, 1962 áprilisi jelentésben ez áll:

„Megjegyezni kívánjuk, hogy számos magyar származású légiós foglalkozik a szökés gondolatával. Közülük már többen tettek kísérletet a szökésre, de elfogták őket. [Kézírással a margón: *Sokan valóban megszöktek és az FLN ill. az MVSZ révén hazajöttek. Erről a 2/3 o. tud esetleg a 2/2-l a KüM révén.*], vagy útközben kénytelenek voltak visszafordulni a lehetetlen továbbjutás miatt. Különösen kikötők közelében állomásozó légiósoknak van lehetőségük szökésre, mert a kikötőben állomásozó szovjet vagy magyar hajók felveszik őket. Szökésük általában „Musztafa” nevű személyhez, vagy Olaszország felé történik. Jelzésünk van arra, hogy az olasz hatóságok nem adják vissza a franciáknak a szökött légiósokat.

[…]

[Az 1957-től szolgáló, 1940-es születésű K. Károly társával] B. László légióssal együtt 1961-ben megszökött. Olaszországig együtt jöttek, B. hazatért, K. azonban eltűnt.

[…]

Kitűnik az eddigi anyagok elemzéséből az is, hogy a gyakori szökések a légióból nem mindig úgy történtek, ahogyan azt a hazatért légiósok elmondták.

Tóth Béla hazatért légiós vizsgálati anyagából tudtuk meg, hogy szökésüket a Deuxiéme Bureau készítette elő, hogy két ügynököket ezáltal az algériai szabadságharcosokhoz beépítse hírszerzés céljából.

Tóth Bélát a II/13 osztály jelzése alapján tudtuk őrizetbe venni és izgatás bűntettével bíróság elé állítani.” [596] (Lásd erről Tóth vizsgálati dossziéját[597], továbbá alább a „Hógolyó és a „Deuxiéme Bureau” című esettanulmányt és „Tóth Béla őrizetes sajátkezű feljegyzését” munkám végén a Dokumentumtárban!)

Egy az algériai harcok utáni, 1963 februári jelentés többek közt erről tudósít:

„A háború befejezése és az átszervezések után többüknek lehetősége nyílt a szökésre. 1962-ben 17 magyarról tudunk, akik megszöktek a légióból és többségük haza akar térni. A szököttek egy része Marokkóba – Tetouan-ba, Si Mustafához – míg többségük Olaszországba szökött. Olaszországban a hatóságok a Fara in Sabina, Rieti nevű bázison[598] helyezik el őket.

12 magyar várja az alkalmat, hogy szökni tudjon. 6 magyart szökés közben fogtak el a franciák.”

Érdemes azonban egybevetni ezt a számot a Légió 1959-es mérlegének belső szolgálati adatközlésével, amely szerint az előző év során a teljes légiós állományban 442 szökevényt regisztráltak, közülük 213-at elfogtak, 227 pedig sikerrel dezertált. 1958-ban tehát a szökések havi átlaga a teljes állományban 39 fő volt, ebből átlag 20 a havonta, és átlag 10 a félhavonta regisztrált sikeres szökéseké. Ha viszont megszámítjuk, hogy a mascarai kiképzőbázis a Légiónak még csak nem is egy teljes ezrede (1 REI), csupán annak, a saidai bázissal és a Sidi-bel-Abbés-i törzzsel, kevesebb mint a fele volt, így már komoly kétségünk támadhat e kiugróan magas szökési adat valóságalapja iránt, amely mindezek tükrében inkább csak szenzációhajhász zsurnalista túlzásnak hat.

[595] A BM II/13-C levélfigyelő alosztálya 1958. szeptember 23-i keltű feljegyzése – ÁBTL 3.2.5. 0-8-060/1 1-7. o.

[596] A BM II/13-C levélfigyelő alosztálya 1962. április 13-i keltű feljegyzése – ÁBTL 3.1.5. 19600/1 142-158.o.

[597] ÁBTL V-147434

[598] Fara in Sabina, Rieti: kisváros az olasz Lacio tartomány Rieti körzetében, Rómától 40 km-re észak-keletre, Rietitől 25 km-re dél-nyugatra. A 2. világháború alatt a szomszédos Paso Corese-n működött a P.G.54. számú hadifogolytábor – majd utóbb, 1944 után ennek helyén egy menekült tábor.

További magányos és csoportos szökés-esetek

Néhány szót a csoportos szökésekről és hazatérésekről – bár ezekre a „Musztafa fiai" című fejezetben még külön is kitérek.

Azok, akik együtt indultak gyakran jó fél vagy egy évig is eltartó 2-3000 kilóméteres viszontagságos útjukra, korántsem mindig együtt érkeztek haza. Igaz ez a légiós bázisokról és a mozgó egységektől dezertáltakra éppúgy, mint a Tetuánból, Rabatból, Tuniszból vagy később Algírból útnak indítottak körére. Köztük akadt olyan – példa rá Goór János vagy K. Károly esete –, aki útközben meggondolta magát, s a csoportból már a svájci repülőváltáskor kiválva végül is Nyugaton maradt. Másokat a tranzitországok helyi hatóságai nem engedtek tovább hiányos útiokmányaik, vagy a vonaton támadt verekedések miatt leszállítva őket a vonatról. Az olaszországi gyűjtőtáborból vagy Bécsből egyéni amnesztiával hazatérő szökött légiósokra is más és más fogadtatás várt. Akadt köztük olyan, akit már a magyar határon „lekapcsoltak", míg másokat egész a Keleti pályaudvarig hozhatott a vonat, s csak pár nap múlva, itthoni jelentkezésük után vettek elő a rendőri szervek (a KEOKH, a helyi III/2.-es alosztályok nyomozói, stb).

Íme, néhány nevesített példa az algériai háború korai éveinek szökéseire:

Gál Szabó András, Fehér András és Nézics József 1957. november 17-én, már az első kimaradásukról megszöktek Saidából, majd az arab felkelők segítségével Teutánba jutottak. Onnan – közel egy éves várakozás után – Gibraltáron át egészen Isztriáig hajóztak, majd két nap múlva vonattal Zágrábon keresztül értek 1959. április 21-én haza.

Az utóbb egy kiskunsági tanyára hazatért Vancsik László és két társa, Molnár Béla és Kelemen József 1958 július 26-án szintén Saidából szökött, s az arab felkelők és szimpatizánsaik mindhármukat az FLN marokkói bázisára, Tetuánba juttaták el. Innen kérték hazatelepülésüket (Musztafa intézte), majd 1959 január 1-én további hat magyar légiós szökevénnyel: G. Nagy Imrével, Kiss Istvánnal, Szitó Jánossal, Tóth Bélával, Orosz Istvánnal és Cserényi Istvánnal együtt a már fent jelzett útvonalon tértek haza.

A csoportos szökések újabb viszontagságos esete Labádi György, Képes Árpád és további három társuk hazajutásának kalandsorozata. Képes Árpád, korábbi Széna téri felkelő 1958. májusától szeptemberéig szolgált újoncként a Légióban, majd öt magyar társával, köztük a volt corvinista Labádi Györggyel, Mascarából Marokkóba szökve – ezúttal is Musztafa szervezésében – 1959. február 1-én tértek haza. A magyar hatóságok előzőleg azt ígérték, hogy 1956-os tiltott határátlépésükért nem vonják felelősségre, pár nap múlva mégis letartóztatták őket. Képest 1959. május 5-én a Bimbó-tanács két évi jogerős börtönbüntetésre ítélte, bár utóbb mentesült a büntetés végrehajtása alól, mivel enyhítő körülménynek vették,

hogy a cselekmény elkövetésekor még fiatalkorú volt.[599] (Akárcsak 1956-ban a fentiek mindegyike!) Labádit szintén letartóztatták, de bizonyíték híján felmentették forradalmi cselekményeinek vádja alól, s végül csak tiltott határátlépéséért ítélték kisebb pénzbírságra.[600]

Az Idegemlégió belső statisztikai adatai

A magyar belügyi iratokban szereplő eseteknek a Francia Idegenlégió ez idő tájt hozzáférhető szolgálati aktáiban nyoma nincs – az általános trendekről, a szökések évről-évre változó arányáról, egységenkénti és rendfokozatonkénti megoszlásáról azonban sok mindent felfed az is, amibe módunk volt betekinteni. Az Idegenlégió a Deuxiéme Bureau által egykor

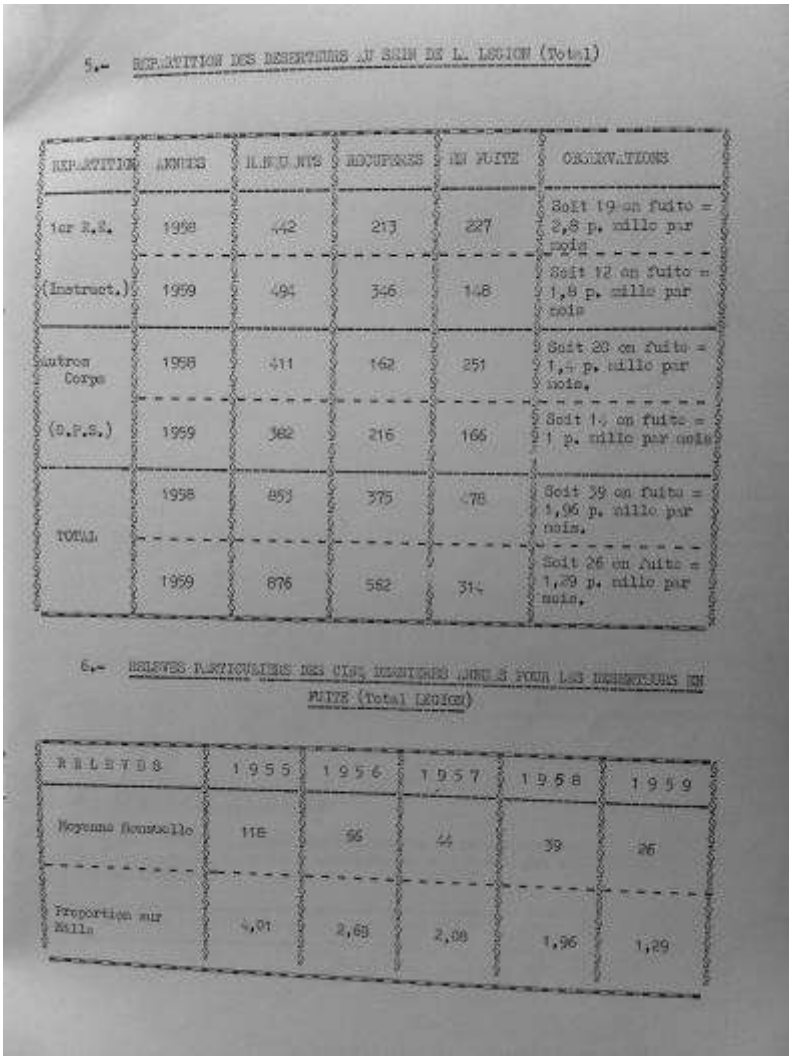

5.- REPARTITION DES DESERTEURS AU SEIN DE L. LEGION (Total)

REPARTITION	ANNEES	ILNOUNTS	RECUPERES	EN FUITE	OBSERVATIONS
1er R.E.	1958	442	213	227	Soit 19 en fuite = 2,8 p. mille par mois
(Instruct.)	1959	494	346	148	Soit 12 en fuite = 1,8 p. mille par mois
Autres Corps	1958	411	162	251	Soit 20 en fuite = 1,[illegible] p. mille par mois.
(D.P.S.)	1959	382	216	166	Soit 1[illegible] en fuite = 1 p. mille par mois
TOTAL	1958	853	375	478	Soit 39 en fuite = 1,96 p. mille par mois.
	1959	876	562	314	Soit 26 en fuite = 1,29 p. mille par mois.

6.- RELEVES PARTICULIERS DES CINQ EXERCICES JUIN 5 POUR LES DESERTEURS EN FUITE (Total LEGION)

RELEVES	1955	1956	1957	1958	1959
Moyenne hensuelle	116	96	44	39	26
Proportion sur Mille	4,01	2,69	2,08	1,96	1,29

készített, szigorúan titkos éves adatösszesítései („Bilans annuels”) többek között a veszteségekről, így a szökésekről, jó fél évszázad múltán ma sem nyilvánosak még a civil kutatók számára. Szerencsére akadt egy ex-légiós adatközlőnk, aki egy korábbi iratselejtezéskor az 1959-es, 1960-as mérleg egy-egy másolati példányát megmentette az enyészettől (lásd ezek magyarra fordított anyagát hátul a Dokumentumtárban). Márpedig ezek esetenként több éves összehasonlító statisztikai adatsorai bevató forrásként szolgálnak ma is – lássuk, mi minden olvasható ki belőlük.

---

[599] Képes Árpád periratai és vizsgálati dossziéja TL V-144896, BFL 9022/59, 2796/75.
[600] Labádi György vizsgálati dossziéja: TL V-144895

Először is szembetűnő, hogy a Légió fokozatos „karcsúsításával”, ám annál jóval nagyobb mértékben, a szökések száma is jelentősen csökkent az algériai háború folyamán. Miközben a teljes légiós állomány az 1954-es 32.000-ről nyolc év alatt 17.000-re fogyott, a dezertálások aránya 2,6 ezrelékről csaknem egyharmadára: 1 ezrelékre esett vissza. (Egy összehasonlító adatsor szerint 1956-ban még 792, 1957-ben 604, 1958-ban 567, 1959-ben 332, míg 1960-ban már csupán 270 légiós dezertált.) A háborút követő impériumváltáskor: 1962-63 táján ugyan számos jel utal arra, hogy átmenetileg a légiós szökések száma is megugrott – ezt a magyar belügyi elhárítás jelentései is regisztrálták – ám erről francia forrásból hozzáférhető adat sajnos már nincs.

Van viszont egy sor más fontos részletről, főként az 1959-es, 1960-as évről, s olykor ezek korábbi előzményeiről is. Mint az egy több éves összehasonlító táblázatból kitűnik, nem csak a dezertálások abszolút száma csökkent, hanem azon belül a sikeres szökéseké is, az elfogottak növekvő arányával – kivált a ’Metropole”-ként feltüntetett európai francia területen! –, ami a nyolc év során a 3:1 átlaghoz közelít (azaz háromból átlag csak egy dezertőrnek akadtak nyomára). Egy másik kimutatás szerint a szökések erősen „szezonális” jellegűek, a legtöbben júliusban, a legkevesebben novemberben kísérlik meg azt, ugyancsak 3:1 arányban. Részben a harci veszteségek, részben az eltérő bánásmód és az eltérő szökési esélyek magyarázzák, hogy – leszámítva az újoncok saidai és mascarai kiképző bázisait – a legnagyobb számban a Légió jelentős veszteségeket elszenvedő gyalogezredeiből (4REI, 2REI, 5REI) és a 13. féldandárból (13DBLE) próbálnak idő előtt szabadulni, míg a legkisebb arányban a négy szaharai gépesített századból (1-4CSPL). A szökevények rangbeli megoszlása is érdekes ingadozást mutat – 1960-ra például 4-ről 10-re szökik fel a sikerrel dezertált légiós őrmesterek és 20-ról 27-re a szakaszvezetők száma – nyilván a tiszthelyettesek nagyobb mozgásszabadságát és terepismeretét is kihasználva –, bár a szökevények 70-80 %-át még így is a közrendű, azaz a „2.osztályú” légiós újoncok adják. Tanulságos az a táblázat is, amely a szökéseket a helyi zavargásokkal hozza összefüggésbe. Így például az 1960-as adatközlés szerint 262-ből 79 légiós szökését a marokkói vagy tunéziai határsáv rebelliói és az arab felkelők fegyveres akciói tették lehetővé, ami ismét csak jelentős, közel egyharmados aránynak tűnhet. Mindazáltal nem árt némi óvatos kétely az arab fellagák „légiós-szabadító” akcióinak propaganda okokból gyakran eltúlzott méreteivel szemben. Ez ugyan, kivált a marokkói határ közelében, aránylag jól szervezett volt, ám a légiós-szökevények sikeres átcsempészése az FLN tetuáni bázisára még így is inkább csak kivételesnek, mint tömegesnek mondható. Ezt sugallja az imént idézett 1960-as francia szolgálati adatközlés egy kísérő megjegyzése is, mely szerint a 79 sikeres szökésből mindössze 4 légiós talált arab részről aktív támogatásra: „A fenti hatból – konstatálja a DB jelentése – a lázadók négy légiós szökevényt próbáltak átjuttatni a francia-marokkói határon. Őket azonban nem sokkal később sikerült elfognunk.”

„Családos” szökés – egy francia nővel és két csecsemővel …

Álljon itt végül egy rendhagyó „családos” dezertálás 1970 nyaráról, amikor egy, a Légióban már 11 éve szolgáló magyar híradós altiszt, francia élettársával és két csecsemőkorú kislánnyal, papírok és hazatelepülési engedély nélkül indult el a dél-franciaországi Orange-ból szülőfalujába, Kunmadarasra. Több tucat titkosszolgálati aktát átnézve jó három év múltán már épp lezárni készültem kutatásaimat az Állambiztonsági Levéltárban, mikor referensem, Szőnyei Tamás – kinek ezúton is hálával tartozom fáradhatatlan buzgalmáért – jelezte: újabb légiós dossziét[601] talált, amit még okvetlen érdemes volna átnéznem. Az eset nem tartozik

[601] Sz. András vizsgálati dossziéja: ÁBTL V-158035; operatív nyilvántartási kartonja: ÁBTL 2.2.1. I/10.3/12/5

ugyan kutatási célcsoportom szűkebb körébe, mivel annak hőse 1956 végén, amikor Nyugatra ment, már elmúlt 19 éves. Bemutatása mellett az szól mégis, hogy ’56-os fiatalkorú menekülteket is érint és azon ritka szökés-esetek egyike, melyek indítékát és fogadtatását, az indulás és érkezés körülményeit egyaránt többféle forrásból is ismerni és egybevetni lehet. Anonimizálását – „Bús András”, vagy „Bandi” néven – pedig családi és kegyeleti okok indokolják, ami a történetből menten érthető lesz.

Bús András légiós őrmester, aki tizenegy év alatt megjárta Algériát, a Szaharát, Korzikát, Madagaszkárt, s az időben az Orange-i vadászpáncélos ezred (1er REC) híradós ügyelet-vezetőjeként szolgált, 1970 nyarán a fejébe vette, hogy – lesz, ami lesz – hazatér Magyarországra. Ekkor már jó két éve szoros, bár titkolt kapcsolat fűzte egy francia nőhöz (Paulett Elisabeth B.), akitől két kislánya is született: egy másfél éves, továbbá egy két hónapos csecsemő. Mint hazatérte után többszöri rendőrségi kihallgatásán elmondta, azért szánta magát a „családos” szökésre, mert a Légió két évre Csádba akarta vezényelni, ahová élettársát és gyermekeiket nem vihette volna magával. Aláírt szolgálati ideje 1971 végén járt volna le, ám a hátralévő nem egész egy évet már nem bírta kivárni.

Maga a szökés igencsak kalandosra sikerült. Bús András nyári szabadsága első napján, 1970 augusztus 1-én az Orange-i pályaudvaron vonatra pakolta a család összes bútorát és ingóságát, s azzal útnak indította Kunmadarasra, a szülei címére. Ezután vett egy használt autót, s a két gyerekkel és anyjukkal négyesben elindultak Svájcon át Magyarországra. Kocsijuk azonban már Vevey-nél lerobbant, s ezért a francia nőt a két csecsemővel vonatra tette, ő maga pedig Svájcon és Ausztrián át autostoppal indult el Bécs felé. Négy nap múltán Hegyeshalomnál útlevél és vízum nélkül jött át a zöld határon, nyomban belefutva egy járőrbe. Letartóztatták, s előbb Mosonmagyaróváron, Győrött, majd Pesten tartották vizsgálati fogságban, jó három hétig alaposan mindenről kifaggatva. Közben az asszony és a két csecsemő vonata is befutott a Keletibe, ám ott nem várta őket senki, mert az érkezésüket jelző táviratot Bús András félrecímezte. A fiatal francia nő, aki egy szót sem tudott magyarul, erre taxit fogadott, és levitette magát Kunmadarasra, általa egyelőre ismeretlen apósáékhoz.

Tizennégy évi távollét után a magyarországi rokonok jó része is a Gyorskocsi utcai vizsgálati osztályon látta viszont először „Bandit”, ahová sorra beidézték kihallgatásra őket. Bús ismételt szóbeli és írásos vallomásaiban, amit csak tudott, kipakolt a vizsgáló tiszteknek, többek közt utolsó szolgálati helyéről, az Orange-i vadászpáncélos ezredről s az ottani magyar bajtársairól, minthogy végleg haza akart térni, s családja és saját jövője nagyobbrészt a kihallgatói jóindulatán múlott. Ügyét végül három hét után lezárták, s egy rendőri figyelmeztetéssel szabadon engedték. Azt, hogy további sorsa miként alakult, nem tudni, ahogy azt sem, hogy egy normandiai családban felnőtt alig húszéves francia nő miként találta fel magát a kiskunsági tanyavilágban. (Mint Bús rendőrségi vallomásaiban többször elmondta, leírta: leghőbb vágya, hogy paraszti ősei földjét művelje valahol a Kiskunságon). Minden esetre, a messziről hazatért légiós szökevény nem volt hosszú életű, még a rendszerváltást sem érte meg. Belügyi nyilvántartó kartonja szerint 1988. május 9-én, alig 50 évesen halt meg, s május 18-án törölték a nyilvántartásból[602].

Eddig a történet színe – ami egy belügyi dossziéból feltárulhat. S most lássuk a visszáját!

Bús egyik vallomásában az Orange-i vadászpáncélos ezredben szolgáló magyarokról (főként a vele egyívású híradósokról) is listát adott, tucatnyi névvel, ranggal és szolgálati beosztással, a közrendűektől a zászlósig. Ezek sorában „Nemes Sándor főtörzsőrmester” neve is feltűnik. Gondoltam, érdemes megosztanom vele, egyik szorgos korzikai veterán adatközlőmmel is e felfedezést. A szökés-esetet tehát röviden ismertetve, három kérdésre vártam tőle feleletet:

---

[602] ÁBTL 2.2.1. I/10.3/12/5

1) Te magad milyen emlékeket őrzől Bús Andrásról?

2) Mit tudtatok a dezertálásáról, és hogyan fogadták azt Orange-ban?

3) Az általa adott listán van-e olyan magyar légiós rajtad kívül, aki ’56 őszén még nem volt 18 éves?

A számítógépes posta már másnap három levéllel lepett meg, mindhárom Borgóból jött, Nemes Sándortól. Íme, néhány érdemi adalékuk:

(részlet az 1. válaszlevélből:)

„Jól ismertem Bús Bandit. Ő az én szakaszomban volt őrmester (nem pedig törzsőrmester – itt kicsit lódított a magyar hekusoknak!) 1970-ben Orange-ban szobahiány volt, mivel a nőtlen altisztek szállója még építés alatt állt. Emiatt átmenetileg egy szobában laktam vele hónapokig, miután megjöttem Agen városából, a felsőfokú híradós tanfolyamról. Ő maga pár héttel előttem érkezett vagy a 2°REI-ből [a 2. Idegen Gyalogezredtől], vagy egy feloszlott CSPLE-ből [Szaharai Gépesített Századtól], mert gyakran beszélt nekem a Szaharáról. Az is igaz, hogy [1956-57-ben] ugyanaz volt az útunk már Jugoszláviában [menekültként megjárva Zombort, Melencét, majd a gerovói lágert is], bár ott még nem ismertem. Minden esetre sok év után furcsa véletlen volt így újra összejönni vele.

Bandi nem volt rossz gyerek. Vidám, vicces, bár kissé korlátolt értelmileg, de volt benne valami józan paraszti ész, még ha nem is volt mindig józan. Viszont kiváló távírász volt, így más gyengéit „elnéztük”, és ő lett a helyi távírász központ felelőse. Velem [mint közvetlen elöljárójával] afféle katonás látszat-tiszteletet tartott, de négyszemközt tegeződtünk. Esténként egyre gyakrabban tünt el, míg egyszer azután elmondta, hogy van egy csaja. A nő a kaszárnya hátsó kapuja mellett lakott, rosszat írni nem akarok róla, de elég „ismert” volt, mint a környékbeli lányok közül sokan. Eleinte Bandi is elég ordináré módon beszélt róla, legalábbis amíg az első gyereke meg nem született, azután egy kissé megkomolyodott. Nem csoda, mert komoly pénzügyi gondjai lettek, mivel hivatalosan nem volt házas, nem kért engedélyt a nősülésre, s ezért segélyt sem kaphatott. Többször adtam neki kölcsönt, amit mindig visszafizetett. Ismeretségeim révén szereztem nekik egy altiszti bútorgarnitúrát is, ággyal, szekrénnyel, fotőjjel, asztallal, mert eleinte semmijük sem volt.

Akkor volt az első balul sikerült beavatkozás Csádban, és egy hónap múlva visszarendelték a Légiót. (…) Majd a 2°REP-et megerősítették rádiósokkal, és Bandit is kijelölték [a csádi kontingensbe]. Ez lehetett a közvetlen oka a szökésének, amit előlünk elhallgatott, így mindenkit sikerült meglepnie vele. Utána engem is kihallgattak, de nem

tudtam semmi konkrétumot mondani róla. Hanem a szerencsétlen szökési módja már szinte vicces, szegénynek."[603]

(részlet a 2. válaszlevélből:)

„Személyes megjegyzéseim Bandival kapcsolatban. Azok közé tartozott, akik [sok éves afrikai szolgálat után], nőhiányban éltek, így jóformán az első európai csaj levette a lábáról. Nem tudom, mi lett a nővel és a gyerekeivel, de biztosan nehéz életük volt otthon. Azt mondják, ha egy légiós megnősül, már a felét se éri. Az egészben az a furcsa, hogy egy szökevény ott hagy csapot-papot és nekivág egy ilyen útnak... Az ő esete nem volt „szokványos", de elég balul sült el... Szóval végül is hazaért... 44 év után jó tudni ezt is!

Ami a magyar rendőrnyomozókat illeti, nekik könnyű dolguk volt vele. Bandinak muszáj volt mindent elmondania, amit tudott. Ott volt a családja, meg az is, hogy lecsukhatták volna. Lehet, hogy hozzá is tett ezt-azt, mert jó fiúnak kellett magát mutatnia. Csodálom, hogy csak „figyelmeztették", mert gyakran használtak fel ilyen „kitett", bűnbak embereket, a múltjukra hivatkozva és a családjukkal zsarolva [arra], hogy a magyar hatóságokkal együttműködjenek. Nem szólva arról, hogy ő akkor épp hontalan volt..."[604]

(részlet a 3. válaszlevélből:)

„Bandi esete mindenkit meglepett, mert szökésének nem volt semmi előjele. Lehet, hogy egy „coup de tête" [(ön)fejbeverés] volt, ami elég gyakori magyar szokás, mikor jön a „cafard" [bolondóra], hiszen sírva mulat a magyar….

Ha előtte nem is tájékozodott, azt azért tudhatta, hogy otthon felelősségre fogják vonni. (…) Szóval, ő megjelent egy francia asszonnyal és két gyerekkel, hogy hazajöttem. Elképzelhető, hogy a magyar felderítés nem számított ilyen kincset érő aranyhalacskára a hálójában. Azt hiszem, alaposan kikérdezték; és muszáj volt neki válaszolnia, mert ott lebegett előtte a börtön veszélye, meg a túszul ejtett asszony képe a két gyerekkel. (Mellesleg én csak egyről tudtam.) Szóval, jól kellett viselnie magát, mint tékozló fiúnak, és jóformán gyónni ment haza. Bár szerintem államtitkot nem mondott el, mert azt nem tudott, a magyar hatóságok legalább kissé közelebbről is megismerkedhettek a Légióval.

Mai szemmel nézve sajnálom, hogy így történt, mert nem lehetett túl jó dolga otthon, s az asszony meg a gyerekek sorsa sem volt biztos valami fényes. A nő később talán visszatért Franciaországba? Francia részről ott [Magyarországon] semmi segélyt nem kaphatott.... Szóval felelőtlenség volt az egész, és Bandi nemigen gondolta végig a következményeit."[605]

Ami a fenti 3. kérdést illeti, arra is jött Borgóból válasz: a tucatnyi magyar légiós között négy-öt '56-os fiatalkorú menekült is volt. (Őket szintén felvettem a Dokumentumtár anonimizált listájába.) Amúgy az '56 utáni nagy kirajzásból jutott fiatal tehetség bőven más elit szakmákba is. Adatközlőm, Nemes Sándor szerint a Légió rádiósai közt a magyarok voltak a legtöbben, akár csak a szakácsok vagy a zenészek soraiban.

Hogy azután a híradósok közül hányan "dobbantottak" még, erről sajnos nincs adat. A hírzárlat, amit egykor Bús Bandi is oly komolyan vett, úgy tűnik, azóta is tart.

(A következő oldal térképét nagyobb felbontásban külön is csatoltam dolgozatomhoz. – NB)

---

[603] Nemes Sándor a szerzőnek írt számítógépes leveléből, 2014. 11. 06. 19:15
[604] Nemes Sándor a szerzőnek írott számítógépes leveléből, 2014. 11. 06.22.24
[605] Nemes Sándor a szerzőnek írott számítógépes leveléből, 2014. 11. 07.17.28

2. térkép

Az 1956 utáni magyar légiósok gyakoribb szökési és hazatérési útvonalai

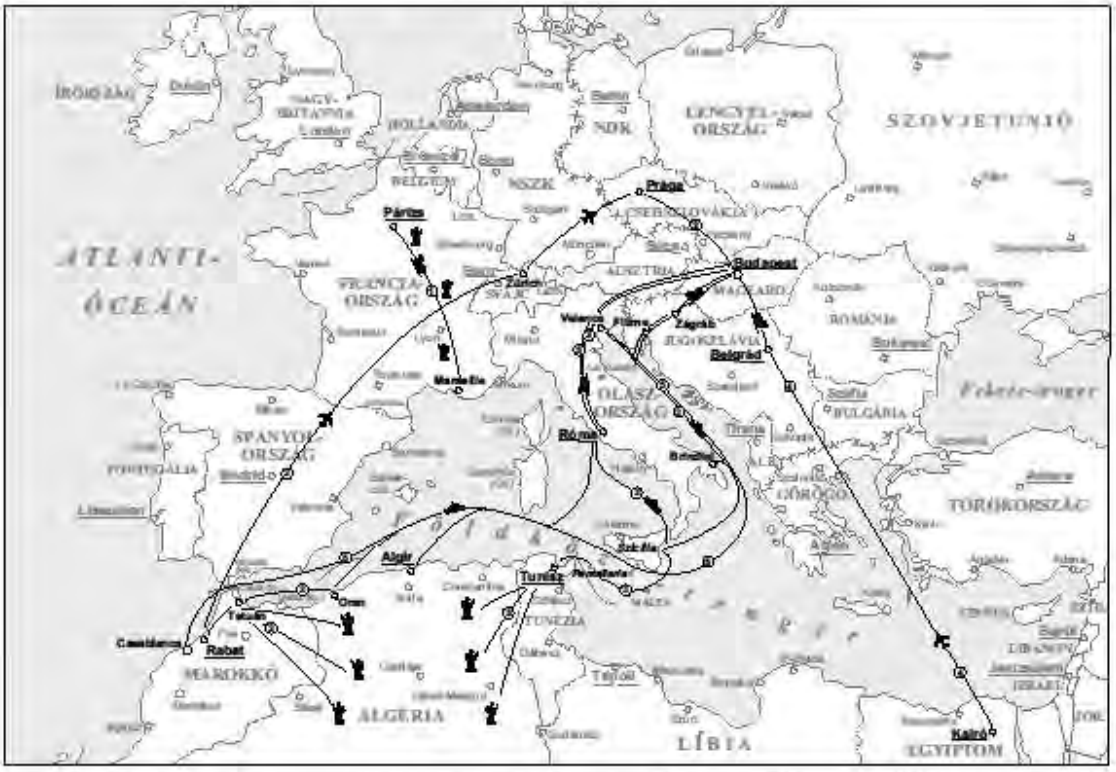

(Megjegyzés. A térkép a szökött, de haza nem tért magyar légiósok útvonalát és további tartózkodási helyét – pontos források híján – nem jelzi. Ők, mivel a francia hatóságok körözési listáin még gyakran évtizedekig rajta maradtak, és elfogásuk esetén több évi börtönbüntetésre számíthattak, Franciaországba nem igen mertek belépni. Ehelyett többnyire Svájcban, Olaszországban, az NSZK-ban és a Benelux-államokban kerestek menedéket, ahonnan az 1960-as évektől vélhetően sokan tovább mentek Kanadába, az Egyesült Államokba vagy más tengerentúli országokba. Számuk 1956 után óvatos becsléssel is több százra tehető.)

Egy év börtön – egy elfogott levélért…

Az iménti fejezet egyik belügyi jelentésében a figyelmes olvasó szeme talán már megakadt a Pest megyei belügyi elhárítás egyik szolgálati közleményén, mely szerint „Tóth Bélát a II/13 osztály [a belügyi postacenzúra] jelzése alapján tudtuk őrizetbe venni és izgatás bűntettével bíróság elé állítani.” [606] Mivel e „jelzés” alapján, további kutatással Tóth Béla – légiós ragadványnevén „Hógolyó” – vizsgálati dossziéját és periratait is sikerült fellelnem a belügyi archívumban, így közelebbről is nyomon követhetjük e nem mindennapi (bal)eset fordulatait.

Tóth Béla vizsgálati dossziéja elején egy, az ügyészséghez továbbítandó vádemelési javaslat áll, mely így szól:

„Belügyminisztérium Szigorúan titkos!

H a t á r o z a t
terheltként való felelősségrevonásról
Budapest, 1962. május 30.

Tóth Béla, aki Jászárokszálláson, 1939. június 23-án született, anyja: Perlaki Mária, foglalkozása: segédmunkás, nőtlen, vagyontalan, büntetve nem volt, Budapest, VI. Lenin körút 111. szám (munkásszálló) alatti lakos alaposan gyanúsítható a BHÖ. 2. pont b. alpontjában felvett „népi demokratikus államrend elleni izgatás” büntette elkövetésével, ezért az alábbi indoklás alapján, a Bp. 91/B § (1) bek. értelmében

h a t á r o z a t o t h o z t a m
nevezett terheltként való felelősségre vonására.

Indoklás: Tóth Béla 1962. április hó 14-én egy levelet adott postára barátja, Goór János franciaországi [*az eredeti iraton kézzel aláhúzva*] címére. A levél a postai kezelés során megsérült, a borítékból kiesett. A postai alkalmazottak a boríték és a levél azonosítása céljából

[606] A BM II/13-C levélfigyelő alosztálya 1962. április 13-i keltű feljegyzése – ÁBTL 3.1.5. 19600/1 142-158.o.

a levelet elolvasták, és abban a Magyar Népköztársaságra súlyossan [*sic!*] sértő, hazug, rágalmazó kijelentéseket találtak.

Ezért az említett levelet a postai üzletszabályzatnak megfelelően átadták a Fővárosi Főügyészségnek, ahol határozatot hoztak a levél elkobzására.

A levélben Tóth Béla azt írja, hogy kiírtana minden kommonistát [*sic!*], mert azok „lázítják fel a népeket", továbbá arról tájékoztatja barátját, hogy itt „néhány ezer kommunista gyakorol terroruralmat az ország népe felett", stb.

Erdős Béla r.őgy.
vizsgáló

A terheltként való felelősségrevonásról szóló határozatot előttem kihirdették, azt megértettem, ellene panasszal nem élek.

Ügyemben védő kirendelését kérem.

Tóth Béla
terhelt"[607]

A vizsgálati dosszié nem marad adós „Hógolyó" előéletével sem. Ezek egyrészt a Pest megyei belügyi elhárítás róla készített feljegyzéseiből, majd letartóztatása utáni kihallgatási jegyzőkönyveiből s egy titkos zárkaügynöki jelentésből tárulnak fel, másrészt sok oldalas írásos vallomásából, amely hátul a Dokumentumtárban olvasható „Tóth Béla őrizetes sajátkezű feljegyzése" címmel.

Íme, ezek alapján egy rekonstruálható belügyi „cv" a letartóztatásakor 23 éves fiatalemberről – akinek ezúttal főként 1962. június 1-ei kihallgatási jegyzőkönyvét idézem, az ebből hiányzó fontosabb epizódokat más forrásokból pótolva:

„Kérdés: Mondja el röviden önéletrajzát!

Felelet: Jászárokszálláson, 1939-ben születtem. Édesapám kőműves, jelenleg – tudomásom szerint a Székesfehérvári Tejipari Vállallatnál dolgozik. Apámmal nincs kapcsolatom, miután kb. 4 éves voltam, amikor szüleim elváltak, és ettől fogva anyám nevelt. A válás után anyám építkezésen dolgozott, mint segédmunkás, jelenleg (1953 vagy 1954 óta) Dunaújvárosban dolgozik a bölcsödében. (…) Én 7 általános iskolát végeztem, majd építkezésre mentem dolgozni, ezután az Állami Kordélyos Vállalathoz kerültem, a tatabányai kirendeltségre lóhajtónak, ahol 1955-től az ellenforradalomig dolgoztam. [Mint a róla adott zárkaügynöki jelentés tudatja, Tóth Béla 17 évesen: „mint nemzetőr vett részt Tatán az 1956-os ellenforradalomban, társaival együtt haladó személyek likvidálásában. Az ellenforradalom után a felelősségrevonás elől Ausztriába szökött."[608]] Az ellenforradalom leverése után –

[607] ÁBTL 3.1.9. V-147434, 10 o.
[608] Keményfy Iván zárkaügynöki jelentése Tóth Béla előzetes letartóztatottról. Budapest, 1962.. július 30. ÁBTL 3.1.5. O-19600/1, 176-177. o.

1956. november 23-án – nyugatra szöktem. Előbb Ausztriába mentem, majd innen repülőgépen Angliába szállítottak, ahol bányában nyertem munkát. 1957 augusztusában Angliából eljöttem, és Franciaországba mentem. Itt kb. két hétig tartózkodtam, majd átmentem Belgiumba, ahol tiltott határátlépés címén negyven napra elítéltek, amit le is ültem. Szabadulásom után kiutasítottak Belgiumból, és visszaküldtek Angliába, ahol mindössze kb. egy hétig tartózkodtam. Innen ismét illegálisan átszöktem Franciaországba. Itt jelentkeztem két társammal együtt az Arras-i Social Securité-nél, azonban itt sem tudtak munkát szerezni számunkra. (…)

Közben csavargás miatt bevittek bennünket a rendőrségre. A rendőrség helyiségei tele voltak az Idegen Légiót [s*ic!*] népszerűsítő plakátokkkal, képekkel, közben a köztünk járkáló civilek kezdtek nekünk arról beszélni, hogy visszadobnak bennünket Angliába, mert nem tudunk munkát igazolni, és mellesleg arról is meggyőztek bennünket, hogy az Idegen Légióba való jelentkezésünk esetén megszabadulunk minden tortúrától. Ilyen előzmények után jelentkeztünk hárman a Légióba, egyikünket azonban nem vették fel, mert nem tartották egészségileg megfelelőnek. Szabó Adorján nevű társammal bekerültünk a Légióba. (Szabó, tudomásom szerint, hazatért, és jelenleg a MAHART-nál dolgozik.)

Arras-ból Párizsba vittek, ahol egy hétig tartózkodtunk. Különböző vizsgálatokon, köztük orvosi vizsgálaton mentünk keresztül. Párizsból Marseille-be vittek, ahol behajóztak minket, és Afrikába vittek. Oránban szálltunk partra, innen mindjárt tovább utaztunk Sidi-bel-Abbès-ba, ahol kb. három hetet töltöttünk alaki kiképzéssel. Innen Mascarába mentünk végleges állomáshelyünkre [helyesen: a légiós újoncok alapkiképzésére], ahol megkezdődött a fegyveres kiképzésünk. A kiképzés hat hónapra volt tervezve, ebből négy hónap rendes és két hónap speciális kiképzés lett volna, azonban a kiképzés befejezésére nem került nálam sor, mert időközben megszöktem a Légióból. (…) [Ezen első önéletrajzi változatban Tóth Béla még nem említi, hogy több magyar újonc társával, így Goór Jánossal és Orosz Józseffel együtt a francia kémelhárítás, a Deuxiéme Bureau légiós tisztjei kezdettől őt is próbálták beszervezni – lásd erről részletes írásbeli vallomását a Dokumentumtárban.]

Mascarában 5 hónapig voltam, tehát a kiképzésre szánt időt sem töltöttem ki.

1958. május 17-én kimaradási engedélyem volt Orosz Józseffel és G. Nagy Imre légiós társammal. Előbb az „Olimpia” bárban szórakoztunk, majd átmentünk a „Bengáli mulatóba”. 22 óráig szólt a kimaradási engedélyünk, és már 21 óra 45 körül járt az idő. Már biztos volt, hogy nem érünk be időben a laktanyába, amikor Orosz megjegyezte, hogy neki nincs nagy kedve visszamenni. Nagy Imre is, én is, osztottuk nézetét. Összeadtuk a pénzünket, cigarettát, kétszersültet vásásroltunk, és nekivágtunk a hegyeken át az FLN táborhelyének felkutatására.

Virradatkor egy kis arab települést érintettünk, ahol egy öreg arab kérdezte, mi járatban vagyunk. Közöltük vele, hogy szökött légionisták vagyunk, mire enni adott, és útba igazított bennünket. Ilyen körülmények között 78 napi gyaloglás után értünk Marokkóba. Útközben találkoztunk sebesült arabokat szállító FLN-istákkal, akik Rabatba és Mecmetbe vitték a sebesülteket kórházba. Marokkóban van az FLN-nek egy irodája, ide kísértek minket az arabok. Itt kikérdeztek bennünket, majd itt maradtunk 1959. január 2-áig. Innen január 2-án az FLN segítségével hazatérési engedélyt kaptunk, és hazatértünk. Utunk közben Orosz József lemaradt Tetuánban, így csak G. Nagy Imrével jöttem haza.

Hazatérésem után a Dunaújvárosi Vasműnél kezdtem dolgozni mint segésdmunkás, 1959. júniusában eljöttem a Vasműtől, és a Tatabányai Szénbányászati Trösztnél helyezkedtem el mint csillés, a 12-es aknánál. Innen igazolatlan mulasztás miatt 1961. augusztusában fegyelmi úton elbocsájtottak. Ekkor feljöttem Pestre, és a Közért Zöldség-Gyümölcs Elosztó Vállalatnál kezdtem dolgozni, mint rakodó. 1962. januárjában szerződésem lejárt, így eljöttem innen, és azóta dolgozom jelenlegi munkahelyemen a MÁV Nyugati pályaudvaron, mint kocsirendező.

Büntetve nem voltam. Katonai szolgálatot Magyarországon nem teljesítettem.

Külföldön rokonom nincs, levelezést folytatok egy Franciaországban élő barátommal, és annak jugoszláviai édesanyjával."[609]

Maga az inkriminált levél, amely alapján a Pesti Központi Kerületi Bíróság, Dr. Gulyás Ferenc tanácsvezető bíró elnökletével 1962. szeptember 25-én „izgatás" vádjával Tóth Béla ellen a bűntetőperes eljárást lefolytatta, sajnos nem maradt fenn sem eredetiben, sem fotómásolatban, így arról csak a tárgyalás során a bíró által felolvasott, hosszabb citátumokból kaphatunk ízelítőt:

„E levélben a vádlott többek között az alábbiakat írta: »Az itthoni hazugságokra már nem adok semmit, csak legfeljebb annyit, hogy jól felidegesítem magam, annyira, hogy meg tudnám ölni az egészet, mármint ami csak kommunista létezik az egész világon, kivételek nélkül, mind egy szálig. (…) Mind az egészet kiirtanám egy szálig, és a kommuistákat vele együtt, eztán talán lenne béke a világon. Mert ha olvasol újságot, akkor talán már rájöttél, hogy mindig ők a bűnösek mindenben, és amikor fellázítanak egy népet, és belezavarják a halálba, a fejes kommunisták általában mindig meglécelnek, hogy őket semmi baj nem éri. Itthon is az a helyzet, egy pár ezer kommunista tartja a terror uralma alatt az egész országot, akiknek valóban megvan mindenük, és van miért harcolniuk körömszakadtáig, no meg az oroszok, annyi van már itt, hogy ha még továbbra is így megy, többen lesznek mint mi, magyarok. Komám, nagyon megmutatta a nép a forradalom alatt, hogy mennyire szeretjük

[609] Jegyzőkönyv Tóth Béla kihallgatásáról. Budapest, 1962. június 1. ÁBTL 3.1.9. V-147434, 41-43. o.

őket, azért akasztotta fel mind, ami a kezébe került. És mindig azt kürtölik, hogy milyen jó idehaza, a sok kolhozparasztnak meg kivan a valaga a rongyokból, mert nem keresnek annyit, hogy ruhát vegyenek. (…) Így csak, komám, nálunk megint olyan nagy az elégedetlenség, hogy csak egy szikra kellene, és megint lángba borulna az egész ország, úgy, mint 1956. október 23-án, a mi szabadságharcunk napján, vagy még sokkal jobban. De most már nem adnánk fel a küzdelmet, vagy mindnyájan elpusztulnánk, az igaz magyarok, vagy kivívnánk a szabadságunkat, végleg. És akkor lenne megint élet Magyarországon, de így csak tengődik az ember, és így nyomorúságosan haladunk a kommunizmus felé, és lassan már nem lesz annyink, amit felvegyünk vagy megegyünk. De ezzel szemben az oroszok dúskálnak a jóban, mármint a kommunisták szerint, és nekünk előbb-utóbb felkopik az állunk.«

Levelének végén a vádlott a következőket írta: »Ha ezt a levelet elfogják és cenzúrázzák, az úristen se ment meg engem legalább 5-6 év börtöntől…« A borítékon a felragasztott bélyeg alatt a vádlott kezétől eredően az alábbi írás olvasható: »az ősszel lehet, hogy találkozunk.«"[610]

A tárgyalásra a vádlott megátalkodott antikommunizmusát bizonyítandó tanúként beidézték egyik korábbi munkatársát, Friedmann Istvánt is, a Tatabányai XII. Bányaüzem munkaügyi ügyintézőjét, akivel a bányászok „a munkásszállás ingyenes jellegének megszüntetése miatt" 1960 tavaszán éles szóváltásba keveredtek, mire az állítólag „italos állapotban lévő" Tóth Béla oda szólt Gulácsi Gyulának, mondván: „Hagyjad, azt hiszi, minket is piros tagkönyvvel csináltak". Amint e korábbi „izgatási" esetet a bíró kommentálja: „A dolgozók által köztudott volt, hogy Friedmann István párttag, munkásőr, és az ellenforradalom leverésében mint karhatalmista vett részt."

Tóth Béla alias „Hógolyó" a Friedmannal történt szembesítésre megadóan csak annyit mondott: „Elhiszem, hogy úgy volt". A vád tárgyát képező „bűncselekményt" beismerte, és nem tagadta azt sem, hogy „mind Goór János, mind a levélben említett közös ismerősük, Orosz József a Deuxiéme Bureau nevű francia titkosszolgálattal létesített kapcsolatot". Nyilván kierendelt védőügyvéde tanácsára „bűnösségét beismerve és megbánó jellegű magatartást tanúsítva" mentségként csupán arra hivatkozott, hogy a szóbanforgó levelet „a feletti elkeseredésében írta meg, hogy nem tették számára lehetővé a heggyesztői szakma kitanulását korábbi disszidens voltára tekintettel." Védője kérdésére azt is elmondta, hogy a levél megírása előtt némi „sört és rumot fogyasztott".

[610] Az izgatás bűntettével vádolt Tóth Béla perének tárgyalási jegyzőkönyve, 7.B. 23261/1962/4. – ÁBTL 3.1.9. V-147434, 125/a o.

Maga a nyomozati és büntetőperes eljárás több ponton is feltünő következetlenséget mutat. Ahhoz persze kétség sem férhet, hogy a jogállami alapnormákkal köszönő viszonyban sincsen ezen szovjet mintájú titkosrendőri eszközökkel (is) fenntartott csatlós diktatúra önvédő és elnyomó gyakorlata. Az viszont már meglepő, hogy olykor mintha a saját érdekeit és normáit sem követné konzekvensen. Avagy mi szükség volt kínosan hosszas „életszerű" magyarázkodással leplezni azt a nyilvánvaló tényt, hogy az inkriminált, állítólag rosszul lezárt s emiatt a borítékból „a feldolgozás során" kihullott levél nem „a postai dolgozók", hanem a belügyi cenzorok kezén akadt fenn, s így azt előjoguknál és kötelességüknél fogva „hivatalból" csakis ők olvashatták? (Borvendég Zsuzsanna már hivatkozott tanulmányának egyik adaléka nem mellesleg „Hógolyó" levél-balesetéhez is meggyőző háttérmagyarázatul szolgál. Eszerint, mint a szerző írja: „Elfogadott volt, hogy a cenzúra által indított nyomozás során úgy próbálták legalizálni a levelek lefoglalását, hogy utólag megrongálták a borítékot, igazolva ezzel a felnyitás szükségességét. Parancs hiányában azonban nem lehetett tudni, mikor és kinek kell elvégeznie e feladatot, ráadásul a lefoglalás és a nyomozás megkezdése között eltelt idő sem volt szabályozva, gyakran hosszúra nyúlt, ami dekonspirálódáshoz vezetett. Végül csak 1964-ben született egy belügyminiszter-helyettesi parancs, amely a lefoglalás jogi erejűvé tételét volt hivatva rendezni.[611]"[612] Mindez – akár a Kádár-rezsim megannyi, paragrafusokkal álcázott álszent csalárdsága – valójában egy átlátszó hazugság legalizálására szolgált; ezúttal történetesen arra, hogy a titkosrendőri kezek által felbontott levelek teljes értékű bizonyítékként adott esetben a bűnvádi eljárásban is felhasználhatók legyenek.) Ugyanígy felmerülhet a kérdés: vajon a bíró miért vélte fontosnak, hogy jogértelmező kiselőadásokkal traktálja „az izgatás tényállásának megvalósításáról" a tárgyalás amúgy vélhetően csakis hivatalos, az állami szervek képviselőiből álló résztvevőit? Ahelyett például, hogy magát a tényállást egy jóval súlyosabbra: a „hűtlenség" vádjára igyekezett volna egyesült erővel átminősíteni az egykori belügyi, ügyészi és bírói apparátus?

E két első kérdés nyilván összefügg. Mind a postai cenzúra működésének szemérmes (szemérmetlen?) álcázása, mind a bírói traktátus amnak igazolásául szolgált, hogy bár az „izgatás" bűncselekményének elkövetéséhez maga a szándék is elég, ám az esetben, ha az közönség előtt valósul meg, akár itthon, akár külföldön, annak „társadalmi veszélyessége" már jóval súlyosabban esik a latba. Íme Dr. Gulyás a bírói pulpitusról erről tartott expozéja:

„Az izgatás büntettének nem törvényi tényeleme a célzat. A bűntett megvalósultságának tehát nem feltétele annak megállapítása, hogy az elkövető cselekményét azért hajtotta végre, hogy ezáltal másokban a népi demokratikus államrenddel szemben a gyűlölet érzését felszítsa. A bűntett alanyi oldalán a szándék megállapításához csupán az szükséges, hogy az elkövető akarta a cselekményének elkövetését, és tudta, hogy az alkalmas az államrend elleni ellenséges érzületeknek mások leklületében való felszítására.

Az izgatás a gyakorlatban töretlenül követett jogi álláspont szerint veszélyeztető bűncselekmény, befejezettségéhez tehát nem szükséges, hogy másban ténylegesen gyűlölet érzése támadjon az államrend ellen. E bűnett befejezettségéhez elegendő – és ennyi szükséges is –, hogy az elkövető cselekménye a gyűlölet felkeltésének veszélyét előidézze. Ha ez megállapítható, befejezett bűncselekménnyel állunk szemben.

Amikor Tóth Béla vádlott a szóbanforgó levelet megírta, és a Franciaországban élő barátjához megcímzetten postára adta, akkor a maga részéről mindent megtett, hogy a címzettben és mindazokban, akik a levélben foglaltakról tudomást szereznek, a népi demokratikus államrend elleni gyűlöletet felkeltse. A vádlott ezzel megvalósította az izgatás

[611] ÁBTL 4.2. 10-24/34/1964. A belügyminiszter helyettes 0034/1964 számú utasítása a K-ellenőrzés során elfogott ellenséges tartalmú postai küldeményekkel kapcsolatos eljárásról. 1964. szeptember 25.
[612] Borvendég 2011, 7.

vádjának bűntettét, mert tudva olyan helyzetet teremtett, ami gyűlölet felkeltésének veszélyét előidézte. (…)

Az izgatási bűncselekmények körében különösen kiemelkedő jellegűek azok, amelyeket külföldre küldött levelekben követnek el. Az ilyen levelek külföldön a hitetlenség látszatát keltik [*sic!*], és tapasztalat szerint felhasználják a népi demokratikus államrendünk elleni ellenséges propaganda céljaira. A vádlottnak a külföldön élő és az ott működő titkos szervezettel kapcsolatban álló barátjához címzett levele a súlyos rágalmak sorozatát tartalmazza államunkkal szemben. Az államrend elleni hasonló izgatási cselekményeknek társadalmi veszélyessége kiemelkedő fokú. Vádlott cselekményének tárgyi súlya tehát igen jelentős, azt csupán az a – rajta kívülálló – körülmény enyhíti némileg, hogy a levél – az adott helyzet bekövetkezte folytán – külföldre nem került ki." [613]

Bár a levél nem jutott ki Nyugatra, írója annál inkább szeretett volna, még az év őszén, ha lehet – mely bélyeg alá rejtett, titkos üzenet félreérthetetlenül újabb „disszidálási" szándékot jelez. E helyett Hógolyót a cella várta további nyolc hónapra még. Összességében egy év börtönt és három év közügyektől való eltiltást kapott a postacenzúra által elfogott leveléért. Még jó, hogy nem „legalább 5-6 évet", mint azt kapatos fővel magának taksálta inkriminált levelében. S még jobb, hogy nem ez utóbbi dupláját – az esetben, ha „izgatás" helyett netán „hűtlenség" vádjával ítélik el…

S itt térünk vissza a fenti harmadik kérdésre: vajon miért nem így történt? Hogy ennek lehetőségét a vádlott nyomozati anyagai korántsem zárták ki, áttételesen már abból is kitűnhet, hogy „Hógolyó" – nyilván kirendelt védője tanácsára – nem fellebezte meg az ítéletet. Hiszen mindabból, amit részletes „önvallomásában" még vizsgálati fogsága alatt leírt, majd besúgó cellatársának elfecsegett, akár egy kiadós kémpert is kikerekíthettek volna. A történet e különös, Algériáig és Marokkóig vezető szálait alább még külön fejezetben ismertetem „Hógolyó és a Deuxiéme Bureau" címmel. Itt csupán annak jelzésére szorítkozom, hogy Tóth Béla besúgó cellatársának nem csak azzal kérkedett, hogy a DB-vel légiósként maga is együttműködési szerződést írt alá, hanem hogy hazatérte után a francia titkosszolgálat több megbízatást is adott neki – a szökött, majd hazatért idegenlégiósnak! – katonai jellegű hírszerzésre, melyeket, állítása szerint, ő rendre teljesített is… Mármost a rejtély nyitja, hogy ebből miért nem kreáltak kémpert, csak kétféle lehet. Vagy az, hogy 1) Tóth besúgó cellatársának tett állításait, mikor azokat a nyomozók fejére olvasták, makacsul tagadta, vagy pedig, hogy 2) azokat maguk a rendőrök sem vették komolyan. Hiszen e zárkaügynöki „fülesek", más terhelő bizonyíték vagy az elkövető részletes beismerő vallomása híján nyilván enm álltak volna meg bűnvádként egy hűtlenségi perben. (Ami mellesleg kétség kívül a kádári igazságszolgáltatás relatív, a jogállami látszatokra ügyelő önmérsékletét tanúsítja a Rákosi-diktatúra korábbi féktelen önkényéhez képes.

Ám ennek a történetnek is van még egy különös epilógusa. Tóth Béla, szabadulása után, 1964 őszén az algyői olajmezőn vállalt munkát az Alföldi Kőolajfúró Üzem Szegedi Üzemegységénél. Mint azt a Csongrád megyei Rendőrkapitányság Politikai Osztályának 1966.

[613] ÁBTL 3.1.9. V-147434, 126/a-127. o.

március 2-án kelt határozata tudatja, itt alig egy évvel a munkába állása után, „1965 októberében az algyői 3. sz. olajfúrásnál műszaki baleset történt és kb. 1.200.000 Ft kár érte a népgazdaságot. Ez időben a berendezést Tóth Béla kezelte, feltehető, hogy a balesetet szándékosan idézte elő.” – írja Bencze Sándor rendőrőrnagy, operatív tiszt, majd szolgálati átiratát ezzel zárja: „Fentiek alapján határozatot hoztam a V-147434; F-8024 számú dossziék alapnyilvántartásban való meghagyására.”

Későbbi sorsáról az iratokból más sajnos nem derül ki, ám aligha ez volt „Hógolyó” belügyi kálváriájának utolsó stációja.

Akcióban a Vöröskereszt

Korábban, az 1956-os magyar menekültválság és a nemzetközi segélyakciók bemutatásakor már szó esett mind a Vöröskereszt – genfi székhelyű – Nemzetközi Bizottsága (francia nevének rövidítésével: ICRC), mind a Magyar Vöröskereszt (a továbbiakban: MVK) kulcs-szerepéről. Ennek kapcsán idéztem az érdemes svájci szerző: Vonèche Cardia csekély példányszámban magyarul is megjelent forrásfeltáró munkájának néhány kritikus megállapítását a svájci központ és a magyar tagszervezet, illetve a Kádár-kormány igencsak ambivalens viszonyáról: a kezdeti aránylag korrekt együttműködésről, majd a mind nyíltabb és élesebb konfliktusról, egyebek közt a poltikai fogvatartottak személyi védelme és jogi képviselete, a rabsegélyezés, a családegyesítések vagy a fiatalkorú menekültek repatriálása ügyében. Ezúttal főként az MVK 1956 utáni sajátos szervezeti és funkcióváltozásait kívánom érzékeltetni néhány izgalmas további adalékkal – annál is inkább, mivel az MVK aktív közvetítő szerepet vállalt a légiós-keresések és a fiatalkorúként légiósnak álltak leszerelése ügyében is.

A nemzetközi és a hazai vöröskeresztes mozgalom 19. századi kezdeteit itt elég talán csak néhány alapténnyel felidézni, annak bizonyságául, hogy e nagymúltú segélyszervezet céljait és értékrendjét egykor „ország-világ” mily széleskörűen magáénak vallotta – noha az, mai fogalmakkal, nálunk kezdettől nem ’civil’ vagy ’NGO-szervezet” volt, hanem kiemelt állami, kormányzati humanitárius szerepvállalás. A mozgalmat, mint közismert, eredetileg Henry Dunant svájci üzletember az 1859-es solferino-i csata több tízezer halottja és sebesültje láttán indította el, s az spontán emberbaráti segítségnyújtásból már 1863-ra nemzetközi szervezetté vált, a svájci zászló inverzét – fehér alapon vörös kereszt – megjelenítő emblémájával, és hét, máig érvényes alapelvével: „emberiesség, pártatlanság, semlegesség, függetlenség, önkéntesség, egység, egyetemesség”. (Maga Dunant sok évtizedes szervezőmunkájáért 1901-ben elsőként kapta meg a Nobel békedíjat.) Az 1881-ben gróf Károlyi Gyula elnökletével, s az uralkodó, I. Ferenc József személyes támogatásával létrejött a „Magyar Szentkorona Országainak Vöröskereszt Egyletét” egy évre rá a genfi ICRC is elismeri, majd azt 1921-ben az első világháború után alakult Nemzetközi Vöröskereszt és Vörösfélhold Társaságok Ligája is felveszi tagjai sorába. A mozgalom máig legnagyobb humanitárius „fegyverténye” az 1949-ben, az ICRC kezdeményezésére létrejött a „Háború áldozatainak védelmét szolgáló” négy Genfi Egyezmény és ezek kiegészítő jegyzőkönyvei, melyek, az aláíró államok törvényhozása által ratifikálva, a humanitárius jog alapjául szolgálnak ma is. (Becikkelyezett hatályos magyar törvénye: XL /1993.)

A Magyar Vöröskereszt színeváltozásai

A hidegháború évtizedeiben, mint azt egy sor súlyos konfliktus, így kiemelten a magyar 1956 is példázza, korántsem volt könnyű a fenti hét vöröskeresztes alapelvnek és a négy Genfi Egyezmény kötelezettségeinek érvényt szerezni. Még akkor sem, ha a szovjet hatalmi tömb országaiban, így a Szovjetúnióban és Magyarországon, éppen a Vöröskereszt volt azon kevés polgári kori, túlélő önkéntes szervezet egyike, amely *mutatis mutandis* az államszocialista érában is fennmaradhatott. A kurzivált latin fordulat – „a szükséges változtatásokkal" – itt akár vastag betűvel is állhatna, hiszen ezek az 1945 után szerte a szovjet-blokkban szoros párt- és belügyi felügyelet alá vont szervezetek a humanitárius segítségnyújtás mellett vagy épp annak ürügyén egyszersmind nyers és alig leplezett hatalmi vagy propaganda érdekek eszközéül is szolgáltak. Már csak ezért is sajnálatos, hogy az MVK kommunista időszakbeli alig ismert és nehezen követhető színeváltozásáról („vörös alapon vörös kereszt"), máig sem született kritikai igényű munka, ahogy a Magyar Vöröskereszt 133 éves történetét sem írta meg tudományos igénnyel senki – egy jó harminc éve publikált, mára igencsak elavult kiadványt leszámítva[614].

A fentieket híven tükrözik a fennmaradt források és azok esetenkénti beszédes hiányai. Az MVK kiterjedt iratanyagát részben az Országos Levéltár őrzi[615], részben pedig Budapest Fővárosi Levéltára (BFL), számos elszórt iratfondban, a kezdetektől 1990-ig, bár ezekről egyesített kataszter vagy átfogó jegyzék sajnos máig sem könnyíti meg a kutatást. A legérzékenyebb személyi és személyzeti ügyekbe, továbbá az MVK belső átszervezésének hátterébe enged további betekintést az Állambiztonsági Levéltár (ÁBTL) három fennmaradt 1956-57-es dossziéja: „Nemzetközi Vöröskereszt"[616], illetve „Magyar Vöröskereszt"[617] címmel. Ezen túl napi hírként vagy bővebb cikkekben, riportokban az MTI archívuma is sok száz korabeli – gyakran fényképes – vöröskeresztes tudósítást tartalmaz.

Ugyanakkor, mint már az 1956-os magyar exodusról szólva is jeleztem, se híre, se hamva az MVK Személykereső Szolgálat korábbi anyagának, melynek összes kartonját,

[614] Hantos János*: A Magyar Vöröskereszt 100 éve,* Budapest, 1981
[615] MNL OL Magániratok és Gyűjtemények – Magyar Vöröskereszt, 1915-1999. P 2130
[616] „Nemzetközi Vöröskereszt" – ÁBTL O-13400
[617] „Magyar Vöröskereszt" – ÁBTL O-13399/1-2.

levelezését – ekkor még évi 5-7000 új megkereséssel! – egy belügyi kommandó1962-ben, adatközlőim szerint, teherautóval elszállította. Mindez már csak azért is pótolhatatlan veszteség, mert az eltűnt dokumentáció nagy számban ’56-os fiatalkorúak és szétszakadt családok iratait is tartalmazta. Még inkább lehangoló az összkép, ha megszámítjuk, hogy az MVK belső irattára az 1950-es évek végén egy csőtörés nyomán egyszer már „elúszott”, és állítólag hasonló iratpusztulás végzett 1976-ban az Osztrák Vöröskereszt Személykereső Szolgálatának aktáival is[618]. Ezek a nyugtalanító közlések indítottak engem is arra, hogy újabb, reménybeli adatközlőt keressek, hangrögzítővel felszerelve, a 85 éves Bodorkos Józsefné, Kodri Magda személyében.

Nem csalódtam, hiszen több szempontból is igazi koronatanúra akadtam. A Párizsban 1930-ban született Bodorkosné Kodri Magda családjával 1945 után jött Magyarországra, majd érettségi vizsgát téve s az Idegen Nyelvek Főiskoláján a francia-sajtó szakot elvégezve, 1954 nyarán került a Magyar Vöröskereszthez, ahol jó három évtizeden át dolgozott, egészen 1986-os nyugdíjazásáig, legtovább épp a Személykereső Szolgálat csoportvezetőjeként. Kezdetben – ekkor még az MVK egyetlen nyugati nyelvet beszélő – munkatársaként a külügyi csoport gyér levelezését intézi, és ha a svájci ICRC-től vagy egy-egy társszervezettől nagynéha küldöttség érkezik, a tolmács feladatokat is ő végzi. 1956 ősze azután a dolgos és szerény fiatalasszony életében is drámai változásokat hoz. Tanúja és részese az MVK-n belüli forradalmi átalakulásnak (minderről bővebben alább), éjszakánként önszorgalomból a Baross utcai központban az itthoni hozzátartozóikért aggódó, nyugati magyarok telefonügyeletét látja el, majd október 28-án ő fogadja Ferihegyen az ICRC svájci segélyügyi főmegbízottját,

Beckh urat is. Másnap az MVK Nagy Imre által kinevezett új főtitkára, Dr. Zsebők Zoltán orvos professzor azzal bízza meg, hogy járja végig Budapest temetőit és kórházait, és állítsa össze az előző napok fővárosi halott- és sebesültlistáját. A roppant feladathoz egy íróasztallal felszerelt terepjárót is kap – Farkas Mihály korábbi vadász-dzsippjét –, sofőrrel és gépíróval. November 4-e után több fiatal munkatársa is Nyugatra szökik, ám őt ugyanaz az íróasztal várja. (Arról is csak utóbb értesül, hogy a Baross utcai székház utcai frontjának vöröskeresztes irodáiban még több hétig Nyugatra-menkülők csempész-útjait szervezik, buszokkal, teherautókkal.) Később a menekültek családegyesítési ügyeit intézi, így egy

[618] Gombár Mária és Kucsma Ilona (Magyar Vöröskereszt) szóbeli közlése a szerzőnek, 2010 október.A korábbi személykereső kartonok és levelezések eltűnését a szerzőnek adott 2010. decemberri interjújában – lásd: 1956-os Intézet, „Légiós-kutatások” gyűjtemény – Bodorkos Magda az MVK Személykereső Szolgálatának egykori csoportvezetője is megerősíti, annak feltehető okait és körülményeit részben pontosítva.

delegációval tucatnyi fiatalkorút hoz haza Belgrádból, szüleiktől elszakadt, kivándorló magyar gyerekeknek francia, svájci, kanadai vízumokat szerez, s egy ízben a szülők kérésére egy 17 éves légiós újonc leszerelése ügyében is ő jár el.

A Magyar Vöröskereszt szerepét s annak szervezeti és személyi változásait 1956 őszétől jó egy éven át, Bodorkos Magda emlékeit[619] Vonèche Cardia monográfiájával s az egykori titkosrendőri iratokkal egybevetve, tisztán követni lehet.

A régi – HM-es, BM-es káderekből álló vezetőséget – élén az MVK főtitkárával, egy Németh nevű katonatiszttel, egyik napról a másikra elsöpri a forradalom. Az egybegyűlt osztályvezetők menesztik főnöküket, „kéttagú forradalmi tanács" alakul (egyik tagja egy könyvelő, a másik egy sofőr), s az országos szervezet irányítását egy pár napra a Rajk-perben elítélt, majd rehabilitált Kárász Győző, 1954-től a Fővárosi Vöröskereszt vezetője veszi át. Ezután Nagy Imre november 1-ével Zsebők Zoltánt nevezi ki főtitkárrá, akit egy ötfős, további neves orvosprofesszorokból álló (Dr. Horváth Boldizsár, Dr. Klimkó Dezső, Dr. Nónay Tibor, Dr. Földvári Ferenc, Dr. Czeyda-Fommerschein Ferenc) tanácsadó testület is támogat. A professzori kollégium Dr. Killner György tanársegédet bízza meg ügyintézőjéül, ő lesz csakhamar a belügyi támadások fő célpontja, s ahogy az MVK más munkatársait, az ICRC majd egy évig Budapestre küldött rezidensei, őt sem tudják megvédeni.

Miközben országszerte még javában folynak a nemzetközi segélyprogramok, a kádári párt- és belügyi szervek – s a „kedélyvhullámzásukat" híven tükröző sajtó – mind nagyobb gyanakvással viseltetnek a két kiemelt szerepet vállaló nyugati segélyszervezet: a svájci ICRC és a svéd Räd Barnen Gyermekmentő Szolgálat budapesti képviselete iránt. (Az előbbi központka a Falk Miksa utca 1, az utóbbié a Szent István körút 17. számú házban volt.) A külföldi szervezetek munkatársait folyamatosan lehallgatják és követik, ügynökök hadával veszik körül, lakásaikat a távollétükben átkutatják, leveleiket ellenőrzik, mi több, egy ízben Hegyeshalomnál még a kimenő futárpostájukat is elkobozzák. E méltatlan vegzatúrát a magyar titkosrendőrség mindinkább kiterjeszti e segélyszervezetek Budapesten akreditált nyugati diplomáciai és itthoni magyar partnereire, kiváltképp a segélyek egyházi elosztó központjaira (Református Theológia, Evangélikus Püspökség, Caritas, Actio Catholica,

[619] A Magyar Vöröskereszt története, interjú Bodorkos Magdával, Budapest 2010. december 5. készítette: NB – 1956-os Intézet „Légiós-kutatások" különgyűjtemény

Pannonhalma, etc.) Az iratokból jól látni, hogy 1957. első felében a külföldi segélymissziók mozgástere mindinkább beszűkül. Amilyen mértékben áll vissza a korábbi pártállami kontroll az MVK felett – tisztogatásokkal, fegyelmikkel és kádercserékkel –, olyan mértékben kénytelen az ICRC működésében más független, főként egyházi partner-szervezetekre támaszkodni. Ez pedig csak újabb vádaskodásra és kémhisztériára szolgál alapul a magyar párt- és belügyi szerveknek, s nem különben az ismét szoros cenzori felügyelet alá vont, kézivezérelt sajtónak.

Baljós előjel, hogy 1957. április 20-án az ORFK I. Főosztályának tisztje, Varga József százados éles hangú, terjedelmes vádiratot[620] készít az ICRC és az MVK „népi demokráciánk elleni aknamunkájáról". A fő veszélyfaktorok, mint a megbízott jelentésíró kiemeli: „1) ellenforradalmi csoportokkal tartanak kapcsolatot, 2) hírszerzés, 3) ellenséges propaganda." Emellett, mint megjegyzi, a nyugati segélyek is egyre fogynak, s mint azt „a szovjet elvtársak is jelezték", túl sok külföldi jár-kel szabadon Budapesten. Márpedig ennek, hangsúlyozza ajánlásaival a jelentésíró, legfőbb ideje véget vetni.

Mint azt könyvében Vonèche Cardia a leszámolás nyitányaként kiemeli, a Magyar Vöröskereszt műveleti igazgatóját, Killner Györgyöt továbbá az öt orvosprofesszor még Nagy Imre által kinevezett tanácsadó kollégiumát 1957 május 31-ével leváltják, sőt Killnert nem sokkal ezután le is tartóztatják.

Az MVK főtitkára júniustól egy kiszolgált külügyi káder, Kárpáti József volt kelet-berlini nagykövet lesz (A Magyar Vöröskereszt vezetősége, mint Bodorkosné Kodri Magda megjegyzi, sokáig csak „kádertemetőként" volt ismert: „Kárpáti nagykövet volt az NDK-ban, utána Rostás szintén berlini nagykövet, Hantos pedig a Fővárosi Tanács elnökhelyettese.") Kárpáti nagy ambícióval lát dolgához: a segélyprogramok folytatása ügyében 1957. június 27-én három hónapra megújítja az együttműködést[621] Ernst Fischerrel, a Nemzetközi Vöröskereszt Bizottság rezidensével, igaz, pontról-pontra a korábbi titkosrendőri javaslatokat követve (szeptember végéig az ICRC még Budapesten maradhat, de 45 helyett már csak 5 fős stábbal, valamennyi raktárát át kell adja az MVK-nak, s a segélyek elosztását ezentúl csak is ez utóbbi végezheti). Egy Biszku belügyminiszterhez intézett levelében[622] az új főtitkár azt is felveti, hogy a Magyar Vöröskereszt, és személy szerint ő maga, kapjon felhatalmazást közvetlen tárgyalásokra a nyugati segélyszervezetekkel a fiatalkorú menekültek repatriálása ügyében. (Ezt az egykori belügyi és pártvezetés alighanem túl merész „hatáskör-átruházásnak" ítélte, mert az iratokban többé szóba sem jött.) Kárpáti e levélben arról is beszámol, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt Ligájának november eleji Új-Delhiben tartott konferenciáján maga is felszólalt, kifogásolva, hogy „az elment magyar gyerekek hazatérésének ügye" nem került be a zárónyilatkozatba, sőt, a kanadai elnök félbeszakította még a hozzászólását is, nem engedve, hogy a magyar menekült gyerekek haza írott szívszaggató leveleit a plénum előtt felolvassa.

Azt, hogy a külföldi segély-aktivisták távoztával a megregulázott Magyar Vöröskereszt a továbbiakban már csak belügyi rutinfeladatot jelentett, jól jelzi, hogy ismételt beadványaiban Kárpáti főtitkár „fedett" állambiztonsági tisztek státuszba vételét kéri (állandó összekötőjén: Kajtár László r.f.hdgy., a BM II/2.f. alosztályának munkatársán kívül), egy 1957. december 6-án kelt belügyi titkos jelentés pedig a „hálózatépítés további céljaként, négy újabb ügynök" telepítését javasolja az MVK ez idő tájt mintegy 70 főállású alkalmazottja és 970 „függetlenített", részben fizetett aktivistája kellő kontrollálására.[623] Kárpáti kérelme a VKF „fedett" állambiztonsági tisztekkel való megerősítése iránt, úgy tűnik, nem volt hiábavaló: így

[620] Jelentés, ÁBTL 3.1.9. V-13400 310-316
[621] Megegyezés a Nemzetközi Vöröskereszt Bizottság és a Magyar Vöröskereszt között: ÁBTL 3.1.9. V-13400 108.
[622] ÁBL-O-13399/2 209-210.
[623] ÁBL-O-13399/2 118-119.

például a Személykereső Szolgálat csoportvezetője még az 1970-es években is egy BM-es „ejtőernyős” volt Ceglédi László személyében – mint azt Bodorkosné Kodri Magda elmondta, Ceglédi távozásakor ő maga csak azért vállalta a csoportvezetést, „nehogy egy újabb belügyest ültessenek a nyakunkba.”[624]

Az MVK fenti, aránylag részletes 1956-os háttérvázlata arra szolgált, hogy kissé mélyebben megvilágítsa, miként állították helyre e nagymúltú humanitárius szervezet szoros párt- és belügyi felügyelét. A továbbiakban arra keresek választ, hogy mindez az Algéria-segélyakciók révén miféle funkció- és felsőbb irányításbeli átfedéseket mutat a kádári Magyarország nemzetközi propagandájával. Végül részletesen bemutatom az MVK egy 1959 őszi tunéziai segélyakcióját, amelynek során a két MALÉV-különgépen többek között Algériából dezertált magyar légiósokat is hazasegítettek Budapestre.

’56 után – nemzetközi terepen újra

A megtorlások, a „rendcsinálás” kezdeti éveiben a kádári vezetésnek épp elég dolga volt a maga házatáján, semhogy bármi komolyabb nemzetközi kezdeményezésre vagy akcióra vállalkozzék. Ehhez kezdeti bojkottja és a diplomáciai elszigeteltsége miatt eleve hiányzott minden eszköze, s a világközvélemény jelentés részének „morális karanténjából” is csak sok év múltán sikerült, úgy amennyire, kitörnie. Ám addig is figyelt, tanult és árgus szemekkel követte a nagyvilág éppen az évtized végére nekilóduló nagy változásait, azokból a maga javára és szűkös mozgástere tágítására próbálván használni, amit lehetett.

Egy rövid újabb kitérő erejéig, lássuk, melyek voltak ennek első jelei.

Mint afféle fogantatásától eleve terhelt, paranoiás egypárti rendőrállamnak, különös érzéke volt a „barát- és ellenségfelismeréshez” továbbá a a hidegháború logikája szerint az ellenséges befolyásoló törekvések „visszafordításához”. Ehhez pedig keresve sem találhatott eszményibb kísérleti terepet az ekkoriban látványosan átrendeződő harmadik világnál és a gyarmati népek „antiimperialista szabadságharcánál”. Ha pedig, mint azt a fent idézett titkosrendőri jelentés sugallja, a legfőbb veszélyfaktor: belső ellenségünk támogatása, a hírszerzés és a propaganda, nincs más teendő, mint ezek minél hathatósabb visszafordítása –

[624] Interjú Bodorkos Magdával, Budapest 2010. december 5. készítette: NB – 1956-os Intézet „Légiós-kutatások” különgyűjtemény, 13

például a Közel- és Távol-Keleten, Latin-Amerikában vagy Észak-Afrikában, mint azt a „béketábor” vezető nagyhatalma, a Szovjetúnió is oly sikerrel gyakorolja ekkor már hosszú évek óta.

Kiváltképp kedvező alkalmat kínált ehhez a már 1954 óta folyó algériai háború a maga mind súlyosabb eszkalációjával, amely többé nem maradhatott „francia belügy”, s csakhamar éppúgy az ENSZ Közgyűlés és a Biztonsági Tanács elé került, mint a nagyhatalmi mérleg másik serpenyőjében a „magyar kérdés”, az 1956-os szovjet katonai beavatkozás. J. Nagy László idézett könyvének egy függelékben közölt francia nyelvű tanulmánya[625] részletes áttekintést nyújt a kommunista országok és az algériai függetlenségi szervezetek viszonyának alakulásáról. Ez a szovjet blokk összehangolt, bár némileg óvatos, kiváró politikájáról tanúskodik az arab függetlenségi mozgalmak támogatása és hivatalos elismerése iránt, egyrészt azért, mert a közel-keleti és észak-afrikai térségben ekkor még erősen kétséges volt, hogy vajon a hagyományos arab nacionalista mozgalmak, vagy a kommunista-szimpatizáns erők ragadják magukhoz a vezetést, másrészt mert Hruscsov jó ideig maga sem akarta a Nyugattal és főként a nem NATO-tag, „különutas” franciákkal megindult enyhülést kockáztatni egy újabb nemzetközi konfliktussal. Más kérdés, hogy az ideológiai exportnak, az „antiimperialista” propagandának semmi sem állt az útjába, s ha egy újabb nyílt és közvetlen fegyveres beavatkozásra Moszkva nem is vállalkozott, a humanitárius, majd gazdasági és műszaki „segítségnyújtás” csak növelte nagyhatalmi presztizsét a világban és közvetlen befolyását e háborús válságövezetben.

Az egykori magyar titkos külügyi iratok között fennmaradt egy három oldalas lista, amely az Algériának küldött magyar segélyeket összesíti 1958 februárjától 1962 szeptemberéig, 17. pontban felsorolva[626]. A szolidaritási kampámyok adományaiból összeállított segélyszállítmányokban többnyire élelmiszer, gyógyszer, kötszer, sátrak, takarók, ruhaneműk és lábbelik voltak, de 1962 őszén egy százágyas belgyógyászati kórház teljes felszerelését is különgéppel juttatták el Algírba afféle „felszabadulási ajándékként” mintegy 600 ezer Ft. értékben. Az adományok összértéke e négy és fél év alatt 4.179 ezer Ft volt ami mai értékben közel fél milliárd forintnak felel meg. A gyűjtő és adományozó segélyszervezet többnyire a Magyar Vöröskereszt volt (olykor a SZOT-tal és a Nőtanáccsal társulva), a kedvezményezett pedig – az Egyiptomi, Marokkói, Tunéziai Vörösfélhold, vagy ritkábban a genfi ICRC és a Francia Vöröskereszt közvetítésével – az Algériai Vörösfélhold és az UGTA nevű algériai szakszervezet. A háború évei alatt ezen felül a Magyar Népköztársaság algériai sebesülteket és egyetemi hallgatókat is fogadott, aránylag korlátozott számban, összesen vagy 2-300 főt. Pénzt az FLN-nek vagy az Algériai Ideiglenes Kormánynak vélhetően nem utalt Budapest (azt a francia szimpatizánsok széles hálózata gyűjtötte, majd továbbította Svájcon át a „hordárok” több ezer fős titkos mozgalmi láncán át), ahogy annak sincs nyoma, hogy fegyvert vagy bármi közvetlen hadi célra alkalmas stratégiai anyagot küldtek volna Algériába, noha kevéssel Nasser 1956-os, meleg fogadtatású budapesti látogatása után egy 1958-as magyar külügyi titkos jelentésben a fegyverszállítások ügye is felmerül[627], melyek, ha valóban megtörténtek, azok Ferhat Abbas és a kairói FLN közvetítésével jó eséllyel az ALN felkelőinek kezébe jutottak. (Az egykori keleti blokkból a hagyományos arzenál fő szállítója ez időben, a Szovjetúnión kívül Csehszlovákia volt, míg a diverzáns kiképző táborok, az arab nyomdák és rádióadók a titói Jugoszláviában működtek.)

S most lássunk a Magyar Vöröskereszt egy különös afrikai segélyexpedícióját, mely a magyar légiósokat ismét visszahozza a képbe.

---

[625] J. Nagy. i.m. Appendix: „La guerre d’Algérie et les pays communistes”, 373-383.
[626] Algériának nyújtott segélyek, MNL XIX-J-1-j Algéria sz.t. 1958-1964. 1. doboz 13. t. 002204/1963.
[627] MNL XIX-J-1-j-Egyiptom 1958-1964, 1. doboz, 1/a tétel

Légiósmenekítés egy 1959-es tuniszi magyar segélyakció kapcsán

A hazavágyó vagy szökött magyar légiósokról elszórtan a korabeli magyar külügyi titkos iratokban is találni néhány érdekes adalékot. Így Mátyás László, az 1962 végén Algírba kinevezett első magyar nagykövet légiós tárgyú jelentéseit (ezekre még külön kitérek) vagy a Magyar Vöröskereszt észak-afrikai segélyszállítmányairól készült feljegyzéseket. Ez utóbbiak közül külön figyelmet érdemel az a magyar forradalom kitörése után három évvel, 1959. október 22-én kelt nyolcoldalas útijelentés[628], melyben Dr Laczkó Ede orvos és Hivatal Ervin, az MVK munkatársa számol be tuniszi segély-expedíciójukról. A jelentésírók az Algériai Vörös Félhold Társaság kérésére két repülőgépnyi, algériai menekülteknek szánt segélyszállítmányt kísérve négy nappal korábban indultak el Ferihegyről Szófián és Tiranán át Tuniszba, hogy hazatérve nyomban lejegyezzék úti élményeiket. Egyebek közt kilenc (!) Tunéziában rekedt, magyar légiós szökevényről, akik közül kettőt mindjárt haza is hoztak „mutatóba" … Íme, a történet, dióhéjban:

„A [tuniszi] reptéren [a magyar segélyszállítmány fogadására] jelen volt még a Tunéziai Vörös Félhold egy fiatal munkatársa, aki lobogtatta a tőlünk kapott táviratot, amelyben kértük közreműködésüket a Tuniszban lévő dezertált magyar légiósok ügyében. […]

17 órára visszamentünk a szállóba, ahol találkozónk volt a Tunéziai Vörös Félhold képviselőivel. A Társaság munkatársa – ugyanaz, akivel a reptéren találkoztunk – meg is jelent, méghozzá a „Service de Securité" (a Tunéziai Állambiztonsági Szolgálat) megbízottjának kíséretében. A nyomozó röviden közölte, hogy 7 magyar nemzetiségű volt légionárius (mi csak 6-ról tudtunk) van náluk, és kéri, mindent tegyünk meg hazavitelük érdekében. Közöltük, hogy helyhiány folytán csak két légióst vihetünk magunkkal, mely bejelentésünk nagyon lehangolta a nyomozót. Azonnal helyt adott azon kérésünknek, hogy találkozhassunk a légionáriusokkal. Szomorúan tudomásul véve két személy elvitelére vonatkozó bejelentésünket, azt a javaslatot tette, hogy a legrégebb óta Tunéziában tartózkodó és a legjobban összeroppantakat szállítsuk el. Kérte, hogy másnap délelőtt találkozzunk a főnökével, ennek idejében meg is állapodtunk. […]

Másnap, hétfő reggel 8 órakor megjelentünk az „Állambiztonsági Hivatal"-ban, ahol egy komisszerrel [*sic!*] tárgyaltunk; jelen volt még két nyomozó. A fogadtatás udvarias, de kimért volt. Elmondották, hogy a magyar légiósok nincsenek börtönben vagy internáló táborban (amit szerintük a csekély létszám miatt nem érdemes fenntartani), hanem a részükre bérelt lakásban tartózkodnak és meglehetős szabad kijárásuk van. Rövid alkudozás után megállapodtunk két személyben, akiket magunkkal viszünk. A beszélgetés során kiderült, hogy a hét volt légionáriuson kívül még további két magyar légiós is él Tuniszban, a városban, akik ugyancsak haza akarnak térni. A comissaire kérte, tegyünk meg mindent annak érdekében, hogy minél hamarabb repatriálni lehessen az összeset. Panaszkodott, hogy nagyon hosszú ideig tart római követségünk közvetítésével az ügyek lebonyolítása. Megemlítette, hogy a Tunéziai Köztársaságnak tulajdonképpen semmi köze a légiósokhoz, de mindent megtesznek érdekükben. Munkára nem merik küldeni őket, mert tartanak tőle, hogy a franciák megtudják. Az egyik idegileg összeroppant légióst alig bírták visszatartani, illetve csak erőszakkal, a franciáknál való jelentkezéstől, akit így kivégeztek volna. Megjegyezte, hogy a magyar külképviselet hiánya nagyon lelassítja ügyük intézését, mert pl. az odamenekült nyugat-német légiósok repatriálása egy-két héten belül megoldódik. […]

Megállapodtunk abban, hogy a Tunéziai Vörös Félholdon keresztül – függetlenül a Komitétől [*a Nemzetközi Vöröskereszt Bizottságától, NB*] – közvetlenül jelzik nekünk az új eseteket. […] Kérésünkre elővezettek 5 magyar légióst egyenruhában, akikkel pár szót

[628] Dr. Lackó Ede és Hivatal Ervin, a Magyar Vöröskereszt munkatársainak 1959. október 22-én kelt jelentése, MNL XIX-J-1-j-Algéria 1958-1964, 2. doboz, 166 tétel, 00128/8.

váltottunk, közölve velük, hogy ügyük remélhetőleg hamarosan elintéződik. A Tunéziai Vörös Félhold képviselője, aki a beszélgetés végén jött be, átadott nekik egy kis élelmiszercsomagot. […]

A két repülőgépre rajtunk kívül [Tuniszban] felszállt 7 Budapestre jövő beteg, 29 Szófiába menő beteg, az algériai orvos és a 2 volt magyar légionista."

Mindez – még így, kivonatosan is – fordulatokban gazdag, megejtő útibeszámoló, jóllehet hagy néhány kérdőjelet maga után. Mindenek előtt arról, hogy kik is a szerzők, vajon miféle meghatalmazással érkeztek 1959 őszén Tuniszba, és voltaképp kinek is írták terjedelmes útijelentésüket.

Dr Laczkó (Lelovics) Edéről más források híján, csupán annyit tudni, hogy orvos volt, a Kútvölgyi úti pártkórház pulmonológusa. Azt, hogy az expedíció egyik szakmai vezetőjeként miért éppen őrá esett a választás, csak találgatni lehet. Talán a Szófiába és Budapestre szállítandó algériaiak között sok volt a tüdőbeteg, talán értett valamelyest franciául, netán a pártkórház orvosaként, vagy mozgalmi előélete okán másoknál alkalmasabbnak tűnt e bizalmi feladatra – nem tudni.

Annál többet Hivatal Ervinről, akinek különös neve több minőségben is feltűnik a Kádár-kori káder-lapok és intézményvilág sokban máig homályló labirintusában. Egy 1957-ből fennmaradt önéletrajza[629] szerint 1929-ben született Párizsban, ahová szülei tíz évvel korábban részben jobb megélhetést remélve, részben politikai okból vándoroltak ki. (Anyja varrónő volt, apja vaskereskedősegéd és 1919-ben a kaposvári Latinka-különítmény tagja, a Kommün bukásával emiatt is kellett külföldre távoznia.) 1939-ben, a háború kitörésekor a család hazatér, a tíz éves, addig francia iskolába járt, jó képességű fiút az Eötvös Gimnázumba iratják, aki 1945 után beleveti magát az ifjúsági mozgalomba. (Apja kiemelt munkáskáderként ekkor már a VASÉRT vezérigazgatója.) Tizenhét évesen belép a MADISZ-ba, majd két év múlva az MKP-be, ifjúsági szakszervezeti vezető és kerületi úttörőtitkár-helyettes lesz. Húsz évesen, 1949 nyarán a Külügyi Kollégium féléves „gyorstalpalójának" elvégzése után az ankarai magyar követség attaséjának, majd 1952 tavaszán titkárának nevezik ki. Innen a KüM protokoll osztályára tér vissza, 1953-54-ben pártbizalmi lesz a minisztériumban. 1956 viharos ősze a Tanimpex külkereskedelmi vállalatnál éri, novemberben belép az MSZMP-be, és pártcsoport bizalminak választják. 1957 nyarán, a nagy kádercserék évadján átkéri magát az MVK külügyi osztályára, ahol fő reszortja a külföldi, főként az algériai segélyakciók szervezése lesz. (Párizsi születésével elnyert francia állampolgárságát a magyar mellett mindvégig megtartja.) Felettesei elégedettek vele: „Munkáját jól végzi, sőt gyakran tesz helyes kezdeményező javaslatokat – írja jellemzésében Koltai Ferencné, amúgy nehéz természetű párttitkár főnöke, hozzátéve: – Az algériaiakkal való foglalkozást is jól látja el, bár itt néha több figyelmességre volna szükség."[630] 1963-ra Hivatal Ervin elvégzi az ELTE francia szakát, majd angol nyelvből is vizsgát tesz. 1965-ben a Művelődési Minisztérium Nemzetközi Főosztályára kerül, majd 1971-től annak vezetője és sok éven át az Állami Ösztöndíjbizottság egyik kulcsembere lesz. 1984 nyarán Párizsba nevezik ki kultúrattasénak és a Magyar Intézet igazgató helyettesének. 1988 nyarán szabadságára hazatérve váratlanul rosszul lesz, és már a Kútvölgyi úti Állami Kórház sürgősségi osztályán sem tudnak rajta segíteni. 59 évesen, nyugdíjazása előtt alig egy évvel hal meg.

Ám ideje visszatérnünk a tunéziai magyar légiós szökevények ügyére.

Vajon miféle meghatalmazást kaphatott 1959 őszén egy tüdőgyógyász orvos és egy vöröskeresztes munkatárs, hogy a tunéziai titkosszolgálattal tárgyalásba, sőt „alkudozásba" bocsátkozzon kilenc magyar légiós sorsáról, majd ez utóbbiakkal találkozván maga válasszon ki közülük kettőt, akit repülővel hazahoz Budapestre? Ismervén az 1956 utáni állambiztonsági

[629] ÁBTL 3.2.1. Bt – 2777 21/2-3
[630] ÁBTL 3.2.1. Bt – 2777 21/6

bürokrácia pedáns és túlbiztosító döntési mehanizmusát ez az eset a leírt szimpla változatában alig hihető tündérmesének hat!

Nos, okkal gyanítható, hogy mindez úgy volt csak lehetséges, hogy a tuniszi „magyar légiósmentésnek" ekkoriban már voltak bizonyos előzményei. Hiszen ha adódtak is e villámlátogatás során nemvárt fordulatok – nem 7, hanem 9 hazavágyó légiós, akik közül Laczkó doktor és Hivatal főelőadó csak 5-öt láthatott, hogy némi „alkudozás után" kettőt kiválasszon –, korábban nyilván történt már egyeztetés, méghozzá három irányban is: külügyi, belügyi és „vörösfélholdas" vonalon. Legalábbis erre vall az útijelentés több elszórt utalása: a tuniszi reptéren táviratot lobogtató, fiatal arab kolléga, a római magyar követség említése, amely a hazatérők kérelmeit csak lassan továbbítja, s végül az elmaradhatatlan előzetes belügyi kontroll (a személyi nyilvántartó kartonok ellenőrzése, a hazatérési bizottság jóváhagyása.) Ha ez utóbbi mégsem lett volna előkészítve, egy-két pesti telefonhívás nyomán bízvást kiderült, ki lehet a két engedélyezett „pótutas" hazafelé jövet. Amúgy ismét csak Koltainé, az MVK pártitkára jellemzésére kell hagyatkoznunk, mely szerint Hivatal Ervin „Kényes helyzetekben is önállóan és jól intézkedik."[631]

Ami az útibeszámolót illeti, a maga szolgálati útján azt duplikátumaival nyilván nem csak az MVK főtitkára, Kárpáti József vette kézhez még azon melegében, hanem belügyi összekötője, Kajtár László rendőr főhadnagy, majd ennek felettesei: az elhárító osztály főnöke, az állambiztonsági miniszterhelyettes, sőt talán maga a belügyminiszter is. Alighanem ezért is kellett oly minden részletre kitérő alapossággal megírni, hogy az akár az expedíció két szakmai vezetőjének „igazoló jelentéseként" is megállja helyét.

Fölmerülhet a kérdés: vajon nem volt-e ennél komolyabb titkosszolgálati „mandátuma" is a két expedíció-vezetőnek? Nos, úgy tűnik – ekkor még – nem. Az viszont szomorú fintora a sorsnak, hogy egyikük, Hivatal Ervin informátori beszervezésére csak élete végén került sor, amikor 1984 nyarán Asztalos Mihály, a párizsi követség diplomata státuszú állambiztonsági tisztje „Biennard" fedőnéven, „hazafias alapon" még Fraciaországba indulása előtt itthon beszervezi „titkos munkatársként" a frissen kinevezett kultúrattasét. Munkadossziéja, írott jelentéseivel, sajnos nem maradt fenn, így csak kevéssé informatív beszervezési dossziéjából[632] tudható, hogy külszolgálatának négy éve alatt mi volt a titkos reszortja. Eszerint az „orwelli" 1984-es évben a párizsi magyar kémelhárító rezidentúra „Bienard"-on kívül két másik új TMT-t is hadrendbe állított „Berg" és „Delajoux" fedőnéven. „Bienard" tartótisztjei: Asztalos Mihály r.f.h.gy. (1984-1987), Palicskó Csaba r.f.h.gy. (1987 – 1988) és a párizsi magyar belügyi rezidentúra egykori irányítója: Dr. Veress János r.ezredes (1984-1988) voltak. Feladatául a kapcsolatépítést és a célzott információszerzést jelölték ki, így az 1985 őszén rendezett Budapesti Kulturális Fórum francia és magyar emigráns visszhangjáról, a franciaországi magyar ösztöndíjasok és az öt magyar egyetemi lektor aktivitásáról. B-dossziéjában ugyan nyoma nincs, de csaknem kizárt, hogy „Bienard" és két új TMT-társa ne kapott volna célfeladatokat a franciaországi magyar emigráció: a párizsi Irodalmi Újság, az Emberi Jogok Magyar Ligája, a Magyar Füzetek sorozata és a hazai demokratikus ellenzék kapcsolatainak eseti „monitorozására", kivált 1956 harmincadik évfordulójára, a Pére Lachaise-i mártír-emlékmű állítására készülődve vagy más közös akciók, rendezvények és publikációk kapcsán.

Váratlan, korai halálával minden esetre Hivatal Ervin sok titkot vihetett magával. Kár érte. Ha élne, elsőrendű forrás lehetne ő is – akár csak egykori vöröskeresztes munkatársa, a vele egyívású, szintén Párizsban született Bodorkos Magda –, s emlékeivel e könyv lapjain is sok történetszálat egybefűzhetne. 1959 és 1965 között, az MVK külügyi koordinátoraként nyilván többször is megjárta Észak-Afrikát – az 1962 őszi nagy segélyszállítmányt is vélhetően ő kísérte Algírba a százágyas belgyógyászati kórházi felszereléssel –, s nyilván nem

[631] U.o.

[632] „Biennard" fn. TMT beszervezési dossziéja: ÁBTL Bt-2777 21/2-3-4-5-6-7

ez az 1959 őszi tuniszi volt az utolsó találkozása szökött vagy kiszolgált magyar légiósokkal sem. Alighanem jól ismerte személyesen is Mátyás Lászlót, a szökevény légiósok hazahozatalát szorgalmazó, első algériai magyar nagykövetet, sőt talán Sidi Mustafát is, az ALN marokkói „légiósmentő" missziójának vezetőjét, aki 1960 elején Budapesten élvezhette a magyar belügy és külügy vendégszeretetét.

E két utóbbi férfiú szerepét – más tanúságtevők emlékeit és afrikai kalauzolását nélkülözve – így magamnak kell felidéznem majd az iratok alapján.

„Hógolyó” és a Deuxiéme Bureau

Az ezredes elmagyarázta a gondosan elkészített tervet.
A titkosszolgálatnak igazán nem túl nehéz feladat
egy fogoly elszöktetése a katonai fogházból.

(Rejtő Jenő: Csontbrigád)

Ám ideje, hogy ne csak a magyar, hanem a francia titkosszolgálat egykor „fedett” lapjaiba is betekintsünk végre. Ez ugyan ma még – a szigorú szolgálati adatvédelem miatt – nem a francia iratok feltárásával, hanem csak közvetett források alapján történhet, ám, mint látni fogjuk, ez utóbbiakból legalább nincs hiány.

A magyar légiósok sokféle közvetlen tapasztalatot szereztek a francia katonai elhárítás: a Deuxiéme Bureau („DB”, „„Kettes Iroda”, „szürkék” vagy máig közkeletű légiós argóval: a „Gestapo”) működésmódjáról, és mivel egész légiós karrierüket az mindvégig döntő mód meghatározta, mielőbb meg kellett tanuljanak együttélni vele. Olyannyira, hogy közülük sokan egy titkosszolgálati gyorstalpalón átesve, majd konkrét feladatokat kapva, utóbb maguk is a „Kettes Iroda” szolgálatába álltak.

A DB egykori hatásköre majd’ mindenre kiterjedt – a toborzástól és újoncfelvételtől a Légió személyzeti politikáján, szolgálati adatainak statisztikai összesítésén, a levélcenzúrán, a katonai titokvédelmen át a kémkedés és dezertálás elhárításáig, mi több, a leszerelők civil elhelyezkedéséig –, s ekként tudta és akarata vagy legalább hallgatólagos jóváhagyása nélkül nem történhetett semmi.

A magyar légiós önkéntesek, ha előbb nem, Marseille-be érkezve kikerülhetetlenül találkoztak vele a Fort Saint-Nicholas-beli újonc-kihallgatásokon, melyeken tolmácsként, kihallgatóként 1956 után magyar tiszthelyettesek és elhárító tisztek is jelen voltak. (Így, mint azt a toborzásról szóló fejezetben már említettem: 1957 elején néhány hónapra az ekkor már tíz éve szolgáló Szabó Lászlót rendelték a tunéziai határról Marseille-be, hogy segítse az ekkor már tömegével jelentkező magyar menekültek szelekcióját.) A „beléptetés” szoros kontrolljánál csak a „kilépések” (szabadságolás, leszerelések, szökések) felügyeletét vették komolyabban. Ezt majd’ minden esetben előzetes kihallgatások és utólagos beszámoltatások útján végezték, s a DB tisztjeinek ezen túl döntő szavuk volt – az egység parancsnokával

együtt – a belső fegyelmi ügyek elbírálásában is. Laktanyán belül a folyamatos éberséget és a naprakész tájékozódást szakaszonként egy vagy több beépített légiós informátor útján biztosították. Elkelt némi segítség a levélcenzúra gyakorlásához is a bejövő és kimenő levelek ellenőrzéséhez, melyek alkalmi fordítását – mint Soós Sándortól és más veterán adatközlőktől tudható – jobb híján gyakran a levélíró valamely honfitársával végeztették el. Bizalmi feladatuk révén a híradósoknak is szorosan együtt kellett működniük az elhárítókkal. Ezen túl „hivatalból" a DB tisztjeire várt az elfogott felkelők s a légiós szökevények – esetenként veréstől, kínzástól sem mentes – kihallgatása is.

A „Kettes Iroda" működése és szervezete iránt magától értődően erősen furdallta a kíváncsiság az ellenlábas magyar belügyi elhárítókat is. Legalább is erre vall, hogy a hazatérő szökött légiósoknak rendre ugyanazon kérdéseket teszik föl: a francia kihallgató tisztek személyét és faggatózásuk tárgyát illetően. Mindaz tehát, amivel a francia elhárítás máig titkos iratai adósaink maradnak, a magyar belügyi feljegyzésekből – kellően éber forráskritikával – rendre megtudható. Íme, néhány beavató adalék.

Első példánk egy túristaként leszerelése után alig egy évvel, 1962 őszén Párizsból Budapestre látogató volt légiós, Zentner György (Budapest, 1925, a.n.: Boros Júlia) esetét tárja fel a francia katonai elhárítással. Azt, hogy nem mindennapi „fogásról" volt szó, jelzi már az is, hogy maga Szigeti György rendőrőrnagy, a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hivatal (KEOKH) vezetője készíttet részletes feljegyzést Zentner meghallgatásáról, akit, miután három hétre engedélyezi itthoni rokonlátogatását, „jó tett helyébe jót várj" alapon 1962. október 4-én ismét beidéz a Rudas László (ma: Podmaniczky) utcai hivatalba egy beszélgetésre. Íme, a Szigeti által a Belügyminisztériumnak továbbított feljegyzés néhány fordulatos és adatgazdag passzusa:

„[Zentner György] 1943-ban hagyta el Magyarországot, 18 éves korában, jelentkezett német katonának a Lendvay u. 2. sz. alatti toborzó irodánál. Kb. 30 más társával együtt azonnal Hollandiába, Denhamba szállították, ahol egy 6 hónapos rendőrségi iskolára osztották be. Itt a partizánok elleni harcmodorra tanították őket, majd a kiképzés után Észak-Olaszországba osztották be a tábori rendőrséghez. Itt több alkalommal résztvett szökevények letartóztatásában, de fő tevékenységükként a partizánok ellen harcoltak, és a ledobott angol ejtőernyősöket fogdosták össze. Ebben a munkában rendszeresen igénybe vették olasz besúgók segítségét is. 1945 áprilisában már szakaszvezető, és két tűzkeresztségi kitüntetést kapott.

1945-ben az amerikai hadsereg fogságába esik, azok egy ideig a veronai táborban tartják, majd Münchenbe szállítják, ahol két hónapi táborélet után 1945 novemberében hatodmagával megszökik, és jelentkezik az Idegenlégióba a müncheni francia konzulátuson. Vele együtt jelentkezett egy Bálint András nevű erdélyi is, akit azonban később elvesztett szem elől.

A franciák előbb Marseille-be viszik, majd a várostól kb. 30 km.re lévő Carbian-ba, ahol 2 hónapos átképzést kap, majd 1946-ban útbaindítják Indokína felé. Ott először 1949-ig marad, számos akcióban vesz részt, majd 1949-ben visszavezénylik Sidi-bel-Abbèsbe, ahol egy hathónapos átképző táborba kerül. Az iskola parancsnoka ekkor Fouloub kapitány, a DB tiszt (kat.elhárító) col.Thomas az I.légiós ezred későbbi parancsnoka volt.

1952-ben ismét visszakerül Indokínába, ismét részt vesz akciókon, megsebesül, és fogságba esik. Ez alkalommal a századpk-ja col. Simon, a század DB tisztje somm. Matthei volt. Ez utóbbi később a III. légiós ezredhez került.

Néhány hónapi fogság után 1954-ben, a fegyverszünet után visszaadják a franciáknak, akik visszaviszik Afrikába. Előbb Sidi-bel-Abbèsben teljesít szolgálatot col. Lamy parancsnoksága alatt, majd főnökei javaslatára a Deuxiéme Bureau Bedon-ban lévő kiképző-

táborába kerül, melynek akkor cap. Bouchandon volt a parancsnoka. A sportfoglalkozás és a fegyverismeret mellett itt szakszerű kiképzést kaptak judó-ból, rövid előadásokat hallgattak a konspirált kapcsolattartásról, titkosírásról, valamint több más hasznos témáról, amit csak tudni kell a katonai elhárítás ügynökének. A hallgatók az iskola elvégzése után visszakerülnek a Légió különböző századaihoz, ahol mint közkatonák teljesítenek szolgálatot, holott ekkor már titkos állományú tiszthelyettesek voltak. 1957 februárjáig bent maradt a kiképző táborban a tanfolyam elvégzése után, elmondása szerint fegyvertant adott elő a hallgatóknak.

Az iskolán teljesített még szolgálatot egy Víg Sándor nevű, erdélyi származású magyar is, aki azóta szintén elnyerte a francia állampolgárságot. Sportoktató volt. Az iskolán voltak hallgatók Böszörményi Sándor és testvére, jelenleg Afrikában, valamelyik ezredben teljesítenek szolgálatot mint DB.ügynökök. Egy Puskás nevű hallgató pedig az iskola után a II.ezredbe került, ahol jelenleg is szolgál.

[Zentner] 1957-től 1961-ig az iskola után a Légió II.ezredéhez került, melynek col. Debony a parancsnoka. Itt a DB részére végzett elhárító munkát, főleg a szökések megakadályozása volt a céljuk, valamint a Légióba beférkőzött kémek leleplezése. Igyekeztek felderíteni azokat a csatornákat, melyken keresztül az FLN szökteti a légionistákat, itt említett egy Kader nevű tuniszi arabot, aki igen intenzív embercsempészést bonyolított le. A DB.2 Irodájához [*sic!*] tartozóként jelölte meg col. Gardy fiát – a Paris Match-ban egy cikk is jelent meg múlt évben erről a fiúról – valamint cap. De Sansaison-t.

A fentieket nevezett kérdésekre válaszolva mondta el, de látszott rajta, hogy várta a kérdezősködést. Kérésemre a Légióban eltöltött utóbbi évekről feljegyzést készít, és kijelentkezéskor átadja. Október 16-ig kapott tartózkodási engedélyt, mivel addig fizetett be. Utána mennie kell vissza, mert letelik a szabadsága. Jelenleg a Szaharai Kőolajfúrásoknál [*sic!*] dolgozik gépkocsi-vezetőként, elmondása szerint az leginkább amerikai érdekeltség, sok amerikai szokott kijárni civilbe öltözve, de néhányon meglátszik, hogy az amerikai titkosszolgálat embere. Végleg haza akar jönni. Közepes értelmi képességű ember, inkább erőszakos feladatok megoldására képes.

A beszélgetést Valdhausel Ottó r.fhdgy.et.-al (III/II Cs[oport]f[őnök]ség) közösen folytattuk le, aki kéri a feljegyzés egy példányát megküldeni, a továbbiakban Idegen Légióssal [*sic!*] folytatott beszélgetéseken általában részt kíván venni. Ugyanakkor javaslom a feljegyzés egy példányát tájékoztatásképpen megküldeni a III/I Cs[oport]f[őnök]ségnek, és mivel most

már várható az idegenlégiósok tömeges beutazása, intézményesen gondoskodni [kell] e várható kategória átfogásáról is.

Szigeti György r.őrgy. Veres János
a KEOKH vezetője r.fhdgy."[633]

Több egykori forrás megerősíti, hogy civil ruhás aktív légiósok toborzást folytattak Belgium, Svájc és főként az NSZK francia határhoz közeli térségeiben – ugyancsak a DB direktívájára. Ennek hátterét tárja fel S. János belügyi életrajza, aki 1959 tavaszán állt a Légióba, majd 1963 nyarán dezertált, s az algíri magyar követség közreműködésével végül hazatért:

„1961 februárjában Marseille-be vezényelték a DB 2-es irodájára [*sic!*], ahol egy Juhász Pál nevű, magyar származású légiós százados foglalkozott vele. Erről a személyről csupán annyit tud, hogy a II. világháborúban került ki Nyugatra, egy rafinált, kegyetlen személy. Vele egy időben az egységéből [5. Idegen Gyalogezred, Constantine] hívtak még be egy Wolfgang nevű német és egy angol származású légiost. Itt közölte velük Juhász, hogy feladatuk lesz átmenni Nyugat-Németországba, és ott propagandát kifejteni annak érdekében, hogy minél többen jelentkezzenek az Idegenlégióba. Kapott egy német igazolványt és ugyancsak egy igazolványt, mely szerint ő a Francia Idegenlégió hadnagya. A feladatot végre is hajtotta, és átment Németország Kaiserslauth városába, ahol fiatalokat toborzott a Francia Idegenlégió számára. Itt 48 óránként be kellett jelentkeznie a francia laktanyában lévő 2-es irodán egy Müller nevű francia századosnál, aki a toborzó ügyek intézője volt. Itt be kellett számolnia arról, hogy hány személyt toborzott, kik fognak jelentkezni. Egy év alatt mintegy 160 főt toborzott. 1962 január végén Müller százados közölte vele, hogy vissza kell mennie Marseille-be, és ott újra Juhász századosnál kell jelentkeznie.

Jelentkezett is Marseille-be[n], és itt Juhász nagyon letolta, hogy rosszul végezte munkáját, ezért visszahelyezik ezredéhez, rendfokozatától pedig megfosztják. Juhász az egy év alatt eltelt időre részletesen kihallgatta. Jelentkezését követő napon repülőgéppel visszaszállították Constantine-ba, ahol 1963 június 26-ig teljesített szolgálatot.

Toborzó tevékenysége abban állt, hogy moziban, táncos helyeken, csoportos összejöveteleken megjelent, és ott beszélgetett fiatalokkal, akiket meggyőzött arról, hogy milyen jó a Francia Idegenlégióban, ott sok pénzt lehet keresni, szabadrablás van, pár év alatt meg lehet gazdagodni. Aki úgy határozott, hogy elmegy a Légióba, azt a Müller nevű századoshoz kellett irányítania, aki ellátta őket papírokkal."[634]

Tóth Béla, légiós ragadványnevén „Hógolyó", balszerencséjét már idéztem az „Egy év börtön egy elfogott levélért" című fejezetben. Ezúttal álljon itt a vizsgálati dossziéjából ráadásként egy az előzetes letartóztatása alatt, 1962. nyarán róla írott zárkaügynöki (börtönargóval: „vamzer") jelentés, amely egy korántsem veszélytelen marokkói DB-küldetés titkát fedi fel, melyet „Hógolyó" gyanútlanul már másnap megosztott mellé „telepített" cellatársával, Keményfy Ivánnal. Keményfy az általa mondottakat 1962. július 30-án így továbbítja tartótisztjének:

„Jelentem, hogy Tóth Béla előzetes letartóztatottal 1962. július 25-e óta vagyok együtt. Már együttlétünk második napján a következőket beszélte el:

Mint nemzetőr részt vett Tatán az 1956-os ellenforradalomban, társaival együtt haladó személyek likvidálásában. Az ellenforradalom után a felelősségrevonás elől Ausztriába

[633] ÁBTL 3.1.5. O-19600/1 148-149.o.
[634] ÁBTL 3.1.5. O-19600/2 119.o.

szökött. Innen Angliába, majd Franciaországba került. Párizsban belépett az Idegenlégióba, de még ezt megelőzőleg a Deuxieme-Bureau beszervezte. Algériában harcolt az arab felszabadító hadsereg ellen. Mascarában a Deuxieme-Bureautól azt a feladatot kapta, hogy szökjön át az arabokhoz, hogy részükre náluk kémkedéseket végezzen. Ez meg is történt, és Marokkóba, Tetuán városába került. Itt bizalmába férkőzött egy Musztafa nevű FLN-istának, aki az Idegenlégióból szököttek hazatelepítésével foglalkozott. Társai: Goór János és Orosz az ő segítségével megszerezték Musztafától az FLN utánpótlási vonalainak térképét. További feladatuk az lett volna, hogy Egyiptomban diverzáns akciókat hajtsanak végre. Ő azonban erre már nem akart vállalkozni, mert elhatározta, hogy hazatér Magyarországra. Mikor az engedélyt megkapta, el is indult Olaszország és Jugoszlávián keresztül. Jugoszláviában két napot töltött Goór János anyjánál. Azután több ízben kapott a II. Bureautól figyelmeztetést, hogy ne feledkezzék el kötelességeiről."[635]

Itt tartsunk egy lélegzetvételnyi szünetet. Ugyan miféle „kötelezettségei" lehetnek egy Mascarából, majd Tetuánból többszörösen is szökött – vagy szöktetett? – légiósnak, sok év múltán a szülőföldjére haza vergődve?! Vajon nem léha fecsegés, hiú kérkedés csak, ami ezután következhet? Arról, hogy annyi „hátraarc" után, lám, ő most is még fontos, megbecsült embere a Deuxiéme Bureau-nak? Elválik még. Minden esetre az alábbi „füleseket" nem árt más forrásokkal egybevetve is kontrollálni:

„Hazatérte után Sztálinvárosban helyezkedett el. Itt egy alkalommal munkatársa, Szűcs József egy zárt borítékban 1000 Ft-ot adott át neki azzal, hogy ezt neki küldik, majd rövid idő múlva azt a feladatot adta neki, hogy menjen el Gyöngyösre, és szerezzen adatokat a Pipis-hegyen lévő üzemről. Tóth Gyöngyösön felkereste távoli rokonát, Horváth Pált, és tőle megtudta, hogy Pipis-hegyen harckocsikat valamint kézi automata fegyvereket gyártanak. Ezen értesüléseit közölte Szücs Józseffel, aki az[oka]t továbbította, s neki újabb 1000 Ft-ot adott át.

Sztálinvárosi munkahelyét otthagyva a tatai Szénbányászati Trösztnél helyezkedett el. Itt egy alkalommal a küldöncnő hozott részére egy fizetési borítékot azzal, hogy elmaradt

[635] Keményfy Iván zárkaügynöki jelentése Tóth Béla előzetes letartóztatottról, Budapest, 1962. július 30. ÁBTL 3.1.5. O-19600/1, 176. o.

munkabére van benne. A borítékban 1000 Ft és a Deuxieme Bureau géppel írt cédulája volt, melyben ismételten figyelmeztetik kötelességére.

Egy alkalommal Sztálinvárosban járva Kiss Attilától kapta azt a megbízatást, hogy Tatán az orosz laktanyáról és a rakétakilövő állomásokról szerezzen értesüléseket. Sztálinvárosban megismerkedett egy szovjet katonával, az ő révén sikerült bejutnia a laktanyába, s ott több fényképet készítenie. Ugyancsak fényképeket készített a tatai és tardosi rakétakilövő állomásokról is. E képeket továbbítás végett átadta Kiss Attilának.

Ezek után kapcsolata Szűccsel és Kissel megszűnt, de levélbeli kapcsolatát Goór Jánossal továbbra is fenntartotta, s tájékoztatta a hazai helyzetről és hangulatról. Egy ilyen levele kapcsán bukott le."[636]

Lebukása történetét két fejezettel elébb már behatóan ismertettem vizsgálati dossziéja és periratai alapján. Azt pedig, ami szorosabban az iménti kémgyanús adalékokat és „Hógolyó" a DB-hez fűződő, kezdettől kétséges viszonyát illeti, vizsgálati fogsága idején maga vetette papírra 1962 nyarán Budapesten. Itt és most arra kérem hát az Olvasót, lapozzon hátra a dokumentárba, és nézze át tüzetesen „Tóth Béla őrízetes" sajátkezű feljegyzését. Nem fog csalódni, lélegzetelállító, sok mindent felfedő olvasmány.

Közben olvasómmal együtt – sokadszor – magam is újraolvastam e „feltáró jellegű", részletes vallomást. Azt, hogy mennyire hiteles, egyéb források híján nehéz megítélni. Minden esetre számos részlet akad benne, ami aligha lehet merő kitalálás, így mindjárt a nevek, meglepő bizonyságául annak, hogy a már említett Juhász Pál századoson kívül a Légió egykori DB-állományába milyen sok magyar szolgált tisztként, altisztként vagy közrangú légiósként. Például az öreg, „műlábú" kapitány vagy Takács Lajos őrmester (majd újabb feltünésekor már százados!), Kovács Ferenc és Márkus József őrmesterek, Ónodi József szakaszvezető, Goór János, Orosz József és egy Kölcsens nevű, frissen beszervezett légiós, továbbá a titkos kémelhárító szolgálatra kiszemelt újoncok meggyőzéséhez buzgón segédkező tábori lelkész (aki zacskószámra Mindszenty-medálokat osztogat a magyar légiós újoncoknak) s „egy magyar őrnagy, aki nem mutatkozott be (…), de annyit tudtam róla, hogy orvos, és az újoncokat ő szokta vizsgálni". Hitelesnek hat „Hógolyó" és társai e nehéz döntéshelyzetekben tanúsított kezdeti berzenkedése és riadt tanácstalansága is, azok a spontán és meggyőző citátumok, melyekkel a maga és társai reakcióit idézi fel olykor tőrölmetszett vagány „feketehumorral". („Ekkor azt mondta Goór, hogy benne vagyunk nyakig a csávába[n], soha többé nem tudunk belőle kimászni, mire Orosz József és társai is bekapcsolódtak a beszédbe, és mondta, meglátjuk, mi fog velünk történni." Vagy: „…mondtam, (…) én nem akarom, hogy ha megbukunk, felakasszanak valahol Egyiptomba[n], mert nekem nagyon csiklandós a nyakam, és nem bírja a sodrott nyakkendőt. Ezen aztán jót nevettünk. Erre Orosz József (…) mondta, hogy őneki meg a bőre csiklandós, egyáltalán nem fogja majd bírni a verést, és inkább aláír minden papírt, amit elébe tesznek.")

Persze, könnyen lehet, hogy saját szerepéről a vallomástevő néhány terhelő adalékot elhallgatott vagy megmásított, ahogy igen valószínű az is, hogy társai szándékáról és titkairól olykor maga sem tudhatott – hisz ebben a „leosztásban", mint láttuk, cinkelt lapokkal játszott mindenki, azaz: a DB-tisztek gyakran egymás kontrollálására, sőt egymás ellenében is kijátszották az akcióba vont légiós újoncokat, akik ál- vagy valódi szökevényként Mascarából „dobbantva", nem kis ámulatukra maguk is csak az arab felkelők marokkói bázisán látták viszont egymást. (Mindez mellesleg egészen „rejtői" dramaturgiát követ, hiszen a légiós-regényparódiák klasszikusának történetei rendre az efféle váratlan eltünések és feltünések köré szerveződnek.) A legfőbb talány persze maga Tetuán, az FLN-erők térképének megszerzése és Sidi Musztafa likvidálása, amire a DB-től állítólag titkon Tóth Béla is kapott félreérthetetlen

[636] ÁBTL 3.1.5. O-19600/1, 176-177. o.

utasítást egy anyja által küldött levélnek álcázva, s amit azután, mint vallomásában sejteti, elválásuk után két légiós társa: Goór és Orosz talán végre is hajthatott... Ha Musztafa likvidálásának tényét nem is, kettejük szerepét utóbb egy 1964 július 18-án kelt belügyi jelentés nevesítve is megerősíiti: „A Deuxiéme Bureau felhasználta a szökések adta lehetőségeket és egyéni valamint csoportos – 2-3 fős – »szökéseket« szervezett az FLN-hez. A »szököttt« légiósok feladataik elvégzése után a megjelölt állomáshelyre visszatértek, és beszámoltak az FLN-nél tapasztaltakról, többek közt arról is, hogy kik és hány légiós tartózkodik ott."[637] Mindennek részleteit még külön is bemutatom a „Musztafa fiai" című fejezetben – itt és most csak e nyomasztó titkokkal terhes játszmák lélektani hátterét szeretném megvilágítani egy rövid kitérővel.

Pályám kezdetén, az 1980-as években egy zugligeti nevelőotthonban vállaltam munkát történelemtanárként és éjszakásként, ahol a külvilágtól távol vagy harminc neurotikus és beilleszkedési zavarokkal küzdő kamasz fiú volt éjjel-nappal összezárva egy százéves, lehasznált vadászkastélyban (Szathmáry-villa, utóbb: Kossuth Lajos Nevelőotthon). A kisebb-nagyobb „balhék", lázadások és szökések itt mindennaposak voltak, annál inkább, mert, mint kiderült, az intézetet, mely egyszerre volt nevelőotthon, bentlakásos iskola és szanatórium, a megtévesztő látszatok mögött ekkor már sok éve egy „rendpárti" nevelőgárda tartotta markában, mely titkon nem riadt vissza e nehéz előéletű, sérült kamaszok állandó lelki terrorjától és rutinszerű fizikai gyötrésétől, fenyítéseitől sem. Az otthon lakói nálunk, néhány frissen odakerült fiatal nevelőnél és gyermekpszichológusnál kerestek menedéket, s magam, hogy szocializációjukat és önismeretüket elősegítsem, nem sokkal utóbb sikerrel bevontam őket egy történelmi játékkísérletbe is a reformkor és 1848-49 konfliktushelyzeteit szabadon újra modellezve. Mindez alig egy év alatt valódi „szabadságharcba" fordult át, miután az idősebb csoport – a 13-16 évesek – egy kirívóan durva és megalázó fenyítésre (egyik társukat a félrészeg nevelő meztelenül a többiek szeme láttára végigrugdosta a folyosón) csoportosan megszöktek, s egy héten át a Balaton-felvidéken bújkáltak, immár élesben folytatva a '48-49-es szabadságjátékot. Az eltussolhatatlan botrányt fegyelmi kivizsgálás követte, majd nekem, a pszichológusoknak s végül „a rendpártiak" fő instruktorának is felmondtak, a rebellis fiúcsapatot pedig sietve szétszórták más intézetekbe. A késő-kádári idők e sokban emblematikus, máig is felkavaró történetét többször megírtam[638], s arról egykor (1984-85-ben), majd később (2000-ben) két egészestés sorskövető dokumentumfilmet[639] is készítettünk.

Ámde mi köze mindennek, kérdezheti a türelmes Olvasó, „Hógolyó" és társai algériai és marokkói hányattatásaihoz. Jobban belegondolva, úgy vélem, nagyon is sok. Hisz látnivaló: itt is, ott is egy zárt, egynemű kényszerközösségről van szó alig pár év korkülönbséggel – ami már csak azért sem számít sokat, mert a légiós újoncok jó része maga is regresszált kamasz. A külső és belső erőszak, itt is, ott is, mondhatni, „konstans együttható", és maga a presszió, ha túl nagy, csak folyton változó, alkalmi szövetségekkel, lázadással és szökéssel – vagy ezek vágyfantáziáival – ellensúlyozható. Eközben önvédelmi reflexként mindinkább állandósul a mimikri-kényszer és a felelősségáthárítás, mivel egy zárt és izolált kényszerközösségben, melyből alig van esély kitörni, senki nem akarja „elvinni a balhét". Emiatt aztán egymást érik a lélekromboló lojalitáskonfliktusok, aki tegnap még hős volt mára árulóvá lesz, nincs többé bizalom, barátság, összetartás, vagy oltalmat nyújtó felsőbb instancia, s végül nem marad más, mint a magányos harc a napi túlélésért, amelyben bárki ellensége lehet a másiknak.

---

[637] ÁBTL 3.1.9. V – 158095, 73.o.

[638] Nóvé Béla: *Történelem mint terápia. Egy nevelőotthoni játékkísérlet*, Életünk, 1986/9-10, 899-917; Nóvé Béla: Önkényuralmi emlékeink avagy az emlékezet önkényuralma, in: NB: *Múltunk ha szembejön*, Noran-Libro, Budapest, 2013. 7-25.

[639] *Életképek*, BBS, 1985. (R.: Surányi András); *Emléktoborzó, 1985-2000*, TFA 2000. (R.: B. Révész László)

Ha mindeközben nagy messziről felködlik egy otthon vagy haza – legyen az bármily hitvány vagy mostoha –, az egyszerre új célt, új értelmet adhat sok-sok kilátástalan köznapi kínnak és küzdelemnek. De lehet-e az Idegenlégió vagy akár egy idegen hatalom által megszállt, fiait korán elűző ország a valódi hazánk – „Patria nostra”? Avagy miért kellett „Hógolyó” és annyi társa egészen Afrikáig fusson, és miért nem talált itthon sok év múltán sem *haza* – legfeljebb alkohol- és nikotinbűzös, nyomorúságos munkásszállókra s végül egy sivár rendőrségi fogdára, ahol a „Kettes Iroda” nyomasztó titkait kellett légiós emlékeiből töredelmesen feltárnia?

„Jules” hazatér

... aki pedig megszökött,
csak nem bolond visszatérni?

(Rejtő Jenő: A láthatatlan légió)

Az egyik leginkább adatgazdag, számos archív fotót, levelet, franciaországi és észak-afrikai helyszínrajzot rejtő dosszié[640] a BM Pest megyei elhárító alosztályának ügybuzgalmából maradt ránk egy csaknem tíz év után hazatért légiósról.

Hőse, egy a forradalom idején alig 16 éves vidéki kamasz, aki pár napra nemzetőrnek állt Alsógödön, majd november 4-én, más fegyveres csoportokhoz csapódva, Nyugatra ment. 1959-től hét éven át szolgált a Légióban, számos harci bevetést, köztük a gyilkos „algíri csatát” is kiállva. Ha él még, 70-es évei derekán járhat, ám mert súlyos kényszerhelyzetek túlélőjeként jelentős részben inkább áldozatnak tekinthető, úgy vélem, az inkognitó ma is megilleti. Mivel választott légiós nevét (ha ugyan volt neki) hazatérve nem közölte a magyar belügyi szervekkel, a tőlük kapott „Marokkói” fedőnevet pedig méltatlan volna átvenni, alább csak „Jules” néven – hivatalos irataiban „J.” monogrammal – idézem fel tíz évig tartó, keserves kaland-sorozatát.

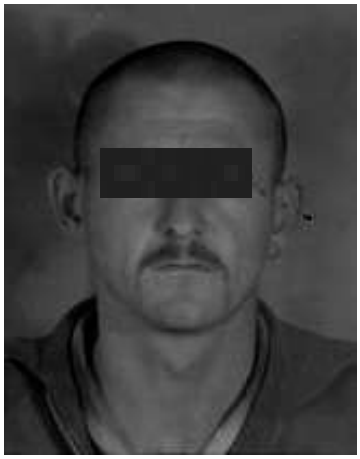

„Iglói Elvtárs! Ez egy igazi magyar úr! (Képe után ítélve…)” – Jules személyi dossziéját, hazatérte után pár nappal, ezzel a széljegyzettel továbbítja Szabó Károly rendőr ezredes a III/II.as osztálynak. Mi tagadás, kissé kétélű elismerés ez egy kommunista államvédelmi tiszttől, melyet nyilván a mellékelt marokkói börtönfénykép imponáló férfiassága váltott ki: a kopaszra borotvált, kerek fej, a keskenyre nyírt bajusz, a kemény szájtartás és a komoran fürkésző tekintet… Csakhogy e „magyar úr” valójában egy félárván fölserdült, szegényparaszti származású fiú, aki még hét osztályt sem végzett, mikor 13 évesen Oroszlányba került vájártanoncnak, majd onnan kovácsinasnak az alsógödi tsz-be. Lássuk, Észak-Afrikát megjárva, vajon tíz év múltán hogyan és hová tért haza!

„Jules” adatait és lakcímét a BM III/3. osztályvezetője egy telex-üzenettel már 1966. január végén siet megküldeni a Pest megyei belügyi elhárításnak. Utóbbi nyomban vizsgálódni kezd, majd személyi dosszié megnyitását kezdeményezi, a volt légiósról többek közt ezt írva:

„J. 26 éves, magyar nemzetiségű állampolgár, pártonkívüli, segédmunkás, Alsógöd, [lakcím] alatti lakos.

[640] „Jules” objektumdossziéját „Marokkói” néven ld.: ÁBTL O-13222

1956. november 20-án illegálisan hagyta el az országot. Ausztriából – jelentkezése alapján – Franciaországba került. Ott lágerben volt, majd rövid ideig dolgozott. Fizetése nem elégítette ki, ezért átszökött az NSZK-ba. Ott kb. fél évig bányában dolgozott, majd halászhajón helyezkedett el. Az NSZK-ban több hasonló garázda disszidenssel rendszeresen verekedésekben vett részt, melyek közül több halálos kimenetelű volt. A felelőségrevonás elől több magyarral – lopott kerékpáron – visszaszöktek Franciaországba. Mivel igazolványai nem voltak, ott a rendőrség őrizetbe vette.

A rendőrség fogdájában – az őrség ajánlatára – jelentkezett a Francia Idegenlégióba. Ott megszakítással 7 évet töltött, majd újabb 6 havi szolgálat aláírása utáni a harmadik napon megszökött és átjutott Marokkóba. Kb. 3 hónapot fogdában volt. 1966. január 22-én egyéni elbírálás alapján hazatért.

A légióban őrvezetői rendfokozatot ért el, és kb. 3,5 évig olyan alakulatnál szolgált, amely rendszeresen részt vett bevetésen. Tevékenységéért két harci kitüntetést kapott."

Ami azt illeti, a magyar belügyi szervek már korábban is tudtak ezt-azt a friss jövevényről – például a postacenzúrán elfogott leveleiből. Egy „szigorúan titkos" átirat – amely egy szürkén-szürke hétköznapon: épp a magyar forradalom 7. évfordulóján készült! – kellő betekintést enged az ekkor már ismét „csúcsra járatott" államvédelmi apparátus összehangolt működésmódjába:

„Feljegyzés
Budapest, 1963. október 23.

„J. […] levelezését 1959. március 24 óta kísérjük figyelemmel, és az alábbiakat állapítottuk meg.

Előttünk ismeretlen idő óta él külföldön. A Francia Idegen Légióban teljesít szolgálatot. 1959-ben ejtőernyős kiképzésben részesült, az S.P. 87.402 AFN. katonai pósta fiók számmal [*Sic!*] ellátott alakulatnál. Ellenséges beállítottságú személy. A légióból megszökött és hazatért magyarokkal kapcsolatban [korábban] azt írta, hogy: „… van egy-kettő, aki innen megszökik, azok mind olyanok, akik ártatlanul [értsd: anélkül, hogy a forradalomban részt vettek volna] kijöttek otthonról. Később elkerültek Magyarországra, és ott elárultak mindent, amit itt láttak, tapasztaltak, hallottak. Ezek mind azok, akiknek az apja pártelnök volt, vagy katonatiszt…"

A légióból közel 3 évig – tudomásunk szerint nem adott életjelet magáról. Majd 1962. május 9-én jelentkezett levél útján Saharaból [*Sic!*], azóta a címe: S.P. 88.084 AFN. […]

Osztályunkon nyilvántartási száma: 097.986.

Magyarországi kapcsolatai: [4 név és lakcím]"

Azt, hogy Jules sok év után hazatérne, nem csak elfogott levelei jelezték előre, hanem a Rabatból, 1965. karácsonyán diplomáciai futárpostával továbbított hazatelepülési kérelme is. Ez a sajátkezűleg kitöltött, fényképpel ellátott, 21 pontos kérdőív maga is sok mindent felfed a tíz év távollét után hazatért, volt légiósról. Először is azt, hogy az apja nevét, születési helyét és idejét tudakoló 3. kérdésre azt írja: „Ismeretlen”, majd a 4. pontban anyja leánykori nevéhez, egy a sajátjával egyező családnevet ad meg. („J. Margit, Dévaványa). Mindez kétség kívül annak jele, hogy Jules anyja nem „hadi özvegy” volt – mint azt másutt írja –, hanem valójában leányanya, aki fiát 16 éves koráig maga nevelte. A 19. pont azt firtatja: „Hol és kinél kíván letelepedni, biztosítva van-e lakása?” Erre Jules ezt írja: „Az édesanyámnál, de amenyiben lehetséges, más munka és lakhelyet. [*Sic!*]” A 20. így szól: „Milyen szakmában szeretne elhelyezkedni és hol?” A válasz: „Bányász – Oroszlanon”. [*Sic!*] A 21. pont: „Miből fedezi az utiköltséget?”. Válasz: „Az lehetséges a munkám után.” Mind közül a 13. pont a legkényesebb: „Mikor és miért hagyta el az országot?” Zavarbaejtő kérdés, melynek megválaszolásán sok múlhat, hiszen itt színt kell vallani, s az űrlap csak másfél sornyit hagy a válaszra… „1956. Az ellen forradalom alatt. Kalandvágyból.” – írja a hazatelepülését kérvényező, szökött légiós. Nos, aligha téved, aki e válaszból a Jules ügyét látható jóindulattal kezelő követségi alkalmazott diszkrét súgását hallja ki. Azét, aki a kérvény legvégén Karácsony (munka)napján a következő ajánlást teszi:

„Hivatalos rész:
(A külképviselet tölti ki.)

„J. Algériában dezertált a francia gyarmati hadseregből. Átszökött a határon és Marokkóban jelentkezett a csendőrségen. Jelenleg a Sureté Nationale rabati fogdájában van őrizetben. Hazatérési engedély megadását javaslom.

Rabat, 1965. december 24.

[*olvashatatlan aláírás*]”

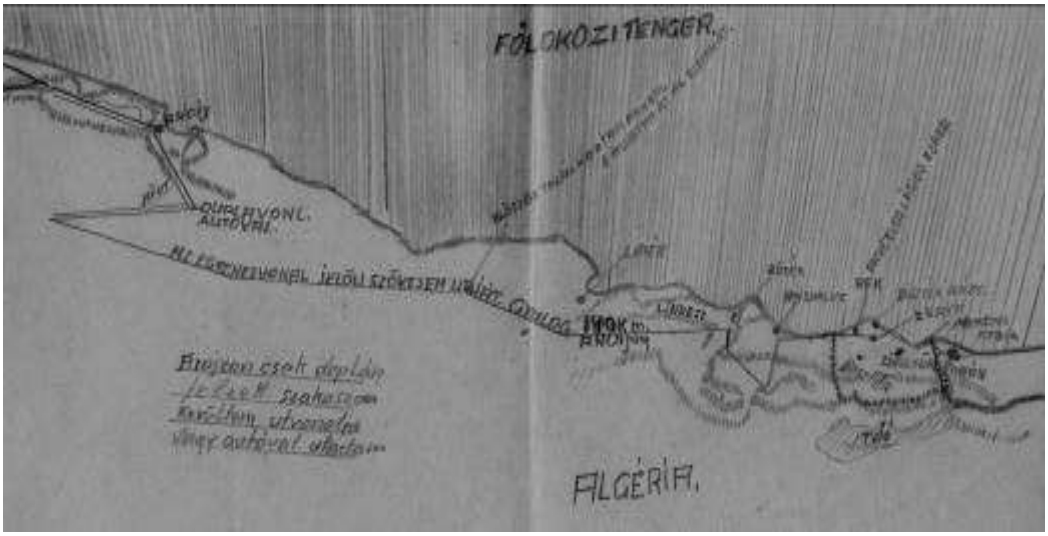

Valóban, Jules utolsó és talán a legnagyobb „expedíciós” próbatétele a rabati fogság volt. Erről hazatérése után így ír:

„Majd egy hónap eltelte alat egyszer vitek el bennünket fényképet csináltatni. utána egyszer jött két civil beraktak benünket egy kocsiba elvittek a rendőrségre. ott kikérdeztek még egyszer. majd beraktak benünket egy celába ahol tizen tizenöten voltunk. ez átmeneti cela volt állandóan jötek és mentek. itt sajnos nem kaptunk mást mint kenyeret és vizet néha egy kis levest. közben intézték a követel való kapcsolatot. majd egy nap felhivatak benünket. és

azt mondták hogy kanadai követség az van de nincs magyar. mérgembe azt találtam mondani hogy akor hozák az oroszt. erre fel mindjárt találtak magyar követséget. eljötek majd elmagyarázták hogy körülbelül menyi ideig kel várni míg megfognak jöni a papirok. majd időnként hoztak be csomagot. cigaretával pedig ez a külügyeket végző tiszt látot el hébe hóba meg néha valami uzsonával. Majd január 29edikén jöt a követ és mondta hogy megjötek a papirok. ekor kivitek. Ruhát vásároltunk. majd egy hotelben aludtam. Másnap felszáltam a repülő gépre a gép leszállt egyszer Svájcba, Cürikben. Aztán prágába. […] Ott felszálltam a magyar gépre s onnan jöttem Magyar országra. budaörsre."

További izgalmas dokumentumokat rejt Jules dossziéjának vaskos melléklete: a 14 általa vagy neki küldött levél, a légiósként róla vagy általa készített 15 fénykép, a légiós helyőrségekről és támaszpontokról maga rajzolta 11 helyszínvázlat és végül az a ceruzával tele rótt 3 iskolásfüzet, melyekben – titkosrendőri ösztönzésre – évtizedes hányattatását írja le.

Kezdjük ez utóbbiakkal. Kéziratos belügyi „memoárja" tanúsága szerint Jules legkevesebb két tucat magyar légióssal találkozott, némelyiket polgári vagy légiós nevén említi, a többiről csak pár szavas leírást ad. Sűrűn változó állomáshelyein, úgy tűnik, inkább csak futó találkozások voltak ezek, tartós kapcsolat, barátság nem épült belőlük. (Változatos írásképével ezt látszik igazolni tucatnyi Afrikából küldött levele is, melyek majd mindegyikét más-más honfitársának mondhatta tollba – két menetgyakorlat vagy éles bevetés között.) Honfitársairól amúgy nincs túl nagy véleménye, elismerően csak egy 13 éve szolgáló magyar őrmesterről és egy hadnagyról ír, ez utóbbi a második bevonulásakor segített kimenteni lakbértartozás miatt lefoglalt holmiját egy Marseille-i garnis szállóból.

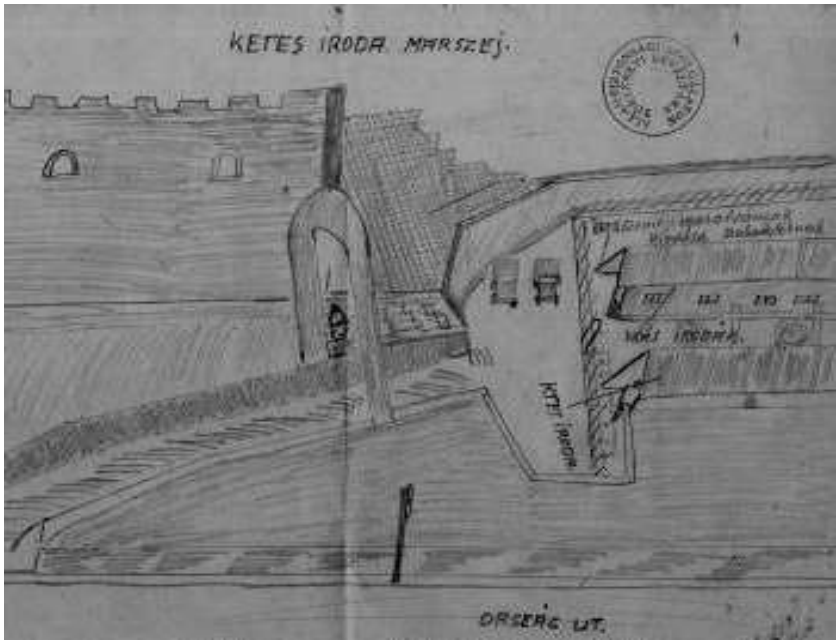

Légiós karriere – ami a semmiből indult és 7 év után szökésével ismét semmivé lett – röviden így summázható: 1959-ben, három év nyugati hányódás után, két vele egykorú magyar társával került újoncként a Francia Idegenlégió strasbourgi gyűjtőtáborába. Innen csakhamar Marseille-be viszik, majd hajóval Oránba s onnan Sidi-bel-Abbèsba, a Légió anyabázisára. Ezután öthónapos alapkiképzést kap Saidában, majd lövésznek és deszantosnak képezik ki a Szaharában, őrvezetővé avanzsál és géppuskás szakaszvezető lesz. Három és fél éven át számos bevetésben és büntető expedícióban vesz részt az arab felkelők ellen, sebesülés nélkül megússza a véres „algíri csatát" s a gyilkos bombamerényleteket, utána kitüntetik. A tiszthelyettes-képzőt, állítólag személyi intrikák miatt, már nem végzi el (holott magyar újonc-társai közül akadnak, akik már 20 hónap után kiképző őrmesterré lépnek elő, így például egyik

veterán adatközlőm Szecskó Tibor!). Az utolsó időben őrszolgálatot lát el Regany, a francia hadászati atomkísérletek szaharai központja körül. A francia katonai kémelhárítás többször kihallgatja, Marseille-i központját, a Szent-Miklós Erődben – szerény „viszonzásul" maga is megörökíti egyik vázlatrajzában a magyar belügyi elhárítás számára.

Maga az emlékirat külön grafológiai tanulmányt érdemelne. Nyomtatott dőlt betűi ugyan katonás rendben sorjáznak, ám fogalmazása, helyesírása alig éri el egy másodikos kisdiák ebbéli készségeit. Központozást csak elvétve használ, a kis és nagy kezdőbetűket, egybe- és különírásokat rendre felcseréli, és hangzásuk szerint, fonetikusan jegyez le mindent – nem csak a francia szavakat („Marszej", „Tulon", „Szelúi", „ordinánsz", „szuljőtant", etc), hanem a magyarokat is („alugyak", „kiráji", „keztük", „mingyár", „mellet", etc.). Mégis, mindaz, amit leír, a maga sivár tárgyiasságával, jól tükrözi egy szülőföldjétől messze került, más nyelvet alig értő gyarmati zsoldoskatona a túlélésért vívott keserves napi küzdelmeit. Kiváltképp igaz ez légiós karriere nyomasztó fináléjára: ahogy magányos dezertálását: Algériából Marokkóba szökését, majd ottani fogságát és végül a hazatérését felidézi.

Utoljára a belügyi nyomozóktól Jules még három „házi feladat"-ot kap, ezeket már tollal, külön lapra íratják vele, s csak később illesztik a harmadik füzet végére. Az egyikben a partizánelhárító légiós különítményt kell bemutatnia, a másikban a légiós veterán szövetséget, míg a harmadikban hazatérése okát kell – immár sokadszor – kifejtenie:

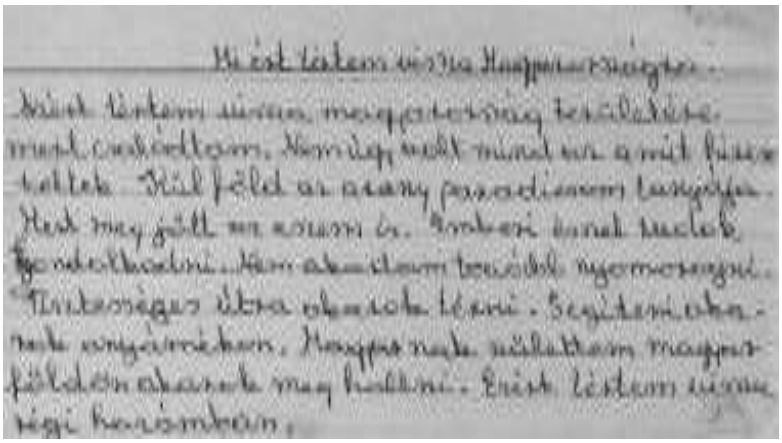

Ám hiába próbál megfelelni, feladatait példásan teljesítve – a BM Pest megyei elhárító alosztálya még ezek után is büntetőeljárást javasol ügyében, mivel, úgymond, „az algíri szabadságharcosok ellen" harcolt és „emberiség elleni bűntetteket" követett el. Szerencséjére ehhez már politikai döntésre volt szükség, mint azt korábban, az 1950-es évek elején a Vietnámot megjárt, dezertűlásból vagy hadifogságból hazatért légiósok ügyében is történt, mígnem kiválasztották a zt a néhányat közülük, akiket hűtlenség és háborús bünténnyel vádilva 10-15 év börtönre ítélték, míg a többiek esetében beérték pár havi internálással, vagy rendőri felügyelettel. Minden esetre a BM vezető jogászainak többszöri levélváltása azt sejteti, hogy alighanem „Jules" esete kapcsán merült fel ismét – nem először és nem is utoljára[641] –

[641] A legutolsó eset meglepő módon Szűrös Iván, az MSZMP KB egykori külügyi titkárának Légiót megjárt, majd hazaszökött fia perében volt, akit a Btk. 154 § alapján „a népek szabadsága elleni bűntett" vádjával 1986-ban másfél évi felfüggesztett börtönbüntetésre ítéltek, noha ezt nem sokra rá az Elnöki Tanács 10-26/8/1986 számú amnesztia-rendelete eltörölte. Az eset politikai pikantériája, hogy a volt moszkvai nagykövet, majd külügyi KB-titkár és 1989-ben ideiglenes köztársasági elnök kisebbik fiát, aki a korzikai légiós deszant ezred, a 2.REP kötelékében alig egy éven át szolgált, a BM nem csak az Interpoollal, hanem a KGB-vel is kerestette – ez utóbbi ügyében 1985 elején maga Horváth István belügyminiszter írt bizalmas segítségkérő levelet az egykori szovjet titkosszolgálatok főnökének „kedves Krucskov elvtársnak". További részletekről lásd Szűrös Iván két önéletrajzi könyvét: *Légió mindhalálig*, (Verseghy Kiadó, Szolnok 1993), *Gránátjaim és egyéb történetek*, (Közlekedési Dokumentációs Vállalat, Budapest, 1994). valamint „Vakond" fedőnévvel fennmaradt két belügyi objektumdossziéját: ÁBTL O-20058; ÁBTL O-20059/1.

egy precedens-értékű politikai per lehetősége, mely később valahány Vietnámot és Algériát megjárt, volt magyar légiósra is kiterjeszthető lett volna. Ennek bumeránghatásától viszont az ekkor, a ’60s évek közepén már a Nyugattal is rendezett kapcsolatokra törekvő kádári vezetés joggal tartott, hiszen ha oktalanul újabb propaganda-háborúba kezd, az esetben ország-világ előtt neki is számot kell adnia 1956 őszének több ezer ártatlan civil áldozatáról, köztük „Jules” megannyi kamaszként legyilkolt, elűzött vagy sok évre börtönbe vetett nemzedéktársáról. Így a „szabadságharcosok *kontra* emberiség elleni bűnözők” koncepciós próbaperétől – kerek egy évtizeddel a magyar forradalom vérbefojtása után – 1966 őszén végül is elálltak.

Kém- és propagandaháború

A magyar hírszerzés 1956 utáni reaktiválása

Az itt következő fejezetben kétes hitelű hidegháborús kémhistóriák recitálása helyett mindenek előtt tényeket, dokumentumokat kívánok közölni arról, hogy az 1956 őszén megrendült, majd újjászervezett magyar belügyi hírszerző apparátust vajon miként és mennyire sikerült reaktiválni 1957-től a kádári konszolidáció kezdeteiig, azaz nagyjából 1963-ig. Az ezt követő fejezetben azután néhány jellemző példán azt is bemutatom majd, hogy a magyar kémhálózat útján szerzett értesüléseket miként „hasznosították" a hazai és nemzetközi sajtó irányított propaganda-kampányaiban. Mindezen beavató adalékok nyomán reményeim szerint jól látható lesz, hogy az újjászervezett hírszerzés s az ismét erős cenzori felügyelet alá vont egypárturalmi sajtó egymással milyen szoros szimbiózisban, sőt gyakran személyi és hatásköri „fedésben" működött e kora-kádári években.

Az Állambiztonsági Levéltárban ez időből több tervezet, dokumentáció és értékelő jelentés is fennmaradt a belügyi hírszerző szervek működéséről. Közülük külön is figyelemre méltó a legkorábbi, 1957. április 17-én kelt titkos javaslatterv, melyet a BM II/3. osztálya készített az MSZMP Intéző Bizottsága számára „A hírszerzés helyzete, 1957" címmel[642]. Ez tételesen sorra veszi a magyar belügyi hírszerzés által igényelt és javasolt kulcspozíciókat az állami intézményhálózat teljes vertikumában. Íme, a hírszerzői státusz-igények kivonatos listája az alábbi fontosabb „fedő szerveknél":

1/a) Külügyminisztérium, központi apparátus: 1 miniszterhelyettes + 2 osztályvezető;
1/b) az MNK kapitalista országokbeli külképviseletein: 40 hírszerző tiszt fedésben (ebből 30 diplomata és 10 szolgálati státuszban);
2/a) Külkereskedelmi Minisztérium: 1 miniszterhelyettes +
2/b) 15 funkció a kapitalista országokbeli külképviseleteken (ebből 10 diplomata és 5 szolgálati státuszban);
3) Kereskedelmi Kamara (budapesti központ): 2 státusz, 1 középvezetői +1 beosztott;
4) MTI (budapesti központ): 1 középvezető + 4 tudósító;
5) IBUSZ (budapesti központ): 1 vezérigazgató-helyettes + 3 nyugati rezidens;
6) Magyarok Világszövetsége – itt státuszok felsorolása helyett a javaslatban ez áll: „A Magyarok Világszövetségét célszerű teljes mértékben a hírszerzés fedőszervévé tenni, a hírszerzés vezetője által elkészítendő terv szerint!"
7) MTA – 1 státusz a nemzetközi osztályon;
8) OTSB – 1 státusz a nemzetközi osztályon;
9) MAHART – 2 státusz a nemzetközi osztályon (1 vezetői + 1 beosztott);
10) KPM – 2 funkció (1 vezetői + 1 beosztott)

A fentieket az MSZMP Intéző Bizottsága 1957. április 12-én kelt határozatában jóváhagyta, sőt némely intézményt, így a KKM-et, további fedett hírszerzői státuszokkal is megerősített.[643]

S most lássuk a nyugati magyar kémrezidentúrák helyzetének 1956 utáni alakulását.

Habár az ügynökhálózat s az újonnan kiküldött hírszerzők teljesítménye még sokáig nem kielégítő, 1960-ra végre beindulni látszik a nagyüzemi hírtermelés; a BM Tájékoztató és Értékelő Alosztály ez évben már a nyugati kémrezidentúrákról befutó híranyagból 1867

[642] Lásd „A hírszerző szerv helyzete", a BM II/3. osztálya 1959 január 8-án kelt beszámolójában, ÁBTL 1.6. 1-10. o.
[643] ÁBTL 1.6. 11-13. o.

jelentést készít. A szolgálati mérleg, a belső titkos értékelés szerint, egyszerre biztató és erősen kritikus:

„A rezidentúrák információs munkája sokkal eredményesebb volt, mint az előző évben. Ennek ellenére ma sem felel meg a követelményeknek. Általában rapszódikus, kihagyásokkal és sokszor indokolatlanul lassan dolgoznak. Az információs munkában nem mindig látszik a konzekvens célratörés, hogy azt szerezzék meg, amire ténylegesen szükség van, és ne csak azt, amit az ügynök éppen hoz.

Többször előfordul, hogy igen fontos nemzetközi vagy helyi események idején a rezidentúrák hallgatnak, vagy elkésve jelentenek, ami leggyakrabban nem a jelentőkészség hiányára, hanem az operatív munka gyengeségére vezethető vissza. A felterjesztett információs jelentésnek jórésze mellékes kérdésekről szól, és többségük újsághír-színvonalon mozog. Kevés a ténylegesen bizalmas és ellenőrzött, hírszerző jellegű anyag.” [644]

A párizsi rezidentúrát ugyanez az értékelés külön is kiemeli, amely dicséret, mint korábban láthattuk, alighanem jórészt – az ekkor éppen – „Mohai Tibor” fedőnevű, rendkívül aktív és sikeres párizsi ügynököt, polgári nevén Németh Lászlót illeti, aki ’56 után a leszerelt magyar légiósok szervezkedéseiről is számos jelentést adott:

„A párizsi rezidentúra értékes anyagokat szerzett, például az algériai kérdésről (a januári ultra puccs idején), de Gaulle és a kormány, valamint de Gaulle és a hadsereg ellentéteiről, a francia kormány vitájáról ENSZ delegációjuk megtartásával kapcsolatban, az Afrikába és Ázsiába akreditált amerikai diplomaták Tanger-i értekezletéről, a NATO múlt év decemberi üléséről, a Király-féle Szabadságharcos Szövetségről, stb.”[645]

A jelentéshez csatolt táblázat tanúsága szerint 1960 végén a nyugati magyar hírszerzés teljes ügynökhálózata – négy évvel 1956 után! – mindössze 56 aktív, 14 „pihentetett” és 10 „leszakadt” ügynökből állt.[646] Egy újabb táblázat azt is elárulja, hogy mindebből Franciaországra csupán 4 aktív és 3 pihentetett ügynök jut; az aktívak közül kettőt a magyar emigrációra állítottak, míg egyet-egyet a politikai-gazdasági és a tudományos-műszaki hírszerzés terén alkalmaztak. [647]

Nem jobb a helyzet Párizsban a hírszerzőtiszti állomány „frontján” sem:

[644] BM II/3. osztály 2. sz. melléklet a 63-001/1961. sz. jentése – ÁBTL 1.6. 2. o.
[645] U.o. ÁBTL 1.6. 2. o.
[646] U.o. 1. sz. melléklet, 1.o.
[647] U.o. 1. sz. melléklet, 2.o.

„Az átszervezést – szól a jelentés – a párizsi rezidentúrán is végrehajtottuk. Az újonnan kihelyezett 5 hírszerzőtiszt közül azonban kettőt fegyelmi úton haza kellett rendelni. [Vajon miért? Ittas botrányokozás miatt, netán tiltott nőügyekért a párizsi éjszakában?] A jelenlegi állomány 4 hírszerző tiszt és 1 rejtjelező. A két hírszerző tiszt előre nem látott hazarendelése, valamint az újonnan kihelyezett beosztottak helyi tájékozatlansága miatt a rezidentúra munkájában még nem következett be a tervezett fejlődés. Bár az információs munka folyamatos, színvonala csökkent. A kutató- és feldolgozó munka nem céltudatos. Ennek egyik oka, hogy az újonnan kihelyezett elvtársak egy része még nyelvi, tárgyalókészségi problémákkal küzd. A rezidens kicserélése már régen aktuális, jelölt hiányában azonban nem tudjuk végrehajtani."[648]

A rezidentúra motorja és vezérműve: az anyaországi hírszerző „Központ", hajtóműve az ellenséges célországba telepített hírszerző tiszti állomány, futóműve pedig a megfelelő helyi ügynökhálózat, amely nélkül az egész rendszer leáll vagy eleve be sem indul. A párizsi kémrezidentúránál maradva, alább néhány konkrét eset elemző bemutatásával azt kívánom érzékeltetni, hogy az ügynökhálózat mennyire kulcsfontosságú eleme a hírszerzői masinéria üzemképességének és megbízhatóságának.

Egy 1957. június 30-án kelt beszámoló – „A Belügyminisztérium Hírszerző Osztályának helyzete és tevékenysége az 1956. októberi ellenforradalmi események óta" – már-már győzelmi jelentésként közli a „Francia alosztály / emigrációs vonalon" alcím alatt:

„1956. október 23-i állapot szerint 3 ügynökünk dolgozott. Jelenleg – annak ellenére, hogy egy ügynököt kizártunk a hálózatból, egyet pedig tovább telepítettünk az USÁ-ba, most mégis 9 ügynökkel rendelkezünk. Ezek közül öttel rendszeres kapcsolat van, néggyel pedig a kapcsolat megteremtése folyamatban van. További 3 személy bevonását kezdtük meg."[649]

Ugyanakkor, mint pár sorral alább kiderül, a párizsi rezidentúrának továbbra sincs használható ügynöke sem az ellenséges hírszerző szervek, sem a gazdasági és politikai hírszerzés terén, de még a tudományos-technikai vonalon vagy a NATO elleni kémkedésben sem. Mindez kételyeket támaszt az iránt is, hogy a tucatnyi (5+4+3) magyar emigránsokra állított vagy állítani tervezett informátor közül ténylegesen mennyi is a használható.

Egy újabb, 1958 őszén megkezdett és tengeri (akta)kígyóként egészen 1967 tavaszáig elhúzódó párizsi ügynökbeszervezési kísérlet – ezúttal „légiós-vonalon"! – ennél is árulkodóbban példázza a „hadrafogható" nyugati titkos ügynökök hiányát s ennek kapcsán a kiküldött magyar hírszerző tisztek jelentős részének szakmai alkalmatlanságát.

A „Festő" fedőnéven hosszan tanulmányozott[650] ügynökjelöltre, Molnár János kiszolgált légiósra, 1958 őszén a Bastille tér környéki „Boucheron" bisztróban akadt egy Hegyi fedőnevű hírszerző tiszt, aki friss ismeretségét a Péntek Róbert féle, állítólag 400 fős légiós veterán társaság „átfogására" tervezte felhasználni, s ez ügyben számos lelkes és naív üzenetet váltott a budapesti kémközponttal is. Hegyi a munkanélküli volt légiást rendszeresen etette, itatta, sőt kisebb alkalmi munkákat is szerzett számára a párizsi magyar követségen, ahová – volt légiósoktól kissé szokatlanul – Molnár korábban is bejáratos volt a Magyar Ház különféle alkalmi rendezvényeit látogatva. Az ügyből idővel „rókafogta csuka – csukafogta róka" csapdahelyzet lett, az ügynökjelölt a hírszerző tiszt bizalmába férközve mind több titkot tudott meg a „Magyar Ház" – és kémrezidentúra – kétes belügyeiről, míg végül a budapesti Központ

[648] U.o. 1. sz. melléklet, 4.o.
[649] ÁBTL 1.6. BM II/3 VI. tétel, 13-14. o.
[650] Ld.: „Festő" dossziéja, ÁBTL 3.2.4. K-345

letiltotta a további találkozókat vele. Minderről közel kilenc év múltán egy, a Központból Párizsba küldött titkos átirat tájékoztat:

„A 3/24-J. sz. jelentésre válaszolva Molnár János ügyében az alábbiakat közöljük:

Nevezett 1958-ban került a látókörünkbe. Abban az időben rendszeresen látogatta a Magyar Ház rendezvényeit, s így kapcsolatba került Hegyi elvtárssal. Látszólagos lojális magatartása és érdekesnek mutatkozó hírszerző lehetőségei alapján mind a helyszínen, mind a Központban megkezdtük feldolgozását.

A feldolgozó munka során megállapítottuk, hogy Molnár megbízhatatlan, kalandor és feltehetően provokátor. Nem volt őszinte családi kérdéseiben, az előéletére vonatkozó adatszolgáltatásban sem.

Az egyik hazatért idegenlégiós elmondta, hogy az ellenforradalmi szervezetekben aktív szervező munkát végzett, amerikai bérencekkel barátkozott, és közismert volt arról, hogy a francia elhárítással kollaborál. E tevékenységét a franciák anyagilag is jutalmazták. (…)

Összegezve, Molnár Jánossal nem szabad foglalkozni. Az esetben, ha be akar utazni, illetve vízumot adnak részére, jelezzék előre, hogy ellenőrzésére előkészületeket tehessünk. (…)

A magunk részéről helyesnek tartanánk, ha Molnárt elszigetelnék a Magyar Ház rendezvényeitől.

[aláírás:] Tiszai.”[651]

Ennél is tanulságosabb egy másik ügynökbeszervezési kudarc: Csorvássy André esete.

Noha a párizsi magyar kémrezidentúra 1956 utáni újraépítéséről érdemi forrás nem sok maradt fenn, azt, hogy e kémcsoport még sok éven át erősen izolált és nem túl hatékony volt, magában is jól jelzi az a tény, hogy szórványos értesüléseit – saját ügynökhálózat híján – még 1960-ban is csak egy-egy kallódó, kiszolgált magyar légiós hírmorzsáival igyekezett pótolni. (Ehhez képest figyelemre méltó, hogy alig három év múltán, 1963-ban a magyar belügyi

[651] ÁBTL 3.2.4. K-345 61-62.o.

hírszerzés már 760 aktív magyar légiót tart számon, noha ez egyúttal arról is tanuskodik, hogy szorgos adatgyűjtése ellenére a titkosszolgálatnak hozzávetőleg csak minden harmadik, negyedik aktív légiót sikerült azonosítania.) Efféle kétes informátor volt az ekkor már tizennégy éve Nyugaton élő Csorvássy André, akitől mint alkalmi hírforrástól, a párizsi magyar konzulátus egy Barta nevű munkatársa – diplomata státuszú hírszerző tisztje – 1960 tavaszán több titkos jelentést is továbbított a budapesti központnak.

„Csorvássy személyével 1959 elején kezdtünk foglalkozni – írja Barta 1960. március 30-án kelt jelentésében[652] –, hogy a volt magyar légiósokra vonatkozó adatokat szerezzünk rajta keresztül." Csorvássy André a magyar légiósok azon korábbi, balsorsú nemzedékéhez tartozott, akik még a háború végén katonaként vagy Nyugatra hurcolt leventeként sodródtak tömegével Nyugatra, Ausztriában vagy Németországban 1945 tavaszán fogságba estek, majd sokukat a francia megszállók által fenntartott lágerek embertelen viszonyai kényszerítettek a túlélés egyetlen esélyeként a Légióba. Előéletéről, légiós karrieréről a jelentések ugyan nem szólnak, ám Csorvássy társaihoz hasonlóan az európai háború befejezése után alighanem az indokínai poklát is megjárta. 1960-ban azonban már sok éve civilként tengődik francia földön, alkalmi szobafestő munkákból próbálván megélni; bizalmas értesüléseit a magyar követség is kisebb munkákkal honorálja. Lássuk, miről is szólnak Csorvássy „fülesei".

Mindenek előtt a magyar emigránsok és a volt légiósok kedvelt párizsi törzshelyeiről adnak ízelítőt – csupa olyan bisztróról, kávéházról és étteremről, melyet a magyar diplomaták, vagy annak álcázott hírszerzők jó, ha nagy ívben elkerülnek. Többségük a Latin negyedben működött, nem csak a magyar hanem olykor más (így lengyel, jugoszláv, stb.) menekültek találkahelyeként. Íme, néhány:

– Kovács Vilma vendéglője, Pass Ch. Dallery, Paris 11e. (Erről, személyes emlékei alapján már Dr. Wiener Pál is részletes ismertetést adott.)

– Caveau de Budapest („Club du Lundi") 167, rue Montmartre, Paris 2e. (Kártyáján így hirdeti magát: „Tous les Lundi de 18 heures à l'aube ambiance intime hongroise et internationale, avec le célèbre pianiste amateur Étienne Fischer, avec son meilleures spécialités de cuisine et patisserie hongroises. Direction: François Virágvölgyi." Csorvássy André minősítése: „a komolyabb emigránsok gyülekezőhelye".

– Café St. Paul, 127 rue St. Antoine. Bisztó. Csorvássy szerint „a fenti hely kedvenc gyülekezőhelye a kétes hírű, mindenre kapható volt légiósoknak és 1956-os elzüllött menekülteknek. Munkaszünnapokon [*sic!*] 60-80-ra tehető az összegyűltek száma."

– Restaurant Franco-Yugoslave, 12 rue de Prévot. „Csorvássy elmondása szerint igen sok kétes hírű menekült látogatja a Franco-Yugoslave éttermet is. Az étterem tulajdonosa szoros kapcsolatot tart a Hotel Maison Saley tulajdonosával. (…)"

– Restaurant Franco-Pologne. Rue de l'Abbé Grovld, Paris 15e. „Ugyancsak sokan látogatják a rue de Prévot sarkán lévő Franco-Pologne éttermet is, ahol szintén rendszeresen összejövetelek vannak."

Csorvássy aránylag karcsú dossziéjának másik említésre méltó tárgya: Nyikita Hruscsov küszöbön álló párizsi látogatásának lázas előkészületei egyrészt a magyar és kelet-európai emigránsok, másrészt a francia biztonsági szervek körében. Erről Barta, a párizsi magyar hírszerző rezidentúra tisztje, egy 1960. március 10-én kelt, kódolt jelentésében ezt írja:

„Csorvássy André volt légióssal beszélgetést folytattam, aki Hruscsov elvtárs látogatásával kapcsolatban az alábbiakat mondotta.

[652] ÁBTL 3.2.4– 1210/T, 1. o.

A rendőrség részéről fokozódó [*sic!*] tisztogatási akció tapasztalható Párizsban. Azokon a helyeken, amelyeket emigránsok látogatnak, rendszeresen razziát tartanak. A St. Paul környékéről sok személyt elvittek Korzikára. Az elvitt személyek között vannak magyarok, ukránok, csehek.

Igen sok személy kapott úgynevezett „kék behívót". Ezek a személyek hetenként 2-3 ízben kötelesek a rendőrségen jelentkezni. Ilyen behívót kapott M. József volt légiós is.

Csorvássy a hét elején néhány napot Marseille-ben töltött, munkavállalás céljából utazott le. Ott szerzett tapasztalatairól elmondotta, sok helyen látható a „Budapest" felirat a városban. Több személlyel beszélt, amely során azt tapasztalta, hogy nagyon várják Hruscsov elvtársat. Marseille-ben igen sok leszerelt légiós, köztük sok magyar van. A légiós vöröskeresztnél [helyesen: a leszerelt légiósok segélyszervezeténél – NB], valamint több személy, akikkel beszélt, úgy nyilatkoztak, hogy nem akarnak dolgozni, csavargásból tartják fenn magukat. – Barta."[653]

Arról, hogy miért is várták oly nagyon az emigránsok, és főként a volt magyar légiósok, „Hruscsov elvtársat", egy újabb hírszerzői jelentés tudósít:

„BM II/3. Osztály
B Alosztály

Feljegyzés
Budapest, 1960. március 7.

Párizsból 1960. március 5-én az alábbiakat jelentik.

A rezidenúra informátorként foglalkoztatja Csorvássy André volt légióst. Nevezett február 28-án este a Café-Tabac St. Paul, 127 rue St. Antoine alatt lévő kávéházból értesült arról, hogy egy emigráns csoport röplapot szerkeszt Hruscsov elvtárs franciaországi látogatása alatti terjesztésre. A röplaptervezet szövege: »Hruscsov gyilkos! Hruscsov, takarodj haza!«. A fő irányító Varjasi János pincér, aki az Hotel Maison Saley, rue de Prévot alatt lakik. A röplap nyomdai elkészítését most tervezik. Pallaghy, aki mint MHBK-s [a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségének vezetőségi tagja] a légiósokat toborozza saját szervébe, felvetette Csorvássy-nak, hogy egy előre kiválasztott ház tetejéről, távcsöves puskával meg lehetne semmisíteni Hruscsovot. [*sic!*] Csorvássy a fentiekre vonatkozóan részleteket nem ismer.

A híranyag nem ellenőrzött.

Ignácz Béla r.fhdgy.
operatív beosztott"[654]

[653] ÁBTL 3.2.4. – 1210/T, 13. o.
[654] ÁBTL 3.2.4. – 1210/T, 16.o.

A népes Hruscsov-família (a pártfőtitkár és neje + 1 fiuk és 3 leányuk) s az ennél is jóval népesebb szovjet delegáció 1960. március 23-án kezdődő, közel egyhetes franciaországi turnéja (Párizs, Bordeau, Nimes, Arles, Marseille, Dijon, Beaumont, Verdun, Reims, Epernay, Lille, Rouen) valóban korszakos esemény volt, több okból is. Egyrészt a háború vége óta először találkoztak a két hajdani szövetséges ország csúcsvezetői (szovjet pártfőtitkár francia földön amúgy sem járt még, habár 1909-től vagy három évig Lenin is élt Párizsban), másrészt alig pár hete immár a de Gaulle-vezette Franciaország is „bombabirtokos" atomhatalommá avanzsált. Ennél is fontosabb azonban, hogy a szovjet pártfőtitkár szíves fogadtatása a détant látványos külsőségeivel (látogatás a Louvre-ban, a Lafayette-áruházban, az Epernay-i pezsgőgyárban, Carmen-díszelőadás a párizsi Nagyoperában, stb.) valójában előkészíteni volt hivatott egy másfél hónappal későbbi, ugyancsak Párizsban tartott négyhatalmi csúcstalálkozót, amelytől sokan a kettészakított Németország ügyének s egy sor más stratégiai jelentőségű, vitás kérdés rendezését remélték. Mindezekért a Rambouillet-i elnöki kastélyban tartott utolsó napi tárgyaláson de Gaulle tüntető szívélyességgel még így vett búcsút vendégétől: „Viszontlátásra a csúcsértekezleten!"

Nos, ha a viszontlátás nem is maradt el, sok köszönet nem volt benne. Ezúttal Hruscsov épp csak megmutatta magát Párizsban, majd Eisenhower érkezését be sem várva sértetten hazarepült Moszkvába, miután az amerikai elnök jelezte: nem hajlandó nyilvánosan bocsánatot kérni a szovjetek által nem sokkal korábban lelőtt UK-es amerikai kémrepülőgép sorozatos légtérsértéseiért. (A valódi háttérok persze e presztízs-szempontnál jóval fontosabb volt: a moszkvai Központi Bizottság, melyben távozása után Hruscsov ellenlábasai, a détant ellenzői kerekedtek felül, a szovjet pártfőtitkárt gyakorlatilag még az érdemi tárgyalások mekezdése előtt hazarendelte.) Az 1960. május 1-jei incidenssel a hidegháború új szakaszába lépett, s a kelet-nyugati enyhülés ismét fagypont alá hűlt.

Ámde jó egy hónappal korábban, 1960. március végén még nagyon is esélyesnek tűnt a nagyhatalmi kompromisszum, holmi szovjet-francia különalku, és de Gaulle-nak, a vasmarkú tábornok-elnöknek gondja volt rá, hogy azt ne zavarják meg a különféle közép-kelet-európai emigráns csoportok tiltakozó akciói, netán ez alkalomra időzített merénylet-kísérletei. A kiterjedt francia óvintézkedésekről ad számot a párizsi magyar hírszerzés újabb jelentése is:

„35/10-B sz. jelentés

Párizs, 1960. március 4.

Varjasi kérte Csorvássy-t, hogy legyen segítségére egy nyomda felkutatásában, ahol a röplapokat elkészítenék. A fentieken kívül felkérte Csorvássyt, hogy mint volt légiós, a Vincennes-i laktanyából próbáljon robbanóanyagot és kézigránátot szerezni. Azt, hogy miért van szükség a fentiekre, Varjasi nem magyarázta meg.

Március 2-án Csorvássy találkozott Pallaghy-val, aki az MHBK aktív tagja. Pallaghy közölte Csorvássy-val, hogy Péntek Róbertet, Stark Kálmánt és Sári Gyulát 3 hétre Korzikára viszik. Jacciótól [helyesen Ajacciótól] 25 km-re a tengerparton már néhány szállót kiürítettek, ahol el fogják helyezni az összeírt személyeket. Napi 3 ezer frankot fognak kapni ellátásra. Pallaghy szerint Korzikára csak az exponált személyeket viszik. Ezen kívül sok menekültet fognak összeszedni, akiket Párizstól távol, egy meghatározott helyen fognak összegyűjteni, és rendőrségi felügyelet alatt tartják őket a látogatás idejére.

Felvetette Pallaghy, hogy megfelelő helyet kiválasztva, kémények mögül, távcsöves puskával meg lehetne gyilkolni Hruscsovot. Részleteket nem közölt."[655]

Vélnénk, hogy e baljós párizsi értesülések a budapesti címzettekből nyugtalan kiváncsiságot keltenek, ám ehelyett, furcsa módon, épp az ellenkezőjét: bosszús elzárkózást váltanak ki. A BM hírszerző központja, a szovjet társ-szervekkel időközben egyeztetve, többször is jelzi párizsi rezidensének, hogy Csorvássy André informátori alkalmazásában komoly biztonsági kockázatot lát, mire „Barta" így mentegeti magát:

„Mivel a volt légiósok területén nem rendelkezünk ügynökökkel vagy társadalmi kapcsolatokkal, Csorvássy ellenőrzése körülményes. (…)

Az eddigiek során az alábbiakat állapítottam meg személyével kapcsolatban.

1) Csorvássy fiatalon kalandorvágyból [*sic!*] hagyta el az országot 1946-ban. Komoly mértékben megviselte a hányatott életmód, nem utolsó sorban a légiós szolgálat. Állampolgárságának rendezését eddig nem kérte, ma is magyarnak vallja magát, több esetben kifejtette: szeretne hazatérni. (…)

2) Életkörülményei nem kiegyensúlyozottak. (…)

3) Őszintesége kifogásolható.

Összegezve:

Csorvássy-t nem tartjuk megbízhatónak. (…)" [656]

Pestről a válasz nem várat sokáig magára:

„6/6-B. sz. utasítás Szigorúan titkos!

Pallós elvtársnak,

Párizs Tárgy: Csorvássy ügye

Értesítjük az elvtársakat, hogy Csorvássy ügyében küldött 36/24-B számú jelentésüket megkaptuk. Az elvtársak nem tartják a nevezettet megbízhatónak, és mégis találkoznak vele. A jelentésben azt írják, hogy őszintesége kifogásolható, és mégis igénylik információit. A jövőben Csorvássy Andréval mindennemű kapcsolatot szüntessenek meg, tarsák távol a konzulátustól, mivel személye provokációra adhat okot.

Lovas. [kézírással:] L. Lukács Mauli"[657]

[655] ÁBTL 3.2.4. – 1210/T, 13.o.
[656] ÁBTL 3.2.4. – 1210/T 16.o.
[657] ÁBTL 3.2.4. – 1210/T 19.o.

„Csorvássy ügyében” a hirtelen beállt iratcsend alighanem arra vall, hogy a pesti kémelhárító központ erélyes utasítása végül is megtette hatását, s a hírszállító légiós obsitos további szolgálatait a párizsi rezidentúra többé nem merte igénybe venni. Elvégre a kémháborúk legfőbb mumusa éppen a provokációs fenyegetés volt, ami lebukáshoz, súlyosabb esetben fizikai inzultushoz vagy akár likvidáláshoz is vezetett, Pallós és Barta elvtársak pedig aligha akarták magukat – Hruscsov et. helyett, más elérhető célpont híján – ilyen veszélynek kitenni.

A párizsi magyar rezidentúra hírszerző állományát és ügynökhálózatát a későbbiek során, folyamatosan próbálták frissíteni és bővíteni egész az 1989-es rendszerváltásig. Ám azt, hogy e próbálkozások nem igen jártak átütő sikerrel, alighanem jól jelzi, hogy a fennmaradt titkosszolgálati dossziékban „francia vonalon” egyetlen jelentős, sikeresnek mondható operatív akciónak nincs nyoma – feltünő ellentétben például a Vatikán vagy a Szabad Európa Rádió elleni hatásos beépülési, bomlasztási törekvésekkel. A belügyi elhárítás franciaországi hírforrásait ilyenformán főként a folyamatos sajtó- és levélfigyelés, a kiutazó itthoni tudósok, művészek, külkereskedő vagy műszaki káderek rendszeres úti beszámolói jelentették, továbbá a lojális emigránsoktól és a „társadalmi kapcsolatoktól” nyert hírmorzsák, alkalmi értesülések. Az iratokban arról sincs adat, hogy a belügyi hírszerzést a franciaországi magyar emigráción belül a későbbiekben komolyan próbálták volna a még aktív vagy a kiszolgált légiósokra „állítani”. A rezidentúra potencia-hiányának, a központ és az apparátus túlbiztosító igyekezetének ugyanakkor árulkodóan jellemző példája, hogy még az 1980-as évek közepén is szükségesnek tartották a párizsi magyar külképviselet újonnan kinevezett munkatársait indulás előtt, még Budapesten formálisan is beszervezni a belügyi hírszerzés informátori állományába. Mint azt egy korábbi „légiósmentő”, Hivatal Ervin esete is példázza (lásd. Az „Akcióban a Vöröskereszt” c. esettanulmányt!), akit a párizsi magyar kémrezidentúra egy nála jóval fiatalabb hírszerző tisztje rukkoltatott be – akiben, erről szóló szolgálati jelentését olvasva, e sorok írója nem kis ámulattal fedezte fel egykori barátját és szépreményű bölcsész diáktársát.[658]

[658] Lásd: „Biennard”, ÁBTL Bt-2777

Propaganda-kampányok menekültügyben

A „disszidensek” – kivált a fiatalkorú menekültek – ügyében számos korai sajtókampány részleteit idéztük a „Menekült-karácsony”, „A forradalom árvái” és „A visszidensek fogadtatása” című korábbi fejezetekben. Láthattuk azt is, hogy a belügyi hírszerző és elhárító tisztek által megszállt és részben irányított hazai intézmények és fórumok – így a Magyarok Világszervezete, a Magyar Vöröskereszt vagy a Magyar Rádió „Szülőföldönk” című adása – egyre magabiztosabban, sőt gyakran nyíltan ellenséges hangnemben kommentálta a magyar menekültek még sok éven át megoldatlan súlyos gondjait és konfliktus-helyzeteit. Mindezek, a valós tényeket elfedő, hatásvadász, sőt néha már-már hisztérikus hangvétele éles ellentétben állt azon nyers hatalmi vagy propaganda-érdekeket követő, szigorúan zártkörű egykori megnyilatkozásokkal, melyek az MSZMP PB „disszidens-kérdést” taglaló üléseinek jegyzőkönyveiben, például Biszku Béla belügyminiszteri parancsaiban avagy Pulya Frigyes bécsi magyar nagykövet számos jelentésében olvashatók.

S most lássunk egy korabeli, sokak számára máig emlékezetes „asszót” a politikai propaganda síkamlós pástján.

1958 végén, két évvel a magyar exodus után sokban tanulságos sajtópárbajt vívott egymással az ’56-os emigráció értékelése ügyében az MSZMP egykori vezérlapja: a Népszabadság és a nyugati magyar nyomtatott sajtó – a müncheni Látóhatár mellett – ez időben legfontosabb emigráns fóruma: az ekkor még Londonban szerkesztett, publikált Irodalmi Újság.[659]

Elsőként a Népszabadság december 21-ei száma közölt egész kolumnás írást Pintér István tollából „Disszidens körkép – 1958 karácsonya előtt” címmel, melynek már a „kopfja” is figyelemre méltó:

„A disszidáltakról, a messzi idegenbe sodródtakról gyakran írunk lapunk hasábjain. Hétről hétre beszámolunk a disszidensek egyéni tragédiáiról, a hazatértek élményeiről, s azok sorsáról, akik talán örökre elmerültek egy számukra idegen világ ingoványában. De többnyire egyéni sorsokról szóltunk. Hogy lássuk, mennyire nemcsak egyéni sorsokról van szó, szóljunk ma arról, hogyan fest két év után a disszidensek helyzete általában tömegméretekben. Vajon ezen a karácsonyon milyen mérleget készíthetnek sorsuk fordulatáról.”

A terjedelmes propaganda cikk – amelynek belügyi és statisztikai anyaggyűjtésében alighanem többen is „bedolgoztak” – ezután sorra veszi a jelentősebb nyugati befogadó országokat. (Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália, Anglia, Nyugat-Németország, Svájc, Franciaország, Ausztria.) A „disszidens-mérleg” majd mindenütt fanyalgó és tendenciózusan negatív. Miként a cikkíró zárszavában kiemeli:

[659] Mindkét írást teljes terjedelmében újraközli: Soós Péter János: *Magyar exodus*, Gondolat Kiadó, Budapest 2006. 128-151.

„Íme, ez lett a külföldre szakadt tízezrek sorsa. Természetesen nem mindenkit sújt a munkanélküliség, és vannak olyanok is, akik megtalálták számításaikat. Ezek száma 20 százalékra tehető. Akadnak közöttük politikai kalandorok, hazaárulók, gazdasági bűnözők, de akadnak becsületes dolgozó emberek is. Mintegy tízezerre becsülhető azoknak a száma, akik, mint munkavállalók, megtalálták a helyüket, s legalább anyagi vonatkozásban (hiszen cikkünkben nem szóltunk a honvágyról, környezetről, szórakozásról, szokásokról és más, különben nagyon fontos tényezőkről) nem csalódtak. Meg kell végül jegyeznünk azt is, hogy az egy-egy országban letelepedettek számára vonatkozó adataink nem pontosak. Gyakran előfordul, hogy valaki egyik országból átköltözik a másikba, s ilyenkor mindkét ország statisztikájában szerepel, mint letelepedett magyar disszidens."

Franciaországról sokat nem ír a kádári propagandista, ám az annál lesújtóbb. Igen figyelemreméltó, hogy hatáskeltő entrée-val mindjárt az elején az '56-os magyar légiós újoncok nagy számát emeli ki egy oszták sajtóközlésre hivatkozva:

„*A Franciaországban élő tízezer magyar sorsáról mindennél többet mond, hogy közülük – a Kleines Volksblatt című bécsi burzsoá lap közlése szerint – több mint kétezren kényszerültek be a légióba.*[*Kiemelés tőlem – NB*] Nagyon kevesen tudtak a franciaországi magyarok közül gyökeret verni, s ez nem is csodálható, hiszen Franciaország is a munkanélküliség rémével hadakozik. Vonatkozik ez a többi nyugat-európai államra, s fokozott mértékben Olaszországra, amely szintén fogadott be magyar disszidenseket, akik most osztoznak azokban a terhekben, amelyek az illető ország dolgozóinak vállára nehezednek. A disszidensek 10 százaléka még mindig nem jutott tovább."

E kétes hitelű, erősen torzító propaganda-vádakra nem késik a londoni Irodalmi Újság éles riposztja sem: „200 ezer magyar szerte a világon: Disszidens körkép 1958 karácsony után"[660] címmel:

„A Népszabadság 1958. december 21-i számában könnyfakasztó tudósítást közölt az emigrációba kényszerült 200 000 magyarról. A körképet nyilván Budapesten rajzolták, de hogy a tárgyilagosság látszatát keltse, a cikkíró megjegyzi, hogy a menekültek öt százaléka megtalálta helyét idegenben. Ebben az öt százalékban természetesen a hazaárulók, politikai kalandorok és gazdasági bűnözők nagy száma is bennfoglaltatik. Így a körkép rendkívül látványos műalkotássá vált, de mindenesetre veszélyes vállalkozás is, mert hitelességét Magyarországon is könnyűszerrel ellenőrízhetik.

Az Irodalmi Újság helybeli tudósítások alapján közöl egy másik körképet. A címe: »Disszidens körkép karácsony után«."

A franciaországi magyar emigránsokról a válaszcikkben ez áll:

„12 000 menekült Franciaországban

Az 1956-os forradalom leverése után közel 12 000 magyar menekült érkezett Franciaországba. A francia kormány, valamint számos magánszervezet mindent elkövetett annak érdekében, hogy az újonnan érkezett magyarok beilleszkedését megkönnyítse. A családi, illetve baráti kapcsolatokkal rendelkező új menekültek, valamint a francia nyelvet már némiképp ismerők helyzete természetesen lényegesen könnyebb volt. De az ilyenek száma nem haladta meg az újonnan érkezettek 20 százalékát. A többiek hosszú hónapokon keresztül a menekülttáborokban voltak kénytelenek élni nem a legjobb körülmények között.

[660] Irodalmi Újság, 1959. január-április, folytatásokban.

Több mint két esztendővel Franciaországba való érkezésük után tárgyilagosan megállapíthatjuk, hogy az új menekültek túlnyomó többsége megtalálta számítását, és a franciák számára is súlyos gondot jelentő lakásproblémán kívül nagyobb gondjaik nincsenek. A szakmával rendelkezőknek sikerült elhelyezkedniök, és állásukban francia kollégáikhoz hasonló előnyöket élveznek. Ami a szakmai tudással nem rendelkező új menekülteket illeti (nevezetesen azokat, akik Magyarországon mint alkalmazottak dolgoztak), beilleszkedésük természetesen nem volt könnyű, és sokan még ma is nehéz testi munkával keresik kenyerüket. A Franciaországba érkező diákok jelentős része kapott ösztöndíjat, és noha az idei tanében az ösztöndíj megújítása nem mindegyiküknél járt sikerrel, a hivatalos és magánszervek nyújtotta segítség (egyetemi menza, lakás, stb.) általában lehetővé tette tanulmányaik folytatását. Többen közülük kitűnő eredménnyel vizsgáztak.

Általában tehát a mindenki számára nagy problémát jelentő lakáskérdés megoldatlanságain kívül a becsületesen dolgozó új menekültek helyzete jobb, mint Magyarországon volt.

Két kategória kivétel: a „kivételezettek" (művész emberek, régi szakemberek, francia tudással még hazulról rendelkező értelmiségiek), akik összehasonlíthatatlanul jobban élnek, mint Magyarországon, és ezen túl teljes szabadságot élveznek, valamint az a kisszámú, de a francia életbe beilleszkedni nem tudó – vagy nem akaró – elem, aki nyomorog. Számuk megegyezik a „kivételezettekével": pár száz emberről van szó mindkét esetben, az utóbbiak nagy része előbb-utóbb valószínűleg visszatér Magyarországra. (A 12 000-ből eddig 700-an tértek vissza, *beleértve a fiatalkorúakat is. Ez utóbbi kategória tagjai közül többen az idegenlégióba mentek* .[*Kiemelés tőlem – NB*], és egy egészen jelentéktelen kisebbség pedig teljesen a züllés útjára lépett, de ezek általában már Magyarországon sem tartozhattak a társadalom »krémjéhez«. – T.S."

A londoni „Irodalmi Újság" cikkírójának válasza tehát mindent egybevetve jóval kedvezőbb, adatszerűen pontosabb és általában biztatóbb összképet fest a franciaországi magyar emigrációról. Az önigazolási kényszer és a valóság némi „fazonírozása" persze nem hiányzik ebből sem, ami leginkább épp a magyar légiósokról írva – vagy hallgatva – tűnik ki. Beszédes kontraszt önmagában már az is, hogy míg a *Népszabadság* „disszidens-szakértője",

Pintér István lesújtó franciaországi látleletét mindjárt a „több mint 2000 légióba kényszerült” magyarral indítja (ami puszta számadatként túlzás helyett inkább alulbecslésnek hat a Dokumentumtár francia forrásaival egybevetve, továbbá azzal a KSH által is megerősített statisztikai alapténnyel, hogy a közel 200 ezer ’56-os magyar menekült több mint fele 25 év alatti, és jó 2/3-a férfi!), ezzel szemben T.S. a „légiós-ügyet” bagatellizálni próbálva, azt a francia körkép legvégére hagyja, és ott sincs más mondandója róla, mint hogy a Légióba fiatalkorúak is „többen” beléptek… A szándék s az alkalmazott hatáselv nyilvánvaló: egy kisebb súlyú, valós probléma elismerése jótékonyan elfedheti a nagyobbat: ez esetben azt, hogy a magyar menekültek közül – és a hallgatás itt beismerés! – ilyen nagy tömegben állnak fiatalok, sőt fiatalkorúak a Légióba, továbbá, hogy a jelentkezőket, rövid úton kiképezve, az 1958 elejétől drámaian eszkalálódó algérai harcokba vetik be. (Lásd erről „Az algériai háború eseménykrónikája” című korábbi fejezetet!)

Összességében azt mondhatni, hogy a hidegháború – avagy a „forró béke” – e korai évtizedeiben a kémkedés-kémelhárítást és a propagandát még a túlélő háborús pszichózis: a gyanakvás és ellenségeskedés jellemezte, miként eszköztáruk is igencsak hasonló volt: az álcázás, megtévesztés, rágalmazás és provokáció megannyi fortélyával a kényszeres appológia és a gátlástalan, hazug öndícséret jegyében. Bármi hasznos, megengedett, sőt egyenesen kötelező, vélték a szembenállók, ami csak az ellenfélnek árthat. A kétpólusú ideológiai és hatalmi harc e két fő csapásiránya: a titkosszolgálatok egymással vívott néma háborúja s a nyilvánosság lármás kisajátítása voltaképp egymást támogatta, egyazon politikai cél színe és visszája volt, Keleten, Nyugaton is: a kizárólagos dominancia-igényé. Mint azt meglepően gyatra jelentéseik olykor elárulják, a korszak sikeres kémei és elhárítói amúgy többnyire nem voltak „a szavak emberei” (ahogy a politikusok sem!), ugyanakkor ismert újságírók és média-vezérek egész hada köszönhette karrierét korábbi ügynöki vagy titkosrendőri szolgálatainak. Mindez legalábbis elgondolkodtató, hisz arra vall, hogy a rendszer inkább a nyers erőn, a igazodáson és engedelmességen nyugodott, mintsem a meggyőzőkészségen és a szofisztikus érvelésen. A félelem „ultima ratio”-jánál, úgy tűnik, ekkoriban még kevesen ismertek különb elvet, s tudta jól mindenki: ez a harc (talán „a végső”!) végletes, kíméletlen lesz, és: „Vae victis!” – jaj, a legyőzőttnek.

Célkeresztben: a magyar légiósok

1963 tavaszán egy sor jelentős bel- és külpolitikai változással megindul a Kádár-rezsim konszolidációja. Az ’56-os elítéltek jó részét szabadon engedik, a magyar kérdés vitája lekerül az ENSZ Közgyűlés napirendjéről, s Magyarország immár teljes jogú képviselettel térhet vissza a világszervezetbe. Az életszínvonal szerény, ám tartós növekedésnek indul, s a nyugati fogyasztói társadalom imitációjaként megkezdődik a felemás, államszocialista modernizáció.

A „puhuló” diktatúra – az irányadó párthatározatok, a BM és az állambiztonsági apparátus jelentős átszervezése nyomán – már kevésbé látványos, ám annál kiterjedtebb eszközökkel próbálja felügyelet alá vonni a társadalom egészét. Ezt az új törekvést jelzi Karasz Lajos rendőrezredes 1963. január 3-án kelt, „szigorúan titkos” parancsa is, melyben elrendeli, hogy a Francia Idegenlégióban szolgált vagy még az idő tájt is szolgáló magyar légiósokról minden megyei és budapesti III/II-es alosztálynak „egy hónapon belül objektum dossziét kell nyitni, és a rendelkezésre álló anyagokat ebben kell rendezni”[661]. Indoklásul a belügyi elhárítás főnöke megállapítja, hogy az addigi „nem elég célszerű nyilvántartási gyakorlat [t.i. hogy az adatokat elszórtan és hiányosan 4-5 különböző tárgyú dossziéban tárolták] egyrészt szétforgácsolja az operatív erőket, másrészt nem teszi lehetővé az összefüggő szemléletet a külföldön lévő és itthon tartózkodó légiósok operatív értékelésében.” Márpedig, hangsúlyozza a parancsnok, közülük mind többen jönnek látogatóba vagy végleg haza, ami a francia hírszerzés lehetőségeit növeli, mivel „a hazatért légiósok kontingense jól képzett embercsoport, amely rendkívüli helyzetben külön veszélyt jelenthet.”

A kockázat nagyságát hivatott érzékeltetni a belügyi elhárítás összesített adata is, mely szerint „a Légióban jelenleg 760 szolgálatot teljesítő [Magyarországról távozott] személyről tudunk. Az országban letelepedettek és ezek kapcsolatai pedig több ezerre tehető [sic!]. A „Deuxieme Bureau” – az amerikai CIA és a brit MI5 mellett – a kommunista vezényletű államvédelemnek már a korai hidegháborús kémperek óta egyik legfőbb kihívója és állandó „mumusa” volt; nem csoda hát, hogy a vele szembeni éberség fokozását a parancsnoki körlevél külön is hangsúlyozza: „A volt légiósokat foglalkoztató francia hírszerzés elsősorban katonai, stratégiai vonatkozásban számottevő. Honvédségi objektumok, laktanyák, repterek (különösen a magyarországi szovjet objektumok és alakulatok), technikai berendezések, egyes

[661] Karasz Lajos ezredes a BM III/II. csoportfőnökének levele a BM Pest megyei RFK. III. osztály vezetőjének, 1963, január 3. In: „A Francia Idegen Légióban szolgálatott teljesítő vagy szolgálatot teljesített személyek” (megnyitva: 1963.02.08. – lezárva: 1980.10.17). ÁBTL O-17446 13-17.o.

alakulatok fajtái, létszáma, elhelyezkedése és a rakéta kilövő bázisok után érdeklődnek. Adatunk van arról is, hogy gazdasági jellegű információt kaptak légiós ügynöktől."

Tekintettel a fenti kockázatokra a körlevél öt pontba foglalja a szükséges teendőket:

1) Új operatív dosszié nyitásával meg kell teremteni a légiósok adatainak (továbbá az amerikai hadsereg magyar önkénteseinek) egységes és folyamatos nyilvántartását a BM minden megyei és fővárosi III/II-es alosztályán.

2) A KEOKH, valamint a levél- és telefon-ellenőrzések révén jóelőre ki kell szűrni a rokonlátogatásra vagy végleges hazatérésre készülő volt magyar légiósokat.

3) „A helyi sajátosságok figyelembe vételével 1 hónapon belül operatív tervet kell készíteni az operatív ellenőrzés megszervezéséről. (…) Az adatgyűjtéshez és kutató munkához jelentős segítséget tud nyújtani az Útlevélosztály megfelelő irattára, valamint a III/V-4. osztály."

4) „Tervszerűen meg kell szervezni a légiósokat átfogó ügynöki hálózat kiépítését. Az ügynökség létrehozásában a helyi sajátosságoknak megfelelően az operatív szemlélet területi, objektumi vagy vonalas változatának bármelyike, esetleg valamennyi kombinációja alkalmazható. Természetesen szem előtt kell tartanunk, hogy a francia hírszerzéssel állunk szemben!"

5) Végül a „belügyi internacionálén" belül is szorosabbra kell vonni a légiósokat illető hír- és tapasztalatcserét. „Ezért ha baráti államok területére vonatkozó adatok kerülnek felszínre a francia hírszerzésnek erről a bázisáról, a BM III/II-1/a. alosztályán keresztül megfelelő tájékoztatást kell nyújtani az érdekelt ország állambiztonsági szervének."

Az új operatív nyilvántartás irányelveit tehát ismerjük, lássuk már most a gyakorlatot, s főképpen azt, hogy a fennmaradt belügyi források miféle adalékokat rejtenek az 1956-ban kamaszként Nyugatra ment, majd légiósnak állt magyar emigránsokról.

A 20. századi diktatúrák – kiterjedt erőszakapparátusaikkal az élen – közismerten példás öndokumentátorok voltak, s ez azon kevés érdemük egyike, amiért a múltat minél mélyebben megismerni kívánó utókor is csak hálás lehet. Más a helyzet persze, ha egy-egy kivételesen hosszúéletű rendőrállamnak, „a történelem kegyéből", arra is marad ideje, hogy saját bűnjeleit és terhelő iratai jó részét megsemmisítse. Ez esetben nem az erőszakapparátus bürokratikus pedantériája könnyíti meg a krónikás dolgát, hanem éppen a trehányság, zűrzavar és figyelmetlenség, melyek miatt olykor egy-egy beavató dosszié, mégis csak túléli a buzgó iratmegsemmisítő kampányokat.

Mint ezúttal is történt.

A BM Pest megyei elhárító alosztályának légiós objektumdossziéja

A magyar légiósok 1963 elején megnyitni rendelt húsz objektumdossziéjából – néhány szórványos feljegyzést leszámítva[662] –, csupán egyetlen teljes légiós-dosszié maradt fenn, mondhatni, „mutatóban": a BM Pest Megyei Rendőrkapitánysága III/II-es alosztályának vaskos irategyüttese[663]. Alább jórészt ennek adatait ismertetem, az ország egészére jellemző operatív működésmódját bemutatva, s csupán alkalmi kiegészítésként hozok példákat más forrásokból – interjúk, emlékezések, egykori újsághíradások etc. – is.

Ez a tanulságos és adatgazdag dosszié, a maga negyedéves feladatterveivel, beszámolóival és látványosan bővülő légiós nyilvántartásával, mindegyre arra vall, hogy a Pest megyei belügyi elhárítás[664] kezdettől igen komolyan vette, sőt önszorgalomból jócskán túl is teljesítette a központi direktívákat. Nem csoda, hiszen Budapestet és a nyugati határtérséget leszámítva Pest megye volt a legfőbb „disszidens-kibocsátó" térség, ahonnan a fiatal férfiak s az általunk vizsgált fiatalkorúak '56 végén, '57 elején Nyugatra menekültek. Íme, egy időrendi gyorsmustra a Pest megyei elhárítás jelentéseinek fontosabb adataival:

1963.02.08.: „Megyénk területén eddigi adataink alapján 72 légiós kontingensbe tartozó személyt tartunk nyilván. Anyagaiknak összegyűjtése, kezelése, operatív feldolgozása céljából az objektum dosszié felállítása szükséges."[665] Az alosztály 1963. március 22-i keltű „intézkedési terve" már azt is közli, hogy a nyilvántartott 72 személy közül „64 disszidems jelenleg is aktív légiós", míg nyolcan egyéni amnesztiával már hazatértek.

1965. 05. 04.: „Kimutatás a Pest megyei légiós kontingensről". Ez a két év múltán adott jelentés már 133 légiósról tud, közülük 113 külföldön van, 20 időközben hazatért.

1966. 08. 11.: Mind közül ez a legteljesebb, részletes életrajzokat és személyi jellemzéseket ismertető jelentés. E szerint a Pest megyei belügyi elhárítás – a forradalom után kerek egy évtizeddel – 22 hazatért, a megyében letelepedett légiót tartott számon. Közülük hat 1956 őszén még fiatalkorúként távozott Nyugatra: B. István (Fót, 1940-); Cs. István (Dunakeszi, 1939-); G. Sándor (Pécel, 1939-); J. Gyula (Felsőgöd, 1940-); L. László (Maglód, 1939-) továbbá U. György (Szigetmonostor, 1942-).

[662] Lásd még a BM más III/II-es megyei, valamint a BRFK elhárító alosztályának részleges adatközléseit az 1964-66-os évekből: „Volt francia légiósok", ÁBTL O-19600 / 3.
[663] „A Francia Idegen Légióban szolgálatott teljesítő vagy szolgálatot teljesített személyek" (ÁBTL 3.5.1. O-17446, megnyitva: 1963.02.08. – lezárva: 1980.10.17)
[664] A BM Pest megyei elhárító alosztályának egykori állománya: Böszörményi Mihály r.őrgy. aloszt. vez., Kórusz Gyula r.őrgy. aloszt.vez.h., Faggyas Sándor csop.vez. és Boda Béla r.hdgy
[665] ÁBTL O-17446 8.o.

Ám a légiósnak állt, fiatalkorú ’56-os emigránsok névsora ennél jóval bővebb, ha azokat is hozzá vesszük – mint ugyanezen dossziéban az előző, 1965 áprilisi jelentés teszi –, akik Pest megyéből távoztak Nyugatra és 1965-ig még nem tértek haza (Megj.: A lista ezúttal a születési dátumot és helyet tünteti fel, és nem pedig, mint az iménti, a légiósok utolsó itthoni lakóhelyét!): B. Lajos (1940, Budapest); B. István (1939, Fót) ; B. György (1939, Gödöllő) ; Cs. László (1940, Endrőd) ; Cs. István (1941, Budapest); Cs. Imre (1940, n.a.); D. László (1940, Csomád); D. Mihály (1940, Budapest); F. János (1940, Gyón); F. István (1940, Érd); H. Béla (1939, Érd); J. László (1941, Veszprém); J. István (1939, Abony); K. Sándor (1939, Baja); K. Imre (1940, Vésztő); L. László (1940, Kartal); O. Zoltán (1939, Páty); P. István (1940, Bugyi); Sorbán Gyula Elek (Budapest, 1940); S. János (1940, Szada).

A fenti 26 néven kívül más forrásból további 23 – nem Pest megyei illetőségű – 1956-ban fiatalkorúként Nyugatra ment, majd légiósnak állt személyt sorolhatunk az immár közel félszáz nevet tartalmazó listához (Megj.: A főként belügyi iratok szórványos adataiból összeállított lajstrom ezúttal is a születési dátumot és helyet tünteti fel. A teljes névvel szereplők más nyilvános forrásból – interjú, emlékezés vagy korábbi publikáció nyomán – kerültek a listára.): A. János (1941, Békéscsaba); B. Sándor (1940, Budapest); B. Ferenc (1940, Zirc); É. Lajos (1939, Budapest); Frei Imre (1939, Budapest); G. Árpád Imre (1940, Bősárkány); G. Bálint (1939, Törökszentmiklós); K. József (1940, Budapest); Képes Árpád (1939, Pesthidegkút); Labádi György (1939, Budapest); L. László (1939, Biharnagybajom); M. Ferenc (1940, Mátraszele); N. László (1940, Tét); O. István (1939, Kánya); P. Ferenc (1939, Budapest); P. János (1940, Kiskőrös); P. József (1939, Jászberény); P. Miklós (1940, Kolozsvár); R. Ferenc (1942, Gyula); S. László (1941, Pusztaföldvár); Sz. István (1939, Dunaszerdahely); Szecskó Tibor (1940, Gyöngyös) valamint T. Sándor (1941, Újpest).

Összegezve a fentieket: a Pest megyéből távozott 64 aktív légiós közül a belügyi nyilvántartás 1963-ban – az általános amnesztia és a légiósokról elrendelt operatív adatgyűjtés kezdeti évében! – még csak 6 kiskorú ’56-os emigránsról tud. Ugyanakkor alig két év múlva, 1965 májusában a már 133 fős megyei listán összesen 26, távozásakor még fiatalkorú, a Francia Idegenlégiót megjárt emigránst tartanak számon. Eszerint átlag minden ötödik légiós rekruta 1956-ban kamaszként, felnőtt kísérő nélkül ment Nyugatra. Figyelemreméltó arány – főként ha a jelentős látenciát, az ismeretlen esetek vélhető sokaságát sem hagyjuk számításon kívül. Teljes budapesti vagy országos adatösszesítésnek eddig sajnos nem bukkantam a nyomára, holott, mint láthattuk, a belügyi elhárító központ 1963 elején nem csak Pest megyei beosztottait utasította, hanem valahány megyei és fővárosi alosztályának kiemelt feladatául szabta új objektum dossziék megnyitását az „ellenséges hadseregek tagjairól” (BM. 0033/63. számú titkos parancs). Mivel a belügyi nyilvántartásban a légiósok szülei és közeli hozzátartozói kivétel nélkül mind magyarországi lakcímen szerepelnek, ez maga is arra enged következtetni, hogy a listára felvettek ’56 végén, ’57 elején egyedül vagy hasonló korú társaikkal hagyták el az országot.

A Pest megyei minta alapján óvatos becsléssel – a hússzoros közigazgatási szorzó helyett mindössze tízszeressel számolva – arra juthatunk, hogy az 1956 utáni években legalább is 4-500 fiatalkorú magyar emigráns állt be légiósnak, a teljes magyar újonc létszám pedig az 1956 és 1965 közötti évtizedben mintegy 2500-ra tehető. Tényleges számukról és légiós „karrierükről" később még több más forrásból nyert adalékkal igyekszem minél reálisabb képet adni. Azt viszont már itt jelzem, hogy a dokumentumtárban közzé tett fiatalkorúként emigrált, Légiót megjártak 262 fős listáját jórészt személyes adatközlőktől és más elszórt belügyi adalékokból sikerült összeállítanom három éves gyűjtőmunkával, mintsem a Francia Idegenlégió Aubagne-i Dokumentációs Központjának iratai nyomán. Utóbbiak hozzáférési szabályai ugyanis ez idő tájt csak az 1964 előtt keletkezett és lezárt (!) dossziék egy részének helyszíni kutatását teszik lehetővé, s az archívum, mint arról 2012 tavaszán magam is megbizonyosodhattam, így sajnos csak kevés érdemi adalékkal szolgálhat az 1956 utáni „magyar légiós kontingens" kutatásához. (A Marseille melletti légiós archívum egy ma is aktív haderő szolgálati adatbázisa, azaz nem történeti levéltárként, nyilvános közgyűjteményként működik. Használata külön engedélyhez kötött, s iratai hozzáférhetőségét még így is szigorú adatvédő rendelkezések korlátozzák. Eszerint az elmúlt 50 éven belül keletkezett anyagok kutatását a francia törvények még tudományos célból sem engedélyezik, s a légiós személyi dossziék is kizárólag az esetben kutathatók, ha a bennük foglalt „legfrissebb" irat több mint 50 éve keletkezett, a légiós halála óta minimum 25 év eltelt, vagy, ha a halál dátuma nem ismert, az illető 120 évnél régebben született… Ekként a kutatónak – elvben – csak az 50 évnél régebbi s a 100 évnél nem korábbi iratok korlátozott helyszíni betekintésére van lehetősége, a személyi dossziék kutatásához pedig az érintett vagy hozzátartozóinak jóváhagyása is szükséges. Miként „A légiós hadinaplók tanúsága" című fejezetben azt szóvá tettem, az érdemi kutatást egy sor praktikus és személyi körülmény csak még inkább korlátozottá teszi.)

A vaskos Pest megyei légiós dossziét lapozva figyelemre méltó a belügyi kontroll eszköztárának bővülése is.

1963 végén „Fanatikus ikrek" címmel külön operatív dossziét nyitnak a kivégzett Corvin-közi parancsnok, Iván-Kovács László testvéröccseiről: Csabáról és Attiláról, akik 1962 nyarán, öt évi légiós szolgálat után szereltek le – ám ennek sajnos több más aktával nyoma veszett. 1964-ben az ambíciózus Pest megyeiek már titkos megbízottat küldenek Párizsba a két, rádiós és ejtőernyős kiképzést is kapott volt légiósra, azzal, hogy emberük: „Cs.T. társadalmi kapcsolat", az ikrek bizalmába férkőzve tudjon ki minél többet terveikről és esetleges szervezkedésükről. Mindez egy újabb, vegyes tartalmú légiós-dosszié 1965. május 31-ei keltű zárójelentéséből[666] derül ki egy hidegháborús kémregény olykor lapos, máskor

[666] „Volt francia légiósok", ÁBTL O-19600 / 3. 125.o.

lélegzetelállítóan bizarr fordulataival: „Társadalmi kapcsolatunkat – szól a kétoldalas jelentés – a „fanatikus ikrek” lakásukon fogadták, és bármennyire is elő volt általunk készítve a kiutazása (szülők bekapcsolása, üzenet, csomag kivitel, levelezés útján), mégis amikor Cs.T. megérkezett, pisztolyt fogtak rá, és azzal gyanúsították, hogy a rendőrség embere. [Hallatlan inszinuáció, mi lett volna, ha ezt netán Cs.T. beismeri?! – NB] Később, amikor látták, hogy a társadalmi kapcsolat provokációjuk ellenére is nyugodt maradt, kijelentették, hogy csak vicceltek.” Megtudjuk továbbá, hogy az „Ikrek” a Légióból leszerelvén megtartották pisztolyaikat, bízva abban, hogy egyszer még hasznukat látják Magyarországon, akár csak ama fegyvereknek, melyeket állítólag ’56 őszén, Nyugatra menekülésük előtt otthon elrejtettek. Közeli hazautat amúgy nem terveznek – ha csak egy újabb forradalom vagy rendszerváltás azt nem sietteti –, annál kevésbé, mivel jelenleg a Citroën-gyárban dolgoznak mindketten a Légió ajánlásával. Különben is, Csaba nősülni készül, szüleik pedig nemrég adtak be útlevélkérelmet, hogy Párizsban meglátogassák őket. Az utóbbi elutasításáról a Pest megyei titkosszolgák sürgősen intézkedtek, miként gondoskodtak az „Ikrek” tiltó névjegyzékbe vételéről is. Jóllehet, mint azt a három aláíró tiszt: Boda Béla r.hdgy, Böszörményi Mihály r.őrnagy és Bartha István r.alezr. megjegyzi, „a közeljövőben ellenséges tevékenység hazánk ellen nem várható tőlük”, a titkos nyomozást lezárva megígérik, hogy „továbbra is az érdekes légiósok között fogjuk őket nyilvántartani.”

1964-től az ügynöki hálózatépítés is megindul a „légiós vonalon”. Ezt jelzi a „Takács” fedőnevű informátor hadrendbe állítása („amnesztiás vonalon”), aki a hazakészülő és a már hazatért légiósokról jelent rendszeresen, majd még inkább a „Vörösvári” fedőnevű ügynök beszervezése, akinek öccse, P. Béla ekkor már 15 éve szolgált a Francia Idegenlégióban. „Vörösvári” majd egy évtized múltán lezárt, vaskos munkadossziéja[667] azt igazolja, hogy a levélfigyelés mellett a légiós adatgyűjtés leghatékonyabb módja a hazatértek és a kint maradók itthoni hozzátartozóinak ismételt kifaggatása volt; bár jól példázza azt is, hogy ügynöknek alkalmas volt légiást a vidéki belügyi elhárításnak csak elvétve és bajosan sikerült beszerveznie. Szomorú paradoxon, hogy maga „Vörösvári”[668] voltaképpen egy nyugati útlevélért vált besúgóvá a tetvérhűség áldozataként – majd csapdába esvén: annak kényszerű elárulójaként![669] –, csak hogy 1964 szeptemberében anyjával együtt kiutazhassék ekkor már másfél évtizede nem látott öccséhez Rennes-be, s hogy a család más tagjaival együtt később is kapcsolatban maradhasson vele. A még utazása előtt beszervezett, és 3-4 titkos találkán alaposan felkészített ügynök mit sem sejtő öccsének közlései nyomán 15 magyar légiós adataival bővíti a belügyi nyilvántartást, közülük 8 Pilisvörösvárról került Nyugatra, jórészt – mint öccse: P. Béla is – még a háború végén vagy a magyarországi német kisebbség azt követő tömeges kitelepítésével.

Egyidejűleg a Pest megyei elhárítás már „9 főt operatív megfigyelés alatt tart” (O-dossziéik fedőnevei: „Hazatérő”, „Áruló”, „Fanatikus ikrek”, „Gazdász”, „Kiképzett”,

---

[667] A „Vörösvári” fn. ügynök munkadossziéja: ÁBTL – 3.1.2. M-35053, megnyitva: 1964. 02. 24, lezárva: 1973. 05. 08., 273 oldal, benne 97, tartótisztje, Boda Béla r.hdgy. által írásban összegzett szóbeli jelentés.

[668] Beszervezési dossziéja és ügynöki nyilvántartó kartonja nincs, ezért kiléte felfedhetetlen. A Pilisvörösváron élő, Budapestre ingázó, ez időben 45-55 közötti férfi, egy fővárosi kisipari szövetkezetben dolgozott és a helyi sportkör önkéntes szervezője volt. Ügynöki feladatkörét tartótisztje utóbb „légiós vonalról” további célcsoportok figyelésével bővítette: „disszidensek és NSZK-ba kitelepített svábok”, a vörösvári németek helyi kultúrszervezetei, „elhárítás és ipari szabotázs”, „amnesztiás vonal és utasforgalom”, stb..

[669] Frissen beszervezett ügynökként lelkitusáját jól jelzi 1964 őszi útijelentése is: „A beszámoló végén az ügynök mint érdekességet említette meg, hogy öccsével együtt bent volt a Rennes-i katonai laktanyában, és ott öccse a fegyverraktárba is bevitte. Nagyon félt, mert arra gondolt – hirtelen –, ha tudnák, hogy velünk van kapcsolatban, mi lenne vele. Ezért alig várta, hogy újra kívül legyenek a kapun. Elmondta, hogy egy aránylag nagy létszámú laktanya volt, gyalogsági, ahol ejtőernyősök is vannak. Öccsében a parancsnokai megbíznak, mert csak rajta keresztül lehet fegyvert vételezni. A de Gaulle elleni merénylet alkalmával csak öccse adhatott ki fegyvert és a századpk. (…) Öccse mindent megmutatott neki. Öccsével jelenleg nem szolgál magyar a hadseregben.” – „Vörösvári” fn. ügynök munkadoszziéja, 1964. október 2-án kelt jelentés, ÁBTL – 3.1.2. M-35053, 54.o.

„Fényképész”, „Légiós” – később vélhetően valamennyit megsemmisítették.) A légiósok nyilvántartását és ellenőrzését „veszélyességük alapján” négy kategóriába sorolják, melyekre alább még külön kitérek.

1965-től összehangolják a módszeres levélfigyelést („K-ellenőrzés”) a BM III/V.6. osztályával. E szerint a nyilvántartott 110 volt Pest megyei illetőségű légiós közül kiemelnek 10-15-öt, akiknek összes fényképes levélmásolatát átadják a Pest megyei III/II. alosztálynak, („mintha szoros figyelés alatt álló személyek volnának”), a többiekét pedig esetről-esetre, szúrópróbaszerűen figyelik. Mint azt az 1965 július 23-ai belügyi titkos jelentés tudatja, ezen osztályok közti belügyi egyeztetésen hangzott el az a javaslat is, hogy „a hazatért légiósok meghallgatásánál [a levélfigyelő szolgálat tisztjei] helyesnek tartják, ha tőlük is részt vesz az illetékes szakelőadó, mert az elmondott adatokat azonnal ellenőrízni tudja a légiós teljes levelezésének ismerete és az általános légiós vonatkozású tapasztalatai alapján.” Mint a jelentés végén olvasni: „A légiósokhoz hasonlóan az USA katonák K-ellenőrzését is megbeszéltük.”

A III/II-es csoportfőnökség utasításai szerint a Pest megyei alosztály 1963 végén 9 pontba foglalt operatív intézkedési tervet nyújt be jóváhagyásra a központnak arról, hogy miként kívánják a „légiós kontingens” ellenőrzését hatékonyabbá tenni. Ezt azután negyedévente rendszeresen felülvizsgálják és frissítik az újabb irányelvek és prioritások szerint. Ekként a Pest megyei belügyi elhárítás alig fél év alatt már ígéretes eredményt produkál. „A korábbi 72 légióssal szemben jelenleg 103 légiót tartunk számon, akiknek anyagait az időközben felállított OD-2768. sz. obj[ektum]. dossziéban kezeljük.” A légiósokról és kapcsolataikról összesen 786 új kartont állítanak ki és továbbítanak a központi nyilvántartásnak. Ugyanezen kartonok alapján e 786 személyt a KEOKH-nál és a BM Útlevélosztályán is folyamatosan „figyelőztetik”.

Veszélyességük alapján a hazatért légiósokat négy kategóriába sorolják. A katonai objektumok körzetéből Nyugatra szököttek adatait ellenőrzésre folyamatosan átadják a szovjet „objektum-védelmi csoportnak”. Titkos körözés-kutatás útján 20 külföldön tartózkodó Pest megyei légiót emelnek ki, s kiutazó rokonaik és a rájuk küldendő informátorok révén megfigyelésükre konkrét tervet dolgoznak ki (ld. fent az 1964 nyarán beszervezett „Vörösvári” esetét). Az amnesztiával hazatért volt légiósok közül 10 személyt helyeznek szoros ellenőrzés alá. Eközben fokozottan figyelik a megye „légiósokkal fertőzött községeit”, s több ízben meghiúsítják a kinn maradt aktív vagy volt légiósok hozzátartozóinak nyugati utazását is.

Az operatív akciókkal „elhárítandó” különösen veszélyesnek ítélteken (1. kategória) s a szoros ellenőrzés alá vontakon (2. kategória) kívül idővel részletes jellemzést és „környezettanulmányt” készítenek minden, a megye területén élő volt légiósról a körzeti

rendőr, az ú.n. „társadalmi kapcsolatok” (munkahelyi főnök, párt- és állami vezető, etc), a hálózati ügynökök továbbá a rendszeres légiós levélfigyelések adalékai nyomán. Íme, ezekből három jellemző példa egy 1965 májusában készült „szigorúan titkos” jelentésből[670]– mindhárom szökött, egyéni amnesztiával korán hazatért légiós, közülüök az első és az utolsó 1956-ban még fiatalkorúként hagyta el az országot:

„U. György (Budapest, 1942)

Segédmunkás, 8 általános, nős, pártonkívüli, Szigetmonostor, [lakcím] alatti lakos. 1956-ban disszidált. 1960. június 28-tól 1961. szeptember 4-ig volt légiós. Különböző fegyvernemi képzésben részesült, ejtőernyős kiképzést is kakott. A légióból 1961. szeptember 4-én Thuniszba [*sic!*] szökött, és 1963. július 25-én tért haza. A légióból való szökésének körülményeit ezideig még nem sikerült megnyugtatóan tisztázni.

Eddigi ellenőrzése során ellenséges tevékenységre utaló adatok nem merültek fel vele kapcsolatban. Lakókörnyezetében megállapítottuk, hogy a nyugati életformát dicsőíti. Főként anyagi, a kereseti lehetőségeket és megélhetést illetően. Légiós múltjáról baráti környezetében szűkszavúan nyilatkozik.”

Nemzedéki „kakukktojásként” ide kívánkozik egy „öreg” légiós megfigyelésének fontoskodó, már-már önparódiába hajló indoklása is:

„B. Ferenc (Budapest, 1925 -, Budakeszi, Szőlőtelepi lakos)

Előfordult, hogy rendszerünket gyalázó kijelentéseket tett. Légiós múltjáról nem nyilatkozik és nem tart fenn légiósokkal kapcsolatot. Légiós múltját, körülményeit, beállítottságát, magatartását illetően *ellenőrzése annál is inkább szükséges, mivel közel lakik a helyi vadgazdaság kísérleti telepéhez, ahová a kormány vezetői járnak ki vadászat céljából* [Kiemelés tőlem, NB].

Fentiek alapján a 2. melléklet szerinti besorolását tartjuk indokoltnak.”

Végül egy „magjavult”, noha éber kémelhárítói szemmel még így is gyanús légiós szökevény:

„Cs. István (Kispest, 1939, Schulek Margit)

Lakatos. Dunakeszi konzervgyár. 8 általános, nős, pártonkívüli, Dunakeszi, Hársfa utcai lakos.

Az ellenforradalomban nem vett részt, 1956-ban disszidált. 1958, januárjától 1958. április 14-ig volt idegenlégiós. A mascarai kiképzőtáborban kezdték meg gyalogsági kiképzését, ám a befejezés előtt [többedmagával! – NB] megszökött a táborból. Szökése után az algériai szabadságharcosok segítették, majd 1959. június 17-én hazatért.

Eddigi operatív ellenőrzése során főként a kezdeti időszakban eléggé hangoskodott, hajlamos volt ellenséges kijelentésekre, valamint izgága, felelőtlen magatartást tanúsított. Az utóbbi években politikai, erkölcsi magatartása lényegesen megváltozott. Megnősült, családot alapított, OTP-kölcsönnel házat épített. Magatartására a zárkózottság jellemző. Munka és lakókörnyezetében nem merült fel ellene kifogás. Jelenleg esti tanfolyamon gimnáziumi tanulmányait folytatja. Légiós múltjáról nem nyilatkozik, légiós kapcsolatai nincsenek.”

Ám biztos, ami biztos – „hazatérése utáni negatív erkölcsi, politikai magatartására tekintettel” – mégis 2. kategóriás besorolásának fenntartását javasolják.

---

[670] A BM Pest megyei Rendőrkapitányság III/II. alosztályának 1965. május 21-én kelt jelentése „A hazatért volt idegenlégiósokról és USA-katonákról” – ÁBTL, O-17416, 68.o.

A BM elhárító központja azonban, úgy tűnik, még ezt is kevesli. A csoportfőnök egy 1963. október 15-ei utasítása már a „légiós kontingens” szociológiai mélységű, alapos feltárását sürgeti. Ismerni kívánja a „bel- és külföldi légiósok” iskolai végzettségét, polgári és katonai szakképesítését, jelenlegi foglalkozását és lakhelyét éppúgy, mint a hazatértek – megyén belüli – földrajzi megoszlását, társadalmi életét, politikai hangulatát és nézeteit. Ennek nyomán a Pest megyei III/II-es alosztály újabb kimutatást készít az immár 111 nyilvántartott légiósról[671], akik közül 17 hazatért, 71 még aktív, 23 pedig a leszerelése után sem tért haza. Ez a belügyi „szociológiai” gyorsmustra – minden adathiányával és szakmai fogyatékosságával együtt is – kétség kívül tanulságos kordokumentum a kádári konszolidáció kezdeti évéből.

Megelőlegezve történetszociológiai tanulságait: a Pest megyei belügyi elhárítás aránylag bő „mintavétele” jól jelzi, hogy e kamasz fiúk túlnyomó része munkás vagy szegényparaszti származású, és már Nyugatra szökése előtt is igencsak hányatott előéletű volt. A kevés szakmunkás képesítést szerzett kivételt leszámítva iskoláikat nagyobb részt félbehagyták, és nehéz fizikai munkát végeztek segédmunkásként, tsz-alkalmazottként, szüleikhez és közvetlen környezetük felnőttjeihez hasonlóan, gyakran már 13-14 éves koruktól. Gimnáziumba, tanítóképzőbe vagy technikumba, az ismert légiós életrajzok szerint jó ha egy tucatnyian jártak a 267 közül, ahogy egy-két ritka kivételt leszámítva nyugati nyelvet sem volt módjuk még itthon elsajátítani az ’56-os emigráns kamaszoknak. Sokan intézetben, mostoha szülőknél vagy csonka családban nőttek fel (törvénytelen gyermekként, fél- vagy teljes árvaként), szorosabb érzelmi köteléket alig hagyva hátra – miként azt Afrikából és Franciaországból írt számos levelük és lázas társkeresésük is tanúsítja.

Íme, néhány jellemző adatsor a Pest megyei elhárítás 1963 végi „szociológiai” kimutatásából:

1) A légiósok iskolai végzettsége

közgazdasági főiskolát végzett	1 fő
technikumot (3 osztályt)	1 fő
polgárit (3 osztályt)	1 fő
középiskolát	16 fő
8 általánost	37 fő
7 általánost	7 fő
6 általánost	43 fő
5 általánost	4 fő
4 általánost	1 fő
Összesen	111 fő

2) Szakképzettségük

polgári		katonai	
lakatos	9	ejtőernyős	15
esztergályos	5	aknavetős	1
bányász	8	páncélos	1
villanyszerelő	3	vadászrepülő	1

[671] A BM Pest megyei Rfk. III/II. alosztályának Budapesten, 1963 november 11-én kelt jelentése: ÁBTL 3.1.5. O-17446, 36-40.o.

elektroműszerész	3
gépkocsivezető	7
motorszerelő	3
repülőgép-szerelő	2
kárpitos	2
pedagógus	1
kereskedő-segéd	1
köszörűs	1
kőműves	1
postatisztviselő	1
pincér	1
tisztviselő	1
traktoros	1
Összesen	50 / 111

terepfényképész	1
rádiótávírász	1
tü. fhdgy	1
spec. kiképzés	1
honv. kiképzés	6
Összesen	28 / 111

3) A kinn élő légiósok jelenlegi foglalkozása

aktívak		leszereltek	
gk.vez.	6	nyugdíjas	4
kantinos	2	gyári munkás	5
ítéletvégrehajtó	1	pedagógus	1
terepfényképész	1	BM alkalmazott	1
rádiójavító	1	gyáripari munkásellenőr	1
távírász	1	g.k.vezető	1
szakács	1	tisztviselő	1
aknavetős	1	autószerelő-művezető	1
egyéb	58	géplakatos	1
Összesen	71 / 94	francia katona	1
		gépipari iskolán	1
		egyéb	6
		Összesen	25 / 94

4) A hazatért légiósok foglalkozása

esztergályos	2
lakatos	2
elektroműszerész	1
kárpitos	1
kőműves	1
bányász	1
betanított munkás	1
állami gazd. dolg.	1
műanyagfeldolgozó	1
segédmunkás	5
Összesen	17 / 17

5) A hazatértek megoszlása a Pest megyei járások között

szentendrei	3
budai	5
váci	3
ráckevei	2
monori	1
nagykátai	1
gödöllői	1
szobi	1
Összesen	17 / 17

A kísérő megjegyzések sem érdektelenek:

„A fent felsorolt 17 légiós közül 9 fő Budapestre különböző üzemekbe jár be dolgozni. (ezek közül jelentősebb pl. a Ganz gyár, Csepel Autógyár, Nyugati pu.), 1 bányász, 7 pedig lakhelyén üzemben dolgozik.

Lakhely szerinti elhelyezkedésük erősen megoszlik, különösen jelentős ipari vagy katonai objektum szempontjából nem jelentős [*sic!*].

A 17 légiós egymástól elkülönülten él, kapcsolatot nem tartanak egymással. Általában munkahelyi magatartásuk, munkafegyelmük nem esik kifogás alá. Meghúzódnak, politikai tevékenységet nem folytatnak."[672]

Annál inkább a nyugati emigránsok!

„A kint élő 94 légióssal kapcsolatban általános tapasztalatunk, hogy rendszerünkkel szemben ellenséges hangokat ütnek meg levelezésükben, összetartanak, egymást segítik, leszerelésük után fegyvereiket megtartsák [*sic!*] s arról beszélnek, hogy alkalomadtán készek rendszerünk ellen fegyverrel támadni. Ezt a magatartást azoknál a légiósoknál lehet különösen tapasztalni, akik szökésük előtt részt vettek az ellenforradalomban [mint a „fanatikus ikrek": Iván-Kovács Csaba és Attila!] vagy egyéb bűncselekményeket követtek el."[673]

Az „első fecskék" nem éppen nyájas hazai fogadtatása (vizsgálati fogság, rendőri zaklatások) nyomán mintha a tömeges hazavágyás is elbizonytalanodnék, s ezt a titkosrendőrök is érzékelik: „Utóbbi időben azt tapasztaljuk, hogy lemondanak hazatérési szándékukról a megtorló intézkedésektől való félelmükben, a jobb körülmények közé juttatás kilátásba helyezése következtében, valamint az itthoni hozzátartozók lebeszélése alapján. Olyan is felmerült, például Cs. István volt dunakeszi lakos esetében, hogy minden kapcsolatot megszakított itthoni hozzátartozóival arra hivatkozással, hogy ez az elhatározása nem rajta múlik, számítását megtalálta, célját keresztül viszi, tekintsék őt halottnak, többet ne írjanak neki. Ebből arra lehet következtetni, hogy a hírszerző szervek felhasználják valamilyen formában ellenünk."[674]

Az ügynökhálózat kiépítése szemlátomást csak lassan halad, mint azt más, alább még idézendő források is megerősítik. „A kontingens ellenőrzésére eddig három ügynököt használtunk fel, valamint két beszervezési jelölt feldolgozása folyik. Ezek a hálózatok kvalifikáltak, mélyebb felderítésre alkalmasak." Megjegyzendő, hogy a szóban forgó

672 ÁBTL ÁBTL, O-17416, 37-38. o.
673 U.o.
674 U.o.

informátorok többnyire nem volt légiósok, bár mint „Piccolo”, „Takács” és néhány társuk példáján látni fogjuk, elvétve ilyen is akad.

További beszédes adalékok még ugyanebből a jelentésből:

A BM III/V-4. osztály adatai alapján 8 légiós hozzátartozó kiutazását utasították el. A módszeres telefon- és levélellenőrzésekből arról is értesülést szereztek, hogy ez időben 12 nyilvántartott légiós kívánt hazatérni látogatóba vagy végleg. Folyamatosan 48 légióst tartottak „K-ellenőrzés”, azaz levélfigyelés alatt és további 10-15 esetében kaptak alkalmi levélmásolatokat.

A még mindig szoros – sőt, a légiósok esetében tovább szigorított – belügyi kontroll ellenére a hazatérők száma lassan de biztosan nő. Mint láttuk, 1965 májusára a 133 nyilvántartott idegenlégiósból már húszan hazatértek, köztük hat, 1956 őszén még kiskorú emigránssal.

Oka az iratokból nem derül ki, ám a légiósok kiemelt figyelése és adatgyűjtése, mint elhárítási célfeladat, 1965 végével, két év múltán kurtán-furcsán véget ér (nyilván központi direktívára, országszerte), bár eseti vizsgálatok, alkalmi légiós-ügyek még fel-felbukkannak egészen a rendszerváltásig. A betekintő szolgálati jegyek minden esetre azt jelzik, hogy a Pest megyei légiós dossziét más titkosrendőri szervek még később is számos ügyben kérik ki tanulmányozás végett, noha adatbővítésre, korrekcióra, vagy iratrendezésre 1965 után már nem kerül sor. A Pest megyei belügyi elhárítás légiós iratanyagát végül 1979. december 10-én lezárják s a központi adattárba küldik.

A Berlin-Prága-Budapest-Bukarest-Hanoi-tengely
– avagy a „belügyi internacionálé” légiós hírcseréi

A hidegháború az 1960-as évek elejére, mint azt számos idézett dokumentum tanúsítja – a viszonylagos átmeneti enyhülés ellenére – még korántsem ért véget. Ellenkezőleg: a nyílt és közvetlen szembenállás helyett a keleti és a nyugati tömb egyaránt mindinkább a harmadik világ konfliktus-gócaira koncentrál, oda próbálván összpontosítani anyagi erőit, szakértőit, fegyver-arzenálját, s nem utolsóként: kém- és elhárító rezidentúráit, diverzáns ügynökségeit.

Így történt ez a háborgó Észak-Afrikában is, Marokkótól Egyiptomig, ahol a nemzeti felszabadító mozgalmak immár nyílt ideológiai és fegyveres kihívását a Deuxiéme Bureau, a brit MI5, az amerikai CIA, a szovjet KGB, az izraeli Moszad mellett egy sor arab és más – például kínai! – agentúra próbálta, egymással rivalizálva, lehetőleg titkon ám annál hatékonyabban befolyásolni. E „fokozódó nemzetközi osztályharcból”, kém- és propagandaháborúból – ha szerényebb mértékben is – a keleti tömb csatlós-országai is igyekeztek sokféle módon kivenni részüket: konspirált kiképző táborokkal, rejtett hadiszállítmányokkal, propaganda adókkal és rendszeres segélyadományokkal egyaránt. A „testvéri és elvtársi együttműködés” mindezek ügyében a szovjet blokk állambiztonsági szervei között is magától értődő és eljárásjogilag is kodifikált volt. Mint arra Móró István, a magyar hírszerzés egykori főnöke egy 1959 január 15-ei jelentésében emlékeztet: „Az [állambiztonsági szervezetek]1955-ös moszkvai értekezletén kötött megállapodás szerint a Szovjetúnió és a szocialista tábor hírszerző szervei kötelesek egymással hírszerzői információt cserélni és az ügynöki operatív munkában együttműködni.”[675]

Azt pedig, hogy közvetlen moszkvai direktívák alatt ekkor még javában működött a kommunista tábor „belügyi internacionáléja”, mi sem mutatja inkább, mint hogy a „légiós-elhárítás” összehangolt nemzetközi feladatát nem csak az NDK, Csehszlovákia, Magyarország és Románia, hanem a kommunista Vietnám belügyi szervei is kiemelten fontos közös ügynek tekintették.

Legalább is ezt jelzik azok a diszkrét levélváltások és információcserék, melyek 1963-64-ből maradtak fenn az említett országok titkosrendőri szerveitől. Bár a vegyes tartalmú dosszié[676] ilyen tárgyú iratai kissé hiányosaknak tűnnek, ám azért nincsenek híján a meglepő, sőt oykor bizarr adalékoknak. Gondos összeolvasásukból kitűnik, hogy a kapcsolatfelvételt eredetileg a magyar belügyminisztérium kémelhárató osztálya kezdeményezte egy több pontba foglalt, s a külföldi kommunista államvédelmi szerveknek megküldött, titkos tudakozvánnyal, egyrészt arról, hogy e társszerveknek miféle értesüléseik vannak a Francia Idegenlégió működéséről és belszervezetéről, másrészt és főként arról, hogy van-e bármi adatuk magyar légiósokról. Az 1963 végén „Volt francia légiósok” címmel megnyitott objektum-dossziéból a kimenő levelek sajnos hiányoznak, abba csak a kelet-német, csehszlovák, román és vietnámi elvtársak magyarra fordított válaszait iktatták. Mint ezekből kitűnik, a BM III/4. osztálya 1962. április 12-én intézte szövetséges társszerveihez 62-2223/62. számú átiratát, melynek 6 pontba foglalt kérdései – a válaszokból következtetve – az alábbiak lehettek:

1) Adataik szerint saját állampolgáraik miért és hogyan szöktek Nyugatra, illetve miként és miért álltak be a Francia Idegenlégióba?

[675] Jelentés a BM II/3. osztályának 1958 évi munkájáról, 1959. január 15. ÁBTL 1.6. BM II/3.
[676] ÁBTL O-19600/1 „Volt francia légiósok” (megnyitva 1963. 12.. 30.)

2) Hazatért légiósaik között van-e, akit ellenséges hírszerző tevékenységen kaptak, és általában a hazatérők milyen kapcsolatban állnak Franciaországgal s a helyi francia követséggel vagy konzulátussal?
3) A hazatértek kihallgatásuk során mivel indokolták szökésüket az Idegenlégióból, s azt hol és miként hajtották végre?

A további három kérdés sajnos már nem azonosítható ily egyértelműen, ezek tartalmára a válaszokból inkább csak következtetni lehet. Közülük egy vélhetően arra irányult, hogy a hazatértek egymással tartanak-e kapcsolatot, a másik, hogy sikerült-e ügynöknek beszervezni közülük néhányat, s végül a harmadik, hogy van-e a társszervek birtokában légiós szolgálati szabályzat, továbbá, hogy mit tudnak a különböző légiós egységek bázisairól, kiképzéséről, létszámáról és fegyverzetéről.

Mind közül a STASI rukkolt ki a legkorábbi s a legrészletesebb – 6 gépelt oldalnyi! – válasszal, ami egy példás rendőrállamtól és a Gestapo, ha nem is jogutódától, módszertani és nem kevésbé militáns, korporatív öntudatú örökösétől cseppet sem meglepő. A kelet-német belügyi elvtársak feltünő buzgalmának mindjárt két nyomós oka is volt. Az egyik, hogy egy ideológiai és katonai „frontállam” elszánt titkosszolgáiként – mondhatni, a keleti tömb nyugati vártáján – a lehető legkomolyabban vették a „disszidálást”, ami hazaárulásnak minősülő, szigorúan szankcionált bűntett volt, mivel az NDK létét és legitimációját alapjaiban kérdőjelezte meg. A STASI tisztjei nyilván ezért is siettek már válaszlevelük elején buzgón kriminalizálni a kelet-német volt légiósokat. („Megállapítható, hogy az NDK-ban élő egykori idegenlégiósok jelentős hányada államellenes bűntetteket és közönséges bűncselekményeket követett el.” etc.) Ám a kelet-német rendőrállam éberségének volt egy másik sajátosan „belnémet” oka is, hiszen a Francia Idegenlégió még ekkor is – immár több mint száz éve! – vagy felerészben németajkúakból állt, s ezért további „elszívó hatását” a STASI valós veszélynek, komoly állambiztonsági kockázatnak tekintette. Annál inkább, mert e nyíltan ellenséges haderőben a sok ezernyi kelet- és nyugatnémet önkéntes közös kiképzést kapott, és vállvetve harcolt a jelentős részben kommunista ideológiájú, támogatású és vezényletű FLN / ALN ellen. (Számszerű adatot a STASI-átirat ugyan nem közöl, ám a kelet-német „illetőségű” légiósok száma akár kétszer- vagy háromszor is túltehetett a Francia Idegenlégió ekkor mintegy 3000 fős „magyar kontingensén”.)

Nem meglepő hát, ha a keletnémet belügyi szervek véleménye sommásan elítélő volt a légiósokról. Közülük, mint írják, többet „börtönbüntetésre kellett ítélni”, mert hazatérve, úgymond, „ifjúsági bandák élére álltak, és megkísérelték az ifjúságot felbíztatni az Idegenlégióba való belépésre.” Spicli-szerepre, mint azt az NDK titkosszolgák panaszolják, a volt keletnémet légiósok sajnos nem igen alkalmasak, mivel előbb-utóbb átverik tartótisztjeiket (STASI-nyelven: „a titkos együttműködés a legtöbb esetben erkölcstelenséghez és dekonspirációhoz vezet”) és nem eléggé átnevelhetők („nagyon nehezen nyerhetők meg tartós és titkos együttműködésre”). Néhányat kémkedésért lecsuktak már, a többin rajta tartják

a szemüket, de magabizosságukból kiérzik, hogy nem tőlük tartanak a leginkább, mivel a nyugati kémszervetetek sem bolondok hírszerző vagy diverzáns-akciókat bízni szökött – vagy annak álcázott – volt keletnémet légiósokra.

Ezzel együtt az átirat közlései néhol figyelemreméltóan frissek és pontosak. Így például jól jelzik az algériai háború végével megsokasodott szökés-eseteket a marokkói és tunéziai határvidéken és az FLN diverzáns ügynökségeinek fokozott ebbéli közreműködését. A megszigorított légiós-felvétel, a leszerelési processzus, a sebesültellátás és a nyugdíj ügyében is meglepően naprakészek a keletnémet hírszerző értesülések. A magyar kollégák ámulatát mégis alighanem az a 21 magyar nevet tartalmazó légiós lista váltotta ki leginkább, amit a buzgó kelet-berlini kollégák átiratuk végéhez csatoltak, pontos születési helyekkel, dátumokkal, légiósnak jelentkezésük, majd dezertálásuk helyszíneivel és időpontjaival. „Vajon honnan tudják ezek, amit még mi se? És hogy van még erre is kapacitásuk, hogy a mieinket is nyilvántartsák?” – sápadozhatott irígyen e lista olvastán Karasz Lajos és a kádári állambiztonsági vezérkar. A STASI, jólértesültségét fitogtatva, a magyar kollégák figyelmét még egy Csehszlovákián át nemrég a magyar társszervnek átadott, dezertált légiósra is külön felhívja, mint aki a strassbourgi gyűjtőtáborról és továbbszolgáló társairól számos további információval is szolgálhat még.

A csehszlovák titkosszolgák válasza ennél jóval lakonikusabb. Egyoldalas, 1962 júliusi átiratukban csupán annyit tartanak érdemesnek a magyar kollégák orrára kötni, hogy a cseh és szlovák fiúk jórészt „kalandvágyból” és „világot látni” szöktek Nyugatra, majd az NSZK-beli lágerek mostoha viszonyaira ráunva közülük sokan „a Francia Idegenlégiót látták az egyetlen kiútnak”. Az eddig hazatértek részéről amúgy kémgyanús tevékenységet nem észleltek, igaz, a francia hírszerzés egy ízben azon mesterkedett, hogy „egy aktív, cseh származású légiós nevén és alibijével ügynököt telepítsen az országba”. Ámde a harmadik kérdésre adott válaszukkal a csehszlovák titkosszolgák már nem csak tunya érdektelenségüket, hanem nagyfokú tudatlanságukat is elárulják, azt írván, hogy repatriált légiósaik az „elviselhetetlen életkörülmények” és „rossz egészségi állapotuk” miatt tértek vissza szülőhazájukba, s ezen felül netán még azért, mert maguk is megelégelték „a kegyetlen bánásmódot a vietnami lakossággal és a felszabadító hadsereg katonáival”… Hm – nyolc évvel Dien-Bien Phu után? Vagy talán Algériát légiósként egyetlen cseh vagy szlovák legény se látta volna légiós uniformisban?

Hasonlóan „le vannak ragadva” még az előző, a francia-vietnámi háborúnál a román elvtársak is (ami persze, nyilván egyben azt is jelzi, hogy e két kommunista országból az 1950-es évek végén még jóval kevésbé lehetett Nyugatra kijutni!) Mindössze 30 volt légióst – köztük két magyar származásút – tartanak számon egész Romániában, azok egy részét is hadifogolyként csaknem egy évtizede a VDK-tól vették át. (Mint azt egy kommentárból megtudjuk: „A vietnámi elvtársak légiós fogolykihallgatásokat is továbbítottak a román szerveknek.”) Az első öt évet valamennyien leszolgálták, és kémgyanúsat a román elhárítók eddig még nem találtak közöttük. Mint írják, próbálkoznak további légiós adatgyűjtéssel is a

Franciaországból hazatérni kívánók zsarolása és ügynöki beszervezése útján, s ezen túl van némi sejtésük a francia elhárító szervek beszervezési gyakorlatáról is – a párizsi prefektúra két ezzel megbízott felügyelőjét például, jólértesültségük jeleként, név szerint is megemlítik.

Ám mindent egybevetve a Securitate 1962. novemberi, három oldalas válasza inkább csak tővel-heggyel összehányt, kétes adathalmaz, ha akad is néhány érdekes adalék benne. Figyelmességből a két Vietnámot megjárt magyar légiós veterán: „Dudás" és „Kelemen" fényképét is megküldik a magyar kollégáknak, s némi kis-antantos huncutkodással még azt is megpendítik, hogy az „Idegenlégió főfelügyelője: Montclair tábornok állítólag magyar nemzetiségű." (Nem volt az, persze!) A román átirat ezen túl akkurátusan felsorolja a főbb francia- és németországi toborzó irodákat, továbbá vagy fél tucat légiós ezred algériai állomáshelyét. Biztonsági szempontból, úgy vélik, főként a bukaresti francia katonai attasétól kell tartaniuk, aki a kiszolgált román légiósok nyugdíját sajátkezűleg fizeti ki, s e közben kifaggatja a veteránokat, „hírszerző jellegű kérdéseket tesz fel nekik".

A „vietnámi vonal" már csak azért is érdekes, mert egyben felfedi a korábbi – 1945-47-es – magyar légiós nemzedék hányattatásait három háborús földrész: Európa, Afrika és Ázsia térben és időben egymást váltó hadszínterein. A hivatalos magyar-vietnámi kapcsolat még 1952-53-ra, a francia indokínai háború utolsó éveire megy vissza, amikor kínai és szovjet – részben diplomáciai, részben belügyi – közvetítéssel több transzporttal küldenek legalább száz foglyul ejtett vagy dezertált magyar légiást Dél-Kínán s a Szovjetúnión át a Rákosi-diktatúra legvadabb ÁVH terrorját nyögő Magyarországra.

Egy dátum nélküli, vélhetően 1952-es pekingi magyar követségi feljegyzés (1964-es belügyi átiratban) a vietnámi magyar légiós foglyok első útrakész transzportja ügyében egy 14 fős listát közölve a következőkről tudósít:

„Wiet-Nami magyar hadifoglyok

A kínai KÜM a magyar nagykövetségnek megküldte a Viet-nami Demokratikus Köztársaság fogságába esett hadifoglyok névjegyzékét, és nyilvántartási könyvüket, fényképpel. [Kézírásos, ceruzával beszúrt megjegyzés: *Az eredeti dok. hollétéről nincs tudomásunk.* – Ezután következik a névlista, majd a feljegyzés így folytatódik:]

Még volt két magyar, az egyik kolozsvári születésű, a másik újvidéki. Ezeket nem fogadtuk el.

Jelenleg Dél-Kína területén vannak táborban. A hadifoglyok között van[nak] orosz, német, lengyel, cseh és román származásúak, akik szintén haza lesznek szállítva. A táborból

addig nem mozdítják el őket, amíg a szovjet hatóságok vízumot nem adnak ki részükre. Ez az ügy elhúzódhat. Ilyen kérelemhez fordultunk a pekingi szovjet nagykövetséghez és a magyar moszkvai nagykövetséghez. Megállapodtunk abban, hogy ezt a bandát egyszerre fogják leszállítani Moszkváig, és ott az illetékes államok követségei gondoskodnak további szállításukról. A szállítmányt fegyveres őrséggel fogják mindvégig kísérni, és mint bűnözőket fogják kezelni, ami azt jelenti, hogy zárt vagonokban fogják szállítani. A hazaszállításuk alkalmávak Tiencsinben fogunk velük találkozni. Részletesebb adatot róluk nem tudunk. A Viet-nami népfelszabadító hadsereg fogságába kerültek, mint francia légionisták. Értesülésünk szerint nem önként adták meg magukat, hanem harc közben estek fogságba. Megemlítem, hogy a franciák és a francia légionáriusok kegyetlenkedése Viet-namban borzalmas, állati! Kolera és tífusz ellen be lettek oltva."[677]

Mint munkám elején a fogságba esett vagy átállt vietnámi magyar légiósokról szólva jeleztem, egy vaskos dossziésorozat – benne számos vietnámi és francia nyelvű személyi irattal – csak napokkal kutatásaim lezárta előtt került elő az Állambiztonsági Levéltár pincetárlóiból, s ekként azokat már nem volt módom alaposan áttanulmányozni. Minden esetre, úgy tűnik, a pekingi magyar követség közvetítésével, már a Rákosi éra alatt is volt némi hírcsere és iratátadás a magyar és a vietnámi kommunista államvédelmi szervek közt, s eseti jelleggel ez később is fennmaradt. Nem csak azért, mert a hazatértek ellen indított itthoni kirakatperekben szükség volt leglább néhány terhelő bizonyítékra, hanem mert a vietnámi fogolytáborokban a hazatért túlélők tanúvallomásai szerint a magyarok legkevesebb négy-ötöd része elpusztult, s az ő azonosításukhoz később is szükség volt a távolkeleti információkra. Akik a harcokat túlélték, azok jó részével a két-három éves fogság: a vérhas, a malária és a kóros alultápláltság végzett, vagy a legapróbb fegyelemsértésért kijáró, kemény büntetések.

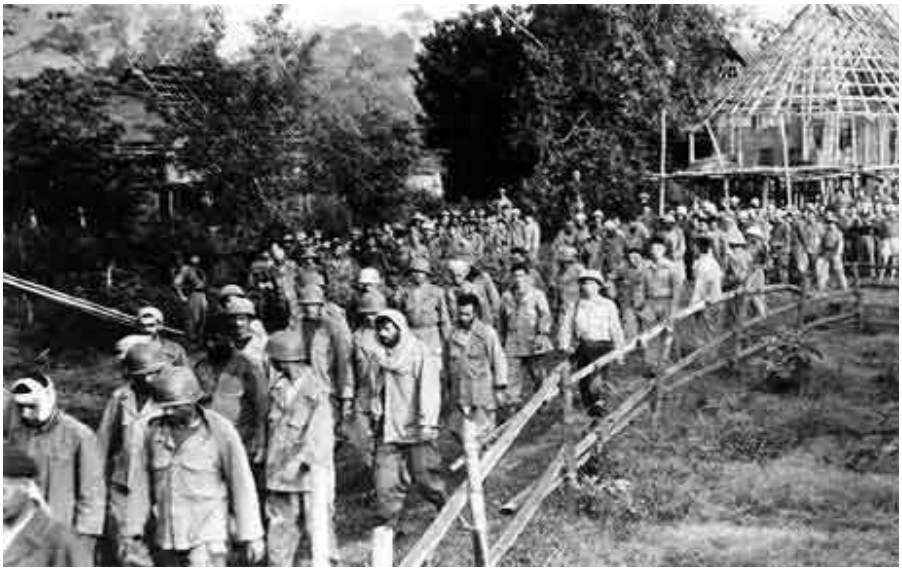

Mint azt a „Légiósok a forradalomban?" című fejezetben „Somlai István", (Somodari Sándor) és társai példáján láthattuk, a hazatérők sorsa sem volt irígylésreméltó. A Vietnámból haza jutottak között is voltak aránylag „szerencsésebbek", akik pár hónapos internálással vagy ügynöki beszervezéssel megúszták, ámde kémkedés és/vagy háborús bűntett vádjával kiszabott 10-15 éves börtönítéletek is, amelyből a rabok legtöbbje csak a forradalom alatt szabadult. Ám mindez már az ÁVH és a magyar bíróságok „belügye" maradt, amihez nem igényeltek további távol-keleti vagy szovjet titkosszolgálati aszisztenciát.

[677] ÁBTL 3.2.4. K-747 3. o.

„Musztafa fiai”

A figyelmes olvasónak talán feltűnt, hogy a dezertálásokról szóló korábbi fejezet adós maradt a válasszal egy fontos kérdésre, éspedig arra, hogy az algériai lakosság vajon miként viseltetett a szökött légiósok iránt? E mostani fejezet ugyan főként az ALN / FLN marokkói légiós „dezertőr-mentő” ügynökségének magyar érdekű rejtélyeit próbálja feltárni, ám az iménti kérdés megválaszolása nélkül ennek szerepe, működése sem megítélhető.

A légiós szökevények és az algérai lakosság

Mindenek előtt azt kell számításba venni, hogy az „algériai lakosság” a francia uralommal és az – azt részben megtestesítő – Idegenlégióval szemben korántsem alkotott egységesen ellenséges tömeget, hanem etnikai, vallási, kulturális és politikai hovatartozása szerint nagyon is tagolt és megosztott volt már a fegyveres konfliktus kitörésekor is. A többségi arab lakosságon kívül az egykori három francia „tengerentúli megyét” (Algír, Oran és Constantine székhellyel), melyekből 1962 nyarán Algéria néven önálló állam alakult, az arabokon kívül még számos őshonos etnikum lakta: így a kabilok, berberek, egyes fekete-afrikai népcsoportok, nem szólva a szintén nagymúltú és őshonosnak számító, helyi zsidóságról, vagy a tengermelléki nagyvárosok több mint egy milliós – francia, spanyol, olasz és más európai eredetű – népességéről, amely Észak-Afrikát, nem egy családban ekkor már négy-öt nemzedék óta épp annyira szülőföldjének tudta. Az egymást követő véres merényletek és megtorlások, a sok éves ádáz belháború ugyan mind jobban polarizálta Algéria sokszínű társadalmát, ám a de Gaulle-ellenes Algériai Francia Köztársaság kikiáltásával és az OAS puccskísérletével azt legalább annyira jellemezte a kiélezett, már-már polgárháborús francia-francia konfliktus, mint az európai-arab vagy a francia-algériai szembenállás. Ráadásul ebben az akkut válsághelyzetben, 1961 elején a Légió szerepe, sőt puszta fennmaradása is kérdésessé vált, miután több tábornoka, számos tisztje és egysége, így az Első Idegen Ejtőernyős vagy a Második Páncélos Idegen Ezred (1.REP, 2.REC) is szembefordult az algériai felkelőkkel kiegyezni kész de Gaulle-lal.[678]

A szökésre vállalkozó légiósok tehát nagyon is eltérő fogadtatásra számíthattak a civilek részéről Algéria-szerte, aszerint, hogy éppen hol és mikor szánták magukat a dezertálásra. A franciák iránt jórészt lojális, kabilok lakta keleti hegyvidéken aránylag kevés esélyük volt a bújtatásra vagy más gyakorlati segítségre – igaz, innen ritkábban is szöktek. Másutt viszont az egyszerű vidéki lakosság gyakran megszánta őket, pénzért vagy pusztán könyörületből élelmet, vizet, civil ruhát és útbaigazítást adván a szökevényeknek, mint arról a magyar belügyi akták légiós „útibeszámolóiban” ismételten olvashatni.[679] Nem mellékes az sem, hogy ekkor már bevált több évtizedes gyakorlat szerint, az arabok által elfogott és visszajuttatott francia szökevényekért – köztük az idegenlégiósokért is – tisztes fejpénz járt a „becsületes megtalálónak”, ami szintén nem könnyítette meg a dezertőrök dolgát.

Ott, ahol a felkelőkkel ádáz, mindennapos harcok dúltak, persze durvább esetek is adódtak, így rablótámadások és véres bosszúk a már fegyvertelen, menekülő légiósokkal szemben. (Nem egy veterán máig kísértő korai emléke maradt, ahogy a légiós keresőosztag már csupán szökött társaik hentes-módra megcsonkolt, fölaprított holttestével tért vissza, melyeket elrettentő példaként az egész ezred színe előtt közszemlére tettek.)[680] A szökött

---

[678] A de Gaulle elleni puccskísérlet légiós szálairól lásd: Vaisse, Maurice: *Alger le putsch*. Éditions Complexe, Bruxelles 1983.

[679] Civil arabok segítségnyújtása a szökevény magyar légiósoknak – lásd erről Labádi György (ÁBTL V-144895), Lukács László (ÁBTL 0023-144-8)) és Tóth Béla (ÁBTL V-147434) vizsgálati dossziéit

[680] Lásd még Szecskó Tibor interjúját és Nemes Sándor kérdőíves válaszát. Bizonyító erejű közvetlen forrásnak ugyan nem tekinthető, de hasonló balvégű csoportos szökés-esetet ír le regényében George Engel (Angyal

légiósok recepciótörténetében többszörösen is „határeset”-nek számít az a vakmerő dezertálási kísérlet, melyet a marokkói határon egy dzsippel áttörő német légiós őrmester hajtott végre. Őt, miután járműve üzemképtelenné vált, az arabok nem segítették tovább, nem is végeztek vele, hanem öt napon át egy teve farkához kötve gyalog hajtották vissza a légiós bázisra – 500 frank fejpénz ellenében… (Hogy az amerikai terepjárót megkapták-e ráadásként, erről nem szól a fáma, de ha kellőképp roncs volt már, a franciáktól még ez a „bőkezűség” sincs kizárva.)[681]

Az ALN tetuáni bázisa

Egész más indítékok vezették a franciai katona- vagy légiós-szökevényeket segítő, szervezett arab embercsempész-hálózatokat mind a tunéziai, mind a marokkói határtérségben. Ezek fenntartásához a fejpénzek és „útiköltségtérítések” anyagi érdekeltségén túl már komolyabb politikai és katonai érdekek is fűződtek, a háttérben nem egyszer nagyhatalmi befolyásolási törekvésekkel és „antiimperialista” propaganda-kampányokkal. Az Algériai Felszabadító Hadsereg (ALN) e téren egyik legismertebb, sok éven át sikerrel működő bázisa a marokkói Tetuán városában volt Sidi Moustafa – a továbbiakban magyaros írásmóddal: Szidi Musztafa – parancsnoksága alatt. A már 1956 tavasza óta független Marokkóban ez a legálisan fenntartott algériai felkelő bázis, hadikórház, menekült- és fogolytábor a háború éveiben vélhetően sok száz kelet-európai, osztrák, nyugat-német, svájci, jugoszláv és más szökevény légiósnak nyújtott menedéket, szervezte diplomáciai és titkosszolgálati eszközökkel a hazaútjukat, s biztatta több nyelvű röplapjaival és brossúráival dezertálásra a még francia zsoldban álló társaikat, mi több, a frissen érkezett szökevényeket időről-időre be is mutatta az általa szervezett nemzetközi sajtókonferenciákon. Mindeközben Tetuánban, egy korábbi államközi egyezmény alapján, ekkor még pár évig francia idegenlégiós egységek is állomásoztak, sőt, a légiós katonai rendészet, a Police Militaire is éjjel-nappal járőrözött... A marokkói hatóságok tehát e kvázi „nyílt városban” sajátos pragmatista vendégszeretettel mindkét, a szomszédban egymással ádáz háborút viselő fél fegyvereseinek és titkosszolgáinak otthont adott, ami nem egyszer nyílt incidensekhez vezetett, kivált az algériai légiós dezertőrök állandó jövése-menése miatt. Mindennek kihívó, csaknem hat évig tartó fenntartásához[682] egy agilis és ravasz, sok nyelvet beszélő és befolyásos külföldi kapcsolatokkal bíró felkelőparancsnok kellett, Szidi Musztafa pedig, e kalandorvérű „hivatásos forradalmár”, akit emberei karizmatikus vezetőként tiszteltek, tökéletesen alkalmasnak tűnt e posztra.

Azt, hogy „Musztafa őrnagy” (másutt „kapitány” vagy „ezredes”) végül is hány magyar légiós szökevényt jutatott haza, pontosan nem tudni. Magam a fennmaradt magyar belügyi aktákból csak az ’56-os fiatalkorú menekültek szűkebb köréből 23-nak akadtam nyomára, amiből joggal lehet következtetni arra, hogy a teljes ALN-szöktette magyar légiós kontingens a háború alatt ennek akár a két- háromszorosa is lehetett.

A tetuáni ALN-bázis parancsnokának személyét számos rejtély és találgatás övezte már egykor is – amit jól jelez, hogy legalább négyféle magyar forráscsoport próbált jellemzést adni róla: 1) az általa hazasegített, dezertált légiósok (Cserényi István, Lovas Endre, Tóth Béla,

---

György) is, amely 1959 karácsonyán történt Mascara közelében, ahol egy – részben magyar önkéntesekből álló – légiós harci osztag egy éjszakai bevetés után négy korábban dezertált társuk megcsonnkított holttestére bukkant a felkelők egyik barlangi rejtekhelyén – meztelenül, átvágott torokkal, péniszükkel a szájukban. Lásd: Georg Engel: *Légió mindhalálig*, Cédrus, Budapest, 1990. 198-199.

[681] Az eset Szabó László beosztottjával történt, ld. a vele készült intejúban, a szerző kutatási anyagaiban.

[682] A Musztafa parancsnoksága alatt álló tetuáni ALN-bázisról a legkorábbi magyar belügyi híradás 1957 őszi, míg a légutolsó 1963 februári keltű.

Fehér András, Zsovinyecz Sándor és társaik) vallomásai, 2) a belügyi elhárítás róla készült jelentései, 3) egy bécsi barátja és munkatársa: a magyar belügyi és külügyi szervek által 1958 őszén Budapestre meghívott Reimar Holtzinger, végül 4) Musztafa 1960 eleji budapesti látogatása után a Magyar Vöröskereszt egy terjedelmes, titkos feljegyzése, melyet egy kísérőlevéllel az MVK egykori főtitkára, Kárpáti József küldött meg Péter János külügyminiszterhelyettesnek – korábbi ismerősünk: Hivatal Ervin fogalmazványaként. Lássuk, mi mindent árulnak el Musztafáról e gyakran egymásnak ellentmondó, jónéhány bizarr adalékkal teli, szolgálati iratok.

Musztafa nevének gyakori említésére, mint az a „Szökött magyar légiósok" fejezet jelentés-részleteiből is kitűnt, 1957-58 táján már az éber belügyi postacenzúra is felfigyelt. Ám e név komolyabb állambiztonsági „referencia" Budapesten csak azok után lett, hogy az első légiós dezertőr-transzportot: Lovas Endrét és öt társát, a bécsi magyar követség diszkrét, ám annál gálánsabb „útiköltség-térítésével", 1958 áprilisában Musztafa Tetuánból sikerrel hazajuttatta. Tudtommal legalábbis ez volt az első, precedens értékű, csoportos légiós transzport Marokkóból, melyet azután, ennél kisebb itthoni hírveréssel és felhajtással, még 4-5 éven át továbbiak is követtek.

„Adjátok vissza gyermekeinket!"

Az eset ismertetése akár három másik fejezetbe is beleillene, hisz épp annyi köze van a szökött magyar légiósok fogadtatásához, mint a Magyar Vöröskereszt 1956 utáni színeváltozásához, vagy a nemzetközi kém- és propagandaháborúhoz. Röviden mégis itt mutatom be Musztafa elsőként megtért tékozló „fiainak" fogadtatását, melyet a belügy által koncertált, jól előkészített sajtókampány is kísért.

A fél tucat szökött légiós, mint kiderült, több helyről, más-más időpontban „dobbantott", s végül csak Tetuánban állt össze a hazaindulók első truppjaként. Közös volt azonban bennük, hogy Saidából vagy Mascarából valamennyien az alapkiképzés első néhány hónapja alatt mondtak nem túl érzékeny búcsút a Légiónak. Így Zsovinyecz Sándort és társait, fél éves mascarai kiképzésük után, 1957 nyarán Szenegálba vezényelték, de Casablancából vagy tizenöten még a behajózás előtt megléptek, majd közülük többen az FLN tetuáni ügynöksége révén 1958 április 21-én hazatértek Magyarországra. Köztük volt Lovas Endre is, aki Saidából három társával már az első négy hónap letelte előtt megszökött, majd az arabok segítségével Tetuánba eljutva utóbb szintén hazatért. Viszontagságaikról alig egy hét múlva, egy az 1958. április 28-án a Magyar Vöröskereszt székházában tartott sajtókonferencián a Magyar Rádió „Szülőföldünk" című adásának és a Népszabadságnak is nyilatkoztak – ennek riportját teljes szövegében lásd a Dokumentumtárban! Ez utóbbi durván manipulatív, hisztérikus hangú vádirat, úgy vélem, magáért beszél, s nem szorul érdemi elemzésre. A sajtókonferencián elhangzottakat ezúttal inkább a Kossuth Rádió aznap esti szerkesztett adását idézem a müncheni Szabad Európa Rádió figyelőszolgálatának egykori szöveglejegyzése alapján:

„Szülőföldünk", 20h – Tudósítónk jelentkezik a Magyar Vöröskereszt budapesti székházából.

Hat fiatal magyar visszatért áll az újságírók érdeklődésének középpontjában ezen a sajtókonferencián, melyet a Magyar Vöröskereszt székházában a Magyar Vöröskereszt, a Magyarok Világszövetsége és a Magyar Rádió „Szülőföldünk" szerkesztősége rendezett. Hat hazatért fiatalember, közülük a legidősebb 26 éves, a legfiatalabb még 18 sincsen. Fehér András, Nézics József, Kovács János, Gál-Szabó András, Lovas Endre és Zsovinyecz Sándor, akik néhány hónapja még a Francia Idegenlégió tagjai voltak, és most a magyar sajtó

képviselői előtt számolnak be sorsukról, kálváriájukról. A konferencián többen jelen vannak olyanok is, akiknek hozzátartozójuk ma még az Idegenlégióban van."[683]

E bevezető után házigazdaként Kárpáti József, az MVK főtitkára nyitotta meg a nyilvánvalóan belügyi ihletésű rendezvényt, majd sorra megszólalt három hazatért: Zsovinyecz, Lovas és a 17 évesen légiósnak állt Fehér András is. Ezután egy elkeseredett, majd egy indignált hangú nő következett (az első egy anya, aki „még nem kapta vissza a fiát", a második „a nép hangja", egy vádló és hisztérikus házmesternéi replika), majd végül maga a tudósító summázta a megszívlelendő tanulságokat. A „fiatalemberek" derekasan felkészültek, az alkalomhoz illően drámai színekkel ecsetelték „kálváriájukat", ám maga az előbeszéd, töredezettségében is spontán és hiteles, s a rádióadásban – a műfaj „valóságközelibb" és kevésbé manipulálható jellege miatt – együttvéve tizedannyi légiós rémtett sem hangzott el, mint ami a másnap reggeli, uszító hangú pártlapban rágalom-áriaként megjelent.

Mellesleg Lovas Endre már idézett belügyi vallomásából az is kitűnt, hogy korántsem ez volt a fiúk debütálása a nagy nyilvánosság előtt: „Az arabok segítségével sikerült átjutnunk az algériai szabadságharcosokhoz, ahol nagy örömmel fogadtak. Civil ruhát és jó ellátást kaptunk. Elvittek bennünket többek között Tangerba, ahol egy nagy sajtókonferencia volt. Itt számtalan nemzetiségű újságíró, köztük franciák és amerikaiak is jelen voltak. Itt mi is felszólaltunk, élő bizonyítékául annak, hogy a Légióban magyar disszidenseket is toboroznak, holott ez megállapodás szerint tilos."[684]

Azt, hogy kiemelt, országos propaganda-kampányról van szó, jól jelzi a tény, hogy a „légióból menekült", majd hazatért hat légiósról a másnapi Népszabadság kiadós tudósítást közöl[685] a hivatalos pártlap második oldalán – még a belügyesek előkészítette rádióadáshoz képest is sokkal élesebb agitatív hangsúlyokkal. Fényképeket ugyan az újság nem mellékelt, mivel célja nem a „sztárcsinálás", hanem az elrettentő példa kellőképp komor és ideologikus tálalása volt. Magáért beszél már a három sorba tördelt szalagcím is: „Hat magyar fiút megmentettek az algériai szabadságharcosok / Akik megmenekültek a légió poklából / … és akiket hiába várnak haza szüleik" Nem kevésbé durván hatásvadász a riport bevezetője és

[683] OSA, RFE monitoring service / April 28, 1958
[684] ÁBTL 3.2.4. K-210 3.o.
[685] *Akik megmenekültek a légió poklából*, Népszabadság, 1958. április 29. kedd, 2. oldal

néhány belcíme: „Hogyan és miért? / Ittas fővel, kényszerből / Legolcsóbb az emberélet / Köszönet az algériai szabadságharcosoknak / Adjátok vissza gyermekeinket!”

Huszonhárom magyar légiós szökevény ügyfele közül Musztafa, úgy tűnik, l a legtöbbet magáróa bizalmát élvező Lovas Endrének mesélt, aki hazatérve, egy 1958 szeptember végi kihallgatásán így idézi fel e nemzetközi kém- és propagandista karrier lélegzetellállító fordulatait:

„Mustafa osztrák származású zsidó, a keresztneve Wilhelm, a többire nem emlékszik. A háború alatt Máramarosszigeten szovjet lágerparancsnok volt. Keveset magyarul is beszél.” [Ezzel szemben Lovas Endre kihallgató tisztje, Mihalovics Pál r.hadnagy egy héttel korábbi jelentésében a Lovastól hallottak nyomán, kissé kuszán s a fentieknek ellentmondóan még ezt írja: „Si Mustapha Ben Achmed német származású egyén, a Légionáriusokat Hazatelepítő Bizottság politikai biztosa. Székhelye: Tetuán. Máramarosszigeten mint szovjet lágerparancsnok működött, SS-eket őríztek. Kádár elvtársat személyesen ismeri. Kicsit beszél magyarul.”[686] Ám lássuk tovább Lovas vallomását:] „A háború alatt Mustafa a Szovjetúniónak Németországban különböző feladatokat végzett el, ahová elmondása szerint ejtőernyővel dobták le.

Mustafa a Szovjetúnióban könyvet is írt, a »Szovjetúnió gazdasági helyzete« címmel. Egyébként ő író is és újságíró. A SZÚ-ban „Iljusin” név alatt írt. A háború alatt a SZÚ-ban osztrák foglyok számára politikai iskolát vezetett. A háború után a Szovjetúnióban magyar kulturális területen működött.

A Berija-ügy után Jugoszláviába ment, ahol kulturális ügyeket intézett. Elmondása szerint Gyilasz igen jó barátja volt. Több könyve, melyeket álnév alatt írt, Nyugaton is megjelent. Pl.: »Barátom, a gyilkos«. Titónak is küldött egy könyvet ajánlásképpen, aki azt válaszolta neki, hogy »ő a legnagyobb filozófus a kémek között, és a legnagyobb kém a filozófusok között«.

Jugoszláviából Ny[ugat]-Németországba szökött, ahol az amerikaiakkal került kapcsolatba, akiknek szovjet államférfiakról kompromittáló anyagokat közölt, saját írásával. [*sic!*] Az amerikaiak beszervezték, majd Baden-Badenban egy 10 főből álló csoport vezetője lett. Egy idő múlva megszökött, és Párizsban telepedett le. Később beiratkozott a Sorbonne Egyetemre. Itt került kapcsolatba a[z arab] szabadságharcosokkal.”

Lovas Endre elmondása szerint Mustafa több álnevet is használt, egy francia neve pl. Jean-Claude Menjer”. Regényeit és cikkeit is álnéven közli, nem engedi magát lefényképezni sem. Mustafa elmondta Lovas Endrének, hogy ismeri Holzinger Reimar osztrák újságírót is, akivel együtt volt a Szovjetúnióban. Nagyon jó barátok. Holziger jön be most Magyarországra riportot készíteni a hazatért légiósokról. Jövetele célja, így írta Mustafa Lovasnak, hogy meggyőződjék arról, hogy hogyan élnek itt a hazatért légiósok. Fel fogja keresni őket, és a Rádióhoz is be fog menni.

Lovas elmondta, hogy látta Mustafát fényképen szovjet katonai egyenruhában. Állítólag sz[áza]d[o]s-i rendfokozattal. Mustafa azt mondta, szeretné magát a Szovjetúnió előtt tisztára mosni, azért dolgozik most, és ha győz a szabadságharc, szeretne diplomáciai munkát vállalni a Szovjetúnió és Algéria között. (…) A magyarországi eseményekről pozitívan nyilatkozott, elmondta, hogy igen örül, hogy az ellenforradalmat leverték. Egyébként a magyarokat nem nagyon szereti. (…)

Lovas elmondta, hogy látott egy képet, ahol Mustafa Picasso lányával van lefényképezve. Si Mustafa Ben Achmed 38 év körüli, hullámos, barna, őszülő hajú férfi. Egy vágás van a

[686] ÁBTL 3.2.4. K-210 3.o.

száján, ezért mindig bajuszt visel. (…) Lovas Mustafával jelenleg is levelezik, és Mustafa megírta neki, hogy egy Holzinger Reimar nevezetű osztrák egyén fog az Algériai Hazatelepítő Bizottság nevében Magyarországra utazni."[687]

Egy „haladó érzelmű" látogató Bécsből

Reimar – másutt: Raymund – Holzinger 1958 szeptember végi budapesti fogadására nem ok nélkül készült gőzerővel a magyar belügyi elhárítás, ahogy nyilván nem véletlen az sem, hogy személyéről aránylag vaskos megfigyelő dosszié maradt fenn.[688] A bécsi magyar hírszerző rezidentúra titkos jelentéseiből korábban már az itthoni elhárítók is értesülhettek arról, hogy Musztafa bizalmasaként és „az algériai Légiós Hazatelepítő Bizottság" bécsi ügyvivőjeként titkon Holzinger intézte a bécsi magyar követséggel a még az év tavaszán Marokkóból hazatért, szökött légiósok: Lovas Endre és öt társa szervezési és „költségelszámolási" ügyét. Ahogy a visszajelzésekből Holzinger is nyilván tudhatta, hogy a hat légiós hazatérte után a magyar belügy a Rádió „Szülőföldünk" adásával, a Népszabadsággal, a Magyarok Világszövetségével és a Magyar Vöröskereszttel sikeres sajtókampányt rendezett a hazatértek ügyében. Színről színre meg akarták hát ismerni végre egymást az addig csak közvetítők útján, távolról együttműködő felek, hogy kipuhatolják, ki miben érdekelt, s lehet-e folytatása a precedens értékű csoportos légiós szöktetésnek. Ezen felül, mint az iratokból kitűnik, a magyar titkosszolgálat Holzingert hírszerző ügynöki beszervezés végett is „tanulmányozni" kívánta, s emiatt egész budapesti tartózkodása alatt szoros megfigyelés alá vonta, mikét arról fennmaradt követési jegyzőkönyve is árulkodik.

Az egész Holzinger-féle alig háromnapos közjáték inkább a „Sok hűhó semmiért" shakespeare-i fedőnevét érdemelné, s utólag is legfeljebb arra jó, hogy felidézze a kora-kádári állambiztonsági masinéria titkos összjátékát az irányított sajtóval, a külügyi és pártszervekkel és az ú.n. tömegszervezetekkel (SZOT, Magyarok Világszövetsége, Magyar Vöröskereszt, stb). Maga a 37 éves bécsi vendég, aki állítása szerint először (!) járt Budapesten, polgári (fedő) foglalkozását tekintve vasúti mérnök (másutt: újságíró és szerkesztő) volt, egy született nyelv-zseni, aki: „tökéletesen beszél angolul, franciául, németül, spanyolul, olaszul és keveset arabul is. Állítólag szláv nyelvet is beszél."[689] Ez utóbbi nem volna meglepő, ha igaz az a Musztafától Lovas Endrén át vett értesülés, mely szerint a háború alatt mindketten a szovjet Vörös Hadsereg komisszárjai és német fogolytábor-felügyelői voltak. Holzinger első útja Pesten Nemes Jánoshoz, a Népszabadság egyik riporteréhez vezetett, akit még Bécsből ismert, mikor az – alighanem menekültügyben – a Magyar Rádió számára ott riportokat készített. Nemes nyomban betelefonált a Rádióhoz, „ahonnan két elvtársnő: Csikós Lászlóné és Keszthelyi Gyuláné kimemtek Nemes lakására és elvitték Holzinger Reimart" – mint azt a szoros követés nyomán a BM II/2.f.alosztály imént idézett jelentése[690] tudatja. Ezután emberünk „a KÜM-től kocsit kapott, amellyel Csikós és Keszthelyiné elvtársnők kíséretében meglátogatták a volt légiósokat, és egy összejövetelre meghívták őket." (…) A másnapra megbeszélt találkozón „Vámosi elvtárs a II/III. osztályról (külügyminisztériumi fedéssel), Keszthelyiné, Csikósné a Rádiótól, továbbá Fehér András, Lovas Endre, Zsovinyecz Sándor és Tordut nevű volt légiósok vettek részt."

A villámlátogatáson maradt idő a politikai crédókra és világnézeti vallomásokra is. Mint azt Holzinger vendéglátóinak kifejtette, ő maga nem kommunista, pártnak sosem volt tagja, de „haladó érzelmű embernek tartja magát. (…) Az algériai kérdéssel kapcsolatban elmondta,

---

[687] U.o. 4-6.o.
[688] „Reimar Holtzinger", ÁBTL 3.2.4. K-10

[689] ÁBTL 3.2.4. K – 210. 16.o
[690] U.o. 16-18.o.

hogy a 20. században jogtalannak és igazságtalannak tart mindenféle gyarmati elnyomást. Ezért vállalta régi barátja, Mustafa felkérésére, az Algériai Felszabadítási Front érdekeinek képviseletét a volt légiósok ügyével kapcsolatban. Elmondta, hogy gyalázat a Nyugat részéről, ami a magyar menekültekkel történt. A Nyugat 100.000 embert [valójában kétszer annyit] kicsalt a hazájából, s ezeket erkölcsi és anyagi züllésbe taszította. A fiatal menekülteket, mint rabszolgákat, eladták az Idegenlégiónak. Ezért találja helyesnek és jogosnak Musztafáék törekvéseit, hogy a Légióba toborzott fiatalokat felvilágosítsák, s a Légióból való dezertálásra és utána hazájukba való visszatérésre biztassák. Elmondta, hogy a háború után 3 évig ő is szenvedett a Légió poklában."

Ám mindez, úgy tűnik, kevés volt. Holzinger dossziéját további titkos jelentésekkel vastagította Lovas Endre hazatért légiós és az akcióba vont, „külügyi fedésű" Vámosi József r.százados. Ez utóbbi nyolcoldalas beszámolójának egyetlen érdemi novuma, hogy egy bizalmas külügyminisztériumi megbeszélésről is tájékoztat, ami „Első elvtárs" – a Külföldi Magyarok Önálló Referatúrájának 1. titkára – szobájában történt. „A megbeszélés, mint Vámosi írja, a legteljesebb egyetértés jegyében zajlott le. Holzinger az Algériai Felszabadítási Front Légiósokat Hazatelepítő Bizottsága hivatalos írásbeli felhatalmazásával jött a megbeszélésre. A már eddig amnesztiával hazatért, vagy az ezután hazaszállítandó volt légiósok ügyéről (útiköltség, ennek térítési módja, eltartási költségek, adminisztratív kérdések, stb.) tárgyaltunk. Magyar részről vállaltuk a már eddig hazaszállított volt magyar légiósok útiköltségének (1.440 dollár) megtérítését, valamint azt, hogy akinek a jövőben hazatérési engedélyt adunk, annak útiköltsége megtérítését szintén vállaljuk. A kifizetés technikai részét Holzinger Reimar fogja kidolgozni, amelyet írásban bead a magyar követségen."[691]

[691] ÁBTL 3.2.4. K – 210, 25-32.o.

Egy többes ügynök, akinek Nietsche a kedvence

Lovas Endre, úgyszintén alapos, 1968. október 3-án kelt, sok oldalas titkos jelentése[692] mindenek előtt Musztafáról kíván további adalékokkal szolgálni – úgy tűnik, önkéntes alapon, nem ügynöki mussz-feladatként. Mint írja, egy hasonló beadványt már közvetlenül hazatérése után is eljuttatott a magyar belügyi hírszerzéshez BM-tiszt sógora, Balázs József révén.

A bizalmas Lovas-jelentés számos új adalékkal színezi Mustafa portréját. Íme, néhány:

„Magassága megközelíti a két métert, barna göndör haja van, különös ismertető jele egy heg a száj bal oldalán az orrig. Kézzel 11 vagy 12 éve nem ír már, fotografálni nem engedi magát. Szabad idejében orosz népdalokat, német hadifogoly és deportált dalokat énekel. Beszél németül, franciául, angolul, oroszul. Olvas és kitünően ért spanyolul. Ugyancsak hibátlanul ért jugoszlávul [*sic!*], de beszélni nem tud. Néhány szót ért magyarul is, de szerintem többet tud, mint amennyit mutat.

Intelligens, művelt, de nem olvasott. Ellenben a filozófiában jártas. [*Sic!*] Főleg Nietschét kedveli. Titó többek közt ezt mondta róla: „A legnagyobb kém a filozófusok, s a legnagyobb filozófus a kémek között." Saját bevallása szerint hipnotizőr is. Fénykép található [róla] a Magyar Rádió „Szülőföldünk" szerkesztőségében, Keszthelyinénél, amely őt mint az ALN kapitányát egyenruhában ábrázolja."

Lovas Endre ugyan nem tesz rá célzást, ám a többi szökött légiós, így Tóth Béla, Cserényi, Zsovinyecz és mások rendre megjegyzik azt is, hogy Musztafa szűkebb bizalmi köréhez mindig is tartozik néhány fiatal légiós, akiket gesztusokkal köt magához, habár ezek között olykor a tettlegességig fajuló „féltékenységi" cívódások sem ritkák, s e lieblingjeit a többiek maguk között csak női gúnynevekkel illetik. Mindez, továbbá a fennmaradt belügyi dokumentumok gyakori kitakarásai egyértelműen arra engednek következtetni, hogy Musztafa korántsem csak plátói vonzalmakat táplált némely védence iránt, hanem egyúttal alkalmi vagy állandó szeretőit is közülük választotta.

A fentiekről persze, a Magyar Vöröskereszt másfél év múltán írt bizalmas beszámolója Musztafa 1960. február eleji budapesti látogatásáról mitsem tud. Az algériai magyar külügyi titkos iratok közt talált nyolc sűrű gépelt oldalas „Feljegyzés Mustafa Moussa, az Algériai Felszabadító Hadsereg tisztjének látogatásáról, 1960. február 18."[693] egy kísérőlevéllel maradt fenn, melyet Kárpáti József, az MVK főtitkára (volt kelet-berlini nagykövet) küldött Péter János külügyminiszter-helyettesnek. A „H.E." monogrammal szignált feljegyzést minden bizonnyal Hivatal Ervin fogalmazta, akárcsak az egy évvel korábbi, fentebb már idézett tuniszi útibeszámolót, amikor is egy segélyszállítmány „visszárujaként" két szökött magyar légiost hoztak haza Budapestre!)

„Mustafa őrnagy igen intelligens, széleslátókörű, megfontolt, mondhatni elszánt, energikus és nagykoncepciójú ember." – summázza lelkesülten az emlékeztető. A terjengős jelentés voltaképp Musztafa önmagáról költött legendáit és alibijeit visszhangozza, megelehetősen naívan és kritikátlanul. Érdemi közlése alig több annál, mint hogy a tetuáni ALN-parancsnok kelet-európai körútja egyik állomásaként érkezett Budapestre, ahol február 3-án a Magyar Vöröskereszt központját is felkereste, ahol Kárpáti József főtitkárral folytatott tárgyalásokat, minden bizonnyal az azokon is résztvevő Hivatal Ervin tolmácsolásával. Musztafa különben előtte már közel egy hónapot Jugoszláviában töltött (alighanem azért, mert itt működött az FLN / ALN arab nyelvű rádiós propaganda adója és nyomdája), s Budapestről állítása szerint még Bécsbe, Berlinbe, Prágába és Moszkvába készül ellátogatni az itt kezelt

[692] U.o. 34-39.o.
[693] MNL XIX-J-1-j Algéria sz.t. 1958-1964 2. doboz, 26. tétel, 002096/1.

sebesült algériai felkelők ügyében. Az MVK maga is kivitte egy budai kórházba az algériai sebesültekhez, s a rehabilitációs szanatórium tanműhelyeit is végigjárta vele.

„Musztafa – szól a jelentés –, beszámolt arról is, hogy többször jártak nála Marokkóban NDK-beli és jugoszláv újságírók, fotóriporterek, akik riportokat, fénykép- és filmfelvételeket készítettek az algériai sebesültekről és menekültekről. (…) Megjegyezte, hogy szívesen fogadna Magyarországról is riportereket és vöröskeresztes küldötteket hasonló célból, akiket teljesen ellátna ott."

Ám a könnyed ígéretek és fogadkozások ezzel mindkét részről, úgy tűnik, véget is értek. Szorosabb kapcsolata a magyar belügyi kémelhárítással, sajtóval és segélyügyi szervezetekkel, sem Holzinger Reimarnak, sem Musztafának nem lett, noha kettejük budapesti villámlátogatása a belügyi iratok tanúsága szerint még évekre ellátta munkával a titkosrendőri rejtvényfejtőket, akik nem győzték tisztázni a sok alibi-mese, „legenda", camuflage és önmítosz egymásnak ellentmondó részleteit.

Az utolsó fennmaradt belügyi irat, amely Musztafa nevét említi, a BM levélfigyelő részlegének egy 1964 nyarán kellt feljegyzése. Ebben a postacímét is közlik (Tetouan, Marocco, Apartedó 399), és immár múlt időben utalnak arra is, hogy „az FLN megbízottjaként működött Tetuanban »Si Mustafa« nevű személy, aki a szökött légiósok ügyeivel és hazatérésével foglalkozott". Ezután, meglepő fordulattal a magyar belügyi szervek pár évvel korábbi nagyreményű, titkos partneréről, az alábbi, nem éppen hízelgő jellemzés olvasható:

„»Si Mustafa« igen gyanús és kvalifikált személy. Az 1957-58-as években hozzá szökött magyar származású légiósokkal igyekezett bensőséges kapcsolatot kiépíteni, és megnyerni bizalmukat. A hazatért volt légiósokkal pedig levél útján tartotta fenn a kapcsolatot, többek között Fehér Andrással (budapesti postacím) és Lovas Endrével (szintén budapesti cím). Nem ellenőrzött anyaga szerint »Si Mustafa« az amerikai titkosszolgálat ügynöke. Anyaga osztályunkon megtekinthető."[694]

[694] ÁBTL 3.1.9. V – 158095. 73.o.

Itt és most, további források híján, legyen elég róla ennyi. Mint azt a „Hógolyó és a Dőzjem Büró” című fejezetben láthatttuk, hat évvel korábban, Tóth Béla írásos belügyi önvallomása szerint, a francia katonai elhárítás 1958 őszén állítólag megpróbálta az ALN tetuáni parancsnokát elteteteni láb alól két-három dezertőrnek álcázott magyar légiós által. Hogy ekkor, avagy később valóban megkíséreltek-e ellene merényletet, nem tudni. Az elhíresült nemzetközi politikai kalandor és többesügynök mindenesetre korántsem csak a Deuxiéme Bureau-nak álhatott útjában, hanem más nyugati és keleti hírszerző szerveknek éppúgy, sőt, túlzott informális hatalmával és önállóságával idővel nyilván ádáz belharcokba kezdő ALN-beli riválisainak is. Algéria függetlenné válása után – ha ugyan megérte – így aligha várhatott rá hosszú, békés öregkor, és csaknem kizárt, hogy vakmerő hajtűkanyarokkal tűzdelt pályáját természetes halállal végezte.

Dezertőrök dícsérete – a KISZ KB propaganda diafilmje

Végül a kém- és propagandaháború egykori világát felidézve érdemes kitérnünk még a dezertőr-fogadó 1958-as sajtókampány egy különös reprízére: *A menekülés az Idegenlégióból* című 1960-as diafilmre, melynek – kb. felényi – képkockaválogatását a Dokumentumtárban is közreadom.

Mára nyilván megmosolyogtató, hogy a KISZ KB egykori Agitációs és Propaganda Osztálya e „gyermeteg” műfajt is alkalmasnak ítélte arra, hogy a maga decens, kora-Kádár-kori tagságát efféle „igaz történetekkel” – poltikai tanmesékkel – borzongassa, elrettentő például állítván elé a „megtévesztett” tizenéves légiósok hányattatásait és hazaszökését. Ám a maga idején, bizonnyal hatásos eszköz lehetett ez is a „mesediázásból” épp hogy csak kinövő s a Rejtő-regényekre mohón rákapó ’56 utáni ifjúság körében. Magát a diafilm-műfajt, mint propandaeszközt, szovjet mintára, még a Rákosi-éra honosította meg a „népnevelés” és a politikai agitáció céljaira, ahogy a DISZ örökösének: a kádári KISZ-nek sem ez volt az egyetlen direkt politikai megbízása a hajdani pártállami monopol cég, a Magyar Diafilmgyártó Vállalat számára. (1961-ben például a Kommunista Ifjúsági Szövetség *A felszabaduló földrész* címmel kétrészes ismeretterjesztő és politikai propaganda filmet rendelt meg Afrikáról – alighanem a légiós diafilm sikerén felbuzdulva –, ami sokban tanulságos korszakidéző opusz ma is.) Ami a légiós dezertőr diafilmet illeti, ennek hőse a már többször hivatkozott, alig 17 évesen légiósnak állt Fehér András és társa: Bácskai László (hogy ez utóbbi valós személy-e, az a belügyi iratokból sajnos nem derül ki), továbbá egy Dan nevű néger fiú, aki velük együtt szökik, hogy azután az ALN-hez átállva egy, volt légiós társaival vívott, véres utóvédharcban essen el végül. A produkciót szerény, háromfős „kreatív stáb” jegyzi: „Bányász Rezső[695] riportja alapján szerkesztette: Ják Sándor[696], rajzolta Zórád Ernő[697]”.

Mi az, ami e diásított képregényben már-már esettanulmányszerűen példaértékű vagy kissé propaganda-ízűen szólva: „példázatos” lehet? Leginkább az, hogy betekintést enged az egykori politikai propaganda műhelytitkaiba: ahogy Fehér András és társai szökésének valós epizódját az „alkotók” merészen a fikció világába emelik, hogy azután ott egy ideológiailag konzisztens, minden ízében átdolgozott és az eredetinél is hatásosabb álvalóságot teremtsenek.

---

[695] Bányász Rezső (1931-2012) Újságíró, pártmunkás, diplomata. Pályáját a Szabad Ifjúság és a Népszava munkatársaként kezdi, utóbb londoni és ottawai nagykövet lesz, majd 1984-88 között államtitkárként a Tájékoztatási Hivatal elnöke és a Grósz-kormány alatt az első pártállami kormányszóvivő.

[696] Ják (Jakubovitsch) Sándor (1909-????) Beregszászi származású író, újságíró és meseszerző. Auschwitzot megjárt Holokauszt-túlélőként *Emberek a máglyán* címmel 1959-ben nagyhatású dokumentumkönyvet publikált.

[697] Zórád Ernő (1911-2004) művészi ragadványnevén: a „Precíz Bohém”. Festő, grafikus, illusztrátor. A képregény s az ifjúság irodalom, Korcsmáros Pál mellett, a kor legnépszerűbb, markáns stílusú mestere.

Hiszen az ekkor már nagy nyilvánosság előtt is bemutatott, légiós szökevény: Fehér András nevén kívül ebben a történetben szinte semmi sem valódi – nem csak életrajzi értelemben, de légió történetét illetően sem. Az 1940-ben Brassóban született, erdélyi származású fiú itt „kalandvágyó kispesti" disszidens kamaszként toppan elénk, s még azt a kevés sem derül ki róla, amit egykori belügyi iratai[698] többé-kevésbé hiteles életrajzi adalékként őríztek meg. Íme, egy zavarbaejtő kiséletrajz a BM II/2.f. alosztályának egy 1958 szeptember 17-ei titkos jelentéséből:

„Fehér András, Budapest, XIX. Batthyány u. 22/b. Apja párttag, fiát óvta az ellenforradalmi harcoktól. Saját vallomása szerint az ellenforradalom ideje alatt végig otthon tartózkodott. Nekünk viszont tudomásunk van arról, hogy fegyveresen részt vett az ellenforradalomban. November 16-án ment ki [Magyarországról], [a Légióból] átment a[z algériai] szabadságharcosokhoz, legálisan [azaz engedéllyel, a Vöröskereszt közbenjárására] tért haza."[699]

És utóbb vajon mi lett vele? Egy 1964. május 11-én kelt újabb belügyi kiséletrajz-gyűjteményből megtudjuk azt is, hogy a dezertőrből ekkor már négy éve diafilm-képregényhőssé lett Fehér András a Kőbányai Műanyaggyárban dolgozik, továbbá, hogy: „A Légióban gyalogos kiképzést kapott, de a kiképzés befejezése előtt megszökött. Tuniszból tért haza 1958-ban."[700]

További kurózum, ami egyben a légiós dezertőr-iratok nagybani reciklálását sejteti, hogy egy belügyi kihallgatási jegyzőkönyv szerint Fehér András hazatérte után alig egy hónappal még Zsovinyecz Sándor is az ő nevére s az ő személyi adataival kiállított passzussal tért haza a marokkói Rabatból.[701] Ugyancsak Zsovinyecz vallomásából értesülhetünk arról is, hogy Szidi Musztafa a hazatért volt légiósok közül néhány bizalmasával, így Lovas Endrével és Fehér Andrással „levél útján tartotta a kapcsolatot".[702] Ezek után nem meglepő, hogy Fehér, néhány a sajtóbemutatón is felléptetett dezertőr társával együtt nem csak több ízben találkozott a BM és a KüM vendégeként 1958 őszén Budapestre látogató Holtzinger Reimarral (Szidi Musztafa

[698] Lásd: „Volt francia légiósok", ÁBTL O-19600/1, 37.o.; ÁBTL O-19600/3, 41.o.; továbbá: „Reimar Holtzinger", ÁBTL 3.2.4. K-10, 13.o.
[699] „Reimar Holtzinger", ÁBTL 3.2.4. K-10, 13.o.
[700] ÁBTL O-19600/3, 41.o.
[701] „Zsovinyecz Sándor és társa", ÁBTL 3.1.9. V – 158095, 71.o.
[702] ÁBTL 3.1.9. V – 158095, 73.o.

Bécsből jött, a légiós-szöktetések pénzügyi elszámolásával megbízott titkos emiszárusával), hanem e bizalmas találkozókon németből (!) tolmácsolt is neki.[703]

A fentiekből az tűnik ki, hogy Fehér még légiós alapkiképzése első négy hónapját sem töltötte ki Saidában – így az algériai harcokban eleve részt sem vehetett! –, mikor egy kimenőről több társával megszökött. Ezt a kurta és semmitmondó légiós-karriert tehát további epizódokkal és szereplőkkel „kellett felturbózni" ahhoz a képregény-sztoriban ahhoz, hogy propaganda célra alkalmas legyen. Ennek volt hatásos eszköze: a komor színekkel ecsetelt, sanyarú lágerélet, majd a disszidens fiatalember papírok nélküli magányos hányódása (Ausztria, Stuttgart, Párizs), s végül beidézése és agyba-főbe verése egy párizsi kerületi prefektúrán. Itt, a rendőri fogdán közlik vele azt is, hogy szabadulásának egyetlen útja, ha beáll a Légióba, hol azután – a hatásfokozás elvén – ismét csak komisz ütlegekkel fogadják, mi több elrettentésül egy dezertőr kivégzését is végig kell néznie. Innentől a fő cél: a légiósélet megpróbáltatásai s a „gyarmati zsoldos sereg" brutalitásának minél látványosabb leleplezése. A kiképzés, amelynek során csak azt tanítják meg, „hogyan kell jól és biztosan ölni", majd a további rémségek sora: a viharos éjszaki hajóút Afrikába, a gyilkos sivatagi menetgyakorlat, egy arab falu: „Said el Iskar" elleni kegyetlen büntető-expedíció – kiáltó ellentétben a szökés, menekülés és hazatérés mind biztatóbb és idillien humánus világával (a menedéket kínáló, öreg arab, az önzetlen ember-csempészek, s dezertőrök lelkes fogadtatása a felkelők körében, stb).

A narratíva – és az azt híven követő képi ábrázolás – ezzel az éles kontraszttal dolgozik végig az uszító gyűlölet- és a szentimentális rokonszenvkeltés bevált hatáselvén, a gonosz „ellenség" és a derék „mieink" végletes dichotómiájával. Az ellentétes emotív effektek szüntelen halmozása egy ponton azután észrevétlenül vált át direkt politikai jelszavakba. Mint azon a dramaturgiai fordulóponton, mikor a kimenős légiósok a kikőtőben sétálva felfedezik az ALN – egykor tényleg több nyelven, nagy példányszámban terjesztett – légiós dezertőr-toborzó röplapját: „Mi csak a francia gyarmatosítók ellen harcolunk. Jöjjetek ti is küzdeni a szabadságért!" (A fejezet végén egy ilyen korabeli röplap olvasható, 1961 végéről.)

Figyelemreméltó az is, hogy e diafilmben a durván rasszista démonológia is komoly szerepet kap a Francia Idegenlégió „fasiszta" jellégét hangsúlyozandó, s aligha téved, aki ebben a Holokauszt-túlélő szerkesztő – valójában a szövegíró – Ják Sándor kezenyomát és korábbi traumatikus élményeit véli felfedezni. Ezt leginkább az „SS legényből lett Beck őrmester" vadálati brutalitásában domborítja ki a képregényszerző és nyomában az illusztrátor. Beck, aki, úgymond, „a nácik uralma alatt végig gyilkolta a fél Európát, most az Idegenlégió katonái fölött tombolhatta ki kegyetlenségét." Ő rendeli el a felkelőket állítólag segítő arab falu kiírtását, majd felgyújtását is. Dan, a néger légiós ugyan tiltakozni próbál az őrmester kegyetlenkedései ellen, ám „még el sem hangzott a panasza, amikor rásújtott a náci briganti csontos ökle". Ezzel szemben az ALN arab felkelői és a légiós szökevények között nyoma sincs gyanakvásnak vagy faji előítéletnek; ők a „szabadságharcosok" internacionalista szolidaritásával vállvetve küzdenek az imperialista gyarmattartók zsoldosai – *nota bene* korábbi bajtársaik – ellen: „A felkelők baráti szívvel fogadták a szökevény légionáriusokat. A tábor parancsnoka [szidi Musztafa, ezúttal „Kadír"-rá átkeresztelve] megígérte, hogy hazasegíti őket. A fiúk hamarosan otthon érezték magukat…" stb, stb.

Hogy aztán ugyanezen fiúk, hazatérve, utóbb mennyire érezték valóban otthon magukat, arról nem készült publikus beszámoló – sem egykor, sem azóta. Talán ezért sem fölösleges legalább így, megkésve pótolni e hiányt.

[703] ÁBTL 3.2.4. K-10, 27.o.

Joyeux Noël et Bonne Année

LEGIONNAIRE !

C'est ce que te souhaitent les Combattants de l'Armée de Libération Nationale Algérienne

Nos vœux sont sincères

Nos aspirations sont les mêmes !

Nous aurions souhaité que tu passes, les fêtes de Noël parmi ceux qui te sont le plus chers, sous un arbre de Noël allemand.

Nous souhaitons que la nouvelle année t'apporte **LIBERTÉ**, retour au foyer et à la vie civile.

Ta LIBERTE est aussi la NOTRE !

1962 doit être, pour toi comme pour nous, l'année du retour parmi les tiens !

Dis adieu aux Français, nos oppresseurs communs !

Nous t'accueillerons en Ami. Tous les moyens nécessaires à ton rapatriement sont déjà prêts. L'hiver est favorable à ta fuite.

En opération, près de la frontière, le saut vers la **Liberté** te sera facile.

Ta FUITE est le meilleur cadeau de Noël pour ta MERE !

1962 sera la fin de **l'oppression française en Algérie !**

Par ta fuite, le **Nouvel an** sera pour toi aussi, le début d'une vie honorable et heureuse.

L'ALN : Le service de rapatriement pour les Légionnaires étrangers.

Belügyes külügyesek – előretolt helyőrségben

A légiós kutatások körét, mint menet közben tapasztalhattam, a külügyi titkos iratokra sem árt olykor kiterjeszteni.

Ami az 1956-os emigránsok hazatérési esélyeit illeti, a központi direktívák és a bürokratikus útvesztők gyakran egymásnak ellentmondó példájaként érdemes idézni két, az algériai külügyi akták közt 1963-ból fennmaradt, egykor „szigorúan titkos" átiratot. Az egyiket Gémesi Ferenc, a budapesti „Központ" (KüM) Külföldi Magyarok Referatúrájának vezetője intézte 1963. március 2-án az algíri magyar nagykövetséghez a „hazatérőkkel való foglalkozás" tárgyában, a másikat még ugyanazon év őszén Mátyás László algíri nagykövet címezte egyenesen „Péter János külügyminiszter elvtársnak" Budapestre.

Kezdjük az előbbi központi direktívával:

„A Párt Politikai Bizottsága „Az emigráció körében végzendő munkáról"[704] szóló határozatának szerves részét képezi a disszidensekkel való foglalkozás. Ezért az 1963-as évben továbbra is a Politikai Bizottság határozata, valamint a VIII. pártkongresszusnak emigrációs politikánkkal kapcsolatos megállapításai szerint kell a hazatérni szándékozó disszidensekkel történő foglalkozást beindítani.

Tekintettel arra, hogy a [z algíri magyar] nagykövetség még az ilyenirányú munkában tapasztalatokkal nem rendelkezik, kérjük az elvtársakat, hogy a hazatérni szándékozó disszidensekkel kapcsolatos munkát az 1963-as évben a 2/1960-as konzuli utasításban lefektetett elvek alapján végezzék. *Továbbá figyelembe véve a nagykövetség speciális helyzetét (mivel várható, hogy a jelentkezők nagy része szökött vagy elbocsátott légionista lesz, kérjük az elvtársakat, hogy a hazatérésre jelentkezőkkel kapcsolatos munkájukban különösen nagy figyelmet fordítsanak az alábbiakra* [kiemelés tőlem – NB]:

– A nagykövetségen megjelenő hazatérőkkel folytassanak alapos, minden kérdésre kiterjedő beszélgetést. Iparkodjanak megtudni [a] nevezett külföldi tartózkodásával kapcsolatos körülményeket, munka- és lakhelyeit, beosztását, társadalmi tevékenységét, baráti körét, politikai nézeteit, hozzánk való viszonyát, hazatérési szándékának őszinteségét és általános emberi tulajdonságait. Továbbá minden egyes hazatérővel, aki a követségen megjelenik, részletes önéletrajzot kell iratni és azt a kérdőívhez csatolva felterjeszteni.

– A nagykövetségen megjelenő hazatérésre jelentkező disszidenseket meg kell vizsgálni abból a szempontból is, hogy mennyiben lehetne őket hazatérésük után külföld felé irányuló propagandánk céljából felhasználni. Alkalmasság esetén nevezettről a követség részletes jelentést terjesszen fel.

– A követség disszidens ügyekkel megbízott beosztottja közvetlen, a követségre bejáró disszidensek, hazatérésre jelentkezők, továbbá közvetett úton barátoktól, ismerősöktől, társadalmi kapcsolatokról szerzett információk alapján, a helyi sajtó és egyéb kiadványok útján folyamatosan kísérje figyelemmel a fogadó országban a disszidensek helyzetét, az abban bekövetkezett változásokat, mozgásukat, politikai és társadalmi életüket, más szóval törekedjen a fogadó országban élő magyar disszidensek helyzetében beálló változások feltérképezésére és erről a munkáról folyamatosan jelentsen a központnak.

– A követség disszidens ügyekkel foglalkozó beosztottja kísérje figyelemmel a fogadó ország hivatalos szervei által a hazatérőkkel szemben alkalmazott adminisztratív eljárásokat és mindazokat a problémákat, amelyek a hazatérőknek a befogadó országból történő kiutazásával kapcsolatben merülnek fel.

---

[704] Az MSZMP PB 1958. július 29-ei ülésén hozott határozata „Az emigráció körében végzendő munkáról" – MNL OL 288. f. 5/88. ő. e.

– Különös figyelemmel kell kísérni azokat a személyeket, akik a hazatérési kérelem beadása vagy az engedély kézhezvétele után hosszabb-rövidebb időre kikerülnek a követség látóköréből, vagy egyéb zavaró körülmény, esetleg gyanú merül fel velük kapcsolatban. Ilyen esetekben fontos, hogy minden körülményre kiterjedő jelentést készítsenek nevezettről és azt a Központnak sürgősen terjesszék fel.

A hazatérők ügyeinek ilyen természetű és érdemleges intézése annál is inkább indokolt, mivel a Központ és a Hazahozatali Bizottság adminisztratív jellegű munkáját jelentősen megkönnyíti és hathatósan elősegíti az ügyek gyors és érdemleges elbírálását. Továbbá lehetőséget nyújt ahhoz, hogy külföld felé irányuló propagandánk céljára már a követség javaslatainak figyelembe vételével megfelelő személyeket válogathassunk ki. Ezen túlmenően bizonyos idő elteltével a különböző országok viszonylatában átfogó ismeretekkel rendelkeznénk a disszidensek helyzetét, valamint az adott ország helyi hatóságai által disszidens ügyekben velünk szemben alkalmazott gyakorlatát illetően.

Kérjük a Nagykövetséget, hogy a disszidens hazatérőkkel kapcsolatos munkáról az év végén készítsen összefoglaló jelentést, melyben részletesen írják le véleményüket és javaslataikat a végzett munkával kapcsolatban és a jövő kilátásait illetően.

Az összefoglaló tartalmazza:

– Azokat az eseményeket, amelyek kihatással voltak a disszidensek életére, munkalehetőségeire, mozgásukra.

– Hányan jelentkeztek (személyesen vagy postai úton) hazatérési problémával a követségen?

– Milyen okból vagy indokkal kérik hazatérésük engedélyezését?

– Ténylegesen hányan adtak be hazatérési kérelmet és hány darab hazatérési engedélyt állítottak ki?

– Milyen változások következtek be a fogadó ország részéről a disszidensek hivatalos ügyeinek intézésében, elbírálásában?

– A követségre belátogató disszidenseken keresztül milyen mértékben sikerült az adott ország disszidens helyzetét megismerni, a követség társadalmi kapcsolatainak körét szélesíteni?

– A disszidensekkel való foglalkozás során milyen változásokat tapaszatltak náluk politikai és emberi valamint a hozzánk való viszony szempontjából?

– A nagykövetség megjegyzései és javaslatai.

Tájékoztatás céljából közöljük, hogy 1962 folyamán összesen 771 személy tért haza.

Befejezésül kérjük a nagykövetséget, hogy az 1963-as évben a hazatérő disszidensekkel kapcsolatos munkáját jelen redeletben foglaltak alapján végezze.

Gémesi Ferenc

A Külföldi Magyarok Referatúrája
vezetője ”[705]

Ami azt illeti, Mátyás László, az alig három hónapja kinevezett algíri magyar nagykövet a fenti direktívákat nemhogy abszolválta, hanem saját – gonddal borotvált szakállára – túl is teljesítette, mikor még az évben többször sürgette belügyi elhárító tisztek algíri kiküldését „a konzuli munka megerősítésére” a nagyszámú „hazavágyó” magyar légiós „megdolgozása” és hatékony szűrése érdekében. E tárgyban fennmaradt egyetlen leveléből ugyan nem derül ki, hogy buzgalmát vajon tényleg a honfitársi és emberbaráti segítő szándék, avagy inkább az vezérelte, hogy tulajdon követi rátermettségét és megbízhatóságát igazolja. Az viszont mindenképp figyelemet érdemel, hogy szokatlanul kritikus, már-már indignált hangú levelét a Külföldi Magyarok Referatúrája „fölé”, egyenesen „Péter János külügyminiszter elvtársnak” címezte, sőt, nyári rendes szabadságára haza repülve e tárgyban a Központban sem mulasztott el egy *pro domo* emlékeztetőt[706] leadni.

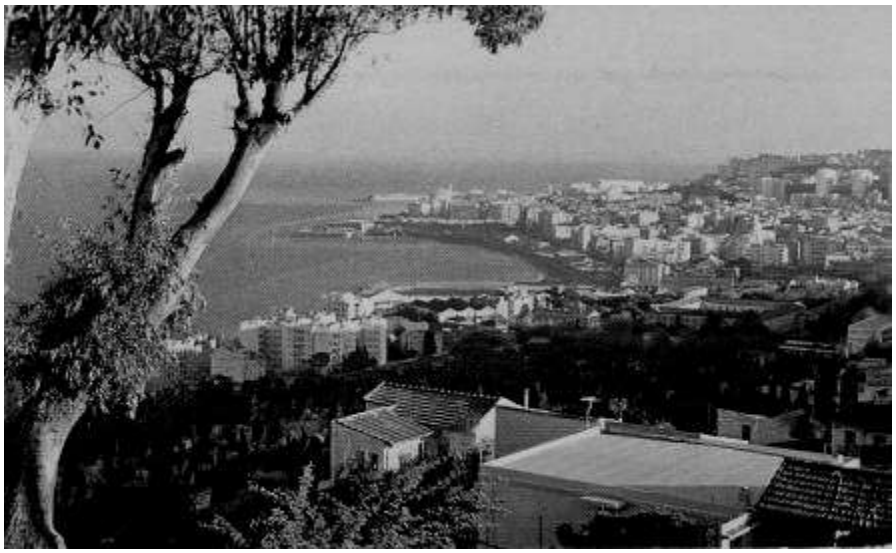

Íme, az előnyomtatott „Ambassade de la République Populaire Hongroise” fejlécű, 1963. november 20-án kelt levél szövege:

„Még ez év elején tettünk javaslatot a Központnak arra vonatkozóan, hogy a konzuli munka megerősítésére, az Algériában tartózkodó Francia Idegenlégióban lévő magyarokkal való foglalkozásra küldjenek ki valakit néhány hónapos időtartamra. Ebben az időben nálunk járt volt [*sic!*] magyar légiós szökevényekkel folytatott beszélgetésből arra következtettünk, hogy az Oran mellett lévő két idegenlégiós táborban [vélhetően Mers-el Kebirben és Bous Ferben] kb. 150 magyar fiatal van, akik közül sokan hazajöttek volna, ha komolyan foglalkoztak volna velük.

A fenti kérdést szabadságom alatt is felvetettem Korbasics elvtársnak, aki ígéretet tett a kérdés továbbítására. Ugyanebben az időben Samu elvtárs is járt itt, de nem volt elég ideje a terület megdolgozására. [*sic!*] Ez a huza-vona és bürokrácia, amit eddig tapasztaltam, nem tette lehetővé, hogy ezen a területen eredményeket érjünk el. Azóta sok hónap telt el, s már egyáltalán nem vagyok biztos abban, hogy a fent említett idegenlégiós ezredek még mindig Oran közelében tartózkodnak. Tudomásunk van ugyanis arról, hogy egyes légiós alakulatokat

[705] Külügyi titkos iratok, Algéria, 1958-1964, MNL XIX-J-1-j 1. doboz, 13. tétel 002204/1963

[706] Gyermekkori algíri emlékeit idézve a nagykövet azonos nevű közgazdász professzor fia is tett néhány futó említést egy 2012-es rádió-interjúban a hazatérésükhöz segítséget kérő, szökött magyar légiósokról, ám kérésemre konkrétumokkal sajnos nem tudott szolgálni, mivel ő maga ekkor még kis gyerek volt.

Colomb-Béchar-ba és más területekre vezényeltek. A tíz nappal ezelőtt tett orani utam alkalmával a városban és a Mers-el Kebir-i hadikikötő közelében még mindig sok idegenlégiót láttam, így tehát feltehető, hogy egyes alakulatok még mindig itt tartózkodnak. De ahhoz, hogy előbbi javaslataimat teljes bizonyossággal meg tudjam ismételni, szükséges volna a helyzet ismételt felmérése.

Ez munkát és időt igényel, de hozzáfoghatunk az esetben, ha a Központ komolyan tervezi valakinek a kiküldését erre a munkára.

Mátyás László
nagykövet ”[707]

Ami azt illeti, az algíri magyar nagykövet mindezt jó másfél hónappal előbb, október elején Budapesten járva már személyesen is sürgette a Külföldi Magyarok Referatúráján, mint arról az alábbi titkos feljegyzés is tudósít:

„Külügyminisztérium,
Külföldi Magyarok Referatúrája

Készült 3 példányban
1 pld. Fehér elvtárs
1 pld. Pulya elvtárs
1 pld. Referatúra

Feljegyzés

T.: Mátyás et. algériai követünk
látogatása és javaslata

Mátyás elvtárs elmondotta, hogy Algériában a francia hadseregben 150-200 magyar, 1956-os disszidens idegenlégiós van[708]. Kapcsolataik és a közelmúltban hazatért három disszidenstől megtudták, hogy az idegenlégiós magyarok között nagy az elégedetlenség és a félelem, szívesen hazatérnének. Jelenleg azonban nincs, aki foglalkozzon velük.

Mátyás et. javasolta, küldjünk ki két-három hónapra valakit (belügyre gondol), aki konzuli munka címén tudna az üggyel foglalkozni. A követség, de az algériai szervek is adnának támogatást, és biztosítanák a kapcsolatok megteremtését.

Mátyás et. szerint az algériai szervek szívesen veszik az ilyen irányú tevékenységünket. A magyar légiósok attól is félnek, hogy most a francia hadsereg leépítésével az atomtámaszpontokra, a Szaharába helyezik át őket igen mostoha körülmények közé. A szökés Algériában azért nehéz nekik, mert nem tudnak elhelyezkedni.

Kérem a kérdést megvizsgálni és eldönteni, van-e lehetőség a teljesítésére, megéri-e a várható eredmény az áldozatot.

Az Algériából esetleg hazatért disszidensek is érdekesek, mert a franciák olajszakemberekké képezték ki őket, az olajiparban dolgoznak.

Budapest, 1963. október 11.

Karbanics Peró[709]

[707] Külügyi titkos iratok, Algéria, 1958-1964, MNL XIX-J-1-j 1. doboz, 13. tétel 002204/1963
[708] Téves adat-továbbítás. Az algíri magyar nagykövet korábbi jelentésében nem az összes magyar légiós, hanem csupán az Oránban szolgálók létszámát becsülte 150-200 főre.
[709] Külügyi titkos iratok, Algéria, 1958-1964 ??, MNL XIX-J-1-j 1. doboz, 13. tétel 002204/1963

A fennmaradt algériai külügyi iratokban sajnos nincs nyoma, hogy a Mátyás-sürgette „magyar légiós-mentés” ügyének bármi folytatása lett volna, ahogy az év végén leadandó disszidens-jelentést és a Központ által előírt hazatérő-leltárt is hiába keresni. Az ugyan nem kizárt, hogy Mátyás László és az algíri magyar követség esetenként segített néhány hazavágyó szökött vagy kiszolgált légiósnak (mint korábban „Jules” esetében láttuk: a rabati magyar konzul is jóindulatúan támogatta egy ekkor már tíz éve hányódó, szökött légiós repatriálását), ám komolyabb akcióra, csoportos vagy pláne tömeges légiós-repatriálásra aligha került sor, hisz annak más: belügyi, vagy sajtóforrásokban is nyoma maradt volna.

Hogy miért nem, arra sommásan akár azt is mondhatnánk: mert „Samu elvtársnak” – a „Samu-elvtársaknak” – nyilván másfelé akadt dolga… Komolyra fordítva, a fő ok alighanem az volt, hogy a magyar belügyi elhárítás és hírszerzés még ekkor, a kádári konszolidáció kezdetén is súlyos káderhiánnyal küzdött. Hiányoztak a nyugati nyelv- és terepismerettel bíró, kellően intelligens, lojális, ugyanakkor vállalkozó szellemű „titkosszolgák”, akikre az itthoni központtól távoli akciókban is bátran hagyatkozni lehetett volna. Nem mintha az újjászervezett külügyi apparátust és az ismét szoros pártállami felügyelet alá vont sajtó-, propaganda-, segély- vagy humanitárius szerveket nem rakták volna meg kiszolgált ávósok és fedett belügyi tisztek hadával, mint példa rá a „Hazahozatali Bizottság”, a Magyar Vöröskereszt, a „Szülőföldünk” rádió adása, a Magyarok Világszövetsége vagy éppen az alig pár éve megindult televíziózás. Épp csak a nehézkesség és kontraszelekció uralta az egész hálózatot, jórészt a „fejétől bűzlik a hal” elvén. Hiszen mintaadóként mindebben nem nehéz felismerni egy magát „kollektív vezetésnek” hirdető csatlós bábkormány gyanakvón túlbiztosító teszetoszaságát, a „húzd-meg, ereszd meg” párthatározatokkal fedett, ám az érdemi ügyek jó részét továbbra is eseti kézivezérléssel intéző gyakorlatát, ami hasonlóan reprodukálódott az alacsonyabb szinteken – így nem utolsó sorban az újjászervezett államvédelmi apparátusban is. Márpedig ez utóbbi történelmi érdem 1956 végén, 1957 elején, épp „Mátyás elvtárs” nevéhez fűződik, mint azt ÁBTL-beli kiséletrajza felfedi. Íme, egy vezető belügyes-külügyes káder pályaképe:

Mátyás László – eredeti nevén Katz Mátyás (1911-?), gyémántcsiszoló, pártmunkás, belügyi, majd külügyi funkcionárius. 1928-tól a flamand KP tagja, harcol a spanyol polgárháborúban, majd internálják Franciaországban és Algériában. A háború előtt a Szovjetunióba emigrál, a Vörös Hadsereg politikai komisszárja lesz. 1945-től a Belügyminisztériumban dolgozik, 1948-tól a Rendőr Akadémia parancsnoka. 1949-ben letartóztatják, és a Rajk-ügy egyik mellékperében (Marschall László és társainak pere) 15 év börtönre ítélik. 1954-ben rehabilitálják és kiengedik. A forradalom alatt reaktívált belügyi tisztként (ekkor rendőrezredes), fennmaradt beszédei egyes utalásaiból ítélve, Romániába menekül. 1956 végén a névleg feloszlatott államvédelem újjászervezője, a Politikai Nyomozó Főosztály irányítója lesz, ám erélytelensége miatt 1957. tavaszán leváltják. Ezután külügyi vonalra kerül, vélhetően egészen nyugdíjaztatásáig. 1962 végén nevezik ki az újonnan létesült algériai magyar követség élére.

Mint láttuk, a légiósok „ellenséges célcsoportja”, itthon, a vasfüggöny biztos fedezékében az 1963 eleji országos parancs nyomán néhány évre kedvenc nyomozati és adatgyűjtő profilja lett a magyar belügyi elhárításnak (lásd a Pest megyei III/2-es alosztály túlbuzgalmának korábban bőven idézett dokumentumait). Ám azt, hogy távol idegenben néhány tucat vagy pár száz hazamentett magyar légiós miatt diplomáciai vagy nagypolitikai botrányba sodródjék, ekkor még nem kockáztatta senki. Ez legkevésbé a nemzetközi pástra s a nyugati külkereskedelembe épp hogy kilépő kádári vezetés érdeke volt, ám „nem keresték a bajt” a külügyi, belügyi apparátus alacsonyabb szintjein sem. Az pedig az egykori bizalmas külügyi aktákból is jól kivehető, hogy a magyar külpolitikai vonalvezetés még a harmadik világgal s a fejlődő országokkal szemben mennyire „óvatos duhajként” követte egyrészt a Szovjetúnió és a többi „baráti” ország, másrészt a Nyugat tánclépéseit. Példa rá az ALN és az algériai

ideiglenes kormány hosszan elhúzódó magyar elismerése, csakhogy a franciák haragját s vele az ENSZ Biztonsági Tanácsán belüli vétóját, további szankciókkal együtt, nehogy a fejükre vonják. Hiszen párthatározat ide, vagy oda, a „disszidensekkel" és a Nyugattal való flörtölés előnye, hosszútávú haszna ekkor épp hogy megcsillan, s egy aktívabb, kezdeményezőbb országpropaganda is még évekig várat magára. Márpedig ez itt, gondolhatták az egyre magabiztosabb kádári káderek és titkosszolgák, a mi hazánk – „patria nostra. A priuszos '56 utáni magyar légiósok csak maradjanak Afrikában, vagy szétszórodva a nagyvilágban.

Ügynöknek beszervezettek

Mint láttuk, a magyar belügyi elhárítás főnöke 1963. elején minden megyei és budapesti alosztálynak parancsba adta az aktív és a már leszerelt szökött vag hazatért magyar légiósok operatív nyilvántartásba vételét. Az általános amnesztia és a szaporodó hazatelepülési kérelmek nyomán ez időtől rendszeresítik a leginkább veszélyesnek tartott légiósok operatív figyelését, célzott levélellenőrzését, itthoni és külföldi „hálózati", azaz besúgói kontrollját is. Külön titkosrendőri „fegyverténynek" számít, ha a civilek mellett egy-egy ügynököt sikerül a volt légiósok soraiból is beszervezni egykori bajtársaikra és „disszidens" kapcsolataikra ráállítva őket. (A hírszerző alosztályok jelentéseikben sietnek is eldicsekedni vele, bár többnyire elhamarkodottan, mivel csakhamar kiderül: az újonnan beszervezettek ügynöknek rendre nem válnak be.[710])

E nem túl gyakori eseteket alább három példán mutatom be: „Figaro", „Takács" és „Piccolo" ügynöknek beszervezett volt légiósok munkadossziéi alapján.

„Figaro", avagy egy falusi füles-szállító fodrász ismételt fiaskói, 1956 előtt és után

Kezdjük a sort „Figaróval", a falusi fodrásszal, akinek nem éppen becsületes hálózati fedőneve: „Némethi Jenő" volt. Ügynöki munkadossziéja 1952-58-ból sajnos nem maradt fenn, így kétes belügyi karriere csupán pár oldalas, vékonyka beszervezési dossziéjából[711] rekonstruálható.

Mint ebből megtudni, az 1922-ben Tolnatamásiban született Figaro „kisiparos családból származik, iskolai végzettsége 2 polgári. Apja szakképzettsége fodrász, foglalkozása: fodrász. Vagyontalan, nős, pártonkívüli. (…) Jelenleg Kék községben lakik, Szabolcs-Szatmár megyében (…)"[712]

Életútjának első viszontagságos három évtizedét vallomása nyomán Szilágyi László r.fhdgy. és Pálóczi Gyula r.hdgy., a BM Szabolcs-Szatmár megyei Rfk. Politikai Nyomozó Osztályának fiatal tisztjei így diktálják írógépbe:

„Szülei mellett nevelkedett, a polgári iskola 2 osztálya elvégzése után tanulmányait meg kellett szakítani, mivel szülei anyagiakkal nem bírták taníttatását. Az iskolából való kimaradás után fodrász tanulónak ment el, 1938-ban szabadult, majd ezután Budapestre ment dolgozni szakmájában 1943 tavaszáig. Ekkor tényleges katonai szolgálatra hívták be, rövid kiképzés

[710] Lásd „Halász Péter" kizárását „hírszerző lehetőségeinek megszünése miatt" a BM Fejér megyei III/2-es alosztálya 1962.03.31-ei jelentésből vagy „Huszár" alkalmatlanságát a BM budapesti hírszerző alosztálya 1959.06.24-én kelt jelentésében (ÁBTL, 3.1.5. O-19600/1. 33.c)
[711] „Némethi Jenő" ÁBTL 3.1.1. B-88495
[712] „Némethi Jenő" ÁBTL 3.1.1. B-88495

után a frontra vitték, szovjet területen harcolt, 1944 júniusában a visszavonuláskor sebesüléséből kifolyólag a Szombathelyi Kórházba szállították, majd felgyógyulása után, amikor is Szállasi vette át magyarországon [*sic!*] a hatalmat, a nyilasok felügyelete alatt Németországba szállították ki, ahol később az amerikai egységek előrenyomulása során amerikai fogságba esett. Straszbulgba [*sic!*] amerikaiak lágerbe helyezték, majd innen Bibelczbeinbe [*sic!*] vitték, ahol a franciák ellenőrzése alá került. A táborban több ezren voltak együtt, igen sok volt a halálozás, élelemmel nem tudták ellátni őket, ekkor felszólították a foglyokat, hogy jelentkezzenek a légióba, azonban nem sokan jelentkeztek. Ezután 3 napig egyáltalán nem adtak nekik enni, így a tábor lakói közül több ezren elkeseredtek és jelentkeztek a légióba. Légióba való jelentkezés után Kolumbiába [? talán Colomb Bécharba? – NB] szállították, majd Afrikába hajózták át. (…) A légió egységen belül mint fodrász volt beosztásban, ahogy ezt tisztázni tudtuk vele együtt szolgáló személyeken keresztül.

1948-ban újra Afrikába került vissza, itt tartózkodott 1950-ig. [Figaro itt kihallgatói előtt alighanem elhallgatott néhány év indokínai frontszolgálatot – NB], amikor is szerződése, melyet írásban vállalt, lejárt. Ekkor a hozzá hasonló személyekkel együtt, kik a légiónál teljesítettek szolgálatot, a követségen keresztül kapcsolatba léptek a magyar kormánnyal, tudatva azt, hogy a hadifogolytáborból kényszerítették őket a légióba. A Magyar Kormány [*sic!*] amnesztiát biztosított részükre, és engedélyezte hazajövetelüket. Ekkor már a Kufsteini emigrációs táborban [*sic!*] volt, innen, bár megkapta magyarországi visszautazására a lehetőséget, hogy gyorsabban jöjjön át, illegálisan gyalog lépett be a magyar államhatáron. Átszökése után jelentkezett a határvédelmi hatóságnál, amikor is le lett tartóztatva és internálva lett. Internálása után beszervezését Kopácsi Lajos volt áv.alhdgy., a Budapesti Főosztály I. osztály beosztottja hajtotta végre. Beszervezésével cél volt, hogy a Budapesten lakó és általa ismert arab és francia területről amnesztiával hazatért violt légiós személyek körében végezzen felderítő munkát."[713]

A fentiekben egy figyelemreméltó, eddig más forrásból nem ismert légiótörténeti adalék is felbukkan. Az tudniillik, hogy az öt éves szolgálati idejüket 1950-re kitöltő, a francia haditáborokban még 1945-ben tömegével verbuvált magyar légiósok közül aránylag nagy számban kértek és kaptak a követség útján engedélyt a hazatérésre, azzal az indokkal, hogy a második világháború végén kényszertoborzás útján kerültek a francia gyarmati hadseregbe. Egy már idézett későbbi belügyi adatösszesítés az 1956 előtt hazatért magyar légiósok számát 210-re teszi, ennek jelentős része – az Indokínából 1952-54-ben haza szállított foglyokon és sebesülteken kívül – nyilván e kiszolgált, „amnesztiás" légiósok közül kerülhetett ki. Hogy aránylag népes kontingensről lehetett szó, jól jelzi az a tény is, hogy 1952 végén Figaro személyében még az internáló táborban külön ügynököt láttak tanácsosnak beszervezni e hazatért ex-légiósok megfigyelésére.

Ám lássuk, miként alakul Figaro „hálózati" karriere az '56 előtti és utáni években.

„Budapesten végzett munkáját nem ismerjük, így értékelni sem tudjuk. A Szabolcs megyei főosztály által történt foglalkoztatási ideje alatt [1954-től 1956 őszéig] munkáját, csökkent hírszerzői lehetősége mellett, vontatottan látta el, eredményesebb munkát inkább a kisiparosság körében fejtett ki. […] Találkozókra általában eljárt, ahol nagyobb részben inkább szóban adott jelentést. 1956 elején Székely községből Nyírbogdányba költözött át, azzal, hogy az Olajfinomító üzembe megy el dolgozni, oda azonban nem tudott bejutni, így Kék községbe kért iparengedélyt, amit meg is kapott. Az 1956 októberi ellenforradalom idején tevékenységet nem fejtett ki [*sic!*]. Az ellenforradalom után megalakult Politikai Nyomozó Osztály vele a kapcsolatot felvette, azonban munkája nem volt eredményes. Majd

[713] „Némethi Jenő" ügynök környezettanulmánya, Nyíregyháza, 1957, december 20. ÁBTL 3.1.1. B-88495 12-13.

egy ideig a kapcsolat meg is szünt vele, amikor a már alosztályokra bomlott Politikai Nyomozó Osztály VII. alosztálya vette fel vele újra a kapcsolatot. […] 1957 évben két írásbeli jelentést adott, 1958-as évben jelentést már egyáltalán nem készített, csak szóban egy-két alkalommal tájékoztatott bennünket. Találkozókra nem járt el, annak ellenére, hogy több esetben figyelmeztettük magatartásának megváltoztatására.

Az ügynök az ellenforradalom során látva az Államvédelmi Hatóság fölszámolását, biztosra vette, hogy az ő személye is felfedődik, és kitudódik, hogy az ÁVH részére dolgozott, és emiatt eljárást fognak ellene indítani. Az ellenforradalmi események után visszaesett, munkáját nem merte végezni, és nem is végezte el. A velünk való találkozóktól idegenkedett és félt."[714]

Itt akár be is hajthatnák e sovány kis belügyi dossziét, hiszen Figarót az év végével kizárják a hálózatból, s – legalábbis a fennmaradt belügyi iratokban – végleg nyoma vész. Csakhogy a kizárását javasló két fiatal szabolcsi rendőrtiszt nehézkes irományának épp az utolsó lapján tűnik fel az igazán fontos, egyszerre életrajzi és kortörténeti adalék egy falusi társadalom 1956 utáni belső konfliktusáról és újabb meghasonlásairól. Íme:

„Üzletébe 1958 tavaszától kezdtek jobban bejárni a község lakosai, köztük osztályidegen személyek is. [Hiába, hajuk, szakálluk nekik is nő – s úgy tűnik, másfél év múltán legfőbb ideje volt borbélynál nyíratkozniuk, bortotváltatniuk végre.] A megjelent személyek több esetben politikai vitákat folytattak, amit az ügynök maga is provokált. A községi pártszervezet titkára és a VB elnök felszólították, hogy amennyiben üzletében nem szünteti meg a politikai jellegű vitákat, úgy iparengedélyét azonnal bevonják. Félve attól, hogy kereseti lehetősége megszűnik, [Figaro] az üzletébe bejáró, vitatkozó személyeknek megmondotta, hogy ha nem hagyják félbe a politikai vitatkozásokat, inkább ne járjanak be hozzá. Megtudták azonban más személyek is, hogy a pártszervezet őt figyelmeztette, így aztán a dolgozók nagy része és az osztályidegen személyek is sorra elidegenedtek tőle, és jelenleg is távol tartják magukat ügynökünktől.

Látva az ügynök, hogy ezzel saját magát eltávolította mindenkitől, kereseti lehetősége is a legminimálisabbra csökkent […] mivel munkáját a dolgozók és a bejáró osztályidegen személyek sem vették igénybe, kezdett elkeseredni, és azt a pénzt is, amit keresett, italra fordította. Több esetben találták, amiről ellenőrzésünk során mi magunk is meggyőződtünk, a korcsmában berúgva aludni. Nyíregyházán kb. 3 esetben volt bent az utóbbi időben, amikor vele beszélni akartunk, ugyancsak ittasan találtuk. Egy alkalommal pl. fel akart jönni a Főkapitányságra hozzánk, az őr azonban nem engedte fel, mert be volt rúgva. […] Bár sokat foglalkoztunk vele, az utóbbi időben elzüllött személy lett. A vele való további foglalkozásra nincs biztosíték. [*sic!*] Részére konkrét feladatot megadni nem lehet, mert a jellemében történt

[714] „Némethi Jenő" kizárási javaslata, Nyíregyháza, 1957, november 10. 12-13 ÁBTL 3.1.1. B-88495 15-17.

változás után feltehető, hogy elmondaná az osztályidegen személyeknek is, csak azért, hogy azokat magához közelebb hozza."[715]

Íme, a kettős: társadalmi és titkosrendőri bizalomvesztés példaértékű csapdahelyzete. Hogy Figaróhoz – légiós előélet nélkül is – hasonló példány jónéhány akadt még a továbbszolgáló és újabb 1956 utáni ügynökök sorában, akiket idült alkoholizmusuk miatt kellett végül is kizárni a hálózatból, ahhoz az ügynökakták sűrűn kitakart részei láttán kétség sem férhet. Még jó, hogy e fölött ez egyszer elsiklott a referens tekintete – különben örökre diszkrét homály fedné e kora-kádár-kori jellemző sorsdrámát is, melyet valójában a helyi belügyi és pártállami káderek szervilis túlbuzgósága idézett elő.

„Takács" ügynöki őrjáratai a szentendrei HÉV vonalán a '60-as években

A „Takács" fedőnevű, Algériából Marokkón át többedmagával szökött légiást kevéssel hazatérte után a BM Pest Megyei Rendőrkapitányság III/II. alosztálya szervezte be. Munkadossziéja[716] tanúsága szerint négy év alatt – 1964 tavaszától, 1968 végéig – 20 titkos találkozón összesen 23 írásos és szóbeli jelentést tett, s ismerősei köréből ezekben több mint 30 magyar légiós társát adta fel, névvel és rövid jellemzéssel. Ezek emlékezetből leírt, hiányos adataiból ugyan nehéz kiszűrni, hogy közülük vajon hányan voltak „vele egyívású", '56-os menekült kamaszok, ám mert többségükkel „Takács" együtt állt be a Légióba, együtt szolgált, sőt – részben – együtt is szökött, okkal gyanítható, hogy az általa adott lista legalább felerészben fiatalkorú '56-os menekültekből állt. (Ezért – a korábbi publikációkból ismert Iván-Kovács fivérek: Attila és Csaba kivételével – családi nevük helyett alább csak annak kezdőbetűjét adom meg, mivel úgy vélem, '56-os fiatalkorú emigránsként az inkognitó ma is megilleti őket.)

Íme, „Takács" 1964 márciusában a BM Pest megyei elhárító alosztálya számára kézírással lejegyzett légiós-listája betűhív másolatban:

1. J. István. Vidéki. Az idegenlégióba ismertem meg. Jelenleg Franciaországban él. Fél lábát elvesztette.
2. K. Kálmán Budapesti lakos, az Üllői út környékén lakott. 25 éves [*tehát 1956-ban még csak 17 volt! – NB*] Az idegenlégióban ismerkedtünk meg. 1963 áprilisában leszerelt. Franciaországban tartózkodik, jelenleg víz- és gázszerelő.
3. K. László Budapesti lakos. Az idegenlégióban ismerkedtünk meg. Jelenleg is ott van.
4. B. István Budapesti lakos, a VI. vagy a VII. kerületben lakott. Az idegenlégióban 1960-ban meghalt.
5. N. András Vidéki, az idegenlégióban egy században szolgáltunk. 1961-ben meghalt.
6. R. Márkus Német származású, Nürnbergből. A légióban egy zászlóaljban szolgáltunk. És együtt is szöktünk meg.
7. Karl-Heinz U. A légióban ismerkedtünk meg. Keletnémet származású, Drezdából. 1960-ban leszerelt.
8. M. Ferenc Budapesti lakos. A légióban ismerkedtünk meg. 1956-ban hagyta el az országot. 1962-ben 5 éves szolgálat után nyugdíjba ment.
9. S. József. A légióban őrmester volt 16 éves szolgálattal. A második világháború alatt az SS-nél szolgált.

---

[715] Idézett forrás, 3.
[716] ÁBTL M-30195 (megnyitva: 1964.03.05. – lezárva: 1969.07.03.)

10. Sz. István 1945-ben hagyta el az országot. 1957-ig Brazíliában élt. Majd 1957-ben belépett a légióba.
11. P. Lajos Budapesti lakos. Angyalföldről. A légióban egy szakaszban szolgáltunk. Jelenleg is ott van.
12. B. János Vidéki. A légióban együtt végeztük a kiképzést. Jelenleg is ott van.
13. Iván[-Kovács] Csaba és
14. Iván[-Kovács] Attila[717]. Egy ezredben szolgáltunk. Rádiósok voltak. Iván Csaba 1956-ban hadnagy volt Magyarországon. Vidékiek.
15. F. Pál Budapesti. Egy ezredben szolgáltunk. 1962-ben leszerelt.
16. F. Ferenc Együtt végeztük a kiképzést. Majd 1959 végén betegség végett [miatt] leszerelték.
17. T. Sándor Rákospalotai lakos. 1960-tól egy szakaszban szolgáltunk. Majd együtt tértünk haza.
18. M. István Jelenleg Lajosmizsén lakik. Marokkóban ismerkedtünk meg. Együtt tértünk haza.
19. B. Ernő Soproni lakos. Marokkóban ismerkedtünk meg. Együtt tértünk haza.
20. V. János Vidéki lakos volt. Marokkóban ismerkedtünk meg. Jelenleg is ott van.
21. K. Sándor Egy ezredben szolgáltunk. De csak Marokkóban ismerkedtünk meg. Együtt tértünk haza. Bajai lakos. Jelenleg Szentendrén lakik.
22. S. Rudolf Osztrák származású. Marokkóban ismerkedtünk meg. A légióból szökött. Jelenleg is Marokkóban tartózkodik.

Összesen tehát huszonkét légiós, köztük két harcokban elesett magyar és három osztrák illetve német származású. Figyelemre méltó, hogy közülük minden negyedik, összesen hat dezertált – akikkel „Takács” együtt tért haza – „Musztafa fia” volt, azaz az FLN tetuáni légiós-szöktető ügynöksége juttatta haza szülőföldjére.

Ezen felül „Takács” későbbi jelentéseiben további tíz légiós nevét is említi:

23. K. István vagy János Pomázi, 1952-ben tért haza.
24. H. Sándor Budakalászi, kb. 40 éves. 1945-ben jelentkezett a légióba a francia internáló táborból. Csak 6 hónapot szolgált Algériában. [Belügyi jellemzése 1964-ből: „társadalmunk megbecsült munkása, párttag.”]
25. S. Lajos
26. H. Lajos
27. B. ?
28. C. Tibor (Érdről)
29. D. György (Szentendre)
30. P. István (Szentendre)
31. R. János
32. B. Béla

„Takács”-ot a szintén hazatért K. Sándorra, U. Györgyre és más volt légiós társaira állítják. (Ők ’56-ban, hozzá hasonlóan, mindketten kamaszként mentek Nyugatra.) Tartótisztje alibi találkozókra és „családlátogatásokra” biztatja az ügynököt, akinek napi munkája után a szentendrei HÉV-vonal állomásközeli kocsmáiban kell „őrjáratoznia”, hogy bizalmukba férkőzve minél több adatot szerezzen hazatért vagy még Afrikában és Nyugaton maradt

[717] Iván-Kovács Csaba és Attika ikerfivérek, a halálra ítélt Corvin-közi felkelő parancsnok: Iván-Kovács László testvér-öccsei. „Fanatikus ikrek” néven a BM III/II. Pest megyei alosztálya vizsgálati dossziét nyitott róluk, és mindkettőt tiltó listára vették.

korábbi bajtársairól.[718] Franciaországban és az NSZK-ban élő, leszerelt légiós társainak is sorra levelet kell írjon, hogylétükről tudakozódva, akik olykor örömmel fogadják a „hazulról” jött levelet, máskor a „kommunista Magyarországra” visszatért szökevény iránti tartózkodással csak ímmel-ámmal válaszolgatnak neki.[719] A „Kedves Kálmán Barátom!”-ként megszólított ifjabb. K. Kálmán „becserkészése” alighanem az átlagosnál is komolyabb lelkiismeretfurdalást okozott Takácsnak, hiszen K.K., bár vele ellentétben nem szökött meg, hanem kitöltötte első 5 évét és leszerelése után is francia földön maradt, mégis nem kevés kockázatot vállalva ő volt az, aki szülei révén, még aktív légiósként megüzente Afrikából „Takács” szüleinek, hogy fiuk sikerrel megszökött a Légióból – e baráti kötelesség teljesítését az adott helyzetben fontosabbnak vélve a szolgálati titoktartásnál. És mert „minden jótett elnyeri méltó büntetését”, íme, most „Takács” próbálkozik korábbi jótevőjéről minél több terhelő adatot megtudni a magyar belügyi elhárítás titkos utasítására.

Nem csoda, ha a találkozókról el-elmarad, hosszú hónapokig betegeskedik, és minden családi eseményt (költözés, gyermeke születése, apja, majd apósa halála) vagy munkahelyi túlmunkát (brigádvezető lesz a HÉV szentendrei járműparkjában) igyekszik alibiként felhasználni, hogy besúgói kötelezettségei alól kibújjék. Emiatt az 1965. október 25-ei találkozón tartótisztje, Tóth Sándor r.őrnagy keményen megfedi, próbál ráijeszteni, bár az ösztönző eszközöket sem vonja egészen meg tőle egészen (alkalmi pénzjutalmak, „költségtérítések”). Kórházi kezelése ügyében még igen, ám a lakásgondján már a titkosrendőrség sem tud „diszkréten” segíteni, talán e miatt is lazul meg a kapcsolat végül. Minden esetre 1969 elején, Tóth őrnagy javaslatára „Takács” végül szabadul nyomasztó kötelességeitől: „alkalmatlanként” kizárják a hálózatból – noha neve és légiós priusza továbbra is a belügyi nyilvántartásban marad.

Záró mérleg helyett

Végül akad a belügyi archívum mélyén egy beavató, kései forrás 1987 végéről: egy szolgálati levélváltás „Szigorúan titkos! Különösen fontos!” jelzettel, ami immár az egész kommunista korszakra nézve több szempontból is figyelemre méltó tanulságokkal szolgál a volt magyar légiósok ügynöki beszervezésének gyakoriságát és hatékonyságát illetően.

[718] Uo. 15 a/b, 19, 21. o.
[719] Uo. 32., 34-35. o.

1987. novemberi átiratában Balázs János rendőrezredes, a BM III/IV. csoportfőnökség 3. osztályának vezetője „soron kívüli”, sürgős eljárással kéri az Állambiztonsági Operatív Nyilvántartó Osztály vezetőjét, hogy „célszemély irányában felhasználható, idegenlégiós múlttal rendelkező hálózati személy felkutatásában nyújtson segítséget”. (Lásd: Dokumentumtár 2. Magyar belügyi iratok 12. dokumentum) Magyarán: légiós múltú, alkalmas ügynököt keresnek egy korábban szintén légiósként szolgált személy megfigyelésére. A lehetséges ágensek számbavételéhez Balázs ezredes tucatnyi párhuzamos életrajzi adalékot kínál fel: „50-55 év körüli – idegenlégiós volt, 1958-1962 között Franciaországban, Marseille-ben, majd Afrikában, Sidi-bel-Abbès-ben és Oránban tartózkodott – 1960-ban a tunéziai határ mentén harcolt, esetleg megsebesült, 1961-ben kórházban ápolták – 1962-1965 között Párizsban élt – 1965-67 között települt haza – gépkocsit vezet, horgászik, faipari munkát végez – Agárdon nyaralója van – a Szivárvány Szövetkezetnél (Bp. V. ker.) dolgozik vagy dolgozott – tagja a KIOSZ-nak, műhelye, üzlete van a XIX. kerületben – bejár (bejárt) a budapesti Francia Nagykövetségre – Franciaországból nyugdíjat, járulékot kap.”

Maga a megfigyelésre kiszemelt „célszemély” alakja, pályája az iméntiek alapján meglehetősen tisztán rajzolódik elénk; a kérdés csupán az, hogy az 1987 végi magyar belügyi ügynöknyilvántartásban mindezen életrajzi adatok vajon hány besúgóéval egyeznek.

Nos, légiósmúltú *aktív* ügynök („foglalkoztatott hálózati személy”) ekkor már nincs, aki e keresőlista akár csak egyetlen ismérvének is megfelelt volna, mint azt jó egy hét múlva szolgálati válaszlevelében Csukrán Magdolna rendőrőrnagy, az állambiztonsági nyilvántartás osztályvezetője közli. (Lásd: Dokumentumtár 2. Magyar belügyi iratok 13. dokumentum) Némi kárpótlásként találtak viszont a korábban kizárt légiós múltú ögynökök között tíz olyan volt besúgót is, akinek belügyi priusza / pedigréje egyben-másban megegyezett, s ezért a besúgói feladatra, reaktiválva, netán alkalmas lehet. Igaz, fedőnevük és beszervezési dossziéjuk alapján utólag mindössze hármójukat lehet kétséget kizáróan azonosítani közülük: a „Halász Péter”, „Kerék Mihály” és „Takács” fedőnevűeket, holott a megkörnyékezett és sikerrel beszervezett volt légiósok száma e négy évtized alatt legalábbis több tucatnyi lehetett.

Egy hosszan túlélő rendőrállam zárómérlegeként persze még ez is jelentéktelennek hat, akár e negyven év során végleg hazatértek mintegy 3-400-ra becsülhető száma, ami a teljes magyar légiós kontingens alig 10 százalékát teszi ki. Az viszont már nem jelentéktelen, hanem nagyon is beszédes adalék, hogy a magyar légiósokról fennmaradt tetemes belügyi iratot: nyilvántartási kartont, objektum-, ügynökbeszervezési és munkadossziét, vizsgálati és periratot, levélfigyelő aktát és összegző jelentést – ha idővel egyiket-másikat le is zárták –, egyáltalán nem siettek irattárba küldeni. Ellenkezőleg: e dossziék szolgálati „betekintő jegyeinek” dátumai és pecsétjei azt jelzik, hogy a légiós iratok jó részét sűrűn és szorgosan forgatták valójában egész a rendszerváltásig. Oka és célja ennek, mint láttuk, bármi lehetett: az útlevél-, vízum- és hazatérési engedélyek elbírálásától az ügynökfelülvizsgálatokon és az újabb titkos megfigyeléseken át a belügyi hírszerző vagy elhárító operatív akciókkal bezáróan.

Az, minden esetre, hogy a hazalátogató volt légiósok és hozzátartozóik esetenként sikeres megkörnyékezésén vagy zsarolásán túl sokra nem igen mentek vele, elég nyilvánvaló. A nyugati magyar belügyi elhárítás – néhány sikeres akciót és rezidentúra-telepítést leszámítva – összességében renyhe, túlbürokratizált és alacsony hatásfokú maradt a korszak egészén át, részint a káderhiány miatt, részint a kellő operatív kezdeményezőkészség híján. (Ez utóbbinak persze nyilván stratégiai oka is volt, hisz a nyugati kapcsolatépítésben érdekelt kádári vezetés, ha csak tehette, került minden botrányt, nyílt politikai és diplomáciai konfrontációt.) Az 1956 után jórészt „leszakadt” vagy dekonspirálódott s így hasznavehetetlen nyugati magyar kém- és ügynökhálózatot pedig a ’60-as, ’70-es években inkább csak egy-egy kiemelt célterületen (így a Vatikán, a SZER vagy a nyugati emigráns sajtó elleni bomlasztásra) sikerült hatékonyan reaktiválni, s a gyéren fennmaradt belügyi források, mint egy korábbi fejezetben láttuk, rendre

azt jelzik, hogy a párizsi magyar rezidentúra korántsem tartozott a sikeres hírszerző, elhárító „elővédek” sorába.

Piccolo jelenti

Végül lássuk közelebbről egy volt légiós besúgó-karrierét:, „Szigeti Zoltán” fedőnevű, 1941-es születésű, Békés megyei ügynök sorsát, akire – mivel 1956 végén, amikor Nyugatra ment, még pincérinas volt – valódi és ügynökneve helyett csak „Piccolo”-ként hivatkozom.

Piccolóról 1965. február 8-án kiállított beszervezési kartonján a „Terhelő adatok felsorolása” rovatban ez áll: „1956 decemberében disszidált, majd 1958 októberében Franciaországban belépett az Idegenlégióba, résztvett az algériai harcokban, a légióból a Nemzetközi Vöröskereszt közbenjárására 1959. december 24-én szerelt le. 1961-ben amnesztiával hazatért.”[720]

A fentieket születési dátumával (1941.02.19.) egybevetve Piccolo tehát mindössze tizenöt éves, mikor egyik társával ’56 végén Nyugatra szökik, nincs még tizennyolc, mikor belép a Légióba, és épp hogy csak húszéves, mikor 1961 tavaszán Magyarországra hazatér! Esete már csak azért is érdekes, mert egyben fényt vet a Vöröskereszt korántsem ritka közbenjárása is a fiatalkorúként „angazsált” légiós rekruták leszerelése és hazahozatala érdekében.

Az „Amnesztiával hazatértek” címen megnyitott operatív dosszié[721] Piccolo ügynöki beszervezésének előzményeire is kitér. Eszerint hazatérését itthonról – mint más hasonló esetekben is – maguk a szülők kezdeményezték a budapesti francia követség és a Vöröskereszt segítségét kérve. (A fennmaradt belügyi iratokon kívül ezt egy közvetlen forrásom: Bodorkos Józsefné, Kodri Magda francia tolmács és a Magyar Vöröskereszt Keresőszolgálatának egykori vezetője is megerősíti, miszerint az 56 utáni években az MVK a svájci központon át családi kérésre több ilyen légiós leszerelésben is közreműködött.[722]) Mivel az ENSZ menekültügyi főbiztosa korábban rendeletben tiltotta meg a toborzást a menekülttáborokban és kiváltképp a fiatalkorú menekültek körében, s az ilyen eseteket a nemzetközi sajtó is árgus szemmel figyelte, a botrányok és diplomáciai bonyodalmak elkerülése végett az efféle leszerelési kérelmeket a francia katonai attasék s a Deuxiéme Bureau toborzásért felelős tisztjei is, úgy tűnik, komolyan vették, s gyorsított eljárásban intézték. (Hasonló botrány-megelőző célzattal az algériai háború végén, 1961-től egy időre a belépő újoncok alsó korhatárát is felemelték 18-ról 21 évre. *Nota bene* e kölyök-katonák toborzása az előző, 1945-46-os légiós nemzedékéhez hasonlóan gyakori jelenség volt, mint arról már beszámoltam.)

Piccolo 1960. február 15-én benyújtott hazatérési kérelmét is édesanyja tölti ki Budapesten. Íme, néhány jellemző adat belőle:

„Jelenlegi lakhelye: *Lyon, 39 Rue de Sere*.

Mikor és miért hagyta el az országot? *1956. december 3-án. Ifjúkori kalandvágy*.

Milyen körülmények között hagyta el Magyarországot? *Az akkori országos helyzet zűrzavarában*.

Hol tartózkodott és mivel foglalkozott azóta? *Franciaországban több mint 8 hónapig táborban, majd téglagyárban. 1958. november 5-én beállt a légióba (Kiskorú!)”*

Először hazatérte után pár nappal, 1961. május 3-án hallgatják ki, „úti beszámolójáról” részletes jegyzőkönyv készül – benne 16 volt légiós társa adataival és jellemzésével, akik közül ’56-ban négyen is fiatalkorúként távoztak Nyugatra. Két hónap múlva, június 25-én titkos határozatot hoznak operatív nyilvántartásba vételéről, mivel, úgymond, vallomása igazolja „kompromittáltságát, ellenséges kategóriába tartozását.” A Békés megyei belügyi

[720] ÁBTL 2.2.2. „Szigeti Zoltán”

[721] ÁBTL 3.1.5. O-16519

[722] Ld. a szerző 2010 decembere és 2013 ősze közt vele készült folytatásos interjúját . Szerkesztett változata: *Kritika, 2016/2.*– hangfelvétele és leírt változata:’56-os Intézet, OHA,. Légiós kutatások c. gyűjtemény

elhárító alosztály vezetője: K. Nagy József százados és beosztottja: Molnár József főhadnagy Piccolo „társadalmi helyzetére, körülményeire” vonatkozóan az alábbiakat véli fontosnak feljegyezni:

„Kisiparos családból származik, iskoláinak [8 ált. – NB] elvégzése után az orosházi Alföld Szállóban nyert alkalmazást, mint pincértanuló. 1956. december 3-án disszidált és 1961. április 27-én tért haza egyéni amnesztia alapján. Külföldön tartózkodása idején belépett az Idegenlégióba, ott kiképzést kapott, majd szülei kezdeményezésére a Nemzetközi Vöröskereszten keresztül, mint fiatalkorút, az idegen légióból leszerelték. Hazatérte után az Orosházi Vendéglátó Vállalatnál nyert alkalmazást mint pincér. Politikai pártnak sem a múltban, sem jelenleg nem tagja, vagyonnal nem rendelkezik.”[723]

Nem tudni, hogy vajon „disszidálásán” és alig egyéves légiós szolgálatán kívül volt-e más zsarolási alap a beszervezésére. Dossziéjának későbbi szolgálati feljegyzései inkább azt sejtetik, hogy munkahelye megtartása (elszámolási vitái támadtak, kollégái sikkasztással vádolták), majd előmenetele érdekében fogadta el a titkosrendőri „védelmet”. Akárhogy is, két év múlva megerősítik belügyi nyilvántartásba vételét, majd újabb két év múltán beszervezik az ügynökhálózatba.

Előtte persze már felfigyelnek „hálózati” adottságaira. Mint beszervezése előtt jó fél évvel egy titkos jelentés jellemzi: „Csendes, szolíd magatartású, megfontolt és józan életű egyéniség.”[724] – azaz titkosrendőri szemmel, mondhatni, eszményi besúgó-karakter! Amellett ambíciói is vannak, 1964-ben például fél évre Pestre megy, hogy valami jobb helyre kerüljön pincérnek, ám még az is a javára írandó, hogy a család miatt végül visszatér a délalföldi város szállodájába, hol csakhamar vezető-helyettes lesz. Ismeri hát a józan kompromisszumok – és önfeladások – mély-kádári világát, s lám, ha kell, kész áldozatot is hozni.

Lássuk, milyen besúgó vált a volt légiósból? „Szigeti Zoltán” ügynök 120 oldalas munkadossziéja[725] 1965 végétől 1969 nyaráig tartalmaz – jórészt élőszóban adott, tartótisztje, Ilyés László rendőr százados által kivonatolva leírt jelentéseket. Első találkájukra 1965.

[723] ÁBTL M-29653, 3. o.
[724] ÁBTL 3.1.5 O-16519, 19.o
[725] ÁBTL M-29653.

december 13-án Piccolo munkahelyén, egy üres szállodai szobában került sor. Ezen a nála jó tíz évvel idősebb belügyi elhárítótiszt mindjárt ügynöki feladatát is kijelöli: figyelje éberen és időről időre jelentse a szálloda külföldi vendégforgalmát. Ez a – sanda belügyi pátosszal akár „hazafiasnak" is minősíthető – reszort elsőre mintha a korabeli NDK és magyar kémfilmek fojtott izgalmait ígérné, ám az eredmény végül siralmas, hisz ide, a dél-alföldi végekre egy-két olasz mérnököt, osztrák üzletembert vagy nyugatnémet vadászt leszámítva évszámra nem vetődik napnyugatról senki, s a gyér idegenforgalom jó részét román, jugoszláv és kelet-német sportolók teszik ki.

Nem csoda, ha Piccolo el-elmarad a titkos találkákról (olykor 4-5 hónapra is!), alibiként hol betegségre, hol nyaralásra, hol meg szakmai továbbképzésre hivatkozva (pincér-etikettet és reprezentációt tanulni jár például Pestre, a városligeti Gundel étterembe!). Van úgy, hogy a vonatát késik le, s emiatt nem jut be a megyeszékhelyre, melynek frekventált presszói és borozói („Csaba Gyöngye", „Kishajó bár", stb) valamelyikében lett volna jelenése. Mint kiderül, az ekkor már családos, gyermekes Piccolo azért kell bejárjon Békéscsabára, mert felszolgálói munkája mellett levelező tagozaton közgazdasági technikumot végez – tartótisztje viszont, meglett kora és századosi rangja ellenére még szintén csak ekkor, a'60-as évek végén készül az érettségi vizsgára a dolgozók gimnáziumának esti tagozatán!

A dosszié 48. oldalán végre felbukkan egy méltó feladat, melynek nem csupán elhárítói, hanem némi „humanitárius" tétje is van. A helyi szóbeszéd szerint ugyanis K. István, Piccolo egy földije, aki „disszidensként" maga is légiósnak állt (eredeti szakmája fodrász volt!), eltünt vagy meghalt, s most azt kellene kitudni, hol és miként. Az ügynök tehát, tartótisztje, Ilyés százados utasítására, a szomszédos Kardoskúton felkeresi az eltünt K. István sógorát, majd az édesanyját is, az eredmény azonban alig több a semminél. Piccolo 1967. április 30-ai titkos jelentése szerint K. István állítólag „a francia idegen légióban halt meg egyszerű katonaként,

rendfokozata nem volt. Azóta ő [mármint a kardoskúti sógor – NB] nem is tud róla semmi hírt."[726] Ám a kíváncsi tartótiszt nem éri be ennyivel, megpróbál más úton-módon is

[726] ÁBTL M-29653, 48. o

információhoz jutni. „Mivel a célszemélyt nővére a vöröskereszt útján is keresteti – írja a belügyi elhárító tiszt –, ezt felhasználva legendával [kitalált csalimesével] felkerestük özv. K. Istvánnét (édesanya), aki közölte, hogy fiáról kb. 5 éve nem tud semmit. Mielőtt eltünt volna, arról értesítette – Angliából –, hogy megy Franciaországba. K.-né, mint elmondotta, levélben kérte a fiát, nehogy belépjen a légióba." Hogy valójában mi történt vele, ez alighanem csak az Idegenlégió fél évszázada Sidi-bel-Abbès-ből Aubagne-ba evakuált, civilek számára máig elzárt személyi archívumából derülhetne ki. Minden esetre a hozzávetőleges datálás azt sejteti, hogy K. István – és vele több tucat magyar légiós – 1961-62 táján, alighanem az algériai harcok véres finálójának eshetett áldozatául.

Ami Piccolo munkadossziéjából még hátra van, az már csak a kádári konszolidáció egyhangú, provinciális légkörét idézi.

A csöndes gyarapodás és vele a munkahelyi lopások, sikkasztások és kisszerű intrikák világa ez. Piccolóból üzletvezető-helyettes lesz, s továbbra is gyűjti a disszidensekről – az Orosházáról és környékéről elment fiatalokról – a híreket… Eközben kollégái bőszen „fúrják", áskálódnak ellene és egy komolyabb elszámolási hiány eltussolása ügyében többször is kénytelen tartótisztje diszkrét segítségét kérni. Ennek persze ára van, egy ideig a póráz is feszesebb lesz, s újabb besúgói célfeladatokkal is meg kell szolgálja a belügyi „szívességet".

Mégis, a tartótiszt és ügynöke mintha nem is e titkosszolgálati, inkább az érettségire készülés feladataiban találna közös nevezőre. Mindketten a dolgozók gimnáziumába járnak, s úgy tűnik, a fiatalabb és „jobb fejű" Piccolo, a szolgálati penzumot hamar letudva, a találkozókon leckékkel, tanácsokkal is segíti, kvázi „korrepetálja" tartótisztjét. Az iratokban ugyan nincs nyoma, de könnyen lehet, hogy egy titkos külön alku részeként végül ügynöki elbocsátását is mindkettejük sikeres maturálásának köszönheti. Minden esetre 1969 nyarán, „hírszerzői lehetőségeinek korlátozott volta miatt" kizárják a hálózatból.

A légiósok „harmadik élete”

Civilben újra

A válaszutaktól – kényszerpályákról – e nemzedék sorselágazásait nyomon követve egy-egy korfordulónál már korábban is igyekeztem számot adni. Ezek közt akadnak nagy közös pillanatok, életreszóló kollektív élmények; ilyen volt, mint láthattuk, 1956 őszén a forradalom és a Nyugatra szökés, majd pár év múlva az algériai háború többé-kevésbé egyszerre, ugyanott és ugyanúgy átélt drámai sorsfordulója. Ám voltak olyan egyéni választáshelyzetek is, melyek e nemzedék fiait utóbb sokfelé szétszórták: így a korai emigráns évek más-más helyszínei és egyéni túlélő stratégiái vagy utóbb, légiósként a leszerelés és továbbszolgálás visszatérő dilemmája, a szökés és hazatérés, majd az újbóli civil életkezdés megannyi válaszútja. Az algériai háború után, az 1963-as általános amnesztia évéről korábban már készítettem egy statisztikai gyorsmustrát, ami azzal a meglepő tanulsággal szolgált, hogy e nemzedék három-negyede – 269 azonosított tagjából mintegy 160-170 – ez időben még légiós mundért viselt, első ötéves szolgálatát töltve, jórészt még ekkor is Algériában, kisebb részt Korzikán, Madagaszkáron, Franciaországban vagy Dzsibutiban. Most, itt az ideje egy újabb számvetésnek, hogy lássuk azt is: ki mikor, hol és miként tért vissza a civil életbe.

A már többször idézett kérdőíves felmérés záró részével (sorrendben a 39-46. kérdésekkel) a légiósok e „harmadik életéről" kívántam minél több személyes adatot és önreflexiót megismerni a provence-i veteránok köréből, leszerelésüktől mindmostanáig. E válaszokkal azonban, bármi érdekesek is magukban, nem értem be, hanem élettörténeti kutatásaimat további kamerás és diktafonos interjúkkal próbáltam elmélyíteni s esetenként más adatközlőkre is kiterjeszteni. Így hasonlóan nagy időtávú sorskövetésre nyílt alkalmam az aurioli és puyloubiers-i otthonok magyar veterán lakóival beszélgetve vagy – immár nem csak az ’56-os kamasz menekült nemzedék köréből – azon több száz belügyi feljegyzést és vallomás-jegyzőkönyvet tanulmányozva, melyet a magyar titkoszolgálat hazatért légiósokkal készített, esetenként egészen a ’70-es ’80-as évekkel bezáróan.

Lássuk a provence-i veteránok kérdőíves válaszait életük harmadik, máig tartó szakaszáról:

A szögre akasztott „képi”…

39) Mikor és miért kérte a Légióból leszerelését? (megromlott egészség, családalapítás, más vonzóbb polgári foglalkozás, pénz, etc.)

„Megkaptam az állampolgárságot, ezért voltam ott.” (AD)

„Nem szerettem volna a Tasnádiék tragikus sorsára jutni.” (PL)

„Többször is kiléptem, mielőtt az aláírt időm lejárt volna. Aztán civilből megint vissza a Légióba. Ma sincs nyugdíjam emiatt. Végül gyomorfekélyem lett, és nem bírtam tovább a katonaéletet.” (SJ)

„A Légióból én kértem a leszerelésemet, mert nem találtam meg azt a Légiót, ami azelőtt volt. Most már lassan mindenki azt csinál, amit akar, mert nincs fegyelem. De mindenkinek megvan a saját ideje, és a Légió megy tovább.” (HB)

„Elértem, hogy kérhessem a nyugdíjba helyezésemet – majd családalapítás. Az utolsó időkben csak gyakorlatok voltak. Néhány hónapra rá megint volt buli, de én már kivülről figyeltem.” (SS)

„1982 – ben 22 év utàn. Szó volt arról, hogy kineveznek hadnagynak, akkor kellett volna még 7 évet szolgálni (hogy a tiszti nyugdíj utólérje, amit mint légiós altiszt kapok) és, mondjuk, a családomnak is szüksége volt rám! (El kellett volna menni 2 évre Guyane-ba.)” (MT)

„Családalapítás miatt 1969 ben, mivel akkor még elég nehéz volt engedélyt kapni a házasságra.” (SGY)

„Mentem 28 év után, mert megvolt a legmagasabb, 40 évre szóló nyugdíjam. Ugyanis háborús időkben és a Szaharában egy év hármat számított. Mert egy katona ott nem 8 órát „dolgozott”, hanem éjjel-nappal, „24 heures sur 24”. De csak háborús időkben. Békében egy év az egy évnek számít a nyugdíjra. Szóval, utána még lehetett egy második nyugdíjat is elérni.” (SZT)

„Félig civil, félig katonai státusz, más, hasznos környezet… Megszabadultam egy bizonyos „szemvédőtől”.” (NS)

Mint a fentiekből látni, a kilenc válasz ezúttal is elég nagy szórást mutat, mind az adatok, mind az egyéni motivációk és önreflexiók tekintetében. A letöltött légiós szolgálati idő 5-től 29 évig terjed, s a leszerelés indokaként éppúgy találni praktikusakat (francia állampolgárság, megromlott egészség, elért nyugdíjkorhatár, kedvezőbb anyagi helyzet), mint személyeseket (nősülés, szorosabb családi élet, másfajta új környezet, elfáradás, csalódás a légiós élet monoton rutinjában vagy éppen személyi és szervezeti változásaiban).

40) Civilként hol telepedett le, és mihez kezdett? Nehéz volt-e újra beilleszkednie a civil életbe? Segített-e a Légió, hogy helyét megtalálja?

„Párizsban, igen, a Légió segített munkát találni.” (AD)

„Párizsban. Mint mindig, egyedül gondolkoztam, jóban, rosszban. Mint employé aux écritures [irodai alkalmazottként], a Group Dromot Biztosító Intézetbe vettek fel a Vitás [panaszügyi] osztályra, mert a hadseregben megtanultam a francia nyelvtant is.” (PL)

„Előbb Puyloubier-ban voltam a Maison des Invalides-ban, most Bouc-Bel-Airben egy milliomos házi őre vagyok, de jövőre, úgy tervezem, visszatérek a légiós öregek házába. Dolgozni talán még ott is lehet ezt, azt a „Cheramics.”-ban vagy a könykötő műhelyben. (SJ)

„Én Franciaországban, Aubagne-ban telepedtem le, és pár nap múlva már dolgoztam, mint kőműves. Eleinte furcsa volt az ember számára a civil élet, de utána megszoktam. Nem kellett nékem sehonnan segítség, én megálltam a magam lábán.” (HB)

„Marseille városában. Nem. Igen. A Légió helyezett el.” (SS)

„18 éven keresztül a falum postáján voltam főnök. A polgármester segített az állást megkapni.” (MT)

„A civilbe menés nem volt túl nehéz, mert volt egy pár jó ismerősöm, barátok, akik szívesen segítettek a civilbeni beilleszkedéshez. Na meg a Légió is segített lakást szerezni.

Marseille-ben találtam munkát egy vállalatnál, aki elküldött egy egyetemre, ez után 30 évig mint technikus, és mint a vármegyében a vállalat felelőse dolgoztam, ahonnan 1998-ban, a Munkaügyi miniszter kétszeri kitüntetése után mentem nyugdíjba.” (SGY)

„Na, ugye, én hosszú karriert csináltam [a Légióban]. Utána azt csináltam, ami tetszett. Nekem például ajánlottak állást egy nagy benzinkútnál üzletvezetőként vagy egy nyugdíjas otthon igazgatóságát. Persze, voltak más terveim: tanároskodás, könyvkiadás, könyv és újságírás. (SZT)

„Párzsban szereztem munkát egy nagy amerikai cégnél [az IBM-nél] mint biztonsági ellenőr. Egy légiós altiszt könnyen talált munkát.” (NS)

A válaszok tanúsága szerint hárman Párizsban, hárman más francia nagyvárosban (Marseille-ben, Aix-en-Provence-ban) kezdtek civil életet, s csak a maradék egyharmad talált megélhetést kisebb vidéki településen. Polgári elhelyezkedésüket, sőt, a családosok esetében a lakáshoz jutást, majd’ minden esetben a Légió is segítette.

Család, gyerekek, unokák…

41) Van-e saját családja? (feleség, gyerekek, unokák, etc) Ha a felesége nem magyar, beszél-e más is magyarul a családban?

„34 éves házasság után elváltam, jelenleg 10 éve egy özvegyasszonnyal élek. Senki nem beszél magyarul. A volt feleségem Elsasi lány volt, úgyhogy inkább németül beszéltünk.” (AD)

„50 éves házasok vagyunk, a feleség: Andrée nem tud magyarul, segédkönyvelő volt 40 évig a Mobil Petroleum Társulatnál. Gyerek nincs, orvosi műhiba miatt. A feleségem családja Pyreneusi! Béann Pau-i.” (PL)

„Két nagy fiam és egy lányom van az egykori francia élettársamtól, akitől már régóta külön élek. Sajnos régen nem látttam őket. Most egyedül élek.” (SJ)

„Igen, Tahitiben van a volt feleségem, meg persze a gyerekeim is az unokákkal együtt ott élnek, mert nem akart az asszony visszajönni már Franciaországba a beteg anyja végett, és így elváltunk. Most pedig egy magyar élettársam van, aki Sopronban a Vitnyédi utcában lakik a két lányával. Minden nyáron ő jön ki hozzám egy vagy két hónapra, én meg télen megyek haza.” (HB)

„Igen, feleség + 3 gyerek (egy fiú, kettő leány) + egy [azóta már két] kisleány unokám. – Csak néhány szót [beszélnek magyarul].” (SS)

„Feleségem elhunyt ezelőtt másfél éve, 2 gyerek (a fiú földmérő Svájcban, a lány őrnagy a francia hadseregben.) Összessen 5 unoka. Sajnos senki sem beszél magyarul!” (MT)

„Feleségem magyar, van két fiam; az egyik katonatiszt, most százados, a másik fizika és kémia tanár. Összessen van 6 unokám, aminek persze nagyon örülök.

A feleségemmel való ismeretség 1967-ben, és utána a házasság elég komplikált «aventure» volt, egy regényt lehetne belőle szerkeszteni. Leírni túl hosszú lenne, talán inkább, ha találkozunk, szóbelileg mondanám el. Ami a két fiunkat illeti, ha nem is nagyon, de beszélnek magyarul, az unokák sajnos nem. Különben feleségem nem mint emigráns, hanem először mint túrista jött ki [a vajdasági Zentáról].” (SGY)

„Természetesen család és francia feleség, gyerekek, unokák. De van, akik magyar lyánnyal nősültek, és irígylem őket. Gyerekeimet nem volt időm magyarra tanítani. Na, mondom, az unokafiamat megtanítom! Szecskó Tamás unokámmal a születése óta csak magyarul beszéltem. Sajnos nem látom sokszor. De még remélek! (SZT)

„A feleségem korzikai [volt, több mint húsz éve elhunyt], se a fiam, se a lányom nem beszél magyarul – nem volt erre időm, és ezt nagyon sajnálom.” (NS)

E fenti, 3-4 év előtti adatközlések ugyan nem tükrözik pontosan a mai helyzetet (főként az unokák száma szaporodott látványosan), minden esetre szembetünő, hogy kivétel nélkül mindenki élt hosszabban vagy él ma is tartós párkapcsolatban – még a két özvegy ember s a

két elvált is. A családméretre többnyire a 2-3 gyerek és a 4-6 unoka jellemző, bár egyikük (HB) pár éve még 5 feleségtől 17 unokával büszkélkedett, s ketten közülük gyermektelenek. Élettársaik jórészt törvényes feleségek, közöttük magyar és francia éppúgy akad, mint elzászi német, algériai (kabil), korzikai, spanyol és tahiti szigeti.

42) Mikor jött először haza látogatóba Magyarországra? Kik és hogyan fogadták (család, barátok), és sok év után milyennek találta az országot? (Jobbat várt, rosszabbat? Politika, gazdaság, mindennapi élet, etc.)

„1956 óta még nem voltam otthon. Talán majd most sikerül végre…" (SJ)

„1972-ben a családot látogattam meg a feleségemmel. Az élelmezést jónak találtam, de az ipari cikkek hiánya és elavultsága feltünően érzékelhető volt." (AD)

„1974-ben kaptam meg, 18 év után, a vízumot. Öcsödön kitörő szeretettel fogadott a család, a falu. A kunszentmártoni kapitányság 3 spiclit küldött át civilben, hogy [kiderítsék] tényleg az apámnál vagyok-e." (PL)

„1976-ban. Az első légiósok közé tartozok, akik hivatalosan még a szolgálati idejük alatt hazamentek. Nem csak a család örömére, mert a III/III is várt rám. [További kiegészítés a kérdőív végén!] Röviden: szeretem nagyon a hazámat, nem mondhatok róla rosszat – jót mondani meg elég nehéz." (NS)

„1981 – családom tárt karokkal fogadott. Úgy találtam, ahogy sejtettem." (MT)

„1985 áprilisában. A család jól fogadott (apám már elhalt), a barátok szintén, bár volt, akit bezártak, mert írtam neki (katona volt), vagy mint az öcsémék, nekik csak ajánlották, hogy mondják meg nekem, ne írjak többet. Mindennapi élet? Némelyiknek jobban ment, mint nekem." (SS)

„Először 1992-ben mentem haza anyámhoz meg a rokonokhoz, meg igen, a haverok, meg az ismerősökhöz. Először senki sem ismert meg, de sok beszélgetés után mindenki tudta, ki vagyok. Sokan meghaltak és születtek, a város [Sopron] pedig a határnál egészen megváltozott. Új emeletes házak épültek mindenhol, csak a belváros maradt a régiben. Hamarosan kiismertem magam." (HB)

„Először 2002-ben, távoli családtag, nagyon szépen fogadott. De Budapest egy kicsit meglepett, mert a régi ismert helyeket alig tudtam feismerni. A Vörösmarty téren az a modern üveges ház, a Kosuth Lajos utca és a Múzeum körút sarkán az a McDonnald, vagy micsoda, na meg az egész várost valahogy idegennek, változottnak találtam. Nem hasonlított az én fiatalkori emlékeimre." (SGY)

„Ritkán voltam szülőházámban, de csak 1989 után először, egy temetésen. Igen, a fogadás megható volt, és a hangulat ünnepélyes. Más alkalommal, 1989 után családi hangulat volt és a viszontlátás örömei barátokkal. Az ország nem változott, csak én. De számomra megállt a kakukkos óra 1956-ban. Az utóbbi Magyarok vérében még él a kommunista méreg. Nem vártam semmi különöset. (…) Se jobbat se rosszabat sokkal, mert tudtam már régen, hogy Magyarországon jobb volt a rendszer 1956 után, mint a többi szocialista országban." (SZT)

E mélyebb és kifejtőbb válaszokat igénylő kérdés inkább csak az első írásos reflexiók felmérésére volt elég. Azt minden esetre jól jelzi, milyen nagy szóródást mutatnak az 1956 utáni első hazalátogatások dátumai: 1972-től 2002-ig. Főként, ha ehhez hozzávesszük, hogy a veteránok egyike – ekkor még, 2012-ben – 1956 óta nem járt Magyarországon, mi több, egy másik sem, aki e kérdésre kitérő választ adva máig titkolja betegségét, ami miatt nagyobb utazásra immár évtizedek óta nem vállalkozhat. A hazai fogadtatást a családi, ismeretségi körben szinte mindenki pozitívan jellemzi; az időközben elhalt rokonok s a jócskán megváltozott ifjúkori helyszínek miatti árvaság- vagy idegenségérzet csak elvétve kap hangot a válaszokban. A hazai életszínvonal, életmód és a politikai helyzet (*nota bene* itt a válaszok, a nagy időtáv miatt, egyszerre utalhatnak a 1990 előtti és utáni viszonyokra!) szintén csak általános, rövid és közhelyszerű +/- értékelést kapnak.

Mindezen 'civil' bemutatkozáson az otthoni közegben készült kamerás és diktafonos interjúk még sokat árnyalnak, mint arról még szó lesz.

Itthon vagy otthon?

Az előbbihez szorosan tartozó újabb kérdés már a „két hazához" való viszonyhoz és vele az „Itthon vagy otthon?" sokakat foglalkoztató dilemmájához szolgál további adatokkal.

43) Mikor lett francia állampolgár? Magyar állampolgársága megszünt-e? Netán 1990 után újra kérte, vagy automatikusan visszakapta?

„1965-ben – Magyar állampolgárságot újra kértem és megkaptam." (AD)

„1966-ban. – Igen. – Nem kértem. – Nem." (SS)

„1966-ban lettem francia, nem tudom, hogy a magyar àllampolgàrságom megvan-e?" (MT)

„A francia állampolgárságot megkaptam másfél évre a civilbe menésem után. Ami a magyar állampolgárságom illeti, nincs tudomásom rólla, hogy elvesztettem volna." (SGY)

„Lettem francia állampolgár 1974-ben a gyermekeim miatt, mert nem akartam nekik hivatali nehézségeket okozni az életükben. Bárhol megjelentem a Légió egyenruhájában, mindenütt elfogadtak és tiszteltek. Szóval én Magyarnak születtem és maradok, csak muszájból lettem Francia. Mit mondanak a magyar törvények? Azt tudtam, hogy a kommunisták csináltak egy aljas, szelerátus tövényt, hogy nem vagyunk Magyarok. Vajon a szabad Magyarország eltörülte-e ezt a kommunista undorító törvényt, ha volt? Mert ha nem, az nemzeti szégyen! Mert én Magyarnak születtem, „magyar nótát dalolt a dajka felettem, magyarul tanított imádkozni Anyám és szeretni téged, Magyar hazám". Azt is hallottam, hogy

írni kell, visszakérni, kitölteni papírokat, hogy Magyar legyek... Na és Kolozsvári és a többiek, akik meghaltak? Ők hogy töltsék ki a kérdőívet?" (SZT)

„1973-ban. Lemondtam a magyar állampolgárságomról, hogy hazamenve ne tudjanak belém kötni. Nem kértem vissza a magyar államplogárságot, mert az életben egyszer esküdtem zászlóra, az pedig a francia." (PL)

„1975-ben, egyszerű levélértesítés révén, Szecskó Tibor tudatta velem, hogy a magyart megvonták. Nem kértem újra, akiknek mersze volt, hogy automatikusan megvonják, legyen most töke (bocs), hogy automatikusan visszakapjam." (NS)

„Én 1977-ben lettem francia állampolgár, mert 1956-ban a magyar állampolgárságot elvesztettem, és utána csak 1997-ben lettem újra magyar állampolgár. Mert hosszú ideig semmilyen állampolgár se voltam! „Apatride", vagyis hazátlan. Kérésemkor a soproni városházán a Polgármesternél voltam, és két napon belül újra magyar lettem, dec. 27-én. Anyámnak aznap volt a temetése." (HB)

„2006-ban lettem [francia állampolgár]. A magyar állampolgárságom is megmaradt." (SJ)

Ami a francia állampolgárság megszerzésének idejét illeti – az utolsó válasz feltünően kései, 2006-os dátumát kivéve –, az jobbára a veteránok leszerelését követő egy-két évre esik 1965 és 1977 között, és közvetlen indoka többnyire a családalapítás s a gyerekek születése volt. A magyar állampolgárságot illető kérdés némiképp megtévesztő, mivel azt csak későbbi kutatásaim derítették ki, hogy – egyetlen magyar ex-légiást kivéve, akit, úgymond, „bünöző életmódja" miatt távollétében fosztottak meg állampolgárságától – a kommunista korszak négy évtizede alatt valójában senki sem jutott erre a sorsra. Azt persze a feleletek is jól jelzik, hogy e tévhit és vélt sérelem milyen mélyen rögzült a legtöbb válaszolóban. (Mint korábban jeleztem, ennek okai főként a korai évek elutasított repatriálási és vízumkérelmeinek – „hazatérése nem kívánatos", stb. – téves értelmezésére vezethetők vissza, melyet jó ideig a magyar belügyi és konzuli szervek sem siettek eloszlatni.)

44) 1990 után gondolt-e arra, hogy végleg hazatér? Ismer-e ilyen volt légiósokat? (Névvel, címmel, ha lehet – szeretnénk őket is felkeresni!)

„Nem." (SJ)

„Nem." (AD)

„Ismerek egy-két légiást Sopronban, de ezek már nem az én időmbeliek, sokkal fiatalabbak, és én nem szoktam találkozni velük. Tudom, egyiket H. Csabinak hívják, a másik meg F. Pali, a Jókai utcában lakik, de az katonaszökevény volt. Egy pedig Sopron-Bánfalván lakik, Balázs a neve. A Balázs-családot mindenki ismeri Bánfalván." HB)

„Nem gondoltam, mert késő volt rá. Három gyerek, munka, nehézségek. Nem ismerek közvetlen senkit, aki hazatért." (SS)

„Nem gondoltam. Volt egy bajtársam, aki hazatért, A/C Szabó Jenő, a magyar légiós körnek volt az elnöke, de sajnos elhunyt." (MT)

„...” (SGY)

„Nem akartam, és nem ismerek ilyen embereket.” (PL)

„Gondoltam, igen, de az csak utópia volt. Magyarországon csak őseim sírjai domborulnak, itt meg élnek: fiam, lányom és unokáim. Ki ment haza? Akiknek nem volt családja, egyedül, különféle okok miatt, vagy az újabb nemzedék. Nevek: Szabó Jenő, Frei Imre, Kókai, stb. Az új légiós nemzedék otthonról nősül és minden megváltozott. A Légió is, de így van jól.” (SZT)

„Többször jártam otthon, de nem tudnék már otthon élni, más lett az életfelfogásom, és sok minden, amit a magyar természetesnek vesz, engem felháborít. Címmel rendelkező magyar légiós ismerősöm nincs, magyar fórumokon lehet talán találni.” (NS)

Tanulságos, hogy e kérdésre a válaszok kivétel nélkül nemlegesek – egy valaki nem is ír semmit –, holott négy év múltán ma többen is tervezik, hogy hosszabb időre vagy végleg hazatérnek. Ahol indoklást is találni: ott meggyőzően a kinti család és hivatás kötelezettségeit, a másfajta életmódot, életfelfogást hangsúlyozzák a válaszolók, melyekről nehéz lenne sok év után ismét az otthoni közeghez visszaszokni. A kérdés ugyan csak az 1990 utáni hazatérőkre vonatkozott, mégis feltünő, hogy egy válaszolót kívéve neveket senki sem tud vagy akar említeni. Ennek csak két oka lehet: vagy tényleg nem ismernek 1990 utáni hazatérőket, vagy ez időben még nem volt elég bizalmuk egy magyarországi kutató iránt ahhoz, hogy volt légiós társaikat, egy mégoly ártatlan kérdésre is, nevükön nevezzék.

45) Van-e élő kapcsolata Magyarországgal? (család, barátok, hazatért volt légiósok, etc.)

„Senkit nem ismerek már.” (SJ)

„Élettárs: O. Laura, Sopron [lakcím]. Rokonok, mint a sápadt virág (ágyú töltelék), 2 lány” (HB)

„Igen. Család és új barát.” (AD)

„Igen, az öcséimmel, húgommal, néhány unokatestvérrel, vagy családi rokonnal, baráttal. (SS)

„Margit nővérem + B Lajosné féltestvér [+ 8 név Mezőtúrról, Martfűről, Zsámbékról, Tiszaföldvárról, Nyíregyházáról és Öcsödről.]” (PL)

„Unokatestvéreim és egy pár haver.” (MT)

„Igen, de csak távoli rokonsággal, sajnos régi légiósokkal még nem volt szerencsém találkozni.” (SGY)

„Persze. Család, de nincs sok, sajnos. Hazatért légiós egy-kettő, néhány gyerekkori barát és többféle korábbiak, mint a D. Laci és még az Internettről is. Nem régen ismertem meg két aranyos személyt otthonról: N. Béla és neje.” (SZT)

„Családommal van kapcsolatom levélben, interneten. Jó lenne összejönni látogatásom alkalmával egy régen ismert légióssal, de nem keresem okvetlenül a kapcsolatot. Mikor

leszereltem 1978-ban, a katonaélettel is megszűnt a kapcsolatom. Szerintem nem jó dolog régi katonai regéken álmodozni, mert élni kell a civil élet gondjaival és realitásaival is: nősülés, civil munka, gyerekek, építkezés, stb, és a civilben is meg kell állni a helyet; mert a civil élet is harc." (NS)

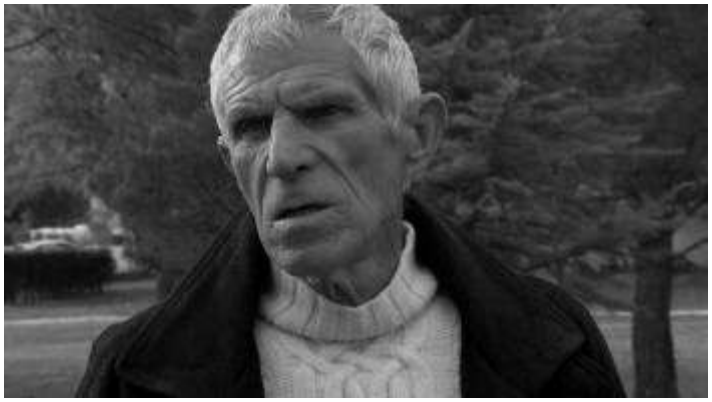

E tartalmában sovány kis válasz-együttest ezúttal nem értékelem, mivel e kérdésre jóval több érdemi adalékot és elemzést kínálok még a „Referenciacsoportok tanúsága" című későbbi fejezetben.

Múlt- és jövőképek…

46) Mit tud Magyarország elmúlt 20 évéről? Hogyan látja politikai helyzetét és általában a magyarság jövendő esélyeit?

„Az elmúlt 20 évről nem tudok semmit." (SJ)

„Nem törődök vele!" (HB)

„Sokat nem tudunk az országról. Sajnos sok jövőt nem igen [látok], beolvadás az európai közösségbe, és a nyelv lassú lehanyatlása. Vagy az angol, német és mégsem a szláv nyelv átállása."(AD)

„Kísérem a folyamatot úgy politikai, mint gazdasági alapon. A politika hasonlít az ősi problémákhoz, ki ide, ki oda, ma ez, holnap az – természetesen mindegyik nemzetmentő. Ma fehér, holnap vörös = cameleon színjátszó. Manapság büszke lenni a Magyarságra problémát okoz. Úgy mint itt kinn, Nyugaton! Térden állva kell Mea Culpát mondani, fizess a múltadért, fasiszta, kommunista! Ha ezt elhagyjuk, lesz jövő, amúgy semmi." (SS)

„Nem vagyok optimista." (MT)

„Apolitikus vagyok, nem foglalkozom semmiféle politikával.

S mivel már lassan 56 éve, hogy elhagytam hazámat, annak ellenére azért mégis magyarnak érzem magam, de úgy gondolom, hogy nincs jogom, innen, beleszólni a Magyarország benti politikájába, még akkor sem, ha nem egyezek az Állam vezetőségeinek döntéseivel. (SGY)

„Ugyanaz mint mindenhol. A politika zavarja az elmét és a nemzeti egységet. Mondialisation, globalisation. De bízok a Magyarokban, 13 Nobel-díj hazája!" (SZT)

„Elég könnyű ma már figyelemmel kísérni a hazámat. Mikor megyek haza nem kis büszkeséggel mutatják az emberek, hogy milyen fejlődés történt 20 éve. A külföldi azt mondja: szegény nép a magyar, kis ország, de milyen jól élnek! Azt látom, hogy e képek mögött a magyar nép továbbra is nagyon sokat dolgozik, hogy boldogulhasson. A falvak, a tanyavilág keveset, vagy nagyon lassan változik. A nép még mindig hisz mindenféle pártoknak, változtatni a helyzetén képtelen, mert defetista. A jelszó: „Ez van!", és így kell most cselekedni." (NS)

„Mint autodidacta történész [azt mondom] a magyar poltikai vezetők rosszak voltak, és ma is azok. Az Unióban nem kellene Perso-t [?] játszani! Volt egy sebész barátom Mezőtúron, aki 1970-ben Párizsban a következőt mondta: „Tudod, Lajos, mi magyarok túl okosak vagyunk, és ezért van kicsi országunk. A franciák meg buták, s ezért van sokkal nagyobb hazájuk!" (PL)

Az iméntiek szubjektív reflexiók, s így aligha „átlagolhatók". Legfeljebb a három kitérő válasz összesíthető, bár ezek mögött is sokféle indíték állhat. Láthatóan kényes téma ez, s a hazai viszonyokat, pláne a magyarországi akuálpolitkai helyzetet az emigránsok zöme – részint ismerethiányból, részint egyfajta patrióta lojalitásból – joggal ódzkodik minősíteni. Noha a válaszok közt akad néhány kritikus vagy pesszimista reakció is, ezek többnyire megmaradnak az általánosságok szintjén. A további elemző fejezetekben, újabb szempontokkal és adalékokkal, még ennek tanulságaira is visszatérek.

Summázat

A fentieket olvasva nem feledhetjük, hogy ez az '56-os kamasz menekült, majd légiós nemzedék már az előtt is többszörösen „megtizedelődött", mielőtt a nyugati civil életben megtalálhatta volna önmagát – letelepedvén saját helyét, hivatását, új családját és otthonát. A legtöbben már a korai emigráns években feladták e reménytelenül távolinak tűnő ábrándokat, sokan közülük elzüllöttek, kriminaliztálódtak, vagy csalódottan hazatértek, ahol, mint a belügyi aktákból tudható, újabb megpróbáltatások várták őket ('56-os és disszidens priusz, ügynök-beszervezések, stb.) Körükből az algériai háború is nyilván nem kevés mentális és fizikai áldozatot követelt (elesettek, sebesültek, szökésért börtönbe vagy büntetőszázadba kerültek, stb). Végül, de nem utolsóként, azokról se feledkezzünk meg, akiket a fiatalon vállalt, sok éves katonáskodás idővel alkalmatlanná tett a civil életre, s emiatt magányos különcként, alkoholistaként avagy menhelyek és veteránotthonok hospitalizált lakóiként végezték immár sok évvel vagy évtizeddel ezelőtt.

Összegezve a fentiek rajzolta pályaíveket, azt mondhatni, hogy azok sikereit és kudarcait döntően a vállalt légiós szolgálati idő hossza határozta meg. Öt-hat év után francia állampolgárságot szerezve, majd felsőfokú tanulmányokba kezdve a tehetséges törekvőknek még jó esélyük volt tisztes szakmai karriert befutni. A középidős, 15-18 évet letöltöttek, már nem kezdhettek mindent előlről, és általában civil pályájukon is nagyobb mértékben szorultak a Légió pártfogására, álláskereső és/vagy otthonteremtő segítségére. (Tisztelet a kivételeknek – melyek csak a szabályt erősítik!) A közel 30 éves „nagyidősök" pedig aktív felnőtt éveik jó részét a Légiónak adták, s az cserébe tisztes pozíciókba emelte őket, az átlagosnál jobb nyugdíjakkal. Feltünő ugyanakkor, hogy a kilenc veterán közül háromnak is fölajánlották:

folytassák pályályukat tiszti rangban a francia hadseregben, ám ezzel egyikük sem kívánt élni – s talán nem is csak azért, mert légiós altisztként így nagyobb nyugdíjra számíthattak, mint a ranglétra aljáról induló tisztként, hanem mert érezték, ezzel már komolyan kockáztatnák, hogy a civil életbe aktív korukban még valaha is visszatérhessenek. Másfelől szembetünő az is, hogy a fentiek és más magyar légiós veteránok utódai közül milyen sokakat vonz az egyenruhás karrier: hivatásos rendőr-, katona, haditengerész, tűzoltó majd minden családban akad, nem egyszer több is, s ez alól a lányok sem kivételek. (Az uniformis vonzása néhol, úgy tűnik, már-már családi tradíció: a kilenc válaszoló között három is van, akinek apja 1945 előtt katona-, rendőr- vagy tengerésztiszt volt ifehaza.) „Légiós-dinasztiák" ugyan, tudtommal, nincsenek már (a korábbi időkből három eset nyomára is akadtam, mikor apa és fia egy időben szolgált a zöld-vörös zászlók alatt). Ellenkezőleg: az egyik válaszoló némi káröröммel mesélte: 18 évesen légiósnak jelentkező fiát csupán azért nem próbálta egykor lebeszélni, mert tudta jól, úgysincs esélye, és az első fordulóban „kiszórják".

Merre húz hát a mérleg nyelve: vajon a légiós szolgálat előnyt vagy hátrányt jelentett-e az emigráns kamaszok szocio-kulturális integrációjában? Nehezen megválaszolható kérdés, mondhatni: esete válogatja. Az minden esetre tény, hogy öt év után az Idegenlégió nem csak honosítást ('naturalisation') ígért, ám sokak kezébe szakmát, jogosítványt, polgári foglalkozást is adott, és ezen felül úgy-ahogy, még azok fejébe is „beleverte" a franciát, akik azt önerőből ilyen szinten sosem tanulták volna meg. Mindezekért persze nehéz évekkel fizettek, bár e sokat próbált nemzedék már korán megtanulta: semmi sem hull ingyen az ölébe.

A szülőhazát és a befogadó országot illető válaszok (első hazalátogatás, állampolgárság, hazatelepülés, politikai, kulturális és mentalitásbeli különbségek) elemzésére itt külön nem térek ki, mivel ezekről még alább is lesz mondanóm. Itt csupán azt kell jeleznem ismét, hogy e három-négy év előtti felmérés válaszai a hazatés ügyében azóta – néha meglepő fordulatokkal – többeknél változtak, és ez idő szerint (2015 őszén) négyen is komolyan tervezik tartós vagy végleges hazatelepülésüket. Többek közt ennek személyes dilemmáit, érzelmi és praktikus okait igyekszik a személyes sorsok nyomvonalán követni öt éve forgatott „Patria nostra" c. dokumentumfilmünk is.

Identitás-változatok

Az önazonosságtudat egyéni és kollektív változásairól munkámban már eddig is sok szó esett. Úgy vélem, ideje, hogy ezekről külön is összegezzem kutatásaim releváns tanulságait.

Mindenek előtt a fontosabb elméleti premisszákat érdemes számbavenni.

1) Irodalmi áttekintés

A már-már parttalanul burjánzó, multidiszciplináris identitás-elméletek és az identitás-elméleti krízis-irodalom kettős labirintusában nem könnyű eligazodni. Maga a jelenség – a kötődések és azonosulások szüntelen változó világa – kétség kívül egyidős az emberi társadalmakkal, még ha az önreflexív módon évezredekig nem is volt önálló vizsgálat tárgya. Alapkérdéseit, tudományos igénnyel, még a pszichoanalízis, majd nyomában a fejlődéslélektan vetette fel, párhuzamosan a kultúrantropológia újabb megközelítéseivel. Később, a múlt század derekán, az amerikai szociológia hozott látványos áttörést az identitáskutatás elméleti és módszertani megújításában, majd ennek nyomán egy sor más tudományág: a történetszociológia, a társadalom- és eszmetörténet, a nacionalizmus-kutatás, a politológia, a kriminológia, stb is megkerülhetetlenül foglalkozni kezdett vele. Az identitás-kutatás a ’60-as, 70-es évekre hovatovább világszerte hódító divatlázzá vált, melyet a modern média is buzgón népszerűsített és tovább „tematizált” – nem csoda, ha mindez tudományos berkekben mind erősebb kritikai ellenhatást váltott ki, s immár vagy fél évszázada „az identitás-elméletek válságáról”, fogalomkészletük kiürüléséről is bevett toposz beszélni. Mi tagadás, hálás kutatási téma ez is, hisz nem egy identitás-teória úgyszólván „állatorvosi lóként” viseli magán az önkényes modellalkotás, értelmezés és a kényszeres „terminológiai innováció” tünetegyüttesét.

Mindebből, úgy vélem, három probléma-csomópontot érdemes kiemelni: 1) a különféle – személyes, csoportos, társadalmi, stb. – identitás-szintek máig sem kellően feltárt korrelációit; 2) az absztrakt modellek, teóriák s a gyakorlati kutatásmódszertan ismételt „szétcsúszását” és végül 3) az identitáskutatás terminológiai konszenzushiányát, ami, akár az előbbi kettő, integratív funkciója eredendő gyöngeségéről árulkodik.

Mielőtt tovább haladnánk, a probléma gyökerét érzékeltetendő hadd idézzem minderről az identitás-teóriák egyik legalaposabb, közelmúltbeli bírálójának, a német Peter Stachelnak ide kívánkozó eszmefuttatását:

„…semmi értelme nem lenne az „identitás” fogalmának általánosan érvényes elméleti definícióját keresni. Ugyanakkor az is világos, hogy bizonyos kulcsfogalmak – és ki vitatná, hogy az „identitás” fogalma a kultúratudományi kutatás egyik ilyen kulcsfogalma? – saját életet élnek, ontologizálódnak és tárgyiasulnak azon mottó alapján, miszerint ahol egy fogalom létezik, ott valaminek lennie kell, amit e fogalom megnevez. Általában úgy véli az ember, hogy akárhányszor csak szavakat hall, azok mögött gondolatoknak is kell rejtőzniük.

Eközben meg kell állapítanunk, hogy az identitás fogalma – s ez semmiképpen sem magától értetődő – a kultúratudományi érvelések összefüggésében általában a kollektívumokra vonatkozik, illetve az individuális identitást a kollektívummal összefüggésben vagy a kollektívumhoz való tartozásként vizsgálják. Önmagában nézve ez semmiképpen sem elfogadhatatlan nézőpont, hiszen bátran kiindulhatunk abból, hogy az individuumok önképe a társadalmi környezethez *viszonyulva* alakul ki. Problematikussá akkor válik ez, ha az efféle, racionálisan kifejlődött identitásfogalmat esszencializálják, a „kollektív identitást” adott és egységes „egészként” posztulálják. A „kollektív identitások” éppen ezen fogalmisága állhat nagyon is közel különféle politikai koncepciókhoz és ideologémákhoz, s pontosan e körülmény miatt tűnik kézenfekvőnek a fogalom különböző szokásos alkalmazásainak a

vizsgálata. Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy nem csupán lehetségessé, de szokássá is vált az identitásról beszélni, anélkül, hogy eközben tudatnák vagy világossá válna, mi mivel illetve ki kivel is lenne azonos. Más szavakkal: meghatároznak valamit terminológiailag és konceptuálisan, amit empirikusan nem neveznek meg."[727]

S most lássuk a fentieket kissé közelebbről az identitás-irodalom tükrében.

Kutatásaim során mind újabb nézőpontból szembesültem az identitás-kutatások változatos problémáival, abból megpróbálván kiszűrni és továbbgondolni a munkám folytatásához leginkább adekvát elméleti és módszertani összefüggéseket. Az identitás-irodalom így néhány, mára klasszikusnak számító alapvetésen túl (Freud, Erikson, Mérei[728]) avatott kalauzaim főként az újabb nemzetközi interdiszciplináris diskurzusról is széles áttekintést nyújtó Pataki Ferenc, László János, Erős Ferenc, Gyáni Gábor, továbbá Pierre Bourdieu, Eric Hobsbawn, Rogers Bruebaker és Peter Stachel[729] voltak, bár egy-egy fontos részprobléma értelmezésében hasznos támpontot kínáltak mások, így Kovács Éva, Jakab Judit, Ehmann Bea és Kónya Anikó tanulmányai[730] is.

E probléma-halmaz főbb vizsgálati szempontjai – az általánostól az eseti felé haladva – az alábbiak voltak:

A személyes énkép és csoportidentitás genezise – önmeghatározások vs. külső stigmák – a kamasz- és ifjúkori önazonosságkeresés, majd a további korrekciók: identitásváltások és identitáscserék funkciója – az identitásképződés és emlékezetstratégia szoros korrelációja – a jelentős élettörténeti események hatása az egyéni és csoportos ön(újra)meghatározásra – a kollektív önazonosságtudat lépték- és funkcióváltásai: a szupranacionális, nemzeti, etnikai, osztály-, réteg-, csoport-, lokális v. szubkulturális identitásminták – a kisebbségi és többségi identitás-konfliktusok történeti és szociálpszichológiai okai, dinamikája – a menekültek / emigránsok egyéni és csoportos identitás-krízisei, s azok feloldási kísérletei – az önéletrajzi narratívák (oral history-interjúk, memoárok) kutatás-módszertana és lehetséges értelmezési keretei. Mindezek kölcsönhatása és esetenkénti korrelációi további elmélyült elemzést kívánnak. Összefüggésük rendszerszintű bemutatását munkám végén, a kutatási eredményeimet összegző fejezetre hagyom.

Mint azt Erik H. Erikson, az identitásképződés elméletének megalapozója, hangsúlyozza: „Az identitás: a személyes azonosság és folyamatosság szubjektív érzésének megléte, amely

[727] Stachel, Peter : Identitás. A kortárs társadalom- és kultúratudományok egy központi fogalmának genezise, inflálódása és problémái, *Regio*, 2007/4. 5-6..
[728] Freud [1921] 1995, Erickson 1972, 1991, 2002, Mérei 1989
[729] Bourdieu 1985, Hobsbawn 2002, Bruebaker 2000, Stachel 2007
[730] Kovács Éva 2004, Jakab 2005, Ehmann 2002, Kónya Anikó 2002

egy közös világkép azonosságában és folyamatosságában való hittel párosul."[731] E korai definícióból Gyáni Gábor új, fontos aspektusként azt emeli ki, hogy Erikson itt nem csupán a személyes, hanem „a szociális identitásról is beszél, mondván: »az ego nem külön sziget«, noha nem érdeklődik különösebben a kérdés ezen oldala iránt."[732] Valójában épp ebben áll Erikson fellépésének korszakos jelentősége, hiszen a szociális identitás jelenség- és jelentésvilága – a freudi vagy poszt-freudi előzmények után – merőben új távlatokat nyit az identitáskutatásban a korábbi analitikus vagy fejlődéslélektani szempontok individuális látószögét meghaladva. Mint ismét csak Gyáni kommentálja: „Immár nem az egyéni öntudat társadalmi eredete és társas kondicionáltsága, hanem a társadalmi csoportok szupraindividuális azonosságtudata kerül elő, amely a kollektívák, mint egészek, identitását jelenti."[733] Ez utóbbi persze kényes – és nem egyszer önkényes, azaz az önmeghatározások helyett inkább a külsődleges sablonokkal és stigmákkal érintkező – léptékváltás. (Vö.: Peter Stachel kritikai áttekintésével a kollektív identitásformák jórészt a 20. századi amerikai szociológia és kultúrantropológia műhelyeiben fogant: származási, vallási, osztály- és más szempontú identitás-elméleteivel.)[734]

Valójában a korábbi, későbbi kutatók sorát is éppen a személyes és csoportidentitás e sajátos lépték- és minőségváltása foglalkoztatta leginkább, és főképpen annak kamasz- és ifjúkori metamorfózisai – Mérei Ferenctől Pataki Ferencen, James Marcián és Anna Muxelen át Jakab Juditig és tovább. Ahogy a provence-i magyar veteránok identitás-változatait vizsgálva utóbb kutatásaim egyik fókuszpontját magam is ebben véltem felfedezni.

Mérei Ferenc egyik korai, 1946-os munkája *Társadalomlélektan* címmel[735] – még jóval az identitásirodalom nagy „boom"-ja előtt! – a szociálpszichológia ekkor még erősen elegyes, „hibrid" tudományának előzményeit tekinti át Durkheim, Le Bon, Ortega-y Gasset és Freud ezirányú teóriáit felülvizsgálva[736]. Mint megállapítja, egymástól markánsan különböző nézeteik közös gyengéje, hogy egyik sem a csoportból, annak sajátos mibenlétéből indul ki, hanem azt az egyének jellemzőivel felruházva valójában a részek jegyeivel definiálja az egészet. Márpedig, érvel meggyőzően Mérei, a társadalomlélektan csak úgy igazolhatja létjogosultságát, ha mindezen egyénközpontú modellen és értelmezésen túllép. Maga Mérei a csoport toborzó és összetartó erejét az „együtt megvalósítható közös szükségletben" látja. Minél homogénebb egy csoport, annál könnyebben szerezhet érvényt közös szükségletének, bármi legyen is az. A hatékonyság és az összetartás fokozása, épp ezért folyamatos szelekciót és érdeknivellálást követel. Mérei valójában itt jut el saját empirikus csoportlélektani kutatásai otthonos terepére. Mint írja: „A gyermektársadalmak fejlődését tanulmányozva, általános törvényként tapasztaltam, hogy a csoportalakulás első mozzanata az ellenség és a veszélyhelyzet. Ahhoz, hogy egy csoport megalakulhasson, a gyerekeknek ellenséget kell találniuk, és meg kell teremteniük a veszélyhelyzetet."[737] Mindez, mint hangsúlyozza, éppoly közös sajátja az ősi kultuszoknak, mint a gyermekjátékoknak. A veszélyhelyzet – képzeletbeli

---

[731] Erikson, Erik H (1991) Identitásválság önéletrajzi vetületben. In: Uő: *A fiatal Luther és más írások*, Gondolat, Budapest, 402.

[732] Gyáni Gábor (2010) Indentitás, emlékezés, lokalitás. In: uő: *Az elveszíthető múlt*, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 13.

[733] Gyáni i.m. 15.

[734] Stachel, Peter (2007) i.m. 4-33.

[735] Mérei Ferenc (1989) Társdalomlélektan. In: *Társ és csoport. Tanulmányok a genetikus szociál-pszichológia köréből.* Akadémiai, Budapest, 171-181.

[736] A Mérei által bírált művek: Durkheim, Émile (1978) *A társadalmi tények magyarázatához.* Válogatott tanulmányok, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest – Le Bon, Gustave [1913] 2004 *A tömegek lélektana.* Hermit Kiadó, Budapest – Ortega-y Gasset, José [1938] 2003 *A tömegek lázadása.* Nagyvilág Kiadó, Budapest – Freud, Sigmund [1921] 1995 *Tömegpszichológia és énanalízis*. In: *Sigmund Freud Művei,* V. köt. 185-248. Cserépfalvi, Budapest

[737] Mérei i.m. 175.

vagy reproduktív – fokozása az együttes élmény hatását, izgalomforrását hivatott növelni a kollektív identitásképzés hatékony eszközeként.

Az egyéni késztetések és a társadalmi kényszerek széles skáláját vizsgálva újabb fontos kérdésként merül fel, hogy sorsunkat – némiképp sarkítva – vajon örökletesen hordozzuk-e magunkban, vagy azt a társadalom határozza meg. A válasz: is – is, vagy sem – sem. Mérei mindkét végletes, determinista álláspontot elutasítja, az örökléstanok fanatikusaiét éppúgy, mint a durkheimi szociológiai iskola alaptézisét: az egyéni választást eleve felülíró „kollektív képzetek" vagy a közösségi tudat predomináns szerepét. Ez utóbbi érvényességét épp a francia szociológiai iskola kedvenc példái: az öngyilkosság és a prostitúció okait vizsgálva cáfolja. Mint megállapítja: „Társadalmi törvényszerűség látszik megszabni azt, hogy mely rétegből milyen arányban toborzódnak prostituáltak. Éppen így a társadalomtól függőnek kell látnunk, hogy egy adott társadalomban, adott feltételek között milyen az öngyilkosságok gyakorisága. De már pszichológiai (öröklött és élménymeghatározott) tényezők játsszák a főszerepet abban, hogy kik legyenek azok az egyének, akik a társadalom által meghatározott kereteket kitöltik."[738]

Avagy a fentieket saját kutatásaim célcsoportjára adaptálva: kik lesznek azok, akik az '56-os felkelő csoportokat, a nyugati menekült-táborokat és a Francia Idegenlégió sorait megtöltik? Magam ezeket vizsgálva egyúttal azt kutattam, hogy 1) a spontán társulások (így a forradalom önvédelmi szabadcsapatai) miként indulnak meg az intézményesülés, a csoporthierarchia és a kollektív szabálykövetés útján, másrészt, hogy 2) milyen eséllyel és sajátos feltételek között válhatnak kényszerközösségek (menekült csoportok, militáns egységek) idővel önkéntes, tartós, sőt, életreszóló társulásokká. Az '56-os menekült kamaszok / légiós veteránok viszontagságos életútját követve, okkal hihetjük, hogy mindkét irányú tendenciára akad izgalmas és elemzésre érdemes példa.

Újabb fordulatot hozott 1970-es évek elején Erikson „pszichoszociális elméletének" nagyhatású modellje, amely a freudi identifikáció-elméletet továbbfejlesztve a kamaszkori önazonosság-krízisben azonosítja a társadalmi énképződés kulcs-mozzanatát. Erikson, aki maga is németországi dán bevándorlók gyermeke volt, utóbb egy zsidó nevelő apával, Amerikában részint saját példáján is érzékelte, hogy a családi és a csoportidentitás gyengülése vagy megszünése súlyos zavarokat vált ki az egyéni identitás fenntartásában, melynek legszembetünőbb tünete az apátia. A folyamat: az énazonosság meggyengülése – szerepkonfliktus – újfajta integrációs kísérlet – asszimiláció. Mindez kiváltképp érvényes a bevándorló közösségekre, ahogy nyilvánvaló összefüggést mutat a kultúrsokk-elmélet 4 (+1) fázisának tanulságaival is.

Az ifjúkor éveit Erikson olyan „politikai moratóriumnak" nevezi, „mely alatt a fiatal felnőtt lehetőséget kap arra, hogy különféle szerepeket próbáljon ki, elhelyezkedhet a társadalom egy bizonyos rekeszében, melyet mintha csak rászabtak volna."[739] Anne Muxel francia szociológus, e tárgyban végzett empírikus kutatásai beszámolójában mindehhez hozzáteszi: „Ez a korszak, melyet egyfajta normatív identitásválság ural, próbálkozások, megerősítések és egymást követő kiigazítások sorából áll. A fiatal felnőtt ezek során próbálja ki – a társadalmi valóság megismerésének különböző helyzeteiben – az „úti poggyászt', melyre a korai szocializáció folyamán szert tett. Hol elfogadva, hol elutasítva, így integrálja lépésről lépésre identitása mindazon elemeit, melyeket gyermekkorában vagy kamasz éveiben sajátított el." [740] James Marcia, a fejlődéslélektan neves kanadai kutatója mindezt egy azóta is sikeresen használt gyakorlati teszttel egészítette ki a kamaszkori „identitás-állapot" négy

[738] Mérei i.m. 180.

[739] Erikson, Erik H. (1972) *Adolescence et crise. La quête de l'identité.* Flammarion, Paris.

[740] Muxel, Anne (1999) Az ifjúkor moratóriuma. In: *A politikai motiváció. Válogatás a francia nyelvterület irodalmából.* Szerk. Szabó Ildikó és Csákó Mihály, Új Mandátaum, Budapest, 100.

jellemző fázisát: 1) a diffúz identitási szakaszt 2) a korai zárást 3) a „moratóriumot” és 4) a meglelt identitást egy struktúrált interjúval segítvén pontosan azonosítani.

Pataki Ferenc, a hazai identitáskutatás 2015-ben elhunyt iskolateremtő mestere, további termékeny distinkcióként kiemelte, hogy az önazonosság 1) énhangsúlyú, 2) szituatív vagy 3) strukturális jellegű egyaránt lehet. Pataki kutatóként sokirányú társadalomlélektani érdeklődése közben maga is megkülönböztetett figyelmet szentelt az emigráns identitáskrízisnek az asszimilációs folyamat nem egyszer visszatérő kritikus fázisaiban. Mint ez ügyben kiemeli: „Szerepkonfliktusain az ember megpróbál mielőbb úrrá lenni. Ám az asszimiláció sohasem megy végbe simán, fájdalommentesen.”[741] László János, a pécsi egyetem szociálpszichológiai intézetének úgyszintén tavaly elhunyt kiváló professzora[742], továbbá Pléh Csaba[743], Kovács Éva[744], Melegh Attila[745], Kónya Anikó[746], Ehmann Bea[747] és mások ugyanakkor a narratív pszichológia, az emlékezetkutatás és az életútinterjúk sajátos identitás-konstrukcióit vizsgálták izgalmas elméleti és esettanulmányok sorában.

2) A vizsgált veteránkör identitás-elemei

2.1. Személyes identitás

Kezdjük a névvel, a személyes identitás talán legfontosabb attributumával. Az ékezetek idővel lekoptak, ahogy a keresztnevek is sorra „elidegenültek”: Tamásból ’Tom’ lett, Gyulából ’Guy’, Lászlóból ’Jean’, Sándorból ’Sang d’or’, Bélából ’Belo’, stb. A Légió belépéskor minden újoncnak felajánlja: válasszon új nevet (egy listával ebben készséggel segítenek is). Mégis, az általam ismert magyar veteránok közül egyedül Sorbán Gyula élt ezzel, aki – a magyar belügyi postacenzúrán fennakadt levelei tanúsága szerint – kezdetben ’Alec Sorbanski’ néven levelezett. Azt, hogy az ’56 után belépő magyarok túlnyomó többsége mennyire ragaszkodott öröklött családi azonosító jegyéhez, ehhez az idegen közegben nem feltétlen előnyös származási „tanúsítványához”, jól jelzi Soós Sándor egykori öntudatos válasza is a névcsere-ajánlatra: „Ha a saját becsületes nevem nem elég jó ide, inkább nem leszek légiós.”[748]

---

[741] Pataki Ferenc (2001): *Élettörténet és identitás*. Osiris, Budapest.

[742] László János (1999) *Társas tudás, elbeszélés, identitás.* Scientia humana–Kairosz, Budapest; Uő: (2012) Történelem-történetek. Bevezetés a narratív szociálpszichológiába, Akadémiai Kiadó, Budapest 2012.

[743] Pléh Csaba (2003) A természet és a lélek. Osiris, Budapest

[744] Kovács Éva (2004) Vakmerő tézisek az identitásról. In: *Nemzet a társadalomban* (szerk. Fedinec Csilla), Teleki László Alapítvány, Budapest, pp. 221–234.

[745] Melegh Attila (1997) Amerikás élettörténetek narratív interjúk alapján, In: *Migráció*, tanulmánygyűjtemény. Szerk. Tóth Pál Péter – Illés Sándor, Budapest, 1997. II. köt. 27-42.

[746] Kónya Anikó (2002) Szubjektív történelem. Történelem az önéletrajzi visszaemlékezésekben. In Kanyó 2002, 149-162.

[747] Ehman Bea (2002) *Az emigráns lét kollektív élményuniverzumai*. In Kanyó 2002, 119-134.

[748] „Patria nostra”, Soós Sándor interjúja, Marseille, 2011. október 17. – 1956-os Intézet, OHA ’Légiós-kutatás” gyűjtemény

A magyar családnév utódokra örökítése – férfiakról és Provence-ban, Korzikán ma is jórészt férfiuralmú helyi társadalmakról lévén szó – könnyen ment, bár a keresztnevek már többnyire franciák vagy az ’70-es, ’80-as évek „nemzetközi” (jórészt angolszász) hangzású divatnevei. (A magyar utónév inkább csak a kettős névadások második tagjaként bukkan fel olykor: ’Katalin’, ’Piroska’, stb.) Emigráns vagy vegyes családok esetében azonban a névőrzésnél, névcserénél is fogósabb gyakorlati és identitás-dilemma: a családi nyelv megválasztása. Ott, ahol mindkét szülő bevándorló (az általam ismert veterán körben két ilyen magyar család is van), az anyanyelv kizárólagos otthoni használata gátolhatja az utódok spontán asszimilációját, mint azt az „amerikás” magyarok második nemzedékében már jó száz éve is tömeges kudarcok és generáció-közi konfliktusok mutatták. Ráadásul az otthoni nyelv többnyire nem is igazán „választás kérdése”, mivel legkésőbb az utódok iskolás korára okvetlen megtörténik a visszacsapás: a fogadóország többségi nyelvi közegében felnövő gyerekek maguk „asszimilálják” szüleiket, idővel mind jobban a családon belüli nyelvet is „elidegenítve” – „elfranciásítva”. A más-más anyanyelvű párok esetében elvben a kétnyelvűség átörökítése lenne kívánatos, de mindkét nyelv teljes értékű szinten tartása, még sok idő ráfordításával is, roppant nehéz szülői feladat. A már családos, ám még aktív szolgálatban álló magyar légiós altiszteknek pedig éppen ebből: a családra fordítható szabadidőből jutott a legkevesebb. Sokan ma is fájlalják, hogy egykor nem lehettek eleget együtt nagyobb részt nélkülük felcseperedő fiaikkal, leányaikkal, és anyanyelvüket emiatt csak gyatrán vagy egyáltalán nem sikerült átadniuk. A dél-francia vagy korzikai második nemzedék körében így a nyelvcsere, mondhatni, maradéktalanul végbement minden családban, s a harmadik nemzedék már legfeljebb nagyapjának idegen hangzású keresztnevét „érti”.

2.2. Származási és családi önazonosságtudat

Ami a származási és családi identitást illeti, erről kutatási alanyaim az elmúlt években készült interjúikban és az általuk kitöltött kérdőívekben adtak számot, sokféle adatközléssel és reflexióval. Ezek jórészt markáns, mára kiforrott „eredettudatra” vallanak, gyakran családtörténeti forrásokra s a szájhagyományra is utalva, esetenként egy-egy reflektált, (ön)kritikus különvéleménynek is hangot adva.

A társadalmi önbesorolás meglehetősen változatos összképet mutat: napszámos és módosabb gazda, munkás, vállalkozó és értelmiségi, deklasszált főnemesi és katonatiszti családok sarjai egyként akadnak a provence-i, korzikai magyar veteránok között. Bár születésükkor még voltak köztük jelentős társadalmi rang- és esélykülönbségek, azokat 1944-45, a Rákosi éra, 1956-os Nyugatra szökésük, majd a Légióba állásuk rendre „lenullázta”, s így 18-22 éves korukra életüket szó szerint a semmiből kellett önerőből újrakezdjék. Érzékelhető társadalmi presztízs- vagy rangkülönbség ma sincsen köztük; éntudatukat leginkább a „selfmade man” öntudata jellemzi.

Alább, mindezek érzékeltetéséül, a kérdőív első három kérdésére adott válaszaikból kínálok egy-egy rövid válogatást:

1) Milyen családba született? (szülők, nagyszülők, testvérek, etc.) Melyek a legkorábbi emlékei?

„Nagyszüleim kőműves válakozók voltak, valamint mezőgazdaságban dolgoztak. Apám kőműves, anyám háztartással foglalkozott. Hárman voltunk testvérek, én voltam a legfiatalabb. A bátyám sofőr volt, a nővérem üzemi munkás. A legkorábbi emlékeim a háború utolsó napjairól maradtak. Világosan emlékszem mindenre. A nélkülözés, a légiriadók, az

oroszok megérkezése, a katyusák, a sztálin-orgonák hangja, a ruszkik viselkedése és a félelmek...” (SZT)

„Még nagyban dúlt a háború 1941 januárjában Szekszárd környékén, a stratégiailag fontos öcsényi repülőtér miatt, és a front állandó változásban volt. Apám régi vágású, szigorú falusi kántor-tanító volt, anyám háztartásbeli, három gyereket nevelt, melyek közül én voltam a legfiatalabb. A nagyszülők mindkét oldalról betelepített svábok voltak és a bátaszéki magyar királyi vasút nyugdíjazott alkalmazottjai, ami az alacsony bér ellenére is egykor »befutott« munkahelynek volt minősítve.” (NS)

„Nagyszüleim kis földbirtokosok voltak Szeghalmon (Békés megye). Anyám, apám már alkalmazottak, állami foglalkozásban. Az első testvérem gépésztechnikus lett, később a Fővárosi Óra- és Ékszerüzem igazgatóhelyettese. A második buszvezető, a húgom pedig műszaki rajzoló.” (SS)

„Nagyapàm elhunyt mint csendőr ezredes (előbb huszàr volt), Nagyanyàm földbirtokos volt Zsàmbokon, ha jól emlékszem, 470 holdunk volt. Apàm (jogi doktor) katonatiszt, később rendőrtiszt (1944-ben őrnagy) volt, nagybàtyàm (dupla doktor) osztàlyvezető volt a Kultuszminisztériumban. Húgom matematikàt akart végezni, de az első kérdés a vizsgàn az volt: »Hol a bàtyàd? Tudod, hogy lőtt az oroszokra?«

Halvànyan emlékszem, hogy 1944-ig nagyon jól éltem, 44 karàcsonyàn apàm az ezredével (azt hiszem az ezredest Borcsànyinak hívtàk) Nyugatra vonult, utàna az élet mindig rosszabb lett!” (MT)

„Apám nyugdíjazott tengerész tiszt volt, anyám nem dolgozott. Egyik nővérem színésznő, a másik iskolás volt, a bátyámra nem nagyon emlékszem. (Nézni a 3. kérdést!)” (SGY)

„Magyar érzésű erdélyi (»partiumi«) román, magyar és sváb őseink voltak. Én már Budapesten, a Stefánia fasorban születtem. A háború végén apám Aradra próbált küldeni a Nagymamához, de visszafordítottak.” (AD)

„Munkás családból származok. Apám katona volt a háború alatt. Meghalt Hunyady-páncélosként, hadifogságban. 1945-ben az oroszok lelőtték. Anyám a postán dolgozott. Öregapám pedig napszámosként. Szegények voltunk.” (HB)

„Anyai és apai nagyapáim tanítók voltak – egyikük, Páczai Mihály József Attilát tanította írni-olvasni Öcsödön, a másik Mezőtúron az újvárosi iskolában tanított. Apám vas- és fűszerkereskedő volt. A családom polgárinak számított.” (PL)

„Nem volt családom, ma sincs. Gyerek koromban anyámnál voltam, aki nyomdában dolgozott. Apámat talán egyszer láttam, amikor 2 éves voltam.” (SJ)

2) Az egykori besorolás alapján családja „munkás”, „paraszt”, „értelmiségi” vagy „polgári”, netán „reakciós” kategóriába tartozott-e? Miféle tradíciók éltek benne? (Pl.: vallásosság, munkás vagy polgári öntudat; patriotizmus, párt-szimpátiák, etc.)

„A családom a munkás kategóriához tartozott. A mi hagyományaink a vallásosság és a hazaszeretet volt. Semmiféle politikai öntudat nem volt. Viszont, amikor szó volt a régi rendszerről, azt úgy mondták szüleink: »amikor jó világ volt« – annak ellenére, hogy volt szenvedés a »jó világban« is, főleg édesanyámnak!” (SZT)

„A család »értelmiségi« beosztásnak »örvendett« a felszabadulás idejéig, mert utána ránk zúdult minden baj, ami csak az országban létezett. Előkerült apám kántor múltja, valamint leventeoktató tevékenysége is. Az első klerikális barátságot jelentett, az utolsó német, azaz fasiszta elvekre utalt. Csakhamar »B«-listázták, azaz megbízhatatlannak [bélyegezték]. Apám pedig kizárólag magyar érdekekért harcoló, becsületes kisgazdapárti magyarnak mondta

magát. Többször járt nálunk Veres Péter is, az akkor alakuló ÁVO nagy örömére, mert jött a Rákosi-féle »szalámiszeletelés«. Röviden úgy mondhatnám, hogy az apám mindig rossz oldalon volt, még akkor is, mikor a Magyar Pedagógusok Szakszervezetének vezetői közé került." (NS)

„A család állítólag régi kisnemesi (»kutyabőr«), nem paraszti, hanem földműves. Apám testvére, Dr. Soós István jogász volt és egy ideig Dobi István miniszteri titkára, a másik nagybátyám, Gyula a Csepeli Vasgyárban volt művezető. Tehát félig értelmiségi, majd polgári keverék. Viszont sok volt a vallási benyomás, meg polgári öntudat, úgymint patriotizmus: Büszkék voltak Magyarnak lenni!" (SS)

„A besorolàst ki lehet talàlni az 1) vàlasz utàn! Csalàdom nagyon vallàsos és patriota volt!" [Kiegészítés a vele készült video-interjúból: „Nem véletlen irattak engem se a pesti piaristálhoz."] (MT)

„Gondolom, a volt katonatiszteket »polgári« kategóriába lehet sorolni. Apám a »Zrínyi« cirkálón volt, mint tengerésztiszt, a régi magyar-osztrák [*sic!*] időkben." (SGY)

„Apám tisztviselő volt az SZTK magán nyugdíjpénztárnál. Anyám a háztartást vezette nálunk. Nem politizáltak." (AD)

„Munkás." (HB)

„Apám »reactios« volt, 1956 után elzavarták Öcsödről, mert a nővérem, Rózsi a Tanácsházán elégette az adóíveket és elszavalta a Nemzeti dalt. Különben Rózsit Tiszaszentimrére helyezték, mint óvónőt, ahol meghalt 1976-ban, 40 évesen, állítólag összerugdosták 1956-ban." (PL)

„Munkás." (SJ)

3) Voltak-e rokonai, akik származásuk miatt, a háború idején vagy később üldöztetést szenvedtek? (pl.: deportálás, hadifogság, internálás, börtön, kitelepítés, etc.)

„Egy nagybátyámnak rum- és likőrgyára volt Beretyóujfalun. 1948-ban, amikor államosítás lett, elvettek tőle mindent és azt hiszem, adtak néki éjjeliőr állást a saját üzemében és egy lukat a saját házában lakni. A gyermekei megbízhatalanok lettek és sokat szenvedtek. Volt két nagynénim is, akik kivándoroltak 1940 előtt Belgiumba és Amérikába, de ritkán volt szó róluk." (SZT)

„Ez a kérdés tárgytalan – csupán annyi, hogy az emigrálásom miatt sokat zaklatták a szüleimet." (NS)

„Apàm hadifogoly volt az amerikaiknàl, utàna a cseheknél, anyàmat letartóztattàk (Andràssy u 60) 1 hétig, kémkedésre akartàk kényszeríteni, a pontos történetet nem ismerem. Nagynénám uràt (utàsz szàzados Voronyezsnél) halàlra itélték, de »megúszta« 15 évvel (abból volt hosszabb »recski üdülés« is.) Nem lettünk kitelepítve, mert apàm ismert egy-két beosztottat az új gàrdàból a Belügyministériumban." (MT)

„Bátyámat az oroszok lelőtték, de nem gondolom, hogy a származása miatt. 1944-ben valaki (?) feljelentette az orosz parancsnokságnál, de többet nem tudok, mert csak 4 éves voltam, és szüleim nem mondtak többet." (SGY)

„Nem voltak meghurcolt vagy áldozat rokonaink." (AD)

„Igen, anyám nővérét 1945 kitelepítették. A bátyja meg a fia pedig orosz fogságban voltak a kereszt apámmal együtt 3 évig." (HB)

„Rózsi nővérem volt 1956-ban rövid ideig börtönben." (PL)

„A nagybátyám 1956-ban börtönben ült. A forradalmisták szabadították ki." (SJ)[749]

[749] Légiós-kérdőívek, 2011-2014. In: 1956-os Intézet, „Légiós-kutatás" gyűjtemény.

2.3. Nemzedéki és csoport-identitás

Ami a vizsgált veteránkör nemzedéki és csoportidentitását illeti, itt kiindulásként csak ismételni tudom korábbi elemzésem konklúzóját: eddigi életük során – az ’56-os népfelkelő, majd a légiós „hadifalkán” túl – változó előjellel és intenzitással megannyi alkalmuk nyílt identitásuk önrevíziójára egy sor számukra fontos referencia-csoporthoz viszonyítva: itthoni családtagokhoz, barátokhoz, ismerősökhöz; a franciaországi ’56-os magyar ’civil’ emigránsokhoz; a befogadó francia társadalom helyi közegéhez s a ’45 utáni, idősebb magyar légiós nemzedékhez éppúgy, mint hazatérő társaikhoz ’90 előtt és után. Mint jeleztem, a csoport öndefiníciója mindezek nyomán folyamatosan alakult tagjaik életútjának főbb stációi mentén: ’56-os kamaszok – népfelkelők – magyar menekültek – légiós öntések – civil emigránsok – ’56-os és légiós veteránok – s végül: mindkét hazájukhoz kötődő poszt-emigránsok. Noha az iménti metamorfózisok során komoly identitáskríziseken is átestek – sőt, némelyiküknél ez ma sem ért véget: az anyanyelvi közeg, az ifjúkori emlékek és a hazatérés időskori csábításaival megküzdve – „életút-mérlegük”, önértékelésük szerint, összességében pozitív és kiegyensúlyozott. Ebben többségüknél kétség kívül komoly súllyal esik a latba a sikeresnek ítélt családi „összteljesítmény” is: a gyermekek, unokák, sőt mára a dédunokák eleven s a jövőre nézve ígéretes együttese.

Eddig a „színe” – és most lássuk mindezt a „visszájáról”. Egy csoport életereje, stabil önképe épp annyira múlik azon is, hogy mennyire képes megküzdeni a bomlasztó külső hatásokkal, a gyakran kihívó, sőt nyíltan ellenséges diszkriminációkkal, csoport-stigmákkal. (Mindez, mint nyomban látható lesz, egyben a csoport társadalmi és politikai önazonosság-tudatát is nagyban érinti.) A fenti stációkat sorra véve bőven találni példát efféle destruktív külső hatásokra is. Az ’56-os kamasz felkelők hazájuk hivatalos stigmája szerint csakhamar „fasiszta csőcselék”, „ellenforradalmárok”, „hazaárulók” lettek, míg a magyar menekültek „disszidensek”, „szökevények”, „a nyugati kém- és propagandaszervek ügynökei”. Ám nem sokkal utóbb új, választott hazájukban is növekvő részvétlenséggel, idegenellenes stigmákkal és diszkriminációval kellett szembesülniük. A szegregált bandákba tömörült menekült fiúk – éppen ezen önvédelmi csoportreakciójuk miatt! – csakhamar üldözötté váltak, majd kriminalizálódtak, s ezen újabb csapdahelyzetből közülük sokan az Idegenlégióban kerestek menedéket. Ez utóbbi viszont egy véres és hiábavaló gyarmati utóvédharcba vitte őket, melyet immár a franciák többsége is mindinkább ellenzett, szégyelt vagy éppen megvetett, nem szólva a nemzetközi antikolonialista propagandáról, amely az légiósokban mind közönségesen csak „imperialista zsoldosokat” látott. S lám, mégis: épp ez az 1962 előtti, utáni néhány év hozta meg számukra a Légión belüli egymásratalálás, a „magyar maffia” fénykorát – részben talán az általános morális és politikai elbizonytalanodás hatására is, ami a szűkebb, korábbi közös élményeken és személyes bizalmon alapuló, informális csoportokban keresett túlélő menedéket. Jellemzően ez az az időszak, mikor az egykori ’56-os kamasz felkelők is sorra felfedezik egymást, és máig tartó baráti, bajtársi körökbe szerveződnek. Később szintén a csoportkohéziót erősíti, hogy tagságuk egy-egy bajbajutott társukat a civil életben sem hagyta cserben, például élettársa elvesztésekor, szakmai kudarcok és egzisztenciális krízisek évadján.

Mindez inkább kivételes, mintsem tipikus példának mondható, olykor 50-60 éves kipróbált barátságokkal. A sikeres csoportképződés, majd a többé-kevésbé homogén, sok változást kiálló, részben etnokulturális, részben politikai alapú, tartós csoportidentitás magán a Légión belül sem jellemző, nem hogy a jóval individuálistább francia társadalomban. Talán az sem véletlen, hogy a provence-i veteránkörhöz hasonló, sok évtizedig összetartó más magyar csoportról nemigen hallani – sem az előző, ’45 utáni légiós nemzedék, sem a dezertőrök vagy a hazatérők körében. Meglehet, e hajdani ’56-os felkelő, majd menekült kamaszok még őríznek némi tartalék „muníciót” a galeri-szellemből és az egykori bajtársi szolidaritásból, amely másutt már réges-rég kiveszett.

2.4. Fluktuáló vagy „szintváltó” önazonosságok

Az identitásváltozások egyik szembetünő sajátja, hogy a nagy kollektív válsághelyzetek (így: az 1956-os forradalom vagy az algériai háború) kihívásaira a személyes identitás rendre a felsőbb szintek felé mozdul – azaz: a leginkább reprezentatív, többség által vallott és respektált identitás-konstrukciókat igyekszik magáévá tenni, lehetőleg a nemzeti-etnikai vagy a történelmi-politikai önmeghatározásokkal próbálván minél több azonosulási pontot találni – míg máskor, „békeidőben”, inkább lefelé, az alacsonyabb szintű csoportidentitásokban keres menedéket „a minél kisebb, annál vállalhatóbb és hitelesebb közösség” elvén.

Ez utóbbi jellegzetes példái: a különféle lokálpatrióta és „légiós szubkultúra” identitások.

Az előbbi, mint a neve is elárulja, a patrióta kötődés és önazonosságtudat szűkebb, helyi válfaja, mely a hagyományos – főként paraszti gyökerű – kevésbé mobilis,közösségekre jellemző, olykor az etnokulturális, nemzeti-politikai identitásnál is erősebb önmeghatározás. Elvégre „földi”-nek lenni az ó- és újhazában: Sopronban, Gyöngyösön, Szekszárdon, Pesthidegkúton vagy Provence és Korzika bármely zegében-zugában egyformán lehet, mi több, érdemes is – ha másért nem, a beavatottság-élményért, melyet egy ismert és elismert helyi kisközösséghez tartozás tudata adhat, olykor akár még „hazapótlékként” is. Nem csoda, ha e mára „elcivilesedett” veteránkör tagjai egyformán büszkék ó- és újhazabeli „szűkebb pátriájukra”; ahogy Szecskó Tibor hevesi tájnyelvébe előszeretettel vegyít provence-i kiszólásokat („Quésaco”, etc.), vagy a dél-dunántúli Nemes Sándor észak-korzikaiakat („Basta cosi!”, etc.). Ugyanakkor e veteránkör együttlétei alatt az itthon sokfelé még ma is dívó, avíttas pesti-vidéki presztízsvetélkedésnek csak elvétve, egy-egy kapatos szóváltás erejéig lehettem fültanúja – nyilván azért nem gyakrabban, mert a „lokálpatrióta közösség” ezúttal maga a magyar bajtársi kör a másívású légiós többség ellenében, ezt pedig durva normaszegés lenne oktalan belviszállyal gyöngíteni.

Hasonló szintváltások figyelhetők meg a légiós identitás gyakran bonyolult áttételein is. Az algérai háború kritikus pillanataiban a korporatív légiós öntudat olykor kevésnek tünt; a nyugati civilizáció és „a francia fegyverek fölénye” (azaz az teljes Észak-Afrikai Francia Haderő, melynek a Légió Algériában alig 5 %-át tette ki!) legalábbis egy ideig biztosabb identitás-védernyőt látszott vonni a harcoló alakulatok fölé. Egészen a tábornokok puccsáig, melyben néhány légiós alakulat, így a zeraldai 1er REP vagy a 13. Féldandár is részt vett. Onnantól kezdve sok légiós inkább csak saját alakulatával azonosult, készen állva „francia Algériát” – ha kell, akár a perfid párizsi politikusok ellenében is – megvédeni. Majd, ehelyett, mint láttuk, még sok évig a francia evakuáció utóvédjeként vállalták hálátlan feladatukat. Ha kívülről bármi vád avagy bírálat éri, a veteránok ma is összezárnak a Légió körül, elszántan védve a „mundér becsületét”. Ám ha túl nagy a csend, olykor maguk kezdik el lebontani a látszólag homogén és kikezdhetetlen korporatív homlokzatot. (Lásd kommentjeiket a korábbi büntetőszázadról vagy a hadibordélyokról!) Ilyenkor a légiós csoportidentitás is egyre kisebb léptékűre vált: nációnként, nemzedékenként, alakulatonként, beosztásonként – sőt, olykor ezeken belül is, tovább. A referencia-csoportok tanulságait ismertetve már szóltam „a magyar légiós maffiáról”, mint a német légiós létszámfölénnyel szembeni önvédelmi „Kontra-Bund”-ról és csoportidentitásról, ahogy arról is, hogy a két együtt szolgáló magyar légiós nemzedék (a ’45 és az ’56 utáni) voltaképp mindvégig felváltva kooperált és rivalizált egymással. Amikor pedig a ’60-as évek végére, a 70-esek elejére a Légión belüli folyamatos állományfrissülés nyomán az etnikai és nemzedéki presztízsharc alábbhagyott, e belső identitás-szeparátumok még kisebb részekre bomlottak, így az elit-fegyvernemek: „páncélosok *versus* parák” vagy az egyes beosztások és elitszakmák: szakácsok, zenészek, írnokok, híradósok, pionírok (az építő, műszaki katonák neve Tahitin, Guyanán s más távoli bázisokon) sokféle „hivatásrendjére”. S akkor a rendfokozat szerinti kaszt-identitások világáráról még nem is esett szó… Ám mindez már az 1962 utáni, hosszúra nyúlt békeévtizedek belterjes jelenségvilága.

2.5. Nemzeti és politikai identitás-elemek

A vizsgált csoport jellegzetes nemzeti, politikai önazonosításáról az ’56-os emlékanyag és az emigránsok kettős kötődése kapcsán már szóltam, és mert kutatásaimnak „Patria nostra” mottóval ez a leginkább kitüntetett tárgya, erről még munkám összegző részében is lesz érdemi mondandóm. Itt és most csak a csoportidentitás néhány ezirányú tanulságát szeretném megosztani.

A patriotizmus gyermek- és ifjúkori fixációi között egyként feltűnnek ’48-as és ’56-os függetlenségi kultusz-elemek, lelkesítő iskolai példázatok, kötelező olvasmányok és hazafias memoriterek, miként a Horthy-korszak és a Rákosi-éra egymásra licitáló bornírt propaganda-kellékei is. (Jelszavak, indulók, gyermekkori mozifilmek, stb.) Kezdetben úgy hittem, hogy – mivel a magyar veteránok jó ideig el voltak zárva szülőhazájuktól – mindez egy messzire sodródott emigráns-nemzedék immár sok évtizede a lelke mélyén rögzült házi archívuma,

szentélye, hordozható mini-pantheonja – egyszóval: nemzeti és politikai identitásának érintetlen zárványvilága. Holott nem egészen így áll a dolog.

Először is, elzártságuk, (ön)száműzetésük nem holmi rodostói, turini „remeteség" volt, hanem – többségük esetében – csupán relatív, időleges. A Légióból leszerelvén a '70-es évektől mind többen jöhettek haza, fogadhattak itthonról látogatókat, ahogy levélben, telefonon is tarthatták a kapcsolatot. Eközben többféle magyar rádióadást is foghattak (SZER, BBC, „Szülőföldünk"), és időről-időre egy-egy cenzúramentes francia vagy magyar emigráns kiadvány is kezükbe akadt, például 1956-ról, a kádári Magyarországról, stb. Egyfajta „zárványosodás" politikai vagy „nemzettudati" értelemben paradox módon inkább 1989-90 után indult meg körükben, látván az itthoni közélet és az '56-os politikai örökség áldatlan megosztottságát. Akinek egykor, 16 évesen a Kilián-laktanyánál szovjet tankgránát-szilánk döfte át a lábát (mint Sorbán Gyulának), aki november 4-e után egy maroknyi ellenállóval még majd' egy hétig golyószóróval védte a New York palotát (mint Soós Sándor), vagy aki 14 évesen, harmadmagával, állig fegyverben még egy hónapig bújkált a Lővérekben, hogy a harcot újrakezdje (mint Huber Béla és két kamasz társa tette), annak érthetően hamar elment a kedve a rendszerváltás utáni talmi állami protokoll-ünnepektől, ahová amúgy sem hívta meg őket soha senki. Amit tehettek, és tettek is jópáran: gyűjteni kezdték, majd – csakhamar az interneten – egymásnak is tovább küldték a számukra becses archív fotókat és forradalmi relikviákat; így kaptam meg két évtized múltán magam is – Nemes Sándor, Sorbán Gyula vagy Szecskó Tibor házi gyűjteményéből – Ata Kando ma is torokszorító menekült-kamasz portré-sorozatát, Nagy Imre perbeszédét, Angyal István röpiratait, Albert Camus „A magyarok vére" című írását vagy éppen – nem kis meglepetésemre – Bibó István „Kibontakozási javaslatát".

Volt tehát korábban is már számos külső hatás, ahogy a csoporton belül is már jó két évtizede folyik az egymás és önmaguk nemzeti, politikai identitását „karbantartó", ezirányú rendszeres kommunikáció. Mint arról külön is beszámolok, ennek kitüntetett alkalmai a közös '56-os megemlékezések és rendszeres találkozók is. Öt év ugyan nem nagy idő, ám ahhoz épp elég, hogy a „résztvevő megfigyelőnek" feltűnjék: a veteránkör tagjai növekvő fenntartással viseltetnek mindkét hazájuk aktuálpolitikai fejleményei iránt. Az itthoniak iránt azért, mert, mint egyikük, Nemes Sándor mondja:: „Nem élek ott. Rosszat mondani szülőhazámról nem akarok, jót meg nemigen tudok." Az ottaniakról pedig, mert: „Nem ide születtem, s ezért nem az én dolgom, hogy én állítsam meg az itteni ámokfutókat."[750] Azt minden esetre jól érzékelik: a nagyvilág s a „kis haza" ez idő tájt feloldhatatlan, sokféle konfliktusa, legfeljebb arra jó, hogy a csoport összetartását s többé-kevésbé érték-konszenzuson nyugvó identitását kikezdje. Ezt pedig, nehezen kiküzdött kollektív önazonosságukat féltve, egyikük sem akarja.

[750] Nemes Sándor interjúja, Borgo, Korzika 2015. október 3. - „Patria nostra" muszter-anyag. 1956-os Intézet, OHA „Légiós-kutatások" c. gyűjtemény

A „hadifalkán” innen és túl

Az itt következő fejezet három önálló – bár számos ponton korreláló – tanulmányában kutatásaim történetszociológiai és társadalomlélektani vetületét szeretném kibontani. Az első írás a referenciacsoportok tanulságait összegzi, az egyéni és csoportos önmeghatározás (identitás-konstrukció) külső viszonyítási rendszerét vázolva, azok koronkénti vagy életszakaszonkénti átrendeződését nyomon követve. A második tanulmány ezt a „résztvevő megfigyelő" tereptapasztalataival egészíti ki, főként a csoportképződés, csoportdinamika és a csoportidentitás *in vivo* alakulását vizsgálva. Végül a harmadik dolgozat – a szociológiai után immár lélektani – szempontból ismét az emigráns identitás és integráció problémaegyüttesét elemzi a „kultúrsokk-elmélet" sokban releváns modellje segítségével.

A referencia-csoportok tanúsága

Kutatásaim újabb izgalmas hozadéka volt az elmúlt öt évben a légiósnak állt, '56-os kamasz menekült célcsoport kapcsolathálójának mind teljesebb feltárulása. Nem állítom persze, hogy ez kezdettől koncepcionálisan előre eltervelt, minden ízében kimunkált „kutatási projekt" eredménye volna, ám ahogy a sokféle forrásból: interjúkból, kérdőíves válaszokból, archív levelekből, dokumentumokból és adatközlőim írásos emlékeiből mind több személyes adalék került elő, módszeresen gyűjteni és rendszerezni kezdtem e gazdag és szerteágazó forrásanyagot – az alábbi öt referenciacsoport szerint:

Vizsgált célcsoportom viszonya

– az 1956-ban itthon maradt családtagokkal, barátokkal, ismerősökkel;
– a franciaországi '56-os magyar 'civil' emigránsokkal;
– a befogadó francia társadalom – főként lokális – közegével;
– az 1945 utáni, idősebb magyar légiós nemzedékkel; továbbá
– az 1990 előtt vagy után hazatérő volt légiós társakkal.

E csoportok súlya és referenciaértéke az egyes életszakaszok és korfordulók mentén persze változó volt, mi több, hat évtized múltán ma is aktívan formálódik még. Ugyanez áll a vizsgált veterán csoport határaira és csoportidentitására is, mint azt az elmúlt négy évben velük készített interjú-sorozat is jól tükrözi. Alább ezeket a változásokat kívánom nyomon követni, indítékaikat és következményeiket egyként bemutatva, s az esetenkénti kapcsolat- vagy forráshiány okaira is kitérve.

Ám előbb, úgy vélem, tartozom egy fogalomhasználati magyarázattal. A fenti csoportok némelyike – így az 1956 után itthon maradt kortársaké, a franciaországi 'civil' emigránsoké vagy az 1989 előtt / után hazatért légiósoké – elvben akár a kontollcsoport-vizsgálatok lehetőségét is felkínálja. Annak oka, hogy egységesen mégis inkább a tágabb értelmű 'referenciacsoport' terminust használom, főképpen az, hogy forrásaim egyenetlensége és

véges kutatói kapacitásom nem tette lehetővé, hogy előre kimunkált, egységes szempontrendszer alapján párhuzamos részkutatásokkal (interjúzás, kérdőívezés) külön is vizsgáljam nem csak kiemelt célcsoportom sajátos attitűdjét a fenti csoportok iránt, hanem ezek változó megítélését is róla. Az összkép így kissé talán féloldalas, bár remélem, nem minden tanulság nélkül való, és kellő alapul szolgál a további kutatásokhoz.

1) Itthon maradt családtagok, barátok, ismerősök

Az ’56-os menekültek kapcsolattartását az itthoniakkal, mint idézett példáim s a Dokumentumtár archív iratai is mutatják, még sok éven át főként a hazai és nemzetközi politikai változások határozták meg. A kezdeti elszakadást csak még inkább fokozta a légiósnak állt fiúk „önszáműzése” Észak-Afrikába, majd többségük: az öt évnél tovább szolgálók tartós távolléte (Madagaszkár, Csád, Dzsibuti, Tahiti, stb) nem csak szülőföldjüktől, ám az „anyakontinensüktől” is. A korai években a kapcsolattartás egyetlen, nem kevés kockázattal járó módját a mindkét oldalról (Deuxiéme Bureau + BM levélfigyelő alosztály) erősen kontrollált és akadozó tábori postaforgalom jelentette. Az algériai háború vége, az 1960-as évek közepe, mint láttuk, újabb választáshelyzetet kínált a legifjabb magyar légiós nemzedék számára. Noha sikeres szökési és hazatérési kísérletek – az e tekintetben teljesnek tűnő magyar belügyi iratanyag tanúsága szerint – szórványosan már korábban is előfordultak, ez időtől látványosan megnőtt a szökések és hazatérési kérelmek száma. Ez utóbbiakat, a fennmaradt iratok fényében, a nyilvántartott közel 900 magyar légiós (az ’56 utániak nem egész egyharmada!) köréből az itthoni belügyi szervek rendre elutasították[751]. Alighanem e merev elzárkózásnak is jelentős része volt abban, hogy az ’56 utáni legifjabb légiós nemzedék jó háromnegyede az első öt év letelte után is továbbszolgált. (Lásd erről bővebben az „Egy légióslista tanulságai” c. korábbi elemzést!)

Egész más esélye nyílt az itthoniakkal való kapcsolattartás megújítására az első öt év után leszerelt, pályájukat immár civilként folytató fiatal emigránsoknak. Ők, ha egyelőre haza nem is jöhettek, a ’60-as évektől már bátrabban élhettek az átmeneti enyhülés és a „polgári” kommunikáció (gyakoribb telefonhívások, levél- és csomagváltások) kevésbé kontrollált lehetőségeivel, ahogy mind többen fogadhatták itthoni hozzátartozóikat, ismerőseiket is. (Igaz, nem egyszer nagy áron, hiszen a kilátogató családtagokat, barátokat a nyugati útlevél fejében rendre beszámoltatták, sőt, nem egyet közülük, titkon ügynöknek beszervezve, maga a belügyi hírszerzés „utaztatott” ki Nyugatra.[752]) Újabb fordulatot hoztak a kapcsolattartásban a ’70-es, ’80-as évek fordulóján az addigra már nagy számban leszerelt és francia állampolgárságot szerzett magyar légiósok első, vízummal engedélyezett hazalátogatásai. Ezek során a család, a barátok, a volt osztálytársak, a falu- és utcabeliek nem győzték „kényeztetni”, kézről-kézre adni a messziről jött, viszontlátni már alig remélt, kiszolgált légiósokat. Ám e jó húsz éves távollét utáni otthon- és haza-élmények – katartikus érzelmi hatásukon túl – a már meglett, Nyugaton jórészt saját családot alapított „tékozló fiúkat” azzal is szembesítették, hogy miért nem tudnának immár visszatérni az otthon meghitt örömeivel csábítgató, ám valójában szűkös, önáltatásokkal és önfelmentő hazugságokkal bélelt, lehangolóan kisszerű „legvidámabb barakba”, a konszolidált kádári Magyarországra. A rendszerváltás előtti, majd utáni pár év az ’56-os magyar emigránsok zömének, így a volt légiósoknak is, rég várt erkölcsi, politikai elégtételt hozott, azzal, hogy „lám, nem hiába küzdöttek a kommunista diktatúra ellen” és „nem hiába őrízték számkivetve is” évtizedeken át ifjúságuk eszményeit, a forradalom örökségét. A hazatérés nosztalgikus vágya – talán ekkor utoljára – sokukat megkísértette, ám utóbb családi, szakmai és egzisztenciális okokból, majd az itthoni közélet áldatlan belviszályai láttán végül csak kevesen szánták el magukat erre. A

[751] Lásd a légiós személyi anyagok összegző dossziét: ÁBTL O-17446; ÁBTL O-19402; ÁBTL O-8-060 / 1-3.
[752] Lásd. pl. „Vörösvári”, ÁBTL M-35053 vagy „Takács” ÁBTL M-30195 munkadossziéját

teljes nyugati magyar emigrációból alig két-három ezren tértek haza, a volt légiósok közül pedig ennél is jóval kevesebben, talán ha néhány tucatnyian. Aki az óhazával ezen túl is szoros kapcsolatban kívánt maradni, az jellemzően – gyakran mindhalálig – ingázó „kétlakivá" lett.

A legifjabb '56-os nemzedék, kivált a volt légiósoké, ekkor még azért sem térhetett haza, mert aránylag kései családalapítása miatt iskoláskorú gyermekei voltak, s alig túl az ötvenen, munkájuk, egzisztenciájuk is választott hazájukhoz kötötte őket. Újabb életszakaszuk nagyjából az ezredforduló táján vette kezdetét, amikor polgári foglalkozásukból (is) sorra nyugdíjba mentek, s ezzel kinti és itthoni kapcsolataik is számottevően átrendeződtek. Ami az előbbieket illeti, ekkor tájt kezdik sok év után újra felfedezni egymást ifjúkori bajtársaikkal a légiós veterán körökben (AALE) Franciaország-szerte, ahogy őszülő fejjel, gyermekeik és unokáik segédletével ez időtől tanulnak bele a világháló kínálta szabad és korlátlan kommunikációba is, melyet, ha csak tehetik, életformaszerűen gyakorolnak ma is. Ami itthoni kötelékeiket illeti, ez időre tehetők első érzékeny veszteségeik: a szűlők és testvérek, gyermekkori barátok, osztálytársak eltávozásával. Rendszeres hazalátogatásaikat ritkítják immár kinti családi kötelezettségeik (így a nagyapa-kor sokféle gondja, öröme) és hosszabb-rövidebb betegségeik is. Ha utazni vágynak, azt mindinkább emlékeik sokszor bejárt ösvényein teszik, múltjuk meghatározó élményeit és találkozásait sorra felidézve. Ez, így a hetvenes éveik derekán, már valóban az emlékezés, a teljes életúttal való számvetés ideje – amihez alkalmi útitársként szerencsére szívesen fogadják egy „hivatásos időutazó": pályájukra őszintén kíváncsi, születési dátuma – és korábbi munkái – jogán '56-os, magyarországi történész csatlakozását, aki társaikkal közös „emlékezetmunkára" biztatja őket.

E rövid kapcsolattörténeti áttekintés után ám lássunk néhány személyes reflexiót.

A kamaszkori elszakadás, majd a sok éves kapcsolathiány nehéz próbatételét érzékeltetik az alábbi kérdőíves válaszok:

25) Érzett-e honvágyat az első időkben, és gondolt-e arra, hogy jobb lenne mégis hazatérni? Mi volt, ami e nehéz pillanatokon átsegítette?

„Nem." (AD)

„Soha." (PL)

„Igen, kétszer is haza akartam menni, de Magyarországon »nem kívánatos« voltam." (SJ)

„Igen, volt honvágyam, eleinte az anyám, a hazám, a rokonság és a barátnőm végett, de idővel elmúlt." (HB)

„Őszintén, volt egy kis honvágyam. De mi lett volna a jövőm otthon? Akaraterővel meg akartam a helyemet állni! (MT)

„Honvágyat nem rögtön, de később éreztem, és még ma is érzek. Nem tudtam, jól csináltam-e, hogy diszidáltam. Lelkismeret, honvágy – vagy mindkettő? Nem tudom ma sem. Szerettem volna hazatérni, mint sokan, de szégyeltem magamat és féltem. Nehéz volt – »oly távol, messze van hazám«...” (SZT)

26) Mikor adott hírt először magáról, tudatva az otthoniakkal, hogy légiósnak állt?

„Soha. Nem volt kinek.” (SJ)

„Hírt először magamról öt év után adtam anyám nővérének Németországba, és ő onnét megírta az anyámnak, hogy hol vagyok. Küldtem fényképeket és pénzt is a leveleimben.” (HB)

„1970-ben írtam először a szüleimnek. Nem beszéltem a Légióról. A második levelemben már képet is küldtem, de az is civilben készült.” (MT)

„1956 és 1958 között írtam pár levelet a szüleimnek, haveroknak és két lánynak, de nem kaptam választ. Utána jött a Légió. (…) Ott volt egy kérdés: kit értesítsünk, ha meghalna? Beírattam és aláírtam: SENKI SE TUDJON SEMMIT! Adtam hírt magamról a Légióból négy év után, 1962-ben, mikor vége lett az algériai „háborúnak”, mert életben maradtam és furdalt a honvágy meg a lekiismeret a szüleim iránt.”

S most, íme, néhány válasz a hazatérés esélyeit s az itthoni kapcsolatokat firtató további két kérdésre:

45) 1990 után gondolt-e arra, hogy végleg hazatér? Ismer-e ilyen volt légiósokat?

„Nem.”(SJ)

„Nem gondoltam, mert késő volt rá. Három gyerek – munka – nehézségek. Nem ismerek közvetlenül senkit, aki haza tért. (SS)

„Nem gondoltam. Volt egy bajtársam, aki hazatért, Szabó Jenő törzszászlós, a magyar légiós kör volt elnöke, de már elhunyt.” (MT)

„Többször jártam otthon, de nem tudnék ott élni. Más lett az életfelfogásom, és sok minden, amit a magyarok természetesnek vesznek, engem felháborít. Röviden: szeretem a hazámat, nem mondhatok róla rosszat – de jót mondani elég nehéz.” (NS)

„Gondoltam, igen, de az csak utópia volt. Magyarországon csak az őseim sírjai domborulnak, itt meg élnek: fiam, lányom és unokáim. Ki ment haza [t.i. a volt légiósok közül]? Akiknek nem volt családja, egyedül, különféle okok miatt, vagy az újabb nemzedék.

Nevek: Szabó Jenő, Frei Imre, Kókai, stb. Az újabb légiós nemzedék már otthonról nősül, és minden megváltozott. A Légió is, de így van jól." (SZT)

46) Van-e élő kapcsolata Magyarországgal? (család, barátok, hazatért volt légiósok, etc.)

„Senkit nem ismerek már." (SJ)

„Élettárs: O. Laura, Sopron [lakcím] – rokonok, mint a sápadt virág (ágyú töltelék) – 2 lány" (HB)

„Unokatestvéreim és pár haver." (MT)

„Igen, de csak távoli rokonság. Régi légiósokkal eddig nem volt szerencsém találkozni." (SGY)

„Családommal van kapcsolatom levélben, interneten. Jó lenne összejönni egy-egy haza látogatás alkalmával régről ismert légiósokkal is, de nem keresem a kapcsolatot." (NS)

„Persze. Család, de nincs sok, sajnos. Hazatért légiós egy-kettő, néhány gyerekkori barát és több más, az Internetről." (SZT)

„Margit nővérem + egy féltestvér", [majd egy címlistán további kilenc, vélhetően gyermekkori kapcsolat, névvel és lakhellyel, Öcsödön és más alföldi településeken.]" (PL)

Ez utóbbi válasz meglepő módon arra vall, hogy a hazai rokonság elritkulásával némelyekben még jóval 70 fölött is van igény és kellő aktivitás az itthoni kapcsolatok felújítására, mi több, jelentős bővítésére is, feltéve, ha azok a szülőhelyhez vagy annak környékéhez és nagyjából a velük „egyívásúakhoz" kötődnek. (A hölgyek persze lehetnek fiatalabbak.) Ez a jelenség az itthoni kortárs kapcsolatok kései felértékelődését, egyfajta kompenzatív, hiánypótló szerepét mutatja, a közeli rokonság: a szülők és testvérek elvesztése után és/vagy idős korukra társ nélkül maradva. (Az általam ismert veteránok között négy özvegy is van, közülük hárman aránylag frissen, az elmúlt pár évben vesztették el társukat, sok évtizedes stabil házasság után.) Mindezek nem pusztán kölcsönös rokonszenv alapú, érzelmi kötődések, hanem egyben hiteles „tanúsítványai" is a messzire sodródott '56-os felkelő kamasz, ma: légiós veterán itthoni elfogadottságának, társadalmi beágyazottságának a számára mérvadó körökben, mint azt a nevek után álló presztízs-értékű foglalkozásjelzések – „nyugdíjas orvos", „tanár", stb – is jól jelzik.

A lehetséges nemzedéki kontroll-csoport tehát esetenként még ma is nagy számban és meglepő aktivitással van jelen egy-egy hajdani emigráns körül – legalább is a virtuális térben: a rendszeres telefon- és skype-hívások, drótposta üzenetek és facebook-megosztások révén. Mindez önkéntelenül is felveti a „párhuzamos életrajzok" kellő mélységben mindeddig fel nem tárt tanulságait, azt, hogy mivé lett – és *lehetett volna* – ez a jellemzően a második világháború éveiben (1939 és 1944 közt) született, majd 1956-ban világgá széledt, sok ezernyi magyar kamasz, ha, mint kortársainak túlnyomó többsége, itthon marad. A tehetségesebb-jéből, kellő kitartással és szerencsével, alighanem jónéhány tanár vagy orvos is kikerülhetett volna – hiszen, ha akadozva is, a '60-as, '70-es években még többé-kevésbé kiszámíthatóan üzemelt a társadalmi „mobilitás-lift" –, ahogy nyilván szép számmal válhatott volna belőlük közép-vezetői posztra feljutó mérnök, technikus, agronómus és más szakember is, Pesten és vidéken egyaránt. Ám az itthon maradt többség sorsát és korszakos pályamérlegét ismerve aligha kétséges, hogy ezeknél jóval többen szaporították volna a sivár gyárak, bányák, téeszek és az állami építőipar monstre-beruházásainak képzetlen pária-hadát, a rendszer tömegével kényszerpályára terelt, korán megtört, leszázalékolt, elzüllött vagy bűnözővé vált szocialista „ember-selejtjét". Legalábbis erről adnak számot a korabeli statisztikák és szociológiai felmérések – részben már egykor is publikus – eredményei: a válások, az alkoholizmus, a pszichés betegségek és az öngyilkosságok számának aggasztó növekedését jelezve, vagy épp

a bűnözés, az ifjúkori devianciák s a társadalmi beilleszkedési zavarok (a „tbz”-k) makacs újratermelődésének okait kutatva.[753]

Nem kétséges: mindezek eredendő oka a szabadsághiány volt, egy javarészt zárt s az egalitárius jelszavak ellenére erősen hierarchikus, felülről vezényelt társadalom lefelé szükülő, fölfelé egyre több kényszerű igazodással és önelfojtással elérhető lehetőségeivel. A Kádár-kori „gúzsban-táncolás” e sokféle áruló jelével szembesültek a ’70-es, ’80-as években hazalátogató nyugati emigránsok is itthoni hozzátartozóik és kortársaik körében. Ahogy túlélő kádári örökségként alighanem leginkább ez volt az – egyéb családi és egzisztenciális preferenciáikon túl –, amivel többségük a rendszerváltás után sem tudott és már nem is akart megbékélni.

2) Franciaországi magyar ’civil’ menekültek

S most lássuk, miként viseltetett a többi magyar emigráns légióssá lett fiatal honfitársai iránt. Mit tudtak róluk, hogyan éreztek irántuk? S egyáltalán: mit tartottak, ha ugyan bármit is, a Francia Idegenlégióról?

Az ’56 utáni magyar légiósok és a Légió történeti recepciójának szondázása a ’civil’ emigránsok körében újabb izgalmas történetszociológiai szemponttal bővítette kutatásaimat. Mi tagadás, főként azon előfeltevésem szerettem volna minél több személyes forrás (interjú, kérdőív, memoár) által cáfolva vagy megerősítve látni, hogy az ’56-os franciaországi magyar menekültek jó részének nem vagy alig volt személyes kapcsolata, bármi közös élménye e távolról nézve eleve bizarrnak, sőt, sokak szemében riasztónak tűnő, militáns zárványvilággal. Ha csak egy ismerős arcot nem vélt valaki felfedezni e lassított (percenként 80-as) fegyencléptekkel vonuló katonák soraiban. Ha csak fóbiáinál és előítéleteinél nem volt erősebb benne a kíváncsiság, hogy honnan jönnek és hová tartanak. S ha csak eközben fel nem ötlött benne, hogy talán ott menetelnek köztük azok az egykori kamasz felkelők is, akik nem oly rég, a másodszor is rommá lőtt Budapesten még lángoló benzin-palackokkal próbálták feltartóztatni 16 idegen páncélos hadosztály apokaliptikus invázióját.

Ami azt illeti, forrásaim közt efféle kíváncsi vagy empatikus kivétel csak kevés akadt. Vegyes adatgyűjtő módszerrel – kérdőívek, körlevelek, interjúk, memoárok – közel fél száz franciaországi magyar emigráns életrajzi dokumentumaiból és személyes adatközléseiből kaptam választ kérdéseimre.[754] Ezek túlnyomó része a magyar légiósok iránti teljes ismeret- és kapcsolathiányról árulkodik, és általában az Idegenlégió közömbös vagy sommásan negatív megítélését tükrözi. Mint eleve sejtettem, a szimpatizáns vagy némiképp együttérző attitüd leginkább azon kevesekre volt jellemző, akik már korábban – itthon, a Nyugatra menekülés közben vagy a korai emigráns években – valamiképpen kapcsolatba kerültek a majdani légiósokkal. A legtöbb ’56-os emigráns azonban, állítása szerint, egyetlen magyar légiást sem ismert személyesen, ami nem csoda, hiszen sok évig a kontinentális Franciaországtól távol éltek, s még leszerelésük után is afféle rosszhírű, kétes kompániának

---

[753] Minderről a rendszerváltás évadján jelent meg drámai korszak-mérleg közel négy évtizedes adatsorokkal, többek közt Andorka Rudolf és Harcsa István elemző tanulmányával. Lásd: Andorka – Harcsa: Deviáns viselkedés, in: *Társadalmi riport 1990*, Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.). TÁRKI, Budapest 1990, 217− 227. További irodalom: Andorka Rudolf, Buda Béla, Cseh-Szombathy László (szerk.) *A deviáns viselkedés szociológiája*, Budapest 1984.

[754] Forrásaim az alábbiak voltak: 1) 1956-os Intézet, Oral History Archívum (24 farnciaországi magyar emigráns életútinterjúja); 2) OSZK Történeti Interjúk Tára (12 emigráns életútinterjú); 3) Saját franciaországi magyar emigráns ismerőseim (7 személy). Kérdőíves válaszok a párizsi „Mardi Hongrois” klub köréből (3 személy) 4) A. Szabó Magda, Ablonczy László (szerk.) *Az „Állj fel” torony árnyékában. Magyarok francia földön*. Új Horizont Kiadó, Veszprém, 2003. (8 emlékezés-részlet) 5) Horváth Miklós (szerk.) *A forradalom tanúi. Budapest 1956. Franciaországi emigránsok visszaemlékezései.* Terror Háza Kiadó, 2014. (12 emlékezés-részlet).

számítottak az antimilitáns, antikolonialista és nagyobb részt baloldali érzelmű magyar emigráns értelmiség körében.

Íme, néhány példa:

Feltűnő, hogy a magukat, így vagy úgy, egykor baloldalinak valló franciaországi emigránsok – Csongovai Per Olaf, Fejtő Ferenc, Márton András, Méray Tibor, Nagy Balázs vagy Kende Péter – aránylag bő terjedelmű, olykor 3-400 oldalas életút-interjúikban[755] a Francia Idegenlégiót egyáltalán nem említik, s magyar légiósok még epizódszerepben sem tűnnek fel emlékeikben. (A fentiek közül Kende Péter és Méray Tibor kérésemre 2015 nyarán külön is megerősítette, hogy a Légióval és magyar légiósokkal nem volt kapcsolata, s hogy ezekről írásaikban nem tettek említést soha.) Bíró András egy korai emigráns emlékét már idéztem a „Táborok és menekültszállók népe" című fejezetben arról, hogy Bíró 1957-ben elvállalta egy menekült-otthon vezetését, ahol egy ideig 10-15 fiatal, sőt jórészt fiatalkorú magyar munkás fiút kellett istápolnia. „Azokkal aztán az történt – meséli –, hogy egy részük elment az Idegenlégióba; voltak közöttük többé-kevésbé kriminális típusok is..." Kapcsolata minden esetre hamar megszakadt velük: „…hogy azokkal mi lett, nem tudom."[756] Az eredeti foglalkozása szerint gyógyszerész, '56 őszén politikai fogolyként közel tíz éves rabságból szabadult Sujánszky Jenő, utóbb a franciaországi Magyar Szabadságharcos Szövetség főtitkára, Párizsba érkezvén ugyan – az MHBK-án és más jobboldali, militáns emigráns szervezeteken kívül – korán kapcsolatot talált a Péntek Róbert vezette indokínai magyar légiós veteránok köréhez is, ám ez jobbára a párizsi Diadalívnél évente közösen rendezett október 23-i „Örökláng-gyújtási" megemlékezésre korlátozódott, majd' közel négy évtized múltán még ez is kurtán-furcsán véget ért – furcsa mód éppen két magyar légiós veterán botrányos fellépése miatt.

A „civil" emigránsok egy része a Légóval s néhány légióssal már a menekült-vonaton vagy kevéssel utóbb a franciaországi menekülttáborokba érkezve találkozott. Nádasdy Nikolits Andrea, aki előbb a Rochefort sur-Mer-i elosztó tábor, majd Nancy-ban több hónapra egy félig kiürített légiós kaszárnya lakója lett, így idézi erről emlékeit:

„Közben már a vonaton kiderült, hogy ott egy csomó olyan magyar fickó van, akik már voltak azelőtt a Francia Idegenlégióban, majd hazatértek Magyarországra[757], aztán most

[755] Lásd: 1956-os Intézet OHA: Csongovai (420), Fejtő (766), Márton (654), Nagy Balázs (175), Kende (84) illetve az OSZK TIT Fejtő (50) és Méray (1027) életút-interjúit!

[756] Bíró András (1925-) életút interjúja, kész.: Kovács András, 1992. OSZK 1956-os Intézet, Oral History Archívum, 115 sz. 204.

[757] Alighanem az 1945 utáni légiós nemzedék Vietnámban fogságba esett vagy dezertált tagjairól van szó, akiket 1953 elején Dél-Kínán és a Szovjetúnión át Magyarországra szállítottak, majd közülük többen '56 őszén ismét

megint ki. Szóval efféle kétes alakok is voltak ott!"[758] A pesti fiatalasszonyt Rochfort után további kalandos stációként Nancy várja, itt újabb, immár aktív légiósokkal: „[Rochfort-ban] nem voltunk talán csak két hétig, és mentünk tovább Nancy-ba. Ez már egy szép, nagyobbacska város, gondoltam Párizshoz is valamivel közelebb leszek. Igen ám, de egy idegenlégiós laktanyában kaptunk helyet. (…) Nekünk, ennek a magyar csoportnak kiürítettek egy barakot. (…) Ez megint egy más világ volt, rendes katonai rendszerrel. Tehát ott őrségváltás volt; egy nagy udvar közepén egy dombocska, azon egy zászló, és trombitával fújták a takarodót. Ha az ember tíz után kint rekedt, bajban volt. És bizonyos rendet, ugyanúgy mint a katonáknak, be kellett tartani. Amellett ugyanazt a rémséges ellátást kaptuk nap mint nap, mint a légiósok: faggyús főtt birkát főtt krumplival…"

Megérkezni egy légiós laktanyába (Nancy-ba, Rouenba, Rochefort sur-Merbe, stb), majd ott kényszerű „társbérletben" katonákkal tölteni hosszú heteket, hónapokat, mi tagadás, nem lehetett ígéretes „entrée". Mindehhez, hozzájárult az is, hogy a magyar menekülteket Párizsban és néhány vidéki városban olykor nem csak rokon-, hanem kimondattan fenyegető ellenszenv-tüntetésekkel fogadták a helyi kommunista aktivisták, „lefasisztázva" és visszaküldésüket követelve. Minderről sok magyarnak maradtak nem túl szívderítő emlékei.

Egy frissen végzett fiatal vegyészmérnök, Kovács Attila, a szerencsések közé tartozott: a roueni kaszárnyának alig két napja volt lakója, mikor egy tehetős párizsi család magához vette.[759]

Für Lajos, a debreceni egyetem történész tanársegéde 1957 elején ment Franciaországba, majd pár hónap múltán családi okból hazatért. Ám a rochefort-i légiós laktanyaéletből még így is kapott vagy kéthavi kóstolót:

„1957-ben egy február végi késő este érkeztünk a Gare de l'Estre. (…) Másnap tovább utaztunk. Egy kisebb magyar csoporttal Rochefort-ba vittek, ahol különös műintézményben, egy idegenlégiós kaszárnyában helyeztek el bennünket. Vegyes társaság voltunk, legtöbben fiatalok, munkások, diákok, mások kalandvágyból indultak útnak, idősebbek a rokonaikat keresték. (…) A rochefort-i láger parancsnoka egy idegenlégiós ezredes volt, akit családiasan csak „Vak Bottyánnak" neveztünk, mert egyik szemét fekete kötés fedte. Mellette, összekötőként, egy kiszolgált magyar idegenlégiós uraskodott."[760]

Ez utóbbi alighanem egy Indokínát megjárt veterán altiszt lehetett, akit nyilván világok választottak el a forradalom felszabadító élményét, majd kíméletlen eltiprásának traumáját még frissen átélt fiatal magyar menekültek zömétől. (Ez a nemzedéki és világnézeti szakadék utóbb nem egyszer a légiósnak állt '56-os menekült fiúk és idősebb magyar előljáróik között is élesen kitűnt, mint erre még alább kitérek.)

Jellemző, hogy a Légióról az első nyugatnémet-francia kooprodukcióban készült független dokumentumfilm[761] rendezője és producere, az '56 után évekig Párizsban, majd az NSZK-ban élt Libik André maga sem ismert korábban egyetlen magyar légióst sem, és csupán 1979-ben, légiós tévé-filmjének forgatása közben botlott beléjük lépten-nyomon a legkülönfélébb távoli helyszíneken: Korzikán, Tahitin, Dzsibutiban és Csádban. [762] Libik egyébiránt azon kevés nyugati magyar emigráns értelmiségi egyike, aki bár józan távoltságtartással a hibáit is látja, sohasem titkolta rokonszenvét a Légió és önkéntesi iránt.

Nyugatra szöktek. Lásd erről bővebben a „Légiósok a forradalomban?" c. korábbi fejezet esettanulmányát „A vietnámból hazatért hadifoglyok" címmel.

[758] Nádasdy Nikolits Andrea (1933-) interjúja, kész.: Kőrössi Zsuzsa, 2005. OSZK 1956-os Intézet, OHA, 795 sz. 107.

[759] Részlet Ablonczy László 2002 novemberében Kovács Attilával készített interjújából. In: A. Szabó Magda, Ablonczy László (szerk.) 2003. 387.

[760] Részlet Ablonczy László 2003 januárjában Für Lajossal készített interjújából. In: A. Szabó Magda, Ablonczy László (szerk.) 2003. 392-393.

[761] *Egy legyőzhetetlen mítosz. A Francia Idegenlégió.* Televíziós dokumentumfilm 1979, ném-fr. r.: André Libik

[762] Libik André 2015 májusában Pesthidegkúton a szerzővel előszóban közölt személyes adaléka.

Ám halljuk, mit mond egy párizsi pszihiáter professzor: „Én légionáriust személyesen nem ismertem. Talán hallotam hogy voltak magyarok ott, de hát mi megrekedtünk Rejtő Jenőnél.“[763] – írta körlevelemre válaszként Dr. Wiener Pál egy ex-emigráns társaság, a párizsi Alcyon „Mardi Hongrois“ (‚Magyar Keddek’) köréhez eljuttatott kérdőívemre. S lám, mégis: három érdekes, korfestő adalékkal is szolgált a ’60-as, ’70-es évek párizsi magyar légiós világáról. Íme:

„A Saint Paul környékén egy Prévôt nevezetű szűk utcácskában, ami a környező sikátorokhoz képest már-már szélesnek hatott, 1963-64 táján volt egy étterem, amit, ha jól emlékszem, «Restaurant Franco-Yougoslave»-nak neveztek. Olcsó hely volt, ahol magyar ételt is lehetett rendelni, így olykor én is felkerestem. A szomszéd asztaloknál rendszerint szerény öltözékű fiatalemberek, kimenős légiósok üldögéltek, de beszédbe sosem elegyedtem velük. (Megjegyzem, pár év múlva a «Rue de Fourcy» és a «Rue de Rivoli» sarka lett a párizsi magyar clochard-ok találkozóhelye.)”[764]

Wiener Pál emlékeinek újabb színhelye szintén egy párizsi, bár ezúttal kimondottan magyar légiós törzshely: Kovács Vilma – „Vilma néni” panziója.

„Pàrizsban még a hatvanas, hetvenes években létezett egy kis panzió, nem messze a Bastille-tól, ahol egy idős néni pénztelen légiósokat ingyen táplált és laktatott. (…) Hogyan kerültem oda, már nem tudom. Nem messze dolgoztam, s egyszer arra sétáltam az azóta lerombolt kis sikátorokban. Talán így láttam meg egy falra mázolt felírást, valami olyasmit, hogy »Francia-magyar csárda«. Lefényképeztem, a kép megvan még valahol. Aztán benéztem én is, és kezdtem oda járni ebédre Vilma néni olcsó és kitünő magyar konyhájára. A panzióban lakó pénztelen légionáriusok itt ingyen ehettek, de húst nem kaptak. Ezek többnyire negyven-, ötvenéves kiszolgált katonák voltak. (…) Sok barátomat elvittem oda, többek között egy ismert francia profeszort is. Gedő Ilka festőnő és a férje, Bíró Endre is járt velem ott, továbbá Pilinszky János, a költő és Bokor Miklós festő barátom is. Pilinszkyt, akit a szegény emberek sorsa mindig is megérintett, azért vittem oda, mert gondoltam, a hely és lakói érdekelni fogják, bár a reakciójára már nem emlékszem. Egyszer aztán Miklós barátom, aki közelre már nem látott jól, rendelt valami paprikasalátát. Én megnéztem, s hát tele volt a lébe fulladt apró svábbogárral. Akkor ettünk ott utoljára… (Vilma néni sem látott már jól. Később, mint halottam, valami elmebeteg vendége megtámadta, és eltörte a karját. Azt hiszem, ez után már nem is nyitott ki újra.)”[765]

---

[763] Wiener Pál pszichiáter a szerzőnek Párizsból 2015. április 4-én írt üzenetéből.
[764] Wiener Pál a szerzőnek Párizsból 2015. április 8-i keltű üzenetéből.
[765] Wiener Pál a szerzőnek Párizsból 2015. április 4-én küldött leveléből.

Wiener professzor „harmadik típusú találkozása” magyar légiósokkal szintén a ’70-es években, ezúttal a párizsi magyar konzulátuson történt. Az általa idézett jelenetben külön is figyelmet érdemel, hogy két aktív légióson kívül alighanem egy szökevény is vízumra vagy repatriálási engedélyre várt: „A konzulátuson egy ízben hivatalos ügyintéznivalóm volt. A váróhelyiségben egy csavargó-forma férfi járkált fel-alá elég idegesen, és ott ült még két rendezett külsejű, jó kiállású fiatalember is. Ezek a fiúk Magyarországra akartak utazni, hogy meglátogassák a családjukat, amihez különleges vízumra volt szükség. (…) A két ülve várakozó némi megvetéssel tekintett a csavargó-félére. Ha jól értettem, azt beszélték, ekkor már elég sok légiós látogatott így haza Magyarországra.”

A személyes kapcsolat hiánya persze nem zárja ki, hogy némelyek a Légió és az idegenlégiósok szerepéről, erkölcsi és politikai indítékból markánsan negatív véleményt formáljanak – mint azt két, a ’70-es, ’80-as években emigrált magyar művész: Koós Anna és Oláh Mátyás válaszai is példázzák.

Koós Anna író, színművész: **„**Részemről annyit mondhatok, hogy soha életemben nem láttam légiót – nemhogy magyar fiút, aki 56-ban kiszökve később erre vállalkozott volna, még ha voltak is jópáran. Külön világok vannak, és a miénk (mármint a színházé) nem érintkezett ezzel. Némi történelmi tudásom van persze róla, mert sokat olvasok. Sajnálom a fiatalokat, akik ilyen gonosz és kegyetlen életet vállaltak. Nem gondolom, hogy tizen- vagy akár huszonévesen értették volna, hogy mit cselekszenek.”[766]

Oláh Mátyás képzőművész: **„**Ismertem egy légiót, nem magyart és nem 56-os emigránst, hanem született franciát (bretont), aki leszerelve kocsmát nyitott Dinanban a Rue des Soifs-ban, s a feleségét dolgoztatta és verte. Viszont több dokumentumfilmet is láttam az Idegenlégióról, és megvan a véleményem e szégyenletes és gyilkos katonai intézményről. Persze, azt gondolhatja valaki, ez már remélhetőleg a múlté. Ám a katonaság az katonaság marad, és amíg világ a világ, ott kaszárnyaszellem fog uralkodni.” [767] Végül a művész pár közös állásfoglalása: „Az algériai háborúval egyikünk sem ért egyet, s azt a franciák szégyenének gondoljuk.”[768]

Utoljára álljon itt Martha Dufournaud (leánynevén Bencze Márta) egész más tartalmú és előjelű válasza: az „ő légiósáról“ (ez utóbbi kissé kacér, játékos utalás Edith Piaf híres szerelmes dalára: a „Mon légionnaire“-re!), melyből egy mára jó hatvan éves diákkori barátság és közös, bár egymástól utóbb messzire elváló emigráns sors tárul elénk, egy ’civil’ s egy – részben – légiós életút különös szinkron- és aszinkron-jelenségeivel.

„Én 1958 óta állandó kapcsolatban vagyok egy volt légióssal, osztálytársak voltunk Magyarországon és összefutottunk Pàrizsban – kezdte Márta első levelét, majd így folytatta: – Régi barátom most Korzika szigetén él, nyugdíjban, gyerekekkel és unokákkal. Igen kalandos élete volt, élt (azaz szolgált) Tahitiben és persze Algériában is. Ha Magyarországon marad, szerintem nagy író lett volna belőle.” Majd miután kiderült, hogy az előbb csak név nélkül jellemzett Nemes Sándor közös ismerősünk, a következő levelében Márta már ezt írta: „Az „én” légiósom természetesen az Öné is, kedves Béla, mert ugyanarról a személyről van szó. Nincs csoda, és nincs két Nemes Sándor a világon, méghozzá Borgóban! Sanyinak Rejtő Jenőéhez hasonló humora van, amit főleg leveleiből és a cikkeiből ismerek, (no meg újabban internet segítségével Skype-on, telefonon.)”

Azt már a volt „garays” szekszárdi osztálytárs, „Sanyi” mondta el, hogy a korai emigráns évek egy válságos pillanatában Benczéék párizsi magyar pedagógus családja pár napra magához vette a balesetet szenvedett és állását vesztett alig 18 éves fiút. Sándor utóbb szabadságos légiósként is többször felkereste Párizsban az egytemista, majd tanári pályáját

[766] Koós Anna válasza a szerző körkérdésére, 2015.március 20.
[767] Oláh Mátyás válasza a szerző körkérdésére, 2015.március 20.
[768] Koós Anna és Oláh Mátyás válasza a szerző körkérdésére, 2015.március 20.

kezdő Mártát, akivel 1968 mozgalmi lázában együtt látogatták a sorboni nagygyűléseket. A jó kiállású, kétméteres légiós, élére vasalt kimenős altiszti uniformisban igencsak kiríhatott az anarchista, trockista, szindikalista, stb lármás sokadalomból, ám azért Márta büszkén hordozta körül jó humorú, füligszáj testőrét, s utóbb még néhány ismert radikális diákvezér mozgalmár barátjával is összehozta.

Végül pár sornyi idézet még Márta Dufournaud újabb leveléből: „Az utolsó években csak ritkán találkozunk, azaz inkább azóta, hogy szép családot alapított Korzikán. Korzika pont neki való, épp annyira korzikai hazafi, mint magyar. Mi 15 évesen hagytuk el a szekszárdi Garay Gimnázium második osztályát, teljesen más körülmények között, csak Párizsban találkoztunk, úgy, hogy Magyarországról hírt kaptunk, hogy mindketten itt vagyunk. Én a szüleimmel jöttem ki, ő egyedül, mint „tête brûlée" [forrófejű ifjú], különben a szüleink még a háború elött ismerték egymást: tanítóként, tanárként Szekszárd körzetében. (…) Én nem lettem légiós, hanem magam is tanár, bár kalandjaim azért nekem is voltak. Màs vilàg... Lilla Fourrier párizsi magyar kubjához tartozom, az Alcyon-hoz, ami már maga is kaland."

3) Kapcsolatok a befogadó – főként a helyi – francia társadalommal

Az '56-os magyar menekülteket francia földre lépve kezdettől igen sokféle benyomás érte. Ezek egy része igazolni látszott pozitív várakozásaikat, más részük konfliktusok és csalódások során át inkább rácáfolt azokra. Lássuk közelebbről, melyek is voltak ezek.

Az emigráns interjúk, memoárok aránylag bő merítéke[769] jól példázza, hogy új hazájául ki-ki milyen indítékból választotta Franciaországot, melyet az esetek zömében nem ismert, korábban nem járt ott, s amelynek szapora, rafinált csapdákkal teli nyelvét kezdetben a tizenkétezer magyar menekült közül jó ha pár százan értették, úgy, amennyire. A „Miért éppen Franciaország?" *a priori* indítékairól már szóltam a „Táborok és menekültszállók népe" című fejezetben; itt csupán a magányos kamaszokra jellemző motivációkat emelem ki. A jórészt nagykorú franciaországi magyar menekültek preferenciái, mint az idézett interjúikból is kitűnt, a kamaszokénál némiképp bővebb, sokszínűbb repertoárt kínálnak: a „jobb híján", „hogy ne kelljen tovább várni a lágerben", „az egyetlen ország, amely politikai menekült státuszt kínált mindenkinek" s egy sor más személyes indíték, politikai, kulturális vagy intellektuális vonzalom mind-mind szerepet játszhatott e döntésben.

[769] Lásd az 1956-os Intézet, OHA és az OSZK TTI együttvéve 36 franciaországi emigráns életút-interjúját.

Ami közelebbről a kamaszokat illeti, Szecskó Tibor állítása szerint sokan csak azért voksoltak Franciaországra, mert nem volt türelmük az amerikai vízumot kivárni, s ez könnyebb és gyorsabb továbbjutást jelentett.[770] Hasonló indítékról számol be Sorbán Gyula is, aki társaival Kanadába, egyikük rokonához készült, ám mert még jó két hónapot kellett volna várniuk egy fiatalkorúak számára kialakított osztrák alpesi menekült-szállón, türelmük fogytán úgy döntöttek: az első transzporttal tovább mennek – ez pedig Franciaországba indult.[771] Ugyanígy „jobb ajánlat híján" ült fel kétszázad magával Nemes Sándor is egy Belgrádból Trieszten át Párizsba, majd onnan Rochefort sur Mer-be indított menekült-vonatra, miután sem az izraeli, sem a svéd transzportba nem sikerült bejutnia. (Előbbibe magyar sváb származása, utóbbiba pedig azért nem, mert alig tizenöt évesen nem akart két évre leszerződni egy svédországi vasbányába.)[772]

Szecskó Tibor kérdőíves válasza a vele egyívásúak majd minden jellemző indítékát felvonultatja: „Svájcra, Amerikára sokáig kellett várni. Könyebb volt Franciaországba menni. Engem nem érdekelt Amerika. Nem akartam túl messze lenni a hazámtól, hogy hamar visszatérjek, ha hív. Franciaország a szabadság hazája, az volt a fontos."[773] A Légió, mint cél és motiváció az ausztriai és jugoszláv lágerekben persze még csak elvétve jött szóba[774]; jól mutatja ezt az is, hogy előbb sokan más befogadó országot választottak, s csak pár év múlva jöttek át Svájcból, az NSZK-ból, a Benelux-államokból, Angliából vagy épp a tengerentúlról Franciaországba, hogy a Légióval szerencsét próbáljanak. Ám azoknak, akik már '56 végén, 57 elején francia menekülttáborokba érkeztek, közeli és valós lehetőségként merült fel ez is – olykor a tetlegességig fajuló, heves vitákat kiváltva: „Persze, volt szó a Légióról. Még össze is verekedtünk. Volt, aki azt mondta: »Légió, igen!«. És mások: »Légió, nem!« Én azokkal voltam, akik »Légió, igen!«-t mondtak, de nem vettek be, mert nem voltam még 18 éves." [775] A kísértés sokak számára már ekkor erős lehetett, hisz a négy-ötödrészben fiatal férfiakból és kamaszokból álló táborlakók között – az ENSZ menekültügyi főbiztosának ismételt tilalma ellenére – ad-hoc vagy folyamatos toborzás folyt több menekülttáborban is, így Lyonban, Chatellerault-ban, Colmarban, Metzben, Montdophenben, Rochefort sur Merben, Nancyban, Párizsban, Strassbourgban és nyilván más kisebb helyeken is.[776]

A korai emigráns évek megpróbáltatásairól: a magányról, otthontalanságról, éhezésről és munkanélküliségről vagy a megerőltető fizikai munkákról már szóltam. Miként arról is, hogy e sokféle traumát megélt menekült kamaszok a kezdeti spontán segítő szándékon túl hamar megtapasztalták az önzés és idegenellenesség ridegen elutasító gesztusait is. A „sale étranger" ('szemét idegen') és más hasonló stigmák elkeseredett dühöt, sőt nem egyszer fizikai agressziót váltottak ki belőlük. Sokuknak a hírhedten kemény francia rendfentartó szervekkel (police, gendarmerie, stb) is korán meggyűlt a bajuk, s esetenként elég volt egy-egy kisebb „balhé" vagy fatális félreértés ahhoz, hogy elinduljanak a züllés és kriminalizálódás lejtőjén.[777] A gyakran banális, ám annál súlyosabb következményekkel járó köznapi konfliktusokra legyen elég itt csak két példát idéznem. A 18 éves Nemes Sándor egy észak-franciaországi sajtgyárban dolgozott segédmunkásként, ahol egy ízben közvetlen francia felettesét merő jószándékkal arra figyelmeztette, hogy a sajtkeverő nincs jól beállítva, mire az

---

[770] Szecskó, kérdőív, 18. kérdés, 5.o.
[771] Sorbán, kérdőív, 18. kérdés, 7.o.
[772] Nemes, kérdőív, 18. kérdés, 7.o.
[773] Szecskó, kérdőív, 18. kérdés, 5.o.
[774] Ilyen ritka kivételnek számít az 1956-ban tizennégy éves Huber Béla, aki mint írja: „Gyerekkorom óta a Légióba akartam menni." – Huber, kérdőív, 20. kérdés, 9.o
[775] Szecskó, kérdőív, 19. kérdés, 5-6.o.
[776] Lásd erről bővebben: „Nyugati országokban gyűjtőlágerek helyei, vezetői és személyzete, 1958", Franciaország – ÁBTL 4.1. A-1146, 1-23.o.
[777] Minderre Nemes Sándor, Szecskó Tibor, Huber Béla interjúiban számos esetet idéz, s az egykori magyar belügyi szervek légiós dossziéiban is jónéhány feljegyzést találni.

indignáltan kikérte magának, hogy egy „sale étranger” kölyök őt kioktassa. A nyilvánosan megalázott fiút – aki nemrég vette otthonról apja halálhírét – erre elöntötte a keserű indulat, s olyan erővel vágta állon főnökét, hogy az fejjel belebukott a sajtkeverőbe, kiömlő vérével legott rózsaszínűre festve a nem kellő arányú masszát. A történtek után persze nem volt maradása (még jó, hogy le nem csukták!), és munkát keresve tovább állt Párizsba. Spátay János egy másik fatális félreértés miatt ennél is nagyobb bajba került. A 15 éves menekült fiú elkérte egyik francia iskolatársa óráját, s látva, hogy az nem működik, felajánlotta: hazaviszi, és másnapra megjavítja. Ám az óra gazdája – félreértésből vagy rosszindulatból, nem tudni – sietett őt feljelenteni, azzal, hogy a magyar fiú meglopta, mire a rendőrök „a tettest” elfogták, az ügyből büntető eljárás lett, s a bíróság – miután a franciául alig értő vádlott hiába próbálta ártatlanságát bizonygatni – végül fél év javító-nevelő munkára ítélte egy fiatalkorú intézetben, ahol nála idősebb, valódi „nehéz fiúk” közé került. Ilyen és hasonló (bal)esetek nyomán nem csoda, ha sok menekült fiú kilátástalannak érezte sorsát, és végső menedékként mind gyakrabban gondolt az Idegenlégióra. „Éheztem, koplaltam, nyomor volt – idézi nagykorúvá válása keserű emlékeit Szecskó Tibor. – Nem vártam semmit, csak a halált és a szenvedést, mert elegem volt mindenből, és beléptem a Légióba. (…) 1958 végét írtuk.”[778]

Kérdés, vajon mennyiben tekinthető a francia (civil) társadalomba való beilleszkedés kudarcának, hogy az ’50-es évek végén, a ’60-asok elején a legifjabb magyar menekültek közül oly sokan kerestek a Légióban menedéket. (Emlékeztetőül: becslés szerint legalább 3-4 ezren jelentkeztek, és vagy ötszázat fel is vettek az ’56-os kamaszok közül!) Azaz, nem is maga az integrációs kudarc ténye a kérdéses itt – hisz az nyilvánvaló –, sokkal inkább az, hogy abban mekkora része volt a fiatal(korú) menekülteknek és mekkora az egykori francia közegnek. Pontos, szociológiai érvényű mérleget megvonni ez ügyben persze nem lehet, ám annyi bizonyos: ekkor még – mindkét részről – egy sor alapfeltétel hiányzott a sikeres integrációhoz. A menekült fiúk részéről az érettebb életkor, a nyelvtudás, ahogy hányatott előéletük, impulzív személyiségük és merőben másfajta szocializációjuk sem könnyítette meg a konfliktusmentes „elrázódást“ az idegen világ köznapi élethelyzeteiben. Másfelől a francia társadalom ez időben még maga sem volt „érett“ vagy alkalmas a befogadó szerepre, mivel épp elég súlyos gond terhelte anélkül is: akkut szociális problémák, elhúzódó gazdasági és politikai válságok, nem szólva a gyarmatokon és az anyaországban 1939 őszétől gyakorlatilag 1962 nyaráig tartó háborús szükségállapotról. Így aztán a kezdeti spontán segítőkészség az

[778] Szecskó, kérdőív, 20. kérdés, 6.o.

’56-os menekültek iránt hamar alábbhagyott, s azt kormányzati vagy önkormányzati szinten voltaképp semmilyen érdemi és összehangolt – oktatási, foglalkoztatási, családi vagy szociális – menekültprogram nem pótolta.

Persze, igazságtalanság lenne e kudarcért csak a saját bajával törődő francia társadalmat s a részvétlen francia politikusokat kárhoztatni. Hisz ugyanezen menekült korosztályból, mint láttuk, számos magyar fiú állt a többi nyugati országból érkezve is a Légióba, egész a korai ’60-as évekig. Ez utóbbi jelenség okait kutatva pedig kétségkívül arra jutunk, hogy a jóléti korszak s az általános gazdasági fellendülés előtti években még másutt is hasonló gazdasági, szociális gondok és mindkét részről „alkalmatlanság“ gátolta a legifjabb ’56-os menekültek sikeres integrációját.

Az újabb esélyt az ’56-os kamasz korosztály számára, sok éves légiós szolgálata után, a leszerelése és franciaországi letelepedése hozta meg. A civil élet sikeres újrakezdéséhez ekkor – a ’60-as évek végétől a ’80-asok közepéig – már jóval több szubjektív és objektív feltétel volt adott: a biztos nyelvtudás, a francia állampolgárság, a légiós nyugdíj melletti polgári foglalkozás, ahogy – indítékként és következményként – nagyban elősegítette a beilleszkedést a családalapítás és az otthonteremtés is. Időközben a francia társadalom maga is jócskán megváltozott, nem csak a gazdasági konjunktúra, a jelentős jóléti és szociális vívmányok hatására, ámde a kulturális és politikai élet is jóval elevenebb, nyitottabb lett a korábbinál, s a ’68-as nemzedékváltás is mind jobban éreztette hatását. A kérdés tehát csak az volt, hogy a sokat hányt-vetett magyar légiósok civilként vajon hol próbáljanak gyökeret ereszteni: Párizsban, a vidéki nagyvárosokban, netán Elzász, Normandia, Bretagne, a Loire-mente, Provence vagy Korzika kisebb városaiban vagy falvaiban? Lássuk, ki merre – és mire jutott!

Az elmúlt négy évben négy ízben jártam Franciaországban, részint levéltári kutatásokat végezni, részint diktafonos és kamerás oral history interjúkat készíteni. Útjaim során Provence-ban és Korzikán tucatnyi „családlátogatásra“ nyílt alkalmam a magyar veteránok otthonaiban[779], amikor is „in vivo“ láthattam, hallhattam őket kommunikálni saját közegükben nem csupán családtagjaikkal, de a szomszédokkal, barátokkal és munkatársaikkal is. Mint magam is meggyőződhettem róla, egy-két kivételt leszámítva mára mind „törzsökös“

[779] 2011 és 2015 közötti „családlátogatásaim” helyszínei voltak: Aix-en-Provence, Aubagne, Auriol, Borgo, Bouc-Bel-Air, Marseille, Nizza, Puyloubier, Séptemes les Vallons, Toulon, Vins sur Caramy – némelyik helyen többször is megfordultam, vagy több családot is felkerestem.

provence-inak vagy korzikainak számítanak: 30-40 éve élnek választott lakhelyeiken jórészt saját, sőt, maguk-építette kertvárosi családi házban vagy „résidence“ típusú társasházakban, néhányan nem túl rég (a ’70-es, ’80-as években) épült, aránylag kulturált lakótelepi blokk-negyedekben.

Általában elmondható, hogy a helyi társadalombeli integrációjuk annál mélyebb és sikeresebb, minél kisebb településen élnek. (A léptékváltásokat jól szemlélteti, ha néhány várost és falut felsorolok itt csökkenő nagyságrendben: a kétmilliós Marseille-től, Nizzán, Aix-en-Provence-on, Toulonon, Aubagne-on, Puylobier-n át a nem egész ezer lakosú Vins sur Caramy-ig vagy a hasonló korzikai Borgoig.) Ismertségük és elfogadottságuk – légiós múltjukon kívül, amire még külön kitérek! – nagyban függ civil foglalkozásuktól és volt munkahelyüktől is. Soós Sándort egy Marseille környéki lakótelepen sok éven át vállalt felügyelő bizottsági elnöki tiszte tette ismertté; Huber Bélát Aubagne, Auriol és Puyloubier körzetében megbecsült ezermesteri szaktudása (75 évesen ma is kőműves és szobafestő munkákat vállal!), a már vagy negyven éve egy korzikai családba „benősült“ Nemes Sándort a helyi repülőtársaságnál s a Bank de France bastiai fiókjánál betöltött ügyfélszolgálati állása; míg Morvay Tamást két évtizedes postamestersége az ódon és meseszép provence-i faluban: Vins sur Caramyban. Ezen túl saját lakóhelyén vagy annak környékén majd’ minden veterán társadalmi munkát is végzett vagy végez. Spátay János Bouc-Bel-Air-ben sok éven át egy népszerű íjász sportkört vezetett gyerekeknek, ezen kívül nyaranta önkéntes tűzoltó a pusztító erdőtüzeiről hírhedt Mont Sainte Victoire környékén. A nyugdíjas touloni művezető Sorbán Gyula a városban ma is gyakran fellépő légiós veterán zenekar oszlopos tagja (klarinét, szaxofon), Soós Sándor egy alapítvány önkénteseként hetente egyszer ételt oszt ma is Marseille nagyobb részt arabok lakta szegény negyedeiben, Szecskó Tibor pedig az aix-i és aubagne-i önkormányzat múzeumi és kulturális bizottságának tagjaként vállalt sokáig önkéntes segítőmunkát.

Külön kíváncsi voltam arra is, hogy vajon a veteránok légiós előélete előnyére vagy hátrányára vált-e beilleszkedésüknek a helyi s általában a francia társadalomba. Ennek szondázásakor reprezentatív felmérést ugyan nem végeztem, és inkább csak a tőlük és környezetüktől nyert információkra hagyatkozhatok, ám ezek váltig azt mutatják, hogy a nagyidős – 20-30 éves – légiós szolgálat sokkal inkább előnyt, mint hátrányt jelentett a dél-francia és korzikai civil életben való sikeres integrációhoz. Sokuk a leszerelés után eleve a Légió ajánlása vagy közvetítése nyomán jutott polgári álláshoz és/vagy szakképesítéshez, ezen túl ma is a Légió aubagne-i főparancsnoksága és társ-intézményei (így a puylouboer-i és auriol-i veteránotthonok) körzetében él, hol az Idegenlégiónak 1962 óta komoly presztízse és társadalmi beágyazottsága van, mi több, gazdasági súlya is, hisz nem egy településen máig a legnagyobb megrendelő és munkaadó. Ezen felül a megbízhatóság politikai garanciái sem mellékesek e gyakran erősen kevert, jelentős részben észak-afrikai arab és menekült *pied noir* eredetű népesség által lakott településeken. A közvetlen társadalmi és politikai kapcsolatokat a legfelső helyi szinten jó időn át maguk a polgármesterek szavatolták a rangosabb és magas kitüntetésekkel (Médaille Militaire, Becsületrend Tiszti Keresztje, stb) elismert, nagyidős veteránoknak, így a nizzai Szabó Lászlónak vagy az aix-en-provence-i Szecskó Tibornak, akiket majd’ minden helyi rendezvényre vagy ünnepségre meghívtak.

A család szerepére másutt – a légiósok szocializációja kapcsán – még visszatérek. Itt mindössze annyit kívánok jelezni, hogy a feleségek esetenként nem francia eredete szemlátomást nem érintette hátrányosan a volt légiósok társadalmi elfogadottságát és akkulturációját, feltéve, hogy társaik anyanyelvi szinten bírják a franciát és a francia szokásokat és éleformát kellőképp magukévá tették. A magyar veteránok feleségei – híven a Légió már-már parttalan multikulturalitásához! – ugyancsak tarka összképet mutatnak. Algériai kabil, spanyol és elzászi eredetű, korzikai és vajdasági magyar asszonyt egyként

találni közöttük; ám a fenti kritériumoknak példásan megfelelnek mind, és gyermekeiket, unokáikat is ebben a szellemben nevelték, nevelik ma is.

4) Az 1945 és 1956 utáni légiósnemzedék viszonya

Külön elemzést érdemel a két magyar légiós nemzedék – az 1945 és az 1956 utáni – sajátos viszonya, már amennyire ezek történetszociológiai értelemben egymást követő, egymást váltó „nemzedékeknek" tekinthetők. Lássuk, mi volt az erősebb e kapcsolatban: a kontinuitás, a sorsközösség-élmény s a korporatív összetartozástudat vagy inkább az elkülönülés, vetélkedés, az idővel mind jobban kiütköző szociokulturális különbségek? Volt-e – az egyéni rokon- és ellenszenvek esetlegességein túl – bármi normatív elvárás és mindkét részről azonosítható csoporttudat e viszonyban, s ha igen, miben állt az? Végül: mennyiben tekinthetőek minderről napjainkban is mérvadónak az 50-60 év előtti személyes élmények és azok sajátos emlékezet-konstrukciói?

Alighanem már az iménti, kényesen disztinktív kérdések is elárulják: nehezen megítélhető, bonyolult viszonyrend ez, ami a szokásosnál is körültekintőbb elemző feltárást igényel. Vegyük előbb a történetszociológiai tényeket. Két egymást követő „nemzedék"-ről ezúttal valóban inkább csak metaforikus értelemben beszélhetünk, hiszen közöttük – egy-egy ritka kivételt leszámítva – nem volt vérségi, apa-fiú viszony, s az átlagos korkülönbség 20-30 év helyett mindössze 10-15-re tehető. Ez utóbbi persze nem zárta ki, hogy az idősebb légiós nemzedék tagjai, úgymond, „atyai pártfogásukba" vegyék ifjabb honfitársaikat, kiváltképp újonc-korukban, mint azt 1957 elején Szabó László légiós őrmester is tette a Marseille-be özönlő sok száz menekült magyar fiú láttán, akik saját, jó tíz év előtti árvaságát idézték fel benne, s emiatt rangját, pozícióját nem féltve önzetlen módon igyekezett felkarolni őket.

Mindez, mondhatni, az azonosulás minősített, vállaltan személyes példája, ami hasonló viszonzásra talált a fiatal rekruták részéről is, akik a védelmet, gondoskodást hálásan fogadva maguk is minél inkább azonosulni próbáltak az efféle őszintén respektált „apafigurák" érték- és magatartásnormáival. Amire persze jó okuk volt már csak azért is, mert nem egy közülük közvetlen felettesük: kiképző altisztjük volt a kezdeti időkben, ami hosszú hónapokra a lehető legszorosabb, állandó együttlétet és személyes függést jelentett.

A két nemzedék azonosságjegyei – kívülről és távolról – már-már evidensnek és nyilvánvalónak tűnnek. Mindkettő tagjai magyarok, férfiak, légiós önkéntesek voltak, az '50-es évek végén, a '60-asok elején jó ideig összezárva egy távoli, sokféle veszéllyel és megpróbáltatással terhes háborús térség (Algéria) többszörösen is idegen (francia + arab +

multinacionális) közegében. Kiindulásként ez hát a közös alap – s most lássuk, ami e két légiós nemzedéket, mindezek ellenére, elválasztja.

Mi tagadás, alaposabban szemügyre véve akad néhány alig áthidalható különbség. Így mindjárt az, hogy míg az első neveltetése és szocializációja a Horthy-érára, a másodiké a Rákosi-diktatúrára esett. Következésképp nem csak korai megpróbáltatásaik nem voltak közösek, de nem élhették meg egymás – mégoly ritka és múlékony – eufórikus „történelmi" pillanatait sem. Így az ifjabbak az 1938-41-es területi visszacsatolások osztatlan hazafias lelkesedését, majd ennek áraként az újabb, még lesúlytóbb országvesztést; az Indokínát és Algériát megjárt 1945 utániak pedig 1956 forradalmi őszének kezdetben mámoros és felszabadító, majd tragikus és lesújtó élményközösségét.

Ám igencsak eltért e két nemzedék légiós „entrée"-ja, fogadtatása is 1945, majd 1956 után. Noha mindkettőjét egy-egy idegen inváziót követő súlyos vereség és menekülthullám előzte meg – s ennyiben a túlélés egyéni döntéseit hasonlóan nyomasztó kollektív krízis-helyzetekben kellett meghozniuk –, mégis nagyon más volt '45-ben ártatlanul „lefasisztázva", Nyugatra hurcolt leventeként egy francia hadifogolytáborból az éhhalál és a tífuszjárvány elől utolsó túlélő esélyként légiósnak állni, mint jó egy évtized múltán politikai menekült státusszal, tizenéves „szabadságharcosként" megérkezni Franciaországba – még ha érkezésüket Párizsban s néhol a nagyobb vidéki nagyvárosokban lármás kommunista ellentüntetések is fogadták olykor, az „ellenforradalmárok" haza toloncolását követelve –, majd pár éves hányódás után az elődök ekkorra már szélesre taposott nyomdokán („More majorum!") belépni a Légióba.

A kulturális különbségek leginkább e két nemzedék markánsan eltérő zenei ízlésével és „dalkultúrájával" jellemezhetők. A többnyire német eredetű, vezényszóra kántált légiós indulókon kívül e kétféle repertoárban jószerével csak egyetlen közös, nagyritkán civilben elmormolt opusz volt: a Himnusz. Az idősebb nemzedék erősen kommersz hazai útravalója e téren irredenta, levente- és katonadalokból, továbbá magyar nótákból, operett- és filmslágerekből állt. Ezzel szemben a fiatalabbak, a Rákosi-kor mozgalmi dal-repertoárját inkább csak „poénból" fel-felidézve, az 1950-es évek népszerű táncdalain kívül – ha máshonnan nem – legalább az iskolából még valódi népdalokat is ismerhetttek, sőt néhány '48-as indulót is („Kossuth-nóták", „Gábor Áron rézágyúja", stb), mely utóbbiak a forradalmi folklór népszerű darabjaiként utóbb erős '56-os függetlenségi felhangot kaptak. Ám ennél is nagyobb hatással volt e nemzedékre a korai jazz és rock – a tranzisztoros rádiók révén – akár a Szaharáig is elérő, ellenállhatatlan ízlésforradalma. Jellemző példája ennek, hogy Sorbán Gyula, a légiós zenekar klarinétosa az 1960-as évek elején a hétvégi civil bálokon, hasonszőrű

társaival együtt, már többnyire fergeteges Elvis-számokat játszott és virtuóz szaxofon-szólókkal mulattatta hálás közönségét.

Végül, de nem utolsóként, nem voltak azonos súlyúak e két nemzedék légiósként átélt háborús próbatételei sem. A ’45 utániak súlyos veszteségek árán végigharcolták az indokínai háború hat évét (melyben minden harmadik társuk elesett, megsebesült vagy fogságba esett!), majd nyomban utána többségük a nyolc évig tartó algériait is. Ezzel szemben az ’56-os magyar menekültek – főként a légiósok legifjabb évjáratai – már nagyobbrészt csak az algériai harcok végére érkeztek Afrikába. (Igaz, jórészt tovább is maradtak, némelyek egészen 1968-ig, a hat éven át elhúzódó francia evakuációt biztosítva.)

S most lássunk minderről – pro és kontra – néhány személyes reflexiót.

„Az Indokínát megjárt magyar légiósoknak fele még Algériában szolgált, mikor 1956 után csatlakozott hozzájuk legalább annyi, vagy másfél ezer honfitársuk. Az amalgám azonnali! Az újoncok csodálattal nézték a tapasztalt régieket hírnevükért, míg azok büszkék és hálásak voltak nekik 1956-ért. Kétszer eltiport ország fiai – öszetartásuk ma is eleven!”[780] Szecskó Tibor e fenti, erősen emotív leírása már-már reprezentatív tablójeleneteként idézi a két magyar légiós nemzedék „történelmi” találkozását Algériában. A magyar légiótörténész, kellő érzelmi és erkölcsi nyomatékkal, főként a sorsközösséget emeli ki („Kétszer eltiport ország fiai”). Ám azt, hogy „az amalgám azonnali” és teljes lett volna, mások emlékei némiképp megkérdőjelezik.

Soós Sándor szerint az idősebbek félkomoly ugratásként olykor „Kádár-huszároknak” csúfolták az ’56 utáni újoncokat, mire emezek viszonzásképp csak „Horthy-vitézekként” emlegették egymás közt őket. Az idősebbek harci erényei iránti csodálatban sem osztozott maradéktalanul mindenki az ifjabbak közül. Pápai Lajos például azzal indokolta öt év utáni, aránylag korai leszerelését, hogy „Nem szerettem volna a Tasnádiék sorsára jutni.”[781] Előzőleg ugyanis 1959-ben maga is részt vett a három legendás élharcos hírében álló magyar altiszt: Tasnády, Szűcs és Valkó katonai díszpompával rendezett temetésén, ahol a Légió hősi halottait posztumusz elismerésként az észak-afrikai francia haderők főparancsnoka, Maurice Challe tábornok tüntette ki a legfényesebb dekórumokkal. E jelenet szemtanúja Pápai Lajos újoncként már akkor arra jutott, hogy belőle ugyan „nem lesz éremvadász”, és, hogy „innen a leggyorsabban ki kell lépni”.[782] Egykori híradós társa, Nemes Sándor maga is azzal válaszolt mindig a hősi halott kultuszra: hogy „nem meghalni, hanem élni” jött a Légióba.”[783]

Nemes ezen felül egy nehezen feledhető, keserű epizódot is őríz emlékei között arról, hogy e két nemzedék összetartozása korántsem volt erősebb mindenkor a rangkülönbségnél s a rigid szolgálati szabályzatnál. Egy ízben még „zöldfülű újonc” korában magyarul szólított meg a laktanyaudvaron egy magyar őrmestert, tudakolván, hogy csakugyan honfitársak-e,

[780] Részlet Szecskó Tibor a szerzőnek 2015 december 4-én küldött légiótörténeti adalékaiból.
[781] Pápai kérdőív, 39. kérdés, 15.o.
[782] Pápai kérdőív, 30. kérdés, 12.o.
[783] Nemes Sándor életút interjúja. Korzika, 2015. október 2. („Patria nostra” muszter, 23. kazetta)

mint hírlik. A „Maga magyar?” kérdésre kurta francia vezényszó volt a válasz: „Demi tour!” (’Hátra arc!”), majd egy jókora bakancsos fenékberúgás. A nem épp szívélyes társalgás ez után is franciául folyt, lefordítva nagyjából így: „Tudod, ugye, hogy ezt miért kaptad? – Nem, uram. – Hogy megtanuld egy életre: szolgálatban a francián kívül minden más nyelv tilos!”

Külön szólni kell itt a Légió-beli rivalizálásról s a sokat emlegetett „magyar maffiáról”.

Az Idegenlégió sokféle rítussal, emlékező és gyász-szertartással igyekszik demonstrálni önnön korporatív folytonosságát s az egymást követő légiós nemzedékek összetartozását. (Camerone-ünnep, a légiós ezredek „aranykönyvei”, veterán bajtársi körök, hősi emlékművek, hagyományőrző uniformisok, csapatzászlók, indulók, a Légió Aubagne-ban 2014-ben átadott új központi múzeuma, stb.) E feszesen ünnepélyes formalitások felszíne alatt azonban jól megfér a különböző nációk, nemzedékek, rangok, beosztások és fegyvernemek elszánt lobbizása és egymással szembeni rivalizálása is. „Békeidőben” mindez a külső szemlélőnek csak afféle katonák közötti szokványos évődésnek tűnhet, ám éles helyzetekben: a harcok során, menekülés vagy netán szökés közben váratlan módon fölértékelődnek, hisz akár életek is múlhatnak rajtuk.

Már csak ezért is figyelemre érdemes e sokféle nációból verbuvált „szupranacionális” haderőben a nemzetenkénti önelhatárolódás és vetélkedés, a maga makacsul túlélő mintáival, kivált egy-egy népesebb kontingens: a francia, német, olasz, spanyol vagy éppen a magyar önkéntesek körében. Ennek az alig álcázott presztízsharcnak, úgy tűnik, két fő szabálya van. Az egyik, hogy valamennyi légiós nemzedék – kiképzése, haditettei és sikerrel kiállt egyéb „férfias” próbái (így: sport-, szex- vagy alkohol-teljesítménye) okán – valamiképp különbnek érzi és tudja magát az utánuk következőnél, s ha csak teheti, ezt demonstrálja is. (Nem mellesleg e „különb”-séget erősíti az idősebb korral járó rangbeli fölény is.) A másik főszabály, hogy az egyenlők közt mindig is voltak és lesznek „egyenlőbbek”, azaz: légiósnak alkalmasabb, keményebb, bátrabb, ügyesebb, kitartóbb, eszesebb, stb., nem csak egyedek, hanem nációk is! Ez a két fő szabály együtt esetről-esetre bonyolult szövetségi rendszereket és ellenfél-képleteket képes alkotni – szolgálatban és a bárpultoknál egyaránt. Az utóbbit három év előtti aubagne-i iratkutatásaim során, mikor vagy két hónapra magam is bevonultam, ha nem is a Légióba, annak Központi Archívumába, egy 15 éves szolgálattal ekkor már igencsak „obsitra érett” magyar századkantinos, a kispesti illetőségű B. Pál, nem győzte bágyasztó provence-i délutánok hosszú során át bemutatni a maga marcona és igencsak tarka vendégkörén: légiós társait a nációnkénti gúnynevek kifogyhatatlan repertoárjával heccelve… Ő, a „kicsi”, a „hun”, az „attila” – hogy csak néhányat idézzek a magyarok bevett és „kantinképes” légiós ragadványneveiből.

Más nációk informális hagyományát e téren nem ismerem – bár az egybevetés igen csak tanulságos lenne például a számbeli fölényükkel vagy száz éven át domináns németekével! –, a magyar légiósok e „vállvetve rivalizáló” preszízsharcára azonban pár szó erejéig még okvetlen érdemes kitérni. Vajon létezik-e a Francia Idegenlégióban „magyar maffia”, mint azt félig irónikusan, félig komolyan veterán és aktív magyar légiósoktól oly gyakran hallani? Ha létezik – akár önmítoszként vagy hajdani valóságalapját messze túlélő csoportidentitásként –, úgy az legalább is három-négy magyar légiós nemzedék közös produktuma, egész a ’45 utániakig visszanyúlva. (Bár meglehet, inkább öté vagy haté, mint azt a ’20-as, ’30-as évek vérbő és rátarti magyar légiós memoárirodalma is sejteti.[784]) Magam legutóbb 2015 őszén Korzikán hallottam fennszóval éltetni a „magyar légiós maffiát”, megilletődött, cinkos vagánysággal…

[784] Lásd: Benczés 1934, Fink 1945, Nagyiványi 1935, Sámson 1937, Székely 1943, Olajos 1935, Weimper 1932 és mások korabeli munkáit!

Nem is akárhol s nem is akárkiktől: Calviban a 2. Idegen Ejtőernyős Ezred (2-e REP) Camp Raffalli nevű bázisán, hol veteránjaink egy kis csapatával[785], hajdani légiós szolgálati helyeiket sorra bejárva légiós dokumentumfilmünket forgattuk éppen, mikor három erdélyi ejtőernyős kiképző altisztet is utunkba vetett a véletlen, akikkel „a mieink" – a majd' 40 év korkülönbség ellenére – legott élénk fraternizálásba kezdtek. A szíves bemutatkozás után (bár az erdélyiek, nem könnyen viszonozták az '56-osok bajtársi tegezését[786]), sok minden szóba jött. Így a „dinosszauruszok", a korábbi két-három légiós nemzedék haditettei, majd az első ejtőernyős ugrásukra készülő „kékek" (újoncok), akik közt, mint megtudtuk, „kicsik" (magyarok) is szép számmal akadtak, többek közt Erdélyből, Szlovákiából. Ami leginkább feltünt, hogy noha mindenki örült a találkozásnak, s nem győzte dícsérni a magyarok erényeit és összetartását („Éljen a magyar légiós maffia!" refrénnel), egymás előtörténetéből olykor az alaptényekkel sem voltak tisztában. Így azzal, hogy az '56 utáni légiós nemzedék a francia indokínai háborúban már nem, „csak" az algériaiban harcolt, vagy, hogy Romániában egészen 1989 végéig egy soviniszta, „magyarfaló" diktatúra dühöngött, mely alatt sok magyar sorkötelesnek kellett a Duna-deltában szolgálnia, s ezek után a légideszantos légiós kiképzés pár év múlva inkább csak kímélő fitness-edzésnek hatott…

A beszélgetés másik figyelemreméltó tanulsága, hogy 75 és 40 év körüli résztvevői egyformán úgy vélték: minden korábbi légiós nemzedéknek nehezebb sors jutott, igaz, az elődök önfegyelme, áldozatkészsége is túltett utódaikén. Ez némiképp ellentmondani látszik a fent idézett „első fő szabálynak", amely szerint valahány légiós nemzedék magát tartja a legkülönbnek. Márpedig logikus – vagy legalább lélektanilag hiteles – feloldása ennek csakis úgy lehet, ha a saját nációbeli elődök kivételt képeznek a fő szabály alól, mivel az irántuk tanúsított tisztelet, kivált ha megérdemelt, jóval több presztízs-nyereséget hozhat a más nációkkal való vetélkedésben, mint „a velünk kezdődött minden" s a „mi vagyunk a legkülönbek" üres hetvenkedése.

Persze, továbbra is adós vagyok a válasszal: miben is áll, vagy állhatott egykor, a „magyar légiós maffia". Mint faggatózásom nyomán kiderült, voltaképp ez is a nációnkénti vetélkedés egy félkonspiratív produktuma (volt), mely eredetileg a domináns „német légiós maffia" ellensúlyozására jött létre, mondhatni, önvédelmi jelleggel, s a magyar légiósok egymás segítését, cinkos összetartását fedte. Korzikai veterán adatközlőm, Nemes Sándor, erről az alábbi definícióval és gyakorlati példákkal szolgált: „A mi időnkben [a '60-as

[785] Morvay Tamás, Vins sur Caramy, Nemes Sándor, Borgo; Soós Sándor, Marseille; Spátay János, Puyloubier

[786] Két okból sem: az egyik, hogy Erdélyben az idősebbnek kijáró tisztelet jeléül ma is erős nyelvi szokásként él a magázódás, másrészt a Légióban szintén bevett hagyomány, hogy az elöljárók tegezik alárendeltjeiket, miközben emezek illendően magázzák őket. (A köznyelben e féloldalas, hatalmi fölényt demonstráló beszédhelyzet csak „csendőrpertuként" ismeretes.)

években], ha két-három magyar légiést együtt láttak, mindjárt a „magyar maffiát” emlegették. Tény, hogy volt összetartás, sőt ma is van, a „kicsik” [a magyarok] között. Ha szükséged volt bármire, mindenütt akadt magyar srác. Benéztél a konyhára, s megláttál egy ismerős szakácsot: „Te, kicsi! Úgy ennék egy szelet húst.” „Tessék”, mondta, és máris a markodba nyomta. Vagy a híradósoknál: „Te, kicsi, nincs egy teleped a rádiómba?” „Tessék.”, mondta, s már ki is cserélte. Vagy egy irodában: „Kéne egy papír erről vagy arról.” Mire a „kicsi”: „Tessék, itt van.” Szóval, egymás között nekünk semmi sem volt lehetetlen.” [787]

Mi lehet vajon a fentiek summája? Annyi mindenképp, hogy az egymást segítés, az összetartás szinonimájaként használt „magyar légiós maffia” legalábbis a ’60-as évek derekáig, az ekkor még nagyobb részt együtt szolgáló ’45 és ’56 utáni nemzedék idején, igenis létezett, mint jó három ezer magyar önkéntes hallgatólagos konszenzusa, ami markáns csoportidentitásként többnyire felülírta a szolgálati hierarchiát, a csoporton belüli vetélkedést avagy más külön érdeket. Ennek kései, gesztus értékű, nosztalgikus reprízének lehettünk tanúi Calviban e két, különben nagyon is más ívású magyar légiós nemzedék tagjainak véletlen találkozásakor, ahogyan – szolgálat ide vagy oda – az erdélyi ejtőernyős altisztek ott fogtak valamennyiünket ebédre s vele egy jóízű beszélgetésre.

5) Hazatérő volt légiósok –1990 előtt és után

A szökés és hazatérés gondolata, nehéz pillanataiban a lelke mélyén majd’ minden légiést megkísértett, amint azt utólag sokan készséggel bevallják. Mégis: az esetben, ha e kísértést tett is követi, az rendre életreszóló válaszhatárt von a szökevény és azok közé, akik szerződésben vállalt szolgálati idejüket „becsülettel és hűséggel” (’avec honeur et fidelité’) kitöltik. A dezertálást – eseti indítékaitól függetlenül – a Légióban maradók tehát olyan árulással felérő, főbenjáró vétségnek tekintik, amire nem lehet bocsánat, s ami – a dezertálás Légió-beli ügykezeléséhez hasonlóan – évtizedek múltán sem évül el[788]. A közösség egészét érintő lojalitáskonfliktus e végletes érzelmi, erkölcsi reakciói mögött persze nagyon is valós kockázatok állnak. Hisz ezúttal nem egyszerűen csak korporatív presztízs-kérdésről, a „mundér becsületéről” van szó, mint egy veterán hangsúlyozta: „a szökevény megérdemelt minden büntetést, mert nemcsak az adott szavát szegte meg, hanem szégyent hozott az összes magyar légiósra is, és ez bocsánathatatlan [*sic!*]”[789], hanem sokkal inkább arról, hogy a dezertőr tettével, akarva-akaratlan, súlyosan árthat társainak. A Légióban előszeretettel alkalmazott kollektív büntetés elvén ugyanis, egy-egy szökés következményeit gyakran az egész szakasznak, századnak viselnie kell; azt többnyire napokig tartó vegzatúra követi, mely főként a szökevény honfitársait és a hozzá közelállókat sújtja, azon túl kereső osztaggal kell a nyomába indulni, át kell venni helyette a szolgálatot, stb. Éles harci helyzetben ráadásul, ha a szökevény netán őrségből fegyverrel dezertál, sőt, az ellenséghez is átáll, ezt nem csak a drákói haditörvények, ám az érintett társai is főbenjáró bűnnek ítélik, mivel az az egész alakulat biztonságát és túlélő esélyeit veszélyezteti. Ahogy a hidegháború hosszúra nyúlt évtizedeiben joggal tartani lehetett attól is, hogy a szökött légiést hazatérve a kommunista rendőri szervek is alaposan kifaggatják majd, s ennek nyomán aktív légiós honfitársait és azok hozzátartozóit is komoly retorziók érhetik. Azt pedig, hogy mindez nem puszta fenyegetés, hanem nagyon is valós veszély volt, számos fennmaradt kihallgatási jegyzőkönyv és más

[787] Nemes Sándor interjúja. „Patria nostra”, muszter anyag, 6. kazetta, Calvi, Korzika, 2015. október 3.
[788] A Francia Idegenlégió bevett gyakorlata szerint „a szökésben lévő légiést” (’deserteur en fuit’) mintegy 20 éven át nyilvántartja, körözteti, s ha a szökevényt francia felségterületen elfogják, hadbíróság dönt ügyéről, amely rendszerint a kirótt büntetését és maradék légiós szolgálati idejét is letölteni kötelezi.
[789] Sorbán Gyula kérdőíve, válasz a 29. kérdésre, 7. o.

belügyi akta bizonyítja. (Nyilvántartásba és beutazási tiltólistára vétel, a hozzátartozók zaklatása, figyelőztetés, operatív akciók, stb.)

Kutatásaim korai fázisában a kérdőív szökött magyar légiósokat érintő kérdéseire csupa kitérő vagy elutasító feleletet kaptam. (Lásd a „Szökött légiósok" című fejezetben idézett válaszokat!) Egyetlen nevet vagy akár anonim szökésesetet sem említett senki, holott kutatási célcsoportom 269, névvel és személyi adatokkal azonosított légiósa közül a '60-as évek közepéig 43-an dezertáltak, majd tértek haza Észak-Afrikából a magyar belügyi nyilvántartás és az egykori sajtó tanúsága szerint. (Lásd a 6. számú dokumentumot „A légiósnak állt '56-os menekült kamaszok listájával".) Későbbi, kötetlen beszélgetésben vagy interjú-helyzetben megismételt kérdéseim sem hoztak sokkal több eredményt, leszámítva Spátay János három év után megosztott komor emlékét a repülőgépes „postagalamb-vadászatról" a Szahara fölött, amikor egy magyar légiós 1964 nyarán fegyverrel szökött át Maokkóba, az arabok egy katonai adó-vevőért kiadták, a statáriális bíróság halálra ítélte, majd a felsorakozott század előtt agyonlőtték. (Bővebben lásd a „Szökött légiósok" fejezetben!) Dezertőr-ügyben ezen kívül mindössze egyetlen esetet említhetek, mikor egy légiós veterán, a korzikai Nemes Sándor, készséggel segített egy több évtizede elhunyt, közeli bajtársáról előkerült belügyi dosszié adalékait verifikálni és értelmezni. (Lásd a „Családos szökés 1970-ben – egy francia nővel és két csecsemővel" című esetrekonstrukciót szintén a „Szökött légiósok" fejezetben!)

Hát a „sikeres" szökevények? Velük vajon mi lett hazatértük után? Ami azt illeti, sokáig terveztem, hogy jó fél évszázad múltán felkutatom és szóra bírom a 43 általam azonosított hazatért dezertőr egyikét-másikát is, ám néhány kudarcos kísérlet után, jórészt technikai okokból (a követhetetlen telefon- és lakcímváltozások miatt) végül is kénytelen voltam ettől elállni. Nem mintha nem lett volna tanulságos sorsukat legalább a rendszerváltásig, vagy még tovább nyomon követni, ám maguk a szökésesetek, azok motivációja és körülményei több forrásból enélkül is kellően dokumentáltak (a hazatért dezertőrök és hozzátartozóik vallomásaiból, az objektum- és ügynöki munkadossziék révén, stb), néhány személyi dossziéból pedig egy-egy pályaív – cikk-cakk vagy görbe – olykor a '70-es évekig is jól követhető. Kiváltképp azoké, akiket volt bajtársaik megfigyelésére beszerveztek, mint a BM Pest megyei elhárító alosztályának „Takács" fedőnevű ügynökét, aki kevéssel hazatérte után 1964 tavaszától jó négy éven át vagy két tucat szóbeli és írásos jelentésében 32 volt légiós társáról közölt személyi és terhelő adatokat. „Takács" besúgói curricullumát és teljesítményét az „Ügynöknek beszervezettek" című fejezetben részletesen ismertetem, itt csupán egyetlen momentumot emelnék ki: a lojalitáskonfliktus egy minősített esetét. Tartótisztje ugyanis többek közt arra utasította, hogy aktív vagy leszerelésük után Nyugaton maradt volt légiós társaival levelezés útján vegye fel a kapcsolatot, és próbáljon minél többet megtudni róluk. Munkadossziéja tanúsága szerint „Takács" e kínos penzumát minden mód szabotálni próbálta – a titkos találkozókról rendre elmaradt, alibiből hónapokig beteget jelentett, stb – alighanem azért, mert súlyos lelkiismereti krízise támadt. Főként azok után, hogy tartótisztje utasítására egy közeli barátját, K. Kálmánt is be kellett cserkésznie, aki ellentétben vele, nem szökött meg a Légióból, hanem öt évét Algériában letöltve Franciaországba tért vissza, ahol víz- és gázszerelő lett. A „Kedves Kálmán Barátom!" megszólítású levélre is sietett nyílt hangú, baráti válaszsorokat írni, ami „Takácsot" csak még inkább szembesíthette önnön méltalanságával e barátságra. K. Kálmán volt ugyanis Észak-Afrikában az a bajtársa, aki még aktív légiósként nem kis kockázatot vállalva saját szülei révén titkon megüzente „Takács" szüleinek, hogy nincs okuk fiukért aggódni, mivel sikerült megszöknie – e baráti kötelességét az adott helyzetben a Légió iránti lojalitásnál és a katonai titoktartásnál is fontosabbnak ítélve!

Egy másik levélíró légiós szökevényt, „Hógolyó"-t éppen szókimondó nyíltsága sodorta bajba. Mint balvégű esetét külön esettanulmányban már bemutattam (lásd az „Egy év börtön egy elfogott levélért" c. fejezetet), Tóth Béla 1962 tavaszán aktív légiós barátjának, Goór

Jánosnak címzett levelében – amely vesztére a titkosrendőri cenzúrán fennakadt – elkeseredetten arról írt, hogy hazatérését megbánta már, mivel itthon csak tengődni lehet, és „egy pár ezer kommunista tartja terroruralma alatt az egész országot". A bélyeg alá rejtve egy sokat sejtető titkos üzenetben még azt is kilátásba helyezte: „ősszel lehet, hogy találkozunk". Ám ebből nem lett már semmi – mivel ősszel „Hógolyó", elfogott levele miatt, már jogerős börtönbüntetését töltötte…

E titkos üzenet annyiban csakugyan „jelzés értékű", hogy felfedi: szökni alkalomadtán oda és vissza is lehet, akár ingajáratban is – az „*ibis, redibis*" antik jóslata szerint. Úgy annyira, hogy e nemzedék számos tagja majd' egész ifjúságát egyetlen vakmerő szökés-sorozatként élte meg. Ahogy a csavargás sokak számára egyedül lehetséges életforma, úgy a konfliktuskezelés e sajátos módja: az örökös eltünés, továbbállás is rögzülhet idővel, minden más *modus vivendi*t kiszorítva. Ami azt illeti, a légiósok „ingamozgását" tanulmányozni – kicsiben és nagyban – fölöttébb tanulságos. A „kicsiben" itt kisebb kilengéseket jelent, melyekkel, ilyen, olyan indokkal vagy ürüggyel némelyek folyton félbeszakítják, majd újrakezdik légiós karrierüket. (*Nota bene* ez a veteránokra is áll, ismerek nem egyet, aki évtizedek óta, mondhatni, állandó „ingajáratban" van az önálló civil életvitel és a légiós veteránotthonok között.) A látványos irányváltások ezzel szemben főként olyankor tűnnek fel, mikor a világ maga is „meglódul", hirtelen drámai változások sorát produkálva. A sok lehetséges közül legyen elég csak két korábbi példára utalnom itt. Az egyik: Somodari Sándor már idézett esete (lásd a „Légiósok a forradalomban?" című fejezet a Vietnámból hazatért hadifoglyokról szóló ismertetését), aki 1948 tavaszán Ausztriába szökött, beállt a Légióba, majd rövid algériai kiképzés után Vietnámba küldték. Itt alig egy év múlva átállt a felkelőkhöz, ahol állítólag politikai tiszt lett, majd 1953 elején, egy magyar légiós hadifogoly transzporttal Észak-Kínán és a Szovjetúnión át haza szállították. 1956 őszén pár napra Balatonalmádiban felcsapott nemzetőrnek, majd november elején ismét Ausztriába szökött, ahonnan Amerikába ment tovább. Egy vietnámi légiós hadifogoly társa: Nagy György Lajos '57 elején még viszontlátta a Camp Killmer-i magyar menekültfogadó táborban, az Amerikai Hadsereg korábbi légibázisán.[790] A másik példa egy '56-os emigráns, Nádasdy-Nikolits Andrea már idézett menekült-emléke. Eszerint Franciaországba tartva „már a vonaton kiderült, hogy ott egy csomó olyan magyar fickó van, akik már voltak azelőtt a Francia Idegenlégióban, majd hazatértek Magyarországra[791], aztán most megint ki."[792] Mindezt, mondhatni már-már „történelmi ingajáratban", amikor csak a váratlan megnyíló kelet-nyugati átjáró lehetővé teszi.

Persze a megértőbb és komolyabb interpretációknak is helye van itt. Hiszen éppúgy jogos lehet az a feltevés is, hogy e nyugtalan, gyakran mindhalálig tartó „ingamozgás" voltaképp nem más, mint e korán hontalanná vált '56-os kamasz nemzedék szüntelen otthon- és hazakeresése. Ennek csak látszólag mond ellent az a tény, hogy az 1990 óta hazatért és a Nyugaton élő veteránok között – a kérdőívek és interjúk tanúsága szerint – mára megszünt a kapcsolat. Mindez nem jelenti azt, hogy jó negyed századdal a rendszerváltás után a vissza- vagy hazavándorlás véget ért volna. Ellenkezőúleg: az általam ismert franciaországi veteránok körében ez idő szerint négyen is komolyan tervezik, hogy Magyarországra hosszabb időre vagy végleg hazatérnek. Hogy e tervekből mi lesz, egyelőre nem tudni. A jelen folyton felülírja a múltat, s ez még ma sem lezárult történet.

---

[790] Lásd: Nagy György Lajos, 1987. 223-225.

[791] Alighanem az 1945 utáni légiós nemzedék Vietnámban fogságba esett vagy dezertált tagjairól van szó, akiket 1953 elején Dél-Kínán és a Szovjetúnión át Magyarországra szállítottak, majd közülük többen '56 őszén ismét Nyugatra szöktek. Lásd erről bővebben a „Légiósok a forradalomban?" c. korábbi fejezet esettanulmányát „A Vietnámból hazatért hadifoglyok" címmel.

[792] Nádasdy Nikolits Andrea (1933-) interjúja, kész.: Kőrössi Zsuzsa, 2005. OSZK 1956-os Intézet, OHA, 795 sz. 107.

Összessségében azt mondhatni, hogy 1956 után a mintegy 12.000 franciaországi magyar menekült egynegyedét kitevő 3.000 magyar légiós pályája élesen elvált korábbi sors- és honfitársai, a 'civil' emigránsok útjától. Nem pusztán azért, mert kevéssel Nyugatra érkezésük után jó időre elnyelte őket a háborgó Algéria, majd négy kontinens tucatnyi más országa, hanem mert a nem ritkán több évtizedes szolgálatból leszerelt magyar légiósok a francia társadalom egész más rétegeiben és mikro-közösségeiben találtak meglett férfiként otthonra, családra és polgári foglalkozásra, mint velük nagyjából egyidős civil emigráns társaik, akikkel 1956 végén, 1957 elején együtt érkeztek Nyugatra. Ez utóbbiak zöme ekkorra már kiválóan elsajátította a francia nyelvet, egy vagy több diplomát szerzett, s jórészt Párizsban vagy más nagyvárosokban próbálta meglelni helyét a tudás és tehetség alapú francia középosztály a '60-as évektől látványosan kiszélesedő rétegeiben. Mint azt korábban láttuk, a politikailag aktív franciaországi magyar emigráció kezdettől izolált, gyenge és megosztott volt. Ráadásul a '60-as, '70-es években az Indokínát és Algériát is megjárt, idősebb ('45 utáni) magyar légiós nemzedék sem tudhatott leszerelő ifjabb társainak sikeres integrációs mintát és hathatós segítséget nyújtani a civil életkezdéshez. Ahogy nem kínálhatott számukra többé otthon- és hazapótlékot, egyfajta „véd- és dacszövetséget" sem az enyhülés és a jóléti konjunktúra egész más felé tartó éveiben. Az iratokban és az emlékanyagban legalábbis nincs nyoma, hogy a leszerelő ifjabb légiósok nagy számban feltüntek volna az idősebb veteránok „exkluzív" párizsi vagy marseille-i köreiben.

Úgy tűnik, a politikai szimpátiák és elkötelezettségek is csak arra voltak jók, hogy tovább növeljék az emigránsok sokféle megosztottságát. Miközben az '56-os menekültek többségét kitevő 16-25 éves korosztály, és főként a diákság, mely aktívan részt vett az '56-os forradalmi megmozdulásokban, önnön patriotizmusát kezdettől a radikális baloldali és demokratikus szabadság-eszményektől áthatva élte meg – melyeket 1968 mozgalmi láza sokukban *mutatis mutandis* csak méginkább megerősített – az '56 utáni magyar légiósok hasonló gyökerű hazafiságát Algéria, majd 1968 egy sor újabb lojalitás-konfliktussal terhelte meg, és igencsak összekuszálta. Mire ugyanis a hivatalos francia doktrínát úgy, amennyire magukévá tették, hogy Algériában „hazafinak lenni" – akár egy '56-os népfelkelő előéletű magyar légiósnak is! – annyit tesz, mint harcolni a kommunista ALN / FLN ellen, addigra de Gaulle is elszánta magát, hogy a „három tengerentúli francia megyét", Algériát feladja, tábornokai puccskísérletét, az ultrák és az OAS ellenállását keményen letöri, és végszükség esetén akár az egymillió „piéd noir", algériai francia lakost is a sorsára hagyja. Mindez a „francia Algéria" meghódítására alapított, jó 130 éven át annak megtartásért küzdő és vérző Idegenlégiót is mélyen megosztotta. Az árulásvád és a cserbenhagyatás keserű élménye – a korábbi '56-os imprintek nyomán! – hamar felújult a magyar önkéntesek körében is, s noha az Idegenlégió elvben politizálást nem tűrt meg soraiban, sokan közülük az algériai francia lakossággal vagy egyenesen az ultrákkal és az OAS-szal azonosultak érzelmeikben, s ha tehették, olykor tetteikben is. (Mint közismert, a Légió több algériai egysége, így a zeraldai 1. Ejtőernyős Idegen Ezred és a 13. Féldandár, melyekben számos magyar is szolgált, 1961 tavaszán aktívan részt vett a de Gaulle elleni katonai zendülésben.) Utóbb, leszerelvén, a volt magyar légiósok közül is sokan Dél-Franciaország városaiban és falvaiban telepedtek le, ahol a francia – nem kis részt menekült „pied noir" eredetű – lakosság körében máig élő de Gaulle- és arab-ellenes közérzület ezt csak még inkább megerősítette.

GRANAIS ! PAVOISEZ !
ORAN DOIT ÊTRE VENDREDI
UNE VILLE TRICOLORE !

L'Echo d'Oran

L'ECHO DE L'ORANIE 20 francs L'ECHO DU CHELIF

DEVANT PLUS DE 500.000 ALGÉROIS MASSÉS SUR LE FORUM
ET CRIANT LEUR FOI DANS LE DESTIN DE L'ALGÉRIE FRANÇAISE

DE GAULLE : « JE VOUS AI COMPRIS ! »

« Dans toute l'Algérie, il n'y a que des Français avec les mêmes droits et les mêmes devoirs »

« J'exprime ma confiance à l'Armée française. Je compte sur elle, pour aujourd'hui et pour demain »

Meglehet, Franciaország és a nagyvilág más pontjain otthonra lelt egykori társaik, a Légió bázisaitól távolabb élve, egész más civil normákat követve merőben másféle helyi közegbe integrálódtak. A provence-i és korzikai magyar veteránokat azonban éppen e sajátos szociális, etnokulturális és politikai „mikroklíma“ fogadta be jó fél évszázada és hasonította magához többé-kevésbé sikeresen – legalábbis szűkebb környezetük és saját önértékelésük szerint.

A „résztvevő megfigyelő” tereptapasztalatai

Mint munkám bevezetőjében jeleztem és talán az eddigiekből is kitűnt, kutatásaim számottevő részét – a négy év alatt együttvéve vagy négy hónapot –, az interjúzáson és filmforgatáson kívül, „résztvevő megfigyelőként” töltöttem a provence-i, korzikai magyar veteránok körében, csoportos és egyéni élethelyzetek aktív tanújaként. Alább ennek tereptapasztalatairól kívánok számot adni, kutatásom már bemutatott módszereinek és eredményeinek érdemi kiegészítéseként.

Elméleti háttér, a terepkutatás lényege

A „résztvevő megfigyelés” (participant observation) elméleti és gyakorlati irodalma, a 19. század vége óta jókorára duzzadt, ami annál több tanulsággal szolgál, mivel ez az eredetileg antropológiai, néprajztudományi és kultúrakutatási irányzat, mely mára bevett, sőt, „mainstream” terepkutató módszerré vált, egy sor lényegi ponton szoros összefüggést mutat más társadalomtudományi diszciplinák: így a csoportlélektan, a történetszociológia, a modern társadalomtörténeti és mikrotörténeti kutatások fő irányaival, azok kérdésfeltevéseivel és módszertanával.

Miben is áll a „résztvevő megfigyelésen” alapuló terepkutatás lényege, a korábban uralkodó szemlélethez képest felszabadító novuma? Mindenek előtt a kutató és a kutatott célcsoport közvetlen, nyílt és kölcsönös bizalmon alapuló egyenrangúságában, az előítéletmentes, partneri viszonyban, továbbá a különböző kultúrák és társadalmi csoportok egyenjogúságában. Mindez aktív *in vivo* együttlétekben, valós élethelyzetek sorában megy végbe lehetőleg huzamosabb időn át, melyeknek az „obszerváns” maga is részvevője, alanya, sőt, egyben a megfigyelés állandó tárgya is – részint saját önreflexiói, részint kutatott célcsoportjának aktív „viszont-figyelme” (’counter’ v. ’mutual monitoring’-ja) által.

Az újfajta kutatási módszer, ha nem is egycsapásra, idővel véget vetett a szobatudósok, „levéltári molyok” és „karosszék-antropológusok” egyeduralmának, ahogy látványos térhódításában kétség kívül jelentős része volt a társadalomtudományok 20. századi általános demokratizálódásának is. Elméleti és gyakorlati alapjait még az első világháború előtt a neves amerikai antropológus, Franz Boas fektette le, majd össszegezte *Race, Language and Culture* című, 1948-as művében[793]. Elsőként ő mondta ki a „történeti partikularizmus” azon alaptézisét is, hogy minden kultúra fejlettsége kizárólag a rá jellemző természeti, társadalmi közegben értelmezhető, s hogy kutató és „terep” (a vizsgált célcsoport) egyenrangú partneri viszonyt feltételez. Maga a résztvevő megfigyelés, mint a terepkutatások gyakorlati módszere, alapvetően nem változott az eltelt évszázad során, mindössze két termékeny elméleti vita volt komolyabb hatással rá az 1960-as, 1970-es években. Az első a kutató és kutatottak egyenlőtlen, „aszimmetrikus” pozíciójának etikai problémáit vetette fel újult erővel, míg a második: a kultúra fogalmáról folytatott általános ismeretelméleti disputa, a részvevő megfigyelés módszerének érvényességi körét és határait igyekezett tisztázni. Ez utóbbi máig meghatározó munkája: Clifford Geertz elsőként 1975-ben publikált *Sűrű leírás*a[794], melyre egyben az „akcióantropológia” újabb irányzatának nyitányaként is szokás hivatkozni. Ebben Geertz hangsúlyozza, hogy miközben a kutató a vizsgált közösség tagjaival együtt maga is *belülről* éli át az eseményeket, egyszersmind *kívülről*, azaz külső szemlélőként is folyamatosan értelmeznie kell benyomásait, reflexív módon szemlélve mind önmagát, mind környezetét, végül pedig kutatási eredményeit közreadva a külvilág számára is értelmeznie kell az ily módon megtapasztalt és reflektált kollektív élményvilágot. Az egyidejű „kint- és

[793] Boas 1948
[794] Geertz (1975) 1988

bentlét" paradoxonát Geertz az „élményközeli" és „élménytávoli" állapot pszichológiai terminusaival próbálja feloldani, illetve azzal, hogy azok mint „rész" és „egész" – a kutató kiegyensúlyozott és adekvát interpretációjában – mintegy egymás magyarázatául kell szolgáljanak.

Ennél is közvetlenebb, gyakorlati hatása volt a „ki kutat kit" kérdésfelvetésnek, továbbá az egyenlőtlen involvációt meghaladni törekvő, „akcionalista" felfogásnak. Geertz és követői abból indultak ki, hogy a hagyományos kérdőíves kutatás, sőt, részben az interjúkészítés során is, a kortárs kutató úgy jut másokról idegenként egy sor személyes közléshez, hogy eközben magáról, szándékairól és értékpreferenciáiról valójában nem árul el semmit. Mindez, állítják, morálisan már kiindulási alapnak is tarthatatlan. Még inkább az, ha a kutatott célcsoport nehéz helyzetben van, súlyos szükséget, hátrányt vagy akadályoztatást szenved. Ez esetben – az „akcionalisták" radikális álláspontja szerint – a résztvevő megfigyelőnek igenis kötelessége segítőkészen beavatkozni. Alapelvként ugyan kerülendő a kezdeményező intervenció, hisz az megváltoztathatja a vizsgált csoport élethelyzetét és spontán működését, ám a morális parancs ezt esetenként felül kell írja. (Mindez annak tükrében érdekes igazán, hogy módszertani ellen-trendjére is bőven van példa – így az elmúlt évtizedekben az „abszcinens", utólag nem egyszer mások által interpretált, személytelen életút-interjúzás már-már egyeduralkodóvá vált a történeti emlékezetkutatásban – éles ellentétben a résztvevő megfigyelés „akcionalista" válfajával! Magam, mint okait még igyekszem konkrét példákon kifejteni, inkább ez utóbbi híve és gyakorlója vagyok.)[795]

További módszertani és etikai dilemmák

Mivel a résztvevő obszerváns interjúzás jó ideje már-már divatlázként terjed (s azt a történeti, szociológiai és antropológiai terepkutatásokon kívül előszeretettel használják többek közt marketing vagy településfejlesztési felmérések, híradós krízis-interjúk eszközeként, sőt akár a „valóság-show"-k céljaira is), ezért se szeri, se száma az ajánlott kutatói segédleteknek és követendő magatartás-kódexeknek. Ez utóbbiak között hasznosak, hasznavehetetlenek, banálisak és rafináltan szofisztikusak egyaránt akadnak. Az egyik legismertebb ilyen

[795] Minderről bővebben lásd Vörös Miklós és Frida Balázs historiográfiai áttekintését: Az antropológiai megfigyelés története címmel. In: Letenyei László (szerk) *Településkutatás I-II. Módszertani kézikönyv és szöveggyűjtemény* TeTT könyvek, Budapest 2004. 395-416.

tudományos megalapozású viselkedéskódex Taylor és Bogdan *Participant Observation in the Field* [796] (Résztvevő megfigyelés a gyakorlatban) című kutatásmódszertani ajánlás-együttese. Ennek három fő elve már első olvasatra is evidenciaként hat: 1) Érezze jól magát minden résztvevő. 2) A kutató állítson fel terepstratégiát, és legyenek adatgyûjtő tervei. 3) Vezessen továbbá rendszeres munkanaplót, mivel – a „Malinowski-elv" szerint – ami nincs dokumentálva, az nem létezik, a kutatás szmára elveszett.

Az ördög persze, a részletekben lakik, s így a további maximák némelyikét már nem is oly könnyű érvényre juttatni. A fő cél mindenesetre: a bizalmi kapcsolatrendszer kialakítása, melynek eszköze a nyíltság, kíváncsiság és a kiegyensúlyozott, derűs kedély. Hagyatkozzunk bátran explorációs ösztöneinkre; tekintsük a választott terepmunkát felfedező útnak, mintha előttünk még senki sem járt volna erre – hirdetik a módszer protagonistái. Ismerkedjünk bárkivel, bármivel szabadon és előítéletmentesen, s ne hagyjuk magunkat mások véleménye vagy akár saját prekoncepciónk által befolyásolni. A kutatás kezdete (bemutatkozás, ismerkedés), folytatása és lezárása egyként tartogathat jónéhány előre nem látható nehézséget. Közülük a résztvevő megfigyelő számosat elkerülhet, ha vállalt szerepét a maga és megfigyelt csoportja számára egyértelműen tisztázza, s azt megpróbálja következetesen érvényesíteni. A vizsgált csoport tagjai ekként joggal várnak tőle hiteles és meggyőző feleletet arra, hogy miért jött, mit keres körükben és mi volna munkája célja. Ugyanők később is gyakran faggathatják majd, olykor meglepő vagy kényes kérdésekre is nyílt színvallást várva (hisz a kölcsönösség, az egyenrangú partnerviszony jogán a „kutatottak" épp oly kíváncsiak lehetnek a kutató személyére, mint fordítva!), ezért válaszai hitelén sok múlhat, végül is az, hogy sikerül-e bizalmukat megtartani és elmélyíteni.

Ugyanakkor kezdettől nem árt néhány szereptévesztéstől avagy csapdától óvakodni. Amilyennek megismerik és elfogadják a csoporttagok a kutatót, később is ezt várják majd tőle. Már csak ezért is fontos, hogy vállalt szerepe mindvégig egyértelmű és konzekvens legyen, azaz: ne ígérjen többet a vállalhatónál, ám ne teljesítsen kevesebbet a vállaltnál sem. A sikernek fontos záloga a kutató pártatlansága és függetlensége is. Ezért, amennyire lehet, kerülnie kell a beavatkozást a csoport belviszályaiba, és törekednie kell a kiegyensúlyozott, minden irányba nyitott, a csoport önértékét megerősítő szerepre.

Más, menet közbeni dilemmák is adódhatnak. Így ha a magát „túlvállaló" kutató egy több éves vizsgálat során túl hamar elfárad, vagy épp a célcsoport részvételi motivációja hagy alább. Kiderülhet idővel az is, hogy a kutatót, úgymond, „világok választják el" a vizsgált csoporttól, ezért viselkedése minuntalan csoport-normát sért – vagy éppen fordítva: a vizsgált közösség negligálja a kutató elvárásait. A konfliktustűrés és konfliktusmegoldás sem egyformán erőssége minden részvevő megfigyelőnek. Ahogy extrém esetben előállhat az a szakítópróba is, hogy a vizsgált közösség olyan állásfoglalást vagy tettet vár a kutatótól, ami szakmai elveivel és/vagy lelkiismeretével összeférhetetlen.

Sokféle próba elé állíthat a kellő diszkréció s a személyi adatvédelem is. A csoporttagok ugyanis bizalmas belső („émikus") közléseikkel a kutatót akarva, akaratlanul egy sor olyan intimitásba avatják be, melyet a külvilág elől („étikus" beszédhelyzetben) elhallgatnának. A gond csak az, hogy gyakran épp ezek a kutatás leginkább „beszédes", érdemi adalékai. Hiába, a legfőbb etikai elv nem lehet más, mint az adatközlő feltétlen védelme, mivel bizalmáért senki sem büntethető, s nincs jogunk bármi mód ártani neki vagy övéinek. A névtelenség és arctalanság a közlés történeti forrásértékét ugyan némiképp csökkentheti, ám – mint konkrét példákon még igyekszem bemutatni – az anonimitásnak is megvannak a maga méltányos és adekvát fokozatai.

Pierre Bourdieu, a modern szociológia és antropológia eredeti szellemű megújítója, akinek a modern társadalomtörténeti szemlélet is oly sokat köszönhet, fiatalon, a párizsi École

[796] Taylor – Bogdan 1984 (1975)

Normal Supérieur filozófia fakultásán végezve, az algériai háború válságos éveiben a kabíliai (kelet-algériai) falvak elemi iskolában tanított francia nyelvet és irodalmat, ahol maga is kihívóan szembesült a „résztvevő megfigyelő" sokféle elméleti és gyakorlati dilemmájával. Egyik, korai alapművében, az 1972-ben megjelent *A gyakorlat elméletének vázlata. Három kabil etnológiai tanulmány* címűben így összegzi erről máig megszívlelendő felismeréseit „A megfigyelt megfigyelő" alfejezetben:

„Az a megfigyelő, aki elfelejti mindazt, ami megfigyelői helyzetéből következik, hajlamos többek között azt is elfelejteni, hogy aki egy játszmában vesz részt, az nem várhatja ki egy megkezdett gesztus kibomlását anélkül, hogy késedelme miatt ne szenvedne gyakorlati hátrányt. [Ezen társas interakciók kölcsönös jelzéseit, George H. Mead nyomán[797], Bourdieu az egymással megküzdő kutyák, gyerekek és bokszolók gesztusnyelvéhez hasonlítja.] Elfelejti továbbá azt is, hogy – mint Austin mondja – lehet „szavakkal is cselekedni", vagyis hogy nemcsak mások gondolkodását, de mások *cselekedetét is lehet befolyásolni*, végül elfelejti, hogy az információ sohasem öncélú – kivéve a tudós vagy az esztéta számára –, és végső soron nem más, mint az általa kiváltott cselekedetek összessége."[798]

Saját kutatásaim tereptapasztalatai

Személyes kapcsolatom a magyar veteránok egy szükebb, 10-12 fős, továbbá hozzátartozóik és légiós társaik 30-40 fős körével idestova öt éve többé-kevésbé folyamatos, melyet aránylag gyakori kinti, itthoni együttlétek (és csaknem mindennapos telefonok, e-mailek, skype és facebook bejelentkezések) formálnak ma is. Ez idő alatt mindkét hazájukban sokféle ünnepi és köznapi élethelyzetben láthattam őket: élére vasalt veterán ünneplőben a banketteken és megemlékezéseken éppúgy, mint otthonaikban „civilben", egy szál sortban, családjuk, gyermekeik és unokáik körében. Láthattam piacozni, főzni, kertészkedni, futballozni és autót szerelni (ezekbe magam is szívesen beszálltam olykor), utaztunk együtt hosszabb időn át hajón, gépkocsin, buszon és vonaton, ahogy jópárszor voltunk egymásnak nem csupán ebéd-, vacsora-, hanem pár napra, egy hétre szállóvendégei is – Korzikán, Provence-ban, Gödön és Budapesten. Az imént felidézett két nagyobb provence-i, korzikai expedíciót leszámítva, a leghosszabb időt, közel két hónapot, 2012 tavaszán, aubagne-i iratkutatásaim során töltöttem együtt velük, amikor is kutatótársammal, Marczisovszky Jánossal a város egyik nagyobb családi házában béreltünk szállást, ahol több magyar légiós „albérlő" is lakott, s naponta bejárva a Cartier Viennot-i főhadiszállás archívumába (Centre Documentation), fölös bőséggel kaphatttunk ízelítőt a légiós mindennapok világából is, több tucat további magyar és más nemzetiségű aktív légióssal bővítve ismeretségi körünket.

Kapcsolatainkat – az eseti személyes szimpátiákon túl – kezdettől kutatói vállalkozásom legitimálta a szemükben. A náluk 13-18 évvel fiatalabb „pesti srác" voltam számukra – így adtak a bizalmi ajánlóláncokon egymásnak tovább –, aki az '56-os és légiós élményeikre kíváncsi, hogy azokat könyvben és filmen dokumentálja. Kezdettől magával ragadott nyíltságuk, bizalmuk s az ellenállhatatlan „közléskényszer", amivel fogadtak – bár tisztában voltam vele, mindez nem nekem szól, sokkal inkább annak, hogy jó fél évszázad múltán végre elmondhatják valakinek anyanyelvükön életük leginkább meghatározó ifjúkori élményeit. „Entrée"-m, nyilván ezért is, nem remélten jól sikerült; hamar hangot találtunk egymással, s így első nyárvégi találkozásunk után két hónappal, 2011 októberében már egy kisebb dokumentarista stábbal forgatni térhettünk vissza Provence-ba, ahol sorra adták át kitöltött életrajzi kérdőíveiket is.

---

[797] G. H. Mead: *A pszichikum, az én és a társadalom*. Gondolat, Budapest 1973

[798] Pierre Bourdieu: A megfigyelt megfigyelő, In: Uő: *A gyakorlat elméletének vázlata. Három kabil etnológiai tanulmány*. Napvilág Kiadó, Budapest 2009. 185. o. (Eredeti francia nyelvű kiadása: Seuil, Paris 1972.)

A nehézséget inkább az okozta, hogy e felfokozott kezdeti várakozást évek múltán is fenntartsam s időről-időre megújítsam az idő alatt is, mikor itthoni iratkutatásaimban voltam elmerülve. E hosszabb időszakokat segítették áthidalni bizalomerősítő újabb találkozásaink a hazatérőkkel (négy sorskövető itthoni forgatás során Budapesten és vidéken), avagy időközben megjelent publikációim az ’56-os kamasz menekültekről s a Légió magyar történeti adalékairól.[799] Az interneten aránylag korán közreadtam 2011 őszi forgatásunk előbb 24, majd 40 perces demo-válogatását is, melyekben a szűkebb provence-i veterán csoport minden tagja viszontláthatta magát. Tisztában voltam vele, hogy ez esetenként vakmerőn túlmegy a „részvevő megfigyelő” hatókörén, s akár bumeráng-hatása is lehet kutatásain folytatására nézve. Utólag mégis azt kell mondjam, inkább ösztönző, mint frusztráló hatást tett a veterán kompániára (azaz inkább ’peloton’-ra, hiszen szűkebb szereplőgárdánk alig egy légiós rajt tett ki). Nyilván azért, mert ebből is láthatták: élettörténetük, személyes tanuságtételeik fontosak számomra, s igyekszem vállalásomat komolyan venni, még ha a vártnál lassabban is haladok vele. (Többek közt azért, mert anyagi források híján, vagy három évig csak itthon tudtuk forgatni.)

Idővel kialakult az alkalmi gesztusok és viszontszívességek bizalomerősítő hálózata is. ’56-os „ereklyék” (eredeti röplapok, nemzetőr igazolványok, stb), légiós ajándéktárgyak, könyvek, újságok provence-i és hazai borok cseréltek gazdát, levelek és csomagok továbbítását vállaltuk kölcsönösen magunkra. Kezdettől jeleztem, hogy számomra a legnagyobb ajándék, ha munkámban aktívan támogatnak, például ha újabb adatközlőket segítenek közös „emlékmentő” vállalkozásunkba bevonni, ha archív fotóikat, leveleiket és dokumentumaikat a rendelkezésemre bocsátják, avagy ha köztörténeti szempontból is fontos, forrásértékű emlékeiket – ’56-ról, a korai emigráns és algériai légiós éveikről – külön is leírják. (Ez utóbbihoz leginkább Nemes Sándort, Soós Sándort és Szecskó Tibort sikerült szorgos memoár-íróként megnyernem.) Viszonzásul a bizalomerősítés újabb gesztusának számtam, hogy időről-időre megosztottam velük iratkutatásaim eredményeit, így többek közt, jelképes kárpótlásként, átadtam nekik ÁBTL-ben talált belügyi irataik egy-egy másolatát. Hasonló szimbolikus jóvátétel volt az is, hogy a csoport „Benjáminját”: Spátay Jánost, aki 13 évesen ment Nyugatra, s az ’56 óta eltelt 56 év alatt nem volt még alkalma szülővárosát, Budapestet viszontlátni, 2012 őszén először segítettük haza egy egyhetes „időutazásra”.

[799] Lásd a tételes publikációs listát munkám elején, a 9. lábjegyzetben!

(Négy év múltán, idén őszén végleg hazatérni készül a Puyloubier-i légiós veteránotthonból.) „Részvevő megfigyelői” státuszom újabb „akcionalista” iniciítívája volt, hogy a provence-i veteránkör legidősebbjét, az 1947-ben kamaszként légiósnak állt, 85 éves, magára maradt és nagybeteg Szabó Lászlót néhány veterán önkéntessel – akiknek újoncként kiképző altisztje és önzetlen pártfogója volt – felkeressük egy búcsúlátogatásra, ami hasonlóan katartikus élmény volt minden résztvevő számára. (Szabó László, „Laci bácsi” alig négy hónap múlva, 2016 elején hunyt el Nizzában.)

Látnom kellett azonban azt is, hogy e veteránkör aktivitása és összetartása kutatásaim (s a készülő könyv és film) újabb ösztönző aktualitásai nélkül „önerőből” már aligha tartott volna ki idáig. Az időskori betegségek, jelentős távolságok, eltérő élethelyzetek és mentalitásbeli különbségek az elmúlt évek során mindikább kikezdték a csoport összetartását, s elég volt egy-egy kulcsember időleges távolléte ahhoz, hogy a rituális bajtársi találkozók elmaradjanak, a telefonos és internetes hírlánc egyre hosszabb időre meg-megszakadjon. A szoros kapcsolattartásra, az igazat megvallva, mára a kutatót is leginkább a végcél ösztönzi: a dokumentumkötet s a film elkészülte, majd azok útra bocsátása, ami 2016 őszére, a magyar forradalom 60. évfordulójára várható. Úgy vélem, ez valamennyiünk számára méltó lezárása lesz „hosszú menetelésünknek”, hogy e két közös produktummal – ők az életükkel, én a munkámmal – együtt lépjünk a nyilvánosság elé, s attól kezdve már csak „civilként”, kölcsönös szimpátia alapon tartsuk egymással a kapcsolatot.

Nyilvánosság vagy anonimitás?

A nyilvánosság láthatóan kezdettől komoly kihívást jelentett a volt légiósok számára, s nem csak a provence-i magyaroknak, hanem mindazon, együttvéve több tucat veteránnak, akiket kutatásaim során az elmúlt öt évben sikerült elérnem, vagy a bizalmi hírláncok és időközbeni publikációm révén maguk kerestek meg. Nem csoda, ha e kihívásra sokan sokféleképp reagáltak, vállalását vagy elutasítását gyakran egymás között is hevesen vitatva. Szabad-e idegenekkel megosztani mindazt, amit ifjan vagy hosszú életük során megéltek? ’56-os élményeiket, kamaszkori menekülésük és korai emigráns éveik sokféle viszontagságát, vagy az algériai háború s a további légiós szolgálat olykor máig nyomasztó emlékeit? Kinek tartoznak vele, hogy mindezt továbbra is magukban őrízzék, akár mindhalálig – szeretteiknek, a Légiónak, eltünt, elesett, netán a dezertált és hazatért bajtársaknak? És kinek – hogy azokat ne vigyék magukkal mégse a sírba? Avagy mi értelme, haszna, netán kockázata vagy kára lehet beszállni a nyilvános szereplés e többségük által eddig még nem próbált kalandjába?

A „megfigyelt megfigyelő” – egy veterán adatközlő felvétele

A fenti kérdések felelős mérlegelését, és kutatói szerepem tisztázását, időről-időre nem spórolhattam meg én sem – annál kevésvé, mivel kezdettől látnom kellett, hogy e vállaltan

publikus céllal indított kutatás, annak nyilvános felhívásai és informális adatközlő-toborzása, jócskán megosztja, s akarva-akaratlan máris szelektálja remélt adatközlőim – kérdőív-kitöltőim, interjúalanyaim és filmbeli szereplőim – lehetséges körét. Tény, hogy kezdettől lehetetlen volt nem látni: a nyilvánosság esélyének és kockázatának ezúttal a szokásosnál is komolyabb csoportszervező, csoportképző szerepe van. Annál inkább, mivel a részvétel iránti sokféle kétely és gyanakvás okai között néhány valóban nyomós és respektálandó is akadt. Így az, ha valaki azért hárította el a személyes részvételt, mert nem kívánt – még név nélkül sem – elesett, öngyilkos vagy dezertált egykori bajtársairól beszélni, avagy mert '56-os élményeiről nem tudott volna számot adni anélkül, hogy bevallja: közvetlen rokonsága körében több ÁVH-ás tiszt is volt. A bizalmi ajánló láncok révén és a *Képi blanc* magazin fényképes felhívása nyomán levélben és telefonon számos ismeretlen jelentkezett, s közülük többen fényképeket vagy hosszabb, rövidebb életrajzi feljegyzéseket is küldtek magukról, bajtársaikról. E kapcsolatok azonban, a személyes ismeretség megerősítő élményei híján, idővel többnyire elhaltak, megszakadtak. Mindez azzal a felismeréssel szolgált számomra, hogy 1) a személyes ismeretség a bizalmi alapú részvétel szükséges – bár néha korántsem elégséges – feltétele, továbbá, hogy 2) e nélkül a kérdőív megválaszolását vagy más személyes adatközléseket legfeljebb limitált körben remélhetek, bár a névtelenség vagy az utólagos anonimizálás választlehetőségeit valahány adatközlőmnek kezdettől felkínáltam.

Arról, hogy mindez kezdettől mennyire foglalkoztatott minden résztvevőt, kutatási háttér dokumentumként sokat elárul az a körlevél is, amit 2011 nyarának végén a provence-i veteránoknak, majd a további jelentkezőknek is sorra elküldtem:

„Nyilvánosság vagy anonimitás?

„Nihil de nobis, sine nobis!"
Semmit rólunk – nélkülünk!

Kedves ismerős és ismeretlen
'56-os emigránsok / légiós veteránok!

Mivel a Szecskó Tibor által korábban továbbított kérdőív + dokumentumfilmünk terve némelyeket, mint hallom, a nyilvános szereplést illetően komoly dilemma elé állított, talán érdemes néhány érvet és ellenérvet felvázolnom, hogy ezek alapján ki-ki eldönthesse, akar-e részt venni közös „emlékezet-munkánkban".

Először is: hálás vagyok mindenkinek, aki felhívásom komolyan vette, s ha akad is netán még kételye, valamiként okvetlen szeretne beszállni ebbe e „múltmentő" vállalkozásba. Köszönöm a bizalmat, és igyekezni fogok azt munkámmal megszolgálni!

I. Alapelvek

Úgy vélem, abból kell kiindulni, hogy szíve-joga mindenkinek eldönteni, mennyire enged másoknak betekintést a múltjába és a magánéletébe. Ez ügyben minden külső kényszer megegedhetetlen – beleértve mások „erkölcsi" nyomását is! –, s az indoklást nem kívánó, szabad döntést, aminek sokféle oka lehet, köteles mindenki respektálni. Kiváltképp igaz ez a kutatóra – ez esetben énrám, aki az adatközlőtől nyert személyes információkat kizárólag az ő felhatalmazásával publikálhatja.

Ámde látni kell azt is, hogy a nyilvánosságnak vannak fokozatai, melyek közül módunkban áll választani. A legtöbb hitele a „névvel és arccal" vállalt nyilatkozatnak van, ám azért akadnak tisztes kompromisszumok is. Ilyen például az – amit a kérdőív elején magam is felajánlok –, ha valaki netán csak monogrammal + születési hellyel és dátummal kíván

nyilatkozni, pl.: „Sz. Tibor, Gyöngyös, 1940”. (Szerencsére ezt a nevet bátran kiírhatom!) Ez ugyanis már jelzi, hogy az illető valóságos személy, mégis kellő incognitót biztosít számára, hiszen ez alapján még senki sem azonosítható.

II. Érvek az anonimitás mellett

1) Mindenkinek lehetnek fájó, nehéz, sőt olykor szégyenletes emlékei, titkok, melyeket a legszűkebb családi, baráti körben sem szívesen hoz szóba, ám életútját felidézve és újra átgondolva, egyszer csak úgy érzi: legfőbb ideje lenne elmondani ezeket is valakinek végre... Ha egy életút-interjú – jó esetben – a személyes emlékidézésben ilyen „mélyre megy”, úgy a névtelenség, ha az interjúalany ragaszkodik hozzá, mindenképp respektálandó, jogos igény.

2) Egy másik gyakori és jogos indok, ha az emlékező úgy érzi: családtagjait, barátait vagy az általa becsült, szeretett személyeket tartozik megóvni attól, hogy emlékeivel bármelyiküknek akaratlanul is bármi kárt, csalódást, szomorúságot okozzon. Az anonimitás ez esetben is mindenkinek kijár.

3) A korábbi fogadalmak kötése. Sokan kamaszként azzal az elhatározással mentek Nyugatra, majd léptek a Légióba, hogy sorsuk további alakulásába még legközelebbi hozzátartozóikat sem kívánják beavatni, sőt, jó fél évszázad múltán némelyek még ma is úgy érzik: ez a fogadalom valamiképpen még köti őket, s nem engedi emlékeiket névvel és adatokkal feltárni. Ez az önkéntes „cenzúra” – bármit gondoljon is a kivülálló róla – szintén tiszteletben tartandó.

4) Megint mások úgy vélik: légiós esküjük köti őket, hogy ne hozzanak a nyilvánosság előtt szóba semmi olyasmit, ami a Légióra vagy egykori bajtársaikra nézve akár a legcsekélyebb mértékben is terhelő vagy hátrányos lehet. Ez ugyan már eseti mérlegelést kíván, hiszen a határt, lelkiismerete vagy belátása szerint mindenki másutt vonja meg, de a lojalitás – ha nem gátolja a „történeti igazság” közérdekű részleteinek feltárhatóságát – mindenképp fontos erény, s így védelmet érdemlő emberi érték.

5) Hadd szóljak végül a történész dilemmáiról… Idestova két éve kutatom már a kb. húszezer ’56-os fiatalkorú emigráns – köztük a légiósok – sorsát, s az Állambiztonsági Levéltárban sok száz oldalnyi archív iratot átnézve arra jutottam, hogy e mostoha sorsú egykori kamasz nemzedék, a maga nehéz és sok részletében máig feltáratlan múltjával, különleges védelmet érdemel. (Annál inkább, mivel az említett belügyi iratok jó része eleve rosszhiszemű, manipulált és tárgyi tévedésektől hemzseg!) Megfogadtam hát, hogy e nemzedék tagjai közül egynek ben adom ki a személyes adatait a jóváhagyása nélkül – még a dezertőrökét, a pár év múlva hazatérőkét vagy az „árulóvá” lett ügynökökét sem! Miért? Főként azért, mert e korán sorsukra hagyott tizenévesek egy sor olyan álnok csapdahelyzetet és traumát kellett túléljenek, melyeknek brutális túlereje, úgy vélem, nagyobb részt eleve felmenti őket a személyes felelősség alól. Épp ezért elhatároztam, hogy a kutatásaim során gyűjtött adatokat gondosan anonimizálom, s ez alól csak három esetben teszek kivételt: ha valaki 1) kifejezetten felhatalmaz rá, 2) interjúban vagy memoárban már közreadta korábban emlékeit, 3) és ha más történelmi munkákból vagy a sajtóból neve és adatai már ismertté váltak (pl. az ’56 után elítélteké, köztük jónéhány szökött és pár év múltán hazatért légiósé!).

III. Érvek a nyilvánosság mellett

És most lássuk az érem másik oldalát!

1) A nyilvánosság vállalása mellett szól elsőként az a tény, hogy a kommunista világrendszer jó 20 éve már összeomlott, s így többé nem kell senkinek tartania politikai vagy büntetőjogi retorzióktól. Nem kell féltenie otthoni rokonait, barátait a hatósági zaklatástól,

ahogyan Nyugaton élő családját, utódait sem érheti emiatt semmi bántódás vagy hátrányos jogkövetkezmény.

2) A Légió ma a Magyar Honvédséggel szövetséges Francia Hadsereg része (noha önkénteseket Magyarországon továbbra sem toborozhat). Egy korszak végleg lezárult; az évtizedekkel korábbi szolgálati titkok elévültek, s a veterán légiósokat ma már csak érzelmi hűségük köti a Légióhoz, melynek jogosultságát a mégoly gyanakvó vagy ellenséges kivülállóknak sem juthat eszébe elvitatni. Ma az óhazában nincs olyan politikai erő vagy titkos ügynökség, amelynek – mint egykor a kommunista időkben – érdekében állna a Légió lejáratása, bomlasztó ellenpropagandája. Így hát ma minden „bien angagé" magyar légiós veterán bátran kiállhat emlékeivel a nyilvánosság elé.

3) Tehetik ezt főként azok, akik ó- és új hazájukhoz – több mint fél század múltán is – lélekben egyformán ragaszkodnak, s akik '56-os és légiós múltjukat büszkén vállalják ma is. Minden nemzedék felelős azért, amit maga után hagy. Az 1956-os kamasz emigráns nemzedék – jórészt rajta kívül álló okokból – eddig anyanyelvén nyilvánosan még nem vagy alig mondhatta el amit megélt. Íme, most itt az alkalom, mikor megteheti végre, együttes tanúságot téve országnak, világnak az elmúlt évszázad emberpróbáló, nehéz időszakairól! E történeteket a túlélők még összetartó, maroknyi csapata helyett nem mondhatja el senki, ugyanakkor minden megszólaló, aki a nyilvánosságot vállalja, egyúttal több tucat eltünt, elesett vagy világgá széledt bajtársa helyett is szól. „Ideje van a szólásnak, és ideje a hallgatásnak" – mondja a Biblia. Magam úgy vélem, a sok évtizedes kényszerű hallgatás után eljött a megszólalás ideje végre. Mikor – még és már – lehet és érdemes minderről beszélni, mert van még rá kellő számú, kíváncsi közönség az ó- és új hazában is.

4) A kérdőív kitöltése és a dokumentumfilmben való szereplés persze más és más publicitást jelent, s ezért érdemes átgondolni, hogy kedve, ideje és személyes mondandója szerint ki-ki melyiket választja. Lesznek – mint remélem, nem is kevesen – akik mindkettőre szívesen ráállnak. Mások inkább az írásos emlékezés intimebb formáját választják majd, vagy éppen ellenkezőleg: nem vesződve a tollal a közvetlen filmbeli megszólalást. Magam ezt is, azt is fontosnak vélem, és legjobb tudásommal azon leszek, hogy valamennyi személyes tanúságtétel méltóképp eljusson kortársainkhoz és utódainkhoz.

Októberi találkozásunkig minden jót kívánva,

2011. augusztus 30-án

Nóvé Béla
történész, Budapest

A kultúrsokk-elmélet relevanciája

Az általam vizsgált emigráns célcsoport élményvilága és máig tartó (re)integrációs folyamata *mutatis mutandis* akár a kultúrsokk-elmélet szociálpszichológiai modelljének adaptálásával is leírható, ami újabb felismerésekkel ígéri munkám eddigi leíró és értelmezési kísérleteinek szempont-rendszerét árnyalni.

Empírikus és elméleti kutatási előzmények

Maga a kultúrsokk-elmélet s annak sokféle ágazó empirikus kutatása mára vagy hat évtizedes múltra tekint vissza, részben a 2. világháborút követő amerikai kultúrakutatás, részben az újabb szociálpszichológiai iskolák világszerte elterjedt, népszerű irányzataként. Hogy általa fontos új jelenség került az empírikus és elméleti kutatások fókuszába, jól jelzi, hogy módszertana, modell-kínálata és irodalma azóta is lendületesen gyarapodik, és a pszichológián kívül azt más társadalomtudományi diszciplinák, így a szociológia, a kultúrantropológia, sőt, esetenként a pszichiátria is előszeretettel alkalmazza leíró és értelmező megközelítésben egyaránt. (Bizonyos „rezisztenciát" talán csak a történész, társadalomtörténész kutatók mutatnak iránta, eddigi gyér hivatkozásaik tanúságaiból ítélve.) A kutatást kezdetben jórészt kvantitatív, empírikus felmérések jellemezték a külföldön tanuló diákok, idegenben szolgáló katonák, „Peace Corps" aktivisták, üzletemberek, túristák, stb adaptációs tanulságait vizsgálva, s csak ez után fordult a figyelem a menekültek és bevándorlók népes s talán a leginkább adekvát célcsoportjai felé. A kultúrsokk-elméletek és modellek szerteágazó irodalmára ezúttal nem térhetek ki, arról adatgazdag érdemi áttekintést kínál Paul Pederson *The Five Stages of Culture Shock* című munkájában[800].

Az adaptációs folyamat pszichodinamikai modelljét öt egymást követő fázisban elsőként Peter Adler, a Hawai Egyetem ifjú tanársegéde írta le *The Transitional Experience: An Alternative View of Culture Shock* című 1975-ös cikkében[801]. E pszichés fázisok sorrendben a következők: 1) találkozás a másfajta kultúrával („nászút-élmény") 2) dezintegráció 3) reintegráció 4) autonómia 5) független személyiség.

Mint Adler és nyomában számos kutató hangsúlyozza: a kultúrsokk nem holmi negatív fenomén, pszichés betegség, feloldhatatlan konfliktus vagy problémahalmaz, sokkal inkább egy – nyelvi, szemléletbeli, érzelmi és kulturális – tanulási folyamat. Az átmenetiség ('transitional period') vagy a kultúraváltás élménye ('cross cultural experience') az élet természetes része, mivel az maga se más, mint szüntelen kihívás, adaptációs teszthelyzetek sora; a kultúrsokk ezek többségétől inkább csak váratlan, *a prori* fel nem mérhető intenzitásában különbözik. Komformitás-igényünk ugyan arra ösztökélne, hogy hasonulásunk és beilleszkesünk az új, merőben más élethelyzetbe minél teljesebb legyen – bár ez korántsem

[800] Pederson, Paul: *The Five Stages of Culture Shock. Critical Incidents around the World.* Greenwood Press, Westport, Connecticut – London, 1995.
[801] Adler, Peter S.: The Transitional Experience: An Alternative View of Culture Shock. *Journal of Humanistic Psychology*, Vol 15(4), *1975*, 13-23.

rajtunk áll mindig, minthogy a befogadó közeg rendszerint maga sem homogén, s idővel új meg új konfliktusok gátolhatják mentális adaptációnkat. Kiváltképp igaz ez az emigránsokra és remigránsokra, akik életük során, váltakozó előjellel, akár többször is megtapasztalhatják a kultúrsokk gyakran felkavaró és fájdalmas érzelmi „hullámvasútját". Mindez persze elválaszthatatlan a személyes és kollektív (csoport, etnikai vagy nemzeti) identitás újradefiniálásának szükségétől és nem ritkán hasonlóan ambivalens belső folyamataitól. Adler azonban – egy huszonéves ifjú tudós optimizmusával – ezt inkább pozitívan: egyfajta „önfelfedező expedíciónak" tekinti:

„Az „átmenet-élmény" ('the transitional experience') – írja tanulmánya zárszavában – végsősoron utazás saját énünk rejtett tartományaiba. Minél inkább képes valaki az emberi sokféleség dimenzióit megtapasztalni, paradox módon annál többet tudhat meg magáról is. Erre a tudásra persze csak úgy tehet szert, ha meghaladja saját énje, kultúrája és gondolkodása korlátait."[802]

Mindezek tükrében az Adler-féle kultúrsokk-modell az emigránsokra adaptálva így fest:

A bevándorlók „kultúrsokkjának" 4 + 1 fázisa

1. fázis: „nászút-élmény"
Eleinte minden izgalmas, új és más, akár egy nászút első napjaiban. Még talán megvisel a hirtelen váltás okozta sokféle szorongás és viszontagság, ám ezeket jótékonyan elnyomja a kíváncsiság az új és ismeretlen világ nyelve, szokásai és ezernyi rejtélye iránt – egyszóval a kaland kihívása. Ez az alapérzés hol hosszabb, hol rövidebb ideig tart, sokféle kedvező vagy éppen hátrányos alkati, helyzeti tényező összhatásaként.

2. fázis: elutasítás, elzárkózás
Egy idő után azonban szükségképp bekövetkezik az alkalmazkodás-krízis, amikor terhesnek érezzük az állandó megfelelést az idegen nyelv, kultúra és társas viselkedés mindennapi normáihoz. Ebben a kritikus szakaszban fölerősödik a honvágy, az elhagyott otthon, kultúra és közösség iránti ragaszkodás, és párhuzamosan az új iránti idegenségérzet. Egyszerre felnagyulnak az apró balesetek és frusztrációk, ami szorongást, bezárkózást sőt esetenként dühödt ellenségességet vált ki az új közeg s annak köznapi adaptációs kényszerei iránt. A „kultúraváltó" kárpótlásul a hozzá hasonlók társaságát keresi (emigráns-gettósodás), vagy elhagyott kultúrája emlékeivel, kellékeivel próbál vigasztalódni (nyelvi, zenei, történelmi és családi emlékek, nosztalgia, levelezés, stb. Egy jellemző adalék: 1958-ban a brüsszeli világkiállítás magyar pavilonját számos '56-os emigráns kereste fel szerte Európából, közülük sokan inkognitóban, pusztán mert „magyar ízekre" és cigányzenére vágytak) A nyelvi, kulturális és szociális kisebbrendűségi érzést sokan egyfajta kompenzatív kultúrfölénnyel avagy vigaszfilozófiával próbálják pótolni: „bezzeg otthon, nálunk", a „magyaros vendégszeretet",„édesanyám főztje!", „Puskás Öcsi és az Aranycsapat", a belevaló „pesti

[802] I.m. Adler 1975, p 22 – A szerző fordítása.

srácok” legendája etc. Sokan önpusztító életformába menekülnek (alkohol, dohányzás, kábítószer, bűnözés), vagy bármi áron megpróbálnak hazatérni.

3. fázis: igazodás, hasonulás
Azok, akik e válságos szakaszt sikerrel túlélik, megpróbálnak új helyzetükhöz igazodva új identitást kialakítani. Ha e törekvést a környezet is értékeli és megerősíti, a bevándorló – még ha nyelvi, szokásbeli adaptációs nehézségei nem is szünnek meg egészen –, a korábbinál jóval nagyobb önállósággal kezd el élni a befogadó országban, új társra és barátokra tesz szert, s idővel mindinkább úgy érzi: megérte a váltás.

4. fázis: megnyugvás, feloldódás
Végül, ha ezt egzisztenciális, hivatásbeli és családalapítási sikerélmények is megerősítik beköszönt a második otthonratalálás időszaka. A bevándorló, józan önismerettel és humorral igyekszik meglévő nyelvi, kulturális, életformabeli adaptációs problémáin úrrá lenni. Mi több, újonnan érkező honfitársainak is ő lesz az „idegenvezetője”, készséges támogatója és segítője az illető országban.

4+1. fázis: Az elhagyott kultúra sokkja. A sok év utáni hazatérés idegenség-élménye. Minden és mindenki megváltozott. Mára ez is idegen kultúra lett. Nehéz, sőt sokak számára lehetetlen kapaszkodókat találni az azonosuláshoz s az érzelmi, tudati reintegrációhoz.

Az iméntieket, bár nem „tudományos alapról”, nem kevesebb hitellel erősíti meg a közel fél életét emigrásként leélő Márai Sándor, aki „készeres hazavesztése” után kénytelen volt megbékélni a tudattal, hogy szülőföldjére többé nincs visszaút:

„Idegen országban az immigráns vagy emigráns érzelmi menetrend szerint rendezkedik be. Az első év: a lázadás. Kelepcébe estem, stb. második év: menekülési tervek. (Chilében jobb, stb.) harmadik év: összecsuklás, rezignáció. (Megnéztem az itteni temetőt, itt fekszem majd, stb.) De aztán elkövetkezik a negyedik év, amikor az emigráns felébred az idegen országban, nyújtózik, ásít, szemét dörzsöli, és közömbösen ezt gondolja: Csakugyan olyan rossz itt?…” [803]

S most lássuk, mennyiben releváns mindez szűkebb emigráns célcsoportunk: az ’56-os menekült kamaszok, utóbb: légiósok, majd civil emigránsok életútját illetően.

A menekült kamaszok / légiósok újoncok / veteránok kultúrsokk-élményei

Mindenek előtt azt kell felmérnünk: mely életszakaszokban és miféle kultúrsokkokról beszélhetünk e sajátos emigráns csoport esetében.

[803] Márai Sándor: *Ami a naplóból kimaradt. 1953-1955*. Vörösváry, Toronto 2003. 78.

Hogy jó eséllyel többről is szó lehet, ezt az eddigi pályaképek és vallomások is sejtetik. Ezek az adaptációs próbatételek, ha mégoly különbözőek voltak is, sikereikkel, kudarcaikkal valamiképp „összeadódtak", s idővel egy-egy életút: sors és személyiség integráns részeivé váltak. E próbahelyzetek közös élményvilága – az egyéni kultúrsokkok spontán „összegződéseként" – másfelől bizonyos kollektív reakciókészletet és csoporttudatot is kialakított. Magam 4-5 jelentős „kultúraváltó" vagy „tranzitív" kihívást látok az eddig feltárt életutakban. Ezek a következők:

1) 1956: korai exodus, menekülés a szülőföldről, a kezdeti emigráns évek kultúrsokkja;
2) a Légióba lépve: „korporatív sokk" többszörös nyelvi és etnokulturális idegenségélmény, mind a Légión belül, mind az algériai háborús terepen;
3) 1962 után: a légiós szolgálat újabb – nyelvi és etnokultúrális – kihívásai (Korzika, Csád, Madagaszkár, Tahiti, stb)
4) leszerelés: a civil újrakezdés és családalapítás franciaországi kultúrsokkja, 1965-1989. (Második, jórészt sikeres integrációs kísérlet.)
5) 1967-2015 a hazatérések kultúrsokkja: patrióta önmegerősítés (1956!), reintegrációs próbálkozások, eddig eredménytelenül a csoport tagjai körében.

Néhány kiegészítő értelmezés a fentiekhez:

ad 1) Mint számos példán és emlékezésben láthattuk, e nemzedéknek a Nyugatra szökés és a több évtizedes elszakadás volt az első drámai adaptációs próbatétele, mi több, sokféle szorongással és bűntudattal övezve némelyekben máig sincs föloldva ez az ifjúkori traumatikus alapélmény. A nyugati nyelvet nem beszélő, tizenéves, idegenbe érkező kamaszok többsége csakhamar egyedül kellett megküzdjön „árvaságával" és napi megélhetési gondjaival, amire sokuk eleve képtelen volt. A frusztrációra, a vélt vagy valós diszkriminatív sérelmekre a válasz a növekvő elzárkózás volt, ami aztán új, még több csalódás forrása lett. Az integráció kudarca a legtöbbjüknél ilyenformán elkerülhetetlen volt. Ezt a fiaskót jelzi a fiatalkorú menekültek körében a galeri-létforma látványos felújulása és vele a csoportos csavargás, határsértés, bűnözés elszaporodása egy sor befogadó országban; ezt mutatja, hogy pár hónap vagy egy-két év múlva majd' minden harmadik emigráns kamasz hazatért, ahogy ugyanerről tanúskodik az is, hogy e korosztályból néhány év hányódás után több ezren próbáltak szerencsét a Légióban. A kultúrsokk kritikus második fázisán: az elutasításon és elzárkózáson tehát első nekifutásra sokan nem jutottak túl.

ad 2) E „zátonyra futottak" közül kínált sokak szemében új esélyt és egyfajta menedéket távol a nyomasztó civil kudarcok helyszíneitől a legendák övezte francia gyarmati sereg: az Idegenlégió. Az „idegenség" itt, elvben, nem stigma, hanem tisztes feltétel volt, mondhatni, a feladattal adekvát elvárás. Csakhogy az „igazodást, takarást", a kellő adaptációt, ezúttal, ha lehet, még több tényező nehezítette. Először is a „korporatív sokk": a vasfegyelem, a feltétlen engedelmesség, továbbá a „hadifalka" állandó kényszerű összezártsága, ami a gyengébb és érzékenyebb rekrutákat hamar kirostálta vagy szökésre ösztönözte. Mindezt csak fokozza a kezdeti algériai évek „háborús sokkja": a szüntelen életveszély, brutalitás és erőszakkényszer, ami idővel a legrátermettebb katonák idegeit is kikezdi. Mint a szakirodalom hangsúlyozza: a folyamatos, sok éven át prolongált háborús traumából nincs sok esély épp lélekkel kikerüni, a „katonaerények" pedig vajmi kevés használható társas mintát kínálnak a civil élet számára – a hűséget, bátorságot és a csoportszolidaritást leszámítva. Annál nagyobb a kockázat (még békeidőben is), hogy az esetben, ha a „korporatív adaptáció" netán túl jól sikerülne, minél tovább szolgál a katona, annál kevésbé remélhető, hogy valaha is képes lesz a teljes értékű civil életre. (Ez, mint láttuk, főként a „nagyidős" kisebbség, a 20-30 évig szolgáló légiósok rizikó-faktora.) Vajon a Légió eszerint csak hátrányt, további akadályt vagy

fölösleges kitérőt jelentett volna a vizsgált emigráns csoport kívánatos integrálódásában? Korántsem. Egyrészt az általam ismert veteránok maguk sem így érzik; máig lojalisak iránta, meggyőzően állítva, hogy nélküle az idegenben fiatalon, fedél és megélhetés nélkül csak elkallódtak, elzüllöttek volna. Másrészt a légiós éveknek több járulékos haszna is volt éppen a „kultúrsokk" sikeres leküzdésében. Francia nyelvtudásukat tökéletesíthették, egyfajta felkészülési haladékot kaptak a civil élet újrakezdéséhez egy az elsőnél sikeresebb adaptációs kísérlet reményében, sőt, lehetőségük nyílt arra is, hogy ne csak a légiós csoport-identitásukat erősítsék, ám informálisan, megtűrve, saját etno-kulturális, nemzeti és nemzedéki összetartásukat is az 1956 utáni évtizedben, mikor egyszerre vagy háromezer magyar szolgált a Légióban (köztük vagy ötszáz '56-os kamasz emigráns). Ez az az időszak, mikor az Algériában még együtt szolgáló magyarok sokasága leginkább emlékeztet egy „diszpórán belüli diaszpórára", vagy egy laza kolónia-hálózatra, a 12 légiós ezred bázisai közt szétszórva.

ad 3) Ez a franciaországi magyar diaszpórán belüli magyar légiós diaszpóra szóródik azután még tovább az algériai háború végével a nagyvilág megannyi zugába: Korzikára, Csádba, Madagaszkárra, Dzsibutiba, Tahitire, Francia Guyanára és más támaszpontokra. Két-három éves, olykor ismételt missziók ezek, melyek során a már második, harmadik ötéves ciklusát töltő légiós altisztek műszaki, híradós vagy más feladatokkal megbízva egy sor távoli vidéket és egzotikus kultúrát ismernek meg. Ha tetszik, egyfajta „multikulturális" tanulási folyamat részei ezek, leszerelés előtti adaptációs terepgyakorlatok, melyek további haladékot és felkészülési időt biztosítanak a franciaországi civil reintegrációs kísérlethez. A kultúrsokk leküzdésében s a maradék kisebbrendűségi érzés feloldásában sokat segít a kiküldötteknek a tudat, hogy e korábbi francia gyarmatok lakói egyúttal a „francia civilizáció" (állam, intézményvilág, adminisztráció, kultúra) megbecsült képviselőinek tekintik e többnyire közhasznú feladatot ellátó légiós szakszemélyzetet. Ez már részben az igazodás és hasonulás 3. fázisa, melynek során a befogadó kultúra is egyre nagyobb hangsúlyt kap a bevándorló lassan kialakuló kettős identitásában.

ad 4) Végül pár év múltán – veteránjaink esetében a '70-es, 80-as években – végbemegy a kultúrsokk lezáró fázisa: a megnyugvás, feloldódás. Ez, mint a modell fenti leírása is jelzi, együtt jár az újrakezdett civil élet főbb eseményeivel: a letelepedéssel, és a megerősítő az egzisztenciális, hivatásbeli és családalapítási sikerélményekkel, végsősoron az emigráns második otthonrataláláséval.

ad 5) Ám ez még nem a „boldog vég". A volt légiósokat fel-feltámadó honvágyuk és kései hazalátogatásaik, netán végleges hazatérési terveik esetenként újabb, ezúttal ellenirányú kultúrsokk átélésére „ítélik", s az idős kor küszöbén átmenetileg hosszabb-rövidebb integrációs és identitáskrízis is bekövetkezhet. Mint e sajátos érzelmi regressziót korábban több személyes példán érzékeltettem, az ok többnyire valami erős hiányérzetben, lelki diszkomformitásban keresendő, így az ifjúkori itthoni élmények megoszthatatlanságában, a kinti családon belüli fájó anyanyelvi elszigeteltségben (ha a házastárs, gyerekek, unokák egyike sem ért magyarul), netán érzelmi-kegyeleti okokban („Ott a helyem, ahol anyám, apám van eltemetve…"), stb. Az adaptációs zavart, a kettős frusztrációt végül is az váltja ki, hogy a hazavágyó emigráns hiába indul „az eltünt idő nyomában" fölfedezni mindazon személyt vagy helyszínt, aki vagy ami egykor kedves volt számára, a világ idehaza is nagyot változott, mára idegenebb lett, s lassanként senki és semmi sincs már a 60-70 éves emlékekben rögzült, megszokott helyén.

„Ubi est patria nostra?”

A provence-i magyar légiós veteránok körében

... szóval mondd el a hangosfilmedet, és feküdjünk le…
Nem. Mégsem mondom el… Neked sem… Ne haragudj…

(Rejtő Jenő: Az előre tolt helyőrség)

Mint azt munkám elején, már historiográfiai bevezetőben jeleztem: a tudományos igényű, magyar emigrációkutatás – sokféle politikai és kommunikációs akadály, személyi és szakmai hiányosság okán – jócskán megkésett; és mára szomorú tény, hogy az ’56-os felnőtt emigránsok legifjabb évjáratai is sorra magukkal viszik emlékeiket. Az általam megismert provence-i, korzikai csoport az iméntieknél pár évvel fiatalabb, és talán éppen légiós múltja miatt egy többé-kevésbé intakt, sajátos kollektív „emlékezet-közösséget” alkot. Tagjai: csupa egykori ’56-os fiatalkorú menekült, akik lelkük mélyén, így vagy úgy, megmaradtak mind „örök kamasznak”. Ha nagy ritkán anyanyelvükön szóhoz jutnak, nem győzik sorolni életük bizarr, mulatságos vagy tragikus fordulatait. Hét évtized jórészt némán hordozott emlékei törnek fel belőlük ilyenkor háborús gyermekorukról, kamasz éveikről, az ’56-os harcokról, Nyugatra szökésükről, a menekült-táborokról, emigráció-beli civil, majd légiós hányattatásaikról… S az sem csoda, hogy e mélyen fixálódott, emotív élményanyag ilyen erővel kívánkozik ki belőlük, hisz e nagy utat bejárt, küzdelmes sorsú nemzedéknek eddig még nem vagy alig volt alkalma, hogy élete meghatározó élményeit saját anyanyelvén elmondja.

Az idegenlégiósnak nincs múltja; családja, hazája: a Légió – mint jelszavaival is hirdeti: egyszerre „patria nostra” és „familia nostra”. A magyar önkéntesek zöme ráadásul szülőhazájától politikai okból több évtizedre el volt vágva, olykor egész a rendszerváltásig. Szüleik e hosszú idő alatt elhaltak, rokoni szálaik, itthoni kapcsolataik meglazultak, s igazán mély, gyerekkori élményeiket még közeli családtagjaikkal sem tudják megosztani a francia közegben. (Mint azt kérdőíves válaszaikból láthattuk: a feleségük többnyire nem ért magyarul, s gyermekeik, unokáik is csak franciául beszélnek.).

Egy francia mondás szerint a légiósnak „három élete van: a Légió előtti – a Légió alatti – és a Légió utáni”. ... Az elsőről és a harmadikról a magyar belügyi forrásokból alig serül ki valami (a módszeres figyelést, adatgyűjtést 1965 végével leállították), s a másodikról is jobbára csak a levélcenzori jelentésekből vagy a korán hazatért légiós dezertőrök vallomásaiból nyert kétes hitelű adatok állnak rendelkezésre. Való igaz: érdemi iratforrások nélkül nincs komoly életrajzi kutatás – ám az „oral history” jellegű személyes tanúságokat sem pótolhatja semmi, kivált az efféle szoros, életreszóló közösségek esetében. Alább ez ügyben provence-i terepforgatásunk élményeit, és filmes interjúink néhány beszédes pillanatát szeretném megosztani.

Veterán-otthonok a Mont Sainte-Victoire tövében

Auriol és Puyloubier, a két legnagyobb provence-i légiós menhely együtt vagy háromszáz veteránnak ad otthont. Korábban magyarok is szép számmal laktak itt (erről tanúskodnak a temetőik is), ám az 56-os emigráns nemzedékből ma már csak hárman-négyen élnek egyikben, másikban is. Mindkét veterán-otthon Aubagne-hoz közel, a külvilágtól védett, pazar szépségű mediterrán környezetben fekszik. A kisebbet: Auriolt még 1935-ben Rollet tábornok, a „Légió atyja”-ként tisztelt buzgó reformer alapította, Puyloubier pedig mai

formáját két évtizeddel utóbb, 1954-ben kapta, mikor a súlyos indokínai veszteségek egy nagyobb és korszerűbb rokkantintézet sürgető szükségét felvetették. Ami azt illeti, az oszlopos-árkádos, félkarélyos „Hémisphere”-nek különb helyszínt keresve sem találhattak volna, mint a Légió hatalmas szőlőbirtokát, a – Cézanne által fél életen át festett – Mont Sainte-Victoire tövében… Azon a helyen, ahol, mint annyi emléknyomuk hirdeti, az ókori Róma légionáriusai is otthonosan jártak-keltek vagy hatszáz évig – akár a kelta gallok, teutonok és ambronok inváziót kellett feltartóztassák, akár Caesart követték hódító-büntető galliai hadjárataira. Aligha véletlen, hogy Provence volt Róma első Itálián kívüli provinciája, melyet még kr.e. 118-ban alapítottak. Arról, hogy e stratégiai fekvésű, kies tájékra – legalábbis a pun háborúk óta – sokféle „népség-katonaság” szemet vetett, a Kékesnél alig pár méterrel magasabb, zordon szépségű „Mt Sainte-Vic”-nek is volna mit mesélnie. Mint azt Plutarkhosz írja: Caius Marius kr. e. 102-ben itt, „a hegy árnyékában” tartóztatta fel az Ibériából Róma felé özönlő ambronokat és teutonokat, közülük vagy százezret kíméletlenül levágva, ezzel jó száz évre biztosította a térség római fennhatóságát. S hogy e leckét egyetlen barbár se feledje, mementóul diadalívet és győzelmi szentélyt is emeltetett a kelta gallok által csak a szélisten trónusaként: „Vintour”-nak tisztelt hegyóriásra.

Ám ideje, hogy a „történelmi port” saruinkról leverve, betérjünk a két veterán otthonba.

Auriolban ez idő szerint százhúsz kóbor macska s ennél valamivel kevesebb kiszolgált légiós lakik – tudjuk meg Luigitól, egy kedvesen közlékeny, 89 éves torinói születésű veterántól. A kantint („Club du Légionnaires”) az ebéd- és sziesztaidőt leszámítva, naphosszat bábeli zsibongás uralja, a „hadifrancián” vagy „légiós eszperantón” kívül egyszerre jó fél tucat nyelven… Fülünket váltig olasz, spanyol, német, lengyel, román és ukrán „vendégszövegek” ütik meg, ahogy két magyar idegenvezetőnket: Huber Bélát és Szecskó Tibort (közel harminc évig szolgáltak mindketten a Légióban!) szíves szókkal üdvözlik innen is, onnan is. „Még Saidából ismerjük egymást…”, „Géppuskás voltam a szakaszában…”, „Ő meg hozzám volt beosztva a pionniéknél [a műszaki alakulatnál] Csádban, Madagaszkárban, sőt talán még Tahitin is…” – mutatják be sorra régi bajtársaikat, a forgó kamera előtt... Idebenn, úgy tűnik, nem igen ódzkodik senki a nyilvánosságtól, még a mord képű, tagbaszakadt svájci kantinos sem… Körül ülünk hát egy asztalt; aki akar, közénk telepedhet – Morrisot őrnagy, az intézet éppen tábornokokat kísérgető direktora, úgyis csak délután ér rá az interjúra...

Puyloubier ismerősen fogad; itt már a legelső terepszemlénken, 2011 nyarán is jártunk, amikor messziről jött civilként az a tisztesség ért, hogy a havonkénti magyar veterán találkozó ebédjére meghívást kaptunk a terméskőből rakott légiós „lovagteremben", ahol glasszé-kesztyűs, feszesen elegáns újoncok sürögtek-forogtak felszolgálóként köröttünk. Az ebédhez, saját termésű, bíborszín „barakká"-t szolgáltak fel, noha a Légió 40 hektáros szőlőbirtokáról remek rosé és sármos chardonnay is kerül az „Ésprit de Corps" ('Csapatszellem') címkés palackokba. A helyi ajándékbolt szolíd áron aránylag bő választékot kínál belőlük, számos más, a veteránok által helyben előállított portéka mellett. Az otthonlakók aktivitását itt láthatóan sokféle módon pártolják, hisz munka akad itt elég nem csak a Légió szőlejében, de a házi kertészetben, a 220 hektáros birtok szárnyas- és vadfarmján, kerámia-, könyvkötő- és könyvrestauráló műhelyében is. Ez utóbbiban a Szabadkán született K. Róbertet épp egy antik könyvgerinc formázása közben érjük – Casanova tízkötetes memoárjának egyik elrongyolt fóliánsa felett, amely, mint megtudjuk, kivételesen belső megrendelésre készül: az aurioli veteránotthon könyvtárának büszkesége lesz…

Az 1863-as cameroni (Mexikó) csata legendás hőséről, a fakezű Danjou kapitányról elnevezett birtokon még sok látnivaló akad: így a Légió elmúlt csaknem két évszázadának patinás egyenruha és fegyver-bemutatója, vagy ennek szomszédságában: a neogótikus kápolna, mely valamennyi légiós ezred zászlajával és védőszentjével feldíszítve ma éppúgy szolgál keresztelésre, esküvőre, mint gyász-szertartásra. Ám bennünket ezúttal inkább az október 23-i ünnep két helyszíne izgat: a tágas birtok egy árnyas szegletében megbúvó veterán klub (AALE) és a helyi légiós temető.

„Bajtársainkra emlékezve…"

2011. októberi Provence-i forgatásunk csúcspontja kétség kívül az '56-os megemlékezés hétvégéje volt, amelyre Marseille-ből, Nizzából, Toulonból, Aix-en-Provence-ból, Aubagne-ból és számos kisebb településről tucatnyi magyar légós veterán gyűlt Puyloubier-ba – többen a feleségüket, családtagjaikat is elhozva. E légiós veterán találkozóknak sok évtizede megvan a maguk szertartásrendje és spontán koreográfiája – mi pedig épp arra voltunk kíváncsiak, hogy az egykori pesti, vidéki srácok egymás között miként őrzik '56 emlékét. Mi tagadás, az „öreg harcosok" körében ez egyszer érezhető volt némi történelmi vizsgadrukk. Ki vigye a zászlót, a koszorút? Ki mondjon franciául, ki magyarul emlékbeszédet? Milyen sorrendben

hangozzék el a három himnusz: a légós, a magyar és a francia? És a veterán klubban tartandó banketten vajon mit énekeljen még a közel-távolból egybegyűlt, ünneplő kompánia?

A megemlékezés katonás rendben zajlott. A jórészt veterán ünneplőben (gránát-jelvényes, fűzöld baret-sapka, sötétkék tengerész-zakó, világosszürke pantalló) gyülekező társaság pontban délben átvonult a Puyloubier-i sírkertbe, amelynek közepén, egy márványfallal és kolumbáriummal kerített részben a Légió temetője és hősi emlékműve áll „La Légion á ses morts" – „A Légió hallottainak" – felirattal. A provence-i veteránok csapatzászlaját a szabadkai születésű Lovász István hajtotta meg az ismeretlen katona sírja előtt, míg a lyukas nemzetiszín zászlót – melyet '56 őszén a „felkelt nép" egy budai pártházból zsákmányolt – Spátay János és Huber Béla tartotta kifeszítve az élénk mediterrán szélnek (egyikük Angyalföldről 13 évesen, másikuk Sopronból 14 évesen szökött fegyverrel Nyugatra). A szolíd babérkoszorút a társaság doyenje: a bakonyi születésű, Nizzában élő, 84 éves Szabó László helyezte el „Bajtársaikra emlékezve – az '56-os légiós veteránok" szalagfelirattal. Ezután Szecskó Tibor (Gyöngyös – Aix-en-Provence) tartott rövid ünnepi beszédet, majd érett baritonján Sorbán Gyula (Ferencváros – Toulon), a légiós zenekar egykori klarinétosa olvasta fel Camus „A magyarok vére" című, kevéssel halála előtt, 1957 őszén írott legendás emlékbeszédét:

„A legázolt, bilincsbe vert Magyarország többet tett a szabadságért és igazságért, mint bármely nép a világon az elmúlt húsz esztendőben. (…) Ahhoz, hogy e történelmi leckét megértse a fülét betömő, szemét eltakaró nyugati társadalom, sok magyar vérnek kellett elhullnia – és ez a vérfolyam már alvad az emlékezetben. A magára maradt Európában, csak úgy maradhatunk hívek Magyarországhoz, ha soha, sehol nem áruljuk el, amiért a magyar harcosok életüket adták, és soha, sehol – még közvetve sem – igazoljuk a gyilkosokat.

Nehéz nekünk méltónak lenni ennyi áldozatra. (…)"[804]

Volt aki régről ismerte, mások most hallották először e bátor és máig visszahangzó beszédet, ám az – tanú rá az arcokat hosszan pásztázó kamera – többé-kevésbé ugyanúgy hatott mindenkire.

A kitartó, megilletődött csendnek végül a Himnusz és a Marseillaise adott kettős nyomatékot. Állami protokolltól mentes, valódi „civil" ünnep volt ez egy provence-i katonai

[804] Albert Camus: *A magyarok vére*, In: 1956, Gloria Victis, 1956-86, A „Nemzetőr" kiadása, Bécs, 1986.

temetőben, melyhez egy maroknyi ’56-os „kamasz-veterán” a múlt mélyéről feltörő, eleven emlékei álltak „díszőrséget”.

Három légiós nemzedék

Az ünnepségre néhány 30-40 év közötti aktív magyar légiós is eljött Aubagne-ból, kiket a veteránok örömmel fogadtak. Ennél is nagyobb meglepetést keltett, hogy az alkalomra Szabó László is eljött Nizzából (életrajzát lásd a Dokumentumtárban!). Nem csupán azért, mert benne a francia Becsületrend tiszti keresztjének viselőjét, s egy ma is jó tartású, kedves és intelligens idős urat lehet tisztelni, hanem mert a résztvevők zömének egykor – már Vietnámot megjárt – kiképző őrmestere volt a korai algériai években. Többek közt Szecskó Tibornak, utóbb az Aubagne-i Légiós Múzeum vezetőjének (a „Művészetek és Irodalom Lovagja” cím birtokosának – életrajzát lásd a Dokumentumtárban!), aki viszont Saidában lett alig húsz évesen kiképző altisztje a nála pár évvel ifjabb vagy később berukkolt magyar légiós újoncoknak.

Mindez akár „magánügy” is lehetne, hiszen mi sem természetesebb, mint hogy egy keményen hierarchikus szervezet folyton reprodukálja önmagát. A kutató azonban, jónéhány archív személyes iratot s a korszak egészét ismerve, mást és többet is lát ebben: száz és száz eltűnt, ismeretlen nemzedéktárs sorsát – egy-egy váratlanul felbukkanó szerencsés túlélő curriculumában! Jelen esetben azt a mára jórészt elfeledett, alig egy évtized különbséggel egymást követő két traumát, amely a második világháború végén és 1956 után – többek között – a magyar tizenéves fiú korosztályt érte, sorait durván megtizedelve. E két nemzedék veszteségének nagysága pontosan ma sem ismert, ám annyi biztos, hogy az 1944-45-ben leventeként Nyugatra hurcolt több tíz ezer kamasznak, francia fogságba esve, alig volt más esélye a túlélésre, mint az éhhalál s a dühöngő tífuszjárvány elől beállni a háború után súlyos utánpótlási gondokkal küzdő Idegenlégióba.

Mindez csak megerősíti, amit a hadtörténész Szecskó Tibor nem győz hangoztatni: „Az Idegenlégió összetétele mindig is hű tükre volt egy-egy korszak társadalmi vagy politikai válságainak.” Ha tehát egy nációból már-már staféta-szerűen egymást váltó légiós-nemzedékek folytonosságának lehetünk tanúi, az nem más, mint prolongált válság-jelenség, s leginkább annak jele, hogy a történelem – kivált a 20. századi – olykor lesújtóan ismétli önmagát.

„Légion un jour, Légion toujour!” – tartja egy francia mondás: „Aki egy napra belekóstól, örökre légiós marad!” A 15-30 éven át szolgáló „nagyidős” veteránok lojalitása jól

példázza e sorsszerű elköteleződés (engagement) különös erejét, amely többségüknél valóban sírig tart – sőt azon is túl, mint azt a gonddal ápolt katonatemetők névtáblái hirdetik. Ám ne feledjük, e hosszan szolgáló, ma is összetartó veterán csapat legfeljebb maroknyi töredéke ama több ezres magyar újonchadnak, mellyel együtt jó fél évszázada légiósnak álltak. S ami még fontosabb: lojalitásukért egy sor nehéz próbatételen át még nekik is gyakran keményen meg kellett küzdeniük.

A velük rögzített interjúk, emlékezések is ezt sugallják. A fokozott mentális és fizikai terhelés mellett a légiós hűségét leginkább a honvágy tette próbára, s a társkapcsolat, a civil örömök sok éves hiánya. Mint e kései vallomásokból rendre kiderül: a kezdeti években – kivált az algériai háború idején – majd' minden légiós átélte, milyen az, ha belülről támad a „caffard" ('csótány' – a légiós argóban: kiborulás, idegkimerülés). Ilyenkor esetenként még a legpéldásabb mintakatonákat is megkísértette a leszerelés és hazatérés gondolata, sőt némelyeket a szökésé, öngyilkosságé is. A kezdeti években nem volt ritka az előljárókkal szembeni tetlegesség sem, bár egy-egy „megérdemelt" pofonért, lefejelésért többnyire súlyos fenyítés, lefokozás járt. (Ajánlott szakirodalom: Potrien őrmester „népszerűsége" Rejtő Jenő: *A három testőr Afrikában* c. alapművében!)

A honvágy „kezelésére" idővel mindenki saját módszert talált, bár egyesek nem tagadják: olykor még ma is küzdenek vele. Akadt, aki azt mélyen magába fojtva az első öt évben még csak életjelet sem adott magáról. Mások – és ez volt a gyakoribb – nem csak szüleiknek, barátaiknak írtak haza, hanem innen-onnan címeket szerezve élénk levelezést folytattak pesti és vidéki fiatal – főként gimnazista – lányokkal is. A légiósok levelezési kapcsolata elvben ugyan limitált volt, egy időben csak három személlyel levelezhettek, s azok nevét, címét is jelenteniük kellett. Ennek ellenére a gyakorlat a többség hogy 6-7 személlyel is levelezett, sőt további levelező partnereket is keresett.

Ami azt illeti, a honvágy egy sajátos „sokkterápiáját" a magyar hatóságok is sikerrel alkalmazták. A Provence-i veteránok között nem csupán olyan akad, akinek hazatelepülési kérelmét a 1960-as években többször is elutasították (pl.: Huber Béláét, Spátay Jánosét), vagy beutazó vízumot még leszerelése után jó egy évtizeddel sem kapott (pl.: Soós Sándor), hanem, mint az iménti fejezet kérdőíves válaszaiból is kitünt, körükben évtizedekig makacsul tartotta magát a tévhit, hogy aki az 1963-as általános amnesztia után a magyar külképviseleten nem jelentkezett új, honosságát igazoló személyi okmányért, azt magyar állampolgárságától automatikusan megfosztották. Mint láttuk, e rémhírt, az egykori magyar hatóságok, sem siettek eloszlatni, és az „egyéni amnesztiáról", beutazási vagy hazatelepülési engedélyek megadásáról saját hatáskörükben továbbra is a belügyi szervek döntöttek. Nem csoda, ha sokan (így Nemes Sándor, Szecskó Tibor és mások) még ma is abban a hiszemben élnek, hogy távollétükben „a kommunista rezsim" magyar államplogárságuktól megfosztották őket (holott, mint láthattuk, ezt ténylegesen csak egyetlen volt légióssal tették meg az egész korszakban). Van, aki dacból, önérzetből azóta sem nézett utána vajon magyar állampolgár-e még, és van-e bármi adminisztratív teendője ezügyben, noha ez ma már egy jogigény-fenntartó nyilatkozattal bármely önkormányzati ügyfélirodán elintézhető.

„Hazám, hazám…"

A 2001 őszén Puyloubierban tartott '56-os emlékünnep bankettjét kiadós nótázás zárta. Ezen a légiós-repertoár elmaradhatatlan darabjain kívül (*Le boudin*, *Venu volontaire*, *Adieu vielle Europe*, etc), magyar népdalok, ifjúkori slágerek, mi több, népszerű operaáriák is elhangzottak. Soós Sándor (Pesthidegkút – Septémes les Vallons) például a *Bánk bán* híres szólójával rukkolt elő, melynek szövegét a többiek ugyan kevésbé ismerték, az „arany mezők, ezüst folyók / hős vértől ázottak, könnytől áradók" sorait azonban mégis látható megindultsággal hallgatta az ünneplő kompánia.

Nem csoda, hisz e sok nehéz próbát kiállt, mára az idős kor küszöbéhez ért férfiak majd' egész élete a hazavesztés és hazakeresés, az otthontalanság és otthonteremtés nehéz küzdelmeiben telt el. „Hazám, hazám…" / „Allons enfans de la patrie…" / „Patria nostra"… Vajon van-e, lehet-e olyan kánon, amelyben a Bánk bán, a Marseillaise és az Idegenlégió latin jelmondata békében összefér? És ha „szólamaik" olykor egymásnak feszülnek, vajon melyikük hívószava hat inkább azokra, akiknek – Tompa Mihály híres verssorát átigazítva – nem két, hanem három „hazát adott a végzet"?

Az a tucatnyi kérdőíves és kamerás interjú, amit a légiósnak állt, '56-os kamasz emigránsokkal az elmúlt pár évben felvettünk, magában is értékes forrásanyag, még ha nyilván kevés is a kérdés csoportlélektani vagy történetszociológai mélységű megválaszolásához: „Ubi est patria nostra? – Végül is hol a hazánk?" E nemzedék sorsa – és önreflexiója – kellő mélységben csak akkor tárulhat fel, ha más írásos és oral history forrásokkal is egybevetjük, s azonosságait és eltéréseit is sorra számba vesszük referencia-csoportjaihoz viszonyítva. Annyi viszont már most nyilvánvaló, hogy e markáns emigráns csoport majd' minden nagy sorsfordulóját a lázadás és lojalitás (hűség, kötődés, elfogadásvágy) feszítő ellentmondásai formálták, ami leginkább a haza-, otthon- és párválasztásukban (vagy éppen ebbéli kudarcaikban) érthető tetten. Ezt látni nehéz gyermekkoruk megannyi konfliktusában, a forradalommal való lelkes azonosulásukban, magányos Nyugatra szökésükben, majd abban, ahogy a honvággyal dacolva sorra idegen zsoldba állnak, s lázadó énjüket elfojtva sok évre vállalják az észak-afrikai, majd az ennél is távolabbi katonáskodást Csádban, Madagaszkáron, Tahitin és megannyi más légiós állomáshelyen.

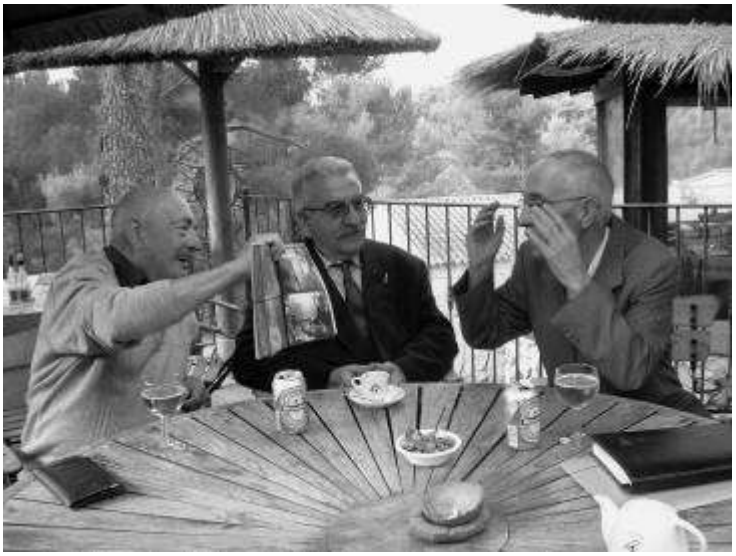

Ám a sors később is gyakran próbálta őket, hol saját vakmerő döntéseik következményeként, hol mert mások döntöttek róluk, akaratuk ellenére. Így miután néhányuk hazatérési kérelmét a '60-as években megtagadják, sőt, többségük úgy tudja, a távollétében magyar állampolgárságától is megfosztották, választaniuk kell a francia felvétele vagy a beláthatatlan időre prolongált hontalan státus között. Az előbbit ugyan egy új életszakasz kezdete: a családalapítás némiképp megkönnyíti (francia, korzikai, vagy tahiti felesége révén többet közülük soron kívül honosítanak!), ám utóbb egy sor nehéz dilemmát vet fel ez is: a gyermekek nevét, „apanyelvét" ás az anyaországi kapcsolattartást – majd 1990 után a kétlakiságot vagy a végleges hazatelepülést illetően.

Mindent egybevetve: az általam megismert '56-os légiós veteránok lojalitása szülő- és fogadóhazájuk iránt – bár korántsem volt mindig konfliktusmentes – máig is töretlen; büszkék mindkettőre, és tőlük telhetően próbálják ápolni azok életmódbeli, nyelvi és kulturális értékeit,

identitás-erősítő tradícióit. Nagyjából ugyanez áll „harmadik hazájuk”: a Légió iránti immár jó fél évszázados kötődésükre is. Annál inkább, mivel az előbbi kettőt kényszerűen pótolva egyfajta „honosítást” és identitástudatot is furcsa mód épp e markánsan szupranacionalista fegyveres testület adott nekik korai emigráns éveikben. Mint azt a provence-i magyar veterán-csapat legifjabbika, Spátay János komikus és torokszorító esete is példázza:

„Mikor ’62-ben Algériában csináltam a légiós-iskolát [az alapkiképzést], két sor volt: egy a franciáknak, egy az idegeneknek. Beállok az idegenbe, jön az őrmester, és kérdi: „Hát te, mit keresel itt?” Mondom: „Idegen vagyok.” Mire ő: „Beszélsz franciául?” „Igen”, mondom. „Akkor állj a másik oldalra! Négy nap büntetés!” – „Köszönöm!”

Másnap másik őrmester jön, és mondja: „Mit keresel itt, hiszen te magyar vagy?! Állj az idegenekhez! Négy nap büntetés!” – „Köszönöm!”

A végén elmentem a kapitányhoz megkérdezni, hogy ki vagyok: francia vagy idegen. Mert alig egy hónapja voltam a Légióban, de már három havi büntetésem volt… Ő meg azt mondta: „Mától te francia vagy!”

A fenti történet hőse 1956 őszén tizenhárom évesen szökött Nyugatra, s azóta először 2013 őszén járt Magyarországon. Nemrég egy volt francia légiós társával ismét hazatért a Puyloubier-i veterán otthonból, immár terepszemlére, hogy felmérje: hol verjen magának tanyát, jó hetven évesen, amikor tervei szerint idén hazatér – végleg.

A korzikai emléktúra

Hajnalodik. (...) bontakozik Korzika szigetének
egy messzi csücske. (...) És én úgy érzem,
le kell kiáltanom a fenékbe: hahó!
Pajtásaim, megérkeztünk végre…

(Rejtő Jenő: Megyek Párizsba,
ahol még egyszer sem haldokoltam)

Nem volt kevésbé tanulságos és élménygazdag a provence-inál másik hosszabb expedíciónk sem veteránjainkkal: a korzikai emléktúra. Erre éppen négy évvel imént felidézett provence-i tereputunk (Marseille, Aix-en Provence, Aubagne, Auriol, Puyloubier, Bouc-bel-Air) után került sor 2015. szeptember 26. és október 4-e között. Ezúttal is Budapestről, a Dunatáj Alapítvány kisebb dokumentarista forgatóstábjával indultunk útnak, mellyel kilenc napon át mintegy tizenöt órányi értékes felvételt készítettünk.

A „Szépség szigetére" (Ile de Beauté) szervezett emléktúránknak többféle célja és apropója is volt. Az első mindjárt, hogy ekkor már évek óta érvényes meghívásunk volt a majd' fél évszázada Korzikán élő Nemes Sándor ny. légiós törzszászlóstól, akit a provence-i veteránok szinte mindegyikéhez még Algériából szoros bajtársi és baráti szálak fűztek, és akinek szervezői buzgalma, fáradhatatlan kalauzolása és nagylelkű vendégszeretete nélkül expedíciónk csak ábránd maradt volna. A másik fontos indíték, hogy e csoport-történet – és sosrskövető dokumentumfilmünk – méltó befejezéséhez még mindenképp hiányzott egy kiadós közös együttlét ahhoz, hogy veteránjaink egyéni és csoportemlékei, önreflexiói kellő mélységben feltáruljanak, s a további szereplők (családtagok, barátok, etc) újabb életfordulatait is dokumentáljuk. Végül nem kevésbé fontos szempont volt az sem, hogy útban Korzikára még találkozzunk a többi provence-i veteránnal is, akik betegség miatt vagy más okból nem tarthattak velünk: így Huber Bélával Aubagne-ból, Sorbán Gyulával Toulonból vagy Szecskó Tiborral Aix-en-Provence-ból – de legfőképp a már idős, egyedül élő és nagybeteg Szabó Lászlóval Nizzában, aki 1956 után Algériában a magyar légiós rekruták kiképző altisztje és önzetlen pártfogója volt (többeknek még 1962 után, Korzikán szolgálva is), s akit a provence-iak egy búcsúlátogatásra még okvetlen szerettek volna viszontlátni.

Igazság szerint korzikai utunk részben egy korábban tervezett „algériai emléktúrát" is hivatott volt pótolni. Ez utóbbi fő célját az ifjúkori és máig eleven '56-os és algériai élmények együttes feltárásában és kontrasztálásában láttam, azt remélve, hogy az egykori helyszínek egy sor fontos emléket és személyes megnyilatkozást hívnak majd elő. E nagyralátó tervet azonban idővel mindinkább kénytelen voltam föladni, részint gyakorlati, részint személyes okokból. Az előbbiek sorába tartozik, hogy egy algériai „ex-légiós expedíció" (Oran, Sidi-bel-Abbés, Saida, Mascara, netán még egy szaharai kitérő), túlságosan is költséges, kimerítő és nehezen megszervezhető lett volna. Arról nem szólva, hogy egy ilyen útra francia állampolgárságú légiós veteránoknak, mint menet közben kiderült, a hivatalos algériai szervek sem adtak volna forgatási engedélyt, a rejtett-kamerás, turista célúnak álcázott felvételek pedig aránytalanul nagy kockázattal jártak volna. Ám a végső ok, amiért e tervet ejtenünk kellett, az volt, hogy algériai emléktúránk ötlete, ismételt próbálkozásom ellenére, a veteránok makacs ellenállásába ütközött. Azaz: a háború alatt és még az után is hosszú éveken át Algériában szolgált volt légiósok egyike sem akart, akárcsak pár napra is, visszatérni ifjúkora sokféle nyomasztó emlékkel terhes helyszíneire, *nota bene* még az sem, aki utóbb algériai – kabil – feleséget választott magának.

Ekképp a személyes élményanyag feltárására végül kétféle mentőötletünk támadt: az egyik, hogy hosszabb korzikai hajóutunkat (Toulon–Bastia) egyúttal arra is felhasználjuk

majd, hogy szereplőink első afrikai átkelésük (Marseille–Orán) emlékeit felidézzék, a másik, hogy a korzikai forgatás egy esőnapján, mikor a szigetre lecsapó hurrikán amúgyis 'háziőrízetre' ítélt bennünket, „házimozizást" rendeztünk, két, egyenként 15-15 perces, archív felvételekből még itthon összevágott '56-os illetve algérai háborús montázst levetítve, melyekről egy hosszú délutánon át irányított beszélgetést folytattunk veteránjainkkal.

Búcsúlátogatás Nizzában

Korzikai utunk önkénteseivel egy szeptember végi vasárnap délután adtunk találkát egymásnak egy nizzai kórház bejárata előtt. Tudtuk már, hogy a tervezetthez képest jó ha felényi csapattal vághatunk a több mint egyhetes expedíciónak – Sorbán Gyula és Szecskó Tibor beteget jelentett, Huber Bélának pedig egy közeli belga bajtársa temetését kellett intéznie, aki hozzátartozók nélkül hunyt el. Ám azért örültünk az útra vállalkozó „három testőrnek" is: Morvay Tamásnak Vins sur Caramy-ból, Sós Sándornak Marseille egy elővárosából és Spátay Jánosnak Puyloubier-i veteránotthonból[805], akik korzikai meghívónkkal: a borgói Nemes Sándorral együtt, reményeink szerint, már másnap reggel, Bastiába érve „négy muskétássá" szaporodnak majd. Reméltük továbbá, hogy néhány napra talán Huber Béla is utánunk jöhet, s hogy aznap este, a touloni komp indulása előtt még viszont láthatjuk Sorbán Gyulát és Zentáról való, kedves nejével, Lenkével. Másokkal, így a Párizs környéki Monrichard-ban élő Pápai Lajossal abban maradtunk, hogy expedíciónk alatt, „rendes híradóshoz" illően, telefonon és skype-on naponta jelentkezünk. Most viszont, miután a három provence-i veterán némi késéssel befutott végre, sietve indulnunk kellett tovább Szabó Lászlóhoz, „Laci bácsihoz", aki találkozónk helyétől pár utcányira, nizzai otthonában várt bennünket.

Vár-e csakugyan, hogy van és miként fogad? Tudunk-e majd beszélni vele, és vajon nem túlzás-e, hogy magányos elesettségében egyszerre tízen is rárontunk? Tudtuk, hogy a 85 éves özvegy évek óta egyedül él, súlyos gégerákban szenved, s egy, hetente néhányszor feltünő hospice-gondozón kívül nem ápolja, nem látogatja senki. Néhány veterán társával ugyan időről-időre felhívtuk telefonon, ám ő nagy erőfeszítéssel is csak suttogva, alig kivehetően tudott beszélni – még leginkább a nevetését lehetett „érteni", ami egy kiskutya lelkes csaholását idézte. Úgy döntöttünk, előbb csak hárman nézünk be hozzá pár szóra, és minden

[805] Mindhármukkal korábban már külön-külön is forgattunk ifjúságuk itthoni helyszíneire elkísérve őket 2012 és 2014 között.

úgy lesz, ahogy ő szeretné. Ha túl gyenge s egy efféle népes baráti „réunion” most a terhére lenne, a többiek kinn maradnak, s a kamerát, mikrofont elő se vesszük.

Aggodalmunk – szerencsére – túlzott volt. Csillogó szemmel, megilletődött örömmel nyitott ajtót, s mindjárt a többieket reklamálta, majd stábunk korábbról ismert tagjait éppúgy megölelte, végigparolázta, mint nála fiatalabb veterán társait. Aznap, mint mondta, már kora hajnalban talpon volt, és nem győzte kivárni, amíg a boltok kinyitnak. Rég nem járt ugyan lenn az utcán, ám most egy guruló böröndd el egyedül indult bevásárló körútra, hogy délutáni vendégeinek legyen bőséggel inni- és ennivalója. Mutatta is mindjárt a hűtőt, mennyi válogatott ínyencség vár ránk. Végül, ha a két kisebb szobában nem is, a félárnyékos, hosszanti erkélyen vígan elfért az egész társaság. Pompás, verőfényes vasárnap volt, igazi provence-i nyárutó, s a két utcányira locsboló tenger felől, a Promenade des Anglais-en túlról, ide hallatszott az induló sétahajók kürtje. Ott feledkeztünk egész délutánra, s végül kishíján lekéstük a touloni vacsorát és a korzikai kompot.

Azóta többször visszanéztem a felvett anyagot, hogy felidézzem, mi mindenről esett szó e három óra alatt köztünk. Sok részlet élesen rögzült bennem, ám azért akad most is még új felfedezés. Nem is a szavak, inkább a gesztusok és a szokásosnál elevenebb metakommunikáció szintjén. Ahogy a beszélő mondandóját követjük arcjátékunkkal mind, majd egszerre felcsap a nevetés, amit éppoly váratlanul megilletődött csönd követ hosszú pillanatokra. Hiszen éreztük mind – talán vendéglátónk, Laci bácsi a leginkább –, hogy utoljára „mulatunk” így, együtt, mikor a legfőbb öröm a viszontlátás, akár a szóból kifogyva, el-elhallgatva is. Ehhez képest a közös múlt, az emlékenk aziluma vagy az anyanyelven szólás ritka ünnepe csak ráadás, ami ittlétünknek okot és értelmet, netán csak jámbor ürügyet ad.

Ami közelebbről beszélgetésünk témáit illeti, utólag némiképp meglepve nyugtáztam, hogy annak jó részét nem is az előttünk álló úticél: Korzika légiós emlékei, inkább az algériai háború közös élményvilága töltötte ki. Azt, hogy miért – ezt csak expedíciónk végére értettem meg magam is. Nem csupán azért, mert a háborús élmények a békebelieknél drámaiabbak és mélyebben rögzültek – ha, egy dzsip, mint Laci bácsival megesett, netán aknára fut alattad, s a robbanás mind az öt társaddal végez –, hanem, mert Korzika 1962 után, a Calviba telepített 2. Idegen Ejtőernyős Ezredet leszámítva, az ide vezényelt légiósok zömének inkább csak átmeneti stáció volt, hol az altiszti iskolák, továbbképzések pár hónapjára éppoly sivár bádogbarakkok várták őket, mint a Szaharában, ahová akár még évekre visszatértek. A sziget valódi rejtélyeit – lakóinak sajátos kultúráját, mentalitását vagy éppen a cortei büntető tábort és a légiós bordélyokat Calviban, Cortén és Bonifacioban – ekképp csak kevésbé nyílt alkalmuk felfedezni. (Morvay Tamást és Soós Sándort a ’60-as évek elején efféle rövidebb altiszti „továbbképzésre” iskolázták be, Spátay János most járt először Korzikán – így hosszabb időre egyedül volt híradós vendéglátónk, Nemes Sándor szolgált itt aktív légiósként, egész a ’70-es évek közepéig.)

Laci bácsi búcsúzóul még szerencsés hajóutat kívánt nekünk a szigetre, amelynek déli csücskében, Bonifacióban töltött altisztként két évet 1962 után maga is. Mint mondta, jönne ő is velünk szívesen, de most másfelé van „vezénylése”. Négy hónapot élt még – 2016. január 21-én hunyt el nizzai otthonában. Az egykori bakonybéli kántortanító fia végakarata szerint az Idegenlégió Puyloubier-i sírkertjében nyugszik. Ugyanott, ahol négy éve a provence-i magyar légiós veteránok doyenjeként még ő helyezte el az ’56-os emlékkoszorút „Bajtársainkra emlékezve” felirattal. Most, sok ezred magában, békében elvan ő is ezen az utolsó „előretolt helyőrségen”.

Szent György nap Calviban – légiós „parák” közt

Mire másnapra megvirrad, Elba szigetét elhagyva már Bastia partjainál jár velünk a hajó. Az erdős, hegyes partvonulat széles panorámáját szelíden végigpásztázta a felkelő Nap még párás pírja. Korzika most mosolygós, ünnepi arcát mutatja (nem úgy, mint utunk végén, mikor egy bősz hurrikán miatt leállt az egész légi- és tengeri forgalom, s mi a sziget túszai lettünk további két napra).

„Onnan les bennünket a lányom, Piroska.” – mutatott egy parti lokátor-állomásra Soós Sándor büszkén. – Itt szolgál a haditengerészetnél már vagy két éve.

E közlés megnyugtatott mindenkit; biztos rév felé tartunk, vigyázó tekintetek követnek.

A kompról legördülve, házigazdánk, Nemes Sándor várt ránk, nyomban átvéve a „vezénylést”. Gyakorlott házigazda és filmes stáb-kalauz volt, pár éve Tar Béláék a szigeten forgatott *A toriniói ló* című filmjéhez is készséggel asszisztált, tisztán kíváncsiságból és honfitársi segítőkészségből – ő, aki ifjan maga is filmrendezőnek, operatőrnek készült. „A bastiai nyüzsgést még ráértek felfedezni, most vár egy »munkareggeli« nálam, a sokkal nyugisabb Borgóban.”

Valóban, a pálmafákkal, citromligettel övezett, takaros családi házban – melyet szívélyes házigazdánk jó húsz éve részben maga épített, a szépen terített, hosszanti asztalnál nem csak kiadós reggeli, ámde „munka” is várt ránk: egyhetes programunk részleteinek egyeztetése. Mint korábban megbeszéltük, a túrista atrakciókról (Napoleon szülőháza, Ajaccio, Monte Pinto, Ponte Vecchio, stb) ezúttal lemondunk, és kötött programot is legfeljebb két-három napra vállalunk Calviban és Cortéban, a már forgatásra engedélyezett egykori és mai légiós helyszíneken. A többit a véletlenre hagyjuk, az a fő, hogy sok időnk maradjon a kötetlen együttlétekre, és hogy pótolhassuk régi adósságunkat, házigazdánkkal egy több üléses életút-interjút forgó kamera előtt, amelyhez hasonlót hét provence magyar légiós veteránnal ekkor már sikerrel felvettünk. Annál inkább, mert kitöltött kérdőíve (lásd a Dokumentumtár 5. közlését!) s négy éves sűrű leválváltásaink nyomán biztosra vettem, egyik legeredetibb, különös sorsú „adatközlőmnek” – aki Korzika előtt megjárta évekig Algériát, sőt Párizst és Tahitit is – lesz bőven mesélnivalója.

Megérkezésünk napját még jórészt pihenéssel és terepfelméréssel töltjtük, ám másnap már kora reggel útban vagyunk Calviba, a sziget észak-nyugati csücskébe, ahol a 2. Idegen Ejtőernyős Ezred „Camp Raffali” bázisán egy fiatal sajtótiszt: Pierre O. hadnagy vár ránk, hogy egész napos forgatásunk helyszíni kalauza és biztosítója legyen. Szeptember 29.-e van, Szent György napja (és nem mellesleg a pákozdi csatáé!). Annál inkább furcsálljuk, hogy a „parák” (a francia „parachutist”-ből) védőszentjének ünnepén a kaszárnya már-már kihaltnak tűnik. „Gyakorol az ezred?” – kérdezem, gyanakvón az eget kémlelve, hátha onnan potyognak épp vissza az ejtőernyősök a gyülekező térre. „Nem, mondja a hadnagy, csak sokan még pihennek.” „Ugyan mit, így, a mindjárt a hét elején?” – faggatom tovább. „A város és az ezred védőszentjének ünnepét.” – feleli. Kiderül: a „Fête de Saint George”, amelynek legfőbb attrakciója Calviban: a légiós ejtőernyősök fellegvár-ostroma futószerelésben, majd együttes tengerbe ugrása, előrehozva már a hétvégén lezajlott, így most, Szent György napján, nincs más dolguk a paráknak, mint azt jól kipihenni.

Le vagyunk sújtva. Akkor minek jöttünk mi a világ túlfeléről teljes forgatási menetfelszereléssel ide, s ugyan mit csinálunk itt napestig? Jobb híján, unaloműzésből, megnézzük a 2er REP házi múzeumát, ahol az „Algéria, 1954-1962” feliratú teremben veteránjaink egy kiállított amerikai dzsipre fölkapva legott egy képzeletbeli szaharai őrjáratra indulnak, amely, mint egykor is, az „Oázis” nevű légiós kantinban ér véget. Később, odakinn

a hősi emlékmű zöld márványfalának lajstromát böngésszük (Indokínától – Afganisztánig), a sok százból több tucat elesett magyar nevet fölfedezve, köztük veteránjaink jónéhány egykori bajtársáiét is. Hadnagyunk végül megszán, s int, hogy kövessük, mutat ő mindjárt valamit, ami tetszeni fog. A raktárépületek között a gyakorlópálya felé tartva fülünket egyszerre ismerős nótaszó csapja meg. Egy hangár előtt újoncok kisebb raja gyakorolja altiszti vezénylettel a Légió dalait, inkább mérsékelt, mint átütő sikerrel. (Leginkább még a „Le diable marche avec nous" – 'Az ördög is velünk menetel' – című dal tetszett, a sátáni kacaj bizarr imitációjával.) Operatőrünk, András, nem vár engedélyre, beélesítve a kamerát közel lopózik a dalárdához, s csakhamar Vince, a hangmérnökünk is követi a mikrofonnal. „Fait accompli" helyzet… A hadnagy kényszeredetten rábólint, majd tempóvesztésén azzal próbál úrrá lenni, hogy erélyes ukázokkal rábíz bennünket is a kórusvezető altisztre, hogy a továbbiakban ő mutassa meg az újonc parák kiképzésének etapjait.

Veteránjainknak se kell több: már közre is fogják az őrmestert, s mielőtt tépőzáras névjegyét a zubbonyzsebéről letépné, légiós incognitóját védve –, látván, hogy magyar az istenadta, sorra bemutatkoznak neki. „Örvendek – viszonozza a „sergent" zavart mosollyal – Ervin vagyok, Székelyudvarhelyről…" Ervinünk ezután, a dalárdát további szorgos, önerős gyakorlásra biztatva, hátra vezet bennünket, hogy sorra bemutassa vagy két szakasz további újonc kunsztjait: az ernyő-csomagolást, a félkezes fekvőtámasz-gyakorlatoakot, a helikopter tanpadot s végül a „denevér-hangárt", ahol a függeszkedést és ernyőhasználatot gyakorolják a „kékek" ('les bleus' – újoncok) azon 40 másodperces zuhanás alatt, amíg egy teljes felszerelésű deszantos az ugrástól számítva földet ér. Végül veteránjaink oly annyira összecimborálnak vele, hogy tovább ajánl két másik erdélyi altisztnek, akikkel szintén interjúzunk egy sort, majd, hogy ne hagyjuk lelkes anyanyelv-frissítő gyakorlatunkat ne hagyjuk abba, szívélyesen ott fognak mindannyiunkat ebédre.

Délutánra már csak Calvi fellegvárának bevétele várt ránk, szilaj „vitorlás" időben, mikor egy-egy tenger felől támadó szélroham alánk csapva már-már fölrepít az óváros tetejére. Ejtőernyős kiképzést, egy kivételével, ugyan valamennyi ex-légiós útitársunk kapott, ez úttal jobbnak látja mégis ezt az albatroszt bravúrt kihagyni, s beérik azzal, hogy a nyakkendőjükkel játszon és veterán egyenzakóik szárnyait cibálja bolond jókedvében a szél.

Kultúrháznak álcázott tábori bordély és légiós fegyenctelep Cortében

Corte, e meredek hegyek közé ékelt, középkori város, sokféle egykori légiós látnivalóval fogad, melyek nem csak korizikai vendéglátónkban hagytak eleven emléknyomot, hanem veterán társaiban is az algériai háború utáni évekből.

1962-ben a Francia Hadsereg itt ismét használatba vette a Grossetti-kaszárnyát, továbbá kibérelte a Citadellát s hozzá a város déli határában a hajdani vízimalom (Minoterie) körüli tágas térséget, hogy elszállásolja a Légió Algériàból ide telepített egységeit, melyek jó részét,

az altiszti továbbképző központ, a GILE (Groupement d'Instruction de la Légion Étrangère) legalább ezer légiós katonája alkotta. Az ódon fellegvárat (Nis d'Aigle – Sasfészek) megmászva utunk kifelé vezet a városból a Bastia-Corte vasútvonal, a vele párhuzamos országút s a Tavignano patak mentén újabb légiós úticélunk: a Minoterie felé. Egy időre ez az akkor már üzemen kívüli, ódon vízimalom lett a légiós helyi parancsnokság épülete, amíg a teljes bázist körötte, a legiós tervezők és műszaki egységek serényen föl nem építették. Nyolc szaharai bádogbarakot (filaud-t) állítanak fel csakhamar a legénység számára, de lázas iramban készül a roham- és tankpálya, a lőtér és a lőszerraktár, a konyhaépület, az ebédlő, a víztorony, a tusoló és a „kultúrház" ('maison de la culture'), azaz a tábori bordély is.

Ez utóbbi különös izgalmat s láthatóan némi cinkos derültséget vált ki fél évszázad múltán is veterán útitársainkból, noha a pikáns részletek fölemlegetésétől a helyszínbejáráson, forgó kamera előtt, láthatóan tartózkodik mindenki. Ehelyett jó svádájú helyi kalauzunk, Sándor („Sang d'or" – „Aranyvér") tart lendületes előadást a Tavignano patak partján, a elkerített pihenővel lakályosobbá tett csinos kis épület: a „Maison de la Culture" előtt, mely egykori légiós rendeltetésének emlékét jótékonyan elfedve immár közel négy évtizede a tűzoltó és polgárvédelmi bázis, a Cartier Chabriére tiszti étkezdéjéül szolgál.

Ami a tábori vagy hadidbordélyokat (Bordel Militaire de Campagne, BMC) illeti, ezek a francia hadsereg valahány alakulatánál, mondhatni, bevett intézménynek és legalább is a középkorig visszanyúló masszív tradícióinak számítottak egész az 1970-es évek derekáig, mi több, a Légió egyes távoli állomáshelyein, a tiltással dacolva, titkon még az ezredforduló táján is. Ezek a felső parancsra rendszeresített, állandó felügyelet alatt működő katonai kéjtanyák egyrészt az állomány nemi vágyait voltak hivatva több-kevesebb gyakorisággal kielégíteni, másrészt arra szolgáltak, hogy elhárítsák az alkalmi flörtök és ellenőrízhetetlen liaisonok biztonsági és egészségi kockázatát, melyek ellenséges vagy háborús közegben komolyan veszélyeztethették a legénység hadrafoghatóságát.

Az '50-es évek végén, a '60-asok elején a magyar légiós újoncok még a BMC-k ezen hagyományos világába csöppentek, és maga a rendszer, sivár és rutinszerű praxisával, csupán egy évtized múlva kezdett igazodni a korszak hedonista szelleméhez, mindinkább átadva helyét az új és kevésbé merev formáknak. A szexuális forradalom s a szabad párválasztás igénye utóbb a Légiót is engedékenyebbé tette, s az újabb évtized-fordulótól már mind kevésbé állítottak akadályt a légiósok külső párkapcsolatai vagy házasodási szándéka elé. Néhány éve Nemes Sándor kérésemre külön esszé-memoárt írt minderről, ami utóbb az MTA Szociológiai Intézet online folyóiratának tematikus számában is megjelent „Hadibordélyok önkéntesei"[806] címmel. Alább ebből idézek néhány beszédes korzikai – s főként cortei – adalékot.

„Aztán [1962-ben] megérkeztünk Korzikára. A BMC itt ketté vált, egyik része Corte, a másik Bonifacio felé vette az irányt; e két városban vagy 5-500 légiós szerelmi szolgáltatásait vállalva. A „masinéria" hamar beindult újra, azzal a különbséggel, hogy itt egy idősebb törzsőrt állandó bordély-felügyelőnek neveztek ki. A lányok közt volt egy Daisy nevű, kissé már éltesebb csatakanca – jó ötvenes, ki tudja honnan került a truppba –, aki folyvást csak sopánkodott, hogy ő már nem bírja a tempót, nem kell ő már senkinek... Addig, addig, míg a törzs végül szemet vetett rá, sőt, feleségül is vette, hogy aztán nem sokra rá kikérje maga is az obsitot, s ketten egy csinos vendéglőt nyissanak, éppen szemközt a cortei kaszárnya bejáratával...

A kupi körül később is történt egy-két „szerelmi baleset", bár a biztonsági tisztek árgus szemekkel őrködtek a mundér becsületén, hogy elejét vegyék minden kínos meglepetésnek. Ha bármily rendű-rangú légiós nősülni kívánt, a jegyese előbb szigorú erkölcsi vizsgán és

[806] Nóvé Béla: Hadibordélyok önkéntesei, szocio.hu, 2015/1. http://socio.hu/uploads/files/2015_1/nove.pdf

faggatáson kellett, hogy átessen, s a házassági engedély még így sem volt garantált. Egy nap azután rendeletet hoztak Párizsban, ami eltörölte a házasság előzetes engedélyeztetését az egész francia hadseregben, így a Légióban is. De mert a francia nyelv rafinált építményében könnyen nyitható bárhol rés vagy kiskapu, a Légió atyjának rendeletére sem kellett sokáig várni: „Mindazon önkéntesek, szólt az utasítás, akik engedélymentes házasságot kívánnak kötni, haladéktalanul nyújtsák be ez irányú *előzetes* kérvényüket a főparancsnokságnak." Vagyis: csöbörből-vödörbe...

Idővel feltünt, hogy a BMC-ben egyre kevesebb az arab csaj, s hogy szemrevaló fiatal európai, francia és ázsiai lányok érkeztek. Egyszer azután új „mére maquerelle" [a.m. „főnök anyó", „madame", bordélyház-főnök] is érkezett, aki Jeanne, azaz Johanna névre hallgatott – akár csak Franciaország harcos védőszentje: Jeanne d'Arc! –, s akinek kegyeit aránylag hamar sikerült elnyernem. A lányok pihenőnapja az új rendtartás szerint vasárnapra változott. Szokásba jött az is, hogy ilyenkor pikniket rendeztünk a kupi melletti réten, ahová minden lány elhozhatta a maga kedvenc legényét. Tüzet raktunk, bográcsban ebédet főztünk magunknak, s utána vígan elborozgattunk. Az egésznek egy kissé olyan hangulata volt, mint a Manet- vagy Monet-festményeknek: „ebéd" vagy „uzsonna a szabadban".

Határozottan jól esett kiszabadulni a kupi falai közül és lazítani kissé a mundér szorításán, egy kis friss levegőt szívva. Civil módra, szabadon eltársalogni bármiről, mintha nem is örömlányokkal, hanem igazi partnerekkel lennénk együtt – mi, messziről ide vetődött idegenlégiósok. (…)

A kupi Korzikán egy idő után „mozgó üzemmé" változott, két hétig a cortei épületében üzemelt; majd egy vöröskeresztes szanitéc kocsi a lányokat újabb két hétre átvitte „sátorozni" Bonifációba. Így tudtam meg, hogy az én kedves Jeanne-nomnak odalenn is van egy állandó kedvence, s hogy történetesen magyar légiós az is, K. Gyurka barátom személyében. Ámbár ez nem okozott köztünk soha semmi viszályt vagy féltékenységet.

Azt hinné valaki, hogy a „sasfészek tövébe" telepített légiós bordélyház maga volt a botránykő s az állandó viszály oka a tradícióihoz erősen ragaszkodó, vallásos korzikai lakossággal. De nem, a helybéliek láthatóan hamar megbékéltek vele. Kissé több „sürgős" házasság köttetett ugyan, mint korábban (a Második Idegen Ezred, a 2er REP ide telepítése óta egy légiós tiszt vagy altiszt mindig is jó partinak számított a „Szépség szigetén"), a helyi férfinépet azonban megnyugtatta a tudat, hogy míg a légiósokat a kupleráj leköti, legalább békén hagyják a korzikai lányokat. (…)

Nos, erről ennyit. Magam nem voltam sosem a BMC fizető törzsvendége – ha olykor fel is kerestem, csak potyáztam mindig. Büszkeségből, hiúságból, és mert nem volt ínyemre a „futószalagos” rendszer. Bár azt hiszem, a maga idején megvolt az értelme, haszna annak is. Ma viszont, ha egy légiós nem tud partnert szerezni magának, az tényleg balfácán, és nem sok férfias charmmal áldotta meg a Teremtő.”

A Légió egy másik, avatatlanok elől a tábori bordélyokénál is nyomósabb okból titkolt intézménye: a SELE (Section d'Epreuve de la Légion Étrangère), a légiós fegyenctelep volt. Cortei utnnk utolsó, komor stációja volt ez, mely légvonalban alig egy kilóméter távolságban rejtőzik az országúton túl, a Minoterie fölötti „maquis”-ban, egy sűrű bozóttal, píneákkal benőtt domboldalon. A „Javító Szakasz” (amit a légiós argó a „Section d'Epreuve” további álcázására csak „Section Ecologique” néven ismer) erődítménye 1962 után a legnagyobb diszkrécióval épült a Colomb Bechar-i büntetőszázad utódaként, kezdetben annak Algériából ide áthozott elítéltjei által. A domb oldalába vájt, tízméteres támfal s a tábort övező magas terméskő sánc ma is arról tanúskodik, hogy a raboknak innen egy kisebb hegyet kellett puszta kézzel elhordaniuk ahhoz, hogy vagy három futballpályányi sík terepet nyerjenek a tábor sorakozó tere, a barakkok és a többi épület számára. Sokak szerint ilyen embertelen kényszermunkára még a hírhedt guyanai fegyenctelepek elítéltjeit sem kényszerítették.

A SELE rémségei korzikai kalauzunk vezetésével tárulnak fel előttünk sorra, ahogy egy románkori kápolna (Chapelle St Jean) romjait elhagyva rátérünk a csak „Via dolorosa” néven ismert erdei bekötőútra. Ezt első próbatételként, hátukon a málhazsákkal, gyakran fél napig tartó laposkúszásban kellett az elítéltek megtegyék a kiálló éles köveken a büntetőtábor bejáratáig. A archív fotókról ismert vaskaput érkezésünkkor tárva-nyitva találjuk, a hajdani tábor romos és szemlátomást évtizedek óta elhagyatott. Leginkább még egy itt felejtett rozsdás bádogbarak idézi hajdani dicstelenségét, falain sűrű golyónyomokkal s itt-ott hanyagul lemázolt feliratokkal. („Sieg Heil!”, „Unsere Heimat: III. Reich!” és: „Arbeit macht Frei!”) Különben idilli béke van, s körül az életerős mediterrán televény: a fák, bokrok és kúszónövények sűrűje jótékonyan elfedi az egykori bűnjelek jó részét. A kikőtéshez használt betoncölöpnek mára nyoma sincs, a sorakozótér zászlórúdjából is csak az fém talapzat maradt meg, s lassan az egykori parancsnoki magasles is az enyészeté a lépcsőfeljáróval. Megvan viszont aránylag épen a kőből rakott „foyer”, a keretlegények házi kantinja és kandallós pihenőhelye, igaz, alatta több szűk betonaknát egykori magánzárkákat találni, ahol éjszakánként a félrészeg, unatkozó őrszemélyzet végigverte, majd végiglocsolta a rabokat.

Nemcsak szókésért, parancsmegtagadásért vagy egy-egy komolyabb „balhé”: verekedés, késelés, az előljáró bántalmazása miatt juthatott egykor bárki a SELÉ-be, ám akár három egymást követő, kisebb fegyelemsértésért is. S ha egyszer bekerült, jaj volt neki, mert attól kezdve nem volt egy nyugodt pillanata és nem tudhatta, mikor, milyen állapotban kerül ki. A kopaszra nyírt rabok fűzőtlen, nyitott bakancskban naphosszat futólépésben közlekedtek, még pár perces étkezésük, tusolásuk alatt is. Kevesen távoztak innen épp ésszel, épp lélekkel – s ez nem csak rájuk, ám fogvatartóikra is igaz volt. Valamiképp mindenkin nyomot hagyott az itt lét: az állati robot, az örökös hajszoltság, a verés és üvöltözés. Az önkéntes keret-személyzet válogatott kemény fiúkból állt, akiknek egy év felügyeletért tengerentúli „jutalom-szolgálatot” ígértek Guyanán vagy Tahitin. De gyakran maguk se bírták addig, és volt rá eset, hogy némelyikük annyira megveszett, hogy kápóból végül maga is fegyenc lett. A féktelen terror fokozott, gyakran paranoiás félelemre ítéli gyakorlóit is, így a SELE őrei is joggal tarthattak a tábort túlélő rabok bosszújától. Attól, hogy egy nap az ő nevük is bekerül a lapok bűnügyi rovatába: „XY-t ismeretlenek agyonlőtték” vagy "ZZ-t megkéselték a marseille-i alvilágban”.

„Szóval, ez nem a Légió legfényesebb lapja – fejezi be Sang d’or a SELE bűnlajstromának ismertetését – S én ma sem értem, miért volt erre még 1962 után szükség.”

Szavait a társai is némán biccentve vagy hitetlen fejcsóválással nyugtázzák, majd ismét beáll közénk a komor emlékek csöndje.

Elsőként én töröm meg, az egyetlen „civil” a társaságból. Kérdezem, tudtak-e minderről aktív légiósként. Válaszuk meglep; kiderül, a Colom Béchar-i büntetőtáborban korábban mind megfordultak ugyan, ha nem is rabként, más praktikus okból – így Spátay Jánosék a fegyenctelep pékségéből szállították a szomszédos 3. légiós ezred kenyerét, Morvay Tamásék pedig a Légió pentatlon-válogatottjával az akadályúszást gyakorolták ott –, ámde a cortei SELÉ-ről alig hallottak, sőt, maga Morvay is először jár itt, aki szemközt, a Minoterie bázisán, kevesebb mint egy kilóméterre innen vagy két éven át szolgált. „Ennyit a légiós titoktartás hatékonyságáról.” – jegyzem meg keserű iróniával. „Itt, ebben tényleg csúcstartó volt a légió!” – nyugtázza Nemes. – Jó másfél évtizednek kellett eltelnie, mire fény derült a SELE brutális kínzásaira, s azokból országos, sőt világbotrány lett. Attól fogva aztán az Idegenlégió se mondhatta, hogy ami itt folyik, nem tartozik másra, és hogy »a Légió maga mossa a szennyesét«.”

A botrány kirobbantója egy Henry Allainmat nevű francia riporter és „paparazzi” kollégája volt, akik a SELÉ-ről titkon gyűjtött, fényképekkel dokumentált terhelő anyagot egy nagy visszhangot keltő, leleplező riportkötetben 1977-ben közreadták *L’epreuve. Le bagne de*

la Legion. ('A próbatétel. A légió rabtelepe') címmel[807]. A könyv finanszirozásába állítólag a Francia Kommunista Pàrt is besegitett, s azt lelkesen fogadták az antimilitaristàk, pacifisták, mi több, a korzikai szeparatisták is. Magán a Légión belül is nagy felzúdulást keltett a büntetett légiósok tanúvallomásait közreadó könyv. A szóbeszéd szerint egy ideig a Police Militaire is körözte a szerzőket, akiknek bujkálniuk kellett. A könyv hitele ugyan több ponton kérdéses; nyilván akadnak benne hatásvadász túlzások is, ám állításainak jó részét kétség kívül más tanúk és független források is megerősítik. Akármit ebben a műfajban sem lehet kitalálni vagy blöffölni…

Ám útitársaink közül valaki még nem nyilatkozott arról: tudott-e aktív légiósként a SELÉ-ről – s ez épp túravezetőnk: Nemes Sándor. Azaz, megtette ő is, éppen csak én nem idéztem. Alább ezt pótolom, egy hozzám írt korábbi levelének 1975-ös epizódját idézve, mely egyben választ ad a fenti kérdésre is:

„Tudtam a SELE létezéséről, de jó ideig nem izgatott. Egész addig, míg egyszer történt valami.

1975-ben Korzikán, a Minotrie-ban voltam híradós tiszti beosztásban. Egy nap furcsa felhajtás fogad a sorakozónál: feláll az egész díszőrség, és fényes nappal leengedik a zászlót. Szokatlan ceremonia, a gyülekező téren nézzük vagy háromszázan felsorakozva.

Egyszerre berobog a térre egy PM-es dzsipp, és kirúgdosnak belőle egy emberi roncsot – egy elfogott légiós szökevényt, a kezén lánccal és béklyóval megkötözve. A zászlós jelenti: „Íme, a tettes, «á vos ordres mon capitaine» ('parancsára, százados úr')."

A kapitány kimérten csak annyit mond: „Így jár minden dezertőr." Elég volt látni akár csak egy pillanatra is siralmas képét, megszaggatott, véres ruháját, monoklis szemét, felhorzsolt térdét és könyökét… és csörgő láncait.

Aztán: „Irány a SELE!" Már viszik is, senki se tudja, ott mi vár rá.

Majd újra felvonják a zászlót, és az élet megy tovább, mintha semmi sem történt volna. De a látvány, nyomasztó emlékként, sok légiósban megmarad. Ahogy a kérdések se hagynak nyugodni: Mi történt? Miért vágták be ezt a nyomorultat a SELÉbe, s ott mi lesz a sorsa?"

Utólag tudta csak meg a már tiszti beosztású Nemes Sándor is, hová jutott a szökevény, miután, alig két év múlva, maga is szögre akasztotta a fekete altiszti „képit", és a SELÉ-t is bezárták.

[807] Henry Alleinmat: *L'epreuve, le bagne de la Legion*. Balland, Paris 1977

Corte városának a közel két évtizedes légiós jelenlét, s vele a sok restaurálás, építkezés, sok hasznot hozott, habár a korzikai szakadárok szemében a Francia Idegenlégió máig is megszálló haderő maradt. Mikor a ’70-es évek végén a Légió egységei sorra elhagyták Cortét a dél-franciaországi Castelnaudary-ba áttelepülve, egy időre a SELÉ-t leleplező botrány is növelte a szeparatisták támogatottságát. A középkori fellegvár (Nis d’aigle – Sasfészek, lásd alább!) mára túrista látványosság, alatta a Citadellát múzeummá alakították. A felújított Grossetti laktanya a helyi egyetemi campus része lett, míg a hajdani vizimalom, a Minoterie és légiós bővítményei jelentős tűzoltósági és polgárőr bázisként, Quartier de Chabriéres néven ma is a brignole-i tűzoltó század tulajdonát képezik.

Úgy tűnik, mára a Légió fegyelmi gondjai is megoldódtak; saját büntető táborra legalábbis nincs többé szüksége. A notórius fegyelemsértőket egyszerűen elbocsátják, a súlyosabb bűnök elkövetőit átadják a rendőrségnek. Ami a SELÉ-t illeti, romjain ma tűzoltók gyakorlatoznak s egykori sorakozó terére pásztor hajtja ki időnként a nyáját. Túrista nem igen téved erre, legfeljebb légiós veteránok keresik fel néha, mint tették azt a mieink – fejet hajtani és emlékezni az értelmetlen kínok és megaláztatások e mára úgyszólván jeltelen és idillien békés emlékheklyén.

Összegzés

Összegzés

Munkám összegző részében végül itt kell számot adnom arról, mennyiben sikerült eredeti vállalásaimat teljesíteni, avagy hogy célkitűzéseim – időközbeni újabb felismerések és módszertani tanulságok fényében – miként módosultak az eltelt öt év során.

1) Forrásfeltárás, egy eltünt nemzedék sorsának dokumentálása

Célom mindenek előtt a hiánypótlás volt mind a forráskutatás, dokumentálás, mind a feldolgozás terén. Annál inkább, mivel tudományos igényű vizsgálat, érdemi történetszociológiai elemzés, amely az elmúlt bő másfél század magyar (e)migráns-hullámainak nyugati integrációját vizsgálta volna, utánkövető jelleggel, több nemzedéken át, sajnálatosan kevés van még napjainkra is – s a legkevesebb furcsa mód épp a legközelebbi: nyugat-európai régió emigráns diaszpóráiról készült. E tekintetben a leginkább megbízható, több nemzedékes, részletgazdag folyamatképet kétség kívül Puskás Julianna, Fejős Zoltán és Tezla Albert munkámban többször hivatkozott tengerentúli migráns-monográfiái és forrásközlései kínálják[808], noha szerzőik maguk is elismerik: célzott adatgyűjtést, önálló terepkutatást az amerikai magyar diaszpóra alig áttekinthető szórtsága miatt inkább csak lokálisan végeztek (Puskás főként a clevelandi, Fejős a chicagói magyar emigráns nemzedékek sorsát vizsgálva, míg Tezla, bár impozáns forrásgyűjteménye egész Észak-Amerikára kiterjed, a legbővebben szülőhelye: az indianai South Bend múlt század eleji magyar kolóniájának életét dokumentálta, amelyhez egykor kivándorló szülei családja is tartozott.)

Fő célomat: egy tudományos igénnyel még nem kutatott, ismeretlen téma feltárását s vele egy mára eltűnt, elfeledett emigráns nemzedék sorsának sokoldalú dokumentálását, úgy vélem, jórészt sikerült elérnem. Igaz ez mindenek előtt a provence-i magyar légiós veteránok szűkebb körére, melyet teljes életút-követésekkel és sokféle forrásfeltáró módszerrel – levéltári kutatásokkal, kérdőívezéssel, diktafonos és kamerás interjúkkal, kéziratos memoárok és más személyes emlékanyagok gyűjtésével – közel öt éves munkával, reményeim szerint, sikerült sokrétűen dokumentálnom. Nem titkolom: kezdettől ebben láttam a legfőbb szakmai kihívást, és ebben találtam a legtöbb sikerélményt is, hogy megmutassam: mennyi rejtőző, nem remélt kincs hozható felszínre a múltból akár jó fél évszázad elteltével is, az esetben, ha a félmúlt eltökélt búvára képes a hagyományos könyvtári, levéltári kutatásokat kreatív módon társítani az oral history és más forrásképző, forrásmentő módszerekkel. Sokban hasonló izgalmas felfedezések nyomára bukkantam egy másik népes csoport: a szökött majd hazatért légiósok sorskövetésében is, vagy az ’56-os kamasz menekültek ennél is népesebb körében, bár személyes emlékfeltárásra, interjúzásra itt csak korlátozott mértékben vállalkozhattam.

Készséggel elismerem: volna még mit kutatni bőven e sokfelé ágazó témában, mely az enyémhez hasonló egyszemélyes vállalkozások helyett inkább összehangolt forrásfeltáró csapatmunkát igényelne. Így a hazatért légiósok is megérnének egy külön oral history emlék- és adatgyűjtést, feldolgozást, ahogy a Nyugatra ment fiatalkorú emigránsok 14-16 ezer főre becsülhető kontingenséből is számos, máig fel nem tárt utóéletű csoport is izgalmas tárgya lehetne egy-egy célzott kutatásnak. (Mindenek előtt a sok ezer örökbefogadott gyerek és a tizenéves lányok változatos sorsrepertoárja, bár legalább annyira a volt nevelőintézetisek, a fiatalkorúak börtönéből Nyugatra szököttek, a légiósoknál is nagyobb számban az amerikai hadseregbe álltak, vagy a belga, svéd, német és közép-angliai bányavidékekre került magyar vájártanoncok is bízvást megérdemelnének egy alapos történeti feltáró munkát.) A menekültsegítő missziók, így az UNHCR, a Nemzetközi Vöröskereszt valamint öt kontinens

[808] Puskás i.m. 1982, i.m. 2000, Fejős i.m. 1993, Tezla i.m. 1987

sok száz civil, egyházi és kormányzati szervezetének archívumaiban is akad még jócskán kutatnivaló, jóllehet úgy vélem, e téren a legsürgetőbb egy átfogó 1956-os menekültügyi forráskataszter elkészítése és publikálása lenne, a fentiek hiánypótló s a további kutatásokat segítő számbavételével. (Biztató jel, hogy az Amerikában a Camp Killmer-i menekült-bázis dokumentációjának feldolgozása – 60 év múltán! – végre előrehaladott fázisban van.[809])

2) Statisztikai adatgyűjtéseim célja és tanulságai

Statisztikai adatgyűjtéseim indokát és tényleges eredményeit az egyes fejezetekben és a Dokumentumtárban részletesen ismertetem. Ezek fő célja az adathiányok pótlása és a korábbi adatközlések kritkai revíziója volt, annak érdekében, hogy megalapozott becslésekkel és tényadatokkal segítse a mélyebb összefüggések feltárását s a további kutatómunkát. Így az egyedül Nyugatra ment fiatalkorú menekültek számát illető korábbi adatközléseket és becsléseket (1957-es KSH-felmérés, UNHCR-jelentés, osztrák és jugoszláv belügyi nyilvántartások, egykori sajtó közlemények, stb.) tüzetesen egybevetve arra jutottam, hogy e menekült korcsoport nagyságrendjét a legtöbb szerző és forrás rendre alulbecsüli, s az ténylegesen mintegy egyharmadával nagyobb volt az eddig feltételezettnél. E revideált becslés szerint 1956. november 4. után felnőtt hozzátartozó nélkül mintegy 21-26 ezer tizenéves hagyhatta el az országot – igaz, körükben a hazatérők aránya is nagyobb volt az átlagosnál: minden negyedik és harmadik közé tehető. Ám még e tetemes, 7-9 ezerre becsült „visszidenst" leszámítva is mintegy 14-18 ezer végleg Nyugaton maradt, magányos kamasz fiúval és lánnyal kell számolnunk a 10-17 éves korosztályból!) Hasonlóan sikerült meghatároznom a magyar és francia források továbbá kiterjedt személyes adatgyűjtés nyomán az 1945 és 1963 közötti magyar légiós kontingens nagyságát (kb. 4000 fő), ebből külön az 1956 után belépőkét (kb. 2500), majd ebből az '56-os fiatalkorúak becsült (kb 500) és azonosított létszámát (269). Ezek után egy sor finomelemzést tett lehetővé az utóbbi 269 fős tényadat további alcsoportok szerinti bontása (az első 5 évet végigszolgáltak, az elesettek, leszereltek, szököttek, majd a hazatértek és az ügynöknek bezervezettek száma, stb.) Kutatásaim hasonlóan új és érdemi eredménye, hogy a magyar belügyi elhárítás sok éves kiterjedt adatgyűjtéssel, levélfigyeléssel és ügynöképítéssel is csak a magyar légiósok alig egyharmadát tudta azonosítani és nyilvántartásba venni. Régi adósságnak és fontos adatpótlásnak vélem azt is, hogy az indokínai és az algériai háborúk magyar légiós veszteségeinek nagyságát megbízható francia és magyar belügyi forrásokból sikerült összesítenem – az Indokínában elesettek tényszáma és becslése: 288 / 330, míg az algériai halottaké: 26 / kb 120. (E számok nem tartalmazzák a hadifogoly-táborokban elhunyt s a hazatértek tanúsága szerint több százra tehető magyar légiós veszteségeket.) Ezen adatok további fontos hozadéka volt az a felismerés is, hogy a születési dátumokból azonosíthatóan mindkét légiós nemzedékben – a '45 és az '56 utániakban egyaránt – rendkívül magas volt a kamaszként Nyugatra hurcolt vagy szökött és gyakran még 18 éves koruk előtt légiósnak állt fiúk aránya (a '45 utániak kb. egyharmada – míg az '56 utániak kb. egyötöde), amely jelenség okait kutatva arra juthatunk, hogy a történelem olykor bizony lesújtóan ismétli önmagát, és minden politikai, háborús vagy humanitárius krízis, éhinség, nyomor, hadifogság, a túlélés sokszor utolsó esélyeként, tömegével terelte a fiatal(korú) önkénteseket a légiós toborzó irodák felé. Az iratok és memoárok alapján ugyanezen jelenségnek lehettünk tanúi mindkét világháború kezdetén, mikor a fenyegető internálás vagy kiutasítás elől francia földön több ezer magyar fiatalember kényszerült belépni a sebtében fölállított „idegen ezredekbe" vagy a Légióba.

[809] A helyszíni kutatók: James Niessen (Rutgers University, New Brunswick) és Deák Nóra (ELTE, Anglisztikai és Amerikanisztikai Könyvtár, Fullbright Fellowship) személyes tájékoztatása.

3) A személyes emlélanyag szembesítése más forrásokkal

A személyes emlékanyag felhasználásának módjáról és forráskritikai elveiről, úgy vélem, sok mindent felfed munkám bőven idézett forrásanyaga, melyet egy-egy témában jórészt saját kutatásaim nyomán, elemző kommentárokkal közreadok. Ezek többnyire nem önmagukban állnak, hanem igyekeztem azokat más forrásokkal is minél több felől szembesíteni, így a magyar légiósok egykori levélrészleteivel, emlékeivel és kérdőíves válaszaival, a korabeli sajtó hasonló tárgyú adalékaival vagy éppen a francia és a magyar titkosszolgálatok archív irataival – legyen szó az ’56-os vagy az algériai harcokról, a légióstoborzás módszereiről vagy a hazatérő szökevényekről és a vasfüggöny mindkét oldalán ügynöknek beszervezettekről. Mindebből szoros forráskritikával próbáltam a tények hitelesíthető minimumát kinyerni, bár megvallom, e forrás-szembesítések ellentmondásait olykor nem tudtam, máskor nem is akartam feloldani, az egymásnak ellentmondó személyes tanúságtételek végső megítélését olvasóimra bízva. 1956-ban Magyarországra születvén magam és nemzedéktársaim olyan világban nőttünk fel, melynek irányítói és buzgó párthívei évtizedekig mindenről egyetlen, kész és megfellebezhetetlen ítéletet próbáltak belénk sulykolni, az óvodától az egyetemig, a szakács- és illemtankönyvektől a világnézeti és politikai kérdésekig. Nem csoda, ha történészként, dokumentumfilmesként máig is lenyűgöz a személyes reflexiók és emlékek pazar sokfélesége – s gyakran ádáz feleselése egymással! –, melyek egyúttal híven tükrözik egy-egy korszak jellemző illúzióit, hazugságait, fájó és feloldhatatlannaqk tűnő ellentmondásait is. Ezért is maradt bennem máig is erős fenntartás a személyes forrásközlések felülbírálása avagy túlinterpretálása iránt. A tényekkel való szembesítés – és szembesülés – értékét persze kár lenne alábecsülni, hiszen, mint példa rá éppen 1956, az esetenként maga is megszabadíthat balhiteink és oktalanságunk béklyóitól, és a kollektív katarzis e megújító erejét tartósan sem egy közösség, sem a tudományos és a szellemi élet – ám hitem szerint még a politika sem nélkülözheti.

4) Műfaj és narratíva

A szerzői önkritika, tudon, itt nem éppen helyénvaló, hisz a bírálat tiszte és joga opponenseimet illeti meg, pár szóban mégis hadd jelezzem, mi az oka, hogy dolgozatomban olykor talán tartalmi aránytalanságok, műfaji következetlenségek is fel-feltűnnek. Mint munkám elején jeleztem, lehetőségeimet mérlegelve végül a csoportos történeti életrajz, a pozopográfia műfaját választottam, annak sajátos narratívájával. Dolgozatomban ugyanakkor más jellegű és tartalmú esetfeltárások, adatközlések is szép számmal vannak, melyek első látásra talán nem tartoznak szorosan a tucatnyi provence-i, korzikai magyar veterán általam bemutatni vállalt életútjához. Ennek oka voltaképp nem más, mint, hogy sajnáltam volna a történeti narratívát leszűkíteni pusztán e célcsoport életútjának szoros rekonstrukciójára, egy sor fontos, köztörténeti érdekű, a forrásokból általam feltárt tényt és összefüggést elhagyva, melyek nélkül az ő pályaképük is szegényesebb, motiválatlatlanabb és kevésbé érthető lett volna. Íme, néhány példa, mire is gondolok. A Francia Idegenlégió és benne az egymást követő magyar légiós-nemzedékek aránylag részletes bemutatását nem csak azért véltem szükségesnek, mert azt előttem ilyen mélységben nem tárta még fel senki, hanem mert e nélkül hőseim sajátos egyéni és csoportidentitás-konstrukciói – azonosulásai és elhatárolódásai – sem lettek volna értelmezhetőek. Hasonló a helyzet az ’56-os élménykörrel is. A forradalom, a harcok, majd a menekülés és a korai emigráns évek epizódjait azért idéztem ilyen bőséggel, hogy kimutathassam, miben voltak közösek és miben különböztek kényszerpályáik és válaszlehetőségik az ’56-os kamasz menekültek e 60 év előtti sokezres rajához képest. Ugyanez áll a későbbi válaszutak kontextusára is: így a „visszidensek” és a

vasfüggöny mindkét oldalán hírszerző vagy propaganda célra beszervezettek esetfeltárásaira is. Így az esetben, ha nem próbálok meg végére járni azon látszólag partikuláris kérdésnek, hogy a magyar légiósok közül távollétében vajon hányat fosztottak meg állampolgárságától (mindössze kettőt az egész Kádár-éra alatt, s közülük is csak egyikük volt '56-ban fiatalkorú!), akkor azt az egykori rémhírt vagy legendát sem tudom értelmezni, ami évzizedekig tartotta magát e légiósnak állt kamasz emigráns nemzedék körében: hogy „apatride"-ok (hontalanok) lettek, miután távollétükben valamennyiüket megfosztották magyar állampolgárságától. Ugyanezen kutatás során a titkos-szolgálati aktákból az is kitünt, hogy a mindenkori belügyminiszter indítványára az MNK Elnöki Tanácsa gyakorlatilag rutinszerűen hagyta jóvá a magyar állampolgári jogfosztásokat, s ami ennél is fontosabb tanulság: hogy az '56-os „disszidensek" eseti ügykezelése, minden deklarált párthatározat és amnesztia-rendelet ellenére, valójában a Kádár-éra egésze alatt döntően belügyi hatáskörben maradt. (Lásd: tiltólisták, vízumok, hazatelepülési kérelmek, család-egyesítési ügyek intézése – a mindenkori belügyminiszteri parancs kijelölt ügyrendje és a titkosszolgálatok eseti ajánlásai szerint).

S ezzel máris munkám érdemi összefüggéseihez értünk. Alább néhány további kulcskérdést sorra véve próbálom összegezni kutatásaim főbb tanulságait.

5) Áldozatok és tettesek – a magyar '56 *vs* Algéria

Az „Áldozat vagy tettes?" dilemmájának megítélése, mint számos példán láthattuk, mindenek előtt egyéni és szituatív, s így gyakran egyazon személy más-más élethelyzeteiben akár ellentétes előjelű is lehet. (A totalitárus diktatúrák idejéből például tömegével ismerni „áldozatból tettes" – „tettesből áldozat" jellegű szerepváltásokat.) Még nehezebb az ítéletalkotás, ha egész közösségek sorsát próbáljuk e végletes morális dichotómiával meghatározni. Magam úgy vélem mégis, hogy a 20. század éles tömeges abúzusait és genocídiumat vizsgálva, kellő körültekintéssel, ez a kérdésfelvetés is jogos lehet, sőt, esetenként megkerülhetetlen. (Ellenérzéseink ezen önsajnáltató, avítt narratívával szemben az esetek zömében ugyan nagyon is indokolt, ám azért az erkölcsi relativizmus másik végletéig sem volna jó eljutnunk.) Magam ilyen minősített esetnek tartom a forradalmi, háborús vagy polgárháborús konfliktusok tömeges erőszakcselekményeit, a védtelen embercsoportokat sújtó önkényes jogfosztást, az ártatlan civilek üldözését, a foglyok kínzását vagy a túszokkal szembeni tömeges megtorló akciókat.

Nem kétséges, hogy mindezek alapján az '56-os magyar emigráció – kivált az egyedül Nyugatra szökött kamaszok e népes korosztálya – kollektív áldozatnak tekintendő. Még akkor is, sőt annál inkább, ha sokuknak azért kellett szülőföldjéről tizenévesen menekülnie, mert részt vett a forradalmi megmozdulásokban, a sebesültmentésben, a segélyelosztásban és az önvédelmi harcokban. Mondhatni persze: önszántukból tették ezt is, azt is, vakmerően vagy vágyfantáziáiktól űzve, maguktól vagy mások hívására és tanácsára hallgatva, ám – ezt legalálább – önként, szabadon. Mégis, ha egyéb nem, az ez utáni sokféle kényszerpálya, a menekült lét traumái és az otthontalanság újabb hányattatásai, vagy a hazatérők esetében a „disszidens-priuszból" eredő nem ritkán életreszóló hátrányok és veszteségek már valóban a kollektív áldozatok körébe sorolják őket. Aligha retorikai túlzás hát az '56-os menekült kamasz nemzedékről szólva – egy korabeli svéd napilap: a *Dagens Nyheter* lágerriportjának címét átvéve, „a forradalom árváiról" beszélni. Mert hiszen szó szerint avagy átvitt értelmében, árvák voltak ők már idehaza is, mostohává lett szülőhazájuk pária hadának jobbára nevelőotthonok, javítóintézetek és munkásszállók közt hányódó tartalékai – miként árvák maradtak közülük sokan nagykorúvá válva is, egy álnok és kegyetlen módon eltiport forradalom világgá futott fiai, lányai.

Hát a Légiót és vele az újabb – ezúttal évekig tartó – harcot, vajon nem önként vállalták? (ad notam: „*Venue volontaire*”…) Láthattuk sok példán ezt is: ki igen, ki kevésbé, az minden esetre tény, hogy nem kevesen nyomasztó egzisztenciális kényszerek, sőt, hatósági pressziók alatt jutottak Észak-Afrikába. Az áldozat-szereptől leginkább persze a szökött, majd hazatért légiósok reméltek kedvezőbb fogadtatást, amire a korabeli „béketábor” álszent antiimperialista propagandája jócskán rá is játszott, miként azt munkámban visszatérően elemzem. A többség azonban, aki aláírt öt évét – a Légió jelszavával – „becsülettel és hűséggel” végigszolgálta, az algériai háborút inkább rendfenntartásnak, a civileket és a francia civilizációt a „terrorista lázadók” orvtámadásai ellen védő küldetésnek tekintette, mintsem célját, eszközeit tekintve morálisan igazolhatatlan gyarmati utóvédharcnak. Munkámban igyekeztem elfogulatlan és reális képet adni a ma is heves viták kereszttüzében álló algériai háború bonyolult diplomáciai, politikai hátteréről és hadikrónikájáról, benne az Idegenlégió szerepéről, és külön is a magyar légiósok részvételéről. Ami ez utóbbit illeti, az interjúkból, kérdőíves válaszokból és memoárokból egyöntetűen az derül ki, hogy a politikai és morális felelősség kérdése, akkor és ott, nemigen vetődött fel az éles harci helyzetekben, ahol a „vagy mi – vagy ők” túlélő kényszere és nyomasztó pszichózisa alatt egyszerre voltak a háború áldozatai és tettesei.

Minden esetre tény, hogy pár év alatt immár második nagy súlyú világtörténelmi harcukat veszítették el. Mint eset-elemzéseimben többször is kiemelem: tartozni akartak valahová, s ezért nem egyszer aránytalanul nagy árat kellett fizessenek, ismételten átélve a dilemmát: „Mi legyek, ha csak két rossz közül választhatok: áldozat vagy tettes?” Az 56-os és az algériai élménykör ellentmondásait jól tükrözik a provence-i, korzikai veteránok szóbeli és írásos visszatekintései, azzal ahogy e két meghatározó korai emlékegyüttest egymástól élesen elkülönítve őrzik lelkük mélyén ma is. („A KÉTFÉLE ESEMÉNYT NEM LEHET ÖSSZEHASONLÍTANI!” – emeli ki kérdőíves válaszában csupa nagy betűvel Szecskó Tibor.) Az ’56-os és az algériai harcok nemzedéki élményanyaga ugyan közös, ám az egykori és mai reakciók már korántsem azok – mint láttuk, nem csak a veteránok interjúiban és memoárjaiban, ámde az Afrikából írt egykori légiós levelekben vagy a hazatért dezertőrök titkosrendőri kihallgatási jegyzőkönyveiben sem. Ez utóbbiak persze eleve kétes hitelű belügyi dokumentumok, s mi tagadás jó időbe tellett, mire a belügyi dossziékban többé-kevésbé konzisztens megnyilatkozásokra akadtam, melyekben e kétféle élmény hitelesen összefér, s mondhatni, mindkettő „a helyén van”. Ilyennek találtam „Michel” külön fejezetben közreadott – az egykori magyar postacenzúrán fennakadt – leveleit az algériai háború éveiből. E levél-sorozatot kommentálva kiemeltem, hogy e korai huszas éveiben járó fiú, aki öt éven át harcolt Afrikában (*nota bene* légiós tiszt apjával pár évig együtt, ha nem is egy ezredben!) mennyire öntudatosan magáévá tette a hivatalos de Gaulle-i narratívát Algéria függetlenné válásakor, egyben a Légió és Franciaország iránti töretlen lojalitását is hangsúlyozva. Másutt, az identitás-krízisek és az emigráns poltikai szocializáció kapcsán, éppen azt mutatom ki, hogy 1962 nyarán (és előtte, utána) ezt korántsem így élte meg mindenki. Mire ugyanis a magyar légiósok, úgy amennyire, magukévá tették a hivatalos francia doktrínát („Algéria francia föld marad!”), de Gaulle már készen állt föladni azt, ami súlyos lojalitás-válságot idézett elő a magyar légiósok nem kis részében is, az ’56-os „árulás” és „cserbenhagyás” vádat felújítva, sokukat, legalább lélekben, a sorsára hagyott „pieds noir” lakosság, sőt, a puccsista tábornokok és az OAS pártjára állítva. 1956 és az algériai háború szelektív, egymástól élesen elváló, sőt, már-már „hasított” emlékezetének példájaként beszédes adalék az is, hogy miközben a haza látogató veteránok közül négyen is lelkesen vállalkoztak kamaszkoruk forradalmi helyszíneinek bejárására (dokumentarista stábunk forgó kamerája előtt) ugyanők hallani sem akartak arról, hogy kora ifjúságuk másik meghatározó helyszínére: Algériába egy hasonló emléktúrára valaha is visszatérjenek, *nota bene* közülük még az sem, akit algériai (kabil) feleségével – a legendás arab szabadsághős: Abd el-Kader déd-déd-unokájával! – negyven évi boldog házasság kapcsolt össze.

6-7) A vizsgált célcsoport identitás-konfliktusai és nemzedéki szocializációja

Kutatásaim az identitás és szocializáció körét érintő tanulságait – szoros korrelációjuk okán – összevontan próbálom áttekinteni.

Utólag a személyes identitás-jegyek változásait sem könnyű nyomon követni – hisz azok mélyén jónéhány talány és ellentmondás rejtőzhet –, ám egy fokkal talán ennél is nehezebb a csoportos önazonosság-elemek alakulását megbízhatóan rekonstruálni. A vállalkozást tovább nehezíti, hogy e kettő kritikus talákozási pontján: a kamasz- és ifjúkor határmezsgyéjén a mélyebb megértéshez radikális szemléletváltásra van szükség, és interdiszciplináris látásmód és elemző készség nélkül esélyünk sincs a továbbjutásra.

Épp ezért mindenek előtt a fejlődéslélektan, a szociálpszichológia és a történeti identitás-konstrukciók releváns irodalmában igyekeztem elmélyedni – Freud, Erikson, Mérei, Pataki Ferenc, Erős Ferenc, László János, Pierre Bourdieu, Eric Hobsbawn, Peter Stahel, Anne Muxel, Rogers Brubaker illetve Gyáni Gábor, Pléh Csaba, Kovács Éva, Kónya Anikó, Jakab Judit és mások elméleti és esetfeltáró munkáit tanulmányozva. Ezek sokféle tanulságából több modellt és értelmezést is igen hasznosnak találtam kutatásaim irányára, módszereire és lehetséges értelmezésére nézve, mint azt az „Identitás-változatok" című fejezetben részletesen is kifejtettem.

Már Mérei Ferenc korai csoportelméleti áttekintése[810] is azzal a tanulsággal szolgált, hogy a fejlődéslélektan s a szociológia (akár a szociálpszichológia ekkor, 19454 után még embrionális diszciplinája), igencsak nehezen jut egymással közös nevezőre az identitás és a szocializáció vizsgálatának elméleti premisszáit és gyakorlati módszertanát illetően. Ez is, az is a maga partikuláris nézőpontját próbálja érvényre juttatni predomináns teóriákkal – hol az egyén öntörvényű belső világát, hol társadalmi meghatározottságát túlhangsúlyozva –, s eközben mindkettőből hiányzik a „holisztikus" látásmód, mely mindezek kölcsönhatását eleven egészként tudná megragadni. Már a személyes énkép és a csoportidentitás genezisének teóriái is élesen elválnak egymástól – az előbbi értelmezésére a fejlődéslélektan, az utóbbiéra a szociológia próbál kizárólagos jogott formálni; s akkor még hol van az önmeghatározások és a külső stigmák konfliktusa, a kamasz- és ifjúkori önazonosságkeresés konfliktusai vagy a további korrekciók: a felnőttkori identitásválságok és identitáscserék (lásd emigránsok!) bonyolult problémavilága?

Az áttörést, mint ismert, az iménti ellentmondások jó részének feloldásával Erik H. Erikson „pszichoszociális elméletének" nagyhatású modellje hozta meg az 1970-es évekre, amely a freudi identifikáció-elméletet továbbfejlesztve a kamaszkori önazonosság-krízisben véli felfedezni a *társadalmi énképződés* kulcs-mozzanatát. Az ifjúkor éveit Erikson olyan „politikai moratóriumnak" nevezi, „amely alatt a fiatal felnőtt lehetőséget kap arra, hogy különféle szerepeket próbáljon ki, elhelyezkedhet a társadalom egy bizonyos rekeszében, melyet mintha csak rászabtak volna. "[811] Anne Muxel francia szociológus, e tárgyban végzett kutatásairól beszámolva ehhez hozzáteszi: „Ez a korszak, melyet egyfajta normatív identitásválság ural, próbálkozások, megerősítések és egymást követő kiigazítások sorából áll. A fiatal felnőtt ezek során próbálja ki – a társadalmi valóság megismerésének különböző helyzeteiben – az „úti poggyászt', melyre a korai szocializáció folyamán szert tett." [812] James Marcia, a fejlődéslélektan neves kanadai kísérleti kutatója ezt egy azóta jól bevált teszttel tovább fejlesztve, pontosan képes bemérni a kamaszkori „identitás-állapot" négy jellemző

[810] Mérei i.m 1989

[811] Erikson, Erik H.: *Adolescence et crise. La quête de l'identité.* Flammarion, Paris. 1972

[812] Muxel, Anne: Az ifjúkor moratóriuma. In: *A politikai motiváció. Válogatás a francia nyelvterület irodalmából.* Szerk. Szabó Ildikó és Csákó Mihály, Új Mandátaum, Budapest, 1999. 100.

fázisát: 1) a diffúz identitási szakaszt 2) a korai zárást 3) a „moratóriumot” és 4) a meglelt identitást egy struktúrált interjúval segítvén azonosítani.[813]

Párhuzamosan hasonló, sőt, részben azonos modellek születtek más diszciplinákban is. Így a szociológia, főként az amerikai viselkedéstudomány szociálpszichológiával határos ágában például Elias Aronson „komformitás-elmélete”[814] annak négy csoportidentitás-képző fázisával: 1) a lázadással, 2) a behódolással, 3) az azonosulással és 4) a sajátunkká-tétellel (internacionalizációval). A kulturális antropológia egy mára népszerűvé vált modellje: Peter Adler „kultúrsokelmélete”[815] 4+1 fázisban írja le az idegenek (például a bevándorlók!) adaptációjának pszichodinamikai modelljét. E fázisok sorrendben: 1) találkozás a másfajta kultúrával („nászút-élmény”), 2) dezintegráció, 3) reintegráció, 4) autonómia, 5) független személyiség. Végül Erikson, saját ifjúkori bevándorló krízise nyomán kiemeli, hogy az emigránsok már kialakult csoportidentitásának meggyengülése súlyos zavarokat okozhat a személyes identitás fenntartásában is, melyek leggyakoribb tünete az apátia és az átmeneti önszeparáció. A folyamat jellemző dinamikája: 1) az énazonosság meggyengülése, 2) szerepkonfliktus, 3) újfajta integrációs kísérlet, 4) asszimiláció.[816]

Mindezek relevanciája az általam vizsgált csoport tagjaira vagy akár egészére nézve talán első olvasatra is nyilvánvaló. Anélkül, hogy itt „Identitás-változatok” című fejezetem valamennyi tézisét és kommentárját felidézném, ezúttal azt kívánom hangsúlyozni, hogy az egyének és a csoport életének minden új fordulata és fontosabb eseménye voltaképp adaptációs teszthelyzet volt, egy máig tartó tanulási folyamat része. Igaz ez mindenek előtt három legnagyobb horderejű személyes döntésük: 1) Nyugatra szökésük, 2) Légióba állásuk, majd 3) a második civil életkezdésük valahány pozitív vagy negatív következményére. (Ezen belül a második szakaszt: a hosszabb, rövidebb légiós éveket – eriksoni értelemben – akár az „ifjúkori moratóriumnak” is tekinthetjük, egyfajta haladéknak ahhoz, hogy egy, a civil életbeli szocializációs kudarc után testben és lélekben megeerősödve, felnőtt civil életüket újrakezdjék az idegen etnokulturális közegben.) Voltaképp ezek sikerei és kudarcai tükröződnek egyéni és csoportos önképük változásaiban is, életútjuk főbb stációi mentén: ’56-os kamaszok – népfelkelők – magyar menekültek – légiós öntések – civil emigránsok – ’56-os és légiós veteránok – és végül: két hazához + a Légióhoz kötődő poszt-emigránsok. Habár az iménti metamorfózisok során komoly identitáskríziseken is átestek – sőt, némelyiken ma sincsenek még túl: így a hazatérés időskori csábításaival küzdve – „életút-mérlegük”, önértékelésük szerint, jórész pozitív és kiegyensúlyozott. Ebben többségüknél kétség kívül jelentős szerepet játszik a sikeresnek ítélt családi „összteljesítmény”: az utódnemzedékek eleven és a jövőre nézve ígéretes együttese is.

A már jelzett fejezetben sorra veszem a személyes és kollektív önazonosságtudat különféle lépték- és funkcióváltásait az általam vizsgált veteránkör tagjainak körében: a szupranacionális, nemzeti, etnokulturális, osztály, réteg és csoport identitásszinteket, ahogy a politikai és történelmi identitás árnyaltabb tanulságairól is ejtek néhány szót. A csoport-identitás, mint kifejtem, legfőbb konszenzus-jegye: a nemzedéki összetartozás, s azon belül is három fő komponens: 1) az ’56-os forradalmi, 2) az emigráns és 3) a légiós élményközösség. Fontos további tanulságnak vélem a fluktuáló vagy „szintváltó” önazonosságok működésének empirikus megfigyeléseit is, ahogy a különféle „légiós szubkultúra-identitások” a korporatív önazonosságtudat vagy a „lokálpatrióta” kötődések – békeidőben, külső kihívások híján – akár a nemzeti, etnokulturális vagy a politikai identitások helyére is léphetnek.

---

[813] Marcia, James E. „Ego-Identity Status”, in Michael Argyle, *Social Encounters* (Penguin 1973) p. 340.
[814] Aronson, Elliot: *A társas lény*, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1980.
[815] Adler, Peter S.: The Transitional Experience: An Alternative View of Culture Shock. *Journal of Humanistic Psychology*, Vol 15(4), *1975*, 13-23.
[816] Erikson i.m. 1991 262.

Az emigrációtörténeti monográfiák – s ez kiváltképp igaz az ’56-osokról írottak jó részére – identitásbeli tanulságai többnyire kimerülnek abban, hogy a szülőföldjüktől elszakadtak csoportkötelékei a diaszpórában sorra meglazulnak, etnokulturális identitásuk mindinkább jelképes lesz, és nemzeti vagy politikai önazonosságtudatuk is arra a néhány jelszóra vagy ideológikus klisére korlátozódik, amellyel útravalóul (ön)száműzetésbe mentek, vagy amit a hidegháború propaganda-készletéből különösebb reflexió nélkül a vasfüggöny túlfelén utóbb még magukévá tettek. Az asszimiláció ilyenformán feltartóztathatatlan, s az a második nemzedékre nyelvi, kulturális és politikai szinten úgyszólván maradéktalanul – a legtöbb származási identitás-nyom nélkül – végbemegy.

Gyáni Gábor már idézett dolgozatában[817] Puskás Julianna és mások terepkutatásai nyomán maga is hasonló végkövetkeztetésekre jut. Mint hangsúlyozza, a sikeres beilleszkedés érdekében – s annak eredményeként – az ’56-os magyar menekültek „csoportidentitásukat idővel kezdték egyéni identitásra cserélni; mind jobban meggyengültek kapcsolataik az etnikus (magyar) szervezetekkel, és személyi érintkezésükben (házasodás, a lakóhely megválasztása), is egyre inkább elszakadtak a magyar etnikai networktől.”[818] Gyáni persze nem állítja – mint az általa hivatkozott kutatók egyike sem –, hogy mindez az ’56-os magyar diaszpóra egészére érvényes asszimilációs séma lett volna szerte a „nyugati” emigrációban, öt kontinens harmincöt országában[819]. Ahogy valójában nem is volt az! Hisz éppen a magyar légiós veteránok markáns ellenpéldája mutatja, hogy a meggyengült-megrendült etnikai csoport-identitásból igenis vezethet(ett) út nem csak az egyéni, vagy egy másik etno-kulturális felé, hanem egy merőben új, korporatív – és legalábbis a jelszavaiban – szupranacionális csoport-identitáshoz is (fiatalon, aktív légiósként), majd sok évtized múltával, felemás kompromisszumok révén (és furcsa mód épp az „elmagyarosodó” légiós veterán körök közvetítésével) vissza az ’56-os menekültek részben etnokulturális, részben történelmi-politikai önazonosságához (lásd a párizsi, provence-i magyar veteránok sajátos ’56-os emlékezetkultuszát!).

Másrészt – s ez újabb meglepő alternatív tanulsága volt kutatásaimnak – a dokumentált élettörténetekben számos jele van annak is, hogy a fiatal ’56-os magyar menekült-nemzedék számára merőben új csoport-identitásként az 1960-as évektől már korántsem csak az etnokulturális identitásváltás kínálkozott egyedüli opcióként, hanem megannyi más, a ’konveritákat’ is szívesen befogadó, jellemzően inter- vagy szupranacionális közösség is, mint amilyen a már javában viruló hippi mozgalom, az expanzív keleti vallások és újkeresztény szekták, vagy éppen az ekkor még világszerte aktív radikális baloldali mozgalmak: az anarchisták, szindikalisták, trockisták, maoisták sokféle helyi kisközösségei. Ezek ugyan hiába csábították a ma is összetartó provence-i veteránkör tagjait, ám nemzedéktársaik köréből jónéhány bizarr példával szolgáltak erre nézve is interjúikban és informális adatközléseikben.

8) Franciaországi magyar kolónia – avagy „diaszpórán belüli légiós diaszpóra”?

Már dolgozatom elején a historiográfiai áttekintésben szóvá tettem, mennyire fontos és időszerű lenne egy alapos terminológiai revízió általában a nemzetközi (e)migránskutatás és kiváltképp annak magyar érdekű irodalmában. Ennek érzékeltetésére példák során át próbáltam bemutatni, milyen sokféle és gyakran egymásnak ellentmondó még a leginkább mértékadó magyar (e)migrációtörténeti szerzők (Borbándi, Puskás, Fejős, Papp Z., Szabó

[817] Gyáni Gábor: ’56-os menekültek emlékező stratégiái. In. Kanyó 2002, 135-156.
[818] Kanyó 2002, 137
[819] Mint Gyáni megjegyzi: „Puskás (…) főbb kutatási eredményei persze nem általánosíthatók minden tekintetben az 56-os magyar diaszpóra másutt megtelepedett tömegeire.” Kanyó 2002, 137

Zoltán, Nagy Kázmér[820]) fogalmi repertoárja is, egyebek közt a 'szórvány', a 'diaszpóra', a 'kolónia', a 'magyar emigráns közösség' vagy az 'etnikai csoport' eseti használatában.

E zavarbaejtő jelenséggel, újólag szembesülnöm kellett a jórészt korábbi franciaországi magyar (e)migráció forrásainak és feldolgozásainak (Molnár Sándor, Ablonczy Balázs, Pécsi Anna, Gérard Noiriel, Stéphane Dufoix, Benjamin Janicaud[821]) munkái olvastán. Ezekben főként a 'kolónia' ('la colonie') gyakori használata keltette fel a figyelmem, azt a két világháború közötti magyar vendégmunkások és a '45, '47, '56 utáni emigránsok körére egyaránt használva. De vajon mennyire helyénvaló ezek kapcsán emigráns kolóniá(k)ról beszélni? Magában is szembetünő, ahogy Ablonczy egyébként professzionális történeti esettanulmánya is erősen ingadozik a fogalom egyes és többes számú verziója és ezek változó jelentéstartalma között. 'Kolónián' így hol a francia közigazgatás területén élő magyar diaszpóra egészét érti (a Borbándi-féle 'befogadó országonkénti magyar emigráns-kontingens' értelmében), hol meg annak csak egy-egy lokális 'sűrűsödési pontját', Normandiától Provence-ig. Magam a kolóniánál ezúttal kevésbé kockázatosnak vélem a diaszpóra terminus használatát, ami az etnikai jelleg és a kellő lépték megadásával – helyi, regionális, országos, földrésznyi, világméretű, stb – minden félreértésnek elejét veheti. Ezzel még persze nem spórolható meg a szabatos distinkció, hogy a 'szórvány' értelmű diaszpórát valójában mi különbözteti meg az eredetileg 'telep' vagy 'gyarmat' jelentésű kolóniától. Nos, nyilván nem a közös nyelv, kultúra és etnikai eredettudat, mely ismérvek egyként jellemzik mindkettőt, s még csak nem is a szétrajzás közös múltbeli 'sorseseménye' (mint azt Renan klasszikus diaszpóra-értelmezése kiemeli). Sokkal inkább maga a folytatás: a(z) (e)migránsok idegenben kialakított kollektív életformája és együttlakó, lokális közösségei.

A kolónia ugyanis, ez az antik gyökerű, lényegében premodern együttélési forma – az antik római légiós veterán-kolóniáktól, a későbbi földműves-, munkás-, bányász vagy tisztviselő telepekig – a diaszpóránál jóval zártabb és egyneműbb, többé-kevésbé tartósan együttlakó, azonos vagy hasonló foglalkozást űző közösséget jelöl. A fenti kérdésre az a válaszom hát, hogy itt és ekkor, a két világháború közötti észak-franciaországi bányásztelepeken – akár csak az óceánon túlfelén: Cleveland vagy Chicago újabb szétrajzás előtti magyar negyedeiben – rövid időre még az együttélő migráns kolóniák utolsó, archaikus túlélő szociomintáinak lehetünk tanúi, melyeknek kevéssel utóbb az '56-os menekültek ideiglenes táborai és telepei vagy éppen éveken át közösen lakott internátusai, egyetemi kollégiumai már csak a kolónia-életforma távoli reminiszcenciái voltak. Mert hiszen épp az hiányzott belőlük, ami egy kolónia típusú szorosabb közösséget éltet: a kollektív jövőkép, az együttmaradás és gyarapodás reménye, az emigráns családok s az együtt felnövő utódnemzedékek eleven, egymást segítő, önigazgató közössége. Ugyanaz, ami jó száz éve a legendás tengerentúli magyar kolónia-alapításokat: „Új Budát", „Békevárt", „Árpádhont", „Jaragua Do Sol" magyar (valójában: magyar-sváb!) falvait és megannyi, mára elfeledett társukat jellemezte Észak- és Dél-Amerika szerte. Ezek, nem mellesleg, eredetileg javarészt agrár-kolóniák voltak, földműves és állattartó bevándorlók új „honfoglalásai" a távoli idegenben, ami ismét csak a kolóniák premodern jellegét és életforma-kötöttségét emeli ki. Mindezek a maguk idején indítékaikban („push factor") kényszerű – céljaikban önkéntes („pull factor") közösségek voltak, térben és időben egyaránt limitált életesélyekkel. Hisz mindaz, ami küdelmek árán, szoros összefogással 100-150 éve a kanadai vagy az amerikai prérin, a braziliai őserdőben vagy az argentin pampákon még „a semmiből" megteremthető volt, egy-két nemzedék múltán, a modern, dinamikusan változó, ipari urbánus társadalomban

[820] Lásd: Borbándi i.m. 1985, Puskás i.m. 1982, Fejős i.m. 1993, i.m. 2004, Papp Z. i.m. 2008, Szabó Zoltán, i.m. 1999, Nagy Kázmér[820] i.m. 1974.
[821] Lásd: Molnár i.m. 1932, Ablonczy i.m. 2009, Pécsi i.m. 1982, Noiriel i.m. 1996, Dufoix i.m. 2002, Janicaud i.m. 2003.

már csak távoli vágykép, nosztalgikus ábránd lehetett, melyet mindinkább kikezdett a gettósodás, majd az újabb szétrajzás s a felgyorsult asszimiláció.

És itt, ezen a ponton feltétlen szót kíván a modern kolónia-képződés két legfőbb faktora: egyfelől a bevándorlási és telepítési politika, másfelől a 20.-21. századi konfliktusok és traumák hatása. Az általános trend kétség kívül az, hogy mind kevesebb „senki földje" marad, ahová a bevándorlók tömegeit szívesen várják, s az állami kontrol rohamosan erősödik a 19. század második és a 20. első felében, mely fokozott állami beavatkozást az ismételt gazdasági, politikai krízisek sora kényszerít ki. Jól példázza ezt a tengerentúli és franciaországi migrációs gyakorlat vázlatos egybevetése is. Mint ismeretes, az Egyesült Államokban 1918 után a kvótarendszer drasztikus szigorításával jó időre minimálisra csökken a bevándorlás Európából. Ezzel szemben Franciaország mintegy hárommillió vendégmunkás előtt nyitja meg kapuit, melyek fogadását és elhelyezését az egykori szövetséges országok – Belgium, Spanyolország vagy Lengyelország – kormányaival államközi egyezményekben is szavatolják. (A magyar kormány ilyen keretmegállapodást sajnos nem tudott kieszközölni – utóbb ezért is voltak jóval védtelenebbek a magyar vendégmunkások tömegei az egymást követő krízisekben: az 1926-os frankválság, az 1929-31-es gazdasági világválság idején, majd 1939-40-ben, az újabb háború kitörésekor. Mindez a bevándorló helyi közösségek kialakulásának esélyét, ideiglenes vagy tartós létét is döntően meghatározza.

Esetenként persze az átmeneti formációk és együttélési módok is éppoly tanulságosak lehetnek, ahogy egy-egy kényszerközösség idővel képes valódi, önkéntes és tartós társulássá átalakulni – még az esetben is, ha ezek inkább csak „szabályerősítő" kivételek. Mint azt az aszódi javító-nevelő intézetből Nyugatra szökött közel száz menekült fiú esete is példázza, akiket 1956 végén Rouen környékére telepítettek, ahol sok éven át, olykor még saját családot alapítva is, együtt maradtak (lásd erről Ruzsik Vilmos pápai prelátus, volt franciaországi magyar főlelkész emlékeit![822]), vagy éppen saját kutatási célcsoportom: az '56-os kamasz felkelők, majd légiósok hatvan év múltán is összetartó, maroknyi csapata Provence-ban.

Kérdés persze, hogy ez utóbbi az egykori „*période hongrois"* túlélő mementója vajon mennyire jogosít fel arra, hogy az antik minta nyomán holmi modern „légiós kolóniákról", mi több: „magyar légiós kolóniáról" beszéljünk? Hadd tekintem át ezt is a maga helyhez és korhoz kötött történetiségében.

Vizsgált célcsoportom, bár néhány sajátos nemzedéki, szociális és identitásjegyet is mutat (galeri-szellem, szocializációs hendikep, deviáns hajlamok, stb), kezdetben nem igen különült el az 1956-os franciaországi magyar menekültektől. Az önálló csoportképződés – s vele egy szorosabb közös létforma és azonosságtudat kialakulása – jellemzően Algériában, a Légióba állva kezdődött csak körükben a háború alatt éveken át összezárva tucatnyi légiós ezredben, vagy fél száz náció fiaival, köztük jó háromezer egykorú és idősebb honfitársukkal. A „koloniális' életmód még itt, az utolsó észak-afrikai gyarmaton szolgálva volt talán a leginkább jellemző rájuk, ahol egységük, bázishelyük alig változott, noha a hadműveletek állandó mozgásban tartották őket. Egynemű „kolóniákat" azonban még itt sem alkothattak a sokféle: etnikai, nemzedéki, rangbeli, stb különbség miatt – mint azt a referencia-csoportok tanulságait s a „magyar légiós maffiát" ismertettő fejezetben kimutattam. Amire egymást mind jobban megismerve idővel módjuk nyílt, az az '56-os élményközösség és a nemzedéki összetartás spontán megerősítése volt, mielőtt az algériai háború végével útjaik ismét sokfelé szétváltak volna. Ez szolgált azután, évtizedek múlva s immár civilben, alapul arra, hogy az egymáshoz nem túl távol lakó, provence-i magyar veteránok egy szűkebb, önkéntes csapata a maga erős csoportidentitásával, nosztalgikus reprízként felújítsa e „hadi-kolóniák" emlékét, sajátos rítusait és korporatív hagyományát. A fenti kérdésre tehát a válasz: „légiós kolóniák" – pláne magyarok – nem voltak, nem lehettek, még ha a vállalt koloniális „kockázatközösség"

[822] Ruzsik Vilmos pápai prelátus interjúja, Bécsi Napló, 1993 április-május – idézi: Borbándi, 1996. 71

itt-ott szoros összetartást és önazonosságtudatot formált is ki a magyar ’56-os menekült kamaszok légiós önkénteseinek, majd veteránjainak körében.

Az viszont megalapozottnak látszik, hogy az ’56 utáni magyar légiósok, a franciaországi magyar menekültek összességének e jelentős – kb. negyed résznyi – alcsoportja, ismételt szétrajzása okán (távoli kontinensekre, majd francia földre vagy szülőhonukba hazatérve) Fejős Zoltán terminusával méltán nevezhető egyfajta „diaszpórán belüli diaszpórának”. Sajátos paradoxon ugyanakkor, hogy mivel a magyar ’56-os emigráns diaszpóra – az erősen individualista francia társadalom domináns szociomintáihoz igazodva – jóval szétszórtabb és atomizáltabb a legtöbb nyugati ország emigráns közösségeinél, ezért e „diaszpóra diaszpórája”, azaz a volt magyar légiósok aktív baráti, bajtársi körei jó időn át nagyobb értékközösséget és erősebb csoportkohéziót mutattak mind a befogadó francia társadalomnál, mind pedig saját „anya-diaszpórájuknál”.

9) Több fázisú emigráns integráció – máig kísértő honvággyal

Végül röviden hadd összegezzem e sajátos emigráns csoport integrációjának főbb szociológiai tanulságait a „légiósok három élete” – önéletrajzi narratívája alapján. (Mindez magától értődően egybevetendő és „összeolvasandó” az identitás-konfliktusokról s a szocializációról fentebb, a 6-7. pontban kifejtett állításaimmal és kommentáraimmal.)

Az első életszakasz egymást követő főbb stációit: a gyermek- és kamaszkor még itthoni éveit, családi és mikroközösségi hátterét, majd 1956, a menekülés közös élményeit, traumáit és a korai emigráció hányattatásait, úgy vélem, kellő mélységben sikerült dokumentálnom, nem csak vizsgált célcsoportom szűkebb, hanem az ’56-os kamasz menekült nemzedék jóval szélesebb körében is. Mint ennek nyomán kitűnt: származása, neveltetése, iskoláztatása és korai szocializációja tekintetében e sajátos emigráns korosztály az 1950-es évekbeli magyar társalom teljes keresztmentszetét reprezentálja – ha minden rétegét, csoportját nem is egyforma arányban. Munkámban egyéni és csoportos életrajzok során át próbáltam kimutatni az egyívásúak e későbbi emigráns sorsközösségének sokféleségét: a félárva és „teliárva”, nevelőotthoni és javító intézeti növendékektől a vidéki, jórészt szegényparaszti vagy iparos és kispolgári hátterű gyerekeken s a fővárosi külkerületek munkás-negyedeinek népes kamasz rajzásán át az egykor „osztályellenségnek” számító értelmiségi, volt tehetős polgári, katonatiszti vagy éppen arisztokrata családok részben még ekkor is a hagyományos elit-gimnáziumokban menedékre találó fiaiig. E sokféleség ugyan a sztálini, posztsztálini hiánygazdaság általános elnyomorodása közepette számottevő különbségeket ugyan az egykori családok anyagi helyzetében nem igen mutatott, ám annál nagyobb volt a kontraszt a műveltség, a neveltetés, a kapcsolati tőke vagy utóbb a nyugati szocializációs esélyek terén. Így például nyilvánvaló, hogy egész másként indulhatott Nyugatra az a végzős piarista diák, aki otthon, a gimnáziumbban vagy különórákon nyugati nyelveket tanulhatott, akit segítőkész emigráns rokonok vártak odakinn, hogy egy-két év múltán svájci, angliai vagy tengerentúli egyetemen folytassa tanulmányait, mint a népes rajokban Nyugatra szökő aszódi javító-nevelő intézeti fiúk, akiknek zöme fegyenc-szabású uniformisát is csak az osztrák menekült táborokban tudta tisztes civil ruhára cserélni.

A kezdeti lágerélményeken túl a magyar emigránsok „kultúrsokkját” is egy sor konkrét példán igyekeztem bemutatni. Az adaptációs krízisek feltünően korán és súlyosan tették próbára e népes serdülő korosztályt, mint azt számos dokumentált eset is jelzi: az ausztriai menhelyeken rekedt több ezer kamasz fiú és lány sorsa (lásd a Dagens Nyheter munkámban idézett 1957 áprilisi lágerkörképét!), a galeriszellem felújulása, a tömeges kriminalizálódás vagy épp az örökbefogadások eseti kudarcai. Mindez csak tetézte a kamaszkori lelki válság és identitás-krízis amúgy is nehéz kihívásait, melyekhez nem csak a magány, az idegenség és

otthontalanság, a nyomor s a nehéz fizikai munkák, sőt sokuknál az éhezés és a krónikus munkanélküliség társult – főként Franciaország nagyvárosaiban az ’50-es évek utóján –, hanem gyakran az idegenellenes xenofób stigmák és durva megaláztatások is. Nem csoda, ha e kezdeti szocializációs kudarcok lelki válságából és nyomasztó egzisztenciális csapdahelyzetéből e korai években oly sokan próbáltak menedéket találni a Francia Idegenlégióban.

A második, légiós életszakasz kezdetén azonban újabb nem sejtett, kemény adaptációs próbatételek vártak rájuk, méghozzá többfélék is. Légiósnak lenni 1962 nyaráig – mint láttuk, sokaknak még évekkel ezután is –, egyet jelentett az algériai háborús részvétellel, majd a még évekig elhúzódó francia evakuáció biztosításával, ami többszörösen is nehéz „életmódváltásnak” bizonyult. Egyrészt a kényszerű összezártság, a mindennapos agresszív streszhatás, sőt nem ritkán a háborús pszichózis miatt, másrészt az idegenségélmény újabb kihívásaihoz: a Légió multikulturális s az észak-afrikai lakosság merőben más nyelvi, etnokultutrális közegéhez naponta kényszerűen igazodva. Aki mindezt túlélte, és képes volt sikerrel váltani a kötött szabályrendjével bizonyos védelmet, állandóságot is nyújtó korporatív létmódra, az egyben, miképpem jeleztem, haladékot, újabb esélyt kapott a későbbi civil újrakezdéshez. Maguk a légiós karrierek, mint láthattuk, igen nagy változatosságot mutatnak: az egykori újoncok pár hónap utáni kétségbesett szökéseitől a több évtizedes aktív – önértékelésükben jobbára sikeres – szolgálatig. Mint azt esettanulmányok és példák sorával igyekeztem megmutatni, sokféle változás nyomait őrzik az elmúlt hat évtizedből az egyéni és csoportos légiós-identitások is: az algériai háború nyomasztó éveitől a távoli béke- és szakszolgálatokon át (Madagaszkár, Csád, Tahiti, Francia Gínea, stb) a túlélő veteránok nosztalgikus rítusokat őrző, ma is összetartó bajtársi köreiig. Egy „mélységi” elemzéssel azt is feltártam, hogy a korporatív és szupranacionális légiós-identitás látszatra homogén homlokzata mögött valójában sokféle rejtett törésvonalat takart: az etnikai, nemzedéki, fegyvernemi és más belső rivalizálások mentén. Életút-interjúim során külön is felfigyeltem az eltávolítás, a kritikus önreflexió megnyilatkozásaira, melyek rendre azt jelezték, hogy a légiósok „harmadik – civil – élete”, sikeres hivatás- és párválasztásukkal és az érett felnőtt személyiség szuverén értékrendjével már jó ideje „felülírta” a második, aktív légiós életszakaszt. Ez persze korántsem jellemző a vizsgált csoport egészére, akadnak máig túlélő „korporatív fixációk” is a függő személyiség megannyi áruló jelével. És nyilván lehet még nem egy olyan egykori bajtársuk is, aki mára már szégyelli, mi több, nyíltan megtagadja légiós múltját, noha vizsgálatom – ismert adatközlők híján – ezekre sajnos nem terjedt ki.

Utoljára a harmadik életszakasz: az újbóli civil életkezdés, a családalapítás, otthonteremtés s a polgári hivatásválasztás tanulságait tekintem át. Láthatuk korábban: az egykori – és mai! – aktív légiósok két legfőbb dilemmája az (volt), hogy ezen újabb életmód- és hivatásváltásra vajon mikor és hol kerítsen sort. Munkámban aránylag ritkán szóltam ennek nem csupán lélektani vagy személyes, hanem praktikus megfontolásairól is, így e mulasztásom röviden hadd pótoljam itt. Francia állampolgárságát a légiós – s ez ma is így van – az első aláírt öt év letöltése után kérheti, nyugdíjra pedig további kilenc év múltával számíthat. (A kalkuláció részleteit itt mellőzöm, erről itt csupán annyit, hogy a tengerentúli s a háborús szolgálati évek duplán, sőt triplán számítanak a nyugdíj megállapításában.) Ekkorra egy átlagos karrierű légiós elérheti a legmagasabb altiszti rangot: a zászlósi, törzszászlósi (’adjutant’, ’adjutant chef’) rendfokozatot. Ez után, ha tovább kíván szolgálni, s erre igényt tartanak, kérheti tiszti iskolára küldését vagy áthelyezését a francia hadsereg valamely, katonai szakképesítésenek (híradós, műszaki, páncélos, ejtőernyős, stb) megfelelő egységéhez. Ám ezzel többnyire csak kevesen élnek, mivel így ismét egy új „kaszt”, ezúttal a tiszti legalsó fokáról kell a szamárlétrán meginduljanak, és ami fontosabb: leszerelvén a légiós altiszti nyugdíjjal anyagilag is jobban járnak. Márpedig tizennégy év aktív légiós szolgálat után ez a legfőbb szempont: az újbóli civil életkezdés biztos meglapozása.

Mint láttuk, a „légiós karrierek” – 5-től 29 évig – igen nagy időveli szóródást mutatnak. A rövid, középtávú s a hosszabb légiós szolgálat előnyeit, hátrányait egy korábbi fejezetben („A szögre akasztott képi”) részletesen bemutattam, így ezúttal csak vizsgált célcsoportom néhány jellemzőjét emelem ki. Általában azt mondhatni, hogy a középtávú (15 éves) vagy a nagyidős (20-30 éves) légiós szolgálat sokkal inkább előnyt, mint hátrányt jelentett a dél-francia és korzikai civil életben való sikeres integrációhoz. Mint mondták, legtöbbjük leszerelés után a Légió ajánlására vagy közvetítése nyomán jutott polgári álláshoz és/vagy szakképesítéshez, netán – kisgyermekes családok esetén – megfelelő önkormányzati lakáshoz. A veteránok légiós előélete, megbízhatósága és esetenként a civil életben is használható szakértelme tehát határozottan előnyére vált többségük beilleszkedésének a dél-francia és korzikai társadalomba. Általában megállapítható az is, hogy helyi társadalombeli integrációjuk annál sikeresebb, minél kisebb településen élnek, ahol az önkéntesség – például közhasznú vagy társadalmi munkában –, az egymás segítése valamint a szomszédok s a baráti kör bizalmi kapcsolathálója hagyományosan a legfontosabb alapérték. (Korábban, a maga helyén több személyes életrajzi adalékot idéztem erről is.)

Ami a családalapítást illeti, erre néhány nagyidős veterán esetén még a légiós szolgálat alatt, a többieknél nem sokkal a leszerelés után került sor. A többség ma is törvényes házasságban él, vagy abból megözvegyülten. A feleségek aktív korukban jórészt egészségügyi, szociális vagy irodai alkalmazottak voltak, néhányan háztartásbeliek. Híven a Légió multikulturális hagyományához algériai kabil, tahiti, spanyol és elzászi eredetű, korzikai és vajdasági magyar asszonyt egyként találni közöttük. Mint már jeleztem, az élettársak nem francia származása a volt légiósok társadalmi elfogadottságát és akkulturációját nem érintette hátrányosan, mivel társaik anyanyelvi szinten bírják a franciát és a francia szokásokat, éleformát is kellőképp magukévá tették. Gyermekeiket, unokáikat is ebben a szellemben nevelték, nevelik ma is, átlag 2-3 gyermekes, 4-6 unokás „családméretekben“.

A vegyes házasságban élő veteránok visszatérő gondja és fájóan személyes veszteség-élménye, hogy rajtuk kívül a családban senki sem ért magyarul néhány szónál többet, ami részben kései családalapításuknak s annak is tudható be, hogy aktív légiós éveikben nem jutott idejük gyermekeikkel eleget együtt lenni. Az asszimiláció tehát – s ez sokféle lelkifurdalást okoz bennük ma is – „túl jól sikerült“, s így már a második nemzedék úgyszólván egészen „elidegenült“, „elfranciásodott“.

Mindez gyöngébb pillanatiakban némi felújult honvágyat, árvaság-érzetet is kelt, amit az időskori érzékenység esetenként csak még inkább fölerősít. Az minden esetre tanulságos, hogy a munkámban többször idézett veterán kérdőív 44. kérdésére (*1990 után gondolt-e arra, hogy végleg hazatér?*) a válaszok jó négy éve még kivétel nélkül nemlegesek voltak – egy valaki nem is írt rá semmit –. Ahol indoklás is volt: ott a válaszolók többnyire meggyőzően a kinti család és hivatás kötelezettségeit, továbbá a másfajta életmódot és életfelfogást hangsúlyozzák, melyekről sok év után nehéz volna újra az otthoni közeghez visszaszokni. Ezzel szemben ma, jó négy év múltán, közülük négyen is tervezik, hogy hosszabb időre vagy végleg hazatérnek. Többek közt ennek személyes dilemmáit, érzelmi konfliktusait és praktikus okait próbálja az egyéni sorsok nyomvonalán követni 2016 őszén bemutatandó dokumentumfilmünk is „Patria nostra” címmel.

* * *

Végül hadd zárjam dolgozatom egy személyes megjegyzéssel, amely talán munkám egészét is kellő megvilágításba állítja. Magam – gyermek éveimet leszámítva – nem voltam soha militáns mániák vagy korporatív önigazolások rabja, s habár anyai ágon katonatiszti család sarja volnék, eszmélésem óta a teljes erőszakmentesség híve vagyok. Tizennyolc éves

késő-kamaszként, a ’70-es évek derekán, közel egy éven át gyöngítettem a Varsói Szerződés ütőképességét, mint leendő bölcsész társaim közül annyian, és később sem feledtem a hazug hierarchia, az öncélú megaláztatások életreszóló tanulságait. 1981 adventjén az első hazai független békemenet kezdeményezőjeként az ELTE diákparlamentjén néma tüntetésre hívtam fel társaimat, a Budapest egyetemi és főiskolás hallgatóit, tiltakozásul a Pershing s az SS 20-as atomrakéták európai telepítése ellen, mely tisztán lelkiismerti indíttatású akciót – a későbbi Dialógus-demonstrációk nyilvános főpróbáját – az egykori KISZ-, párt- és belügyi szervek együttes túlereje végül sikerrel „leszerelte”. Mindazáltal nem lettem dokdtríner pacifista, s íróként, történészként azóta is foglalkoztat a hadrendek világa a „homéroszi hadietikától” Ottlik Géza és nemzedéktársai életreszóló véd- és dacszövetségéig[823].

A Francia Idegenlégió iránt – bár a Rejtő-féle légiós regényparódiákat élvezettel olvasom ma is – kezdettől nem tápláltam illúziókat, ahogy ideologikus averziókat sem. Különállásom – mint arról „résztvevő megfigyelőként” számot adtam – azonban nem volt demonstratív, így idővel veterán adatközlőim is elfogadták, hogy javíthatatlan civil vagyok, s a Légió múltjából is főként az ő személyes döntéshelyzeteik és egykori sorspróbáik érdekelnek. Krónikásként öt évi „szakszolgálat” után akár a „tiszteletbeli légiós” cím, vagy – némi nagyvonalúsággal –, a francia honosítás is megilletne, bár ezt sosem szorgalmaztam. Kaptam viszont egyik hűséges adatközlőmtől, a touloni Sorbán Gyulától, egy meglepetést, amit kutatási öndokumentációként utoljára még megosztanék itt türelmes olvasóimmal: egy majd’ száz éves légiós toborzó plakátot, melyre ügyes kezek az én portrém is fölmontírozták a rettenthetetlen gall – vagy teuton? – harcos keblére… „Büszkén a múltra – bizalommal nézve a jövő elé”, hirdeti fölöttünk a felirat. Nos, ennyi értékközösséget, azt hiszem, magam is vállalhatok a Légióval: osztozni e kép copyright-ján és jelmondatán…

S most nincs más hátra, mint értő bírálóim ítéletére bízni e csoportos történelmi életrajzot, pozopográfiát.

[823] Mint példa erre épp húsz éve írt kultúrtörténeti esszém: „Évezredek alaki gyakorlatai. A hadrend, mint jelkép és világmodell.” *Ex Symposion* 17-18. sz. 1997. 1-19.

Források

TONKIN

ROMANIA

Források

Alább forrásaim lelőhelyét tekintem át négy fő csoportban, ezek: 1) magyar belügyi iratok (ÁBTL) és más hazai gyűjtemények; 2) francia idegenlégiós források (CDLE, BALE, stb.); 3) saját kutatási anyagaim (kérdőívek, memoárok, diktafonos és kamerás interjúk); továbbá 4.) a magyar légiós veteránok személyes emlékanyagai. Ezekhez, ahol csak tudok, mindenütt tételes listát vagy fondjegyzéket mellékelek.

1.1 Magyar belügyi iratok (ÁBTL)

E jó három éven át kutatott jelentős archív forráscsoportban (melynek keletkezési időköre: 1951-1989) több irattípust is találni: egyéni operatív és vizsgálati anyagokat, ügynöki munkadossziékat, tematikus összefoglalókat s az egyes titkosszolgálati részlegek jelentéseit, átiratait. Kutatásaim során az alábbi dossziékat néztem át – irataikat munkámban sűrűn hivatkozom vagy idézem:

Az 1956. évi magyarországi ellenforradalom az állambiztonsági munka tükrében, III. kötet (Békési Béla) ÁBTL V-150352/2
Nyugati országok gyűjtőlágerei, vezetői, személyzetük, ÁBTL A-1146
Tájékoztató jelentés a magyar disszidensek megoszlásáról a különböző országokban, ÁBTL 1.6-II/1-63-8 / 177 / 1957.09.19.
Bécsi rezidentúra „B" operatív levelezési dossziéja, ÁBTL O-8-34 / 3
A francia hírszerző és elhárító szolgálat, ÁBTL A-2127 / 21.
Francia hírszerzés tevékenysége az MNK ellen, ÁBTL O-8-092 / 1
„Kerítők" – Párizsi külképviselettel kapcsolatos biztonsági kérdések, ÁBTL O-8-356/9

Franciaországból amnesztiával hazatértek, ÁBTL O-16936; ÁBTL O-16815
Amnesztiával hazatértek, ÁBTL O-16519; ÁBTL O-16333
Ausztriából amnesztiával hazatértek, ÁBTL O-17006; O-17008; O-170010
Jugoszláviából Amnesztiával hazatértek, ÁBTL-O16665; O-16707; O-16718

Az ifjúság védelmének állambiztonsági feladatai. (Írta: Bárdos József) ÁBTL A-3818
Az operatív elhárító munka feladatai az ifjúság körébe behatolt ellenséges elemek elleni harcban. ÁBTL A-3731
Ifjúsági és tudományos területtel kapcsolatos anyagok ÁBTL A-985/2
A francia idegenlégióban szolgálatott teljesítő vagy szolgálatot teljesített személyek, ÁBTL O-17446
Francia idegenlégióban szolgálatot teljesítő vagy teljesített magyar állampolgárok, ÁBTL O-18431
Idegenlégió volt tagjainak levelezési anyaga, ÁBTL O-19402
Volt francia légiósok, ÁBTL O-19600 / 1-3.
„Zsoldosok", ÁBTL O-8-060 / 1-3.
Az USA hadseregében szolgálatot teljesítő és teljesített magyar állampolgárok, ÁBTL O-18563/1
Svájci magyar emigráció, ÁBTL O-8-095/1.
Nyugat-Németországban működő fasiszta csoportosulások és személyek, ÁBTL O-8-027/1
[Vietnámi magyar hadifoglyok], ÁBTL K-747
Magyar állampolgárságtól megfosztottak, ÁBTL O-13157-13162
Nemzetközi Vöröskereszt, ÁBTL O-13400
Magyar Vöröskereszt, ÁBTL O-13399/1-2

„Áruló” [Gacsal Győző], ÁBTL O-14048
Balázs Lajos, ÁBTL 1.11.13.-0001-141-7-BBL
Benyó Dezső József, ÁBTL O-16458
„Biennard”, ÁBTL Bt-2777
„Csontos”, ÁBTL B-87940
„Csorba Pál”, ÁBTL M-18130; ÁBTL M- 24608; ÁBTL 24608/2
[Csorvássy André], ÁBTL K-1210
Cserép László, ÁBTL O-17446 / 3
Dobák Mihály, ÁBTL O-17446 / 4
Dukai János István, ÁBTL O-14943/164
Dukai Nagy János, ÁBTL V-85926
Engedély a vietnami hadifoglyok számára ÁBTL 2.1.76-1228/1953.05.16.
„Egri Gyula”, ÁBTL M-25787/1-3; ÁBTL M-34860
„Erős Iván”, ÁBTL M-21502
Farda Sándor, ÁBTL O-14894/1736
„Gárdonyi József”, ÁBTL M-42193; ÁBTL M-42193/1
„Gerendás Jenő”, ÁBTL Mt-523/2;
Gősi Árpád, ÁBTL O-18431/6
„Hazatérő”, ÁBTL O-13654
Horváth János szolg. jegye, ÁBTL 2.1.76-1082/1953.05.04.
Jelentés a vietnami őrízetesekről ÁBTL 2.1.76-1276/1953.05.23.
„Jogász”, ÁBTL Mt-454/1
[Katona Károly], ÁBTL K-14
„Kátai Balázs”, „Kurt Nikolai”, ÁBTL Bt-917/2
„Kávási András”, ÁBTL M-36074
„Kerék Mihály”, ÁBTL B-77526
Képes Árpád, ÁBTL V-144896
„Kiss Antal”, ÁBTL M-36700
Kovács Lajos, ÁBTL V-116682
„Köves”, ÁBTL M-29401
Krizsics Mihály és társa, ÁBTL V-922
Labádi György, ÁBTL V-144895
„Lázár”, ÁBTL M-35221
„Leitner Franz”, [„Ottó”, „Lőcsei Béla] ÁBTL Bt-940/2; ÁBTL Mt-705/5
„Légiós”, ÁBTL O-13130; O-11816
Lukács László, ÁBTL 0023-144-8
„Marokkói”, ÁBTL O-13222
[Molnár János], ÁBTL K-345
„Mózes”, ÁBTL M-40017/1
Nagy György Lajos V-112404
Nagy József ÁBTL O-16802/30
Nagy László, ÁBTL 18431 / 7
„Németi Jenő”, ÁBTL B-84495
„Nikolay Kurt”, ÁBTL Mt 704/11
Papp József és társai (Vietnámból jött hadifoglyok szolgálati jegyei) ÁBTL 2.1.76-1556/1953.06.29.
Papp József és társai (a vád közlésének Engedélyezése a Gyűjtőben) ÁBTL 2.1.76-1580/1953.06.29.
Papp József és társai (átszállítása ügyük bírósági tárgyalására) ÁBTL 2.1.76-1639/1953.06.29.
Pers Ferenc, ÁBTL 18431 / 9
Péntek Róbert, ÁBTL 0001-326-O-PBG
[Reimar Holzinger], ÁBTL K-210
„Somlai István”, ÁBTL B-78619
Somodari Sándor V-108326/2
„Somogyi Béla”, ÁBTL M-39294; ÁBTL M-36878/1
Sorbán Gyula Elek, ÁBTL O-17446 / 13
Szamos István, ÁBTL O-18431 / 10
„Szabharcos”, ÁBTL O-10061
Szekeres János, ÁBTL V-140267
Szekeres János és társa, ÁBTL V-143935
„Szigeti Zoltán”, ÁBTL M-29653
„Takács”, ÁBTL M-30195
„Tolmácsi”, ÁBTL M-40374
Tóth Béla, ÁBTL V-147434
„Vakond” [Szűrös Iván, Ignácz György] ÁBTL O-20058, ÁBTL O-20058/1
„Vámos Miklós”, ÁBTL Mt-501/1
„Vízi Gáborné”, ÁBTL B-81630
„Vörösvári”, ÁBTL M-35053
Wurmbauer Adolf, ÁBTL V-141572
Utasítás a Vietnámból érkezett személyek kihallgatásáról ÁBTL 2.1.76-404/1953.06.29.
Utasítás Somodari Sándor ??? ÁBTL 2.1.76-1227/1953.05.19.
Varga Gyula ÁBTL V-124158
Vietnami légiósok szolg. jegy, ÁBTL 2.1.76-1197/1953.05.13.
Zsovinecz Sándor és tsa, ÁBTL V-158095

1.2 Más hazai gyűjtemények anyagai

– Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Budapest (MNL, OL)
Külügyminisztériumi iratok, Algéria, Egyiptom, Franciaország (1945-1963)
Az MSZMP KB Külügyi Osztályának iratai (1956-1963)
A Magyar Vöröskereszt iratai, 1915-1999. (P 2130)
– Budapest Főváros Levéltára (BFL)
A Magyar Vöröskereszt iratai, 1883-1990 (elszórtan, számos fondban)
– Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), Sajtótár + Történeti Interjúk Tára (TIT)
Korabeli (1956-1963) hírlapok menekült tudósításai: Esti Hírlap, Élet és Irodalom, Kisalföld, Mai Nap, Magyar Hírek, Magyar Ifjúság, Népakarat, Népszabadság, Szabad Föld, stb.
– Nyílt Társadalom Archívum (OSA) Budapest, Radio Free Europe, monitoring service, background reports, press clippings – Héderváry Collection, Columbia interviews with Hungarian refugees of 1956; UN Special Committee Hungarian interviews
– 1956 Intézet, Oral History Archívum, 56-os fiatalkorú menekültek életút interjúi: Beliczay Árpád, Bordás Attila, Bóna Rezső, Börzsöny Attila, Czájlik Péter, Czingráber Aladár, Fodor Gergely, Halmágyi Ákos, Hargitai Attila, Hunyady Péter, Juszkó István, Kerner Anna, Koczó Endre, Kocsis Béla, Kovács Attila, Linczmájer János, Orbán György, Rajna Tibor, Rátai Gábor, Szathmári Veronika, Szekeres Péter, Szigetvári István, Takács István.

2. Francia idegenlégiós források (CDLE, BALE)

A francia Idegenlégió részben kutatható, részben még napjainkban is zárolt történeti iratait Franciaország 3 helyszínén 4 szervezeti egységben őrzik; ezek a következők:

1) Centre de Documentation de la Légion Étrangére (CDLE), Aubagne;
2) Bureau des Anciens de la Légion Étrangére (BALE), Aubagne;
3) Archives du Ministere de la Défense, (BECAM), Pau;
4) Service Historique de la Défense (SHD), Vincennes

Közülük az első jobbára csak iratkiadó kutatószolgálat és konferencia-központ, míg a további három érdemi és jelentős hadilevéltár az alábbi gyűjtőkörrel és iratállománnyal:

2.1 CDLE

Az Idegenlégió Főparancsnokságának aubagne-i székhelyén (Cartier Vienot, Route départementale 2, 13784. Aubagne) működő Dokumentációs Központnak saját eredeti iratanyaga csak kevés van, valójában inkább a BALE nyilvános – civilek számára is nyitott – kutatószolgálataként működik. Állag-, vagy fondjegyzék, feldolgozott és annotált forrásleírás az itt tárolt, főként másolati, anyagokról nincs, avagy ha van is, azt nem adják ki a civil kutatóknak. Munkatársai (akik a Légió sajátos belszervezete és szolgálati rendje miatt sűrűn cserélődnek) maguk is megerősítik, hogy a CDLE-ben tárolt anyagok jórészt feldolgozatlanok, digitalizálva nincsenek, s a kutatást – az előzetes parancsnoki engedély birtokában is – inkább csak „próba – szerencse” alapon lehet megkísérelni, az alábbi három gyűjtőkörben:
- Archives Collectives (általános iratok, azaz *nem* személyi dossziék), időszakos bontásban, feldolgozás alatt;
- Achives Études (tanulmányok, tematikus feldolgozások): a Légió belszervezete, statisztikái, létszámváltozásai, légiós magániratok (pl. levelezések, etc.);

- Könyv- és médiatár, helybeni használatra, tematikus és időszakos osztályozásban (pl.: 19. század, az 1. és 2. világháború., Indokína, Algéria, etc.)

A CD legfontosabb kutatási anyagai az egyes légiós alakulatok hadinaplóinak (Journal des Marches et Operations = JMO) másolati példányai, mint azok magyar érdekű adalékait a könyvben külön fejezetként ismertetem.

2.2 BALE

Ez a voltaképpeni légiós irattár, melynek fő profilja a nem-francia, francia állampolgárságot nem kért, vagy nem kapott idegenlégiós állomány személyi dossziéinak tárolása. Az irattár tájékoztatója szerint 550.000 személyi dossziét őriznek itt mintegy 6000 iratfolyóméternyi tárhelyen. (Összehasonlításul: ez épp másfélszerese a magyar belügyi archívum, az ÁBTL Eötvös utcai iratállományának.) A BALE-t civil kutatók nem látogathatják, fondjegyzéket vagy annotált forrásleírást az itt tárolt anyagokról nem kaphatnak, s még kutatási engedély birtokában is jórészt csak az irattár tiszti, tiszthelyettesi karának szabad kapacitásán és jóindulatán múlik, hogy mennyi idő alatt, milyen típusú és terjedelmű anyagot adnak ki a kutatónak a CDLE-ben való helyszíni tanulmányozásra. A tetemes iratállományt csak alig egy évtizede, 2001-ben kezdték el digitalizálni, fordított időrendben az újabbaktól a legkorábbi – 20. század eleji – aktákig visszanyúlva, de saját bevallásuk szerint is csak igen lassan haladnak vele. Az irattár fő rendeltetése a volt légiósok és közvetlen hozzátartozóik egyéni iratmásolati igényeinek kiszolgálása. Összesítések, statisztikák itt – a BALE-munkatársak közlése szerint – nincsenek (pl. nemzetiségi bontású újonc- vagy toborzólisták, etc.). A légiós egységek hadinaplói (JMO) és az Idegenlégió máig szolgálati titokként kezelt éves mérlegei („bilans annuels”) ugyanakkor megvannak, noha közvetlenül ezek sem kutathatók. (Ennek ellenére informális úton sikerült megszereznünk az algériai harcok két kulcs-esztendejének az 1959-es és 1960-as évek évkönyveinek egy-egy – selejtezésből kimentett – másolati példányát, melyekben kutatásunk szempontjából elsőrangúan fontos, többéves adatsorok találhatók. Részletesen ld. a könyv statisztikai fejezetben!)

2.3 BECAM

A Francia Védelmi Minisztérium Irattára (BECAM = Bureau Central des Archives Administrative Militaires) őrzi valahány francia katona – így a közrendű légiósok és a légiós tisztesek, altisztek – személyi dossziéit, születésüktől 90 éves korukig zárolva. Ezt követően személyi anyagaik a megyei levéltárak hadtörténeti fondjaiba kerülnek, s a továbbiakban kutathatóvá válnak. Fontos törzsállományként az egyes légiós ezredek és más önálló egységek hadinaplóit (JMO) is ez a központi irattár őrzi.

2.4 SHD

A Vincennes-ban található Hadtörténeti Levéltár (Service Historique de la Défense) a francia tisztikar iratanyagát tárolja a középkorig visszanyúlóan. Itt általános érdekű és személyi akták („dossiers collectifs et individuels”) egyaránt találhatók, ám mivel magyarok tiszti rangban a Francia Hadseregben s az Idegenlégióban legfeljebb ritka kivételként akadtak, ez a különben nagymúltú és becses forrásegyüttes kutatásunk számára érdektelen.

Vélhetően itt találhatók a francia katonai hírszerzés és elhárítás (Deuxieme Bureau) történeti anyagai is. Ezek civilek számára ma sem kutathatók, s az anyagok jellegét, funkcióját, keletkezési idejét és nagyságrendjét sajnos még informális tudakozódással – ismételt szóbeli kérdésekkel – sem sikerült felmérnünk. Szerencsére légiós pályája során több

magyar veterán is szoros kapcsolatba került a DB-vel – légióstoborzás, felvételi kikérdezések, levélellenőrzés, tolmácsolás, etc –, s így ők, ha szolgálati iratokat nem is, értékes tájékoztatást tudtak adni a francia hírszerzés, elhárítás egykori ügyrendjéről.

2.5 Más franciaországi és algériai levéltárak

Itt kell néhány franciaországi és algériai iratgyűjteményt is felsorolnom, melyekben ugyan nem kutattam, mivel archív anyagaik szorosabban nem tartoznak légióskutatásaim körébe, de az algériai háború tágabb kontextusáról mindenképp releváns forrásokkal bírnak:

2.5.1 Az algériai francia uralom egykori, főként közigazgatási, forrásai Aix-en Provence-ban: *Centre des Archives d'outre-mer*, *Aix-en Provence*

2.5.2 Az algíri körzet egykori rendőri jelentései, Algírban: *Archives du Vilaya d'Alger, Alger*

2.5.3 A párizsi Külügyi Levéltár magyar érdekű anyagai: *Archives des Affaires Étrangère, Paris (Europe 1944-1955. sous-série Hongrie, vol.7.)*

2.5.4 Francia követjelentések a Nantes-i Diplomáciai Levéltárban (*Archives Diplomatiques, Nantes*)

2.5.5 További, főként politikai érdekű, személyi és testületi iratok Poban (*Archives des Sciences, Paris, Po*)

2.5.6 Archív mozgóképanyagok: filmhíradók, légiós témájú dokumentumfilmek és korabeli haditudósítások: Fort d'Ivry (*Établissement de Communication et de Production Audiovisuelle de la Défense*)

3. Kutatásaim archivált anyagai ('56-os Intézet, „Légiós-kutatások" fond)

3.1 Kérdőívek

A. Domokos (Budapest, 1939) Paris, 2012
Huber Béla (Sopron, 1942) Aubagne, 2012
Spátay János (Budapest, 1943) Puyloubier, 2011
Soós Sándor (Budapest, 1939) Séptemes les Vallons, 2012
Sorbán Gyula Elek (Budapest, 194?) Toulon, 2011
Szecskó Tibor (Gyöngyös, 1939) Aix-en-Provence, 2011
Morvay Tamás (Budapest, 1938) Vins sur Caramy, 2012
Nemes Sándor (Szekszárd-Zomba, 1941) Borgo (Korzika), 2011
Pápai Lajos (Öcsöd, 1937) Montrichard, 2014

3.2 A kérésemre leírt emlékezések

Kozák Gyula (Budapest) '56-os emlékei: „Disszidáltam és visszidáltam"
Pataky Tibor Sámuel (St Gallen, Svájc) önéletrajza
Nemes Sándor (Borgo, Korzika) légiós emlékei
Szecskó Tibor (Aix-en-Provence) emlékei és légiótörténeti adalékai
Soós Sándor (Séptemes les Vallons) 1956-os és algériai emlékezési

3.3 Diktafonos és kamerás interjúk

Bodorkos Magda, a Magyar Vöröskereszt volt munkatársa, Budapest, 2010-11, 2015

André Morisson őrnagy, a légiós veteránotthon direktora, Auriol, 2011
Szabó László, Puyloubier, 2011; Nizza, 2012, 2015
Lovász István, Puyloubier, 2011
P. Róbert, Puyloubier, 2011
A. Domokos, La Cardeline, 2012
Cyprian Szecsko, Aix-en-Provence, 2011
Avril Marti, Puyloubier, Aix-en-Provence, 2011
Szecskó Tibor, Puyloubier, Aubagne – Aix-en-Provence, 2011, Aubagne 2012
Marie-Thérése Soós, Puyloubier – Séptemes les Vallons, 2011
Soós Sándor, Marseille – Puyloubier – Séptemes les Vallons, 2011; Bp. 2014, Korzika 2015
Morvay Tamás, Puyloubier, 2011; Vins sur Caramy, 2012; Bp., 2013, Korzika 2015.
Huber Béla, Marseille – Puyloubier, 2011; Aubagne, 2011; Sopron, 2012
Spátay János, Marseille – Puyloubier, 2011; Bp., 2013, 2014; Korzika, 2015
Sorbán Gyula, Puyloubier – Aubagne, 2011; Toulon 2012, 2015
Sorbán Gyuláné Lenke, Puyloubier – Aubagne, 2011; Toulon 2012, 2015

3.4 További személyes források

A volt magyar légiósoktól kapott archív fényképek és szolgálati iratok: igazolványok, oklevelek, kitüntetések, előléptetések, tiszthelyettesi vizsgák, idegenlégiós törzslapok, stb vagy ezek másolatai

Irodalom

Mivel munkámban esetenként igen eltérő témákat érintek sokféle forrásanyagra támaszkodva, ezért indokoltnak találtam, hogy a szokásos vegyes tartalmú, összesített bibliográfia helyett inkább tematikusan tagolt irodalomjegyzéket közöljek az egyes témák tárgyalásának sorrendjében.

Alább tegát a következő bibliográfiai alfejezeteket találja az olvasó:

1) Magyar (e)migrációtörténeti irodalom, 1893-2015
2) Az 1956-os forradalom, a harcok, az ellenállás és megtorlás eseményei,
3) Az 1956-os menekülthullám és a nemzetközi segélyakciók irodalma,
4) Források, feldolgozások a Francia Idegenlégió történetéről,
5) Az algériai háború (1954-1962) irodalmából,
6) Oral history életút-kutatás, emlékezet- és identitás-irodalom
7) Magyar légiós könyvek, memoárok, interjúk és önéletrajzi regények,
8) Rejtő Jenő légiós regényei – első megjelenésük sorrendjében, 1936-1941

1) Magyar (e)migrációtörténeti irodalom, 1893-2015

A bécsi Európa Club évkönyveinek és előadásainak repertóriuma, 1993-2015 sz.n.: http://hu.europaclub.at/?cat=15

A. Szabó Magda – Ablonczy László (szerk) Az *„Állj fel" torony árnyékában. Magyarok francia földön*. Új Horizont, Budapest, 2003.

Ablonczy Balázs.: Ribillió északon. Egy Szent-István napi verekedés 1929-ben. *Múltunk*, 2009/2. 162–177.

Uő.: Instead of America. Immigration and Governmental Influence in the Hungarian Émigré Community of France between the Two World Wars, *Hungarian Historical Review* 1, no. 3–4 (2012): 315–336

Åkerman, Sune: Theories and Methods of Migration Research. In: *From Sweden to America. A History of the Migration*, edited by Harald Runblom and Hans Norman, 19–75. Minneapolis–Uppsala: University of Minnesota Press–University of Uppsala, 1976.

Ács Tivadar: *Akik elvándoroltak,* Budapest, 1940.

Uő.: *Magyarok idegenben,* Magyar Téka, Budapest, é.n..

Uő.: *Magyarok Latin-Amerikában,* Officina, Budapest, 1944

Ambrosy, Anna: *New Lease on Life, Hungarian Immigrants in Victoria, Assimilation in Australia.* Dezsery Ethnic Publications, Adelaide 1984.

Uő.: *A Survey of the Hungarian Community in Victoria.* Dezsery, Adelaide, 1990.

Bajomi Lázár Endre *Tramontana – Magyar önkéntesek Franciaországban.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 1984.

Bakó, Elemér: *Guide to Hungarian Studies. 2 vol.* Stanford. Ca. Hoover Institution Bibliographical Series, 52. 1973

Uő.: Magyarok az Amerikai Egyesült Államokban. Öt évszázad válogatott történetei, 1583–1998. In: *A világ magyarsága.* MVSZ Nyugati Régiója, Budapest, 1998.

Bakó Ferenc: *Kanadai magyarok.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1988.

Balogh, Joseph Kenneth: *An Analysis of Cultural Organizations of Hungarian-Americans in Pittsburgh and Allegheny County,* PhD thesis, University of Pittsburgh, Pennsylvania, 1945.

Bezerédi Pál: *Ami eddig rejtve volt… Dokumentumok a népi emigrációról, I. köt.: 1947-1953. – Viták, ellentétek, útkeresés. Dokumentumok a népi emigrációról II. köt.: 1950-1956.* Barangoló, Pilisszentkereszt 2014 .

Béládi Miklós – Pomogáts Béla – Rónay László: *A nyugati magyar irodalom 1945 után.* Gondolat, Budapest, 1986.

Beynon, E.D.: Social Mobility and Social Distance Among Hungarian Immigrants in Detroit. *American Journal of Sociology,* 1936

Blumstock, Robert (ed) Bekevar.Working paper on a Canadian Prairie Community. *Canadian Centre for Folk Culture Studies. No. 31.* National Museums of Canada, Toronto, 1979.

Bodnar, John *The Transplanted. A History of Immigrants in Urban America* Bloomington, Indiana University Press. 1985

Bodnár Gábor: Külföldi magyar cserkészet. In: *Magyar cserkészet-világcserkészet*, Szeged, 1989.

Uő.: *A magyarországi cserkészet története*, KMCSSZ, Garfield, 1980;

Bon Tempo, Carl J. *Americans at the gate: the United States and refugees during the Cold War* Princeton: Princeton University Press. 2008

Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945-1985.* 1. kiad.: Európai Protestáns Magyar Egyetem, Bern 1985. 2. kiad.: Európa, Budapest 1989.

Uő. (szerk): *Nyugati magyar esszéírók antológiája*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem – Mikes International, Bern-Hága, 1986.

Uő.: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*, Hitel Kiadó, Budapest 1992. (http://www.federatio.org/mikes_bibl.html)

Uő.: *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben, 1985-1995.* Európai Protestáns Magyar Egyetem, Bern, 1996.(a)

Uő.: *Magyarok az Angol Kertben. A Szabad Európa Rádió története*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996.(b)

Uő.: *Alkony és derengés. Írások a posztemigrációról*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1999.

Uő.: *Nem éltünk hiába. Az Új Látóhatár négy évtizede.* Európa Kiadó, Budapest, 2000.

Uő.: Nyugati magyarság – tengerentúli magyarság, *Argenínai Magyar Hírlap*, 2006.03.01.

Boros, Alexander: *Their New World: A Comprehensive Study of the Assimilation of Four Waves of Immigrants.* (Hon. Diss.) Kentucky State University, 1959

Borovi Jozsef.: *A franciaországi magyar katolikus lelkészségek története. I. k 1925–1945.* Szent István Társulat, Budapest, 2000 .

Borsody, Stephen: *The Hungarians. A divided nation.* Yale Center for International and Area Studies, New Haven, 1988.

Böröndi Lajos, Deák Ernő (szerk.): *A felszívódás veszélye – a fennmaradás esélyei*, Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége, Bécs, 2009.

Bődy, Paul: Hungarian Immigrants in North America. A Report on Current Research. *The Immigration History Newsletter*, 1976 May

Uő. (ed): *Hungarian Ethnic Heritage Study of Pittsburgh.* Pittsburgh, 1981.

Dániel Ferenc–Orosz István: *Ah, Amerika! Dokumentumok a kivándorlásról.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1988.

Dreisziger Nándor–Bisztray György (szerk): *Hungarian Cultural Presence in North America: A Collecton of Studies.* Toronto, 1981.

Uő.: *The Hungarian Experience in Ontario.* Toronto, 1985.

Uő.: et al (ed) *Struggle and Hope. The Hungarian-Canadian Experience* Toronto 1982., franciául: McClelland and Stewart. Ottawa 1982.

Dojcsák Győző: *Amerikai magyar történetek*, Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1985

Czigány Lóránt: „Egyféle okok" Bírálat Nagy Kázmér „Elveszett alkotmány" című könyvéről. *Új Látóhatár*, 1974/3-4 sz.

Czigány Magda: *Kényszerű tanulmányúton. 1956-os magyar egyetemi hallgatók Nagy Britanniában.* Jószöveg Kiadó, Budapest, 2007.
Cook, H. F.: *The Magyars of Cleveland*, Cleveland 1919
Cs. Szabó László: *Hunok Nyugaton*. Aurora Kiskönyvek, München, 1968.
Csap Lajos et al: Latin-Amerika, Dél-Afrika, Ausztrália. In: *A világ magyarsága.* MVSZ Nyugati Régiója, Budapest, 1998. 168 p.
Csapó Endre: *Ilyen a világ. Az Ausztráliai Magyarságban és a Magyar Életben 1961 és 1983 között megjelent vezércikkek.* Logos, Tóthfalu, 2002.
Dufoix, Stéphane: *Politiques d'exil. Hongrois, Polonais et Tchécoslovaques en France après 1945,* Paris: Presses Universitaires de France, 2002.
Ferdinandy György (vál, szerk): *Nyugati magyar szépprózа*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem – Mikes International, Bern-Hága, 1982.
Fejős Zoltán: A tengerentúli magyar egyházakról, *Regio Kisebbségtudományi Szemle* 1991. 2.évf.3.sz.
Uő.: *A chicagói magyarok két nemzedéke, 1890-1940. Az etnikai közösség megőrzése és változása.* Közép-Európai Intézet, Budapest, 1993.
Uő.: Diaszóra és az „amerikai magyarok" – Háttér egy fogalom alkalmazhatóságához. In: *Tanulmányok a diaszpóráról.* Szerk. Kovács Nóra, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2004. 9-24.
Féder Zoltán: Izraeli könyvtárakban. Két bibliográfia. I. köt. Izraeli magyar nyelvű irodalmi művek, kiadványok bibliográfiája 1928–2002. Eked, Tel Aviv 2004.
Frank, Tibor: *Double Exile: Migration of Jewish Hungarian Professionals through Germany to the United States*, *1919-1945.* Oxford University Press. Oxford, 2009.
Uő.: *Kettős kivándorlás. Budapest-Berlin-New York 1919-1945.* Gondolat, *Budapest* 2012.
Glant Tibor.: *Remember Hungary 1956: Essays on the Hungarian Revolution and War of Independence in American Memory*. Wayne, NJ: Center for Hungarian Studies and Publications, Inc., 2007; distributed by Columbia University Press, New York 2007
Uő.: *Emlékezzünk Magyarországra 1956: Tanulmányok a magyar forradalom és szabadságharc amerikai emlékezetéről*. Budapest: Kiss József Könyvkiadó, 2008.
Gömöri György: A lengyel és magyar emigráció együttműködése 1956 után. In: Kiss Gy. – Sutarski (szerk) 1997. 149-156.
Uő.: „Nagy emigráció – kis emigráció?", Kalligram, Pozsony, 2006/1-2.
Hajdú, József–Kövess, Charles–Ámon, Ildikó (eds) *1956-2006, Hungarian Revolution Commemoration, Melbourn, Australia 2006. A chronicle of events.* Hungarian Revolution Committee, Melbourne-i Magyar Központ, Melbourne, 2008.
Halász Gyula: *Öt világrész magyar vándorai*, Grill Károly Könyvkiadó, Budapest, 1935.
Uő.: *Világjáró magyarok*, Aquincum Kiadó, Budapest 1945
Handlin, Oscar *The Uprooted. The Epic Story of the Great Migrations that Made American People* Boston: Little Brown and Co. 1951
Hidas, P.: The Hungarian refugee student movement of 1956-57 and Canada. *Canadian Ethnic Studies*, 1998 30 (1), 19-50.
Hoffmann Géza: *Akkulturation unter den Magyaren in Amerika. Zeitschrift für Socialwissenschaft*, 1913.
Isaacs, Ann Katherine (red) *Immigration and Emigration in Historical Perspective*, (Pisa: Edizioni Plus, Pisa University Press). 2007
Janicaud, Benjamin: L'immigration hongroise en France au XXème siècle (1919–1989) – *Vie politique et associative. Historiens & Géographes,* n°383, juillet-aut 2003. 311–323.
Kardos Béla: Magyar szervezeti élet Ausztráliában és Új-Zélandon. 154-156 p. In: *A világ magyarsága, Történeti áttekintés és címtár, Latin-Amerika, Dél-Afrika és Ausztrália.* Magyarok Világszövetsége Nyugati Régió, Budapest, 1998.

Kasza László*: Mókusok* az *Angolkertben*. *Ügynökök a Szabad Európa Rádiónál*. Noran Budapest, 2009.
Kádár-Lynn Katalin: *Eckhardt Tibor amerikai évei*, *1941-1972*. L'Harmattan, Budapest, 1996.
Uő.: *Tibor Eckhardt: His American Years, 1941-1972*. East European Monographs, Boulder. Distributed by Columbia University Press, New York, 2007
Uő.: (ed) *The Inauguration of Organized Political Warfare: Cold War Organizations Sponsored by the National Committee for a Free Europe / Free Europe Committee.* Helena History Press, CEU-Press, New York–Budapest 2013.
Kemenes Géfin László (vál, szerk): *Nyugati magyar költők antológiája*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem – Mikes International, Bern-Hága, 1980.
Kende Géza: *Magyarok Amerikában I-II*. Szabadság, Cleveland, 1927.
Kenneth Nyirady: *Materials for an American-Hungarian Lexicon: the Biographical Files of the Hungarian Reference Library of New York* 1937-1942, 1993.
Kiss Gy. Csaba – Sutarski, Konrad (szerk) *Lengyel nyár, magyar ősz. A lengyel-magyar szolidaritás 1956-1990 között*. Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat, Budapest, 1997.
Kiss, Tamás: *Association of Hungarian University and College Students 1956 – Szeged*. Belvedere Meridionale, Szeged, 2006.
Kosáry Domokos: Az amerikai magyarság 1941-ben, *Magyar Szemle*, XLII.köt. 1942. 13-21.
Kontra Miklós: Az amerikai-magyar kétnyelvűség kutatásának áttekintése (1906-1984), *Magyar Nyelvőr* 1986/2
Konnyu, Leslie: *A History of American Hungarian Literature 1583–1987*. New York, 1961., St. Louis, 1988.
Kovács Alajos: *A kivándorlás statisztikai okai*, 1910.
Kovács Andor: Európa. Történeti áttekintés és címtár. Európa. In: *A világ magyarsága*. MVSZ Nyugati Régiója, Budapest, 1998–1999. 152 p.
Kovács Éva – Melegh Attila: „Lehetett volna rosszabb is, mehettünk volna Amerikába is". Vándorlástörténetek Erdély, Magyarország és Ausztria háromszögében. In Sík Endre – Tóth Judit (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról.* Az MTA Pol. Tud. Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport évkönyve. Budapest, MTA PTI, 2000. 93– 152.
Kovács, Ilona: The Hungarians in the United States. An Annoted Bibliography. (thesis) Kent State University, 1975.
Kovács Imre: *A kivándorlás.* Cserépfalvi, Budapest, 1938.
Kovacs, Martin L.: *Pece and Strife: Some Facts of the History of an Early Prairie Community.* Kipling, Sasketchewan, Kipling Historical Society, 1980.
Kovács Nóra – Szarka László (szerk): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002.
Kovács Nóra: *Szállítható örökség. Magyar identitásteremtés Argentínában (1999–2001*). MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat, Budapest, 2011.
Kövesdy Éva–Atyimás Erzsébet–Galambos Imola (szerk) *A Melbourne-i Magyar Központ 1997-2008.* Melbourne-i Magyar Központ, Melbourne, 2008.
Kőrösi Zsuzsanna: *Szabadabb világban életet teremteni*, Évkönyv XVI, 141-201. 1956-os Intézet, Budapest, 2009.
Krohn, C. D.–Rotermund, E.–Winckler, L.–Koepke, W. red. *Exile im 20. Jahrhundert* (München: Edition text + Kritik.), 2000
Kun Andor: Megmenthető-e az amerikai magyarság? *Magyar Szemle*, VII. 1929. 15-24.
Uő.: Hogyan megy veszendőbe Amerika magyarsága? *Magyar Szemle*, XXII. 1934. 440-445.
Uő.: Válasz Gondos Sándor cikkére. *Magyar Szemle*, XXVII. 1936. 146-151.
Kunz, Egon: *Blood and Gold; Hungarians in Australia*, Cheshire, Melbourne, 1969.

Uő.: *Magyarok Ausztráliában*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997.
Kurucz László: *Az argentínai magyar kolónia története*, I. köt. 1945-ig. Kézirat. Szegedi Tudományegyetem Hispanisztika Tanszéki Könyvtára, 1991.
Kutasi Kovács Lajos: *Emigráció. Az emigráció és az emigránsok a nyugati magyar irodalomban*. Kézirat. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1974.
Luzsénszky Félix: Magyarok Transvaalban. *Magyar Szalon*, 1900.; Utazásom Pretoriába. *Vasárnapi Újság*, 1902. augusztus-szeptember.
Magyar László: *Rövid tudósítás a Moluva vagy Moropuu és Lobálországokról.* MTA Értesítője, 1859.
Uő: *A délafrikai Munda-Evámbo, Lungo és Kapota tartományok általános földirati vázlata.* MTA Értesítője, 1862.
Markovics Györgyi (szerk): *Hazatért szövegek. Magyar emigráns antifasiszták írásai. 1919-1945.* (antológia) Gondolat, Budapest, 1975.
Marosvári Attila: *A magyar cserkészet az emigrációban 1945 és 1956 között*, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2004.;
Uő. (szerk): *Szétszórt árvalányhaj. A külföldi magyar cserkészet 50 éve. Emlékkönyv Bodnár Gábor 75. születésnapjára.* KMCSSZ, Garfield,
Márki Sándor: *Amerika és a magyarság*. Magyar Földrajzi Társulat, Földrajzi közlemények. Budapest, 1893.
Mazurkiewicz, Anna (red) *East Central Europe in Exile* (Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2013), Vol. 1: Transatlantic Migrations, Vol. 2: Transtaltantic Identities. 2013
Uő. (red) *East Central Europe in Exile*, 2 vols., Newcastle-upon-Tyne, Cambridge Scholars Publishing. 2013
Melegh Attila: Amerikás élettörténetek narratív interjúk alapján, In: *Migráció*, tanulmánygyűjtemény. Szerk. Tóth Pál Péter – Illés Sándor, Budapest, 1997. II. köt. 27-42.
Méray Tibor: *A párizsi vártán.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2000.
Mildschütz Kálmán: *A magyarnyelvű emigrációs sajtó bibliográfiája.* Szerzői kiadás, München, 1962
Miska János: *Canadian Studies on Hungarians 1886-1986. An Annoted Bibliography of Primary and Secondary Sources*, Reginqa, Canadian Plain Research Center, 1987
Mocsary, Victoria Ann: *Strangers in a Foreign Land: An Early History of Hungarian Settlement, Livingston Parish, Louisiana*. Southeast Louisiana Historical Association Papers, 1987-88, vol. 12.
Uő: *Arpadhon: The Largest Rural Hungarian Settlement in the United States,* Folklife in the Florida Parishes Series, vol. IV, Center for Regional Studies and Archives, Southeastern Louisiana University, Hammond, 1990.
Molnár, August: Hungarian Pioneers and Immigrants in New Jersey since Colonial Days. In: *The New Jersey Ethnic Experience.* (ed. Barbara Cunningham) Union City, 1977.
Molnár Sándor.: *Magyar sors francia földön*, Párisi Magyar Akadémia, é.n. Paris, 1932.
Nagy Csaba (szerk): *Irodalmi Újság 1957–1989. Dokumentumok a lap történetéből*. Vál., sajtó alá rend., jegyz., Argumentum, Budapest, 1993.
Uő. (szerk) *Szivárvány repertórium 1980–1994*. M-Szivárvány Alapítvány–Framo Publishing, Budapest – Chicago, 1995.
Üő.: A magyar emigráns sajtó bibliográfiája, 1852-1998. Kézirat. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1998.;
Uő.: A magyar emigráns irodalom lexikona. Argumentum–Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2000.
Nagy Iván: *Öt világrész magyarsága.* Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1935.

Nagy Károly: Egy magyar Amerika-történet. *Hitel* 2009/4. továbbá: u.ő: *Amerikai magyar szigetvilágban.* Nap Kiadó, Budapest, 2009. 134-150.
Nagy Kázmér: *Elveszett alkotmány. Vázlat az 1944 és 1964 közötti magyar politikai emigráció kialakulásáról.* Auróra, München, 1974.
Uő.: *Elveszett alkotmány. A hidegháború és a magyar politikai emigráció, 1945-1975.* Szerzői kiadás, London, 1982.
Uő.: *Elveszett alkotmány. A magyar politikai emigráció 1945-1975.* Gondolat, Budapest, 1984.
Némethy Kesserű Judit: *„Szabadságom lett börtönöm". Az argenínai magyar emigráció története, 1948-1968.* Budapest, 2003.
Noiriel, Gérard: *The French Melting Pot. Immigration, Citizenship, and National Identity* Minneapolis: University of Minnesota Press, 1966.
Nóvé Béla: „Magyarkodók" és „szívmagyarok", *Élet és Irodalom*, 2009. (a) augusztus 7.
Uő.: „Hungarians at Heart", *Hungarian Quarterly*. Winter 2009 (b)
Uő.: A forradalom árvái. Az '56-os emigráns és remigráns kamaszok sorsa, *BBC History Magazin* 2012 /1. (a)
Uő.: The Orphans of the Revolution. Hungarian Under-age Refugees and their Stories In: *East Central Europe in Exile. Patterns of Transatlantic Migrations.* Cambridge Scholars Publisher, 2013. vol 1. pp. 65-92.
Uö.: Rejtőző fondok, kései tanúságtételek. A nyugati emigrációkutatás forrásai – 56 évvel '56 után. A „Kommunizmuskutatás és levéltárak" c. konferencia referátuma, Esztergom 2012. *Múlt-kor*, www.mult-kor.hu/cikk.php?id=38081 2012 (b)
Uő.: Perishing Papers, Vanishing Witnesses? The Future Fate of Hungarian Diaspora Collections. In: *Slavic & East European Information Resources*, Volume 14, Issue 4, 2013. p. 273-280. 2013 (b)
Nyirady, Kenneth The Hungarian Collections at the Library of Congress: http://www.loc.gov/rr/european/coll/hung.html
Uő.: *Materials for an American-Hungarian Lexicon: the Biographical Files of the Hungarian Reference Library of New York, 1937-1942*. 1993.
Osváth Krisztina–Osváth Szabolcs: Magyarok a Dél Keresztje alatt. Az ausztráliai magyarság jelene dióhéjban. *Regio,* 2010/2 113-128
Őry Kovács Katalin: *Magyarrá lenni Brazíliában. A Jaragua do Sul-i magyar kolónia története.* Doktori értekezés. Szeged, 2010.
Papp Z. Attila (szerk): *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról.* Magyar Külügyi Imtézet, Budapest, 2008.
Papp, Susan M.: *Hungarian Americans and their Communities of Cleveland.* Cleveland State University, Cleveland, 1980.
Patrias, Carmela: *Patriots and Proletarians. The Politizations of Hungarian Immigrants in Canada, 1924-1946. Ph.d.diss.,* The University of Toronto, Toronto, 1985.
Pécsi Anna.: *Magyarok a franciaországi forradalmi munkásmozgalomban, 1920–1945.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1982.
Pethő László: Magyarok bevándorlása Svájcba (1956-1990), In: *Migráció.* Tanulmány-gyűjtemény. Szerk. Tóth Pál Péter – Illés Sándor, 1997. II. kötet 43-48.
Péter László: *Magyar értékek, magyar érdekességek*. Nemzetőr, München, 1975.
Pongrácz Attila: *A Sao Paoló-i magyarság, 1945-1989.* Doktori értekezés. Szeged, 2009.
Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
Uő.: *Overseas Migration from East-Central and Southeastern Europe 1880–1940* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1990.

Uő.: *Ties that Bind, Ties that Devide. Hundred Years of Hungarian Experience in the US.* Holmes & Meir, New York – London, 2000.
Sárközi Mátyás: *Micsoda életek! Emigránsok Angliában*, Noran, Budapest, 2008.
Szabó László *Magyar múlt Dél-Amerikában, 1519-1900.* 1. kiad.: Transsylvania, Buenos Aires, 1978. – 2. kiad.: Európa Kiadó, Budapest, 1982.
Szabó Zoltán: *Diaszpóranemzet.* Szerk. és s.a.r. András Sándor, Osiris, Budapest, 1999.
Szalay Róbert: *A nemzeti emigráció és a rendszerváltás. 1989-2013. Ahogyan én láttam.* Szittyakürt, Cleveland, 2015.
Szántó Miklós: *Magyarok a nagyvilágban.* Kossuth, Budapest, 1970 .
Uő.: *Magyarok Amerikában.* Gondolat, Budapest, 1984.
Uő.: *Magyarnak lenni – Nyugaton.* Gondolat, Budapest, 1988.
Uő.: *Életutam hét rendszerváltáson át*, Indiana University-Glória Kiadó, Budapest, 2006.
Uő.: Ostrom és lincselés, *Élet és Irodalom*, 2007. július 27. 8.
Sztáray Zoltán: *A magyar forradalommal foglalkozó idegen nyelvű könyvek. Bibliográfia.* Brüsszel, 1960
Szente Varga Mónika: *Migración húngara a Mexico (1900-1950).* Puebla, 2007.
Széplaki, Joseph: *Hungarians in America 1583-1974. Cronology and Fact Book.* Oceana Publications, New York, 1975
Szőnyi Zsuzsa: *A Triznya kocsma.* Kortárs Kiadó, Budapest, 2006.
Uő.: *Római terasz. Emigráción innen és túl.* Kortárs Kiadó, Budapest, 2006.
Tezla Albert (vál, szerk): *„Valahol túl, Meseországban…". Az amerikás magyarok, 1895-1920*. Európa Kiadó, Budapest 1987.
Thirring Gusztáv: *A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság*. Kilián, Budapest, 1904.
Tóth Ágnes (összeáll.) *Magyar szervezetek a világban*. [4. kiadás] MTI Sajtóadatbank, Budapest, 1997
Troper, H.: Canada and Hungarian refugees: The historical context. In Christopher Adam, Tibor Egervari, Leslie Laczko, and Judy Young (eds.), *The 1956 Hungarian Revolution – Hungarian & Canadian Perspectives* (176-194). Ottawa: University of Ottawa Press, 2010.
Vasváry Ödön: *Magyar Amerika*, Somogyi Könyvtár, Szeged, 1988.
Várallyay Gyula: *Tanulmányúton. Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után.* Századvég Kiadó – 56-os Intézet, Budapest, 1992.
Várallyay Gyula: *Tévúton. Ügynökök az ötvenhatos diákmozgalomban.* L'Harmattan, Budapest, 2011.
Vardy, Steven Bela: *The Hungarian Americans*, Boston, Twayne, 1985a
Uő.: *Clio's Art in Hungary and in Hungarian-America* (New York: East European Monographs, Columbia University Press, 1985b
Uő.: *Centennial History of the William Penn Association: The History of a Hungarian Fraternal Association in America* Pittsburgh: William Penn Association, 1986.
Uő.: *The Hungarian Americans: The Hungarian Experience in North America,* New York: Chelsea House Publishers, 1989.
Uő.: *Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2000.
Várdy Béla – Várdy Huszár Ágnes *Újvilági küzdelmek. Az amerikai magyarok élete és az óhaza.* Mundus Kiadó, Budapest, 2005.
Vida István Kornél *Világostól Appomatoxig. Magyarok az amerikai polgárháborúban.* Akadémiai Kiadó, Budapest 2011 (a)
Uő.: *Hungarian Émigrés in the American Civil War: A History and Biographical Dictionary*. Jefferson, N.C.: McFarland and Co. Publishers, 2011 (b)

Voigt Vilmos: Az amerikai magyar folklór kutatása. In: *Modern magyar folklorisztikai tanulmányok.* KLTE Néprajzi Tanszék. Debrecen, 1988
Wallace, Claire–Stola, Dariusz *Patterns of migration in Central Europe* (Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave). 2001
Wandycz, Piotr–Deák, István–Lukes, Igor "Polish, Hungarian and Czechoslovak Political Emigration and the Origins of the Cold War" *The Polish Review 47* (2002): 317-343. 2002
Zake, Ieva (ed) Anti-Communist Minorities in the U.S. Political Activism of Ethnic Refugees. New York: Palgrave Macmillan. 2009
Žukowski, Arkadiusz: Lengyelek és magyarok Dél-Afrikában. Kapcsolatok és együttműködés 1956 után. In: Kiss Gy. – Sutarski (szerk.) 1997. 157-166.

2) Az 1956-os forradalom, a harcok, az ellenállás és megtorlás eseményei

1956 kézikönyve. 1-3. Főszerk. Hegedűs B. András. 1. köt. *Kronológia.* 2. köt. *Bibliográfia.* 3. köt. *Megtorlás és emlékezés.* 1956-os Intézet, Bp.1996.
1956. Le commencement de la fin. Actes du colloque "Budapest 1956–1996." Palais du Luxembourg, Paris, 28 et 29 octobre 1996. Réd. et présentation de François Fejtő et Gilles Martinet. Association pour la Communauté Culturelle Européenne, Paris, 1997.
1956. Varsovie – Budapest. La deuxième révolution d'octobre. Textes réunis par Pierre Kende, Krzysztof Pomian. Seuil, Paris, 1978.
'56 és a franciák. Francia gondolkodók a magyar forradalomról. Vál. Philip Cappelaere. Előszó Molnár Miklós. Font Kiadó, Bp., 1993.
A vidék forradalma, 1956 I-II. (Szerk. Szakolczay Attila és Varga László) 1956-os Intézet – Budapest Főváros levéltára, Budapest, 2006.
Az 1956-os forradalom és szabadságharc. In: *Magyar történeti szöveggyűjtemény.* 2. köt. *1914–1999.* Vál. Nagy István, Romsics Ignác. Jegyz., szerk.: Romsics Ignác. 103-140. p. Osiris Kiadó, Bp., 2000.
Arendt, Hannah: *The origins of totalitarianism.* 2. ed. New York, Meridian, 1958. XV, 520 p.
Békés Csaba – Kecskés D. Gusztáv (szerk.): *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia.* Magyar ENSZ Társaság, Budapest 2006
Bibó István: *1956.* Előszó, szerk. jegyz. Szigethy Gábor. Budapest, 2003. Holnap
Eörsi László: *Mítoszok helyett – 1956*. Budapest, 2003. Noran Kiadó.
Eörsi László: *Angyal István 1928-1958*. Budapest, 2008. Noran Kiadó.
Eörsi László: *A „Baross Köztársaság" 1956.* Budapest, 2011. L'Harmattan Kiadó
Fehér Ferenc – Heller Ágnes: *Egy forradalom üzenete. Magyarország, 1956.* Ford. Nóvé Béla. Budapest, 1989. Kossuth Kiadó.
Fejtő, François: *1956, Budapest, l'insurrection. La première révolution anti–totalitaire.* Bruxelles, 1981. Complexe.
Fejtő, François: *La tragédie hongroise, 1956.* 2. éd. Lettre-préface Jean-Paul Sartre. Présentation de Jean Duvignand. Epilogue de Pierre Kende. Paris, 1996. Horay
Fontosabb adatok az 1956 október–decemberi időszakról. Központi Statisztikai Hivatal, Bp. 1957. január 15. 81 p.
A forradalom előzményei, alakulása és utóélete. Tanulmányok és kronológia. Párizs–New Jersey, Magyar Füzetek–Highland Lakes, Atlanti Kutató és Kiadó Társulat, 1987.
Gosztonyi Péter: *1956. A magyar forradalom története.* München, Ujváry „Griff" Verlag, 1981.

Göncz Árpád: *Sodrásban. Válogatott beszédek.* Vál. és összeáll. Makai Tóth Mária. Európa, Bp. 1998.
Horváth Miklós: *Maléter Pál.* Osiris-Századvég–1956-os Intézet, Bp. 1995. – 2. jav. kiad.: 2002.
Horváth Miklós: *1956 hadikrónikája*, Akadémiai Kiadó Bp. 2003.
Horváth Miklós – Tulipán Éva: *Keresztutak. Magyar Néphadsereg, 1956.* H&T Kiadó Bp. 2006.
Hungary, 1956. Forty years on. Ed. by Terry Cox,. London–Portland, Frank Cass, 1997.
Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. Szerk. Horváth Ibolya, et al.. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest. 1. köt. *Kúriai teljes ülések. ÁVH-s kihallgatások. Rehabilitációk. Az '56-os megtorlás iratai.* 1992. – 2. köt. *Kúriai teljes ülések, vizsgálatok és „vallomások", „párt"-ítéletek, elvi határozatok, az 1956-os megtorlás iratai.* 1992. – 3. köt. *Kúriai teljes ülések. Államvédelmi felülvizsgálatok. „Párt"-ítéletek. Törvényességi óvások. Tárgyalási jegyzőkönyvek.* 1994. – 4. köt. *Kúriai teljes ülések. Népbírósági statisztikák. IM-állásfoglalások. Kegyelmi előterjesztések. Nagy Imre és társai ügye 1989-ben.* 1995. – 5. köt. *Kúriai teljes ülések. Katonai bíráskodás. MDP KV jegyzőkönyvek. Sztálin halála – izgatási perek. Bírák Forradalmi Bizottsága.* Bev. Solt Pál. 1996. 994 p.
Kecskés D. Gusztáv: *Franciaország és a magyar forradalom, 1956* Budapest: História, MTA TTI, 2007. 317 p.
Kemény István: *Ouvriers hongrois, 1956–1985.* L'Harmattan, Paris, 1985.
Kende Péter: *A párizsi toronyból.* Cserépfalvi, Bp. 1991.
Király Béla: *Forradalomtól forradalomig. Vál. tanulmányok, beszédek, interjúk, 1982–1990.* Vál. Gyurgyák János. Századvég–Atlanti Kutató és Kiadó Társulat, Bp. 1990.
Kopátsy Sándor: *Kádár és kora.* C. E. T. Belvárosi Könyvkiadó, Bp. 2001.
Kortárs Krónika 1956. (Előszó, vál. és szerk. Nóvé Béla) Krónika Nova Kiadó, Bp. 2003.
Krassó György: *Maradj velünk! Krassó György írásai.* Összeáll. és jegyzet Hafner Mónika, Zsille Zoltán. Magán-Zárka, Bp. 1991.
Lipták, Béla: *A Testament of Revolution.* College Station, A and M University Press, 2001.
Litván György: *Októberek üzenete. Válogatott történeti írások.* Osiris, Bp. 1996.
Lomax, Bill: *Magyarország, 1956.* Ford. és kieg. Krassó György. Aura, Bp. 1989.
Magyar '56. 1-2. Szerk. Székelyhidi Ágoston. Írta Borbándi Gyula et al. Antológia, Lakitelek, 1996. – 1. köt. *Forradalom és szabadságharc Magyarországon. Hatások a Kárpát-medencében.* – 2. köt. *Megtorlás, ellenállás, emigráció Magyarországon, a Kárpát-medencében és Nyugaton.*
A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1956–1962. S.a.r. Vass Henrik, Ságvári Ágnes. Kossuth, Bp. 1964. – 3. bőv.kiad.: 1979.
Méray Tibor: *A párizsi vártán. Írások a Szajna mellől.* Jegyz. Petres László, előszó Pomogáts Béla. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2000.
Molnár Adrienne (szerk) Kőrösi Zsuzsnna (szerk.) Keller Márkus (szerk.): *A forradalom emlékezete.* 1956-os Intézet, Budapest 2006.
Molnár Miklós: *Egy vereség diadala.* 3. kiad. Socio-typo–1956-os Intézet, Bp. 1998.
Nagy Imre: *A magyar nép védelmében. Vitairatok és beszédek, 1955–1956.* Új, bőv., jav. kiad. Magyar Füzetek–Atlanti Kutató és Kiadó Társulat, Párizs–Highland Lakes, 1984.
Ötvenhat októbere és a hatalom. A Magyar Dolgozók Pártja vezető testületeinek dokumentumai, 1956. október 24–28. Előszó: Ripp Zoltán, s.a.r.: Horváth Julianna, Ságvári Ágnes, szerk. és jegyz.: Horváth Julianna, Ripp Zoltán. Napvilág, Bp.1997..
Pomogáts Béla: *Irodalmunk szabadságharca. Egy esztendő irodalmi élete, 1956.* Gondolat, Bp. 1989.

Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz* – 1. köt. *1896–1853.* 1956-os Intézet, Bp. 1996. – 2. köt. *1953–1958.* Bp. 1956-os Intézet, 1999.
Rainer M. János: *Bevezetés a kádárizmusba,* 1956-os Intézet; L'Harmattan Kiadó, Bp. 2011.
Ripp Zoltán: *1956. Forradalom és szabadságharc Magyarországon.* Korona Kiadó, Bp. 2002.
Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris, Bp. 1999.
Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom, 1956–1963.* 1956-os Intézet, Bp. 1996.
Szabó Zoltán: *Terepfelverés.* S.a.r., bev. Czigány Lóránt. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1987.
Szovjet katonai intervenció 1956. Szerk., bev. Györhey Jenő, Horváth Miklós. Budapest, 1996. Argumentum Kiadó.
Tanulmányok a magyar forradalomról. Szerk. Borbándi Gyula, Molnár József. Aurora Könyvek, München, 1966.
The first war between socialist states. The Hungarian revolution of 1956 and its impact. Eds. Béla K. Király et al. Highland Lakes, Columbia University Press, 1984.
Tizenhárom nap, amely…" Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéből. Szerk. Horváth Miklós. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Bp. 2003.
Tóbiás Áron: *A magyarok vére. Tudósítások tollal – mikrofonnal.* Paris–Bp. Varga–Szerző, 1997. 2. kiad.: 2000.
Tőkés Rudolf: *A kialkudott forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás.* Kossuth, Bp. 1998.
Tyekvicska Árpád: *A bíboros és a katona. Mindszenty József és Pálinkás Pallavicini Antal a forradalomban.* Századvég–1956-os Intézet, Bp. 1994.
Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Osiris, Bp. 2001.
Valuch Tibor: *"Ötvenhatosok".* Cívis Kiadó, Debrecen, 1996.
Varga László: *Az elhagyott tömeg. Tanulmányok 1950–1956–ról.* Cserépfalvi–Budapest Főváros Levéltára, Bp. 1994.
Vásárhelyi Miklós: *Beszélgetések Vásárhelyi Miklóssal.* Előszó: Massimo d'Alema, interjúk: Federigo Argentieri, Barna Imre. Magyar Könyvklub, Bp. 2000.

3) Az 1956-os menekülthullámról, a nemzetközi segélyakciókról és a magyar menekültek sorsáról

50 év, 1956-2006. (Szerk. Balla Bálint – Szöllősy Pál) Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Basel – Budapest, 2006.
'56 és Délvidék. Tanulmányok, interjúk, sajtószemelvények. Nyitott Távlatok, Szabadka, 2006.
Baráth Magdolna: Támogatni vagy bomlasztani? Adalékok a magyar hivatalos szervek emigrációs politikájának változásához, *Betekintő*, 2011/3.
Baudy, Nicolas: *Jeunesse d'octobre; témoins et combattants de la révolution hongroise*. Paris, La Table ronde, [1957]. Menekültek vallomásai.
Birkás, Judit: *Die Ungarnflühtlinge von 1956 in der Schweiz, Ihre Aufname und Eingliederung*, Lizentiatsarbeit, Basel, 1985.
Borbándi Gyula: *Breaking ground. The 1956 Hungarian refugee movement to Canada.* Ed. by Robert H. Keyserlingk. Toronto, York Lanes, 1993.
Csisztay Gizella: *Magyarok Északon. Közösségi élet a svédországi magyar emigrációban 1956 után.* Bp. Kecsmetionpress, 1995.

Éger György: *Megálmodott Magyarország. Beszélgetés nyugati magyarokkal.* Az interjúkat kész. Éger György, bev. Balla Bálint. Basel–Budapest. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1999.

Gecsényi Lajos, vál. szerk. jegyz. bev. *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez, 1956-1964*, Magyar Országos Levéltár, Budapest. 2000.

Haas, Alexandra: *Ungarn in Tirol. Flüchtlingsschicksale 1945-1956.* Innsbruck-Wien Bozen, Studien Verlag, 2008.

Horváth Miklós (szerk): *A forradalom tanúi: Budapest 1956. Akik megélték – franciaországi emigránsok visszaemlékezései*, Budapest, Közép- és Kelet Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2014

Kandó, Ata: *Édes hazám, Isten veled!* Előszó Göncz Árpád. 1956-os Intézet–Interart Studió, Bp.1999.

Kanyó Tamás, szerk.: *Emigráció és identitás. 56-os magyar menekültek Svájcban.* L'Harmattan–MTA Kisebbségkutató Intézet, Bp. 2002.

Kecskés D. Gusztáv.: *Franciaország és a magyar forradalom, 1956.* História – MTA TTI, Budapest 2007.

Kinder des Kommunismus – Opfer des Kommunismus. Ein Teilnehmer über die ungarische Revolution. Hrsg. Peter Sager. Bern, Osteuropa-Bibliothek, 1958.

Kovačević, Katarina: A menekültkérdés Jugoszláviában. In: *Az 1956-os forradalom visszhangja a szovjet tömb országaiban.* Az 1956-os Intézet évkönyve, Budapest, 2007. pp 134-153.

Kövi A.: *Hongaarse Immigratie na 1956*, in Tijdschrift voor geschiedenis, 100. 1987 pp.446-459.

KSH-jelentés az 1956-os disszidálásról. Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai, 1956. október 23–1957. április 30. = *Regió.* 1991. 4. sz. 174–211 p.

Lénárt András: Kutatás közben. Nyugdíjas diákok az ausztriai magyar gimnáziumokról, 2005-1956. *Educatio* 2006/3. 623-644;

Uő.: Fluchtgeschichten von 1956er Jugendlichen, in: Ibolya Mörber–Zoltán Fónagy, eds. *Die ungarische Revolution und Österreich* 1956, Wien, Czernin Verlag, 2006. pp 465-495

Magyar középiskolák Ausztriában 1956 után / Ungarische Mittelschulen in Österreich nach 1956, Szerk.: Deák István. Budapest–Wien, MVSZ–Auszriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége, 1998.

Molnár-Kőrösi-Keller: 1956-osok életútinterjúi, 56-os Intézet, Oral History Archívum, Budapest, 2006

Mörber, Ibolya–Fónagy, Zoltán, eds. *Die ungarische Revolution und Österreich* 1956, Wien, Czernin Verlag, 2006. pp 465-495

Mörber, Ibolya: *Flucht in den Westen, 1956. Ungarnflüchtlinge in Österreich (Voralberg) und Liechtenstein. – Magyar menekültek Ausztriában (Voralberg) és Liechtensteinben, 1956.* Feldkirch, Rheticus Gesellschaft, 2002.

Nagy András: *A Bang-Jensen ügy. '56 nyugati ellENSZélben.* Magvető, Bp. 2005.

Papp László: MEFESZ. Az amerikai magyar egyetemisták mozgalma az 1956-os forradalom után. Magyar Öregdiák Szövetség–Bessenyei György Kör, New Brunswick, 1988.

Popin, Vladimir: *1956. A belgrádi és a vajdasági sajtó tükrében.* Novi Sad, Forum, 2006.

Rapport d'activité 1956. Comité International de la Croix-Rouge, Geneve, 1957.

Report of the United Nations High Commissioner for Refugees, 1 January 1959, A/3828/Rev.1

Schmidt, Erwin A.: *Die Ungarnkrise 1956 und Österreich*. Wien, 2003. Böhlau Verlag.

Sós Péter János: *Magyar exodus. Magyar menekültek Nyugaton, 1956–1959.* Gondolat, Bp. 2005.

Szabó Juliet: „… s várja eltévedt fiait is.” Az MSZMP repatriálási és hazalátogatási politikája 1956 és 1963 között, *Múltunk*, 2007/1 187-213
Tóth Pál Péter: *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994).* Püski Kiadó, Budapest, 1997.
United Nations Report of the Special Committee on the Problem of Hungary. General Assembly. Official Records: Eleventh Session, supplement No. 18/A/3592. New York, 1957.
Várallyai Gyula: *„Tanulmányúton.” Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után.* Szerk. Murányi Gábor. Századvég–1956-os Intézet, Bp. 1992.
Vonèche Cardia, Isabelle *L'octobre hongrois entre croix rouge et drapeau rouge*. Bruxelles, 1996. Bruylant. Magyarul: I.V.C.: *Magyar október – vörös zászló és vörös kereszt között.* Budapest, 1998. Socio-typo kiadó.

4) Források, feldolgozások a Francia Idegenlégió történetéről

Alleinmat, Henry: *L'epreuve, le bagne de la Legion*. Balland, Paris, 1977.
Barthel, Wolf-R.: *Verdammt und Geliebt. Erinnerungen eines Fremdenlegionärs*. Epee Éditions, Berlin, 2011.
Bergot, Erwan: *La Légion au Combat.* Presses de la Cité, Paris, 1975.
Bergot, Erwan: *Régiment de marche de la Légion*. Presses de la Cité, Paris, 1982.
Blond, Georges: *Histoire de la Légion Étrangère*, 1831-1981. Plon, Paris, 1981.
Bonnecarrére, Paul: *Par le sang versé.* Fayard, Paris, 1978.
Brunon, Jean – Manue, Georges – Carls, Pierre: *Le Livre d'Or de la Légion Étrangère*. 4e édition, complétée par l'ADC Tibor Szecsko, Lavauzelle, Paris-Limoges, 1981.
Cadiou, Yves – Szecsko, Tibor: *French Foreign Legion*. Arms & Armorour Press Ltd., London, 1986.
Comor, André-Paul: *La Légion Étrangère.* Collection: „Que sais-je?”, PUF, 1993.
Debay Yves: *La Légion Étrangère, tradition et action.* Histoire et collections, 1992.
Dufour, Pierre: *Légionnaires-Parachutistes*. Editions du Fer, Paris, 1989.
Des Vallieres, Jean: *Sa grandeur l'infortune.* Albin Michel, Paris, 1945.
Erulin, Elisabeth: Les Nationalités à la Légion Étrangère. (Kézirat!) Mémoire D.E.S.S. de Défense Université de Paris III. 1982-1983. 78 p
Gandy, Alain: *La Légion en Algérie 1954-1962*. Presses de la Cité, Paris, 1992.
Girardet, Raoul: *L'idée coloniale en France de 1871 à 1962*. La Table Ronde, Paris, 1972.
Héduy, Philippe: *Algérie Français 1942-1962.* Société de Production Littéraire, Paris 1980.
Héduy, Philippe - (Szecsko Tibor): *La Guerre d'Indochine 1945-1954*. Société de Production Littéraire, Paris 1981.
Héduy, Philippe: *Histoire de l'Indochine 1624-1954.* Société de Production Littéraire, Paris 1983.
Héduy, Philippe – (Szecsko, Tibor): *Histoire de l'Afrique 1364-1960.* Société de Production Littéraire, Paris, 1985.
Jordan, David: *A francia idegenlégió 1831-től napjainkig.* Ventus Kiadó, Bp. 2006.
Jünger, Ernst: *Jeux Africains.* Gallimard, Paris, 1944.
Le Mire, Henry: *Histoire de la Légion de Narvik à Kolwezi*. Albin Michel, Paris, 1978.
Lordick, Volker: *Unter der Sonne Nordafrikas: Legionär in Algerien*, Gebundene Ausgabe, Berlin, 2012.
Madera, Emilio Condado: *Histoires de l'Histoire de la Légion.* Publibook, Paris, 210.
Maire, Fernand: Nouveu souvenirs sur la Légion Étrangère. Arthème Fayard, Paris, 1948.
Miege, Jean-Louis: *Expansion européen et décolonisation de 1870 à nos jours.* Presses

Universitaires de France, Paris, 1973.
Porch, Douglas: *La Légion Étrangère*. Fayard, Paris, 1994.
Sergent, Pierre: *Camerone.* Fayard, Paris, 1980.
Szecsko, Tibor: *La Légion Étrangère en Indochine, 1914-1941.* EDI-CATS, Aix-en-Provence, 1989.
Szecsko, Tibor: *La Vielle Garde*. Branding Iron Productions, Paris, 1987.
The French Foreign Legion. A Complete History of the Legendary Fighting Force. Harper Collins, New York, 1991.

5) Az algériai háború irodalmából

Abbas, Ferhat: *Autopsie d'une guerre*, Garnier, Paris 1981
Ageron, Charles-Robert (dir): *La guerre d'Algérie et les Algériens 1954-1962*, Colin, Paris 1997.
Uő: *Pour une histoire critique de l'Alférie de 1930 à 1962.* Algérie des Francais, Seul, Paris 1993
Ait-el-Djoudi, Dalila: *La guerre d'Algérie vue par l'ALN 1954-1962. Mémoires d'un combattant*, Alger, 2002.
Alger 1-2. 1860-1962. *Le modéle ambigu du triomph colonial*, (dir): Jean-Jacques Jordi et Jean-Louis Planche. Éditions Autrement, Paris 1999.
Alleg, Henri (dir): *La guerre d'Algérie. 1-3.* Temps actuel, Paris 1981
Uő: *A vallatás*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1958.
Amrane, Djamila: *Les femmes Algériennes dans la guerre*, Plon, Paris 1991.
Aussares, Général: *Services spéciaux Algérie. 1955-1957*, Parrin, Paris, 2001.
Anné politique 1954-1962. PUF, Paris
Annuaire de l'Afrique du Nord. CNRS 1962- (depuis 2004 comme 'Année du Maghreb')
Azzedine, commandant: *On nous appelait Fellaghas*, Stok, Paris 2000.
Batty, Peter: *La guerre d'Algérie*. Barrault, Paris 1989.
Bourdieu, Pierre: *Esquisses algériennes*, Seul, Paris 2008.
Bourdrel, Philippe: *Le livre noir de la guerre d'Algérie. Français et Algériens 1954-1962*, Plon Paris 2005.
Branch, Raphaëlle: *La torture et l'armée pendant la guerre d'Algérie*, Gallimard, Paris 2001.
Camus, Albert: *Chroniques Algériennes*, 1939-1958. Gallimard, Paris 1958.
Uő: *Essais*, Paris 1965.
Cherf, i Achour: *Dictionnaire de la révolution Algérienne 1954-1962*, Casbah Éditions, Alger 2006.
Chevalier, Jacques: *Nous, Algériens*. Calmann-Lévy, Paris 1960.
Comor, André-Paul: L'adaptation de la Légion étrangère à la nouvelle forme de guerre. In: *Militaires et Guérilla dans la guerre d'Algérie".* Editions Complexe Paris 2001, 253-268.
Courriére, Yves: *La Guerre d'Algérie.* 1-2. Fayard, Paris 1969.
Dard Olivier: *Voyage au coeur d'OAS*, Perrin, Paris 2005.
Debatty, André: *Le 13 mai et la presse*. Armand Colin, Paris 1960.
Debré, Michel. Gouverner: *Mémoires 1958-1962.* Albin Michel, Paris 1988
Djelloul Haya: *Evian 62. Le dernier combat. Vérités sur le processus des accords d'Evian.* Casbah Éditions, Alger 2008.
Fathi al Dib, Mohamed: *Abdel Nasser et la révolution Algérienne.* L'Harmattan, Paris 1985.
Ferrandi, Jean: *600 jours avec Salan et l'OAS.* Fayard, Paris 1969.
Ferwagner Péter Ákos: *Francia politikai pártok a gyarmati Algériában 1945–1954*. JATE Press, Szeged, 2007.

Gaulle, Charles de: *A reménység emlékiratai*. Gradus ad Parnassum, Szeged, 2003.
Uő: *Lettres, notes et carnets (1958-1960)*, Plon, Paris 1985.
Uő: *Lettres, notes et carnets (1961-1963)*, Plon, Paris 1986.
Gérard, Jean-Louis: *Dictionnaire historique et biographique de la guerre d'Algérie*, Éditions Jean Curuchet, Paris 2001.
Gorce, Paul-Marie de la: *De Gaulle*, Perrin, Paris 1999.
Hadj, Messali: *Mémoires*, Lattès, Paris 1982.
Hardy, Michel, Lemoine, Hervé et Sarmant Tierry: *Pouvoir politique et autorité militaire en Algérie française. Hommes, textes, institutions 1945-1962*, SHAT–L'Harmattan, Paris 2002.
Harrison, Alexander: *Le défi à de Gaulle. L'OAS et le contre-révolution en Algérie, 1954-1962,* L'Harmattan, Paris 2007.
Harroun, Ali: *L'été de la discorde*, Casbach, Alger 2000.
Icheboudene, Labri: *Alger, histoire et capitale de destin national*. Casbah Éditions, Alger 1977.
J. Nagy László: *Az algériai háború, 1954-1962*. Universitas, Szeged, 2010.
J. Nagy László – Ferwagner Péter Ákos: *Az arab országok története*. JATE Press, Szeged, 2004.
Journal officiel de la République Francaişe, 1954-1962
Kauffer, Rémi: *OAS. Histoire de la guerre franco-française.* Seul, Paris 2002.
Kerchouche, Dalila: *Mon Pére, ce Harki.* Seuil, Paris 2003.
Lafront, Pierre: *L'Algérie des français*. Bordas, Paris 1981.
Laroui, Abdallah: *L'histoire du Maghreb.* Maspero, Paris 1975.
Larroumet, Marie: *Mythe et Images de la Légion étrangère.* Editions l'Harmattan, Paris 2004
Lefeuvre, Daniel: *Chére Algérie. La France et sa colonie (1930-1962)* Flammarion, Paris 2005.
Légion étrangère. Mythe et Réalité. Actes du colloque, Paris 12 décembre 2000, présidé par Pierre Messmer, ancien Premier ministre, introduction par Alain Decaux, de l'Académie Française
Liauzu, Claude (dir): *Dictionnaire de la colonisation français.* Larousse à présent, Paris 2007.
Malek, Rédha: *L'Algérie à Evian. Histoire des négociations secrètes, 1956-1962*. Editions ANEF, Alger 2002.
Martin, Claude: *Histoire de l'Algérie française*. Robert Laffon, Paris 1978.
Massu, Jacques: *La vrai Bataille d'Alger*. Plon, Paris 1972.
Massu, Jacques: *Le Torrent et le digue. Alger du 13 mai aux barricades*, Roche, Paris 1997.
Meynier, Gilbert et Mohamed Harbi: *Le FLN. Documents et histoire.* Fayard, Paris 2004.
Morgan, Ted: *My Battle of Algier. A Memoir*, Smithonian Books, New York 2007.
Miquel, Pierre: *La guerre d'Algérie. Images inédites des Archives Militaires*, Chêne, Paris 1993.
Nouschi, André: *L'Algérie amère*, 1914-1994. Ed. de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris 1995.
Pelissier, Pierre: *La Bataille d'Alger*. Perrin, Paris 1995.
Pervillé, Guy: *Atlas de la guerre d'Algérie.* Autrement, Paris 2003.
Uő: *Les Accords d'Évian (1962). Succès ou échec de la réconciliation franco-algérienne (1954-2012)*, Paris, Armand Colin, 2012
Planche, Jean-Louis: *Sétif 1945. Histoire d'une massacre annoncé.* Perrin, Paris 2006.
Redanane, Ainad Trahet: *Le mouvement de 8 mai 1945 en Algerie,* Alger 1987.
Rioux, Jean-Pierre (dir): *La Guerre d'Algérie et les Français*. Fayard, Paris 1990.
Roussel, Eric: *Charles de Gaulle*. Gallimard, Paris 2002.

Saadi, Yacef: *La Bataille d'Alger*. Éditions Témoignage Chrétien, Paris 1982.
Salan, Raoul *Mémoires. Fin d'un Empire. „Algérie français 1er novembre 1954 – 6 juin 1958.* Presse de la Cité, Paris 1972.
Salgó László: *Szuezi háromszög, 1956. Szuez-Algír-Budapest.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1986.
Shennan, Andrew: *De Gaulle*. Akadémiai, Budapest, 1997.
Sivan, Emmanuel: *Communisme et nationalisme en Algérie, 1920-0962.* FNSP, Paris 1976.
Stora, Benjamin: *Messali Hadj 1898-1974.* Hachettes Litteratures, Paris 2004.
Uő: *La Gangrène et l'oubli. La mémoire de la guerre d'Algérie*, Paris, La Découverte, 2005.
Szecsko, Tibor: *La 13ème D.B.L.E.* Préface de Pierre Messmer, ancien Premier ministre. Edition E.F.M. Paris 1989
Thénault, Sylvie: *Une drôle de justice. Les magistrats dans la guerre d'Algérie.* La Découverte, Paris 2001.
Thomas, Henri-Jean: *Le Terrorism Urbain en 1962 à Alger*. Delta 7. L'Harmattan, Paris 1998.
Todd, Olivier: *Albert Camus*, (2. kiad.) Európa, Budapest 2003.
Yacono, Xavier: *Histoire de l'Algérie*, L'Atlanthrope, Versailles 1993.
Vaisse, Maurice: *Alger le putsch*. Éditions Complexe, Bruxelles 1983.
Vernet, Jacques: Les barrage pendant la guerre d'Algerie. In: *Militaires et guérilla dans la guerre d'Algerie*, Centre d'études d'histoire de la défense (France) 2001. 253-268
Zeller, Guillaume: *Oran 5 juillet 1962. Une massacre oublié.* Tallandier, Paris 2012.

6. Oral history életút-kutatás, emlékezet- és identitás-irodalom

Aronson, Elliot: *A társas lény.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 2002.
Barcley, C. R.: Autobiographical remembering: Narrative constraints on objectified selves. In: Rubin, D.C. (ed.): *Remembering our past. Studies of autobiographical memory.* University Press, Cambridge, 1996
Boas, Franz *Race, Language and Culture*, Macmillan, New York, 1948.
Bodor Péter (szerk): *Kollektív, társas, társadalmi*. Akadémiai, Budapest, 2015.
Brown, R. N. – Shevel, K. S. – Rips J. L.: *Public Memories*. In: Rubin D. C. (ed.): *Remembering our Past*, University Press, Cambridge, 1988
Burke, Peter: *Varieties of Cultural History.*Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1997.
Uő.: *New Perspectives on Historical Writing.* University Park/Pa. 1998.
Csepeli György: *Szociálpszichológia.* Osiris, Budapest, 2006.
Csepeli et al: *Nemzeti érzés és európai identitás.* Arktisz, Budapest, 2007.
Ehman Bea: Az emigráns lét kollektív élményuniverzumai. In Kanyó Tamás: *Emigráció és identitás.* L'Harmattan – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2002. 119-134.
Ellen D. Swain: Oral History and the Archives: Its Documentary Role in the 21st Century." *American Archivist*, v. 66, no. 1 Spring/Summer 2003.
Erikson, Erik H. Identifikáció és identitás. In: Kósa Éva – Ritoók Magda (szerk.): *Fejlődéslélektani szöveggyűjtemény*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990, 503–515.
Uő.: Identitásválság önéletrajzi vetületben. In: Uő.: *A fiatal Luther és más írások.* Gondolat, Budapest, 1991.
Uő.: *Adolescence et crise. La quête de l'identité.* Flammarion, Paris. 1972
Erős Ferenc: *A hatalom pszichológiája,* In: INFO-Társadalomtudományi MTA, Budapest, 1990
Uő.: *Az identitás labirintusai.* Janus-Osiris, Budapest, 2001.

Fritzgerard, J.M.: Intersecting meaning of reminiscence in adult development and aging. In: Rubin, D.C. (ed): *Remembering our past. Studies of autobiographical memory.* University Press, Cambridge, 1996

Geertz, Clifford: Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. (1975) In: Vályi András (szerk) *Misszionáriusok a csónakban,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988 13-61.

Uő.: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások.* (1983) (Vál. és szerk. Niedermüller Péter) Századvég Kiadó Budapest, 1994.

Gyáni Gábor Emlékezés és oral history. In uő: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág, Budapest, 2000. 128–145.

Uő.: 56-os menekültek emlékező stratégiái. In Kanyó: Kanyó Tamás: *Emigráció és identitás.* L'Harmattan – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2002. 135–148.

Uő.: Indentitás, emlékezés, lokalitás. In: uő: *Az elveszíthető múlt*, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2010

Hobsbawm, Eric J.: Etnikai identitás és nacionalizmus. *Világosság*, 1993/4, 19–28.

Jakab Judit: *Emlékezet- és identitáselméletek – kánon nélkül.* ELTE, Egyetemi Könyvtár, Budapest, 2005.

Kovács Éva: Vakmerő tézisek az identitásról. In: *Nemzet a társadalomban* (szerk. Fedinec Csilla), Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004. 221–234.

Kónya Anikó: Szubjektív történelem. Történelem az önéletrajzi visszaemlékezésekben. In: Kanyó Tamás: *Emigráció és identitás.* L'Harmattan – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2002. 149-162.

László János: *Társas tudás, elbeszélés, identitás*. Kairosz, Budapest, 1999.

Uő: Mit lehet kezdeni a narratív konstrukciókkal a szociálpszichológia szempontjából? In: Kanyó Tamás: *Emigráció és identitás, 56-os menekültek Svájcban. L'Harmattan –* MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2002. 163.

Uő.: *Történelem-történetek (Bevezetés a narratív szociálpszichológiába)*Akadémiai, Budapest, 2012.

Mérei Ferenc Társdalomlélektan. In: uő: *Társ és csoport. Tanulmányok a genetikus szociál-pszichológia köréből.* Akadémiai, Budapest, 1989. 171-181.

Mink András: *Columbia University Research Project Hungary.1956. Hungarian Refugee Interviews at OSA Archivum*, Budapest, 2009. http://osaarchivum.org/digitalarchive/blinken/curph.pdf.

Muxel, Anne: Az ifjúkor moratóriuma. In: *A politikai motiváció. Válogatás a francia nyelvterület irodalmából.* Szerk. Szabó Ildikó és Csákó Mihály, Új Mandátaum, Budapest, 1999.

Örkény Antal et al: *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Budapest, Balassi, 2002.

Pataki Ferenc: *Élettörténet és identitás.* Osiris, Budapest, 2001.

Uő.: *Érzelem és identitás.* Új Mandátum, Budapest, 2004.

Uő.: Kollektív emlékezet és emlékezetpolitika. *Magyar Tudomány*, 2010/7. 778-798.

Ricoeur, P.: Emlékezet – felejtés – történelem. In: Kovács T. (szerk) *Narratívák, 3. A kultúra narratívái.* Kijárat Kiadó, Budapest, 1999.

Uő.: *La mémoire, l'histoire, d'oublie*. Seuil, Paris, 2000

Stachel, Peter: Identitás. A kortárs társadalom- és kultúratudományok egy központi fogalmának genezise, inflálódása és problémái, *Regio,* 2007/4. 5-6.

Taylor, Steven J. – Robert Bogdan: Participant Observation in the Field. (1975) In: Taylor, Steven J. and Robert Bogdan: *Introduction to Qualitative Research Methods: A Phenomenological Approach to the Social Sciences.* John Wiley and Sons. New York, etc. 1984. pp 40–78.

Thompson, Paul: *The Voice of the Past. Oral History.* Third edition: Oxford University Press, Oxford 2000
Vörös Miklós – Frida Balázs: Az antropológiai megfigyelés története. In: Letenyei László (szerk) *Településkutatás I-II. Módszertani kézikönyv és szöveggyűjtemény* TeTT könyvek, Budapest 2004. 395-416.

7) Magyar légiós könyvek, memoárok, interjúk és önéletrajzi regények

Apárvay, László: *Indokínában az Idegenlégióval*. K.n. Calgary 1981
Aszódy János: *A pokol zsoldosai. Lapok az Idegenlégió történetéből*, Kossuth Kiadó, Budapest 1977
Attomyr Mihály fényképes hadibeszámolói: 1) „Magyar ember tudósítása a marokkói harcztérről" (képekkel), *Vasárnapi Újság* 55. évf. 4. szám, 73-74. o. 1908. 01. 26. 2) „Az algir-marokkói határról" (képekkel), *Vasárnapi Újság* 55. évf. 10. szám, 186-188 o. 1908. 03. 08.
Bajomi-Lázár Endre: *Tramontana. Magyar önkéntesek Franciaországban.* Zrínyi Kiadó, Budapest 1984
Benczés Tibor: *Idegenlégió. / Nesz Károly véres naplója*, Pécs 1934
Doma József: *Képi Blanc. Hét levél.*(„Ódon ritkaságok" menüpont alatt.) A szentendrei Rab Ráby Étterem honlapja, rabraby.hu
Engel, Georg (Angyal György): *Légió mindhalálig*, Cédrus Kiadó, Budapest 1990 (Németül: *Endstation Vremdenlegio*, Szerzői kiadás, München 1990)
Egy ismeretlen magyar légionárius múlt századi leírása Dahomeyről, Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 1986 / 2. 554-574
Fink Viktor: *Idegenlégió*. Európa Könyvkiadó. (Eredeti német kiad.: 1935) Budapest 1986
Forrester, Daniel: *A Légió az életemben, életem a Légióban.* Szerzői kiad., é.n. [2008?]
Gerenday, László: *„Allah Akbar"*. Elbeszélések. Singer és Wolfner Kiadó, Budapest 1911
Gerenday, László: *Gyönge emberek.* Regény. Singer és Wolfner Kiadó, Budapest 1911
Halle, Günter: *Idegenlégió* (fordítás németből) Szikra Kiadó, Budapest 1955
Hotmár József: *Meghalni jöttél.* Lapkiadó Vállalat, Budapest 1986
Josic, Julien (Juhász József): *Az idegenlégiós.* Országút Kiadó, Budapest 2005
Kaposi, György: *Merci Frankreich...* Chaos Verlag, Hamburg 1978
Kántor János: *Hősi halált halt Franciaországért.* Dante Kiadó, Budapest 1943
Koestler, Arthur (Kösztler Artúr) *A Föld söpredéke.* Osiris, Budapest 1999
Kovács, Imre: *Le vengeur.* Fayard, Paris 2006
Kemencei, János: *Légionnaire en avant*! Atlante, Paris 2000
Major, G.W. és Thacker, M.C.: *Ízzó kék ég alatt*. Regény a Francia Idegenlégió életéből. (fordítás angolból) Aldina Kiadó, 1994 (A Légrády testvérek 1930-as kiadása alapján)
Mihályi Imre és Béla: *Francia zászló alatt, avagy tűzön, vízen és minden poklon keresztül. Útleírása Mihályi Béla volt francia gyarmathódító légionáriusnak.* Szerkesztik Mihályi Imre és Béla. Megjelenik 100 füzetben. Esztergom 1897
Mihályi Imre: *Francia zászló alatt. Élmények és kalandok az Equatoron. Útleírása Mihályi Béla volt gyarmathódító légionáriusnak.* Pápa 1898
Mindhalálig Légió, Intejú Frei Imrével, *Hetek*, 1989/9
Molnár Ferenc, ifj.: *Riport az idegenlégióból. Egy fehérvári fiú szabadulása az idegenlégió poklából*. Székesfehérvár 1934
Molnár Károly: *Hivatásuk a halál*, Gondolat Kiadó, Budapest 1970
Monory Béla: *Egy légiós igaz története. Egy parasztfiú életrajza*. Szerzői kiad. Gyula 1998.

Nagy-György, Lajos: *Idenlégiós éveim. Egy fiatalember kalandos élete: Bregenz, Afrika, Indokina, Kína, Szovjetunió, Magyarország*. Szerzői kiad. [U.S.A.] 1987.
Nagyiványi Zoltán, Dr: *Idegenlégiótól a Szovjetunióig*. Révai Kiadó, Budapest, 1935
Ohle, Fritz: *Az Idegenlégió karavánja. Útirajzok, útikalandok.* (Fordítás németből.) Dante Kiadó, Budapest é.n. [1906?]
Olajos János: *Öt év az idegenlégió poklában.* Szerzői kiad. Debrecen, 1935
Papp Gábor: *Zsoldosok.* Zrínyi Kiadó, Budapest 1984
Parker, John: *Idegenlégió.* JLX Kiadó, Budapest 2000
Pataky, László: *Los Duros, Aventuras en la Legion Extrangera*. Editorial Novedades, Nicaragua, 1952
Salgó László: *Viszontlátásra, tábornokom! A Dien Bien Phu-i csata.* Kossuth Kiadó, Budapest 1983
Sámson Frigyes: *Mektoub. Történet a Francia Idegenlégióból.* Singer és Wolfner, Budapest 1937
Sebők Imre, Dr.: *A Szaharában*. *Egy nap a Légió történetéből*. Kiadja a Szent István Társulat, Budapest 1912
Sloan, Tony: *Francia Idegenlégió*. *Vakító árnyak*. JLX kiadó, Budapest 2000
Somogyi Gábor: *A Légió a mi hazánk.* MTTOSZ, Budapest 2000
Szabó István: *Egy légionista története. Kalandregény eredeti naplójegyzetek alapján*. Novi Sad, k.n. é.n.
Szabó István: *Hat esztendő a Francia Idegenlégióban. 1923-1929*. É.n., Uránia, Novi Sad
Szatmári Imre: *Megszöktem a Légióból*. Zrínyi–Kossuth, Budapest 1989
Székely András: *Három év az Idegenlégióban,* Szerzői kiad., Budapest 1943
Szűrös Iván: *Légió mindhalálig*, Verseghy Kiadó, Szolnok 1993
Tokai-Vad Mátyás: *Az Idegenlégió.* (Interjú egy mai légióssal és kérdések a Légióról) Kiadja a Lupuj-Book kft , h.n. é.n. [2010?]
Travers, Susan: *Bátraké a holnap. Angol kisasszony az idegenlégióban*. Park Kiadó, Bp. 2002.
Truzsinszky István: A Halál Légió szolgálatában. (Visszaemlékezések), Szenicze, 1912
Vinkó János, nemzetes: Hazatérés a pokolból. Egy magyar fiú szenvedése a Francia Idegenlégióban, Szigetvár [1942]
Weimper Mihály: *Vádollak, Franciaország!* Szerzői kiad. Budapest 1932
Zappa, Paolo: *Az Idegenlégió.* Révai Könyvkiadó, Budapest 1943.
Zsoldos Zoltán: *Ideges légió*, Totem Kiadó, Budapest 2001

8) Rejtő Jenő légiós regényei – első megjelenésük sorrendjében (1936-1941)

A fehér folt
A három testőr Afrikában
A láthatatlan légió
A pokol zsoldosai
A Sárga Garnizon
A halál fia
A tizennégy karátos autó
Az elátkozott part
Az ellopott század
Az előretolt helyőrség
Az úr a pokolban is úr
Bradley Tamás visszaüt
Csontbrigád
Jó üzlet a halál
Menni vagy meghalni
Vissza a pokolba

Dokumentumtár

Tartalom

1) Francia idegenlégiós iratok *520*
2) Magyar belügyi iratok *535*
3) Szabó László életrajza *562*
4) Szecskó Tibor életrajza *563*
5) Nemes Sándor kérdőíve *564*
6) Soós Sándor ’56-os emlékei *576*
7) Tóth Béla őrízetes feljegyzése *579*
8) Interjú Bodorkos Magdával a Magyar Vöröskereszt *583*
Személykereső Szolgálatának egykori vezetőjével
9) A légiósnak állt ’56-os menekült kamaszok listája *597*
10) Az indokínai és algériai háború magyar légiós veszteségei *603*
11) „Akik a légió poklából megmenekültek”, Népszabadság, 1958. 04. 29. *612*
12) „Menekülés az Idegenlégióból” *614*
A KISZ KB propaganda diafilmje 1960-ból – részletek
13) Az aktív és veterán légiós becsületkódexe *618*
14) „A véreshurka” – a Francia Idegenlégió indulója *619*
15) Légiós dalok Afrikáról *620*
16) Edith Piaf: Az én légiósom *621*

1) Francia idegenlégiós iratok

1.

A légiósok nemzetiségi megoszlásának áttekintése 1831-1962

Marchetti zászlóaljparancsok, személyzeti osztályvezető feljegyzése
az 1. Idegen Gyalogezred parancsnokához
Aubagne, 1963. március 9.

[*A szolgálati feljegyzés francia eredeti címzése*:]

I° Régiment Étranger
Groupement des Services Communs de
Légion Étrangere,
Bureau de Personnel
1 ère Section

Le Chef de Bataillon Marchetti
Commandant le G.S.C.L.E
à
Monsieur le Colonel, Commandant
le I° Régiment étranger
(Chef d'Etat-Major)

Nr. 7983 / GSCLE / BP / 1
Aubagne, le 9 Mar 1963

[*A feljegyzés francia szövegének fordítása*:]

Tisztelettel tájékoztatom, hogy miután minden lehetséges oldalról megvizsgáltam a témát, az összes rendelkezésünkre álló forrást számbavéve, az Ön által feltett kérdésre sajnos nem áll módomban pontos választ adni.

Az 1942-től a mai naig nyilvántartott 140.000 személyi dossziét átnézve készítettünk ugyan egy gyorsleltár, de az 1909-től 1942-ig terjedő időszakból még vagy 80.000-100.000 dosszié vár ládákban feldolgozásra, és tüzetes átnézésük temérdek időt és munkaerőt venne igénybe, e pillanatban pedig ennek is, annak is szűkében vagyunk.

Ráadásul az 1831 és 1909 közötti időszakból semmiféle forrással nem rendelkezünk, mivel ennek archív anyagai feltehetően a párizsi Hadtörténeti Levéltárba kerültek.

Vélhetően ugyanez lett a sorsuk az 1909 és 1919 közti időszak dossziéinak is, melyeket ládákba rakva egyszer már előkészítettek a továbbításra, ámde visszaküldésüket az 1939-45-ös háború sajnos megakadályozta.

A fenti időszakokból tehát a Hadtörténeti Levéltár felülvizsgálati részlege, úgy tűnik, még jelentős iratanyaggal rendelkezik.

Mindezek okán néhány becslésadatra egyelőre csak következtetéses módszerrel juthatunk.

1. A Légióba jelentkezők teljes létszáma

1.1. Az eddig azonosított kartonok száma:

1942 – a mai napig:	140.000
1919 – 1942:	170.000
1831 – 1905:	ismeretlen
Összesen:	310.000

1.2. Az 1909 és 1935 (június 1.) közti időszak anyagából, úgy véljük, számos dosszié elveszett. Valójában a toborzás ez idő tájt még ezredenként [par régiment] történt. 1935-től az anyagok átcsoportosítva a Központi Részleghez [Portion Centrale] kerültek – az 1935.április 5-én kelt 3341-2/IF számú miniszteri rendelet nyomán –, s végleges visszaszaadásukra csak 1942-ben került sor. Így az idegen önkéntesek számát ezen időszakban okunk van legalábbis 30.000 fővel 200.000-re növelni, ami összességében 1919-től 1962-ig hozzávetőleg 350.000 fős toborzott állományt jelent.

1.3. Az 1831 és 1905 között az Idegenlégió átlagos létszáma kb. 5.000 fő volt (csúcsévben 12.000, gyenge évben 1.200). Ezzel szemben az 1942-től 1962-ig tartó időszakban az átlaglétszám kb. 20.000 fő volt, ami e húsz év alatt mintegy 140.000, tíz év alatt 70.000 fős önkéntes-toborzásnak felel meg. Mindebből arra juthatunk, hogy a korábbi korszakban [t.i. a 19. században] az átlagos toborzott létszám csak mintegy negyede volt az 1942 és 1962 közötti nagyságrendnek, azaz tíz év alatt kb 18.000 fő, 75 évre vetítve: 120.000. Ha az utóbbit hozzáadjuk a két újabb időszak 350.000 fős becslésadatához, ezek együttesen 470.000, kerekítve mintegy 500.000 fős létszámra rúgnak. Ez a toborzott összlétszám azonban már valóban maximum-értéknek tekintendő, melyet a túlzás kockázata nélkül becsléseinkkel nem léphetünk át.

2. Toborzó adatok származáshely szerint

Talán egyedül a németeket kivéve, visszamenőleg igen nehéz a légiósok nemzetenkénti arányát megállapítani.

Arról, hogy a mindenkori légiós toborzást valójában miként befolyásolták Európa újabbkori történelmének politikai válságai, egyedül a Történeti Hivatal (Service Historique) tudna pontos képet adni.

Annyit minden esetre jól látni, hogy 1914 táján számos önkéntes érkezett a Balkánról, majd az I. világháború végén a fehérek soraiból is sok orosz lépett be hozzánk. 1923 körül, a fasizmus előretörésével, az olaszok jelentkeztek nagy számban, míg az újabb nagy német hullám 1933-34-re tetőzött. Majd 1938 körül megérkeztek a spanyolok, 1939-40-re pedig a lengyelek és a csehek is.

Összességében tehát minden nációra lebontva nehéz pontosan kimutatni a légiósok nemzetenkénti arányait, leszámítva a németek nyilvánvaló, máig meglévő túlsúlyát.

2.1. 140.000 légiós származáshely szerinti statisztikája (1942 és 1963 között)

amerikai	= 56	görög	= 390	norvég	= 45
angol	= 430	holland	= 1.560	olasz	= 15.330
argentin	= 30	hontalan	= 390	orosz	= 150
brazil	= 40	indiai	= 15	osztrák	= 3.220
belga	= 13.420	jugoszláv	= 1.540	örmény	= 15
bolgár	= 250	kanadai	= 40	román	= 540
chilei	= 30	kubai	= 18	saar-vidéki	= 1.260
cseh	= 1.820	lengyel	= 3.332	spanyol	= 10.640
dán	= 485	lett	= 98	svájci	= 6.800
egyiptomi	= 10	libanoni	= 20	svéd	= 160
észt	= 30	litván	= 125	szír	= 20
finn	= 195	luxemburgi	= 770	thaiföldi	= 25
francia	= 11.280	magyar	= 3.136	török	= 105
fülöp-sz.-i	= 30	monakói	= 1.350	vietnámi	= 180
		német	= 60.340		

A fenti táblázatból – amelynek adatai a lehető legpontosabbak a központi nyilvántartásban végzett ellenőrzések folytán – az derül ki, hogy a legnépesebb kontingest máig a németek adják. A franciák ismert létszáma itt viszont csak közelítőleges, mivel ők 1959-ig előszeretettel léptek be magukat más – pl. belga vagy svájci – nemzetiségűnek vallva, s ez azóta se lett megnyugtatóan tisztázva.

A toborzott összlétszám 93 %-os bázisán nagyságrend szerint tehát az alábbi nációk rangsorát lehet felállítani:

német = 43 %	francia = 8 %	lengyel = 2,4 %	cseh = 1,3 %
olasz = 10 %	spanyol = 7,5 %	osztrák = 2,3 %	holland = 1,1 %
belga = 9 %	svájci = 5 %	magyar = 2,2 %	jugoszláv = 1 %

A fennmaradó 7 % a kisebb részarányú többi nemzet közt oszlik meg.

2.2 Az 1831 és 1942 közötti időszak elemzése

Mint arra fentebb már utaltam, ezen időszak összlétszáma hozzávetőleg 350.000 fő volt.

A begyűjtött adatsorok és az innen-onnan böngészett számok alapján, úgy tűnik, a legnagyobb számban képviselt nemzetiségek alábbi rangsorát lehet felállítani:

németek = 43 % azaz 150.000 fő	franciák = 10 % azaz 35.000 fő
olaszok = 10 % azaz 35.000 fő	spanyolok = 7 % azaz 25.000 fő
belgák = 10 % azaz 35.000 fő	svájciak = 6% azaz 20.000 fő

Marad még 50.000 légiós, számos további nemzetet képviselve. E további jelentős részarányú nációkra vonatkozóan, az időszakos erős ingadozásokkal is számolva, a következő óvatos becsléseket tehetjük:

oroszok = 6.000	luxenburgiak =1.500	amerikaiak = 600
lengyelek = 6.000	jugoszlávok = 1.500	dánok = 500
görögök = 4.000	brittek = 1.500	bulgárok = 500
csehek = 2.000	románok = 1.500	algériaiak = 500
magyarok = 1.000	portugálok = 1.500	finnek = 500
hollandok = 1.500	törökök = 800	svédek = 500

A fennmaradó kb. 20.000 fő olyan sok nemzet közt oszlik meg, hogy azokról lehetetlen számszerűsítést végezni, mivel az szükségképp hamis becslésadatokra vezetne.

3. Összegző megjegyzések

Feltételezve, hogy az Idegenlégió soraiban 1831 óta vagy 500.000 közrendű és nagasabb rangú önkéntes szolgált, továbbá figyelembe véve a fentebb írtakat, a meglévő adatok és az ezekből következtethető becslések alapján a nemzetiségi megoszlásra vonatkozóan az alábbi összesített részarányokra juthatunk:

németek = 210.000	belgák = 50.000	spanyolok = 40.000
olaszok = 60.000	franciák = 50.000	svájciak = 30.000

lengyek = 10.000	románok = 1.500	marokkóiak = 200
oroszok = 6.000	portugálok = 1.300	tunéziaiak = 200
osztrákok = 5.000	dánok = 1.000	argentinok = 100
magyarok = 4.000	törökök = 1.000	brazilok = 100
görögök = 4.000	amerikaiak = 700	japánok = 100
csehek = 4.000	bolgárok = 500	kanadaiak = 100
hollandok = 3.000	finnek = 500	litvánok = 100
jugoszlávok = 3.000	svédek = 500	lettek = 100
luxenburgiak = 2.300	algériaiak = 500	norvégok = 100
brittek = 1.500	vietnámiak = 200	egyiptomiak = 100

Az itt felsorolt nemzetiségek együttvéve 491.000 főt tesznek ki, a fennmaradó létszámon számos további nemzet osztozik. Közülük alább csak azokat nevezem meg, melyeknek légiós fiait a Hadtörténeti Levéltár adataiból sikerült azonosítanom:

abesszinok – albánok – az antillákról jöttek – ausztrálok – bolíviaiak – chileiek – costa-ricaiak – equadoriak – fülöp-szigetekiek – guatemalaiak – guyanaiak – haitiak – indiaiak – jamaikaiak – kambodzsaiak – kubaiak – kínaiak – krétaiak – kolumbiaiak – libanoniak – líbiaiak – mauritániaiak – máltaiak – mexikóiak – montenegróiak – nicaraguaiak – örmények – peruiak – perzsák – porto-ricóiak – szírek – transzváliak – thaiföldiek – uruguayiak – új-kaledóniaiak és venezuelaiak

Vagyis további 36 nemzet, átlag 20-20 önkéntessel számolva. Mindez együttvéve kb.72 nemzetiséget jelent közel 500.000 fős létszámmal.

A jelen tanulmányt a statisztikai becsléselv vezérelte, amelyhez fontos támpontokat nyújtott néhány ritka, a Légió történetének egyes korszakait átfogó adat, melyek viszont a részadatok pontosságát távolról sem szavatolják. Célom mindössze annyi volt, hogy a főbb nagyságrendeket feltárjam és bemutassam, nem pedig az egyes alakulatokra bontott, konkrét létszámadatok összesítése.

[*aláírás kézzel:*]
Marchetti

2.

Az 1960-as év mérlege
A Francia Idegenlégió szolgálati adatösszesítése
[Sidi-bel-Abbés, 1961. január]

Alább az Idegenlégió 1960-as mérlegének („Bilan 1960”) fontosabb statisztikai táblázatait és kommentárait adom közre. E szigorúan belső, szolgálati használatra szánt, átlag 30-40 oldalas, titkos jelentéseket évről-évre a statisztikai és személyzeti osztályok apparátusa állította össze, majd a Légió mindenkori törzsfőnöke s egyben a Sidi-bel-Abbés-i 1. Idegen Ezred parancsnoka írt hozzájuk további direktívákat tartalmazó előszót, mielőtt azokat stencilen sokszorosítva zárt körben a címzetteknek szétosztották volna.

Az 1960-as mérleg 56 számozott példányban készült, magyar fordításához annak 48. – iratselejtezésből évtizedek múltán egy veterán légiós által kimentett – példánya szolgált alapul. A katonai kódokat és rövidítéseket, melyek különféle légiós egységeket és szakszolgálatokat fednek, ahol csak ismertem, mindenütt feloldva, másutt eredeti francia formájukban közlöm. Az egy évvel korábbi, hasonló módon fennmaradt 1959-es összesítő adatközlési rendje és részletezése esetenként eltér az 1960-as mérlegétől. Ott, ahol az 1959-es mérleg érdemi többlet-információt tartalmaz – összehasonlító táblazataiban például korábbi évek tényszámait is közölve –, ezeket is belefoglaltam az 1960-as mérleg megfelelő adatsorába.

(NB)

Bevezető

A mellékelt mérleg célja, akár az előző, 1959. évié volt, hogy egyetlen dokumentumba összegezze az Idegenlégió minden fontos statisztikai adatát az elmúlt naptári évről: 1960-ról.

Sokféle egymást kiegészítő adat került hát az anyagba, hogy egy, az I.Idegen Ezred teljes tevékenységi körét bemutató dokumentum jöhessen létre. E kitűzött célt ugyan még nem értük el egészen, de az 1961-es mérlegben már e téren is jelentős javulás várható. Minden általános érdekű kérdésre szívesen veszünk és komoly megfontolás tárgyává teszünk minden javaslatot a lehető legteljesebb anyag összeállítása érdekében.

A toborzásnál, az év végi csökkenés ellenére, a létszám alakulása összességében pozitív. Ám az eredmény csupán azért lett kedvező, mert a leszerelések száma 1960-ban igen alacsony volt. A toborzó-szolgálatok komoly erőfeszítéseket tesznek, hogy a jelenlegi szint jövőre is tartható legyen, mindazáltal kár lenne illúziókba ringatni magunkat a leszerelések 1961-es adatait illetően. Létszámunk szinten tartása nehéznek ígérkezik, és intenzív propagandára lesz szükség, hogy légiósaink, szerződésük lejártával, ismét sorainkba álljanak.

Az 1961-es év kiátásairól külön feljegyzés készült.

Ezek közül egy komoly gondot már itt jeleznünk kell: altisztjeink számának folyamatos fogyását. A kérdést minden oldalról megvizsgálva, mint az Idegenlégió létszámáért felelős parancsnok, ezért az alábbi intézkedéseket rendelem el:

A már kiválasztott altisztjelölteken túl, akik közül valamennyi egység maga válogathat majd, a Szaharai Gépesített Légiós Századok felváltva küldjenek minden altiszt-kiképző szakaszunkba egy-egy, a kritériumoknak megfelelő tizedest (N.G. = 12 , egy év letöltendő, minimum 2 éves szolgálat). Velük, az iskola elvégzése és előléptetésük után, a Személyzeti Osztály rendelkezik majd, az altiszt-hiánnyal küzdő csapatokhoz irányítván őket.

E rendelkezés 1961 március 1-től lép életbe. Másrészt a G.I.L.E. (Intendatúra?) 1961 folyamán négy altisztképző szakasz (azaz 2 kiegészítő keret) felállítását is tervezi.

Altiszti utánpótlásunk jövője a tét. Bizonnyal, senki sem fogja majd sokallani több tizedes beiskolázását, ha utóbb meggyőződik annak jótékony hatásáról a létszámarányok helyreállítása terén.

Brothier ezredes,
az 1. Idegen Ezred parancsnoka

1. Az 1960-as év változásainak áttekintése

1.1. Személyzeti ügyek

1960 folyamán az Idegenlégió összlétszáma – tisztek nélkül – 20.307-ről 20.875-re emelkedett, azaz 568 fővel nőtt, bár ez az optimális előirányzathoz képest még mindig inkább kisebb mérvű hiányt jelez, mintsem tényleges növekedést.

E relatív létszámnövekmény lehetővé tette a hadműveleti ezredek állományának feltöltését, az alábbiak szerint:

– 1960.04.15. – az 1. Páncélos Ezred (1..R.E.C.) újabb kiegészítést kapott + 235 fővel,
– 1960.06.01. – az 1. és 2. Ejtőernyős Ezred (1° et 2 ° REP) egy-egy törzs-századdal, azaz + 200 fővel lett kiegészítve,
– 1960.07.01. – a 2. és a 4.Ejtőernyős Ezred (2° et 4° REP) törzs-századai 50-ről 100 fősre bővültek.

Összesen: 535 fő

Az 1. Idegen Ezred (1° R.E.) állományának újbóli átszervezése s az átmenő századból (C.P.) nyert állomány lehetővé tette:

– Sidi-bel-Abbés tervszerű létszámfejlesztését + 150 fővel; továbbá
– Karbantartó Század (Compagnie de Maintenance) felállítását azzal a céllal, hogy súlyos veszteségek esetén sürgős segítségére legyen egy-egy harcoló ezrednek, + 100 fő

Összesen : 250 fő

Másrészt 1960 január elsejével a harcoló ezredek az optimális szinthez képest együttvéve 613 fős létszámhiányt mutattak.

E hiányt azonban 1961.január elsejéig sikerült 41 főre csökkenteni.

A javulás az összlétszám növekedésének és az elosztás jobb arányainak tulajdonítható.

Kiváltképp igaz ez az Átmenő Ezredre (a C.P.) amelynek létszáma 1200-ról 800 főre csökkent a Q.U.S.B.A. (?) és a Karbantartó Század funkcióinak átvétele ellenére.

Az így felszabadult fölösleg a harcoló alakulatok (Corps Opérationnel) állományában keresendő.

1.2. Egyéb intézkedések

– A módszeres francia nyelvtanítás bevezetése
– Emlékeztető (?) kiadása a légiós tiszteknek

Pszichológiai alkalmassági és toborzó (O.R.T.) központ:
– Mindenki számára hozzáférhető új pályaválasztási ívek kiadása
– A légiós állomány általános színvonal-felmérése (a Személyzeti Irodával közösen)
– A páncélgránát- és golyószóró-kezelők általános színvonal-emelése

Kiképzés:
– Fegyvervizsgák és fegyverviselési engedélyek kiosztása,
– A csapatok kiképzési idejének meghosszabbítása a francia nyelvtanulás és a gépjárművezetői tanfolyam beépítésével a programba,
– A fegyveres szolgálatot ellátóknak könyvelői tanfolyam indítása,
– Villanyszerelői és hegesztői tanfolyam indítása,
– A légiósok kivonása az aknavető-kezelő tanfolyamokról
– Szakácstanfolyamok átszervezése (Intendatúra ellenőrzése alatt)

Csapatszellem:
– Hadirokkantak pavilonjának felállítása az Átmenő Ezrednél.

2. Intézkedési terv az 1961-es évre

2.1. Személyzeti ügyek

Ha az 1960-as évi toborzás mérlege csökkenő tendenciát mutat is (- 551 fő az előző évi adathoz képest), szerencsére a leszerelők száma is viszonylag alacsony maradt (-1118 fő az előző évihez képest).

1961-ben a leszerelő létszám növekedésére kell számítanunk, mivel az 1956-os év a gyenge 1955-öshöz képest már aránylag tisztes újoncnövekményt hozott (kb. + 800 főt).

Az állomány elmúlt évihez hasonló közérzetét alapul véve ezért 1961-ben a leszerelő létszám mintegy 500 fős növekedésével kell számoljunk.

A Légió létszáma tehát hozzávetőleg változatlan marad.

Ugyanakkor 1961-ben erősítésként fel kell töltsünk minden páncélos ezredet (R.E.C.) egy fél-zászlóaljnyi, azaz 100 fős legénységgel.

Másfelől kívánatos lenne az ellátó zászlóaljat (B.L.E.M.) egy tartalék századhoz csatolni és megerősíteni az ezredtörzsnek alárendelt parancsnoki századot (C.C.S.) is, mely együtt mintegy 236 fős kontingenst jelenthet. Ezt a létszámtöbbletet ki kell tudnunk állítani a továbbszolgálók és a tavalyi évben belépett önkéntesek soraiból.

Megjegyezendő ugyanakkor, hogy a francia politika mostani iránya Algéria és a Közösség jövőjét illetően nem éppen kedvező a toborzás létszámnövelő esélyeire nézve. Egy független vagy kvázi független Algéria perspektívája az előzetes tűzszünet meghirdetésével csak eltántoríthatja jelöltjeinket, akik így inkább más, vonzóbb kaland után néznek.

A romló szociális helyzet Belgiumban s az amerikai gazdaság recessziója hasonló trendet jelezhet előre más európai országokban is. Mindez, meglehet, növeli majd toborzási esélyeinket az érintett országokban, de ez csupán időleges lehet, s aligha valószínű, hogy kellően ellensúlyozni képes 1961-ben várható létszám-nehézségeinket.

Legújabb jelentésében az Idegen Önkéntes Ügyosztály parancsnoka is a hozzánk érkező jelöltek elbizonytalanodására hívja fel a figyelmet, ami jól jellemzi az Idegenlégió kilátásait.

2.2. Más tervezett intézkedések

Francia nyelv:
Egy alapszintű, képekkel illusztrált szótár kiadása
O.R.T.:
Új szolgálati törzskönyv bevezetése
Kiképzés:
Külön osztag felállítása a gyengébb értelmi képességű, de légiós szolgálatra alkalmas jelöltek számára.
Csapatszellem:
A Dicsőség-termek [les Salles d'Honeur] felújítása
Szervezet:
Az 1.C.S.P.L. a jövőben az Idegenlégió Gépestett Szaharai Százada lesz
Toborzás:
Új toborzó irodák felállítása Perpignanban továbbá Bayonne, Bordeaux, Nantes és Rouen körzetében.

* * *

[Az 1959-1960. évi mérlegek – alább közölt – fontosabb táblázatai:]

1. Az Idegenlégió létszámának alakulása, 1950-1960
2. A légiós önkéntesek nyelvi megoszlása, 1958-1959
3. Távollévők és más létszámhiányok, 1958-1960
4. Leszereltek és nyugdíjazottak, 1959-1960
5. Altiszti és legénységi létszámveszteségek, 1959-1960
6. Harci veszteségek összesen, 1958-1960
7. Veszteségek és nyereségek, 1957-1960
8. Lejárt szerződések és megújításuk, 1956-1960
9. Elutasított továbbszolgáló kérelmek, 1958-1960
10. Büntetőszázadra ítéltek (havi bontásban), 1958-1960
11. Létszámfogyások és erősítések hadműveleti egységenként, 1960
12. Külső adatkérések légiósokról, 1960
13. A névtelenség feladásának okai

Szökevénystatisztika, 1959-1960
14. A szökések területi megoszlása
15. Szökési átlagok és arányok
16. Időszaki maximumok és minimumok
17. Fegyveres szökésesetek
18. Szökevények rendfokozat szerint
19. Az utolsó öt év szökésadatai
20. A lázadásokkal összefüggő szökések

1. Az Idegenlégió létszámának alakulása, 1950-1960

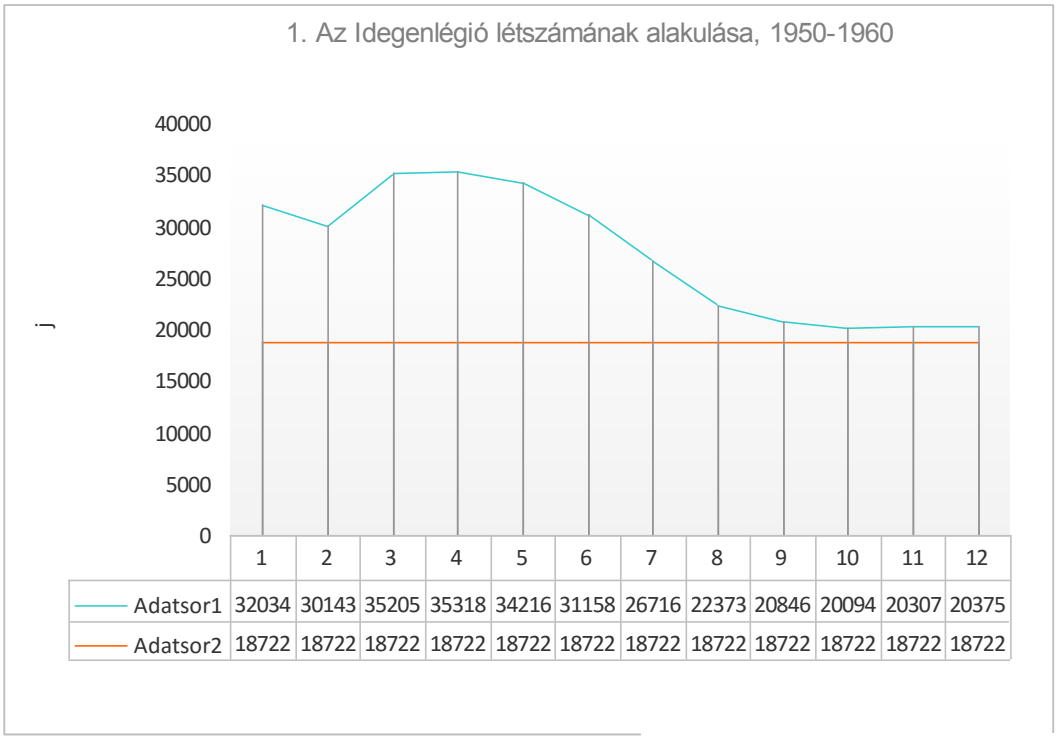

1=49/50 2=50/51 3=51/52 4=52/53 5=53/54 6=54/55 7=55/56 8=56/57 9=57/58 10=58/59 11=59/60 12=60/61
18722 fő = előirányzat ('niveau théorique')

Megjegyzés: Az 1955-57-es évek meredek létszámcsökkenése három gyalogos zászlóalj feloszlatását tükrözi.

2. A légiós önkéntesek nyelvi megoszlása, 1958-1959

	német	francia	olasz	spanyol	magyar	holland	egyéb
1958	52,2%	15,8%	12,2%	6,5%	5,3%	2,8%	5,1%
1959	52,0%	20,0%	11.6%	6,2%	3,9%	2,6%	3,7%

A korábbi évekhez képest csekély a változás, bár megjegyzendő, hogy a francia nyelvűek száma enyhe emelkedést, a magyaroké s az „egyéb" kategóriáé enyhe csökkenést mutat.

[A magyar anyanyelvű légiósok létszáma 1958-ban tehát 20.100 x 0, 053 = 1060 fő; 1959-ben: 20.300 x 0,039 = 792 fő volt.]

3. Távollévők és más létszámhiányok, 1958-1960

Kód	kategória	létszám 1958 végén	1959 végén	1960 végén	havi átlag 1958-ban	1959-ben	1960-ban
A1	átszervezés alatt	226	172	186	218	166	174
A2	szökésben lévők*	9.011	9.286	8.628	8.830	9.040	8.986
A3	eltüntek	1.229	535	429	1.369	1.037	443
A4	hadifoglyok	1.611	1.474	1.419	1.664	1.540	1.448
A5	fogdára ítéltek	58	35	38	64	42	31
A6	leszerelők	393	269	188	447	324	199
A7	nyugdíjba menők	20	41	109	33	26	67
A8	kórházban	93	135	172	100	113	147
A9	hosszú szab.-on	127	111	101	128	120	103
A10	nyugdíjazásra jav.	61	41	53	67	51	46
	mindösszesen	**12.829**	**12.099**	**11.323**	**12.920**	**12.459**	**11.654**

** Sok éves, göngyölített adatsor. Szökevényeit a Légió mindaddig számon tartja, míg azokat el nem fogják vagy föl nem adják magukat. A szökések évenkénti pontos adatait lásd alább a 14-20. számú táblázatokban.*

4. Leszereltek és nyugdíjazottak, 1957-1960

év	1957	1958	1959	1960
havi átlag	321	323	277	208
teljes évi	3.852	3.876	3.324	2.496

5. Altiszti és legénységi létszámveszteségek, 1959-1960
(grafikon 2 görbével!)

1. görbe: Teljes létszámveszteség – a leszereléseket és nyugdíjazásokat kivéve
2. görbe: Ebből a harcban elesettek vagy halálos sebesülést szerzettek aránya

1.g.: 220 182 218 164 217 152 203 176 188 142 210 217
2.g.: 19 22 15 21 27 16 20 16 14 12 16 30
1959. 01. 02. 03. 04. 05. 06. 07. 08. 09. 10. 11. 12. /folytatólag!/

1.g.: 188 122 208 116 154 113 181 125 164 199 198 205
2.g.: 13 16 12 19 20 32 16 6 19 10 43 25
1960. 01. 12. 03. 04. 05. 06. 07. 08. 09. 10. 11. 12.

A veszteségek havi átlaga

1957-ben: 222, 1958-ban: 244, 1959-ben: 192, 1960-ban: 163.

6. Harci veszteségek összesen, 1958-1960

év	tisztek	t.helyettesek	legénység	összesen
1958	9	60	254	323
1959	12	21	189	222
1960	4	35	196	235

7. Létszámveszteségek és nyereségek, 1957-1960

	1957	1958	1959	1960
létszámveszteségek				
felvételkor, eü.-i okokból	172	212	275	243
BSLE-meghallgatás után	132	112	68	53
90 napon belül visszalép	41	70	91	93
szerződésbontás	147	213	171	154
elhalálozás	411	445	352	330
leszerelés	3.863	3.641	3.296	2.209
áthelyezés	567	613	437	445
szökésben lévők	604	567	332	270
hosszabb ideje kórházban	384	380	475	481
elzárásra ítéltek	104	83	60	51
szerződést nem újítók	28	21	17	37
légión kívüli egyéb okokból	62	37	30	41
létszámveszteségek össz.:	**6.515**	**6.394**	**5.604**	**4.427**
létszámnyereségek				
újoncfelvétel	2.979	4.525	4.620	4.029
IDS utáni hosszabbítás	506	551	595	423
felgyógyulás	616	563	618	502
"Affecté á la Légion" ???	16	9	9	18
létszámnyereségek össz.:	**4.117**	**5.648**	**5.242**	**4972**
összesített éves mérleg	**-2.398**	**-746**	**+238**	**+545**

8. Lejárt szerződések és megújításuk, 1956-1960

Légiós szerződése lejárt	altisztek	2.018	2.055	1.635	1.682	1.866
u.a.	szak.vez.-k	7.269	5.818	4.985	756	751
u.a.	tizedesek	ua.	ua.	ua.	933	739
u.a.	1-2. oszt lég.	ua.	ua.	ua.	3.492	2.255
Szerződését megújította	altisztek	1.348	1.591	1.235	1.350	1.577
u.a.	szak.vez.-k	2.165	2.331	1.838	569	591
u.a.	tizedesek	ua.	ua.	ua.	440	417
u.a.	1-2. oszt lég.	ua.	ua.	ua.	1.083	985
Továbbszolgálók aránya	altisztek	65%	77%	75%	80%	84,50%
u.a.	szak.vez.-k	29%	40%	37%	75%	78,70%
u.a.	tizedesek	ua.	ua.	ua.	47%	56,40%
u.a.	1-2. oszt lég.	ua.	u.a	ua.	31%	43,70%
Összes továbbszolg légiós állomány arányában					**40,40%**	**53,20%**

9. Elutasított továbbszolgáló jelentkezések, 1958-1960

1958	aktív szolgálatban	16	**össz.: 173**
	felülvizsgálatkor	157	
1959	aktív szolgálatban	19	**össz.: 164**
	felülvizsgálatkor	145	
1960	aktív szolgálatban	62	**össz.: 242**

10. Büntetőszázadra ítéltek, 1958-1960 (havi bontásban)

	1958	1959	1960
január	109	115	111
február	108	106	114
március	119	100	111
április	121	95	116
május	121	89	112
június	117	83	126
július	124	81	139
augusztus	130	84	137
szeptember	143	73	153
október	130	86	133
november	126	82	115
december	113	99	112
Havi átlag	**122**	**91**	**124**

11. Létszámfogyások és erősítések hadműveleti egységenként Észak-Afrikában, 1960

	erősítések	veszteségek	éves mérleg
2REI	595	491	104
3REI	549	478	71
4REI	636	507	129
5REI	473	393	80
13DBLE	528	431	97
1REP	449	368	81
2REP	345	242	103
1REC	292	183	109
2REC	323	261	62
1CSPL	108	93	15
2CSPL	126	99	27
3CSPL	61	64	-3
4CSPL	95	87	8
Összesen	**4.580**	**3.697**	**883**

2/3/4/5 REI = 2/3/4/5. Idegen Gyalogezred
13DBLE = az Idegenlégió 13. Féldandára
1/2REP = 1/2. Ejtőernyős Ezred
1/2REc = 1/2. Páncélos Ezred
1/2/3/4CSPLE = 1/2/3/4. Szaharai Gépesített Század

12. Külső adatkérések légiósokról, 1960

Személykeresések 1960 decemberében

nemzetiség	esetszám	nemzetiség	esetszám
francia	174	orosz	1
luxenburgi	1	magyar	15
belga	30	dán	3
holland	10	norvég	1
svájci	15	svéd	1
német	201	olasz	57
osztrák	5	spanyol	42
csehszlovák	1	török	2
lengyel	5	koreai	1
jugoszláv	4	kanadai	1
bulgár	7	amerikai	2
román	2	**Összesen**	**581**

A válaszok megoszlása:
1) elutasított adatkérések: 149 eset – 25,6 %
2) nemleges válaszok adathiány miatt: 64 eset – 11 %
3) megerősítő (érdemi) adatközlések: 368 eset – 63,4 %

13. A névtelenség feladásának fő okai

A légiósok többsége úgy tartja, hogy ha fölveszi az egyenruhát s a fehér képit [tortakalapot], az teljes védelmet nyújt számára az igazságszolgáltatás és a rendőri szervek esetleges számonkérésével szemben.

Az elmúlt évek feldolgozott ügyei nyomán az a tapasztalat, hogy önkénteseink, akik a toborzó irodákon jelentkeznek, kikérdezésük során hajlamosak eltitkolni előéletüket vagy annak némely kényes momentumait, legyenek azok családi vagy büntetőjogi természetűek. A félelem az elbocsátástól a későbbiekben is gyakran hasonló, célzatos titkolózáshoz vezet.

Másrészt, úgy tűnik, a toborzásért felelős személyzet sem kellően felkészült annak tudatosítására, hogy a légiósainknak felkínált névtelenség és menedékjog érvényesítésének a megfelelő titoktartás mily elengedhetetlen feltétele.

Így azután az ebből adódó kellemetlenségekért a légiós sok esetben főként magát kell okolja, holott a polgári jogállásában történt változás elvben teljes védelmet garantálna számára bármiféle családi vagy büntetőjogi megkeresés esetére.

Megfigyelhető az is, hogy a légiós levélben gyakran meggondolatlanul előre értesíti a szüleit vagy egy harmadik felet a bevonulásáról, még mielőtt Sidi-bel-Abbés-be érkezne, noha a személyi védelméért felelős biztonsági szolgálat előre figyelmeztette, hogy ezt ne tegye.

Következésképp ma fontosabb mint valaha, hogy a névtelenség ügyét, mely testületünk alapelve, minden érintett komolyan vegye, hogy elejét vehessük a növekvő gondoknak, melyek légiósaink személyi védelme terén az elkövetkező években e mostani fegyelmezetlen gyakorlatból szükségképp adódnak.

Szökevénystatisztika

14. A szökések területi megoszlása, 1959-1960

	szökevények		elfogottak		szökésben lévők	
	1959 / 1960		1959 / 1960		1959 / 1960	
Észak-Afrika	757	587	526	404	229	183
Franciaország	92	100	17	30	75	70
Külföld	9	10	1	7	8	3
Madagaszkár	18	12	16	6	2	6
Összesen	**876**	**709**	**562**	**447**	**314**	**262**

15. Szökési átlagok és arányok (a teljes légiós állományban) 1959-1960

	szökevények	elfogottak	szökésben lévők	szökevények	szökésben lévők
	havi átlag	havi átlag	havi átlag	létszámarány	létszámarány %
1959	73	47	26	3,63%	1,29%
1960	59	37	22	2,90%	1,01%
változás	-14	-10	-4		

16. Időszaki maximumok és minimumok (a teljes légiós állományban) 1959-1960

A legtöbb havi szökés: 1959 – július – 95
1960 – július – 106

A legtöbb szökésben lévő: 1959 – július – 62
1960 – július – 53

A legkevesebb havi szökés: 1959 – november – 36
1960 – november – 26

A legkevesebb szökésben lévő: 1959 – november – 23
1960 – november – 10

17. Fegyveres szökések (a teljes légiós állományban), 1959

	géppuska	puska	karabély	géppisztoly	pisztoly	össz. fegyver
elvitt	0	18	0	8	11	37
megkerült	0	13	0	4	7	24
elveszett	0	5	0	4	4	13

18. Szökevények rendfokozat szerint, 1959-1960

	tiszthelyettesek		közrendűek					
	törzsőrm.	őrmester	szak.vez.	tizedes	1.oszt.lég.	2.oszt.lég.		
1959	3	4	6	20	24	257	össz.:	307
1960	1	10	8	27	20	196	össz.:	262
változás	-2	6	2	7	-4	-61	össz.:	45

19. A szökések nagysága az elmúlt öt évben, 1956-1960

	1956	1957	1958	1959	1960
havonkénti átlag	66	44	39	26	21
összarány 1/1000	2,69	2,08	1,96	1,29	1,01

20. A lázadásokkal összefüggő szökések, 1960

a tunéziai határon át	16
vélhetően Tunézián át	20
a marokkói határon át	10
vélhetően Marokkón át	27
a lázadók által segítve	6
mindösszesen	**79**

(+ január 1. óta 262 korábbi szökevény)

Megjegyzés: A fent jelzett 6-ból csupán 4 szökevény kapott a lázadóktól közvetlen segítséget, hogy átlépje a francia-marokkói határt. Őket nem sokkal ezután sikerült elfognunk.

2) Magyar belügyi iratok

Az Állambiztonsági Levéltár (ÁBTL) általam kutatott több mint száz légiós tárgyú dossziéjából munkámban, pontos forráshelyüket megadva, bőven idézek részleteket. Mivel azonban fontosnak vélem azt is, hogy ezen egykori titkoszolgálti iratok szerkezetét, előírt szolgálati rendjét, tartalmi preferenciáit és sajátos nyelvezetét is bemutassam, alább néhány jelentést – néhol rövidítve – külön is közreadok.

Ezek, sorrendben:

1. Jelentés a Francia Idegenlégóban szolgálatot teljesítő magyar személyekről, 1958. szeptember 23.
2. Jelentés az idegenlégiósok tárgyában, 1962. március 26.
3. Tájékoztató jelentés a Francia Idegenlégióról, 1962. március 31.
4. Tájékoztató jelentés a Francia Idegenlégióról, 1962. április 13.
5. Feljegyzés az idegenlégiósokról, 1962. július 19.
6. Tájékoztató a Francia Idegenlégióról, 1963. február 7.
7. Tájékoztató a francia idegenlégiósokkal kapcsolatban álló magyar diáklányok és nőismerőseik levelezéséről, 1963. május 10.
8. Feljegyzés: a Francia Idegenlégióval kapcsolatos tapasztalataink az 1963-as évben, 1964. március 9.
9. Tájékoztató a udapesti francia követségről, 1964. május 11.
10. Összefoglaló értékelő jelentés az OD-2280 sz. objektum dosszié felülvizsgálatáról, 1983. augusztus 1.
11. Szolgálati adatkérés a BM Adatfeldolgozó és Tájékoztató Csoportfőnökség Állambiztonsági Operatív Nyilvántartó Osztálya Vezetőjének, 1987. november 30.
12. Az illetékes osztály vezetőjének válasza a fenti adatkérésre, 1987. december 9.

1.

Belügyminisztérium **Szigorúan titkos!**
II/13. osztály
73-2/272-3287

(*Kézírással*: *„Kovács István őrn. e! Csak sk. felbontásra!”)*

Tárgy: A Francia Idegenlégóban
szolgálatot teljesítő
magyar személyekről

(Kézírással a bal felső margón:)
Kémek, ügynökök, komm-ellenes törtetők
és pribékek, kiképzés, fegyverzet stb. szerint

Jelentés
Budapest, 1958. szeptember 23.

A Francia Idegenlégióban szolgálatot teljesítő magyar származású személyek levelezését kb. egy éve kísérjük figyelemmel. Konkrét feljegyzésünk 300 személyről van, akiknek kb. 10 %-a már az ellenforradalom előtt is a légió állományába tartozott.

I. A szökött magyarok légióba való jelentkezésének okai és kiképzésük módszerei

A kiszökött fiatalok közül többen, akik Franciaországban kívántak letelepedni, vagy legalábbis átmeneti időre munkához jutni, még 1957 elején viszonylag elégedetten írtak itthoni hozzátartozóiknak életkörülményeikről. Ez egyrészt annak tulajdonítható, hogy a „menekültek" részére juttatott különböző segélyeket még folyósították, másrészt, a „magyar ügy" patrónusai igyekeztek a szökött magyarokat munkába állítani, s így a legszükségesebb kiadásokat fedezni tudták.

Miután a magyar „forradalom" egyre inkább vesztette el jelentőségét, a segélyeket megvonták, különösen a szakmával, nyelvtudással nem rendelkező fiatalok csak segédmunkási, napszámosi munkához jutottak, közülük többen el sem tudtak helyezkedni.

Mindebből azt tudjuk következtetni, ami az olvasott levelekből is kitűnik, hogy a légióba való jelentkezés egyik fő oka a nyomortól való menekülés volt. Ezzel együtt jelentős hatással volt a munkanélküli szökött magyarokra az is, hogy a légiót igen előnyös formában propagálták. Pl. hogy teljes ellátásban részesülnek, szolgálatuk alatt a zsold teljesen megtakarítható, 5 év letöltése után francia állampolgárokká válnak és megtakarított pénzével bárki önálló vállalkozásba kezdhet, stb.

Sok fiatal hitelt adva ennek a propagandának, jelentkezett a légióba. A légióba való jelentkezés 1957 év végén rohamosan nőtt.

A szökött fiatalok légióba kerülésének másik módja szorosan összefügg az előbbivel. Igen sok fiatal munkahely, lakás hiányában csavargással töltötte idejét, hogy éljenek, kisebb-nagyobb bűncselekményeket követtek el, ittas állapotban verekedésbe keveredtek stb. Mindezek lehetővé tették a francia rendőrségnek, hogy az ilyen személyeket őrizetbe vegye.

Néhány levélíró arról számolt be levelében, hogy ilyen esetekben a büntetés elengedésének feltételeként a légióba való belépést szabták meg.

A fentiekre vonatkozóan B. Imre Nyugat-Németországból a következőket írta:

„Hollandiából átmentünk Franciába, megnézni, van-e valami jó hely hajón, vagy gyárban. Egyik este elmentünk egy sörözőbe, volt ott több magyar is. Összebarátkoztunk és annyira bepiáltunk, hogy reggel a légióban ébredtünk fel, mert elvittek a katonák. A tolmácsnőnek mondtuk, nem maradunk itt, mert fiatalok vagyunk, és nem akarunk szerencsétlenségben maradni…"

V. Pál feleségének Debrecenbe küldött levelében közli, hogy papírok nélkül akart átszökni Németországba, de az utolsó állomáson a francia rendőrség elfogta. Mint írja:

„Jó hülyére vertek és becsuktak… Visszahoztak Párisba, ahol sittre nyomtak és végül úgy engedtek ki, hogy azonnal belépek a légióba…"

Hasonlóan írt erről egy N. Tibor nevű személy is, aki barátjával együtt ugyancsak hasonló módon került be a légióba.

További okait elemezve a légióba való kerülésnek, találtunk olyan levelet is, melyben a feladó elkövetett cselekményei várható következményeitől félve, önként jelentkezett a légióba. K. Károly (S.P. 87.730 AFN) erről a következőket írja K. Gabriellának:

„Látod én a világ csavargója lettem. Páris, Marseille, München, Bonn, Wien. Fiatal vagyok ahhoz, hogy egyedül idegenben megálljak a lábamon. Igen, mert én úgy szerettem élni fényesen és kényelmesen, ez nem ment sokáig. Azért, hogy ilyen szépen éljek, mocskos pribék munkát csináltam. Aztán befellegzett. El kellett tűnnöm…"

A légióba való belépés feltételeiről mindez ideig nem szereztünk tudomást. A levélírók arról írnak, hogy 21 éven aluli személyt nem vesznek be. Egyesek, mint leveleikből tudomásunkra jutott, azért, hogy bejuthassanak a légióba, születési évüket igazolványaikban átjavították.

Egy levélíró szerint a légiós személyek levelezési kapcsolata is korlátozott, mindössze három személlyel levelezhetnek, és azok neveit be kell jelenteniük. Ennek ellenére a gyakorlat azt bizonyítja, hogy 6-7 személlyel is leveleznek, sőt levelezési partnereket keresnek.

Meg kell jegyeznünk, hogy a légiósok kiképzési helyeiről, annak módjáról, fegyverzetükről és egyéb katonai vonatkozású adatokról igen kevés értesülésünk van. Leveleikben erről nem írnak, esetenként egy-két mondatban tesznek csak említést róla. Levelezésük tartalma főként családi vonatkozású. Egyesek burkoltan utalnak arra, hogy nem írhatják meg mit csinálnak stb. feltételezhetően az erős cenzúra miatt.

Az általános családi vonatkozású közlések mellett azonban egyes személyek említést tesznek kiképzési helyeikre, annak módjára vonatkozóan.

Értesüléseink szerint kiképzőtáborok Lille-ben, Algírban, Mascaraban vannak, ahol feltételezésünk szerint általános kiképzések folynak, melyek ideje – mint írják – 6 hónap.

A táborokban folyó általános kiképzés mellett különböző szaktanfolyamok is működnek, pl. rádiós szaktanfolyam, autószerelő tanfolyam, repülőképző tanfolyam, melynek ideje 18 hónap, ejtőernyős tanfolyam, időtartama 4 hét, Bedeauban mesterlövészi tanfolyam, amelynek időtartama előttünk ismeretlen.

Több levélíró tett említést arról, hogy a táborokban a kiképzések brutális körülmények között folynak, fizikailag megerőltetőek, s emiatt igen gyakoriak a szökések. A mascarai táborból, amelynek parancsnoka Bouges kapitány – a Stern című német nyelvű képes folyóirat közlése szerint –, ez év február 15. és március 1. közötti időszakban 70 légiós szökött meg.

A levélírók közül is többen közölték, hogy a kibírhatatlan körülmények miatt igen sokan szöknek meg annak ellenére, hogy az elfogottakat kivétel nélkül főbelövik.

A szökésekről pl. M. József (S.P. 88.734) az alábbiakat írja:

„Tizenöten jöttünk Párisból magyarok együtt a légióba. Ebből tízet más kiképző táborba helyeztek, ahol nem bírták idegekkel és heten megszöktek, ami a biztos halált jelenti. Mind a hetet agyonlőtték…”

Többen panaszkodnak leveleikben, hogy a kiképzés során a nyelvi nehézségeiket nem veszik figyelembe, a követelmények velük szemben is ugyanazok, mint a nyelvet jól beszélőkkel szemben. Egyesek közléséből azonban az is kitűnik, hogy a nyelvi nehézségeik ellenére a magyar származású személyek általában jó eredményeket érnek el. Pl. K. István, aki a gyalogsági nehézfegyvernemnél teljesít szolgálatot, kitűnő tanuló, éppen ezért repülőképző iskolára javasolták, melynek elvégzése után tiszt lesz. Vagy pl. K. (S.P. 87.241 AFN) tudatja A. Federerrel (Budapest, VII. Rumbach S. u. 12.) hogy abbahagyta a rádióskodást, s jelenleg a „kémelhárító osztályon vagyok altiszt…” Leveléből kitűnik az is, hogy elégedett helyzetével.

A kiképzési idő letelte után a légiósok harcoló egységekhez kerülnek, ahol ugyancsak megerőltető a szolgálat. Állandó harci készültség van, s mint írják, pihenőjük sem biztosított, mivel a harcok után rendszerint őrséget is kell adniuk.

A levelekből az is kitűnik, hogy a Francia Idegenlégió erős fegyverzettel rendelkezik. Több olyan fénykép van birtokunkban – légiósok felvételei – melyek tankokat, különböző fegyvereket, helikoptereket ábrázolnak. A levelekből is megállapítható, hogy a légió fegyverzetei között igen nagy szerepet játszik a helikopter, amit általában éjszakai felderítésre, „operációkra” használnak.

A levélírók szerint a légiósok a kiképzési idő alatt a zsoldnak csak egy kis részét kapják, ami kiképzés letelte után sem éri el az egész összeget. A fennmaradó részt a szolgálat letelte után egy összegben bocsátják rendelkezésükre.

Figyelemre méltó egyes személyek közlése, miszerint a kiképzés után állítólag 31.000 frankot kapnak mint „vérdíjat".

A légióban szolgálatot teljesítő magyar személyek hangulata

Az alaki és fegyvernemi kiképzések mellett a légiósok politikai nevelésben is részesülnek, bár erről konkrétan nem írnak. Leveleikből azonban, ahogyan beszámolnak a harcokról és véleményt mondanak az arab népekről, mindez kitűnik. Az arab szabadságharcot a kommunisták elleni harcnak nevezik és meggyőződésük is az, hogy kommunisták ellen harcolnak. Van olyan személy, aki az arabok „kegyetlenkedéseiről" írva felteszi a kérdést: „Kik csinálják ezt? A piros lelkűek, itt is ők vannak ellenünk, mint mindenhol." Vagy pl. N. Dezső (S. P. 87.730 AFN) írja:

„Itt nincs kivétel, sőt kigúnyolnak, ha sántítok, nem veszik figyelembe, hogy a kommunisták sebesítettek meg és úgy a forradalomban, mint itt is újra fegyvert fogtam ellenük, és az életemet harmadízben teszem kockára a kommunistákkal szemben."

Hasonlóan írt erről még R. István (S.P. 87.630 AFT) és C. István is.

Megállapítható, hogy az ilyen személyek már itthon is ellenségei voltak a népi demokráciának,közülük többen fegyveresen vettek részt az ellenforradalomban.

A légióban szolgálatot teljesítő és az 1956-os ellenforradalomban részt vett személyek közül néhányan konkrétan beszámoltak elkövetett cselekményeikről, sajnálják, hogy elbukott a „forradalom". Ezek a személyek nem tettek le azon szándékukról, hogy „szükség esetén" hazatérjenek. A légiósok közül néhányan beszámolnak a harcokról is, melyek ez év elejétől általában a tuniszi határ mentén folynak. A levelekből kitűnik, hogy a harcok mindkét oldalról elkeseredettek. Nincs kímélet. Sz. Jenő (S.P.88.210) panaszkodik itthoni hozzátartozójának, hogy amióta áthelyezték a tuniszi határra, még éjjel sem tudnak pihenni a sok zaklatás miatt. Mint írja: „a barakkok falát szitának is lehetne használni, mert olyan lukasak…"

Néhányan dicsekedve számolnak be légiós „kalandjaikról". Pl. G. József (S.P. 86.690) arról írt T. Rozáliának Budapestre, hogy kb. 100 arab életének kioltása szárad a kezén, akik között asszonyok és gyermekek is voltak. Egy olyan levél jutott birtokunkba, melyben a feladó közölte, hogy a lelőtt arabok ingóságain a légiósok osztoznak. Előfordult, hogy összevesztek az arabnál talált tárgyakon, mivel nem tudták eldönteni, hogy ki lőtte le, illetve ki ért a hullához elsőnek.

Ez ideig egy olyan levelet találtunk, melynek feladója, Sz. Jenő (S.P. 87.241. AFN. R/3 Algéria) közölte, hogy jelenlegi állomáshelyükön nem maradnak sokáig, egységét Libanonba helyezik át. Libanonba való áthelyezésről mások még nem írtak.

A magyar származású légiósok között a hangulat általában elkeseredett. Panaszkodnak a megerőltető szolgálatra, tűrhetetlen körülményeikre. Mint írják, nyáron a meleg, amely 50-60° között mozog, valamint a vízhiány szinte kibírhatatlan számukra. Kevés pihenővel rendelkeznek, többen írnak arról, hogy néha mégannyi idejük sincs, hogy holmijaikat kimossák.

Elkeseredésüket fokozza, hogy állandó életveszélyben vannak, sok a sebesülés, s az esetleges nyomorékká válás kétségbeesetté teszi őket.

Igen sokan írnak arról, hogy megbánták már tettüket, becsapottnak érzik magukat, s elkeseredetten írnak arról is, hogy idegen állam érdekeiért kénytelenek harcolni.

Ez tűnik ki K. Károly (S.P. 87.730 AFN) letargikus hangú leveléből is. A következőket írja:

„Nem tudom meddig fogom tudni az idő múlását számolni, mert fegyverrel a kezemben harcolok egy idegen állam javára. Zsoldos katona vagyok, s általában az a fő, hogy minél előbb le lehessen adni az illető halálcéduláját…”

Hasonlóan ír erről Sz. Adorján (S.P. 87.730. AFN) is:

„…itt csak nyomor van az egész vonalon. Mi magyarok, akik a légióban vagyunk, mi vagyunk a világ legaljasabb és legszerencsétlenebb emberei… Most egy évszázadok óta rabságban sínylődő népnek a szabadságharcát fojtjuk vérbe, és én is hozzájárulok, akinek eddigi életemben egy isten volt, a szabadság. Nincs messze az idő, amikor tűzbe fog állni Afrika is a szabadságért…”

Több személy levelezéséből kitűnik, minden vágya az, hogy valami módon megszabaduljon a légótól. Igen sokan foglalkoznak a szökés gondolatával, meg is kísérlik azt, bár tudják, hogy az életükkel játszanak, mert elfogásuk esetén főbelövik őket.

Egy levélíró, L. István (C.P.O. 21 Orán) közölte, hogy a szökést megkísérlő személyeket amennyiben mégsem lövik agyon, úgy kényszerítik újabb öt év aláírására, melyet a légióban kell eltölteniük.

Közlik itthoni hozzátartozóikkal, hogy tisztában vannak helyzetükkel hazatérésük esetén, ennek ellenére szívesen vállalják a börtönbüntetést is, csak megszabaduljanak a légióból. S. Lajos (S.P. 87.241) leveléből, melyet feleségének küldött, ugyancsak tettének megbánása csendül ki. Mint írja, amennyiben itthon maradt volna, már rég letöltötte volna a két év börtönbüntetését és legalább együtt lehetne családjával.

A hazatérés utáni vágy jellemzi Sz. Jenő levelét is, aki D. Máriának (Új-Szeged, Sarló u. 16.) a következőket írja:

„…nem adom fel a reményt, bízom a szerencsés viszontlátásban. Itt még egy percnél sem maradok tovább. Minden vágyam csak haza.. haza.. menni…”

Kéri a címzettet imádkozzék, hogy hazajövetele esetén ne essék bántódása, hiszen „csak véletlenül kerültem ebbe a nyomorult helyzetbe…”

Van, aki megjegyzi levelében, hogy sokkal jobban érezné magát, ha „ezt az istenverte Afrikát itt tudnám hagyni már…”

Van olyan légiós személy is, aki kéri itthon élő szüleit, járjanak közben hazatérése ügyében. Kéri, szerezzenek be iratokat arra vonatkozóan, hogy még kiskorú, s reménykedik abban, hogy ennek hatására hazaengedik. (A személy feltehetően azok közé tartozott, akik a légióba való bejutás érdekében születési adataikat átjavították).

M. József közölte szüleivel, hogy Marokkóban, Tetouanban működik az Arab Felszabadító Mozgalom Légiósokat Hazatelepítő Bizottsága, melynek egyik tagja Si Mustapha foglalkozik a magyar légiósokkal, azokkal is, akik más, nyugati országokba kívánnak menni (Adataink szerint Tetouanban nagyobb légiós egység tartózkodik).

Hidegkuti Károly
r. őrgy.
osztályvezető

Felterjesztem: Rajnai r. alezredes elvtársnak!

Forrás: ÁBTL 3.2.5. 0-8-060/1 1-7. o.

2.

Belügyminisztérium **Szigorúan titkos!**
II/2-c alosztálya

Tárgy: Idegenlégiósok tárgyában

Jelentés
Budapest, 1962. március 26.

Ez ideig 306 személy szerepel nyilvántartásban a B.M. II/11-es Osztályán mint volt idegenlégiós, vagy mint aktív idegenlégiós. Ez a szám az alábbiak szerint oszlik meg:

1. 1945 után disszidált és a légióból hazajött 1956-ig:	210
2. 1945 után disszidált és a légióból hazajött 1956 után:	7
3. 1956-ban disszidált és a légiótól hazajött:	17
4. Jelenleg külföldön lévő nyilvántartott volt légiós:	72
Nyilvántartásban nem szereplő volt idegenlégiós, aki nem tért haza (teljes nacionálé beszerzése folyamatban van):	362
Összesen:	668

Megjegyzés: A Magyarország területén tartózkodó volt francia idegenlégiósok pontos feltérképezése folyamatban van, és csak ezt követően tudunk majd pontos számot adni róluk.

Czimmer r. fhdgy.

Forrás: ÁBTL 3.1.5. 19600/1 17.o.

3.

Belügyminisztérium **Szigorúan titkos!**
II/3 Osztály
[Átirat a BM III/2. Osztálynak]

Tájékoztató jelentés
Budapest, 1962. március 31.

A francia idegenlégióról

1962. február 28-án kelt 62-1273/62. számú szolgálati jegyükre az alábbiakat közöljük:

A Francia Idegenlégióban eddig szolgálatot teljesített, vagy jelenleg is szolgálatot teljesítő személyek teljes névsorával nem rendelkezünk.

Saját adataink szerint a Francia Idegenlégióban szolgált személyek „Leszerelt Légiósok Szövetsége” elnevezésű szélsőjobboldali szervezetbe tömörülnek, amely a francia reakció – köztük az OAS – mindenre kapható, legmegbízhatóbb segédcsapata.

A szövetségnek van egy kb. 3000 főt számláló magyar tagozata is, amelynek vezetője az időközben Amerikába vándorolt Péntek Róbert volt. A többi vezető közül ismert személyek még Kapuvári János (MSzHSz tag) Szládek János, Stark Kálmán (a párizsi magyar követség merénylője), Sári István, valamint egy Perényi nevű személy. Rendszeresen a St. Paul metróállomás melletti vendéglőben szoktak összejárni.

Közülük néhányan az 1956-os ellenforradalom alkalmával Magyarországon is jártak és részt vettek a fegyveres harcokban. Majd minden MNK-ellenes megmozdulásban és tüntetésben részt vesznek. 1957-ben ott voltak az FKP [a Francia Kommunista Párt] párizsi székházának felgyújtásánál. Mint segédrendőrök 1958 nyarán az algériai szabadságharcosok (FLN) tagjai felkutatásában serénykedtek.

Idegenlégiós hálózati személlyel nem rendelkezünk, tehát ezen az úton nem szerezhetünk adatokat. Más úton szerzett adatok alapján az alábbiakban közöljük a rendelkezésünkre álló adatokat (név, lakhely) néhány leszerelt magyar légiósról:

[Itt 32 név és franciaországi cím következik]

Más kért adatokkal az Idegenlégióra vonatkozóan nem rendelkezünk.

A közölt adatok megbízható forrásból származnak, de nem ellenőrzöttek.

Forrás: ÁBTL 3.1.5. 19600/1 76-77.o.

4.

Belügyminisztérium **Szigorúan titkos!**
II/13-C. alosztály

Tárgy: Tájékoztató a Francia Idegenlégióról

Feljegyzés
Budapest, 1962. április 13.

A feldolgozó munkánk során 760 magyar származású személyt sikerült felderítenünk, akik a Francia Idegenlégióban teljesítenek szolgálatot.

[…]

Megállapítottuk, hogy kb. 2000 magyarországi személlyel tartanak fenn kapcsolatot. Ebből szülői kapcsolat kb. 500, egyéb kapcsolat kb. 450, nőismerős, vagy új kapcsolatfelvétel kb. 1050.

[…]

I. Szökött személyek Magyarország elhagyásának előzményeiről

Az 1945-1956 év között szökött személyek közül néhányan a Hortysta [*Sic!*] hadsereg tagjai vagy SS katonák voltak és közvetlen a II. v.h. után nyugatra távoztak. Számosan 1946 és 1954 év között szöktek meg, majd a Francia Idegenlégióba jelentkeztek és többségük mint légiós az Indokínai [*sic!*] harcokban vett részt.

Az 1956-os ellenforradalom után szököttek között elítéltek, vagy 1956 előtt börtönben voltak részben politikai, többségükben gazdasági bűncselekmények miatt. Az ellenforradalomban részt vettek között volt katona, katonatiszt, politikai és gazdasági bűncselekményekért elítélt, börtönből kiszabadított, a mecseki ellenforradalmi harcokban vett részt, a „vári” fegyveres ellenforradalmi csoport tagja volt, egy 180 fős fegyveres ellenforradalmi csoport vezetője volt (Gánttól-Fehérvárig), a bakonyi ellenforradalmi csoport tagja volt, barikádharcokban vett részt, mint a Kilián Rep. Klub tagja, a Köztársaság téren 17 államvédelmista kivégzésben vett részt, Komlón embert ölt és rabolt, szovjet tiszteket végzett ki, a tápiósülyi tanácselnök fizikai bántalmazásában vett részt, egészségügyi dolgozó segítségével megszöktetett, sebesült ellenforradalmár, szökése biztosítására fegyvert fogott és harcolt, stb. [Kézzel írt megjegyzés a margón*: „Legalábbis azt állítják magukról!*]

Ezen személyek – félve a törvényes felelősségre vonástól – Nyugatra távoztak, majd a Francia Idegenlégióban találtak végső menedéket. Kisebb részük Jugoszlávia, nagyobb részük pedig Ausztria felé hagyta el az országot.

[…]

VII. A francia elhárító szervek tevékenységéről

Feltehető, hogy a légión belül elhárító és beszervező munka folyik. Erre utalnak az alábbi körülmények.

[…]

„…Én visszakerültem a fehér Kepisekhez és letöltöttem az öt évemet. O. Jóska, akit szar alaknak tartotok, ugyanez az eset történt vele, mint velem, ő már előbb kapcsolatot szerzett a szürkékkel, mint én, és ő figyelt engemet, hogy mindent pontosan adok-e le, ami a Musztafánál történt. Amikor Rabatban a repülőtéren szembesítettek vele, egész hülye lettem, mert nem tudtam elgondolni, hogy létezik, [hogy] ő is a szürkéknek dolgozik és így együtt mentünk Párisba repülővel mind a ketten és semmi bántódásunk nem lett. Azután én iskolára kerültem…”

[…]

Leszerelésük után személyazonosságuk és jövőjük rendezése végett jellemző az alábbi két idézet, mivel nagy részük hamis néven szerepel a légióban.

1. „…nekem szükségem van a születési anyakönyvi kivonatra, meg valami keresztlevélre, amelyen az egész család fel van tüntetve. Különben nem maradhatok Franciaországban, nem csak ott, hanem sehol sem… Intézd el minél előbb, mert ezen nagyon sok függ… Írhatsz erre a két címre, itt biztosan elintézik…

Magyarok Világszövetsége Bp. POB 292.

Jenesse Du Monde Bp. VI. Benczúr u. 34.

2. „…voltam századparancsnoki kihallgatáson és engedélyt kértem, hogy visszavegyem a régi nevemet, amit a százados jóvá is hagyott. Szeretnélek megkérni arra, hogy hozzál az anyakönyvvezetőtől egy anyakönyvi kivonatot és küldjed el számomra ajánlva…”

Megjegyezni kívánjuk, hogy számos magyar származású légiós foglalkozik a szökés gondolatával is. Közülük már többen tettek kísérletet a szökésre, de elfogták [Kézírásos jegyzet: *Sokan valóban megszöktek és az FLN ill. MVSZ révén hazajöttek. Erről a 2/3 o. tud esetleg a 2/2-l a KÜM révén.*], vagy útközben kénytelenek voltak visszafordulni a lehetetlen továbbjutás miatt. Különösen kikötők közelében állomásozó légiósoknak van lehetőségük szökésre, mert a kikötőben állomásozó szovjet vagy magyar hajók felveszik őket. Szökésük általában „Musztafa” nevű személyhez, vagy Olaszország felé történik. Jelzésünk van arra, hogy az olasz hatóságok nem adják vissza a franciáknak a szökött légiósokat.

IX. Légiós büntetőszázadról

A légiónak Djemien Bou Rezg és Saharában van egy-egy büntetőszázada, illetve „katonai kényszermunka tábora”. Ezekbe a táborokba viszik mindazon légiósokat, akik vétenek a légió „erkölcse”, fegyelme és katonai szabályai ellen. Ugyancsak itt vannak a „kommunistagyanús” és szökött személyek is, akikre halálbüntetés vár újabb szökés esetén. Az ittlévőkkel szemben kíméletlen a bánásmód. A kínzások következtében többen meghalnak, vagy az elviselhetetlen körülmények miatt öngyilkosságot követnek el. A kínzásokhoz tartozik, hogy pl. 70 fokos hőségben 50 kg-os köveket kell tartaniok. Amikor összeesik, addig ütik, amíg talpra nem áll, vagy meghal.

A büntetés letöltése után vissza kell térniök az alakulathoz és a vállalt szerződési időt le kell tölteniök. A büntetőszázadban eltöltött idő tovább fokozza bennük a légióval szembeni kiábrándulást és a hazatérés gondolatát.

X. Ellenséges beállítottságú légiósok hazafelé irányuló tevékenysége

A légióba való belépésük óta áthatja és kíséri őket a légió fogadalmának szelleme, hogy „Győzelem vagy halál", illetve „Becsület és Hűség". E jelszavakat egész tevékenységük és légiós életük során hangoztatják, különös súllyal magyarországi kapcsolataiknak. Szinte egyöntetűen tették magukévá azt a légiós „elméletet" is, hogy a Francia Idegenlégió hivatott az arab lakosság „civilizálására". Ezért az arab szabadságharcot „civilizálás ellenes"-nek tekintik és a haladó mozgalmak elleni gyűlöletük párosult az arab szabadságharc leverésével. Légiós tevékenységüket úgy tekintik, mint a „kommunizmus elleni harcot" Algériában és az „elbukott magyar szabadságharc" folytatását külföldön.

Levelezéseikben nyíltan és gátlástalanul fejtik ki kommunistaellenes nézeteiket. Igyekeznek ébresztgetni magyarországi kapcsolataikban a „szabadságharc" emlékeit, a „leszámolás" és a „felszabadítás" közeli eljövetelének idejét. Ugyanakkor féktelen szovjetellenesség is jellemzi őket és az a nézet uralkodik a légióban – melyet hangoztatnak -, hogy az arab nép szabadságharcát „keletről a jóskák fizetik", mert a „kommunista államnak fáj a foga az olajra".

[…]

A légión belül magukévá tették még az ellenforradalom alatt hangoztatott „…ne bántsd a magyart…" hamis jelszót. Ezzel kapcsolatban is jellemző, hogy ha egy magyar származású légiást egy arab megöl, magyar barátja megfogadja, hogy: „helyette 100 arabot fogok megölni".

Levelezéseiken keresztül nyomatékot adnak a „szabadságharc"-ról versekben is. Irredentista, az „elbukott szabadságharc dicső" napjait, a légiós életet dicsőítő, az arab népet gyalázó verseket írnak és küldenek Magyarországra. Ezzel kapcsolatban pl. az egyik légiós arra kérte a szülőfalujában lévő református lelkészt, hogy irredentista versét a gyülekezet előtt olvassa fel.

[…]

Kórusz Gyula r.őrgy.
alosztályvezető

Faggyas Sándor r.szds.
csoportvezető

Forrás: ÁBTL 3.1.5. 19600/1 142-158.o.

5.

Budapesti Rendőrfőkapitányság
Politikai Nyomozó Osztály
II. alosztály

Szigorúan titkos!

Tárgy: Idegenlégiósokról

Feljegyzés
Budapest, 1962. július 19.

Az elmúlt években hazatért disszidensek vallomásaiból megállapíthattuk, hogy igen nagy létszámú kiszökött magyar jelentkezett az Idegenlégióba. Ezeknek többsége ugyan egyszerű dolgozó emberek gyereke, azonban vagy az itthoni ellenforradalmi eseményekben

aktív részesek voltak, vagy a disszidálásuk után lezüllöttek. Vannak olyanok is, akiket emberkereskedők fondorlatos módszerrel csaltak, vagy kényszerítettek be az idegenlégióba. A szolgálatot teljesítő légiósok aktív levelezést folytatnak itthoni hozzátartozóikkal, barátaikkal, ismerőseikkel, sőt egymástól kapott címekkel is.

Fentiek alapján 1962 februárjától folyamatosan foglalkozunk a francia idegenlégióban szolgálatot teljesítő, vagy már leszerelt, de még kint lévő magyar disszidens személyek itthoni kapcsolatainak „K" ellenőrzés útján történő felderítésével.

[…]

E. Gusztáv idegenlégiós írja:

Collóban van állomáshelyük, már több mint két éve légiós, az ejtőernyősöknél szolgál mint tizedes. 1500 új frank a fizetése.

Barátjának a következőkről számol be 1962. június 19-én.

[…]

„Azt hiszem, nemsokára kivonnak bennünket Afrikából, mivel a „Jóskák" (FLN) nagyon követelik, hogy az ejtőernyősöket és a légiót rögtön vonják ki. Mivel mi ejtőernyősök és légiósok is vagyunk, nem sok kilátás van az itt maradásra."

[…]

K. Károly: S.P. 87.581 légiós, 1940-ben Budapesten született, anyja: Cziráki Margit, itthon s[egéd]m[unkás] volt. 1956-ban disszidált. Előbb Ausztriába, majd Ny-Németországba, később került Franciaországba. Több esetben szüleinek ellenséges hangú leveleket írt.

Körülményeiről így számolt be:

„…szerettem élni fényesen és kényelmesen. De ez nem ment sokáig. S ezért, hogy ilyen szépen éljek, mocskos, pribék munkát csináltam. Aztán befellegzett. El kellett tűnnöm…"

1957-ben bekerülhetett a légióba, bekerülése után egy évre írja:

„…Most itt szolgálom az idegen zászlót. 1963-ban szerelek le. Egy éve vagyok itt és feszül rajtam a félelmet uraló egyenruha… az, aki ellenünk fegyvert fog, nem sokáig látja a napvilágot…"

B. László légióssal együtt 1961-ben megszöktek. Olaszországig együtt jöttek, B. hazatért, K. azonban eltűnt.

L. Ernő S.P. 88.734 AFN. Légiós, 1956-ban disszidált. Nővére levélben hívta haza, mire a következőket válaszolta:

„…az arabok olyan emberek, mint mi, és nekik ugyanolyan joguk van a szabadságra, mint nekünk … de amelyik az FLN nevében gyilkol, az megérdemli a sorsát…"

[…]

Kitűnik az eddigi anyagok elemzéséből az is, hogy a gyakori szökések a légióból nem mindig úgy történtek, ahogyan azt a hazatért légiósok elmondták.

T. Béla hazatért légiós vizsgálati anyagából tudtuk meg, hogy szökésüket a Deuxiéme Bureau készítette elő, hogy két ügynöküket ezáltal az algéri szabadságharcosokhoz beépítse hírszerzés céljából.

T. Bélát a II/13 osztály jelzése alapján tudtuk őrizetbe venni és izgatás bűntettével bíróság elé állítani.

Az eddigi tapasztalatok és a II/13 osztály nagyarányú segítsége alapján a légiósok folyamatos feldolgozására az alábbi szempontokat javaslom:

1. A rendelkezésünkre álló „K" ellenőrzési anyagokban szereplő – szolgálatot teljesítő – légiósok adatait megállapítani, azokat minden vonalon priorálni.
2. Kapcsolataikat úgyszintén ellenőrizni, priorálni kell.
3. Az Útlevél Osztályon és a KEOKH-ban figyelőztetni kell a hazatérni szándékozó légiósokat.

4. Figyelőztetni kell azokat a kapcsolatokat is az Útlevél Osztályon, akiket szökésre akarnak rábírni, mert Ausztriáig útlevéllel akarnak kijutni.

5. Továbbra is szoros kapcsolatot kell tartani a II/13. osztállyal.

6. Folyamatosan értékelni kell a befutó „K" anyagokat, az érdekesebb személyekről ellenőrző kartonokat felfektetni. Ezeken röviden értékelni kell a légiós mozgását, tevékenységét, kapcsolatait, hazatérése szándékát, idejét és módját.

Az új BTK 1962. július 1-én életbe lépett – idevonatkozó – 136.§-a módot ad arra, hogy a törvény életbelépése után a légióból leszerelt és hazatért személyek ellen törvényes úton is el tudjunk járni. Ez a tény még fokozottabban megköveteli a légiósok kinti tevékenységének ellenőrzését.

Dékány István r. szds.

Forrás: ÁBTL 3.1.5. 19600/1 136-143.o.

6.

BM III. Főcsoportfőnökség **Szigorúan titkos!**
V. Cs[oport]f[őnök]ség 4-C alosztály
72-9/44

Tárgy: Tájékoztató a
Francia Idegenlégióról

Feljegyzés
Budapest, 1963. február 7.

1962. április 13-án tájékoztatást adtunk – részletes feljegyzésben – a Francia Idegenlégióról. Az elmúlt 9 hónapban tovább folytattuk a légióban lévő, vagy leszerelt magyar származású személyek felkutatását, illetve feldolgozását és az alábbiakat állapítottuk meg:

Az „Evian"-i egyezmény értelmében, a Francia Idegenlégiónak el kell hagyni Algéria területét. Ezért a légió parancsnoksága bizonyos átszervezéseket és intézkedéseket hajtott végre. Egyes légiós támaszpontokat megszüntetett s ugyanakkor Algéria területén új légiós állomáshelyeket hozott létre.

Az átszervezés következtében Marseille-ben új légiós kiképzőtábort szerveztek. Egy 6 hónapig tartó kiképzés 6 millió frankba kerül. Továbbra is Marseille város maradt a légió központja, illetve a fel és leszerelő állomás. Egyenruhába csak Sidi-Bel-Abbes-ben öltöztetik be az újoncokat.

[…]

A légió parancsnoksága megszüntette az Algériában lévő légiósok számára az afrikai és háború idején járó külön – valamint egyéb címeken kapott – pótlékok folyósítását. Csökkentették egyes alakulatok zsoldösszegét és elvonták a naponta juttatott 15 db cigarettát is. Ezen intézkedések általános elégedetlenséget váltottak ki a légiósok körében.

[…]

Több légiós hírt adott arról, hogy a légió létszámát 30.000 főről 13.000 főre csökkentik. Megállapításunk szerint ez nem fedi a valóságot. Továbbra is bárki beléphet, illetve jelentkezhet a légióba. Sőt, még most is folytatnak beszervezéseket pl. Toulonban, Nice-ben.

I. A nyilvántartott légiósok száma

1962. április 13-ig 760 magyar származású légiást tartottunk nyilván. Ebből 690 személyről volt konkrét feljegyzésünk, míg 70 személy holléte ismeretlen volt előttünk.

A 9 hónap alatt 790 személyről tudtunk konkrét feljegyzést készíteni, tehát 100 olyan légiást dolgoztunk fel, akikről részben nem volt tudomásunk, részben pedig nem volt konkrét feljegyzésünk. 1962-ben 125 személy nem adott életjelt magáról. Tapasztalataink alapján ezt a következőkkel magyarázhatjuk:

1. Sokan eltitkolják, hogy a légióban vannak, ezért nem adnak életjelt magukról. Egyesekről oly módon szereztünk tudomást, hogy mások írnak róluk. Pl.: X.Y. „velem van", vagy „találkoztam vele". Ilyen esetekben, ha nevet közöl, feljegyzést készítünk a személyről.

2. Egyesek iskolán lehetnek és a szabályok szerint nem írhatnak az iskoláról. Vagy olyan fontos légiós támaszponton, esetleg büntető században vannak, ahonnét szintén nem írhatnak.

3. Időközben többen leszerelhettek és még nem rendeződtek életkörülményeik, pl. nincs lakásuk, munkahelyük, stb. Vagy más országokba telepedtek le, főleg Nyugat-Németországba.

4. A háború befejezése és az átszervezések után többüknek lehetősége nyílt a szökésre. 1962-ben 17 magyarról tudunk, akik megszöktek a légióból és többségük haza akar térni. A szököttek egy része Marokkóba – Tetouan-ba, Si Mustafához – míg többségük Olaszországba szökött. Olaszországban a hatóságok Farfa-Sabina-Riéti nevű légióban helyezik el őket.

12 magyar várja az alkalmat, hogy szökni tudjon. 6 magyart szökés közben fogtak el a franciák.

[…]

II. Magyar származású légiósok hangulatáról, terveikről:

Feldolgozó munkánk során azt tapasztaljuk, hogy az algériai háború befejezésével, a légióban lévő magyarok hangulata alapvető változáson megy át. Az a tény és tudat, hogy az állandó életveszély, rettegés, a teljes idegi és lelki egyensúly felbomlása helyébe az életben maradás reménye lépett – amely jelenleg biztosítottnak látszik –, egyre jobban formálja bennük a jövőjükről való elképzelést, a hazatérés vagy a látogatás reményét. Levelezéseik rendszeresebbé váltak. Lényegesen nyugodtabb hangnemben, rendszerezettebb gondolatmenetben, jövőjüket illetően bizakodóbban írnak. Levélben is próbálják formálni elképzeléseiket további életükről. Ezzel kapcsolatban az itthoniaktól véleményt kérnek – közléseik szerint –, nehogy újra a légióban kössenek ki.

Azok a légiósok, akiket Franciaországba helyeztek át, különösen nagy reményeket fűznek jövőjükhöz, mivel így lehetőség nyílt magyarországi hozzátartozóikkal, kapcsolataikkal a találkozásra. Megállapítottuk, hogy kb.70 légiós itthoni kapcsolata foglalkozik a kiutazás konkrét tervével és meghívólevelet kér többségük. Tudomásunk szerint 8 légiós kapcsolata sajnálattal írta meg útlevélkérelmének elutasítását és közölték, hogy fellebbezéssel élnek. Ehhez hozzájárul a légiósok biztató levele a kiutazást illetve találkozást illetően.

A légiósok leveleikben rendszeresen foglalkoznak a találkozás lehetőségeivel, kb. 50 légiós hívja ki magyarországi kapcsolatát látogatóba. Ezért többen kapcsolatukat a budapesti francia követségre irányítják a kiutazás elintézése végett. Kb. 20 légiós szeretné végleg kivitetni itthoni hozzátartozóját, vagy közeli kapcsolatát.

Az utóbbi időben felfigyeltünk arra, hogy egyre több légós hívja Franciaországba magyarországi nőismerősét, akikkel többségükben kint akarnak személyesen megismerkedni. Nem egy fiatal magyar lány örömmel fogadja a meghívást és kész kiutazni. Egyes légiósok

burkoltan utalnak arra, ha mint turisták is, de utazzanak ki, akár Bécsbe, Nyugat-Németországba, ahová értük mennének. Leveleikben a kintmaradás (disszidálás) lehetőségeit is megírják. Egyes magyar lányok azért is elfogadják a meghívást, mert pl. volt vőlegénye disszidált, vagy rokonai élnek kint és ily módon szeretne ő is külföldre kijutni. Jellemző kapcsolatuk kialakulására a következő tapasztalatunk:

Fiatalok – főleg diáklányok – nevüket és címüket külföldi sajtóban hirdetik, hogy levelezni akarnak külföldön élő személlyel. A légiós felveszi levél útján a kapcsolatot, először bemutatkozó levelet küld. Egyesek megírják, hogy a légióban vannak, egyesek mint „Afrika Expedíció" tagjaiként mutatkoznak be.

Többen felújítják itthon élő nőismerőseikkel a levélkapcsolatot és egyben női címeket is kérnek. Az így szerzett női címeket a légiósok egymásnak adják át és megindul a levelezés. Az itthoni lányok pedig már kapcsolatban lévő légióstól kérnek új légiós címeket barátnőik számára és a légiós címeket egymás között is cserélik.

Levelezésük először baráti, majd a rendszeres levélváltások után többségüknél szerelmi levelezéssé alakul át. Sorozatosan kérnek és kapnak a légióstól afrikai képeslapokat, amelyek felkeltik érdeklődési körüket Afrika iránt és utazást szeretnének tenni külföldön. Megállapítottuk azt is, hogy egyesek az iskolákban, vagy barátnői körben megmutatják a légióstól kapott levelet és képeslapokat, esetenként még tanárnőjüknek is. Levelezésükről, kiutazási szándékukról többségükben szüleik is tudnak. Többen ismeretlenül felkeresik a légiós itthoni hozzátartozóját, aki aztán véleményét közli a lányról.

A légiós leveleiben esetenként megírja rövid, vagy teljes életrajzát, külföldön eltöltött életének egyes mozzanatait és itthoni hozzátartozóiról is ír. Hasonlóan válaszol életével kapcsolatban a lány is. Majd kölcsönösen fényképet váltanak. Szerelmi érzéseikről először általánosságokban írnak, majd a házasságról is kicserélik nézeteiket. Ilyen esetekben a légiós elhatározza, hogy végleg, látogatóba, vagy a leányért jön haza. Az elhatározásban nagy szerepet játszik a fiatal magyar lány kiküldött fényképe, valamint az, ha a lány intim dolgairól is ír. Terveiket úgy akarják megvalósítani, hogy mint francia, vagy német állampolgár jönnének látogatóba haza. Egyesek Nyugat-Németországba utaznak, és mint német turisták érkeznek Magyarországra.

[…]

A 790 légiós közel 2.800-3.000 magyar kapcsolattal rendelkezik. A 790 személy közül 165 személy szerelt le és 625 személy maradt még aktív. A 165-ből 38 végleg, 32 látogatóba akar hazajönni.95 pedig továbbra is külföldön kíván maradni, de többségük 1-3 éven belül szeretne látogatást tenni Magyarországon. Több leszerelt, vagy a légióból megszökött légiósnak folyamatban van a közeli hazatérés engedélyezése. Ugyancsak több volt légiós tartózkodott itthon a közelmúltban rövidebb-hosszabb ideig. Tudomást szereztünk arról, hogy leszerelt légiós Algériából, arab név alatt tartózkodott Magyarországon és jelenleg is arab néven levelez. Jelzésünk van ugyanis, hogy a közeljövőben egy magyar származású, volt légiós Algírból hasonló módon fog Magyarországra látogatóba érkezni.

A 625 személy közül 65 személy foglalkozik későbbi 1-2 éven belüli időben történő hazatérés vagy látogatás tervével. A közeljövőben a 625 személyből 42 személy szerel le. 583 személy leszerelése többségükben 1963. II. félévtől 1964 év végéig, kisebb részének pedig 1965-66-ban fog megtörténni.

Ebből 38 végleg külföldön marad, míg 545 személy további terveiről még nem kialakult az elképzelés. Több lehetőség után kutatnak. Különösen Nyugat-Németország felé orientálódnak, mivel zömében innen kerültek a légióba. De ezek közül is számosan foglalkoznak a hazatérés gondolatával az esetben, ha továbbra sem találják meg számításaikat külföldön.

Magyarországra 16 volt légiós hazatéréséről, Nyugat-Németországban pedig 11 volt légiós tartózkodásáról van tudomásunk. Egyes hazatért volt légiós levélkapcsolatot tart fenn

külföldön élő barátaival és rokonaival. Többen felkeresték volt légiós társuk itthoni hozzátartozóit. Ugyancsak hazatért volt disszidensek közül többen levélkapcsolatban állnak disszidált barátaikkal, akik jelenleg a légióban vannak és meglátogatják barátaik itthon élő hozzátartozóját. Ismerünk olyan volt légiost, aki a franciák börtönéből nemrég szabadult és az OAS-nak önkéntes tagja volt.

Tizenkét személyről tudtuk konkrétan megállapítani, hogy hamis néven szerepel a légióban. Azonban számuk ennél is jóval több. Erre utal az a körülmény is, hogy az utóbbi időben egyre többen – kb. 50-en – kérnek sürgősen születési anyakönyvi kivonatot, személyazonosságuk igazolása végett. Megírják, amennyiben nem tudják kellően igazolni személyazonosságukat, hónapokig kell várniok új igazolványra és ez megnehezíti életük rendezését leszerelésük után. Megállapítottuk, hogy számosan nem tudták e bizonyítványt beszerezni,ezért leszerelésük után más országba mentek illegálisan, de onnan vissza kellett térniük szintén illegális úton Franciaországba, mert nem tudták személyazonosságukat igazolni s elhelyezkedni sem tudtak.

Az elmúlt 9 hónap során felfigyeltünk 10 olyan légiósra, akik illegálisan akarnak hazatérni ez évben, ha hivatalos engedélyt nem kapnak a hazatérésre. Egyesek figyelmeztetik is magyar kapcsolataikat, hogy erről a tervükről ne szóljanak senkinek. Ugyancsak jelzésünk van arra, hogy például, az egyik leszerelt légiós disszidálásra hívta fel az útlevéllel rendelkező hozzátartozóját, míg egy másik leszerelt légiós itthon élő testvére illegálisan akarja elhagyni az országot.

9 hónap alatt, további operatív feldolgozás céljából, a 790 személy közül 256 légiósról küldtünk konkrét feljegyzést az illetékes operatív osztályoknak. Pl.: BRFK. II. alosztálynak 106, II/I-2-B. alosztálynak 4, III/II-1-A alosztálynak 5, MNVK. 2. Csfségnek 5, Pest m. 25., Zala m. 13., Vas m.12., Bács m. 11., Komárom m. 9., Nógrád m. 9., stb. személyről.

III. Általános tapasztalataink rövid összefoglalása

1. A Francia Idegenlégióban „Képi Blanc” (Fehér Sapka, a ford. megjegyzése) elnevezéssel havonta kb. 60-70 oldal terjedelemben, az I. légiós ezred kiadásában, Sidi-Bel-Abbes-ben folyóirat jelenik meg. Igazgatója a mindenkori I. Légiós ezred parancsnoka „S.M.O.L.E.” megjelöléssel.

[…]

2. A légióban történő levélellenőrzés megállapítására osztályunkon vegyi úton ellenőriztettük számos légiós levelét, különösen azokét, akiknek leveleit további operatív feldolgozás céljából küldtük meg az illetékes operatív osztályoknak. Vegyi úton megállapítást nyert, hogy egyes – operatív szervek által feldolgozás alatt álló légiósok – levelein idegen, nem gyári eredetű ragasztó volt látható. Általában azt a következtetést vontuk le, hogy egyes légiósok rendszeres ellenőrzése mellett, ún. szúrópróbaszerűen folyhat a franciák által történő levélellenőrzés.

3. 1962. április 13-ig 80 légiósról volt tudomásunk, akik konkrét ellenséges levelezést folytattak hazánkba. Az elmúlt 9 hónap alatt – bár számuk kb.30-35-re csökkent –, ellenséges nézetük, illetve tevékenységük alapvetően nem változott meg. Továbbra is hangoztatják, de burkoltan, célozgatva, hogy addig nem térnek haza, míg „ez a rendszer lesz Magyarországon.” Többségük elítéli a francia kormányt, mert – szerintük – feladta Algériát. Változatlan gyűlölettel viseltetnek az arabokkal és a kommunistákkal szemben. Különösen azért, hogy most a légió „barátja lett” az araboknak, nem folyik ellenük a harc és ezért „tétlenek vagyunk”.

4. Leveleikben hírt adnak arról, hogy a háború befejezése óta némileg enyhült a légióban a helyzet. Bár a kiképzést változatlanul kíméletlen módszerekkel történik, de utána már „elviselhető”. A rendes őrségadások és kiképzések után laktanyák építésével, sporttal,

stb. foglalkoznak. Gyakrabban kapnak kimenőket is. Egyesek már Franciaországba is mehetnek szabadságra Algériából. De ha magyar származású akarja szabadságát Franciaországban tölteni, a kérelmező magyar polgári életben tanúsított magatartását ellenőrzik, és csak azután döntenek az engedélymegadásáról.

5. A leszerelt légiósok többsége a Simca, a Peugeot autógyárakban, vasgyárakban, egyesek pedig gépkocsivezetőnek helyezkedtek el. Gyárakban, a gyár saját szállodájában is kaphatnak lakást. Többen laknak együtt bérelt szobában. A leszerelők – egyesek közlése szerint – 1 öltöny civil ruhát, 3 hónapig a légióból fizetést és nagyobb összegű pénzt kapnak, míg számosan teljesen civil ruha és pénz nélkül szerelnek le. Többen leszerelésük előtt 1-2 hónappal már tudják, hogy hol fognak dolgozni, azonban ez a segítségnyújtás nem egységes a légió részéről.

Számosan a leszerelésük után munka- és lakás nélkül vannak, s nem egy nem tud elhelyezkedni, súlyos gondokkal küzd, s nincs más út, mint újra a Légióba menni.

Tudomásunk szerint a leszerelt légiósok többsége Possy, Issy, Metz, Sochaux, Páris, Lyon és Marseille-ben telepedett le. Azokat, akiket sebesülésből kifolyólag szereltetnek le, ún.”Reform Bizottság” elé utalják és a Bizottság állapítja meg a leszázalékolásnak megfelelő összeg folyósítását végleges vagy időleges időtartamra. Azonban mindkét esetben egy bizonyos idő 2-3-6 hónap után újra meg kell jelenni a Bizottság előtt felülvizsgálatra és az orvosi vélemény alapján – állapotától függően – döntenek további sorsáról.

Tapasztaltuk azt is, hogy egyes magyar származású régi légiósokat a Francia Hadsereghez, a Francia Vöröskereszthez, a Katonai Rendőrséghez helyeznek át és továbbra is a hadsereg állományában maradnak. Ugyancsak egyeseket fontos beosztásokba helyeznek polgári területen, pl. Francia Rádió és TV, vagy bizalmas jellegű objektumba kerülnek, stb. Fizetésük nem egynek meghaladja a 4.000-5.000 forintnak megfelelő értéket. Pl. a katonai rendőrséghez helyeztek egy magyar származású légióst és a tábornokot a külföldi, ellenőrző útjára is elkísérte, majd visszajövet Athénban szálltak meg. A repülőtéren magyar származású-útlevél ellenőrökkel találkozott, akik közül többet ismert, vagy, mint volt légióst, a bizalmas jellegű objektumba helyzeték és ő ellenőrzi a ki- és belépéseket, szabad mozgása van, stb.

6. Magyarországon élő egyes légiósok hozzátartozója a Nemzetközi Vöröskereszthez és más hivatalos jellegű szervezethez fordul eltűnt vagy hosszú idő óta nem írt légiós hozzátartozója felkutatása végett. Többen fordultak pl. Kulifai Imre Páris, 8, 36 Rue de Colissée Eglise Reforméc Hongrois cím alatt élő református egyházi emigráns vezetőhöz, légiósok felkutatása végett. Kulifai volt hadifoglyok és légiósok felkutatásával is foglalkozik, az egyházi teendői mellett. (Kulifairól feljegyzés van)

[…]

Kórusz Gyula r.őrgy.	Faggyas Sándor r.szds.
alosztályvezető	csoportvezető

Forrás: ÁBTL 3.1.5. 19600/1 221-233. o.

7.

BM III. Főcsoportfőnökség **Szigorúan titkos!**
V. Cs[oport]f[őnök]ség 4-C alosztály
72-9/247

Tárgy: Tájékoztató a Francia
Idegenlégiósokkal kapcsolatban
álló magyar diáklányok és
nőismerőseik levelezéséről

Feljegyzés
Budapest, 1963. május 10.

Feldolgozó munkánk során megállapítottuk, hogy Magyarországról kb. 620 nő folytat levelezést a Francia Idegenlégióban szolgálatot teljesítő magyar származású személyekkel. A kb. 620 nő közül 450 ismeretlenül, 170 pedig mint ismerős tart fenn levélkapcsolatot. A 450 ismeretlenből kb. 40, az ismerősből kb. 20 nő akar a közeljövőben külföldre utazni, hogy találkozhasson légiós kapcsolatával. Az 560 nő közül is egyre többen foglalkoznak az esetleges turista utazás útján történő kiutazás lehetőségével, néhányan a hivatalos szerveknél is érdeklődtek ilyen irányban. Levelezési kapcsolataikat a kiutazás céljára igyekeznek felhasználni.

A kapott hivatalos tájékoztatás alapján meghívólevelet kérnek, vagy azt szeretnék, ha légiós kapcsolatuk intézné el a kiutazáshoz szükséges iratok beszerzését. Egy esetleges kiutazás esetére egyeseket disszidálásra szólít fel a légiós. Másokat pedig illegális úton történő országelhagyásra. A légióssal való találkozást egyesek kint élő rokonaik, vagy ismerőseiktől kért meghívólevél útján akarják lebonyolítani. Többen arra is felhasználják a légiós kapcsolatukat, hogy a légiós kint élő nőismerőse, vagy francia származású felesége, menyasszonya által hívattassák meg magukat, s így jussanak ki.

I. A kapcsolat kialakításának módjai

Fiatal, főleg diáklányok nevüket és címüket külföldi sajtóban hirdetik. Közlik, hogy levelezni akarnak külföldön élő személlyel. A sajtóban közölt cím és név alapján a légiós levelet ír, s hivatkozik a hirdetésre. Levelében röviden bemutatkozik, közli nevét, címét, életkorát, magasságát, esetleg érdeklődési körét. A nő hasonló módon válaszol. Különösen arra hívja fel a légiós figyelmét, hogy színész- és tájképeket gyűjt. Érdeklődési körül általában a zene és irodalom területére terjed ki. Érdeklik még őket az arab népek élete, s Afrika tájai is.

Levelezésük eleinte baráti jellegű, majd több, 3-4 levélváltás után a légiós kezdeményezésére szerelmi és házassági problémák kicserélésére irányul a figyelem. A kapcsolat elmélyítésére, valamint a közelebb kerülés érdekében a légiós bizonyos életrajzi adatokat közöl, így itthoni életéről, disszidálásáról, külföldi tartózkodásáról, a légióba való belépés körülményeiről, a légió helyzetéről, további terveiről – hazatéréséről, külföldi állampolgárságról, utazásairól stb. ír, s mellékelt egzotikus afrikai képeslapot vagy lapokat. Mindezek felkeltik nőkapcsolataik érdeklődését. Azt tapasztaljuk, hogy hazai kapcsolataik őszinteséggel írnak életükről, terveikről. Amikor már a szerelmi kérdésekre terelődött a figyelem, fényképet váltanak egymással. A legintimebb dolgokról is beszámolnak.

[…]

Az így ismeretlenül kialakult, de szorossá vált levélkapcsolat a légiósra rendkívül hatással van, és esetenként döntően befolyásolja őket terveik további kialakításában.

Ennek eredménye az, hogy a légiós elhatározza, személyesen akar találkozni nőkapcsolatával.

Jellemzőek az alábbi idézetek:

H. József S.P. 88.255 AFN. közölte M. Irénnel (Dunaföldvár, Mészáros u. 26.)

„Kedves Kicsi Irénkém! Már alig várom azt a pillanatot, hogy személyesen is találkozhatunk. A papírok miatt ne legyenek gondjaid. Azt én fogom intézni. És azonnal megkapod. Tudod, az egész más, mintha valaki otthonról kéri a kijövetelét. Én azt a svájci államon keresztül intézem…"

H. Marcel, Aubagne, Camp de la Demande France, K. Évának (Pásztó, Nagymező u.5.) írta: „Ha egyszer hazamegyek, az csak érted van…"

B. József, S.P. 89.621, A. Máriával (Budapest, VII. Baross u. 133) a következő módon akart találkozni: „Ha én akarom és az illető nő is akarja, hogy találkozzunk, Magyarországról ki lehet jönni Ausztriába, azaz Bécsbe, mint turista, és ha te már Bécsbe megérkezel, én elintézem, hogy egy 24 órán belül mint Németországban vagy Svájcban vagyunk. Visszamenésről szó sem lehet…"

L. Ella, (Budapest, XVIII. Mikszáth K. u. 38.) következőképpen írt S. Lászlónak (leszerelt légiós), Franciaország: „Ön miből gondolja, hogy kiengednének? Én magam részéről szívesen beleegyeznék, minden gondolkodás nélkül, csak ön intézze el, hogy egyelőre mint látogatót kiengedjenek. Írt a vőlegényem, ki az Egyesült Államokban él, ő is jó madár, haragszom rá, amiért itt hagyott, ki meg nem engednek hozzá, mert disszidált."

K. Aranka (Szeged, Árva u. 19.) R. Istvánnal (Aubagne, Camp de la Demande France) közölte: „Semmiképp se mehetek ki csak akkor (ezt nevetve mondta a rendőr) ha anyukád lennék. Ha hazajössz látogatóba, és azon idő alatt házasságot kötnénk, úgy kivihetsz."

K. Jolán elképzelését a következőkben írta meg B. Gábornak (leszerelt légiós) Dorbois du B. Contine Chambre 19.Villerup: „Szeretnék kimenni hozzád, de akkor vissza se jönnék."

Megállapítottuk azt, hogy a légiósok egymásnak átadják magyar nőkapcsolataik címét s egyben nőkapcsolatuktól új nő címeket kérnek. Úgyszintén a nőkapcsolat is kér légiós címeket és közli barátnője vagy barátnői címét, akik szintén levelezni akarnak légiósokkal. Tudomást szereztünk arról is, hogy a nőkapcsolatok barátnői az iskolatársnőik körében és tanárnőjüknek is megmutatják a légióstól kapott levelet, a légiós fényképét és egyéb fényképeket és a szülők is tudnak arról, hogy leányuk légióssal áll baráti vagy szerelmi levelezésben. Sőt még az utazási szándékról is tudomással bírnak, s nem egy esetben lányuk levelében, vagy külön levélben írnak a légiósnak.

A kapcsolatok közül néhányan felkeresik a légiós itthon élő szüleit, bemutatkoznak, s közlik, hogy leveleznek fiukkal. A szülők megírják a fiuknak a leányról szerzett benyomásaikat, kialakított véleményüket a beszélgetés alapján.

Megállapításunkat alátámasztják a következő idézetek:

1. E. Mária Éva, Győr, Gyár u. 50. – K. Bélának, S.P. 87.642 AFN.

„Kedves Béla, levelén valóban meglepődtem, hisz barátja P. Ernő azt írta, hogy magát elhelyezték a századból.Ővele leveleztem. Én szívesen levelezek magával. Ha pedig Ernő írna, akkor én átadom a címét kedves Béla egyik barátnőmnek…"

2. H. Lajos, S.P. 87.432 Sz. Mónikának, Budapest, XVIII. Kis János u.2.

„A barátnője címét átadtam egy magyar fiúnak, aki hamarosan írni fog…"

3. H. Imre, S.P. 87.734 AFN. anyjával (Siklós, Pécsi u.40) közölte, hogy ha:

„…az itt folyó balhékról tudni akarsz, kérd meg Erzsikét, az el tud sok mindent mondani, titkosírással írtam neki…”

Megjegyzés: A feladó nőkapcsolata Sz. Erzsébet, (Nagyharsány, Petőfi u. 246) aki rendszeresen felkeresi a feladó anyját.

A magyar származású légiósokon kívül más nemzetiségű légiós – különösen német – is ismeretlenül vesz fel levélkapcsolatot a külföldi sajtóban közölt címek alapján. Számuk kb.60-70, azonban a levélkapcsolat kialakítását megszakítjuk.

II. Nőismerősük levelezéséről

170 nő a légióssal itthonlétekor személyes kapcsolatban állott. Közülük számosat szerelmi érzések fűzik [*Sic!*] ma is a légióshoz és viszont. Amikor kapcsolatuk külföldre került, majd a légióban kötött ki, egy időre megszakadt közöttük a kapcsolat. Egyesek azonban igyekeztek rendszeresen fenntartani azt. A közelgő leszerelésük, valamint az a hír, hogy Magyarországról az utóbbi időben egyre többen utaznak külföldre, felébreszti bennük azt a reményt és vágyat is, hogy egymással – sok év után – találkozhassanak. Azt tapasztaljuk, hogy az utóbbi hónapokban élénkült levelezésük és fő problémájuk a kiutazás, illetve a találkozás. Ezért számos légiós arra kéri nőismerősét, utazzon ki külföldre. Egyesek házasságot ígérnek, mások pedig újra találkozni akarnak, de a kintmaradás lehetőségét is közlik. Ugyancsak nőismerősüknek is hasonlóak a vágyaik.

Néhány jellemző idézet:

1. M. János, S.P. 89.621 AFN. – Zs. Katalinnak, Budapest, X. Rákóczi u.64.

„…3 hónapom van még hátra… hogyha kimegyek, egy hónap alatt el tudom intézni, hogy kijöhessél, csak légy türelemmel. Rögtön utánajárok a dolognak, és kihozatlak a legrövidebb időn belül…”

2. P. Aurél, S.P. 87.891 – K. Máriának, Budapest, XIV. Karsai u.124.

„…gondoltam már arra is, hogy hazamegyek, de ez nagyon kétes dolog. Ha kijönnél, az sokkal jobb lenne. Szeretnél-e valóban kijönni és velem maradni?...”

3. B. Pál (leszerelt légiós), Franciaország, Páris – T. Erzsébetnek, Budapest, XXI. Kossuth L. u. 30-46.

„…hogyha ki szeretnél jönni ide Párisba, én mindent meg fogok érted tenni, hogy te ide eljöhess hozzám…”

4. K. Gizella, Budapest, XX. Soroksári u.30. – M. Elemérnek (leszerelt légiós) Franciaország

„…megvárom a jó időt és itt hagyom az országot. Nem bírom a nyomort…”

5. B. Endre, S.P. 88.434 – Sz. Ilonkának, Budapest, XIV. Ilka u.16.

„Kedves Ili… Ha tudnál kijöhetnél külföldre, hozzám. Ha kijössz, akkor feleségül veszlek…”

6. Sz. Ilonka, Budapest, XIV. Ilka u.16. – B. Endrének, S.P. 88.434

„Bandikám! Leveled megkaptam és bevallom, hogy kellemesen érintett a tartalma… mi gyerekkorunkban tényleg nagyon szerettük egymást… Bandikám, ez nem játék, ezt nem lehet a legelső érzésnek, vagy benyomásnak elhinni… hiszek neked. Hisz a hazugság nem is volna méltó kettőnkhöz… míg te ott vagy, addig csak levelezzünk úgy, mint idáig. És ha már szabad leszel… és minden csinos nőnél még akkor is engem látsz a legszebbnek, akkor

tényleg nem a gyerekkori visszaemlékezésből eredő hirtelen vágy… sok sok puszit küldök Ili.”

III. Megjegyzések

Feldolgozó munkánk során arra is felfigyeltünk, hogy az utóbbi időben több francia származású személy – aki jelenleg tényleges katonai szolgálatukat teljesítik a Francia hadseregben – veszi fel a levélkapcsolatot magyarországi nőismerősével. Katonai szolgálatuk előtt egyesek mint turisták voltak hazánkban. Más esetekben hazai kapcsolataik jártak kint Franciaországban és ott ismerkedtek meg.

Idézünk:

1. Á. Rózsi Budapest, IX. Ferenc krt. 34. – Andre Alan Brigadier Cie 1-e District i11 eme Cie 208 Rue du Fg. St. Honore Páris 8.
„Sohasem fogom elfelejteni a gyönyörű párisi napokat. Sokat gondolok rád…”
2. N. Edit, Gyula, Béke sugárút 45. – Reinhold Reck S.P. 86.189.
„Most kérem az utazási engedélyt, utam Stuttgart mellett halad el (Aspendorf) a magyar barátainkat szeretném meglátogatni a nyáron…”
3. L. Jean 193. Rue de Mal Jaffre le Perreux (leszerelt) – E. Mária, Budapest, XIX. Kossuth L. u. 198.
„az íróasztalomra helyeztem a kis magyar babát, amit nekem ajándékoztál… Nem láttuk egymást még a vonatnál sem hétfőn reggel, azt én sajnálom a legjobban…”
4. P. Katalin, Budapest, XVII. Kézd u. 39. – N. J Yven Sous Main Doris Sas. Toulon France (tengerész)
„De te jól tudod, hogy szeretlek és ha a nyáron viszont fogsz látni, nagyon erősen át foglak ölelni. Mond meg kicsi szívem, melyik hónapban tudsz jönni…”

II. A Francia Idegenlégióban szolgálatot teljesítő magyar származású személyek közül 100 magyar tart fenn baráti levélkapcsolatot 120 itthon élő személlyel. A 120 között számos volt disszidens és volt légiós szerepel. Közülük többen időközönként felkeresik légiós barátaik itthoni hozzátartozóit.

III. Jelenleg nyilvántartásunkban 827 magyar származású légiós szerepel. Operatív osztályoknak további feldolgozás végett 371 légiósról küldtünk feljegyzést előzményekkel együtt. A 371 személy közül 130 leszerelt, aktív 231, meghalt 3, hazatért 7 személy. Látogatóba vagy végleges hazatéréssel foglalkozik 124. Magyarországról a közeljövőben 90 személy szándékozik kiutazni Franciaországban élő volt légiós, vagy jelenleg ott szolgálatot teljesítő hozzátartozójához vagy ismerőséhez.

Kórusz Gyula r.őrgy. alosztályvezető	Faggyas Sándor r.szds. csoportvezető

Forrás: ÁBTL 3.1.5. 19600/2 39-44. o.

8.

BM. III. Főcsoportfőnökség **Szigorúan titkos!**
V. Cs[oport]f[őnök]ség 4-C alosztály
72-6/121

Tárgy: A Francia Idegenlégióval
kapcsolatos tapasztalataink
az 1963-as évben.

Feljegyzés
Budapest, 1964. március 9.

1963. február hó 7-én (72-9/44.iktsz.) összefoglaló feljegyzést küldtünk a III/II-a-A alosztálynak, amelyben értékeltük a Francia Idegenlégió helyzetét és a magyar származású légiósok hangulatát. Az 1963-as évben felderített jelenségeket, adatokat az alábbiakban foglaljuk össze:

I. Statisztikai adatok

Osztályunkon 1963. február 7-ig 790 magyar származású légióst dolgoztunk fel. Az év végére számuk 873 főre – 83 fővel – emelkedett. Adataink szerint a 83 főből 76 fő most írt először légiós múltjáról, 7-en új belépők.

1963. december 31-ig 595 magyar származású légiósról küldtünk feljegyzést az illetékes operatív szerveknek és biztosítottuk leveleik folyamatos bemutatását (BRFK II. Alosztálynak 227 főről, megyei op. szerveknek 325 főről, központi op. szerveknek 43 főről küldtünk feljegyzést).

Az elmúlt évben 143 magyar szerelt le a légióból. Ezek közül 12 fő visszament a légióba helyzetük kilátástalansága miatt.

Jelenlegi adataink szerint 544 magyar teljesít aktív szolgálatot és 329 a leszereltek száma.

A hazatérés, illetve látogatás tervével 165 fő foglalkozik. Ezek közül 28 fő, mint francia állampolgár szeretne látogatóba hazajönni. Ily módon történő látogatásukat azzal indokolják, hogy ez esetben korábbi tetteik miatt védelmet élveznek a francia hatóságoktól.

1963-ban – tudomásunk szerint – 14 volt vagy aktív légiós járt itthon látogatóban.

8 fő jelezte, hogy Nyugat-Németországba fogja kérni hazatérését.

7 magyar adott hírt arról, hogy 1963-ban megkapták a végleges hazatérésről szóló engedélyt, de nem kívánnak élni vele.

A leszereltek közül 9 fő tett kísérletet az illegális hazatérésre. A magyar-osztrák határon elfogták őket, visszatértek Franciaországba. A hazatérésről nem mondottak le.

20 esetben jutott tudomásunkra, hogy légiós üzent haza kapcsolatainak beutazott magyar és francia, vagy Magyarországról látogatóban kint volt személyek útján.

Adataink szerint a közeljövőben 10 leszerelt légiós végleges hazatérése várható.

Magyarországról:

113 levélíró foglalkozott a kiutazás szándékával. Ezek közül számosan voltak – jelenleg is vannak – Franciaországban látogatóban.

22 levélíró közölt különböző külföldi címeket, hogy a légiós lépjen érintkezésbe e személyekkel.

7 levélíró tájékoztatta légiós kapcsolatát arról, hogy címét a budapesti Francia követségen közölték. A levelekre a légiósok válaszoltak.

11 levélíró írta meg légiós kapcsolatának, hogy illegális úton, vagy útlevéllel fog disszidálni Franciaországba.

II. Átszervezések

Az „Eviani" egyezmény alapján a Francia Idegenlégiónak záros határidőn belül el kellett volna hagynia Algéria területét. Megállapítottuk, hogy a légió számos alakulata állomásozik jelenleg is Algériában és hosszabb ott tartózkodásra rendezkedtek be. A légió parancsnoksága a tábori posta száma után használt „AFN" jelzést megszüntette és helyette a „FAFA" jelzést vezette be. Ezzel azt akarja igazolni, hogy a légió alakulatai a francia reguláris hadsereg kötelékébe tatoznak.

Számos algériai városban állomásoznak légiós alakulatok. Többek között: Colomb-Bechar, El-Golea, Ain-Sefra, Bone, Kheider, Arzew, Oran, Sidi-Bel-Abbes, Loghaut, Mecheria, Ouargle városokban.

Ezeken kívül: Bou-Sfer-Plage-ban és Mers-el-Kebir hadihajó- és tengeralattjáró állomás, valamint a 2. ejtőernyős ezred állomáshelye. Ain-el-Hadjarban az 1. páncélos ezred, Blidában ejtőernyős és tizedes iskola, valamint kiképzőtábor, Tabelbalaban szintén kiképzőtábor van. A Saharában lévő olajkutak őrzését továbbra is a légió látja el.

Tudomásunk van arról, hogy Hammaguir városban számos magyar származású légiőst rádióssá képeztek ki, akik közül többen haza akarnak térni.

A 13-as légiós ezredet [helyesen: féldandárt] Djiboutiba (Somaliai Köztársaság), más alakulatokat pedig Madagascárba, Tahitiba és Corsika [*sic!*] szigetére helyezték át. Corsikában kiképzőtábort, iskolákat és tanfolyamokat hoztak létre. De technikai alakulatok is állomásoznak itt. A Tahitiba helyezett légiós alakulatokat új tábori számmal látták el. Számuk: S.P. 91.309 France.

Adataink szerint, Abadla, Touggourt és Reggan városok közvetlen közelében francia atom- és rakétakísérleti telepek vannak. Ezen objektumok őrzésében számos magyar származású légiós is részt vesz. Látták a kísérleti telepek belső, műszaki berendezését. 1963-ban Reggan-ben felrobbantott francia atombomba robbantási színhelyén magyarok is teljesítettek őrszolgálatot.

Megállapítottuk, hogy 1963. március hóban a légió egyes alakulatai a francia haditengerészet és az USA katonai alakulataival, 1963. október-november hóban pedig az Atlanti Szövetség katonai alakulataival tartottak közös hadgyakorlatokat, amelyekben számos magyar is részt vett.

Franciaországban, Marseille városban lévő légióparancsnokság továbbra is fel és leszerelő, valamint elosztó központ maradt. Marseille mellett, Aubagne-ban új légiós tábort hoztak létre a leszerelők részére. Puyloubier városban van a légiósok részére fenntartott pihenő, de egyúttal a leszereltek részére ideiglenes tartózkodásra létrehozott állomáshely is.

[…]

Kórusz Gyula r.őrgy.	Faggyas Sándor r.szds.
alosztályvezető	csoportvezető

Forrás: ÁBTL 3.1.5. 19600/2 257-259. o.

9.

BM III. Főcsoportfőnökség **Szigorúan titkos!**
V. Cs[oport]f[őnök]ség 6-A alosztály
72-6/175

Tárgy: Tájékoztató a Bp-i
Francia követségről

Feljegyzés
Budapest, 1964. május 11.

A Francia Idegenlégióban szolgálatot teljesítők vagy leszerelt légiósok és magyarországi kapcsolataik feldolgozása során az elmúlt 4 hónapban az alábbi jelentésekre figyeltünk fel.

Franciaország Budapesti Nagykövetségét, illetve konzuli osztályát egyre több magyarországi személy keresi fel, és légiós kapcsolataikról kérnek tájékoztatást. A feldolgozó munkák során megállapítottuk, hogy a követségen nyilvántartják a magyar származású aktív és leszerelt légiósok neveit, címeit és egyéb rájuk vonatkozó adatokat. A követségen készségesen fogadják az érdeklődőket. Elbeszélgetnek velük és közlik a légiósra vonatkozó kért adatokat, amelyeket a illetékes francia hatóságok hoznak a Bp-i követség tudomására.

Idézünk a levelekből:

1. R. Ferenc Bp. V. Veress Pálné u. 12. sz. alatti lakos tájékoztatta fiát – R. Ferenc légiást –, hogy volt a Bp-i Francia követségen, ki akar utazni. Egyben hírt adott arról is, hogy fia létezését elhallgatja hatóságaink előtt. (Anyaga megküldve: BRFK II. alo.)

[…]

2. K. Erzsébet Bp. XV. Petrence u. 102. sz. alatti lakos felkereste a Bp-i Francia követséget és érdeklődött kapcsolata, K. Ferenc légiós hollétéről. Közölték, hogy K. Ferenc él, és házassági kivonatát kérte. K. Ferenc a légióból leszerelt – címe: 112 Rue des Pyrénées, Páris 20 – és közlése szerint a „Francia állam elleni kémkedés”-ért 4 hónapra volt elítélve. (Anyaga megküldve: Komárom m. III/II. alo.)

3. H. Nándor Budapest XVIII. Batthyány u. 183. sz. alatti lakos egy ismerősén keresztül értesült öccse, H. Károly légiós leszereléséről és címéről – 16 av. Leclarc, Sochaux, Hotel Joder. Ezzel kapcsolatban írta neki:

4. „Amikor hírt kaptunk rólad, hogy élsz, mama rögtön bement a francia konzulátusra és megkérdezte, hol van az a város, ahol az ő fia él. Rendkívül udvariasan bántak vele, kedvesek voltak hozzá, hiszen már jól ismerték őt a követségen, mert sokszor járt náluk az évek folyamán érdeklődni felőled. Tőlük tudta meg azt is, hogy leszereltél a légióból és mély sajnálkozásukat fejezték ki aziránt, hogy nem tudják megmondani a címedet, mert nem hagytál hátra erre vonatkozóan semmiféle adatot. Most, hogy a címed megvolt, ők is nagyon örültek, nevén szólították a mamát és azt mondják neki:” Kedves Himmer néni! Nyugodjon meg, a fia nagyon szép helyen van. A város ny-német és svájci határ közelében van, autógyárak működnek itt, autóiparáról híres és a szálloda, ahol a fia lakik, legszebb egész Sochauxban. A konzul személyesen is járt ott, ahogy ő mondta.” (Osztályunkon található).

Kórusz Gyula r.őrgy.
alosztályvezető

Faggyas Sándor r.szds.
csoportvezető

Forrás: ÁBTL 3.1.5. 19600/ 37-39. o.

10.

Budapesti Rendőrfőkapitányság **Szigorúan titkos!**
III/II-A alosztály
221-1195/83

Jóváhagyom:
Ambrus Sándor r. vezérőrnagy,
a Főkapitány ÁB. helyettese

Tárgy: Az OD-2280 sz. objektum
dosszié felülvizsgálatáról

Összefoglaló értékelő jelentés
Budapest, 1983. augusztus 1.

Jelentjük, hogy az 1983. évi munkatervben meghatározottak alapján felülvizsgálatra került az OD-2280 sz. – „Az idegenlégióban szolgálatot teljesített személyek" – objektum dosszié.

A felülvizsgálat célja volt a dossziéban szereplő személyek jelenlegi helyzetének felmérése és a megállapított adatok értékelése alapján az operatív ellenőrző intézkedések meghatározása.

Az idegenlégióban szolgálatot teljesítettek kategóriája potenciálisan veszélyesebb, mint az egyéb területekről hazatért személyek, mivel az idegenlégióban zömével alacsony kvalifikáltságú, esetenként züllött életmódot folytató, a szocialista társadalommal és annak ideológiájával agresszívan szembehelyezkedő személyek teljesítettek szolgálatot. Az idegenlégióban kapott elméleti és gyakorlati kiképzés során még jobban elmélyítették bennük a szocialista társadalmi rendszerrel való szembenállásukat, illetve speciális kiképzésben részesültek.

A fenti ismeretek birtokában feltételezhető, hogy ellenséges speciális szolgálatok ezeket a személyeket könnyebben felhasználhatják politikai és gazdasági bűncselekmények elkövetésére.

Az OD-2280 sz. objektum dossziéban 223 személy szerepel. Ebből 8 fő esetében nem rendelkezünk anyaggal, mert

- más objektumdossziéba átjelentve:	4 fő
- megyei áb. szerveknek megküldve:	2 fő
- BRFK III/III-D Alosztályon „F" do. keretében ellenőrzi:	1 fő
- BM Adatfeldolg. Csoportfőnökség ÁB nyilvántartójának megküldve:	11 fő anyaga
Összesen	18 fő.

A felülvizsgálat 205 személy anyagát érintette. Ebből adataink szerint jelenleg 146 fő tartózkodik külföldön, hazatért 59 fő.

Ezen személyek egy kategóriát képeznek, sajátos helyzetüknél fogva célszerű külföldön tartózkodók és hazatértek bontásban elemezni helyzetüket és meghatározni a szükséges intézkedéseket.

Hazatért személyek

1. Összlétszám:	59 fő – ebből
- meghalt:	4 fő
- vidékre költözött:	5 fő
- kivándorolt:	1 fő
Összesen:	10 fő

Felülvizsgálatra került: 49 fő anyaga.

2. Életkor szerinti megoszlás

41-50 év között:	25 fő
51-60 év között:	13 fő
61-70 év között:	9 fő
71 év fölött:	2 fő
Összesen:	49 fő

3. Iskolai végzettség szerinti bontás

Felsőfokú:	-
Középfokú:	9 fő
Alapfokú:	40 fő
Összesen:	49 fő

[…]

A „K" ellenőrzés és a KEO adattárában szinte valamennyi személy szerepel a légióban teljesített szolgálata miatt.

Értékelés

Az összesített adatok alapján megállapítható, hogy az idegenlégióban szolgálatot teljesített személyek túlnyomó része alacsony kvalifikáltságú, fizikai munkakörben dolgozókból tevődik össze – még a középfokú iskolai végzettséggel rendelkezők is.

Az itthon tartózkodók munkahelyi elhelyezkedését és munkakörét figyelembe véve megállapítható, hogy szolgálati-, vagy államtitoknak minősülő adatok birtokába nem juthatnak.

Az előzőekben említett alacsony iskolázottsági és műveltségi szintüket és beosztásukat tekintve, népgazdasági kárt okozó intellektuális bűncselekmények elkövetésére nem alkalmasak. Egyéb erőszakos, terrorista jellegű bűncselekmények elkövetésének potenciális lehetősége ezen személyek részéről valószínűbb.

A külföldön tartózkodók tevékenységéről, elhelyezkedésükről jelenleg ismeretekkel nem rendelkezünk.

A dossziéban szereplő személyek életkori megoszlását figyelembe véve megállapítható, hogy legnagyobb számban a 41-50 év közöttiek vannak, 40 éven aluli személy a dossziéban nem szerepel. Ez a réteg képezi azt a kategóriát, amely élettapasztalattal rendelkezik, ugyanakkor ismerve előéletüket, a legalkalmasabbak egyes bűncselekmények elkövetésére. A fentiek alapján reálisan feltételezhető, hogy az ellenséges speciális szolgálatok elsősorban

ezeket a személyeket használják fel ellenséges tevékenység végzésére, az 50 éven felüliek felhasználásának lehetősége csekély.

A nyilvántartásokban történt ellenőrzés alapján figyelmet érdemlő körülményként értékelhető, hogy az itthon tartózkodók kizárólag hazatérésük után, csak köztörvényes bűncselekményt követtek el, kivéve a tiltott határátlépést, vagy annak kísérletét.

A külföldön tartózkodók azonban disszidálásukat megelőzően politikai jellegű bűncselekményeket követtek el.

A bűncselekményt elkövetők számát az összlétszámhoz viszonyítva elenyészőnek tekintjük, az egyes személyek viszont több esetben több bűncselekményt követtek el, ami magában hordozza a további köztörvényes bűncselekmények elkövetését ezen személyek részéről. Ennek függvényében fokozottabban figyelemmel kell kísérni azokat, akik hazatérésük óta bűncselekményt nem követtek el, mivel nem zárható ki, hogy az ellenséges speciális szervek inkább ebből a körből választanak ki tippszemélyeket.

A hazatért személyek nyugatra történő utazása a létszámhoz képest csekély. Utazásaik nem tekinthetők rendszeresnek, ez részben adódhat abból, hogy kvalifikáltságuknál fogva nem igénylik az utazást, ugyanakkor esetleg anyagi lehetőségeik sem teszik lehetővé, erről azonban ismeretekkel nem rendelkezünk.

A külföldön tartózkodók beutazásával összefüggésben szintén megállapíthatjuk, hogy kis százalékban utaznak be az ország területére, melynek különböző okai lehetnek,így többek között:

- felelősségre vonástól való félelem,
- érzelmi kötődés hiánya,
- ellenséges propaganda hatása,
- anyagi lehetőségek.

A beutazások célja turista, rokoni-, illetve baráti látogatás, mélységében azonban jelenleg adatokkal nem rendelkezünk, fennáll annak lehetősége is, hogy egy-két személy beutazása irányított lehet.

Összegezve megállapítható, hogy ezen kategóriába tartozó, potenciálisan veszélyt jelentő személyek időszakos ellenőrzése indokolt, melyet külön feladatterv szerint hajtunk végre.

Intézkedések

1. Utóellenőrzés keretében kiemelten 10 fő ellenőrzését hajtjuk végre. Ennek eredménye függvényében teszünk javaslatot előzetes ellenőrzés, bizalmas nyomozás, vagy „F” dosszié keretében történő további ellenőrzésre.

Határidő: folyamatos
Felelős: Rozmann Kálmán r. fhdgy,
hazatérő vonalra beosztottak

2. A hazatért személyek szocialista relációban történő utazását felmérjük, egy esetleges harmadik országos találkozó lehetőségét vizsgálva.

Határidő: 1983. IX. 15.
Felelős: Várkonyi László r. fhdgy.

3. A külföldön tartózkodó volt légiósok beutazásait, azok célját pontosítjuk, rokoni, baráti körül felmérésére intézkedéseket teszünk.

Határidő: 1983. IX. 30.
Felelős: hazatérő vonalra beosztottak

4. A végrehajtott intézkedések adatinak értékelése alapján javaslatot teszünk a beutazók köréből ellenőrzési céllal történő kiválasztásra, KKA Értesítő Rendszerbe történő betáplálásra.

Határidő: 1983. X. 15.
Felelős: Rozmann Kálmán r. fhdgy.

5. Felvesszük a kapcsolatot az MNVK/. Csoportfőnökséggel esetleges kiegészítő, vagy új információk beszerzése érdekében.

Határidő: 1983. VIII.15.
Felelős: Várkonyi László r. fhdgy.

6. Intézkedünk a hazatért volt idegenlégiós személyeknek a „IK" ellenőrzés és a KEO adattárából történő törlésére.

Határidő: 1983. VIIII. 15.
Felelős: Várkonyi László r. fhdgy.

Kérjük a tervezett intézkedések végrehajtását engedélyezni.

Várkonyi László r. fhdgy.
Gondoló Antal r. hdgy.

Egyetértek:	Engedélyezem:
Gál Miklós r. szds.	Récsey Róbert r. alezredes
alosztályvezető	osztályvezető

[Alul kézírással:] *„Azzal, hogy a terrorcselekményre hajlamos személyeket majd a helyi adattárba is el kell helyezni!"*

Forrás: ÁBTL 3.1.5. 19600/3 229-237. o.

11.

Belügyminisztérium
III/IV. Cs[oport]főnökség
3. osztály
151-468-29/87.

[Kézírással: Szabó et!
Kérem soron kívül megnézni!]
Szigorúan titkos!

BM Adatfeldolgozó és Tájékoztató Csoportfőnökség
Állambiztonsági Op[eratív]. Nyilvántartó Osztály Vezetőjének!
Budapest

Kérem Vezető Elvtársat, hogy feldolgozó munkánkhoz a célszemély irányában felhasználható idegenlégiós múlttal rendelkező hálózati személy felkutatásában nyújtson segítséget az alábbi szempontok, ismertetőjegyek alapján:

– 50-55 év körüli,
– idegenlégiós volt, 1958-1962 között Franciaországban – Marseille-ben – Afrikában – Sidi- Bel-Abbés-ben – Oránban tartózkodott,
– a tuniszi határ mentén harcolt 1960-ban, esetleg megsebesült, 1961-ben kórházban ápolták,

– 1962-1965 között Párizsban élt,
– 1965-67 között települt haza,
– gépkocsit vezet, horgászik, faipari munkát végez,
– Agárdon nyaralója van,
– Szivárvány Szövetkezetnél (Bp. V. ker.) dolgozik vagy dolgozott,
– tagja a KIOSZ-nak, műhelye, üzlete van a XIX. kerületben,
– bejár (bejárt) a budapesti Francia Nagykövetségre,
– Franciaországból nyugdíjat, járulékot kap.

A kutatás eredményéről a fenti szempontok bármelyike megléte esetén kérem tájékoztatni a BM III/IV-3. osztály – Székesfehérvár – vezetőjét.

Székesfehérvár, 1987. november 30.

Balázs János r.ezredes
Osztályvezető

Forrás: ÁBTL 1.11.10. (55. doboz) Kutatások 1987-88.

12.

BM Adatfeldolgozó és Tájékoztatási Csoportfőnökség **Szigorúan titkos!**
ÁB Operatív Nyilvántartási Osztály **Különösen fontos!**
64-155/1987.

Balázs János r.ezredes Elvtársnak
BM III/IV-3. Osztály Vezetője
Székesfehérvár

Kérésére kutatást végeztünk a hálózati személyek nyilvántartásában.

A foglalkoztatott hálózati személyek közül a megadott szempontoknak megfelelő hálózati személyt nem találtunk.

Alkalmasak lehetnek az alábbi kizárt hálózati személyek:

„Kerék Mihály” fn. B-77526
„Somlai István” fn. B-78619
„Horák Péter” fn. B-98397
„Halász Péter” fn. B-101036
„Bödör József” fn. B-105485
„Takács” fn. B-116136
„Lantos” fn. B-119493
„Halász Ernő” fn. B-124766
„Pécsi Sándor” fn. B-126001
„Udvardy Jenő” fn. B-130938

Budapest, 1987. december 9.

Csukrán Magdolna r.őrnagy
osztályvezető

Forrás: ÁBTL 1.11.10. (55. doboz) Kutatások 1987-88.

3) Szabó László életrajza

Szabó László
ny. légiós törzszászlós
~ Nizza ~

1930-ban, Győrben született, majd egy bakonyi kis faluban, Lókúton nőtt fel, ahol apja kántor-tanító volt. Az elemit, testvéreivel együtt, még apja osztályában végzi, majd a zirci gimnáziumba kerül.
A háború végén, sok ezer társával, leventeként Nyugatra hurcolják. Április 12-én – Roosevelt elnök halála napján – amerikai fogságba esik, majd a mintegy 70 ezer magyar fogollyal átadják a franciáknak, akik a Rajna-vidéken aknát szedetnek velük, és munkatáborokba osztják szét őket. A 38 kilós kamasz – több száz társához hasonlóan – kishíján maga is odavész, de a Dieppe-i kórházban jólelkű nővérek végül megmentik, feltáplálják, és majd' egy év múltával viszontagságos úton hazatér.
Apja, aki a háború végén Nyugatra megy, s a közben kitelepített bakonyi sváb faluban állását veszti, azzal fogadja: „Minek jöttél haza?". Alig 15 éves kamasz fiával egy ideig a dudari bányában vájárkodik, majd – egy tízdollárossal bélelt – télikabátját ráadva maga bíztatja a Nyugatra szökésre.

1946 karácsonyán Bécsben két társával a Radetzky-laktanya francia őrségén jelentkezik a Légióba. A másik két fiút elküldik, őt – születési idejét 3 évvel antedatálva – alig 16 évesen felveszik a Légióba, s Innsbruckon, Bregenzen át Marseille-ba irányítják.

Innen előbb Algériába kerül alapkiképzésre, majd másfél évre Tunéziába. Ezután Vietnámba viszik immár éles bevetésre. Közel hat évig harcol Indokínában, többször megsebesül, majd tanúja és részese lesz a Dien-Bien Phu-i francia összeomlásnak.

Vietnámból 1954 novemberében Algériába vezénylik – ahová csapatszállító hajója 15 nappal az arab felkelés kitörése előtt fut be. A tunéziai határnál egy motorizált felderítő osztag parancsnokaként járműve aknára fut, súlyosan megsebesül, de felépül, és tovább szolgál.

1957 elején a Sidi-bel Abbes-i parancsnokság Marseille-be vezényli, hogy segítse a francia katonai elhárítást az ekkor már a Légióba tömegével jelentkező magyar menekültek szelekciójában. Vagy másfél hónapig jórészt rajta áll, hogy kit vesznek fel légiósnak a magyar fiúk közüp – ám mert ifjabb honfitársai sorsát túlságosan is a szívén viseli, utóbb visszavezénylik Algériába.

Itt újonckiképző altiszt lesz, majd újabb állomáshelyek: Korzika és Dzsibuti következnek. Ez időben már nős, családos ember. (Magyar feleségével, egy '56-os menekült lánnyal, regénybeillő módon Besanconban ismerkedik meg egyik szabadsága alatt.)

Törzszászlósként 21 év szolgálat után 1968-ban kéri nyugdíjazását. Családjával Nizzában telepedik le, új életet kezd, és évtizedekig aktív polgári foglalkozást űz. (Többek közt: a nizzai „Riviera" Áruház aligazgatója, majd tolmács és tárlatvezető lesz a Jules Cheret Múzeumban) Ötven évi házasság után nemrég megözvegyült. Nizzában él egyedül, aránylag gyakran látogat haza.

A nizzai légiós veterán bajtársi szövetség (AALE) aktív tagja. Embersége, humora és példás szerénysége miatt sokan kedvelik, s a légiós memoár-irodalomban is elismerően írnak róla. A francia Katonai Érdemérem és a Becsületrend tiszti keresztjének viselője.

4) Szecskó Tibor életrajza

Dr. Szecskó Tibor
ny. légiós törzszászlós
~ Aix-en-Provence ~

1940-ben született, gyöngyösi munkáscsalád legkisebb fiaként. Édesapja kőműves volt, bátyjából sofőr, nővéréből üzemi munkás lett.
Iskoláit szülővárosában végezte, tehetségével, szorgalmával több sportágban (bírkózás, futball, úszás) korán kitűnt. 1956 őszén egy mezőgazdasági szakiskola másodéves diákjaként lelkesen részt vett a forradalom helyi megmozdulásaiban, majd „teherautó-stoppal" egy társával Pestre ment, s a felkelőkhöz csatlakozva fegyveres nemzetőrként szolgált. November végén többedmagával Ausztriába szökött, az eisenstadti gyűjtőtáborba került, majd 16 évesen Franciaországban kapott politikai menedéket.
Rouenba érkezte után nem sokkal felvételét kérte az Idegenlégióba – de fiatalkorúként ekkor még hiába. Két éven át maga is osztozott Lille és Párizs szegény földönfutói sorsán, a „Huzat Szálló"-ban („Hôtel de Courant d'Air") híd alatt lakott és alkalmi munkákon tengődött. Az éhség és nyomor elől 1958 őszén ismét jelentkezik a Légióba, s Marseille-ből csakhamar Oránba hajózva pár hétre rá az algériai kiképzőtáborban találja magát. Két év múlva, alig húsz évesen, őrmesterré avanzsál, s az 1. Idegen ezrednél több száz ekkor tájt Afrikába érkező magyar újonc kiképző altisztje lesz. Ezután a 3. Gyalogezred kötelékében részt vesz algériai, szaharai és madagaszkári hadműveletekben, majd az 1. Lovas- (páncélos) ezredhez kerül.

Az Idegenlégió Sidi-bel-Abbés-i anyabázisa 1962 után a Marseille melletti Aubagne-ba települ át, itt kap ő is új beosztást az 1. Idegen ezredben és a főparancsnokság mellett. A '80-as években a Légió Múzeumának alapító igazgatója és Központi Archívumának vezetője lesz, mellette a „Képi blanc" című légiós havi magazint szerkeszti. Közben Montpelier 700 éves egyetemén történész diplomát szerez, majd – aktív légiósként máig egyedüliként – és a hadtörténet doktora lesz. 28 évi szolgálat után, a nem francia születésűek legmagasabb rangját elérve, 1986-ban légiós törzszászlósként kéri nyugdíjazását, de a tudományos életben és a veterán bajtársi körök (AALE) szervezésében továbbra is aktív marad. Másfél évtizeden át Montpelierben tagja volt a Nemzeti Tudományos Kutató Központnak (C.N.R.S. – Centre National de Recherches Scientifiques). A Légió történetéről franciául és angolul több száz cikket, tanulmányt és tucatnyi önálló kötetet publikált.

Sokáig abban a tudatban élt, hogy magyar állampolgárságától – számos légiós társával – távollétében a '60-as évek közepén megfosztották. 1974-ben francia állampolgár lett; spanyol-francia feleségével, gyermekeivel és unokáival több mint negyven éve Aix-en-Provence-ban él, a Mont Sainte-Victoire tövében. Kitüntetései közül a francia Katonai Érdemrendre és a „Művészet és Irodalom Lovagja" címre (Chevalier des Arts et des Lettres) a legbüszkébb – ez utóbbi rangos civil elismerést aktív francia katona máig sem kapta meg rajta kívül.

5) Nemes Sándor kérdőíve

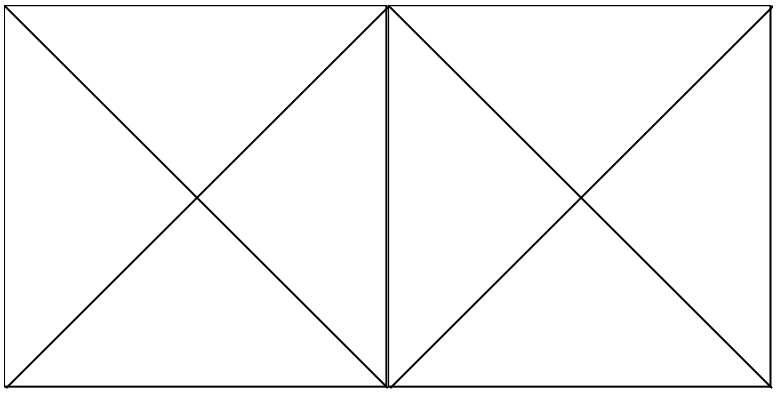

’56-os kamasz emigránsok
a Francia Idegenlégióban

~ kérdőíves kutatás ~

Személyi adatok

Név: Nemes Sándor
Születési éve, helye: 1941, Szekszárd
Utolsó (1956-os) magyarországi lakhelye: Szekszárd-Zomba (Tolna megye)
Mostani lakhelye Franciaországban: Borgo, 20290 Haute Corse

Nyilatkozat

A) Hozzájárulok, hogy adataim és közléseim tudományos publikációban (tanulmány, könyv, etc) nyilvánosságra kerüljenek.

B) Az anonimitásra nem tartok igényt.

Borgo, Korzika, 2012. május 8. Nemes Sándor s.k.

Kérdések

(I. Légió előtt)

1) Milyen családba született? (szülők, nagyszülők, testvérek, etc.) Melyek a legkorábbi emlékei?

Még nagyban dúlt a háború 1941 januárjában Szekszárd környékén, a stratégiailag fontos öcsényi repülőtér miatt, és a front állandó változás alatt volt. Apám régi vágású, falusi, szigorú, kántor-tanító volt, anyám háztartásbeli, három gyereket nevelt, melyek közül én voltam a legfiatalabb. A nagyszülők mindkét oldalról betelepített svábok voltak és a bátaszéki magyar királyi vasút nyugdíjazott alkalmazottjai, ami az alacsony bér ellenére is egy „befutott" munkahelynek volt minősítve.

2) Az egykori besorolás alapján családja „munkás", „paraszt", „értelmiségi" vagy „polgári", „reakciós" kategóriába tartozott-e? Miféle tradíciók éltek benne? (Pl.: vallásosság, munkás vagy polgári öntudat, patriotizmus, párt-szimpátiák, etc.)

A család „értelmiségi" beosztásnak „örvendett" a felszabadulás idejéig, mert utána ránk zúdult minden baj, ami az országban létezett. Előkerült apám kántor múltja, valamint leventeoktató tevékenysége is. Az első az klerikális barátságot jelentett, az utolsó német, azaz fasiszta elvekre utalt. Csakhamar „B"-listázták, azaz megbízhatatlannak [bélyegezték]. Apám pedig kizárólag magyar érdekekért harcoló, becsületes kisgazdapárti magyarnak mondta magát. Többször járt nálunk Veres Péter is, az akkor alakuló ÁVO nagy örömére, mert jött a Rákosi-féle „szalámiszeletelés". Röviden úgy mondhatnám, hogy az apám mindig rossz oldalon volt, még akkor is, mikor a Magyar Pedagógusok Szakszervezetének vezetői közé került.

3)Voltak-e rokonai, akik származásuk miatt, a háború idején vagy később üldöztetést szenvedtek? (pl.: deportálás, hadifogság, internálás, börtön, kitelepítés, etc.)

Ez a kérdés tárgytalan – csupán annyi, hogy az emigrálásom miatt sokat zaklatták a szüleimet.

4) Hova járt iskolába (elemi és ipari tanuló iskola, technikum, gimnázium, etc.) és hány osztályt végzett? Hogy ment a tanulás? Tanárok, diáktársak, akikre szívesen emlékszik?

Az apámat, mint tanítót ide-oda helyezgették, általában a legelhagyatottabb helyekre. A nyolc általánost 6 különböző osztályban végeztem, pl. Lajvér pusztán, ha létezik még a térképen egy ilyen téli sártenger és nyári lisztporfelhő, ahova csak az eltévedt varjúk jártak. Viszont volt ennek előnye is: az összevont osztályok révén megtanultam sok Petőfi verset és a köbgyökvonást is tíz évesen.

Zombáról kerültem a szekszárdi Garay gimnázumba, falusiasan, klottgatyában, egy kis libaszarral a sarkamon – ahol az első kitünőként végzett év után már csak pár hónap maradt vissza a forradalomig…

5) Mi volt a kedvenc időtöltése? (sport, mozi, haverok, barkácsolás, etc.)

Szerettem a sportot, a focit, a kosár- vagy kézilabdát, az atlétikát.... A tanárok is szerettek... Igazából én ott unatkoztam.... Az orosz nyelven kívül tudtam mindent, az oroszról viszont hallani sem akartam; sok haverom is lett, mivel átvettem az akkor divatba jött jampec stílust, eltűnt a falusi kisebbségi érzésem, halgattuk a Radio Novi Sad legújabb tiltott slágereit, ui. akkor a Tito „láncos kutya" volt. Csupán a magyartanárnőm jegyezte meg elnézően, hogy „izgatott gyerek volt ez a Sanyi", mert én szórakoztattam az osztályt...

Apám mondta: neked törekedned kell, a többieknek nem. Így is volt a DISZ-eseknél, akik a legnagyobb bunkók voltak.

Kedvenc hobbyaim közé tartozott a sport bármelyik ága, és örömmel tapasztaltam, hogy a szép sportruhás városi gyerekeknél mi többre vittük mindenütt.

6) Kedvenc filmjei, könyvei? (pl.: Rejtő Jenő regényei, háborús és kalandfilmek, etc.)

Rejtőről csak halllottam, hogy létezik. Verne Gyula, May Károly, Edgar Wallace, az első világháború története (Tolnai zöld sorozat), Villon-fordítások. A vágyam az volt, hogy olyan szabadul gondolkozó filmrendező, operatőr lehessek, mint amit a francia filmekben láthattam a magas termetem miatt, mert mind a 18 éven felülieknek volt, pl.: „A törvényen kívüli lovag", vagy „A félelem bére"....

7) Tartozott-e bármilyen fiúcsapatba? (galeri, sportklub, ministránsok, etc.)

Majdnem elfelejtettem, tényleg, voltam ministráns az öcsényi ill. bátaszéki templomban, bár ennek semmi vallási alapja nem volt, inkább gyerekes játékok, mint a füstölő pörgetés, az orgona pumpálása, a pap borának kóstolgatása, esetleg a nagyharang kondulás nélküli leállítása, ami ugye megszünt a „felszabadulás" után. Akkor kezdtek nekünk is vészesen kongatni...

8) Kellett-e gyermekként dolgoznia? (otthon a háznál, mezőgazdasági vagy ipari munkákon, etc.)

Nem, csak „illett", de a tanévnyitón dolgozatot kellett írni, hogy hogyan járultunk hozzá a kommunizmus építéséhez – rettenetes energiával melóztunk!!!!

Az volt a jó, hogy már megmondták előre, hogy nem kell félni, mert ha kész lesz a kommunizmus azonnal nekilátunk a szocializmus építéséhez; a jövő biztositva volt! Ezek közé tartozott: vas- és fémgyűjtés, kolorádó-bogár, illetve szarkaláb-vadászat, ürgeöntés, vasúti gazolás, INOTA, dinnyemag-gyűjtés, ivóvíz-szállitás cséplőgépekhez, gyapotszüret, stb. Megjegyzem, az így keresett fillérekből vett az anyám egy hosszúszárú nadrágot nekem. Ez volt az első! De kellett! Jött a kamaszkor!!

9) Volt-e 1956-ig fenyítve / büntetve? (pl. kisebb „balhék": lopás, csavargás, verekedés miatt – netán javító intézetben, börtönben, pl. „disszidálási" kísérletért)

Nem.

10) Volt-e „kisdobos”, „úttörő”, vagy később „DISZ-tag”?

Úttörő igen – a DISZ-tagság örömeitől megmentett a forradalom.

11) Hol járt, mit látott és mit csinált az 1956-os forradalom napjaiban?

Az iskolákat, gimnáziumokat, egyetemeket gyorsan bezárták, biztonsági okokból, valamint szervezkedések megállítása érdekében, a vidékieket hazaküldték. Én, 15 éves fejjel nem tudtam felmérni az eseményt. Tudtam, hogy valami történelmi dolog folyik, hittem abban, hogy a nép akarata győzni fog, egész addig, míg a Rádiónál belelőttek a tömegbe. Mikor a magyar a magyart lőtte, és mikor a diadalmas szovjet hadsereg, a mi jó kis baráti népünk mindent elgázolt, mikor a rendfenntartók még a családjukat sem kímélték, megutáltam a fajtámat. Lestük az ellentmondásos híreket, egyfelől csillapító, másfelől túlzó, izgató híreket, nagyon sok ember tétlenül bolyongott, nem tudta mit tegyen, mit kéne tenni... Mások, a városokban fegyvert szereztek, lövöldöztek teljes zűrzavarban...

Megható, csodálatos volt ez az emberi odaadottság, ez a láz, ez a bátorság, ez az elhatározottság, a végsőkig szembeszállni a ruszki medvével (URSS).

Mielőtt elhagytuk volna a gimnáziumot, az épület második emeletének ablakából kidobtam a búzakalászos Rákosi-címert, ami úgy repült mint egy tengerparti freesby, egész a Pelényi cukrászdáig, és kitűztem a diáksapkámra a Kossuth-címert „PRO LIBERTATE” felirattal. Az járt a fejemben, hogy fel kellene menni Pestre, de előbb fegyvert kellene keresni, amit sehogy se találtam. Így G.G. barátom lakásán gumibetűkkel röplapot szerkesztettünk, egy általános felhívást sztrájkra, és azt terjesztettük az iskolai füzetek kitépett lapjain.

Nem mondhatom tehát, hogy öltem, még csak nem is lőttem a forradalom alatt. Nem lettem hős, gyáva voltam ahhoz is, hogy egy tank elé feküdjek? Kit érdekeltem volna? Talán meg sem hallatszott volna szétmorzsolt csontjaimnak ropogása, a pufajkás ruszki meg csak köpött volna egyet! Ettől még nem vonultak volna ki.

Megundorodva, megcsalva, elárulva éreztem magam, mi magyarok, egy elátkozott nép vagyunk, nincs semmi új a nap alatt, mert a történelem megismétlődik, ezt a forradalmat is leverik a ruszkik, itt is lesznek vértanúk, itt is lesz megtorlás....

Vágyaim, álmaim, céljaim, első diákszerelmeim végét jelentette a forradalom. Volt egy felirat egy halott testén: „Nem hiába halt meg.” Akkor miért? A szabadságért? NEM. Felfigyeltek világszerte a virtusodra, magyar nép, de minden csoda három napig tart, más gondok jöttek, csak a kiábrándulás, a gyász és a fájó sebek nem [múltak el]...

12) Volt-e fegyvere, és tartozott-e valamely felkelő- vagy nemzetőr-csapathoz?

Fegyverem nem volt, persze szerettem volna, sőt az ócska orosz „camembert” géppisztoly is lenyűgöző hatással volt rám.

13) Miben látta kamaszként a harcok célját és a forradalom értelmét? Mit gondolt a „ruszkik”-ról és az ÁVÓ-ról? Az ENSZ és a Nyugat segítségéről? A forradalmi kormányról, az új pártokról és a lapokról? Saját szűkebb környezetéből kikkel szimpatizált a leginkább?

Mint már mondtam, ilyen fiatal korban nehéz volt, illetve nem tudtam felfogni a forradalom következményeit, értelmét. A ruszkikat utáltam, mint mindenki, hogy akasszák fel az ávosokat, egyetértettem Nagy Imre kormányával, és Kádárt hazaárulónak tekintettem; nem hittem külföldi segítségben.

14) Miként döntötte el, hogy emigrál? (egyedül, családi példa, baráti rábeszélés nyomán, netán a Szabad Európa Rádió üzeneteit hallgatva, etc.)

Tudtam azt, hogy apró tetteimért is számon fognak kérni, a gimiből biztos kirúgnak, hiszen osztályonként volt DISZ-es spicli, így sosem leszek én filmrendező, viszont nyugat felé megnyílt a lehetőségek útja, a kaland, a szabadság, a jólét, a fény, a dicsőség felé. Ezt akkor határoztam el, mikor már levertnek számított a forradalom, és megérkeztek az országba a ferdeszemű ruszkik, tehát ez egy egyéni elhatározás volt.

15) Emigrált-e közeli rokona 1956 végén, 1957 elején (testvér, unokatestvér, nagybácsi, nagynéni, etc), s ha igen, hová?

A családban nem volt más ilyen eset.

16) Mikor, hol és hogyan jutott át a határon?

A határátlépésre a karácsonyi szünetben került sor, Tito engedélyezte a belépést, az oroszok próbálták megakadályozni. Nekem a jugoszláv út volt a legrövidebb; a hogy és mintről egy hercegszántói osztálytársam tájékoztatott. Szekszárdról leutaztam vonattal Hercegszántóig, onnan este 2 km-t bukdácsolva szőlősökben másztam át a tüskésdrótos sövényeken. Gyerekjátéknak vettem. Az első faluban mondtam, ki vagyok, ott átadtak a rendőrségnek, akik elszállították az immár négy személyre nőtt menekülteket Eszék-re, majd innen Melencére, végül Gerovóba. Egyedül, rövid nadrágban, télen. Nem voltam még 16 éves...

17) Emlékei a menekülttáborról? (Hol és meddig várta a továbbjutást? Jó és rossz élmények? Társak, ismerősök? Nyelvi nehézségek?)

Nekünk nem nyílottak ki még a zombori rózsák. A melencei nyári bányászüdülő kb 100 személyt fogadott be, itt már összebarátkoztam négy hasonló sorsú diák sráccal, akik szintén egyedül voltak. Ők Bajáról jöttek. Nem tudtunk semmit, csak mentünk a felnőttek után, találgattuk, mi lehet igaz, mi nem, abból, amit mondanak. Innen vittek minket pár nap után ponyvás teherautókon egy „ezer kanyarosnak" nevezett szerpentin úton Gerovóba, fel a sziklás hegyekbe. Ez a kaszárnya jellegű tábor egy volt zsidó koncentrációs tábor volt, azt mondták, hogy Radnóti Miklós is volt itt. Másfél méteres hó, villanyos tüskésdrót, géppuskás és reflektoros őrtornyok... Ide lett beterelve több ezer bugyros, gondozatlan, sokkolt, fáradt, szomorú magyar menekült férfi, nő, gyerek, idős ember, félelemmel a szemükben. Mindenki menekülni akart innen a rossz ellátás és a vörös csillagos katonák miatt. Az éhség, a nyomor állati szintre vezette a népet. Sok volt a lopás, a verekedés, bicskázás, haláleset is előfordult. A nőket két hónapra rá egy tengerparti szigetre vitték, egy részük terhes volt, más részük nemi beteg.

Példaként említhetném, hogy a katonák-hagyta és szemétdomra dobott narancshéjért vihették őket az istálló szalmakazlába. Volt egy szökési kísérlet is, egy halott volt és egy sebesült, a katonák tüzet nyitottak az őrtoronyból. Egy fiatal terhes lány is öngyilkos lett, kiugrott a

harmadik emelet ablakán. Napirendként történtek a durvaságok, amihez jóformán hozzászoktunk, örültünk hogy semmi bajunk nem lett – mert nem volt semmink, szerencsére. Így ment ez március közepéig. Nyomortelep, mondtam is a haverjaimnak, van ebben az egészben már olyan átéltnek mondható dolog, mint az alasztófavirágos Villon-vers, mert a sorsunk teljesen beláthatatlan és reménytelen lett.

18) Hogyan jutott tovább, s miért éppen Franciaországot választotta?

Elsőként, Izrael konzulja érkezett, és még aznap repülővel vittek el harminc menekültet, akik – gondolom – zsidók lehettek.

Másodikként a svéd konzul jött, szivesen mentem volna, mert egy egész győri gimnázium állitólag már ott volt. De mondták, hogy a létszám betelt, és már csak azt viszik, aki aláír egy szerződést két éves vasbányai munkára. Ezt 16 évesen csak megköszöntem; március 20 körül jött a francia konzul, mindhárman feliratkoztunk, elláttak minket útlevéllel, és vagy 200 személlyel együtt felültettek a párizsi vonatra, átszállás után érkeztünk másnap délután Rochefort sur Merbe.

19) Találkozott-e a menekült táborban civil ruhás magyar légiósokkal, akik újoncokat toboroztak, vagy hallott-e máshonnan e lehetőségről?

NEM VOLT sehol sem ilyen „comité d'acceuil" [fogadóbizottság], viszont hallottam arról hogy kissebb bandákban ilyesmiről beszéltek a vagányabb, még puskaporos fiatal pesti srácok. Én ilyesmire nem is gondoltam.

20) Franciaországban mi lett a további sorsa? (újabb menekülttábor, gyermek-intézet, örökbefogadás, munka, etc.)

Egy kimustrált repülős kaszárnyában helyeztek el bennünket, ahol már voltak 600-an egy előbbi transportból. Tetű- és bolhairtás, tus, tisztálkodás, rendszeres étkezés, előétel, hús, dessert, bor... Hetenként kaptunk 500 régi frank zsebpénzt, ami megfelelt 5 film árának. Egy nap elfogadtam egy ajánlatot: lakás, étel, 5000 frank havonta, mint segédmunkás.

(II. A Légióban)

21) Hol, mikor és milyen várakozásokkal jelentkezett a Légióba? Egyedül vagy társakkal lépett be? Elsőre felvették, avagy csak többszöri próbálkozásra?

Egyelőre nem szeretnék eltérni a kérdésektől, mert a „motiváció"-ról talán később beszélek. 1961 márciusában szép, verőfényes tavaszi napon csöngettem be a Vincennes-i erődmény kapuján. Egy zöld-piros tábla felirata megnyugtatott, hogy a felvételi-szerződési iroda éjjel-nappal nyitva van, az év minden napján. Egy díszruhás őr egy baloldali irodába vezetett, ahol hamar megértette egy szakállas, egykarú, olasz szakaszvezető a szándékomat. Többször figyelmeztetett, hogy gondoljam meg alaposan, most még elmehetek, mert aztán késő. Én ezt már meggondoltam azelőtt, és elszánt voltam; egy nagy hálószobába kerültem, volt ott már két német, egy francia és egy spanyol. Másnap reggel egy tucatnyian voltunk, köztük egy kis magyar srác, az Orbán Jocó Stuttgartból. Első alkalomra felvettek.

22) Ismert-e magyar fiút, aki nem volt még 18 éves, mikor életkorát eltitkolva légiósnak állt, s ezért – a Vöröskereszt közbenjárására – később leszerelték?

Ilyennel nem találkoztam; én már nagykorú voltam ’61-ben. Hallottam róla, hogy voltak ilyen többé-kevésbé sikeres próbálkozások, de biztos ügyesen tudott bújtatni a Légió is...

Viszont a szüleim próbáltak visszahozatni Gerovóból a Vöröskereszten át annak idején, ezt ők mondták nekem később.

23) Hogyan emlékszik az első hónapokra? (alapkiképzés – France, Algir, etc.)

Az alapozás Algériában, Saida városában történt: negyedik század, negyedik szakasz; itt ismertem meg Szecskó Tibort, mint újdonsült kiképző őrmestert.

Tudtam, hogy nehéz lesz, hogy testileg-lelkileg kifárasztanak, hogy ezt bírni kell. Erről kioktattak az idősebb magyarok; „pofa be, ne kérdezősködj, ne feleselj, tedd, amit mondanak, mosolyogj. még a legnagyobb megerőltetésekkor is, hogy ne látszódjon” – én is megtanultam ezt a grimaszt. „Légy gondozott, figyelmes és önkéntes.”

Bevallom, ez a 4 hónap nagyon nehéz volt!

24) Volt-e sok magyar az újoncok közt? Kb. hányan az Ön alakulatnál? Név szerint kikre emlékszik? Volt-e köztük, aki idővel jó barátja, valódi bajtársa lett?

Mikor kialakították a századokat, elosztották a nemzetiségeket, majd a szakaszokban is. 1961 ben szakaszonként 5 vagy 6 magyar ujjonc volt, ami századonként 20-24 magyart [jelentett]. A Saidában élő magyar kolóniát olyan 150 főre lehetett saccolni. A Légióban nehéz hosszú távú barátságot elérni, mert állandóan ide-oda helyezik az embereket. Pár név: Sípos Pista, a Szabó-ikrek (Sanyi és Jancsi) Tóth Miska, Orbán Jocó – az utóbbi kis srácot sokat segítettem és vigasztaltam –, a Holtság Laci, aki öngyilkos lett...

25) Érzett-e honvágyat az első időkben, s gondolt-e arra, hogy jobb lenne mégis hazatérni? Mi volt, ami e nehéz pillanatokon átsegítette?

Éreztem persze, mint mindenki, sokat gondoltam haza, a szüleimre, testvéreimre, haverokra, kis csajokra.

Számomra ez az egész história egy kihívás volt, az emigrációtól kezdve mostanáig, hogy képes vagyok-e elérni valamit külföldön, nyelvismeret, szakma, diploma nélkül, egyedül megállni a helyemet, úgy, hogy miattam ne szégyenkezzen senki. Na most, a Légió nem volt éppen tündöklő karrier, hiszen még háború volt, és háborús időkben bizony katonák is meghalhatnak... Nem baj, ha már itt vagyok, tegyem a lehető legjobban, amit kell. Tehát egy önérzetes, büszke gőg miatt maradtam, nem akartam szégyenkezni otthon. Hamar lemondtam a magyar gyülekezetekről (maffia kicsi), az ivászatok után jöttek a nosztalgiás nóták, a „Gyere, Bodri kutyám”, a „Nótás kedvű apák”, meg az „Akácos utak”, mert ugye, „sírva mulat a magyar”, meg aztán „majd meglátjuk, hogy ki a legény a gáton”... Ennek nem láttam értelmét, nem bírtam ezt a késsel való vájkálást a sebben.

26) Mikor adott hírt először magáról, tudatva az otthoniakkal, hogy légiósnak állt? Küldött-e magáról fényképet, pénzt a borítékban?

A kiképzés végén írtam először haza, a szüleim 6 hónapig nem tudtak rólam, fotót talán küldtem, de pénzt azt biztos hogy nem, mert nem volt nekünk sem. A zsoldunk 9000 régi frank körül forgott, ami a hónap végi kötelező csikkezésnek megfelelő összeget jelentette.

27) A magyar belügyi posta-cenzúra 1956 után számos légiós-levelet elfogott, melyekből az Állambiztonsági Levéltár ma is jóféhányat őríz eredetiben vagy fotó-másolatban. Levelezett-e Ön Magyarországra, s ha igen, milyen gyakran és kivel? (család, barátok, lányok, etc)

Családomnak sokat írtam azután, annyira azért vigyáztam, hogy ne írjak olyanokat, hogy „az atombombák fénye mellett írom e sorokat", hogy „most rendeztem el a viet emberfül gyűjteményemet", vagy hogy lerajzoltam volna nekik a MAS 36-os ismétlőpuska ütőszegének leegyszerűsitett sémáját. Igazából a III/III elég jól lekáderezett, mert sok mindent tudott rólam, nem gondoltam hogy ilyen „figyelemreméltó" vagyok.

A barátok meg tudatták velem, hogy legyek szíves ne írni mostanában!!

Érdekes lenne elolvasni mit irkálhattak össze rólam... Már csak azért is, mert a francia katonai „kollégáik"-nak is volt fantáziájuk.

A kérdés tágitásához azt tudom hozzátenni, hogy ez a cég – természetesen a magyar rendőrségről van szó, ez az eset úgy 1983 ban lehetett, a szekszárdi megyei rendőrségen, ahová egy fiatal belügyes nyomozó jött le Pestről – próbált az én katonai tevékenységeimbe behatolni, nem mint harcos légiós ellen, hiszen egyéves éles bevetéssel nem én nyertem meg vagy vesztettem el az Öbölháborút…

Érdekelték őket a rádiós összeköttetéses hullámhosszak, a hívójelek, a titkosírás kulcsai, a hadak és hadseregek hálózatai. Statisztikák az édesvíz tartalékról, a „vízpárolók" működéséről, valamint a nukleáris fegyver próbáiról. Ezekről nem beszéltem, erre nem feleltem, minden esetre nem is kínoztak, csak hamar észre lehetett venni a dolgok velőjét. Sokat kételkedtek abban, hogy mint egyszerű kis zászlós ilyen fontos beosztásom van, ez jó volt nekem is így, hiszen mit tudhat egy kis zászlós... Francia részről hasonló volt a helyzet. Megfigyelés alá kerültem, mikor a 2° Bureau megtudta hazautazási kérvényezésemet. Hirtelen sok új ismerősöm lett, többször meghívtak vacsorára, ahol gyakran terelődött a duma Kelet-Európára (sic!). De ha egyszer jogom van, akkor mit fontoskodnak? A Guadeloupe-i származású biztonsági ezredes is leintett, hogy ne fölényeskedjek annyira, mert... elővett egy mappát és kivett egy lapot: „Ekkor és ekkor az x számú bombakisérlet alkalmából felkeltette a figyelmet, hogy egy orosz hadihajót fényképez" – olvassa nekem, nagy forgó szemekkel. Igaz volt... – Ezredes úr! Olyan szépen festett az a vörös csillag a hajó kéményén, a két odahajló pálmaág és a felkelő nap között, azt muszáj volt lefotózni. Többek között ez is egy figyelmeztető jelzés volt: „Vigyázz, mert figyelnek!"

28) A magyar belügyi iratok szerint az '50-es évek végén és a '60-asok elején aránylag sok magyar légiós haza tért. Mit gondol, miért? Volt-e olyan személyes ok, ami ezt indokolhatta?

Az „átlagos"-nak mondható magyaroknak a felvételén kívül, volt több „magyar hullám": az első 1848-ban, melyről nincsenek adatok, a második az 1948-as emigráció, a harmadik az '56-os. Minden relatív, mit neveznek ők „aránylag sok"-nak; de elképzelhető az is, hogy sokan azt hihették, hogy kolbászból van a bel-Abbes-i nagykapu. És volt a vietnami háború is.

29) Emlékszik-e szökött magyar légiósra? Mi lett a sorsa? S ha elkapták, mi a büntetése?

Háború idején szökés az ellenfél elől = katonai bíróság, halál. Ma már csak a szökés előtti, ill. utáni disznóságok miatt vonható felelősségre. A szökés különben nem kunszt, nem számít hőstettnek, nekem egy deserteur mindig deserteur marad, mert megvan a tisztességes távozás lehetősége. Ismerek két magyart is, a sorsukkal nem törődöm, mert nem érdemlik meg.

30) Légiósként az algériai háborúban Ön mit érzett az arab lakosság és az FLN emberei iránt? Ez utóbbi propagandája szerint „a nép" itt is egy hódító nagyhatalom uralma ellen lázadt – akárcsak Magyarországon 1956-ban… Hogy látta mindezt egy magyar légiós, aki nem csak az algíri, de a pesti utcai harcokban is részt vett?

Bocsánat, ezt a kérdést kicsit furcsának találom, ebben van egy olyan „újságírói íz," amelyben a légiósok lelkiismeretét forcirozzák. Szögezzünk le egy dolgot, akinek lelkiismeretfurdalása volt x, y, vagy z nép vagy népcsoport ellen, az nem maradt sokáig a Légióban. A fajgyűlölők sem, mert mehettem volna Madagaszkárba is pl. „falvakat égetni" és „négert irtani" a kommunista propaganda szerint. Engem senki sem buzdított arra, hogy „most mész az arabokhoz, és ne is lássalak, amíg nem teszel 20 arab frizurát az asztalomra". Algériában az Idegenlégió feladata a rendfenntartás, a lakosság békéjének biztosítása volt, valamint Franciaország erdekeinek védelme.

A légiós katona volt, parancsot teljesített, miért lenne érzelme a kommunista FLN iránt? Mert több pénze volt, mint egy légiósnak? Mert ölte a saját népét? Mert nem ismert törvényt, genfi egyezményt? Akik nemi szervekkel a szájukban hagyták prédául a sakáloknak a francia fogoly katonákat? Mi lehetett erre a felelet? Fogat fogért – és csak az eredmény számít, a többit majd eldönti a történelem. Mi azért harcoltunk, hogy mentsük a bőrünket...

Egy háborúban az a győztes, aki túléli.

Szerintem a két esemény nem összehasonlítható.

31) Volt-e olyan nagyjából egyidős magyar bajtársa, aki a harcokban súlyosan megsebesült, elesett vagy eltűnt? (Nevet, helyszínt, dátumot is kérnék, ha lehet!)

Volt, esetleg később, hirtelen nem jön név az eszembe.

32) Említsen példát a légiós bajtársiasságra – amikor Ön kapott mástól valami nagy, netán életmentő segítséget.

Inkább fordítva történt, rádiós mivoltomra való tekintettel.

33) Említsen példát a légiós bajtársiasságra – amikor Ön nyújtott másnak valami nagy, netán életmentő segítséget.

%

34) Hol és milyen légiós ezredekben szolgált? Közülük melyiket kedvelte leginkább?

1°REI SIDI BEL ABBES 1961
1°RE KORZIKA 1962-1966
1° REC BOU SFER ORANGE 1966-1972

5° RMP 1972-1975
Kedvenc ezredem a Royale Etranger de Cavalerie.

35) Milyen katonai szakképesítést és rendfokozatot szerzett?

Az első idegen lovasezred rádiós híradó-hírszerző tiszt[helyettes]e 1962-től 1972-ig mint törzsőrmester. 1973-ban léptettek elő zászlós rangba.

36) Van-e maradandó harctéri sebesülése?

Nincs.

37) Légiós kitüntetései:

Van, de nem hordom.

38) A Légió után katonai pályáját folytatta-e a Francia Hadseregben is? Ha igen, hol és mettől meddig?

Igen, 1976-tól 1978-ig, fegyvernem-változtatás után, először mint „sous officier de carriere" majd „cadre speciale".

(III. A Légió után)

39) Mikor és miért kérte a Légióból leszerelését? (megromlott egészség, családalapítás, más vonzóbb polgári foglalkozás, pénz, etc.)

Félig civil, félig katonai státusz, más, hasznos környezet… Megszabadultam egy bizonyos „szemvédőtől".

40) Civilként hol telepedett le, és mihez kezdett? Nehéz volt-e újra beilleszkednie a civil életbe? Segített-e a Légió, hogy helyét megtalálja?

Párzsban szereztem munkát egy nagy amerikai cégnél mint biztonsági ellenőr. Egy légiós altiszt könnyen talált munkát.

41) Van-e saját családja? (feleség, gyerekek, unokák, etc) Ha a felesége nem magyar, beszél-e még más magyarul is a családban?

A feleségem korzikai, se a fiam, se a lányom nem beszél magyarul – nem volt erre időm, és ezt nagyon sajnálom.

42) Mikor jött először haza látogatóba Magyarországra? Kik és hogyan fogadták (család, barátok), s annyi év után milyennek találta az országot? (Jobbat várt, rosszabbat? Politika, gazdaság, mindennapi élet, etc.)

1976-ban. Az első légiósok közé tartozok, akik hivatalosan szolgálati idejük alatt hazamentek. Nem csak a család örömére, mert a III/III is várt rám. [További kiegészítés a kérdőív végén!]

Röviden: szeretem nagyon a hazámat, nem mondhatok rosszat – jót mondani elég nehéz.

43) Mikor lett francia állampolgár? Magyar állampolgársága megszünt-e? Netán 1990 után újra kérte, vagy automatikusan visszakapta?

1975-ben, egyszerű levél értesítés révén, Szecskó Tibor tudatta velem, hogy a magyart megvonták. Nem kérem újra, akiknek mersze volt, hogy automatikusan megvonják, legyen most töke (bocs), hogy automatikusan visszakapjam.

44) 1990 után gondolt-e arra, hogy végleg hazatér? Ismer-e ilyen volt légiósokat? (Névvel, címmel, ha lehet – szeretnénk őket is felkeresni!)

Többször jártam otthon, de nem tudnék otthon már megélni, más az életfelfogásom, és sok minden, amit a magyar természetesnek vesz, engem felháborít. Címmel rendelkező magyar légiós ismerősöm nincs, magyar fórumokon lehet talán találni.

45) Van-e élő kapcsolata Magyarországgal? (család, barátok, hazatért volt légiósok, etc.)

Családommal van kapcsolatom levélben, interneten. Jó lenne összejönni látogatásom alkalmával egy régen ismert légióssal, de nem keresem okvetlenül a kapcsolatot. Mikor leszereltem 1978-ban, a katonaélettel is megszűnt a kapcsolatom. Szerintem nem jó dolog régi katonai regéken álmodozni, mert élni kell a civil élet gondjaival és realitásaival is: nősülés, civil munka, gyerekek, építkezés, stb, és a civilben is meg kell állni a helyet; mert a civil élet is harc.

46) Mit tud Magyarország elmúlt 20 évéről? Hogyan látja politikai helyzetét, s általában a magyarság jövendő esélyeit?

Elég könnyű ma már figyelemmel kísérni a hazámat. Mikor megyek haza nem kis büszkeséggel mutatják az emberek, hogy milyen fejlődés történt 20 éve. A külföldi azt mondja, hogy szegeny nép a magyar, kis ország, de milyen jól élnek! Azt látom, hogy e képek mögött a magyar nép továbbra is nagyon sokat dolgozik, hogy boldogulhasson. A falvak, a tanyavilág keveset, vagy nagyon lassan változik. A nép még mindig hisz mindenféle pártoknak, változtatni a helyzetén képtelen, mert defetista. A jelszó: „Ez van!”, és így kell most cselekedni.

47) Aktív tagja-e az AALE-nak, s ha igen, mióta?

Kb 5 éve kapcsolódtam újra a veteránok szövetségébe itt Calvi-n a 2° REP gyámjában.

48) Eddigi életútjából és légiós múltjából mire a legbüszkébb?

Furcsán hangzik, gondolom, otthon, ha azt mondom, engem a Légió tanított meg úgy élni, hogy ma emelt fejjel és megelégedetten éljek tisztességes körülmények között. Örülök, hogy

a korzikai társadalom elismert személye vagyok, hogy van egy nagy családi házam, és két szép, egészséges gyerekem, valamint egy éve egy unokám. Legyökereztem.

49) Mi az, amit megbánt vagy ma másként csinálna?

Mint Edith Piaf: „Je ne regrette rien."

50) Ha most a nagy ismeretlennek neki vágva egy „túlélő gyakorlat" hátizsákját kellene telepakolnia, mi mindent tenne bele? (legféltettebb tárgyai, emlékei, etc.)

A családom fényképét, egy friss sört, aztán „elmegyek, elmegyek, milyen útra, még nem tudom..." Talán oda, ahova a lovam nyerge visz, mert tudom hogy ez adja az élet java-borsát, amit érdemes megélni!

Köszönöm a bizalmát! A kutatás eredményéről tájékoztatni fogom!
En vous remerciant d'avance pour votre aide dans mes recherches,
Salutations distinguées, NB

Lezárva: 2012. 06.25.

(Csatolmány: archív fotók + levelek, novellák, emlékezések)

(Nemes Sándor archív fényképei)

6) Soós Sándor 1956-os emlékei
„Ha elesnék, maradjon valami utánam…”

IGAZOLVÁNY

25. sz.

Soós Sándor

az IGAZSÁG,

a forradalmi magyar honvédség

és ifjúság lapjának

nemzetőr

/Fegyverszám: B I. 3173/

aláírás

P. H.

főszerkesztő

Személyazonossági igazolvány száma:

AU-II. 303424

Érvényes: visszavonásig

Engem a forradalom Oroszlányban ért, másodéves vájár-tanoncként. Október 24-én ébresztő után társaim izgatottan mondják, hogy éjjel a rádióban lövöldözést hallottak, s hamar híre megy annak is, hogy a honvédelmi teremből eltüntek a fegyverek. A tanárokkal s egymás közt egész nap diskurálunk, óráink nincsenek. Estére aztán jönnek a bányászok teli torokból skandálva: „Aki magyar, velünk tart!” Az igazgató és a tanári kar próbál lebeszélni, de mert többségünk csatlakozik a tüntető menethez, a nevelők egy része is velünk jön „biztosításként”. Emlékszem a jelszavakra: „Magyar urán: magyar kincs – ahhoz másnak köze nincs!”, és persze a „Rusz-kik ha-za!”. Gondolok egyet én is, s elkezdem a cserkész-indulót: „Fiúk, fel a fejjel, a harsona zeng…” – lelkesen átveszi mindenki. Késő este érünk vissza, a vacsoránál újabb ötletem támad: „Le a vörös csillaggal!” – még az éjjel megtörténik ez is.

Tanáraink óvva intenek tetteink következményeire, de hiába. Másnap vagy hatan elindulunk Pestre, gyalog. Sárligetnél egy JAC-18-as mélyen ránk röpül; szétrebbenünk, ahogy tanultuk, de nem nyit tüzet, csak ijesztget. Obazok táján már szovjet pácélosok cirkálnak, Bicskénél pedig hídzár állja el utunkat. A motozásnál az ejtőernyős késem el akarják venni, mire én a folyóba dobom. Ebből kishíján balhé lesz, de egy tiszt ránk förmed: „Tünés, amíg nem késő!”

Budaörsig baj nélkül elérünk, de már az újabb ellenőrző pont előtt inkább különválunk. Innen a budai kertek alján egyik társammal kettesben lopózunk be a városba. A Margit-hídon még csak átjutunk, de már az EMKÉ-nél heves lövöldözés fogad. Egy sebesült átadja nekem fegyverét, egy Morsin-Nagan karabélyt szuronnyal. Követjük a többieket, de a Corvinig már nem jutunk el, mert lőnek minden felől és közben ránk esteledik. A társam elmarad valahol, s én a Szabad Nép székháznál találok egy csapatra, melyet katonák irányítanak. Később a New York „palota-őrsége” fogad soraiba, járőr és más szolgálatokra. Kezembe nyomnak egy

köteg lapot – a „Szabad Ifjúság” különszámát –, hogy osszam szét a Nyugatinál, de már a sarkon szétkapdossák. Odébb a Bástya mozi homlokán öles betűk hirdetik a várva-várt premiert: „Menekül az ÁVÓ!” – egy olasz film címét átigazítva. („Menekülés Franciaországba” – nem sejtem még: hogy nemsokára ez a sors vár majd rám is...)

Bűvös napok jönnek: a nép küzd, gyászol és remél. Temetik a holtakat, keresi mindenki eltünt szeretteit. Közben: őrség, portya, letartóztatások – Fő utca, Köztársaság tér, Duna-part... Majd bekövetkezik a csoda: elmennek az oroszok! Győzelmi mámor, ölelgetnek, amerre csak járunk. Igazolt nemzetőr leszek én is, bár a 17. évemhez néhány hét hiányzik még.

Hazanézek Hidegkútra. A kisebbik öcsém fedez fel elsőként: „Megjött a Sanyi!” – kiáltja, mire apám jól nyakon teremti. Egy kedves jó ismerős ugyanis már a halálhíremet költötte, és a szüleim napok óta hiába kerestek a friss hantok között… Nem csoda, ha sírva jönnek elém, apámtól még két pakli cigarettát is kapok – holott a dohánynak, italnak esküdt ellensége!

November 4-én reggel vége az álomnak… Nagy Imre beszél a rádión, ébredj Magyarország, jön az orosz, vissza a csatlósaival!

Süvít itt, robban ott – szörnyű napok következnek. Egy golyószóróval hátra küldenek a Dohány és az Osváth utca sarkára, mellém adva egy híradóst és még egy srácot. A zongora-üzlet lángokban, az Osváth utca végén elszórt lövöldözés, annál pokolibb a harci zaj a New York körúti oldalán. Páncélosunk már eltünt, és hallgat a 45-ös gépágyúnk is a Dohány utcában. Egy becsapódás szilánkjai fölsebzik az arcom és a lábaimat. Sok vért veszítek, a fejkötésemen is átüt, de a sebeim szerencsére nem mélyek. Napokig viselem a kötést, amúgy véresen, forradalmár-módra.

A harcok szünetében egy szöggel a puskám tusába vésem: „Pro patria et libertate!” és: „Halál az ÁVÓ-ra!”. Majd a nevem és címem is aláírom – ha elesnék, maradjon valami utánam… Később besül a puskám, szerzek egy másikat helyette, ezt a „dedikált példányt” meg ott felejtem a visszavonuláskor. Ha rossz kezekbe kerül, s vele én is, sok év börtön vagy akár kötél is járhatott volna érte!

Majd egy hét után feladjuk a New York Palotát. Éjszaka van, páran még hátra maradnak zajt csapni, mi meg várjuk, hogy a szomszéd nyomdából kijöjjön az Igazság utolsó száma,

benne útravalóul a Petőfi-verssel: *A kutyák és farkasok dalá*val. Aztán irány a vészkijárat: a rakodó-alagút, és elrobogunk a pár saroknyira ránk váró vöröskeresztes mentőkocsikkal.

Másnap késő este jutok el a Pesthidegkúti út 169-be. Érkezésem a család riadt örömmel fogadja. Csempész-arzenálom láttán – egy Tokarev pisztoly öt tárral és két kézigránáttal – óvva intenek: ha egy lövés is eldördül, az oroszok szétlövik egész Hidegkútot. A környék kommunistáit már fölfegyverezték, járőröznek, és bármikor riaszthatják az oroszokat. Két ismerős sráccal végül úgy döntünk: hegyen-völgyön át Nyugatnak vesszük az irányt!

Sok izgalom után harmadnap éjjel érünk a határszélre. Levél község után egy kanálishoz jutunk, a túlpart már Ausztria. Igen ám, de hogy kelünk át rajta? A hídja berobbantva, jeges vize tele szögesdróttal…

Hirtelen: „Állj, ki vagy?!” Hasra mindenki, csak egy hozzánk csapódott kis roma srác mer rá hangosan felelni: „Magyarok vagyunk!”

Magyarok, persze, a határőrök is... Kérdezik, van-e pénzünk, majd kissé odébb megmutatják a gerendát, amin átjuthatunk végre. Éjfél elmúlt rég, közben november 21-ére fordult a naptár – éppen a 17. születésnapomra…

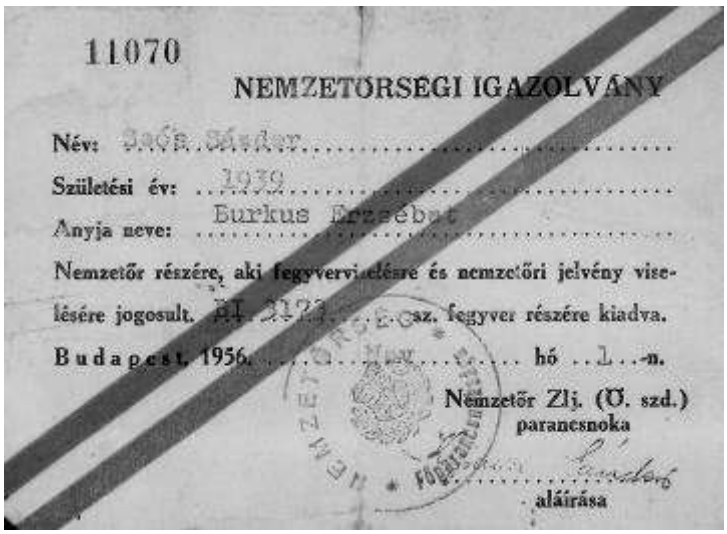
11070

NEMZETŐRSÉGI IGAZOLVÁNY

Név: Soós Sándor

Születési év: 1939

Anyja neve: Burkus Erzsébet

Nemzetőr részére, aki fegyverviselésre és nemzetőri jelvény viselésére jogosult. [illegible] sz. fegyver részére kiadva.

Budapest, 1956. [illegible] hó 1-n.

Nemzetőr Zlj. (Ü. szd.) parancsnoka

aláírása

Soós Sándor ’56-os emlékeit a szerző kérésére közel húsz oldalon leírta; ebből készült a fenti válogatást.

Néhány szót a kamasz felkelő utóéletéről. A traiskircheni menekülttáborból előbb az NSZK-ba, majd Franciaországba jutott, ahol 1959 nyarán jelentkezett a Légióba. Tizenkilenc éven át szolgált Algériában, a Szaharában, Dzsibutiban, Korzikán és Orange-ban, majd őrmesterként leszerelve családot alapított. 1966-tól francia állampolgár, 1985-ben tért először haza. Civilként a Marseille-i kikötői felügyeleten vállalt munkát és társadalmi megbízatásként sok éven át a Septémes les Vallons-i lakótelep elnöke volt, ahol ma is él. Három felnőtt gyermeke és egy unokája van – velük vagy nélkülük gyakran látogat haza francia feleségével, Marie-Thérese-zel.

7) Tóth Béla őrizetes sajátkezű feljegyzése[824],

Budapest, 1962. június

Goór Jánossal 1957. december 11-én ismerkedtem meg Párisban a Légiós laktanyában. Elmondta, hogy ő is magyar, csak Újvidéken született, az Édesanyja is ott él, az Édesapja pedig Magyarországon. 1957-ben szökött ki Ausztriába, majd onnét Belgiumba kapott kitelepedési engedélyt, és ott dolgozott bányába[n], s már ott összeköttetést is szerzett a francia követséggel, amely beszervezte egy légionista toborzó irodába, ahol az volt a feladata, hogy a magyar disszidenseket toborozza az Idegen Légió számára, és vigye őket a francia követségre, ahol ezek pénzt és útlevelet kaptak, át a franciákhoz, és előre értesítette a rendőrséget, hogy hol és mikor mennyi ember fog érkezni, hogy várják őket. Ő nekem erről nem tett említést, csak később, hogy őneki, Goór Jánosnak, már alá volt írva a szerződése az Idegen Légióba, csak 1957. december 10-én kapott egy utasítást, hogy most már ő is utazzon Párisba, és vegye fel a szolgálatot, de úgy, mint aki nem is hallott a légióról, csak akkor, amikor belép[ett], mint újonc. Tehát látszólag mi egyszerre léptünk be.

Párisba[n] az első kihallgatáson ott volt, mint tolmács a Deuxiéme Bureau, habár erre semmi szükség nem lett volna, mert a kihallgató tiszt magyar volt, a nevére már nem emlékszem, de azt tudom, hogy kapitányi rangban volt, és az egyik lába műláb volt. Mivel még nem voltam 18 éves, így felajánlották a Goórral egyetemben, hogy egy évvel papíron meg fognak öregbíteni, amit készségesen elfogadtam, mire elém toltak egy nyomtatványt, hogy tanulmányozzam át, amin különböző nevek és nacionaliték voltak, és hogy válasszak közülük egyet, és úgy írjam alá a szerződést az új névvel. Mivel én közöltem, hogy nem óhajtok más nevet fölvenni, így a saját nevemmel írtam alá az öt évet.

Ekkor az öreg kapitány fejtegetni kezdte nékem a magyarországi helyzetet, melynek Goór János szintén hallgatója volt, többek között arról beszélt, hogy most otthon dühöng a vörös terror, a fiatalokat Oroszországba deportálják, és börtönökben sínylődnek, de mi legyünk nékik jó barátjaik, és itt nyugodtak lehetünk, ide nem ér el a kommunisták véres keze, és minket nem fognak bántani, mire én csak bólogattam, majd azt mondta, távozhatom.

Én kijöttem, s az ajtó előtt találkoztam egy Takács Lajos nevű őrmesterrel, és beszélgettünk, mikor ő figyelmeztetett, hogy: „figyelj csak, itt rólad van szó”, de a beszélgetés az irodában a végéhez ért, csak annyit értettünk, hogy a kapitány szólt a Goórnak, hogy „igen, ez még fiatal, és értelmesnek látszik, csak szüntelen gyűrni kell, és őtet lehet majd hajlítani, ahogyan akarjuk”. Ezzel a beszélgetés bent megszakadt, mire mi Takács Lajos őrmesterrel elmentünk a kantinba azzal a szándékkal, hogy ő fog fizetni nekem sört,

[824] A dátum nélküli, Tóth Béla vizsgálati fogsága alatt kézírással készült, hétoldalas feljegyzés eredeti lelőhelye: ÁBTL 3.1.9. V-147434, 48-54. o.

mire odajött Goór, és a Takáccsal váltott néhány szót szerbül, mire Takács annyit mondott nékem, hogy „jól van, srác, befutottál, most már csak ügyes legyél, és kitűnő sorod fog lenni a légióban”, ezzel távozott. Mi pedig elindultunk Goórral a szállásunk felé, és többet arról nem esett szó köztünk, csak a jugoszláviai életről beszélgettünk.

Amikor Párisból elmentünk Marseille-be, ott szintén a Deuxiéme Bureau-hoz kellett mennem soron kívül, és nagy meglepetésemre már ott volt[ak] a Goór János, Orosz József, Junisics Tomislov és egy Kölcsens nevű újonc légionisták egy társaságban, melynek tagjai voltak aspirant Babanó, Takács Lajos őrmester, Kovács Ferenc őrmester, Ónodi József szakaszvezető, Márkus József őrmester és egy magyar őrnagy, aki nem mutatkozott be, hogy hogy hívják, de annyit tudtam róla, hogy ő orvos, és az újoncokat ő szokta vizsgálni. Kevés beszélgetés után mindjárt rátért a tárgyra az őrnagy, hogy minket most kivisznek Afrikába kiképzésre, de ne féljünk tőle, mi a legjobb bánásmódba[n] fogunk részesülni, és ha vége van az egésznek, vissza fognak bennünket hozni Franciaországba, és Párisba fogunk menni iskolába, ahol egy pár nyelvet meg fognak nekünk tanítani, és más dolgokat is, azután együtt fogunk menni vele Egyiptomba, és ott kicsit akcióba lépünk. Persze mondta, hogy ez nem kötelező, csak tartsuk szem előtt, hogy elköteleztük magunkat őhozzájuk öt évre, és ezidő alatt a légió rendelkezik velünk. Erre elém tett egy nyomtatványt, ami franciául volt írva, és azt mondta, írjam alá, nem fogom megbánni. Mire én mondtam, hogy őrnagy úr, fordítsa le magyarra, és majd meglátom, mi lesz. Mire az őrnagy csak annyit mondott, hogy annyi van rajta, hogy kérem magamat a párisi katonai iskolára, mire én megmondtam, hogy nem vagyok hajlandó aláírni. Goór János is ezt a nézetemet osztotta velem és a Junisics Tomislov is, mire az őrnagy azt mondta, ez nem kötelező, de nagyon meg fogjuk bánni, és kezdett a lelkünkre beszélni, hogy mi minden sokmindent [*sic!*] köszönhetünk a franciáknak, mennyi mindent tettek értünk már. 1919-ben is, mikor a magyar népet ők is segítették a vörös terror felszámolásához, és kezünkbe adták a szabadság zászlaját. Többek között említést tett valami Frasédes Piré [helyesen: Frachet d’Espèray[825]] marsalról, Páris generálisáról és több szerinte kiemelkedő francia egyéniségről. Azzal fejezte be a beszélgetést, hogy mi, új magyarok nyomukba sem léphetünk nekik, régieknek, és ők szégyelik magukat mi helyettünk is a franciák előtt. Azután eltávoztunk Goór Jánossal együtt.

Én szidtam a Goórt, hogy erről ő tehet, mert ő ajánlott be engemet a Deuxiéme Bureau-hoz, mire ő azt mondta: „ne félj, Hógolyó, nem lesz belőle semmi, én nem így képzeltem az egészet, ezek egy pocsék alakok [*sic!*]”, és csúnyán pocskondiázta a Deuxiéme Bureau-t, s azt mondta, hogy ő sem írt nekik alá semmit, és nem is fog. Ezzel látszólag nyugton is hagytak bennőneket, csak elkülönítettek a többiektől, hogy ne tudjunk senkivel érintkezni. Némileg elég sok pénzt kaptunk tőlük, és mi szabadon mehettünk a városba, míg a többiek a Szent János erődből [helyesen: alsó Szent Miklós Erődből – bas Fort Saint Nicholas] ki sem léphettek. Mind addig, míg 1958 január első napjaiban be nem hajóztak bennünket, és Marseille-ből Oranba nem szállítottak. Itt behívtak bennünket az irodába, engem, Goór Jánost, Orosz Józsefet, Junisics Tomislavot és a Kölcsens nevű légiós társamat. Itt, az őrnagy kivételével, szintén találkoztunk azokkal a személyekkel, akik Marseille-ben voltak: Kovács Ferenc őrmesterrel, Takács Lajos, Márkus József őrmesterek, Ónodi József szakaszvezető és aspirant Babanóval, mire Kovács Ferenc azt mondta, „ne legyetek meglepődve, mi is veletek megyünk majdnem mindnyájan még a kiképzésetekre is. Nesztek, itt van kettőezer frank fejenként, menjetek ismerkedjetek meg a várossal, és este 6-7 óra között fogunk találkozni a vasút állomáson, ahonnét a vonatunk indul.” Erre átadott egy írást, hogy ezzel fogjuk magunkat igazolni, ha a katonai csendőrség kérné az igazolványt.

Ezzel mi elmentünk egy kis bárszerű kocsmába, ahol italoztunk, és az Orosz József tette föl a kérdést, hogy vajon mit akarhatnak még tőlünk, hiszen mi hárman nem írtunk

[825] Louis Frachet d’Espèray tábornok – utóbb marsal és Párizs generálisa –, az entente balkáni frontjának főparancsnoka, 1918 őszén a belgrádi egyezmény aláírója.

nekik alá semmit, csak a Kölcsens és Junisics Tomislov. Mire Goór azt mondta, hogy még valamit akarnak tőlünk, hátha beadjuk a derekunkat, és célt érnek velünk. Mire én mondtam, nem bánom, akármit is csinálnak velem, én ijet [*sic!*] nem fogok csinálni, és nem akarom, hogy ha megbukunk, felakasszanak valahol Egyiptomba[n], mert nekem nagyon csiklandós a nyakam, és nem bírja a sodrott nyakkendőt. Ezen aztán jót nevettünk. Erre Orosz József meg azt mondta, hogy őneki meg a bőre csiklandós, egyáltalán nem fogja majd bírni a verést, és inkább aláír minden papírt, amit elébe tesznek. Mire Goór János azt mondta, mindenki úgy csinálja, ahogy a legjobbnak látja, de ő meg én barátok fogunk maradni. Ezzel elmentünk az állomásra, és nem is esett a dologról több szó, amíg Sidi bel Abbés-be nem érkeztünk.

Itt egy pár nap eltelte után egyenként hivattak a Deuxiéme Bureau-ba, ahonnét éppen Goór János jött kifelé, én kérdeztem tőle, hogy mit mondtak, mire ő csapott egyet a kezével, és azt mondta, „ugyanaz tökbe[n], ami Párisban és Marseille-ben volt", és elment, azt sem mondta soha többet, hogy aláírta-e a papírt vagy sem. Ekkor bementem én az irodába, ahol egy kapitány és egy tábori lelkész őrnagy volt. Mire a kapitány angolul szólt hozzám, és magyarországi kilétem felől érdeklődött, és hogyan éltem idehaza, meg Nyugaton is. És kérdezte, mi a véleményem a kommunistákról, mire azt válaszoltam, hogy én még fiatal gyerek vagyok, még nem is éltem semmit a világon, és nem is tudom elképzelni, hogy melyik a jobb, a kommunisták, vagy maguk. Erre azt mondta, így a jó, majd ő megmagyarázza, ezzel kiszólt a másik szobába. Nagy meglepetésemre Kovács Ferenc lépett be, de nem őrmesteri, hanem kapitányi egyenruhába[n], és azt mondta, ő lesz a tolmács, amit a kapitány úr akar mondani, azt majd ő lefordítja nekem.

Ekkor a kapitány ezeket mondta: „Fiam, szeretett hazátokat újra elözönlötték az oroszok, a kommunisták megkaparintották a hatalmat, elárulták az országot, a fiatalokat Oroszországba deportálják, és újra dühöng a vörös terror, ami 1919-ben volt. Hazátok nagy fiait, Nagy Imrét, Maléter Pált és társait felakasztották, a becsületes munkásembereket a rendőrség gumibottal ütlegeli és véresre veri, és most fel akarják forgatni az egész világot, többek között Algíriát [*sic!*] is. Egyiptomban is megkaparintották a hatalmat, de mi kivesszük a kezükből, csak ilyen fiatalokra van szükség, mint te is vagy, meg sok honfitársad, csak szívből kell őket gyűlölni, és nekünk engedelmeskedni, és minden jóra fordul. Még sokra fogjátok vinni az Idegen Légióba[n], mint az a sok magyar, akik már régen itt vannak." Ezzel ide adta a tollat, papírt, hogy írjam alá. Kérdeztem Kovács Ferenctől, hogy „mondd meg, mit írok én most alá", azt válaszolta, hogy csupán annyit, hogy a kihallgatáson részt vettem, ezzel ő elment, én pedig aláírtam. Ekkor oda lépett a tábori lelkész őrnagy, és egy medált adott át, amin Mindszenti József hercegprímás arcképe volt, és azt mondta, hogy legyek rá nagyon büszke, mert ez egy kiemelkedő egyéniség. Erre átadott még egy kis zacskóval, hogy osszam szét azt a többi magyarok között, s azzal el is távoztam.

Felmentem a körletbe Goór Jánoshoz megkérdezni, ő aláírta-e a papírt, amit én, mire azt válaszolta, hogy alá, de a többi légionista társak nem tudtak semmiféle papírról, és nem írtak alá semmit. Ekkor azt mondta Goór, hogy benne vagyunk nyakig a csávába[n], soha többé nem tudunk belőle kimászni, mire Orosz József és társai is bekapcsolódtak a beszédbe, és mondta, meglátjuk, mi fog velünk történni. Későbbi napokban összehívtak bennünket, megkaptuk a felszerelést, és azt mondták, megyünk Mascarába, ahol megkapjuk a kiképzést. Ekkor Kovács Ferenc odahívott bennünket: engem, Goór Jánost, Orosz Józsefet, Kölcsenst és Junisics Tomislovot, és azt mondta, hogy nagyon jó helyre fogunk kerülni, Aspirant Babanó lesz a szakaszparancsnokunk, a legjobb bánásmódban fogunk részesülni, csak amit mondanak, mindig engedelmeskedni kell. Ezzel átadott mindnyájunknak egy brossúrát, melyen katonai szavak voltak, hogy tanuljuk meg, és akkor menitürök [ménîture – tiszthelyettes] leszünk, és nem kell a többiekkel szaladgálni, mert úgy fogunk szerepelni, mint címzetes tizedes. Azzal búcsúzott, hogy viszont látásra a kiképzés után Párisba[n].

Mascarában nem volt különösebb eset. Goór Jánossal továbbra is jó barátságban voltam, majd egyszer hívatnak az irodába, ahol Zsáki nevű törzsőrmester, Ónodi József szakaszvezető és Ferenc Lehár zászlóaljparancsnok őrnagy volt. És azzal fogadnak, tudom-e, hogy Goór János megszökött, de erről mindenkinek hallgassak, mondjam azt, hogy Goór a gyengélékedőn van, és hamarosan vissza fog jönni. Ezzel befejezték, és én eltávoztam. Majd május utolsó felében a városba mentünk Orosz Józseffel, s azt mondta, hogy ő már unja a légiót, semmi kedve nincs visszamenni, mire én is osztoztam ezen a nézeten. Felvetette a kérdést, mi lenne, ha V. Nagy Imrét is magunkkal vinnénk. Erre szóltunk V. Nagy Imrének is, és ő is beleegyezett. Így hármasban elindultunk a hegyekbe az F.L.N. felkutatására.

Itt nekem nem tünt fel, hogy Orosz József jegyzeteket csinál az utunkról s a nagyobb partizán településekről, sőt, mikor szólt, hogy segítsek, én is neki fogtam, és együtt csináltuk, arra a célra, hogy ha véletlen eltévednénk az Atlasz hegységbe[n], visszataláljunk azokra a helyekre, ahol azelőtt voltunk. Így értünk át Marokkóba, innét utunk tovább vezetett Tetuán nevű városba, ahol az F.L.N. egyik főhadiszállása volt, azzal, hogy majd innét indulunk haza, Magyarországra. Itt találkoztam ismét Goór Jánossal, ami nagy öröm volt mindkettőnk számára, és már a jövőről kezdtünk beszélni, most már vége a légiónak, és új életet fogunk kezdeni.

Közben az ottani parancsnokkal jó barátságba lettem, és rendszeresen bejártam az irodájába. Ő megmutogatott mindent, többek között Algéria térképét, ahol a fontosabb települések és partizánok uralták az egészet, az Atlasz hegységbe levő összes partizán alakulat mozgási helyeit kis zászlócskával jelölte, s a legfontosabbat, a marokkói és tuniszi [helyesen: tunéziai] határon történő mozgásokat, ahol az F.L.N. utánpótlásai, úgy emberben, mint lőszerben történtek. Megkérdeztem Si Mustaphától, nem fél-e, hogy én ezt be fogom árulni, amit láttam, a Tetuánban székelő francia követségnek, mire azt válaszolta: ez a becsületemen függ [*sic!*]. Ő megbízik bennem, és úgyis már meg fog jönni az útlevelem, s mehetek haza. Egy alkalommal nem volt odahaza Si Mustapha, és felvittem Goórt az irodába, ahol megmutogattam mindent, mire ő azt mondta, vigyük el az összes iratokat a franciáknak, és visszamegyünk a légióba, mert ő megbánta már, hogy elszökött. Én azt mondtam, hogy nem csinálok semmit, énbennem megbíznak, és már úgyis megyek haza. Amikor megjött Mustapha, szólt, hogy menjek ki a póstáért [*sic!*], és láttam, hogy nekem is van levelem Édesanyámtól. Mikor felbontottam, magyarul egy géppel írott szöveg volt benne, szószerint a következő: „Nagyon hálásak lennénk Önnek, ha Si Mustapha egy baleset vagy szerencsétlenség által meghalna, és az iratokat megszerezné[k] Ön és társai. Ne feledjék, hogy önök elkötelezték magukat, és önökkel mi rendelkezünk.” Aláírás nincs.

Ezt a cédulát megmutattam Goórnak, mire ő csak mosolygott, és azt mondta, „Hógolyó, gondold meg!”. Mire én mondtam, „már meggondoltam”, megjöttek az útlevelek, és a legközelebbi hajóval megyek is haza. És így 1959 január 2-án hajóra szálltunk, amivel megérkeztem.

Itthonról írtam két levelet Si Mustaphának, amire nem kaptam választ, s a harmadik levelem visszajött, hogy [a címzett] ismeretlen. Ekkor gondoltam, hogy Goór és Orosz valamit csináltak, mint az később ki is derült egy levélből, amit Goór Jánostól kaptam, hogy jó üzletet csinál, és hogy nem mert már később bennem megbízni, így egyedül megcsinálta, s elvégezte Párizsba[n] a katonai iskolát.

8. Interjú Bodorkos Magdával, a Magyar Vöröskereszt személykereső szolgálatának egykori vezetőjével[826]

(***Rövidebb, szerkesztett változat***)

K.: Magdi néni hivatásos segítőként egy hosszú korszak humanitárius válság-helyzeteiben jó három évtizedig volt a Vöröskereszt munkatársa. Miként került a szervezethez?

V.: Az Idegen Nyelvek Főiskoláján végeztem 1954-ben francia-sajtó szakon. Egyik tanárunk, Dodek György, aki sokáig maga is Franciaországban élt és az első évben tanított bennünket, a Vöröskereszt munkatársa volt. Ő adott nekem kezdettől fordítási munkákat vöröskeresztes ügyekben, és miután megszereztük a diplomát, a tanulmányi osztályvezető is beszélt mindenkivel, álláslehetőségeket ajánlva, többek között a Vöröskeresztnél. Ő minden áron azt akarta, hogy a Szabad Néphez kerüljek, de én nem akartam.

K.: Miért nem?

V.: Arra hivatkoztam, hogy Sashalmon lakom, és nem tudok késő éjszakánként haza járni. A lényeg, hogy ragaszkodtam a Vöröskereszthez, ami végül sikerült. 1954. augusztus elején így fölvettek a Magyar Vöröskereszt külügyi osztályára.

K.: Izgalmas időszak lehetett. Nagy Imre volt – már és még – kormányon, addigra megtörtént a Rákosi–Nagy Imre váltás, ami utóbb csak átmenetinek bizonyult…

V.: Igen, bár én ilyesmivel nem nagyon foglalkoztam.

K.: Milyen kezdeti benyomásai voltak a Vöröskeresztről? Mi volt ekkor a külügyi osztály reszortja és azon belül az öné?

V.: Nemzetközi kapcsolatunk szinte egyáltalán nem volt. Egy pár levelet kellett csak nagyméha megírnom. De mikor oda kerültem, én még teljesen naiv voltam, nem tudtam gépelni, egy levelet rendesen megírni, szóval, nem értettem még semmihez. Ráadásul a nyári szabadságok évadján az osztályvezetőn kívül nem volt a központban senki, így még segítséget sem kérhettem. Igaz, munkám se nagyon volt.

K. Mi volt az első komolyabb feladata?

[826] Az interjú, melyből itt részleteket közlök, 2010 és 2015 ősze között Budapesten készült három ülésben kutatásaim részeként, melyek célja az ’56-os fiatalkorú menekültek sorsának dokumentálása volt.

V: Még az évben, 1954 elején történt, hogy a Duna jeges árja elöntötte a Szigetköz jó részét. Alig pár hete dolgoztam, mikor a nyár végén ez ügyben Genfből megérkezett egy küldöttség, egyenesen a „Comité”-től. Svájci volt az elnök, és két másik férfi jött vele, szintén svájciak. Arról tárgyaltak, hogy a Magyar Vöröskereszt, a kommunista érában talán először, kész volt nyugati segélyt elfogadni, és ez most hogy legyen, mint legyen. Az egész szörnyű légkörben folyt, legalább is számomra, mert a svájciakat gyanakvással, már-már ellenségként fogadták, és ezt oly annyira belém oltották, hogy vigyázzak én is, mit mondok, fordítok nekik, hogy már az első kávé után leblokkolt az agyam és majdnem elájultam. Úgyhogy én ezt szörnyű stresszben csináltam végig, és minden este bőgve mentem haza.

K.: Mert hogy Magdi néninek kellett tolmácsolnia?

V.: Hát persze, nekem! Volt egy hosszú asztal, az egyik oldalán ültek a magyarok: a főtitkár, Kovács Lajos orvosezredes, Koltainé, a külügyi osztályvezető, meg a külügyből is, belügyből is többen, a másik oldalon pedig a svájciak. Szóval, rettenetes légkör uralkodott, és nekem új volt még mindez.

K.: Ez volt az első „éles bevetése” a Vöröskeresztnél? Mi lett a tárgyalások vége?

V.: Az lett, hogy 1955-56 télen, rengeteg búza érkezett bezsákolva „Az amerikai nép adománya” felirattal… Egyenesen a Szigetközbe küldték nagy vagonokban az USÁ-ból. És jellemző a magyar mentalitásra, hogy híre ment: „arany van a búza közé rejtve”, úgyhogy nekiestek, tépték fel a zsákokat sorra, és keresték az aranyat mindenütt. Két-három hétig tartott az egész. Majd jött egy újabb küldöttség, a vezetője egy svéd gróf, s az egyik tagja egy lengyel orvosnő volt, a harmadikra nem emlékszem. Ők ellenőrízték a segély elosztását, és tolmácsként elkísértem őket én is.

K.: Kik kapták az amerikai búzát? Téeszek? Egyéni gazdálkodók?

V.: A Vöröskereszt szervezésében folyt minden, a munkatársaink lent voltak a helyszínen, és felügyelték. Hogy pontosan hogy ment, ki kapott belőle, ki nem, már nem tudom. A lényeg, hogy az dunai árvít miatt itthon még annyi vetőmag se maradt, hogy a tavaszi búzát elvessék.

K.: Volt-e más hasonló, emlékezetes akció 1956 októberéig, a forradalom kitöréséig?

K.: A külügyi osztályon, ahol én dolgoztam, nagy élet nem folyt. A személykeresési ügyeket intéztem, de külföldi kapcsolatunk ekkoriban még alig volt.

K.: Hogy ment ez az 1950-es években? Gondolom, kartonozni kellett a keresetteket…

V.: Igen, nagy kartonok voltak, a névvel s az ismert adatokkal, és akkor a kartonra ráírtuk a keresés okát, meg hogy mi történt. De eleinte csak kevés ilyen volt még.

K.: Honnan érkeztek a keresések? Külföldről, vagy itthoni magánszemélyektől?

V.: Külföldről kevés, inkább itthoni hozzátartozók katonakeresései voltak.

K.: Eszerint még jó tíz év után is a háborús eltűnteket keresték? Köztük, gondolom, a munkaszolgálatosokat és a holokauszt idején eltűnt áldozatokat?

V.: Igen.

K.: Mekkora volt a keresett személyek kartonállománya? Százas vagy ezres nagyságrendű?

V.: Inkább ezres. De, mondom, főként a katonáké meg a háborús eltűnteké. A Honvédelmi Minisztérium több könyvet is kiadott az elesettek, eltűntek adataival, azokban tudtunk utánuk nézni. Vagy megkerestük a HM központi irattárát, és onnan kértünk adatot.

K.: És a BM irattárat? Vagy ehhez a munkához belügyi kapcsolattartás nem kellett?

V.: Dehogynem, a BM bejelentő hivatalához is fordultunk. És volt olyan is, bár ekkor még kevés, hogy állami gondozottak keresték a szüleiket. Akkoriban kezdődött, nem volt ez még kialakulva. Az elődöm ugyanis, egy idős hölgy, semmilyen más nyelvet nem beszélt, úgyhogy annyi maradt csak utána, amit így magyarul a kartonokra rápötyögtetett. 1956-tól aztán már nagyban beindultak a személykeresések.

K.: Sajtó útján is?

V.: Nem, ekkor még nem.
K.: A magyaron és francián kívül más nyelveken is ért?
V.: Németül is levelezek.
K.: Oroszul?
V.: Sajnos nem.
K.: Ha nem veszi illetlenségnek, mikor és hol született?
V.: 1930-ban, Párizsban.
K.: Netán vegyes családban?
V.: Nem. A szüleim az itthoni munkanélküliség elől mentek ki Franciaországba, külön-külön, még a húszas évek elején. Ők is, ahogy egymás közt mondták, a „nomádok" közé tartoztak, a két háború közötti magyar vendégmunkások javarészt baloldali érzelmű tömegéhez, akik több tízezren francia földön próbáltak megélhetést találni, miután Amerika bezárta kapuit a bevándorlók előtt. A papám, ha jól tudom, még 1921-ben ment ki, majd kivitette a két húgát is. A mamám családjából előbb a két bátyja indult útnak, ők aztán később a mamát, az egyik nagynénémet, sőt a nagymamát is kivitették. Úgyhogy nálunk ott nagy magyar társasági és családi élet folyt. A papám a Renault Gyárban dolgozott Párizs egyik elővárosában, Boulogne-Billancourt-ban, mi megg a szomszédos Flamart városkában laktunk. A férfiak nálunk mind vasmunkások, az asszonyok mind varrónők voltak. Ott éltünk egészen 1943 tavaszáig, az iskoláimat is ott kezdtem. Aztán a nagybátyám vett egy házat Sashalmon, a mátyásföldi repülőtér mellett, ahová bennünket is haza hívott. Úgyhogy én tizenhárom évesen léptem magyar földre először. És háború ide vagy oda, Sashalom maga volt a csoda egy gyerk számára! Igazi paradicsom egy magamfajta serdülő lánynak. Előbb a Maria Immaculata egyházi elemine adtak, majd a mátyásföldi Corvin Mátyás Gimnázium diákja lettem.
(…)
K.: Térjünk vissza az '56-os Budapestre. A külügyi osztályon ekkor még Magdi néni volt az egyetlen, aki a személykeresési ügyeket intézte?
V.: Nem, rajtam kívül volt még egy idősebb hölgy, ő is intézte a levelezést. S egy ideig Dodek György is, aki, mint említettem, szintén franciás volt. De besegített egy oroszos munkatárs, Kun Lászlóné Révai Cecília is, aki '57 elején azután disszidált Nyugatra. Ennyien voltunk, azaz, hogy volt még fölöttünk egy gonosz osztályvezetőnk…
K.: Miért volt gonosz? Így született?
V.: Igen. Koltainénak hívták, Moszkvában nevelkedett. Oroszul jól tudott, és nagy kommunista volt.
K.: Magdi néni sosem volt párttag?
V.: Bocsánat, én francia állampolgár voltam… Tudniillik mikor végeztem, még francia voltam, úgyhogy én a főiskolán katonai ismereteket nem tanulhattam, mivel nem számítottam egészen megbízhatónak.
K.: S mielőtt a Vöröskereszthez került, nem káderezték le? Később, gondolom, már nyílt titok volt, hogy a vöröskeresztes munkatársak közül ki a belügyes. Netán maga az osztályvezető, Koltainé is az volt?
V.: Igen.
K.: Ha jól sejtem, ennek csak 1956 őszén lett igazán jelentősége. Kíváncsian várom Magdi néni emlékeit, hogy mi minden történt a Magyar Vöröskereszt körül október 23.-a után.
V.: Hogy is kezdjem? '56 őszén egy háromtagú szíriai küldöttség jött Magyarországra, amely előzőleg Bulgáriában járt. Amikor Koltainé megtudta, hogy itt vannak, meghívta őket hozzánk is. Az egyik a damaszkuszi expolgármester volt, a másik egy fogorvos neje, az ottani Vörös Félhold munkatársa, aki magával hozta a tizennégy éves fiát is, így jöttek hárman. Ahogy [kísérő tolmácsként] mentem velük a városban, már lehetett látni a csoportosulásokat. Akkor már nagy mozgolódás volt.

K.: Október 23.-án?

V.: Nem, nem, még október elején. Szóval, érezni lehetett, hogy készül valami. A lényeg, hogy október 23.-án, ami egy keddi napra esett, a Vöröskeresztből is több fiatal csatlakozott a felvonuláshoz. Én nem, mert én nem tudtam semmiről, vagyis hát nem bonyolódtam bele. Én egy kis szürke veréb voltam, ilyesmivel nem foglalkoztam. Aznap mi ketten [*ti.az interjúalany és majdani férje – NB*] az esti egyetemen ismerkedtünk össze, ahová olaszra jártunk. Ő németre jelentkezett, én angolra, és végül olaszra kaptunk helyet. Úgyhogy aznap este, mikor kiléptünk a Cukor utcai gimnáziumból, már láttuk, hogy rohannak a Rádió felé, üvöltve: „Könnybombát dobtak ránk, a rohadtak!”... Akkor már éreztük, hogy baj lesz. Jött is valaki és mondta, hogy „Fiatalok, ne hagyjátok”, meg ilyesmi. De elküldték, mert látszott, hogy valami provokátor-féle lehet. Aztán haza indult mindenki. Én is mielőbb ki akartam érni Sashalomra. A Jégbüfé elől indult a buszom, ahogy mentünk végig a Rákóczi úton, már mindenütt láttam a teherautón érkező embereket, szóval, nagy nyugtalanság volt. Másnap reggel a rádión bemondták, hogy éjjel kitört a harc, így-úgy-amúgy. Úgyhogy nem mentem Pestre én se, csak miután 25.-én bemondták, hogy mindenki menjen a munkahelyére. Akkor elindultam HÉV-vel Sashalomról én is, hogy megyek a Vöröskeresztbe…

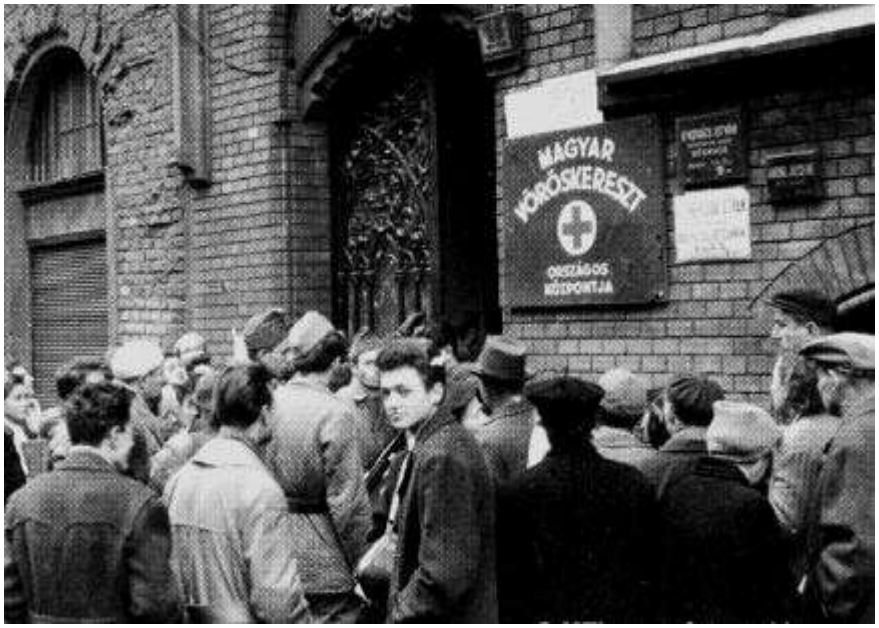

K.: Hol volt akkor a vöröskeresztes központ?

V.: A Baross utca 15. számú házban – már majdnem a Szentkirályi utcánál. De előbb még benéztem a nagybátyámékhoz is, akik az Uránia mozi mellett laktak, hogy lássam, megvannak-e, és csak utána jöttem volna a Vöröskeresztbe, végig a Szentkirályi utcán. Csakhogy már nem tudtam, mert ezalatt újra kitört a lövöldözés.

K.: A Rákóczi úton még átjutott? Mert, úgy tudom, azt teljes hosszában lőtték az oroszok.

V.: Igen, de azért gyalog átértem valahogy.

K.: A tankok ott voltak már?

V.: Mikor befelé mentem, még nem. Nem volt jármű, gyalog ment mindenki, hatalmas tömegben mindenütt. Szóval, amíg én a nagybátyáméknál voltam, kitört újra a harc, mondták is, siessek haza. Elindultam gyalog a Keleti felé, a HÉV-hez. De alig tettem meg pár lépést, a Rókus Kórház kápolnájánál szembe jött egy tank, mire az egész tömeg pánikszerűen bebújt oda, a kis tér előtti beszögellésbe. Féltünk, hogy ránk lőnek, de nem… Ezek, azt hiszem, afféle, átállt ruszki páncélosok lehettek. Amint lehetett,

rohantam tovább. A Corvin előtt láttam, hogy nagy tömeg üldöz egy embert… Nem egyenruhást, civilben volt, egy nagy magas, jóvágású férfi. Rohant csak, páni félelemmel az arcán. Sejtettem, miért, biztosan felismert ÁVO-s lehetett. Ugyanott egy fekete Pobeda is vadul, hátramenetben próbált a tömegből kitörni, és az után is rohantak sokan. Aznap mást nem láttam, örültem, hogy ép bőrrel eljutottam a Keletibe, és onnan végül haza.
(…)

V.: Egy nap elmentem sorbaállni kenyérért, és mire haza értem, egy taxi állt a házunk előtt, vöröskeresztes zászlókkal minden oldalán. Koltainé kocsit küldött értem.
K.: Ez mikor volt? A harcok már elcsitultak?
V.: Ez aznap volt, mikor [*a Köztársaság téren a felkelők – NB*] a pártházat megtámadták.
K.: Tehát ’56 október 28-án.
V.: Nem tudom, csak a sofőr is mondta, ne menjünk arra, mert ott nagy zűr van most.
K.: Szóval, Koltainé taxit küldött Magdi néniért. Már azt is sejtem, hogy miért. Nyilván közben megérkezett a svájci vöröskeresztes misszió, és senki se tudott szót érteni velük…
V.: Igen, és nekem kellett, aznap vagy másnap, kimenni értük a repőtérre. Akkor már többen jelentkeztek sofőrnek önként. Taxisok, meg volt egy illető, a HM sofőrje, aki Cinkotán lakott, ő több napon át fuvarozott a városba, meg onnan haza. A lényeg, hogy Koltainé engem küldött ki a svájciakért a reptérre. Volt már ott egy másik kocsi is a Vöröskereszttől, egy nemrég hozzánk került Burger nevű jogász fiúval, akit Koltainé vett föl a külügyi osztályra. Ő már akkor a repülőtéren volt, mint a Magyar Vöröskereszt megbízottja.
K.: Alighanem azért, mert az első nyugati segélyszállítmányok még repülővel érkeztek.
V.: Nem tudom, de ő akkor már ott várt, s ő hozott össze engem is ezzel a svájci férfival – kinek neve most nem jut eszembe…
K.: Netán Beckh úr volt az, a magyarországi svájci misszió-vezetője? Vele találkozott Magdi néni?
V.: Igen! Visszafelé aztán hamar tele lett a taxink, mert a reptéri alkalmazottak is mind felkéredzkedtek. Úgyhogy nem csak monsieur Beckhet vittük a városba, hanem a légikisasszonyokat is.
K.: Ez a bizonyos monsieur Beckh a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának volt a munkatársa, akit Svájcból küldtek előre egy négytagú operatív törzs irányítójaként. Azt

hiszem, ő ekkor már nem is Genfből, hanem Bécsből jött Budapestre. Ekkor még egyedül volt?

V.: Igen, egyedül. Bevittem a Béke Szállóba, és többé nem találkoztunk. Gondolom, itt maradt és ügyködött, fogalmam sincs, hogy mit.

K.: És később ki tolmácsolt neki? Magdi nénin kívül volt más franciatolmács? Vagy talán németet adtak mellé?

V.: Nem tudom. Annyi idegen csapódott akkoriban a Vöröskereszthez, hogy azt nem is lehetett követni. Maga a központ egy ronda, négyemeletes házban volt a Baross utcában. Három emelet a Vöröskereszté, a többi magánlakás. És az utcai frontot valósággal megszállták az idegenek. Nem tudom, honnan jöttek, de az utcai szobákat mind elfoglalták, és ott nagy jövés-menés volt.

K.: Felkelők voltak?

V.: Nem. Csak utólag tudtam meg én is, mi folyt ott. A lényeg, hogy a földszinten volt egy udvaron át megközelíthető rész, s abban a külügyi osztály irodái. A Vöröskereszt többi osztályáról pedig, aki csak dolgozni akart, mind oda költözött hátra az utcai emeleti szobákból. Akkor már elkezdődtek a személykeresésések is. November elsején pedig kinevezték Dr Zsebők Zoltán orvosprofesszort kormánymegbízottként a Magyar Vöröskereszt élére. (…) Ő az összes munkatársat behívta az elnöki szobába, ahol megkapta mindenki a beosztását.

K.: Hányan voltak ekkor Magdi néniék a központban?

V.: Talán ha húszan. Jaj, valamit elfelejtettem! Miután visszatértem a Baross utcába – ezek szerint október 28-án –, aznap éjjel nem mentem haza, hanem egy belső udvari helyiségben, a szerkesztőségi szobában aludtam összetolt foteleken… Csak hát nem lehetett, mert egész éjjel hozzám kapcsolták be az összes külföldi hívást. Fölhívtak vadidegenek azzal, hogy „Ez és ez vagyok, Párizsból, és érdeklődöm a nagynéném hogyléte felől, akinek ez és ez a telefonszáma”. Átmentem a másik szobába, fölhívtam a nagynénit az éjszaka közepén, megkérdeztem hogy van, majd visszamentem, és közöltem az aggódó párizsi rokonnal, hogy jól. Ez így ment egész éjjel, szinte egy percet sem alhattam.

K.: Kész csoda, hogy annyi pusztítás közepette még működtek a telefonok!

V.: Igen, de csak oda, a Vöröskeresztbe, kifelé már nem! A külföldi hívásokat szerintem mind hozzánk kapcsolták.

K.: Mozgalmas éjszaka lehetett! Ott hagytuk el, hogy Zsebők Zoltán, a Magyar Vöröskereszt Nagy Imre által kinevezett, új elnöke stáb-értekezletet tartott a Baross utcai székházban.

V.: Igen. Új vezetőnk, Zsebők professzor úr november 1-én összehívta a munkatársakat. Nekem, miután megtudta, hogy a személykereséseket intézem, azt adta feladatul, hogy írjam össze Budapest összes kórházának és temetőjének sebesültjeit és halottait. Mondtam, én ennyit nem tudok egymagam elvégezni. Akkor, felelte, írja össze legalább a pestieket. Nem tudom, Budát végül is kire osztotta, a lényeg az, hogy másnap kaptam egy dzsippet, ami azelőtt állítólag Farkas Mihály főávós vadászjárműve volt, beépített asztallal és mindennel ellátva. Kaptam hozzá sofőrt, titkárnőt meg egy írógépet, és azzal elindultunk. Előbb a belgyógyászati klinikára mentünk át a szomszédba, ott mindjárt oda adták a listát. Voltunk a Bajcsy-Zsilinszky Kórházban is, láttuk a sebesülteket, és megkapuk ott is a listát. Kimentünk a rákoskeresztúri köztemetőbe – persze mindezt nem egyetlen nap alatt –, ahol vagy hatszáz temetetlen halott feküdt sorban, nyitott koporsókban. Meleg volt, édes hullaszag terjengett a levegőben mindenütt. Akkor még nem voltak a koporsók lezárva.

K.: Hogy azonosíthassák az elhunytakat?

V.: Igen. A hozzátartozók mentek szép sorban, koporsótól koporsóig, és nézték a halottakat. S amint egyet felismertek, már vitték is temetni. De ezek inkább kórházban elhunyt emberek voltak, nem az utcai harcok áldozatai. Aki, mondjuk, meghalt egy kórházban végelgyengülésben, és a harcok közben nem tudták eltemetni… Ott, Rákoskeresztúron aztán összeismerkedtem egy sírásó lányával, aki megígérte, hogy listát készít nekünk. Ezt később, jóval később meg is kaptuk tőle. Azért csak később, mert közbejött az orosz támadás. November 3.-án, ami egy szombati napra esett, még szerencsésen haza jutottam, de másnap már nem tudtam bemenni a Vöröskeresztbe. Úgyhogy egy ideig nem is jártam be, de mikor a város lassan újraéledt, és megindult a közlekedés, már végeztem én is folyamatosan a munkám. Több mint harminc évig, egész a nyugdíjazásomig (…)

K.: A személykeresés maradt továbbra is Magdi néni reszortja?

V.: Igen. Mikor ezek a listák megvoltak, szépen legépeltük, és esténként a mamám segítségével külön füzetekbe, ábécé-rendben mind átvezettük, hogy könnyebb legyen utána keresni. Mert később aztán annyira beindult már az eltüntek keresése, hogy hosszú sor kígyózott a vöröskeresztes székház kapuja előtt, és rendőrnek kellett bebocsátania az embereket.

K.: A Baross utcában?

V.: Igen. Megállás nélkül, szinte éjjel-nappal dolgoztunk, vettük föl az adatokat. De postai munka, levelezés akkor még nem folyt, csak adatgyűjtés, és listákat állítottunk össze a keresett személyekről. Ezeket átadtuk, és további munkánk már nem igen volt velük, mert a legtöbb keresett csakhamar jelentkezett, életjelet adva magáról, hogy megérkezett ide vagy oda.

K.: Mármint Nyugaton?

V.: Igen.

K.: Ezek egykori szóhasználattal „disszidensek” voltak mind?

V.: Hát persze.

K.: Gondolom, fiatalkorú is szép számmal volt közöttük?

V.: Sok.

K.: Olyan, aki egyedül, család nélkül ment ki…

V.: Igen.

K.: Az ő sorsukat kutatom, ez érdekelne a leginkább!

V.: Közelebbről én egy ilyen esetről tudok, aminek intézésében magam is részt vettem. Ausztriával sokáig folyt az egyezkedés, hogy küldjék haza a kiskorú menekülteket. Ez nem ment, de Jugoszláviával esetenként igen. Ebben vállalt közvetítő szerepet a Magyar Vöröskereszt is.

K.: Kérem, mondja el, hogy történt. Ha jól sejtem, kiskorúak hazahozataláról van szó a délszláv menekülttáborokból.

V.: Igen. Ezek mind olyan gyerekek voltak, akik a jugoszláv határ mentén ődöngtek, például libát őrízve, és közben szépen átsétáltak a határon. Szóval tizennégy éven aluli mind, és hosszas tárgyalások után végül is sikerült elérni, hogy a jugoszlávok 1957 őszén visszaadják őket. Szeptember lehetett, szép idő volt még, mikor egy háromtagú küldöttséggel lementünk értük Belgrádba. Vezetőnk az István Kórház igazgatója, Dr. Katona István professzor volt, s jött velünk egy nő, talán Szabónénak hívták, aki az Egészségügyi Minisztérium Szociális Osztályát vezette (gyerek-ügyekben mindig vele egyeztettünk), meg én voltam tolmácsként a harmadik. Vonattal mentünk Belgrádig, ahol a helyi Vöröskereszt fogadott és elszállásolt egy vendégházban. Nem emlékszem már, hány magyar gyerek volt ott, de tíznél biztosan több. Köztük egészen kicsik is, akiket az idősebb testvérük átvitt a határon. Katona doktor sorra megvizsgálta őket, majd harmadnap haza indultunk Pestre. Csakhogy a határőrség Röszkénél leszállította az összes gyerekeket a vonatról, mondván, hogy „nincs rendben az útiokmányuk". Akkor a doktor úr velük maradt, mi meg, ezzel a másik nővel jöttünk tovább, hogy értesítsük a gyerekek szüleit, akiket a Keletibe már mind összekürtöltek. Oda voltak, szegények, némelyik sírt is, hogy lassan egy éve hiába várják az övéiket, de azután a következő vonattal megjöttek ők is.

K.: Melyik határőrség éberségét dícséri ez a gyerek-leszállítás? A magyarét? Vagy a jugoszlávét?

V.: A magyarét… Ma sem tudom, hogy miért. Talán nem adtak megfelelő papírokat nekik a belgrádi követségen, szóval, szóval nem volt rendben minden. A lényeg, hogy a következő vonattal jöhettek ők is.

K.: Nyilván nem csak e tízegynéhány magyar gyerek rekedt jó ideig a délszláv menekülttáborokban, hanem ennél sokkal több. Egy belügyi titkos jelentés, ha jól emlékszem, 2.500 család nélküli magyar fiatalkorúról tudott egyedül Jugoszláviában, ami a menekültek teljes létszámának több mint 10 százaléka. Hasonló lehetett az arány az ausztriai magyar menekültek között is, bár erről ma sincs megbízható adat.

V.: Igen, de azok nagyobb részt más idősebbek voltak, és az ő visszatérésükről már szóba sem jöhetett. A 14 év fölöttiek zöme Jugoszláviában is kinn maradt, amíg csak tovább nem mehettek Nyugatra.

K.: Egy válasszal még adós Magdi néni. Ugyan miért fordult meg '56 őszén annyi idegen a Vöröskereszt Baross utcai székházban?

V.: Ez számomra is csak utólag derült ki. November 4.-e után még jó ideig sztrájk volt. Az emberek nem dolgoztak, és ki-ki elindult fölkeresni az ismerőseit, hogy élnek-e,

megvannak-e még. Engem is sokan felkerestek, köztük olyanok is, akiktől nem is vártam, csak később tudtam meg, miért. Azért mert heteken át onnan, a Vöröskereszt Baross utcai székházából szervezték a nyugati utakat, hogy aztán buszokkal vigyék az embereket az osztrák határhoz…

K.: Mármint a csempészek, pénzért?

V.: Igen, segítették őket, hogy eljussanak a határig. Ezt onnan tudom, hogy engem is többször fölkeresett az egyik volt osztálytársam, aki érdeklődött erről, de hiába, én nem tudtam mondani semmit.

K.: Ez hogy lehet? Hiszen nap mint nap ott dolgozott.

V.: Igen, de mi teljesen el voltunk szeparáva a többiektől. Szóval fölkeresett ez a fiú több ízben, és én elbeszélgettem vele. Aztán egyszer csak felhívott az anyja azzal, hogy „Gabi mondta, tőled érdeklődjem, hol van." Tőlem?, kérdeztem ámulva. Mire ő: „Hát persze, onnan indult, tőletek, a Vöröskereszttől busszal…". Így tudtam meg, hogy ezeket az csempészutakat a házból szervezték. Azért is kerestek engem annyian. Még két korábbi tanárom is benézett hozzám a főiskoláról.

K.: Meddig folyt ez a szervezett „társasutazás"?

V.: Nem tudom. Titokban ment, mi se tudtunk róla, akik a házban dolgoztunk.

K.: Volt olyan munkatársa is a Vöröskereszt központjából, aki 1956-ban „disszidált"?

V.: Volt egy pár. Például ez a Burger-fiú, akit már említettem, hogy Koltainé kinevezte repülőtéri megbízottnak. Talán egy hónapja sem volt még Vöröskeresztnél, amikor november 4-én az utolsó géppel elszállt ő is Nyugatra. Azóta se hallottunk róla.

K.: Ki még?

V.: A közvetlen kolléganőm, Kun Lászlóné Révai Cecília. Ő orosztolmács volt, s a férjével előbb Ausztriába ment, majd Amerikában kötött ki.

K.: Még valaki?

V.: Kiment tőlünk még egy volt ápolónő, Fazekas Mária, korábban a koreai magyar kórház munkatársa, ki onnan haza hozott egy örökbefogadott kisfiút, Chon-Chont – aztán őt is kivitte magával Nyugatra. És volt egy testvére, szintén vöröskeresztes munkatárs: Fazekas Péter grafikus, ő is elment. Szóval vagy négyen-öten a húszból, azok közül, akik '56-ban a központban dolgoztak.

(…)

K.: Magdi néni utóbb a keresőszolgálat vezetését is elvállalta.

V.: Igen. De csak mert korábban egy belügyest tettek a nyakunkba.

K.: Ki volt az, név szerint?

V.: Szabadi László.

K.: És mikor került oda? '57-ben, a nagy „tisztogatások" után? 1957 nyarán egy Biszku Bélához írt bizalmas levélben az új főtitkár, Kárpáti József is a belügyi elhárítás megerősítését sürgette a Vöröskeresztnél további két „fedett státusszal".[827]

V.: Az lehet, bár ez a Szabadi jóval később került hozzánk. Már a '70-es években.

K.: A Magyar Vöröskereszt tehát még akkor is belügyi kontroll alatt állt? Gondolom, főként a legkényesebb személyi részleg, a nemzetközi keresőszolgálat.

V.: Igen. Bár azt hiszem, ennek más oka is lehetett.

K.: Ugyan mi, ha nem a „disszidensek" személykereső aktái?

V.: Inkább a német hadifoglyoké. Mitőlünk, ugye, 1944-45-ben sok svábot elvittek…

K.: A Szovjetunióba hurcolt magyarországi németeket?

V.: Igen, akik aztán nem kerültek soha vissza. És később, jóval később, az ő adataikkal küldtek ki Nyugatra keleti kémeket. Én legalább is ezt feltételezem. De nem volt ott

[827] ÁBTL O-13400, 90.o.

sokáig ez a Szabadi. Amikor elment, fölajánlották nekem a csoportvezetőséget, amit én, a kolléganőmmel beszélve, el is vállaltam.

K.: Csak nehogy egy belügyes „ejtőernyőst" kapjanak megint a nyakukba?

V.: Igen. Amúgy a Vöröskereszt, legalábbis a vezetése, ismert „kádertemető" volt. A kiszolgált NDK-nagykövetek mind nálunk végezték: Kárpáti és Rostás elvtárs, de oda tették a Fővárosi Tanács elnökhelyettesét, Hantost is. Szóval, a '56 után a vezetés mind ilyenekből állt.

K.: Az említett Szabadin kívül volt más belügyes is külügyi osztályon?

V.: Az osztályvezetőnk, Koltainé, aki, nem sokra rá meghalt súlyos vesebetegségben. Utána jött Czivisz József, aki szintén nagy kommunista és párttitkár volt.

K.: Netán belügyes is?

V.: Azt nem tudom. Ő korábban a külügyben dolgozott futárként egy „B" betűs külügyminiszter, egy nagymenő pacák alatt, akinek a felesége is nagy káder volt…

K.: Az Andics-Berei házaspárra gondol? Itt laktak nem messze az Orsó és a Fenyves utca sarkán.

V.: Igen. A lényeg az, hogy ez a Czivisz Jóska azért kellett eljöjjön a külügyből, mert elvett egy titkárnőt szintén a külügyből, akinek az apja rendőr volt1945 előtt. Nem akarták nekik engedni, és ezért inkább mindketten mindketten a külügytől. Ez a Jóska amúgy nagy pártember volt, az apja a volt miniszterelnök Hegedűs András sofőrje, a testvére meg, Czivisz Ferenc, a rádióban volt az adások állandó felügyelője...

K.: Cenzora?

V.: Nem tudom, minek nevezték.

K.: Tehát a közvetlen főnöke a Vöröskereszt külügyi osztálya élén idővel Czivisz József lett, Magdi néni pedig a személykereső csoportot vezette.

V.: Két-három emberrel csak, nem volt valami jelentős poszt.

K.: De annál fontosabb. Hiszen elszakadt családtagoknak segítettek megtalálni egymást. Nyugatról, a Vöröskereszt ottani társszervezeteitől nem kért ebben önöktől segítséget senki? Hogy itt maradt, mondjuk, egy házastárs, gyerek…

V.: Dehogynem.

K.: Hogy ment ez? Amennyire tudom, a családegyesítéseket Kádárék sokáig nem engedték.

V.: 1963-ig egyáltalán nem. Akkor azt kellett mondanunk mindenkinek, hogy szerezzen elővízumot Nyugatról, és adjon be kérelmet a BM útlevélosztályára.

K.: Voltaképpen egy kivándorlási kérvényt?

V.: Igen. Bár jó ideig még ezt sem engedték. Csak nagy ritkán, kivételes indokkal, például súlyos betegség esetén. 1963 után aztán már könnyebben ment. Akkor már sok állami gondozott „disszidens-csemete" ügyét intéztem én is. Megkapták a kivándorlási engedélyt, a szülők elküldték a pénzt az okmányokhoz, én meg a gyermekvédő intézettel beadtam az útlevélkérelmet.

K.: Ezek mind '56-os emigránsok hátra hagyott gyerekei voltak?

V.: Igen, de csak azok, akiket a szülők távozása után állami gondozásba vettek. Ha rokonoknál, például nagyszülőknél maradt a gyerek, a kivándorlási engedélyét ők kérvényezték.

K.: Sok ilyen családegyesítési üggyel volt dolga?

V.: Legalább egy tucatnyival. Nekünk kellett intézni mindent, még azt is, hogy orvosi vizsgálatra kísérjük, elszállásoljuk a vidéki gyerekeket vagy kivigyük a repülőtérre. Amerikába például külön gyermekorvosi igazolást kértek, és még a röntgenre is nekem kellett kísérgetnem őket. Volt úgy, hogy Békés megyéből az ottani Vöröskereszt kocsiján felhozatták a gyereket, s még azt is előírva, hogy hová, melyik rendelőbe vigyük vizsgálatra. Akkor én elkísértem a röntgenre, és mehetett vissza. Aztán ha megjött az útlevele, kocsit szereztünk, és kivittük a reptérre. Akkoriban a

Vöröskeresztnek még volt egy ápolónőképzője, bentlakással a vidéki lányok számára. Ott mindig akadt üres szoba, ahol a „tranzit-gyerekek” pár napra elvoltak, amíg tovább nem utazhattak. Volt olyan is, hogy mentünk Nagykállóba, ahol a nagyszülőkre, idős parasztemberekre maradt egy testvérpár, egy 10-12 éves fiú meg egy lány, miután anyjuk Svédországba disszidált. Megszereztem az útlevelüket, és lementünk értük kocsival. Szegények, nyilván nem ültek még életükben autóban, mert a hátsó ülést jól összerondították. Megaludtak az ápolónőképzőben, majd másnap vittem őket a reptérre. Utóbb megtudtam, hányattatásuk odakint sem ért véget, mert az anyjuk nem törődött velük, s így Svédországban mind a ketten nevelőszülőkhöz kerültek.

K.: Volt még hasonló eset?

V.: Volt sok. Egy kisfiú például Békéscsabáról, egy heine-medines gyerek, aki mankóval járt. Ő volt talán az első, akinek elintéztem, hogy kimehessen. Egy református árvaházból jött, szegény nagyon nyomorultul volt felöltözve. Ő végül Kanadába jutott ki az édesanyjához, azóta sem tudok róla. A legtöbben, azt hiszem, nem is politikai okból, inkább családi problémák miatt disszidáltak. Pláne ott, ahol gyereket hagytak hátra. Persze akadt elég probléma odakint is. Volt úgy, hogy a francia követség útján egy magyar idegenlégiós leszereléséhez kértek tőlem a szülők egy alföldi faluból segítséget, mivel a fiúk nem volt még 18 éves, mikor felcsapott légiósnak. Sok gond akadt a hazatérőkkel is. Kanadából például a „Báthory” nevű tengerjáró hajóval még évek múltán is jónéhány ’56-os magyar emigránst hoztak vissza, köztük meglepően sok volt pszichés sérült s az elmebeteg.

K.: Mi volt a legemlékezetesebb sikerélménye e több mint harminc éves keresőszolgálat alatt?

V.: Amit a legjobban szerettem, az állami gondozottak felkutatása. Nem a szülők kérésére – mert abban sok köszönet nem igen volt –, inkább az elszakadt testvérekére, akik jó esetben az én közvetítésemmel újra egymásra találtak. Egyszer például, egy kiskatona írt az aszódi laktanyából, hogy él valahol egy testvérhúga, akiről régóta nem tud semmit, és aggódik érte, mert a szüleik már nem élnek, s ő az idősebb testvér, segítsünk neki felkutatni. Felhívtam az ország összes gyermekintézetét, már-már lemondtam róla, amikor meglett! Mint kiderült, a lány egy nevelőintézet lakója volt – éppen Aszódon, pár száz méternyire katona bátyjától... Már csak egy kimenőt kellett kikönyörögnöm mindkettőnek, hogy sok év után viszontlátssák egymást.

(…)

V.: Hogyan ért véget Magdi néni vöröskeresztes pályája?

K.: Kényszerűségből. A mamám súlyos beteg lett, és otthon kellett maradnom vele. Emiatt 1985 őszén, harmincegy év után korengedményes nyugdíjazásomat kértem.

K.: Jó egészséget kívánok, és köszönöm a beszélgetést.

Utóirat

2011. május 29-én az interjú leírt változatának egy példányát átadtam Bodorkos Magdának hitelesítésre, netán javításra vagy kiegészítésre. Ezúttal hangrögzítő eszközt sajnos nem vittem magammal, pedig több érdekes közlést is tett, melyeket, mint jelezte, romló egészsége miatt később már nem biztos, hogy módja lesz elmondani vagy leírni.

Szóbeli kiegészítései röviden az alábbiak voltak:

1) 1972-ig ő volt az egyetlen, aki a Magyar Vöröskereszt munkatársai közül franciául beszélt, akkor jött egy fiatal munkatárs, akinek boldogan átadta a tolmács szerepét, amit mindig is nyűgnek érzett.
2) 1956-tól sok éven át számos alkalommal tolmácsolt a svájci központú Nemzetközi Vöröskereszt Magyarországra látogató munkatársainak. (Ezek rendszerint egy-egy kiemelt segélyakció koordinálására érkeztek, a svájci központnak különben állandó képviselete is volt Budapesten.)
3) Családegyesítési és kivándorlási ügyekben gyakran eljárt például francia, svájci és más nyugati vízumok beszerzésében, kivándorló gyermekek és hozzátartozók ügyeit intézve. (Ilyenkor többször is civil ruhás rendőrtisztek igazoltatták, arról faggattva, hogy miért jár oly gyakran a nyugati követségekre, majd amikor ellenőrízték, s meggyőződtek arról, hogy az MVK külügyi osztályának munkatársa, e vegzatúrák is elmaradtak.)
4) Az interjú alanya maga is segédkezett egy ’56-ban fiatalkorúként belépett légiós leszerelésében és haza térésében (a hozzátartozók indították a keresést egy alföldi faluból), és megerősítette, hogy több ilyen eset is volt.
5) Kanadából, a MAHART „Báthory” nevű tengerjáró hajója, állítása szerint, ’56 után pár évvel igen sok magyar emigránst hozott vissza, köztük meglepően sok volt a pszichés sérült és az elmebeteg.

NB 2011. 05. 30.

9) A légiósnak állt ’56-os menekült kamaszok listája

Az alábbi – nagyobb részt anonimizált – lista eredetijét a szerző kutatási anyagaiban őrzi, amelybe indokolt hozzátartozói vagy kutatói kérésre bárkinek betekintést enged. Forrásai: a fennmaradt francia légiós iratok, a magyar belügyi dossziék, továbbá a provence-i magyar légiós veteránok írásos és szóbeli adatközlései.

A listán kizárólag azon ’56-ban kamaszként Nyugatra ment magyar légiósok neveit adom közre, akik hozzájárultak ehhez, vagy korábbi nyilatkozataikban (interjúk, cikkek, emlékezések) már vállalták a nyilvánosságot. Az adatgyűjtés tovább folyik – a budapesti belügyi és az aubagne-i légiós archívumban még több dosszié vár átnézésre, s az általunk megismert magyar veteránok is szolgálhatnak újabb nevekkel, adalékokkal.

Minden esetre e három évi szorgos gyűjtés nyomán összeállt, 262 nevet tartalmazó lista már most igazolni látszik a feltevést, mely szerint az ’56-os menekült kamaszok közül utóbb több ezren jelentkeztek és legkevesebb ötszázan léptek be a Francia Idegenlégióba. A hibaszázalék a forráshiány és az esetenkénti téves adatközlések – például: pontatlan életkor-becslések, etc – miatt 5%-ra tehető.

A lista statisztikai és történetszociológiai elemzését ld. az „Egy légióslista tanúsága” c. fejezetben.

Jelkulcs

A = aktív légiós még 1963-ban is
D = dezertált
L = leszerelt(ék)
H = hazatért
E = elesett
Ö = öngyilkosságot követett el (még légiósként)
R = rokkant lett (még légiós szolgálati ideje alatt)
MF = „Mustafa fia”, az ALN tetuani ügynöksége hozta haza (Si Moustapha pk.-a alatt!)
ÁM = állampolgárságától megfosztották
? = adathiány

1. A. ??? (Soós Sándor bajtársa!) ??? **A**
2. A. Károly (Köröstarcsa, 1939. Puskás Julianna) **A**
3. A. János (Békéscsaba, 1941. Szerencse Rozália) **A**
4. A. László (Füzesabony, 1939. Antal Anna) **L H**
5. Aradi Domokos (Budapest, 1940. Kiss Mária) **A**
6. A. László (???, 19??. a.n.: ??) **A**
7. A. Antal (Tét, 1940.01.21. Kukorelli Katalin) **A**
8. Á. Antal (Győr, 1940. Bolgár Ilona) **A**
9. B. Zoltán (Szada, 19??, a.n.: ??) **A**
10. B. Béla (Budapest, 19??. a.n.: ??) **A**
11. B. Lajos (Budapest, 1940. Berki Lujza) **D H ÁM**
12. B. András (???, 19??. a.n.: ??) **A**
13. B. Árpád (Pécs, 1938) **?**
14. B. Imre (Soppenhoffer, Ausztria, 1940. Miklós Irén) **A**
15. Balogh István (Fót, 1939. a.n.: ??) **?**
16. B. István (Tét, 1939. Kiss Erzsébet) **A**
17. B. József (Sopron, 19??. a.n.: ??) **D H**
18. B. László (???, 1939. a.n.: ??) **A**

19. B. Nándor (Dunapentele, 1939. Sípos Erzsébet) **A**
20. B. Ernő (Hegyhátszentpéter, 1939. Kovács Teréz) **A**
21. B. Sándor (Budapest, 1940. a.n.: ??) **?**
22. B. László (???, 19??. a.n.: ?) **D H MF**
23. B. János (Veszprém, 1939. Kiss Julianna) **A**
24. B. László (Újpest, 1939. a.n.: Pável Mária) **L H**
25. B. Pál (Celldömölk, 1939. Dátán Józsa) **A**
26. B. Ferenc (Székesfehérvár, 1941. Lókics Rozália) **A**
27. B. György Pál (Tápiószele, 1939. László Mária) **A**
28. B. István (Budapest, 19??. an.: ??) **E** (Algéria, 1960)
29. B. László (Gödöllő, 1938. Som Julianna) **A**
30. B. László (???, 1939**.** a.n.: ??) **A**
31. B. János (Szekszárd, 1941. Bonyai Erzsébet) **A**
32. B. Ferenc (Zirc, 1941. Kaszt Anna) **A**
33. B. István (Keszthely, 19??. a.n.: ??) **A**
34. B. András (???, 19??. a.n.: ??) **A**
35. Cs. Sándor (Szeged, 1939. Veszelka Mária) **A**
36. Cs. István (???, 19??, a.n.: ??) **A**
37. Cs. Elemér (Nagykanizsa, 1939. Cseh Lujza) **A**
38. Cs. Imre (Budapest, 1940. a.n.: ??) **?**
39. Cs. István (Budapest, 1939. Zsiga Mária) **A**
40. Cs. József (Sárbogárd, 1939. a.n.: ??) **D H MF**
41. Cs. László (Endrőd, 1940. a.n.: ??) **A**
42. Cs. István (Kispest, 1939. Schulek Margit) **D H MF**
43. Cs. István (Budapest, 1941. a.n.: ??) **?**
44. Cs. István (Gyöngyös, 1940. Csintalan Mária) **A**
45. Cs. Imre (Budapest, 1940. Darázsi Mária) **A**
46. Dobrovits István (Székesfehérvár, 1938) **A** + 2005
47. D. László (Budapest, 1939. a.n.: ??) **A**
48. D. Ferenc (Fót, 1939. a.n.: ??) **L**
49. D. ??? (???, 19??. a.n.: ??) **A**
50. D. László (Csorna, 1940. a.n.: ??) **?**
51. D. Mihály (Hatvan, 1942. a.n.: ??) **A**
52. D. István (Székesfehérvár, 1958. a. n.: ??.) **A** + 2005
53. Dobson Gyula (??, 1939. a.n.: ?? + 2011.) **A**
54. D. János (Kunbaja, 1940. a.n.: ?) **?**
55. D. Mihály (Budapest, 1940. a.n.: ??) **A**
56. D. ??? (???, 19??. a.n.: ??) **A**
57. D. József (Kőszeg, 1940. Mészáros Ilona) **A**
58. E. Gusztáv (Sopron, 19??. a.n.: ??) **?**
59. E. Gábor (Kolozsvár, 1941. a.n.: ??) **?**
60. E. Géza (???, 19??. a.n.: ??) **A**
61. É. Lajos (Budapest, 1939. a.n.: Baranyai Regina) **A**
62. F. András (Budapest, 1939. a.n.. ??) **D H MF**
63. F. Ernő (Győr, 19??. a.n.: ??) **D H**
64. F. István (Izsák, 1939. a.n.: ??) **H**
65. F. János (Gyón, 1940. a.n.: ??) **?**
66. F**.** János (Budapest, 1940. a.n.: ??) **A**
67. F. József (??, 1938. a.n.: ??) **?**
68. F. Lajos (Zalaegerszeg, 1958. a.: ??) **A** + 2004

69. F. Pál (Budapest, 1940. Maracsek Blanka) **A**
70. F. András (Brassó, 1940. a.n.: Veress Vilma) **D H MF**
71. F. János (Budapest, 1940. a.n.: ??) **A**
72. F. ??? (???, 19??. a.n.: ??) **A**
73. F. János (??, 1939. Prepuk Mária) **A**
74. Frei Imre (Kiskunhalas, 1939. Illés Erzsébet) **A**
75. F. István (Érd, 1940. a.n.: ??) **A**
76. G. Ádám (Budapest, 1941. Mahra Margit) **A**
77. G. Sándor (Gödöllő, 1939. Fekete Erzsébet) **L H**
78. G. László (???, 19??. a.n.: ??) **?**
79. G. László (Újpest, 1940. Szabó Mária) **A**
80. G. Ernő (Győrvár, 1939. Pölöskei Anna) **D/L? H**
81. Goór János (Szeged, 1938. a.n.: ??) **D H MF**
82. G. Bálint (Törökszentmiklós, 1939. Göblyös Margit) **A**
83. G. Róbert (Bősárkány, 1940. Gősi Rozália) **A**
84. G. Imre (filmgyári munkatárs – Sz.M. kontaktja!) ??? **H**
85. Gy. Géza (Hadikfalva, 1938. Bece Margit) **A**
86. H. Imre (Kiskunhalas, 1939. Füzes Zsuzsanna) **A**
87. H. István (Szeged, 1940. Tamás Erzsébet) **A**
88. H. József (Békéscsaba, 1940. Szluka Ilona) **A**
89. H. József (Igal, 1940. a.n.: ??) **A**
90. H. ??? (???, 19??. a.n.: ??) **A**
91. H. János (Kiskunhalas, 1940. B. Nagy Erzsébet) **A**
92. H. Béla (Érd, 1939. a.n.: ??) **?**
93. H. András (Brenbergbánya, 1940. Haracsek Margit) **A**
94. H. Ferenc (Dorog, 1940. Zsombók Katalin) **A**
95. H. János (???, 1938**,** a.n.: ??) **?**
96. Holtság László (???, 19??. a.n.: ??) + öngyilkos lett, 196?
97. H. Tibor (???, 19??. a.n.: ??) **D H**
98. Huber Béla (Sopron, 1942. Janzsó Mária) **A**.
99. H. ??? (???, 19??. a.n.: ??) **A**
100. H. Marcell (Pécs, 1939. a.n.: ??) **A** (iker testvérek!)
101. H. Zoltán (???, 1939. a.n: ??) **A** (iker testvérek!)
102. H. Balázs (Újkígyós, 1940. Szabó Mária) **A**
103. I. Imre (Tompa, 1938. Szőcs Margit) **A**
104. I. Miklós (Ózd, 1938. a.n.: ??) **D H MF**
105. J. András (Budapest, 1939. Bognár Anna) **A**
106. J. László (Veszprém, 1941. a.n.: ??) **D**
107. J. Gyula (Vasvár, 1940. Koller Teréz) **A**
108. J. Gyula (Budapest, 1940. Juhász Margit) **A,** majd: **D H**
109. J. István (Abony, 1939. a.n.: ??) **?**
110. „Kanász" (?) Ferenc (Markotabödöge, 1939. a.n.: ??) **E** + (Algéria, 196?)
111. K. György, (???, 19??. a.n.: ??) **A**
112. K. ??? (???, 19??. a.n.: ??) **A**
113. K. Péter (Zalaegerszeg, 1939. Vermes Sarolta) **A**
114. K. Károly (Budapest, 1940. Cziráki Margit) **D H**
115. K. ??? (???, 19??. a.n.: ??) **A**
116. K. József (Nyíregyháza, 1941. Kecskés Anna) **D H MF**
117. K. Ferenc (Somorja, 1941. Szakály Erzsébet) **A**
118. Képes Árpád (Pesthidegkút, 1940. a.n.: ??) **D H MF**

119. K. Ferenc Géza (München, D. 1942. Kovács Irén) **A**
120. K. József László (Ózd, 1940. Varga Júlia) **D H MF**
121. K. Miklós (Pusztacsó, 1941. Neubauer Emilia) **A**
122. K. Ferenc (???, 19??. a.n.: ??) A
123. K. József (???, 1939. a.n.: ??) **D H MF**
124. K. Kálmán (Szombathely, 1940. Tóth Ágnes) **A**
125. Kolozsvári ??? (????, 194?, a.n.: ??) **E** (Algéria, 1961)
126. K. Sándor (Baja, 1939. a.n.: ??) **D H MF**
127. K. Sándor (???, 19??. a.n.: ??) **A**
128. K. (K.) Imre (Vésztő, 1940. a.n.: ??) **?**
129. K. József (???, 1940. ??,) **?**
130. K. Kálmán (???, 1939. a.n.: ??) **A**
131. K. László (Kaba, 1939. Fazekas Terézia) **D H MF**
132. K. Imre (Tolna, 19??. a.n.: ??) **D H**
133. K. István (Budapest, 1940. a.n.: ??) **A**
134. K. László (Budapest, 1940. a.n.: ??) **H**
135. K. Sándor (Alsógöd, 19??. a.n.: ??) **A**
136. K. György (???, 19??. a.n.: ??) **A**
137. K. József (Újpest, 1939. Gelse Mária) **D H**
138. Labádi György (Budapest, 1939. a.n.: ??) **D H**
139. L. Ferenc (Budapest, 1941. a.n.: ??) **R L**
140. L. ?? (???, 19??. a.n.: ??) **A**
141. L. László (Kartal, 1940. a.n.: ??) **?**
142. L. István (Mecsekszabolcs, 1938. Rupert Magdolna) **D H**
143. L. József (???, 19?? a.n.: ??) **?**
144. L. Ernő (???, 19??. a.n.: ??) **A** //testvérek!//
145. L. ??? (???, 19??. a.n.: ??) **A** //testvérek!//
146. L. József (Kőszeg, 1940. Véder Anna) **A**
147. L. János (Sopron, 19??. a.n.: ??) **A**
148. L. László (Biharnagybajom, 1939. Nyerges Jolán) **D H MF**
149. Lebovics László (???, 1939) + 1960, Khenchela (őrségben öngyilkos lett!) **Ö**
150. M. Ferenc (Tarany, 1939. Fülöp Anna) **A**
151. M. István (Lajosmizse, 1938, B. Mészáros Ilona) **D H MF**
152. M. József (Baja, 1938. Kerekes Ilona) **A**
153. M. László (???, 19??, a.n.: ??) **A**
154. M. Ottó (Himós, 1940. Módos Gizella) **A**
155. M. Elemér (Budapest, 1941, a.n.: ??) **A**
156. M. Ferenc László (Budapest, 1941. a.n.: ??) **L**
157. M. Imre (Újpest, 1939. Berzeli Anna) **A**
158. M. Pál (???, 1940). An.: ??) + **E** (1961, Djebel Grohm)
159. M. János (Tamási, 1939. Söllei Júlia) **A**
160. Morvay Tamás (Budapest, 1938. a.n.: ??) **A**
161. M. Zoltán (???, 19?? a.n.: ??) **?**
162. M. Ferenc (Mátraszele, 1940. a.n.: ??) **D H**
163. N. András (???, 19??, a.n.: ??) + **E** (Algéria, 1961)
164. N. László (Tét, 1940. a.n.: ??) **?**
165. N. Sándor (Gádoros, 1940. Csontos Mária) **A**
166. Nagy András (Kékcse, 1939. a.n.: ??) + **E** (Algéria, 1960)
167. Nemes Sándor (Szekszárd-Zomba, 1941. a.n.: ??) **A**
168. N. János (???, 19??. a.n.: ??) **D**

169. Nánay József (Bp, 1941, a.n.: ??) **A**
170. N. Zoltán (???, 19??. a.n.: ??) **A**
171. Nézics József (Berzence, 1938. Horváth Mária) **D H**
172. Ny. Pál (???, 1939. a.n.: ??) **D H MF**
173. Ny. József (???, 19??. a.n.: ??) **A**
174. Ny. ??? (???, 19??. a.n.: ??) **A**
175. O. Zoltán (Páty, 1939 a.n.: ??) **?**
176. O. József (???, 19??. a.n.: ??) **A**
177. O. József (???, 19??, a.n.: ??) **D H MF**
178. O. István (Kánya, 1939. a.n.: ??) **?**
179. Oscisnyick György (???, 19??. a.n.: ??) **A**
180. O. István (Hosszúvölgy, 1942. Lang Erzsébet) **A**
181. P. János (Kiskőrös, 1940. Fehér Mária) **A**
182. P. László (Monor, 19??. a.n.: ??) **A**
183. P. Miklós (Kolozsvár, 1940. a.n.: ??) **?**
184. P. Ferenc (Kispest, 1938. Czibulya Mária) **L H**
185. P. Ferenc (Budapest, 1939. Holocsi Mária) **A**
186. P. István (Bugyi, 1940. Petróczi Julianna) **A**
187. P. András (Békéscsaba, 1939. Kolarovszky Ilona) **A**
188. P. József (Jászberény, 1939. a.n.: ??) **?**
189. P. Ernő (???, 19?? A.n.: ??) **A**
190. P.-M. József (???, 19?? A.n.: ??) **A**
191. P. László (???, 19?? a.n.: ??) **?**
192. R. István (???, 19??. a.n.: ??) **?**
193. R. Kálmán (Monor, 19??. a.n.: ??) **A**
194. R. Balázs (???, 19??. a.n.: ??) **A**
195. R. Ferenc (Gyula,1942. a.n.: ??) **?**
196. S. Vince (Kelebia, 1938. Takács Anna) **A**
197. S. Gyula (Monor, (19??. a.n.: ??) **A**
198. S. János Lajos (Zalaegerszeg, 1940. Kovács Magdolna) **D H**
199. S. József (???, 1941. a.n.: ??) **A**
200. S. Sándor (???, 19??. a.n.: ??) **A**
201. S. (S.) György (???, 19??. a.n.: ??) **A**
202. S. László (Pusztaföldvár, 1941. Máté Rozália) **D H**
203. S. István (Nagycenk, 1939. Koloszár Erzsébet) **A**
204. S. Sándor (Budapest, 1939. Burkus Erzsébet) **A**
205. Soós Sándor (Biharnagybajom, 1940. Balázs Irma) A
206. Sorbán Gyula Elek (Budapest, 1940. a.n.: ??) A
207. Spátay (László) János (Budapest, 1943. a.n.: Tichy Erzsébet) **A**
208. S. János (Szada, 1940. Újvári Erzsébet) **A**
209. Sz. Jenő (???, 19??. a.n.: ??) **A**
210. Sz. Béla (???, 19??. a.n.: ??) **D H**
211. Sz. Ferenc (Budapest, 19?? a.n.: ??) **?**
212. Sz. Sándor és ikertestvére: **A** (testvérek!)
213. Sz. János (???, 19??. a.n.: ??) **A** (testvérek!)
214. Sz. Zsolt (Kolozsvár, 1940. Deukász Éva) **A**
215. Sz. Gyula (???, 19??. a.n.: ??) **A**
216. Sz. István (Dunaszerdahely, 1939. Balogh Anna) **A**
217. Sz. György (???, 19??. a.n.: ??) **A**
218. Szecskó Tibor (Gyöngyös, 1940. Nádudvari Mária) **A**

219. Sz. István (Zirc, 1939. Micskó Erzsébet) **A**
220. Sz. László (???, 19??. a.n.: ??) **?**
221. Sz. Levente (Nagyküküllő, 1939. Rill Berta) **A**
222. Sz. György (Seregélyes, 1940. Gyurik Margit) **A**
223. Sz. Tibor (???, 19??. a.n.: ??) **A**
224. Sz. András (???, 19??. a.n.: ??) **D**
225. T. ??? (???, 19??. a.n.: ??) **A**
226. T. András (Budapest, 1939. a.n.: ??) **A**
227. T. János (Bazos, 1938. Bús Mária) **D H MF**
228. T. János (Pusztakeresztes, 1938. a.n.: ? ?) **D H MF**
229. T. József (Siómaros, 1939. Szedlacsek Mária) **A**
230. T. Kálmán (???, 19??. a.n.: ??) **A**
231. T. Miklós (Kiskunhalas, 1939. a.n.: ??) **A**
232. T. Miklós (….. 1940, a.n.: ??) **?**
233. T. Mihály (Kiskunhalas, 1940 a.n.: ??) **A**
234. T. Mihály (???, 19??. a.n.: ??) **A**
235. T. Sándor (Rákospalota, 1941. Müller Erzsébet) **D H MF**
236. Tóth Béla (Jászárokszállás, 1939. Perlaki Mária) **D H MF**
237. U. György (Budapest 1942. a.n.: ??) **D H**
238. V. Károly (Pusztavám, 19??. a.n.: ??) **A**
239. V. János (???, 19??. a.n.: ??) **A**
240. V. György (Cinkota, 1941. Radics Irén) **D H**
241. W. ??? ((???, 1940. a.n.: ??) **A**
242. Z. N. Árpád (Orosháza, 1941. Dénes Eszter) **A**
243. Z. András (Taktaharkány, 1939. Tamási Jolán) **D H MF**
244. Zsovinecz Sándor (Tatabánya, 1938. Klein Anna) **D H MF**

+ további 25 – eddig nem azonosított születési dátumú, de ’56 őszén még vélhetően fiatalkorú – magyar légiós Zsovinecz Sándor kihallgatási jegyzőkönyvéből: A. János, A. Ferenc, B. Attila, B. Gábor, Cs. Ferenc, F. Rudolf, G. Gyula, Gy. István és Tibor (testvérek!), H. Dezső, K. Ferenc, K. Dezső, K. Zoltán, K. Károly, K. Zoltán, L. István, M. György, M. Andor, P. Nándor, P. Gyula, S. Pál, Sz. József, T. László, V. Lajos és V. András.

10) Az indokínai és algériai háborúk magyar légiós veszteségei

Az algériai harcok (1954-1962) hivatalosan elismert légiós vesztesége:

65 tiszt
278 altiszt
1633 légiós
Együttvéve: 1.976 fő

Összehasonlításként a korábbi indokínai háború (1948-1954) teljes légiós vesztesége:

380 tiszt
1.082 altiszt
9.092 légiós
Együttvéve: 10.483 fő

A magyar önkéntesek mindenkori arányát alapul véve Vietnamban óvatos becsléssel 330, Algériában mintegy 120 magyar légiós vesztette életét a harcokban – az utóbbiak sorában legalább két tucat 1956-ban Nyugatra szökött kamasz.

A magyar áldozatok azonosítása még folyik. Az Indokínában elesettekről furcsa mód sokkal többet tudni ma is, mint a későbbi algériai magyar áldozatokról. Az előbbiek közül egy 9817 nevet tartalmazó listáról 288 magyar önkéntest sikerült kiszűrni, míg az algériai magyar elesettek közül egy 536 nevet tartalmazó – az előbbihez képest jóval csonkább – veszteséglistáról, az újabb kutatások és a magyar veteránok közlése nyomán mindössze 26-ot sikerült azonosítani. (Megjegyzendő, hogy az indokínai 288-as harcokban elesett magyar légiós veszteséghez még hozzá számítandó legalább 2-300 további hadifogságban elhunyt légiós is; a túlélők és haza jutottak tanúsága szerint egyes táborokban a halálozási arány a 80-90 %-ot is elérte.)

Születési dátumaikból következtetve mindkét magyar légiós nemzedékben – azaz az 1945 és az 1956 után belépőkében is – nagy számban találni olyanokat, akik még nem voltak nagykorúak, mikor szülőházájukat elhagyva Nyugatra távoztak, mi több, sokan közülük még akkor sem, mikor légiósnak beálltak. Ezt erősíti meg az a kiugróan magas arány is, hogy a vietnámi magyar légiós áldozatok közel egyharmadát a ’44-45-ös kamasz nemzedék adja, avagy hogy az algériai magyar veszteségek – óvatos becsléssel – legalább egyötödét az ’56-os kamasz menekültek teszik ki.

1. Alt Ferenc (194?) 2. oszt. l.+ 1957
2. Berzsenyi Árpád (193?) sgt. + 1959
3. Bohai István (Budapest, 19??) + 1960
4. Burmat István (193?) + 1958
5. Friedl Jenő (194?) 1.oszt l. + 1959
6. Horváth László (1937.10.11.) + 1957
7. Horváth Ernest (Ernő? - 193?) sgt.
8. Horváth Zoltán (19??) cap.+ 1959
9. Kolozsvári ? (194?) + 1961
10. Kopnik István (193?) 2. oszt. l.+ 1957
11. Krieger Károly (193?) + 1958
12. Méhes János (1923.10.21.) cap.
13. Moger Zoltán (193?) 2. oszt. l.+ 1958

14. Molnár Pál (1940.03.17.) cap.
15. Müller Károly (194?)
16. Nagy András (1939) + 1961
17. Nagy Antal (1936.08.01.) 1. oszt. l. + 1960.
18. Nagy Zoltán (193?) sgt.+ 1959
19. Nazsi András (Kékcse, 1939.) + 1960.
20. Németh Ferenc (193?) 2. oszt. l. + 1959.
21. Pálfi Ervin (193?) + 1958.
22. Polák József (193?) cap.+ 1959.
23. Szüts László (1926) adj. + 1959
24. Tasnádi János (1926) adj. + 1959
25. Valkó István (1926) adj.ch. + 1959
26. Varga Antal (1936.10.10.) 2. oszt. l.

Az indokínai háborúban elesett magyar légiósok névsora

– NB kutatási anyaga, 2012. július –

A Vietnámban elesett magyar légiósok alábbi, 288 nevet tartalmazó listáját, egy Szecskó Tibortól (Aix-en-Provence) kapott, közel tízezer halottat azonosító francia táblázatból szűrtem ki, ami jórészt a Légió belső nyilvántartásán és a Fréjus-i haditemető dokumentációján alapul. A lista – számos névelírása és adathiánya ellenére – már most is közel teljesnek mondható. A nevek anonimizálását ezúttal szükségtelennek véltem, egyrészt mert forrásuk, a dokumentáció maga is nyilvános, másrészt mert legalább hat évtizede háborúban elesett katonákat azonosítanak, akiknek esetenként még ma is élhetnek nyomukat kereső hozzátartozóik.

A Francia Idegenlégió által elismert indokínai veszteség 1948 és 1954 között 10.483 fő (ebből 580 tiszt, 1.082 altiszt és 9.092 közrendű légiós). Ehhez képest a forrásként használt táblázat 9.817 nevet említ, azaz mindössze 666 Vietnamban elesett légiósról nincs benne adat. Az elesett tiszteket leszámítva, akik közt magyar legfeljebb elvétve akad, még csekélyebbnek tűnik az adathiány. Becslésem szerint a teljes indokínai magyar légiós veszteség – a még azonosításra várókkal együtt – mintegy 330 főre tehető.

A lista első látásra két tanulsággal is szolgál. Az egyik, hogy mint azt a születési dátumok mutatják, e ’45 utáni légiós nemzedékben nagy számban voltak fiatalkorúak (akár csak az ’56 utániban!), akik nyomasztó történelmi kényszerek alatt már tizenévesen el kellett hagyják szülőházájukat. Mint azt Szabó László (Nizza) és Indokínát megjárt magyar bajtársai példájából ismerjük, többségüket még a 2. világháború végén a nyilasok hajtották leventeként vagy hadapród-iskolásként Nyugatra, ahol előbb brit, amerikai, majd onnan francia fogságba jutva közülük sokan az éhhalál és a táborokban dühöngő tífusz-járvány elől álltak be – 16-17 évesen! – a Légióba, hogy aztán pár év múlva a vietnami háború poklában találják magukat. Érdemes külön is számbavenni, hányan estek el az 1927 és 1932 közt születettek e népes rajából a könyörtelen dzsungel-harcokban. Magam 88 olyan áldozatot találtam a listán, aki vélhetően a háború végén vagy legfeljebb 2-3 évre rá kamaszként került Nyugatra, majd légiósnak állt – azaz az Indokínában elesett magyar légiósok közel egyharmada e tragikus módon megtizedelt kamasz korosztályból került ki!

A másik figyelemre méltó tanulság, amit a Vietnámban elesett magyar légiósok adatai sejtetnek, hogy közülük aránylag sokan születtek a trianon-i határokon túl: a Felvidék, Kárpátalja, Erdély és a Délvidék kisebb-nagyobb településein. Ennek közismert történeti oka, hogy az 1938-1941-es területi visszacsatolások nyomán a nagyobb részt magyarlakta vidékek

sorra Magyarországhoz kerültek, s hogy az innen bevonultatott leventék, hadapródok sorsa – egész a háború és a nyugati hadifogság végéig – közös volt a magyar honvédség s a keleti front elől menekülő civilek megpróbáltatásaival. (Ennek egyik kivételesen maradandó művészi mementója Székely János *A nyugati hadtest* című önéletrajzi kisregénye a marosvásárhelyi huszár-hadapródok háború végi, nyugati „kalandozásairól”.)

Az alábbi lista ez idő szerint még nem teljes, de közel áll ahhoz. A francia, német, olasz és arab légiós írnokok buzgalma a magyar személy- és helyneveket ugyan néhol a felismerhetetlenségig megmásította, s akad még pótolnivaló a hiányzó adatok között is. (Az eredeti francia táblázat például sehol sem közli a halál dátumát, helyét és körülményeit, ahogy az elesett légiósok rangját, egységét és beosztását sem.) Érdemes hát tovább kutatni: aki tudja, bátran korrigálja vagy egészítse ki a névsort, s adatközléseit küldje meg a szerzőnek – nove@ax.hu –, aki azt köszönettel veszi!

Egy másik, immár fél évszázados kegyeleti adósság: az Algériában elesett magyar légiósok nevének, adatainak összesítése ez idő szerint még várat magára. Csak remélni lehet, hogy a még lappangó források feltárása ezt is hamarosan lehetővé teszi.

- NB -

1. Agócs Kálmán Béla, 1915.10.13. Budapest
2. Ambrus István, 1927.08.05. Nagykanizsa
3. Atkári András, 1927.11.20. Püspökladány
4. Ásvány Imre, 1924.08.10. Budapest
5. Bagi László, ? ?
6. Bagoly Ferenc, 1921.02.04. Apagy
7. Bácsi Sándor, ? ?
8. Balogh Károly, ? ?
9. Balogh Sándor, 1923.02.06. Tarnaméra
10. Barta Lajos, 1927.03.10. Lajosmizse
11. Bató János, 1927.12.08. Pécs
12. Bárány Ferenc, 1927.05.26. Vecsés
13. Bátfai Károly, ? ?
14. Bencze István, 1927.01.29. Kecskemét
15. Bedők István, 1923.09.18. Cyorsac (?)
16. Bencsó Tibor, ? ?
17. Bendik Gyula, 1926.09.24. Sinlindru (RO)
18. Bihari Sándor, ? ?
19. Bogdán Ferenc, 1925.02.26. Szigetvár
20. Boti (Bőti?) Ferenc, 1924.08.23. Nagykanizsa
21. Braun Ádám, 1932.07.10. Elek
22. Bronyecz Ferenc, 1927.03.14. Kispest
23. Bul(l)a Géza, 1928.12.07. Endrőd
24. Burucs Károly, 1927.08.19. Budapest
25. Búzás Ede, 1928.01.27. Körösladány
26. Cserneczki József, 1924.08.26. Örkény
27. Cserveny József, ? ?
28. Csinkai József Imre, 1924.09.06, Gatara (RO)
29. Csontos Sándor, 1928.02.13. Kiskunhalas
30. Csordás Jenő, ? ?
31. Czettner Ferenc, 1929.05.26. Újpest
32. Dallman Ferdinánd, 1927.10.23. Mazócs (?)
33. Dezső István, 1928.07.26. Pesterzsébet

34. Diószegi Márton, 1922.01.28. Magyarhomoród (RO)
35. Dlabacsek Ferenc, 1928.10.11. Keszthely
36. Dobai József, ? ?
37. Dobokay László, ? ?
38. Dobrosy Valter, ? ?
39. Endrédi Gusztáv, 1930.11.20. Kőszeg
40. Erdélyi Ernő, ? ?
41. Erdélyi István, ? ?
42. Erdősi Ferenc, 1920.05.15. Nagycenk
43. Faik József, 1926.08.16. Bonyhád
44. Fábián László, 1914.09.09. Vác
45. Fábri József, 1924.02.01. Torda (RO)
46. Fejes Gyula, 1921.10.05. Kaposvár
47. Fekete János, 1922.05.25. Kronja (?)
48. Fekete Sándor, 1927.05.28. Tsurgonasy (?)
49. Fellner Károly, 1929.07.22. Budapest
50. Felzmann Viktor, 1912.02.01. Budapest
51. Fényi Gyula, 1917.08.03. Budapest
52. Ferenczi József Béla, 1928.06.05. Kisvárda
53. Földesy József, 1923.11.19. Okány
54. Förster Gyula, 1926.02.09. Magyarkalyan (?) (RO)
55. Förster György, 1928.07.16. Budapest
56. Fülöp Tibor Lajos, 1926.04.16. Szentes
57. Gács József, 1927.09.20. Győr
58. Gáspár Dániel, 1905.11.09. Trostice (CZ)
59. Ger(a) Ferenc, 1929.01.01. Irsa
60. Gózon László Lajos, 1928.01.14. Budapest
61. Grunes (?) Ottó, 1930.10.14. Eger (CZ)
62. Gulyás Gábor, 1921.05.20. Debrecen
63. Győrfi József, 1926.11.04. Nagykőrös
64. Hamvas Ferenc, ? ?
65. Handli Erik Imre, 1925.01.04. Nyúlhegy
66. Hoffmann Pál Mihály, 1926.11.18. Pécs
67. Horváth Béla, 1925.04.05. Garé
68. Horváth István, 1930.11.29. Somogyharsány
69. Horváth József, 1931.00. ?
70. Horváth Lajos, 1925.04.05. Novi Bezdan (YU)
71. Horvát István, ? ?
72. Hrubos Gyula, 1914.07.09. Irsa
73. Jakab Péter, 1924.02.13. Pozsony (CZ)
74. Jakobnetz József, 1919.02.09. Nagykanizsa
75. Jakus János Miklós, 1926.12.05. Csány
76. Javel András, 1925.11.21 Arad (RO)
77. Jáni-Balogh József, 1926.10.07. Kecskemét
78. Jirka (?) *alias* Dalma Ferenc Miklós, 1920.08.31. Budapest
79. Juhász Ferenc, 1927.09.11. Borsodsmere (?)
80. Kadlec József, 1925.05.23. ?
81. Kancsó László, 1928.04.04. Gapa (?)
82. Kappel Sámuel, 1924.11.18. Agendors (?)
83. Kauczner József András, 1929.00. Kispest

84. Kányási Gábor, 1923.11.08. Debrecen
85. Kemper István, 1924.06.20. Budapest
86. Kerekes Gyula, ? ?
87. Király László, ? ?
88. Kiss Gábor, 1926.07.07. Szerencs
89. Kiss Károly, 1924.07.26. Újpest
90. Kiss József, ? ?
91. Kleibauer Mihály, 1920.02.21. Csarfa (?)
92. Klug János, 1928.12.08. Gyöngyös
93. Klug Károly, 1927.01.26. Bonyhád
94. Knodel Péter, 1925.10.02. Harta
95. Kockás János, ? ?
96. Kolláth Gyula, ? ?
97. Kollmann Gábor, 1920. 12. 28. Abaújszántó
98. Ko(lo?)zsvári Antal, 1926.01.26. Királyháza
99. Korisz László, 1921.05.20. Beregszász (CZ)
100. Kockás János, ? ?
101. Kosner István, ? ?
102. Kovács Marcell, ? ?
103. Kovács Tibor, ? ?
104. Kovács István, 1929.08.14. Gyöngyös
105. Kovács Tiberin (?),
106. Kovács Kálmán Géza, 1920.06.20. Kispest
107. Kozmer István József, 1930.08.20. Soroksár
108. Kónya József, 1925.09.04. Budapest
109. Kökény Vince, ? ?
110. Köllő Sándor, 1922.11.15. Gyergyóditró (RO)
111. Körös István, 1926.10.06. Budafok
112. Köteles András, ? ?
113. Kraut János Ferenc, 1926.09.23. Koszuchenting (?)
114. Kucsera János, ? ?
115. Kucsik László, 1924.06.02. Alstold (?)
116. Kuhn József, 1929.12.20. Solymár
117. Kuna István, 1926.08.08. Diósgyőr
118. Lanczák Demeter, ? ?
119. Lang Kálmán, ? ?
120. Langmár László, 1926.02.10. Székesfehérvár
121. Lánczi Nándor, ? ?
122. László Géza, ? ?
123. Lázár Lajos, 1925.03.12. Szentes
124. Lázár Péter, 1909.12.27. Mezőkövesd
125. Lázok László, 1932.05.22. Miskolc
126. Lehocz Ferenc, 1925.07.16. Zsolna (CZ)
127. Lehocz László, 1927.09.23. Fáskert
128. Lengyel István, ? ?
129. Lengyel József Lajos, 1928.06.12. Budapest
130. Lengyel László, 1926.01.02. Kuslang (?)
131. Lengyel László, ? ?
132. Lestyán József, 1926.01.04. Alsóremete
133. Leszkó István, 1923.11.02. Németmokra

134. Levendula Béla, ? ?
135. Lincsuk István, ? ?
136. Lis (?) János Mihály, 1924.09.27. Chyrov (?)
137. Lohr Géza, 1922.11.11. Beszterce (RO)
138. Lóránt Ambrus, 1923.08.11. Székelyudvarhely (RO)
139. Lőrincz Gyula, 1924.01.22. Nyírkarász
140. Lőrincz Zsigmond, 1913.10.12. Tiszacsécse
141. Lukács Viktor Izidor, 1929.05.09. Tarnaméra
142. Madár Miklós, 1929.12.02. Bortzorcsok (?)
143. Mándi József, 1926.05.26. Hahót
144. Marcz Jónás (János?), 1929.09.16. Pécs
145. Marosi József, 1921.10.15. Torda (RO)
146. Martincsek József, 1922.08.13 Cabaj (CZ)
147. Martincsek Sándor, 1925.08.07. Arad (RO)
148. Matolcsi Károly Lajos, 1927.09.25. Mecsekszabolcs
149. Maró István, 1925.05.15. Nagykoso (?)
150. Mayer Sándor, 1908.12.26. Budapest
151. Mátyás József, 1922.02.10. Diósd
152. Meltsok Ede, 1928.05.15. Budapest
153. Mester János, 1914.12.05. Lunec (?)
154. Mester Sándor Vilmos, 1927.06.16. Budapest
155. Mészáros Vilmos, 1930.07.06. Virivititsa (YU)
156. Mihalcsik János, 1927.06.27. Tiszaoroeny (?)
157. Mijatov Iván, 1924.00. Budapest
158. Miklósy Imre, ? ?
159. Molnár Mihály András, 1923.12.08. Rahaspolk (?)
160. Molnár Sándor, 1920.09.09. Eger
161. Monori Imre, ? ?
162. Moravecz Ferenc Lipót, 1928.09.28. Sopron
163. Morvay Lajos, ? ?
164. Móric György, 1927.10.08. Csernáton (RO)
165. Mucsi Ferenc, 1921.07.29. Szentes
166. Musch Henrik, 1931.07.08. Benghod (?)
167. Nagy Árpád, 1926.12.31. Celldömölk
168. Nagy Gyula, ? ?
169. Nagy Imre, 1930.02.28. Kapoly
170. Nagy Lajos, 1927.11.28. Kassa (CZ)
171. Nagy Sándor, 1926.03.14 Makó
172. Nagy Tamás, 1930.06.23. Szombathely
173. Nasztazovics Dezső Miklós, 1929.03.13. Peere (?)
174. Nemes Imre, 1919.07.17. Clej (Cluj – Kolozsvár?) (RO)
175. Németh Antal, 1928.0910. Csapi
176. Németh István, 1924.11.13. Dimafodour (?)
177. Németh József Nándor, 1926.09.20. Soroksárpéter
178. Németh László, 1929.08.04. Tapolca
179. Németh Sándor, 1929.03.18. Győr
180. Nyári József Áron, 1913.03.27. Budapest
181. Nyikos József, 1922.03.12. Vitnyéd
182. Pabar (?) Béla, 1928.09.30. Csepel
183. Pajkó György, 1920.00. ?

184. Pajor Béla, 1915.05.02. Budapest
185. Pálfy Tibor, ? ?
186. Pancsik Lajos, ? ?
187. Papp János, ? ?
188. Papp József, 1931.07.14. Ózd
189. Papp József, ? ?
190. Papp Pál, ? ?
191. Parrag Károly, 1925.01.14. Budapest
192. Peragovits Ferenc, 1930.04.24. Zsámbék
193. Perhó Tibor, ? ?
194. Pinczés Ferenc, ? ?
195. Pintér Sándor Mihály, 1915.09.29. Tiszafüred
196. Plachy Gyula, 1931.09.17. Pestszenterzsébet
197. Pleichner Sándor, 1929.05.02. Budapest
198. Pollák Dezső, 1930.07.01. Öcsöd
199. Pölöskey Ferenc, 1925.01.28. Székesfehérvár
200. Ragányi János Tamás, 1931.01.11. Székesfehérvár
201. Rates (Rátz?) József György, 1928.01.07. Budapest
202. Ravadits István, 1928.10.24. Sopron
203. Récsel József, 1933.02.11. Somogycsúrgó
204. Rófusz István, 1926.04.13. Sárospatak
205. Sallay Tibor, ? ?
206. Sass Ferenc, 1928.03.17. Győr
207. Sándor János, ? ?
208. Sárga Imre, ? ?
209. Sárközi László, ? ?
210. Sármezei László, 1923.06.12. Szeben (RO)
211. Scheffer Imre, ? ?
212. Schmidt László, ? ?
213. Schmidt Pál Péter, 1916.06.07. Budapest
214. Schmidt Péter, 1923.06.29. Bokoyad (?)
215. Segovits József, 1926.01.23. Moreali (?)
216. Sepsei János Lajos, 1926.12.15. Budapest
217. Seres Antal, 1921.12.23. Catalus (?)
218. Simon József György, 1930.04.10. Budapest
219. Sipőcz Pál, ? ?
220. Sipos András, 1929.11.22. Kikinda (YU)
221. Sipos István, 1925.08.15. Kisköre
222. Sluka Béla, 1927.09.24. Féliogala (?)
223. Smit(t) József, 1929.08.20. Szombathely
224. Somogyi József, 1927.07.31. Budapest
225. Soós Károly, ? ?
226. Springmann Gergely, 1930.05.05. Bohanjahe (YU)
227. Strommer Sándor Richárd, 1924.05.09. Budapest
228. Suga Béla János, 1928.03.25. Budapest
229. Szabó Dezső, ? ?
230. Szabó Elek, ? ?
231. Szabó Ferenc, 1925.01.03. Budapest
232. Szabó Géno (Géza?), ? ?
233. Szabó László, 1922.02.01. Gataia (RO)

234. Szalai Tibor, ? ?
235. Szalay Walter, 1931.04.04. Wien (AU)
236. Szatala Sándor 1926.05.18. Lelesz
237. Szécsi Kálmán, 1925.08.26. Kaba
238. Szél János, ? ?
239. Szentjóbi István, 1925.01.12. Mátészalka
240. Szép László Árpád, 1929.02.04. Rudabánya
241. Szomolányi László Ödön, 1924.06.04. Gyümölcsény
242. Sztanyek György, ? ?
243. Szuchi Géza, 1911.10.29. Petrozsény (RO)
244. Tadics József, 1927.02.05. Tököl
245. Takács István, 1907.11.11. Sárvár
246. Tanos Ferenc, 1924.11.24. Kisbér
247. Tárkány Ernő, 1917.04.11. Maros (?
248. Telek Sándor, 1925.03.24. Budapest
249. Török Dénes Ferenc, 1920.09.07. Vaspor (RO)
250. Török István, 1922.11.23. Mezőkövesd
251. Tóth Béla, ? ?
252. Tóth István, 1920.03.05. Pásztó
253. Tóth István, 1923.01.10. Arad (RO)
254. Tóth István, ? ?
255. Tóth János, 1929.04.22. Biharugra
256. Tóth János, 1925.04.27. Martonvásár
257. Tóth Ferenc, ? ?
258. Tóth Kálmán, ? ?
259. Tóth Ottó, 1933.04.17. Traisen (AU)
260. Turai Péter Frigyes Vilmos, 1915.08.25. Budapest
261. Túri Károly, 1928.03.27 Kispest
262. Ulveczky József, 1919.09.13. Püspökladány
263. Uracs János Béla, 1928.07.17. Budapest
264. Újszászi István, 1928.10.31. Budapest
265. Vajda Mihály, 1921.11.04. Budapest
266. Varga Dezső, 1917.12.23. Csorna
267. Varga Gyula, ? ?
268. Varga István, 1914.09.05. Dimbrava (RO)
269. Varga János, 1926.12.12. Backa Gradiste (YU)
270. Varró András, 1933.03.21. Kysployon (?)
271. Varró János, 1927.06.29. Tápiósüly
272. Vasiszta (?) Ferenc, ? ?
273. Váczi Dezső Antal, 1927.07.30. Budapest
274. Váradi Ernő, ? ?
275. Vári László, 1923.11.23. Budapest
276. Ványi Béla, 1924.01.23. Budapest
277. Vecserdi (Vekerdi?) György, ? ?
278. Viczián Pál, 1923.08.26. Jumbo (?)
279. Vida József, ? ?
280. Vincze András, 1922.12.29. Lyola (?)
281. Vitár István, ? ?
282. Vörös Péter Pál, 1927.06.25. Őshalma
283. Wozny Péter, 1925.06.18.

284. Zerola József, 1928.10.01. Salgótarján
285. Zostyák Sándor, 1927.07.02. Gelej
286. Zsarnay László, 1922.07.29. Nagykoun (?)
287. Zsedényi László, 1927.12.07. Paks
288. Zsidi József, 1926.03.22. Bábolnapuszta

11) Akik megmenekültek a légió poklából
-- és akiket hiába várnak haza szüleik

Hat magyar fiút megmentettek az algériai szabadságharcosok

(Népszabadság, 1958. 04. 29. 2. o.)

(Tudósítónktól)

Ezt a regényt nem filléres ponyvák gyárosai, hanem az élet írta. A hat fiatalember – Fehér András, Nézics József, Kovács János, Gál Szabó András, Lovas Endre és Zsovinecz Sándor – regénye jól végződött: sikerült megszökniök az idegenlégió poklából, szerencsésen hazatértek, s most a Magyar Vöröskereszt, a Magyarok Világszövetsége és a Rádió „Szülőföldünk" rovatának sajtókonferenciáján számolnak be arról, ami velük történt. De a sajtókonferenciára eljöttek olyan szülők is, akiknek fia még ma is az idegenlégióban senyved.

Hogyan és miért?

Az idegenlégió a francia kormány gyarmatosító hadserege. A szennyes algériai háború új és új katonákat követel. Nos, Zsovinecz Sándorék tagjai voltak ennek a hadseregnek. De hogyan és miért léptek be?

Ahány fiú, annyi történet. Zsovinecz négy társával együtt, akiktől később elszakadt, január 12-én Lillében állt be a légióba. Zsovinecz és társai alig értettek valamit abból a szerződésből, amelyet aláírtak. Párizsba, onnan Marseille-be, onnan Oranba, Sidi-Bel-Abbes-be, majd a mascarai kiképzőtáborba került. Párizsban, amikor beöltöztek, mindössze 220 frankot és két doboz cigarettát kaptak. Marseille-ben több magyar elmondta a légió egy tisztjének, hogy szeretnének leszerelni. A válasz: „Jobb lesz, ha hallgatnak, mert Afrikában az ilyesmiért már főbelövés jár." És amikor elmentek a „Deuxieme-Bureau"-hoz, a francia hadsereg elhárító szervéhez és kérték leszerelésüket, bántalmazták és bebörtönözték őket. Oranba szoros fegyveres kíséret mellett érkeztek.

Ittas fővel, kényszerből

Lovas Endrének, a párizsi magyar menekültügyi iroda előszobájában az ott levő magyarok közül sietett valaki „segítségére". Elmondta, hogy menjen el a vincennes-i légiós kaszárnyába, ott kap szállást és ennivalót s azon még ráér gondolkozni, hogy belép-e a légióba vagy sem. Másnap nem engedték ki a laktanyából, hanem arra kényszerítették, hogy aláírja a légiós szerződést, öt év szolgálatra. Őt Saidában képezték ki. Nézics Józsefnek világkörüli utat ígértek profi futballistaként: Nyugat-Németország Malhölz városában, a Pannonia-étteremben valamiféle labdarúgó-szerződést íratott vele alá egy 50 év körüli férfi. Mindjárt gépkocsiba rakta s elszállította Strasbourgba, a francia idegenlégió laktanyájába. Ott derült ki, hogy az ismeretlen „jóakaró" a csak magyarul beszélő és különben is ittas Nézicscsel a légiós szerződést íratta alá. Őt is fegyveres őrizet mellett szállították Afrikába, Saidába.

Legolcsóbb az emberélet

Mind a hatan éppúgy, mint a légióban szolgáló fiatalok legtöbbje, hamarosan látták, hogy szörnyű helyzetbe jutottak. Az altisztek és tisztek ütik-verik a légionistákat.

Mindenkinek csak egy a vágya: megszökni. De a légióban nincs könyörület, olcsó az emberélet. Zsovinecz Sándor elmondotta, hogy amikor megszökött egy Torrl nevű, 17 éves német légionista, s elfogták, szörnyű kínzásokat kellett kiállnia. Napokig futtatták egy vízbeáztatott, félmázsányi fatuskóval a hátán, a zászló alatt, a laktanyaudvaron kellett fekvőtámaszokat csinálnia, s közben hangosan kiáltoznia: „Hűség és becsület!" Végül felvitték a Deuxieme-Bureau-hoz, s agyonverték. Ez azonban nem akadályozta meg a parancsnokokat abban, hogy hősi halottként temessék el. Az idegenlégió nemcsak kegyetlen, hanem cinikus is. Négy szökött olasz légionista közül kettőt elfogásukkor agyonlőttek, a másik kettőt hosszú ideig kínozták majd a század szeme láttára agyonlőtték.

Csak ilyen módszerekkel lehet fenntartani az idegenlégiót. A légióra pedig egyre nagyobb szükség van, mert szorul a kapca Algériában. És amint a hazatértek elmondották: a légiósok között ezrével vannak a mindenre elszánt, a börtönbüntetés elől megszökött banditák. Lovas Endre beszámolt arról: miként dicsekednek az öreg légiósok azzal, hogy nem ismernek könyörületet, megölték és megölik a csecsemőket éppúgy, mint a beteg, magukkal tehetetlen öregeket. A légió járőreinek nem kell elszámolniok senkiről és semmiről, ha az arab negyedekben járnak. Rabolnak és gyilkolnak, s ezzel dicsekszenek társaiknak.

Köszönet az algériai szabadsághősöknek

De a légióban vannak olyanok is, mint a most hazatért hat magyar fiatalember, akiket a nyomor, a kétségbeesés kergetett a légió karmaiba, és akiket lelkiismeretlen gazemberek rútul becsaptak. A légió parancsnokainak minden igyekezete arra irányul, hogy ezeket a légiósokat meggyőzzék: az algériai szabadságharcosok hadserege éppúgy viselkedik, mint a légió – nem ismer könyörületet. Azt hirdetik: ha egy légiós az arabok kezébe kerül, nem nézik, hogy szökött légionista vagy sem, átvágják a torkát. Ez hazugság. Mind a hat fiatalt az Algériai Nemzeti Felszabadító Front légiósokat visszahonosító szolgálata segítette vissza hazájukba, szüleikhez. Amíg az algériai szabadságharcosok között tartózkodtak, barátként bántak velük. Csak a hála és a barátság hangján emlékezhetnek meg az algériai szabadsághősökről, megmentőikről.

Az Algériai Nemzeti Felszabadító Front mentette meg Lehócz István és a vele együtt elfogott két német szökött idegenlégiós életét is. Az Algériai Nemzeti Felszabadító Front értesítette a nemzetközi haladó sajtót, hogy veszélyben a három fiatal élete. S az ennek nyomán támadt nemzetközi felháborodási kampány kényszerítette a francia hatóságokat, hogy Lehóczot és társait ne végezzék ki.

Adjátok vissza gyermekeinket!

Lehócz Istvánné zokogva számolt be a sajtóértekezleten fia sorsáról. Elmondta, hogy fiát leitatták s úgy írta alá a jelentkezést. Jelenleg Oranban van, börtönben. A szülők közül Dinka Ferenc fóti idős parasztember fia sorsáról szólt. A fiú 17 éves volt, amikor az idegenlégió zsoldjába kényszerítették. Tavaly augusztus 1-én jött tőle az utolsó levél, azóta a szülők semmit nem tudnak róla. Csak annyit, amit a szomszédék fia, Balogh István, aki szintén a légióban szenved, írt: a 17 éves Dinka Ferenc megháborodott s elmegyógyintézetbe szállították. Dinka Ferenc már írt az ENSZ-nek, fordult a Nemzetközi Vöröskereszthez és a budapesti francia követséghez is. Mindenütt hallgatnak, sehol nem adnak választ az aggódó apának.

12) „Menekülés az Idegenlégióból”

A KISZ KB megrendelésére készült propaganda diafilm 1960-ból – részletek

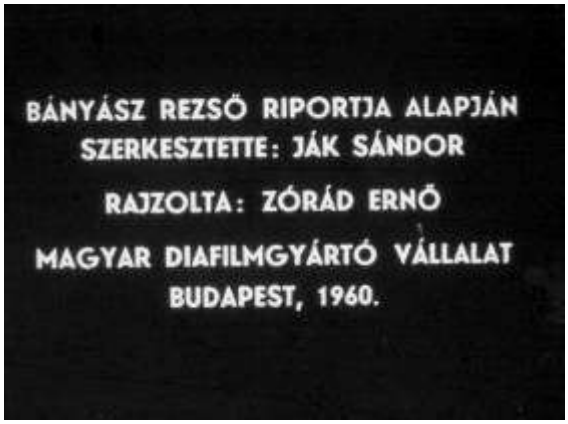

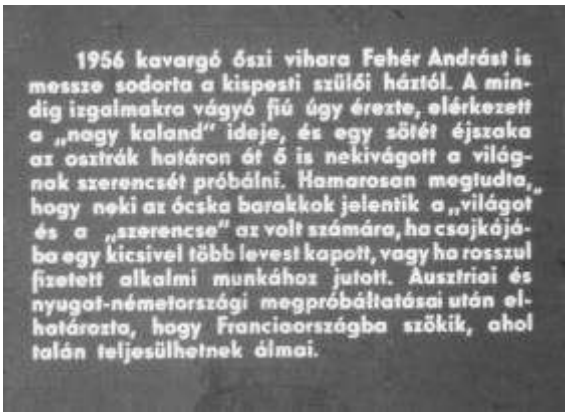

András napok alatt megtanulta, hogy a légionáriusnak csak egy joga van: szót fogadni. Negyedik nap már összeszorított szájjal hallgatott, amikor a kaszárnya köveit mosta.

Szomorú szíve csak akkor könnyebbült meg, amikor egy új magyar fiú érkezett: — Téged is behúztak ezek a gazemberek? Mi a neved? — kérdezte tőle. — Bácskai László vagyok. Ketten talán könnyebben viseljük el a bajokat.

Megkezdődött a kiképzés. Hajnaltól késő estig gyakoroltatták őket. Keservesen kínlódtak...

...szájuk kicserepesedett, verejték öntötte el testüket, de egy korty vízhez sem juthattak.

Gyötrődésüket még fokozta, hogy egy folyón kellett átgázolniok. András megszegte a parancsot: vizet akart inni, de az őrmestere észrevette.

Megbűnhődött a kortynyi vízért. Egyhelyben kellett állnia a folyóban, miközben a tankok mellette dübörögtek el. Halálfélelem vett Andráson erőt, az volt az érzése, hogy bármely pillanatban egy tank alá kerülhet.

...a marseille-i kikötőben behajózták a különböző nemzetek fiaiból összeállított légiós ezredet. A hajó Algéria felé indult.

...az idegenlégionáriusok a hajó fenekén vergődtek. Egy tiszt állandóan ellenőrizte, hogy nem akarnok-e kiszabadulni. Szerencsére az orkán elcsendesült, és a hajó elérkezett rendeltetési helyére — Afrikába.

A hajdani SS-legényből lett Beck őrmester nem ismert irgalmat. A nácik uralma alatt végig gyilkolta fél Európát, most az idegenlégió katonáin tombolhatta ki kegyetlenségét.

A néger Dan, akit ugyancsak a nyomor hajtott a légióba, tiltakozott az őrmester brutalitása ellen. Még el sem hangzott a panasza, amikor rásújtott a náci briganti csontos ökle.

A francia őrmesterré lett SS-legényre bízták a falu megsemmisítését. Volt is gyakorlata benne. Mindenkit a térre parancsolt „kihallgatásra".

A falubeliek minden kínzás ellenére némák maradtak. — Megtizedelni őket! — adta ki a parancsot az őrmester. — Én nem lövök rájuk — súgta Dan Fehér Andrásnak, aki egyetértően intett.

Fehér Andrást, Bácskai Lászlót és Dant mélyen megrendítette a sok embertelenség, barátságuk összekovácsolódott. Egyik délután együtt indultak el kimenőre. Ekkor történt, hogy egy arab valami papírlapot ejtett le előttük...

...„Légionáriusok! Mi csak a francia gyarmatosítók ellen harcolunk. Barátaink vagytok! Jöjjetek ti is küzdeni a szabadságért!" Ez állt a kikötőben talált lapon.

A három fiú elhatározta, hogy átszöknek a felkelőkhöz. Egy kis kocsmában várták, hogy besötétedés után terveket végrehajtsák. De váratlanul beállított Beck őrmester, s vele együtt az őrjárat.

A fiúk nyomban látták, hogy a volt náci legény lesett rájuk. Tudták, hogy csak egy segíthet rajtuk: a bátorság.

A fiúk egy öreg algériai házába menekültek be. Az öreg meghallgatta őket, és felajánlotta segítségét: — Hajnalra már a szabadságunkért harcolók között lesztek! — mondta nekik.

A fiúkat titkos átjárókon, sötét sikátorokon át kiszöktették a városból. Innen öszvéren tették meg az utat: egy szótlan arab vezette őket.

A felkelők baráti szívvel fogadták a szökevény légionáriusokat. A tábor parancsnoka megígérte, hogy hazasegíti őket. A fiúk hamarosan otthonosan érezték magukat, amikor jelezték, hogy erős légiós egység közeledik.

Kadir, a parancsnok, kiadta a rendelkezést: — Azonnal a hegyekbe vonulni, tíz emberből álló utóvéd itt marad feltartóztatni az ellenséget! — A három barát önként jelentkezett a harcra.

Győztek a szabadságért harcolók, de Dant, a két magyar fiú barátját, halálra sebezte egy gyilkos golyó. A szabadságharcosok magukkal vitték és sziklasírban temették el a hős néger fiút.

Kadir megdicsérte a magyar fiúkat bátorságukért, és ígéretéhez híven intézkedett, hogy hazájukba térhessenek vissza. A biztonság kedvéért arab kereskedőknek álcázták őket.

Senki nem gondolta volna, hogy a sivatagon át bandukoló tevéken két magyar fiú ül, akiknek egyetlen vágyuk: hazajutni Magyarországra.

Táviratilag kapták meg az engedélyt a hazatérésre. Fehér András már szinte érezte édesanyja ölelését. Bácskai Laci pedig egy kislány megbocsátó simogatását. A hajóról hálásan intettek búcsút kísérőiknek és ezzel véget ért a „nagy kaland"...

13) Az aktív légiós becsületkódexe
(*Code d'honneur du Légionnaire*)

1. Legionárius, te Franciaországot becsülettel és hűséggel szolgáló önkéntes vagy!
2. Nemzetiségre, fajra és vallásra való tekintet nélkül minden legionárius a bajtársad. Mindenkor úgy bánsz velük, mintha egy családhoz tartoznátok.
3. Erőd a hagyománytisztelet, a parancsnokokhoz, a fegyelemhez és a barátsághoz való ragaszkodás, erényeid a bátorság és a hűség.
4. Büszke vagy legionárius mivoltodra, ezt mindenkor elegáns öltözékeddel, udvarias és szerény viselkedéssel és tisztán tartott körleteddel mutatod ki.
5. Elitkatonaként keményen gyakorolsz; fegyveredet úgy gondozod, mint a legféltettebb kincsed és szüntelen gondoskodsz fizikai erőnlétedről.
6. A parancs szent, azt – ha kell, életed kockáztatásával – maradéktalanul és bármi áron végrehajtod, tiszteletben tartva a törvényeket, a hadviselés szokásait és a nemzetközi egyezményeket.
7. Indulat és gyűlölet nélkül harcolsz, tiszteled a legyőzött ellenséget, s halottaid, sebesültjeid és a fegyverzeted sosem hagyod hátra.

A légiós veterán becsületkódexe
(*Code d'honneur de l'ancien Légionnaire*)

1. Légiós veteránként büszke vagyok arra, hogy „Becsülettel és Hűséggel” szolgáltam.
2. Minden légiós veterán a bajtársam, bármely fajhoz, nemzetiséghez vagy valláshoz tartozzék.
3. Iránta mindig különös segítőkészséget tanúsítok, ami egyetlen családdá kell egyesítsen valamennyiünket.
4. Idegenlégiós múltamhoz híven magatartásom állandó vezérelve a becsület és őszinteség.
5. Öltözetem, viselkedésem példásan szerény, és ellenállok minden olyan gyengeségnek, amely az emberi méltósággal összeférhetetlen visszaélésekhez vezet.
6. Tartózkodom az Idegenlégióval kapcsolatos mindennemű politikai akciótól.
7. Lakhelyemen büszke vagyok arra, ha elismerően ezt mondják rólam: „Íme, egy volt légiós!”

14) A Francia Idegenlégió indulója

A véreshurka (Le Boudin) *

1870 k.

Készen a hurka, a véreshurka, a véreshurka
Nektek jó elzász-lothári és svájci fiúk,
Hanem a belgák, hiába várják, a sok lusta
Fráternek egy se jut.**

(ismétlés)
Vagányok vagyunk mind,
Kemény, elszánt fickók,
Ha felforr is agyunk,
Nem bamba puhányok,
Légiósok vagyunk!

I.
A halhatatlan Légió Tonkinban,
Zászlónk büszkesége: Tuyen Quang,
Camerone hősei és mind ti, bátrak,
Nyugodjatok a hantok alatt!

(refrén)
Eleink ha halni tudtak
Érted, dicső Légió.
Kövessük a példájukat,
Hisz' ez derék tradíció!

II.
Távoli nagy csaták során át
Tűzzel és vad lázzal dacolva,
Feledjünk bút-bajt és halált
Mely minden jó légiósra,
Amúgy is rátalál.

(refrén)

(Fordította: Nemes Sándor ny. légiós törzszászlós, Borgo, Korzika.)

* A „Le boudin", a francia Idegenlégió hivatalos indulója, furcsa címét feltehetően a légiósok málhazsákra tekert, vörös színű sátorlapjáról kapta.
** „Belgáknak egy se jut" Az 1870-es porosz-francia háború kitörésekor II. Lipót belga király, országa semlegességét féltve, III. Napoleontól azt kérte, hogy belga légiós önkénteseket ne vessenek be a harcokba, nehogy a poroszok azt casus belli-nek tekintsék. A francia kormány helyt adott a kérésnek, ám a légiósok, e diplomáciai háttéralkuról mitse tudva, nyomban gúnyverset költöttek félreállított belga bajtársaikról.

15) Légiós Dalok Afrikáról

Afrikában (*En Afrique*)

Afrikában, ha fúj, ha esik,
magányos légiós áll a vártán,
szívében még édes hazája, mit
e messzi földért hagyott oda rég,
hogy egyre csak a közelgő ellenség
lépteit lesse, várja – lám, már jön is,
a riadó kürtszavára az emlékek
elszállnak mind, hej, csatára most,
fel, csatára mind!

A fénylő égbolton csillag ragyog,
sóváran idézve gyermekéveit,
ég veled, te szép haza, ég veled,
hű fiad nem feled soha,
hejli-hejlo, hejli-hejlo,
hej, tra-la-la-la-la, heili,
heilo-hejli-hejlo,
hei tra-la-la-la-la

Afrika légiósai (*Légionnaires de l'Afrique*)

(refrén)
Előre, Afrika légiósai,
kik a szelet és esőt meg sem érzik,
harcosok, ám éppúgy a béke fiai,
előre, légiósok, előre mind,
bátran előre.

1
Málha a vállon, teli a kulacsunk,
a képit hetykén csak feloldalt vágjuk,
Algéria földjén ha masírozunk
elesett hőseink léptei nyomába'.

2
Megremeg a táj víg dalunk szavára,
s mondja már mindenki: lám, e fess fiúk
jövőnk záloga, fajtánk színe-java,
akik meghozzák majd bő aratásunk.

3
Vadcsapáson büszke bércekre hágva
a szívünkben egyre újabb dal támad,
s küzdeni bátran Légiónk javára
a lelkünk és karunk el sose fárad.

4
Elesett hőseink jelzik az utat,
eskünk kötelez bosszút állni értük,
s hogy hozzájuk méltóan, úgy tegyük azt,
Légiónk hírnevét jottányit se sértsük.

Afrika ízzó napja alatt (*Sous le soleil brûlant d'Afrique*)
– a 13. Légiós Féldandár dala –

(refrén)
Éljen az Idegenlégió!
Vonul már a sok fehér képis,
súlyos léptüktől reng a régió,
állukat büszkén felszegik,
s rohannak ádáz tusákba
könnyű szívvel és elszántan
a Marseillaise szavára,
harcolni mindegyre bátran.

1
Afrika ízzó napja alatt,
Kokinkína s Madagaszkár
földjén, ím' e pompás had
győztes zászlaink viszi már.
Jelszava: becsület és hűség,
lobogója a francia,
e dicső szabadság-jelkép,
s kipróbált minden harcosa.

2
Légiónknak a fegyelem
volt mindenkor fő erénye,
a vezényszó feltétlen
s a vezénylő hű követése.
És érted, drága francia hon
e sok nép hőslelkű fia
mind kész, ha kell, vad tusákon
a saját vérével áldoznia.

Algériában (*En Algérie*)

I
Algéria hegyei közt
elszánt légiós őrködik
halott bajtársa felett, kit
egy rebellis golyó megölt.
II
Bajtársam és te, szülőhazám.
megbánás nélkül búcsúzom,
önként tettem szolgálatom,
becsülettel és hűséggel

III
A légiós, ha elesik,
és szemét végleg lehunyja,
Algéria kősivataga
őrzi nyugtát a kereszt alatt.

(A szerző fordításai)

16) Az én Légiósom

Édith Piaf dala

Átható két szép szeméből,
Mint viharfény magas égből,

Merész villám csapott le rám.
Teste: csupa tetoválás,
Rejtélyes rajz, titkos írás.
A nyakàn: „Nem kapsz el, nem látsz!”
Szíve fölött: „Itt benn senki!”
Jobbján: „Meg ne bánd!” – csak ennyi…

(refrén)

Nevét s hogy ki volt, nem tudom,
Ölelt egy hosszú éjen át,
Az én Légiósom!
Hogy aztán, el se búcsúzva
Itt hagyjon némán sorsomra
Egy napfényes, víg hajnalon.
Karcsú és szép volt a teste,
Friss homok illatát rejtve
Ó, Légiósom!
Homlokod ívén a napsugár
Szőke hajadon körbe jár,
És fény-glóriát fon!

Eltűnt, elföldelt boldogság,
Hogy feledjem az éjszakát,
Melynek mámora úgy kísért,
Sírok csak, s nem értem, miért
nem kiáltoztam boldogan,
amíg szívemen tartottam?!
Örömöm így néma maradt,
Féltem tőle: még kikacag…

(refrén)

A sivatagban lelték fel,
Égre meredt szép szemével
A felhőket nézte egyre,
Testírása mind fölfedve.
Mosolygón súgta, a nyakát
Mutatva: „Nem kapsz el, nem látsz!”
Majd a mellét: „Itt benn senki!”
Fáj... de nem rovom fel neki.

Reméltem soká, hogy a sors
Egy szép napon még visszahoz,
Jó légiósom,
S útra kelünk – csak mi, ketten
Messzi földre, önfeledten,
Ó, boldog álom!
Karcsú és szép volt a tested,
Melyet most forró homok fed,
Jó légiósom!
Homlokod ívén a napsugár
Szőke hajadon körbe járt,
És fény-glóriát fon!

(Fordította: Nemes Sándor ny. légiós törzszászlós, Borgo, Korzika.)

A dal 1936-ban született, Marie Dubas szerzeményeként, Raymond Asso (exlégiós) szövegével és Marguarite Monnot zenéjével. A világszerte hódító chansonnal Marie Dubas egy tengerentúli körútat is megjárt. Később több énekes is átvette, így Serge Gainsbourg, Arlett Guittinger és mind közül a legnevesebb: Édith Piaf, kinek a közvélemény – tévesen – ma is a szerzőségét tulajdonítja. Tény, hogy a „Mon légionaire" sok éven át a Piaf-repertoár egyik legnépszerűbb dala volt, és remekül illett a törékeny, mélabús, ám a lelke mélyén ízzón szenvedélyes művész színpadi személyiségéhez.

Idővel a Légió is „elsajátította", a magáévá tette Piaf dalait, főként azután, hogy Pierre Messmer francia hadügyminiszter 1961 április 30-án feloszlatta a de Gaulle elleni puccsban részt vett Első Idegenlégiós Deszant-ezredet. A Zeralda-i kaszárnyát elhagyva, a hosszan kígyózó teherautó karaván platóiról innen is, onnan is felcsapott a légiósok búcsúzó kórusa: „Non, rien de rien, je ne regrette rien..." (Nem bánok semmit) – Édith Piaf egy másik feledhetetlen dala.

A „Mon Légionnaire" egy ábrándos nő titkos szerelméről szól, egy rejtélyes légiósról, aki egy hosszú szerelmes éjszaka után még a nevét sem árulta el, mielőtt eltünt. A legenda úgy tartja, hogy a „párizsi kis fecske" halála után a személyes holmija között egy zöld-vörös légiós válldíszt is találtak, alighanem szerelmi szuvenírként.

1987-ben Serge Gainsbourg, ismert provokátor is átvette a dalt „funk" változatban, homoszexuális árnyalattal.

(*Nemes Sándor jegyzete*)